

NYOMDÁSZATI LEXIKON

A SZEDÉS, GÉPSZEDÉS, BETŰÖNTÉS, STEREOTÍPIA. GALVANOPLASZTIKA, NYOMTATÁS, LITOGRAFIA, MÉLYNYOMTATÁS, OFFSET, KÖNYVKÖTÉSZET, KLISÉKÉSZÍTÉS, PAPIROS, KALKULÁCIÓ, ÜZLETVITEL, HELYESÍRÁS, AZ ÜZEMBEN ELŐFORDULÓ ELEKTROTECHNIKAI ÉS A SOKSZOROSÍTÓ IPARBAN SZÜKSÉGES SOK-SOK EGYÉB TUDNIVALÓK ÖSSZEFOGLALÁSA

**SZERKESZTIK:
BIRÓ MIKLÓS, KERTÉSZ ÁRPÁD, NOVÁK LÁSZLÓ**

1936
BIRÓ MIKLÓS KIADÁSA, BUDAPEST

NYOMTA A HUNGÁRIA NYOMDA RT.
BUDAPEST V., VILMOS CSÁSZÁR ÚT 34.
KÖTÖTTE TÓTH LÁSZLÓ

MUNKATÁRSAK:

Bauer Henrik (bh)	Lengyel Sándor (ls)
Boros Miksa (bm)	Löwy Salamon (lös)
Braun Vilmos (bv)	Löwy Salamon és Thalwieser Antal (ls és ta)
Bródy László dr. (dr bl)	Magos Kálmán (mk)
Brumiller László (brul)	Nyirő Tibor (nyt)
Dukai Károly (dk)	Neufeld Dezső (nd)
Durand Félix (df)	Novák László ifj. (nli)
Einhorn Mór (em)	Propper Jenő (pj)
Eperi István (ei)	Rasovszky Árpád (rá)
Farkas Sándor (fs)	Reismann Dezső (rd)
Farkas Ágoston (fá)	Riczko Sándor (rs)
Ferentzy József dr. (dr fj)	Román Antal (ra)
Fischer Manó (fm)	Schatz Rezső (sr)
Freund Jenő (fj)	Schippert János (schipj)
Freund Zsigmond (fzs)	Schopp János (schj)
Gál Benő (gb)	Stark Jenő (stj)
Gellért Andor (ga)	Szabó Dezső (szd)
Grosz Ernő (ge)	Szabó Róbert (szo)
Gyürey Rudolf (gyr)	Szabó T. István (szi)
Haasz Vendel (hv)	Szakasits Antal (szaka)
Halász Alfréd (ha)	Székely Artúr (sza1)
Heimler Kálmán (hk)	Székely Artúr II. (sza2)
Herzog Salamon (hs)	Tausz Sándor (ts)
Dr. Hirsch Ödön (hö)	Thalwieser Antal (ta)
Karátsony Imre (ki)	Tranger József (tj)
Kolb Jenő (kj)	Vértes Jenő (vj)
Kner Imre (kni)	Wanko Vilmos (wav)
Kurfürst István (kui)	Wiesenberger Vilmos (wv)
Lánczi László (ll)	Wóznér Ignác (wói)
Laufer Kálmán (lk)	Ziegler Gyula (zgy)
Lehner Rezső (lr)	

A

Aa Pieter: leydeni könyvkiadó, az Elzevirek üzlettársa, szül. 1655-ben, megh. 1732-ben. Különösen a klasszikus írók kiadásával lett nevezetessé.

Abádi Benedek: az első ízig-vérig magyar könyvnyomtató. A krakkói egyetemen diákoskodott és e városban, Vietorisz János nyomdájában tanulta meg a nyomdászatot is. 1540-ben Nádasdi Tamás a maga újszigeti (Sárvár melletti) nyomdájának tipográfusául hívta meg. A három esztendővel azelőtt alapított nyomda elhibázott felszerelésén azonban már minden szakértelme mellett sem igen segíthetett. 1541-ben nyomtatta ki Erdősi (Sylvester) Jánosnak (l. o.) «Új testamentum» című munkáját. A nyomda további munkáját a török előnyomulás megakasztotta. Abádi ezután Wittenbergbe került, Melanchton egyetemére, ahol 1543 vége felé pappá szentelték. Később Eperjesen, majd pedig Szegeden lelkészkedett.

Abafi Lajos: l. Aigner Lajos.

Abagar: az első örmény könyvnyomtató. 1565-ben nyomtatta ki a zsoltárok könyvét örmény nyelven és örmény betűkkel Velencében.

Abbaziai Nyomdász-Szanatórium: l. Üdülő-Egyesület.

Abbreviatura (lat.): a. m. rövidítés (l. o.).

Ábécé: a betűsor elnevezése. Mi az ábécét az olaszoktól kaptuk, ezek a rómaiaktól, a rómaiak a görögöktől, a görögök pedig a feníciaiaktól.

Ábécés könyvek: az elemi iskolákban a betűk megismertetésére használt könyvecskék. Első ilyen nyomtatott könyvünk: Dévai Biró Mátyás «Orthographia hungarica» (1549) című kis munkája.

Abesszíniai ábécé: a himjarita írásból fejlődött ki; másképp etiópiainak is nevezik.

Abfall (ném.): a. m. papiroshulladék.

Abklatsch: közkeletű német elnevezése a dúcmásolásnak (l. o.). – A litográfiában kőre vagy cinkre való átvitelt jelent.

Ablakos levélboríték: modern, racionalizált irodai üzemnél nagy az előnye; megtakarítható a címezés, gyorsabb a borítékozás és az elcímezés kikerülhető. Ez a boríték drágább a rendes borítéknál, de ha az előnyöket figyelembe vesszük, a magasabb ár nem jön számításba. Az ablakos borítékok fogyasztása napról-napra emelkedik és ott, ahol be van vezetve, nemigen térnek át más levélboríték használatára. Kétféle kivitelben készül: lakkozott ablakkal, vagy az ablak ráragasztott ezüstfehér pergamin-papirosból. Ez utóbbinak a használata Magyarországon tiltva van. Az ablakelhelyezés mindig a boríték hosszirányában történik. A boríték ablakkerete, esetleg cégnyomtatása és lakkozása egy speciális gépen egyszerre készül. Az ablakozásra nem minden papiros alkalmas; legmegfelelőbb a fatartalmú papiros. Túlnagy gramm-súlyú vagy igen tömören gyártott papirosok nem alkalmasak e célra, a papirosnak be kell szívnia a felhordott lakkot. Azok a gépek, amelyek az ablakozást szárítókészülék nélkül készítik, az egyes borítéklapokat keretekbe gyűjtik, magasan egymásra rakva. A szárítás a papiros minősége szerint 3–4 órát igényel, szárítókészüléknel ez az idő redukálódik 8–10 percre. Az ablakos borítékok készítésénél nagyobb százalékos selejttel kell számolni, mint a rendes borítékoknál. Az ablakos borítéklapok ugyanolyan borítékgépeken készülnek, mint a többi levélborítékfajta. *ff*

Ábra: a szöveg magyarázására szolgáló, többnyire vonalas rajz. Teljesebb foka a kép.

Ábrafesték: finom, képnyomtatáshoz használt, tömör fekete festék, mely gázkoromból, tisztán hosszúszerű lenolajkencével, anilinfekete, anilinkék vagy anilinviolet hozzáadásával készül. A papíros minősége szerint teszik bele a szárítóanyagot.

Ábrák elhelyezése: 1. Illusztrációk elhelyezése.

Ábrázolat védelme: 1. Szerzői jog.

Abrudbányai nyomdászat. Székesfehérvári Karádi Pál unitárius pap, később alföldi püspök volt itt az első könyvnyomtató 1569 körül. Ő volt a nyomtatója az első magyar színdarabnak, amelynek «Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról» volt a címe.

Abrugyi György (Abrugius): Kolozsvári könyvnyomtató. Szilvási András után, 1630-tól kezdve volt a Heltai-nyomda ügyvezetője.

Abstemius: Bornemisza Péter (l. o.) vándor könyvnyomtató és szuperintendensnek latinos neve.

Absztrakt művészet: az olyan, melyben a valóság formái és színei már alig ismerhetők föl. Ilyen például a szürrealizmus.

Ac... vagy Acc... kezdetű címszavakat, ha itt nincsenek fölveve, lásd Ak... vagy Akk... alatt.

A. c.: a francia à condition (magyarul: feltételesen) rövidítése; a könyvkereskedelemben a bizományba való vásárlás jele. L. Bizomány.

Accentus (lat.): a. m. ékezet (l. o.).

Accidentia: lásd Akcidents.

Accolade (francia): a. m. kapcsolójel (l. o.).

Acélkék: a milori-kék hevítése által kapja az acélos árnyalatát. Tulajdonságai egyeznek a milori-kékével (l. o.).

Acélmetszés: csak az anyag tekintetében különbözik a rézmetszéstől (lásd ott). Az angol Heath Charles volt föltalálója 1820 körül. Az acéllemezt megmunkálás előtt hevítés útján puhábbá teszik, s a vésés befejezte után ismét megkeményítik. Esetleg rézkarcszerűen maratják választóvízzel. Az acélmetszet szó különben összefoglaló elnevezése a hideg tüvel karcolt, vésett, maratott, poncolt, pontozott modorú és hántolt acéllapoknak, éppen úgy, mint ahogy a rézmetszet szó a hasonló eljárásokkal készült vörösrézlapok közös megjelölésére szolgál. A galvanoplasztika föltalálása óta az acélmetszés apródonként elvesztette a jelentőségét, bár az igen nagy példányszámú levélbélyegeket, bankjegyeket stb. jobbra acélgalvanókról nyomtatják. *nli*

Acélmetszetnyomtató sajtók: A múlt század vége felé Angliában és Amerikában az acélmetszett névjegyek, cégkártyák s családi természetű értesítések jöttek divatba. Ez a divat mihamar átcsapott Európára is. Az acélmetszetnyomtató sajtók legismertebb típusa az Offenbachban gyártott úgynevezett Waite-sajtó. A gép alulról fölfelé nyomtat (ellentétben a svájci «Johnston Die-Press» nevű versenytársával). A berakás kézzel történik rajta. Nyomtatáskor a lemezt egy erős szán hátrafelé viszi, ott befestékeződik, majd pedig – visszasikláskor – egy legfölülről legömbölyödő papirosszalag meg a mögötte lévő rugalmas párna által tisztára törlődik, úgyhogy festék csak a lemez mélyedéseiben marad meg. Ez az erős nyomás következtében azután a nyomtatópapírosra kiemelődik. A gép nyomtatófelülete kicsiny: még a legnagyobb számú sajtónál is csak 254:152 milliméter. Ami különben még így is igen nagy nyomásfeszültséget jelent, lévén a munka lényege azonos a kézisajtón való réznyomtatással. A Waite-sajtóhoz való mélyített képű nyomtatólemezeket kezdetben véséssel állították elő, újabban fotomechanikus úton csináltatják.

Acél Rikárd: a legrégebb magyar fametszők egyike. A 16. század elején dolgozhatott, mert egy fametszete az esztergomi káptalan egyik régi könyvén 1518. évszámmal látható.

Aceton: I. Celluloidklisék nyomtatása.

Achates Leonárd: német nyomdász és könyvkiadó, egyike volt az olaszországi könyvnyomtatás megalapítóinak. Padovában, Velencében és Vicenzában dolgozott.

Ackermann-féle szedőgép: 1912-iki amerikai szabadalom. Igénypontjai egy a Monotype alapeszméjén fölépült szedő-öntő gépre vonatkoznak. A gép föltalálója két newyorki ember: Ackermann és Nicholson.

Ackermann Rudolf: német származású angol nyomdász, szül. 1764-ben. Ő létesítette az első litográfiát Angolországban.

A conto (olasz): a. m. «elszámolásra»; tehát előleget, részletfizetést, törlesztést jelent.

Acta eruditorum: az első német tudományos folyóirat címe (1682–1776).

Acta diurna: napi jelentés. A rómaiaknál az ujságok őse. A napi eseményeket fehér táblákra írták s nyilvános helyeken kifüggesztették, hogy mindenki olvashassa.

Ács Mihály: szakíró, szül. 1841-ben, meghalt 1896-ban. 1871–72. szerkesztette a Typographiát, majd 1884–1885. a Nyomdászok Közlönyét. Ő volt a szerkesztője a Budapesti Könyvnyomdászok Társasköre, majd Szakköre által kiadott Magyar Nyomdászok Évkönyve 1887–90-i évfolyamainak is és több alapos dolgozata jelent meg a Magyar Nyomdászatban és a Grafikai Szemlében. A könyvnyomtatásnak főleg történelmi ágát művelte.

Addírozó másoló gépek: főképpen Angliában és Amerikában használt olyan újabb gépek, amelyek a litográfiai úgynevezett multiplikációs átnyomtatást szinte önműködően végzik el. Vagyis, ha valamely ívre mondjuk 128 azonos rajzolatú címke vagy egyéb ilyen apró nyomtatvány volna rányomtatandó: az addíciós gép használatával megtakarítható a 128 példányban való lehúzás és föltűzdelés munkája; azonfölül a gép hasonlíthatatlanul élesebb és tisztább képeket másol, mert hiszen közvetlenül a negatívról dolgozik. Az addíciós gépeket a guilloche-gépek (lásd ott) pótlására is használják: fekete hátterű üveglapra odavetett egy-két görbe vonalból összeadogatással (addícióval), eltologatással és forgatással a legváltozatosabb ornamentumokat, fej- és oldalléceket, kereteket és rozettákat csinálva. Az ilyen «fotoguilloche»-os díszeket főképpen az értékpapírosok nyomtatásakor használják, éppen úgy, mint régebben a guilloche-gép csinálta cikornyás vészeteket.

Addikop: az addírozó készülékek egyik típusának elnevezése.

Additív színkeverés: a fénytanban a színes sugarak keverése (összeadó keverés), szemben a festékanyagok szubsztraktív (kivonó) keverésével. Az additív színkeverés úgy történik, hogy például egyazon felületre sárga és vörös fényt vetítünk, amiből narancsszín keletkezik, amely oly erős, mint a két fény összesen; ellentétben a festékanyag keverésével, hol a kapott szín gyengébb, mint a két összekevert szín bármelyike. Az additív keverésnél, ha kiegészítő színeket keverünk, például narancsvöröst késsel: az nem fekete lesz, mint a festékanyagnál, hanem fehér; ha a három alapszín: a sárgát, vöröset és kéket összekeverjük, az szintén fehéret ad. Tulajdonképpen ebben az esetben nem teszünk mást, mint a fénytörés által színekre bomlott fehér sugarat újra összeadjuk fehérré. Szóval ugyanazt az eredményt érjük el, mint az összefogó prizmánál. Ha másodlagos színeket keverünk, pl. zöldet narancssal: a zöldben levő kék és a narancsvörös egymást kiegészítve fehér lesz, marad tehát a sárga fény. Ugyanúgy a zöld és ibolya keveréséből kék, valamint a narancs és ibolya keveréséből vörös marad fenn. Van az additív keverésnek még egy módja. Vesszünk egy korongot, ráfestünk különböző színeket; gyorsan forgatva, ha a színek egymást kiegészítik: szürkés-fehéret látunk. Ha nem kiegészítik,

szítek, úgy valamely világos tarka tónus tűnik szemünk elé. Ez a legegyszerűbb módja, hogy megállapítsuk: bizonyos színek kiegészítik-e egymást. *nli*

Adjusztálás: a. m. kellősítés (szedésformáé, kliséé). L. még Doboz.

Adler Aegidius: 1548-ban alapított jól berendezett tipográfiát Bécs városában. Négy esztendő múlva történt halála után özvegye, majd ennek második ura, Zimmermann Michael tették a nyomdát nevezetessé.

Adminisztratív nyomtatványok: kereskedelmi és ipari vállalatok ügykezelésének a nyomtatványai, más szóval merkantil nyomtatványok. Pl. könyvelési kartoték, levélpapíros, boríték, számla, szállítójegyzet stb.

Admittitur (lat.): a. m. megengedtetik. Az abszolutizmus idejében e szónak a kefényomatra írásával engedte meg a cenzor a könyv vagy újság kinyomtatását.

Adomásky-féle könyomda: Buda városának első privát litográfiája. 1803-ban alapították «Vízivárosi nyomda» címmel. Főképpen a budai városi tanács iratait sokszorosították benne.

Adrema: a címezőgépeknek (l. o.) egyik fajtája.

Adresse-könyv (francia): a. m. címtár.

Adressáló gépek: l. Címező gépek.

Ad usum delphini (latin): a. m. tanulók használatára.

Aelius Donatus: Krisztus után 335 körül Rómában élt latin nyelvtanító. Katekizmusformájú nyelvgyakorló könyvecskét írt, amely ezeröttszáz évig volt használatban. Sok ezerszer másolták, fatáblanyomatokkal sokszorosították s végül Gutenberg is lenyomtatta.

Aërográf (gör.): a. m. levegővel rajzoló. Légnyomásos festékpermetező; enyhe átmenetű árnyékok rajzolásakor és autotípiái képek retusozásakor használják.

Affiche (francia): a. m. plakát, hirdetmény.

Affiche-papíros: l. Plakátpapíros.

Agate: betűnagyság megnevezése az Egyesült Államok pontrendszerében. Megfelel 5 és fél amerikai pontnak, vagyis 5,160 méterpontnak.

Agát simító: a művészi könyvkötésben használt szerszám; az arany- és egyéb metszéseket hosszú fanyélre erősített, csiszolt agátkővel dörzsölik fényesre.

Agave-papíros: ilyen, az Agave Mexicana rostjaiból készült papírosra írták az ősmexikóiak hieroglifáikat.

Agence Havas: távirati iroda Párizsban; ma jóformán minden nagyobb városban van tudósítója.

Ágenda: a magyar református egyházban használt szertartási könyv elnevezése. Az első ilyen könyvet Heltai Gáspár írta és nyomtatatta 1559 körül.

Agenzia Stefani: olasz távirati és híradó ügynökség Rómában. 1854-ben alapították Torinóban.

Agfa-fénynyomtatás: a berlini A.-G. für Anilinfabrikation 1924 körül szabadalmaztatott eljárása, amely betűs szövegnek és fénynyomtatásos képnek könyvnyomtatásajton egyszerre való nyomtatását célozza.

Agfertípiia: fotográfiai másoló eljárás.

Aggregátum: e szót a nyomdaipari gépeknél ott szokták alkalmazni, ahol egy bizonyos munka elvégzéséhez több egyforma, vagy egymástól különböző gépek csoportját akarjuk jelölni. Pl. egy Monotype szedőgép-aggregátum alatt normálisan 1 darab öntőgépet, 2 darab kopogtatógépet, a hozzátartozó felszereléssel: mint öntőalakok, dobok, matricák stb. szoktak érteni, sőt amennyiben az egész berendezés csak egy ilyen összetételű egységből állana, úgy a szükséges légpumpa, meghajtó motorok, légvezetékek, közlőmű is vele értendő. //

Agitáció: politikai, háborús, nemzeti, szociális stb. buzdítás, meggyőzés élőszó, sajtó, plakát útján.

Ágoston József: bibliofil és irodalomtörténeti író. Építész-mérnök s biztosítótársasági vezértitkár volt, a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. igazgatóságának a 90-es években tagja. Behatóan foglalkozott a könyvnyomtatás történetével; a Pallas-Lexikon ilyentárgyú cikkeinek eleinte ő volt az írója.

Aigner Antal: szül. 1879-ben, megh. 1920-ban. A Buschmann-nyomdának volt a mester-szedője. Csupa finomság munkáival a kilencvenes évek második felétől kezdve egyre-másra nyerte el a pályadíjakat. 1904-ben Novák László helyettesévé lett a szaktanfolyamok adminisztrálásánál. Később a Nyomdászati Tanműhelynek lett oszlopos tagja, majd pedig a szakirányú tanoncoktatásnál szorgalmatoskodott.

Aigner Károly: könyvkereskedő. A következő könyvecske jelent meg tőle 1883-ban: «A könyvnyomtatás történetének vázlata. I. rész: A nyomdászat egyetemes története és a magyar könyvnyomtatás a 18. század végéig.» (A II. rész nem jelent meg.)

Aigner Lajos (Abafi): könyvkiadó és író, szül. 1840-ben, megh. 1909-ben. 1868-tól 1896-ig mint könyvkiadó és kereskedő működik; legnagyobb kiadványai a Magyar Könyvesház és a Nemzeti Könyvtár: nagy írók művei népszerű kiadásban. A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének első alelnöke, a Corvina első szerkesztője (1878–1894). Nagy irodalmi működést is fejtett ki.

Ajánlás (latinul: dedikáció): a szerző köszönetének, hálájának, tiszteletének kifejezése; rendszerint a könyvekben közvetlenül a címlap után következik, az úgynevezett dedikációs oldalon. Az ajánlás szokása nagyon régi; különösen a reneszánszban terjedt el, amikor szokássá vált, hogy egy-egy mű kinyomtatását uralkodók, főurak, főpapok tették lehetővé. A barokk korban ilyen ajánlások néha több oldalra is terjedtek, irányuk fellengző, szedésük különösen díszes volt. Sok költő az egyes verseket is ajánlással látja el (pl. Ady).

Ájóvéső (ném.: Grabstichel): Freckay János így nevezi a fametsző fő-fő szerszámát.

Ajtai K. Albert: 1882-ben nyitotta meg Kolozsvárt a Magyar Polgár nyomdáját, miután a Lyceumi Nyomda bérlete lejárt. A jól felszerelt nyomda Ruzicska Gyula vezetése alatt élte fénykorát. Ajtai a 80-as években elnöke volt a Kolozsvári Könyvnyomdászok Segélyező Egyesületének.

Akadémia: l. Nyomdászakadémia.

Akadémiai helyesírás: l. Helyesírás.

Akantusz (*Acanthus spinosa*): délvidéki növény. Leveleit az építő- és díszítőművészet másfél ezer éven át egyik fő-fő díszítőmotívumául használta. A nyomdász régibb keret-anyagában is gyakran szerepelt.

Akausztikus nyomtatás (gör.): a. m. maratás nélkül való. A bécsi Jaffe újabbkori próbálkozása; «akausztol» nevű készítményének használata a kőről vagy cinkről való síknyomtatásban a maratást állítólag fölöslegessé teszi.

Akcentus (lat.): a. m. ékezet (l. o.).

Akcidens (latin): esetlegeset, véletlent jelent. A régi könyvnyomtatók így nevezték a könyvek szedésén túl – meglehetősen ritkán – adódó apróbb családi értesítéseket, gyászjelentéseket stb. Az idők folyamán az «akcidencia» fogalma átterelődött a nagyobb műgonddal készülő nyomtatványokra. L. még: Mesterszedés.

Akcidens-betűk: a könyvnyomtatás körébe eső kereskedelmi és díszesebb nyomtatványok szedésekor használt betűk.

Akcidensfesték: kék festék hozzáadásával, lenolajkencével, lámpakoromból készül. Meglehetősen fényes és tömött festék, nyomtatásra igen jól használható, középfinom munkáknál különösen kedvelik.

Akcidens-gyorssajtók: így nevezik azokat a kisebb alakú hengeres gyorssajtókat, amelyek festékező szerkezetük kiválósága révén különösen az akcidensmunkák több színben való nyomtatására alkalmasak. Szerkezetük különben a nagyobb fajta gyorssajtók szerkezetével megegyezik; azonban kívánatos, hogy a felső szalagvezeték a rajtuk való nyomtatáskor levehessék, mert pl. számlák és egyéb táblázatos munkáknak nyomtatásakor az sok tekintetben akadozik. *nli*

Akcidensnyomda: A sokszor nagyipari jellegű újságmunka mellett harminc esztendő óta jelentős nyomdászati munkakörre lett a kereskedelmi, valamint az «akcidens» nyomtatványok előállítására, mely téren a kisiparos nyomdász is megállhatja a helyét, ha megvan hozzá a kellő tudása és ízlése. Külföldön nagy számmal vannak immár olyan nyomdák, amelyeknek az efféle – többnyire színekkel is pompázó – alkalmi nyomtatványok előállítása a specialitásuk.

Akcidensnyomtatás: körébe tartoznak a kereskedelem apróbb nyomtatványai, úgymint: cégkártya, levélpapiros, étlap, számla, meghívó stb. Jobbára tégelyes sajtókon színesen, a kisebb nyomdák készítik, mert nem kellenek hozzá masszív, nehéz gépek, hanem csupán jó ízlésű mesterszedő, valamint ügyes, a színekhez értő gépmester.

Akkumulátor: a villamos energia gyűjtésére és tárolására szolgáló berendezés, amelynek két főcsoportja van: a stabil és hordozható akkumulátor.

A Könyv: könyvkiadói és könyvárusi szemle, mely havonta jelenik meg. 1934-ben indult meg, kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője Somló Béla.

Akrográfia (gör.): a. m. kidomborodó rajz. Régi litográfiai eljárás; a kövön lévő rajzot annyira körülmaratták, hogy azt a köről könyvnyomtató sajtón nyomtatni lehetett.

Ákosi Barra Gábor: I. Barra Gábor.

Aksamitek Zakariás: a pozsonyi érseki nyomda faktora. Nevét 1647–48-ban találjuk az említett nyomda impresszumain.

Aktinikus sugarak (másként fotokémiai hatásúak): a kék és ibolyaszínű sugarak, melyek a fotográfiai lemezre erősebben hatnak, mint a nem aktinikus narancs- és sárgaszínűek.

Aktinográfia: annyi mint röntgensugaras nyomtatás. Az idea francia ember agyából pattant ki; Izambard Georges volt ennek a neve, s a Röntgen-sugarak ama sajátosságára alapította teóriáját, hogy ezek a sugarak könnyen áthatolnak minden át nem látszó anyagon, csak éppen a fémeken meg fémsókon nem. Izambard tehát oldott állapotban levő fémsókból csinálta meg a festékét, s e festékekkel nyomtatott egy ív papirosra. Ezt az ívet egy olyan papirosrakás fölé tette, amelyet előzően brómos zselatinnal érzékenyített. A Röntgen-féle sugarakat általbocsátva most már a papiroshalmazon: az összes ívek egy-két másodperc alatt negatívnyomtatásúak lettek, vagyis fehér szövegűek sötét alapon.

Aktivizmus: az a modern művészeti irányzat, amely a művészi öncélon túl szociális hatásra is törekszik. Nálunk Kassák Lajos a fő-fő képviselője.

Aktív vagyon: l. Könyvelés.

Aktualitás (a reklámban): a napi élet nemzeti és helyi vonatkozású eseményeinek – amelyekkel mindenki foglalkozik – felhasználása a reklámban. Az időszerű eseményt a reklám vezérszavaként kell alkalmazni.

Akvakromó: olyan sokszorosító eljárás, amelynél a másolt zselatinképet vízben oldható festékkel itatják át, s amíg futja e festékből: levonatokat készítenek.

Akvarell fakszimile-nyomtatás: vízfestményeknek fénynyomtatás és kromolitográfia kombinációja útján való hű sokszorosítása.

Akvarellfestékek: l. Vízfestékek.

Akvarellgravűr: egyszerű fénynyomat, amely kínai papirosra készül, a rézkarcokat jellemző préselt kerettel.

Akvatinta: mélynyomtató eljárás. 1768 körül találták föl. Simára csiszolt vörösrézlapra vízben nem oldódó tussal vagy festékkel rárajzoljuk a kép körvonalait. Azután porzószerénybe helyezzük a lemezt, hol gyanta- vagy aszfaltporral beporozzuk, gyengén hevítjük, hogy a por rátapadjon, s saválló szemcsézetet képezzen. A hátoldalt, széleket, valamint a fehérén maradó részeket (a rajz szerint) saválló oldattal takarjuk és addig maratunk, míg az első tónus eléggé mély lesz. Újra és újra takarunk, majd maratunk, mindig többet, míg a legmélyebb tónusok is elég mélyek, fokozatosan a világosból a legsötétebb részletekig. Ezen a módon igen tetszetős tónushatású nyomtatásokat kaphatunk. A nyomtatás úgy történik, mint a rézkarcnál. *nli*

Akvatusozás: gazdag árnyalatú monokróm litográfiai képek előállítási módja, mely az eredeti tónusos rajznak különböző sűrűségű tussal való köre-vitele útján készül.

Akvizíció (ügynökölés): üzleten kívüli munkaszerzés, eladás élőszó vagy nyomtatvány útján.

Aláírás: l. Körlevelek szedése.

Alakmászó forgógép (német neve: Variable Rotationsmaschine): így nevezi Frecskay János a változóformátumos, vagy közönségesen «variábilis»-nak nevezett rotációs gépet.

Alakrajz (figurális rajz): szűkebb értelemben az emberi test rajzolását értik rajta, tágabb értelemben azonban ide tartozik a nagyobb állatoknak – lónak, oroszlánnak stb. – a meg-rajzolása is. Az alakrajzot általában nagyon nehéznek mondják, pedig a növények, virágok stb. meg-rajzolása sem támaszt sokkalta kevesebb igényt a rajzoló tudásával szemben. A viszonylagos nehézséget csak az okozza, hogy míg a virág- stb. képen talán a századik ember sem veszi észre a hibát: az élő emberi testnek az «elrajzolás»-át, tehát a végtagok túlságosan rövidre vagy hosszúra vételét, kificamítását, de sőt még az izomzat hamis ábrázolását is egykettőre fölismeri minden épszemű ember.

Alapárnyalat: valamely képnek, tájnak stb. uralkodó nüansza; a napsütéses rét például a meleg zöld szín, felhős időben ugyanez a kékes-zöld felé tolódhatik el.

Alapnyomat: részvények, bélyegek, bankjegyek, meg egyéb értékpapirosok szövege alá nyomtatott halovány színű mintázat. Célja a fotomechanikus úton-módon való utánóztatás megnehezítése. Régebben – a mesterszedésbeli ú. n. szabad irány idején – sima, világos színű tónusokat nyomtattak a különböző akcideneciák alá is.

Alapnyomati lemezek: anyaguk linoleum, fa, celluloid, ólom, cink, réz, tömör papiroslemez stb. lehet. Mindenkor az előállítandó munka, azaz a papiros és a festék összedolgozását legjobban biztosító sima vagy rajzos felületű anyag legyen. Finomabb vagy rajzosabb alapnyomatokhoz keményebb, durvább rajzú vagy nagy felületűekhez puhább anyagú lemezeket

használunk. A puhább fajták, mivel a kéz «lendületességét» nagyban elősegítik és ezáltal a kéz reszketegségét is visszaadják: művésziesebb hatást biztosítanak. A fémes alapnyomati lemezeket némely ásványi festék megtámadhatja, vagyis oxidálja, ezért a világos alapnyomatok lemezénél a tömör linoleum használata igen elterjedt. Az alapnyomati lemezek nyomásbírása majdnem korlátlan, azaz annak kezelésétől van függővé téve. A linoleumot alkoholos sellakkal óvjuk. Az alapnyomati lemezek előállítása részben kézzel, részben maratási eljárással történik. A rajzok átvitele fordított szedés átnyomásával vagy annak átrajzolásával történik. Fémes és túlrajzos lemezeknek házilag való megmunkálásánál fényérzékeny másolást alkalmazunk. Az alapnyomati lemezeket szegeznek vagy ragasztják. Ha nagyobb felületűek: ragasztják és szegezik. *szi*

A la pointe sèche: a. m. száraz tűvel. Az úgynevezett hideg tűvel készült rézkarcnak gyakran használt francia elnevezése.

Alapozás (németül: Grundieren): Minden marató-eljárásnál szükség van valamely oly saválló alapra, mely fedi a ki nem maratandó részeket és amelyre ráviszik a rajzot. Például a rézkarcnál egy viasz-, gyanta-, terpentín- és aszfaltkeverékre, mellyel bevonjuk a rézlemezt, azaz alapozunk; a heliogravűrnél a zselatinrétegre, melyet krómmal fényérzékenyítünk. A fénynyomtatásban a vízüveg az alsó, a zselatin a felső alapozás. A Mertens-nyomtatásban a pigmentpapiros, a cinkográfiaiban és litográfiaiban a zselatin-átnyomtató papiros teszi az alapozást nélkülözhetővé, vagyis hogy átveszi a szerepét. Bár itt is vannak eljárások, amikor alapoznak, pl: a krómátfehérítés eljárásánál, vagy az aszfalteljárásnál. *nli*

Alapszignatúra: 1. Szignatúra.

Alapszínek: 1. azok, amelyek két vagy több szín keverése útján nem állíthatók elő; tehát közönségesen a sárga, vörös meg kék szín. A fotomechanikus úton való háromszínű nyomtatásban e három szín valamely festmény reprodukálásához, nagy általánosságban elég. – 2. Az egyes színcsoportok (pl. a vörös stb.) keretén belül jellemzőnek tartott színárnyalat. Goethe vörös alapszínül a bíbort nevezte meg, bár ezt mi közönségesen a vörösnek meg az ibolyaszínek keverékéül fogjuk föl. Ismét mások a tiszta vöröst a cinóberben, a skarlátpirosban avagy ponceau-vörösben állapították meg, ami tudvalevőleg a narancs-szín felé képez átmenetet. Mindezeknek az eltéréseknek az volt a fő-fő okuk, hogy a színek méréséről akkoriban még szó sem volt. Kiki a maga szubjektív érzése szerint taksálta meg, hogy például ez a szín tiszta sárga, ez ilyen vagy amolyan zöld, ez meg narancs-szín és így tovább. (L. Színek mérése.)

Alapváz (latinul fundamentum): a gépnek az alapja, vagyis ami a tulajdonképpeni gépet, oldalakat stb. tartja. Rendesen cementbe ágyazzák, hogy ne rázódhasson.

Alauzet P.: francia nyomdagép gyáros; a 19. század vége felé sokat javított a rotációs gépeken. Nevezetes volt a nyirkosító készüléke, mely főleg a francia rotációsoknak volt kiegészítő része. A papiros hengerek között futott el, s e közben a teknőbe ágyazott rézhengertől megnedvesített posztós henger tette nyirkossá.

Albert Eduard dr.: müncheni tudós, több fotomechanikai újítás föltalálója, lásd Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Albert-galvánó: a müncheni Albert E. találmánya; lényege az, hogy az eredeti klisé – mondjuk fametszetet – ólomba préselik, s a galvanókat közvetlenül erről készítik. A megszokott eljárás ezzel szemben az, hogy az eredeti klisé viaszba vagy guttaperkába préselik, az így készült másolatot grafittal jó vezetővé teszik, hogy galvanót vehessenek róla.

Albert-gépek: a frankenthali gépgyár legújabb típusú gépeinek elnevezése. Mindhárom sokszorosító ágazat – magas-, sík- és mélynyomtatás – területén találkozunk velük.

Albert Josef: német fotográfus, szül. 1825. március 5-én Münchenben. Egyike volt az első mestereknek a fényképészet terén. Műterme, mely azelőtt Augsburgban volt, 1858 óta Münchenben van. Ő a fénynyomtatás feltalálója, melyet utána albertotípiának is neveznek.

Albert király kódexe (Viridarium imperatorum et regum Romanorum): tipikus példája a tizenötödik század közepebeli könyvművészetnek. – Lapszéli díszének egyes motívumai meglepően hasonlítanak a Gutenberg negyvenkét-soros bibliájában előforduló motívumokhoz; valószínűleg egy és ugyanazon iskolának illuminátorai díszítették ezt is, azt is.

Albertokrómia: olyan könyvnyomdai vagy litográfiai színes autotípiák, melyeknek a rasztereit 30–30 fokok elforgatással állították elő. (A müncheni Albert E. negyvenöt évvel ezelőtt megállapított rendszere.)

Albertotípia: a. m. fénynyomtatás (l. o.), az egyik föltalálójáról, Albert Josef müncheni fotomechanikusról elnevezve.

Albino-hengeranyag: így nevezik a fehér-színű hengermassza egyik fajtáját. (Van vörös-színű változata is.) Semmivel sem jobb a rendes hengeranyagnál, mert csak festve van. Csupán világosabb színek nyomtatásakor alkalmazzák. Van különben olyan hengeranyag is, melynél a zselatinanyaghoz kaucsukot avagy gumit kevernek, hogy ellenállóbbá tegyék, amit valóban el is érnek vele, de az átöntés már nem sikerül.

Albion-sajtó: az angol Cope által szerkesztett könyvnyomdai kézisajtó. Máig is használják.

Album (lat.): a rómaiaknál fehér hirdetőtábla; újabban pedig az emlékkönyvek, versek és képek gyűjteményét nevezik így.

Albuminográfia: tisztán fotográfiai másolóeljárás tojásfehérjével bevont papirosra.

Albuminpapiros: a kereskedelemben árusított fotográfiai másolópapirosok legrégebbje; klórezüstös tojásfehérje-réteggel van bevonva.

Aldegrevér-féle dísz: a velencei renaissanceból merített széleslevelű növényi dísz; betűöntői anyagunkban is megvan. Mestere Dürer kortársa volt, Aldegrevér Heinrich (1502–1560).

Alden-féle szedőgép: egyes betűket szedő nevezetes gép az ötvenes évekből; az amerikai Alden Timothy találta föl. Gépén a szedő- és osztó-szerkezet fogaskerekes áttételek révén oly szoros kapcsolatban volt egymással, hogy minden mozgásuk közösen történhetett. Mindegyik betűnek külön-külön szignatúrája volt. A föltalálónak nyomorúság okozta korai halála után unokaöccse, Alden H. W. tökéletesítette a gépet, amiből azonban olcsósága (800 dollár) ellenére is csak alig ötven-hatvan példányt tudtak eladni.

Aldinák: a velencei Aldo Pio Manuzio könyvnyomtató és utódai által a 15. század vége felé és a 16. században nyomtatott kisalakú könyvek. A hibátlan és gondos tipográfusművészet remekei. Számuk 900 körül jár. Igen értékesek.

Aldine: a velencei Aldo Pio Manuzio könyvnyomtató tiszteletére elnevezett angolos metszésű, félkövér betűfajta. Stílustanilag a velencei mester munkáihoz semmi köze.

Aldo Pio Manuzio: l. Manuzio.

Alfa-papiros: így is nevezik az Algériában és Tuniszban rendkívül nagy mennyiségben növe spartó-fűből készült papirost.

Algráfia: a síknyomtatás (lásd Könyomtatás) egyik módja. Azonban a nyomtatás nem kőről vagy cinkről, hanem alumíniumlemezről történik. A mainzi Scholtz József a múlt század vége felé találta föl. A föltaláló külön gépet is szerkesztett az alumíniumlapokról való nyomtatáshoz. Az alumíniumlemezt használatba vétel előtt terpentinolajjal való lemosás által zsírtalanítják, s azután vízben oldhatatlan alumíniumsóból való s eléggé vastag réteget állítanak elő

rajta, ami Scholtz eredeti eljárása szerint a következőképpen történik: Mindenekelőtt foszfor-sav vagy fluorsav oldatával többszörösen megnedvesítik a lemezt. A keletkező sósóteget mosogatni kell, hogy a fölösleges savrészletek belőle eltávolodjanak; amit nem sikerül eltávolítani: azt timsóoldattal közömbösítik. Ekkor megszáritják a lemezt, s átnyomják reá a rajzot; majd pedig 25 gramm csersav, 8 gramm foszforsav és 130 gramm arabiai gumi meg 837 gramm víz keverékével vékonyan bevonják. Ekkor a lemeztől már nyomtathatnak is. *bv*

A linea (lat.): a. m. vonalba állítani; kéziratban, korrektúrában gyakori megjegyzés; itt azt jelenti, hogy: bekezdés, új sor.

Alizarin: festékanyag; azelőtt a buzérgyökérből készítették és főleg a kelmefestésben használták; az újabb időkben mesterségesen állítják elő. A krapp-lakkot is belőle készítik.

Alkalmi nyomtatványok: különös, legtöbbször ünnepies alkalmakra készülő nyomtatott írárok, mint föliratok, eljegyzési és lakodalmi értesítések, üdvözlő-kártyák stb.

Alkanna (magyarul báránypirosítófü): az érdeslevelűek közé tartozó növény, melynek gyökeréből szép vörös festék készül.

Álladalmi nyomda: 1849-ben alapította a nemzeti kormány a hivatalos «Közlöny» és a kormányrendeletek előállítására. Berendezése a kolozsvári r. kat. líceumi nyomda Debrecenbe szállított fölszereléséből került ki. Onnan jött a nyomda személyzete is, tizenegy szedő- és nyomtatómunkás Bartók Lukács faktoralal az élén.

Állami Nyomda: Az 1868. évben létesült «M. Kir. Állami Nyomda» a. m. kir. pénzügy-minisztérium fennhatósága alatt áll. Főadata az állami igazgatásban szükséges nyomtatványok, továbbá az értékpapírok, postai és pénzügyi értékcikkek, értékjegyes nyomtatványok előállítása és a földmérési térképek sokszorosítása. – Üzemágai és üzemi felszerelése: Fényképezet, fénymásolás, guilloche, vésés, tervező rajzolás és térképezet. Galvánklisék előállítása, sík és hengeres nyomtatóformák előállítása galvanoplasztikai, stereotípiái és maratási eljárás útján. Betűöntőde és stereotípiák. Kézi szedés, Monotype szedő- és öntőgépek, Linotype szedőgépek, matricaprések, betű- és lemezöntő gépek. Könyvnyomda, könyvnyomda gyors- és kézisajtókkal, offset-sajtók. Mélynyomtatás a hozzátartozó összes berendezéssel. Réznyomtatás. Lapelőállítás, rotációs sajtók. Könyvkötészet automatikus és egyéb vágógépekkel, hajtogató- és fűzőgépekkel. Enyvező és perforáló gépek. Papír-, betű-, anyag-, értékcikk- és nyomtatványraktárak. Az alkalmazottak létszáma: 34 tisztviselő, 62 kinevezett egyéb alkalmazott és 309 hetibéres munkás.

Allantsee testvérek (Lénárd, meghalt 1518-ban és Lukács, meghalt 1522-ben): Bécs város könyvkereskedelmének megalapítói. Az akkori fő-fő nyomdavárosokkal: Velencével, Augsburggal igen élénk összeköttetésben állottak.

Állatbelekre írt könyvek: a régi görögöknél erre is találunk példát, így a Basilius császár idején elégett konstantinápolyi könyvtárban megvolt Homeros Iliásza és Odisszeája, 120 méter hosszú kígyóbélre, arany betűkkel írva.

Allen-féle mélynyomtatás: kísérlet volt a heliogravűr gyorsajtói nyomtatására.

Álló írás (meredek írás): az írásnak az a módja, amely a sorokra derékszögben veti a betűket. Az iskolákban mindinkább fölkarolják, mert kevésbé rontja a szemet, mint a dőlt írás. A betűszedő szempontjából is jobb, mert könnyebben áttekinthető.

Allonge: összehajtott képeket, térképeket magukban foglaló könyveknek az az oldala, amelyre e képeket ráragasztják.

Álló szedés: minden olyan szedés, amelyet újabb fölhasználás végett félretesznek. Amennyiben nagyobb mennyiségről van szó: jó ha könyvet vezetünk róla, amelyben pontosan megjelöljük mindennek a helyét és a jegyét (számát) is.

Almanach: arab szó; eredeti jelentése szerint csillagászati jegyzetekkel ellátott naptár. Keletről származik, a középkorban Európában is elterjedt; Mátyás király számára Regiomontanus készített híres almanach-ot 1474-ben. Későbbi években az almanachokat kisebb közleményekkel, gyakorlati tudnivalókkal, majd rövidebb irodalmi művekkel és képekkel is ellátták, végül a naptári rész háttérbe szorult és a tizenkilencedik századtól kezdve az irodalmi tartalom került túlsúlyra. Voltak évente megjelenő irodalmi, színházi, történelmi, katonai stb. almanachok; a magyar almanachok közül Igaz Sámuel «Hébe»-je (1823–1826) és a Kisfaludy Károly szerkesztette «Aurora» (1822–1837) vált ki. A békeidők híres «Mikszáth-Almanach»-ját Singer és Wolfner adta ki. A ma is megjelenő ú. n. Gothai Almanach az uralkodó és főrangú családok személyi adatait tartalmazza.

Álnév (pseudonim): önkényesen választott név, szó vagy jel valamely irodalmi mű szerzőjének megjelölésére annak igazi neve helyett. Az álnév használatának lehetnek politikai okai; gyakran nemmagyaros hangzású nevet helyettesít (pl: Ignotus = Veigelsberg Hugó), máskor, különösen ujságcikkek alatt, inkább csak rövidítés-jellege van (pl: –ő = Rákosi Jenő). A magyar írók álneveit Székely D. állította össze és adta ki könyv alakban. *kj*

Alnyomat: gyakran használt hibás szó az alapnyomat (l. o.) fogalmára.

Alopa Laurentius: Firenzében a 15. század végén volt könyvnyomdász s görög kiadványainak szép nyomtatásával vált híressé.

Alsó egyengetés: 1. stereotípiái lemezeknél a lemez egyenlőtlenségét, valamint az erősebb nyomást igénylő «fekete» részeket egy nyomaton kirakjuk, s ezeket aztán a lemez alján felragasztjuk. Az eljárás célja, hogy a festékező hengerek egyenlően adhassák fel a festéket, valamint hogy a nyomtató hengeren ne legyen túlságosan sok egyengetés, ami esetleg sok bajt okozhatna. – 2. Kliséknél az egyenlőtlenségeket kirakjuk, a «fekete» részeket kivágásszerűen aláarakjuk. A finomabb autotípiáknál alsó kivágást is készítünk, melyet aztán a klisé aljára ragasztunk. *nli*

Alsó hengerek: melyek a festéknek a formára adogatását végzik. Ha rendes munkát kívánunk szállítani, nagy gondot kell rájuk fordítani. Ruganyos, jól tapadó masszából készült alsó hengereinket pontosan a betű magasságára beállítva gyengéden állítsuk a dörzsölő acélhengerekhez, hogy a festékfelhordás tökéletes legyen és hengereink ne deformálódjanak.

Alsó illesztékek (németül: Anlage): azok, amelyekre a berakott ívet berakáskor helyezik. Mindig egyvonalban legyenek, hogy az ív nyugodtan feködjön rajtuk.

Alsó szalag: a stop-hengeres gyorssajtókon a berakott ív nyomtatáshoz vezetésére, valamint kivezetésére szolgál. Rendszerint a gép közepén van egy belőle, de ha puha papirost nyomtatunk, vagy a nyomat duplázódik, esetleg piszkít, többet is kell használatba venni.

Altogravúr: a bécsi Schäfer és Tribultól 1910-től fogva kidolgozott gyorssajtói mélynyomtató eljárás és ennek produktumai.

Aluminium: Színe ezüstös fehér; könnyű és jól nyújtható fém. Fajsúlya 2,6, olvadási foka 700° C. Sem száraz, sem nedves levegőn nem változik; savak alig hatnak rá és más fémekkel könnyen ötvöződik. Mivel sem a szerves savak, sem a víz nem támadják meg, sói pedig ártalmatlanok, ezért főzőedényeket stb. készítenek belőle. A 9 rész réz és 1 rész aluminium ötvözeté szép aransárga színű, mely levegőn hosszú ideig állandó marad, ezért aranyékszerek utánzására alkalmas. 50 rész vörösréz és 10 rész aluminium adja a Cambricus-betűöntvényt.

Aluminiumnyomtatás: a. m. algráfia (l. o.).

Aluminográfia: az algráfia gyakran használt elnevezése.

Alumtípiá: az algráfia ama fajtája, amelynél a képnek a lemezre vitele közvetlen másoló-eljárással történik.

Amalgamatype: 1911-ben Brooklyn-ben csinált, egyes betűket szedő-öntő gép; a rajta szedett sorokat fémszalag tartja össze. A gép gyártására alakult nagytőkéjű részvénytársaság 1913-ban beolvadt az Intertype-vállalatba.

Amalgamográfia: a. m. merkurografía (l. o.).

Amatőr-kiadás: a bibliofília körébe tartozó fogalom. Szigorú értelemben véve valamely mű korlátozott számban készült, famentes papirosra nyomtatott, kézzel fűzött vagy kötött, metszetekkel vagy kőrajzokkal díszített kiadását jelenti. Az egyes példányokat megszámozzák, az illusztráló művész és néha a szerző is aláírja, esetleg ellátják annak nevével is, aki számára a példány készült. Tágabb értelemben ma amatőrkiadásnak nevezik a tömegkiadástól eltérő szebb kiállítású példányokat is, ha nem is tartalmazzák a fenti kellékeket.

Amballázs: l. Emballage.

Ambró Ferenc Ignác: Vác városának első könyvnyomtatója 1770 körül. 1793 táján halt el; utóda faktora, Gottlieb Antal lett.

Ambrotípiá: a fényképészetben az üveglemezeken előállított pozitív kollódiumképek.

Amerbach János: svájci könyvnyomtató, megh. 1528-ban. Mint baseli nyomdásznak 1480 körül nagy híre volt. Fia Bonifacius és unokája Vazul még üzték a nyomdászatot s egyszersmind híres jogtudósok is voltak.

American: betűnagyság megnevezése az Egyesült Államok pontrendszerében. Megfelel 1 amerikai pontnak, vagyis 0,938 méterpontnak. Természetes, hogy az egyponthoz csak elméletileg van meg, mert hiszen ha az ily apró típus metszése még csak lehetséges is volna: a kiöntés már súlyos akadályokkal járna, nem is szólva arról, hogy az ilyen apró betűt senki sem tudná szabad szemmel elolvasni.

American Typocraft: a Ludlow-szedő-öntőgéphez (l. o.) hasonló soröntőgép. 1922-ben találták föl.

Amerikai gépek: általában a tégelyes sajtók Liberty-típusát nevezik így, bár a legjobb kéttúrás rendszerű gyorsajtóink is amerikai eredetűek.

Amfitípiá: a fénymásoló eljárások egyik módja; lehet a fotolitográfiával is egybekapcsolni, illetőleg az amfitípiá útján készült másolatot fotolitográfiai átnyomatul fölhasználni.

Ampère: az áramerősség egységének megjelölése. Ez a megjelölés egyben Ampère híres francia fizikus nevét örökíti meg, aki nagy érdemeket szerzett az elektromosság fejlesztése körül.

Amtliche Nachrichten-Stelle (ANS): osztrák állami távirati iroda.

Anaglifikus nyomtatás: a. m. domború nyomtatás.

Analekta (gör.): egy vagy több író munkáiból vett szemelvények; gyűjteményes munka.

Anasztatikai átnyomtatás: ez a neve Appel Rudolf régibb keletű érdekes találmányának, aminek segítségével a régi nyomatok festékét igyekezett fölpuhítani és azután a körre átvinni. Úgy járt el, hogy az eredeti nyomtatványt hígított salétromsavba mártotta, amikor természetesen csupán a nyomtatás nélküli helyek szívták be a savat; majd itatós papiros közé tette a

nyomtatványlapot, hogy a fölösleges sav fölszívódjék, s csak azután préselte át kőre avagy jól csiszolt cinklemezre. Az utóbbi esetben a kemigráfus rendes eljárása szerint végezte a munkáját: a betűk és vonások körül elmaratta a cinket. Persze mentől régebb volt az eredeti nyomat: annál többet kellett a kővön vagy cinken pótolni és retusozgatni.

Anasztigmát: l. Objektív.

Andreae Hieronymus: Dürer fametszője, az első fraktúr típusok metszője. Rockner Vinzenz rajzai után ugyanis ő metszette meg a patricákat, s az első próbaöntéseket is ő csinálta.

Andreas Corvus: l. Hollós András.

Anepigrapha: görög megjelölése a cím nélkül való könyveknek.

Angerer-féle műnyomatás: a bécsi C. Angerer & Göschl cég festmények reprodukciójánál alkalmazott kombinációs nyomtatóeljárása.

Angerer Károly: bécsi fototechnikus (meghalt 1916-ban). 1871-ben alapította meg kemigráfiai műintézetét Bécsben. 1873-ban sógorával, Göschl Alexanderrel (meghalt 1900-ban) társult, majd Sándor nevű fiát is bevonta a kísérletezéseibe. Behatóan foglalkozott a fotokemigráfiával, s az eljárást annyira megegyeszerűsítette, hogy csakhamar az összes kemigráfusok a fotográfia segédelmével vitték át rajzaikat a cinklemezre. Angerer «fototípus» nevet adott az eljárásának, s a németeknél és minálunk is így nevezik azt máig is. – A bécsi Angerer és Göschl cég világhírűvé vált, s újabban Budapesten is nyílt fiókiintézete.

Angermayer Károly: jeles pozsonyi könyvnyomtató; 1871-ben vette át Schreiber Alajos ottani nyomdáját, s kiváló szakértelmével magas színvonalon tartotta. Egyik ugyanilyen nevű leszármazottja most a miskolci részvénytőzsde igazgatója.

Angol-amerikai betűrendszer: lásd Betűrendszer.

Angol antikva: l. Antikva.

Angol gépek: a kéttűrés gyorsajtók Angliából hozzánk került típusának gyűjtőneve.

Angol nyelvű szedés: Az angol nyelv szókincsének háromötöde germán, kétötöde román eredetű. Fejlődésének ez a különossága okozza, hogy szavainak kiejtésére általános szabályokat alkotni nem lehet, vagyis jobban mondva, e tekintetben több a kivétel, mint a szabály. Grammatikája azonban igen egyszerű. – Ékezetes betűi nincsenek az angolnak. Idegen szavak ä-je helyett ae-t, az ö helyett oe-t, az ü helyett pedig ue-t ír. A főneveket kis kezdőbetűvel írja, kivéve a könyvek címében előfordulókat, a hónapok és a napok neveit és a népek neveit (Hungarian, German). A személyes névmás egyes számának első személyét (I = én) mindig nagy betűvel kell írni. A hiányjelet (‘) leginkább a genitivus ragja elé teszi az angol (the father’s book), de előfordul az egyebütt, sőt a szavak elején is (‘twas). Kizárást közéje meg a szavak közé nem szabad tenni. Ami az angol szavak elválasztását illeti, legokosabb azt kerülni. Ez annál könnyebb, mert az angolban éppen úgy, mint a franciában, igen sok a rövid szó. A torlódott mássalhangzók elválasztása igen bonyolult s általános szabályokról szó sincs; legfőljebb annyit jegyezhetünk meg, hogy az l-nek és az r-nek más mássalhangzóval való torlódásakor legtöbbször nem választhatók széjjel; pl. tablet, de-gree, coun-try. A képzőket a tőszótól el szokás választani, még ha magánhangzóval is kezdődnek, pl. sing-ing, remarkable, Span-ish, danger-ous, great-est, grammat-ical. Szedéstechnikai szabályok: Az angol rendszeren harmad-négyzettel szed s a mondatot befejező pont után még egyszer annyi kizárást oszt be, mint a többi szó közé. Az idézett mondat elejére két vesszőt, végére két hiányjelet tesz. Ha az idézett mondatban másik idézés fordulna elő, ezt csak egy vesszővel s egy hiányjellel jelöli. Gondolatjelet 4-félet használ az angol. Az első félnégyzetvastagságú s a «től», «egész» értelmében használják, pl. 3–4. A többi egy-, két- és háromnégyzetes; az egy-

négyzettest közbevetett mondatoknál, a másik kettőt pedig olyan helyen alkalmazzák, ahová mi 3–4 pontot szedünk; vagyis ezek a tulajdonképpeni gondolatjelek. Jegyzetek jeléül zárójelbe tett arab számot (1), kurzív betűket vagy pedig: törtszámot (¹) vesznek, de e két utóbbit zárójel nélkül. A nagyobb számegységeket vesszővel hármas csoportokra tagolják, pl. 12.240.369. – A szövegbeli kiemelésre első fokban kurzívot, a második fokban öregbetűt (kapitälchen), a harmadik fokban nagybetűket vesznek. A fejezetcímeket s ezek alcímeit is csaknem mindig nagybetűkből és öregbetűkből szedik.

Angolszász írás: a középkorban a brit szigetekeken divatozott írás; a régi római kurzívból keletkezett.

Angolvörös (másképp angyalvörös): a vasoxid különböző árnyalatai.

Angyalbőrös nyomtatás: Párizspapai nyomán Freckay János is így nevezi a tarka színekkel való nyomtatást.

Angyal Gyula: az első magyar nyomdászélc lap szerkesztője 1809-ben. A lap címe «Revisio» volt, s vagy félesztendeig tudott csak megjeleníteni. Emich Gusztávnál nyomtatták.

Angyalvörös: a. m. angolvörös (l. o.).

Anilinfestékek: helyesen kátrány- vagy szerves festékek, kevés kivétellel a kőszénkátrány termékeiből állíthatók elő. Kémiai összetételük igen bonyolult szerkezetű, ennél fogva előállításuk sem a legegyszerűbb feladat. A nyomdafestékeknek egyik legfontosabb alkotórészét képező «pigmentek»-nek a legtekintélyesebb részét is szerves festékekből készítik megfelelő eljárásokkal. Színüket és minden egyéb tulajdonságukat mindig a vegyi összetételük határozza meg. dr. fű

Anilinfesték-pótlék: Főleg fekete festékeinket, de a tarkákat is mélyítjük, tüzesítjük anilinfestékek hozzáadásával. Például: anilinkéket vagy anilinviolet teszünk a fekete festékhez, ami által az hideg és mély lesz. Kékkel még hidegebb.

Aniliuszulfát: l. Papirosvizsgálat.

Anisson-Duperron Jacques (1748–1794): régi nyomdászcsalád sarja: 1788-ban – nagybátyja után – a párizsi királyi nyomda igazgatója lett. A kézi sajtón jelentős újításokat végzett. 1794-ben lefejezték.

Anisson Jean: a 17. század végének egyik legtudósabb tipográfusa, akit Cramoisy halála után Lyonból Párizsba hívtak a királyi nyomda vezetőjéül. XIV. Lajos 1692-ben – egyetlen példányban – csodálatosan szép munkát nyomtatott véle a könyvnyomtatói, a betűöntői és a könyvkötői művészetekről.

Anlage: szélteben használt német neve az illesztéknek (l. o.).

Annonce (francia): a. m. hirdetés.

Annonciroz: nagyon rossz szó a «hirdet» fogalmára. (A francia tőszó mellett egy német és egy magyar képző van.) Helyesebben így volna: «annonszál», de így is fölösleges, mert a magyar «hirdet» szó jó is, meg elég is a fogalom kifejezésére.

Anód: valamely galvánelemnek pozitív pólusa. A grafikát szolgáló galvanoplasztikában az a vörösrézlap, amelyről a galvánáram az elektrolitikus folyamat alkalmával részecskéket választ le, s ezeket a negatív póluson, a katódon – ez esetben a viaszmatricára – lerakja.

Anonim (gör.): olyan mű, amelynek szerzője nem nevezi meg magát.

Anonymus kódexe: Béla király névtelen jegyzőjének ezt a 13. század második felében írott kódexét a margóra kifutó szép nagy kezdőbetűk díszítik.

Anopisztografikus nyomatok: a hátsó felükön összeragasztott egyoldalas fametszetű levonatok a tizenötödik század első feléből.

Anteacta: a. m. előirat.

Antensteiner Ferenc: a budapesti nyomdász-segédnek egyik vezető embere a hetvenes években. Bécsben 1870-ben a «Vorwärts» szerkesztője volt, s az ottani rosszul végződött ár-szabálymozgalom után jött Pestre. Itt 1870-ben a Typographia német részének volt a szerkesztője. 1876-ban betűöntődét alapított itt Mika Jánossal. A nyomdászegyesületnek 1873-tól 1875-ig alelnöke volt.

Antibarbarus: a nyelvben divatozó idegenszerűségekkel és megjavításuk módjával foglalkozó írásmű. Minálunk úttörő és nevezetes Simonyi Zsigmond ilyen című könyve.

Anticinóber: a minium hevítése és lakkfesték hozzáadásával készül. Jól nyomtatható, földő, száradó, olcsó festék. (Ólomfesték.)

Antik: a. m. ódon, régies. Többféle betűfajtának szinte betűöntődénként változó neve.

Antikármin: a minium hevítése és lakkfesték hozzáadásával készül.

Antikva: A mai antikva betűk főleg abban különböznek az egyéb latin és ezek között a medievális megjelölés alatt ismert betűktől, hogy komoly, logikusan, átgondoltan szerkesztett olyan formájuk van, melynél a betűk szárait összekötő keresztvonalak, úgyszintén a betűvégek vízszintesen állnak és a betűkép gömbölyű vagy hajlított részei szimmetrikusan vannak szétszétva, szemben a függőleges vonalakkal. A betűkép finom és fekete vonalai nyújtotta ellentét a technikai és művészi követelmények megengedett határáig ki is van használva ezeknél. Az évszázadok során alakult ki a mai antikva formája. A könyvnyomtatás feltalálása idején az antikvához a betűalakok már megvoltak. Verzálisok a római kapitálisok, a kurrensok pedig a minuszkulák formájában. Az antikva őstípusainak felhasználását a legújabb kutatások eredménye szerint legkorábban Rusch Adolphus strassburgi nyomdász 1464-ben készült munkáin találjuk. Ettől függetlenül, az olasz humanista irány áradatában született, másfajta antikva betűtípust használt a velencei Spira Johannes és az 1465-ben a Róma melletti Subiacóban működő Sweynheym és Pannartz is. Ezek az adatok inkább az antikva eredetére, mint jellegére vonatkoztathatók, mert az eddig említett könyvnyomtatók által használt betűtípusok inkább a gót betűkhöz voltak hasonlóak; innen ezek neve is: szemigót. Rusch betűi kerekded alakúak, míg az olasz könyvnyomtatók korábbi típusai keskenyek. Jenson francia könyvnyomtató és betűmetsző, mint Spira utóda, készíti és használja az első már kiformált antikva betűket. Harmonikusan szép és egyenletes betűin a mai szoros értelemben vett medievális antikva őstípusa domborodik ki. 1467-ben már Sweynheym és Pannartz is újabb, kevésbé sikerült, de az első betűikhez viszonyítva az antikvához már közelebb álló betűkkel dolgoztak. Jenson antikváját Manuzio Aldo Pio javítja meg és azt 14 fokozatban készítteti el. A mesteri módon elkészült antikvát nyomtatás céljára már 1495-ben használták. Majd hosszabb fejlődési periódusban folyton változnak a betűk formái, mindig szebbek és jobbak lesznek és lassan elérik a bevezetésben körülírt jellegzetességüket. Az egyedek, az egyes betűfigurák éppen jellegzetességüknél fogva hatásukban igen ellentétesek, azonban tömegben, szedésben a legharmonikusabb hatást váltják ki. E hatás majdnem a tökéletességig menő kifejlesztésén több, magának ezáltal igen nagy hírnevet szerzett mester fáradozott. 1789-ben alkotja meg Didot Firmin ismert, csodás típusát, melyre korának, az empire-nek nyugodt iránya gyakorolt befolyást. Ugyane korban a klasszicizmus képviselője a betűmetszés nagymestere, az olasz Bodoni volt. Betűi minden különösebb díszítés nélkül, szinte felülmúlhatatlan szépséggel pompáznak a síkon. És hasonlóan klasszikusait alkotott Baskerville, Fournier és Fleischmann, Tiemann a nevével elnevezett antikvájával, a közel-

multban pedig Kleuckens Ratio-Lateinjével. Baskerville típusai még inkább a medieválishoz állanak közelebb.

Régi mestereink hazánkban is készítettek antikva betűket, de ezek nem eredeti típusok, hanem hasonmások voltak.

Az antikva betűk hosszú fejlődési folyamata alatt többen foglalkoztak e típus elméleti alapjainak lefektetésével. Így e típus erősen architektonikus hatású verzális betűi szerkezeti alapjának, szerkezeti sémáinak, szabályainak mértani lefektetésén állítólag már Leonardo da Vinci is dolgozott, de nem bizonyos még a reánk maradt más vázlatok alkotójának ismert Pacioli Luca (1509) közreműködése sem. Legbizonyosabbak a Dürer Albrecht-től eredő betűkonstrukciók, melyeket az erről szóló munkájában 1525-ben fektetett le. Dürer betűinek szerkezeti alapja a tíz részre osztott mértani négyzet. Ebben a térben arányosította a betűk idomait és az aszerint változó vastagságait körző és vonalzó segítségével. Töry Geoffroy betűszerkesztési módjáról tudunk még. Hasonlóképpen foglalkozott ezzel számos hollandi és francia művészember. A franciák közül említésre méltó Jaugeon és Truchet munkája. Egy-egy betű arányait egy 2304 négyzetre osztott papirosra körző s vonalzó igénybevételével rögzítették le. *ls és ta*

Antikva-barát egyesületek: a világháború előtt virágoztak Németországban: taglétszámuk meghaladta a harmincezer embert, köztük tízezer néptanító. Az újabbkori nemzeti fölbuzdulás a maga jelszavaival megsemmisítette ezeket az egyesületeket.

Antikvál (lat.) annyi mint elavul: könyvkötészeti műszó, könyvmetszéseknek izzó vassal beégetett alakokkal való díszítését jelenti.

Antikvárium: az a könyvkereskedés, amelyben régi könyvet, kéziratot, metszetet, zeneművet stb. árulnak. A szigorú értelemben vett, az ú. n. tudományos antikvárium csakis elfogyott, tehát a kiadónál már nem kapható és használt, olvasott anyaggal foglalkozik. Újabb üzletág az ú. n. modern antikvárium, ahol nemrégiben megjelent, vadonatúj könyveket árusítanak a kiadó által jóváhagyott leszállított áron. Az antikvárium klasszikus fogalma nálunk mindinkább elmosódik és a legtöbb antikváriumban újdonságok is kaphatók. Az antikváriumok időnkint részletes leírójegyzékeket bocsátanak ki új szerzeményeikről; könyvgyűjtők számára ezek igen fontosak.

Antikvárius: eredetileg régiségbúvárt jelentett; most ódon könyvekkel és egyéb tárgyakkal kereskedőt értenek rajta.

Antimon (stibium): a nyomdai fémek egyik alkotórésze; nagyobb mennyiségben Japánban s Kínában található. Ércei a kénantimon és antimonvirág. Előállítására pörkölés és redukálás útján, továbbá vassal való összeolvasztással történik. A vas kénnel vegyül s mint kénes vas választható szét. A nyers antimon arzént, vörösrzest, vasat, ólmot és ként tartalmaz. Fizikai tulajdonságai: magas hőmérsékletnél a levegőn antimon-oxidá éget el, nagyon rideg, könnyen porrá őrölhető. Antimonnal majdnem minden arányban ötvöztethető a vörösréz, vas, arany, továbbá ezüst, cink, ón és ólom. A fémek nyújthatóságát csökkenti, ellenben a keménységét tetemesen növeli. Fajsúlya 6,7, olvadáspontja 432°. A kereskedelembe különböző minőségű antimon kerül forgalomba. Minősége arzéntartalma szerint változik. A kínai antimon például silányabb, mert 3% arzént tartalmaz. A betű- és nyomdai fémek ötvöztetéséhez 0,25–0,3%-nál nagyobb arzéntartalmú antimon nem használható. Jobb antimon-márkák a Cookson, Hallett, HH és WCC. Ezek jobbára 99,5%-osak ólom- és arzénmaradvánnyal. A legtisztább antimon a Cookson-féle elektrolitikus áru, amely 0,10%-nál több arzént nem tartalmaz.

Antiplanet: l. Objektív.

Antológia (görög): a. m. virággyűjtemény; az ó-görög irodalomban főleg az epigrammák gyűjteményes kiadása, ma általában költői vagy rövidebb prózai művekből álló gyűjtemény. Az antológia állhat egy költőnek a válogatott írásából, vagy pedig több költő jellemző szemelvényeinek összeállításából.

Antrátípa: az olyan fényérző papírosokkal való fénymásolás, amelyeket kromozselatinnal készítenek.

Anyaegyesület: a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyző Egyesületének (jelenleg: Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete) széltében használt, népszerű neve.

Anyag (németül: Material): a betűszedésben mindenféle, a szedés betűi között levő ürré kitöltésére használt és a betű magasságánál alacsonyabba öntött ólom-töltelék. Ide tartoznak a négyzetek és félnégyzetek, spáciumfélék, kvadrátok, stégek és tágitók.

Anyagtár (francia nyelven: dépôt): lásd: Depó.

Anyakő: raszterhálózatos kő a litográfiában, amellyel adott esetben féltónusos egyenletes árnyalatokat visznek bele a kromolitográfiákba.

Anyaminta (mater, stanca, matrica): a betűöntésben és stereotípiában az a mélyített felületű lap, amelyről a betű, illetőleg tömöntvény kiöntése történik. Közöségesen matricának nevezik. (L. Betűöntés, Stereotípia, valamint Galvanoplasztika.)

Apadás: a festékező hengerek beszáradása és vékonyodása. Ha az apadás nagymértékű, a henger használatra alkalmatlan.

Aplanát: l. Objektív.

Apocalypsis: Dürer Albert 1498-ban Nürnbergben, saját nyomdájában nyomtatott könyvének a címe. Dürer eme könyvének verzálisai már tisztán schwabachi karakterűek.

Apologia Bibliorum: Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári könyvnyomtatónak az «Aranyos biblián» végzett javításairól írott könyve, amelyben a magyar helyesírásról való nézeteit foglalja össze. Hatalmas nyelvészeti írat.

Apostrophe (gör.-fr.): a. m. hiányjel (l. o.)

Appelotípa: az anasztatikai átnyomtatás (l. o.) egyik, a föltalálójáról való elnevezése. A régi nyomtatvány fölületét eme munkáknál zsiradékkal kenik be, a hátlapját pedig vízzel nedvesítgetik.

Appendix (latin): a. m. függelék.

Applegath August (ejtsd: epl'gét): angol nyomdász, meghalt Dratfortban 1871-ben. Egyike volt az elsőnek, kik Angliában a nyomdai gyorssajtókat építették. Applegath-sajtónak nevezik az általa feltalált nyolcszoros gyorssajtót, mely a londoni «Times» számára készült; ezen a sajtón az oldalakká alakított szedést mechanikai eszközökkel hengerre erősítették, úgy hogy a formából egy betű sem eshetett ki és folytonosan forgott a nyolc nyomóhengerrel, melyre nyolc helyen rakták az íveket, hogy így a lapnak nyolc példánya nyomtattassék egyszerre.

Applikációs nyomtatás: a szövetnyomtatás legegyszerűbb módja, amikor ugyanis a vízben oldhatatlan firniszes festéket – minden kémiai folyamat bekapcsolása nélkül – egyszerűen rányomtatják a szövetre.

Apponyi Sándor gróf: egyike volt a legjelesebb magyar könyvgyűjtőknek, szül. 1844-ben, megh. 1924-ben. Nemcsak szenvedélyes bibliofil, hanem páratlan tudású bibliográfus is volt; a magyar vonatkozású külföldi művek könyvészetének fontos kútforrása könyvtárának négykötetes jegyzéke. A Nemzeti Múzeumnak hagyományozta világhírű gyűjteményét.

Approbatio: valaminek a jóváhagyása, pld. korrektúráé a szerző, iskolakönyveké a közoktatásügyi hatóságok részéről. Az utóbbinak tipográfiai (betűnagyság stb.) és ortográfiai föltételei is vannak.

Apróhirdetés: az ujságok hátsó oldalain elhelyezett keskenyhasábú kompressz hirdetések. A hirdetés első szavát kövér betűvel szedik. A hirdetés árát a hirdető szavanként fizeti. Csoportokra osztva alkalmi eladások, vételek, állást kereső, munkát kínáló és magántermesztű (levelezés, házasság) hirdetések jelennek meg e rovatban.

Aqu... stb. qu-betűs szavakat lásd Akv... stb. alatt is.

Aquaforte (olasz): annyi mint maratás segítségével előállított rézkarc.

Aquila: 70:100 cm-es papirosnagyság neve az olasz nyomdászatban.

Aquila Aegidius: őstipográfus, 1549-től 1552-ig nyomtatott Bécsben. Görögül is nyomtatott.

Ár: korrigáló-szerszám. Általános használata csak Magyarországra, Ausztriára s Németország egy részére terjed, másutt inkább a betűket nem sértő csípő-fogót (pincetta) használják.

Ár: a nyersanyag, a munkabér, a költség (rezi) és a haszon összeadásából eredő számszerű értékmegállapítás.

Arab ábécé: a feníciaiból keletkezett fonetikus írásmód. Az arab ábécé szolgált a perzsa hindosztáni, afgán és török írás alapjául is.

Arabeszk: a móroktól átvett fantasztikus növényi alakzatokból összeállított díszítmény.

Arab gumi: l. Gummi arabicum.

Arab papiroskészítés: roppant arányú volt; kezdete a 8. század közepére esik, amikor Bagdad volt a kalifátus székhelye, s az araboknak sok, a papiros készítését értő kínai hadifogoly került a kezükbe. Növényi nyersanyag helyett azonban egyebet kellett keresniök, s ezt a rongyban, főleg a vászonhulladékban lelték meg.

Aradi nyomdászat: 1819-ben Michel Antal alapította itt az első nyomdát. 1826-ban a nyomda Klapka Károly József (l. o.) temesvári nyomdász birtokába került. Az 1830-as évek végén Schmidt József alapított nyomdát. Az ötvenes években Goldscheider Henrik, 1858-ban Réthy Lipót, 1857-ben Ungerleider A., 1868-ban Gyulai István alapítottak nyomdát. 1919-ben 11, 1935-ben 15 nyomda volt Aradon.

Aragráfia: egy az artokrómiával (l. o.) lényegében megegyező vászonnyomtató eljárás.

Áram ábécé: a feníciaiból keletkezett fonetikus írásmód; legközelebb állnak hozzá a szabeus és a héber ábécék.

Áram: az elektromos energiának a vezetőn át való áramlása. Két főcsoportját különböztetjük meg az áramnak: az erős áramot és a gyenge áramot. Az erős áramnál, melynél nagyobb árammennyiségek és főleg nagyobb feszültségek jönnek figyelembe, a feszültségek nagysága szerint kis és nagy feszültséget különböztetünk meg. A vezetékhálózat bármelyik polaritású vezetéke és a föld között 250 voltig kis feszültség, két ellentétes polaritású vezeték között 500 voltnál nagyobb feszültség: nagy feszültség.

Áramátalakító: valamely elektromos áramrendszernek más áramrendszerre való átalakításához használt készülék, amely rendszerint egy elektromotornak és dinamónak összetételéből áll.

Áramerősség: az az elektromos árammennyiség, mely egy bizonyos időmennyiség alatt a vezeték egy meghatározott keresztmetszetén át áramlik.

Áramfejlesztő telep: az az elektromos központ, ahol az elektromos áram áramfejlesztő gépek útján, különféle hajtóerővel való termelése történik. Így megkülönböztetünk gőzelektromos és hidroelektromos telepeket.

Áramforrás: a galvánelemek, akkumulátorok és áramfejlesztő gépek útján termelt áram.

Áramkör: az a pálya, amelyen az áram az áramforrásból kiindulva végighalad, amíg kiindulási helyére visszaér.

Árammérő óra (vagy áramszámláló): az áramfogyasztás mérésére szolgáló készülék.

Áramszedő: a villamos járóművek ama szerve, amely az áramvezeték és a mozgó járómű között a vezető összeköttetést létesíti.

Arányérzék fejlesztése: lásd Térelosztó gyakorlatok.

Aranyfesték: lásd Bronzfesték.

Aranyfűst: igen vékony aranylemez könyvtáblák stb. bearanyozására. Újabban csak bibliofilek számára készülő könyveknél és egyéb jobb munkáknál használják. (Minimális vastagsága $\frac{1}{9000}$ milliméter.)

Aranygrafit: a galvanoplasztikában a viaszmatricák bevonására használják; úgy készül, hogy egy kg grafitba 3–4 g-nyi, királyvízben oldott aranyat kevernek.

Aranymetszet (latinul sectio aurea, sectio divina): 1. A nyomdászatban és általában a képzőművészetekben az egyes részek méretének általában legkedvezőbbnek tapasztalt viszonya az egészhez és egymás méreteihez. Arányszáma megközelítően 3:5, vagyis, hogy példával éljünk: ha valamely oldal szélessége 30 ciceró, magasságának az aranymetszés követelményei szerint körülbelül 50 ciceró felelne meg. Ez azonban nem teljesen pontos meghatározás, még pedig azért, mert az aranymetszés föllállította arány kissé változik a mérendő alak nagyságával. Az aranymetszésnek pontos arányszámai különben:

1 : 0,6	21 : 13,0	41 : 25,3
2 : 1,2	22 : 13,6	42 : 26,0
3 : 1,9	23 : 14,2	43 : 26,6
4 : 2,5	24 : 14,8	44 : 27,2
5 : 3,1	25 : 16,1	45 : 27,8
6 : 3,7	26 : 15,5	46 : 28,4
7 : 4,3	27 : 16,7	47 : 29,0
8 : 4,9	28 : 17,3	48 : 29,7
9 : 5,6	29 : 17,9	49 : 30,3
10 : 6,2	30 : 18,5	50 : 30,9
11 : 6,8	31 : 19,2	51 : 31,5
12 : 7,4	32 : 19,8	52 : 32,1
13 : 8,0	33 : 20,4	53 : 32,8
14 : 8,7	34 : 21,0	54 : 33,4
15 : 9,3	35 : 21,6	55 : 34,0
16 : 9,9	36 : 22,2	56 : 34,6
17 : 10,5	37 : 22,9	57 : 35,2
18 : 11,1	38 : 23,5	58 : 35,8
19 : 11,7	39 : 24,1	59 : 36,5
20 : 12,4	40 : 24,7	60 : 37,1

2. Aranymetszetnek mondják könyvkötésben a könyv aranyozott szélét. Úgy készül, hogy a tojásfehérjével bevont könyvszélekre aranyfűstöt raknak fel.

Aranynyomat: I. Bronznyomtatás.

Aranyokker: sárga, narancs és neutrális fekete keverékéből adódik.

Aranyos biblia: Tótfalusi Kis Miklós Hollandiában 1689 körül készült, díszes bibliája, melyet csak nagy ügyel-bajjal juttatott el Erdélyországba.

Arányosítás (franciás németiséggel: Egalisieren): nagybetűs sorokban a betűk közeinek egyformává tétele. Egyik-másik nagyobb címbetűnek (W, A, V, L stb.) ugyanis nagyobb a húsa, mint az ábécé többi betűjének, s így, ha melléjük is annyi kizáró anyagot rakunk, mint egyebüvé: a köztük meg a szomszédos betűk között lévő távolság jóval nagyobb a többi betű között levőnél. Hogy ezt az aránytalanságot elkerüljük: ritkított sorokban az ilyen szavak mellé megfelelően vékonyabb kizárót teszünk; kompressz sorokban pedig az illető betűket alávágjuk, azaz a betű húsból egy darabot lereszelünk. Például ebben a szóban: VADEMECUM, ha nagyobb fajta betűből szedjük, a V-t alul, az A-t pedig fölül reszeljük be, úgy hogy a kettőt horonyszerűen egymásba illeszthessük.

Arányosság számai: I. Aránymetszet.

Aranyossy Lajos: könyvnyomtató és szakíró (1837–1894). A hatvanas évek vége felé Rudnyánszky nyomdatulajdonos társa volt Pesten. 1863-ban Nagykanizsán «A magyar nyomdászat jelen állása» című könyvecskét adott ki; 1865-ben pedig előfizetési fölhívást bocsátott ki «Könyvnyomdászati Füzetek» c. havi folyóiratára. Ez a kísérlete azonban meddő maradt: a folyóirat meg sem indulhatott, mert csak négy előfizető jelentkezett.

Aranyozó-sajtó: rövidített elnevezése a könyvkötő egyik fontos segítőeszközének, az aranyozó-, vak- és dombornyomtató sajtónak. A könyvek fedelének s gerincének színes nyomtatása és domborítása ezen történik, még pedig többnyire vésett vagy maratott sárga-rézlemezről. A gép emeltyűkészülékkel van ellátva, a nyomtatótégelyt gázlánggal melegítik, aminek hőfoka szabályozható. A gép alulról fölfelé működik. Felső lapjára – fejjel lefelé – erősítik a formát, az alsó lapra meg a nyomtatásra kerülő könyvfödelet illesztik. Ha ilyenkor a gép emeltyűjét lenyomják: előáll a vaknyomat. Éppen így készül az aranynyomat, csak hogy közben a födél megfelelő helyeire aranyfüstöt tesznek. Olcsó kötésben készülő könyveknél a viszonylag drága aranyfüstöt bronzfüsttel pótolják. A színes nyomtatás szintén ezen a gépen történik, gyakran az aranyfüstre emlékeztető ú. n. «fóliák»-kal.

Arany típusok (Golden Type): Morris Williamnek, a modern könyvművészet megteremtőjének híres antikva betűi.

Arbogast-kolostor: a 15. században klastrom Strassburg város mellett, azon a helyen, amelyet most Grünebergnek neveznek a strassburgiak. Itt élt és dolgozott Gutenberg János 1434-től kezdve. Most ez a fölirat olvasható a már rég eltűnt kolostor helyén: «Itt a Grünebergen találták föl a könyvnyomtatás művészetét, s innen áradt szét a világosság a földkerekség minden tájéka felé.»

Árcédula: kirakatban, áruasztalokra vagy a raktárakban felhalmozott portéka árának a megjelölésére használják. A kirakati árcédulákat rendszerint rajzolják, míg a többi nyomdai úton készítik, s különböző alakra stancolva, mint függő címkét hozzák forgalomba.

Archer F. S.: angol föltaláló. 1860 körül ő találta föl a fényérző jódezüst kollódium segítségével üveglemezre rögzítésének a módját, vagyis a fotográfiai «nedves eljárást», amely évtizedekig uralkodó volt a fotográfiában és a fotomechanikában.

Archerotípiá: a fotográfiai kollódium-eljárásnak a föltalálójáról, a londoni Archer Scottról való elnevezése.

Archetípus (gör.): a. m. ösképminta, első lenyomat.

Archívum: a. m. levéltár, irattár. – L. még Nyomdászati Archívum.

Argentotípia: a brómezüstös papirosra való egyszerű fotográfiai másolás.

Argirográfia: 1. az az eljárás, amikor egy, az egész fölületén megvilágított brómezüstlapra előhívó folyadékkal rajzolunk vagy festünk, s ilyenformán másolható negatívot nyerünk; – 2. daguerrotípia-hatású Sternitzky-féle fotográfiák.

Argot: a francia, főleg a párizsi ucca nem-irodalmi nyelve. Megfelel a budapesti jassz-nak, vagy a londoni slang-nek. Beszélhetünk átvitt értelemben egy-egy foglalkozási ág, társadalmi ág stb. argotjáról is.

Arisztotípia: egyszerű fotográfiai másolóeljárás az «arisztopapiros» elnevezésű papirosra, mely krómezüstszelatinos.

Árjegyzék: ármegjelöléssel, rendszerint illusztrálva, felsorolja mindazon árut vagy pedig árucsoportot, amelynek eladásával az árjegyzéket kibocsátó cég foglalkozik. Alakja és terjedelme egészen bizonytalan. Nincsenek meghatározott, kötött formái. Árübőség és szükséglet szerint egy oldaltól több ív terjedelemig készítik. A szövegezésében sincsenek kialakult formái.

Árjegyzékek szedése: l. Oszlopos szedés.

Árkossy-Booch Frigyes: a pesti Landerer-nyomda lipcsei származású szedője 1847 körül. Kollégái és a nyomdásztanulók számára ingyenes tornatanfolyamot rendezett a kerepesiúti Beleznay-kertben. A szabadságharcban beállt honvédnek, s csakhamar főhadnaggyá lett. A komáromi kapituláció után Lipcsében szedősködött, majd az ottani egyetemen 1858-ban letette a filológiai doktorátust. 1856-ban egy kis magyar nyelvtana jelent meg. 1868-ban ugyancsak Lipcsében kereskedelmi szakiskolát alapított. Elhunyt 1892-ben, 70 éves korában.

Armengaud: az első matricasajtoló gép, az 1844-ben kipattant «Coptotype» (l. o.) föltalálója.

Arnold-féle színnyomtatás: l. Kromotipo-nyomtatás.

Árnyalat változása: a) A könyvnyomtatásban kétféle ily esetet ismerünk: 1. nyomtatás alatt, 2. száradás után. Az első előfordulhat: a festékszerkezet elállítódása, a festék megállása, a festékezőhengereknek melegekedése, a nyomtatósajtó járásának sebességi változása, a gépterem hőmérsékletének egyenlőtlensége s még több kisebb-nagyobb ok miatt. A második eset minden nyomtatványnál előfordulhat bizonyos mértékben. Pl.: rossz, olcsó minőségű festéknél erősebben, mint a jó minőségűnél; a festékréteg vastagsága, sőt a papiros minősége, vagy a festék kémiai összetétele miatt is. – b) A mélynyomtatásban: Itt ez a baj sokkalta gyakoribb, mint a magasnyomtatásban. Okai is másfélék: 1. A festékből a higítóanyag (toluol, xilol) elpárolog és a festék megsűrűsödik; 2. a festék leülepszik; 3. a gép menetsebességét megváltoztatják; 4. a rákel kopása; 5. a formahenger kopása, beszáradása; 6. a rákel bal- és jobbfelé mozgásában nem egyformán szedi le a fölös festéket; 7. a szárító-fúvószerkezetnek nem egyenlő erősségű fúvása. *nli*

Árnyékolás: Kétféle módja van; egyik a féltónusos árnyékolás, amikor is grafit- vagy kréta-port dörzsölnek el a rajz árnyékot mutató helyein, vagy permetező készülékkel viszik rá az árnyékokat a rajzra; a másik pedig a sűrűn egymás mellé helyezett s a sötétebb helyeken egymást metsző vonalak szövevényével való, tehát rovátkoló, németes szóval «sraffírozó» munka.

Árnykép (franciául: silhouette): a fotografálás föltalálása előtt igen népszerű módja a képírásnak. A lerajzolásra kiszemelt egyént sötét szobában a fal mellé ültették, még pedig oldalt és úgy, hogy a fél arca közel volt a falhoz, melyre előzetesen egy fehér papirosívet akasztottak. Gyertyát tartva az ülő személy feje mellé, a fej silhouette-je élesen emelkedett ki papirosról. Ha ezek után szénrudacskával körülvonalazták a papiroson látható fejet: Készen volt a teljesen élethű, mindenki által fölismerhető árny-, illetőleg körvonalas kép.

Árrombolás: káros kereskedelmi tevékenység, amikor az árut termelési áron alul, vagy pedig haszon nélkül a piacra dobják. Az árromboló árt önmagának, szakmájának, az egész közöségnek és előbb-utóbb tönkre megy.

Árszabály (a régi világban): A könyvnyomtatók és segédek között már régebben is volt ez utóbbiak munkaidejére és fizetésére vonatkozó megegyezés. Hazánkban erre nézvést a legrégebb adatot 1798-ból találjuk, amikor is a debreceni városi nyomda munkásainak fizetése 161 rénusi forint és 20 krajcár volt. Ehhez azonban egyéb kedvezmények is járultak. Ugyanitt a XIX. század elején a segédek mindegyikének járandósága 176 rénusi forint és 20 krajcár készpénz, 1 köböl tiszta búza, 6 köböl kétszeres és 3 öl fa volt. A munkaidő – természetesen a déli megszokással – reggeli 6 órától esti 6 óráig tartott. 1806-ban a segédek fizetése ismét emelkedett, még pedig 200 rénusi forintra, 6 köböl tiszta búzára, 4 köböl rozsra meg 6 öl fára. Az elaggott munkásokat mindezen kívül nyugdíjban részesítették. – A kolozsvári líceumi nyomda 1814-iki szabályzatában a munkaidőt napi 13 órában szabták meg, heti 5 rénusi forint fizetés mellett. A különórát ünnepnapon meg vasárnap 5, éjszaka idején 10 váltókrajcárral fizették. – 1848 előtt a pesti nyomdáknak átlagosan 7 pengő forint volt a heti fizetés maximuma. A munkaidő rendszerint 11 órából állott. Az 1848-iki budai és pesti árszabály 10 órás munkaidő mellett 7–8 forint heti minimumot állapított meg. A petit-, garmond- és ciceróbetűs szedést 8 pengő krajcárral számolták 1000 n-ként. Ettől fogva a közben volt árszabály mozgalmak dacára sem volt a nyomdász-segédeknek egységes árszabályuk 1885-ig, amikor 9 órás munkaidő mellett 10 forintos heti minimumot, illetőleg 22 krajcáros alapszámítási rendszert vívtak ki. 1890-ben a minimum 12 forintra, az 1000 n ára pedig 24 krajcárra emelkedett. 1895-ben 13 forintban állapították meg a heti minimumot, a számolási alapösszeget pedig 26 krajcárra emelték.

Árszabály (újabban): 1. Kollektív szerződés.

Árszabályhivatal (németül: Tarifamt): A német nyomdaiparban a munkaadók és munkásaik között kollektív szerződés alapján fennálló árszabályközösség ügyviteli teendőit az Árszabályhivatal intézi, melynek székhelye Berlin. A közösségnek három-három, az Árszabályválasztmány által megválasztott és 2–2, a munkaadók egyesülete és a munkásszervezet által kiküldött munkaadó és munkás tagja van, akiket kiegészít egy ugyancsak közösen megválasztott jogász. Elnökei e szervnek az e tisztségre megválasztott egy munkaadó és egy munkás, kik ugyanily minőségben vezetik az Árszabályválasztmányt is. Az Árszabályhivatal előkészítője és végrehajtó szerve az Árszabályválasztmánynak (Tarifausschuss), amelybe az ország 13 körzete egy-egy munkaadó és munkás tagot küld és amelynek tagjai ezenkívül még a két szerződő fél 3–3 kiküldöttje. Az Árszabályválasztmány köti a munkabérszerződéseket, az Árszabályhivatal hajtja azokat végre és e célból körzeti hivatalokat tart fenn, továbbá becsület- és döntőbíráóságokat létesít. Az Árszabályhivatal ezenkívül fellebbezési fóruma a körzeti békéltető bizottságoknak. *mk*

Artikulus (articulus, latin): a. m. cikk, törvénycikk, névelő. Franciául és angolul: article.

Artisztikus (lat.): annyi mint a művészethez tartozó, művészi.

Artokrómia: Heimloth és Müller vászonra átvivő eljárása. A színes nyomatot valami a színeknek nem ártó réteggel vonják be, majd a képréteget a papirosról leválasztják és vászonra átragasztják.

Artotípia: 1. szemcsés autotípiái eljárás. Lényege, hogy szemcsés rasztert vörösrézlemezre másolnak s ott beégetik. Majd pigmentképet másolnak, s vasklorid-oldattal négy fokozatban maratják. – 2. A fénynyomtatás Angliában és Amerikában gyakran használt elnevezése.

Áruvizsgálat: A termelt és forgalomba hozott áru előnyeinek és fogyatékoságainak vizsgálata a reklám szempontjából, hogy a vásárló milyen fogadtatásban részesíti és melyek

azok az előnyök, amelyeket vásárlásra ösztönzően ki lehet hangsúlyozni. – A konkurrencia árujának vizsgálata és összehasonlítása a saját áruval.

Ascendonica: a 20 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Ashley-féle ívberakó: az első ilyen önműködő szerkezetek közé tartozik. 1880 körül már jól működött Amerikában. Szívó meg fúvó készüléknek a kombinálása volt; az előbbi fölemelte a papiroshalmaz felső ívét, az utóbbi pedig a fölemelt ív és a papiroshalmaz közé levegőt bocsátott, elválasztva őket ezzel egymástól. Az ívnek a nyomóhengerhez vezetését kaucsukkorong végezte, miközben az asztalon levő frikciós pálcikák olyanféle mozgással igazgatták az ívet, mint aminőt a berakó munkásnő ujjai végeznek a berakás közben.

Assurée-léniák (hibásan azurée-léniák): a. m. biztosító léniák (l. o.).

Asszesszor: így nevezték a 16–18. század nyomdász-segédi egyesüléseinek elnökeit. Rendszerint kettőt választottak: egyet a szedők és egyet a nyomtató munkások sorából. Fő-fő feladatuk hárult rájuk a nyomdász-munkások jogainak és munkaárszabásának a védelme. Amellett az inaskérdésre mindenkor különös gondot fordítottak.

Ásványi festékek: a fémpfestékek és a földfestékek összefoglaló neve.

Ásványolaj: l. Kenőolaj.

Aszfaltmásoló eljárás: a szíriai aszfalt fényérzékenysége alapszik. A szíriai aszfalt nem egységes anyag: komponensei közül a kéntartalmú vegyület az, amely a fény hatására elveszíti oldhatóságát a terpentinolajban. A fényérző készítmény előállítása ennek megfelelően éter-alkoholos kivonás, illetőleg lecsapás által történik, vagy pedig kén hozzáadása által a többi alkatrészt is kéntartalmúvá és ezáltal fényérzővé alakítják. Alacsony fényérzékenysége miatt a kromát-eljárások háttérbe szorították. Vonalas technikájú másolatok készítésére használták, elsősorban a litográfiai kövön. Igen éles és finom másolatok készültek ezen a módon. Szemcsézett kövön tónusnegatív alatt megvilágítva, tónusokat tartalmazó nyomtatóforma készítése is lehetséges. (Orell-Füssli-féle eljárás.)

Aszinkróm nyomtatás: a grafikai sokszorosítás rendszerezésében az a színnyomtató csoport, amelynél a színek nyomtatása külön-külön lemezzel történik. Ide tartozik pl. a sok között a könyvnyomdai háromszínű nyomtatás is.

Aszkau-nyomtatás: egy az aszfalt- és kaucsukoldatok használatával való fotográfiai másoló-eljárás.

Aszpekták: l. Naptári jelek.

Asztaldörzsöléses gyorssajtók: azok, amelyeknél a festéknyaló henger asztalforma lemeznek adja át a festéket, s azon a dörzsölő hengerek jól szétosztják. A földő hengerek onnan szedik a festéket és adják fel a formára. Igen jó megoldás. Főként a kéttűrés gépeken alkalmazzák, bár akadnak stophengeres gépek is ily festékező megoldással. *nli*

Átfordítás (németül: Umschlagen): Az egyik oldalán nyomtatott ívrakást a másik oldalnak lenyomtatása végett átfordítják. Nem tévesztendő össze a fölfordítással (németül: Umstülpen). Az átfordítás mindig a papiros hosszában, a fölfordítás pedig annak szélességében történik. *bh*

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.: alakult 1868-ban Emich Gusztáv vállalatát átvételére, 700.000 forint alaptőkével, felosztva 3500 db 200 forintos részvényre. (Jelenleg a részvénytőke 1.500.000 P, 15.000 darab 100 P-ös részvényre osztva.) Az alakuló közgyűlés elnökké Cséry Lajos földbirtokost, ügyvezető igazgatóvá Osterlamm Károly könyvkereskedőt választotta meg; az igazgatóságba a két Emich, Jókai, báró Kemény Zsigmond, Lampel Róbert stb. kerültek. Osterlamm (megh. 1872-ben) után Vérei József (1872–1891), majd Emich Gusztáv (1891–1901) lesz az ügyvezető-igazgató, akit 1901-ben vezérigazgatóvá

választanak; melléje Schwarz Félix kerül igazgatónak a pénz- és adminisztratív ügyek vezetésére. 1902. év elején Cséry megválnak az elnöki széktől, 1903-ban pedig Emich mond le az időközben elfoglalt vezérigazgatói állásról és elnöke lesz a vállalatnak. Ezúttal választják meg Schwarz Félixet ügyvezető-igazgatóvá. Schwarz ügyvezető-igazgatói állásában erélyel hozzáfog az elhasznált és elavult nyomdai berendezés megújításához, mintegy előkészületül a közelgő millenniumi kiállításra és egy új, modern nyomda építéséhez, amelyet a Belváros küszöbön álló rendezése is siettetett. Így került az Athenaeum a mai helyére, ahol 1896–98-ban föl is épült kétoldalt két 4-emeletes bérház és a mai, 3-emeletes, kettős alagsorral ellátott 96 méter uccai homlokzaton 35 háromszárnyas ablakkal ellátott modern nyomdaépület, amelynek öt szedőtermében kb. 300 szedőnek (à 2 négyzetméterrel számítva), továbbá 34 db Linotype és 9 Monotype szedőgépek az ezekhez járó 8 öntőgéppel van férőhelye. A nyomtató osztály termében 21 gyors-, 12 tégelysajtó és 5 harminckétoldalas körforgógép van; a kő- és fénynyomdában 3 gyors-, 6 kézi és 5 offsetsajtó, 2 körforgó és 6 segédgéppel dolgozik. – A betű- és tömöntöde 1 amerikai Thomson gyorsöntő-, 2 komplett-, 3 kéziöntő- és 5 segédgéppel van felszerelve; a lapöntödében 3 öntő- és 1 fűrógép van használatban. Van modern galvanoplasztikája és újonnan berendezett cinkográfiaja. A könyvkötészet 12 fűző-, 6 hajtogató-, 8 vágó- és 50 segédgéppel van felszerelve. – Az intézet könyvkiadói osztályának új, szélesebb alapokra fektetésével 1898-ban megvásárolja az 1768 óta fennálló jóhírű Eggenberger-féle könyvkereskedés összes iskolakönyveit, kiadói jogaival és teljes könyvkészletével. Még később (1911-ben) megszerzi a Grafikai Intézet és Számlakönyvek Gyára Rt. (ezelőtt Czettel és Deutsch) részvényeit. Néhány év múlva magába is olvasztja a vállalat teljes berendezését. Ugyanezt cselekszi az Ujságüzem Rt. nyomdai vállalatával. Időközben tulajdonosa lesz a Rigler-féle papírnemű-gyárnak is. Így az Athenaeum az ország legnagyobb nyomdai műintézetévé vált. *szd*

Athene (Pallas Athene): az ógörög mitológiában a tudomány és bátorság istennője; nyomdák és irodalmi vállalkozások címében gyakran előfordul, éppen úgy, mint rómaiás formája, a «Minerva» is.

Athias József: spanyol származású zsidó könyvnyomtató Amsterdamban. 1681-ben megvásárolta az elhalt Elzevir Dániel 27 sorozatból álló patrica- és 50 betűs sorozatot kitevő matricakészletét, s nagyszerű nyomdát rendezett be velük. Főleg a bibliát nyomtatta mindenféle nyelven.

Atlasz: térképek gyűjteménye, a Mercatortól kiadott 16. századbeli mappagyűjtemény után, melynek címlapján a földgömböt tartó mitológiai Atlas képe volt.

Atlasznyomtatás: atlaszra való, bárminő eljárású nyomtatás.

Átlövés (Umschlagen): 1. Táblázatok nyomtatása.

Átmásolás (pauzálás): Az ólommeteszőnek, litográfusnak stb. gyakran kell valamely eredeti rajzot átmásolnia, s ekkor a következő módon jár el: Az átlátszó papirost az eredetire helyezi s azon ragasztással vagy egyéb módon megerősíti. Az áttetsző körvonalakat és apróbb részleteket is ekkor hegyesre faragott kemény ceruzával, esetleg tusba mártott tollal követi a papiroson, az árnyékolásokat azonban nem mattolja le. A kész másolatot ekkor a később nyomtatóformául szolgáló és az előkészítésen átesett lemezre fekteti és vörösfölddel bevont papirost vagy indigópapirost csúsztat alá s aztán tompavégű acélvesszővel követi a rajz vonalait a papiroson. Az árnyékolás kidolgozása az anyaghoz viszonyítva a nyomdász dolga.

Átmásoló eljárások: 1. Fénymásolás és Offset.

Atmográfia: keramikai átvivő eljárás. Valamely mélynyomtatásos lemez mélyedéseit albuminporral megtöltik, s azután a lemezt borax és cukor oldatával bevont és gyorsan megszáritott fém-, papiros- avagy üvegfelületre borítják; az albuminos helyekről ilyenkor higo-

szkópikus átrakodás következik be, amelyet aztán kerámiai – olvasztásra való – festék porával hintenek be.

Atmoszféra-nyomás: l. Stopcilinderes gépek.

Át nyomtatás (át nyomás): a sokszorosító ipar több ágazatában, de különösen a könyomtatásban fontos, kiváló gyakorlati készültséget igénylő munkamenet. Tömérdék fogása van; ezeket az egyes címszóknál ismertetjük röviden. L. egyebek közt: Addírozó másológépek, Multiplikációs át nyomtatás, Offset.

Át nyomtató-festék: erősen zsírtartalmú és nehezen száradó festék, mely át nyomtatáskor nélkülözhetetlen.

Át nyomtató készülék: l. Wendum.

Átolvasztás: A használatból kivett szedőgép-öntvényt, stereotíplapokat, fémhulladékot és fémet tartalmazó szemetet, hogy újból feldolgozhatóvá tegyünk, át kell olvasztani. Az olvasztó üstöt megtöltjük s tüzelünk alája. Az átolvasztást vezető szakembernek ismernie kell az üstben lévő fém olvadáspontját, mert a megolvadt fém hőmérséklete az olvadáspontot csak 10%-kal haladhatja meg, ami hőmérővel ellenőrizendő. A maximumot elért hőmérséklet alatt kell a fémet salakjától megtisztítani. A salak kiválasztása a megengedett maximális hőmérséklet alatt csakis a kereskedelemben már sokféle összetételben kapható vegyszer igénybevételel válik lehetővé. A fém kezelésénél a kiválasztott vegyszer használati utasításához kell igazodnunk. A jól megtisztított és jól kevert fémből próbát veszünk és megállapítjuk tartalmát. A legtokéletesebb a vegyi analízis. Ennek hiányában a törés és faragás bizonytalanságára kell magunkat bízunk. Törésre és faragásra a próbát öntőkanállal vesszük és tartalmát egy állandóan egyforma hőmérsékletű vaslapra, hosszabb sávokban öntjük ki. A kiöntésből már következtethetünk a fém folyékonyságára, aszerint, hogy szétfolyik-e, avagy egyenletes csíkformában marad-e. A kihűlése után figyelmesen eltördeljük. Megfigyeljük, hogy fémünk milyen szög alatt törik el, összehasonlítjuk egy ugyanolyan hőmérsékleti körülmények között kiöntött próbával, melynek fémes összetételét ismerjük. Ez volna a szilárdsági próba. A próbasávon kiválasztunk egy simább részt a szélen és késsel befelé faragjuk. A forgácsolás alatt érzett ropogás erősségéből és a kiöntés formájából következtethetünk a fém öntartalmára. Magasabb szilárdságot nem mindenkor érünk el antimonpótlással, igyekeznünk kell a pótlás anyagát és mennyiségét a fémpróba összes jelenségeiből következtetve megállapítani. Nagy gyakorlat után és jó megfigyelőképesseggel megközelíthetjük a valóságot. Fémpróbát minden átolvasztásnál kell venni, mert a fém minden ilyen alkalommal kiegészítő pótlást igényel. *ta*

Attavante: a 15. század végefelének legnagyobb könyvdíszítő művésze, Ghirlandajo tanítványa. Mátyás királyunk számára is dolgozott. Egyik legszebb munkája a «Brüsszeli misszále».

Áttekinthetőség: l. Oszlopos szedés.

Áttetsző festékek: l. Festékkeverés.

Áttetsző nyomtatás: egyik oldalán izlandi moha és kevés zselatinenyv keverékével bevont papirosra litográfiai sajtón való nyomtatás. Célja olyan nyomatok előállítása, amelyek az ablakra tapasztva, az üvegfestményt pótolják. Fő szabályai, hogy a festék elkészítésekor kencét ne használjunk s a követ minden egyes festékezés után szárítsuk meg, mert a papiros nem tűri a vizet. Nyomás után lakkozzák a papirost, még pedig mind a két oldalán külön. – Van egy másik, jóval egyszerűbb módja is az áttetsző nyomtatásnak, de az ilyen módon készült nyomatok kevésbé szépek. Jó fajta, de nem preparált papirosra nyomtatnak és az alaposan megszáradt nyomtatványokat azután, hogy a papiros átlátszóvá legyen: a litográfiai

gyorssajtnak olajjal behengerelt kövén erős nyomással újra megnyomják. Az ily módon készült nyomatokat előlapjukra kent spiritusszal ragasztják az ablaktáblára.

Atyamester: l. Szenior.

Aubel-nyomtatás: 1. rézmetszeteknek könyvnyomdai sokszorosítására irányuló régebbi próbálkozás. – 2. Fotográfiai vonalas negatívot a másolósos oldalán vékony réteg krómos zselatinnal bevonunk; azután az üveges oldala felől megvilágítjuk, kimossuk és megszáritjuk. Ekkor kicsiny példányszámú fénynyomatokat állíthatunk elő róla.

Au burin (ejtsd: ó büren): a tiszta véső eljárással készült rézmetszetek (l. o.) igen elterjedt elnevezése.

Auctor (autor): latinul a. m. szerző.

Auer Alajos: ausztriai könyvnyomdász, szül. 1813., megh. 1869. Nyelvek tanulmányozásával is foglalkozott és francia, valamint olasz nyelvtanokat írt. 1841-ben a bécsi udvari és állami nyomda igazgatójává nevezték ki. A hanyatlásnak indult nyomda összes betűkészletét Auer a saját tipométeriai betűrendszere szerint újraöntette. (Betűmagassága 70 pont volt.) Megírta ezután «Der polygraphische Apparat der Wiener k.k. Hof- und Staatsdruckerei» (Bécs, 1853) című művét és kimerítően megírta ugyancsak ez intézet történetét. Auer igazgatása alatt a bécsi államnyomda az e nemű intézeteknek egyik legnagyobbsszerűjévé lett. Auer vezette a lemergeri és a temesvári állami nyomdákat is, amelyek a bécsinek fiókjai voltak. Első volt Európában, aki megkísérelte a végnélküli papirosra való nyomtatást, s már az 50-es évek végén ilyen papirosra nyomtattak a bécsi állami nyomdában, még pedig egyszerű gyorssajton.

Auer-féle nyomtatás: annyi mint: autolasztika (l. o.).

Auflage (ném.): ujságok, nyomtatványok példányszáma.

Augenfeld M. Miksa: szül. Győrött 1870-ben. Ugyanott tanulta a betűszedést. Fölzabadulása után a budapesti Wodianer-nyomdában, majd Ausztriában, később pedig Németországban dolgozott. Hazakerülve, a Pesti Könyvnyomdában, Posnernél, 7 évig Kner Izidornál Gyomán kondicionált. Később üzemvezető volt a Grafikai Rt.-nél, igazgató a Bihar-nyomdában Váradon, majd üzemvezető a Birkholz Rt.-nél. Sok lelkes szakcikke jelent meg a nyomdászlapokban. Könyvalakban megjelent két önálló, jó műve: «A mesterszedés» és «A könyvnyomda».

Augsburgi gépek: az augsburg–nürnbergi nyomdagépgyár gépei. A sokszorosító technika valamennyi ágában találkozunk velük, kezdve a legkisebb segédgéptől a legnagyobb rotációs gépkolosszusokig.

August és Hunter szedőgépe: lásd Monophoto.

Augustin: 13 pontos betűnagyság neve a hollandusoknál.

Aukció (latin): annyi mint árverés. Könyvaukciók rendezése az antikváriusok foglalkozási körébe tartozik. A kalapács alá kerülő anyagot könyvészeti szakszerűséggel, részletesen leírják, katalógusba foglalják. Az ilyen katalógusok, valamint az aukciók eredményeiről szóló beszámolók fontos forrás minden könyvgyűjtő számára, mert irányt mutatnak az értékelésre. Az aukciókon vásárolt könyv stb. árát az adón kívül 10% körül mozgó árverési költség is terheli. Nagy könyvtárakat, hagyatékokat rendszerint aukció útján értékesítenek.

Aurea sectio: l. Aranymetszés.

Aurin: a festékgyártás során a köszénkátrányból állítják elő és lakkfestékek készítésére használják.

Aussatz: l. Kiadódás.

Ausschank: a távozó nyomdász tiszteletére rendezett búcsúestnek közönségesen használt elnevezése nálunk, magyar nyomdászoknál is.

Autó: az ívet dörzsölő kerék segélyével berakó készülék.

Autobiográfia: a. m. önéletrészlet.

Autoglífia: az úgynevezett Crocker toll használatával meleg viasszal rajzolnak vörösréz-lemezre, s erről vesznek galvanoplasztikai másolatot.

Autográf (gör.): a. m. eredeti kézirat.

Autográfia (gör.): a. m. sajátkezű írás. Így nevezik a könyomdában a litográfiai tintával, jól enyvezett, sima papirosra írt kéziratot s ennek sokszorosítását. Az ilyen papirosról ugyan alig készíthető egészen tiszta átnyomat, mert az a tinta egy részét, különösen a vékony vonásokon, magába szívja s így visszatartja, de az eljárás egyszerűsége s gyorsasága miatt mégis igen kedvelt. Különösen a sürgősebb természetű hivatali, kereskedői körlevelek meg értesítések előállítására alkalmazzák. A kéziratot a kőre való átnyomás előtt a hátsó felén megnedvesítik, hogy a tinta föloldódjék. Ha ez megtörtént, írott felével a kőre teszik s többszörös nyomással átnyomtatják. A kőről aztán a szokásos módon nyomtatnak. L. még: Cinklemezről való autografálás.

Autogram (görög): annyi mint kézírás, kézjegy, híres emberek névalírása.

Autogravúr: az autotípiai eljárás szerint hálózatosan készült klisé, melyet azonban mélyített képűre maratnak.

Autokolor: autotípia és kromolitográfia kombinálásával előállított Ludwig-féle nyomatok.

Autokópia: csersavtartalmú tintával készült írásnak enyves masszáról való sokszorosítása. Így nevezik különben a fénynyomtatásnak egy egyszerűsített módját is.

Autokróm: olyan képek elnevezése, amelyeket autotípiai klisékről, litográfiai színes alapnyomatokkal készítettek.

Autokrómia: a lyoni Lumière testvérek sokat emlegetett, színesen fotografáló eljárása, amely eljárásnál brómezüstreteget szabályosan elosztott, vörös, sárga meg kék színűre festett keményítőszemecskékkel borítanak be és hosszú ideig – a közönséges felvétel idejének 40–50-szereséig is – exponálnak. A megvilágítás e hosszú tartama szűk határok közé szorítja a különben zseniális elgondolású autokrómia használhatóságát.

Autokrómgravúr: háromszínű autotípiák készítésének ritkán használt elnevezése.

Autolang: a budapesti Láng-gépgyár lendülő hengerű kisformátumú gyorsajtója. Önműködő ívberakóval és kirakóval van felszerelve.

Automaták: közös elnevezése a többnyire kisformátumú, önműködő ívberakóval felszerelt téglés és gyorsajtóknak. Lásd: Nyomtató automaták.

Automata öntőgépek: l. Stereotípia.

Automatikus kapcsolás: az áramköröknek önműködő kikapcsolására szolgáló készülék.

Autoplasztika: (ném.: Naturselbstdruck): Auer Alajos és faktora, Worring által föltalált módja a mélynyomtatásos lemezek készítésének. Abból áll, hogy lapos tárgyakat, pl. falevelet, csipkét stb. vörösréz és ólomlemez közé tesznek s ezeket aztán erősen összepréselik. A falevélnek stb. erezte a legélesebben belenyomódik ekkor az ólomlemezbe. A lemezt galvanizálva, pompás mély nyomatok készíthetők róla.

Autoplate: a gyors-stereotipáló gépek őse. A «New York Herald» lap rotációs lemezeit 1901-ben már olyan Autoplate elnevezésű gyorsstereotipáló gépen állították elő, amely egynéhány fogáson kívül mindent maga végzett a lemezen: a félgömbölyű lemez megöntését, vájolását, gyalulását, szabatosítását, s mindezt hihetetlenül gyorsan: átlag 1–1 lemezt percenként. Sőt ha jól megszorították: esetleg még többet is. 1910. május 6-án, Edvárd angol király halála napján, két «Autoplate» gép 24 órai folytonos munkával nem kevesebb, mint 3344 hibátlan lemezt tudott megönteni.

Autor (auctor, lat.): a. m. szerző.

Autoshaver: l. Junior Autoplate.

Autotípiá: Miután a vonalas vagy szemcsézett papirosra, puha grafitceruzával készült rajzok után, a könyvnyomtatásra alkalmas fototípiái klisék előállítása megoldást nyert már, a szakembereknek legnagyobb igyekezete az volt, hogy fényképekről, tónusos rajzokról, általában véve olyan eredetiktől, melyek különféle tónusértékekből állanak, a magasnyomtatás céljaira alkalmas kliséket milyen módon lehetne előállítani. Hogy ezt elérhessék, arra törekedtek, hogy a tónusos rajzot vagy fényképet valamilyen módon vonalakra vagy pontokra lehessen bontani. Talbot, Jaffe, Berchtold stb., mint úttörők, az eredetiről a fényképezőgép lencséjén áthatoló fénysugarakat hálóval igyekeztek pontokra bontani. Sok kísérletezés után Jaffenak sikerült először egy finoman vonalazott papirosra fényképeznie. Az ily módon nyert hálót a fényérzékeny lemez elé csatolta. Ezzel az egyirányban húzódó vonalozott hálóval úgy fényképezett, hogy az expozíció idejét kettéosztva, az egyik félidőben a háló vonalait egy irányban, a második félidőben arra 45° alatt állította. Ennek az egyirányú hálónak az alkalmazása sok hibás felvételt eredményezett. Jaffe tehát arra törekedett, hogy oly hálót állítson elő, mellyel az autotípiái felvételt egyszeri expozícióval tudja elkészíteni. Ezt úgy érte el, hogy a hálót egy üveglemezre kétszer exponálta, oly módon, hogy a vonalozott ívet egyszer egyirányban, másodszor erre függőlegesen állította, miáltal a két vonal 45° alatt metszette egymást. Az autotípiái klisének lényege az, hogy az eredeti fényképnek vagy rajznak különböző sötétebb-világosabb tónusa kisebb-nagyobb pontok összetételéből áll, melyek összehatása az eredeti fényképnek teljesen másat adja. A fényképezés útján előállított hálók nagyon kényesek és primitívek voltak. Munka közben és az időjárás behatása következtében erősen rongálódtak és a fényképezésnek mindig újabb és újabb hálókat kellett készíteniök. Az állandó s ma is használatban lévő első kifogástalan hálókat Levy M. készítette Philadelphiában, aki egy automatikusan működő óraszerkezettel az egyirányú vonalakat üveglapokra karcolta és két ilyen üveglapot úgy ragasztott össze, hogy a hálók egymást 45°-ban keresztezték. Ezzel megoldott az a probléma, hogy a fényképet vagy rajzot hogyan lehet pontokra felbontott képpé átalakítani.

Különböző raszter típusokat különböztetünk meg: keresztezett, egyvonalas, «korn»- és négyléniás rasztert. A különböző raszterek alkalmazásának célja volt elérni, hogy a háló pontjai a nyomtatott képen a szemlélőt minél kevesebbet zavarják. Sajnos, éppen azok a papirosok, amelyek szemünkre kellemesen hatnak, durvább, illetve ritkább hálót követelnek, melyeknek pontjai egymástól távolabb állanak. A durvább hálóval készült kliséknél a szemlélőt természetesen erősen zavarják a háló durva pontjai. A sűrűbb vonalozású hálókval készült autotípiák pontjai szabad szemmel már alig láthatók és csak nagyon finom, krétázott papirosra nyomtathatók.

Az előbb felsorolt különböző hálótípusok közül csak a keresztezett háló vált be, mert tónusok dolgában legdúsabb felvételeket eredményez. Az ily hálókval készült felvételek nyugodtsága, a pontok kitűnő alakulása és ennek következtében a klisének rendes maratási lehetősége teljes biztosítékot nyújt arra, hogy a nyomdász jó eredményt tudjon elérni. A hálónak a fényérzékeny lemez elé való csatolása által a tónusos rajzokról való klisé-készítés problémája

tökéletesen megoldatott. A fémlemezre való másolás (kopírozás) különböző fényérzékeny oldattal, mint tojásfehérjével, halenyvvel vagy lakkoldattal történik.

Az autotípiai klisének a maratásához, hogy az az eredeti kép tónusait hűségesen vissza is adja, gyakorlott és kitűnő egyéni kvalitásokkal rendelkező maratóra van szüksége, mert egyszerű maratással nem lehet azokat a finom tónusokat elérni, amelyek az eredetiben megvannak. A marató figyelmes és kvalitásos munkája kívántatik ahhoz, hogy fedések és részleges (parciális) maratás által az autotípiai klisé azt a mértéket üsse meg, amely a sajtó részére az eredeti képnek teljesen hű másolatát tudja biztosítani. *fzs*

Autotípiák nyomtatása: I. Illusztrációk nyomtatása.

Autotipográfia: autográfiai tintával írt vagy rajzolt eredetiről könyvnyomdai klisé maratása.

Autotype: századvégi szedő- és osztógép. A berlini Vorreiter s Müllendorff találta föl. A hengeres formájú gép villamosság segítségével működik, még pedig automatikusan. A magassága egy méter, szélessége pedig fél méter. Két átellenes oldalára egy-egy hasábhajó van alkalmazva, amelyek egyikén a gép által elosztandó kinyomtatott szedés áll, a másikra pedig a gép rakja a megszedett sorokat. A szedés egy írógépen való billentyűzéssel veszi kezdetét. Ez az írógép különféle alakú lyukakat vág a papirosba, amelyek mindegyike egy-egy betűjegynek felel meg. A keresztülyuggatott papirost ekkor egy úgynevezett elektromos érintő készülékbe helyezik, amely minden egyes lyukacsát megvillanyoz. Áttéve már most a papirost a szedőgépbe, az ott levő állandó elektro-magnetikus áramra a papiroslap olyan hatást gyakorol, hogy az áram a betűtartóból a lyukacsáknak megfelelő betűket egymásután kilöki s egymás mellé sorozza. A kizárás is automatikusan történik, még pedig egy önműködő számoló készülék segítségével, amely az egy sorban szükséges szóközi beosztásokat összeadja s azokat aránylagosan ismét széjjelosztja. E művelet során egy tartó ugrik elő, amely a kizáró darabokat foglalja magában tízféle vastagságban, s ezek közül az éppen szükségesek a szavak köze tolódnak. A hézagok helyei már szedés közben megjelöltetnek egy-egy ideiglenesen szedett kizáró darabbal. Elektro-magnetikus áram segítségével a szedéssel meg a kizárással egyidejűen történik az osztás.

Avala: félhivatalos belgrádi távirati ügynökség.

Avant la lettre (fr.): a. m. föliratok előtti állapot; rézmetszeteknél, rézkarcoknál a mű elkészültének első stádiumát nevezik így, vagyis amikor a lemezre a művész nevét és esetleges egyéb szöveget még nem vitték rá.

Avant-propos (francia): a. m. előszó, bevezetés.

Avatás: fölszabadító ünnep, I. Depozíció és Posztulátum.

Áztatás: a réznyomtatásnál a nyomandó papirost vízben áztatjuk, hogy puhább és hajlékonyabb legyen, ezáltal jobban belefeküdve a mélyedésekbe, kisebb nyomással is kiemelje a festéket. Nem is olyan régen még a magasnyomtatásnál is szokásban volt, annyira, hogy áztató-készülékeket is gyártottak. A rotációs gépeken ma is vannak papirosnyirkosító készülékek, amelyek nyomás előtt gőzzel vagy pedig – ami szintén igen gyakori – permetezéssel nyirkosítják a papirost. A lapos gépeknél a géptechnika, valamint a papirosgyártás mai fejlettebb fokán ez teljesen felesleges, sőt regiszteres munkánál egyáltalában meg sem engedhető.

Azúrkék: az ultramarinkék egyik fajtája.

Azzoguidi Baltazár: Bologna város őstipográfusa; 1472-től 1480-ig itt nyomtatott; igen szép betűi voltak.

B

Bacilluskeret: a mesterszedésbeli szabad irány idején igen népszerű fölületkitöltő dísz.

Bädeker: utazási kalauzoló könyvecskék elnevezése első nagy kiadójukról, a német Bädeker Karlról (1801–59).

Badius Jodocus Ascensius: a 16-ik századbeli lyoni könyvnyomtatás nevezetes alakja, született 1462-ben, meghalt 1535-ben. Nyomdajelül a nyomtatósajtó képét használta. Nyomdáját a század végén Párizsba szállította át. Vejei révén törzsapja lett három világhírű nyomdászcsaládnak: a Vascosan-, Roigny- és Estienne-családoknak. – Fia s utóda: Konrád 1549-ben, hugenotta volta miatt, kénytelen volt Genfbe menekülni.

Bádogplakátok nyomtatása: 1865 körül Párizsban kezdte meg egy cég s az akkori időknek megfelelően elég szép eredményeket értek el vele. Az eljárást nagy titokban tartották. A hetvenes években egy ilyen bádogplakát került Németországba és ott a matricás nyomtatás segítségével próbálkoztak elérni eredményeket, de kevés sikerrel, míg végre hosszas kísérletezés után rájöttek, hogy Párizsban a nyomtatás gumiról történik. S ennek alapján megkonstruáltak egy kétcilinderes könyomdai gépet; az egyik cilinderre gumikendőt feszítettek, ez a rajzot átvette a kőről, majd a gumikendőről a rajz átkerült a két cilinder közé berakott bádoglemezre. A bádognyomás eszerint a mostani offset-eljárásnak is a szülőanyja. Hazánkban a bádognyomtatást a Bruchsteiner és Fia cég honosította meg.

Bagaria: olyan marha- vagy lóbőr, amelyet különleges eljárás szerint lúgokkal, pácokkal megfestőanyagokkal kezeltek s azután nyárfaolajjal puhítottak. A művészi könyvkötésben – különösen régebben, a középkortól kezdve – nagy szerepe volt.

Bagolynyomtatás: l. Owltype.

Bagó Márton: budai könyvnyomtató. 1833-ban vette át Landerer Anna vizivárosi, akkor már több mint százestendő tipográfiáját Gyurián Józseffel közösen, aki az 1847. évben kivált a cégből. Bagó népies kiadványokat nyomtatott, s főleg 15.000 példányban megjelent kalendáriumáról lett híres. Halála után, 1873-ban, ugyanilyen nevű fia került három évtizedre a nyomda élére.

Bakatár Miklós: a csehországi Pilsen város nyomdásza a 15. század vége felé. Nevéről ítélve: magyar ember lehetett.

Baker George: jónevű angol tipográfus. 1611-ben bibliát nyomtatott, s egyetlen sajtóhibáért 3000 sterling font – akkoriban rengeteg pénzösszeg – bírságot kellett fizetnie.

Bál: papirosnál használatos mértékegység, a. m. csomó. 10 rizsma = 100 konc = 1000 füzet = 10.000 ív. A régi beosztás szerint 1 bál = 10 rizsma = 200 konc; 1 konc 24 ív író- v. 25 ív nyomtatópapíros.

Balassa József dr: nyelvtudós, született 1864-ben. Középiskolai tanár volt, 1919-ben az egyetemen is előadásokat tartott. Simonyi Zsigmond halála óta a Magyar Nyelvőr szerkesztője. Nyelvtanok és szótárak egész sorát szerkesztette, köztük a Korrektorok Köre kiadásában megjelent «Egységes magyar helyesírás szótárát» is. Egyéb önálló művei a fonetika elemeiről, a magyar nyelvjárások osztályozásáról és jellemzéséről, a magyar hangtanról és fonetikáról, a helyes magyarságról stb. szólnak. A Nyomdász Egyesületben is gyakorta tart nyelvészeti előadásokat. Különben a szépirodalomnak is kiváló mestere.

Balászfalvi román nyomda: 1744-ben létesült; betűit a kolozsvári Páldi Székely István öntői készségének köszönhette, aki a hollandiai Leyden városában tanulta a művészetet.

Balázsfy Rezső: betűszedőből lett rajzolóművész; 1908 körül tagja volt a Könyvnyomdászok Szakköre választmányának.

Balent Ignác: a váradi papnevelő intézet nyomdájának ügyvezetője 1779-től 1786-ig.

Balesetbiztosítás: Az ipari és magánalkalmazottak balesetbiztosítását az 1927:XXI. tc. alapján az egész ország területén az OTI látja el. Balesetbiztosításra kötelezett minden olyan vállalat, hivatal, üzem, foglalkozás, amely betegségbiztosításra kötelezett és mindazok az alkalmazottak nemre, korra, állampolgárságra és a javadalmazás nagyságára, valamint betegségi biztosítási kötelezettségükre tekintet nélkül azok, akik balesetbiztosítási kötelezettség alá eső vállalatnál, üzemben, hivatalban vagy foglalkozásban munkabér fejében szolgálatot teljesítenek. Bérnek számít az a javadalom is, amely csak jutalékból áll. A biztosítási járulékot egyedül a munkaadó fizeti. Az OTI üzemi baleset esetén a munkaképesség-csökkenés arányában kártalanítást fizet. Üzemi baleset az, amely a biztosításra kötelezettet az üzemben vagy az üzemen kívül, de az üzem érdekében végzett munkakörben vagy az ilyen munkával vagy a munkavállalói viszonytal összefüggésben éri. Kártalanítják a foglalkozási betegséget is. Az erre vonatkozó rendelet szerint az ólom és ennek vegyületei okozta mérgezés foglalkozási betegség. A balesetet szenvedett a gyógykezelési szolgáltatáson kívül teljes keresőképtelenség esetén a beszámítható javadalmazás 66⅔-át kapja. (A beszámítható javadalmazás maximuma évi 3600 pengő.) Nem teljes munkaképtelenség esetén a teljes járadéknak a veszteséggel arányos hányada adja a részjáradékot. Ilyen részjáradék csak akkor igényelhető, ha a keresőképességcsökkenés 15%-ot meghalad; 25%-t meg nem haladó keresőképesség-csökkenés esetében a rész járadékot csak két éven át fizetik. Ha a baleset következtében a biztosított elhal, özvegye a férj beszámítható javadalmazásának 20%-át kapja özvegyi járadékként. Az árvajáradék teljes árvánál 30, félárvánál 15%. A járadékigény az orvosi kezeléstől függetlenül bejelentendő az OTI baleseti osztályánál, vagy az illetékes kerületi pénztárnál. A be nem jelentett igény a balesettől számított két éven belül elévül. A kártalanítási eljárás eredményéről határozatot kézbesítenek ki, amely a budapesti kir. járásbírósnál meg is fellebbezhető.

gb

Bálint Ödön: szül. Kolozsvárott 1879-ben. Felszabadult Kolozsvárott, ahol hosszabb ideig mint szedő, tördelő, majd mint művezető dolgozott. Elnöke volt a Segélyező-Egyesület kolozsvári kerületének. Tagja volt a budapesti Helyi Bizottságnak. Jelenleg tagja az Országos Bizottságnak. Alelnöke a Kéziszedők Körének.

Bálint Rezső: betűszedőből lett festőművész. 1923 őszén az Alkotás-Művészházban gyűjteményes kiállítást rendeztek a legjava műveiből.

Ballagi Aladár: történetíró, egyetemi tanár, szül. 1853-ban, megh. 1928-ban. Irodalomtörténeti tanulmányai mellett behatóan foglalkozott a magyar könyvnyomtatás történetével is, számtalan új adalékát tárva föl multunknak, önálló ilyen műve: «A magyar nyomdászat történeti fejlődésének vázlata» (1878).

Ballanche-féle szedőgép: e gépeknek időrendben másodika; Foster után, 1821. év körül próbálkozott meg a megszerkesztésével a lyoni Ballanche Pierre Simon tipográfus, a francia akadémia későbbi kiváló tagja. Művéről csupán annyit tudunk, hogy klaviatúrás szerkezetű volt. Tízestendős munka után abbahagyta a kísérletezését.

Ballhorn Johannes: lübecki könyvnyomtatómester a 16. században; komikus hírnévre tett szert a maga «bővítéseivel» és «javításaival». Ezek egyike egy ábécés könyv, amelynél a bővülés abból áll, hogy az f betűt duplán és egybeöntötte is beleiktatta az alfabetába. Egy másik «javítása és bővítése» pedig az, hogy korábbi címerének tarajos-sarkantyús hetyke kakasa alá két – tojást helyezett. E cselekedetei révén új közmondással gyarapodott a német nyelv; aki valamit a javítás címen elront, azt mondják rája: «elballhornizálta a dolgot».

Ballo Antal: magyar származású antwerpeni nyomdász. 1599. esztendőben nyomtatott flamand röpiratát a magyar nemzeti múzeum könyvtára őrzi.

Baltik Szergej: a logotípiás rendszer föltalálója: I. Konvokal.

Balzac Honoré (1799–1850): a franciák nagyszerű írója; néhány esztendeig nyomdász is volt, s nyomdáját betűöntődével is megbővítette.

Bambuszpapiros: a kínai Fo-Kim nevű tartományban ma is gyártják. Fiatal bambusznádat használnak föl e célra.

Bán Imre: nyomdaigazgató, szül. Dunapatajon 1874-ben. A nyomdászatot Blandl János mohácsi könyvnyomdájában tanulta 1887-től 1891-ig. Budapestre kerülve, Rigler József Ede, Buschmann Ferenc, a Corvina Rt. nyomdájában, majd a Budapesti Hirlapnál dolgozott, hol mint szedő, hol mint korrektor. Később az Egri Nyomda Rt.-nak lett a faktora, majd az igazgatója. Nyomdásztársadalmi munkásságot mint a Könyvnyomdászok Szakköre és az Ebredés Dalkör vezetőségi tagja fejtett ki. Cikkei a szekszárdi «Nyomdaipar»-ban és a budapesti «Nyomda- és Rokon Ipar»-ban jelentek meg. Tagja a Főnökegyesület árszabálytárgyaló és békéltető bizottságának.

Bankjegyek papirosa: rendszerint olyan sajátságokat mutat, amelyek nehezítik a hamisítást. Készítésének módja persze az illető papirosgyár titka. Többnyire merített papiros és fő alkotó eleme a kender, ami szívóssá és tartóssá teszi. Kivételt képez az angol bank papirosa, amely lenből és gyapotból való (de nem rongyokból, hanem tiszta új vászonból, illetőleg szövethől). Ez a legtartósabb. A papirost különben majd mindig vízjeggyel látják el.

Banknyomda: az ú. n. Kossuth-bankók nyomtatására 1848 májusában létesített poligráfiai intézet. A Károly-kaszárnyában rendezték be három gyorsajtóval, húsz tipográfiai, tizenöt litográfiai kézisajtóval és számos segédgéppel. Személyzete több mint 200 főnyi volt. A kormányt követte Pestről Debrecenbe, azután ismét vissza, majd Szegedre, Aradra, ahol fölszerelésének nagyrésztét a Marosba süllyesztették.

Bankposta-papiros: 10%-ig fehérített cellulózból készült, 70–100 gr.-os, egyenletes átnézésű, különleges enyvezéssel ellátott, fogós, kemény, jól rádirozható papiros.

Bárány Nándor: nyomdászművész, szül. 1882-ben, megh. 1913-ban. Az Athenaeumban tanult, s jó ideig ott is segédeskedett. Közben elvégezte az Iparművészeti Iskola négy-esztendősi esti tanfolyamát. 1907 körül a kereskedelmi minisztérium ösztöndíjával Londonban a British Museum régi könyveit tanulmányozta. Hazajöve, a Hornyánszky-nyomda nyomdászművészeti osztályvezetője, míg az Iparművészeti Iskolán a betűvetés és tipográfiai művészet tanára lett. Ő élesztette föl a maga idejében szenzáció erejével ható iniciálé-kultuszt.

Barátbetű (németül Mönchschrift): az élessarkú minuszculának, másképp gótikus betűnek gyakori elnevezése, még pedig azért, mert ez írást főképp csak a barátok, szerzetesek gyakoroltatták a maguk kolostori magányában. Gutenberg is barátbetűket metszett bibliáihoz.

Barbou: francia nyomdász-család, ősapja Barbou János lyoni nyomdász volt; a családnak a 16–18. századokban Franciaország több városában voltak nyomdái s sok klasszikus kiadást nyomtatott.

Barit (súlypát): tiszta fehér, igen nehéz ásvány; porrátorva a papirosgyártásban pótlékul is használják.

Barletti de Saint-Paul: I. Logotipia.

Barlösius Heinrich: német betűművész; nyomdászkörökben a nevét főleg gótikus betűi tették ismertté.

Barna lemez: l. Papiroslemez.

Barokk (baroque; francia): a. m. szeszélyes, sajátságos. A műtörténelemben a reneszánsznak a 17. században virágzott, s a könyvművészetben is erősen érvényesült ágazatát jelenti. Könnyedség, de mindamellett a részletekben való túltömöttség jellemzi.

Barotype (Linotype Junior): soröntő gép. A newyorki Linotype-társaság 1902-ben megcsinálta a maga Linotype Junior nevű gépét, amelyben azonban több volt a Typographból, mint magából a Linotype-ből. Rajta volt például a Typograph jellegzetes drótkosara is, de már úgy átkonstruálva, hogy a matricák körben való futamot végeztek a drótszalakon, s így mindig hátra-hátra kerülve: egyenlő arányban voltak kiteve a kopásnak. A gép megszerkesztői az öntőszerkezetet már a Linotype-től vették át. Ezt a szedőgépet Európába Barotype néven hozták át.

Barotype (Brown-féle): Csináltak Amerikában egy másik «Barotype»-et is, a Brown-félét, amely tulajdonképpen Linotype-gép volt, de Monoline-matricákkal. Viszont az osztószerkezetet megint csak a Linotype-től kölcsönözték hozzá.

Barra Gábor (Ákosi): kiváló erdélyi nyomdász; született 1799-ben, meghalt 1837-ben. Deákesztendei után Nagyszebenbe ment hat esztendőre a Bielz Mihály litográfiájába. Azután másfél esztendeig járta a külföldet a kolozsvári református egyház által kiutalt ösztöndíjjal. Visszajövet – 1830-ban – a kollégiumi tipográfia ügyvezetője lett. Nagy igyekezettel feküdt neki a nyomda fölvirágoztatásának, de ebben, sajnos, megakadályozta korai halála.

Bartalits Imre: 1862-ben vásárolta meg Gyurián József kisdud nyomdáját, s négy évtizeden át különböző hetilapokat állított elő benne. A nyolcvanas években Verhovay «Függetlenség» című napilapjának is ő volt a nyomtatója.

Bártfai Péter (egyések szerint Simon): magyar származású velencei könyvnyomtató. 1471-ben telepedett meg Velencében, ahol többek közt tiszta nyomtatású gótbetűs egyházi liturgikai könyvet nyomtatott 1478-ban.

Barth János: a Nagyszebenben rövid megszakításokkal több mint száz éven át fennálló Barth-féle nyomdának megalapítója. Jüngling István szebeni műhelyében tanult; 1693-ban már nyomdatulajdonos volt; ez az ő nevén állott fenn 1744-ig, majd fia János nevén 1776-tól 1779-ig, akit 1780-ban Péter, majd 1801-ben II. János váltott fel.

Bartók Lukács: a kolozsvári katolikus líceum nyomdájának 1837-től 1871-ig vezetője «provisor et typi corrector» címmel. 1849 januárjában a kormány rendeletére 3 vassajtóval, nagy betűkészlettel és tizenkettőmagával Debrecenbe ment át kisegítésre. Június elejéig maradtak ott.

Basay Ungarus: nevéről ítélve nyilván magyar származású őstipografus. Cremonában nyomtatott 1494-ben.

Baseli nyomdászsztrájk: Ez a minden nyomdai sztrájknál régiebb esemény 1471-ben játszódott le s a városi tanács békéltetésével ért véget.

Baseli ősnymdászat: E város a 15. század legjelentősebb nyomdavárosai közé tartozott. 1470 és 1480 közötti nyomdalajstromaiban nem kevesebb mint 26 nyomdacég szerepel; ezekhez 1490-ig újabb 12, majd pedig 1500-ig további 20 új cég járul.

Basic English: világnyelvnek induló új próbálkozás. Vagy 20.000 angol szót 1000-re csökkentettek, s egyszersmind egyszerűbbé is tették őket. A grammatika is sokkalta egyszerűbb, mint az eredeti angolban. Erre főleg az igehajlításnál volt szükség.

Baskerville John (1706–1775): angol nyomdász és betűmetsző. Az ú. n. angol vágású antikvának egyik legjelentősebb úttörője volt.

Bastarda: 42:56 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Batarde-betűk (fattyűbetűk): az angoloknál és franciáknál a 15. század végén igen kedvelt könyvbetű. Az itáliai szemigót típusokhoz hasonlóan átmenetnek tekinthetők a gót és antikva betűk között. Erre mutat a nevök is.

Batiknyomtatás: a szövetnyomtatás egyik módja, amelynél a forma nem-nyomtatódó helyeit viasszal fődözgetjük.

Bauer Friedrich: német betűművész és szakíró; nevezetes betűalkotása a Genzsch-típus.

Bauer Henrik: Bauer János Márton fia, született 1879-ben. 1893-tól 1897-ig gépmesterséget tanult a Pesti Könyvnyomdában, majd a Légrády Testvéreknél, azután Hornyánszky-nál és a Világosság-nyomdában dolgozott; az utóbbi helyen ma is főgépmester. Végezte az Iparművészeti Iskola Nyomdászati Tanműhelyének kétesztendő tanfolyamát és a prágai nemzetközi offset-tanfolyamot. A gépmesteri szakoktatást tanulmányozva hat ízben járt külföldön. A Könyvnyomdászok Szakköre 1904-ben alapított tanműhelyének előadója volt, s a fővárosi tanonciskola gépmesteri szakoktatója mindmáig. Számos értekezést írt a Grafikai Szemlébe, a Magyar Nyomdászatba és az általa szerkesztett Gépmester című időszakos folyóiratba.

Bauer Imre: szül. Mórton 1861-ben. Betűszedést tanult, s a nyolcvanas években keresztül-kasul járta Nyugat-Európát. 1892-től az árszabálytárgyaló bizottság, majd a lapbizottság tagja; 1895-ben a Szakegyesület első alelnöke; 1905-ben az Anyaegyesület II. alelnöke; 1907-től 1925-ig – amikor nyugalomba vonult – egyesületi tisztviselő.

Bauer János Márton: szül. Bécsben 1854-ben, megh. Budapesten 1897-ben. Neves mesterszedő volt Bécsben. A hatvanas évek vége felé Falk Zsigmond az akkoriban alapított Pesti Könyvnyomda Rt.-hoz hívta első akcidentszedőnek. Az itteni nyomdásztársadalmi mozgalmakban és szakkulturális törekvésekben vezető szerepet vitt. Tagja volt az Önképző Egyesület és Segélyző Egyesület választmányainak, szerkesztője a Typographia német nyelvű melléklapjának, a Gutenbergnek, majd pedig főmunkatársa az 1890-ben megindult Grafikai Szemlének.

Bauer Károly József: az egri püspöki – 1761-től érseki – nyomdának ügyvezetője 1759-től 1764-ig.

Bauhaus-stílus: a Grotius Hugó alapította weimari építészeti iskola stílusa; a konstruktivizmusból indul ki, s az így adódó leegyszerűsített mértani formákat használja föl. Az ornamentikát, a homlokzati dekoratív tagozásokat kerüli és tisztán az épülettömböt alkotó tömegekkel éri el hatásait. A mesterszedésben és grafikában főképpen «elementáris grafika» címen vetette meg lábát e stílus.

Baumann Károly: gépmesterből lett kiváló énekes színész. A Fővárosi Orfeumban aratta legnagyobb sikereit.

Bawtree-féle fotografikus szedőgép: angolországi találmány; első szabadalma 1915-ből kelteződik. Föltalálója a háború után meg is építette érdekes kis gépét, amellyel a könyvszedés birodalmát vélte meghódíthatónak. Kísérletei máig is folynak.

Baxterotípiá: rézkarc és fametszet kombinációja; a rézkarc adja a színes kép körvonalait, a fametszet pedig a tónusait.

Beales-féle gép: az amerikai Beales matricákat sajtoló, tehát mechanostereotípiái készüléke.

Beaumarchais Pierre Auguste: született 1732-ben, megh. 1799-ben. Híres francia író; 1779–1780-ban nyomdász is volt a badeni Kehlben, sőt Baskerville betűöntődéjét is megvásárolta.

Bechtermünze: két testvér, Henrik és Miklós, Gutenberg tanítványai, különben rokonai is. Az 1462-iki mainzi futás után velök rendezte be eltvillei nyomdáját, s velök nyomtatott több apró iratot, megcsinálva egyszersmind a Catholicon egy kicsiny, összevont kiadását. 1465-ben bérbe is adta a nyomdát a testvéreknek, akiknek halála után a Fratres Vitae Communis rendjének kezére került a Gutenberg-nyomda; a rend a marientali kolostorba helyezte azt át.

Beck J.: pesti litográfia a hatvanas években; a gyorsírószes füzetecskéket főleg itt nyomtatták az időtájt.

Beck Kristóf: 1688 körül ügyvezetője a nagyszombati nyomdának.

Bécsi államnyomda: 1804-ben alapították; 1841-ben Auer Alois (l. o.) lett az igazgatója, ki mintaintézetet csinált belőle. Auer utódai: Beck Anton, majd Volkmer Otmar (1892), a mindent megmodernizáló Ganglbauer Ernst (1901), újabban Wanschura Karl, Gründig August voltak. Mostani igazgatója Tschauder Johann. Az intézet még most, a világháború utáni leépítések után is több mint 1000 embert foglalkoztat.

Bécsi grafikai főiskola: címe: «Graphische Lehr- und Versuchsanstalt». 1887-ben alapított, most dr. Junk Rudolf professzor vezetése alatt álló intézet az egyes grafikai szakok, a könyvnyomtatás, litográfia, mélynyomtatás, fotomechanikus eljárások stb. tanítására. Vannak speciális esti tanfolyamok is. A rendes hallgatók száma 300 körül jár, a speciális tanfolyamoké pedig – 1934 előtt – 1000 körül.

Bécsi grafikai társaság («Wiener Graphische Gesellschaft»): a bécsi nyomdász-segédék szakkulturális egyesülése. 1898-ban alapították, 1933 körül 3000 tagja volt.

Bécsi katonai földrajzi intézet: A háború előtti közös hadseregünk intézménye. 1806-ban alapították a katonai térképek nyomtatására Milanóban; 1818-ban áttelepítették Bécsbe. A világháború lezajlása óta főleg privátmunkákból tartja fenn magát.

Bécsi Képes Krónika: a magyar kódexművészet legnagyobb szerű emléke; 1358 körül készült, s igen sok tarka illusztratív miniatura kíséretében a magyarok történetét adja 1330-ig. Mesteréül egy Márk nevű ferences barátot emlegetnek, akinek azonban a szerzősége nem biztos. Mindamellett ma is sokan Márk krónikájának mondják ezt a kódexünket. 1866-ban Emich Gusztáv nyomdája, a későbbi Athenaeum, pompásan sikerült hasonmást készített róla.

Becskerek Mihály: 1740-től 1744-ig a kolozsvári jezsuita nyomdának faktora, majd pedig a váradi papnevelő intézet nyomdájának ügyvezetője 1754-ig.

Beégető-festékek: Posztóra stb. való nyomtatásra használják. Jobbfajta gyantaporral vannak keverve, s az a tulajdonságuk, hogy nyomtatás után meleg vaslapra fektetve a nyomtatványt: a gyantás festék összefolyik és domborúan marad a nyomtatványon, amelyről aztán a meleg vasaló érintése következtében a posztóra leadódik.

Beemelés: a nyomtatóformának a sajtóba tétele. Mielőtt a formát nyomóalapra lőnök, ezt alaposan megtisztítjuk. Nagyon nehéz formákat, ha a hely engedi, ajánlatos a kilövő-deszkán vinni a géphez; a szedés talpának tüzetes megtisztítását azonban soha sem szabad elmulasztanunk. Ha a formát a nyomóalapon pontosan beigazítottuk s rögzítettük: megnyitjuk s a leverőfával jól lepaskoljuk, nehogy egyes betűk kiemelkedjenek belőle. Ha ismételten zárjuk a formát, a zárásnak nem szabad túlerősnek lennie, nehogy a forma egyes részei fölemelkedjenek. Most néhány makulatúra-ívet eresztünk át a gépen, majd pedig egy tiszta lenyomatot készítünk és ennek alapján az illesztékeket állítjuk.

Befolyásolás: a reklámban valakinek az elhatározását, cselekvését, vásárlását a reklámozó érdeke szerint irányítani. A befolyásolás élőszóval, írással, képpel vagy nyomtatvánnyal történik.

Beforgatás (Umdrehen): l. Táblázatok nyomtatása.

Befűrészelő gép: A régi kézimunkás korszakban a varrat fölvételére szolgáló barázdákat a könyvkötő maga fűrészelte bele a könyv gerincébe; ez most sok helyt az ú. n. befűrészelő géppel történik.

Behozni (németül: einbringen): csúnya germanizmus a nyomdászatban a szövegszedés olyatén összehúzására, hogy valamely kimenetes sor (esetleg «fattyúsor») eltűnjék.

Behrens Péter: német építész és betűművész; szül. 1868-ban, élte alkonyán – 1928-ig – a bécsi akadémia tanára volt. Sokat foglalkozott a betű modernizálásával is; tollvonásos antikvája 1907-ben került piacra.

Beichel József: temesvári könyvnyomtató 1830-tól 1857-ig. Jóideig Aradon is volt nyomdája.

Beimel József: a budai Egyetemi Nyomdában tanult a 19. század elején. A szegedi Grün Orbán lányát vette feleségül 1820-ban s hozományul Esztergomban nyomdát rendeztek be neki. 1829-ben újra nősült, Paczkó Ferenc József lányát véve el, s ezzel a pesti tipográfiának is ő lett a gazdája. 1846-ban pesti nyomdájával csődbe jutott. Az esztergomi üzemet Horák Egyed, majd az öregebbik Sógor György bérelte, míg végre Buzárovits Gusztáv birtokába került.

Bejelentési kötelezettség (nyomdanyitásé): l. Sajtótörvény.

Békeltető bizottság: a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete és az egyes szakmai szakszervezetek között kötött munkaidő- és munkabérszabályzatok békeltető bizottságokat létesítettek a munkaadó és munkásai között felmerülhető ellentétek kiegyenlítése céljából. Tagjait felerészben a főnökegyesület, felerészben a főnökegyesület kötelékéhez tartozó üzemek munkásai választják. Elnöke a főnökegyesületnek elnöke vagy társelnöke, vagy az általuk kijelölt főnökegyesületi választmányi tag; az alelnököt a munkások kiküldöttei saját körükből választják, aki az elnök távollétében elnököl. Feladata a benyújtott panaszügyekben való bíraskodás. Jogában áll, hogy a bérszabályzat ellen vétőket pénzbírsággal sújthassa. Illetékességét szükség szerint leszállíthatja. Határozatai a panaszügyekben csak a tárgyalás alatt levő esetekre vonatkozhatnak és ezért azok más ügyekben irányadók nem lehetnek és azokra a felek közül egyik sem hivatkozhatik. Illetékessége alá tartozik a bérszabályzat helyes értelmezése, illetve elvi jelentőségű határozatok kimondása a szerződő felek valamelyike által a másik fél hozzájárulásával elébe utalt ügyekben. Határozatait szótöbbséggel hozza, szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt. Ügyrendjét a békeltető bizottság maga állapítja meg. *ká*

Bélelt borítékok: l. Levélboríték.

Belfortis Andrea: olasz ősnymondász; 1471-től kezdve Ferrarában dolgozott. Ő nyomtatta az első olasz nyelvű könyvet.

Belnay György Alajos: pozsonyi akadémiai tanár, később könyvnyomtató; szül. 1766-ban, megh. 1809-ben. 1801-ben Schauff János történettanár és könyvnyomdász leányát feleségül véve, a tekintélyes nyomda is az ő birtokába jutott. Szépszámú – részben saját szerzeményű – művet nyomtatott. Halála után özvegye nevében állott a nyomda 1842-ig; ekkor a Landerer és Heckenast-féle nyomdába olvadt bele.

Belkolor: színes mélynyomatok készítésére szolgáló eljárás.

Belövés: a német «Einschiessen» szélteben használt szolgai fordítása. Finomabb vagy több festéket kívánó munkáknál nyomtatás közben a nyomatok közé papirost helyezünk a «lehúzóadás» meggátolására. Ügyelni kell természetesen a belövőpapiros minőségére, mely sem

oly sima nem lehet, hogy a nyomathoz hozzáragadjon, sem oly durva, hogy elkenjen és sem oly szálas, hogy a szálai megtapadjanak a nyomaton.

Belwe Georg: lipcsei betűművész; 1912-ben sokszorosított antikvája népszerű könyvbetű.

Bélyeg: általában valamely tárgyra nyomtatott ismertetőjel. Eszköze lehet továbbá bizonyos illetékek lerovásának.

Bélyegpapiros: a nullás és kettős papirosnagyság régebbi elnevezése. A nullásat (34:42 cm) kis bélyegnek, a kettőset (36:45 cm) nagy bélyegpapirosnak nevezték.

Bélyegszedés: tojásdad vagy köralakú bélyegek és címkék szövegének szedése. A sor rendszeren két fémkarika közé kerül s föléje meg alája erős és sima kartonból való tágitót teszünk. A betűk közeinek kizárása vékonyabb törzsű kizáró anyagokkal, vagy finom és keskeny kartondarabakkal történik. Sokan akképpen rögzítik a bélyeg sorát, hogy gipszet öntenek a karikába. Mások pedig a kellő kiszámítás után csirizes kartontágítóra ragasztják a sor egyes betűit.

Bélyegző: megvolt már a legrégibb ókorban, mégpedig mind a homorú, mind a domború vésetű formája is. Az edények, vázák stb. megjelölésére használt föliratos bélyegzők (tesserae signatoriae) szövegét a régi rómaiak a mai szedés módjára különálló betűkből rakták össze, mint azt egyes fölfordult, elhasalt betű, s egyéb olyan «sajtóhiba» is bizonyítja, amely az azonos fölírású és azonos betűtípusa többi darabon nem található.

Bélyegző-festék: az ilyen fekete festék 12 rész könyvnyomtató-festéknek és 2 rész lenolajnak a keveréke. A kék festék pedig leginkább párizsi kéknek olajjal való eldörzsölésével készül.

Bemélyedő színek: l. Meleg színek.

Bemondó-nap: a nyomdászsegédek szegődtetésének napja a 16. és 17. században. Mindig hat héttel a vásár napja előtt volt; a mester e napon megszólításával jelezte a segéd előtt, hogy további félesztendőre is megtartani óhajtja a kondíciójában; amely segédhez e napon nem szólt: fölmondottnak tekintette a kondícióját, s a vásár napján kilépett. A szegődtetés ugyanis egyik vásártól a másikig, tehát általában félesztendőre szólt a 16. és 17. században; a 15-ikben egész esztendőre. A segéd részéről is csupán a bemondó-napon történhetett a fölmondás.

Bendtner József: könyvnyomtató és szakíró. Szegeden született és ott tanult Burger Zsigmondnál 1856-tól 1860-ig. Tanuló idejének befejeztével Pestre került, hol csakhamar faktora lett a Wodianer-nyomdának. Később a Heckenast-nyomdában lett korrektor. Ezen kondíciójából kilépve, hazament Szegedre tanítómestere nyomdájának üzletvezetőjéül. Innen újra visszakerülve Budapestre, a Kunossy-nyomdának volt faktora, de közben rövid ideig nyomdatulajdonos is volt Budán. 1878-ban ő lett Forster Rezső után a budapesti Légrády-nyomda üzletvezetője. Dolgozatai főképpen a «Magyar Nyomdászat»-ban, valamint a «Nyomdászok Közlönyében» jelentek meg.

Benedek Marcell dr: irodalomtörténész és esztétikus, szül. 1885-ben. Mint regényíró és fordító is kiváló. Egyik legjelentősebb állomása sokoldalú működésének az ő szerkesztésében megjelent Irodalmi Lexikon (1928). 1928 óta a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének főtitkára; tevékeny részt vesz a könyvkereskedelmi szakoktatás fejlesztésében.

Bengesárga: a benge, másként varjútövis (*Rhamnus cathartica*) bogyóiból főzés által nyert sárga festék. A nyomtatásban újabban nincs szerepe.

Benkner János: első ismert papirosmalmunk megalapítója Brassóban, 1546-ban. Fuchs városbíró és Honter János könyvnyomtató voltak a társai.

Benkő Gyula: könyvkereskedő, született 1845-ben, meghalt 1934-ben. A Pallas és Franklin kiadványvállalatoknál működött, majd a Grill-féle könyvkereskedést vette meg. 1905-től 1919-ig a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének elnöke. Működött szakirodalmi téren is, írásba fektette a Magyar Könyvkereskedelmi Szokásjog-ot (1889).

Benyovszky őrnagy: a logotípiás szedési rendszernek toborzott híveket az ötvenes években Londonban. Esztendőig szívósan kitartott gondolata mellett. Elég gyors szedő is volt. 1855-ben az akkoriban leggyorsabb londoni Hughes W. szedővel versenyszedésbe bocsátkozott. Ő maga logotípiákkal dolgozott. A versenyből győztesként Hughes került ki.

Benzin: a petróleum desztillációja útján nyerik; alkohollal keverhető, vízzel nem. A zsírt, olajat, gyantát, szurkot, guttaperkát jól oldja, s ezért formamosó-szerűen is használják. Levegővel keveredve, a gőze robban, aminek következtében a motorikus erőforrásoknak egyik legfontosabbika. Az ú. n. nehéz benzinnel lakkmunkánál a terpentin is pótolható.

Benzol: a kőszénkátrány desztillációjakor nyert termék. A benzintől külsőleg vöröses színe által különbözik; egyébként éppen úgy használható olajos anyagok oldására és motorikus erőhajtásokra, mint amaz.

Beolvasztás: l. Átolvasztás.

Beosztás: l. Címek közti beosztás.

Berakás: 1. a szedőszekrények új betűvel való megtöltése. A telerakandó szekrényeket külön-külön fölállítjuk, az összeszedett betűkből néhány sort léniával leemelünk, s az illető rekeszbe csúsztatva, abba gyöngéden belenyomkodjuk. – 2. Nyomtatástechnikai értelemben berakásnak nevezzük az ív levezetését az illesztékekhez, hol az ívfogók megfogják és nyomtatás alá viszik.

Berakó-asztal: fából vagy vasból való, a péce-villa fölött és vele párhuzamosan fekvő, a nyomóhenger felé pedig lejtős lap. Felső végén pántok kötik a sajtó állványához, s ilyenformán szükség esetén – ha a nyomóhengeren, pécen vagy az elvezető dobon van dolgunk – hátrahajtható.

Berakónő: szakmunkásnő; tanulóideje két esztendő; a nyomtatandó papirosnak a gépbe való be- és kirakását végzi.

Béranger Jean Pierre: betűszedőből lett nagy francia költő: szül. 1780-ban, megh. 1857-ben. Az 1830-as forradalomnak volt nagy népszerűségű poétája. Dalaiból sokat fordított Szász Károly; néhány darabot Petőfi Sándor és Gyulai Pál is.

Beregszászi Péter: a kolozsvári református kollégium nyomdájának betűmetszője és öntője a 18. sz. hetvenes éveiben. Sikertől rézmetszetét is láttuk 1777-ből.

Bergellanus Arnold Johann: mainzi korrektor. 1541-ben, tehát a könyvnyomtatás föltalálása után vagy száz esztendővel dicsőítő költeményt írt Gutenbergre, amelyben azt mondja, hogy a nagy föltaláló pecsétgyűrűjének szemléltése közben jött rá a könyvnyomtatás eszméjére.

Berkeszi István: temesvári főreáliskolai tanár. 1900-ban jelent meg kútfő-számba menő alapos munkája: «A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története».

Berlini kék: l. Festékkeverés.

Bernard Máté (szepesváraljai): protestáns könyvnyomtató. 1619-ben alapított tipográfiát Németújváron. 1624-ben Pápán találjuk, s ott nyomtatgatott 1632-ig.

Bernhard Lucian: német betűművész; dekoratív könyvbetűjét, kurzívját, díszeit szelvényben használják.

Berry-féle szedőgép: az amerikai Berry William érdekes gépe. A gép matricákat sorra szedett össze, s aztán a sort leöntötte; de mert minden matrica mellett vékony fal volt: öntéskor nem összefüggő sor, hanem mindmennyi különálló betűtípus keletkezett.

Bertalanffy József: szombathelyi tipográfusmester. 1873-ban megírta a könyvnyomtatás kézi könyvét, de még az Önképző Egyesület segítségével sem tudta e művét kiadni, mert mindössze csak kilencvenkét előfizetője jelentkezett.

Berthold-féle betűrendszer: I. Betűrendszer.

Bestseller (angol): annyi mint «legjobban eladható». Így nevezik újabb idő óta amerikai és angol mintára világszerte egy-egy időszak legkelendőbb könyveit.

Besztercebányai városi nyomda: a 16. század hetvenes éveiben alapították; I. Scholtz Kristóf.

Betegségi biztosítás: I. OTI.

Betű: hangjel, gondolatainknak lerögzítésére szolgáló jel. Műszaki szempontból: szabatos pontossággal kidolgozott pálcika, fémhasábocskák, melynek ötödik oldali zárósíkjából emelkedik ki a nyomtatás alapjául szolgáló fordított betűkép, alapsíkját pedig a betű talpának mondjuk. Az előbbi oldal ábráján láthatók a betű egyes részeinek megnevezései.

Betű anatómiája: a betű szerkezeti fölépítését tanítja és megmutatja azokat a törvényeket is, amelyek az egyes betű formájából a többire, az ábécé egész családjára érvényesek.

Betűcsalád: az egyazonos elvek szerint készült betűk sorozata, melyet a nyomdász rendszerint garnitúrának (I. o.) mond.

Betűfajták osztályozása: többféle módon történhetik. Egyik ilyen osztályozás a betű alkalmazása szerint való. E szerint vannak folyó-, kiemelő-, cím-, akcicens-, reklám- és egyéb célokra alkalmazható betűk. A két fő betűcsoport, a latin (antikva) és a fraktúr számos alfajtra, betűsorozatra osztódik. Így latin változatok: medievális, antikva, estienne, írógépbetűk és kőírás, a kurzívok és a kézírás-jellegűek, mint a rond- és a sokféle változatú írottbetűk. Ezekből az alnemekből származtathatók az ú. n. «modern betűfélék» sorozattömegei, melyek előnyös szép rajzukból folyó jó olvashatóságukkal különböznek a régiektől. Továbbá nagy mennyiségben az átmeneti típusok is. A betűsorozatok, garnitúrák tartozékai pedig az alaptípusból kiépített közönséges (világos), félkövér, kövér, keskeny világos, keskeny félkövér, keskeny kövér, széles világos, széles félkövér, széles kövér, világos, félkövér és kövér kurzív, valamint a díszváltozatokból állanak. A maguk elszigeteltségében hasonlóképpen fejlődtek ki a fraktúr, middolin, schwabachi, kanzei és gótikus betűk alfajtái. *ta*

Betűfém: A kifejezetten betűfém 67% ólom, 28% antimon és 5% ónnak összeolvasztásával nyerhető. Az olvasztás, helyesebben az ötvöztetés öntöttvas üstben légszesz, pirszén vagy – mint újabban – villanyfűtéssel történhetik. Az üst ürtartalmának és a fém keverési arányának megfelelően felolvasztják a puha ólmot, melyhez folytonos keverés közben hozzáadják az apróra tört antimont, majd pedig az ónt. A betűfém előállításához csakis teljesen tiszta, finomított, más fémektől ment nyersanyagok használhatók fel. Elengedhetetlen ez két okból is. Először, mert csak az ilyen jó és tiszta ötvözetből önthetők kifogástalan minőségű betűk, másodszer pedig, mert az öntőde érdeke: a könnyebb, gyorsabb, tehát mennyiségileg is kielégítő termelés csak tiszta és jó ötvözzel érhető el. Miután ez a szabály a többi nyomdai fémekre is vonatkozik, fontos tudni, hogy e célra ólomból csakis a 99,9%-os puha hutaólmot használhatók fel, amennyiben ez már ment minden más fémtől. Antimonból jobbik a kb. 99,5%-os csak ólom- és legfeljebb 0,2% arzénmaradvánnyal. Ónból csakis az elektrolitikus úton tisztított, finomított 99,9%-os bank-ón jöhet számításba. A betűfém fizikai tulajdonsága összetétele szerint változó, így pl. az általánosságban használtaké a következőképpen mutatkozik:

a) Betűfém: 67% ólom, 28% antimon, 5% ón, olvadáspont 348 C fok.

b) Kizárásfém: az 1, 1½ és 2 pont szélességű kizárásoknál: 86% ólom, 2% ón, 12% antimon, olvadáspont 244 C fok, míg a 3 pont és vastagabb kizárásoknál, valamint a négyzeteknél és ürtöltőknél 83% ólom, 1% ón, 16% antimon, olvadáspont 270 C°.

c) Tömöntődei fém: 80% ólom, 3,5% ón, 16,5% antimon, olvadáspont 274 C fok.

Szedőgépfémek:

d) Typograph: 85,5% ólom, 1,5% ón, 13% antimon, olvadáspont 254 C fok.

e) Linotype és Intertype: 82,5% ólom, 4% ón, 13,5% antimon, olvadáspont 258 C fok.

f) Ludlow: 78,5% ólom, 9,5% ón, 12% antimon, olvadáspont 250 C fok.

g) Monotype: 79% ólom, 5,5% ón, 15,5% antimon, az olvadáspont 260 C fok.

A fentebbi fémek összetételének ellenőrzését megfelelő vegyi, fizikai és optikai analízisek útján végzik. *ls és ta*

Betűfémpróba: 1. Átolvasztás.

Betű fiziológiája: azt tanítja, hogy miképpen éli életét társai nagy sokaságában a betű, hogyan felel meg rendeltetésének a legjobban; fontos része ennek az ismeretanyagnak az olvashatóság kérdése is.

Betűhézag (németül Bunzenweite): az egyes betűk (n, m stb.) lábai között fehéren maradó hely. Régebbi korban betűöntői szabály volt, hogy a két-két betű közti hézagnak is pontosan annyinak kell lennie, amennyi mondjuk az m lábai közti hézag. Ma már nem sokat törődnek ezzel a figyelemre méltó ritmikai tényezővel.

Betű húsa: a betűtörzsnek a betű képén kívül eső vak része. Lehet a betűkép alján, fölsején, sőt a két oldalán is. Nagysága a nagy betűk (A, B), illetőleg a hosszú (h, g) és alacsony (a, e) betűk közötti aránytól függ. Tekintetbevétele igen fontos a ritkítás megállapításakor, valamint a szedés aláakázásakor.

Betű képe: a betűtörzsön levő tulajdonképpeni betű. Néha egy kicsiny része attól eláll, például a nagy betűk (Á, Ö, Ü) ékezetek, az f felső és a j alsó, pontban végződő kanyarulatai s az írásbetűk elnyúló részecskéi.

Betűkép mélysége: 1. Nyomozó tű.

Betűk legalvanizálása: betűöntődék gyártmányainak galvanoplasztikai úton való matricázása. A betűknek ez a sokszorosítási módja csak az esetben van megengedve, ha a betű nem törvényileg védett gyártmánya valamely betűöntődének.

Betűk növése: a helytelen stereotípiái kezelés következménye az, hogy a betűk magasságuk irányában megnyúlnak, növekednek. Elkerülhető, ha a túl magas hőmérséklet alatt tartott, szorosan zárt formát a matricaszárítási procedura befejeztével kivéve a prés alól, a szedést záró keretet azonnal megnyitjuk.

Betűkopás: A betűk időelőtti kopása történhetik a stereotipáláskor való helytelen matricapréseles és kalanderezés által is. Továbbá a korrektúra-levonat készítésekor, a kéziprés nyomása következtében, ha a formát keret nélkül tették a tégely alá. Gyorssajtónál a nyomóhenger helytelen borítása, a kopott csapágys, valamint a szilárd alap hiányában vibráló gép és a szerkezeti hibák következtében, de ugyanúgy megtörténik az alacsony «smiclé» használata vagy annak teljes mellőzése által, az olló módján működő tégelyes sajtóknál a labilis vagy elhúzódt tégely által. *ta*

Betűk reszelése: A betűk úgynevezett húsából – főleg arányosításuk (l. o.) okáért – gyakran el kell távolítanunk valamicskét. Ezt a munkát a legtöbb szedő reszelővel szokta végezni, holott hasonlíthatatlanul gyorsabban éri el a kellő eredményt, ha jó élesre köszörült lapos vésővel dolgozik. A betűt nekitámasztja valami fadarabnak, esetleg a regálisnak, s a ráfektetett vésőt ide-oda mozgatva meglehetősen egyenletes rétegeket szed le a betű húsából. A vágás fölületének elsimítása végett aztán utólag tehetünk egy-két reszelőhúzást is a betűn. Ha valami oknál fogva nem dolgozhatunk vésővel, s e helyett a reszelő segítségéhez kell folyamodnunk: satuba kell szorítani a betűt. A reszelőt vízszintes irányban kell ide-oda húzogatnunk, mert ha reszelés közben előre-hátra hajlítgatjuk: a megreszelt fölület a közepén kidomborodóvá lesz.

Betűk súlyegységei: Egy ciceró négyzet- (Geviert) nagyságú betű súlya normális magasságban kb. 4 gramm, tehát egy a betűöntődék által szállított 24×48 ciceró nagyságú betűoldal súlya ennek alapján $24 \times 48 = 1052 \times 4 = 4,60$ kg. Könyvbetűk megrendelésénél tehát a szükséges mennyiség ez egyszerű számítás útján megállapítható. Figyelemmel kell lenni arra, hogy a legjobb beosztásnál is a betűk egy része a szedésnél a szekrényben marad, tehát a számítás alapján megállapított súlymennyiség 10–15%-kal felemelendő. 1 kg betű, szám vagy körzet (normál-magas) az alábbi darabszámot, hosszúságot, illetve sort tartalmazza (a darabszámok $\frac{1}{2}$ négyzet szélességű betűkre, számokra, illetve körzetekre vonatkoznak, a hosszúság ciceróban és a sorok 24 ciceró hosszú sorokban értendők): *ls és ta*

Fokozat	Darab	Hossz	Sor
4 pont	4622	768	32
5 pont	2896	624	26
6 pont	2054	536	21½
7 pont	1510	432	18
8 pont	1150	384	16
9 pont	914	348	14½
10 pont	740	312	13
12 pont	514	258	10¾
14 pont	378	216	9
16 pont	288	192	8
18 pont	228	186	7⅓
20 pont	186	154	6½
24 pont	128	132	5½
28 pont	94	120	5
36 pont	56	96	4
48 pont	32	72	3

Betűmagasság: A betű mai nyomtatástechnikai értelemben vett célszerű magasságát már úgy lehet maga Gutenberg határozta meg, legalább is a reánk maradt leírásokból erre lehet következtetni. Ennek a magasságnak nemcsak nyomtatás-, hanem betűgyártó technikai okokból is megvolt és megvan még ma is a maga célszerűsége. E célszerűség szabta magasságot még eddig nem sikerült az általánosnak ismert mérettől lényegesen eltéríteni. A lényegesen hosszabb betű az ezzel előidézhető gyártási nehézségeken kívül elvesztené merevségét és még azt a kevés rugalmasságát is, amellyel különben bír. A rendesnél lényegesen alacsonyabbat

oldalsíkjaiban nem lehetne oly pontosan párhuzamra kigyártani és megmunkálni, hogy az nagy tömegben keretbe zárva a nyomtató-fölületet kedvezőtlenül ne befolyásolná. Az Európában (Anglia kivételével) szabványosnak, s általában «normális»-nak nevezett betűmagasság $62\frac{2}{3}$ pont, ami egyenlő 23,566 mm-rel (20 C°-nál). Az angol-amerikai ugyancsak szabványos betűmagasság 23,32 mm, egyenlő 0,918 hüvelykkel. Az európai kontinens nyomdáiban a betűmagasság még nem egységes. A nyugati államokban kb. 90%, Magyarországon és a Balkán-államokban kb. 35–45%-a a nyomdának bír csak szabványos (normális) betűmagassággal. Az ismert betűmagasságok közül legalacsonyabbak az angol-amerikai (23,32 mm) és legmagasabb a dánországi (25,20 mm). A 23,32 mm-es legalacsonyabb magasságtól 0,05 mm-es emelkedésekkel van beosztva a gyakorlatban szereplő 38-féle nem-normális magasság. Magyarországon igen gyakori a 23,69 mm (63 pont) és a 23,75 mm (63,168 pont) magasság, amelyek a mai szabványos magasság megállapításáig az akkori idők normális magasságának feleltek meg. *ls és ta*

Betűmatrica (anyaminta, mater): többféle módon készül. Készülhet az acélpatricának vas- vagy vörösrézpálcikába, a szedőgépmatricáknál különleges ötvöztetésű sárgarézlemezkekbe vagy sávba való besajtolása útján, továbbá ólomvésetekről galvanoplasztikai úton és végül géppel mechanikai úton kifarukítva. Az első esetben egy kis rögzítő készülék igénybevétele a patricát a fém- v. vaspálcika csiszolt síkjának előre kijelölt helyére illesztve, sajtoló segítségével bepréselik. A sajtolás által a meglehetősen deformálódott pálcika a további szerelési, kellősítési munkálatok által megkapja használathoz feltétlenül szükséges pontos alakját és méreteit. A galvanoplasztikai eljárásához kell egy eredeti ólomvéset (egy betűfémtömbön a betűnek vállföletétől képföletéig terjedő, kézzel vagy géppel kidolgozott része), melynek pozitív, kidomborodó képrészére csapattal elektrolitikus úton a vörösréz vagy nikkelt. Az ólomvésetről könnyen leváló fémcsapadékot öntés útján horganyba foglalják, majd pontos méretre és alakra kellősítik. A matricának gépi úton történő előállításához legelső sorban egy ú. n. sablónra van szükség. A betűkép körvonalait pantográf útján egy megfelelő nagyságú, 2 mm vastagságú sárgarézlemezre kb. 20 cicerőig terjedő nagyságban felrajzolják, majd a vonalakat vésővel a fémbe mélyítve megrögzítik. Az így elkészült sablont a marógép jobb oldalára szerelt sablón-asztalkára rögzítik. A vas- vagy bronz-ötvözetből vett, pontosan derékszögűre megmunkált fémpálcikát pedig a gépnek balkéz felé eső részén levő munkaasztal satujába fogják be. A gép mechanikai marással végzi a betű képének elmélyítését. A marótengely a fejjel és maróval a munkaasztal fölött függőleges elrendezésben van elhelyezve. Az egész marófej rész a szükséghez mérten fel- és leállítható. A munkaasztal egy kereszt járatú szupporra van építve, a szupport pedig a pantográfal van erősen egybekötve. A pantográfal ellenkező vége a vezető-pecekkel a sablón-asztalka fölött végződik. A pantográf golyacsőrének beállítása és a gyors mozgásban levő marónak a fémbe történő süllyesztése után megkezdődhetik a maratás, amelynek vezérlése a pantográf-pecek hegyének a sablón kontúrjai között, valamint annak mélyületében való vezetésével történik. A vezető-pecek minden mozdulatát, melyet a rajz megkíván, átviszi a pantográf minden mozdulatát követő, ide-odacsúszó munkaasztalra, miközben fölötté a nagy sebességgel forgó maró a fémtömböcskébe dolgozza a betű képét. A marás rétegenként a marónak fokozatos süllyesztésével történik s tart mindaddig, míg el nem éri a kellő mélypontot, amely a betű képföletét fogja adni. *ls és ta*

Betűművészet: a kancelláriákban a középkorban virágzott. A nyomdai betűk tervezését Gutenberg János és közvetlen utódai igen magas fokra emelték (l. Betűöntés és Könyvnyomtatás története), de ez a művészet idővel a legtöbb helyt ellaposodott. Újabb a java betűket ismét világhíres betűművészek tervezik. A kezdeményezés még az angol Morrisnak az érdeme, akinek példáját rögtönösen követték: az amerikai De Vinne, a francia Grasset és Auriant, a német Eckmann, Hupp s társaik. Most már egész művészgárdák dolgoznak a betűöntők számára mindenfelé: Németországban Koch Rudolf, Kleukens F. W., Bernhard

Lucian, Ehmcke F. H., Tiemann Walter stb. Igen szép számmal van betűművésze a többi nagy nemzetnek is, de csakis ezeknek, mert a kicsinyeknek nem élhetnének meg.

Betű nyúlványai: I. Betű szeme.

Betűöntés: Gutenberg nagymesterünk találmányának egyik legfontosabb részlete a mozgatható betű. Eleinte fatáblákról nyomtatott, majd ezeket szétvagdosta, hogy az egyes betűkből újabb sorokat alakíthasson. De ez sem felelhetett meg céljainak, mert hiszen a fából készült betűk könnyen sérültek, törtek, nem lehettek tartósak. Kutatása, kísérletei a fémtechnikához vezettek. A kínálkozó legjobb lehetőség a fővényöntési eljárás (Sandgussverfahren) volt és hogy Gutenberg ehhez folyamodott: bizonyítják a fennmaradt munkáin végzett vizsgálatok. Ekkor még továbbra is fába metszette ugyan karakterisztikus barát-betűit, de már nem azért, hogy ezekről nyomtasson, hanem hogy ezek egyenként mint modellek szolgáljanak a fővénybe való benyomás, illetve bepréselés útján való munkához. Ebbe a fővényformába öntötte ólomból betűit. Ez a munka igen körülményes és nem a legbiztosabb volt. Hiszen minden egyes öntés után, bár egyszerre 10–15-féle betűt is önthetett, újra és újra el kellett készítenie a fővényformát. Nem maradhatott meg tehát ez eljárási módnál és a Gutenberg-kutatók következtetései szerint a famodellekről készített fővényformába nem ólomból, hanem rézből öntött betűket, majd ezeket véső és reszelő segítségével megmunkálta, azért, hogy azokat betűmodellként (patricaként) használja fel. Belepréselte ezt a rézmodellt ólomtömbbe, avagy öntés útján készített erről negatívot és ekként nyerte el az első betűmatricát. Ezzel az eljárással megtalálta a betűöntés részére az utat a mulandó fővényformától az állandó szilárd fémformához. Miután így a betű képének megfelelő szélességű ólomtömböket használhatott, adva volt a lehetősége annak, hogy a betűk képét egyenlő vonalba állíthassa és ezek törzsének szélességét, vagyis a betűközöket a célnak megfelelően szabályozhassa. Öntőformául két sarokvasból álló kis szerszám szolgált, amit úgy raktak össze, hogy belső feleivel egymással szembeállítva, egy a betűtestnek megfelelő hasábszerű forma képződjék. Így összeállítva, egy rúgóvas tartotta össze a sarokvasakat; ezt a matricára reáhelyezve, beleöntötték az ólomot.

Ebből az egészen egyszerű öntőformából alakult ki később, kiegészítve az öntőcsapot adó résszel, a kézi öntőkészülék, melyet már faborítással is elláttak és ez a 19. század elejéig általánosan használatban volt, sőt a matricák gyártásánál a próbaöntések készítésére még ma is használják. E készülékkel, 12 órás megerőltető munkával, körülbelül 5000 betűt öntött az akkori betűöntő.

A Gutenberg-kutatók nem tudták még eldönteni, hogy maga a mester, avagy későbbi követőinek egyike volt-e az, aki a fából készült betűmodellek helyett vasból vagy acélból készítette el elsőnek az eredeti betűmodelleket (a patricát), hogy ezeket azután rézből készült tömbökbe sajtolva, tartós és egyenletes betűmatricát nyerjen. Ilyen módon készült matricáknak már a 15. század közepéről nyomait találták. Az a körülmény azonban, hogy Gutenberg aranyművesekkel is dolgoztatott, arra mutat, hogy ezeket vésnöki munkához használta, tehát a valószínűség szerint a patricák elkészítéséhez.

A 19. század elején került felszínre az öntő-szivattyú (Giesspumpe) nevű készülék, a szívó-nyomó dugattyú rendszerén alapuló pumpás üst, mely készülék fölöslegessé teszi a fémnek kanállal való kimérését. Az öntő készülékét az öntőszájhoz szorítja, s egy nyomással beléfecskendezi a megolvadt fémet. Ezáltal az öntés művelete nemcsak hogy meggyorsult, hanem egyben tökéletesebb is lett, amennyiben az így készült betűk képe jóval tökéletesebb, élesebb lett. Az ebből az öntési módszerből nyert tapasztalatok felhasználásával készítette 1838-ban New-Yorkban Bruce David első kézihajtású betűöntő gépét, amelyet azután Brandt Laurids Svendborgban (Dánia) tökéletesített. E géppel kezdetben 10 órás munkaidő keretben már 8–10.000 drb, később 18–20.000 drb garmond betűt öntöttek. Ezen gépen előállított betűk, ugyanúgy mint a kéziöntésűek, még nem voltak használatra készek, hanem ezeket

kézzel, homokkővön, vagy finom reszelőkön minden oldalon le kellett csiszolni, s most már csak a kellősítés kiküszöbölése, valamint a gép erőművi meghajtásának lehetővé tétele foglalkoztatta a haladni akarókat. Ilyen úton haladó kísérletek hamarosan eredményre is vezettek, s 1862-ben már megalkotta két angol, névszerint Johnson Robert és Atkinson Stains az első kész betűtöntő, bár nem egészen tökéletes, komplett betűöntőgépet, amely hibái mellett mégis meglehetősen elterjedt. 1883-ban jelenik meg a már teljesen kész betűtöntő, Foucher francia gépgyár által előállított, mondhatnók tökéletes betűöntőgép. Majd rövidesen, 1885-ben követi ezt a hasonló alapokon szerkesztett német Küstermann-rendszerű öntőgép. Mindkét géptípus nagyon elterjedt. Közülük még ma is igen sok gép van üzemben, velük napi 8 óra alatt átlag 20–25.000 drb garmond betű készíthető. A tovább fokozódó betűszükséglettel a gépek teljesítményét is fokozni kívánták, amit részben sikerült is keresztülvinni a lényegesen javított komplett öntőgép-típusokkal, az úgynevezett gyorsöntőgépekkel, mint amilyen például a lipcsei-berlini Böttger-Gursch-féle, a frankfurti Stempel-féle dupla öntőgép, a párizsi Foucher-féle Universal-Rapid gyorsöntőgép és mások. Mindezek a régebbi öntőgépeknél jóval egyszerűbbek és szerkezetileg annyira tökéletesek, hogy velük a régebbi rendszerű gépeken elért termelési maximum megduplázható.

A betűöntődék a betűket, körzeteket, jeleket stb. képpel ellátott anyagokat, amelyeket rendszerint raktáruk részére öntenek, olyan úgynevezett raktári magasságra készítik, hogy ebből legyalulás után az összes létező magasságok kihozhatók legyenek (l. Betűmagasság). A betűöntőde tehát a megrendelt betűket, ha ezek raktáron vannak is, nem szállíthatja azonnal, mert azokat előbb le kell gyalulnia a megrendelő nyomda betűmagasságára, amely munkálat igen-igen elmés és abszolút pontossággal működő marógépeken történik, de végezhető kézi gyalukészülékkel is.

A kitöltő anyagok, ezek között még az ürstégek is, olyan komplett öntőgépeken készülnek, hogy ezek az anyagok már a géptől teljesen készen szállíthatók.

A vésnöki műhely és a nikkal-galvanoplasztika a matrica-gyártást szolgálja, míg a finom mechanikai műhely biztosítja az öntőde sok és sokféle gépének pontos működését és a betűöntődei anyagok méreteinek abszolút pontosságát. *ls és ta*

Betűrendszer: a nyomdabetűk betűtörzsbeli nagyságfokozatainak a rendszere. A könyvnyomdászat föltalálásának legelső idejében, mikor a nyomdász még maga volt betűinek előállítója s öntője is, leginkább az írott könyvek betűi szolgáltak nagyság-mintául. A betűnagyságok szaporodásával az együtt használhatóság szempontja bizonyos rendszernek a kialakulását tette szükségessé, ami a betűöntés és könyvnyomdászat két külön mesterséggé való fejlődésével még inkább érezhetővé vált. Megnehezítette a dolgot, hogy abban az időben egységes mértékről még egyetlen ország határán belül sem volt szó. Más volt a bécsi láb, a badeni láb, a rajnai láb, a francia vagy angol láb mérete. Ama gondolat megszületéséhez, hogy a betűrendszernek olyan alapméretet adjanak, aminő a német eredetű negyedpetit, vagy a francia eredetű pont: több száz esztendő kellett. Addig sokféle kísérlet történt. Nagy időbe telt, míg reájöttek, hogy a tercia betű 2 petitből, a textus 2 garmondból, a cicerós 2 nonpareille-ből stb. álljon; a négyszögek, térszögek, tágitók, ürtöltők nagyságrendje nem a betűtörzs négyzetéből, hanem egységes méretből vezettessék le.

A 17. és 18. században már többféle betűrendszer volt honos Európában. Angliában a yardra alapított rendszert használták, Németországban a frankfurti meg lipcsei szisztéma járta, Ausztriában és minálunk főleg a bécsi Lobinger, majd később a prágai Haase-rendszer volt igen elterjedt, Franciaországban pedig a zseniális Fournier munkálkodása nyomán pontokban kezdtek számítani.

A 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben legnagyobb nyomdáinkban is kétféle betűrendszer járt: a Haase-féle (közönségesen házinak nevezett) meg a Didot–Berthold-féle, ami magától értetődően tömérdek bajra adott alkalmat. A betűk magassága (l. o.) is kétféle volt. Sok pénzbe és fáradságba került az egységesítés.

Most minálunk, Ausztriában, Németországban és általában amaz országokban, hol a métermérték van bevezetve, a francia Didot által a 19. század elején kieszt és a német Berthold által 1878-ban Förster csillagász segítségével a métermértékre átdolgozott pontrendszert használják és normális rendszernek nevezik. Ennek alapja a tipográfiai pont. Egy méter = 2660 tipográfiai ponttal, 30 centiméter = 133 nonpareille = 798 pont. A pontrendszerünk és a métermérték közt való átszámítási táblázatot illetően l. Tipométria.

Berthold normális rendszere:

Gyémánt	4 pont
Gyöngy	5 pont
Nonpareille	6 pont
Kolonel	7 pont
Petit	8 pont
Borgisz	9 pont
Garmond	10 pont
Ciceró	12 pont
Mittel (mediális)	14 pont
Tercia	16 pont
Textus	20 pont
Kétcicerós	24 pont
Kétmitteles	28 pont
Háromcicerós	36 pont
Négycicerós	48 pont

Angliában, az angol gyarmatokon, Amerikában és általában ott, ahol az angol láb (304,79 mm) mint hosszmérték van bevezetve, az angol-amerikai pontrendszer a betűrendszer alapja. Egysége a «point» = 0,94 normális pont.

Az angol-amerikai (1886) pontrendszer, összehasonlítva a méterrel, a normális rendszerű pontokkal, valamint a régi angol Caslon-féle (1841) betűrendszerrel, a következő oldal táblázatán látható.

Az ürtöltők (stégek) és a többi vakbetűnek nevezett anyag magassága régebben $4\frac{1}{2}$ ciceró volt. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy az 51 pontos = $4\frac{1}{4}$ cicerós magasság jobban megfelel, nemcsak azért, mert így több mint 5% súlymegtakarítás érhető el, hanem főként a tömöntött lemezek aláakhatása végett. A tömöntött lemezek igen sokszor 12 pont = 1 cicerós vastagságúak. A betűmagasság 62,70 pont. Tehát az ezzel aláakott lemez kb. betűmagasságú. *schj*

Amerikai megnevezés	Amerikai pontok	Nagyság milli-méterekben	Nagyság normális pontokban	Angol Caslon-rendszer (1841) normális pontokban
1 point	1	0,351	0,94	–
1½ „	1½	0,527	1,41	–
2 „	2	0,703	1,87	–
Excelsior	3	1,054	2,80	–
Ruby	3½	1,230	3,28	–
Brillant	4	1,406	3,75	3,95
Diamond	4½	1,581	4,22	} 4,55
Pearl	5	1,757	4,69	
Agate	5½	1,933	5,16	–
Nonpareil	6	2,108	5,62	5,62
Emerald	6½	2,284	6,08	–
Minion	7	2,460	6,56	6,65
Brevier	8	2,811	7,50	7,30
Bourgeois	9	3,163	8,44	7,90
Long Primer	10	3,514	9,38	9,10
Small Pica	11	3,865	10,32	9,75
Pica	12	4,257	11,25	11,25
English	14	4,920	13,13	12,65
Columbian	16	5,622	15,01	15,90
Great Primer	18	6,325	16,88	–
Paragon	20	7,028	18,76	19,50
Double Pica	24	8,434	22,50	22,50
Double English	28	9,840	26,26	25,30
Fourline Brevier	32	11,244	30,02	–
Twoline Great Primer	36	12,651	33,76	31,80
Double Paragon	40	14,056	37,52	–
42 point	42	14,759	–	–
Canon	48	16,867	45	45
54 point	54	18,975	–	–
5-line Pica	60	21,084	56,25	56,25
6-line Pica	72	25,301	67,50	67,50

Betűszedés: A könyvnyomdai sokszorosítások a nyomtatóformákról történnek, amelyeket a szedések képeznek. A szedést vagy közvetlen nyomtatásra használják, vagy különböző technikai eljárással más és más módon felhasználható nyomtatóformát készítenek róla (tömöntvény, galvanoplasztika, fotomechanikai eljárással, átnyomással vagy maratás útján).

A szedés előállítása kétféle szedési anyagból történik: a) egyenlő magasságú betűt vagy egyéb ábrázolást magán viselő anyagból, amely a reá felhordott festéket átviszi a nyomtatandó fölületre; b) kizáró anyagból, amely alacsonyabb az előbbinél, így tehát festék nem éri, a szóközöket és a nyomtatvány egyéb üresen hagyandó helyeit képezi. A szedés kizárására felhasznált anyag a szedést az előírt területen megrögzíti. Erre a célra a szedőnek már $\frac{1}{3}$ milliméter vékonyságtól különböző vastagságú anyag áll rendelkezésére, de adott esetben még az említettél is vékonyabb anyagot, papiros-szeleteket használ célja elérésére. Ha a nyomtatóformát képező szedés nincs pontosan kizárva, az nyomtatás közben meglazulva károkat okoz. A szedés vagy egyéb a nyomtatóformát képező anyag helyes kizárása a betűszedő egyik legfontosabb teendője. A szedés elkészültének sorrendje: a kézirat kiszedése, erről kefelevonat készítése; a kefelevonat átolvasása a korrektor által, a kefelevonatban kijelölt hibák kijavítása a szedésben. Műveknél, lapoknál a szedés megtördelése az előírt alakra. A rendelőnek küldendő levonat lehúzása. A szerző által kijelölt hibák kijavítása, változások keresztülvitele a szedésben. A nyomtatógépből adott géprevízió, annak ellenőrzésére, hogy a kijelölt hibák kijavítottak, esetleges rossz betűk kijelölése a revizor által, és végül a revizor által kijelöltek keresztülvitele a nyomtatógépben levő szedésben.

A betűszedés főbb csoportjai:

1. Sima szedés: Könyvekben, lapokban vagy egyéb sajtótermékeken alkalmazott szöveg kézi-szedéssel, betűket tartalmazó szekrényből szedve vagy szedőgépen előállítva. Egyes szövegrészek ritkítva, dűlt vagy kövér betűvel szedve, léníával aláhúzva (kiemelés) az olvasó figyelmének lekötésére. Oszlopos szedés: ha az egyes sorok szövege szélességben több részre van elosztva és az egymást követő sorokban ugyanilyen beosztású a szöveg. Képletek: a tudományos művekben vegyi vagy mértani meghatározások, melyek a görög betűk és tudományos jelek ismeretét igénylik a szedő részéről. Tömör szedés: ha a sorok tömören és egymásután következnek. Ritkított szedés: ha a sorok között vékonyabb vagy vastagabb térzők alkalmaztatnak a sor teljes szélességében. A sorszedő- és soröntőgépeknél a betűtestnek nagyobb alakra öntése képezi és teszi fölöslegessé a külön ritkítást. Ritkított szöveg: szavaknak vagy szövegrészeknek kiemelése olyképp, hogy a betűk közé szükség szerint vékonyabb vagy vastagabb kizáró anyagot szednek.

2. Táblázatos szedés: A vonalakkal rovatokra felosztott szedés. Részei: fej, láb, vonalak és a lábba esetleg beszédett szöveg. A fej rovataiban elhelyezett szöveg határozza meg, hogy az illető rovat mit tartalmazzon, úrlap esetén mivel töltendő ki. A láb a fejben meghatározott szöveget tartalmazza. A felülről lefelé haladó, a rovatokat elválasztó vonalak a függőleges vonalak, a szélességben haladók a harántvonalak. Ha a függőleges vonalak közé a harántvonalak be vannak szedve, beszédett harántvonalú táblázat, ha a harántvonalak külön szedést képeznek, külön harántvonalú a táblázat. Az előbbinél igen sok apró léníát és kizáró anyagot kell szedni, ami időt rabló és csak akkor érdemes, ha azt a nagy példányszámú nyomás kívánja. A szedő a táblázatnak szánt ösztérfogatból az egyes rovatok terjedelmét úgy állapítja meg, hogy azok, a felveendő szövegeket szem előtt tartva, céljuknak megfelel-hessenek. Az egyes rovatokat vastagabb, kettős vagy vékonyabb vonallal választják el.

3. Hirdetés-szedés: céget, intézményt vagy szolgáltatást ismertető szöveg, melynél a különböző fokú és rajzú betűk fejezik ki a fontosabb vagy alárendelt szövegrészeket. A betűkön kívül a szükség szerint ábrák, díszítések, vonalak kötik le az olvasó figyelmét. A kéziszedők speciális munkaköre, mely különösen napilapoknál hozzáértést és nagy gyakorlatot igényel.

4. Akcidents (merkantil) szedés: Az ipari, kereskedelmi, egyesületi és családi élet értesítései, vagy a propagandát szolgáló sajtótermékekhez szükséges szedés, pl. árjegyzék, cégkártya, prospektus, meghívó. A szedő a készítendő nyomtatvány rendeltetését szem előtt tartva, a szedést kisebb-nagyobb, egyszerűbb vagy díszesebb betűkből szedi ki, szükség szerint a

kiszedett szöveget rendelkezésre álló vagy saját készítette díszítő vagy figyelmet ébresztő anyaggal egészíti ki egy- vagy többszínű nyomtatásra. A szöveg és egyéb anyag csoportosítása fokozza a nyomtatvány hatását. Hozzáértésének fokát – ha nem előírt rendelői utasításra kell dolgoznia – a nyomtatvánnyal elért eredmény igazolja. Nélkülözhetetlen a szedő rajzolási képessége és jó ízlése.

5. Falragasz-szedés: Nagyobb méretű (fa-, réz-) betűket, körzeteket és vonalakat igénylő sajtótermékei a könyvnyomdáknak, amelyeket ma már a litográfia és mélynyomtató eljárás mindinkább kiszorít e munkaköréről. A csak sima szöveget tartalmazó falragaszoktól eltekintve, a szedő linoleum- vagy ólommetsszéssel igyekszik tehát a nyomtatóformát tarkítani, hogy a figyelmet a nyomtatványra, vagy annak egy részére főlhívja.

A szedés kivitelezésénél nagyon fontos, hogy az üzem változatos, az idők ízlésének megfelelő anyaggal legyen felszerelve és hogy az jó karban tartott legyen. Az ügyes szedőnek egyszerűbb anyagból is sikerül tetszetőset összeállítania, de viszont ha mindig ugyanazt használja az üzem, úgy nyomtatványai egyhangúságot mutatnak, ha pedig kopott az anyag, elhasznál: az a nyomtatványon kifejezésre jut. Tehát a szedési anyag állandó felfrissítést, ú. n. modern kiegészítést igényel. *szal*

Betűszedő: A betűszedés többféle ágazattal bíró ipari tevékenység, mely ágazatok mindegyike külön-külön speciális tudást és gyakorlatot igényel művelőjétől. A főbb ágazatok: merkantil szedő, tördelő, gépszedő, korrektor. A betűszedői munkálkodás alapföltétele a tökéletes nyelvismeret és széleskörű olvasottságon alapuló általános műveltség. A betűszedő tanulási ideje főképpen a technikai fogások és a szedési anyag ismeretének elsajátításával telik el. Segédkorában folytatnia kell technikai és elméleti ismereteinek kibővítését, különben alkalmatlanná válik. A kereskedelmi és ipari szakmák propagandájának fejlődése, valamint a tudomány mind szélesebb körökben való terjedése, az olvasottság emelkedése mind nagyobb igényeket támasztanak a nyomdászattal és így elsősorban a betűszedővel szemben; ezek kielégítésére széleskörű és általános, ú. n. lexikális ismeretekkel kell felkészülnie. Míg a merkantil szedő munkájánál bármely ipari, kereskedelmi szakma vagy tudományos pálya sajátosságait fel kell ismernie, ízléssel, rajzkészséggel kell rendelkeznie, hogy a célnak megfelelőt alkothasson, addig a gépszedőnek és korrektornak, akiknek tudományos és szépirodalmi szövegeket kell sokszorosításra alkalmassá tenniük: a tökéletes nyelvtani tudáson kívül alapos és általános tudással kell rendelkezniük, hogy munkájukat jól végezhessék el. Bármilyen szereplő egyéniségek neveiben jártasságot követel munkájuk; politikai, gazdasági és tudományos eseményeket tehát figyelemmel kell kísérniük; művészet, földrajz, történelem: mind olyan terület, amelynek általános ismerete nélkül nehezen tudnak megfelelni hivatásuknak. Igen sokszor kéziratok fogyatékoságait és hibáit is jóvá kell tenniük. Hatványozva vonatkozik mindez a napilapszedőkre és a korrektorokra. A hirdetés vagy propaganda-sajtótermék szedője a szedésre adott anyag megfelelő ízléses és szemfogó csoportosításával, egyes szedésrészek feltűnőbb kiemelésével éri el az olvasó figyelmének kívánt lekötését, tehát a nyomtatvány célját. A betűszedőnek a foglalkoztató üzem anyagát alaposan kell ismernie, hogy a különböző sajtótermékek szedéséhez a legmegfelelőbbet alkalmazhassa. Egészséges szervezete mellett különösen fontos a nagyon jó látóképesség és kézügyesség. Munkaképességét igen emeli az idegen nyelvek ismerete. A betűszedők képzéséről tanuló-korukban Budapesten a Sokszorosítók Ipartestülete által fenntartott szakiskola, segédkorukban pedig a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete által fenntartott különböző továbbképző tanfolyam gondoskodik. *szal*

Betű szeme: az a nagyság, amelyet a nyúlvány nélkül való betű (a, e, o stb.) az ólomtörzskön elfoglal. Az olasz betűmetező Bodoni volt az, aki három részre osztotta a betűtípus törzsének a magasságát: egy részt vett föl a betű szemére, egyet a felső és egyet az alsó kinyúlásra. Az m betű magassága tehát egy egységnyi volt, a b-é kettő, a g-é szintén kettő. Igen

kedvelt arány volt a régi betűöntőknél a 3:5:7-es is, amikor három egység esett a betű szé-
mére, s kettő-kettő pedig az alsó-felső kinyúlásokra. (Az m betű tehát 3, a b és g 5–5 egységre
terjedt.) Az ezen arány szerint készült betűsorozatokat nagyszemű betűeknek nevezték. A gót
és a fraktúr betű általában nagyszemű. Nagyszemű e Lexikon «De Vinne» antikvája is.

Betűtár (franciául: dépôt): l. Depó.

Betűtörzs (Kegel): a betűnek ama térfogata, amelyet a betűkép irányában elfoglal (a
szélességgel ellentétben), tehát a szorosabban vett betűnagyság.

Betűzagyvalék: a német «Fisch» szó fogalmára ajánlható jó magyar szó.

Bevezetés: az olvasót általánosságban tájékoztató rövidebb része ez egyes könyveknek. Mint
a neve is mutatja: a könyv elejére kerül. Minálunk, a franciáknál és a németeknél római
számokkal lapszámozzák; az angoloknál pedig újabban többnyire arab szám a paginája.

Bewick Tamás: angol fametsző és rajzoló (1753–1828). Ő a fametszés újjáalakítója, mert ő
kezdte meg az ájóvéső használatát, aminek a tónusos fametszés elterjedése lett a követke-
zménye.

Beys Gilles (Le Bé): antwerpeni könyvnyomtató, Plantin Kristóf veje és párizsi fióknyom-
dájának vezetője.

Bhisotype: szedőgéppel kapcsolatos öntőgép; 1908 óta sokat emlegették. A szedőgép
kilencven betűtartó csatornája mindig automatikusan telítődött meg. Az egyszer lenyomtatott
betűt nem osztották el, hanem újra beöntötték, ami annál természetesebb volt, mert a föltaláló,
az indiánus professzor Bhisey S. A. szerint nem kevesebb mint száznegyvennégyezer betűt
lehetett az öntőgépen óránként önteni.

Biblia-betű: a tercia betűnagyság (16 pont) neve 1600 előtt; valószínűleg Schöffner Péter
1462-ben készült mainzi bibliájáról kapta a nevét, amelynek betűi nagyság dolgában
megegyeznek a terciával.

Biblianyomtató-papiros: 25–45 gr súlyú, legtöbbször gépsima kivitelű és halványsárga
színezésű, igen vékony papiros bibliák, imakönyvek, gyűjteményes törvénytárak részére; az
áttetszőség csökkentése céljából nagy a hamutartalma (kb. 15%) és ennél fogva igen lágy. Ha
100%-ig rongycellulózsból készül, valódi biblianyomtatónak nevezzük. *df*

Biblia Pauperum: a. m. szegények bibliája. Fatáblákról nyomtatott, nagy számban elterjedt
kicsiny könyv a 15. század első felében, tele van újtestamentumi képecskékkel.

Bibliofil: a. m. könyvedvelő. – L. még Magyar Bibliofil-Társaság.

Bibliofilia (görög): annyi mint könyvek szeretete, könyvedvelés, általános értelemben:
könyvgyűjtés. Nem minden könyvgyűjtés bibliofília; ahol a gyakorlati cél irányadó, ahol tehát
a könyveket használat céljából gyűjtik (például közkönyvtárakban), ott nem lehet biblio-
filiáról beszélni. A bibliofiliának legfőbb jellemvonása a könyvnek nem (vagy nem csupán)
tartalmáért, hanem egyéb, külső tulajdonságaiért való megbecsülése. Amióta könyv van, van
bibliofília is. Mindig voltak és lesznek kiadók és könyvnyomtatók, akik a tipográfiára, a papi-
ros megválasztására, az illusztrálásra, a kötésre stb. olyan gondot fordítanak, hogy ezáltal a
kiadvány – irodalmi mondanivalóján túl – mint művészi termék is jelentőséghez jut; és min-
dig voltak és lesznek emberek, akik az ilyen könyvekért nem sajnálták és nem sajnálják a
pénzt. A könyv történeti fejlődésének során az eszközből cél lett: a tartalom háttérbe szorult s
a legfőbb értékelési szempontnak a különleges, művészi kiállítást tekintették. Mátyás király
hírneves Korvinái közt jelentéktelen műveket is találunk fejedelmi köntösben, ma pedig egy-
egy pompás bibliofil kiadványnak tartalma gyakran valamely közömbös írás és csak arra
szolgál, hogy a könyvművészet rajta teljes virágzásában megnyilatkozhassék. A könyvgyűjtés

sok irányú lehet. Vannak gyűjtők, akiket csak ősnymtatványok (l. o.) vagy egyes korokban (például a szabadságharc alatt) megjelent könyvek érdekelnek, mások csak bizonyos írók műveit és a rájuk vonatkozó irodalmat gyűjtik. Egyesek csak első kiadásokat szeretnek; másokat csak illusztrált könyvek lelkesítenek; van, aki a kötésre fekteti a fősúlyt; egy híres párizsi gyűjteményben pedig csak parányi alakú könyvecskék foglalnak helyet. Eleinte a bibliofília csak koronás fők fényűzése volt (Lorenzo de Medici, Mátyás király, I. Ferenc és II. Henrik francia király stb.), később megjelennek a főúri, majd a polgári bibliofilek is. Gróf Széchenyi István atyjának, Ferencnek gazdag gyűjteménye a Nemzeti Múzeum könyvtárának az alapja lett; példátlanul bőkezű bibliofil volt gróf Teleki Sámuel, a marosvásárhelyi Teleki-téka alapítója; gróf Apponyi Sándor, a legnagyobb és legtudósabb magyar gyűjtő magyar vonatkozású külföldi műveket, Elischer Boldizsár és Baracs Károly Goethe-irodalmat gyűjtött, dr. Szalay József (Szeged) mindent felkutat, ami klasszikusainkkal, elsősorban Petőfivel függ össze. Önként következik, hogy a könyvkedvelő számára nem mindegy, milyen állapotban van a könyv. Mindenekelőtt teljesnek kell lennie, nem szabad belőle sem szövegnek, sem képnek, de még üres lapnak sem hiányoznia. Sérült vagy foltos lapok, csonka metszetek, erős körülvágás, nem eredeti kötés, késői kiadás: csupa olyan tényező, mely az érték megállapításánál súlyosan latba esik. Az igazi könyvgyűjtőnek széleskörű ismeretekkel kell rendelkeznie, általános irodalmi és történeti műveltségen kívül otthonosan kell mozognia a könyvészeti szakirodalomban és figyelemmel kell követnie a világ minden táján lefolyó aukciókat, ahol a ritka és értékes könyvek gazdát cserélnek. Majdnem minden országban működnek bibliofil-társulatok és folyóiratokat, évkönyveket, szép munkákat adnak ki. A hazai szakirodalomból megemlítendők a Magyar Könyvszemle (1876 óta), a Könyvtári Szemle és a Magyar Bibliophil Szemle c. folyóiratok, valamint a Magyar Bibliophil Társulat (l. o.) kiadványai. A világszerte mutatkozó elszegényedést természetesen a bibliofília is nagyon megsínyli, ezért a könyvek ára, kivéve egyes megingathatatlan értékű kategóriákat, meglehetősen alacsony. Azonban mindinkább kialakul a bibliofil-könyveknek új válfaja: az, mely a tömegtermelésen belül, a modern gépezet nagyszerű lehetőségeit hirdetve, valósít meg művészi törekvéseket s így a kispénzű ember által is elérhető. *kj*

Bibliofóbia (görög): annyi mint könyvgyűlölet, iszonyodás a könyvektől.

Bibliográfia: a. m. könyvészet (l. o.).

Bibliográfus (görög): az ókorban könyvmásolót, a könyvnyomtatás föltalálása után nyomdászt jelentett; ma könyvismerőt, könyvészt jelent.

Bibliománia: a. m. könyvéhség, túlságba hajtott könyvkedvelés.

Bibliotéka: a könyvtár görög neve.

Bibliotekonómia: a könyvtárak történetére és a könyvészetre vonatkozó ismeretek összefoglaló neve.

Bibliotheca Corviniana: l. Korvinák.

Biedermeier-stílus: a napoleoni idők empire-stílusa után, tehát kb. 1815 és 1850 között uralkodott díszítőstílus. Főleg a polgárság lakásberendezésében és ruhaviseletében nyilvánult meg, de a könyvművészetben is erősen érvényesült.

Bikfalvi Falka Sámuel: lásd Falka Sámuel.

Balance (francia): a. m.: kereskedelmi mérleg.

Bildungsverband der Deutschen Buchdrucker: a német könyvnyomdai munkások szakkulturális egyesülete. Központja Lipcse, majd Berlin volt. A régi helyi «Typographische Gesellschaft»-ok és «Graphische Vereinigung»-ok összevonásából keletkezett, s taglétszáma

1932-ben a 30.000 felé járt. A kebelében működő, hasznos és szép könyveket kiadó «Büchergilde Gutenberg» tagjainak száma a százezret is meghaladta. Havonként megjelenő szaklapjai a Typographische Mitteilungen és a Graphischer Betrieb. Elnöke Dressler Bruno volt, 1933 tavaszán az új politikai éra elsöpörte a vezetőséget, s nagy változásokat idézett elő az egyesület belső szervezetében is.

Bilingvis (lat.): a. m. kétnyelvű; olyan kiadvány, mely azonos szöveget tartalmaz két nyelven.

Billentyűzet (klaviatúra): rendszere, beosztása és a billentyűk száma szedőgépenként változik. Bővebben lásd az illető címszóknál.

Billet (francia): a. m. jegy, cédula.

Binder Ferenc: nyomdavezető 1818-tól 1842-ig a nagyszebeni Hochmeister-nyomdában.

Biográfia (görög): a. m. életrajz.

Birkholz Ágoston: könyomdával is fölszerelt tipográfiája 1878-ban keletkezett a Nádor uccában. Később Hamburger és Birkholz céggel a Csáky uccába költözött, ahol részvénytársaság lett belőle.

Biró Dezső: szül. Budapesten 1880-ban, megh. 1932-ben. A könyvkötő-mesterséget tanulta ki. A könyvkötők és rokonszakmabeli munkások és munkásnők szakszervezetének elnöke és a Könyvkötők Lapja felelős szerkesztője volt. A szociáldemokrata párt lapjának, a Népszavának 29 évig volt alkalmazottja. A kommün bukása után emigrált. Három és fél évi távollét után került ismét Magyarországra. Visszaérkezése után a Népszavánál ismét elfoglalta régi helyét. 1925-től a törvényhatóság bizottságának és a Beszkárt igazgatóságának tagja volt egész elhalálkozásáig.

Biró Mihály: 1752–53-ban a debreceni városi nyomdában provizor. Később – 1754-től 1757-ig – Pap Istvánnak társa volt a nagykárolyi nyomda vezetgetésében.

Biró Miklós: a Hungária-Nyomda igazgatója, szül. Erdőteleken 1886-ban. A nyomdász-mesterséget 1899–1903-ban Hevesen, az Adler József nyomdájában tanulta. Innét Budapestre kerülve, a Rigler- és Károlyi-nyomdákban dolgozott. 1905-ben vándorútra indult s Amerikába került, ahol rövidesen vezetője lett a newyorki Népakarat-nyomdának. Az akkor megalakult Amerikai Magyar Nyomdászszervezet titkára, az «Amerikai Typographia» szerkesztője, 1908-ban újból idehaza, választmányi tagja a Szakkörnek, látogatója az Iparrajziskola grafikai osztályának. 1910-ben önállósította magát. Munkáit gyakran közölték mellékletül a hazai és külföldi szaklapok. 1916-tól könyvkiadványai jelentek meg. Tíz éven át, 1920-tól 1930-ig szerkesztette és kiadta a «Magyar Grafiká»-t. 1921-ben nyomdáját eladta a Globus-nyomdának, amelynek egyidejűleg átvette az igazgatását. 1927-ben újból saját nyomdája van, míg 1931 óta igazgatója a Hungária-nyomdának. 1933-ban szerkesztette és kiadta a «Magyar Grafikai Almanach»-ot. 1936-ban egyik szerkesztője és kiadója a «Nyomdászati Lexikon»-nak.

Birolta-eljárás: kliséknek rotációs gépeken nyomtatott ujságokba való alkalmassá tétele. Lényegében nem egyéb, mint vékony «relief-klisé» (l. Egyengető eljárások 3.).

Bissontípiá: l. Szemcsés autotípiái eljárások.

Bisticci Vespasiano: olasz kódexművész a 15. században. Firenzében volt a szinte gyári arányú könyvmásoló műhelye. A pápák, fejedelmek, bíborosok stb. is a rendes vásárlói körébe tartoztak.

Bittermann Károly: óbudai születésű tipográfus, a Trattner–Károlyi-nyomdának a neveltje. 1844-ben szabadalmat kapott Szabadkán való nyomdanyitásra. A szabadságharc idején való nyomdászti tevékenységéért az 1849-es év végén börtönbe került. Meghalt 1869-ben. – Egyik

fia, Nándor, 1864-ben nyomdát alapított Zomborban; egy másik fia, Andor, később Zentán nyomdászcodott.

Bizalmiférfiak rendszere: 1. Nyomdai bizalmiférfiak rendszere.

Bizmut (bismuthum): vöröses-fehér fényű, igen törekeny fém; fajsúlya 9,9, olvadáspontja 270° C. A levegőn közönséges hőmérséklet mellett nem változik, de magasabb hőben könnyen oxidálódik. Öntvényekre való alkalmazását főleg könnyű olvadásának köszönheti. A betűöntők is használnak kevés bizmutot az öntés könnyítésére, de ez nem válik a betűanyag javára, mert általa a fém nagyon törekeny lesz. Lelőhelye: Dobsina, Csehszlovákia, Szászország, Anglia és Norvégia.

Bizomány: áru, amelyet a könyvkereskedő nem vásárol meg visszavonhatatlanul a kiadótól, hanem azzal a föltétellel veszi át eladás céljából, hogy csupán akkor fizeti ki, ha sikerült eladnia; viszont ha nem sikerül, akkor a termelő visszafogadja. A bizományi áru tehát a vevőre nézve nem jelent semminemű kockázatot. A könyvkereskedelemben kiadó és könyvkereskedő közt kétféle üzletkötés szokásos: 1. szoros számlára, amikor is a könyvkereskedő a kiadótól készpénzért vagy hitelben, esetleg cserejoggal (l. o.) de facto megvásárolja az árut; vagy 2. bizományi számlára, rendszerint alacsonyabb rabattal (l. o.), mely esetben a fentvázolt helyzet áll elő és az áru továbbra is a kiadó tulajdonában marad. (Ezt nevezik bizományi árunak.) A bizományi áruval a megállapodás szerinti időpontokban el kell számolni; ha más kikötés nincs, akkor a könyvárus április hó végén (régí szokás szerint még ma is húsvéti vásárnak, rövidítve H. v.-nek nevezik) bizományi elszámolást ad. Ez úgy történik, hogy értesítést küld az el nem adott áru mennyiségéről és nettó értékéről, a megmaradt árut vagy visszaküldi a kiadónak (remittenda, l. o.) vagy a következő elszámolásig továbbra is raktáron tartja (diszponenda, l. o.); azt az egyenleget pedig, mely a remittenda és a diszponenda értékének a bizományi számla összegéből való levonása után adódik, kiegyenlíti. A bizományt «a. c.» jellel is jelölik. – Ha az író maga adja ki művét (l. Magánkiadó), akkor terjesztőjének rendszerint szintén bizományba adja a kiadványt; kettejük közt ugyanaz a viszony áll fenn, mint kiadó és könyvkereskedő közt; ily esetekben szokott a kiadványokon az a felirat szerepelni, hogy «X. Y. bizománya» (vagy: főbizománya).

Bizományi számla: 1. Bizomány.

Bizományi elszámolás: 1. Bizomány.

Bizományos (németül: Kommissionär): a könyvkereskedelem egyik ágának folytatója; összekötő kapocs könyvkiadó és könyvárus között. A vidéki könyvkereskedők egy része nem közvetlenül a kiadónál rendeli meg napi szükségletét, mert ezáltal több céggel kellene leveleznie és küldeményeit, mivel több helyről érkeznek, nagyobb portókötség terhelné, hanem egyesített rendeléseit a bizományoshoz küldi. Az szerzi be számára a különböző kiadóktól kívánt árut és rendszerint ki is fizeti helyette. A különböző szolgálatokért (beszerzés, csomagközvetítés, számla beváltása, remittendák kezelése stb.) a bizományos megállapodás szerinti bizományos költséget számít fel. A legtöbb vidéki könyvkereskedőnek a fővárosban bizományosa van, azonban fenntarthatja magának azt a jogot, hogy a kiadóval közvetlenül (direkt) is érintkezhessek. A külfölddel összeköttetésben álló nagyobb könyvkereskedések külföldi bizományosokat szoktak igénybevenni; német nyelvterületen ezt a hivatást évszázadok óta a lipcsei bizományosok látják el. *kj*

Bizonyos pénz (németül: Gewissgeld): a betűszedők körében régebben sűrűn használt, németes ízű megjelölése a «heti bér» fogalmának, ellentétben a «számlolásban dolgozás»-sal, vagyis akkordmunkával.

Biztosíték (politikai lapoknál): lásd Lapóvadék.

Biztosító léniák (assurée-vonalak): a csekklapokon, váltókon stb. látható s az összegnek betűvel való kiírására szolgáló párhuzamos sűrű vonalak. Az a rendeltetésük, hogy a beleírt szövegen az utólagos vakarás és változtatás megnehezüljön.

Blaeu Vilmos: az amsterdami Blaeu-nyomdászdynasztia megalapítója, született 1571-ben, megh. 1638-ban. Európa egyik legszebb nyomdája volt az övé. Ő végezte az ősi kézi sajtón az első jelentékenyebb javításokat. A tégelyt emelgető srófot például, amely azelőtt fából volt, mint a sajtónak minden más része, sárgarézből, majd vasból csináltatta. Éppen úgy a forgattyúkat is, a taliga meg a tégely azonban fából való maradt az ő préseinél is. Halála után fia János, 1673-tól fogva pedig két unokája, Péter és János nyomdászkodott tovább. Nagy könyvnyomtatónk, Tótfalusi Kis Miklós náluk tanulta a művészetét.

Blanc fixe: fehér fémfesték; kénsavas só és báriumsó keverékéből áll. Permanens fehérnek is nevezik.

Blanketta: kitöltésre váró kisebb úrlapok franciás elnevezése (ilyen például a könyvtári blanketta is.)

Blankó-előnyomatok: diplomaféle, nagy gonddal készült, többnyire többszínű nyomatok, amelyekbe esetről esetre valamely nevet és más szöveget nyomtatnak bele.

Blaschke János: magyar rézmetsző (1763–1833). Több mint harminc év alatt számtalan metszvény került ki a műhelyéből. Dolgozott vonalas és pontozó modorban.

Blickfang: nyomdász- és művészkörökben használt német szó az olvasó figyelmét felkeltő s őt a szövegrész olvasására is rávezető, többnyire igen föltűnő rajzbeli vagy szedési elemeknek a fogalmára. Ilyen például valamely hirdetésben alkalmazott óriási kérdőjel, fölkiáltójel, iniciálé és sok más egyéb.

Blokálás: 1. magyar szóval alig helyettesíthető betűszedői mesterkifejezés. A betűk fejtetőre-állítását jelenti valamely betű hiánya vagy a kézirat valamelyik szavának olvashatatlansága esetében. – 2. A kollektív szerződést be nem tartó vagy a nyomdaipar erkölcsi követelményei ellen más módon vétő nyomdák kiközösítése az olyan nyomdaintézetek sorából, amelyekben szervezett munkás munkát vállalhat.

Blokkfűzés: 1. Tömbfűzés.

Blokknyomatok: 1. a. m. fatáblanyomatok (l. o.); – 2. a. m. mozaikos nyomatok (l. o.).

Boccardino Vecchio: 15. századbéli olasz könyvdíszítő művész; Mátyás királyunk számára is dolgozott.

Bocskay György: kiváló magyar szépíró a 16. században, II. Rudolf titkára; szép iniciálékkal díszített betűskönyve jó emléke a régi kancelláriák művészetének.

Bodoni Giambattista: olasz könyvnyomtató, szül. 1740., megh. 1813-ban. 1758 óta mint szedő a propaganda műhelyében munkálkodott, 1766-ban a parmai nyomda igazgatója lett, melyből egyebek között görög, római, olasz és francia klasszikusok pompás kiadásai kerültek ki. 1790-ben saját nyomdát állított fel. A betűmetszésben volt különösen mester s 143-féle antikva és kurzív betűfajtát vésett. Életrajza Giuseppe de Lama-tól (2 kötet, 1816) és Bernarditól (1873) jelent meg.

Bod Péter: a magyar irodalomtörténetírás apja, született 1712-ben, megh. 1769-ben. Ő nevezte el «Erdélyország főnixének» Tótfalusi Kis Miklóst, a legnagyobb magyar betűmetszőt.

Bogár Ignác: tisztviselő volt a világháború idején. 1919-ben Budapest egyik népbiztosa lett, majd cserefogolyként Moszkvába került, ahol egy nagyobb nyomda igazgatását bízták rá. A harmincas évek elején meghalt.

Bojkott: l. Kiközösítés.

Boldini György: a múlt század harmincas-negyvenes éveiben a Landerer és Heckenast pesti nyomdájának gépmestere. A Boldini és Poldini nyomdászcsaládok törzsapja. Meghalt 1846-ban.

Bolgár szedés: A bolgár nyelv a délszláv nyelv keleti tájszólásából fejlődött. Az orosz hatás igen érezhető rajta. Ábécéjének alapja – a szerbével meg az oroszéval együtt – a cirill vagy ószláv alfabéta.

Bolti ár: a könyvkereskedelemben a könyvnek a kiadó által előírt eladási ára. Míg a legtöbb szakmában a kereskedő, a beszerzési árhoz hozzáütve hasznát, az eladási árat maga állapítja meg, addig a könyvkereskedelemben a könyv bolti árát mindenkor a kiadó határozza meg és abból a viszontárusítónak bizonyos engedményt, (rabattot, l. o.) nyújt. A szolid könyvkereskedő legfeljebb állandó vevőinek nyújt bizonyos megengedett csekély engedményt. A bolti ár megváltoztatását a könyvkiadó vállalatoknak hivatalosan közzé kell tenniük.

Bolton-féle szedőgép: 1880 körül sokat beszéltek róla; föltalálója Bolton angol mechanikus volt; a gép logotípiákkal is dolgozott, de minden különösebb eredmény nélkül.

Bolyai Farkas: világhírű matematikus, szül. 1775-ben, megh. 1856-ban. Egyidőben fölügyelője volt (typographiae inspector) a marosvásárhelyi ref. kollégium által fenntartott nyomdának is.

Bolygó: Freckay János ajánlotta a német «Fisch» (betűzagyvalék) fogalmára.

Bolygókereskes járat: l. Planétás járat.

Bombert Dániel: 16. századbeli velencei tipográfus, egyike az elsőeknek, akik pontozással szedték a héber szöveget. A Talmudot 12 kötetben adta ki, de ezenfölül is nagyszámú zsidó könyvet nyomtatott. Lesser szerint 200 nyomdászt meg zsidó hittudóst foglalkoztatott a nyomdája.

Bong Rikárd: Betűszedő volt. 1872 végén Berlinben fametsző-intézetet alapított, s kitűnő művei révén csakhamar jó híre támadt. A kimúlóban levő színes fametszést ő keltette új életre. Idővel nyomdát is alapított s megindította híres vállalatait: «Zur guten Stunde» és «Moderne Kunst».

Book-plate: az exlibris angol elnevezése.

Bordás henger, azaz dob: nyomtatás után az ívet átveszi a nyomóhengertől és a kirakó szerkezetéhez továbbítja.

Borgisz: a 9 pontos betűmagyság elnevezése. A francia «bourgeois» (l. o.) szóból eredt.

Borítás (nyomtatóhengereké): a magasnyomtatásban minőségileg a gépen nyomtatásra kerülő munkáktól függ. Finomabb munkáknál, ahol a kvalitás a fontos: keményebbnek kell lennie, míg ha igénytelenebb a munka, úgy puhább legyen. A kemény borítás és egyengetés eredménye, hogy szép tiszta, éles nyomatot ad, de gondosabb egyengetést kíván a puha borításnál, melynél a betű képe erősebben belefekszik, szinte ágyat csinál a borításba, illetőleg az egyengetésbe és így a betű éles körvonala elvész; ennek fejében jóval kevesebb egyengetés is elégséges. Szoktak gumi vászonkendőt is borításnak használni, amelynek előnyei tömör formáknál, valamint a betű megkímélése szempontjából elvitathatatlanok, de ritkás szövegnél csak abban az esetben használhatók, ha fölébe kemény egyengetés jön. A borítás vastagságánál arra kell vigyáznunk, hogy sem több, sem kevesebb ne legyen a kellőnél. Ha több: úgy a nyomtatóhenger kerülete megnövekszik és gyorsabban halad, mint a forma – a levonat hosszabb lesz, mint a szedés, s egyszersmind a szedés a nyomtatóhenger felé dül – így az egyengetés könnyen leszakadhat. Kevesebbnél az ellenkező jelenségek mutatkoznak, de

mindkét eset abnormális és különböző bajoknak – ú. m. «spisz», mázolóadás («smicc»), a betűanyag időelőtti kopása stb. – az előidézője. A mélynyomtatásban csak az ívnyomtató gépeknél van borítás, még pedig minden formánál a formahenger vastagsága szerint változó mennyiségű fénykéregpapiros, amely fölé gumikendőt feszítünk. *nli*

Boríték: a fűzött könyveknek rendesen színes, vastagabb papirosra nyomtatott címlapja. A boríték mintegy köntöse a könyvnek, tehát rendesen feltűnő modorban, olykor ábrákkal ékesítve, díszes betűkkel s néha több színben is nyomtatják.

Borítékgyártó gépek: l. Levélboríték.

Borítékpapiros: l. Papiros formátuma.

Bornemann Ernst: német betűtervező művész; bőven kivette részét az iparművészeti oktatásból is.

Bornemisza Péter (Abstemius): református püspök, író és könyvnyomtató, szül. Pesten 1535-ben, meghalt valószínűleg Rárbokon 1585-ben. Hite miatt sokat üldözték. 1573 elején semptei lelkész lett. E helységben Mancskovics Bálint nyomdással társulva, több jeles művét nyomtatta véle. 1579-ben innen is elűzve, a pozsony-megyei Detrekő várába menekült Balassa Istvánhoz. 1584-ben Rárbokra, birtokára vonult vissza, ahol szintén több könyvet írt és nyomtatott.

Boschitz István: kassai tipográfus 1677-től kezdve; ő nyomtatta valószínűleg Thököly Imre proklamációját is 1684-ben.

Boston-sajtó: a tégelyes nyomtatósajtók egyik legegyszerűbb típusa, amely a kisformátumú, egyszerű nyomtatványok előállítására szolgál és kevés kivétellel kézi meghajtású. A gép formaalapja a függőlegesben fixen áll és festékezése 2–3 felhordóhengeres, tányéros eldörzsölésű. Teljesítőképessége átlagosan 500 nyomtatás óránként. *ll*

Botanikusnyomat: a milánói Pademontanus primitív többszörösítő eljárása. Simára préselt falevelet, egyszerű virágot (vagy csipkét is) grafittal vagy festékkel behengerelve: levonatokat készített róluk.

Bou-mágia: árnyképek előállítására szolgáló, 18. századbeli primitív eljárás. Az életnagyságú árnyképet golyaorral kicsinyítették, bádogból kivágták, s ezt a bádoglapot nyomtatólemezülnél használták föl.

Bourgeois (francia) a. m. polgári: A 9 pontos betűnagyság elnevezése. (A chicagói tipométria kilenc pontos «bourgeois» betűnagysága a mi rendszerünkben 8,44, az angolországi pedig csak 7,90 méterpontot tesz ki.) A «bourgeois» szó minálunk és a németeknél «borgisz»-szá nyomorodott. Az elnevezés valószínűleg a 16. századbeli Tory Geofroy hírneves francia származású könyvnyomtatótól ered, aki a nemességnek szánt pompás kiadásokon kívül a polgárság számára is nyomtatott könyveket.

Bozsik István: szül. Gyöngyösön 1870-ben, ugyanott szabadult fel 1887-ben; eleinte több vidéki városban kondicionált. 1892-től 10 éven át a Rudnyánszky, illetve Nagy Sándor-nyomdában dolgozott. Ezután 23 évig a Franklin-Társulat fióknyomdájának volt osztályvezető-revizora. A nyomdásztársadalomban mint az Ébredés dalkör pénztárosa kezdte meg tevékenységét. Majd a Szakkör is pénztárosául választotta s ezt a tisztséget a háború kitöréséig viselte. Pénztárosa volt rövid ideig a Jótekonysági Körnek, néhány évig a Grafikus Művezetők Egyesületének. A Korrektor-Kör vagyonát fennállása óta (27 éve) kezeli. A nyomdászdalkör elnöke.

Böhm Béla: szül. 1836-ban, megh. 1907-ben. 1848-ban beáll betűszedő gyakornoknak a budai egyetemi nyomdába. Két év után a pozsonyi Wiegand-nyomdában folytatja és 1854.

július 9-én fejezi be tanulási idejét. Majd a Schreiber (később Angermayer)-féle nyomdában dolgozik másfél évig. Ekkor lejön Pestre Számwald-Emichhez, innen Heckenasthoz megy át. Közben Aradon Réthy Lipótnál 8 hónapon át művezető. 1862 végén Bécsben belép Holzhausenhez; itt mint akcidenssedő, magyar korrektor, revizor közel öt évet tölt. 1867-ben hazatérve, Pest különböző nyomdáiban szedő, korrektor, majd művezető; közben 2 hónapon át Pécsen Madarász Endrénél művezető. 1872-ben az Athenaeumban tisztviselő lesz; később a nyomda üzletvezetői tisztét tölti be haláláig. A nyomdászok társadalmi életében élénk tevékenységet fejtett ki nemcsak Bécsben, hanem idehaza is. Itthon a Segélyző Egyesület választmányi tagja, rövid ideig ellenőre az Önképző Egyesületnek, az Athenaeum dalárdának egyik alapítója, majd elnöke. Az egri Tóth István szerkesztette Gutenberg című, első magyar nyomdászszaklapba, majd pedig a helyi Typographiába írogatott. *szd*

Bölcönyomtatványok: a német «Wiegendruck» szolgai fordítása, l. Inkunabulák.

Bőrhántoló gép: a könyvkötői nagyipar segédgépe, amellyel a bőrkötésre szánt bőrdaraboknak a széleit vékonyítják.

Bőrhenger: puha bőrrel bevont festékező henger, a könyomtatásban, offsetnél, bádogg- és fénynyomtatásnál használják.

Bőrkötésű az olyan könyv, amelynek födele és gerince bőrrel van bevonva. Francia kötésűnek is nevezik.

Bőrnymatok: a 13. századbeli szövetnyomtatók készítették amúgy mellékesen, fadúcokról. Voltak köztük nagyobb terjedelmű bibliai és egyéb ábrázolatok is. Az ilyen bőrnymatokat tapétául használták; a legszebb ilyen emlékek a svájci Sion városkában maradtak meg.

Bradford William: az első philadelphiai nyomdász. Ő alapította a newyorkvárosi első tipográfiát is 1693-ban.

Brailletípiá: könyvek és ujságok készítése a vakok számára, még pedig a hat pont (:::) kombinációjából álló Braille-féle betűkkel. Tulajdonképpen festék nélkül való domború nyomtatás. Kis készülék segédelmével előbb bádoglapba préselik a betűket, s erről történik aztán a papirosban való domborítás.

Brand-féle szedőgép: l. Monoman

Brant Sebastian (Franck is): a 16. század egyik nevezetes alakja. Eredetileg pap volt, de 1528-ban otthagya a parókiáját, fölvaltva lett író, szappanfőző meg könyvnyomtató Ulm városában. Munkái a legnépszerűbbek s egyszersmind a legtilalmasabbak voltak Európában; Bajorországban például halálbüntetés várt arra, akinél valamely Brant-könyvet találtak. «Bolondok hajója» című könyvéhez ő maga készítette a furcsa, megdöbbentő hatású, de művészi értékű fametszeteket.

Brassai Major Márton: l. Major Márton.

Braun Ottó: könyomdászból lett porosz miniszterelnök, szül. 1872-ben. Fölszabadulása után eleinte szakszervezeti téren tevékenykedett. 1913-ban tagja lett a porosz országgyűlésnek. 1919-ben porosz földművelésügyi miniszter, majd miniszterelnök.

Braun Vilmos: évek hosszú során át volt a Grafikai Intézet (l. o.) igazgatója, majd vezérigazgatója; jelenleg (1936) a Seidner-féle plakát- és címkegyár élén áll. Sok tartalmas előadást tartott a különböző nyomdász körökben, munkatársa volt a Magyar Nyomdászatnak és a Grafikai Művészetek Könyvtárának. E Lexikonba a síknyomtatásról szóló cikkek egy részét írta.

Breitkopf Bernát Kristóf: német könyvnyomtató s kiadó, a Breitkopf és Härtel lipcsei cég alapítója, szül. 1695-ben, megh. 1777-ben. 1732-ben már Németország első nyomdásza közé

tartozott. 1762-ben fiának, János Teofil Immánuelnek (1719–1794) adta át az üzletet, aki azt olyan magas színvonalra emelte, hogy a német nyomdászat regenerátorának nevezték. Ő volt az első, aki mozgatható hangjegyeket alkalmazott. Szakmunkái: «Ueber den Druck der geographischen Karten» (1777); «Ueber die Geschichte der Buchdruckerkunst» (1779). Fő munkája: «Kritische Geschichte der Buchdruckerkunst» befejezetlenül maradt kéziratban.

Bresma-nyomtatás: könyvek, kóták stb. offset- vagy mélynyomtatásos utánnyomtatására szolgáló eljárás. Valamely könyvet (szétszedetlenül) a Breslauer Max önműködő fotografáló-gépével – tetszés szerinti nagyságban – oldalról oldalra az igen érzékeny brómezüsttekeresre fotografálunk. Automatikus előhívás stb. után a negatívokat szétdarabolva és lehúzva, nyomtató-ívekké állítják össze. Szükség esetén krómos tojásfehérjével bevont fémlemezekre másolva, főleg offset-sajton való nyomtatáshoz alkalmasak.

Bret Harte Francis: nyomdászból lett amerikai író, szül. 1840-ben, megh. 1902-ben. Előbb aranyás, majd 18 éves korában nyomdász lett San-Franciscóban; később hírlapíró, egyetemi tanár s az Egyesült Államok angolországi követe. Egyes novelláinak anyagát a «vad nyugat» nyomdászéletéből merítette.

Breton Viktor: könyvnyomtató, a franciák legjelentékenyebb szakírója, Belfortban tanult a nagybátyja nyomdájában. 1862. évben vándorútra kelt s bejárta Franciaországot. 1874-ben belépett a párizsi híres Chaix-nyomdába s attól fogva egyre-másra nyerte meg a mester-szedésekre kitűzött pályázatok díjait. Később a párizsi École Estienne-nek lett tanára s a francia akadémia tiszti szalagjával ékesítette föl. Ő volt a párizsi könyvmúzeumnak is az alapítója.

Breve: a 15. században egyoldalasan nyomtatott egyes lapot jelentett, tekintet nélkül a tartalmára. Breve avagy levél volt tehát a szentkép, a játszókártya, a bűnbocsátó levél és sok más is.

Breviárium: latinul a. m. rövid foglalat. Régebben több jelentése volt: jogszokások és törvények összefoglalása, kivonat nagyobb művekből. Breviáriumnak nevezik ma a katolikus papok imádságos könyvét, az irodalomban pedig egy-egy író vagy bölcseledő műveiből vett szemelvények, idézetek gyűjteményét (pl. Goethe-, Ady-breviárium).

Brevier: Angolországban és Amerikában a petit betűnagyság (8 pont) elnevezése. A chicagói tipométria 8 pontja a mi rendszerünkben 7,505, az angolországi tipométriáé pedig csak 7,3 méterpontot jelent.) A «brevier» elnevezés valószínűleg onnan ered, hogy papi breviáriumot nyomtattak véle először.

Brewer: nyomdászcsalád. Legnevezetesebb tagja Lőrinc, ki Schultz Dániel lőcsei műhelyében tanult. Önálló nyomdát 1623-ban nyitott, szintén Lőcsén, s ezt már 1641-ben görög betűkkel is felszerelte. Ő adta ki 1664-ig a lőcsei kalendáriumokat is. Halála után fia, Sámuel vette át a nyomdát, melyhez az új betűanyagot a külföldről szülővárosába visszatért János nevű testvére szerezte be. Ez időtől kezdve a lőcsei nyomda hazánk legkedveltebb nyomdái közé tartozott. Sámuelnek 1699-ben bekövetkezett halála után neje, Zsófia vette át a nyomda vezetését, majd 1705-ben gyermekei Brewer Sámuel örökösei néven.

Brillánskék: l. Festékkeverés.

Brillant: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel három amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 2,8 méterpontjának.

Brito János: brüggei könyvnyomtató a 15. században. Híres levélfestő is volt egyszermind; 1493-ban halt meg. Nyomtatványain nincsen évszám, s ezért eddig az 1480-as évek körül megjelentek közé számították azokat. 1898. esztendőben a brüggei levéltáros, Gilliodts van Severen, könyvet írt róla, amelyben őt tartja a könyvnyomtatás föltalálójának. Szerinte Brito

már az 1445. évben nyomtatott volna Brüggeben francia nyelvű könyvet, még pedig a Gerson János professzor híres orvosi munkáját 32 oldal terjedelemben. Mi ezt a munkát fatábla-nyomatnak véljük.

Brocario: spanyol nyomdász; 1517-ben Alcalá városában többnyelvű bibliát nyomtatott Ximenes bíboros költségén.

Brochure (francia): a. m. kis fűzött röpirat; füzet.

Brockhaus: német könyvnyomtatócsalád. Legnevesebb tagja: Frigyes Arnold, ki 1808-ban megvette a lipcsei vásáron a Löbel-féle Konversations-Lexikont és ezt 1809–11-ben befejezeten kiadta.

Bródy László dr.: a Hungária-nyomda vezérigazgatója. Gödöllőn született 1889-ben. Középiskolai tanulmányai elvégzése után németországi egyetemeken a gazdasági pályára készült. 1922-ben került a Hungária Hírlapnyomda kötelékébe. A vezetése alatt álló lapüzemnek munkaterületét kibővítve, sikerült a Hungária Hírlapnyomda termelésébe beiktatnia a minőségi munkák készítését. Szakmai munkásságával az ipari közösség gazdaságpolitikai irányításában élénk részt vesz s ennek érdekében szaklapjainkban gyakran jelennek meg írásai. A Nyomdai Munkaadók Egyesületeinek Szövetsége 1935-ben Utrechtben rendezett nemzetközi kongresszusán ő képviselte a Grafikai Főnökegyesületet, amikor is értékes előadást tartott az árszabályozás kérdéséről. E Lexikon munkatársa.

Brómezüstös másolópapíros: a kilencvenes esztendőek elején kezdték gyártani, s nagyfokú érzékenysége révén csakhamar lehetővé tette az u. n. «rotációs fotografálást» (l. o.) is.

Bromográf: fotografiai másológép. Teljesen automatikusan készít el fényképmásolatokat 24:30 cm alakig, vagyis négy levelezőlapot egyszerre. A gép alig háromnegyed négyzetméter területet foglal el, mótörrel vagy kézierővel hajtható. A fotografiai fölvételt magukon foglaló üveglemezeknek a gépben való elhelyezése után bevezetik a fényérzékennyé lett hengerelt papírost vagy kartont és a gépet megindítva, ez automatikusan másolja a képeket a papírosra, előhívja, fixirozza, kimossa és szárítja azokat, úgyhogy a teljesen kész képeket adja ki.

Bronzfestéssel való nyomtatás a magasnyomtatásban: fekete festéssel beigazítjuk a formát, megmosatjuk a gépet, a hengereket pontosan beállítjuk és a finomra őrölt bronzport az e célra gyártott kencével összekeverjük, de valamivel hígabbra, mint a más festéket. Gépünk ha megáll, a hengereket azonnal meg kell mosni, különben a bronzfesték rászárad és hengerünk hasznavehetetlenné lesz. A forma is gyakrabban mosandó. *nli*

Bronzfestéssel való nyomtatás a mélynyomtatásban: azonos módon történik, mint a rendes mélynyomtató festéssel való nyomtatás, csak a festéket gyakran kell kevergetni, hogy a nehezebb fajsúlyú bronzpor ne rakódhassék le a festékvályu aljára. A forma előkészítésekor jóval mélyebbre kell maratni a szokottnál és ajánlatos durvább rasztert venni, hogy több festék férjen el a raszter mélyedéseiben. A festék hígítása toluollal (xilollal) történik, de ha a nyomtatott képe száradás után mázolódik, úgy bronzkencével pótoljuk a kötőanyagot, de óvatosan, mert túlzott mértékben használva: elveszi a bronzfestők fényét. Az ezüst-, alumínium- és más fémporral kevert festékeinknél az eljárás ugyanaz. *nli*

Bronzkék: 1. Festékkeverés.

Bronzkönyvek: A rómaiak idejében a törvényeket és fontosabb rendeleteket bronzlapba vésték, s így valóságos bronzkönyvek keletkeztek. Ilyen bronzkönyvet találunk a lyoni múzeumban is; Claudius császár egy 48-ban elmondott beszédét foglalja magában.

Bronzlevonatok készítése a mélynyomtatás számára: a szöveg átviteléhez szükségesek. A tükör szerint pontosan tördelt szedést beemeljük, inkább téglyes, mintsem gyorsajtóba. A

normális egyengetéssel középérősségű nyomást adva – ha kész a revízió –, simított ívet feszítünk, melyre üresen engedünk. Berakjuk a cellofánpapirost és ugyancsak átengedjük a gépen, úgyhogy a cellofán mindkét oldalán kielégítő festékmennyiség legyen a bronzpor megkötésére. Finomra őrölt vörös bronzsal kétoldalt bedörzsöljük. Külön e célra gyártott tömör, fekete tollfestéket használjunk, vigyázva a festékmennyiségre, hogy szép éles, de jól fedő nyomatot kapjunk. *nli*

Bronzológép: a kézi bronzolás helyettesítésére szolgál, s ennél is, mint általában minden más bronzolásnál először alapnyomattal kell a nyomtatványt ellátni, amelyre a bronzpor jól tapad. A bronzológép a kézi bedörzsölést mechanikusan utánozza és szűrhevederekből készült végnélküli szalagokkal dolgozik. Két főrészből áll: úgymint felhordó és leporoló szerkezetből. A fel nem használt por szűrőszerkezeten át exhaustor segítségével egy gyűjtőszekrénybe jut, újból való feldolgozás céljából. *ll*

Bronzolt alapra nyomtatás: többnyire nem elegendő az egyszeri nyomtatás a tiszta szín eléréséhez. Tehát: 1. vagy előnyomatot készítünk a formáról fedőfehérrel és annak tökéletes megszáradása után nyomtatunk rá a kívánt színnel; 2. vagy a festéket – mely csakis jól fedő lehet – megmelegítjük és folytonos kevergetés közben (már előbb összeolvasztott) viaszgyantakeveréket öntünk hozzá, amitől már egyszeri nyomtatás útján is tökéletesen fedett nyomatot kapunk. Porolt bronzalapra igen jó és olcsó, ha 1 rész magnéziumporhoz 3 rész bolognai krétát keverünk és tiszta kencével eldörzsölve, fedőfehér helyett használjuk. *nli*

Bronznyomtatás: fekete festékekkel beigazítjuk a formát, gépet mosatunk, hengereinket utánanézzük, majd kiválasztjuk a papiros minőségének, színének megfelelő festéket. Az általában használt festékek a következők:

világos	papírosnál	arany-bronzhoz: sárga-geránium-lakk
		ezüst-bronzhoz: fehér-milorikék és kevés meleg kencében oldott viasz
színes	papírosnál	arany-bronzhoz: okker vagy terra di Siena
		ezüst-bronzhoz: fehér-milorikék; ha a papír vöröses: úgy sárga kell még belé
sötét	papírosnál	arany-bronzhoz: terra di Siena és kevés meleg kencében oldott viasz
		ezüst-bronzhoz: fehér-milorikék, kevés sárga és meleg kencében oldott viasz

Minden festékhez a megfelelő mennyiségű szárítót keverjük. Simított papiroshoz finom, simíthatlanhoz pedig durvább szemcséjű bronzport használjunk. A festék savmentes legyen, valamint – ha a nyomat fölragasztásra kerül – a ragasztóanyag szintén, mert a savak a bronzport megbarnítják (oxidálják). Dús festékezéssel nyomtatunk és vatta, bronzkefe, vagy bronzológép segítségével a friss nyomatra rávisszük a bronzport, melynek a fölöslegét vattával letisztítjuk. Többszínű munkáknál lehetőleg a bronzolást végezzük először; ha ez nem lehetséges, úgy az előre nyomtatott színeknek teljesen szárazaknak kell lenniök, különben a bronzpor rájuk tapad. Esetleg a már száraz nyomatot bolognai kréta és magnéziumpor keverékével óvatosan átdörzsölhetjük, hogy ne tapadhasson semmi bronzpor rá. *nli*

Bronzpor: a kívánt színnek megfelelően rézből, cinkből, cinnből vagy alumíniumból, őrlés és iszapolás útján állítják elő. A rézből a sötétsárgát, vöröset, réz és cink keverékéből a sárgát, cinnből, cinkből, alumíniumból a világosakat (ezüst, alumínium). A zöldet a sárga-bronz oxidációja révén nyerik. Hevítés vagy anilinfestékekkel való színezés útján is állítanak elő különböző árnyalatokat. Az egészségre mind igen ártalmasak.

Brosúra: rövid, kevés ívre terjedő könyv, különösen röpirat.

Broussonetia papyrifera: a. m. papiroserperfa. Főleg Japánországban otthonos, ahol fűzfa módjára nevelik, hogy kétéves hajtásainak háncsából papirost kalapáljanak.

Brózs Ottó: elsőrendű akcidensnyomdát állított a Váci körúton 1882-ben; jeles faktora volt ez időtájt Kleinmann Frigyes.

Bruce Dávid: a betűöntőgép feltalálója, szül. Newyorkban 1801, megh. 1892-ben. Előbb betűszedő, később betűöntő volt; gépe kezdetben 80. később megjavítva, 170 betűt öntött percenként.

Brumiller László: született 1891-ben Budapesten. 1905-ben a Franklin-Társulat nyomdájába ment szedőtanulónak, ahol 1909. július 25-én szabadult fel. Több fővárosi nagy nyomdában, a Franklin, Apostol, Athenaeum és az Egyetemi Nyomdákban dolgozott, utóbbi helyen mint korrektor, később pedig mint gépszedő. 1925. augusztus 31-e óta a Typographia felelős szerkesztői tisztségét tölti be a nyomdai munkásság bizalmából. 1925 óta tagja az Országos Bizottságnak, a fővárosi és vidéki közös árszabálytárgyaló bizottságnak, a paritásos békéltető bizottságnak és lapbizottságnak. A Nyomdász-Szakkörnek megalakulása óta elnöke. A szociáldemokrata párt országos végrehajtó bizottságának elnöke 1934 óta. A Természetbarátok Turista-egyesülete alapító tagja, később alelnöke, majd országos elnöke volt. Irodalmi munkássága: A «Természetbarát» és a «Munkássport és Kultúra» című időszakos lapok munkatársa, illetve társszerkesztője volt.

Brune Guillaume (1763–1815): nyomdászból lett francia marsall. A Bourbonok visszatértekor Avignonban meggyilkolták.

Brücke színek: I. Színekörök.

Brücke-társaság: a világháború kitörése előtt Németországban keletkezett tudósi szövetség, élén a Nobel-díjas Ostwald Wilhelmmel. Az energetikai filozófia elveit igyekezett a gyakorlati életbe átvinni. Hatalmas lendületet adott a grafikus ipart is erősen érintő normalizáló mozgalomnak, így a papiros- és könyvformátumok egységességét illetően; megteremtette az «ido» világnyelvet, a legmodernebb és valószínűen értékálló Ostwald-féle színelméletet és formatant.

B. T. F. Typesetting Machine: Londonban konstruált szedőgép; egyideig – közvetlenül a világháború előtt – a «Morning Post»-nál használták.

Bubenka Jónás: magyar fametsző. Lőcsén tanárkodott. Az 1679-ben megjelent «Orbis pictus»-ban másfél százra menő metszete volt.

Buchinger Manó: szül. 1875-ben Nyitrán. Négy középiskola elvégzése után a Posner-féle üzleti könyvek gyárában megtanulta a könyvkötő-mesterséget. Fölzabadulása után azon iparkodott, hogy a könyvkötőket és a rokon szakmabeli munkásokat és munkásképeket egy modern szervezet részére megnyerje. Munkástársai előtt feltűnt Buchinger nagy képzettsége, s ezért mint egészen fiatal munkást a könyvkötő-szervezet vezető tagjává választották. 1905. évben már a szociáldemokrata párt titkárának választották meg. 1917-ben a stockholmi szocialista béke-konferenciának egyik magyar küldöttje volt. Az 1919-iki berni szocialista kongresszuson, melyen a szocialista békeköveteléseket tárgyalták, a magyar delegáció előadója volt. 1920. február 17-én emigrált és csak 1929. november 7-én jött ismét Magyarországra. Ez időtől ismét a szociáldemokrata párt vezető soraiban fejt ki tevékenységet. 1931-ben szocialista programmal képviselőnek választották. Megírta a könyvkötő-munkásság szervezkedésének történetét, s ezenkívül több szocialista agitációs füzetet is írt. A Népszava és a szociáldemokrata pártkiadványok állandó munkatársa. fs

Buckram: durva len- vagy gyapotszövetű könyvkötő-vászon.

Bucsánszky Alajos: könyvnyomtató, szül. Egerben 1802-ben, meghalt Budapesten 1883-ban. Mint könyvkötő 1849-ben Pesten alapított könyvnyomdát. Nevét legjobban ponyvairódmű

termékei tartották fenn. Üzletét veje, Rózsa Kálmán folytatta, majd a Stephaneum olvasztotta magába.

Budaházy Tamás: beregszászi tanár; 1870 körül foglalkozott valami betűszedőgépek eszméjével. Hogyan képzelte el a dolgot: nem tudjuk, mert följegyzései és modelljei elkallódtak.

Budai Krónika: igazi nevén «Chronica Hungarorum», az első impresszumos, Magyarországon készült könyv. Hess András nyomtatta, 1473-ban jelent meg.

Budapesti Betű- és Tömöntők Köre: alakult 1883-ban abból a célból, hogy egy táborba tömörítse a betűöntőket, majd később a tömöntőket is, hogy tagjai kölcsönös érintkezését előmozdítsa, a szaktársi szeretet és összetartozás érzetét fejlessze, a tagok anyagi érdekeit előmozdítsa és megvédje, továbbá, hogy lehetővé tegye a tagok szakmabeli és szellemi továbbképzését. A Kör ezenkívül taglétszámához viszonyítva igen jelentős szociális missziót teljesít azzal, hogy csaknem alakulásától kezdődően az átutazó betű- és tömöntőknek, valamint segélyre szorult tagjainak rendes és rendkívüli segélyeket is nyújt. Az 1933. évi taglétszám 250. A bevételekből fedezett kiadások 75%-ig segélyezések. Az évi elszámolások szerint az utóbbi években ilyen címen teljesített kifizetések legmagasabb összege az 1931. évi, amely összeg meghaladta a 10.000 pengőt. *ta*

Budapesti Hírlap: 1883-ban alapították. Kezdetben Rudnyánszky Antónia, majd Nagy Sándor papnövelde-uccai nyomdájában készült; később új, szép tipográfiát rendeztek be számára a Röck Szilárd uccában.

Budapesti Hírlapszedők Köre: hosszas kísérletezés után 1884. február 2-án alakult meg. A Kör megalakulását szükségessé tették azok a rendezetlen állapotok, amelyek úgy a munkaidő, mint a munkáltatási feltételek és a munkabérek tekintetében voltak divatban az akkori időkben a hírlapoknál alkalmazottakat illetően. E rendezetlen állapotok feljavítása és a vasárnapi munkaszünet kivívása volt a Hírlapszedők Körének főfeladata. Hosszú évek fáradságos munkájába került, amíg az újonnan létesült Kör hathatós támogatásával sikerült is ezekben a kérdésekben a magyar nyomdai munkásságnak eredményeket elérnie. A Kör a gazdasági vonatkozású kérdéseken túl kulturális tevékenységet is fejt ki, sőt 1929 vége óta rátért az alapszabályszerű rendszeres segélyek folyósítására is. Az egy pengő heti járulék ellenében napi 1,20 pengő munkanélküli segélyt folyósít a Kör 140 napig tagjai részére, ezenkívül ötévi tagság után 250–250 pengő végkielégítést nyújt a Kör a rokkantállományba menők részére és az elhalt tagok hátramaradottainak. A Kör a fenti alapszabályszerű segélyeken kívül évente nagyszámú rendkívüli segélyeket is fizet. 1935-ben felépítette a Kör a Római-parton lévő nyomdász-strandtelepen impozáns üdülőjét, mely 23 szobából és a szükséges egyéb helyiségekből áll. A Kör első elnöke Marich Ágoston volt, jelenlegi elnöke – 1924-től fogva – Schmidt Béla. *ge*

Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre: 1908. december 18-án alakult. Első elnöke Schwind Béla, első jegyzője Grócz Ernő volt. 1934-ben ünnepelte 25 éves fennállását Kirsteier János elnöksége idején. Ezidőszakra Lévai Sándor a Kör elnöke. A Kör céljai: tagjai anyagi érdekeinek védelme és szakbeli továbbképzése. Munkanélküli tagjait rendkívüli, húsvéti, karácsonyi és házbérsegélyben részesíti. Télen havi szakmai és tudományos felolvasásokat rendezett, eleinte önállóan, majd a Hírlapszedőkörrel együtt, míg a közös oktatásügyi bizottság ezt a feladatot át nem vette. 1929-ben kiadta dr. Balassa József «Egységes magyar helyesírás szabályai és szótára» című művét. *hs*

Budapesti Könyvkötők Védőegyesülete: 1911-ben alapították a fővárosi könyvkötőmesterek. Első elnöke Leszik Károly volt.

Budapesti Könyvnyomdászok és Betűöntők Hitelszövetkezete: 1886. szeptember 19-én alakult. Első elnöke Falk Zsigmond, első pénztárosa Gawel Gyula volt. Kettejük, Darvas Adolf és Wolff Antal érdeme a Szövetkezet megalapítása. A Szövetkezet ügyésze alakulásától a mai napig dr. Gold Simon kormányfőtanácsos, aki mindig a legmelegebben képviseli úgy a Szövetkezet, mint a tagok érdekeit. A pénztárosi tisztelet Gawel Gyula 33 éven át töltötte be, azóta Boros Miksa a pénztáros. A mai igazgatóság elnöke Gang Károly, aki 1910 óta tagja az igazgatóságnak. A Szövetkezet személyi és bekebelezett kölcsönöket folyósít. 1934. december 31-én 346 tagnak 34.820 pengő betétje és 38.904 pengő kölcsöne volt. *bm*

Budapesti Napilapok Testülete: I. Ujságkiadók egyesületei.

Budapesti Papírgyár R.t.: I. Papirosgyáraink.

Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete: az 1884:XVII. tc. az 1922.XII. tc. és az 1932:VIII. tc. rendelkezései alapján megalakult kényszertársulás, amelynek az összes budapesti, a sokszorosító szakmát gyakorló iparosok tagjai. Az ipartestületi autonómiát az ipartestületi közgyűlés alkotja. Az Ipartestület vezetőségét egy huszonnégytagú elöljáróság és az ennek élén álló, egy elnökből és három alelnökből álló elnökség képviseli. Az Ipartestület számviteli tevékenységére egy háromtagú számvizsgáló bizottság felügyel. Az Ipartestületet harmadik személyekkel szemben az Ipartestület elnöke és jegyzője együttesen képviseli. Sokszorosító ipar alatt a törvény 13. §-ának 63. tétele alatt felsorolt következő iparok értendők: könyvnyomtatás, könyomtatás, betű- és tömöntés, fotokemigráfia, fotolitográfia, fénynyomtatás, mélynyomtatás, cinkográfia, fametszés. Az elsőfokú iparhatósági teendőknek egy részét a törvény az ipartestületre ruházza. Az 1932:VIII. tc. az ipartestületek tevékenységét gazdasági téren mélyíteni óhajtja és e célból a törvény 26. §-a az Ipartestületi Munkaügyi Bizottság felállítását teszi lehetővé. Ezt a bizottságot az ipartestület a tagjainál foglalkoztatott alkalmazottak bevonásával választja meg és ennek a bizottságnak célja a munkaviszonyból származó közös érdekű ügyek megbeszélése és együttes megállapodások létesítése. Ugyancsak paritásos intézménye az ipartestületnek az Ipartestületi Békéltető Bizottság, amelynek munkaadói részről tagjai az elöljáróság tagjai, ugyanannyi munkástagot pedig a tagoknál alkalmazott munkások külön választanak. Az Ipartestületi Szék az üzleti, a kari tisztesség és az ipartestületi fegyelem követelményeinek érvényesítését van hivatva szolgálni. Az Ipartestület jelenlegi elnöksége: elnök: Pápai Ernő, alelnökök: Tranger József, Székely Artúr és Neufeld Dezső. Jegyző: Lehner Rezső. *lr*

Buda város könyomdája: közvetlenül a litográfia föltalálása után, 1799 körül alapította meg Laszlovszky József budai polgármester. A kis könyomdát a város később eladta az 1803-ban alapított «Vizivárosi nyomda» cégű magánvállalatnak. Az 1859. évben új litográfiát rendezett be Buda város tanácsa.

Buday György: fametsző-művész, 1935 óta a szegedi egyetemen a grafikai sokszorosítás lektora, született 1907-ben. Eleinte Erdélyben dolgozott, majd Szegedre kerülve, megszervezte a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát. Az itteni ifjúság tanyai mozgalmának ma is a vezetője. «Boldogasszony búcsúja» című s több más fametszetes könyve a külföldön is megjelent.

Bug-féle ívberakó: kaucsuk-ujjakkal, légszívással, meg fúvással működött az 1880-as években.

Bugra: a német «Buchgewerbe und Graphik» (könyvipar és grafika) betűösszevonásból származott rövidítése; az 1914-i lipcsei nemzetközi könyvipari és grafikai kiállítás idején használták először. A lipcsei tavaszi vásárt azóta is Bugra-vásárnak mondják.

Bui-betűk: I. Plakátbetűk.

Bukaresti grafikai iskola: 1932-ben alakult. Igazgatója Cunesco Stavri munkaügyi főfelügyelő. Tanerői: Dumitrescu Traian R., Krainich József és Nánási Gábor. Három szakosztályból áll: 1. szedők és gépmesterek kurzusa. Tanidő két év. Az oktatás elméleti és gyakorlati. 2. Könyvkötői tanfolyam, heti három estén, egy-egy hónapig. 3. Linotype gépszedői tanfolyam, négy hónapig tart. – Alapfeltétel a román nyelv tökéletes tudása. Tandíj havi 500 lej. A kurzus sikeres elvégzése után a hallgatókat esetleg kondícióba helyezik. *ls*

Buktatás (ném.: Umschlagen): az egyoldalon kinyomtatott ívnek a hátsó nyomtatáshoz való olyatén megfordítása, hogy az alsó illesztékekhez rakott oldal ismét odakerüljön, míg az oldalmértékhez rakott oldal a gép másik oldalára.

Bullock-gép: a Bullock Vilmostól 1863-ban feltalált rotációs gép, amellyel először nyomtatnak a papirostekercs mindkét oldalára stereotípekkel. Különösen Amerikában volt elterjedve. Óráként kb. 10–12.000 ívet nyomtattak.

Burger Zsigmond: I. Szegedi könyvnyomtatás.

Burg-féle szedőgép: nagyon hasonlít a Monotype-hez, de a perforált kartónszalag után nem önti, hanem szedi a betűket.

Burgonya-csiriz: I. Ragasztó-szerek.

Burkoló: a könyv táblájára, fedelére ráhajtott védőboríték. Régebben üres papirosba burkolták az értékesebb könyveket, újabban azonban a legtöbb (főleg szépirodalmi) könyvet ellátják burkolóval és a címen kívül képpel is díszítik. A burkolónak kettős célja van: védi a könyvet a piszkolódástól, rongálódástól és feltűnő szedésével, színességével magára vonja a kirakatban a közönség figyelmét. A burkolóban rejlő nagy propagandaértéket csak a háború után fedezték föl; azóta a gyakorlati grafikának jelentős ága lett a burkoló tervezése és szerepet kapott művészi kiképzésében a fényképezés is. A hatásos burkoló valóságos hirdetése, plakátja a könyvnek és ezért rendszerint több színben nyomtatják és gyakran lakkozzák is. Fontos, hogy ú. n. «blickfang»-ja legyen, vagyis legyen rajta olyan grafikai vagy tipográfiai elem, mely a szemet megragadja. Az utóbbi években különösen Végh Dezső, Kner Albert, Radó György burkolói tűntek fel. A burkoló behajtását a könyv rövid ismertetésére, valamint reklámszövegek elhelyezésére használják fel. *kj*

Buschmann Ferenc: szül. 1837-ben, meghalt 1917-ben; alapítója volt a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének és az Önképző Egyesületnek, utóbbinak első elnöke (1866). Az 1869-ben megindult Typographiának első szerkesztője volt, amely tisztségét csak rövid időn át töltötte be. Később a Bucsánszky-nyomda faktora lett, majd 1872-ben a Mezőssy-féle nyomdát vette meg. A kollektív szerződésnek legelkeltebb hívei közé tartozott és az ennek alapján létesített első budapesti békéltető bizottságnak is tagja volt.

Buschmann Gusztáv: Ferenc édesapja; Potsdamban született és 1839-ben került Pestre. 1848–49-ben a viszontagságos sorsú Banknyomda nyomtatómunkása. Több esztendőn keresztül vezette a budapesti nyomdászegyesület törzskönyvét, s egyszersmind buzgó pénzbeszédője volt az egyesületnek. Megh. 1886-ban, 77 éves korában.

Butkovszky Bertalan: sokfelé dolgoztatott akcidens-szedő; utoljára a Stádium-nyomdában faktoroskodott. 1905-ben a betűszedők szabadkézi rajzoktatásáról jelent meg egy kis könyvecskéje. 1900-ban «Kulacs» címen nyomdászoknak való vicclapot indított. Ennek címe később megváltozott: «Nyomdászok Élclapja», majd meg «Satyr» lett belőle.

Buyer Bartholomaeus: Lyon városának legelső könyvnyomtatója. 1473-ban állította föl itt a tipográfiáját.

Búza-papíros: a kínaiak már hosszú évszázadok óta készítik ezt a papírost a búza szalmájából.

Bűnbocsátó levelek: Gutenberg János 1454 körül, a negyvenkétsoros biblia nyomtatása közben, majd meg 1461-ben is készített «akcidenciája». A Mainzban székelő pápai főágens, Chappe bízta meg ennek a nagyobb példányszámú egyoldalas nyomtatványnak az elkészítésével.

Byller Márton: a nagyszombati nyomda ügyvezetője 1664–1674-ig.

C

Cahier (francia): a. m. füzet.

Calendoli-féle szedőgép: egy dominikánus barát, Calendoli által föltalált, példátlanul reklámozott gép. Fő-fő része egy fémcső-csoport; a csövek szorosan egymás mellé vannak illesztve, s négy elrekesztett csoportra oszlanak, egyenkint harmincegy csővel. E csövek mindenike százötven-kétszázötven betűt tartalmaz. A csőcsoport elektromos összeköttetésben áll a billentyűszerkezettel. A kizárásnak a jegyei a billentyűszerkezet mellett sorakoznak, s pedálnak a nyomogatásával vitetnek a kellő helyekre. Calendoli betűi nagyban különböznek a nyomdai ólomtípusoktól. Magasságuk mintegy 6 milliméter, vastagságuk a borgisznak felel meg, s a talpukból fölfelé nyúló horony üregessé teszi őket. Ennél a horonynál fogva vezetődtek a betűk arra a lécre, amelyen a kizárás történik. Midőn a szedő a billentyűt megérinti, az alkalmazott elektromos áram hatása következtében a megfelelő csövecskéből egy betű esik a vezető lécre, hornyával beléje kapaszkodva; villámgyorsan végigfut rajta s megállapodik egy másik lécen, ahol a kizáró anyag pedál és billentyű segítségével rakatik az immár sorokká nőtt szedésbe. A különleges formájú betűtípusokat külön öntőgép állítja elő és tömködi a szedőgép csöveibe. Calendoli gépének gyártására nagy tőkeerejű társaság alakult Párizsban, de a gépek – a föltaláló ötvenezer betűre tette az óránként való munkaképességüket – csak nem akartak elkészülni. A világháború idejére elfogyott a pénz, s elhallgattak a csudagéppel is.

Calonne vicomte: logotípiás rendszer föltalálója. 1878-ban ilyen szisztémára rendezte be a párizsi Soleil nyomdáját. Az eredmény az óránként való szedésmennyiség jelentékeny megnövekedése volt; az osztás mennyisége azonban a rendes mennyiségnek egyharmadára csökkent, ami értéktelenné tette a vicomte találmányát.

Calonstípia: a fotográfiai negatív használata nélkül való fotolitografáló eljárás. Pauzáló-papírosra készült rajz után negatívot állítanak elő szépia-papíroson, s a fotolitografálás ez után történik.

Cambric-papíros: gépi úton előállított, könyvkötők számára való olyan fedélbevonó papíros, amelyet fekete avagy színes kazeinréteggel vontak be, s aztán ripacsossá sajtoltak.

Camelot (francia): a. m. rikkancs, ujságárus.

Cancellaresca Romana Cursiva: a 15. század vége felé Olaszországban divatozott kancelláriai írás. Ennek nyomán vésette meg Manuzio Aldo az első kurzív típust.

Canevas (francia): a. m. vázlat, irodalmi művek vázlatos terve.

Canoncino: a 24 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Canone: a 32 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Caput (latin): a. m. fejezet.

Caractères (francia): a. m. nyomdabetűk.

Carbo Johannes: egy 16. századbéli vándor könyvnyomtató; 3 esztendeig Bécsben is dolgozott, görög és zsidó könyveket nyomtatva.

Carentia: latinul a. m. várakozási idő (németesen: karenc-idő); az az időmennyiség, amelynek el kell telnie, amíg valamely egyesületbe belépő tagnak az egyesületi segélyekre való joga megnyílik.

Carpenter-féle szedőgép: I. Logotypeper.

Carreaugráfia: amerikai találmány, a kemigráfiában tónusok előállítására használják. Minálunk inkább «tangirozó eljárás» néven ismerik. Akkor használják, ha nagyobb fölületre kiterjedő tónusra van szükség, például élclapokban, ahol a rajz elevenebbé és markánsabbá tétele okáért az egyik alaknak ruházatát ilyen, a másikat meg amolyan szemcsészetűvé teszik. Az ilyen tónus könnyű előállíthatása okáért farámába feszíthető vékonyka zselatinlapokat készítenek, kidomborodó szemcsészetű különböző mintázattal, úgy hogy fölületük befestékezhető, s átnyomat készíthető róluk.

Carte (francia): a. m. lap, étlap.

Cartouche: a barokk ízlésből vett keretek, melyeknek szélei cikornyásan behajlanak. Általában minden keretalakú befoglalás.

Caslon: angol betűöntő-család. Neves tagja Vilmos (1692–1766), kinek antikva betűit az angol tipográfusok még ma is szelvében használják. Caslon Type Foundry-nak nevezik a londoni betűöntődék egyik legnagyobbikát, s az angol betűmagasságot is ő róla nevezték el.

Caslon-féle betűrendszer: 1. Betűrendszer.

Castaldi Pamfilio: született Olaszország Feltre városában, meghalt 1470 körül. Olasz könyvnyomtató volt. Honfitársai szerint ő találta volna föl 1442-ben a könyvnyomtatást. Szülővárosában szépművészeti iskolát alapítván, ez úton ismerkedett volna meg Gutenberggel, mások szerint Fusttal, kik tőle lesték el állítólag a szétszedhető betűkkel való nyomtatást. 1868-ban Feltrében szobrot emeltek emlékének.

Castaline: az amerikai Holt és Horton ily nevű soröntőgépe; csak azt bizonyítja, hogy minő képtelenségek tömkelegébe téved a «föltaláló», ha kellő szakismeret és előtanulmány nélkül fog bele valamibe. A most szóban levő gépnél egy szedő kézzel szedegette össze a matricákat, a gép ezekről sort öntött, s egy másik szedő megint széjjelrakosgatta a matricákat a maguk helyére...

Castotype: a baltimorei Fowler által 1902-ben szabadalmaztatott egyes betűket öntő, szedő s a szedett sort kizáró gép. E gép kizárást végző szerkezete összenyomható fémspáciumokkal dolgozott.

Catholicon: Gutenberg új nyomdájában 1460-ban nyomtatott monumentális munkája. Teljes címe: «Joannis de Janua Summa quae vocatur Catholicon. 746 oldalra terjed. Az eleje négyfejezetes latin grammatika; ez összesen 128 oldalt foglal el, s utána latin szótár következik – mint ötödik fejezet – egészen a könyv végéig.

Cavalier: 47:60 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Caxton William: Angolország legelső könyvnyomtatója, szül. 1410 körül, megh. 1492-ben. Kereskedő volt, majd követségbe küldték. Később Kölnben megtanulta a nyomdászatot, s 1471-ben fölállította Londonban az első könyvsajtót. Nyomtatványainak számát 94-re teszik, s ezek nagyrésze roppant értéket képviselő bibliográfiai ritkaság.

Cédille: kicsiny farkacska, amelyet ha a francia a c betű alá ír, a c betű sz-nek hangzik az a, o, u betűk előtt is (például a «garçon» szóban). A lengyelben hasonló gamót raknak némely a és e betű alá, amikor ezek a betűk orrhanggal párosulnak.

Cégér: régi magyar üzleti, műhelyi vagy mesterségi jelző kiugróan az ucca falára erősítve. Például a lakatosé kulcs, a borbélyé réztányér, a bort fenyőág, a sört hancs jelentette.

Cégekártya: rendes magassága 75–120, szélessége 120–170 milliméter. Németországban 1930 elején normalizálták, azóta levelezőlapnagyságú: 105:148 milliméter. A cégekártya változata tömérdek, s még az azonos célt szolgáló varietásainál is más-más szempontok irányadók. A szobrászműterem kártyáját például egészen más módon kell szednünk, mint a csizmadia-

mesterét. Azonfölül némely cégkártyán szinte névjegyszerűen kevés a szöveg: másokon pedig bőséges szöveg mellett érmekeket, udvari szállítói címet, mesterséget jelző vignettát is látunk. A régebbi idők praktikus nyomdászembere legfőljebb ha három csoportra osztotta a cégkártya szövegét, a csoportokat vonalakkal és gyöngéd ornamentumokkal választva el egymástól. Ha több a csoport: nehezebb az áttekintés. Mindenik ily csoportnak meglehet esetleg a maga megfelelő nagyságú címsora is. A csoportok tömegbeli arányát illetően a kártya optikai közepére a fő-fő címsort, meg az ezzel kapcsolatos szövegrészt szokták tenni. Újabban – főképp tömbös szedéssel kapcsolatosan – nagyobb üres fölületekkel is igyekeznek dekoratív hatást elérni. A cégkártya keretezéséről főképp akkor lehet szó, ha klisék is vannak a szöveg közepette és a sorcsoportok különben széjjelesők volnának. A keretnek azonban nem szabad nehézkesnek s tolakodónak lennie; legjobb az egyszerű lénia-kombinációs bekerítés.

Cellofán: a pergamenhez hasonló, de teljesen átlátszó, s főleg csomagolóul meg könyv-burkolatul használt papirosféle. Sokáig örölt tiszta cellulózból készül, glicerinn és egyéb anyagok hozzáadásával. Nyomtatásához igen gyorsan száradó, különleges festéket kell venni.

Celloidinpapiros: fotográfiai másolóipapiros; klórezüstös kollódiumréteggel van bevonva. A nyolcvanas években találták föl.

Celluloidklisék nyomtatása: a celluloidkliséket kellőképpen meg kell tisztítani, azaz valamire felragasztjuk. És pedig ha fára, úgy az előkészített dűcot acetonnal (vigyázat: tűzveszélyes!) leöntjük, a celluloidlemez gyorsan ráhelyezzük és lepréseljük. Az acetonn oldja a celluloidot és a fa szövetrendszeréhez köti. Ólomlapra ragasztáskor egy ív kemény papirost teszünk a celluloid és ólomtömb közé, halenyvvel ráragasztva pár órán át a présben hagyjuk. Száradás után ugyanúgy nyomtathatunk róla, mint bármely más kliséről. Természetesen a celluloid tulajdonságait figyelembe kell venni; például spiritusszal nem mossuk le a formát, mert az lágygá teszi a celluloidot. *nli*

Celluloid maratása: ahányféle eljárás, annyi-féleképpen történik. Általában a raszterhálózatos klisék készítéséhez 75% amilacetát és 25% amilalkohol keverékét, míg a vonalas klisékhez acetont használnak.

Celluloid-metszés: a legnehezebb a metsző-technikák között s éppen ezért csak éles, hegyes szerszámokkal fogjunk hozzá. A fára való fölragasztásnak nagy óvatossággal kell történnie, mert a celluloidlap egy-kettőre lepattanhat, leválhat nyomtatás közben a talpáról. Ezt elkerülendő, ragasztás előtt a celluloidlap és fa aljára ferde vonalakat karcolunk. Acetonban egy kevés celluloidhulladékot oldunk föl, ezzel bekenve a fa- és celluloidlapot, egymásra szorítjuk és ezután présbe tesszük. A fölragasztott lapot pedig semmiesetre sem vesszük ki teljes száradás előtt a présből. Mindezt gyorsan kell végeznünk, mert az acetonn hamar beszárad. A rajzot ceruzával is rávisszük a fölületre, ajánlatos azonban a fényes felületet először kremsi fehérrel vékonyan áthengerelni; így maradandóbb a ceruzanyom. Egyenes vonalakat a háromélű karcolótüvel húzunk bele, szabálytalan görbéket pedig a három mm-es lapos vésővel, úgy mint az ólom vésésénél; vagy szilvavésővel csináljuk meg a kontúrt s azután nagyolunk. Mint a többi metszés, ez is a németektől ered, nálunk azonban kevésbé használatos az anyag meglehetősen nehéz megdolgozása miatt. *dk*

Celluloid-stereotípia: Jannin párizsi szobrász a föltalálója. A «klisirozandó» fametszetről előzőleg sárga ólomoxid és glicerinnél előállított anyamintát készítenek, s erre megszáradása után rápréselik a téstalágyságúvá tett celluloidot. Az anyamintát úgy csinálják, hogy az ólomoxidból és glicerinnél kétféle sűrűségű pépet kevernek; előbb a folyósabbat kenik a fametszetre, aztán a sűrűbbet, amíg 3–4 cm vastag réteg nem keletkezik rajta. Az egészet azután présben gyöngye nyomásnak teszik ki. Az így 10–20 perc alatt megkeményedő anyamintát ekkor leveszik s képével fölfelé hidraulikus sajtológépbe teszik, a már előbb 115 C fokon megpuhított celluloid-lemezt pedig reá helyezik. A sajtoláshoz 120–130 atmoszféra

nyomás szükséges; a sajtót és formát ez alatt 120 C fokra melegítik. A sajtolás megtörténte után hideg vizet engednek a sajtóba, hogy a forma mentől gyorsabban hűljön le. A celluloid-lemeznek a formán kell addig maradnia, amíg teljesen meg nem hűlt. Jól használhatók egy színben való nyomtatásra a lemezek, többszínűre azonban már kevésbé, mert keményedésük közben összehúzódnak. Minthogy éppen oly könnyen hajlíthatók, akár a kartonlemez, rotációs gépen való nyomtatásra is alkalmasak.

Cellulóz: a papirosgyártásnak növényi, illetve faanyagokból kémiai úton előállított nyersanyaga. Minden organikus élő lény sejtekből, illetve sejtcsoportokból áll, mely sejt maga egy külső sejtfalból áll, ami a sejt belsejét, a protoplazmát körülveszi. A sejtfal anyaga a cellulóz és a cellulózgyártás feladata ennek feltárása. Ezek szerint minden növényből, illetve fából lehet cellulózt előállítani, gyakorlatilag azonban csak a tűlevelűek, elsősorban a luc- és jegenyefenyő és a lombfák csoportjából a nyárfa, a növények közül a rozsszalma és az afrikai alfa-fű jön tekintetbe. Már 1770 körül történtek kísérletek növényi rostoknak papirosgyártás céljaira való felhasználására, azonban csak 1854-ben vezettek az első kísérletek eredményre, mikor Mélier francia kémikusnak sikerült nátronlúg segítségével szalmából cellulózt előállítani. Houghthon angol kémikus 1857-ben az eljárást fára is alkalmazta. 1866-ban Eckmann, Tilghman, Minscherlich a nátronlúgot szulfitlúggal helyettesítették. Ma már csak speciális célokra (mint nátronpapiros) használnak nátronlúggal főzött cellulózt, az író- és nyomtatópapirosokhoz kizárólag szulfitcellulózt, mely könnyebben fehéříthető, lágyabb nyersanyagot ad. A cellulóz-gyártás lényege abból áll, hogy fatönköknek külső kérgét gépi vagy kézi erővel letisztítják, majd hatalmas tárcsás balták segítségével gyufaszálvékonyságú kis lapokra aprítják és samottal bélelt óriási kazánokban 10–20 óráig 2–6 atmoszféra-nyomás mellett nátron- vagy szulfitlúgban főzik, úgy hogy teljesen laza, rostos anyag kerül ki a kazánokból, mely már csak erőteljes mosást és gyenge foszlatást kíván. A cellulóz cca 70:100 cm alakú, 10–15 mm vastagságú táblákban kerül forgalomba. *df*

Cennini: olasz könyvnyomtató-család. Legidősebb tagja Bernát eleinte aranyműves volt, később pedig nyomdásszá lett. 1471-ben Firenzében Vergilius-magyarázatokat nyomtatott. Fiai Domokos és Péter szintén a könyvnyomtatói mesterséget űzték.

Cenzúra: a sajtóközlemények előzetes vizsgálata az erre kijelölt hatósági személy, a cenzor által. Az egyházi cenzúrárt X. Leó pápa vezette be 1515-i bullájával, s példáját csakhamar követték a világi hatalom urai is. Nálunk 1570-től kezdve volt érvényben a cenzúra. Az 1848-i sajtótörvény eltörölte; a háború alatt s még jóval utána is a kivételes hatalomról szóló törvény (1912:LXIII. tc.) alapján gyakorolták. L. még Admittitur és Szabadalom.

Cérnafűzőgép: l. Fonalas fűzőgép.

Ceremoniale: katolikus szertartáskönyv.

Cerográfia: régi lemezkészítő eljárás; viaszréteggel bevont fémlemezre rajzolnak, s erről galvanót készítenek.

Ceruza: A 17. század végéig a leghíresebb rajzoló, így Holbein, Dürer és mások, ólom-ónkeverékekkel készült szerszámmal rajzoltak. 1665-ben az angolországi Borowdaleben grafitot fedeztek föl, amely rajzolásra kitűnően bevált. A grafitot óvatosan repesztették a bányákban, négyszögletes vékony rudakra fűrészték és fapálcikákba foglalták. Kezdetben ezeknek a belsejét is tüzes dróttal fűrték ki, vagy pedig két darabból készítették és a grafit helyét kivájták vagy kiégették és így tették bele a grafitrudacskát. Hogy ide-oda ne mozogjon, megennyvezték a grafitot és úgy ragasztották bele a fába. Később a grafitot megőrölték, kénnel és enyvvvel, vagy vízahólyag-oldattal keverték és így összenyomva pálcákká alakították. Az ilyen anyagokból más országokban, Francia- és Németországban is kezdtek ceruzát gyártani. A ceruza-ipar azonban mégis csak 1761-ben kezdett fölvirágozni, amikor Faber A. W. Steinben

gyárat alapított. Majd később, 1795-ben Hardtmuth J. Budweisban megalapította ismeretes gyárat.

Ceruza hosszúsága: A jó rajzoló tempó elsajátíthatása okáért nagyon ajánlatos mindig olyan ceruzákat használnunk, amelyeknek hosszúsága nagyjából egyforma. A rövidke ceruzát ugyanis egészen másképp tartjuk a kezünkben, mint a teljes hosszúságút. A rövidebb ceruzát ezért fémből készült ceruzameghosszabbítóba helyezzük.

Ceruza keménysége: ennek jelzése a kereskedelemben vagy számokkal történik (pl. a Hardtmuth- és Faber-féleknél is), amikor az 1-es számú ceruza a legpuhább és a 6-os a legkeményebb; vagy pedig betűkkel, mint a kitűnő és kiadós Koh-i-noor gyártmányánál, amikor a H betű a keménységet, a B a puhaságot és vele együtt a feketeséget is jelzi (BBBBBB a legpuhább és legfeketebb, valamint HHHHHH a legkeményebb).

Ceruza-nyomat: cink- vagy alumíniumlapokról készülhet. Például a sima avagy szemcsézett alumíniumlapot foszforsavas gumival maratják és az így keletkezett oxidrétegbe belekarcolva egészen az alapjáig a rajzot: olajjal beeresztik s aztán nyomtatnak róla.

Cezúra: a. m. sormetszet, amely a verssort kétfelé osztja.

Chaix: francia könyvnyomtató-család. Alapítója Napoleon 1845-ben nyitotta meg kicsiny nyomdáját s könyvkereskedését Párizsban. 1865-ben történt halála után fia, Albans (1832–1899) vette át a vállalat vezetését s azt nagyra fejlesztette. A vállalat egyszersmind híres szakiskolát is tart fenn.

Chaix-féle szedőgép: a szedőgépek egyik őse. 1844-ben szabadalmaztatták Párizsban. Szerkezete olyanforma volt, mint a Delcambre-féléé. Chaix azonfölül olyan külön gépet is szerkesztett, amely a szedők által szétosztott betűket a szedőgépben való újabb használhatás végett talpra állíttatta s egymás mellé sorozta.

Chapel (angol): a. m. kápolna. Az angol nyomdász-segédek a múlt századokban így nevezték maguk közt a nyomdát. Belső ügyeikben az egyes «kápolnák» emberei ítékeztek. Amit a személyzet többsége ítéletileg kimondott, megföllebbezhetetlen volt; «a kápolna nem tévedhet», mondja egy régi tipográfus-példabeszéd.

Charles Victor Philarète: francia betűszedőből lett író és nyelvtudós, szül. 1796-ban, megh. 1873-ban. Még betűszedősködése idején megnyerte a francia akadémia által nyelvtörténeti műre kiírt pályázat nagydíját. Később regények és nyelvészeti, valamint irodalomtörténeti művek sokaságát írta.

Chaucer-Type: Morris Williamnek, a modern könyvművészet megteremtőjének a középkori nagy angol költőről elnevezett gótikus betűje.

Chevreul színek: I. Színekörök.

Chiaroscuro: a színes fametszetek készítésének az a módja, amikor az egyik dúc a kép körvonalait, egy másik, esetleg több más, az árnyékolást adja. Az utóbbi dúcokról régebbi időkben rendszeren a szépfesték különböző árnyalataival nyomtattak.

Chierico Francesco: egyik legjelesebb könyvdíszítő művész a 15. században. Zománcos finomságú miniaturákat festett. Mátyás király számára is dolgozott.

Chiffre (francia): a. m. számjegy, szám, titkos írásjegy.

Chrastina Dániel: zsolnai, majd később puchói nyomdász 1713-tól 1730-ig.

Chronica Hungarorum: az első magyarországi nyomtatvány. (Chronicon Budense-nek is nevezik, de nem ez az igazi címe.) 1473. június 5-én jelent meg. 67 oldalra terjed, s vastag fehér papírosra van nyomtatva. A magyarok történetét ismerteti két részben, a honfoglalástól

Mátyás király koráig. Kolofonjának latin szövege a következőképpen hangzik: «Finita Bude Anno dni M.CCCC.LXXIII. in vigilia penthecostes: per Andream Hess».

Church-féle szedőgép: A szedőgépek egyik őse. A birminghami Church William mérnök 1822-ben szabadalmaztatta. Egyes betűket sorozott egymás mellé. A sorok kizárása kézzel történt. Osztó szerkezetről nem volt szó a szabadalomban.

Cianotípiá: fényképek előállítására és rajzok másolására alkalmazott eljárás, amelynek keresztülviteléhez a vörös vérlúgsót és egy vasoxidos oldatát használják. Ez oldatoktól itatott és aztán megszáritott papirosra a fény a vaskloridot vasklorürre változtatja, amelynek vörös vérlúgsóval való vegyülete berlini kéket ad. Ezt az eljárást Herschel 1840-ben találta fel, azóta akkép egyszerűsítették, hogy a papirost vörös vérlúgsóval és citromsavas vasoxid-ammóniákkal itatják. Így aztán közvetlen úton kék képet nyernek, amelyet vízzel mosva állandósítanak.

Ciceró: a 12 pontos betűnagyság megjelölése. Az elnevezés Schöffner Péter idejéből datálódik, aki 1462-ben ilyenforma nagyságú betűkkel nyomtatta ki a nagy római szónok leveleit. Ausztriában meg Svájc némely vidékein egyszersmind számítási egység; egyebütt a számítás ponttal történik.

Cicero összerakható betűi: A nagy római szónok (Kr. e. 106–43) egyik művében összerakható csontbetűket ajánl a gyermekek játékaul. Ebben az ötletben már benne van a másfél ezer évvel későbbben testet öltött gutenbergi gondolat is.

Cie vagy **Co., Comp.:** a Compagnie (társaság) vagy Compagnon (társ) szó rövidítése.

Ciklográf: Steinbach Józseftől feltalált nyomtató készülék, amely hivatva lett volna a gyorsírást helyettesíteni. A készülék körforgású korongon alapul (innen a neve is, amely magában foglalja a betűket, s rendkívüli gyorsaságánál fogva 2000 fordulatot tehet percenként. A szónok mérsékelt gyorsaságú beszéd mellett percenként 6–700 betűt mondhat el és így a készülék 6–700 fordulattal képes volna ilyen szónoklatot szóról-szóra lemásolni. A készülék tehát ez esetben az összes elmondott betűket kirakván, befestékezi, a papirosra lenyomtatja, megmossa és helyére visszavezeti, elosztja. E szerint tehát a ciklográf mindenki által olvasható, nyomtatott betűkkel helyettesíthetné a sztenográfiát, ha ugyan már teljesen készen volna. Erről azonban egyelőre még nem lehet szó.

Cím: az irodalmi mű neve, jelzése. Néha egy szó, vagy név, máskor egész mondat, sőt régebben, különösen a barokk-korban, több sorra terjedő, alcímekkel ellátott cikornyás szerkezet. A jó, vonzó cím előmozdítja a könyv kelendőségét.

Címbetű: minden olyan betű, amely a könyvekben, újságokban stb. előforduló címek szedésére alkalmas.

Címek közti beosztás: a sor- és sorcsoport-közi beosztásokra különös gondot kell fordítanunk. A legszebben alakított sorok hatását is tönkre teheti a hibás beosztás. A soroknak nem szabad sem egymás nyakán ülni, sem pedig túlságosan messzire esni egymástól. A lipcsei könyvcímszedési szabályok részletesen intézkednek a beosztás mértékéről. Az ezek alapján dolgozó szedő a «kiemelkedő» sorok számát veszi alapul. Ez azt jelenti, hogy az apró sorocskák (A, Az, És, Irta stb.) nem számítanak. A szignet, monogram is egy sort számít; olyan könyvcímnél azonban, amelyknél ilyesmi nincs, avagy csak lénia van a helyükön: ez a hely, illetőleg lénia 2 sornak vevődik. A sorcsoportok 1–1 sort számítanak. Az összes számításba jövő soroknak a magasságát összeadva, ezt a kolumna magasságából levonva, s a megmaradt hely terjedelmét a számításba jöhető soroknak a számával elosztva: megkapjuk a «beosztási egység»-et, amelyből minden számításba jövő sor közé kerül egy-egy. Például: Egy szignet nélkül való könyvnek a címében van 7 számításba jöhető sor, illetőleg sorcsoport,

s ezenfölül 2 sort számít a cím lába fölötti üres térség (a szignet helye); ez összesen 9 sor. A cím magassága 43 ciceró, ebből a 9 számba jött sor összesen 16 cicerót foglal el; marad 27 ciceró. Ezt a 9 sorral elosztva ($27:9 = 3$), a beosztási egység 3 ciceró lesz, vagyis 3–3 ciceró kerül mindenik sor, illetőleg sorcsoport közé (a cím lába előtti tér tehát a beosztással 3 egységnyi lesz) és 1-szer 3 ciceró az első sor elé. – Más példa: 43 cicerós könyvcímről van szó, 5 sorral, illetőleg sorcsoporttal s egy 5 cicerós monogrammal. Az 5 sor meg az 1 sort számító monogram összesen 19 cicerónyi teret foglal el, marad tehát a beosztásra 24 ciceró. Ezt a sorok számával, 6-tal osztva: 4 ciceró lesz a beosztási egység; ennyi kerül a monogram alá és fölé is. Megjegyzendő még, hogy a betűnek ú. n. húsát beosztáskor mindenkor bele kell számítani a beosztási egységekbe.

Címező gépek: olyan szerkezetek, amelyek segítségével rendszeresen széjjelküldésre kerülő levélborítékok címeit nyomtatják, mégpedig előre elkészített lemezekről. Vannak különböző rendszerű ilyen gépek; az egyik sablonokról nyomtat, a másik kidomborodó betűjű fémlemezekről; van olyan is, amely nyomdabetűkkel sokszorosít, s vannak szénpapirost átütő eljárással dolgozók is. A munkamenet valamennyinél annyiban azonos, hogy az egyik oldalon fölhalmozott lemezekből – emeltyű megnyomására – egy-egy leválik, a levélborítékra reányomódik, s azután a másik oldalon megint fölhalmozódik. A különböző speciális célokhoz képest vannak olyan automatikus, félautomatikus stb. címező gépek, amelyek hengerpapirosról nyomtatnak például címszalagokat és mingyárt enyvezik is azokat.

Címiroda: vállalat, amely foglalkozási ágak, városok vagy községek lakóinak címeit összegyűjti, osztályozza és ezeket a címeket borítókra, címszalagra vagy külön jegyzékre másolva eladja.

Cím-ív: az a nyomtatott ív, mely a főcímet foglalja magában. Rajta van még a szennycím, az ajánló és esetleg a gyűjtőcím is, valamint az előszó.

Címke: l. Vignette.

Címkép: valamely könyvben annak fő tárgyára vonatkozó ábrázolás. Rendszeren a címlap mellé kötik. Kisebb terjedelmű címkép néha a címoldalra is kerül, a tulajdonképpeni cím és a kiadó neve közé.

Címkiadás: egyes munkának olyan ú. n. új kiadása, midőn a kiadó a könyvet új címlappal és új évszámmal ellátva, mintegy új köntösben másodszor hozza piacra, többnyire mérsékeltebb áron. Oly címkiadást rendezni, mely a «javított» vagy «bővített» jelzővel is el van látva, nem illik s ez ellen a szerző is tiltakozhatik. Olyan könyvből, melynek készletét más kiadó a tulajdonjog nélkül megvette, az új tulajdonos címkiadást nem rendezhet; épúgy ellenkezik a tisztességes eljárással, ha a kiadó valamely munka példányainak egy részét az eredeti címtől eltérő címlappal látja el. Ez a művelet büntetendő cselekmény tárgya is lehet.

Címlap: a könyv címét, szerzőjének nevét, rendszerint a kiadó nevét s a kiadás helyét és évét, valamint egyéb adatokat tartalmazó oldal a könyv élén. Hátlapja a nyomda impresszumát és a copyright-et tartalmazza. Több műből álló sorozatnál baloldalt áll a sorozat gyűjtő címlapja, jobboldalt az egyes műé. A címlap előtt az ú. n. «szennycím», az utána következő lapon pedig a dedikációs cím vagy ajánlásos oldal szokott helyet foglalni. A címlap tipográfiája hű tükre a kor művészi és nyomdászati ízlésének; érdekesen mutatja ezt ki Kner Imre «A tipográfiai stílus elemei» című tanulmányában (Magy. Grafikai Almanach 1933). Régebben metszetekkel (vignettákkal) szokták díszíteni, ma a kiadó szignetje ékesíti. A címlap szövege rendszerint megismétlődik a könyv fedelén. *kj*

Címsorok nagysága: l. Rubrikák.

Címszalag: a hírlapkiadásnál használatos papirosszalag, melyre az előfizető neve és lakása (legtöbb esetben az előfizetési időszak is) van nyomtatva. Az ilyen címszalag alatt küldött hírlapok postaszállítási kedvezményben részesülnek. A címszalagok a hírlapok expedícióiban postajáratok, vasúti vonalak, vidékek és városok szerint vannak erre való fiókokba beosztva.

Címszedés: 1. Mesterszedés és Rubrikák.

Címtábla: kereskedelmi, ipari vállalatok helyiségeinek külső falhomlokzatán üvegből, fémből, fából, vászonból vagy világító testekből készített tábla, amely a cégnevét, mesterségét jelzi.

Cink (horgany): kékes-szürke, a levegőn oxidálódó fém; olvadási hőfoka 420 C-fok. A sokszorosítóiparban nagy a jelentősége: a nehéz litográfiai kőnek pótlására használják. Az offset-nyomtatásnál s mert a rotációs gép formahengerére ráhajlítható: korszakot alkotó jelentőségű. A kemigráfiában pedig általában a cinket használják klisé-készítésre.

Cinkfehér (horganyfehér): tiszta cinkoxidból áll; kevésbé főd, mint a kremsi fehér, rosszabbul is szárad, festékező ereje is kisebb, de bármely festékkel keverhető.

Cinklemez kezelése (a litográfiában): 1. Strecker dr. eljárása.

Cinklemezről való autografálás: ez úgy történik, hogy a zsíros tintával készült írást a tiszta cinklemezre átnyomtatják, gumizzák, jól behengerlik, s gumi, csersav, salétromsav és foszforsav keverékével maratják. Ha a nyomtatással elkészültek: terpentinnel, lúggal s vízzel lemossák a lemezt, majd pedig újra való használhatóság miatt könnyedén lecsiszolják.

Cinkléniák: 1. Léniák.

Cinkográfia: így nevezik: 1. a cinklemezről való litográfiai nyomtatást; 2. a kemigráfiai (l. o.) eljárásokat s az ezek útján készült könyvnyomdai kliséket.

Cink-oxid: kliséink és egyéb nyomtatólapjaink veszedelme. Ellene vazelinrel, aszfaltlakkkal való bevonással védekezhetünk. Gyakran régi, már használt cinkklisék kerülnek a gépmester kezébe, olyanok, amelyeken immár kétségtelen nyomai mutatkoznak az oxidációnak. E nyomok, különösen ha autotípiáról van szó: főképp abban nyilvánulnak meg, hogy vagy csak szürkésen, vagy pedig nagyon is feketén tűnnek elő a levonaton. E nyomoknak természetesen ugyanolyan foltok felelnek meg a klisé felületén. Már most a legtöbb gépmester úgy véli a klisé kireparálhatni, hogy nekiáll benzinnel, terpentinnel meg kefével, s dörzsöli az illető helyeket, amennyire csak tudja. Valami különös eredménnyel természetesen nem járhat ez, tehát a legtöbb esetben csiszoló vászonnal folytatja a dörögölést, addig, amíg a klisé csakugyan végképp tönkre megy. Pedig ilyenkor többnyire volna mód a segítségre, amennyiben az oxidáció eleinte csak a klisé fényét, politúrját semmisíti meg, s azután megállapodik. Ebben a stádiumban a baj még nem komoly, mindössze, hogy a festék az illető helyeken nem akarja megfogni a klisé. Terpentinnel, benzinnel való mosás ilyenkor nem használ, hanem annál sikeresebb eredményt láttunk a törlogumival való ledörzsöléstől. A gumi olyan alaposan eltávolítja a klisé vékony oxidrétegét, mint semmi más különben. Persze, hogyha az oxidáció helyenként már mélyre marta a klisé: a gumival való ledörzsölés sem használ. A cinkoxidot sokan azonosnak vélik az ólombetű ritkábban előforduló oxidálódásával, illetőleg azt hiszik, hogy a betű oxidálódásának a betűfémbe keveredett cink volna az okozója. (L. Oxidáció.) Ez aligha lehetséges, mert a cinknek már igen csekély mennyisége – néhány ezrelék is – annyira «megmérgezné» a betűfémeket, hogy azt többé semmiféle eszközzel vagy géppel földolgoztatni nem lehetne.

Cinkotípiá: a fotográfia segítségével készült könyvnyomdai vonalas klisé.

Cinksárga (horganysárga): krómsavas cinkoxid. Mint nyomdafestéknek nem nagy a jelentősége, mert a struktúrája durvább, a kisebb betűt meg az autotípia ponthálózata hamar teletömi. Kénes festékekkel keverhető.

Cinkszulfítfehér (horganykénegfehér): könnyebb fajsúlyú festék, mint a kremsi fehér, eléggé fődőképes, bár fehérségre mögötte áll a kremsi fehérnek. Bármely tarkaszínű festékekkel keverhető.

Cinóber: a természetben is előforduló, de újabban majdnem kizáróan kénesőből gyártott szép vörös festék. Meglehetősen drága. L. még Festékkeverés.

Cirill betűk: összefoglaló neve az oroszok, szerbek és bolgárok betűinek. Az oroszok térítőjéről, Szent Cirillről nevezték el.

Cirillika: a. m. cirill betűk.

Cirkalom: l. Körző.

Cirkuláré (franciául: lettre circulaire): a. m. körlevél, vagyis valamely ügyben sokakhoz intézett azonos szövegű nyomtatvány.

Cirkuláris-betűk: l. Körlevelek szedése.

Cissarz Johann Vinzenz: német grafikusművész; szül. 1873-ban. Mint plakát- és könyvművész európai hírnév. Betűtervezéssel is foglalkozott.

Citatum (latin): a. m. idézet.

Citoantipor: a gyors-stereotipáló szerkezetek körébe tartozó ú. n. félautomatikus gépkombináció. A nürnbergi Kempe-Werk készíti.

Citokrómia: a. m. gyors színes nyomás. Így nevezi a müncheni Albert Ede egyik találmányát. Ennek segédelmével négyszínű nyomatok egyetlen nyomással állíthatók elő. Citokrómiás nyomtatáskor először valami preparált fekete festékekkel nyomtatódik tele egy lemez, erre aztán a fotográfiai úton készült három lemezzel nyomtatódik át a három alapszín, de a mostanitól eltérő nüanszirozásban.

Citokrómiai gyorsajtó: Albert E. dr. citokrómia nevű négyszínnyomtatásához gépet is szerkesztettek Párizsban. Négy cilindere volt, s a nyomtatás egy munkamenettel történt rajta a színek következő sorrendjében: fekete, vörös, kék, sárga.

Citoplate: gyors-stereotipáló gép. Középső részét egy négyezer kilónyi fémet magába foglaló kazán teszi; ennek három oldalán 1–1 különböző formátumra berendezhető komplett stereotipáló készülék van, a negyedik oldalról pedig a fűtés történik. Az öntőműszerbe illesztve a matricát, a szerkezetet lecsukják, majd meghúzva az ú. n. öntőfogantyút: az öntőpalack néhány másodperc elteltével megtelik folyós fémmel. Eleresztve a fogantyút: hideg víz hűti le az öntvényt, mely ekkor egy hengerre kerül, ahol a matrica leválasztódik róla, majd a csingák levágódnak, a szélek «facettásra» gyalulódnak stb., szóval a lemez teljesen készre, vagyis nyomtathatóvá szabatosítódik.

Clair-obscur: francia neve az olasz chiaroscuro-nak (l. o.).

Clarendon: az egyiptienne betűnemnek alfajtája; szöveg kitüntetésére és címek nyomtatására való.

Clarendon Press: nagyhírű könyvnyomtatóműhelye Oxford városának. Alapított Clarendon lord által 1713-ban.

Classohn A.: az 1848–49-i, viszontagságos sorsú Banknyomda vésnöke.

Claviatura (latin): a. m. billentyűzet (l. o.)

Cliché: l. Klisé.

Cloche-normande: 35:52 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Closius György: 1830-ban vette át a nagyszebeni Barth-féle nyomdát, amely 1892-ben való megszűnéséig családja birtokában maradt.

Clymer György: a Columbia-sajtó feltalálója. Meghalt 1834-ben Londonban.

Co., Comp.: l. Cie.

Cochin Nicolas: francia betűmetsző, egy kicsinyszemű, a tizennyolcadik század szellemét lehelő könyvtípusa «Sonderdruck-Antiqua» néven terjedt el a kontinensen.

Codex rescriptus: l. Palimpszesztosz.

Codicelli (latin): a. m. könyvecskék. Így nevezték a római világban azokat a papiruszra készült írásokat, amelyeket bőrszíjakkal leporrello-album mintájára fűztek egybe.

Codignola: olasz szedőgép-főtaláló. A gép a Westcott-féléhez hasonlított; egyes betűket öntött s azokat végnélküli acélszalagon szállította a gyűjtőhelyre.

Cogger-sajtó: l. Kézi sajtó.

Cohras-nyomtatás: annyi mint batiknyomtatás (l. o.)

Colard Mansion: kitűnő németalföldi őstipográfus; 1476-tól fogva dolgozott Brüggeben. Érdekes szemigót betűje volt, s nyomtatványait önmaga illusztrálta.

Collator: l. Ügyelő.

Colonel: 7 pontos betűnagyság neve a hollandusoknál.

Coloris: francia neve a koloritnak, magyarul színezettségnek.

Colt's Armory sajtó: az első párhuzamosan nyomtató és hengeres festékező készülékkel ellátott tégelyes sajtó.

Columbian: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 16 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 15,01 méterpontjának.

Columbia-sajtó: l. Kézi sajtó.

Columna: l. Kolumna.

Comma: tulajdonképpen a. m. az üstökös feje; átvittén, a helyesírásban a. m. vessző.

Commelin Jeromos: könyvnyomtató, meghalt 1598 körül. Református volt, s Genfben, majd pedig Heidelbergbe költözött. A görög és római klasszikusokat adta ki.

Compactor Bálint (Gevers): 17. századbeli magyar könyvnyomtató. Könyvkötő volt és vezetéknevét is a mesterségétől nyerte. Mint vándorlegény került Kassára, hol 1642-ben már mester volt. 1653-ban megvette a város nyomdáját, melyet magyar és német betűkön kívül görög betűkkel is fölszerelt.

Compleo: a Würzburgban gyártott gyors-stereotipáló gépezet segédszerkezete (vájoló készülék, gömbölyű gyalu meg eszterga összetétele).

Composite Typobar: a brooklyni Brott Lucien egyes betűket öntő és szedő és aztán sorrá forrasztó érdekes találmánya. Annyi öntőformája volt a gépnek, ahány betű van az ábécében. Az itt öntött igen kurta betűtípusok a szedőszerkezetnek csatornáiba vezetődtek, ahonnan a billentyűzés következtében mindig egy-egy megfelelő betű nyomult ki a sorjázóba. A sorok

zárása rövidke acélékekkel történt; ha a sor készen volt: fölemelődött egy öntőkészülékhez, ahol pillanatnyi idő alatt rendes nyomdai betűmagasságra kiegészítő, a spáciumos hézagokba is behatoló tömör lábat kapott a sor.

Compositeur (francia): a. m. betűszedő.

Congregatio de propaganda fide: missziós társulat Rómában; mindenféle exotikus betűkkel felszerelt, máig is meglévő nyomdájának alapjait még X. Leó pápa rakta le 1516-ban.

Congreve-nyomtatás: a 19. század elején terjedt el, de valószínű, hogy már Schöffler Péter is így nyomtatta zsoltáros könyvét. A szedésforma egyes részeit – például az iniciálékat – minden egyes nyomat elkészítése előtt kivették a formából. A szedést külön, a kiemelt részt külön, más-más színnel befestékezve visszahelyezték és úgy nyomtattak színes munkát. *nli*

Conlechner Károly: kitűnő poligráfiai technikus; 1848–49-ben Landerer Lajos mellett ő volt a vizsontagságos sorsú Banknyomda (I. o.) ügyvezető igazgatója.

Conté-kréta: a nagyvonásos szabadkézi vázlatozásnál fontos eszköz; fehér és fekete színben, különböző keménységű fokozatokban árusítják.

Converse-féle szedőgép: a múlt század vége felé találták föl Amerikában; a sorzárás ékformájú acélspáciumokkal, automatikusan történt rajta. Kurzívot és a magazinok cserélgetése útján hétféle betűmagyságot is lehetett a gépen szedni.

Cooper Oswald: német grafikusművész; nevét főképpen az ecsetvonalas reklámbetűi tették ismertté nyomdászkarrierjében.

Cooper-sajtó: I. Kézi sajtó.

Cope-sajtó: a. m. Albion-sajtó (I. o.).

Coptotype: a szedőgépek egyik, a francia Armengaud és Gallien által felfeltalált ősi szerkezete. A mechanostereotípiái gépek csoportjába tartozott. A betű képe ugyanis gyűrű módjára hengerre csavart cinkreglettába lett belesajtolva. A sajtolás egy a szélén matricákkal ellátott koronggal történt, amely mindig úgy fordult, hogy a szükséges matrica kerüljön alul. A reglettákat nyomtatás után újra beöntötték, s ekképpen osztásra nem volt szükség.

Copyright (angol): annyi mint valamely nyomtatott mű fordításának és utánnyomtatásának a joga. (Nemzetközi viszonylatban az 1886-i berni konvenció határmáránya.) A magyar törvények szerint a szerző halála után művei 50 esztendeig védve vannak a jogosulatlan kiadás ellen.

Coquille: 45:56 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Corale: a 40 pontos betűmagyság neve az olaszoknál.

Corey és Harper szedőgépe: az öntődei betűket egymás mellé sorzó gépek közé tartozott, s a sorok megteltekor egy skála mutatta rajta, hogy mennyi és minő spácium kell a sor zárásához. Ezeket aztán kézzel dugdosták közbe.

Corpus: I. Korpusz.

Corpus Juris Hungarici: a. m. a magyar törvények összessége. Legelső kiadását a bécsi Singrinus nyomatta ki 1516-ban.

Correctis corrigendis imprimatur: a. m. a hibák kijavítása után nyomtatható.

Corrigenda (latin): a. m. sajtóhiba-helyesbítés.

Corvina: a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének közlönye. Egyidős az egyesülettel, 1878 óta jelenik meg. Első szerkesztője Aigner Lajos volt (l. o.). 1919 óta Keéri-Szántó Andor dr. szerkeszti (l. o.).

Corvina: e címen 1892-ben részvénytársaság alakult a Schlesinger Ignác Károly kaszárnyabeli ujságyomdájából. A következő évben a Révay uccába költözött; itt nyomtatták egyebek közt a «Honvéd», a «Neues Politisches Volksblatt» meg a «Népszava» (1895) című napilapokat is. Vállalataiba belebukva, helyében később a Korvin testvérek nyomdája keletkezett.

Corvinus: az Első Magyar Betűöntödének századeleji, igen elterjedt dekoratív könyvbetűje.

Coster Laurens Jaansoon: hosszú ideig a könyvnyomtatás föltalálójának tartották. Állítólag mint első, 1434-ben Haarlemben faragott volna fából betűket. Ez a legenda ma már hitelvesztett.

Cotta: német kiadó- és nyomdász cég. 1659. évben alapították meg Tübingenben. 1798. szept. 9-én indította meg e cég Augsburgban a híres «Allgemeine Zeitung»-ot, mely lap 1882 óta Münchenben jelenik meg.

Couleur (francia): a. m. szín, színezet.

Couronne: a 36:46 cm-es papirosnagyság neve a franciáknál.

Couvert: franciául a. m. boríték.

Cox-féle szedőgép: Negyvenöt év előtt volt Amerika szenzációja. A chicagói Cox Paul találta föl; a gép már automatikus kizáró szerkezettel volt kapcsolatos; a neve is erre utal: «The Cox Selfspacing Typesetting Machine». A sorzárás először hullámos ólomlemezekkel történt, később azonban már ékeket szedtek a szavak közé; ezeket az ékeket a sor megteltekor a szükséghez képest kijebb húzták avagy beljebb tolták.

Cramoisy Sebastien: tudós francia tipográfus a 17. században. Richelieu bíboros a «Typographia Savariana» elnevezésű nagyszerű nyomdát «királyi nyomda» címmel a Louvre-ba telepítve át, annak vezetőjévé Cramoisyt tette meg. Ennek halála után (1669) unokája lett a nyomdavezető.

Cranach Lukács: fametsző, festő és könyvnyomtató. A 16. század húszas éveiben Wittenberg városban nyomdát alapítva, egyebek közt Luther német és latin bibliáját is kinyomtatta. 1553. október 16-án halt meg. A németországi fametszés és festészet legnagyobb mesterei közé tartozik.

Crane Walter: a modern könyvnyomtatás egyik útmutatója, született 1845-ben, meghalt 1915-ben. Nem tanult semmiféle iskolában sem. 1862 óta főképpen a könyvillusztrálásnak szentelte a tehetségét.

Cranmer-biblia: 1550 körül nyomtatta ki a londoni Grafton Richard. Három-négy év mulva, a Katolikus Mária uralkodása idején, már halállal büntették az olvasóit; fordítóját, Cranmer Tamást meg is égették érette. Máriának utóda a királyi székben, Erzsébet azonban már erre a bibliára esküdött föl, s ezt csókolgatta Londonba bevonultakor.

Crantz Martin: az első párizsi könyvnyomtatók egyike. 1470-ben került oda Gering Ulrich-hal és Friburgerrel. 1478-ban visszatért hazájába, Németországba.

Crapelet Charles: francia nyomdász (1762–1809), Párizsban tanulta a nyomdászatot és 1789-ben saját nevére nyomdát alapított. Művésznyomatai voltak. A nyomda különben sokat szerepelt a francia forradalomban. Fia, Georges Auguste (1789–1842) nyomdásztörténeti író is volt; munkája: Des progrès de l'imprimerie en France et en Italie au XVe siècle (1836).

Crato János Henrik: nyomdász; 1590-ben kezdte meg önálló működését a Nagyszébenben felállított és jól felszerelt nyomdájában. E nyomda azonban csak rövid ideig állott fenn a neve alatt, mert 1596-ban már Fabricius János váltotta fel őt.

Crayongravúr: krétarajzos hatású rézmetszetek készítése egy pontozó acélgörgő (úgynevezett ruletta) segédelmével.

Crayontípiá: az üvegraszter föltalálása előtt kísérletezett véle Zucatto, aki átnyomtató festékkel bevont gaze közbetételét próbálta meg a kemigráfiai átvitelkor.

Crêpe-papiros: kínai eredetű, puha papiros.

Crocker-toll: a tasmaniai Crocker S.-től föltalált toll; könyvnyomtatósajton nyomtatható üvegklisék előállítására való. Bensejében viasz van, s ha megmelegítjük, e viasszal tinta módjára írhatunk. A nyomtató-lemez úgy készül, hogy a negatív rajzot vastag üvegtáblára a megmelegített tollal rárajzoljuk, s aztán fluór-hidrogénsavat öntünk rája. Az üvegnek viaszos helyei ekkor változatlanul maradnak, a többi része pedig mélyre maródik. Az üvegtáblát ekkor vastalpra enyvezve, igen nagy számú nyomást áll ki.

Cronenberg-féle eljárás: 1. Topográfia.

Crown: a 38,1 : 50,8 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Cruda: 1. Krúda.

Cul de lampe: szokottabb francia neve a vignettának.

Cultor: deákos elnevezése a betűszedőknek Erdélyországban.

Custos: a. m. őrszó, vagyis a lap végére írt szótag, amellyel a következő lap kezdődik. Ma már ez nem használatos.

Czakó Elemér (szentiváni): h. államtitkár, kultúrpolitikus és művészeti író, szül. Szolnokon 1876-ban. Már 1902-ben könyve jelent meg a könyvművészetről, feldolgozta a magyarországi sokszorosító művészet történetét, az Egyetemi Nyomda történetének könyvművészeti vonatkozásait, számos cikket írt és előadást tartott kulturális, esztétikai, muzeális, valamint grafikai kérdésekről. Mint az Iparművészeti Iskola igazgatója megszervezte a magasabb nyomdászati szakoktatást, a legkiválóbb szakembereket maga köré gyűjtve. Tíz éven át igazgatta az Egyetemi Nyomdát, nagysikerű tankönyveket hozott létre («Betűország»), általában mint esztétikus a magyar nyomdász-művészetet állandóan igen hathatós módon támogatta. *szi*

Czéh Sándor: 1836-ban kezdte meg nyomdászai működését Magyaróváron. Nyomtatványainak tisztaságáért, szabatosságáért országszerte nagy híre kelt. Ugyanilyen nevű fia 1867-ben Győrött alapított nyomdát.

Czeschka C. O.: német betűművész; 1914 körül rézmetszetes finomságú új könyvbetűsorozattal tette nyomdász körökben is ismertté a nevét.

Czettel Dániel: szül. 1850-ben, megh. 1913-ban. Iskolai tanulmányainak befejezése után kereskedői pályára lépett, majd Amerikába ment és ott egy grafikai szaküzletben nyert alkalmazást. 1881-ben tért vissza Budapestre, ahol grafikai szaküzletet alapított és betűöntődei képviselőt vállalt. 1888-ban ez üzlete keretében egy kis betűöntődét rendezett be. Az 1890. évben alapította meg Falk Zsigmond lovag, Czettel Gyula és Bródy Sándorral az Első Magyar Betűöntő Rt.-ot, a berlini W. Woellmer betűöntőde közreműködésével. Jó szakember és tág látókörű kereskedő volt, aki vállalatát útján igen hasznos szolgáltatásokat tett a magyar nyomdaiparnak. 1910-ben vonult vissza a betűöntőde igazgatói állásától, amikor is érdemei elismeréséül a vállalat elnökévé választották. *ls*

Czettel Gyula: szül. 1843-ban. Inasidejét nagybátyja, Posner Károly Lajos üzletében töltötte, további kiképzését Németország, Francia- és Angolországban nyerte, honnan visszatérve, nagybátyja gyárigazgatójává nevezte ki. Ő hozta Magyarországra az első könyomdai gyorssajtót. 1887-ben elhagyta állását, hogy cégtársával, Deutsch Adolffal a Deutsch-féle műintézetet átvegye. A Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyző Egyesületének hosszabb ideig elnöke volt.

Czetter Sámuel: rézmetsző. Metszvényei alá rendesen odavéste a születése helyét is: Orosházi fi.

Czizek Nikodémus: trencsényi tipográfus 1655-től 1663-ig. Betűi szépek és tiszta nyomtatásúak.

Csak Szorosan: a magyar könyv- és zeneműkereskedői alkalmazottak országos egyesülete. 1873-ban alakult; 1901-ben megindította a hasonló című lapot, újabban a «Könyves» c. folyóiratot adja ki. Elnöke 1933 óta Benedek Rezső. A «Csak Szorosan» név a könyvkereskedelemben szokásos «szoros számla» (l. o.) kifejezésre utal, de jelképesen a szoros összetartás fogalmát is idézi.

Csáktornyai János: a debreceni városi nyomda provizora 1590-től 1593-ig. Ő nyomtatta az első debreceni kalendáriumot is az 1593. esztendőre.

Csalánpapiros: a kínaiak már évszázadok óta foglalkoznak a készítésével. Olyan csalánféleséget használnak hozzá, amelynek nincs fulánkös szőre.

Csapágyak: a forgó tengelyek alátámasztására szolgálnak. Nagyon fontos a kifogástalan működésük minden gépnél, ezért kenésükre nagy gondot kell fordítani, hogy a forgás okozta súrlódás minimális legyen. Kenés hiányában fölmelegszik, berágódik, üzemképtelen lesz és géptörésre vezethet. A súrlódás csökkentésére készülnek a golyós csapágyak, melyeknél a súrlódás jóval kisebb. *nli*

Csapágyfém: a csapágycsésze bélelésére szolgáló, cinkben, cinnben vagy ólomban gazdag lágy ötvözet, melynek alacsony az olvadási pontja; ezáltal az elkopott csapágybélés könnyen kiolvasztható és megfelelő új béléssel pótolható.

Császárkék: l. Festékkeverés.

Csáthy György: a debreceni városi nyomda provizora 1804-től 1817-ig. Trattner Mátyás pesti nyomdájában tanulta meg a könyvnyomtatást és Kiliánnál a könyvárusságot. Majd három esztendőig dolgozott a pozsonyi Landerer-féle tipográfiában.

Csavar: a csavarvonal erőátvivő tulajdonságát használja föl. Található gépeinken mint rögzítő csavar, vagy pedig mint csavarjáratú mozgó rész igen sok változatban.

Csavaros járat: előnye az, hogy a nyomó-alapot messzire ide-oda tolhatja; hátránya pedig, hogy nagy dörzsölődése következtében sok üzemerőt fogyaszt. A szerkezet hengeres dobból áll, amelynek köpenye mélyített s egymásba visszatérő csavarmenetekkel van ellátva. E csavarmenetekben fut a csapjával az alappal összeköttetésben álló siklódarab.

Csebrenyák József: betűszedő; a kilencvenes években a lapbizottság tagja és a Typographia rendes cikkírója, az első Népszava-napilapnak 1895-ben egyik szerkesztője volt. 1898-ban a Bánffy-kormány kiutasította, s azóta Bécsben él.

Cseh szedés: A cseh nyelv a szláv nyelvcsaládhoz tartozik és sokban megegyezik közvetlen rokonával, a tót nyelvvel. Régebben fraktúr betűkkel írták, vagy száz éve azonban majdnem teljesen kiszorította e betűket az antikva. A cseh nyelvben sokféle ékezet meg egyéb írásjel fordul elő, így az összes éles ékezetű magánhangzók: á, é, í, ó, ú, ý. Az ékezet itt hangbeli nyújtást jelent. Egyéb betűk még č (cs), ě (gy), ě (je), ň (ny), ř (rzs), š (s), ť (ty), ů (ou), ž (zs).

Csehszlovákiai Grafikai Grémiumok Szövetsége: (A csehországi, morvaországi és sziléziai grafikai grémiumok központja.) Székhelye: Prága. Elnök: Leschinger Eduárd prágai nyomdatulajdonos. Hivatalos közlönyei a «Grafické Listy» (a cseh nyelvűek számára) és a «Graphische Blätter» (a német nyelvűek számára). Megjelennek havonként. Mind a kettőt Jan Cejka szerkeszti. A grafikai grémiumok tagjai az árszabályközösséghez tartozó nyomdaüzemek. *ne*

Csehszlovákiai Könyvnyomdászok Szövetsége: a világháború utáni első években alakult. Azelőtt ez országban csupán nyomdászegylet (Typografická Beseda) állott fenn és ez a morvaországi, sziléziai, valamint a felső- és alsóausztriai nyomdászegyletekkel a Bécsben székelő osztrák nyomdász-szövetséghez tartozott. A jelenleg (1935) Prágában székelő szövetséget alanti egyesületek alkotják: 1. Csehországi könyvnyomdászok és betűöntők egyesülete. Székhelye: Prága. Helyi csoportjainak száma: 46. Taglétszám: 6696. Nyomdák száma: 741. Az árszabályközösséghez tartozik: 686 (92,83%). Szedőgépek száma: 864. Ezekből Linotype 431, Intertype 167, Typograph 182, Monotype 84. – 2. Morvaországi könyvnyomdászok és betűöntők egyesülete. Székhelye: Brünn. Helyi csoportjainak száma: 11. Taglétszám: 1634. Nyomdák száma: 207. Az árszabályközösséghez tartozik: 195 (88,64%). Szedőgépek száma: 177. Ezekből Linotype 107, Intertype 32, Typograph 29, Monotype 9. – 3. Sziléziai könyvnyomdászok egyesülete. Székhelye: Troppau. Helyi csoportjainak száma: 6. Taglétszám: 345. Nyomdák száma: 52. Az árszabályközösséghez tartozik: 36 (69,23%). Szedőgépek száma: 36. Ezekből Linotype 16, Typograph 20. – 4. Szlovenszkói és podkarpatszkaruszi grafikai munkások egyesülete. Székhelye: Pozsony. Helyi csoportjainak a száma: 19. Taglétszám: 947. Nyomdák száma: 225. Az árszabályközösséghez tartozik: 165 (73%). Szedőgépek száma: 84. Ezekből Linotype 65, Intertype 11, Typograph 8. – A CsKSz össztaglétszáma: 9622, ami az összes nyomdai munkások 96%-át teszi ki. A nyomdásztanoncok száma: 1526. A szövetséghez tartozó egyesületek területein még működést fejtenek ki a nyomók köre, a gép- és hírlapszedők köre, a korrektorok és revizorok köre és a tanoncszervezet, továbbá ide sorolandók a nyomdász dalkörök és szakmai kultúrszervezetek. A tanoncszervezet helyi csoportjai főként a szakmai téren nevelik tagjaikat, szaktanfolyamok, előadások, valamint kirándulások útján. A továbbképzésről az egyes országos egyesületek kebelében alakult szakkörök gondoskodnak. A Typografia-szakképző tagjai számára a magas nívón álló cseh nyelvű «Typografia» havi szakfolyóiratot adja ki tagdíj ellenében. A németajkúak szakképzését a Deutsche Graphische Bildungsvereinigung látja el. E két szakképző egyesület fenntartásához a CsKSz heti 10 fillérrel járul hozzá minden tagilletékből. A szövetség hivatalos közlönyei a következők: «Veslavín», megjelenik Prágában cseh nyelven, 6700 példányban. «Gutenberg», megjelenik Prágában német nyelven 3500 példányban, valamint a «Typografia» (l. o.). A cseh és szlovák tanoncok a «Dorost knihtiskarsky» prágai lapot kapják. Megjelenik 1600 példányban. A német nyelvű tanoncok a Prágában megjelenő «Jungbuckdrukker»-t kapják. Példányszáma 530. A CsKSz hivatalos közlönyei összesen 13.400 példányban jelennek meg. A kollektív szerződés szempontjából külön árszabályközösséget alkot egyrészt Csehország, Morvaország és Szilézia, másrészt Szlovenszkó és Podkarpátszka-Rusz területe. A szakszervezetek munkanélküliségélyéhez az idevonatkozó törvény alapján az állam is hozzájárul. *ne*

Cserejog: a könyvkereskedelemben a viszontárusítónak az a joga, hogy a szoros számlára (l. o.) vásárolt árut bizonyos határidőn belül más kiadványra cserélheti be. A cserejog mérsékli a viszontárusító kockázatát.

Csernoviec György: az első orosz könyvnyomtató. 1493-ban nyomtatta cirillbetűs első munkáit Csernigov városában. A betűmetszésnek kitűnő mestere volt.

Csiksomlyói nyomda: a ferencrendi barátok itteni kolostorában 1676-tól látjuk működni ezt a kis tipográfiát, amelynek első nagy terméke Kájoni János közel 800-oldalas katolikus énekes könyve volt. Első könyvnyomtatóul Kassai András van megnevezve.

Csillag (*): jegyzetek jelölésére használjuk, még pedig zárójellel [*]) vagy anélkül. Az utóbbi mód valamivel modernebb. A kolumna első jegyzetét egy csillaggal (*), a másodikat (**), a harmadikat hárommal (***) jelöljük. A negyedik jegyzethez négy csillag helyett egyetlen keresztet (†) teszünk, az ötödikhez kettőt (††), a hatodikhoz pedig hármat (†††). A jegyzetek ily jelölése tehát, ha egy-egy oldalon bőven van, meglehetősen nehézkes és ízléstelen, azért újabban inkább felső törtszámokat (³) alkalmazunk.

Csillagászati naptár: az 1447. évben nyomtatta Gutenberg János. Töredékét 1901-ben fejtették ki egy wiesbadeni könyvtáblából.

Csillag Ferenc: szül. Pápán 1881-ben; az ottani Reform. Főiskolai Nyomdában tanult 1893-tól 1896-ig. Későbbi kondíciói: Franklin-Társulat, Athenaeum (5 év), Pallas (22 év); közben szoc.-dem. párttitkár volt 6 esztendeig. Nyomdásztársadalmi munkássága: tevékeny munkásságot fejtett ki a szakszervezeti és pártszervezeti mozgalomban, ismételt alelnöke a Budapesti Hírlapszedők Körének, a Helyi Bizottságnak; állandó munkatársa a Typographiának. Megírta – mint társszerző – a Hírlapszedőkör ötven éves történetét. Hat éven keresztül tagja volt Budapest törvényhatósági bizottságának.

Csillámos nyomatok: olyan könyvmatú üdvözlőkártyák, amelyeknek föliratai mintha jégkristályokból volnának. Előállításuk a bronzolás módjára történik, különböző színű csillámporral való telehintéssel.

Csinga: Frecskay János mesterszava a betűk öntőcsapjára. L. Kézi betűöntőgép és Dúcmásolás.

Csiriz: l. Ragasztó-szerek.

Csiser János: 1693-ban ő alapította meg az első papirosmalmot Poprádon. Hosszú időn át ez volt a legjobb híru papirosmalom az egész Fölvidéken.

Csiszológépek: l. Kő csiszolása.

Csomagolás: lásd Nyomtatványok szállítása.

Csomagoló-sajtó: olyan emeltyűs vagy csavaros présféle, amellyel az igen laza és nagy helyet foglaló anyagokat – például papiroshulladékot – könnyen kezelhető és szállítható formákba sajtolják össze.

Csomófogó: a papirosgyártásnál s a cellulóz kikészítésénél használt gép, melynek segítségével a durvább részek meg összegumósodott szálak különválaszthatók.

Csomóírás: a gondolatközlésnek és az események közlésének igen kezdetleges módja. Peruban és Közép-Amerikában volt otthonos a spanyol hódítás előtt.

Csontenyv: l. Enyvezés.

Csonttan: a művészeti anatómiának az a része, amely az ember csontozatának a leírását adja. A csontvázról függ a test körvonalainak fő-fő alakulása, s e körvonalak az izomzat által nyernek kiegészítést.

Csoportos hajtás: több, rendszerint azonos fajtájú gépnek egyetlen transzmissziós tengelyről való hajtása. Ellentéte az egyes hajtás, amikor külön-külön motorok hajtják az egyes gépeket.

Csukló: kevésbé használt magyar neve a facette-nek (l. o.) vagy a közönséges kiejtés szerint fazettának.

Csulik-féle szedőgép: régi szedőgép; 1846-ban szerkesztette meg a cseh Csulik. A billentyűnek megnyomásával megindított betű ú. n. végnélküli láncra került, ahol kampók ragadták meg és a kellő helyzetbe állították. A kizárást külön kellett végezni.

D

Dadan János: jó hírű zsolnai nyomdász 1664-től kezdve. Több tót nyelvű munkát nyomtatott. Évről évre magyar-tót kalendáriumot is nyomtatott.

Daguerrotípiá: abból állt, hogy a föltaláló simára csiszolt ezüstlemezt jódgőzök fölé tartott, s azt ekképpen fényérzővé tette; majd pedig beletéve ezt a lemezt a sötét kamrába: «fotografált» véle. A kép persze még nem volt látható; ez csak akkor következett be, amikor Daguerre a lemezt higanygőzök fölé tartotta; ekkor a jódezüst ugyanis a fény által ért helyeken egyesült a higanymolekulákkal. Ezután az «előhívás»-nak nevezett munkafolyamat után Daguerre nátriumhiposzulfittal a képet meg is rögzítette. Amit fölvételnek, expozíciónak mondanak a fotográfiában: az bizony még elég soká, olykor fél óráig is eltartott a daguerrotípiánál, s nem is voltak valami tartósak a képek. Később maga Daguerre eljárását annyira megjavította, hogy az exponálás ideje két percnire szorult.

Dallastípiá: Dallas Duncan által még 1873-ban feltalált eljárás domború felületű lemezek készítésére.

Dalmatinus György: magyar származású őstipográfus; 1480 körül Velencében nyomdászkodott.

Dalosköreink: ezek elseje volt az 1867-ben alakult pesti «Buchdrucker-Liederkranz», amely azonban «Nyomdász-Daloskör» címen csakhamar megmagyarosodott. Éppen úgy az 1871-ben Budán alapított «Typographia» dalkör. A pécsi nyomdászoknak «Dalkoszorú» című dalosköruk volt már 1873-ban, a pozsonyiaknak 1875-ben. Budapesti nyomdászai dalegyesületek voltak még: a «Gutenberg-Szövetség» (1875), az «Összhang» (1880), «Egyetértés» (1879), «Athenaeum» (1881 és 1889) meg még néhány «házi dalárda», majd a «Budapesti Könyvnyomdászok és Betűöntők Dalköre» (1884), az «Ébredés» (1886) és a Szakegyesület dalosköre (1898) és most a «Budapesti Könyvnyomdászok Dalköre (karnagy: dr. Ujj József).

Daltonizmns: a.m. színvaktság (l. o.).

Daniell-elem: a legegyszerűbb és a szükséges áramot önmagában fejlesztő galvanoplasztikai készülék. Fő része jókora üvegedény; ebben áll a lyukacsos agyaghenger, melybe hígított kénsavat öntenek. Az agyaghenger és az üveg falazata közti űrt tömény rézgálicoldat tölti meg. A kénsav gerjeszti az agyaghengerbe állított foncsoros cinkhengert. A keletkező áram megbontja a rézgálicoldatot és a kiváló rezet a formákra rakja.

Däniker F.: zürichi nyomdász; a 19. század közepe táján szedésgyorsító logotípiás rendszert dolgozott ki. Csak tizenkét logotípiát használt, s kiszámította, hogy e módszerrel évenként jó háromezrezer fogást takarít meg, ami kilenc nyolcadrétű ívnek felelne meg.

Danse macabre (francia): a. m. haláltánc (l. o.).

Danszki-papiros: fölülmúlhatatlanul tartós és szívós papiros. Japánországban készül a Broussonetia papyrifera kéteszendős hajtásainak háncsából.

Darabolás (tágítóké): l. Ritkítás.

Darvas Adolf: könyvnyomtató, született Apostagon 1857-ben. 1871-ben állott be a Pesti Könyvnyomdába szedőinasnak. – 1880-ban a Franklin-Társulatnál előbb a vasúti munkák főszerelője, majd pedig a társulat tisztviselője lett. A nyomdásztársadalomnak hosszú időn át egyik vezető embere, az 1885-iki mozgalom egyik fő-fő irányítója, a kerületi betegsegélyező pénztárnak 3 éven át alelnöke volt.

Datum (latin): a. m. keltezés.

Davis osztó-eljárása: azon alapul, hogy olyanféle folyadékot talált föl, mely a vizet az ólomnál nehezebbé teszi. Már most az a fontos, hogy minden betűnek más-más legyen a súlya; például az i, l, t, f, j stb. betűk súlya is különbözzék egymástól. Az osztani való szedést ekkor vízzel telt hordóba döntik, s az említett folyadékból egy keveset a vízbe öntenek. Ekkor a legkönnyebb betűk (például az i-k) rögtön a víz felszínére emelkednek, úgyhogy onnan lefölközhetők s a szekrény megfelelő rekeszébe rakhatók. Ha ismét egy kevés folyadékot öntenek a vízhez: a hordóban maradt betűk legkönnyebbejei (például az l-ek) szállanak föl; és így tovább. Ilyen módon az egész szedés szépen széjjelosztható.

Daye John: kiváló angol könyvnyomtató a 16. században. Szép új betűket metszett.

Day John: az északamerikai Cambridge városában könyvnyomtatóskodott 1638-tól kezdve.

Deberny Alexandre (1808–1881): a harmincas években kezére került a nagy francia író Balzac betűöntődéje, s az idők folyamán naggyá és világhírűvé fejlesztette.

Deblokálni: a blokálás ellentéte, tehát a helyes betűk beillesztése a szedésbe.

Debreceni könyvkötés: már a 16. században nagy híre volt, s az ottani kompaktorok bízvást megállhatták volna a versenyt a legjava németekkel is. Ez a jeles művészi színvonal az idők folyamán még emelkedett is, mindaddig, amíg az industrializmus le nem csökkentette a könyvkötés művészi tartalmát.

Debreceni könyvnyomtatás: A magyar könyvnyomtatás történetében magyarsága és könyvnyomtatóinak kiváló egyénisége révén Debrecen városáé a legfényesebb szereplés. Debrecen produkálta az 1711-ig terjedő időszakban a legtöbb magyar nyelvű könyvet: 282-t (110 latin nyelvű munka mellett). A könyvnyomtatást a nagy hírű reformátor, Huszár Gál honosította meg Debrecenben 1561-ben. Huszár Gál rövid idővel később Nagyszombatra távozott. Utána 1563-tól 1567-ig Debrecenben Török Mihály nyomdászcodik. Vele egyidőben a vándor könyvnyomtató Hoffhalter Ráfael is nyomtatott Debrecenben. Török és Hoffhalter Ráfael után következik Komlós András (Lupinus) 1569-től 1575-ig. Halála után egy évig özvegyének impresszumát látjuk a nyomtatványokon. Komlós Andrást Hoffhalter Rudolf, Ráfaelnek fia váltotta föl. 1576-tól 1587-ig Debrecenben nyomdászcodott, de közben Nagyváradon is megfordult a sajtójával. Ezután Csáktornyai János dolgozott Debrecenben 1590-től 1593-ig. Utána Lipsiai Rheda Pál következett (1596–1619). Ettől fogva a debreceni városi nyomda élén állottak: ifj. Rheda Pál és Péter (1620–30), Fodorik Menyhért (1632–63), Karancsi György (1663–75), Rozsnyai János (1677–83), Töltési István (1683–86), Kassai Pál (1686–94), ennek özvegye (1694–96), Vincze György (1697–1704), Miskolczi Ferenc (1705–23), Viski Pál (1723–35), Hargitai János (1736–52), Biró Mihály (1752–1754), Kállai Gergely (1756–1759), Hargitai István (1759–84), Huszti Riskó Sámuel (1788–97), Szigeti Mihály (1798–1804), Csáthy György (1804–15), Tóth Ferenc (1816–32), Tóth Lajos (1832–42), Tóth Endre (1845–53), Fodor Ruben (1853–59), Frics József (1859–1899), Keresztessy István (1899–1928).

Decker: német könyvkereskedő- és könyvnyomdász-család, melynek őse György (szül. 1596-ban), utolsó képviselője pedig Lajos Rudolf (1804–1877) volt Berlinben. Halálakor könyvnyomdája a porosz államnyomdával olvadt egybe.

Defektus (magyarul: hézag, hiányos): 1. ha valamely betűből kevesebb öntetett s szedés közben egyes betű teljesen kifogy, míg a többiekből sok van a szekrényben: akkor a betű-mennyiség hiányos, defektus; – 2. ha a szedés betűinek szétoztásánál, a könyv tárgyánál fogva a betűszekrény rekeszei nagyon megtelnek egyes betűvel: e betűket is defektusnak nevezzük s hogy a szétoztás további folyamán a másik rekeszbe ne ömölhessenek, papírzacskóba csomagolva, vagy e célra készült külön szekrénybe rakatnak; – 3. a könyvkereskedelemben defektusnak mondják a sérült, hibás, nem kifogástalan könyvpéldányt.

Dekalkománia: a. m. lehúzó-képek készítése. Ez az eljárás nagyjelentőségű a díszműiparban meg az olcsóbb porcellánedények színes virágokkal, képecskékkel való díszítésekor. Lényege abból áll, hogy a képet keményítő-csirizzel vékonyan bevont papirosra nyomtatják, még pedig a közönséges kromolitográfiákhoz képest fordított színezési sorrendben. Gyakran még fehér földfestékkel alapot is nyomtatnak a színek fölé, amely a későbbi lehúzáskor alul kerülve: emeli a színek élénkségét. Ha az ily lehúzó-kép színnyomatos fölületét kencével bekenik, s az ugyancsak kencével bekent fa-, üveg- vagy pedig fémtárgyra ráborítva, a kence kiszáradása után a képet hátulsó oldaláról megnedvesítik: a papiros keményítőrétege föloldódik és a papiros a tárgyra ragadt színes rétegről könnyedén lehúzható.

Dekameron (görög): a. m. tíz nap történetének elbeszélése; Boccaccio (1313–1375) tíz napra fölosztott száz elbeszélése. Átvittén elbeszélés, gyűjtemény jelentősége is van; ilyen például Jókai «Kis dekameron»-ja.

Del. (deleatur): rövidítése a dele-nek (töröld), deleatur-nak (töröltessék) a korrektúrákon; rézmetszetek alatt a. m. delineavit: rajzolta.

Delcambre és Young szedőgépe: l. Pianotype.

Delejesség: l. Nyomtató-papiros.

Dembour: metzi vésnök, 1834 körül zsíros lakkfestékkel vitte át a rajzait vörösrézre, s azután kidomborodó képűre maratta őket, úgy hogy könyvnyomdai sajtón nyomtatni lehetett róluk.

Dement-féle szedőgép: Az amerikai Dement századvégi szedőgépe elég különös volt: az írógépszerű szerkezetnek patricás talpú kereke volt, s ez végtelen papirosszalag fölött forogva, a billentyű megnyomása következtében litográfiai festékkel egy-egy betűt reányomott a szalagra. A szalagot azután egyforma hosszúságú darabokra vágták, s litográfiai kőre avagy cinklemezre átnyomták és ezáltal az maratható lett. A kizárás úgy történt, hogy a teljes sorok szóközeinél a szalagot szétvágták s aztán széjjeltolták.

Demotikus írás: a. m. népies. Az óegyiptomiaknak a hieroglifákból egyszerűsödött formája, melyben immár mindössze csak százötven a szótagjegyeknek és vagy kétszáz a hangok jelzésére való jegyeknek a száma.

Demy: 44,4 : 59,1 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Denk Johannes: az újrakeresztelők nyomdászból lett apostola; megh. 1527-ben. Mint vándorló könyvnyomtató 1522-ben Baselbe érkezett, ahonnan Oecolampadiusnak tanácsára Nürnbergbe ment rektornak. Innen – amikor tanait kezdte hirdetni – kivesszőzték. Hasonlóképpen járt Sankt-Gallenben, Augsburgban és Strassburgban. 1526-ban visszatért barátjához Oecolampadiushoz Baselbe, itt azonban csakhamar elragadta a fekete halál.

Depó (franciául: dépôt): a szedőszekrényekbe már nem férő betű- és kizáróanyagok, valamint az álló szedések, matricák, öntvények és klisék raktára. A könyvnyomdai üzem szedőosztályának nagyon fontos kelléke. Tanácsos, hogy ennek a raktárnak a kezelője (nyomdásznyelven: depozitőr) oly kéziszedő legyen, aki már huzamosabb ideig van az illető üzem alkalmazásában és jól ismeri az üzem idevágó anyagát és berendezését. A depóban elhelyezett anyagról kartoték vagy könyvjegyzék vezetendő, melyben gondosan jegyezzük fel: 1. a depó-állványnak melyik számú polcában és rekeszében van a fölös betűanyag; 2. a kiadás alkalmával mikor, kinek, mit és mennyit adtunk ki belőle; 3. visszatétel alkalmával a visszatevés tényét rögzítsük meg. A depóban levő klisékről levonat készítenő és dossziéba teendő. Minden klisé levonata mellé írjuk oda, hogy a klisé-regális melyik számú fiókjában található és kölcsönzés esetén: kinek és mikor adtuk kölcsön. Ugyanúgy kell nyilvántartani a matricákat és öntvény lemezeket is. Mindehhez szükséges, hogy a depó-állvány polcait és rekeszeit megszámozzuk, úgyszintén a klisé-, matrica- és öntvénylemez-regális fiókjait is

lássuk el számokkal, mert csak így biztosítható a keresett betű- vagy kliséanyag gyors megtalálása. – A kliséket elraktározásuk előtt gondosan be kell zsírozni, hogy oxidálódásukat amennyire lehet megakadályozzuk. *rá*

Depozíció: a posztulátum letételével, vagyis a segéddé avatással összefüggő ünnepség a 15–18. században. Rendszerint valami vígjátékszerű mókával vette kezdetét s lakomával fejeződött be és annak költségeit természetesen a fölavatásra kerülő ifjú nyomdász – a kornutusz – fizette meg. A depozíció cerimóniája maga meglehetősen mély értelmű és szép volt, de később – a harmincéves háború okozta elvadultság idején – sok durvaság és sikamlósság csúszott belé, ami több helyt a hatóságok közbelépését is szükségessé tette.

Deputátum: régebben olyan művek vagy hírlapok szedésénél, melyek nem a szedett betűk mennyisége szerint, hanem meghatározott heti fizetés szerint állítottak elő, néhol deputátumot adtak a szedőknek (még inkább az inasoknak); ez annak a meghatározása volt, hogy óránként vagy naponként hány sort kellett szedniök.

Derékszög: 90-fokú szög: pl. akkor keletkezik, ha valamely vízszintes vonalat függőleges vonallal metszünk. – Derékszög (Winkel): gondosabb kidolgozásban a betűöntő által is használt szerszám. A betűk és egyéb nyomtatóalapul szolgáló eszközök, valamint azok tartozékainak derékszögű ellenőrzésére szolgál. *ta*

Derített szín: az, amelyet valamely világosabb színnel halványítunk.

Dermatográfia (dermográfia): ritkábban használt, bár találóbb elnevezése az autográfának.

Dermatoid: a. m. műbőr (l. o.).

Derriey Charles: francia betűöntő (1808–1877), 1839-ben bélyegvéső- és betűöntő-műhelyt állított Párizsban. Betűöntvényei révén világhírré tett szert. Találmányai közül felemlítendő: egy csingatóró és betűcsiszoló gép, egy számozó gép bankjegyek készítéséhez, s egy új hangjegy típus-rendszer.

Derriey-féle rotációs: l. Rotációs gépek.

Desatype: a fényszedőgépekre emlékeztető amerikai készülék, mely szöveget szállít az offsetmarató avagy a fotolitográfus számára. Szerkezetét még titkolják.

Descendiaan: a 10 pontos betűnagyság neve a hollandusoknál.

Dessin: minden művészeti és műipari célra szolgáló rajzot így neveznek a franciák.

Dethleff-féle egyengetés: ragasztószer és festék keverékével 4–5 levonatot készítenek a kliséről vékony papirosra. A nedves levonatokot sellakporral telehintve, összeragasztják és kivágás helyett használják.

Dettó-jel: árjegyzékek szedésekor gyakran így nevezik az egymás alatt álló idézőjeleket.

Deutsch Dávid: a Világosság-nyomda igazgatója, szül. 1872-ben Budapesten. A betűszedést a Légrády Testvérek nyomdájában tanulta, s 1888-ban szabadult föl. Élénk részt vett a nyomdász munkások társadalmi mozgalmában. Több ízben tagja volt a Szakegyesület és a Segélyző Egyesület választmányának. Főbb kondíciói: 1903 körül a Fővárosi Nyomda Rt.-nál a Magyar Pénzügy tördelője, 1905-ben tördelője a Világosság-nyomdában készülő lapoknak, majd a nyomda művezetője, 1921 óta pedig a nyomdának technikai igazgatója.

Deutsch Julius: nyomdászból lett ausztriai munkásvezér, szül. 1884-ben. Először nyomdászatot tanult, majd gyári munkás lett, nappal dolgozott és éjszaka középiskolai vizsgákra készült. 1919–1920-ban osztrák hadügyi államtitkár, vagyis hadügyminiszter volt.

Deutsch Mór: a hatvanas évek elején alapított litográfiát Pesten; 1865 év körül nagyszabású könyvnyomdai berendezéssel bővítette az üzemét, úgy hogy az ujságok egész tömegét nyomtathatta ott. Itt készült például Lázár Kálmán gróf «Pesti Hírlap» elnevezésű politikai napilapja is 1867-ben. A kiegyezés után a nyomda addigi «Gyurián és Deutsch» cége előbb «Deutsch Testvérek»-re, később «Czettel és Deutsch»-re változott.

Devanagari-ábécé (általánosságban szanszkritnak mondják): az arám szíriai alfabéta egyik régebbi formájából keletkezett.

De verbo ad verbum: főleg nyelvészeti dolgokat tárgyaló kéziratokon a. m. szóról szóra, betűről betűre (szedendő).

De Vinne Theodore Low: Amerika legjelesebb szakírója, szül. 1828-ban. 1850-ben a newyorki Francis Hart Co. nyomdájában korrektor, majd faktor; 1859-ben cégtárs, 1877-ben pedig a nyomda egyedüli tulajdonosa lett. A szakirodalom terén legjelesebb munkái: «The invention of printing» (New-York 1876); «Historic printing types» (1886); «Cristopher Plantin and the Plantin-Moretus Museum at Antwerp» (1888); «The practice of typography» (1900). Megh. 1914-ben.

Devocionáliák: összefoglaló neve a katolikus vallás kegyszereinek. A régebbi időkben főleg a szentképekre és a misekönyvekre értették.

Dextrin: burgonya- és gabonakeményítő pirítása útján nyert ragasztószer. Mint ilyen, a gummi arabicumot helyettesítheti, kivéve természetesen a litográfiai forma kezelése körül.

Décsi Lajos: szegedi egyetemi tanár, szül. 1868-ban. Sokat foglalkozott a régi magyar irodalommal, bibliográfiával és a könyvnyomtatás történetével. 1899-ben jelent meg tőle: «Magyar író és könyvnyomtató a 17. században», Misztótfalusi Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc legmegbízhatóbb, nagy gonddal és kitűnő történelmi érzékkel készült életírása. Egyszersmind pompás kis korrajz.

Diafánia: áttetsző-nyomtatásos eljárás; célja oly nyomatoknak az előállítása, amelyek az ablakra tapasztva, bizonyos mértékig az üvegfestmény hatását keltik. Az eljárás nyitja az, hogy olyan papirosra nyomtatnak, amelynek az egyik oldala izlandi moha és kevés zselatin keverékével van bevonva. A festék elkészítésekor a kence használatát mellőzik és a követ minden befestékezés után megszáritgatják, mert a fent említett módon preparált papiros a vizet nem tűri. Nyomtatás után lakkozzák a papirost, még pedig len mind a két oldalán külön-külön.

Diafragma: a lencsén áthaladó fénynyaláb átmérőjének szabályozására szolgál. A sugárnyaláb útjának szűkítésével a tájnak élesebb képét nyerjük. A rácson (raszteres) fotográfiánál a fényérzékeny lemezen képződő pontok alakja, nagysága a diafragma-nyílás alakjától és nagyságától is függ. A diafragma területének nagyságával együtt változik az időegység alatt áthaladó fény mennyisége, melynek révén a raszteres negatív vagy pozitív karaktere befolyásolható. *ts*

Diagonális vágás: l. Papiros formátuma.

Diagonális vágású papiros: l. Levélboríték.

Diagráfia: sokszorosító eljárás. Lényege, hogy a nehezebb fajtájú rajzot gumizott tafotára pauzálják, s erről litográfiai körre átnyomják. Különösen építőipari és topográfiai rajzok sokszorosítására ajánlatos.

Dialektus: a. m. nyelvjárás, tájszólás (a magyarban például a palóc, a székely meg a göcseji). Az angolban és a németben a nyelvjárásoknak jelentős irodalmuk van, a magyarban a tájszólásokat csak néha juttatják szóhoz.

Diamand: a 4 pontos betűnagyság neve a hollandusoknál.

Diamant: a 4 pontos betűnagyság neve a németeknél. – A franciáknál a «Diamant» jelölés csak 3 pontos betűt jelentett.

Diamond: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 4 és fél amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 4,22 méterpontjának. Az angolországi «Diamond» csak 3,93 méterpontos betűnagyság.

Diapozitív: valamely fotográfiai negatívnak másolata filmre avagy fényérző réteggel bevont üveglapra. Megvilágítási viszonya tehát a negatívval szemben helyesre fordított. Az ú. n. vetített képek és moziképek vetítése diapozitívon át történik.

Diazotíp-eljárás: a diazo-vegyületek fényérzékenysége és festékké alakíthatóságán (kapcsolás = kopulálás) alapuló fotográfiai másoló eljárás.

Didot: francia könyvnyomdász- és könyvkereskedő-család. Az üzlet alapítója Ferenc (szül. 1689-ben) volt. Ennek jeles utóda Ambrus Ferenc, ki különösen a nyomdászat terén tűnt ki, s nyomdájának számos terméke tipográfiai ritkaság becsével bír. Öccse Ferenc Péter (1732–1795) követte, aki kiváló érdemeket szerzett a nyomdászat, betűöntés és papirosgyártás terén. Fia Péter (1760–1853) nemcsak kiváló nyomdász volt, de irodalmilag is működött. Egyik fia, Saint-Léger volt a végnélküli papiros föltalálója; egy másik fia, Péter folytatta az üzletet, míg a legfiatalabbik, Gyula (1794–1871), Brüsszelben alapított nyomdát, de ezt a nyomdát csakhamar eladta a belga kormánynak s visszatérve Párizsba, ott új nyomdát rendezett be. Ambrusnak egyik fia, Firmin (1764–1836), átvette atyjának betűöntödéjét s a betűöntést nagy tökélyre emelte; mostani betűrendszerünknek ő a megalapítója.

Diepold Floridus: budai könyvkereskedő, 1788-tól 1812 utánig működött, kezdetben Landauer Jánossal együtt.

Dikasztériális papiros: a hármas papirosnagyság (37:53 cm) régi elnevezése.

Diktafon: a fonográfhoz hasonló irodai készülék, amelyet nagyobb vállalatoknál szoktak használni. A gyorsírást takarítják meg véle.

Dimetil-oldat: l. Papirosvizsgálat.

Dinamógép (generátor): indukción és mechanikai meghajtáson alapuló elektromos áramot termelő gép.

Din-formátumos gyorsajtó: A stopcilinderes gyorsajtókat napjainkig ahány gépgyár: annyi-féleképpen építette, aminek a gép ára s működésének gazdaságossága tekintetében olykor meglehetősen káros következményei voltak. Németországban az ipari normalizáló választmány újabban arra törekszik, hogy egyelőre legalább a formátumuk tekintetében egységesítse a gyorsajtókat. Kiindulási pontul természetesen az új «Din»-formátumos arányszámokat vette a választmány, s a gépgyárosokkal való megállapodás értelmében az újabb papirosformátumokhoz jövőre már a gyorsajtóalakok megállapításakor is alkalmazkodni fognak. Idővel pedig ez a normalizálás nyilván ki fog terjedni a gyorsajtó alkotórészeinek legfontosabbjaira is.

DIN: a Deutsche Industrie-Normen, vagyis a német ipari szabványok elnevezésének rövidítése. (Lásd: Szabvány.)

Di-oldat: Wurster német papírtechnikustól összeállított reagens annak megállapítására, hogy valamely papirosban van-e faanyag, vagy sem. A floroglucinnál megbízhatóbb, mert a színes papirosokat is csak faanyag megléte esetén festi vörösré.

Diósgyőri Papírgyár Rt.: l. Papirosgyáraink.

Diotype: a Monotypehez hasonló szedő-öntőgép. Főltalálója a francia Pinel H. Írógépész készülékének munkáját jól el lehetett olvasni, akárcsak az Elektrotypographét. A gép, ha kellett, párosával is öntötte a betűt; innen is kapta a «Diotype» nevet.

Diplomatikus írás: a középkori okiratok írása. A régi magyarországi okleveleken kitűnően tanulmányozhatók az írásbeli stílusok. A kapitális és unciális, a kurzív meg a minuszkula betűk egyaránt megtalálhatók ezeken az okleveleken.

Direkt litográfiai eljárások: ezeknél közvetlenül állítják elő a nyomás alá kerülő rajzot a kővön; így például a tollrajzos, krétarajzos, vésetes litográfia, meg a kőkarc esetében.

Direktotípi: l. Offset.

Discotype: 1916-ban Angliában főltalált szedőgép, mely egyes betűket önt, s aztán azokat sorokká forrasztja össze.

Dísz (latinul ornamentum): mindaz, ami a tárgyakat, vagy ezek bizonyos, a rendeltetésüket szolgáló részeit a maga szépségével kellemetesebb hatásúvá teszi. – A könyvnyomtatásban fő-fő díszítő elem maga a betű. Magának a betűnek díszesítése azonban csak nagyon szűk határok között történhetik.

Díszbetűk: így nevezi a nyomdász az akcidens-betűk közül azokat, amelyeket különbözőféle árnyékolással, rovátkolással, kivéséssel, körülvéséssel stb.-vel dekoráltak.

Díszléniaiák: l. Léniaiák.

Díszműnyomtató festékek: l. Könyvnyomdai festékek.

Diszponenda: a könyvkereskedelemben a bizományba adott árunak az az eladatlan része, melyet elszámoláskor a könyvkereskedő a kiadónak nem küld vissza, hanem annak hozzájárulásával raktáron tart a legközelebbi elszámolásig, anélkül, hogy értékével «szoros számlán» megterhelhetné. (Lásd még Bizomány és Szoros számla.)

Disszertáció: tudományos értekezés; az a munka, melyet az egyetemeken a doktori cím elnyeréséhez megkövetelnek. A legtöbb egyetem megkívánja a disszertációk kinyomtatását, azonban e munkáknak a példányszáma olyan alacsony, hogy a disszertációk nem szoktak könyvkereskedelmi forgalomba kerülni; pedig tudományos jelentőségük néha rendkívül nagy.

Dittmar-féle szedőgép: a hetvenes-nyolcvanas évek szenzációját látták benne. Valósággal csudagép volt, praktikus érték nélkül. Önműködően szedte és osztotta a betűket. Segédgéppel előállított grafikon kellett hozzá, amelyen több ember is dolgozhatott.

Dittokromográfia: a kettőstónusú festékekkel való nyomtatás. E festékek pigmentjéhez valamely más pigmenttel kevert kence van keverve, amely nyomtatás után szétterjed, s alapnyomat hatását teszi.

Divald: könyvnyomtató-család. Az első szereplő tagja: János Márton 1776-ban vette meg a ferencrendiek ismeretlen időben alapított eszéki nyomdáját. 1819-ben Divald Márton Alajos, majd özvegye kezére került a nyomda. 1847-ben Divald Károly lett a tulajdonosa. Őtöle Lehmann Károly vette azt át az 1850-es évek elején.

Divatlapok: a múlt században főleg nőket érdeklő szépirodalmi ujságok gyűjtőneve és címe. Újabban inkább a ruhadivat propagandáját szolgáló, divatképekkel, szabásmintákkal, háztartási receptekkel megtöltött időszakos lapok.

Divatos pontok: l. Oszlopos szedés.

Divíz: l. Kötőjel.

Divizórium: a szedők tenákulumjának villa-formájú része, mellyel a kéziratot leszorítják.

Dob (Tympan, a régi debreceni könyvnyomtatóknál: tempó): a kézi sajtó födelének hátán alkalmazott, vászonnal bevont ajtóforma rész. Egyengetés alkalmával a dobót kinyitották s papirosívek betételével vagy kivételével a nyomás erejét szabályozták. A gyorsajtókon ugyancsak dob az a henger, mely a nyomóhengertől átveszi az ívet, hogy tovább adja a kirakószerkezetnek.

Dobay János: gyulai könyvnyomtató. Az ötvenes évek vége felé nyitotta meg jól felszerelt tipográfiáját. Tanay Józsefnek ő volt a tanítómestere.

Dobay Sándor: a hatvanas évek derekán alapított könyvnyomdát Nyíregyházán.

Dobner Sebestyén Nándor: 1692-ben állított nyomdát Sopron városában. Nyomatványai fölötté ritkák, bár a tipográfia 1731-ig virágzott.

Doboz és dobozgyártás: A mai fejlett dobozipar a könyvkötői iparból indult ki. A század elején a dobozokat a könyvkötőipar készítette kézi munkával; a század közepétől kezdve nagyot fejlődött a dobozipar és önálló szakmává lett. Talán ebben a szakmában van a legtöbb munkagép. A dobozkereslet állandóan fokozódik. Ma nem képzelhető el cukorka, csokoládé, szivar, cigaretta, szappan, parfüm, gyógyszeráru, levélpapiros stb. dobozcsomagolás nélkül. Nagy a fogyasztás hajlított dobozokban (Faltschachtel), melyek laposan szállíthatók, kis helyet igényelnek, ami nagy előny a kész dobozokkal szemben. A hajlított dobozok természetesen nem használhatók fel minden cikk adjusztálására, mert pl. cipőt, kalapot, inget, nyakkendőt stb. csak kész, kemény dobozba lehet csomagolni. – Dobozok sokféle kivitelben készülnek és különféle célokra használhatók fel. A dobozipar a következő dobozokat készíti: Nyers dobozt: minden bevonás nélkül, külső dobozolásra és postai szállításoknál használják. Borított dobozt: ezek jobb kivitelűek, fehér, színes és mintázott papirosborítással, nyomtatással is. Hullámdobozt: ezt speciális gépen állítják elő; van kész és hajlított doboz, különféle belső beosztással (rekeszekkel), tojás, gyümölcs, villanykörte, üvegek stb. adjusztálására; ezek a dobozok igen alkalmasak törékeny áruk szállítására, mert a dobozok a hullámozás miatt igen ruganyosak. Gyógyszerdobozok: ezek szegletes, gömbölyű és hosszúkás alakban készülnek, szép és tiszta kivitelűnek kell lennie; sok rajtuk a kézimunka; a gyógyszertárak kisebb mennyiségben rendelik, rendszeren céges címkével. Ékszerdobozok: ezeket speciális szakemberek készítik nem lemezből, hanem fából, különféle anyaggal, mint papirossal, vászonnal, pergamoiddal és bőrral bevonva, arany díszítéssel és céggel, belül selyemmel, plüssel és bársonnyal bélelve és olyan formákban, amint azt a cikkek megkívánják. Díszdobozok: ezeket a dobozokat olyan cikkek adjusztálására használják fel, amelyeket a vevők ajándékba adnak; a legfinomabb borítópapirossal vonják be őket és képdíszítéssel is kerülnek forgalomba; használják parfüm, cukorka, csokoládé, levélpapiros, szivar és cigaretta csomagolására, de üresen is. Hajlított doboz (Faltschachtel): ennek a használata igen nagy mértékben emelkedett, a kivitele igen célszerű és csinos s készítésével nemcsak a dobozipar foglalkozik; a kő- és könyvnyomdai üzemek igen tetszetős nyomtatással szállítják ezeket a dobozokat, a nyomtatáson kívül ők végzik a dobozok kivágását, esetleg a ványolást, hajlító vágásokat és esetleg a ragasztást is; a hajlított dobozok különféle nagyságú és idomú késekkel készülnek; ehhez a munkához úgy a szedőnek, mint a gépmesternek nagy gyakorlattal kell bírnia; a kivágások rendszeren erős nyomó- és gyorsajtón készülnek; doboznagyüzemek egészen a lemeznagyságig (70:100 cm) rendelkeznek hajlított dobozkivágó géppel; ez a berendezés csakis tömegmunkára alkalmas. Húzott dobozok: készítésük speciális gépen történik, melegítéssel; a lemezeket bizonyos nagyságokra előre kivágják és speciális gépen hajlítják. Kartoték- és irodai dobozok: ezeket még ma is a könyvkötőipar készíti. Maché-dobozok: költséges berendezéssel, költséges szerszámokkal lehet csak előállítani; a dobozokat különféle színűre festik, lakkozzák és külön e célra konstruált kályhában szárítják; machéból nemcsak dobozok, hanem különféle háztartási és irodai célokra használt tárgyak is készülnek.

– A dobozgyártáshoz sokféle gép szükséges: kivágókések, csákozóformák és szerszámok, sokféle anyag és ezenfölül nagy szakismeret. *tj*

Dobozy Lőrinc: l. Grafikai Munkások Szakegyesülete.

Dobrovsky Mátyás: pesti szedő; 1854-ben Wolf János betűöntővel Vácon rövidéletű könyvnyomdát alapított.

Doby Jenő: rézmetsző, szül. Kassán 1834-ben. A rézmetszés mesterségét Fuchsthaler Alajostól tanulta Pesten. 1884-ben az Iparművészeti Iskola szaktanára lett, s mint ilyen több jeles rézmetszőt nevelt. Megh. 1907-ben.

Documentum (latin): a. m. okirat.

Dolet Etienne: francia könyvnyomtató, szül. 1509-ben. Lyonban Gryphius nyomdájában foglalatostkodott. Az 1537. évben saját nyomdát állított Lyonban, melyből többféle értékes kiadvány került ki. Szabadelvű nézetei miatt sok zaklatásnak volt kitéve, majd 1546-ban Párizsban máglyahalálra ítélték. Emlékének 1894 körül szobrot állítottak Párizsban.

Dollan János: egyik alapítója 1861-ben a kolozsvári nyomdászegyletnek. Meghalt 1900-ban.

Domborító sajtó: a könyvkötő aranyozó sajtója, amelyen a könyv födelének domborítása is történik. L. Aranyozó-sajtó.

Dombornyomtató gépek: masszív, igen erős nyomást kifejtteni bíró tégelyes sajtók fűthető nyomólappal.

Domborúnak látszó képek: Ezek lemezei rendszerint a domborúan másoló géppel készülnek. Ennek helyettesítésére irányuló fotomechanikai eljárást talált föl és szabadalmaztatott az 1901. évben a mainzi Scholz József, aki különben egyszersmind az algráfiának is föltalálója. Eljárásához két lemezre van szüksége: az egyik az illető kép pozitívja, a másik a negatívja. A nyomtatás egymásutánban történik a két lemezről, de más-más festékkel, és úgy, hogy a két lemez nem illeszkedik tökéletes pontossággal egymásra, vagyis a negatív sötét helyei nem esnek a pozitívnek éppen a világos helyeire, hanem kissé eltolódottan nyomtatunk a második lemezről. Ilyenformán rendkívül finom vonalközök állanak elő, s ezek a képet plasztikus hatásúvá teszik.

Domború nyomtatás: a betűknek, ábráknak, bélyegzőknek reliefszerű kidomborítása a papirosból. Vésett vagy maratott anyamintát készítettünk kemény fémből (cink, réz, acél); kellősítés után megzárjuk, beemeljük, pontos soregyent állítunk és előkészítünk borítást – lehetőleg a nyomóhengerre felragasztva – a patricakészítéshez, amely lehet többféle anyagból, ú. m.: áztatott kéregpapiros, spanyolviasz, guttaperka, szarvasbőr, gipszes selyempapiros-rétegek, halenyv és iszapolt kréta keveréke, Mäser- vagy Viktória-matricapor, ólomöntvény stb. Hogy mikor mit használjunk: az a körülményektől, úgymint: példányszám, papiros, formanagyság, mélység, finomság, valamint a géptől függ. Például bélyegzőkhöz az ólomöntvény a legmegfelelőbb, amelynek készítése a következő: Egy vaslemezre, ürtöltőkkel körülzárt részre ólmot öntünk, melybe belecsapjuk az anyamintát. A megkeményedés után az így formálódott patrica hátsó oldalát lecsiszoljuk és a pontosan regiszterbe állított anyamintába helyezve, halenyvvel bekenjük. Ha a gépet nyomtatásra engedjük: a patrica ráragad a nyomóhengerre, ahol vékony, de erős papirossal megerősítjük és rövid száradás után már nyomtathatunk is vele. Nagyobb alakú vagy jobban kidomborodó munkákhoz az iszapolt kréta és halenyv keveréke ajánlható, amiből a következőképpen készül a patrica: a regisztert és borítást pontosan előkészítjük; az iszapolt krétát halenyvvel jól átgyúrjuk és elhelyezzük a nyomóhengeren; selyempapirossal letakarjuk és többszöri nyomásnak tesszük ki, a selyempapirost folyton cserélgetve. A fölös részeket eltávolítva, hosszabb száradás után nyomtathatunk. *nli*

Donatus: az ilyen nevű, a 4. században élt grammatikusról elnevezett 15. századbeli fatáblanyomatok. Olvasókönyvek s nyelvtani kivonatok voltak. Alig maradt néhány darabjuk reánk. Gutenberg egyik első nyomtatványa is egy ilyen 1446 körül, de már fémbetűkről nyomtatott Donatus volt.

Doodsworth: amerikai föltaláló, ki oly gépet mutatott be az 1876-i philadelphiai világkiállításon, mely villaformájú csipesszel kapkodta ki a szekrényből a betűtípusokat.

Doppelmittel: a 28 pontos betű nagyság neve a németeknél.

Doré Gustave: kiváló francia rajzolóművész, szül. 1833-ban, megh. 1883-ban. Merész fényhatásokkal dolgozott. Pisan, Piaud és Pannemaker nevű kitűnő fametszőivel egyetemben ő volt az, aki 1855 körül az akkor már a tollrajz határáig elfinomodott fakszimilés fametszésben a franciáknál is diadalra vitte a tónusos technikát.

Dorsalis: latinul a. m. hátirat, az iratok hátán levő írás.

Dossier (francia): a. m. iratcsomó, levélrendező.

Double Crown: 58,8 : 76,2 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Demy: 57,1 : 88,8 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Foolscap: 43,2 : 68,6 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Pica: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 24 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 22,5 méterpontjának. Az angol Double Pica csak 19,50 méterpontot tesz ki; az amerikai mérettel a Two-line-Pica egyezik meg.

Double Post: 49,6 : 60 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Pott: 39,4 : 62,5 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Royal: 62,5 : 101,6 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Super Royal: 69,9 : 104 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Dörzsgumi: l. Radírgumi.

Dörzsöléses kalandar: lásd Tapétanyomtatás.

Dörzsölőhenger: a nyomtatógépek festékező szerkezetének fontos egysége. Szorosan véve az acél dörzsölőhengereket értjük ezek alatt, azonban vannak masszából való dörzsölőhengerek is. A dörzsölőhengerek meghajtásukat normális gyorsajtóknál a nyomóalapról, kéttúrás gépeknél a nyomóhengerről kapják közvetítő hengerek segítségével. A dörzsölőhengerek oldalmozgással bírnak, amelyek rendszerint 0 mm-től 60–80 mm-ig állíthatók.

Dörzsöny: kevésbé ismert magyar szó a német «Wischer», meg a francia estompe fogalmára.

Drakópia: autotípiai magasnyomtatóformák készítésekor a cinklemezre másoláskor használják. A fényérzékeny kromátkolloid (zselatin, enyv, gummi arabicum) és a fém közé egy saválló (aszfalt-) réteget iktatnak. Ha a vonalas vagy autotípiai kromátkolloid másolat készen van: organikus oldószerekkel a szabaddá lett aszfalterületeket a cinklemezre kioldják. Az így (közvetett úton) nyert saválló kép lehetővé teszi a tisztán kromátkolloidokkal készített másolatoknál elmaradhatatlan beégetés mellőzését és így a drakópia útján készült autotípiai magas nyomtatóforma a cink eredeti rugalmasságával és keménységével rendelkezik. *ts*

Drakorapid eljárás: a magas fényérzékenységű kromátkolloidokkal dolgozó drakópai eljárás.

Drapéria: így nevezi a rajzoló a függönyt, szőnyeget, az emberi testen lévő ruhát, szóval mindent, ami ráncokat vet.

Dritzehn András: Gutenberg János strassburgi tanítványa. 1436-ban megkérte Gutenberget, hogy jó pénzért tanítsa meg valamelyik művészetére. Gutenberg vállalkozott erre. Dritzehn 1438-ban meghalt, s helyét bátyja, Jörg akarta a titokzatos társulatban elfoglalni. Főltalálónk ebbe nem egyezett bele, s a dolog pörre került. Az 1439. dec. 12-én tartott törvényszéki tárgyaláson szóba került a közben elsikkadt nyomtató-sajtó meg a nyilván betűöntői kísérletekre szolgált ólom meg egyéb fém dolga is.

Drôlerie (francia): a. m. bohóság. Így nevezik a kódexművészetben a lapszélek aprólékos díszítő motívumait gyakran az iniciáléból kifutó dísz is. A szatírának, persziflázsának olykor bőséges lerakódóhelyét találjuk ezekben az apró rajzocskákban.

Drótfűzőgép: l. Fűzőgép és Könyvkötés.

Drotleff József: 1850-ben alapított Nagyszébenben új tipográfiát.

Dubbelde Augustin: 28 pontos betűmagyság a régibb hollandus tipográfiában.

Dubbelde Descendiaan: 20 pontos betűmagyság a hollandusoknál.

Dubbelde Mediaan: 24 pontos betűmagyság a hollandusoknál.

Dubióza (latin): annyi mint kétes, alig behajtható követelés.

Dúc: az a puszpángfa-darab, amibe a fametsző a képet metszi. Gyakran magát a kész fametszetet is dúcnak nevezik.

Ducale: a 44 pontos betűmagyság neve az olaszoknál.

Duclerc Charles: betűszedőből lett francia kormányelnök; született 1812-ben, meghalt 1883-ban. Apjának bagnièresi kis nyomdájában tanult. Az 1848-i forradalom idején pénzügy-miniszterré lett. III. Napoleon uralkodása idején emigrációban élt. 1871-ben visszatért Párizsba, ahol a baloldali köztársasági párt elnöke és vezére volt. 1882-ben kormányelnök lett.

Dúcmásolás: kliséről másodpéldány készítése. Az eljárás abból áll, hogy a matricát – ez esetben klisé – papírosra öntött, s éppen pépszerű sűrűsége hűlt olvasztott betűfémbe a képes felével beleütjük. Így megkapjuk a matricának hajszálnyira pontosabb mását, ami a közönséges stereotípálás mellett – különösen nagyon sűrű rajzolatú dúcokat illetően – nem mindig sikerül. Az ilyenformán készült lemezt betűmagasságúvá pedig a következőképpen tehetjük: Az egészet szépen körülgyalulva és széleit eltávolítva, híg sósavval vagy amint közönségesen mondják: forrasztó-vízzel bekenjük s aztán becinnezzük, ezt követően pedig képével fölfelé fordítva a vasból való zárólappra tesszük és betűnyi magasságú rézléniákkal körülrakjuk. Ezt a bezárt teret azután vaslappal lefödve s egy kis nyíláson át forró ólommal teleöntve: kész a betűmagasságú klisé, mindössze, hogy az öntés okozta fémfüggelék, az úgynevezett csingát kell még róla lereszelnünk.

Duden Konrád: német filológus, született 1829-ben, meghalt 1911-ben. Több mint 10 kiadást ért híres munkája: «Orthographisches Wörterbuch». A német egységes helyesírás eme szótárának előírásait Németország, Ausztria, valamint Svájc nyomdái kötelezően elismerték. Hasonló magyar mű a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre megbízásából dr. Balassa József tanár szerkesztette «Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai», melyet nevezett kör 1929-ben adott ki és amelyet «Magyar Duden»-nek is szoktak nyomdász-körökben nevezni. *sza2*

Duernák: az ívrétben nyomtatott, de egymásba folyó szövegű ívek, melyekből két ívet mindenkor az ábécé egy verzális betűjével jelölnek és bekötéskor egymásba dugnak. Ha azonban az egymásba dugás 3, 4, 5 vagy 6 ívből áll, úgy nevezik: triterna, quaterna, quaterna és sexterna. Ez eljárást a könyvnyomtatás feltalálása előtt a formametszők, majd a könyvnyomtatás feltalálásának első századaiban a nyomdászok is követték, most már azonban csak

rendkívüli esetekben alkalmazzák. Az ívek sorrendjét manapság ugyanis számokkal szokás jelölni.

Dukai Károly: mesterszedő-grafikus, szül. Budapesten 1888-ban. Több nagy nyomdában volt mesterszedő, művészeti tanácsadó és tervező grafikus. Négy esztendeig járta az Iparművészeti Iskola tanfolyamait, ahol Benczúr Béla, továbbá Gróh István, Sándor Béla, Mihalik Dániel voltak a tanárai. Első jelentős sikerét az 1909-i Évkönyv-pályázaton aratta, ahol 68 jó munka közül nyerte el a tizaranyas első pályadíjat. Azóta a bel- és külföldi pályázatoknak hosszú sorából került ki győztesként. Szakirodalmi dolgozatai a Magyar Nyomdászatban és a Grafikai Szemlében jelentek meg. Novák Lászlóval egyetemben írta a Grafikai Sokszorosító Művészetek Könyvtára IV. kötetét («Grafikai rajz és metszés»). A továbbképző szaktanfolyamokon tíz esztendő óta tanító. A Grafikai Szemle művészi kollégiumának tagja. Kiállításokat rendezett és előadásokat tartott Pécsen, Győrött, Szegeden, Debrecenben, Szombathelyt, Sopronban és más városokban. Ennek a Lexikonnak is munkatársa.

Duktor: a festéktartóban forgó acélhenger, amelyhez hozzáfekszik a festékmennyiséget szabályozó festéklénia és amelyről a nyalóhenger szedi a festéket.

Dumont János: belgiumi szakíró és könyvnyomtató. Brüsszelben végezte tanulmányait. 1872-ben megalapította a brüsszeli könyvnyomtatók beteg-és rokkantsegítő pénztárát, s ennek hat esztendeig elnöke is volt. A belga nyomdászok lapját, a «Typographe»-ot is ő szerkesztette. 1888-ban az ő buzgólkodása következtében alapították meg a brüsszeli szakiskolát. Több szakmunkát írt; ezek legnevezetesebbje a szélteben elterjedt és ismert «Vademecum du Typographe».

Duodec (latin): a. m. tizenkettedrét, vagyis olyan ív, amely 24 oldalt tesz.

Dupla festékezés: 1. Stop-rendszerű téglYES sajtók.

Dupla gép (kettős gyorsajtó): egy formáról 2 nyomóhengerrel nyomtató, megálló nyomóhengerű régibb ajtó. A formaalap előre mozgásakor az egyik, visszamozgásakor a másik nyomóhenger nyomtatott. A két nyomóhenger között volt a festékmű, amely minden nyomtatás előtt csak egyszer festékezte a formát. A forma nagysága csak bizonyos méretek között mozoghatott és «minőségi» munkát egyáltalán nem kívánhattak e – ma már jóformán csak muzeális értékű – géptől. *nli*

Duplex-autotípia: főképp rézkarcok könyvnyomdai reprodukálásakor használt eljárás. Két autotípiai lemez kell hozzá: az egyik rendes, a másik 30 foknyi szögben elforgatott fölvétel után készül; az egyik a főlemez, a másik a kevesebb részletet tartalmazó segítőlemez: az elsőről sötétebb, a másikkól pedig világosabb árnyalatú festékkel nyomtatnak.

Duplex-festék: az autotípiának azt a színezetet adja, mintha két színben volna nyomtatva. Ez onnan ered, hogy a festék egy tömöttebb, rendszeren sötétebb főfestékből áll, amely erős lenolajkencében van dörzsölve, s ehhez adnak egy sokkal csekélyebb mennyiségű, zsírsavban meg könnyű kencében oldott anilinfestéket. Mikor nyomtatás közben a kész duplex-festék a papirosra kerül, a pontocskák tetején a gyorsan oxidálódó erősebb festék hamarabb szárad s a maga helyén nem engedi érvényesülni a könnyebben kifutó, de lassabban száradó anilinhozzáadást. Ez a könnyebb festék tehát elhelyezkedést keres s kifut a raszterpontocskák közt lévő szabad térre, megfestvén a papirosnak eme részecskéit világosabb, az eredeti tömött festéktől eltérő színnel. A duplex-festékkel nyomtatott íveket legalább is háromszor huszon-négy óráig kell belőve, azaz közberakott papiroslapok között hagyni.

Duplex-nyomtatás: az autotípiai klisé egy egyszeri lenyomtatása után kevés eltolva, halványabb színnel újra fölülnyomtatják. Így bizonyos karakterű képeknél igen szép hatást érnek el.

Duplicatum (duplum, latin): a. m. másodlat, második példány.

Durchschlag: a gépirásban szélteben használt német szó; átütést jelent, vagyis az egy munkamenettel készülő második stb. példányt.

Durchschuss (ném.): l. Ürtöltők.

Dux-féle ívlerakó: kaucsukkorong (dörzskerék) által a felső ív a tapintókig előretolódik, ahonnan gumikerekek továbbítják az illesztőkig. Általános használatban lévő, meglehetősen jól működő készülék.

Dünne Hans: strassburgi kereskedő; ő szállította a Gutenberg betűöntői kísérleteihez szükséges ólmot meg más fémeket. Az 1439-i nagy pör alkalmával 32 más tanuval egyetemben őt is kihallgatták.

Dürer Albrecht: a grafikus művészetek magyar származású édesapja, szül. 1471-ben, megh. 1528-ban. Nürnbergi kis tipográfiája szép schwabachi metszésű betűiról s remek képnyomatairól volt híres, ami különben is Dürernél magától értetődik.

Dürer-sajtó: lemezes mélynyomtató gép.

Dvorák-féle ívberakó: régibb érdekes apparátus: a papiroscsomó felső ívét egy ragasztóanyaggal ellátott henger emelte föl és adta át a görgőknek, melyek az illesztékekhez továbbították.

E

Eau-forte: a rézkarcnak széltében használatos francia elnevezése.

Eberus Balázs: bécsi könyvnyomtató; 1573-ban az első prózai regényes elbeszélést adta ki: «Poncianus históriája» címmel magyar nyelven.

Éble Gábor: történétíró. Egyebek közt a nagykárolyi nyomda történetét is megírta (Budapest 1892).

Eckmann Otto: német iparművész, a Morris megindította könyvreformáló mozgalomnak egyik vezérlő egyénisége Németországban, szül. 1865-ben, megh. 1902-ben. Japanisztikus hatás alatt tervezett ecsetvonalas betűi 1899 körül ismertté tették nevét az egész világ nyomdászása előtt.

Écrasé-bőr: a könyvkötészetekben használt olyan eredetileg ripacsos bőr, amelyet simítással fényes fölületűvé tettek.

Écriture financière: l. Rondbetűk.

Écu: 40:52 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Ecset: ezek jobbjai vidra-, nyest- avagy teveszörböl készülnek. Az utóbbiak olcsóbbak valamivel. Bevásárláskor az ecsetet mindig ki kell próbálni: vízbe mártjuk és aztán hüvelykujjunk körmére rányomjuk, majd pedig hüvelyk- és mutatóujjunk segítségével összenyomjuk; ha így megvizsgálva a szőrzet egyik esetben sem válik széjjel: az ecset jó. Egyes elálló szőröket pörköléssel távolítunk el a kissé nedves ecsetről. Az apró ecsetek használata nem ajánlatos; a nagyobbfajta jó ecsetek is egészen alkalmasak a finomabb munkákhoz, s ezenfölül nagyobb felületek befestését gyorsabban végezhetjük velük, ami elvégre is igen fontos dolog, már csak a tónus egyenletessége okáért is. Az ecseteket használat után jól ki kell öblögetnünk.

Ecsetbetűk: az olyan, főleg akcidensbetűk, amelyeknek vonásai ecsetkezelésűek.

Édes: a számoló szedőnek az a szedése, melyért a bérét még nem kapta meg.

Edictum (latin): a. m. rendelet, hirdetmény.

Editio (latin): annyi mint kiadás (könyvé).

Editio princeps (latin): a. m. valamely műnek a legelső kiadása. Könyvgyűjtők szemében lényegesen értékesebb ugyanazon mű későbbi kiadásainál.

Editor (latin és angol): annyi mint kiadó (ujságé, könyvé).

Effmurdts Jakab (lignicei): a gyulafehérvári fejedelmi nyomda német származású (liegnitzi) tipográfusa 1629-től 1632-ig.

Egalizálás: a. m. arányosítás (l. o.).

Egenolff Christian: majna-frankfurti nyomdász és betűöntő a 16. század első felében (1555-ben halt meg). Betűöntődéjéből ő látta el szépmetszésű betűkkel a németországi nyomdák jó részét.

Egenolff Emmel: frankfurti könyvnyomtató. 1615-ben – már rendes hetilapként – megindította a mai napig is élő «Frankfurter Journal»-t.

Egész-automata öntőgépek: l. Stereotípiák.

Egész rét: olyan könyvalak, amelynek minden lapja ívnagyságú.

Eggenberger-féle könyvkereskedés: hazánk legrégebbi könyvesboltja. Őse Maus Gellért, az első hivatásos pesti könyvárus; az ő jogosítványát vette át 1770-ben Weingand János Mihály s 1800-ban társul fogadta, majd örökösevé tette meg alkalmazottját, Eggenberger Józsefet. Így jutott az üzlet az Eggenberger-család birtokába. Tulajdonosainak sorából kimagasló Hofmann Alfréd (született 1838-ban, meghalt 1905-ben). 1916-ban Rényi Károly vette át; jelenlegi tulajdonosa Rüdiger. A cég könyvkiadói működést is kifejt; főleg orvostudományi műveket ad ki.

Eggestein Heinrich: strassburgi ősnymtató. 1466-ban szép kiállítású bibliát nyomtatott.

Egreder József: szül. 1872-ben Budapesten. Fölszabadult 1889-ben Budapesten. 1908 óta a Franklin Társulat nyomdájában mint Monotype-gépszedő dolgozik. 1908-ban a Segélyező Egyesület felügyelő bizottságának tagja, 1912 óta pedig elnöke.

Egri érseki nyomda: 1756-ban alapította «püspöki nyomda» címén Barkóczy Ferenc gróf, egri püspök. 1761 óta a nyomdát érsekinek nevezik. Royer Ferenc Antal volt első nyomdásza, ki azonban csak két esztendeig tartózkodott Egerben. Őt rokona Bauer Károly József követte a nyomda vezetésében 1764-ig. A nyomdának újabkori vezetői közül Tóth István a nevezetes, ki 1865-től 1867-ig ebben a nyomdában állította elő az első magyar nyomdászszaklapot «Gutenberg» címmel.

Egyengetés: a magassági különbségek kiegyenlítése nyomtatáskor. Ha a beemelt formáról, akár tégelyes sajtón, akár gyorsajtón levonatot készítünk, úgy azon nagyon eltérő folytonossági hiányok és foltok láthatók. Az egyengetés célja tehát az, hogy ezeket a hiányokat eltüntessük, azaz megfelelő nagyságú és vastagságú papírfoltokkal az egyengetőíven, ráragasztással pótoljuk. De ha az egyengetőíven erősebben nyomtatott részek mutatkoznak, azokat kitépéssel vagy kivagdosással kell eltávolítanunk. Két-három ilyen egyengetőíven történt kiragasztgatás, illetve kivagdosás után a nyomóhenger a formának minden részére egyenlő nyomást gyakorol, úgy hogy most már a nyomtatott mindenütt egyenlő képet mutat. Az egyengetés elengedhetetlen foltétele a formán szükséges minden előmunkálatnak, ú. m. soregyen-igazítás, esetleges változtatás a beosztásban, s ha illusztrációs formáról van szó: a klisék kellő tisztításának előzetes elvégzése. Az egyengetést a nyomóhenger állandó borítása fölött levő ívre ragasztjuk. A fölragasztást lehet több darabban is eszközölni, de a darabnak csak a felső részét (az ívfogók felé eső szélét) szabad odaragasztani. A nyomóhengernek borítása nem minden gyártmányú gépnél egyenlő, de hozzávetőlegesen 15–25 középerős ív között mozog. Az egyengetéshez 8–9 ívet számítunk, a többi mint állandó borítás szerepel. Az állandó borítás legcélszerűbb, ha félkemény összeállítású. Mert arra, hogy a borításnak keménynek, félkeménynek vagy puhának kell lennie: nincsen törvény, hiszen a legtöbb esetben amúgy is egyéni dolog. Tehát az egyengetés az állandó borítás fölött, 8–9 ívben nyer kiképzést és pedig a következő sorrendben: Az állandó borítás fölé ragasztunk egy ívet, erre ragasztjuk az első egyengetést. Ismét egy ívet ragasztunk, erre jön a második egyengetés. E fölé megint ragasztunk egy ívet és ez íven végezhetjük az utánasegítést. Most az egészet egy erősebb papirossal beborítva, fönt-lent kifeszítve leragasztjuk. A kifeszített íven még mindig eszközölhető kisebb javítás és az egész fölé ragasztjuk az olajos ívet. Az egyengetési időt előre megállapítani csak hozzávetőlegesen lehet, hisz az annyira változó, amennyire változatos a formák mineműsége. Vannak formák, amelyeken az egyengetés napokig tart. Éppen ezért az egyengetés igen drága és nagy időt igénylő munka, annál is inkább, mert igen gondos és precíz kidolgozást követel. A könnyelmű, felületes munka vagy hozzá nem értés könnyen eredményezheti az egész egyengetésnek megismétlését. Igen sok függ természetesen a géptől és az anyagtól is, mert egyenesen elképesztő időkülönbség figyelhető meg az új és az évtizedeken át használt gépeken végzett egyengetési munkák között. *rs*

Egyengetés (a stereotípiában és a galvanoplasztikában): A stereotíplapok az öntéssel, galvánlemezek a csapadék hátsó felöntésével még nem készültek el teljesen. Ezek hátoldalának teljesen párhuzamosan kell haladnia a feltételezhető egyenes nyomtatófölvülettel, hogy gépbe-emelésükkor a gépmesternek mentől kevesebb egyengetnivalója legyen rajtuk. Ezt a mechanikai műveletet esztergapadon, hátgyalu vagy hántológép segítségével végzi a stereotípör, illetőleg galvanoplasztikus. *ta*

Egyengetés (a mélynyomtatásban): csak ívnyomtató gépeken lehetséges, bár elvben itt is fölösleges. Igen ám, de ehhez tökéletes csiszolású formahengerre és puha, kevés nyomást igénylő papirosra volna szükség, ami nincs mindig megadva. Például: ha egyenlőtlen a formahenger csiszolása, úgy nem erős nyomással, hanem nagyvonalú egyengetéssel kell azt ellensúlyozni. Vagy ha erős nyomást igénylő papirosra kell nyomtatnunk, úgy a gép kímélésének szempontjából, valamint a tónusképződés meggátlására csak azokon a részeken adunk erősebb nyomást, hol ábra van és a kötőhelyeket, fehérén maradó részeket gyengébben hagyjuk. Ezt úgy érjük el, hogy erősebb kartónból két levonatot készítünk, az egyikből kivágjuk – cicerónyi margót ráhagyva – a nyomást igénylő részeket, majd ráragasztjuk a másik kartónra és az egészet a gumi és borítás közé ragasztjuk. A borításnak minden esetben csak oly nagynak szabad lennie, amekkora a nyomat képe. *nli*

Egyengető eljárások (mechanikaiak): Évtizedeken át kísérleteztek a klisék egyengetéséhez szükséges kézi kivágás mechanizálásán. A rengeteg próbálkozás közül négyféle rendszerű megoldásról számolunk be. 1. A fotomechanikai eljárások közül megemlíthetjük: a Husnik és a Häusler kemigráfusok találmányát, mely a krómos zselatin cserződő tulajdonságán alapul. Krómos zselatinnal bevont papirosra rámasolták fotomechanikai úton a képet és a fényt nem kapott részeket kimosták. A fényt kapott részeken tudniillik a krómos zselatin nem oldódik. Megszáritva reliefet kaptak, amit kivágás helyett használtak. – 2. A porzó eljárások közül Dethleff eljárása a kiemelkedő. Ragasztóanyag és festék keverékével 4–5 levonatot készített a kliséről, s azokat sellakporral hintette be és összeragasztotta. – 3. A reliefklisé a müncheni Albert dr találmánya. A rendes, nyomtatásra szánt kliséen kívül – kartónvastagságú cinkre – egy második túlmaratott kliséét készít, melyet meleg úton az első klisé alsó lapjához présel, úgy hogy ezáltal a sötét, erősebb nyomást igénylő részek kidomborodnak a kliséből. Ma is használják, különösen rotációs gépekhez készülő stereotípiáknál. – 4. A kréta-relief Schwärzler és Lankes találmánya, melyet ma általában használnak. A krétaréteggel bevont papirosra különleges – a könyomdai átnyomóktól használt – festékkel levonatot készít (esetleg kétoldalt), amit klórlúggal kimarat. Ahol több a festék, azaz sötét tónust ad a nyomat: ott később támadja meg a klórlúg a krétát, mert a festék megvédi és ily módon reliefet alkot.

Nemcsak klisé, hanem főleg a szöveg számára használatos mechanikai egyengető eljárás a Lingner-féle. Az egyengetéshez «lehúzott» íveket ugyanúgy ki kell rajzolni, mint a kézi egyengetéshez, csak a papirosdarabkák ráragasztása helyett egy aerográfhoz hasonló permetező készülékkel gyorsan száradó gumis masszát fecskendeznek az egyengető-ív erősebb nyomást kívánó helyeire. Meglehetősen körülményes eljárás. *nli*

Egyes hajtás: az egyes gépeknek külön-külön motorral való működtetése, ellentétben a transzmissziós hajtással, amikor több gépet egy közös erőforrásból hoznak mozgásba.

Egyessy Géza: író és nyomdatulajdonos; szül. 1844-ben. A nyolcvanas-kilencvenes években az Országgyűlési Értesítő szerkesztője s az erről elnevezett, később pedig a Franklin-nyomdába olvadt nyomda tulajdonosa volt. 1892–93-ban az Anyaegyesület elnöki tisztét töltötte be.

Egyesületi Könyvnyomda (Első Magyar): ezt a szép tipográfiát az 1861-i nyomdászsztrájk fekete listára tett vezető emberei (Büchler Döme, Nagy Sándor, Fanda József, Frohna György és Heller) alapították meg 1862-ben.

Egyetemes betűvonal (németül Normal-Schriftlinie): Az egyetemes betűvonal rendszerét a Genzsch & Heyse hamburgi betűöntőde kezdeményezésére és tervei alapján a német betűöntődék és a nyomdatulajdonosok szövetségei által megalakított bizottság 1905-ben kidolgozta. Ez a rendszer azóta szabvánnyá lett. Az ábra egy betű felosztását mutatja: T = betűtörzs hosszúsága; K = a betűkép legnagyobb hossza a törzs felső szélétől számítva; B = a betűvonal; A = az «Abstand» vagyis a betűtörzs alsó szélétől a betűvonalig terjedő hosszúság. Az egységes betűvonal rendszerét az alábbi táblázat mutatja:

A törzs		A normális képű betűk vonala		A nagyképű betűk vonala	
megnevezése	pont	a betűkép legnagyobb hossza pontokban	a betűvonal (Abstand) pontokban	a betűkép legnagyobb hossza pontokban	a betűvonal (Abstand) pontokban
Gyémánt	4	3,1	0,9	–	–
Gyöngy	5	4,1	0,9	–	–
Nonpareille	6	4,6	1,4	–	–
Kolonel	7	5,1	1,9	5,6	1,4
Petit	8	6,1	1,9	–	–
Borgisz	9	6,6	2,4	7,1	1,9
Garmond	10	7,6	2,4	8,1	1,9
Ciceró	12	9,1	2,9	–	–
Mittel	14	11,1	2,9	–	–
Tercia	16	12,1	3,9	–	–
Text	20	16,1	3,9	–	–
Kétciceró	24	18,1	5,9	19,1	4,9
Kétmittel	28	22,1	5,9	23,1	4,9
Kéttercia	32	24,1	7,9	26,1	5,9
Kánon	36	28,1	7,9	30,1	5,9
Nagy kánon	42	32,1	9,9	34,1	7,9
Misszále	48	36,1	11,9	40,1	7,9
Nagy misszále	54	42,1	11,9	44,1	9,9
Szabon	60	46,1	13,9	50,1	9,9
Nagy szabon	66	50,1	15,9	54,1	11,9
6 cicerós	72	54,1	17,9	60,1	11,9
7 cicerós	84	64,1	19,9	70,1	13,9
8 cicerós	96	72,1	23,9	80,1	15,9

E rendszer elfogadása óta a betűöntődék erre a betűvonalra öntik újabb gyártmányú betűiket, úgy hogy pl. az egyik öntőde garmond (vagy másfokozatú) betűje a másik öntőde ugyane fokozatú betűjével vonalban áll. Ezenkívül pedig a kisebb és nagyobb fokozatok egymással is vonalba állíthatók szisztematikus kitöltő anyagok segítségével. Mint a táblázat mutatja: a betűvonal egytized pont híján egész- vagy pedig félpontokra megy ki. Ez az egytized pont kevesbítés azért alkalmaztatott, hogy a betűk mellé szedett finom vagy pontozott lénia, mely 2

pontos törzsön 0,1 pontos képvastagsággal bír, a betűk alsó szélével, tehát a betűvonallal vonalba állítható legyen. Mint a táblázat mutatja: kétféle betűvonal állapított meg: a normális és a nagyképű betűk részére. Azok a túlzottan nagyképű reklám- és hirdetésbetűk, amelyeknek rajzbeli konstrukciójánál a b, k, f, h, k betűk felső szára és a g, j, p, q, y betűk alsó szára aránytalanul rövid azért, hogy a betűkép minél nagyobb lehessen és jobban kitöltse a betűtörzset: természetesen nem önthetők a két betűvonal egyikére sem. *Is és ta*

Egyetemi Nyomda: Magyarország legrégebbi folyamatosan működő nyomdája. Alapja a bécsi jezsuitáknak Telegdi Miklós esztergomi nagyprépost által 1577-ben megvett, 14 év óta szünetelő nyomdája volt. Ez a Nagyszombatba szállított nyomda a nagyprépost által saját házában felállíttatván, virágzásnak indult, főleg Rudolf király 1584. augusztus 15-i rendelete folytán, mely szerint a könyvnyomdai szabadalom királyi jog, az ily szabadalommal nem bíró nyomdák tehát bezárandók. Telegdi Miklós 1586-ban történt halála után a nyomda 12 évig az esztergomi káptalané volt. Ekkor Forgách Ferenc hercegprímás a jezsuitáknak adományozta. Ezek fennhatósága alatt működve, 1635-ben a Pázmány Péter által felállított nagyszombati akadémiához csatolták. Berendezése időközben a Forgách Ferenc hercegprímás által 1604-ben Pozsonyban felállított érseki nyomdával gyarapodott. Ez ugyanis 1644-ben a nagyszombatihoz csatoltatott. 1773-ban a Jézus-társaság eltöröltetvén, nagyszombati javait – köztük a nyomdát is – Mária Terézia királynő 1775. február 13-án kelt kiváltságos levelével az egyetemnek adományozta. Az egyetem áttétetvén 1777-ben Budára, ide került a nyomda is. A Nagyszombatban eltöltött 200 év alatt 497 latin, 180 magyar, 17 német, 17 szláv, összesen 711 könyvet adott ki. Budán a nyomda több kiváltságos szabadalmat nyert. 1779. november 5-én Mária Terézia királynőtől a Magyarországon létező nyilvános iskolák számára a kormány által rendelt tankönyvek kinyomtatására és egyben terjesztésére, 1811. április 26-tól I. Ferenc királytól a Breviariumra, valamint a Missale Romanumra; szabadalmat nyert továbbá a Ritualéra, a Corpus Juris Hungaricire (30 év tartamára) 1822. szeptember 13-án. Berendezése pedig gyarapodott Novakovics István udvari ügynök budai román-illír intézetének megvételével; mely megvételt Ferenc király 1805. január hó 23-án kiadott kegyelemlevelével nemcsak megerősítette, de felruházta a nyomdát az illír és román könyveknek kiadásával is. A nyomda nem szorítkozott a szabadalmi által biztosított munkák kiállítására; kiadványai felölelték a tudomány minden ágát és a szépirodalmat. Az 1882-ben Budapesten megtartott könyvkiállításon házi könyvtárából az 1777–1877. év alatt megjelent könyvekből 484 latin, 803 magyar, 283 német, 4 francia, 3 olasz, 4 görög, 46 tót, 10 horvát, 283 szerb, 23 rutén, 9 bolgár, 9 vend, 87 román és 100 héber nyelvű könyvet állított ki, amelyek közt az iskolai és vallásos tárgyú könyveken kívül filozófiai, jogi, történelmi és szépirodalmi művek is nagy számmal vannak. A tizennégyféle nyelven készített könyvek szembeszökően bizonyítják: mily fontos kultúrmissziót teljesített az intézet, de bizonyítják azt is, hogy a nyomda berendezése nemcsak hazánkban volt más nyomdák által el nem ért magaslaton, hanem hogy a külföld jelesebb intézeteit is sok tekintetben felülmúlta. Nemcsak könyveket készített a közönségnek, hanem öntvényeket, betűket is más könyvnyomtatóknak. Nyomtatványainak szabatos kivitele azt bizonyítja, hogy nemcsak a betűk elkészítésére, de a nyomtatás végzésére is voltak mesterek az intézetben. Könyveken kívül készítette az intézet a helytartósági, a kiegyezés évétől, 1867-től fogva 1870-ig (a M. kir. Állami Nyomda felállításáig) az összes minisztériumok ügykezelési és egyéb hivatalos jellegű nyomtatványait. Az 1779. november 5-én nyert szabadalmat már az 1851. év március 14-én kelt legfelsőbb elhatározás megszüntette ugyan, de az intézetet eredeti rendeltetésétől el nem vonták. Munkaköre ma is felöleli a minisztériumok, közhatóságok, hivatalok és nyilvános intézetek nyomtatványait. Az intézetnek két osztálya van, műszaki és könyvkiadói. A műszaki osztályban 180–200 személy van foglalkoztatva, a könyvkiadói osztálynak pedig 50-nél több az alkalmazottja. Az intézet az egyetemi alap (egyetem) tulajdonát képezi s mint ilyen, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felügyelete alatt áll, 1926-ban olvasztotta magába a

Tudományos Társulatok Sajtóvállalatát. 1927-ben alapításának 350. évfordulóját ünnepelte, mely alkalommal kiadványaiból és munkáiból nagyszabású könyvkiállítást rendezett a Magyar Nemzeti Múzeumban. A kiállítás igen szép bizonyítékát adta egyrészt az intézet három és félszázados kulturális tevékenységének, amely szerint a magyar tudományon és szépirodalmon túl a szerb és román nyelv irodalmi nyelvvé fejlesztésének is bölcsője az Egyetemi Nyomda volt, másrészt műszaki felkészültségének, ami által termékei úgy a régmúlt időkben, mint mindenkor elsőrendűek. Berendezése az utóbbi évtizedekben soröntő, valamint egyes betűket öntő szedőgépekkel is bővült. *schj*

Egyptienne: szélteben elterjedt, nagyon hasznavehető cím- és kiemelő betűfajta. Ki az alkotója: homályos; némelyek szerint Didot Firmin. E betűfajta az jellemzi, hogy vékony vonásai alig vannak, s a betűk vonalai pusztán csak a csúcsok felé vékonyodnak el. Ez különbözteti meg e betűtípust a «groteszk» betűfajtaól, melynek minden vonása végig egyforma vastag.

Egységes helyesírás: l. Helyesírás.

Egységek a margó elosztásakor: l. Szedéstükör.

Egységrendszer a könyvbeli címeknél: l. Rubrikák.

Egyszerű gyorssajtók: a mindennapi «werk»-munkákhoz használatos egyszerű, «stopcilinderes» gyorssajtók.

Egyszerű könyvvitel: l. Könyvelés.

Egytűrás gyorssajtó: folyton forgó nyomóhengerű gyorssajtó, melynek a nyomóhengere igen nagy volt, s csak egyik fele végezte a nyomtatást; a másik fél fordulata a forma visszamenetelének idejére esett. Ma már nemigen használják. *nli*

Együttes (Sortiment): A nyomdász úgynevezett öntőjegyzék alapján önteti az egyes könyvbetűk mennyiségét. Ez az öntőjegyzék megmondja, hogy pl. 50 kg (mintegy 50.000 betű) borgiszban mennyi legyen az e, m stb. betű. E hányas arány szerint készült betűk összességét nevezzük együttesnek.

Ehmcke F. H.: német betűművész; medievális könyvbetűjét és akcidensbetűit szélteben kedvelik.

Eldográf: a pantográfhoz hasonló másoló gép (képek másolására).

Eldográfia: Eckhardt régi eljárása könyvnyomdai lemezeknek készítésére. A rajzot valami saválló anyagba (aszfalt- vagy gyantaoldat, kence, nyomtatófesték) mártogatott tollal rárajzolják a cinklemezre, s ezt aztán maratják.

Einhorn Mór: szül. 1881-ben. A Pallas-nyomdában tanult (1894–1898). Későbbi években az Athenaeumnál, a Breuer-nyomdában, majd Sonnenfeldnél Nagyváradon dolgozott, ahol faktori teendőkkkel is meg volt bízva. Visszakerülve Budapestre, ismét a Pallas-nyomdába lépett be, ahol ma művezető. Már ifjú korában is részt vett a nyomdai munkásság minden megmozdulásában; az Anyaegyesület és Szakegyesület választmányi tagja, majd hosszú időn át országos ellenőrző bizottsági tag volt. A Grafikus Művezetők Szakosztályának 10 év óta elnöke. Szakcikkei főleg a Grafikus Művezetők Évkönyvében jelentek meg. E Lexikonnak is munkatársa.

Einstand: l. Introitus.

Eisenfels Rudolf: könyvnyomtató, született Pesten. Néhány esztendő Amerikában töltvén, hazajövet Pesten rendezett be nyomdát, amelyre 1848 tavaszán, a sajtó fölszabadulásánál fogva, sok munka hárult. Minthogy Eisenfels, mint Amerika-látott ember nem igen cenzoros-

kodott a kéziratok fölött: megjelent nyomdájában sok mindenféle, amiért azután 1849 elején bebörtönözték. Eleinte a budai várban senyvedett; áprilisban a közelgő magyar sereg elől elvitték (Batthyány Lajos miniszterelnökkel együtt) Laibachba, onnan Pozsonyba, Olmützbe, majd a pesti Újépületbe, amely utóbbi helyen három esztendei várfogságra ítélték. 1850 nyaráig ismét Olmützben raboskodott; ekkor amnesztiát kapott. Kiszabadulván, Emich Gusztávval társulva 1852-ig nyomdászkodott, amikor kivált a cégből.

Eitzenberger Antal: a pesti nyomdaalapító Ferenc Antal egyik fia. 1782-ben átvette a nyomda vezetését édesanyjától. Az 1786. évben Csáky püspök a jól felszerelt tipográfiát megvette, s a váradi szemináriumi nyomdát megbővítve, véle Eitzenberger Antalt is levitette oda faktornak. 1797-ig találjuk nevét a váradi impresszumokon.

Eitzenberger Ferenc: a pesti első tipográfus Ferenc Antalnak másik fia. 1778-tól 1782-ig a Károlyi grófok nagykárolyi nyomdájának volt az ügyvezetője.

Eitzenberger Ferenc Antal: Pest városnak nagyszombati származású első könyvnyomtatója. 1756-ban állította fel sajtóját, egy sereg latin és német könyvet nyomtatva. Halála (1776) után özvegye vezette a nyomdát 1782-ig.

Ékezetek: azok a legtöbbször ékalakú jegyek, amelyek a hangsúly helyét és módját (görög, olasz), a magánhangzó hosszúságát (magyar) vagy a mássalhangzó lágyulását (cseh, tót, lengyel) jelölik. A görög ékezeteket bizánci Aristophanes, alexandriai grammatikus találta föl Kr. e. a 3. században, de már a régi indiai grammatikusok is megjelölték a hangsúlyokat vízszintes vagy függőleges vonásokkal a sor fölött vagy alatt (sőt a betűket keresztezve is). A héber szövegekben szintén van sokféle jel a különféle hangsúlyokra.

Ékezetek letörése a betűkről: Föltételezzük, hogy a betűmetsző és a betűöntő jó alapot adott a verzális betűk ékezeteinek s ezért ilyen esetek csupán ott fordulnak elő, ahol a betűkkel nem bánnak kellő kímélettel. Ez rendszerint a nyomtatóformának fatönkkel történő levergetése közben történik, ha a gépmester erre nem fordít kellő gondot s figyelmet. Továbbá nyomtatás közben, ha a festékező hengereket nagyon mélyre állították. *ta*

Ékírás: az ókori asszír-babiloni birodalmak népeinek sziklába vésett avagy vályogba préselt s aztán kiégetett írásmódja. Képírásból fejlődött szótagírássá és – a régi perzsáknál – kezdetleges hangírássá.

Ektipográfia: 1. negatív képű magasnyomtatásos lemezek készítésére való, részben már elavult eljárás. Ma legfőképpen a vakok számára való Braille-írással könyvek előállításakor használják. Az ektipográfias lemez lehet bárminő olyan fém, amely jól maratható. Símára csiszolás után viasszal egyenletesen bevonjuk, s a rajzot ebbe a viaszrétegbe karcoljuk. Ha ez megtörtént, ugyancsak viaszból töltést csinálunk a rajz körül, s valami marató folyadékot öntünk a körül tapasztott rajzra. Kisvártatva leöntjük a savat, telifestékezzük a már elég mélyre mart helyeket, majd a festék megszáradása után a maratóalapot lecsiszoljuk, s a fémet a festékes vonalak körül lemaratjuk. Ha ez is bekövetkezett: a már kész lemezt terpentinnel megtisztogatjuk. Ha az ektipográfiai lemezeztől galvanoplasztikai úton pozitív képű másolatot készítünk: ezt glifográfiának nevezzük. – 2. Ektipográfianak nevezik különben a vakok számára való, Braille-betűs nyomtatást is. Az ábécét hat pontból kombinálták, amelyeket puha papírosba kidomborodóan nyomtatnak. – 3. Maratóalappal ellátott fémlapra rézkarc módjára rajzolunk, befestékezzük, majd pedig a maratóalapot lecsiszolva, a festékes rajzot domborúra, könyvnyomdai sajtón nyomtathatóvá maratjuk.

Eladási ár: az az értékesítési ár, amelyben már a haszon is benne van. Ezt úgy állapítjuk meg, hogy az önköltségi árhoz megfelelő, esetleg százalékszerűen megállapított hasznot ütünk hozzá.

Elbemühl: 1874-ben alapított osztrák papirosgyártó s nyomdai részvénytársaság; bécsi nyomdáiban több mint 600 embert foglalkoztat.

Electric Compositor: a clevelandi Bellows Benjamin mérnök soröntő gépezete, amelynek különösen a matrica-elosztó szerkezete újszerű és érdekes, a nagy vasúti állomások vágány-rendszerére emlékeztető. A matricák oldalán kis lyukacsok vannak, s acéltűk tapogatják ki rajtok, hogy melyik matrica melyik vágányra való.

Electro: így nevezi az angol nyomdász a galvanót (l. o.).

Elefante: 66:96 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Elektrobázis: az elektromos áramnak folyadékokon át való vezetéséből eredő vegyi bomlás.

Elektróda: elektrokémiai folyamatoknál az a vezető, amelyen át az áram egy másnemű anyagból vagy másnemű anyagba lép át.

Elektrográfia: 1. a Röntgen-sugaras nyomtatás egyik, Green-féle módjának elnevezése; – 2. olyan képek, amelyek elektromos kisülések segítségével állítanak elő fotografiai lemezeket; – 3. galvanokausztikai klisé-készítő eljárás (a németországi Rieder találmánya).

Elektrokémia: az elektromos áram vegyi hatására vonatkozó ismeretek összefoglalása.

Elektrokemitípiá: a karlsruhei Joss mérnök találmánya, aki a galvanoplasztika segédelmével készített magasnyomtatásos lemezeket.

Elektrolit: az a folyadék, amelyet galvanikus árammal széjjelbontanak.

Elektrolízis: vegyületeknek alkotórészeikre bontása villamos árammal.

Elektromágnes: a dinamógépek és elektromotorok egyik leglényegesebb alkotórésze.

Elektromágneses hatás: a mágneses testeknek az a jellegzetessége, hogy bizonyos mágnesezhető testeket, mint pl. vasrészecskéket, magukhoz vonzanak s azokat fogva is tartják.

Elektromágneses hullám: A rádiótechnikában az adókészülék útján gerjesztett elektromágneses rezgéseknek az éterbe való jutása után az éterben a fény sebességével tovaterjedő elektromágneses hullámok keletkeznek, amelyek a rádiótechnikában a jelzések továbbítására használatnak.

Elektromágneses indukció: az a jelenség, amely szerint valamely vezetőben a körülvevő mágneses erővonalak megváltoztatása folytán elektromos erő keletkezik.

Elektromos erőátvitel (munkaátvitel): valamely helyen meglevő elektromos energiának elektromos vezetőkön át más helyre való átvitele.

Elektromosság: a leghatalmasabb és évezredek óta a legtitokzatosabb természeti erőnek egyike, amelynek egyes jelenségeit már az ókorban is észlelték. Így a görögök tapasztalták, hogy ha a borostyánkővet megdörzsölik, úgy az apró tárgyakat magához vonz. Hosszú idők teltek el azonban, amíg ez elektromos jelenségek mibenlétét, törvényeit, természetét felderítették és azoknak gyakorlati alkalmazási lehetőségeit megállapították. Az elektromosság komoly gyakorlati alkalmazása alig 100 évre tekint vissza. Ami azelőtt történt, inkább az elektromosság felhasználására irányuló igyekezet egyes állomásainak tekinthető. Így a vas elektromágneses tulajdonságán alapuló iránytű használata a tengeri hajózásban 700 éves. A villámhárító felfedezése közel 300 évre nyúlik vissza. Azt a tüneményes utat, amelyet az elektromosság törvényeit rendszerbe szedő és a gyakorlati életre alkalmazó elektrotechnika az elmúlt 100 év alatt befutott és ami nélkül tudomány, ipar, közlekedés, kultúra a mai nemzedékre szinte elképzelhetetlen, csak akkor méltányolhatjuk kellően, ha elgondoljuk, hogy Galvani Luigi híres bécacomb-kísérlete volt a kiinduló pontja a róla elnevezett galván-

áramnak, melynek mesterséges előállítása Volta Alessandro érdeme, aki erről az 1800. évben számol be. A Volta által mesterségesen előállított galván-áram volt az igazi elindítója az elektromosság diadalútjának. A következő 30 év kutatásai rendkívül sok értékes találmányt hoztak napvilágra. Az elektromos áram nagyszabású termelésére és mind szélesebb körökben a legkülönbözőbb célokra való felhasználására a lökést 1830-ban Faraday, a nagynevű angol tudós adta meg az elektroindukció fölfedezésével. Ugyanezen időbe esik az elektromos távírótechnika kifejlődése is, amelynek első sikerei Gauss, Weber, Morse nevéhez fűződnek. – A modern elektromos áramtermelő gépek kialakulása lassú fejlődést mutat, amíg 1867-ben Siemens, Wheatstone és a magyar Jedlik Ányos a dinamó-elvet kb. egyidőben feltalálták. Röviddel rá az elektromos erőátvitel alapelveit odáig fejlesztették, hogy az 1873-i bécsi vilákiállításon már az elektromotor működésben volt látható; 1879-ben bemutatásra kerül az első elektromos vasút, 1890-ben pedig az első nagyszabású elektromos munkaátvitel 175 km távolságra (Lauffen–Frankfurt) és ugyanezen évben a Niagara-vízesés erejének elektromos erővé való átalakítása és elosztása. Az elektromos áramnak világításra való felhasználása a mai formájában ugyancsak hosszú évtizedeken át tartó lassú fejlődést mutat, amíg az izzólámpától az izzólámpáig eljutottak 1879-ben találta fel Edison Thomas az izzólámpát, amely az azóta eltelt több mint félszázad óta mind tökéletesebbé lett. – Az elektromos áram egyéb gyakorlati felhasználása: a távirda, a telefon, az elektrokémia, a rádiótechnika, az elektroterápia stb. éppen olyan hatalmas alkalmazási területét képezik az elektromos áramnak, mint az erőátvitel és világítás. – Az elektromos energia termelése, elosztása és alkalmazása körül az elmúlt században kifejtett hatalmas munkából magyar föltalálók is derekasan kivették a részüket. Így Jedlik Ányos nevéhez fűződik a dinamó-elv feltalálása, Zipernovszky, Bláthy és Déry nevéhez a transzformátor-rendszer gyakorlati kiépítése és Kandó Kálmán nevéhez az elektromos lokomotív kiképzése.

Elektromos világítás: a legkényelmesebb és leghigiénikusabb valamennyi világítási mód között, bármely világítási célra legjobban alkalmazható. Ucca, lakás, műhely vagy reklámvilágítási célokra a legváltozóbóbb effektusok érhetők el. A fényenergia egysége a «Lumen» (Lm). A megvilágítás egysége a Lux, vagyis az a világítás, amelyet 1 Lm. fényenergia-mennyiség 1 m² felületen előidéző. Legfinomabb munkákra, pl. szedők munkájánál az átlagos világítás 90–250 Lux-nak kell hogy megfeleljen.

Elektromotor: villamos erővel működő hajtómű.

Elektrón: a legújabb tudományos kutatások s teória szerint az anyagok atómjai nem oszthatatlanok, hanem atómanyagból és a körülötte keringő elektrónokból állanak. Ezek az elektrónok, mint az elektromosság legkisebb részei, tovább már nem oszthatók.

Elektróncső (vagy elektrónlámpa): a mai rádiótechnika egyik legfontosabb készüléke.

Elektróncsöves adó: olyan adókészülék, amelynél a nagyfrekvenciájú áramot elektróncső állítja elő.

Elektrotechnikai mértékegységek és ezek rövidítései: Ampère (A vagy Amp) az elektromosság mennyiségének mértékegysége; Volt (V) az elektromosság feszültségének mértékegysége; Ohm (O) az elektromos ellenállás; Watt (W) az elektromos teljesítmény (az elektromosság mennyiségének és feszültségének összesítése) mértékegysége; Kilowatt (Kw); Hektowatt (Hw); Voltampère (VA); PS vagy HP: lóerő.

Elektrotypograph: Mérai Horváth Károly és Rozár szedőgépe. A Monotypehez hasonlóan két részből áll: egy írógépszerű szerkezetből, amelyen a szedés történik, s egy öntőgépéből, amely a betűket önti meg. Az írógépen való billentyűzés következtében fölül írógépes nyomtat, oldalvást pedig négyszögletes lyukacsokkal perforált szalag készült, amely lyukacsoknak kitapogatása révén az öntőgép olyanformán önti meg a betűket, mint a Monotype. Mérai

Horváth első szabadalmi visszanyúlhat egészen 1885-ig, tehát megelőzik a Monotype-ét is. A gép azonban lassan készült: harminc esztendőn túl dolgoztak rajta. Általában a jövőbeni idők szedőgépének tartották még a legjava szakkörökben is, különösen amikor a nürnbergi Schuckert-féle elektromossági gyár vette kezébe a találmány ügyét, egyre-másra szabadalmaztatva rajta mindenféle praktikus újításokat s javításokat, mindamellett nem hozták kereskedelmi forgalomba a gépet a világháború küszöbéig sem, amikor aztán elhallgattak véle.

Elementáris tipográfia: részben az orosz példák nyomán, részben a német «Bauhaus» művészcsoporthatására keletkezett irányzat. Elve, hogy lehetőleg maga a szöveg legyen a nyomtatvány díszes is egyszersmind. Ornamentál csakis elemi – «elementáris» – díszítő egységeket: pontot, vonalat, kockát meg téglányt, kört és háromszöget szabadon divatnál használni. Betűből csak a lapidáris (helytelen nyomdász elnevezéssel: groteszk) tűri meg; színezése egyszerű, de erővel teljes, rendszeren a fekete meg a vörös kontrasztjára szorítkozó. L. még Mesterszedés.

Elephantini libri: a régi római világban elefántcsont-táblácskákból álló könyvek, melyekbe a császárokra vonatkozó szenátusi határozatokat jegyezték be.

Élessarkú minuszkulák: egyes paleográfiai író így nevezi a gótikus stílusú betűfajta.

Életkor (nyomdászoké): l. Szakszervezet.

Elforgatás (németül: Umstülpen): az egyik oldalon nyomtatott papíros hosszirányban való megfordítása a hátsó nyomtatás végett, úgy hogy az ívnek alsó illesztékhez rakott oldala most az ellenkező (felső) oldalra kerül, míg az oldalsó mérték marad.

Élítő vágó gép: könyvkötői segédgép: a könyvtábla széleinek élesen ferde vágására való.

Elka Vertikal: l. Nyomtató automaták.

Ellentétes színek: l. Festékeverés.

Ellinger: könyvnyomtató-család. Első ismert tagja, János József, 1788-ban állította föl Kassán a nyomdáját, s azt a felvidék legkeresettebb nyomdái közé emelte. Fia, István, lett az utóda 1810 körül; ettől 1842-ben Jánosra szállott, kinek cége 1876-ig állott fenn.

Ellövés: így nevezik a könyvnyomtatásban azt a tévedést, mikor a könyv, ujság stb. nyomásra kerülő oldalait nem olyan csoportosításban állítják be a sajtóba, hogy az ív összehajtása után az oldalszámok sorrendben következzenek.

Előfizetés: átvételi kötelezettség vállalása valamely hírlap, folyóirat stb. megrendelése által. Ha a kiadó a maga programszerű ígéreteit nem teljesíti: a könyvkereskedői usance-ok szerint őtöle követelhető kárpótlás, nem pedig a közvetítő könyvkereskedőtől.

Előhívás: a mély- és fénynyomtatásban, de általában minden kromátszelatinnal dolgozó eljárásnál az a munkamenet, mikor víz (a mélynyomtatásban meleg, a fénynyomtatásban hideg) segítségével kimossuk a kromátszelatin fényt nem kapott, tehát oldható részeit, úgy hogy a fényt kapott rész reliefszerűen marad vissza. *nli*

Előívfogó (németül: Vorgreifer): a modern, folyton forgó nyomóhengerű gépeknél (kétúrás, mélynyomtató, offset) veszi el az ívet a berakóasztalról és adja át a nyomóhengernek. Pontos regisztrert biztosító újítás. *nli*

Elölépő színek: ezek az úgynevezett meleg színekkel általában azonosak: a meleg vörös például az előtérbe ugrik a hideg kék mellől. A tiszta színek is előlépők a kevertekkkel szemben: éppen úgy a világos színek a sötétekhez képest.

Előszó: könyvekben a szerző álláspontját jelző bevezetése. Bárminő legyen is a cím csoportosítása, az előszónak mindig páratlan számú oldalon kell kezdődnie, még pedig a

könyv egynegyedének megfelelő előtéttel. Az előszót gyakran nagyobb betűvel szedik, mint a könyv tulajdonképpeni szövegét, vagy pedig megritkítják, ha az utóbbi tömörszedésű.

Előtét: azok az ürtöltők (stégek), amelyeket a könyv kezdő kolumnáinak első sora elé rakunk, s amelyek $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{3}$ -át foglalják el az oldalnak. Az előtétbe tartozik a szélleben használt fejléc is.

Elrajzolás: hamis arányok, elhibázott távlat főleg az alakrajzban.

Elsner Béla: betűszedőből lett hegedűművész, szül. Budapesten 1894-ben. Rózsa Kálmán és Neje budapesti nyomdájában tanult 1907-től 1911-ig. Dolgozott a Wodianernél, a Korvin Testvéreknél, az Athenaeumban és a Világosság-nyomdában. A Gutenberg-Társaság zenekarának megalakulásától (1920) kezdve karnagya.

Elsődleti tábla: a számítás megtakarítására való olyan tábla, amelyből a könyvek minden ívének első oldalszáma megtudható. Ha meg akarjuk tudni, milyen oldalszámmal kezdődik valamely nyolcadrétű könyvből például a 17-ik ív, megkeressük a táblázat első hasábján a 17-es számot s a nyolcadrétű szedésformát mutató hasábon az ezzel egy sorban álló számot. Az utóbbi a keresett.

Elsődleti tábla, melyből minden ívnek első oldalszáma megtudható:

Ívszám	Az ívnek első oldalszáma					
	2°	4°	8°	12°	16°	24°
1	1	1	1	1	1	1
2	5	9	17	25	33	49
3	9	17	33	49	65	97
4	13	25	49	73	97	145
5	17	33	65	97	129	193
6	21	41	81	121	161	241
7	25	49	97	145	193	289
8	29	57	113	169	225	337
9	33	65	129	193	257	385
10	37	73	145	217	289	433
11	41	81	161	241	321	481
12	45	89	177	265	353	529
13	49	97	193	289	385	577
14	53	105	209	313	417	625
15	57	113	225	337	449	673
16	61	121	241	361	481	721
17	65	129	257	385	513	769
18	69	137	273	409	545	817
19	73	145	289	433	577	865
20	77	153	305	457	609	913
21	81	161	321	481	641	961
22	85	169	337	505	673	1009

23	89	177	353	529	705	1057
24	93	185	369	553	737	1105
25	97	193	385	577	769	1153
26	101	201	401	601	801	1201
27	105	209	417	625	833	1249
28	109	217	433	649	865	1297
29	113	225	449	673	897	1345
30	117	233	465	697	929	1393
31	121	241	481	721	961	1441
32	125	249	497	745	993	1489
33	129	257	513	769	1025	1537

Első Magyar Betűöntöde: alapított 1890-ben. Az első igazgatóság tagjai voltak: Falk Zsigmond lovag, Bródy Sándor, Czettel Gyula és Czettel Dániel (ügyvezető). A vállalat közel két évtizeden át jól prosperált. Czettel Dániel az akkori időkhez mérten bőséges és jó betű- és díszítmény-választékkal látta el a vállalatot, s több új betűsorozatot (Corvinus, Góliát) is készített. Később legyöngült a vállalat és 1910-ben bankérdekeltség vette át a részvénytöbbséget, amikor is Czettel Dániel visszalépett az ügyvezetéstől és a vállalat elnöke lett, míg az ügyvezető-igazgatói állásra a bank György A. Ákost nevezte ki. Az 1916. évben a frankfurti D. Stempel Betűöntöde Rt. vette át a banktól a részvénytöbbséget, s az öntödét modern gépekkel és nagy választékú új matricákkal szerelte fel. 1923-ban hívták meg Löwy Salamont ügyvezető igazgatóvá. 1924-ben átépítették és kibővítették az öntödét, s újból több modern öntödei és rézlénia gyártási géppel és matricákkal tökéletesítették az öntöde műszaki berendezése. 1927-ben érdekeltséget vállalt az öntödénél a berlini H. Berthold A.-G. betűöntöde is. Az említett két nagy német betűöntöde érdekeltsége alapján hazai betűöntödeink többek között ama nagy előnyhöz jutott, hogy úgy ezek az öntödek, mint pedig azok német és svájci testvérvállalatai betűinek Magyarországon való öntésére jogosítványt nyert és ezzel betűválasztéka egyenrangúvá vált a legnagyobb öntödekével. A vállalat tökéletes rézléniaikat gyártó osztállyal bír és az összes európai nyelvek betűinek, úgyszintén héber, görög és nagy választékú cirill betűk szállítására is be van rendezve.

Első Magyar Kartónlemezgyár Rt.: I. Papirosgyáraink.

Elszámolási levonat (németül: Beleg): a számloló szedő összegyűjtött s a korrektor vagy más megbízott aláírásával hitelesített levonatai, amelyekkel keresetét a hét végén igazolja.

Elszegődés: A 15. sz.-ban a nyomdászsegédek szegődtetése egész esztendőre szólt; később a félévre szóló szerződés jött szokásba, s az ilyen félesztendő kondíciók rendszere megmaradt a 19. század elejéig.

Elszínlés: Frecskay János így nevezi a fény és árnyék fokozatos fogyását fametszeteken stb.

Elválasztás: Elválasztás szón a sorvégi elválasztásokat értjük. Van az elemi iskolákban tanított szótagoló elválasztás, pl.: fi-ú, le-ány, ö-vé-i, e-se-tek stb. és van tipográfiai szabály szentesítette elválasztás, amely szerint egy betű nem hagyható a sor végén és két betű nem vihető át a másikba, kivéve a keskenyalakú sorokat; az összetett szavakat pedig összetételük-nél kell elválasztani, így: fel-adat, rend-őrség, vas-utas, szám-adás stb. Az idegen összetett szavak is összetételük-nél választandók el, amennyiben ezt kiérezzük: atmo-szféra, de-fláció, mikro-szkóp, em-bléma, dia-gnózis, neur-asthenia, an-emia, ana-mnezia stb. A több szóból összetett szavak értelmére különösen ügyelni kell. Pl. helytelen: kormányfő-tanácsos,

csepp-kőbarlang, front-harcosmozgalom, stb. Tehát így helyes: kormány-főtanácsos, ill. cseppkő-barlang, frontharcos-mozgalom stb. A gépszedés gyors munkája közben, sajnos, ezek a tipográfiai szabályok legtöbbször elsikkadnak. *bs*

Elzevir: a leghíresebb könyvnyomtató-családok egyike. A család másfél századon át virágzott Németalföldön. Ősapja Elzevir Lajos 1540–1613. Leydenben telepedett meg 1580-ban. A család azután Frankfurtban, Párizsban, Rómában és Nápolyban könyvkereskedéseket is alapított s innen terjesztette több mint 2000 különféle kiadványát, melyeket az amatőrök még ma is keresnek, mint becses könyvészeti ritkaságokat. A család nevezetesebb tagjai még: Izsák (1596–1651), Dániel (1626–80), Lajos (1604–70); az utóbbi 1638-ban Amsterdamban alapított virágzó nyomdát, amely azonban halála után nemsokára idegen kézbe került. A leydeni nyomda Elzevir Ábrahám idején, aki öregapjától azt még 100.000 forint értékben vette át, annyira hanyatlott, hogy 1712-ben bekövetkezett halála után örökösei 2000 forintért adták el.

Elzevir-betűk: ilyen nevű könyvnyomtató-családról elnevezett verzális betűfajta.

Email (francia): a. m. zománc.

Email-mélynyomat: a prágai Husnik eljárása. Autotípiai diapozitívet krómozott halenyvvel preparált vörösrézlemezre másolunk, előhívjuk, beégetjük, majd pedig vaskloriddal maratjuk.

Emballage (francia szó; anbaláznak ejtik): a papiros-szállítmányok burkolata, göngyölege.

Emberi test arányai: l. Figurális aránytan.

Embléma: a díszítő művészetben minden jelképi jelentőségű ékítmény. Így a horgony a remény emblémája, mert jelképezi a hajós szerencsés megérkezését a kikötőbe; a szfinx a hallgatagságé, a mérleg az igazságé, a pálmaág a békéé. A griff vagy sas karmai közé adott sorjázó a betűszedésnek, az egymásra helyezett két festékező-labda a nyomtatásnak az emblémája.

Emeltyűs járat: különösen az angolok és franciák olcsóbb fajta gépeinél szokásos. Az emeltyűt a forgattyútól hajtott tolórúd tartja mozgásban, s az emeltyű viszont húzórúddal kapaszkodik a nyomóalapba.

Emendatio: újabb szövegkiadásokban való javítások latin neve.

Emich Gusztáv (idősb): könyvárus és könyvnyomtató, szül. Pesten 1814-ben, megh. 1869-ben. 1841-ben «nemzeti könyvkereskedés» címmel nyitotta meg Pesten üzletét, mely igen gyakran gyűlőhelye volt a politikai tekintélyeknek. Ő adta ki Petőfi költeményeit is. 1850-ben Eisenfels Rudolf könyvnyomtatóval társult s megalapította a «Pesti Napló»-t. Lassan, de biztosan fejlődött a nyomdai vállalat s a könyvkiadó hivatal, mely nemcsak több nagyértékű munkát, hanem számos díszművet is állított elő; az utóbbiak a külföldi kiállításokon is fel-tűnést keltettek. Ezek közül megemlíten-dő a «Bécsi Magyar Krónika», melynek kiállítása 14.000 forintba került s mely az 1867-iki párizsi kiállításon nagy aranyérmet nyert. Könyves-boltját 1856-ban Pfeifer Ferdinánd vette át, kiadóvállalatából alakult 1868-ban az Athenaeum.
kj

Emich Gusztáv (ifjabb): az előbbinek fia, szül. 1843-ban, megh. 1911-ben. A nyomdászatot atyja nyomdájában sajátította el; Németországban nyomdászati tanulmányokat végzett. Két cikluson át országgyűlési képviselő, több bel- és külföldi tudós társaság tagja. Természet-tudományi cikkeket írt magyar, német, francia szaklapokba. Szabó József nyomdász tanítómesterével közösen írta és főszerkesztésére ő is szedte ki a «Könyvnyomtatás története Magyarországon» című munkát, amelyet a pesti könyvnyomdászoknak 1860-ban tartott János-napi visegrádi kirándulására adott ki. Az Athenaeumnak alapításától igazgatósági tagja,

1891-től igazgatója. 1893-tól elnök-igazgatója, 1902-től haláláig elnöke. Jőnevű bibliofil hírében állt; könyvtárát egy Corvina is díszítette.

Empire: a nyolcvanas években igen nevezetes szedőgép. Főltalálói az amerikai Green és Burr voltak. A szedőgép a Fraser-féle rendszeren alapszik, az osztást végző készülék eszméje sokban eredeti. A betűk mindenikének más-más a szignatúrája, s ezek révén automatikusan történik a széjjelosztódásuk. Az osztani való szedést hajóra teszik, amelyről emeltyű szedegeti le soronként s viszi a gépbe, ahol egy másik emeltyű a betűket gyors egymásutánban átadja a széjjelosztó mechanizmusnak. Ez a betűk szignatúráinak megfelelő tűkből áll, melyek – ha a szignatúrába beleillenek – beeresztik a betűt a maga csatornájába. A sorzárás úgy történik, hogy szedés közben ideiglenesen ékek kerülnek a szavak közé; ezeket az ékeket a szedő később spáciumokkal cserélgeti ki. Az Empire gépből Angolországban százhetven darab került használatba, s különösen a gép osztószerkezetét nagyon dícsérték.

Empire-stílus: az I. Napoleon idején uralkodó, a római császárság korának ízlését aprózó és utánzó francia díszítő stílus. Pompázatosabb volt, mint a tagozódást erősen hangsúlyozó klasszicizmus. A könyvművészetben is szerepe volt.

Empreinte (francia): annyi mint nyomat, lenyomat.

Emulzió: igen finom elosztású szilárd anyagok föloldása valamely folyadékban. A fotográfiai szárazlemezeket, filmeket, másoló és előhívó papirosokat például olyan emulzióval való bevonással állítják elő, amely a fényérző brómezüstöt zselatinban tartalmazza.

Encadrement (francia): a. m. keret, körülfogalás.

Enciklopédia (görög): annyi mint tudománykör. Most rendszerint olyan könyv, amely a fontosabb tudományágakat vagy egymással összefüggően tárgyalja, vagy pedig az egyes műkifejezéseket szakokra való tekintet nélkül betűrendben tárgyalja. Ilyen volt a Pusztai-féle «Nyomdászati Enciklopédia» s ilyenek a lexikonok is, például a mi Lexikonunk.

Endtner Márton: az 1690-es években a lőcsei Brewer Sámuelnek saját nevelésű faktora. Későbbi időben önállósította magát.

En face: valamely szemközt álló arckép, ellentétben az «en profil»-lal, az arc oldalnézetével.

Engelen-féle betűvájó gép: negatív képű patricákkal vágta betűmagasságú fatönkbe a betűket, úgyhogy a tönkről közvetlenül lehetett nyomtatni, ámbár nem valami tisztán.

Engel és Mandello: jőnevű pestvárosi nyomda a hatvanas évek felé.

Engel József: Pécs város első tipográfusa 1772-től 1796-ig. Holta után özvegye Krisztina folytatta tovább a nyomdászkodást 1808-ig, amikor veje Knezevics István a szép kis nyomdát átvette.

English: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 14 amerikai, a mi rendszerünk 13,13 méterpontjának. Az angolországi English betűnagyság pedig csak 12,65 méterpont.

English Mercurie: az első angol hivatalos lap. 54 száma jelent meg 1588-ban.

Enisson-féle sorzáró gép: 1897-ben napvilágra pattant amerikai találmány. A szedőgépen leszedett kizáratlan sorokból kiágaskodó ideiglenes spáciumokat egy kis számláló készülék vette számba, s összeadva meg elosztva a még szükséges záróegységek mennyiségét: kellő billentyűzésre a gép maga tolt a végleges ólomspáciumokat a szavak közé.

Enkausztkus galvanográfia: könyvnyomdai avagy mélynyomtatásos klisék készítése a galvanokausztkus segédelmével.

Enluminure (francia): könyvet, iratot ékesítő színes kép, miniatűr.

Enschede: németalföldi könyvnyomtató-család. Ősapja Izsák (született 1681-ben), ki 1703-ban Haarlem városában alapított nyomdát, mely fia János (1708–1781) alatt lett nagyhírvé. János a nyomdát betűöntődével szerelte föl és 1768-ban kiadta első betűmintakönyvét, mely leginkább gazdag írás- és gót betűivel tűnt ki. Az Enschede & Zonen néven Haarlemben még mai napig is fönnálló nyomda nagy gyűjteményét őrzi a korábbi századokból reámaradt betűpatricáknak és matricáknak.

Entrefilet (francia): a. m. vonalközi közlemények. Rövid kompressz szövegek, a laphasábok üres helyeinek kitöltésére szolgálnak. Rögtönzések vagy nagy gondolkodók szavainak az idézetei.

Envelope (francia): a. m. boríték (levélboríték), fődél.

Enyedi Mihály: született Bonchidán (Kolozs megyében) 1881-ben. 1896-tól 1900-ig nyomdásztanuló volt Szamosújvárt (Gherla) a Todorán-nyomdában, majd Budapest, Kassa, Ds az állomásai, jelenleg pedig Kolozsvárt a Minerva-nyomdában dolgozik. Háború előtt a ds–szamosújvári szakcsoportnak volt elnöke. 1919-től a Romániai Grafikai Munkások Szövetsége ellenőrző bizottságának az elnöke.

Enyészőpont: perspektívikus rajzoláskor az a pont, ahol két párhuzamos vonal látszólag egymásba olvad. (Ilyen eset például az is, amikor vasúti sínek mentén végignézünk.)

Enyv: bőrből, csontból, inakból stb. állítják elő. Hatóanyaga a glutin. Anyaga szerint bőr-, csont- és halenyvet különböztetünk meg. Legjobb a bőrenyv; ennek van a legnagyobb ragasztóképesége. Amit folyékony enyvnek neveznek, az nem más, mint közönséges enyv, amit különféle sókkal tettek meg nem alvadóvá. Ilyen az ú. n. szindetikon is. L. még Ragasztószerek.

Enyvezés: A növényi sejtek (cellulóz, faköszörület) erősen higroszkópikus, nedvszívó anyagok, miért is a belőlük készülő papiroslapok enyvezés nélkül sem írásra, de még nyomtatásra sem használhatók, mert teljesen enyvezetlen papiroson az írás szétfolyik, a nyomdafesték pedig erősen beszívódik és átüt. Az enyvezésre használt anyagok kétfélék, ú. m. növényi (fenyőgyanta) és állati (csontenyv) eredetűek. A mult század elejéig kizárólag állati enyvvel enyvezték a papirost, ami úgy történt, hogy minden egyes, már kész papiroslapot híg, folyékony enyvbe mártottak és azután szárították. Ez a fölületi enyvezés, amit bizonyos speciális papirosoknál, melyektől nagy keménységet és csengő hangot kívánnak, még ma is alkalmaznak. (Bankjegy-, rajz-, bankposta-papirosok.) 1806-ban találta föl Illig német papirosgyáros a mai napig is használatos fenyőgyantával való enyvezést, amely eljárás abból áll, hogy a gyantát kb. 10% szóda hozzáadásával elszappanosítják és az így nyert gyantaszappant vízzel erősen felhigítják (gyantatej) és a hollandi foszlatóba adagolják, a kénsavas agyagfölddel együtt. A kénsavas agyagföld megbontja a gyantaszappant és az így keletkező szabad gyanta kitölti a sejtek közötti üregeket és finoman elosztott állapotban a sejtekre rakódva, a papirost egész tömegében enyvezetté teszi. df

Enyvező készülék: azonos a gumizó készülékkel (l. o.).

Enyvtípiá: a prágai Husník eljárása könyvnyomdai klisék készítésére. Vastag kromátzselatin-rétegre vonalas avagy autotípiái negatívról képet másolnak, s ezt krómsóknak vizes oldatával kidomborodóvá teszik. A nyomtatás közvetlenül erről történik.

Eperi István: szül. 1899-ben. Fölzabadult 1917-ben Budapesten. Tagja volt a budapesti Helyi Bizottságnak és a Segélyző Egyesület felügyelő bizottságának. Jelenleg tagja az Országos Bizottságnak és a Segélyző Egyesület választmányának. Több évig működött mint gya-

korlati szakoktató. Tagja volt a «Gépmester» szerkesztő bizottságának. 1934 óta a Gépmester-Egyesület intézője.

Eperjesi nyomda: 1573-ban már volt e városban könyvnyomtató, a nevét azonban nem tudjuk. Egy latin nyelvkönyvet nyomtatott.

Epigráf (görög): a. m. fölirat (például könyvön, épületen).

Epilógus (görög-latin): annyi mint utóhang.

Episcopus: a 16. században híres nyomdász- és könyvkereskedő-család Baselben. A család alapítója, Miklós (1501–1564), feleségül vette Frobenius János hírneves könyvnyomtató leányát és sógorával, Frobenius Jeromossal alapítottak nyomdát, mely akkoriban híres volt a görög és latin klasszikusok szép és korrekt kiadványairól. Holta után fiai vezették tovább az üzletet.

Epistola (görög-latin): annyi mint levél, költői levél (franciául: épitre).

Epitáfium (görög-latin): a. m. sírföliat, valakinek emlékezetét hirdető írás.

Epitheton (görög): a. m. jelző, díszítő jelző.

Epitome (görög): a. m. valamely terjedelmesebb műnek a kivonata.

Erbar J.: német betűművész; 1922 körül készített antikváját sokfelé használják.

Erdélyi Bernát: magyar származású őstipográfus; 1478-ban Padovában nyomtatott.

Erdélyi Mór: betűszedőből lett közgazdasági politikus, szül. 1877-ben. A század elején a Pesti Könyvnyomda Rt.-nál szedősködött. 1904-ben egyik megalapítója volt az Általános Fogyasztási Szövetkezetnek, s annak rövidesen igazgatójává lett. 1918-ban a közéleti minisztérium kormánybiztosa, majd államtitkára. A tanácsköztársaság idején közéleti miniszterként, 1919 augusztusában emigrálnia kellett. 1928 januárjában tért vissza, újból kezébe véve az Általános Fogyasztási Szövetkezet ügyeinek irányítását; az intézmény fejlesztésében azonban csakhamar megakadályozta korán – 51 éves korában – bekövetkezett halála.

Erdélyi Tamás (Thomas Septem Castrensis de Civitate Hermanni): Olaszországban működött magyar könyvnyomtató. Mint neve is mutatja, szebeni származású. 1472-től 1480-ig Burster vagy Wurster nevű társával Mantovában, 1482-től pedig Joannes Franciscusszal és a hírneves Jenson Miklóssal Modenában nyomtatott.

Erdősi János (Sylvester): magyar születésű könyvnyomtató, született Szinyérváralján 1504 körül. Krakkóban és Wittenbergben tanult. Hazajötte után, valószínűleg a reformációhoz hajlása következtében, vagyonát elvesztve, kénytelen volt a Perényi János pártfogása alá húzódni. Ettől 1534 májusában Újszigetre (igazában Sárvárra), a Nádasdi Tamás birtokára ment, hol tanítással és irodalommal foglalkozott; az utóbbit jelentékenyen elősegítette a Nádasdy által 1537-ben ott felállított sajtó. A nyomdát 3 esztendeig ő kezelte, s egy Strutius nevű gyöngye betűszedő segítségével ő maga nyomtatta saját művét: a «Grammatica Hungaro-Latina»-t 1539-ben. 1540-ben Abádi Benedek vette át tőle a nyomda kezelését s kinyomtatta Erdősi Jánosnak a másik művét is: «Új testamentom magyar nyelven». Erdősi azonban mihamar elhagyhatta Újszigetet, mert 1542–1543-ban a héber nyelv, 1552-ben a történelem tanárául említik a bécsi egyetemen. További adalékok szerint a század hetvenes éveiben tanító lett volna Debrecenben, majd 1577 végén prédikátornak ment volna Lőcse városába; valószínűbbnek látszik az a másik verzió, hogy még a bécsi tanárkodása idején, 1554-ben halt meg.

Eredeti (originális): a kemigrafálás, fametszés stb. alapjául szolgáló kép közönségesen használt megjelölése.

Eredeti fametszet: 1. Fametszés.

Ericus Erich (Erichson): svéd származású magyar könyvnyomtató. 1669-ben vette át Tüersch Dávid kassai nyomdáját, melyet 1676-ig maga vezetett, míg az ugyanabban az évben Seiderlich János tulajdonába ment át.

Errata (latin): a. m. sajtóhibák jegyzéke.

Értérendszer a könyvcímeknél: 1. Rubrikák.

Espartó-papíros: egy árvalányhajféle növényből készített papíros. Az espartó-fű déli Európában és északi Afrikában honos; 40–45% benne a rostanyag.

Essai (francia): a. m. tanulmány; rövidebb tudományos vagy irodalmi értekezés.

Estienne (Stephanus): híres francia nyomdász-család, mely a 16. és 17. században Genfben és Párizsban élt. Törzsatyja Henrik 1500 körül alapított nyomdát Párizsban. 1520 körül halt meg s örökét 17 éves fia Róbert vette át. Kiadványait ő maga látta el előszóval és jegyzetekkel, s azok hibátlanságukkal, valamint szövegüknek szép szedésével, tetszetős alakjukkal minden addig nyomtatott könyvet fölülmultak. A Sorbonne folytonos izgatásai azonban arra kényszerítették őt, hogy 1550 vége felé Genfbe költözzön, ahol a kálvinista vallásra térve, élénk összeköttetésbe lépett a reformátorokkal. Meghalt 1559-ben. Fiai közül hárman ismertek mint könyvnyomtatók: Henrik, Róbert és Ferenc, kik közül Henrik (szül. 1528-ban) volt a család legnevezetesebb tagja. Míg sokat üldözött apja svájci polgár maradt, ő ismét Párizsba költözött, ott apjának szabadalmára hivatkozva, újabb nyomdát állított. Igen sok klasszikus és vallásos művet adott ki. 1572-ben készült el nagy szótára: Thesaurus linguae Graecae (5 köt., folio), melyen 12 esztendeig dolgozott tudós nejével s egy Scapula nevű betűszedővel egyetemben. Az utóbbi azonban visszaélt bizalmával, mert alig hogy megjelent a Thesaurus, ő már annak olcsóbb és igen ügyes kivonatával jelent meg a könyvpiacra. E csapást nem tudta Henrik kiheverni; elhagyta hazáját és kóbor életre adta magát. 1576-ban Magyarországon is járt. A könyvnyomtatás története 17 tagját sorolja föl az Estienne-családnak, akik mintegy 170 évig nyomdászkodtak. Az utolsó sarja a családnak, Antal, királyi könyvnyomtató (typographus regius) volt Párizsban és 1674-ben halt meg.

Esti világitás (színeknél): 1. Színek fölismerése.

Estompe (németül: Wischer): szén-, pasztell- és egyéb ilyenféle rajzoknak egyenletes árnyékolására való; bőrből vagy papírosból készül.

Eszperantó: szó szerint a. m. reménylő; újabb időben széleskörű elterjedtségre jutott kiségitő nyelv («világnyelv»).

Esztétika (görög): annyi mint a szépről szóló tan.

Etimológikus elv a helyesírásban: az, amely helyet enged a szófejtésnek; ellentéte a fonetikus elv, amely a kiejtést veszi alapul.

Etiópiai ábécé: a himjarita (régi arábiai) írásfajtából fejlődött ki; Abesszíniában használatos.

Etiquette: a. m. fölirat, kis cédula, melyet árukra, üvegekre stb. ragasztani szoktak, részint, hogy az áruk külső kiállítását szépítsék, részint pedig, hogy azok minéműségét, szállítójuk cégét szimbolikusan jelezzék.

Etty William: nyomdászból lett híres angol festő, született 1787-ben, megh. 1849-ben. 21 éves korában terelődött a nagy angol művész, Lawrence figyelme az akkoriban még betűszekrény mellett dolgozó Ettyre, akit tanításával és pártfogásával világhírű festővé képezett.

Étude (francia): a. m. tanulmány. A zenében inkább gyakorlatot jelent.

Euriszkép: l. Objektív.

Európa: irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1894-ben alapították meg mai helyén, az Ó uccában. Itten készült 1896–98 körül a «Hazánk» című magyar napilap és a «Budapester Tagblatt» is.

Eutektikai olvadási pont: az ólom és antimon ötvözetének legalacsonyabb olvadási pontja. Az ólom 621, az antimon 1166 Fahrenheit-foknál olvad; ha 1% antimont adagolunk az ólomhoz: az olvadási pont 621° alá száll; ha 2%-ot, még lejjebb. Ez így tart egészen 12–13%-ig, amikor 475 Fahrenheit-fok az olvadási pont (ezt nevezik eutektikai pontnak). Ha tovább adagoljuk az antimont: az olvadási pont följebb kezd szállani.

Evangelista Szent János Testvérisége: híres céhforma alakulat 1454 körül – s azután is még sokáig – Brügge városában. Tagjai voltak a másolók, tanítók, könyvkereskedők, könyvkötők, kőírók és kőfaragók, illuminátorok, formametszők, levélnyomtatók és a fametszetek nyomtatói.

Excelsior: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 4 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 3,750 méterpontjának.

Exchange Telegraph Company: londoni gazdasági és tőzsdei távirati ügynökség.

Excudit (lat.): a. m. metszette. Régi rézmetszeteken a metszőnek neve előtt áll. Ha a metsző egyszersmind a kiadója is a rézmetszetnek, így: «sculps. et excud.: N. »; ha pedig a rézmetszeten ez áll: «X. sculps., Y. excud.», az annyit jelent, hogy X. a metsző és Y. a kiadó.

Exempláris: közhasználatú latinos szóval a. m. példány.

Exhausztor: a. m. szívó-szellőztető készülék; főképpen szedőgépes üzemekben használják az ólmos gőzök eltávolítására.

Ex libris: könyvtárjegy. Régebben a könyvészetben nagyban használt kifejezés, mellyel a tulajdonos a saját könyvébe beírta, hogy az az övé. A középkorban divatozott kézzel írott jelzéseket a 15. század vége felé fa- vagy rézmetszetű, illetőleg nyomtatott cédulák váltották föl. E cédulákon a tulajdonosnak némelykor csak a kezdőbetűkkel jelzett vagy más módon rejtett nevén kívül többnyire jeles mondatok, címerrajzok stb. is voltak, melyeket némelykor híres művészek készítettek és ezért művészeti tekintetben is becsesek; különösen fontosak azonban egyes könyvek és könyvtárak történetére nézve. Az újabb időkben gyűjtik is őket.

Explicit: a római papiruszokon e szóval jelezték a könyv befejeztét. Ezt a szokást a régi könyvnyomtatók is átvették.

Exponálás: a fotográfiában és fotomechanikában a. m. a fényérző lemez megvilágítása.

Expressz hirdetés: apróhirdetés, de ellentétben a régi apróhirdetéssel, nem kompressz sorokkal, hanem címbetűkkel van szedve. Tarifáját nem szavanként, hanem milliméterenként számítják.

Expressztípiá: így nevezi a pasingi (München mellett) Cronenberg az 1896-ban föltalált s azóta tökéletesített szemcsés autotípiái eljárását, amelyet a hálózatos autotípiánál jóval egyszerűbbnek, olcsóbbnak és gyorsabbnak tartanak, amellet pedig a képet nem teszi egyhangúvá az alapját tevő pontok egyformasága.

Eyre és Spottiswoode: angol udvari nyomda Londonban. Az 1750 körüli években alapították. A nyomdászattal összefüggő összes iparággal foglalkozik.

Ezüstkódex: a legrégebbi germán nyelvemlék, Ulfilas gót püspök bibliafordítása a 4. századból. Enkausztkus képírási eljárással készült, vagyis úgy, hogy az olaj és viasz keverékével bekent pergamenlapra arany- vagy ezüsthústöt terítettek, s az újtestamentum szövegének a betűit egyenként, fölmelegített bélyegzőkkel nyomtatták rája.

Ezüstnitrát (argentina nitricum, népiesen pokolkő, lápisz): ezüstnek salétromsavban való oldása és az oldat kikristályosítása útján nyerik. Vízben, alkoholban oldódik. Szerves anyaggal érintkezve a fény hatására finom eloszlású fémes ezüst kiválása folytán megfeketedik. A fotografiai eljárásoknál a brómezüst, klórezüst és jódezüst előállítására szolgál. *ts*

Ezüstnyomtatás: ugyanúgy történik, mint a bronznyomtatás (l.o.).

F

Faanyag (faköszörület, facsiszolat): mechanikai úton előállított papirosanyag. Keller nevű német takácsmester találmánya (1846) és lényegében abból áll, hogy fenyőhasábok vízszintes tengelyen mozgó, nagy malomköveken, bő víz hozzáadása mellett leköszörültetnek, ami által a fa elemi sejtekre forgácsolódik. Modern facsiszoló 1–1½ méter széles hasábokat köszörül és lőerőszükséglete egységenként kb. 1000–1500 lőerő. A faköszörület magában foglalja a fa összes tisztátalanságait, nevezetesen a lignint, mely a levegőn oxidálódik; ezért a faanyagot csak közönségesebb, az ú. n. fatartalmú papirosok előállításához használják fel. (A rotációs ujságpapiros kb. 70% faköszörületet tartalmaz.) *df*

Faber Mihály: könyvnyomtató volt. Ágoston József szerint 1676-ban állította föl Pozsonyban műhelyét, mely azonban az ott már évtizedek óta működő jóhírű Zerweg-féle nyomdával nem versenyezhetvén, még ugyanabban az évben megszüntette működését.

Fabetűk: A plakátszedéshez használatos nagyobb betűfajtákat a könnyebb kezelhetőség okáért fából készítik, még pedig a fametszéshez hasonlatos eljárással. Éppen úgy, mint a fametszeteket: a fabetűket is óvnunk kell a nedvességtől.

Fabricius János: könyvnyomtató. 1557-ben vette át előde és mestere Crato János nagy-szebeni műhelyének vezetését, új betűkkel szerelve föl azt. Mindamellet a már hanyatlásnak indult nyomdát új életre ébreszteni nem volt többé képes s annak működése már 1598-ban véget ért.

Facette (fazetta): stereotíplapoknak és maratott kliséknek ferdére gyalult széle, amelynél fogva fára avagy más alátétre erősítik a kliséket.

Facsimile: l. Faksimile.

Factor (latin): tulajdonképpen a. m. tényező; átvittén a. m. nyomdai művezető, továbbá valamely kereskedelmi telep teljes-hatalmú megbízottja. L. még Faktor.

Factura: l. Faktura.

Fajtalan közlemények: a büntető törvénykönyv ezeknek közzétételét vétségnek minősíti. Ha azonban a fajtalan közlemény a nyomtató tudtával jelent meg, úgy a minősítés és ezzel egyetemben a büntetés súlyosabb. Az 1912. évi L. törvénycikk a fajtalan közleményeket illetően a párizsi nemzetközi egyezményt iktatta törvénybe. E törvénycikk gondoskodik az országonként való kölcsönös értesítésekről, a fajtalan közlemények behozatalának megakadályozásáról és a központi erkölcsrendészeti hatóságok föllállításáról. Ezt a nemzetközi szerződést a trianoni békeszerződés hatályában fenntartotta. A törvénycikkkel összefüggő rendeletek száma: 5932/1912, 1294/1913, 245700/1922, 4602/1923 és 8269/1923. *hö*

Faksimile (latin): a. m. tégy hasonlóan; magyarul hasonmás: a könyv, kóta, kézirat, okmány stb. teljesen hű másolata sokszorosítás útján. A faksimilét leginkább műmellékletnek alkalmazzák, azonban vannak teljes faksimile-kiadások is, főleg régi, illusztrált kéziratok könyvek után. Újabban a Hungária Nyomda készített ilyen faksimile-kiadást a Szent István királyunk törvényeit tartalmazó «Admonti kódex»-ből (1935).

Faksimile-nyomtatás: lemezkészítő eljárás, melyet a lipcsei Waldow Alexander talált fel. Síma zselatinlapra krómos timsó-oldattal rajzolt, s hideg vízben duzzasztva a lemezt, galvanót csinált róla.

Faksimilés eljárás: a. m. az eredetihez teljesen hív sokszorosítás (pl. a fametszésben a tónusos eljárással ellentétben).

Faktor (Freckaynál: látómester): a. m. nyomdai művezető. Ilyen értelemben Schöffner Péter (1425–1502) nyomdájában találkozunk vele először.

Faktúra: a. m. árujegyzék az árak megjelölésével; számlázott szállítólevél.

Falk Zsigmond (idősb): szül. 1831-ben, megh. 1913-ban. Beimelnél, majd az egyetemi nyomdában tanult. Fölszabadulása után tördelőképpen dolgozott, majd a szabadságharc lezajlása után Bécsbe ment, ahol csakhamar nyomdaigazgató lett. 1868-ban tért vissza Pestre, hogy a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság igazgatóságát átvegye. 1869–70-ben és 1882-től 1890-ig a Nyomdász-Egyesület elnöke volt.

Falk Zsigmond dr. az előbbinek fia és a Pesti Könyvnyomda igazgatásában utóda. A nyomdai adminisztráció munkája mellett a szépirodalom műveléséből is bőségesen kivette a részét. Megjelent ötkötetnyi útleírása, kilenc kötet regénye és elbeszélése, sok kritikai cikke és néhány zenekölteménye. Váradi Antallal közösen közel harminc esztendőn át szerkesztette az Ország-Világot. Megh. 1935-ben.

Falemez: l. Papiroslemez.

Fali kárpit nyomtatása: l. Tapétanyomtatás.

Falka Sámuel (Bikfalvi): betűmetsző, tömöntő és rézmetsző, szül. 1766-ban, megh. 1827-ben. Bécsben tanulta a betűvetést és öntést. 1798-ban 16 esztendőre szóló privilégiumot kért a bécsi udvari kancelláriától valami általa javított stereotípáló eljárásra. Kérelmével azonban elutasították. Még ez évben a budai Egyetemi Nyomda betűöntőosztályának vezetője lett, s kitűnő eredménnyel művelte a stereotípiát is. Mint rézmetsző is jeleskedett.

Fallot Gustave: betűszedőből lett francia nyelvtudós; szül. 1807-ben, megh. 1837-ben Besançonban tanulta a nyomdászatot. Később korrektor lett. A besançoni akadémia tagjai figyelmessé lettek a tizenkét nyelven olvasó fiatal emberre és tanulmányútra küldték, aminek eredménye szépszámu nyelvészeti értekezés lett. Sajnos, a nyomdászbetegség korán végzett az ifjú tudóssal.

Falragasz (plakát, hirdetmény): Az emberiség kultúrtörténetének abban a differenciálódásában, mely a primitív életközösségtől a társadalom fogalmához vezetett, hamarosan helyet talált a gondolat: az államhatalom és vallás parancsait, rendeleteit kőbe vagy ércbe vésett formában a nagy nyilvánosságnak átadni. A mai falragasz ősei politikai eszközül szolgáltak az ókori Athénben, Rómában egyaránt. A pápai ediktumokat a Szent Péter-templom kapujára kifüggesztett plakátokkal nyilvánították ki, és hirdetménnyel veszi kezdetét az újkor küszöbét jelentő reformáció is, Luthernek 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom ajtajára kissegezett 95 pontjával. – Falragaszon a középkoron át a legújabb korig általában valami olyant értettek az emberek, ami nem jót jelent: háborút, forradalmat, dögvéset vagy legalább is valami újabb adót avagy egyéb rendszabályozó förmedvényt. Nem is követi napjainkban az ipar, a kereskedelem és a művészet, de még a politikai propaganda sem ezt a konvencionális régi értelmű falragaszformát. A szín és a vonal nyelvén szól ma az ucca közönségéhez, a szedett falragasz pedig mindinkább a hatóságok rendeleteinek kifejezőmódja marad. A plakátok technikailag háromféleképpen készülnek: tipográfiai és litográfiai, jelesül offsetnyomás útján és zománcozott bádogból. A plakátkészítésnél fontos annak szem előtt tartása, hogy a falragasz mint olyan, az uccakép tarka-barkaságában fog megjelenni, tehát tárgya, ötlete és last but not least: ízlése válogatja a formát, a színt, a hatásos térelosztást vagy a hirdetőoszlopba helyezett kivilágítást. Nem egy plakáttervezőnk, plakátszedőnk hökkent már meg azon, amikor a tervezőasztalon vagy a formadeszkán oly «hatásos»-nak vélt produktumát az uccaképben viszontlátta. Nem számolt az ucca «mozgásával», annak sajátos dinamikájával. *kui*

Falragasz (sajtójogi vonatkozások): Nem ragaszthatók vagy függeszthetők ki falragaszokként a közrendet vagy a közérköcsiséget sértő, úgyszintén más oly sajtótermékek sem, amelyeknek uccai vagy házaló terjesztése nem engedélyezhető. A falragaszokat ki lehet függeszteni: 1. a hatóságok által kijelölt helyen; 2. bárhol, ha a tulajdonos beleegyezik; e beleegyezés hallgatólagos is lehet. Az objektum tulajdonosa bármely módon kifejezheti tilalmát. Azt a falragaszt, amelyet valaki oly helyen függeszt ki, ahol ahhoz joga nem volt, vagy amely a fentiek szerint kifüggeszthető nem volt, el lehet távolítani; büntetés alá azonban csak az esik, aki falragaszt oly helyen függeszt ki, ahol a tulajdonos kifejezetten megtiltotta. Budapest székesfőváros területén bármely képes ábrázolású falragaszt annak kifüggeszthetésének engedélyezése céljából négy példányban, 2 pengő bélyegilleték mellett, a polgármesteri IV., közjogi ügyosztálynak be kell mutatni; a Hirdető Vállalat csak az ily módon láttamozott plakátokat ragaszthatja ki. Impresszum, felelős kiadó megnevezése feltétlen kelléke a falragasznak. – Köteles példányok szolgáltatandók be: a kir. ügyészségnek (az illetékes kerületi előjáróságnak csak kimutatás havonta), az Országos Statisztikai Hivatalnak, a Tudományos Akadémiának, a Magyar Nemzeti Múzeumnak; az Országgyűlés Könyvtárának pedig negyedévenként. *kui*

Falragaszpapiros: 1. Plakátpapiros.

Faludi Ferenc: nagy magyar írónk, szül. 1704-ben, megh. 1779-ben. Ő volt a nagyszombati nyomdának prefektusa, vagyis igazgatója az 1748. évtől fogva 1750-ig.

Falz: német elnevezése a gyűrődésnek (l. o.).

Famentes papiros: kizárólag cellulózból, vagyis faköszörület, facsiszolat nélkül készült papiros. Minthogy a cellulóz kémiaiilag tiszta anyag, a famentes papirosok idők folyamán elváltozást egyáltalában nem, illetőleg alig szenvednek. (Lásd a sok száz éves, középkorban készült papirosokat.) *df*

Fametszés (xilográfia): az a művelet, amikor a falapra írt rajzot akként metszik ki, hogy annak vonalai ékeket képezzenek, amelyek festékkel bekenve és papirosra nyomtatva, a rajz mását adják. A fametszést már a 10. században ismerték a kínaiak; Európában az első, dátummal ellátott fametszet 1423-ból való. Nagyszerű magaslatra emelkedett e művészet Dürerék és Holbeinék idejében. Nálunk az újabb időkben Morelli Gusztáv (1848–1909) volt a legkiválóbb mestere. Fametszőink a 19. század derekától kezdve majdnem kizáróan a keresztbe vágott puszpángfát használják munkaanyagul; azelőtt a hosszanti irányban fűrészelt körtefa járta. A metszőeszköz régebben kisebbfajta tollkés volt, most általában különböző vésőkkel dolgozik a xilográfus. A puszpángdúcot – ha nagyobb fametszetre van szükség – több kisebb darabból enyvezik össze. A dúcot mindenekelőtt cinkfehérből és gumiból való világos alappal vonják be, hogy a ceruzás előrajz jól lássék rajta. Ha a dúcot aztán a rajzolóművész maga vési ki, munkájának «eredeti fametszet» címet ad. De lehet a képet akár rá is fotografálni a dúcra, amikor fotoxilográfia az eljárás neve. Persze, hogy fotográfiai negatívval másolatot vihessünk át a dúcra: fényérzővé kell tenni a fölületét. Ez úgy történik, hogy kremsi fehérből, zselatinból és tojásfehérjéből vékony réteget húznak a dúcra, ezt ezüstnitrát és glicerin oldatával fényérzővé teszik, s aztán negatív alatt másolnak rája. A fixálás alkénessavas nátronnal történik, ami után rövid ideig öblögetni kell a dúc fölületét. – Erős nappali világításnál, a szemébe esetleg nagyító üveget csíptetve, a dúcot homokkal töltött párnára helyezve dolgozik már most a fametsző. Nagyolva kezdi a munkát, s úgy halad a részletek felé. Ha a dúcra vetett rajznak minden vonalkáját pontosan követnie kell: fakszimile-fametszet a munkájának a neve. Ha azonban a tusrajznak vagy fotográfiai képnek nyomtatásra alkalmas vonal- vagy ponttónusokká való fölbontását a fametszőre bízták, akkor színező, tónusos, avagy vonalas metszetről van szó. E tekintetben a különböző fametszőiskoláknak különböző modoruk is van. A tiszta fakszimile és a tónusos metszet között való

átmenetet színező fakszimile-metszetnek nevezik; nem azért, mintha többszínű volna, hanem mert némely részét fakszimile-módra, pontosan a rajz szerint metszették, más részeit pedig többé-kevésbé homogén tónusrészekre kellett szétbontani. A tónusok metszésének sajátosságai természetesen attól is függnék, hogy minő technikájú művész munka (például olajfestmény, tusrajz, akvarell stb.) szolgál a fametsző munkájának alapjául. – Bár a fametszés a fotomechanikai sokszorosító eljárások roppant térhódítása következtében elvesztette régi legfőbb terrénumát, az újságillusztrációt, két irányban még ma is nagy a jelentősége. Egyik a művészi, másképp eredeti fametszet, amelyet mind szélesebb körben kezdenek fölkarolni, s amelynek egyszínű vagy kétszínű (chiaroscuro), avagy több színben nyomtatott bársonyosan matt produktumait a grafikai tárlatokon csodálják. A másik a technikai fametszet, amely a legbrilliansabb hatással képes ábrázolni különösen a gépeket s egyéb fémtárgyakat, s éppen ezért a fotomechanikai eljárásokkal szemben is meg tudta állni a helyét, főképpen mert a fametszőnek módjában áll hol kidomborítani, hol pedig elhanyagolni egyes részleteket, s azonfölül a perspektívához sincs úgy kötve, mint a fotomechanikus. Az ilyen technikai metszeteknél – de a tónusoknál is – nagy szerepe van a litográfiai guilloche-gép alapeszméje szerint épült fametsző- vagy vonalzógépeknek is, amely megfelelő beállítások után gyorsan s a legteljesebb pontossággal metszi ki a különböző visszatérő rovátkolásokat, árnyékelmosódást s hasonló dolgokat. A fametszet százezernyi nyomtatást is jól kibír, de nagyobb példányszámok esetén – hogy kíméljék – galvanoplasztikai mását veszik, s erről nyomtatnak.

Fametszetek nyomtatása: I. Illusztrációk nyomtatása.

Fanche-Borel Louis: svájci betűszedő, szül. 1768-ban, megh. 1829-ben. A francia forradalom és a napoleoni uralom idején a Bourbonok kalandos életű politikai ügynöke.

Faraday Michael: minden idők egyik legnagyobb fizikusa; szül. 1791-ben, megh. 1867-ben. Fiatalságában könyvkötő volt.

Fára-nyomtatás: főleg szivaros dobozoknál jön számításba. Rendesen különleges sajtókkal (esetleg ú. n. beégető sajtókkal), újabban rotációs gépekkel is történik.

Farkas Imre: hányatott életű protestáns könyvnyomtató. 1610-ben tűnik föl a sopronmegyei Németkeresztúron. 1626-ban Csepregen találjuk. Sajtója itt is, ott is a hitvitázó irodalmat szolgálta. Ágoston József szerint 1641-ben halhatott meg.

Farkas Sándor: szül. Aradon 1879-ben; ugyanott megtanulta a könyvkötő mesterséget. Fölszabadulása után Marosvásárhelyre, onnan Kolozsvárra ment dolgozni; majd Budapestre jöve, több cégnél volt alkalmazásban. Budapestről külföldre utazott és hat évig tartózkodott különféle országokban. A könyvkötő-szervezetnek 12 évig volt főpénztárosa; az 1914-gyel kezdődő háborús időkben titkára lett a könyvkötők szervezetének, majd bevonult katonának. A világháború után a szociáldemokrata párt alkalmazottja lett. Biró Dezső elhalálása után a könyvkötők szervezete elnökének és a Könyvkötők Lapja szerkesztőjének választották meg munkástársai.

Fasciculus (latin): a. m. füzet, köteg, iratcsomó (franciául: fascicule).

Fasol Károly: szül. 1815-ben, megh. 1892-ben. Betűszedést Landerernél tanult. Pontokból, vonalakból összeszedett képeivel: «stigmatípiáival» európai hírnevet vívott ki. Főmunkája «Album der Buchdrucker-kunsts» címen öt füzetben folió-alakban megjelent.

Fatáblanyomatok: a mechanikai úton való könyvcsinálás első állomása Európában a 15. század elején. A falapba késsel metszették a kidomborodó képű formát, s ezt aztán befesté-kezve, papirost borították rája. Ezt a papirost azután addig dörzsölték, amíg a festékes kép a papiros másik oldalára szépen át nem nyomódott. Az 1450 előtti fatáblás nyomatokat a hátulso oldalakkal összeragasztották, s ezért anopisztografikus (egy oldalukon telenyomtatott)

nyomtatvány volt az elnevezésük. A magasnyomtatásos kézi sajtónak Gutenberg által való föltalálása lehetővé tette a fatáblákról való kétoldalas nyomtatást is. Összesen vagy 30-féle olyan könyvecskét ismerünk, amelyet fatáblákról nyomtattak; köztük legnevezetesebbek a «Donatus»-nak nevezett nyelvgyakorló könyvecske; aztán a «Szegények bibliája» meg a «Meghalás művészete».

Fattyúsor (Freckaynál: árva sor): az oldalak kezdetén álló kimenetsor, ami a könyvnyomtatószabályok szerint megengedhetetlen. Az előző oldalak valamely kimenetének összevonásával kell segíteni rajta.

Faulmann Károly: író és könyvnyomtató, szül. Halléban 1835-ben, megh. Bécsben 1894-ben. Előbb szedő volt, de serény szorgalommal fáradozott önművelésén. 1854-ben a bécsi államnyomdába került, hol főleg gyorsírással és gyorsírói típusok szedésével foglalkozott. 1861-től haláláig a gyorsírás tanára volt. Van saját gyorsírási rendszere, melyet fonográfiának nevezett, ez a fonetika alapszik, s melyet több művében ki is dolgozott. Egyéb munkái: «Buch der Schrift» (1878); «Illustrierte Geschichte der Schrift aller Völker der Erde» (1879); «Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst» (1882); «Handbuch der Buchdruckerkunst» (1884); «Die Erfindung der Buchdruckerkunst».

Faulstich-féle eljárás: lásd Monogutta-szemcsézet.

Fa vetődése: főleg kliséknél gyakori, ha nedvesség éri őket. Ugy segíthetünk az ilyen bajon, hogy sima és vízszintes lapra néhány csepp tiszta vizet öntünk, ujjunkkal ezt kissé széjjelkenjük s a fadúcot képeivel lefelé fordítva rájafektetjük. Körülbelül egy óra hosszat hagyjuk a fadúcot ebben a helyzetében. Megterhelni, présbe szorítani a fametszetet nem ajánlatos; a kiegyenesedés erőszakolása bajt is okozhat. A dúc anélkül is kiegyenesedik, legfőljebb ha egyszer-kétszer meg kell ismételnünk a fent ismertetett eljárást.

Favilla testvérek: 15. századbeli olasz könyvdíszítő művészek; Mátyás király számára is dolgoztak.

Fawkes Williams: londoni ősnymtató; az 1504. évben «regius impressor»-nak tették meg, ami azt jelentette, hogy egyedül volt joga a kormányhatóságok munkáinak a kinyomtatására.

Fazetta: l. Facette.

Fazettáló gyalu: l. Stereotípia.

Fecit (rövidítve: fec, latin): a. m. csinálta. Festők, rézmetszők művein olvasható a név-aláírásuk előtt.

Fecskekék: l. Festékkeverés.

Fedél: a fűzött könyv vagy füzet papirosból vagy kartónból való táblája; drótkapoccsal, cérnafűzéssel, enyvezéssel (beakasztás) erősítik a könyvtesthez. Többé-kevésbé ugyanazt a szöveget tartalmazza, mint a belső címlap. Bár a fedelek kiállításában mindig megnyilvánult bizonyos művészi szándék, művészi kiképzésükre a könyvművészetet új fejlődésnek indító szecesszió irányította a figyelmet. A század elején a legjelentősebb művészek (W. Crane, Th. Th. Heine, H. v. d. Velde) rajzoltak könyvfedeleket; nálunk új, magyaros ízlést honosítottak meg a háború előtt Falus Elek munkái. A fényképezés fejlődésével a fénykép és az: ú. n. fotomontázs is szerepet kapott a könyvfedél tervezésében. A könyvkiadók ma már tisztában vannak a könyvfedél nagy reklámos értékével és ezért különös súlyt helyeznek szép és hatásos nyomdai kivitelére. *kj*

Fedorov Iván: az első orosz könyvnyomtató. Rettenetes Iván cár parancsára 1563-ban a moszkvai Kremlben nyomdát állított, de csakhamar menekülnie kellett, mert a kenyerüket vesztett másolók által fölizgatott nép, varázslónak véelve őt, halálra kereste. Nehéz viszony-

tagságok után Osztrogba került Fedorov, s itt készült el az első orosz biblia nyomtatásával 1583-ban.

Fedő festékek (takaró festékek): l. Könyvnyomdai festékek.

Feger Theobald: budai könyvárus 1484 és 1494 között; 1488-ban az augsburgi Ratdoldt tipográfusnál kinyomtatta Turóczi János ítélmesternek «Chronica Hungarorum»-át.

Fehér festékek: l. Festékkeverés.

Fehérités: Úgy a cellulóznak, mint a faköszörületnek sárgás-fehér a színe, ezért is az anyagot fehériteni kell, ha fehér papirost kívánunk. A fehéritéshez általában véve klórt használunk különféle formában. Maga az eljárás oxidációs folyamat, amely akkor a leghatásosabb, ha a fehéritendő anyagokra az oxigén a keletkezés pillanatában hat. A leginkább használatos módszer a klórmésszel való fehérités, amely abból áll, hogy kb. 35% hatékony klórt tartalmazó klórmész vizes oldatát és a fehéritendő anyagot a csempével kirakott, úgynevezett fehéritő hollandiban állandó mozgásban tartjuk. A levegőben lévő szén-sav hatására felszabaduló klór felbontja a vizet, sósav és oxigén keletkezik és ez a felszabaduló oxigén a keletkezés pillanatában szétrombolja a festőanyagokat, sőt mi több: egy részüket vízben oldhatóvá teszi. A fehéritésnél felhasznált klór mennyisége és a fehérités időtartama a fehéritendő anyag színezettségétől függ. A fehérités jellemző adatai: 1–12% klórmész használata, 3–10 órai időtartam és 3–6% fehéritési veszteség. A fehérités időtartama megrövidíthető, ha az anyag hőfokát 30–40 C-fokra emeljük és ha csekély mennyiségben hígított kénsavat adunk a fehéritendő anyaghoz. Fehérités után az anyagot klórtalanítani és savtalanítani kell. Ezt a célt szolgálja a mosás, esetleg a klórt elvonó anyagnak, antiklórnak az adagolása. A faköszörületnek gyártás közbeni fehéritése hengerszítás gépen történik, ahol a köszörületet teljes szélességében nátrium-biszulfitos oldattal locsolják. A fehéritésnek határt szab az a körülmény, hogy az oxigén a cellulózzal úgynevezett oxicellulózt alkot. Ez rideg és törekeny anyag és így a túlságos fehérités a papiros tartósságát igen károsan befolyásolja. *df*

Fehéritő hollandi: lásd Hollandi foszlató.

Fej: így nevezik az ujságok címét és a táblázatok rovatcímét. L. Táblázatszedés.

Fejes vonalzó (rajz-sín): A vízszintes vonalak meghúzásakor alig lehetünk el nélküle. Fontos, hogy a feje pontos derékszögben álljon a léniás feléhez. Hogy ez tényleg megvan-e: úgy tudhatjuk meg, hogy a vonalzó fejét először a tábla jobb oldalához szorítva húzunk meg egy vonalat, s aztán a bal oldalhoz támasztva a rajz-sín fejét, ugyanazon a helyen egy másik vonalat igyekezünk húzni. Ha a két vonal egymást fődí: a fejes vonalzó pontosan derékszöges beállítottságú.

Fekete Béla: szül. Budapesten 1884-ben, megh. az orosz fronton kapott halálos sebében Sátorajaujhelyt 1916-ban. A betűszedést a Pallas-nyomdában tanulta 1898-tól 1902-ig. Fölszabadulása után rövidesen az Athenaeumba kerül; közben szorgalmasan látogatja az Iparművészeti Iskola esti tanfolyamát, majd tagja lesz a Nyomdászati Tanműhelynek, még később a betűvetést tanítja az Iparművészeti Iskolán. Oktat a szakirányú tanonciskolában is. Ekkoriban Károlyi György szép nyomdájában, majd a Pallasban dolgozik. 1915-ben besorozzák, 1916 nyarán haslövés éri Lemberg közelében. Nemes, higgadt irányzatnak volt a képviselője a mesterszedésben.

Fekete Géza: szül. Budapesten 1886-ban. Tanulóéveit a Hornyánszky-nyomdában töltötte. Még tanulókorában beiratkozik az Iparművészeti Iskola esti tanfolyamára, s e tanulmányait segédkorában is folytatja. Fölszabadulása után ifj. Kellner Ernő nyomdájában dolgozik, majd visszatér a Hornyánszky-nyomdába, ahol a háborús távollét után Bárány Nándor örökébe lépett. 1919-ben a Bethania-nyomdába ment át faktornak, ahol alkalma volt megmutatni, hogy

szegényes berendezéssel, kis helyen is lehet művészt alkotni. Öt esztendő után Pápai Ernő műintézetébe kerül faktornak, ahonnan csakhamar elhívták a Fébé-nyomda megalapításához. Itt 10 évet töltött. Jelenleg rokkantállományban van.

Feketehalmi Holló András: nyilván magyar származású olaszországi öskönyvnyomtató. 1476-tól 1486-ig volt műhelye Velencében.

Feketehalmi Márton: magyarországi származású őstipográfus; 1481-ben Velencében nyomdászkodott.

Fekete művészet: szűkebb értelemben a rézmetszésbeli hántoló eljárást nevezik így, tágabb értelemben olykor az egész nyomdászatra értik.

Fel- kezdetű címszavak esetleg a föl- kezdetűek közt találhatók.

Feladó hengerek: 1. Alsó hengerek.

Felállítás: a nyomtatásra szánt papirosnak («Auflag») a gépre helyezése, aminek önberakó készülékek használatakor, ha azt akarjuk, hogy a készülék jól működjön: igen gondosan kell történnie.

Félanyag-hollandi: lásd Hollandi foszlató.

Félárnyék: Ha az égő lámpás mellé valamely tárgyat, mondjuk könyvet állítunk, s ennek árnyékát fehér papirosra fölfogjuk, azt tapasztaljuk, hogy a vetett árnyéknak sötét tömegét egy felényi sötétségű árnyékkeret veszi körül. Ennek félárnyék a neve, s többnyire keskeny világosabb csík választja el az árnyék sötétebb részétől, magvától.

Fél-automata öntőgépek: 1. Stereotípiá.

Félbörkötésű: az olyan könyv, melynek tábláját a gerincen és sarkokon bőrrel borították; egyebütt többnyire vászonnal, de lehet papirossal is.

Felelős üzemvezető: amennyiben valamely képesítéshez kötött ipar özvegyi vagy árva jogon folytatott és az így folytatott üzem nem haladja meg a kézművesipari kereteket, képesítéssel bíró üzletvezető alkalmazandó és ez esetben úgy az ipartörvényben, valamint az ezzel összefüggő rendeletekben megállapított összes szabályzatok betartásáért a felelősség az üzemvezetőt terheli. *mk*

Félfamentes papiros: 1. Nyomtatópapiros.

Felfogó villa: a megálló hengerű, normális gyorsajtók legjellegzetesebb alkatrésze. Célja a nyomóhenger indítása és megállítása a nyomóhengeren levő görgő útján, a gép főkörhagyói segítségével. A felfogó villának a nyomóhengerrel és meghajtó szerkezettel való pontos és kifogástalan összműködése adja a gép regiszterét, ami különösen színes munkák elvégzésénél elengedhetetlen. *ll*

Félfrancia kötés: németesen így is nevezik a félbörkötést (l. o.)

Félig enyvezett: a nyomtatópapirosok legtöbbje. «Egészen enyvezett» a levélpapiros, enyvezetlen az itatós papiros. Ami e tekintetben a kettő közé esik: általában félig enyvezettnek mondható.

Félkövér: németes megjelölése a kiemelésre szánt olyan betűtípusnak, amelynek vonásai vastagabbak, mint az ugyanolyan metszésű folyóbetűké. További vastagítással a «kövér» betűváltozat áll elő. – A vonalakat illetően félkövérenek nevezik azt a kétpontos törzsökű lénit is, amelynek képvastagsága rendszerint 1 pont.

Félnégyszet (németül: Halbgeviert): az a sorzáró egység, amely szélességi irányban valamely betűnagyság törzsökének felét teszi ki. A 6 pontos nonpareille betűnek félnégyszete tehát 3 pontnyi szélességű.

Felöntés. A fémklisék öntés útján történő fémes feltöltése, dúcozása ú. n. felöntő-készülék segítségével történik. A készülék lényegében a stereotípiái öntőpalackhoz hasonlít és csak méretében különbözik, jóval kisebb. Az alap és a felnyitható és lezárható fedőlap között ugyanúgy helyezkednek el a betűmagas derékszögek. Ezek közül az egyik le van rögzítve, míg a másik a felöntendő klisé nagyságához mérten állítható. A klisé hátsó oldala, hogy a dúcra való leválása elkerülhető legyen, beónoozható vagy ráforrasztható néhány laposfejú facsavar vagy sas-szeg, majd pedig így elkészítve behelyezhető a felöntő készülékbe, melynek beállítása után a csaknem zárt keretbe foglalt klisé a megolvadt fémmel felönthető. Újabban készítették már ez alapon oly felöntő-készülékeket, amelyekkel lehetővé válik 0,5 mm-es erősségű cinklemezeket ciceró vastagságú köríves alakra felönteni. *ta*

Felső hengerek: festékdörzsölő hengerek; mint a név is mutatja: a feladó hengerek fölött vannak elhelyezve. A festék eldörzsölésére szolgálnak.

Felső metszet: a könyv felső szélének színezése avagy aranyozása. Mostanában meglehetősen divatos. Előnye, hogy leporolása könnyebben és alaposabban történhetik, mint a színezetlen felső szélűké.

Felső szalag: meg-megálló nyomóhengerű gépeknél az ív kivezetésére szolgál.

Felt Charles Wilson: amerikai gépész; 1860-ban egy a Hattersley szedőgépéhez hasonló készüléket szerkesztett. Ő volt az első, aki a sorok mechanikai kizárásának a kérdésével foglalkozott. A géppel szedésnek ezt a legnehezebb problémáját olyanformán próbálta megoldani, hogy szedés közben a szavak közé ideiglenesen hosszabb, onnan kiágaskodó pálcikák kerültek. A sor zárásakor a mechanizmus ezeket a pálcikákat kilökdöste, s helyükbe spáciumokat dugdosott mindaddig, míg a sor egészen meg nem telt.

Feltisztogatás: csúnya germanizmussal az osztásnak azt a nemét nevezik így, amikor táblázatok, mester munkákat, szóval oly szedést kell elosztanunk, melyben többféle betű, kizáró anyag, vonal stb. fordul elő. Ezeket – hogy ne kelljen minden darabkával az illető szekrényekhez fáradnunk – előbb a szedődeszkán osztályozzuk, s csak a szedés teljes szétszedése után rakjuk a helyükre.

Féltónusos kép: valamely színes tárgy képének egyetlen szín fokozataival való visszaadása; féltónusos kép tehát a «lavírozott» tusrajz meg a fotográfia; annak mondják közönségesen az autotípiát is, bár itt – mert nem zárt fölületű a képe, hanem apró pontokból áll – valami «álféltónusos kép» elnevezés volna a helyes.

Fél-uncialis betű: a rómaiak uncialis írásából fejlődött, annak további egyszerűsödése.

Felületek aránya (színeké): 1. Színfelületek aránya.

Félvászon: az olyan kötés, amelynél a gerinc meg a könyv sarkai vászonnal, egyéb fölületei pedig papirossal borítvák.

Felvázolás: rajzos munkában a fő-fő kontúrok lerakása. Ilyenkor végén fogjuk a ceruzát, kidolgozáskor pedig a közepén, de sohase az eleje felé, úgy, mint az író tollat szokás.

Fémdúcok: A 15. században a frissében éledező fametszés mellett különböző fémekbe is metsztették a magasnyomtatásos ábrázolatokat. Ezeknek a kidomborodó vonalzatú fém-metszeteknek ismertetőjele, hogy a keretvonalai itt-ott elgörbültek, ami pedig a fadúcoknál lehetetlen valami volna. A 15. századból különben eredeti fémdúcok is maradtak reánk, ami azt bizonyítja, hogy a fémdúcok használata legalább is egyidős a fadúcokéval.

Fémpapiros: ráborított fémfüsttel avagy bronzpor segédelmével állítják elő, s azután simítják, esetleg sajtolással mintázzák is.

Fémpróba: 1. Átolvasztás.

Fémsalak: így nevezik a megolvadt fém fölületén képződő hártát, majd ennek egész durva réteggé történő szaporulatát, amely a levegő bomlasztó, oxidáló hatására áll elő. Bomlásról lévén szó, tehát fémvesztést is jelent, ami csak egyszeri átolvasztás esetében, normális körülmények között, mennyiségileg 3–10%-ot tesz ki. Hogy salak formájában milyen fémek semmisültek meg túlsúlyban, az a hőmérséklettől függ. Rendes körülmények között, amikor a fém hőmérsékletének maximuma nem lépi át az olvadásponton felülit 10%-kal: csaknem arányosan salakosodik; de ha ettől eltérünk és alacsonyabb vagy magasabb hőmérséklettel alkalmat adunk a fémnek a különválasztódáshoz, az ólom, antimon és ón fajsúly szerinti leülepedéséhez, úgy az ólomnál sokkal több antimon és ón salakosodik el. A salakot a szedő- vagy az öntőgépek üstjének vagy kohók fémszintjéről lekanalazzák. Az ilyen leszedett salakos fémből újbóli fölolvasztás útján – megfelelő salakkiválasztó szerek igénybevételével – a salak a fémnek káros túlhevítése nélkül is poralakban kiválasztható. A salak mennyisége a fém minőségétől is függ. Silányabb fémből rövidebb idő alatt több salak válik ki. *ta*

Feneklap (fundamentum): a nyomtató sajtó taligájának az a fémből való vízszintes lapja, melyen a forma nyugszik.

Feniciai ábécé: A hangírásos betűjegyek legősibb formái. Belőle fejlődtek az óhéber, szamaritánus és görög betűkön keresztül mai betűjegeink.

Fennálló betűk: lásd Lettres supérieures.

Fényállóság: A festék színének ellenállása az időjárás változásaira különböző. Van olyan festék, mely a ködös, füstös levegőt nem bírja, míg a másik a napfény hatására többé-kevésbé megfakul. Pl. az anilin- és kátrányfestékek igen gyorsan fakulnak, azaz nem fényállóak, míg a föld-, ásványi és koromfestékek állandóak. Tehát nyomtatványainkhoz mindig válogassuk meg a festéket e szempontból is és a napsütésbe kerülő plakátoknál stb. ne anilinfestéket vegyünk. Füstös, romlott levegőjű helyiség, pályaudvarok számára pedig ne nyomtassunk sohasem kremsi fehérrel kevert színeket, mert a füst hatására a kremsi fehér megsárgul, majd megbarnul és a véle kevert színeket piszkossá, szürkévé teszi. Bronzfesték a nedves levegőn oxidálódik, megbarnul. A festékgyárak különben gyártmányaikon a fényállóságot is jelzik. *nli*

Fényállóság megvizsgálása: házilag úgy történik, hogy egy közepes festékadagolással készült nyomatot deszkára szögezzünk, s annak felét sötét papirossal, kartónnal letakarva, kitesszük a napra. Huszonnégy óra múlva a letakart részt felnyitjuk és akkor megláthatjuk, hogy a napfény mily mértékben változtatta meg a le nem takart oldal színét. *nli*

Fényezés a mélynyomtatásban: 1. Lakkozás a mélynyomtatásban.

Fénygravúr: a német Eckstein fotolitográfiai színlemez-bontó eljárása főképp térképészeti célokra.

Fényképészeti sokszorosítás (másolás): Talbot Fox találta föl még 1841-ben, egyelőre csak papirosnegatívon keresztül. Ezüstlemez helyett jódezüsttel preparált papiroslapot használt a fölvetel alkalmával, s ezt azután vasvitriollal, majd meg cseravval kezelte, míg végre megkapta az átlátszó papirosnegatívot; ennek a segítségével csinálta aztán klórezüsttel preparált papirosra a saját másolatait. Eljárásának «talbotípiá» volt a neve.

Fényképezés: 1. Fotográfia.

Fénymásolás: 1. építészeti rajzok többszörösítése másolókeretben. Két fő fajtája van: a negatív és a pozitív eljárás. A negatív eljárásos másolatokon a rajz vonalai fehérek kék

alapon, a pozitív eljárással készültekéi pedig kékek fehér alapon. A negatív eljáráshoz való papirost ferridammonium-citrát és ferriciánkálium vizes oldatával preparáljuk. A pozitív eljárás papirosát már gumi arabicum, ferridammonium-citrát és vasklorid keverékével kell bevonnunk és sötét helyen szárítanunk. Megszáradása után tüstént másolhatunk rája. Megvilágítás után a másolatot ferrociánkálium 20 százalékos oldatával hirtelenében beecseteljük, mire a rajz világoskék alapon, valamivel sötétebb kék vonalakkal rögtön előtűnik. Utána tiszta vízzel kell a másolatot leöblítenünk, de vigyázva, hogy a papiros hátulja meg ne nedvesüljön. Végezetül hígított sósavval mossuk le a rajzot, amely ekkor már sötétkék színű fehér alapon. – 2. Fénymásolásnak szokták nevezni a fotolitográfia meg az offset (l. o.) körül fölmerülő másolóeljárásokat is.

Fénynyomtatás (Lichtdruck, albertotíпия, artotíпия, kollotíпия, fotokollotíпия, fotográfiai nyomtatás, heliotíпия, kollográfia, fotokollográfia, üvegnymtatás, zselatinográfia): igen szép sokszorosító eljárás, a reagens nyomtatási eljárások egyik faja. A nyomóforma üvegen, celluloidon vagy alumíniumon rétegezett zselatinfölvület, glicerines oldattal nedvesített (duzzasztott) állapotában. A nyomóforma a bikromát-oldattal érzékenyített és megfelelő hőmérsékleten megszáritott zselatinrétegre féltónusú negatívról másolás útján készül. A zselatin fölvületén a fény hatására a negatív tónusainak megfelelően különböző vastagságú cserzett réteg keletkezik. A száraz krómzselatin a fény hatására vízfölvívő képességét és így nedvesíthetőségét is a fényhatástól függő mértékben veszti el. Ha csak a megvilágítás a kelletténél hosszabb ideig nem tartott, úgy a megcserzett rétegek alatt mindig maradnak olyan zselatinrészek, melyek vízfölvívétel útján nagymértékben földuzzaszthatók. A fénymásolást követő előhívásnál ez történik. A megfelelően temperált vízbe tett lemez meg nem cserzett zselatinrészei duzzadás közben olyan nagy erőt fejtenek ki, hogy a felső cserzett réteget a cserzettség fokától és a hőmérséklettől függően apró részekre (szemcsézetre) szaggatják. Az alsó rétegekből kibuggyanó cserzéstől mentes zselatinrészek glicerines vízzel a festékezés és nyomtatás közben is nedvesen tarthatók, miáltal a zsíros festék rajtuk meg nem tapad, a szemcsékké szakadt cserzett zselatin fölvületrészei pedig nem nedvesíthetők, de a zsíros festéket festékezés közben felveszik. – A nyomtatáshoz szükséges kézi-, illetve gyorsajtókat nagyjából megegyeznek a kő-, illetőleg a cink- és alumíniumnyomtatáshoz alkalmazott gépekkel. Olyan kombinált gépek is vannak, melyeken mindkétfajta nyomtatás keresztülvíhető. A nedvesítés a glicerines oldattal kézissajtós nyomtatásnál (a papiros felszívóképességétől függően) 20–30, a gyorsajtónál pedig 50–200 példányonként válik szükségessé. Mivel a nyomófesték igen kemény és szívós, továbbá, mert a zselatinhoz is igen erősen tapad a nyomópapiros, a nyomtatáshoz a papiros fölszakadásának elkerülése céljából jól enyvezett hosszú szálú papirost használnak. A nyomatófelület rugalmasságánál fogva érdes fölvületű papiros is feldolgozható. A fénynyomtatás minőség dolgában elsőrangú reprodukciók készítésére is alkalmas. Hátránya, hogy a nyomatóforma állandóan változó nedvességtartalma következtében a nyomatok egymás között nem egyforma erők és karakterükben is különböznek. A nyomtatás a könyomtatáshoz viszonyítva lassú is. *ts*

Fénynyomtatásos gyorsajtó: már a hetvenes években is készítettek ilyent Németországban. Nagyjából hasonlított a litográfiai gyorsajtóhoz, de már a nyomás erősségének ennél az eljárásnál viszonylag igen csekélynek kellett lennie; a nedvesítgető szerkezet pedig el is maradhatott rajta, mert a fénynyomtatásnál a nedvesítésnek ritkábban, átlagosan nyolcvan-kilencven példányonként kell történnie, ezt pedig kézzel is meg lehet csinálni. A nedvesítő szerkezet helyett azonban egy másik, enyvmasszából való hengerekkel dolgozó festékező művel látták el a fénynyomtató gyorsajtót. A dupla festékező szerkezet alkalmazásának az volt a célja, hogy a festékezés alaposabb legyen. Először az első festékező szerkezet kemény, a lemez szemcsézetének csak a legtetejét érintő bőrhengerei futottak végig a fénynyomati lemezen, főképpen az árnyékos, sötétebb részleteket látva el festékekkel; utánuk a puhább, az

enyvmasszából való hengerek gördültek végig a formán, ránehezedve a finomabb részletek, középtónusok s világosabb helyek szemcsézetére is.

Fenyőgyanta: l. Enyvezés.

Fényszedőgép: többféle legújabb szerkezetű kísérletezés. Eszméje régibb keletű, s az offset-munka és a rotációs mélynyomtatás mind rohamosabb fejlődésének láttára, az ujságok, könyvek stb. e nyomtató módozatok útján sokszorosíthatása célzatával vált újabban aktuálissá. Arról van szó, hogy az ujságok stb. szövegét a máig is használt öntött betűtípusok nélkül állíthassák elő, valami, mondjuk a Linotypehez hasonló olyan gépen, amely matricák helyett a betűknek fémkeretbe foglalt apró üvegnegatívjaival avagy diapozitívjaival dolgozik. Ezek a betűképek billentyűzés következtében sorakoznak egymás mellé. Ha a sor megtelt, megkezdődik a fotográfiai kamara szerepe: fénysugár fut át a sor betűin, s a fölvétel készen áll a celluloidfilmen. Következik a második, harmadik stb. sor billentyűzése s átfotografálása. Ha egy hasábra való ilyen «szedés» együtt van: előhívóba kerül a film, majd rögzítik, kimossák, ami után esetleg már át is másolható a cinklemezre vagy a mélynyomtatásos vörösréz-hengerre.

Fényszűkítő: a. m. diafragma (l. o.).

Ferdeszélű ürtöltők: ezek a különböző hosszúságú, négycicerós vastagságú, betűmagas, tömör öntésű, egy oldalon ferde szögben lecsapott élű vas- vagy ólomstégek a stereotípiákban nyernek alkalmazást, s ezekkel zárják körül a formát. Ferde szélükkel a forma felé fordítva, hogy a ferdeséggel képzett csatornával az öntvénynek befejezést adjanak, továbbá széles fölületükkel az úgynevezett öntősarok fölfekvésének helyét adják meg s végül, hogy a matricázó vagy szárító sajtó nagy nyomását ezek vegyék fel, nehogy a forma épségében kár essék. *ta*

Ferenczi Lőrinc: királyi titkár a bécsi udvarnál 1610 és 1640 között. Szép kis privát nyomdája volt, amelyben az ország törvényeit nyomtatta. A nyomda később vétel útján a pozsonyi érseki tipográfia birtokába került.

Ferenczi Zoltán: az egyetemi, majd az akadémiai könyvtárnak igazgatója, született 1857-ben. Egyebek közt írta: «A kolozsvári nyomdászat története»; «Tótfalusi Kis Miklós, az európai hírű magyar nyomdász» c. műveket.

Ferrográfia: a. m. vasmetszés, illetőleg vasmaratás. Dürer Albrecht találmánya; a rézmetszéstől csak az anyag tekintetében különbözik.

Ferrotípiá: pozitív képű bádofotográfiák készítése a negatív-eljárás kikapcsolásával.

Festék: így nevezzük általánosságban mindazokat a színes anyagokat, amelyek akár oldott, akár szilárd állapotban más anyagok festésére alkalmasak és használatosak. Származásuk szerint megkülönböztetünk: I. természetes festékeket: a) állati eredetűeket (bíbortetű), b) növényi eredetűeket (indigó, buzérvörös), c) ásványi eredetűeket (okker, umbra); II. mesterséges festékeket: a) fémfestékek (krómsárga, berlinikék), b) szerves festékek (anilin vagy kátrányfesték elnevezéssel).

Festék-adagolás: l. Nyomtatás.

Festék eltartása: Ha festéket a dobozból kiveszünk, a visszamaradt rész fölületét mindig lesimítjuk; e fölületet legjobb, ha ricinusolajba mártott pergamenpapirossal földjük le, s a dobozt légmentesen elzárjuk, vagy legalább is a tetőt a dobozra jól reászorítjuk. Nyitva hagyott dobozokban, vagy a festéklapáttal a doboz közepén ejtett hézagnak el nem simítása következtében nagy festékfölület marad a levegőben lévő oxigén befolyásának kitéve, s

ilyenformán hamar bőrösödik. Ez a bőrös rész pedig többé nem használható. A festéket meleg helyen ne tartsuk, mert ennek következtében túlságosan gyorsan szárad. *nli*

Festékezés: «A jó festékezés fél egyengetés» mondja a német közmondás és ez teljesen igaz, mert bármily jól is van valamely munka egyengetve, a rossz festékezéssel tönkre tehetjük; míg a nem tökéletesen egyengetett formát a jó festékezés elfogadhatóvá teheti. Tehát a festékezésre mindig nagy gondot fordítsunk. Minden munkánál már előre állítsuk be hozzávetőleg a festékező szerkezetet és ügyeljünk a végig egyenlő, jól takaró, de nem túl vastag festékezésre. Ha a festék kevés valamely munkán: az vérszegény, sápkóros hatást ad, míg ha sok, úgy kenődik, a betű képe megvastagszik, lehúzódik és bizony még csúnyább, mint amikor kevés a festék. *nli*

Festékező hengerek beállítása: Fő dolog ilyenkor, hogy a hengerek kellő magasságban álljanak. Ezt úgy tudjuk meg, hogy betűmagasságú tönköket teszünk jobbról-balról a nyomólapra s ezt a henger meg a nyomólap közt áthúzzuk; a tönknek e közben nem szabad szorulnia, mert különben az esetleg rosszul zárt festékező henger nyomtatás közben könnyen kivetődhetik az ágyazatából vagy nekifekhetik a dörzsölő hengernek, ami szintén nem kívánatos. A hengerek nagyon szorosan való megerősítése nehezíti a gép járását, s azonkívül rontó hatással lehet magára a hengerre is; túlságosan laza helyezésük pedig hiányos festékezéssel bosszulja meg magát.

Festékező hengerek gondozása: A festékező hengerek jó állapotban tartása a jó munka egyik legfontosabb föltétele. Száraz, hűvös helyen tartsuk őket, mert a nedvesség beléjük szívódik; a meleg, túlszáraz helyen meg a glicerint szárad ki belőlük. Igen üdvös a tartalék hengereket valami savmentes zsiradékkal bekenni száradás ellen. Hosszabb használatnál hengereink a mosószerektől megkérgesednek és elvesztik rugalmasságukat, tapadóképeségüket; ezen segít és meghosszabbítja a hengerek használhatóságát, ha este gépmosás után glicerinnel egyenletesen bedörzsöljük őket, ami reggelre beléjük szívódik. *nli*

Festékező labdák: lószőrrel bélelt, juhbőrrel bevont nyeles labdák; a könyvnyomtatónak a 19. század második negyedéig használt festékező szerszáma. Nagyon kényes szerszám volt; helyes megszerkesztésétől függött nagyrészen a festékezés egyenletessége. Hetenkint legalább is kétszer széjjel kellett ezeket a labdákat szedni, s szőrrel újra jól megtömöködni. A labda bőrének a preparálása pedig szinte mesterségszámba ment.

Festékező szerkezet: a nyomtatógépek egyik legfontosabb része. Aszerint, hogy a festékvályúból fölvetett festék szétörzsolése sík lapon hengerek által, vagy csak a hengerek közt végződik: asztali dörzsölésről, vagy hengeres dörzsölésről van szó. A fontos az, hogy a festék, mire a formára kerül, teljesen egyenlő vastag rétegben legyen a hengereken. A festék-mű áll: festékvályúból (Farbzeug); festékadó acélhengerből (Duktor), melyhez hozzáfekszik a csavarokkal állítható festéklénia, ami a festékmennyiség szabályozására szolgál; a masszanyalóhengerből (Heber); majd oldalmozgást is végző dörzsölő acél- és masszahengerekből (Reiber) – az asztaldörzsölésű szerkezetnél a sík lap hengerekkel –; és a feladó hengerekből (Auftragwalze), melyek a formára viszik az ily úton szétörzsolott festéket.

A mélynyomtatásban, mivel az folyékony festékekkel dolgozik, igen egyszerű a festékező szerkezet: áll a festékvályúból, melyben egyes gépeknél massa- vagy nemezzel bevont feladó henger forog, míg más gépeknél a formahenger benne fekszik a festékben. Rákel az a szorítóléniák közé fogott vékony acéllap, mely lekaparja a formahengerről a fölös festéket és melyről az visszafolyik a festék vályúba. *nli*

Festékkeverés: A pigmentek, vagyis festőanyagok egymással való gyakorlati keverése igen kifinomult színérzék és szépérzék kíván. A vele foglalkozó szakembernek tisztában kell lennie a színeknek mind a színtani, mind pedig a vegyi sajátosságaival. Az alapszínek: a

sárga, piros, kék; ezek sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem keverhetők ki semmi más színből, de ebből a három alapszínből – elméletileg – minden más szín kikeverhető. Két alapszín keverése adja a másodrendű színeket – a zöldet, ibolyát, narancsot –, de ha az egyik alapszínből többet veszünk, mint a másikból: úgy már harmadrendű színt kapunk. Ha a három alapszínt megfelelő mértékben összekeverjük, úgy – legalább is elméletileg – feketét nyerünk; míg ha a három alapszín közül valamelyikből kevesebbet vegyítünk közéje, úgy a tört színeket – a szürkés-barnás színek rengeteg változatát – kapjuk. Festékkeveréskor a szín-harmóniára is súlyt kell helyezni, valamint a hideg-meleg, sötét-világos színek egymást ki-emelő, vagy egymással szemben visszahúzódnó tulajdonságaira. Például ha nyomtatványunkon valamit ki akarunk emelni, úgy azt megfelelő kontrasztos színnel, vagy a világos-sötét színek tulajdonságainak felhasználásával nagyszerűen elérhetjük. Kontrasztos, azaz ellentétes (másként: kiegészítő) színek a színekörben az egymástól legtávolabb eső színek, de a legnagyobb kontrasztot a fekete-fehér adja. Mindenesetre, amennyire lehetséges, törekedjünk a komplementér hatásokra, azaz mind a három alapszín, hacsak a legkisebb mértékben is, de együttesen érvényesüljön a nyomtatványunkon, hogy nyugodt hatást kapjunk. Ha valahol a három alapszín közül valamelyik egyáltalán nincs képviselve, úgy az szemünkre bántólag, hiányosan hat. Valamilyen szín kikeverésénél mindig a rokon színeket keverjük. Például a zöldet zöldeskékből és zöldessárgából, ha tiszta színt akarunk. Ha nem kívánunk tiszta színt, úgy megvizsgáljuk a kívánt színt, felbontjuk magunkban részeire és lehetőleg két színből – esetleg fekete vagy fehér hozzáadásával – keverjük ki. Igen fontos, hogy a keverés a világos színből induljon ki, azaz a világos színhez keverjük a sötétet, nem pedig megfordítva, mert így kevésbé áll fenn a lehetősége a túlkeverésnek, azaz több festék kikeverésének, mint amennyire szükség van. Színes papirosra való nyomtatásnál a különböző festékeknek különböző fedő vagy áttetsző voltát ne hagyjuk figyelmen kívül. Abszolút fedőfesték a nyomdászatban használt festékek közt a bronzfestékeken kívül nincsen, de általában jól fedő festékek a föld- és ásványi festékeink. A lakkfestékek nem oly jól fedők, hanem lazúrosak, azaz áttetszők. Fehér festékeink közül jól fedő a kremsi fehér, de tompítja, megtöri a színt, míg a keverő fehér lazúros, de a színt nem tompítja. Alaptónusok keverésekor többnyire e két fehér festéket használjuk 50–50 százalékos arányban keverve, megfelelő mennyiségű kence hozzáadásával. A festék sűrűsége a papirostól és a formától függ; ha túlságosan sűrű a festékünk, úgy szakít («rupfol») és foltos lesz a nyomat, míg, ha túlságosan híg: úgy gyöngyözik és kinyomódik a betű vagy kép széleire, amelyek ennek következtében festékesebbek lesznek és piszkolódnak.

Festékeinket vegyi tulajdonságuk szempontjából is válogassuk meg a keverés idején és például kénfestéket ólomfestékekkel soha ne keverjünk, mert azok megtámadják egymást. Ilyen kénes festékek például a kádmiúmsárga, cinóber és ultramarin, ez utóbbinak a változatai oriens-, azur-, briliáns- és császárkék néven is kerülnek forgalomba. Ezek a rézkliséket is megtámadják, de mivel lúg- és saválló, szappancsomagoló papiros nyomtatására igen alkalmasak. Ólmos festékeink: a kremsi fehér, krómsárga, krómnarancs, anticinóber, melyek kéntartalmú festékekkel nem keverhetők és füstös, rossz levegőjű helyiségben megbarnulnak. Fémfestékeink közül nem lúg- és saválló a milorikék, melynek fajtái: az acél-, bronz-, párizsi-, fecske-, kínai-, berlini- és poroszkék. Ezeket szappancsomagoló papiros nyomtatásához ne keverjük, mert a lúg és sav behatása piszkossárgára változtatja őket. Ideálisan keverhető festékek a lakkfestékeink, de a fényállósága nem mindnek jó. A festékgyárak jelzésére azonban nyugodtan rábízhatjuk magunkat. *nli*

Festék melegítése: Télen előfordul, hogy az éjszaka kihűlt helyiségben a nyomtatás – ugyanazzal a festékekkel, mellyel előző nap semmi baj sem volt – nem megy. Nem dörzsölnek jól a hengerek és a festék felszakítja a papiros szálait («rupfen»). Ilyenkor meghigítjuk a festéket, de még jobb, ha megmelegítjük. Amint azonban a gépterem fölmelegszik: a további

higítást és melegítést abba kell hagyni, különben az a nyomtatvány rovására megy. Több külföldi nyomdagépgyár gyárt oly gépeket, amelyeken az acélhengerek szükség esetén fűthetők is.

Festékörlő gépek: A nyomdai festékeknek az őrléséhez legtöbbször a 3, 4, 5 és 6-hengeres őrlőgépeket használják. Ezek hengerei acélöntésűek, egészen simára csiszoltak és legpon-
tosabban egymáshoz illeszkednek. A festék őrlése úgy történik, hogy a hengerek forgó-
sebessége különböző, pl. egy háromhengeres gépnek a hátulsó hengere forog a leglassabban,
az előtte lévő második, mely a harmadikkal szemben forog, valamivel gyorsabban. Eme két
henger fölé van a festéktartó szekrény helyezve, amelybe az őrlendő festék kerül. Az első
henger, mely a másodikkal ellenkező irányban forog, forog a leggyorsabban. Ez elé van egy
leszedő kés helyezve, amely az első henger gyorsabb forgása következtében a második
hengerről áthozott festékanyagot leszedi. A 4, 5 és 6-hengeres gépeken az őrlési folyamat
ugyanaz, mint az előbb ismertetett 3-hengeres gépen. (A 6-hengeres többször egybeépített
két 3-hengeres ikergép.) E hengeres őrlőgépek között vannak olyanok, melyek vízhűtéssel
vannak felszerelve oly módon, hogy a hengerek üresek belül és azokban állandóan hideg víz
kering, ami az őrlés következtében felmelegedő hengereket lehűti. A hengeres őrlőgépeken
kívül használatban vannak még tölcséres gépek. E típusokat azonban csak a mélynyomtató
festékek gyártásánál alkalmazzák. Az őrlési folyamat e gépeken úgy történik, hogy a szilárdan
álló tölcsér szélesebbre kiképzett alsó széleihez súrlódik a befelé domborodó forgó fenék. A
tölcsérben lévő festék, mely a fenék és az oldalfal széle között kifelé törekszik, e súrlódás
következtében őrlődik. *sr*

Festékpuhító anyagok: ilyenek a kő- és könyvnyomdai krém és az offsetpaszta. Ezek fő
alkatrésze a paraffinmentes amerikai vazelin. Továbbá a vazelinolaj, offsetol, lenolajkencék
és lenolajos szárítókencék mind alkalmasak a festékek puhítására. Festékpuhítót legtöbbször
abban az esetben kell használni, ha a papiros enyvezése vagy a műnyomtató papiros
krétarétege nem megfelelő (különösen a vékony és olcsó műnyomtató papirosnál) és a festék
tapadóképeségénél fogva a papiros szálait, illetve a krétarétegét felszakítja. Alkalmazásuk –
különösen a vazelinos puhítóknál – nagy óvatosságot igényel, mert a festék száradását esetleg
károsan befolyásolják. Ezért a festékpuhítók alkalmazását mindig a papiros minőségéhez és a
nyomtatvány természetéhez kell mérni. Igen sok esetben a puhítót szárítóval vegyesen kell
használni. *sr*

Festékréteg vastagsága: mindig a festék és a papiros minőségétől függ. Jól simított papirosra
jó festékekkel sokkal vékonyabb réteg is elegendő a takaráshoz, mint simítatlan papirosra kevés
pigmenttartalmú rosszabbfajta festékből.

Festékszáritó anyagok: a szárítópépek (paszták) és a folyékony szárítókencék egész
sorozata. A szárítópépek és kencék alkotórészei: a bórsavas mangán, mangánoxid, preparált
gyanták, kobaltok, mangánoldatok stb., melyeket kencékben vagy különleges olajokban
oldanak, vagy kencével keverve, őrlőgépeken őrlnek. Hogy mikor, mennyi és milyen szárítót
használunk: az egyrészt a festék sajátos száradóképességétől, de főképpen attól a papiros-
fajtától függ, melyre nyomtatni kívánunk. Egyes különleges papirosoknál, mint a pergamen,
«silberweiss», cellofán-, fém-, chagrin-, parafinált, «paus»- stb. papirosoknál legtöbbször nem
elégséges, ha a rendes kő- és könyvnyomdai festéket valamely szárítóval keverjük. Ezért
használjuk az ily papirosokhoz a külön célra gyártott festékeket. Vannak lassabban és vannak
igen radikálisan szárító anyagok. Radikális szárítónak használatakor ajánlatos csak annyi
festéket előkészíteni, amennyi egy munkamenet alatt feldolgozható, mert huzamosabb állás
esetén a festék megbőrösödik és nyomtatáskor kellemetlen zavarokat okoz. A munka
befejezésekor az ilyen festék a hengerekről lemosandó. *sr*

Festék színező erejének megvizsgálása: úgy történik, hogy bizonyos mennyiségű festéket ugyancsak megmért mennyiségű kremsi fehérrel összekeverünk. Eltesszük állandó mintának és adott esetben az ugyanilyen arányban kevert megvizsgálendő festékekkel összehasonlítjuk.

Festékszükséglet kiszámítása: csak hozzávetőlegesen lehetséges, mert a festékfogyasztást a nyomtatóeljárás, a festék maga és a papiros minősége szabja meg. A festékek közül például a könnyebb fajsúlyú áttetsző festékekből 1 m³ tömör felület nyomásához kevesebb kell, mint a nehezebb félig fedő vagy még nehezebb egészen fedő festékekből. A papirosok közül pedig a jól enyvezett és simított tömör papirosok kevesebb, a kevésbé simított és ritkább szövetű papirosok több festéket kívánnak. Ezért egy bizonyos kulcsot megadni a festékszükséglet kiszámításához igen nehéz. A legegyszerűbb megoldást úgy találjuk meg, ha igen pontos érzékeny mérlegen lemérünk egy ív eredeti papirost nyomtatás nélkül és egyet (az eredeti festékekkel) nyomtatással. Az így kapott súlykülönbség alapján kiszámíthatjuk a festékszükségletet. *sr*

Festék tapadóssága: a felhasználandó pigmentanyag és kence viszonyától függ. A hosszúszerű kencével kevert festékek tapadósabbak, mint a rövidszálúval készültek, amelyeket rotációs és egyéb gyorsjáratú gépekhez, valamint vékony vagy simítatlan papirosokhoz használhatunk. Tehát a tapadósabbat, a hosszúszerű autotípiákhoz, valamint a nehezen száradó anyagú festékekhez használjuk. Ilyenek a kéklakk, viridinlakk, ultramarin, cinóber, terra di Siena, okker stb., melyekhez híg kencét vagy zsiradékot adni nem szabad, mert tapadóképességüket elvesztik. Ha a festék túltapadós, azaz «húz»: úgy rövid kence, vagy paszták segítségével vegyük igénybe. *nli*

Festék tisztasága: A festőanyag, azaz pigment előállításakor és a kötőanyag, vagyis kence gyártásakor különböző vegyi utakon, iszapolással, főzéssel eltávolítják azokat a tisztátlan és savas anyagokat, amelyeknek a távollététől függ a festék tisztasága.

Festékválasztó: a festékvályúba illeszthető fa- vagy fémdarab, ennek akkor van szerepe, ha egyszerre két színben nyomtatunk.

Festékvályú: a nyomtatógépek festékező szerkezetének az a része, amelybe a nyomtatófestéket helyezzük. A vályú áll egy duktorhengerből, egy festékkésből, valamint ez utóbbit szabályozó számos állítócsavarból. Azonfelül van két nagy állítócsavar, amelyekkel a festékező távolságát a hengerekhez lehet beállítani. *ll*

Festőanyag: l. Pigment.

Festus János: Kassán könyvnyomtatóskodott 1615–1622-ig. Ő nyomtatta az Alvinczi Péter kassai református prédikátor által írt: «Querela Hungariae, Magyarország panasza» című híres politikai röpiratot, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1619-i zászlóbontásának a megokolását.

Feuilleton (francia): a. m. hírlapi tárca. Közönséges beszédben gyakran «főtő»-nak ejtik, illetőleg rövidítik.

Fey András: a kolozsvári jezsuita nyomda ügyvezető tipográfusa az 1747 körüli időkben.

Feyerabend Sigismund: a 16. században élő majna-frankfurti tipográfus. Főképpen korrekt szedésű illusztrációs művek nyomtatásával jeleskedett.

Fiat lux: a. m. legyen világosság! Gutenbergnek tulajdonított mondás.

Fichet Guillaume: a párizsi egyetem priorja, a nyomdászat meghonosítója Franciaországban. 1470-ben három német nyomdászt hozatott Párizsba: Gering Ulrichot, Friburger Michaelt és Crantz Martint, akiknek segédelmével a Sorbonneban szép nyomdát rendezett be. Kezdetben egy a Jenson-típushoz közel álló antikva betűvel nyomtattak; később áttértek a gótikus formára. Fichet tanuságot tett egy 1472-i írásával Gutenberg föltalálói mivolta mellett.

Fiedler Gottfried: a marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának ügyvezetője volt 1808-tól 1828-ig.

Field John: londoni biblíanyomtató a 17. század közepe tájt. Közmegvetés tárgya lett nyomtatványai hibásságáért. Egyik biblijában nem kevesebb, mint 3600 hibát találtak.

Figurális aránytan: az ember és a nagyobb állatok főbb testrészeinek egymáshoz való arányait tanítja. A régibb akadémiai rajzoktatásban igen fontosnak tartották. Ismerete képessé teszi a rajzolókat arra, hogy a való életben mutatkozó arányokat biztosabb szemmel lássa. Polykleitos görög szobrásznak köszönhetjük különben az emberi test aránymeghatározásait. Az általa készített «Doryphoros» (lándzsahordozó) című szobor szolgált formabeli arányok tekintetében mintául a későbbi görög szobrászoknak. A felnőtt ember fejhossza az ő megállapítása szerint a testmagasságnak nyolcadát teszi ki, s e fejhossz veendő a többi testrészek arányainak meghatározásakor alapul. Így például az álltól lefelé számítva az emlőbimbóknál végződnek a második, s a köldök fölött három ujjnyira a harmadik fejhossz. A negyedik fejhossznak alsó határvonala a szeméremcsont volna és így tovább. A fejhossz és ennek töredékei adják meg a mértéket az emberi test egyéb részeire vonatkozóan is.

Figurális rajz: l. Alakrajz.

Figurális szedés: a múlt század modorossága, amikor némely java betűszedő azzal igyekezett pályatársainak csodálatát kivívni, hogy vonalas rajzoknak pontos mását állította össze hajlított ólomléniákból.

Filagramm (a filigran szó elrontott alakja): vízjel a papirosra; azonkívül a víznyomat elkészítésére való, drótból font és a papirosformában elhelyezett minta.

Filet: 1. a francia könyvnyomtató így nevezi a szedésbeli léniákat. 2. A könyvkötésben az aranyozáshoz és a díszeknek a könyvtáblára viteléhez használt, bélyegzőforma nyeles szerszám.

Film: zselatinból, celluloidból stb. való vékony, átlátszó lapocskák; a fényképezésben az üveglap pótlásául használják. Hajlíthatósága és tartóssága révén új lehetőségek útját nyitotta meg a fotografálásban, így például a mozgó fényképezést is lehetővé tette.

Filmes fénynyomtatás: a legújabbkori próbálkozás; arra irányul, hogy a fénynyomatot az előkészületekkel járó hosszadalmas pepecselés nélkül, bármily magasnyomtatásos sajtón is elő lehessen állítani. A merev üveglapot hajlékony filmmel helyettesítik, s egyszersmind a képréteg érzékenységet az atmoszférikus hatások ellenében is csökkentik. A Berlinben levő Agfa-gyár például olyan zselatinos filmmel próbálkozik, amelyen a fénynyomtatáshoz szükséges ráncos szemcsézet gyárilag van előállítva, s amelyet csak használatbavétel előtt kell fényérzővé tenni. A nyomtatás itt is glicerinnel való nedvesítgetéssel történik, de ezt a nedvesítgetést elég, ha 300 példányonként végezzük. A filmről könyvnyomdai gyorsajtón is végezhető nyomtatás, még pedig úgy, hogy a filmet celluloidlap közbetételével betűmagasságúra szereljük, s aztán úgy nyomtatunk róla, mint a finomabb autotipiáról, még pedig lehetőleg krétás egyengetéssel. – A filmes fénynyomtatással újabban az offset területén is próbálkoznak. *nli*

Filmlapokra nyomtatás: ilyenkor számítanunk kell arra, hogy a szöveg képe majdan nagyítva lesz s éppen ezért léniák összeszedését a szerzőnek, szedőnek kerülnie kell vagy ha már éppenséggel nem tudja elkerülni: hát a legpontosabb kapcsolásra kell törekednie. Nyomtatáskor pedig ne vegyünk pusztán csak fekete festéket, mert ez sohasem főd annyira, hogy nagyított vetítéskor hézagok ne látszódnának a betűk fölületén, hanem kellő alapnyomtatás után inkább ezüstbronzal igyekezzünk a szöveget teljesen át nem látszóvá tenni. A munkafolyamat különösen ilyen esetben a következő: Alapnyomtatáshoz jóféle festéket véve,

tégelyes sajtóban lenyomatot készítünk a filmlapokra, de nagyon gondos nyomás-szabályozással, mert erős nyomás esetében a lap megreped, vagy a legjobb esetben is a festék a betűk szélein kitolódik. A még nedves nyomatot a legfinomabb ezüstbronzal beporozva, egy ideig száradni hagyjuk s aztán a fölösleges bronzot egészen tiszta vattával letöröljük róla.

Filosofia: a 11 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Filtsch Sámuel: 1825-ben alapított Nagyszebenben tipográfiát. Később Krafft Vilmos lett e nyomda tulajdonosa.

Firnisz: l. Kence.

Firtinger Károly: könyvnyomtató, szül. 1847-ben, meghalt 1903-ban. Pesten lett nyomdász-inas 1860-ban. 1870-ben Aradon Barabás Péterrel megalapította a munkásegyletet, amiért 1871-ben elfogták s hűtlenségi pört támasztottak ellene, de öt hónapig tartó vizsgálati fogság után fogolytársaival együtt szabadon bocsátották. 1872-től a Typographiának volt szerkesztője. 1884-ben írta «Adatok a budapesti nyomdász-testület társas-életéből, az ipartörvény módosítása alkalmából» című kis munkáját. 1886-ban Ács Mihály társaságában «Esquisse sommaire de l'état actuel et passé de l'imprimerie en Hongrie» című kicsiny munkát írt. 1896-ban megjelent tőle: «Magyarország nyomdászattörténeti térképe». Sokat dolgozott a nyomdász-szaklapokban; a Grafikai Szemlében két hosszabb tanulmány jelent meg tőle «Hazánk könyvnyomtatói Hunyadi Mátyás korától 1848–49-ig» és «Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából».

Fisch: eddig kiírthatatlan német szó a nem a maga helyén levő betű és a betűzagyvalék fogalmára. Frecskay János 50 esztendő előtt a «bolygó» szót ajánlotta helyette, de – mint köztudomású – teljesen hiába.

Fischel Fülöp: az 50-es években alapított Kaposvárt jól fölszerelt könyvnyomdát. Rövid idő múlva Nagykanizsán is nyitott tipográfiát.

Fischer és Mika: budapesti betűöntő cég. Mika János alapította 1874-ben. 1912 elején részvénytársasággá alakult át, majd pedig beolvadt az Első Magyar Betűöntődébe.

Fischer János: Kassa város első könyvnyomtatója; 1610-ben állította föl jól fölszerelt műhelyét, melyet 1620-ban bekövetkezett haláláig vezetett.

Fischer Manó: született Apostagon 1886-ban. A Franklin-Társulatnál tanulta a betűszedést 1898-tól 1902-ig. Nyomdász-működésének további állomásai: Posner-nyomda, Pester Lloyd, Világosság, több évig Kecskeméten nyomdatulajdonos, hadifogságban a középázsiai Andizsán város nyomdájának vezetője, majd lapszedő a Globusnál, Budapesti Hírlapnál. 1930 óta a Hungária Hírlapnyomda Rt. művezetője. Tizenhét éves kora óta vesz részt az egyesületi és szakszervezeti mozgalomban. Több cikluson keresztül választmányi tagja, jegyzője a Szakegyletnek és a Segélyző Egyesületnek; tagja volt a Helyi Bizottságnak, az Országos Bizottságnak és a budapesti Békéltető Bizottságnak. A Typographiának sok éven át munkatársa. 1935-ben megjelent «Sokat kibír az ember» című hadifogoly-regénye, amely úgy szakmai körökben, mint a sajtóban meleg fogadtatásban részesült. E Lexikonnak is munkatársa.

Fischfach: magyar szedők által is szélteben használt német neve a betűszekrény négyzetes rekeszének, ha szedés és osztás alkalmával az idegen fajú vagy sérült betűket nem teszik nyomban a megfelelő helyre, hanem e rekeszbe dobják. De lehet egy-egy szekrényben több «fischfach» is, ha ugyanis szedés alkalmával a kisebbméretű térszöveget és egyéb kizáróanyagokat a szekrénynek különböző – leginkább baloldali – rekeszeibe teszik és a munka végeztével nem távolítják el az oda nem való anyagokat. Főként a számolószedés virágkorában volt e tekintetben nagy a rendetlenség, amit pedig gondosan vezetett nyomdában nem volna szabad megtérni. *rá*

Fischfach-Társaság: így nevezik a budapesti nyomdatulajdonosoknak csütörtöki asztaltársaságát. Ápolja a kari szolidaritást és társadalmi érintkezést. Minthogy mentes a hivatalos formáktól, leginkább itt alakul ki a szakmai közvélemény. Egyszersmind a nyomdatulajdonosok takaréktársasága. Tagjainak előadásokkal, családias jellegű estékkel és társas vacsorákkal nyújt szórakozást. Kedvelt találkozóhelye a budapesti nyomdafőnököknek. *rá*

Fisch József: szül. 1898-ban. A Korvin Testvérek nyomdájában tanult gépmesterséget; felszabadult 1916-ban. Azóta dolgozott Hornyánszkyéknál meg a Világosságban. 1926 óta a nyomdásztanulók iskolájában óradíjas szakoktató. 1936 tavaszán megjelent «A színkeverés kézi könyve» c. munkája.

Fiumei nyomda: 1531-ben járt ott egy ismeretlen tipográfus, két horvát könyvet nyomtatva.

Fixálás: l. Rögzítés.

Fiziotípia (más néven: autoplasztika): csipkét, falevelet, miegyebet puha ólomba préselnek, s erről azután mélynyomtatásos galvanót csinálnak.

Flamm-féle szedőgép: 1867-ben találta föl a párizsi Flamm Pierre; ez tulajdonképpen mechanostereotípiai készülék volt, aminél azonban a sorok zárásánál mutatkozott leküzdhetetlen nehézség. Úgy oldotta meg a dolgot Flamm, hogy a sorok vége felé hajszálnyi spáciumokat rakott a betűk közé, csak hogy a sorokat egyforma hosszúságúakká tegye. Ezt a megoldást persze a tipográfusok nem fogadhatták el.

Flander Matthias: a spanyolországi Zaragoza város első nyomdásza 1475 körül.

Fleischmann J. M.: németalföldi betűmetsző. 1740-ben metszett gótikus betűje «Old English» néven elkerült Angliába, s ott mostanáig is szelvében használják.

Fleuron: a könyvnyomtatásban kis arabeszkék és egyéb kisebb ékítmények, címerpajzsok és effélék elnevezése.

Floroglucin: l. Papirosvizsgálat.

Flórposta-papiros: általában véve 100% cellulózból, ritkán kevés faköszörülettel gyártott, 40–42 gr m²-súlyú, jórészt simított, ritkán gépsíma papiros, mely ott kerül alkalmazásra, ahol a papiros vékonysága különös szerepet játszik. *df*

Fodorik Menyhért: 1631-ben vette át a debreceni városi nyomda vezetését, s a várossal ez iránt 1633. ápr. 13-án körülményes szerződést is kötött.

Fodor Ruben: a debreceni városi nyomda provizora 1853–1859-ig.

Fogalomírás: a szorosabb értelemben vett írás régibb formája, a képírásnak egy fejlődöttebb foka, nagyobb írásbeli gyorsaság elérhetése okáért egyszerűsített formája. A tárgyakat bizonyos jelek által állítja elénk, s így közvetlenül hat az értelemre.

Foglalkozási betegségek: l. Balesetbiztosítás.

Fokozatos felelősség: l. Sajtótörvény.

Folger János: 1773-tól a nagyszombati nyomda faktora és gondnoka. 1777-ben, a nyomda áttelepítésekor, Budára is elkerült. 1783-tól fogva már igazgatója volt a budai Egyetemi Nyomdának.

Fólia-nyomtatás: könyvkötészeti eljárás. Nagyjából olyan, mint az aranyozás, csak hogy aranyfüst helyett ú. n. fóliákat – vékony rétegecskékké lapított különböző színű festékeket – vesznek hozzá. Az ilyen festéklapocskák egyszeri nyomtatással is jól fődnek.

Folió: a legnagyobb könyvforma, magyarul ívrét, mely az ívnek két rétre való összehajtásából származik. A könyvnyomtatás föltalálása idején ilyen formában állították elő a könyveket, melyeket aztán foliánsoknak is neveztek.

Folium: a könyv lapja; folium rectum: az előoldal, ellentétben a folium versum-mal, mely a hátlapot jelenti.

Folthatás: ennek kifogástalansága egyik titka a grafikai munka sikerültének. A jó folthatás örök példái a kézzel írott kódexek. A tipográfiai folthatás zavartalanságának – az általános értelemben vett elrendezésben, nagyságbeli stb. aránytalanságon felül – igen fontos föltétele a szóközök egyenletessége is.

Folttisztítás papirosból a következő szerekkel történhetik: Gubacstinta heresónak vízben való 1:7-es arányú oldatával vehető ki. – Növényfestékek, gyümölcsnedvek, italok: klórkálium-oldattal, ami után kevés nátront tartalmazó vízzel való mosogatás, majd pedig itatós papirossal való szárítgatás következik. – Zsírok, olajok: benzinnel, kénéternek melegített itatós papirosra való fölhordásával, esetleg száraz állapotban fölrakott mészporral.

Folyó betűk (könyvbetűk): a petit, garmond, ciceró, általában azok a betűk, melyeket nem címek, hanem könyvek és újságok szedésére használnak.

Folyóirat: a naponként megjelenő sajtótermékek (hírlapok) megjelenési idejétől eltérően, határozott vagy meg nem határozott időközökben megjelenő, állandóan ugyanegy címet viselő és gondolkörben vagy tárgyban egymás folytatását képező nyomdatermék, amelynek egy bizonyos megszabott ára van. A «Magyar Sajtó Évkönyve» (szerk. dr. Sziklay János és Szász Menyhért) 1935. évi adatai alapján Magyarországon összesen 740 folyóirat van és pedig: politikai és külpolitikai időszaki lapok 26, várospolitikai lapok 20, szervezetek, szövetségek, testületeknek hivatalos lapjai 68, pénzügyi, közgazdasági szaklapok és az idevágó érdekképviselőlapok 71, ipari és kereskedelmi szaklapok és az ide tartozó érdekképviselőlapok 159, mezőgazdasági lapok és ezek érdekképviselőlapjai 24, idegenforgalmi és közlekedési lapok 13, tudományos folyóiratok 101, nevelésügyi, orvosi, jogi és más kulturális lapok 64, irodalmi, kritikai és művészi folyóiratok 51, ifjúsági és gyermeklapok 27, sportlapok 27, egyházi és felekezeti lapok 89. *ká*

Fonális fűzőgép: könyvkötészeti segédgép; a könyvek stb. fonállal való fűzésének gépi úton való keresztülvitelére szolgál. Munkája sok tekintetben hasonlít a varrógépéhez; a fonalat a hajtogatott íven és a fűző-gazen át vagy pedig a fűzőszalag körül vezeti.

Fonetikus írás: a m. hangírás, amikor minden hangnak külön jegye van, mint például a magyarban is.

Foolscap: 34,3:43,2 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Fordító-átnyomtató gép: l. Wendum.

Forgách Ferenc: érsekprímás, a pozsonyi első állandó nyomda megalapítója 1608-ban. A nyomda sokáig együttműködött a Nagyszombatból odamenekült tipográfiával, 1666 körül azonban egészen megszűnt.

Forgattyús járat: az ilyen nyomóalappal ellátott gépek nagyjából hasonlítanak az emeltyűsekhez. Amerikában használják őket akcicens-gyorsajtóképpen.

Forma: állhat szedésből, klisékből vagy más lemezekből. A teljes ívek nyomtatásakor külső és belső formát különböztetünk meg. Rendesen azt nyomtatják előbb, amelyiknek kolumnái teljeseek, vagyis nincsenek közöttük kezdőkolumnák és vakoldalok, amelyek a sor egyenlőségét és az alakzat meghatározásánál a nyomót könnyen megzavarhatnák.

Formaállvány: fenyőfából készült 90–100 cm magas, rekeszes állvány. Arra való, hogy a formákat belé dugva, azok a portól és összedobódástól amennyire lehet, megvédessenek.

Forma átjárása: lásd Táblázatok nyomtatása.

Formadeszka: nagyobb formáknak a gépbe vitelére szolgál. Rendesen szilárd deszkák össze-
rovásával készül, s azokon a szélein, amelyek a forma belövésekor a sajtó fundamentumával
érintkeznek: erős vasalással van ellátva.

Formahordó: l. Kerékhajtó.

Formametszés: a fametszésnek legrégebbi ágazata Európában; a szövetnyomtatók számára
készítettek véle már a 12. században is nyomtatóformákat. A 13. században az addig használt
lennvasznon és selymen kívül bőrre is nyomtattak, még pedig gyakran nagyobb terjedelmű
bibliai és egyéb ábrázolatokat is.

Formamosás: zárt formák tisztogatása nyomtatás előtt, nyomtatás közben és nyomtatás után.
Nyomtatás előtt, hogy a formát a rajta lévő piszoktól, portól és egyéb idegen anyagoktól
mentessük. Nyomtatás alatt, hogy a papirosból munka közben az egyes betűkbe, de külö-
nösen a klisékbe lerakódó por eltávolíttassék. A gyorsan száradó festékekkel való nyomtatáskor
szintén igen szükséges a gyakori formamosás. Végül meg kell mosni a formát nyomtatás után,
hogy az elosztás alá kerülő anyagok tiszta állapotban jussanak vissza a helyükre. A formák
mosásához csak azok a szerek alkalmasak, amelyek könnyen oldják a festéket; ilyen a benzín
és a terpentín. Vannak a két anyagnak a pótlására igen jól bevált mosószerek is. Petróleumot
és egyéb zsírt tartalmazó mosószereket föltétlenül mellőzni kell. A formamosás leghelyesebb
módja az, ha először kevés terpentinnel, utána lúggal lemossuk és végül alaposan vízzel
leöblítjük a formát. A formamosáshoz legcélszerűbb a lószőrkefe; minden mosószerhez
külön-külön kefe álljon rendelkezésre. A formát csak köröskörül jól megtámasztott vagy
zárókeretbe szorított állapotában szabad mosni. *rs*

Formazárás: a nyomtatásra kész szedés vagy az erről készült stereotíp-lemezek stb. záró-
keretbe helyezése és ürtöltővel, valamint szorítóvassal körülrakása. Minden nyomtatványnak
a szedése vagy lemezei formazáráskor kapják a helyes beosztásukat. Ha több oldalból áll a
forma – pl. regényeknél vagy egyéb műveknél –, akkor történik a végleges kilövés, valamint a
kötőhézag, fej és margó beosztása is, pontosan a megadott papiros alakjához mérten. Ha az
oldalak között a beosztás megtörtént: további ürtöltőkkel kitöltünk minden a zárókereten belül
lévő helyet, annyira, hogy utolsónak még a szorítóvasak is beférjenek. Ügyelni kell, hogy a
forma már a záráskor megkapja a helyes beosztást, mert az utólagos beosztási változtatással
igen sok idő vész kárba. Szakszerűen elhelyezett ürtöltők és a szorítóvasak pontos alkal-
mazása esetén a forma nem lazulhat meg és az esetleges maszatképződés is csökkenthető. *rs*

Formázás (matricázás): a nyomdaiparban a klisé vagy nyomtatóforma sokszorosításának az
egyik munkafolyamata. Papiros, guttaperka, viasz, gipsz stb. anyagnak a nyomóalapra történő
sajtolása avagy öntése a célból, hogy az így készült mélyített képű formáról stereotípiái úton
öntéssel vagy galvanoplasztikai úton galvános csapadékkal újból magasnyomtatásra alkalmas
klisé, illetőleg lemez készíthető legyen. *ta*

Formica Máté: bécsvárosi könyvnyomtató a 17. század első felében. Több magyar munkát
nyomtatott, többek közt Pázmány Péter számára is.

Forster Rezső: 1878-ig a budapesti Légrády-nyomdának volt művezetője; ekkor Rácz Ádám
miskolci nyomdáját vette meg. A hírlapkiadók társadalmi életében kiváló szerepet vitt. Az
1901-ben alakult Vidéki Nyomdatulajdonosok Országos Szövetségének első elnöke volt.

Foster-féle szedőgép: a szedőgépek őse. Főltalálója a londoni Foster Benjamin volt. 1815
körül már emlegették a találmányát. Ő maga azonban sok költségeskedés után beleúnt ebbe a
vállalkozásába, s a jobban kifizetődő festékgyártásra adta magát.

Foszlato: l. Hollandi foszlato.

Fotoantrakotípia: Sobacchi fénymásoló eljárása; l. Antratópia.

Fotoarchetípia: fotomechanikai sokszorosító eljárás, egy római festő találta föl. A nagyjából a fénynyomtatás elvén alapuló eljárás segédelmével közvetlenül a fotografiai negatívról pozitív nyomatok készíthetők s ezek művészies hatás tekintetében a heliogravűrökhöz hasonlítanak. Szemcsézetet még közönséges nagyító üveggel sem lehet rajtuk fölfedezni. Egy-egy negatívról állítólag 300 nyomat készíthető. Kísérleteihez a föltaláló valami különleges fotografiai szárazlemezt használt.

Fotobróm-képek: a brómezüstös fotografákat utánzó szürkészínű fénynyomatok elnevezése.

Fotocinkográfia: 1. kemigrafiai úton, a fotografálás segítségével készült könyvnyomdai lemezek; – 2. fotografálás segédelmével előállított cinklemezzől való litográfiai nyomtatás.

Fotogalvanográfia: mélynyomtatásos előde a későbbeni fénynyomtatásnak. A bécsi Pretsch Paul a föltalálója. Az eljárásnál két rész enyv, tíz rész víz, erős ezüstnitrát-oldat, gyöngé jódkáliumoldat és kettőskrómsavas kálium keveréke kerül a síma erős üveglapra; a fotografiai képet aztán rájavíszik, kimosással megduzzasztják, majd jól megszáritják és galvanoplasztikai mását veszik. A fényérző réteg fölületén – a sajátságos összetétel, valamint a kezelés módja következtében – a finom szemecskék nagy sokasága keletkezik, amelyek féltónusossá teszik a nyomatokat.

Fotográfia: a. m. heliogravűr (l. o.).

Fotoglyptika (woodburytípia): a fotomechanikai úton készült s kökeményre száradt zselatin-reliefet ólomba préselik; erről a később galvanizált domborműről a mélynyomtatás elvei szerint lenyomatokat készítenek, még pedig festék helyett színezett folyós zselatinnal. Az eljárás gyönyörű képeket ad, de hosszadalmas és komplikált.

Fotográfia: alapja, hogy némely vegyület a fény hatására átalakul, s a véle bevont lapon ez átalakulás következtében világosabb és sötétebb foltok váltakoznak, aszerint, amint a fényérző réteget gyöngébb vagy erősebb fényhatás érte. A fotografálás sötét kamara (camera obscura) segítségével történik; ennek a tárgy felé eső oldalán ú. n. objektív (l. o.) van, amely a tárgyról visszaverődő fénysugarakat összegyűjti és a kamara hátsó oldalán levő fényérző lapra vetíti. A fényérző lapot azután vörösvilágítású helyiségben ú. n. előhívó fürdőben áztatjuk, majd pedig nátrium-tioszulfátban állandósítjuk. Az így készült lap a negatív (l. o.). – A fotografálásnak napról napra növekvő fontos szerepe van a sokszorosításban (l. Fotomechanikai sokszorosító eljárások).

Fotografiai műnyomat: a könyvkiadóktól használt új grafikai mesterszó. Egyszerűen fénynyomatot jelent.

Fotografiai nyomtatás: A nyomtató-eljárásoknak három csoportja (magas-, mély- és sík- vagy lapos nyomtatás) mellett sokan film- vagy fotografiai nyomtatás címen egy negyedik csoportot is fölláttottak, belesorozva a fénynyomtatást is.

Fotografikus szedőgép: l. Fényszedőgép.

Fotogramm-képek: az ibolyaszínű fotografiai tónussal készült fénynyomatok itt-ott használt neve.

Fotogravűr: 1. a heliogravűr (l. o.) igen gyakori elnevezése; 2. a franciák gyakran így hívják az autotípiát (l. o.) is.

Fotogravűr-utánzat: a könyvkiadók körében forgalomba került új grafikai mesterszó. Egyszerűen fénynyomatot jelent, amelynek papirosára előzetesen ráajtották a heliogravűrt jellemző mélyített keretet.

Foto-guilloche: gyakran így nevezik az addírozó másológépek (l. o.) munkáját.

Fotokemigráfia: az az eljárás, amikor a fotografiai negatívról fényérző papirosra pozitív képet másolunk, s ezt a cinklemezre átnyomva, a kemigráfia megszokott módján könyvnyomdai klisé készítünk. Lehet a pozitív képet közvetlenül a lemezen is előállítani, ebben az esetben azonban az utóbbinak kell fényérző réteggel bevonva lennie.

Fotokollográfia, fotokollotípa: a fénynyomásnak főképp a franciáknál használt megnevezése.

Fotokolor: a fotomechanikai úton-módon készült színes képek gyakori elnevezése.

Fotokróm-eljárás: a zürichi Orell, Füssli & Co. műintézetének egy a fotolitográfiai technikák csoportjába sorozható eljárása. A szemcséssé tett követ aszfaltoldattal vékonyan bevonják, s a fölvételhez használt negatív alatt megvilágítják. E másolás tartama a kép karakterétől és a fény erősségétől függ. A képet azután benzinnel kevert petróleummal avagy terpentinolajjal előhívják, majd pedig begumizzák a követ s maratással a nyomtatásra alkalmatossá teszik. Ugyanilyen módon, ugyanannak a féltónusos negatívnak a fölhasználásával s különböző idejű exponálásával készülnek a színtónusok is. Az ilyenforma módon készült képek igen finom szemcsézetűek és a színes fénynyomatokhoz hasonlóak voltak.

Fotokrómia: a bécsi Angerer és Göschl cég példájára így nevezik sokan az autotípiákról való színes nyomtatást.

Fotokromográfia: a fotográfia segedelmével készülő színes litográfia.

Fotokromotípia: a három- és négy színnyomtatásnak és citokrómiának összefoglaló elnevezése. A nyomtatás autotípiái színlemezekről történik. Ezek fölbontása a fotografálásakor színes fény-sűrőkkel történik; a violaszín szűrő például csupán a kép sárga részeit engedi a fölvételi lemezre hatolni, a zöldszínű a vörös és a narancsszínű szűrő a kék részleteket.

Fotoliptofono: a. m. beszélő könyv. 1935-ben mutatták be az angol sajtó képviselői előtt; olyan új készülék, amely gramofónlemezek helyett közönséges újságpapírtekercsre veszi föl a beszédet vagy zenét. Hogy a papiros ne romoljék, a lejátszáshoz tú helyett villamos fény-sugarakat használnak, amely fényérző cellát hoz működésbe, mialatt a papiros a fémhengeren forog. Egy 45 × 50 centiméter papirosfelületet 5–6 percig lehet játszani. A fölvételek készítése olyan egyszerű és olcsó, hogy lehetővé teszi majd a «beszélő könyvek» tömeges készítését, amelyekben minden szereplő egyéni hangon beszél majd.

Fotolitográfia: a litográfiabeli indirekt eljárások gerince. Lényege, hogy a zselatinnal bevont s azután krómozott papirost valamely fotográfia üvegnegatívján át megvilágítják, majd zsíros festékkel jól behengerlik, langyos vízben előhívják – amely alkalommal csak a fény érte helyeken marad meg a festék – s aztán a litográfiai köre, cinkre vagy alumíniumra átnyomtatják. A «zsíros kópiának» eme használatához különböző aprólékos újításokat és javításokat jelentő sokszáz szabadalom tapad. Újabban a fotolitográfia helyébe az offset (l. o.), különösen ennek egy fajtája, a kolor-offset ígérkezik lépni. *bv*

Fotolízis: vegyületeknek fényhatásra beálló bomlása.

Fotomechanikai egyengetés: lásd Egyengető eljárások.

Fotomechanikai sokszorosító eljárások: Történetük elválaszthatatlan a fényképészetétől. Az első lépést ennek fölfedezése terén a német Schulze tette, aki 1727-ben a klórezüstnek a fény iránt való érzékenységét felfedezte és megállapította, hogy a nap fénye az egyes kémiai anyagok színét megváltoztatja. Egy további lépést tett Wedgwood akkor, amikor a kamera obszkura segítségével az annak nyílásán át behatoló fénykévét ezüstsóval bevont papirosra vetítette, melyen a felveendő képről behatoló és különböző erősségű fény-sugarak, habár homályosan is, de mégis felismerhető képet létesítettek. A képek rögzítésének módját a

francia Niépce 1827-ben találta fel. 1851-ben az angol Fry a nedves kollódium-eljárással lepi meg a világot. Ez eljárás szerint a kollódiumot különféle jód- és brómsókkal keverték s ezt üveglemezre öntve és egyenletesen elosztva megdermedni hagyták. Az így előkészített üveglemezt ezüsfürdőben érzékenyítették. A kamera obszkurában elhelyezett és a fény hatásának kitett üveglemezt exponálás után vegyi eljárásokkal előhívta, erősítette és állandósította. A kémigráfiai iparban ez az eljárás mind a mai napig használatos, de az így kikészített lemez csekélyebb érzékenysége miatt fogva kizárólag csak vonalas rajzok (fototípia) fényképezésére alkalmas. E lemezek kizárólag a kék, illetve a viola sugarakra érzékenyek és ép ezért csak fekete-fehér rajzok sokszorosítására használhatók. A nedves eljárás kisebb érzékenysége miatt tökéletlen volt és a fotokémikusok arra törekedtek, hogy egy érzékenyebb réteget száraz állapotban állítsanak elő. Ezt a törekvést siker koronázta és 1871-ben az angol Maddox feltalálta a brómezüst-emulziót. A fotokémiai találmányoknak tökéletesítését a fényképezőgépek tökéletlen optikai berendezése hátráltatta. Petzval József magyar születésű tanárnak sikerült legelőször a fotográfia céljainak megfelelő lencsét (objektívet) szerkesztenie. A szerény tudós találmánya a német Voigtländer céghez jutott és ez azt tökéletesítette; ez még ma is alapja a fotográfia céljait szolgáló objektív-szerkezeteknek. A fényképezésnek a kémigráfia szolgálatába állítása az 1870-es évben az osztrák államnyomda szolgálatában álló Angerer Károly nevéhez fűződik. Miután a vonalas rajzok fényképezése és klisírozása a nedves eljárás útján megoldott és már zavartalanul folyt, a következő kérdés az volt, hogy miképpen lehetne valamely fényképet vagy féltónusos rajzot úgy lefényképezni, hogy arról a magasnyomtatás céljaira alkalmas klisé lehessen előállítani. Az első kísérletet az angol Talbot végezte oly módon, hogy egy posztó-szálakból készült, rendkívül finom hálón keresztül egy diapozitívet fémre másolt, miáltal sikerült elérnie, hogy a diapozitívok tónusait pontokra bontotta fel. Ezzel az autotípia alapelvét megoldotta. Természetesen a gyakorlatban ez a kezdetleges eljárás még nem volt átültethető. Akadtak úttörők, akik különböző kísérletekkel eljutottak egy papirosra húzott vonalas hálózathoz, amelyet lefényképezve, az üveglemezen így egy hálót nyertek. Ezt az üveglemezt fényképezőgépben a fényérzékeny lemez elé csatolták és azon keresztül fényképezték le a tónusos eredetit. Az ily módon készített hálók azonban csak egy irányban haladó vonalakból állottak. Az angol Swan volt az első, aki az ilyen vonalas hálót oly módon alkalmazta, hogy a megvilágítás (expozíció) idejét ketté osztotta. Az első félidőben a hálót úgy állította, hogy annak vonalai a vízszintes, míg a második félidőben a függőleges irányban húzódtak. Az ilyen módon készített autotípiái főlvételek hosszú ideig voltak használatban, míg nem Lévy M. (Philadelphia) az üvegrasztott forgalomba nem hozta. Lévy ezt a problémát a következőképpen oldotta meg: egy automatikus gép segítségével két különálló üveglemezre ellentétes irányban menő vonalakat véselt, az üveglapokat összeragasztotta és így a még ma is használatban levő üveghálózattal (raszter) gazdagította a kémigráfiát.

1880-ban sikerült dr. Albertnek (München) egy emulziót előállítania, amellyel egyszerű eredményeket ért el. Az emulzióval készült felvételeknek a nedves eljárással szemben előnye, hogy lényegesen érzékenyebb és ezáltal tökéletesebb és nyugodtabb képet ad. Lényegesen élesebb a raszterképződés, a másolás fedése sokkal ellentállóbb és végül az emulziónak színérzékenysége, «ortokromiája» lehetővé teszi a három- és négyszínű kliséhez szükséges részfelvételek készítését is. Az emulzió, melynek rétege brómezüstből áll, nem sokkal érzékenyebb, mint a nedves eljárás jódezüstrétege. Ezért az emulzió használata csak érzékenyített (szenzibilizált) állapotban lehetséges. Fényérzékenysége így 10–12-szer nagyobb, mint a nedves kollódiumé. – Az autotípia tökéletesítésével lépést tartott a három- és négyszínű klisé előállítása is. Dr. Albert volt az, aki ezt a kérdést 1876-ban megoldotta. A három részlemez fotografálásához a nyers emulziót különféle festékanyagokkal színezte. A háromszínű nyomtatás alapelve, hogy a színes eredeti után három felvétel készül, melyek közül az egyik a sárga, a másik a vörös és a harmadik a kék részt állítja elő. A színek jobb

elválaszthatósága végett a három részlemez a lencsébe illesztett színszűrőkön át fotografáljuk. A színszűrők feladata, hogy csak bizonyos fénysugarakat engedjenek át, hogy azok a fényképlemezre hatással lehessenek, viszont másokat abszorbeáljanak (elnyeljenek), hogy a lemezre csak részleges hatást gyakorolhassanak. A kék részlemez készítésénél, a vörös színek iránt érzékeny emulziót, vörös szűrővel használunk. A vörös részlemez készítésénél a zöld színek iránt érzékeny emulziót zöld szűrővel használunk. Sárga részlemeznél kék, illetve lila szűrőt használunk. A három részfelvételtől készült, sárga, vörös és kék színekre bontott klisék egymásra nyomtatva, a három alapszín keverékével, az egyes színek különböző erőssége és intenzitásával adják az összes többi színeket és így a sokszorosítandó kép hű mását. A három alapszín mellett gyakran még egy negyedik, a fekete szín is kívánatos. Ebben az esetben a negyedik részlemez is el kell készíteni, amely az eredeti rajznak semleges szürke és fekete tónusait van hivatva visszaadni. A kemigráfia részére autotípiái felvételeket, az utóbbi években tökéletesített szárazlemezekkel is lehet kifogástalanul előállítani, ezek azonban magas áruknál fogva nem igen használatosak. Egyetlen nagy előnyük az emulzióval szemben, hogy a fényképész már a kész lemezeket kapja és megtakarítja a lemez preparálását és az ezzel járó munkát. *fzs*

Fotométer: a fényerősség mérésére szolgáló készülék.

Fotomezzotinto: l. Fotogravűr.

Fotomontázs (photomontage): fotográfiai részleteknek olyan módon való összeszerelése, hogy a több fotográfiából álló kép egyetlen egységes képnek lássék. Ügyelni kell ilyenkor a kép tónuskülönbségeire, hogy az egybeolvadjon a körülötte lévő tónusokkal. Az erős kontraszthatások keverése is ugyanakkor előfordul. A fotomontázs az 1920 körüli forradalmi idők nyugtalanságából fakadt, amely megbontva a fénykép egyhangúságát, mozgást, frissiséget igyekezett belevinni a fotóba. Oroszországból indult ki, azonban a németek voltak az elsők, akik átvették. Az oroszok hatásosabban, bátrabban alkalmazták. Nálunk is szép számban látni művészi fotomontázst. *dk*

Fotostereotípia: a fotográfiai zselatinreliefről gipszmatricát készítenek, s ezt a stereotípia szokott módján kiöntik. Ritkán alkalmazott eljárás.

Fotosztigmográfia: az autotípiának egyik, ritkábban használt elnevezése.

Fototípia: a fotográfia segedelmével készült vonalas klisék általánosan használt összefoglaló elnevezése. Franciaországban a fénynyomást nevezik így.

Fototopogravűr: a párizsi Noï fotolitográfiai eljárása; főleg térképek nyomtatására alkalmazták.

Fotoxilográfia: A fényképezés főlátálása könnyebbé hozott a fametszés technikájába, amennyiben azóta a fametszőnek az előnyomatképpen szolgáló rajzot egyszerűen csak rá kellett fotografálnia a fényérzővé tett fadúcra. Régebben le kellett azt rajzolni, s azután fáradságos, hosszadalmas eljárással újból átmásolni a fára. Ha a fametsző munkája közben az említett módon segítségül hívja a fotográfiát is: az eljárásnak fotoxilográfia a neve.

Foucher-gép: l. Komplet betűöntő gép.

Fowler-féle mechanostereotípia: a baltimorei Fowler által 1895-ben főlalt matrica-sajtoló szerkezet, amelynél az acélbéllyegek kemény ólomlapba préselődtek, s ez ólomlapról készült azután a stereotípiái lemez.

Főbizalmi-téstület: l. Nyomdai bizalmiférfiak rendszere.

Födő festékek (takaró festékek): l. Könyvnyomdai festékek.

Főgépmester: a nyomdai gépterem fölügyeletével és az ottani munka vezetésével megbízott, rendszerint jelesebb szakképzettségű gépmester.

Föl- kezdetű címszavak esetleg a «fel»- kezdetűek közt találhatók.

Fölhúzás: valamely kollégának oktalan bosszantgatása; éppenséggel nem nyomdász specialitás, habár a nyomdáknak is erősen divatozott. A lipcsei nyomdászrendtartás már a 17. században tilalmazta az ilyen «fölhúzást» és 2 forintnyi bírsággal büntette.

Fölületi arány (színeké): l. Színfölületek aránya.

Főnix-lapok: a Komáromy Mihály ügyvédől föltalált, a hektográfmasszához hasonló anyaggal bevont másoló-lapok.

Főnnálló betűk: l. Lettres supérieures.

Főnökegyesület (angol, a 16. században): l. Stationers' Company.

Fővárosi Könyvnyomda: 1893 a Podmaniczky uccai «Fővárosi könyvnyomda, vonalozó és könyvkötő részvénytársaság» megalapításának az ideje. A világháború után Róvó Aladár könyvnyomdájával egyesült s Lovag uccai saját házába költözött. Róvó Aladár most a vezérigazgatója.

Fragmentum (latin): a. mint töredék, valamely irodalmi műnek része.

Fraknói Vilmos: címzetes püspök, történetíró; szül. 1843-ban, megh. 1924-ben. Nagyarányú történetírói munkássága keretében sok nyomdászattörténeti adalékot tárt föl; ő derítette ki, hogy az első magyarországi nyomdát nem Geréb László, hanem Karai László alapította meg, nagy áldozatkészséggel hozva föl Rómából Budára a tehetséges tipográfus Hess Andrást. Zaklatott életű őstipográfusunkról, Huszár Gálról is értékes tanulmányt írt.

Fraktúr betű: annyi mint törött betű; a francia eredetű gót betűből német talajon keletkezett és pedig úgy, hogy a gótikus betűre biggyesztett fejcskéket meg lábacskákat oldalt görbítették.

Francesco da Bologna: velencei rézmetsző a 15. század végén. Ővele metszette Manuzio Aldo az első kurzív betűtípust. Némelyek szerint Francesco ekkor Petrarca kezeírását vette alapul a művéhez, mások szerint csak az akkoriban Rómában divatozott kancelláriás írást utánozta.

Franc-Tireurs de la Presse: így nevezték a párizsi kommün szedőkből és ujságírókból alakított zászlóalját. Az 1871 májusi harcokban egy szálig elhullottak.

Frankenthali gépek: az ilyen nevű nyomdagépgyár gyártmányainak közös és általános elnevezése. Találkozunk velük a nyomdaipar minden ágában.

Frank Lajos: szül. 1867-ben Szencen, Pozsony megyében, Pozsonyban tanulta a betűszedést; 1886 elején szabadult föl. Könyvalakban megjelent önálló munkái: «Az idegen szavak elválasztása» és a «Szedőgépek»

Franklin Benjámin: az Egyesült Államok egyik legnagyobb államférfia. 1706-ban született, s a könyvnyomtatás mesterségét tanulta. 1728-ban ő maga is nyomdát nyitott Philadelphiában. Államférfiúi dicsősége delelőjén is büszkén mondotta magát nyomdásznak. Megh. 1790-ben.

Franklin-Társulat: magyar irodalmi intézet és könyvnyomda Budapesten. A nyomdai vállalatnak a közel 150 esztendeig virágzott Landerer-család (l. o.) pesti tipográfiája az őse. A kiadói vállalatot Wigand Ottó alapította Kassán 1816-ban, ugyanő folytatta 1827. évtől Pesten; 1832-ben Heckenast Gusztáv vette át, 1840-ben Landerer Lajos belépésével a vállalkozás cége Landerer és Heckenast lett s az volt 1863-ig. Innen kezdve 1873-ig Heckenast

Gusztáv egyedül volt főnök. 1873-ban a nyomdavállalat Franklin-Társulat címmel részvénytársasággá alakult. A nyomda vezetője ekkor a kitűnő szakember Hirsch Lipót (l. o.) lett. Mostani vezérigazgató: Péter Jenő (l. o.).

Fraser-féle szedőgép: a hatvanas években szerkesztette meg az edinburgi Fraser Alexandre. Két különálló részből áll: a szedő- és osztógépből. A szedőgép három fő részre oszlik: az első a gép felső részén vízszintesen elhelyezett betűtartó, amelyből a billentyű megütésére egy tolóhenger a kívánt betűt a gép második szakaszába, a függőlegesen álló lantformájú betűtovábbítóba tolja. A harmadik rész a gyűjtő, ahol a betű talpra állítva sorzódik egymás mellé, amíg a sorjázóforma szerkezet meg nem telt. Ekkor a szedés hajóra emelendő s a rendes kézi szedés módjára kizárható. Az osztógép e szerkezetnek a fordítottja. – A Fraser-féle gépek főleg Angliában meg Amerikában kerültek használatba. Ötven-hatvan példány működésben volt belőlük még e század elején is.

Fratres Vitae Communis: a. m. közös életre egyesült testvérek rendje. A középkorban a kéziratok másolása, később pedig a könyvnyomtatás terén nagy tevékenységet fejtett ki Hollandiában és Németország több városában. Gutenberg elvillei nyomdája is az ő kezükre került a Bechtermünze testvérek halála után. A rend alapítója Groote Gerhard volt 1370 körül.

Frauenheim János Henrik: Kassán 1723-tól 1736-ig könyvnyomtatóskodott.

Frautlinger Gergely: Heltai műhelyében sajátította el a nyomdászat mesterségét s Wintzler Márton halála után (1576-ban) Heusler Márton nagyszombati nyomdással együtt működött; majd ezt követően 1578-tól 1580-ig önállóan.

Freckay János: magyar nyelvtudós. Az akadémia megbízta 1886-ban a «Mesterségek szótára» megírásával. Megjelentek – egyebek közt – a könyvnyomtatás, betűöntés, fametszés és formametszés mesterszói.

Frekvencia: a különféle rendszerű elektromos áramok egy időegységre, rendszerint 1 másodpercre eső periódus-számát jelenti.

Freund Jenő: a Világosság Könyvnyomda Rt. ügyvezető igazgatója. 1898-ban érettségizett. 1899 elején Pollák Simon mellett a Fővárosi Könyvnyomda Rt. tisztviselője lett. 1905-ben irodavezetőnek lépett be az akkor alapított Világosság-nyomdába. Később cégvezetője, 1921-ben pedig igazgatója lett a vállalatnak. A Nyomdász-Egyesület szaktanfolyamain értékes előadásokat tartott. 1927-ben megjelent szakkönyve: «Papiros a grafikában» (a Grafikai Művészetek Könyvtára VI. kötete). Lexikonunknak is munkatársa.

Frey János György: a nagyszombati nyomda vezetője 1695 körül.

Friburger Michael: Párizs legelső nyomdászainak egyike. 1470-ben ment oda Geringgel és Crantz-cal. 1478-ban visszatért hazájába, Németországba.

Frics József: Besztercebányán született. Tóth Lajos miskolci tipográfijában tanult 1842-től; majd Pesten dolgozott Kozma Vazulnál. 1849-ben Debrecenben, Szegeden, Aradon a hivatalos «Közlöny»-nél; 1854-től Herz János faktora volt; 1859 vége felé a debreceni városi nyomda provizora lett. Teljes 40 esztendeig állott e nyomda élén.

Friebe Theodor: német betűmetsző. A hetvenes években spirálisokból, kicsiny levélkékből és mindenféle pirinyó mértani figurákból álló olyan sorozatot tervezett, amely alkalmas volt az egyszerű nyolcadpetites vonal képének a megélénkítésére. Friebe példáját csakhamar követték mások is, s a kilencvenes évek közepén már mindenik betűöntődének megvolt a maga ilyesféle sorozata.

Friedl Ádám János: a nagyszombati nyomda ügyvezetője 1690-től 1693-ig.

Friesner Andreas: Lipcse város őstipográfusa. Korábban Nürnbergben dolgozott a szintén tudós Sensenschmid nyomdással. 1479-ben a lipcsei egyetemre a teológia tanárának hívták meg, s nyomdát is vitt oda magával. 1504-ben halt meg.

Frigyes (II.): dán király, született 1534-ben, megh. 1588-ban. Szabad idejét nyomdász-kodással töltötte a maga jól berendezett kis tipográfiájában. Példáját követték a dán nagyurak is, s csakhamar az ilyen műkedvelés célját szolgáló nyomdáknak egész sora keletkezett.

Frikciós kalander: l. Tapétanyomtatás.

Frikciós nyomtatás: a tapéta-nyomtatásban tulajdonkép fényesítő eljárás; a tapétát különböző gyorsasággal forgó acél- és papirohenger közt eresztik át, amitől a nyomatnak igen szép fénye lesz.

Frisch Árpád: szül. 1883-ban Budapesten, ahol 1900-ban szabadult föl. Hosszú ideig tartó vándorlás után a fővárosba tért vissza, ahol élénk részt vett a szervezeti életben. Állandó munkatársa lett a Typographiának; több tanulmánya jelent meg más lapokban is. Alelnöke volt a Korrektorok és Revizorok Körének. 1919 óta mint a Népszava belső munkatársa munkálkodik.

Frisch-féle ívberakó: Gerő Lajos, a Pallas nyomda volt igazgatója szabadalmaztatta 1896 körül. Légszívó karok vitték az ívet az ívfogókig.

Fríz: szalagos dísz; lehet figurális vagy ornamentális. A könyvnyomtatásban ilyen a homlokléc (l. o.) is.

Frobenius Johannes: tudós nyomdász a svájci Baselben 1491 óta. Betüöntödéje európaszerte híres volt; a nonpareille fokozatú betűtípusokat ő öntötte meg először. 1527-ben történt halálakor az üzemet fia, Jeromos vette át, apja szellemében dolgozva 1563-ig, közben sógorát, Episcopius Miklóst is társául fogadva.

Frontispiece (angol): a. m. épületoromzat. Illusztrált műveknek az első lapját, mely többnyire a műben foglaltakra vonatkozó jelképes ábrázolásokkal van díszítve, szintén frontispiece-nek hívják.

Froschauer Kristóf: hírneves zürichi könyvnyomtató a 16. században; tömérdek szép könyvet nyomtatott hosszú élete folyamán. Az ő nyomdájából lett a most főképpen értékpapiros- és bankönyomatairól nevezetes Orell, Füssli & Co. cégű nyomda.

Fröhlich Samu: szül. Budapesten 1878-ban. Fölzabadult Budapesten. Több fővárosi nyomdában való kondicionálás után a Világosság nyomdába került, hol jelenleg is működik mint gépmester. Igen élénk szakkulturális tevékenységet fejtett ki a megszűnt Szakkörben, tagja volt a Grafikai Szemle és a Gépmester szerkesztő bizottságának. 1918-tól a Segélyező Egyesület egyik könyvtárosa.

Fuchs János: Benknerrel és Honter János könyvnyomtatóval megalapította az első erdélyországi papirosmalmot 1546-ban. Papirosán hol Brassó város címerét, hol pedig egy róka körvonalait látjuk vízjegyképpen.

Fuchs Zsigmond: szül. 1853-ban. 1870-ben mint gépmester szabadult föl a pesti Deutsch-féle nyomdában. 1872 és 1873-ban Bécsben, majd Budapesten a Légrády-, később a Schlesinger-féle nyomdában dolgozott. 1888-tól a Pallas-nyomdában volt főgépmester. Elnöke volt a Gépmesterek Szakbizottságának, alelnöke a Könyvnyomdászok Szakkörének és a Grafikus Művezetők Egyesületének. A Szakkör szaktanfolyamán 1901 óta rendszeresen tanított. Szerkesztette a «Gépterem» című monumentális könyvet. Önálló műve: «Színes festékek a nyomdászatban». Nagyszámú értékes szakdolgozata jelent meg a Magyar Nyomda-

szatban, Grafikai Szemlében, Magyar Nyomdászok Évkönyvében, Nyomdász-Évkönyv és Úti Kalauzban és a Szakbizottsági Értesítőben. Meghalt 1931-ben.

Fugger Wolfgang: 15. századbeli neves német szépíró, Rockner Vinzenz tanítványa.

Fundamentum: I. Alapváz és Nyomóalap.

Fúrógép: a betűmatrica készítéséhez újabban használt igen finom és érzékeny eszköz, amely egy az eredeti betűrajzról csinált sablon után – félig-meddig automatikusan dolgozik.

Fust János: Gutenberg üzlettársa; valószínűleg a 14. sz. végén született, megh. Párizsban 1466-ban. 1450-ben szövetkezett Gutenberggel, hogy őt a 42-soros biblia elkészítésében anyagilag támogassa, de mikoriban a mű befejezéséhez közeledett, kiszorította Gutenberget a közös nyomdából, hogy azt Schöffer Péterrel, aki időközben nőül vette leányát, tovább folytassa. Az elkészült bibliával azután Párizsba utazott, hol azt jó áron eladta. Tévedésből őt sokan azonosították Faust János doktorral, a híres bűvésszel. Párizsban be is zárták az ördöggel való cimborálás gyanúja miatt, mert sok példányban eladásra kínált bibliájáról nem hitték, hogy emberi kézzel lehetett azokat elkészíteni. Csak amikor fölfedte az új találmányt, bocsátották szabadon.

Futurizmus: századunk elején az olasz Marinetti által megindított széleskörű művészeti áramlat. Abból a fölfogásból indul ki, hogy az élet értelme a folytonos változás, a szakadatlan mozgás, az előretörés, a jövő felé törtetés.

Függőleges gyorsajtó: I. Nyomtató automaták.

Fülöp József: szül. Miskolcon 1891-ben; ugyanott tanulta a gépmesterséget a Forster-féle nyomdában. 1908-ban történt fölszabadulása után élénk része volt a nyomdásztársadalmi mozgalmakban. A miskolci nyomdaipari továbbképző szaktanfolyamnak előadója is volt.

Füstkép: a fametszetekről vett próbanyomat.

Fűthető hengerek: I. Festék melegítése.

Fűzés: a hajtogatott ív összekapcsolása fonállal vagy dróttal abból a célból, hogy az ívek maguk között is és a könyvtömbben is egyesítve legyenek. A fűzés előmunkálata a kötésnek avagy brosürozásnak, mely esetben az íveket gaze-ra, szalagra vagy kötőfonálra fűzik. Az úgynevezett hollanderezéskor az íveket csak önmagukban fűzik, de egymással nem kötik össze.

Fűződrót, fűzősodrony: a könyvkötészeti fűzőgépek munkájánál alkalmazott különböző vastagságú drót. Jól cinnezetnek kell lennie, hogy a véle fűzött könyvben meg ne rozsdásodjék, ami a könyvkötői csiriz, a nedvesség és a papirosban is meglévő szabad savak hatására túlságosan gyakran megtörténik.

Fűzőgépek: a könyvek fűzését mechanikus módon, dróttal vagy fonállal végző, részleteikben különböző könyvkötészeti segédgépek. L. még Fűzés, Fűződrót és Fonalas fűzőgép.

Fűzőláda: a kézi könyvkötéskor használt eszköz. Keményfából való deszkalap, amelybe két csavarmenetes oszlop van függőlegesen beleerősítve; fölötte keresztben elhelyezett lécet látunk, amely le és föl mozgatható és amelyre a függőlegesre feszített fűzőszalagok vannak erősítve. A hajtogatott ívet hátsó élével a szalagokhoz tolják, s fonállal a szalagokhoz varrják.

G

Gabor: betűnagyság régi megjelölése. Stenglin Jeremiás augsburgi betűöntő 1693-ban megjelent árjegyzékében van szó róla. A mai tipográfiai számítással vagy 48–52 pontnyi nagyságú betűtípus lehetett.

Gábor Döme: szül. Aradon 1868-ban. Szedőtanuló 1880–84-ig Réthy Lipót aradi nyomdájában. 1893-ban Budapestre ment és 1905-től 1920-ig a «Népszava» szedője. A Jótékonysági Kör, a Szakegyesület és Anyaegyesület választmányi tagja és jegyzője. 1899-től 1905-ig az országos végrehajtó bizottság tagja, 1905-től kezdve a Budapesti Hírlapszedők Köre alelnöke és két ízben elnöke, 1919-ben az árszabálytárgyaló 10-es bizottság előadója. 1921 óta a Romániai Grafikai Munkások Szövetségének tisztviselője.

Gábel József: szül. 1862-ben Temesvárt. 1874–78-ig ugyanitt volt szedőtanuló. Temesvárról csakhamar Bécsbe ment, honnan visszatérve, évtizedekig tevékeny irányítója volt a bánsági nyomdászmozgalmaknak. Évekig szerkesztője volt az «Arbeiter-Zeitung» temesvári munkás napilapnak. 1920-ban Temesvár szenátorává választották s 1922-ig képviselte a szociáldemokrata pártot a román parlamentben. 1928-tól 1932-ig városi tanácsos. 1891-ben megírta a temesvári nyomdászat 40 éves, 1911-ben 60 éves történetét, 1928-ban pedig a Bánság munkásmozgalmának 50 éves történetét. Évtizedekig titkára, majd pedig elnöke volt a temesvári szervezetnek. Jelenleg nyugalomban van.

Gábel Károly: szül. Budapesten 1877-ben. 1890–93-ig gépmestertanuló a pesti Heisler-nyomdában. Dolgozott a Kosmos, Czettel és Deutsch, Hamburger és Birkholz cégeknél: 1900-ban Drottleff József nagyszebeni könyvnyomdájába ment főgépmesternek. 1912 óta állandóan Kolozsvárt dolgozik. Már 1908-ban elnöke volt a nagyszebeni kerületnek, 1912-től a kolozsvári kerületnek, 1919-től pedig a Romániai Grafikai Munkások Országos Szövetségének az elnöke.

Gaidosch Rudolf: szül. 1883-ban Bukovinában. 1901-ben mint szedő szabadult föl. Dolgozott Teschenben és Németország több városában. 1905-től Csernovicban lakik, ahol a bukovinai szervezeti élet szálai az ő kezébe futnak össze.

Gaillarde: a 8 pontos betűnagyság neve a franciáknál.

Gaillardotípi: I. Szemcsés autotípiai eljárások.

Gál Benő: szül. Budapesten 1879-ben. Mohácson tanulta a betűszedést 1893-tól 1897-ig, majd Budapesten dolgozott több nyomdában. 1911-től 1917-ig az OTI tisztviselője. 1909-től 1918-ig a Szövetkezeti Értesítő szerkesztője. 1917–1918-ban a Magántisztviselők szövetségének hivatalnok. 1923-tól a Szakszervezeti Tanács titkára. 1920 óta ő készíti a drágasági indexet. 1925 óta városatya. Szépszámú szociális tartalmú írása jelent meg. Lexikonunknak is munkatársa.

Galjart: a 8 pontos betűnagyság neve a hollandusoknál.

Gallaschek Georg: a bécsi állami nyomdának szedője. Több mint 100 esztendeje valami «egyesített gyorsan szedő, nyomtató és osztó apparátuson» dolgozott, amelyről bővebb adatok azonban hiányzanak.

Gál László: Kapronczai Nyerges Ádám halála után, 1786-tól ügyvezetője a marosvásárhelyi ref. kollégium nyomdájának.

Gall Frigyes: felelős faktora 1717-től 1731-ig a nagyszombati nyomdának.

Gallien: francia mechanikus, az első matricasajtoló gép, az 1844-ben bemutatott «Coptotype» (l. o.) társfőltalálója.

Gally Merri: a róla elnevezett tégelyes sajtó főltalálója. 1873-ban matrica-sajtoló gépet szerkesztett. Ő volt az első főltaláló, aki a sorok zárását ékforma egységekkel próbálta megoldani. Ez a Kolumbus-tojásra emlékeztető találmánya döntő jelentőségű lett a későbbi betűket szedő és sorokat öntő gépek sikerülténél. 1898-ban Gally ismét megpróbálkozott egy szedőgépfajta konstruálásával: ezzel az újabb szedőgépével egyes betűket öntött, amelyeket sorra egyesítve: tömör lábat öntött aztán alájuk.

Gally-rendszerű tégelyes sajtók: Az 1869-ben főltalált Gally-sajtó sokkalta erősebb és tömörebb a Libertynél, vagyis az ú. n. amerikai sajtónál. Főképpen az különbözteti meg tőle, hogy szedésfundamentuma függőlegesen s mozdulatlanul áll; a tégely pedig majdhogyan vízszintes helyzetéből munka közben előbb függőleges állásba helyezkedik s aztán siklik csak neki a fundamentumnak. Ez a szedést hordó fundamentum a gép alapzata egybe van öntve, ami maga is egyik biztosító a gép szilárdságának. A Gally-rendszerű tégelyes sajtóknak újabban már igen sokféle fajtáját gyártják; népszerűségüket főleg annak is köszönhették, hogy autotípiák, kisebb-nagyobb terjedelmű színes tónusok, tipográfiai dombornyomatok előállítására, sőt a nagyobb sajtók cartonnage-munkára is elég alkalmasak.

Galván-elem: az első- és másodrendű vezetőknek olyan kombinációja, mely zárt körben elektromos áramot ad.

Galvánó: l. Galvanotípiá.

Galvanográfia: régi találmány a lemezkészítésre. Abból áll, hogy valamely mélynyomtatásos vésetet hengerrel befestékeznek, de úgy, hogy a mélyedésekbe ne jusson festék. Közbeeső megszáradások után a befestékezést 8–10-szer is megismétlik, vagyis mindaddig, amíg a rajz nem eléggé mély ahhoz, hogy könyvnyomtató sajtón sokszorosítható galvanoplasztikai mását vehessék.

Galvanoglyptika: a guilloche-gép valamely mélynyomtatásos vésetet hengerrel befestékezük, de úgy, hogy a mélyedésbe ne jusson festék. Közbeeső megszáradások után a festékezést sokszor megismételjük, mindaddig, amíg a rajz elég mély ahhoz, hogy könyvnyomó sajtón jól nyomtatható galvanoplasztikai mását vehessük.

Galvanográfia: a müncheni Kobell Fr. eljárása. Lényege a következő: Ezüstözött rézlemezre sötét festékkel – mondjuk okker és lenolaj keverékével – ráfestik a sokszorosításra szánt kép pozitív mását, s mikor ez megszáradt: begrafitozzák; ezután a lemezt befüggesztik a galvános rézfürdő katód- (negatív) sarkára, s bekapcsolják az áramkört. Midőn a lemezre már elég réz rakódott le: kivesszik a fürdőből, s óvatosan leválasztva róla a vörösréz-réteget, ezt ólommal aláöntik. A másolat mélyebb részei az ezüstös lap festékkel bevont, a kiemelkedők pedig a festetlen felületeinek felelnek meg. A másolatos lemeztől mélynyomtató sajtón pár száz jó levonat készíthető.

Galvanokausztika: magasnyomtatóformák maratása megfelelő sóoldatok és elektromos áram (egyenáram) segítségével.

Galvánókról való nyomtatás: ilyenkor a festékünk valamivel tömöttebb legyen, mint az eredeti autotípiái lemeztől való nyomtatás alkalmával, mert a galvánónak nem egészen olyan mélyek a pontközei, mint az eredeti klisénél, s a puha festék ennél fogva hamar piszkítana, a rászterközöket betömné.

Galvanométer: oly készülék, amellyel elektromos áram jelenlétét és irányát lehet megállapítani.

Galvanoplasztika: a Jacobi föltalálta eljárás, mikor valamely formának elektromos áram segítségével másolatát készítjük. Valamely fémső (rézgálic avagy vasgálic) oldatát használjuk erre a célra, s az áramnak mindkét pólusát az oldatban (fürdőben) lévő elektródákhoz vezetjük. A pozitív pólussal összekötött elektródát anódnak (l. o.), a negatívval összekötöttet katódnak nevezzük. Az utóbbin történik a fémlecsapódás. Áramfejlesztőül a legalkalmasabb az ú. n. Daniell-elem (l. o.). A galvanoplasztikai művelet különben három munkamenetből áll. Első a forma elkészítése, mely fémlemezes, guttaperkás, viaszkos stb. pontos lenyomatból áll. A második a forma vezetővé tétele, ami például grafitporral való bevonással történik. Végül a harmadik a formának a fürdőbe helyezése. A fémfürdők anyaga a kívánt célhoz képest más és más (réz, nikkel stb.) lehet. Ha a csapadék a szükséges vastagságot elérte, kiveszik a fürdőből, a viaszt stb. leolvasztják róla, majd sztaníol-lapocskát forrasztanak alája, végül pedig – ha kliséről van szó – ólommal egy cicerónyira aláöntik. A galvanó 4–5-szörte annyi nyomást bír ki, mint a stereotípiái lemez.

Galvanosztégia: a galvanoplasztikában az a munka, amikor cinkkliséket vékony vörösréz- vagy nikkelréteggel futtatnak be, hogy ilyenformán nagyobb legyen a nyomásbírásuk.

Galvanó tartóssága: A vörösréz-galvanó tartóssága tekintetében az az általános vélemény, hogy annak legalább háromszor annyi nyomást kell megbírnia, mint a stereotípiái lemeznek. Ez teljesen igaz, sőt a jól készített, ¼ milliméter vastag rézzel fődött galvanó olykor félmilliónyi nyomást is megbír. Gyakran megesik azonban, hogy a galvanó már néhány ezernyi nyomás után teljességgel használhatatlan lesz; például vagy lyukacsok keletkeznek benne, vagy pedig egyszerűen leválik, leleveledzik az alapjáról. Az ilyen bajoknak az okát rendszeren a vörösrézcsapadék hiányos voltában találjuk meg. Gondos elkészítés mellett a galvanó-lemezen ilyesminek nem szabad megesnie. Néha pedig a vörösréz alá öntött fém olyan puha, hogy szinte a körmünkkel benyomhatjuk. Természetes azután, hogy az ilyen galvanó nagyszámú nyomtatást nem igen bír meg, mert az alapjának sincs meg a kellő ellenálló-képessége.

Galvanotípia: A galvanoplasztika meg a galvanos maratás segédelmével előállított magasnyomtatásos lemezeknek összefoglaló neve: galvanotípia (rövidítve galvano is). Az ebbe a sokszorosító művészeti csoportba tartozó eljárások azonban jobbra igen költséges berendezést igénylők és hosszadalmasak, s ma már inkább csak történelmi érdekességük.

Gámán János: kolozsvári nyomdáját 1860-ban alapította, de már 1867-ben meghalt, örökösei a tipográfiát 1914-ben Schmiel Dávid építésznek adták el, ki megvette az Ujhelyi-nyomdát is.

Gamba Bartolommeo: olasz nyomdász és nyelvtudós, szül. 1776-ban, megh. 1841-ben. Remondini gróf bassanói nyomdájában tanult és dolgoztatott tíz esztendeig; majd Padovában könyvkereskedést, Velencében nagyobb nyomdát alapított, közben sorra adogatva ki a maga nyelvtudományal foglalkozó, igen kapós könyveit.

Gamble William (1864–1933): jeles angol szakíró, a Penrose's Annual kiadója. Élte utolsó éveiben a fényszedőgépeket propagálta.

Gang Károly: szül. 1871-ben. A Franklin-Társulat nyomdájában tanult, majd akcidentszedőképpen dolgozott különböző nyomdáiban. Később 14 esztendeig faktoroskodott Biró Miklós, May János és mások nyomdáiban. Jelenleg a Légrády Testvérek korrektora. A nyomdászegyesületek jórészenek huzamosabb ideig vezetőségi tagja volt; a Budapesti Könyvnyomdászok Hitelszövetkezetének 1911 óta elnöke.

Garamoncino: a 9 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Garamond Claude: kitűnő francia betűmetsző a 16. század elején, Tory tanítványa. A tízpontos betűnagyságot ő róla nevezzük garmondnak. Egész sorát metszette az igen jól

olvasható, szép betűtípusoknak; ezeknek egyikét nemrégiben elevenítették föl, s hozták újra általános forgalomba. Antikva könyvtípusain kívül görögöt, hébert stb. is metszett és öntött.

Garamone: a 10 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Garay Simon: magyar származású őstipográfus; Velencében nyomdászkodott 1491 körül.

Gárdonyi Albert: történettudós és 1914 óta Budapest székesfőváros főlevéltárosa, szül. 1874-ben. A magyar könyvnyomtatás s könyvkereskedelem történetét érintő munkái részben önállóan is meg-megjelentek; ilyenek: «Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem, a 18. században» (1917) és «Régi pesti könyvkereskedők» (1930) sok értékes új adatot tartalmaz.

Garmond: a 10 pontos betűnagyság neve. Elnevezése a hírneves betűmetsző: Garamond Claude tiszteletére történt a 16. század első felében. Az északnémetek garmond helyett a «Korpus» megjelölést használják.

Garnitúra: az egyrendszerű betűk sorozata; hozzátartozik minden különbözőképpen vastagított, vékonyított, szélesebbre avagy keskenyebbre vett, megdöntött vagy esetleg valami módon dekorált változata is valamely egyazonos elvek szerint készült betűfajtának.

Gaucsolás: a 18. és 19. századbeli könyvnyomtatók fölszabadulási ünnepének egyik igen nevezetes epizódja. Állott pedig ez az aktus abból, hogy a ceremóniamester szerepét betöltő könyvnyomtató jeladására a fölszabadultat fölkapták s a korrigálószéken levő vízzel telt szivacsra háromszor egymásután reáültették. A markos nyomók, kik a nyersebb tréfát szerették, rendszerint az áztatóteknőbe ültették áldozatukat, miközben alkalmi dalokat énekeltek, s félig tréfás, félig komoly fölavató beszédeket mondtak. A fölszabadult végül is megvendégelte szaktársait; aminek megtörténtével teljes érvénnyel föl volt véve körükbe.

Gaufrage: Az újabb magyar levélbélyegeken lyukacsákat látunk háromszögben elhelyezve. Hasonló, bár másforma alaprajzolatú lyukasztást vehetünk észre más országok levélbélyegein. Ennek a szitaszerű kilyuggatásnak a neve: gaufrage, s arra való, hogy általa az értéktelenítési bélyegző festéke jobban belevegye magát a bélyegbe, s az ismételtlen való fölhasználás lehetetlenné váljék. Mert bizony néhol egészen iparszerűen foglalkoznak azzal, hogy az elhasznált bélyegeket összeszedve, bizonyos vegyi szerekekkel azokat kimossák, s azután újra értékesítik. A gaufrage ezt lehetetlenné teszi, mert az értéktelenítési bélyegző festéke – a szitaszerű lyukacsák oldalfalain át – annyira beleveszi magát a papiros rostozatába, hogy nincs az a praktika, amellyel el lehetne onnan távolítani.

Gaze: ritka-szövésű, vékony, mindamellett erős és szívós vászonféle, amelyre a könyvkötő az íveket dróttal vagy fonállal fűzi.

Gazetta (franciául gazette): a. m. ujság; az időszaki irodalom legrégibb formája. A «gazetta» szó minden valószínűség szerint a velencei «gazza» pénzdarab nevétől származik. Egy-egy gazza volt ugyanis az ősi ujságpéldány eladási ára.

Gázfűtés (szedőgépeké): l. Szedőgépek gázfűtése.

Gázregulátor: l. Szedőgépek gázfűtése.

Gebrauchsgraphik: nagyon fölkapott új német szó a kereskedelmi grafikának (l. o.) tágabb fogalmára.

Ged Vilmos: angol technikus, a gipsz-stereotípiát feltalálója, aki 1749. okt. 19-én halt meg. Aranyműves-mesterséget tanult és Edinburgban dolgozott, de már 1725-től fogva fáradozott azon, hogy szedésről gipszlenyomatot készítsen és ennek segítségével nyomtatható lemezeket állítson elő. Az 1729. évben Feuner betüöntő és James építész társaságában Londonban nyomdát nyitott s a cambridgei egyetemtől szabadalmat nyert bibliák és imádságos könyvek

stereotipikus nyomtatására. A vállalat a munkások ellenséges indulatával találkozott, mire Ged visszatért Edinburgba s fia segítségével találmánya segédelmével két imádságos könyvet nyomtatott, azonfelül Sallustiusnak műveit.

Geich János Henrik: könyvnyomtató, a nagyszombati akadémiai nyomda vezetője 1712-től 1716-ig.

Gelatine: l. Zselatin.

Gelatinográfia: l. Zselatinográfia.

Gelléri Mihály: szül. 1861-ben, 1872-ben a Bába testvérek szegedi nyomdájába ment inasnak, honnan a nagy árvíz után a fővárosba jött, s 1880-tól a Pesti könyvnyomda részvénytársaságnál működött. A Magyar Nyomdászok Évkönyve 1894., 1895. és 1896-iki évfolyamait ő szerkesztette. 1896-ban önállósította magát.

Gellért Andor: reklámfőnök, üzemorganizátor és szakíró; szül. Budapesten 1896-ban. Évekig külföldön dolgozott. Reklámfőnöke és reklámtanácsadója több budapesti nagyipari vállalatnak és nyomdának. Megjelent szakmunkái: «Az újsághirdetés» (1934); «A körlevél-reklám» (1935). Munkatársa a Nyomdászati és Révai Lexikonoknak. Szerkesztője a «Reklám és szervezés» c. folyóiratnak.

Genoux: francia betűszedő, a papírsztereotípiát felfalálója. Az 1829. évben Lyonban szabadalmaztatta találmányát, melyet főnökének: Rusaudnak adott el. Találmánya csak a krími háború idején kezdett elterjedni.

Gensfleisch: a könyvnyomtatás felfalálójának, Gutenberg Jánosnak tulajdonképpeni családi neve. A nagy felfaláló édesapja a mainzi Gensfleisch Friele volt, aki feleségül vette a szintén mainzi Gutenberg patricius-család utolsó sarját, Elsét. A házasságból két fiú született: az idősebbik Friele és az ifjabbik János (Johannes, Henne). Az utóbbi volt a felfaláló.

Geometrikus dísz: az olyan, amely egyenes és szabályos görbeségű vonalakból van összeszerkesztve. L. Mértani dísz.

Geomontográfia: a féldomborművű térképeket sajtoló s egyszersmind színesen nyomtató eljárása Bauer-Kellnernek.

George Henry: nyomtatómunkásból lett amerikai szociálreformer és közgazdasági író; szül. 1839-ben, megh. 1897-ben. Tizenhét éves korában otthagyta a nyomtatóprést és elment aranyásónak Kaliforniába. Nem boldogulva, San Franciscóban telepedett meg, s lapot indított. Majd megírta «Haladás és szegénység» című művét, amely milliónyi példányban terjedt el világszerte. A georgizmus és a vele kapcsolatos földértékdó elmélete ma is élénk viták központja.

Georgiai ábécé: a görög alfabétából fejlődött ki; Tótfalusi Kiss Miklós volt a megjavítója a 17. század vége felé.

Gépek hajtása: l. Szíjhajtás.

Gépek karbantartása: A gépeknek rendszeres olajozása, tisztítása, időnkénti átvizsgálása, hogy valami nincs-e meglazulva, kinyílv. Igen fontos a gépekkel dolgozók számára, mert sok kellemetlenségtől szabadulnak meg, valamint a gép élettartama is meghosszabbítható ilyen gondossággal.

Gépkönyv: l. Könyv és Könyvművészet.

Gépmester: a nyomtatósajtók kezelésével megbízott szakember, aki a szedők által elkészített szedést nyomtatásra előkészíti és kinyomtatja. Ma, a géptechnika fejlődése során a különböző sajtók, ívberakók változatossága nagy technikai s a festék, a papíros stb. használandó anyagok

különbözősége révén egyéb szakismereteket is kíván e nagy felelősséggel dolgozó szakmunkástól, akinek igen fejlett szép- és színérzéssel kell bírnia.

Gépmester-Egyesület: alakult 1883-ban mint Gépmester-Kör azzal a célkitűzéssel, hogy a magyar gépmestertársadalom szakbeli nevelését elősegítse. A megalakulás szükségszerűségének legelső hangadója néhai Fuchs Zsigmond volt, akinek a kezdeményezésére Mussil, Protschkó, Urschitz, továbbá Lang, Baurek, Krause, Stegl, Bauer, Hoffmann, Kalhanek, Hell gépmesterek mint alapítók voltak első vezetői a Körnek. A Gépmester-Kör 1883-tól 1928-ig Budapesten fejtette ki tevékenységét és ezen idő alatt a szakkulturális tevékenységén túl az önszegélyezés módszereivel (pl. rokkantszegély is) igyekezett a géptermekek munkásait szorosabb egységbe kövácsolni. 1929-ben a Kör országos jellegű lett és ezután már a vidéki gépmestereket is fölvette tagjai sorába. Ez időben a Gépmester-Kör Gépmester-Egyesületté alakult át és azóta rendszeres munkanélküli-, valamint rokkant- és halálozási segélyt nyújt tagjainak alapszabályszerű heti tagdíjak fejében. Az Egyesület pénztári forgalma 1917 óta 1935 végéig a következő: Bevétel: 700.000 pengő; segélyekre kifizetve ez idő alatt 500.000 pengő, kulturális ügyekre és szaklapra 55.000 pengő. – Az Egyesület szakkulturális kiadványai között a «Gépterem» című mű, valamint az Egyesület 25 éves fennállása alkalmából kiadott történelmi emlékkönyv bír jelentőséggel. Ez a két munka Fuchs Zsigmond szerkesztésében jelent meg és maradandó értéket jelent a szakirodalomban. – 1928 óta 1935 végéig megjelent a «Gépmester» c. szakfolyóirata, amely hasábjain állandóan ébren tartva a gépmesterek szakmai és kulturális kérdéseit, amellet a fiatalság számára szakoktatás szempontjából értékes útmutatóul szolgált. A lap ezidőszertint szünetel megjelenésében. Szerkesztője Bauer Henrik volt, aki ezt az örökséget Illyésy Istvántól vette át. A Gépmester-Egyesület ezidőszertinti vezetősége: Elnök: Wellisch Géza. Alelnökök: Schillinger Lajos, Huszár István. Titkári teendőkkkel is megbízott intéző: Eperi István. Jegyző: Weisz Béla. *ei*

Gépolaj: a nyers petróleum lepárlásakor nyerik. A jó gépolaj nehezen szárad, világos színű és szagtalan.

Géprevízió: a gépbe beemelt szedésről az utolsó korrektúra az esetleg bentmaradt vagy a formazárás közben előadódó hibák kiküszöbölése végett.

Gépsímaságú papiros: 1. Papirosgyártás.

Gépszedő (angolosan: operátor): a szedőgépen dolgozó munkás. Századunk elején kezdődött a szedőgépek elterjedése Magyarországon is. 1901 végén 20 ilyen gép dolgozott nyomdáinkban, 1914-ben 216, 1934-ben – a már csonka területen 489. Ennek következményeképpen természetesen új szedői kategória alakult ki a nyomdászatban: a gépszedőké (1934 végén 783-an voltak), akik kevesebb fizikai erőfeszítéssel végzik munkájukat ugyan, mint a régi «kompressz», vagyis ujság- meg könyvszedők, de viszont átlag háromszoros mennyiségű kézirat tömeget kell földolgozniuk agyukban a régihez képest. Az ilyen szedők tevékenysége tehát fokozottabban szellemi, mint volt a betűszekrény mellett munkálkodó elődeiké. Magasabb színvonalú általános tudás, jó nyelvérték és hibátlan helyesírási tájékozottság teszi tehát a jó gépszedőt. Ha nem érti azt, amit szed, s a hibák sűrű tömegét ejti a szedésében: munkája nem fizetődik ki; az úgynevezett «házi korrektúra» elvégzésére fordított időmennyiség legföltrebb ha öt-hat százaléka lehet a szedés idejének. A virtuozitásig menő hibátlanságon túl természetesen a gépét is jól kell ösmernie a gépszedőnek, s esetleg igen halk zörejekből is észrevennie, hogy valami nincs egészen rendén a gépen, s idejekorán segíteni kell rajta.

Gépszír (vagy tavottaszír, vazelin): a szén desztillálásakor és a petróleum tisztításakor marad vissza. Az ártalmas savaktól megtisztítva gépkénésre használják.

Gerebenes járat: Nagy rázkódással működik, ami annál fokozottabb, minél gyorsabban nyomtatunk. Ez a rendszer különben a legrégebbeknek egyike, de főleg csak az igen nagy

formátumú sajtóknál, meg a kéttúrás gépeknél használják. Ezeknél ugyanis más rendszerű járat rendkívül nagy és nehézkes volna, míg a gerebenes még ekkor is kicsiny helyet foglal el. Mozgatása úgy történik, hogy a gereben- vagy inkább vízszintesen fektetett létraforma vasszerkezet fokain a nyomó-alapot vezető fogaskerék végig kapaszkodik, s ha a végére jutott, alája kerülve folytatja pályáját. Működésénél nagy szerepe van természetesen a tolórúdnak is.

Geréb László: budai prépost és királyi alkancellár, 1476-tól erdélyi püspök, Mátyás királynak anyai ágon rokona, megh. 1502-ben. Wallaszky és Szabó Károly nyomán a legújabb időkig őt tartották Hess András Budára telepítőjének és ezzel a könyvnyomtatás meghonosítójának Magyarországon. Fraknoi Vilmos mutatta ki, hogy kultúránk e hőse nem Geréb, hanem Karai László (l. o.) volt.

Gerinc: l. Könyvgerinc.

Gerincgömbölyítő gép: Régebben a könyv már összefűzött bensejének gerincét az ívek további rögzítése végett beenyvezték, majd pedig satuba fogva a könyvet: kalapács segítségével gömbölydedre verdesték a gerincet. Ezt a munkát most a könyvnyomdai tégelyes sajtóhoz hasonló gerincgömbölyítő gép végzi.

Gerincpárkány-alakító gép: a nagyobb könyvkötői üzemekben alkalmazzák; óránként 100–120 darab könyvet is meg lehet vele formázni.

Gerincráspolyozás: újabbleletű eljárás a könyvkötészetben; a fűzés munkáját akarják vele megtakarítani. Az összerakott ívek gerincoldalából levágnak annyit, hogy minden egyes lap külön álljon; a gerincoldalt ezután leráspolyozzák, majd pedig enyvvvel bekenik és végezetül barchenttel vonják be.

Gering Ulrich: Párizs városának egyik legelső nyomdásza. 1470-ben hívták meg Fichet és Heynlin párizsi professzorok a francia fővárosba két társával együtt, ahol az egyetem épületében rendezte be szép tipográfiáját. 1474-ben francia állampolgárrá lett, s haláláig Párizsban maradt. Megh. 1510-ben.

German: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel másfél amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 1,407 méterpontjának.

Gerotype: a legrégebbi szedőgépek egyike; Gaubert párizsi matematikus találta föl, ki 1826-ban osztó-, 1845-ben pedig szedő- és osztógépre kapott szabadalmat. Szedőgépe 3 részből állott: fölül voltak a betűtartók, középtű volt a billentyűs szerkezet, s alul a betűk fölvetelére való sorjázóféle. A betűknek egymáshoz való sorzódása a billentyűzés sorrendjében történt; a nehezebb betűk nem eshettek le gyorsabban a könnyebbeknél. Minden betűnek más-más volt a szignatúrája, ami az elosztódáskor volt fontos.

Gerő Lajos: szül. 1858-ban. 1883-ban ügyvédi oklevelet szerzett s a rákövetkező esztendőben a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. egyik alapítója, majd pedig igazgatója lett. Az ő eszméje volt a Pallas Nagy Lexikonának megalkotása, mellyel a hazai tudományos körökben régen érzett szükségletnek kívánt megfelelni. Hosszú időn át igazgatósági tagja volt a budapesti kerületi munkásbetegsegélyező pénztárnak. Kezdeményezője és első elnöke volt a Budapesti Könyv- és Könyomdai Főnökegyesületnek. Az ezredévi országos kiállítás sokszorosító ipari csoportjának előadója volt. Élénk tevékenységet fejtett ki a párizsi kiállítás előmunkálataiban is. Eredményes és buzgó munkát fejtett ki a szakma terén is, s egyebek közt önműködő ívberakó készülék feltalálásán is tevékenykedett. 1900-ban kivándorolt Amerikába s ez idő óta nem hallottunk hírt felőle. *ei*

Gersonidák: prágai zsidó könyvnyomtató-család a 16. század elején. A könyvnyomda alapítója, Gerson ben Salomo Kohen az első volt Prágában, aki héber betűkkel nyomtatott.

Gerstenlauer-Reisacher-féle eljárás: 1. Offset.

Gespan (német): 1. Tanítómester.

Geuch János Henrik: a nagyszombati nyomda felelős faktora 1704-től 1712-ig. A kurucoknak is sokat dolgozott.

Geviert: közhasználatú német neve a négyzetnek (l. o.).

Geyer Raoul: szül. 1899-ben, megh. 1932-ben. A Hungária-nyomdában tanult, majd Székely Artúr Uránia-nyomdájában dolgozott. A világháború után vándorútra kelt. Párizsba kerülve, sok mindennel megpróbálkozott, míg végre az Agence Havas hirdetőirodájának megbecsült tervezőjévé lett. Szépszámú dolgozata jelent meg a francia lapokban és a Typographiában meg a Magyar Grafikában.

Ghelen: nyomdász-család. Vesztfáliából került Antwerpenbe, ahol 1520 és 1528 között Ghelen Hans könyvnyomdász volt, fiát Jánost pedig 1555 és 1560 között udvari könyvnyomtatónak címezték. Ghelen Jakab (megh. 1721-ben) volt a család bécsi ágának megalapítója. I. Lipót az egyetemi és olasz udvari könyvnyomtató címetek adományozta neki. Ghelen indította meg 1703-ban az első bécsi hírlapot «Wiener Diarium» cím alatt.

Giesecke Frigyes Keresztély: 1819-ben Schelter Gottfried Jánossal betűöntödét alapított Lipcsében. Utódai nyomdával és nyomdai gépek gyárával bővítették az öntödét.

Gigantográfia: a frankfurti származású Klimsch találmánya; a plakátok autotípiái úton való készítésére való. Ez a dolog addig tömörkedésbe ütközött a kép előállításához szükséges rács nagysága miatt. A fotográfiai készülék arányait ugyanis a rács nagyságához képest kellett volna növelni, ami rengeteg összegbe került volna. Klimsch úgy járt el, hogy olyan diapozitívot készített, aminőt a rendes vetítő eljárásoknál használunk és ezt a diapozitívet az érzékeny üveglemezre vetítette. A tónust széjjelbontó rácsot azonban nem a lemez elé, hanem a diapozitív mögé tette, s ilyenformán nagyításkor a rácsot is nagyította. A negatívot aztán a megszokott módon készítette elő és nyomtatta vagy másolta át alumíniumlemezre. A nyomtatás tehát az algráfiai sajtón történt. Ezzel az eljárásával Klimsch igen szép egy négyzetméteres plakátokat állított elő.

Gillotage: 1. a kémigráfia régibb, Gillot által praktizált módja; 2. a párizsi Petitnek féltónusos képek előállítására irányuló eljárása; 3. így neveztek egy az ifjabb Gillot által még a müncheni Meisenbachot megelőzően föltalált féltónusos lemezkészítő eljárást is.

Gipkens Julius: német betűművész; könyvbetűül is alkalmas akcidensbetűket tervezett.

Gipsz: kénsavas mész; a könyvnyomtatásban arra használják, hogy a sokszoros csiszolás következtében alacsonyakká lett jófajta litográfiai köveket gyöngébb minőségűekre való «rágipszelés» útján kellő magasságúakká tegyék.

Gipsz-stereotípiák: Tömöntési célra régebben gipszből matricákat készítettek. Ma ezt az eljárást kizárólag ruggyanta-bélyegzők előállításánál alkalmazzák.

Gisal-nyomtatás: Gisevius B. negatív használata nélkül való fotolitográfiai eljárása. Valamely alumíniumlemez vékony fényérző réteggel vonunk be, épúgy, mint az az autotípiák s fototípiák készítése idején szokásos. Amíg azonban autotípiák meg fototípiák készítésekor a fényérző lemezt negatív alatt világítják meg, a gisal-nyomtatásnál a pozitív alatt történik a megvilágítás; a pozitívet pedig maga az eredeti rajz képezi. A megvilágítás eredményeképp a fénytől ért helyek megkeményednek, s vízzel nem is moshatók le többé. A megvilágítás után a rajz vonalai a megkeményedett alapról kimoshatók, s a kimosott helyeken az alumíniumlemez egészen szabadon tűnik elő. A lemez egész felületét ekkor valami zsíros masszával hengerelik be, de úgy, hogy nemcsak a rajz vonalainak a helye, hanem a megkeményedett alap felülete is teljesen földve legyen. Ebben az állapotban a lemezt valamely olyan sav

hatásának tesszük ki, amely a rajz vonalain levő zsíros anyagot nem támadja meg, egyben azonban elmarja azt. E savfürdő által tehát a rajz alapja megszabadul a rajta levő mindkét rétegtől (a fényérzőtől meg a zsírostól), s az alumínium a maga egész tisztaságában tűnik elő, a rajz pedig zsíros massa alakjában marad meg rajta. Ez a massa hirtelenében annyira összekötődik a lemezzel, hogy a síknyomtatás minden manipulációjának bátran ellenállhat. A lemezzel ezután már úgy bánnak, mint az a litográfiai meg cinkográfiai nyomtatási módzatoknál általában szokásos, vagyis: gumizzák, lemosják, maratják, behengerlik stb., ami után a lemez a sajtón való nyomtatáshoz már alkalmas is.

Gisztl Pál: szül. 1882-ben Komáromban. Fölszabadult 1900-ban Budapesten. Mint szedő hosszabb ideig dolgozott a Székesfővárosi Házi-Nyomdában, majd az Athenaeum-nyomdában. Tagja volt a budapesti Helyi Bizottságnak, az Országos Bizottság ellenőrző bizottságának és a Segélyző Egyesület választmányának. 1929 óta a paritásos munkaközvetítő hivatalnoka, a Kéziszedők Körének elnöke, a Typographia munkatársa.

Giunta-család: másfél századon át virágzott nyomdászdinasztia Firenzében, Velencében és Spanyolország különböző városaiban. Fínom ízlés, gondos, tiszta nyomtatás jellemezte valamennyi munkáját. Betűi szépség dolgában versenyeztek a Manuzio-félekkel.

Glass Franz Paul: német betűművész; 1913 körül könyvbetűül is alkalmas zsinórvonalas antikvát tervezett.

Glicerín: a sztearin- és szappangyártásnál nyert szintelen, olajos folyadék. Igen nehezen párolog, s ezért a könyomtatásban tartósan száraznak maradó átnyomtató-papirosok készítésénél és a törölgető-vízhez való hozzátételül alkalmazzák. A könyvnyomdai festékező hengereknek is alkotórésze.

Glifográfia: karcolt, valamint maratott fémlapról domborúképpű galvánmásolat vétele s erről könyvnyomósajtón való nyomtatás. A londoni Palmer 90 esztendő találmánya.

Glifokord: irodai sokszorosító eljárás.

Gliptográfia: gyöngéden domború nyomat, barna festékekkel nyomtatva.

Globus Torna-Egyesület: l. Sportalakulatok.

Glóbusz-nyomtatás: egy kölni műintézet által kidolgozott gyorsajtói mélynyomtató eljárás és ennek produktumai.

Glória-papiros: l. Nyomtató-papiros.

Glossza (görög): a. m. nyelv; eredetileg a nehezen érthető kifejezéseket, később azok magyarázatát, majd általában a jegyzeteket jelentette. Régi kéziratokban előforduló glosszáknak néha nagy tudományos értékük van, pl. az ú. n. Schlägli Glossza egyik legelső latin magyar szótárunknak tekinthető, mert egy 15. század elejéről származó latin szójegyzékhez hozzájegyezve a megfelelő magyar kifejezéseket tartalmazza. A ritkábban használatos, homályos értelmű kifejezések magyarázó jegyzékét glosszáriumnak nevezik.

Glover Jesse: Északamerika legelső könyvnyomtatója. 1638-ban állította föl sajtóját Cambridge városában, de mingyárt a munka kezdetén elhalt. Segédje, Day John vette át a földadatát.

Glück Béla: született Esztergomban 1872-ben. Légrády Testvérek nyomdájában tanulta a betűszedést 1885-től 1889-ig. Ugyanott volt aztán szedő, majd korrektor, revizor, később faktor, azután pedig nyomdaigazgató. A Könyvnyomdászok Szakkörének vezetőségi tagja az 1900-as években, később tagja a Magyar Nyomdászat szerkesztő-bizottságának. A «Magyar Nyomdászok Társasága» egyik alapítója. 1913-tól 1919-ig a Pesti Hírlap kiadóhivatali igazgatója, s mint ilyen, közreműködésével a magyar napisajtó papirosellátását a háború egész ideje alatt hatékonyan előmozdította.

Goebel-féle jegynyomtató gép: lásd Menetjegyek nyomtatása.

Goebel Tivadar: német szakíró. A «Journal für Buchdruckerkunst» szerkesztői állását 1872-ben vette át, amely lap a német szaklapok legöregebbje. Fő művei: «Friedrich König und die Erfindung der Buchdruckerkunst» (1883) és «Die graphischen Künste der Gegenwart» (1892).

Goethe színek: I. Színek.

Golden Type (arany típusok): Morris Williamnek, a modern könyvművészet megteremtőjének antikva betűi.

Goldscheider Henrik: jónevű aradi könyvnyomtató a 19. század ötvenes éveitől kezdve. 1867 után az «Aradi Lapok» című napilapot is ő adta ki.

Gólyaorr: I. Pantográf.

Golyós csapágó: I. Csapágók.

Gondos Ignác: betűszedő; 1911-ben jelent meg «Kereskedelmi nyomtatványok» című kis műve Budapesten. Egyideig a Főnökegyesület tisztviselője volt, majd kivándorolt Amerikába, s onnan irogatta a Magyar Grafikának szócikkeit.

Gondos József: szül. Galambokon, Zala megyében 1865-ben. A betűszedést a Légrády Testvérek nyomdájában tanulta 1880 és 1884 közt. Sokáig dolgozott a Pesti Könyvnyomdában, Riglernél, Globusban, Nagybecskerekben, legutóbb a Pallasban (11 évig). Fiatalabb korában tevékeny részt vett a nyomdásztársadalmi mozgalmakban. A szociáldemokrata párt rákospalotai csoportjának és a Munkásotthonnak 1921 óta elnöke. 1923 óta városi képviselő-testületi tag. A Népszava munkatársa.

Gordon-rendszerű téglés sajtó: nagyjából hasonlít a Libertyhez, de a szedésfundamentum s a téglés nem közös ágyazású, hanem külön-külön tengelyre van szerelve. Nyomtatás után széjjeltávolodva, a Gordon-gép fundamentuma majdnem függőleges helyzetű marad, nem úgy, mint a Libertyé, amely csaknem vízszintesre nyílik. A Gordon-sajtó föltalálása a Libertyével jóformán egyidőben történt, s egyidőben e között a két géptípus közt folyt a nagy versengés Angliában és Amerikában. A Liberty egyszerűbb és olcsóbb, a Gordon-gép gyorsabb működésű és erősebb.

Gót betűstílus: A középkori minuszulákból Franciaországban keletkezett a 13. sz. folyamán, mégpedig az építőművészeti stílusváltozással kapcsolatban. Ekkoriban ugyanis az építőművészetben a háromszög meg a hegyes-szög jutott uralomra, s ennek megfelelően a betűk is éles-szélűek és hegyes-szögűek lettek. Az ősi gót népeknek e betűk stílusához semmi közük.

Gott grüss' die Kunst (a. m. Isten áldja meg a művészetünket): világszerte elterjedt, évszázadok óta dívó német nyelvű nyomdászköszöntés. Az utazó nyomdászoknak mintegy bemutatkozó jelszava.

Gottlieb Antal (máramarosi): a váci Ambró-nyomda faktora volt, s a gazda halálakor, 1792-ben meg is vásárolta ezt a nyomdát. 1803-ban bérbevette a nagyváradi papnevelő intézet nyomdáját is, sőt ugyanebben az esztendőben Máramarosszigeten is állított tipográfiát. 1817 körül halt meg.

Gouache-festés: fődő vízfestékekkel való festés, ellentétben az akvarell-festéssel, amihez áttetsző (lazúros) vízfestéket használnak, s amelynél a papiros fehérsége adja a legvilágosabb részleteket. Gouache-festéskor az ilyen legvilágosabb részleteket, vagyis «fény»-eket fődő-fehérrel rakják föl.

Gömbsarokvágó gép: nagyobb szabású könyvkötői üzemekben használják a könyv sarkainak gömbölyítéséhez.

Göncz Mihály: szül. Budapesten 1885-ben, megh. 1925-ben. Pécsett tanulta ki a betűszedést és a nyomdászügyek iránt való élénk érdeklődésével már fiatal korában feltűnt. Fölkerülve Budapestre, munkástársai egymásután választották be a szervezet különböző bizottságaiba, majd az Egyesület választmányába. A Hírlapszedők Körének elnöke is volt. Az Ujságüzemben gépszedő, majd korrektor és ebben a minőségében a Korrektorkör elnökségében is helyet kapott. 1924-ben a Typographia szerkesztőjévé választották meg. Tagja volt a közös tárgyaló- és békéltető bizottságnak is, míg a szervezetében elhatalmasodott kór korai halálát nem okozta.

Göngyölt papiros: I. Rotációs papiros.

Görög ábécé: a feníciaik betűiből keletkezett. Kezdetben 16 betűből állott, s csak jóval később bővült 24-re. A betűk sémi elnevezését nagyjából a görögök is megtartották: alef-ből lett alfa, bét-ből béta stb. Eleinte jobbról balra írtak a görögök; követte ezt az írásmódot az ú. n. szántó írás, amikor az első sort jobbról balra írták, a másodikat balról jobbra, a harmadikat ismét jobbról balra, s így tovább.

Görög betűjegy	Neve	Kiejtése
A α	alfa	a
B β	béta	b
Γ γ	gamma	g
Δ δ	delta	d
E ε	epszilon	e (rövid)
Z ζ	zéta	z
H η	éta	é (nyújtott)
Θ θ	théta	th
I ι	ióta	i
K κ	kappa	k
Λ λ	lambda	l
M μ	mű	m
N ν	nű	n
Ξ ξ	kszi	ksz
O ο	o mikrón	o (rövid)
Π π	pí	p
P ρ	rhó	r
Σ σ ς	szigma	sz
T τ	tau	t
Υ υ	üpszilon	ü
Φ φ	fí	f
X χ	chí	ch, kh
Ψ ψ	pszí	psz
Ω ω	o mega	ó

Mindezek a betűjegyeken kívül az egyes magánhangzók különböző ékezetekkel is elvannak látva.

Gött János: a brassói ősi Honter-nyomda jónevű tipográfusa 1835-től; szül. Németországban 1810-ben, megh. Brassóban 1888-ban. A nyomdászatot Frankfurtban tanulta, majd kétesztendei vándorolgatás után Brassóba került s itt az egykori Honter-, akkor Schobeln-féle nyomda faktora lett. Megvásárolva az ósdi nyomdát, friss vérkeringést vitt abba. Idővel a város polgármestere lett.

Gőzölés (a papirosé): l. Áztatás.

Gráfia: a görög «gráfo» igéből; a. m. írok.

Grafička Radnik: a jugoszláv grafikai munkások szövetségének 10 naponként Zágrábban megjelenő hivatalos közlönye.

Grafička Revija: a jugoszláv grafikai munkások szövetségének negyedévenként Zágrábban megjelenő szakkulturális folyóirata.

Grafika: a szlovenszói és kárpátaljai grafikai grémiumok országos szövetségének (főnökegyesület) magyar nyelvű hivatalos közlönye. Szerkesztője Angermayer Károly (Pozsony).

Grafikai Főnökegyesület (teljes címén «Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete): 1895. február hó 12-én alapított «Budapesti Könyv- és Nyomda-főnökök Egyesülete» elnevezéssel. Első elnöke dr. Gerő Lajos, alelnöke Hirsch Lipót, főtitkára Zilahy Simon volt. Tagja a megalakulás alkalmával 49 budapesti nyomda volt. Miután később az egyesülethez a fővárosi kémigráfiai és könyvkötő munkaadók is csatlakoztak: 1907-ben címe «Budapesti Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesületé»-re változott. 1921-ben a «Vidéki Nyomdatulajdonosok Országos Szövetsége» beolvadása után az egyesület újra megváltoztatta címét, amennyiben a «budapesti» szót «magyarországi»-val cserélte fel. Az egyesületnek 1935 végén 358 tagja volt. Az egyesület célja a grafikai és rokonipari ágaknak fejlesztése, a közös ipari érdekek előmozdítása, általános érvényű üzleti elveknek megállapítása, az egyesületi tagok és azok munkásai közötti viszony szabályozása, a termelési költségek szakszerű kiszámítási módozatainak megállapítása, továbbá a kartársi szellem, valamint a szakismeret fejlesztése, végül a tagok közös érdekeinek hatóságok előtti képviselete. E feladatkör teljesítése során az egyesület létesítette az első magyarországi kollektív szerződést (1897), amely a budapesti nyomdaipar munkáltatási kódexe volt és amely azóta is – megfelelő időközi változtatásokkal – életben van. E szerződést csakhamar követték az egyesületbe tömörült többi szakmáknak ilyenmű megállapodásai, hogy a munkaadók és munkások közötti viszony e rendezési módját később egyik-másik, a grafikai iparoktól távolálló ipar is átvegye. A grafikai iparok kollektív szerződéseit a háború idején és az azt követő nehéz viszonyok közepette még kiegészítették a különféle rendkívüli megállapodások, amelyek a szükséghez képest időközi pótrendelkezéseket tartalmaztak. E pótrendelkezések legfontosabbjai bizonyára azok voltak, amelyeket a munkaidő leszállítása ügyében hoztak a szerződő felek, hogy ezáltal a munkanélküliek túlságos fölszaporodásának gátat vessenek.

Az egyesület belső szerve az elnökségből, a választmányból és az egyesületben tömörült szakmák autonóm jogkörrel bíró szakosztályaiból áll. Utóbbiak, ügyeiknek vitele céljából, különféle bizottságokat tartanak fenn, amelyek közül különösen a munkásokkal együtt működő munkabérszabálytárgyaló bizottságok és békéltető bizottságok említendők föl mint olyanok, amelyek a kollektív szerződéseket megkötik és az esetleges munkaviszályokat kiegyenlítik. A vidéki szakosztályon belül, mint a vidéki békéltető bizottságok föllebbviteli fóruma, a munkássággal paritásos alapon működő «Országos Vidéki Bérszabályzati Bizottság» fejt ki tevékeny működést. Az egyesület 1920 óta a könyvnyomdai, litográfiai és kémigráfiai munkások szakszervezeteivel közösen «Paritásos Munkásközvetítő Hivatal»-t tart

fenn, amelynek élén a munkaadók és munkásokból álló közvetítő bizottság áll. Az egyesületnek megalakulása óta dr Gerő Lajost követően elnökei voltak: emőkei Emich Gusztáv és Schwarz Félix, akik mellett igen jelentékeny szerepet töltött be nyugalombavonulásáig örményesi Hirsch Lipót alelnök. A Főnökegyesület jelenlegi vezetője Péter Jenő elnök, a Franklin-Társulat vezérigazgatója, ki hosszú éveken keresztül társelnöki tisztséget töltött be Schwarz Félix mellett és ugyanakkor elnöke volt a nyomdai békeltető bizottságnak. Jelenlegi társelnöke az egyesületnek Kertész Árpád, alelnökei: Havas Ödön, Herrmann Sámuel, dr. Báthory-Hüttner János, Radvány Miklós, Török Sándor, Tranger József, Várnay Dezső; főtitkára Székely Artúr, helyettes főtitkára Szász Győző; a pénztárosi tisztelet Pápai Ernő tölti be. Az egyesületnek első és egyetlen örökös dísztagja Kner Izidor, az 1935-ben elhalt gyomai nyomdatulajdonos volt. Az egyesület adminisztratív vezetését 1925 óta Magos Kálmán igazgató, volt nyomdatulajdonos végzi. *mk*

Grafikai Intézet és Számlakönyvek Gyára R.-T.: a Deutsch Mór (l. o.) által a hatvanas évek közepe táján alapított nyomdából keletkezett. Az 1911. esztendő végén az Athenaeumba olvadt.

Grafikai Munkások, Munkásnők és Rokonszakták Országos Szakegyesülete: 1892-ben alapította a grafikai munkások betegsegélyző és temetkezési egyesületének néhány tagja, belevonva a könyomdákban alkalmazott és ezideig szervezetlen munkásnőket és segédmunkásokat is. A Szakegyesület alapszabályait 1894-ben hagyták jóvá, amikor is Kramer és Lehnert lettek az egyesület elnökei. Az alapszabály jóváhagyását követő évben megalakította a Szakegyesület a maga szabad szervezetét és segélyző egyesületének keretében rendszeresítette a munkásközvetítést. 1896-ban a Szakegyesület átalakult országos szervezetté. Az 1899-iki árszabály keretében a szervezet a könyomdai munkásság részére intézményesen biztosította a napi 9 órás munkaidőt, németajkú tagjai részére a Senefelder-Egyesület bevonásával magyar nyelvtanfolyamot rendezett és rendszeresítette az özvegy és árvasegélyt, megkezdvén egyben a rokkantsegély folyósítását. 1904-ben a Szakegyesület elérkezettnek látta az időt arra, hogy fölszaporodott tagjai erejére támaszkodottan megindítsa a grafikai munkások szaklapját, a «Lithographia»-t, amelyhez később «Senefelder» címen német mellékletet is adott. 1905-ben az egyesület keretében megalakult a kemigráfiai munkások szakosztálya, amelynek első teendője a kollektív szerződés megkötése volt. 1907-ben, amikor a Szakegyesület végre abba a helyzetbe jutott, hogy helyiséget bérelve, rendes hajlékhoz jutott, 11 hétig tartó munkabeszüntetés után biztosította a könyomdai munkásoknak a nyolcórás napi munkaidőt, mely azonban az akkor létesített megállapodás alapján csak 1909 augusztusában lépett életbe. A magyar munkásság mozgalmában ez az időpont nagy jelentőségű, tekintettel arra, hogy ezzel az egyezményrel ismertetett el Magyarországon első ízben a napi nyolcórás munkaidő. 1911-ben a Szakegyesület átvette a Senefelder-Egyesülettől a munkaközvetítést, a szaklapot és a könyvtárt és a Senefelder-Egyesület ettől kezdve kizárólag a segélyezési ügyekkel foglalkozik. A háborús és forradalmi idők során a Szakegyesület igen fontos feladatkört töltött be, midőn tagjai érdekében az idők követelményeinek figyelembevételével a legkülönbélebb munkaidő- és munkabérmegállapodásokat kötötte. E megállapodások egyike 1919-ben az addig egyesületi munkásközvetítést a munkaadókkal közösen fenntartott szervre bízta. 1929-ben megalakult a Szakegyesületen belül a mélynyomói szakma műtermi munkásainak szakcsoportja, mely 1930 októberében kötötte meg első kollektív szerződését. – 1931-ben az Egyesület rokkantalapja javára megvásárolta jelenlegi székházát, amelyben három év múlva elhelyezést nyert az Egyesület minden intézménye és itt tartatnak meg a munkásság részére rendezett oktató- és szakelőadások, itt folyik az ingyenes nyelvoktatás, az ingyenes orvosi rendelés és itt van a fogorvosi tanácsadó. – A Szakegyesület elnöke Stignitz Attila, vezető titkára és egyben az árszabálybizottság elnöke Vészi (Weisz) Gyula körrajzoló-térképész, ki 1907 óta vesz tevékeny részt az egyesület munkájában. Az egyesület szaklapját, a «Litho-

graphia»-t Dobozy Lőrinc kőrajzoló szerkeszti. A Szakegyesület tisztviselőinek mindegyike aktív munkása az iparnak és egyesületi tevékenységéért díjazásban nem részesül. vgy

Grafikai Művészetek Könyvtára: 1926. év őszén indult meg Novák László szerkesztésével. 14 kötete jelent meg: I: «Grafikai sokszorosító művészetek»; II–III: «Betűművészet» (Löwy Salamonnal); IV: «Grafikai rajz és metszés» (Dukai Károllyal); V: «Színek világa» (Walter Ernővel); VI: «Papiros a grafikában» (írta: Freund Jenő); VII–XIII: «Nyomdászattörténet»; XIV: «Betűszedés».

Grafikai sokszorosító művészetek: összefoglaló neve a szellemi és a művészeti termékek mindama mechanikai sokszorosító módjainak, amelyeknél a sokszorosítás nem közvetlenül egy eredeti műről történik, hanem közvetve: az eredetinek alapján készült nyomtatóformáról. Megkülönböztetnek: fotográfiai és nyomtatóeljárásokat. Ez utóbbiak ismét a magas-, mély- és síknyomtatás (l. o.) osztályaira tagolódnak.

Grafikai Szemle: szakkulturális folyóirat; a Könyvnyomdászok Szakköre kiadásában megjelent 1891 januárjától a világháború kitöréséig, majd Wanko Vilmos kiadásában 1928–1929-ben, s legújabbán a Könyvnyomdai Munkások Egyesülete kiadásában 1936 januárjától. Szerkesztői voltak: Tanay József kezdettől fogva – időközben Novák Lászlóval egyetemlegesen – 1910-ig; utána 1911-től 1914-ig, majd 1928–1929-ben (Novák Lászlóval mint társ-szerkesztővel) Wanko Vilmos, 1936 januárjától Novák László. – A folyóirat főmunkatársai: 1896-ig Bauer János Márton; utána Firtinger Károly 1903-ig, utána Novák László.

Grafikon: a statisztikai adatoknak vonalakkal és görbékkel ábrázolása. Áttekinthetőbb, mint a számokkal jelzés.

Grafikus Művezető: a Grafikus Művezetők Szakosztálya hivatalos lapja. A grafikus művezetők társadalmi életét és a sokszorosító ipari szakmába vágó cikkeket tartalmazó, havonta megjelenő szaklap. Az első szám 1927. május 1-én jelent meg Müller Sándor szerkesztésében. Jelenleg (1936) szerkeszti Venkovits Károly. 1935 végéig Karátsony Imre szerkesztette.

Grafikus Művezetők Egyesülete: alakult 1908. április 12-én, célja: a grafikus művezetők társadalmi és anyagi érdekeinek megvédése, szakmai továbbképzése, a szakirodalom fejlesztése és nyomtatványkiállítások rendezése. Az egyesület első elnöke Griesz Ede, alelnöke Wóznér Ignác volt. Az Egyesület már a háború előtt is szép működést fejtett ki; többek között megvette a «Magyar Nyomdászat» című szakfolyóiratot, nagyobb terjedelemben és sokkal nívósabb kivitelben havonta jelentette meg azt; nyomtatványkiállításokat rendezett Debrecenben, Miskolcon és Bécsben, nagy sikerrel. A háború után a kommunista népbiztosság az Egyesületet minden vagyonával beolvasztotta a Magántisztviselők Országos Szövetségébe; a tagok erre lassan valamennyien elmaradoztak. A kommunizmus bukása után azonban újból összejöttek s az Ujságkiadók Otthona helyiségében megalakították a Grafikus Művezetők Társasköré-t. Akkor kialakult az önszegélyezés gondolata s 1925-ben, az autonómia feladása nélkül, 5 évi tagság beszámításával kooperált a Magántisztviselők Országos Szövetségével. Itt a tagok az erkölcsi támogatáson kívül tekintélyes állásnélküli, betegségi, halálozási és egyéb segélyezésben részesülnek. Itt működik ma is «Grafikus Művezetők Szakosztálya» címen, melynek vezetősége: elnök: Einhorn Mór, alelnökök: Fürth Mór és Karátsony Imre, titkár: Schneider Jenő, jegyző: Klein Ernő, pénztáros: Schwartz Mór, ellenőr: Hegedűs Artúr, vezetőségi tagok: Győri Aladár, Kovács József, Retter Illés, Riczko Sándor, Schopp János, Schwetz Willibald, Stärk Adolf, Venkovits Károly, Vértés Jenő. 1933-ban ünnepelte az egyesület fennállásának 25 éves jubileumát, amely alkalommal az Iparművészeti Múzeumban nagyszabású nyomtatványkiállítást is rendezett. *em*

Grafikus Művezetők Szakosztálya: 1. Grafikus Művezetők Egyesülete.

Grafit: tiszta szén, épúgy mint a gyémánt, de ritkán kristályosodik. A galvanoplasztikában – jó vezető lévén – nagy a szerepe. Fontos alkalmazása még a ceruza-készítés. A porrá őrölt grafitot finom agyaggal vesszőkké gyúrnak, s e vesszőket kiizzítják. A ceruza keménysége attól függ, hogy mennyi agyagot kevernek a grafithoz. (L. Ceruza.)

Grafológia: a. m. az írásvizsgálat tudománya. A törvényszéki grafológia az íráshamisítások földerítésével foglalkozik, az újabban a társaságokban divatos grafológia pedig a kézírásból a jellemre következtet, sőt jövődőt is mond belőle.

Grafotípiá: egy Clinton Hitchcock nevű newyorki fametszőnek eljárása, amellyel kréta-anyagból álló, Mäser-lemez-szerű kliséket állított elő. A krétalemez fölsejére keményítő folyadékkal (pl. sellakoldat) ecsetelik a rajzot; a környezetét pedig vízbe mártott ecsettel mélyítik. Majd galvanót készítenek a lemezről.

Grafton Richard: londoni könyvnyomtató a 16. század elején. Híres nyomtatványa a még ma is használt Cranmer-biblia.

Gramm: a. m. írás.

Grammatika: a. m. nyelvtan, a nyelv anyagának, szerkezetének, fejlődési törvényeinek leírása.

Granberg Per Adolf: svéd betűszedőből lett nagyhírű költő, szül. 1770-ben, megh. 1841-ben. Már inaskodása idején megnyerte egy költeményével a stockholmi akadémia pályadíját. Később a történetírásban is jelentős nevet szerzett.

Grand-aigle: 73:102 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Grand-colombier: 62:90 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Grand-jésus: 56:75 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Grand-raisin: 50:65 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Granotípiá: a szemcsés autotípiái eljárások egyike.

Granulotípiá: 1. Szemcsés autotípiái eljárások.

Graph... kezdetű szavakat lásd «graf...»-nál.

Graphotype: a Monotype egyes betűket szedő és öntő gép egykori versenytársa; a század vége felé öt millió dolláros alaptőkéjű társaság is alakult a gyártására. A «Graphotype» tulajdonkép hármas szerkezetből állott: írógépből, perforáló- meg öntő-apparátusból. Az írógépen kézirat készült, a perforáló szerkezet ezt ugyanakkor automatikusan meglyuggatta, s az öntőgép az egyes betűket a perforált lyukrendszer nyomán ugyancsak automatikusan kiöntötte.

Grasset Eugène: francia festő, iparművész és betűtervező, szül. 1846-ban, megh. 1917-ben. A század elején napvilágot látott Grasset-típus mindmáig a legsikerültebb betűalkotások közé tartozik.

Gratulációs kártyák: 1. Üdvözlőlapok.

Grave ékezet: főleg a franciában (à, è, ù) és az olaszban (à, è, ì, ò, ù) fordul elő. A «grave» szó különben súlyosat jelent.

Graveur: a. m. vésnök (l. o.).

Gravura: a litográfiai vésetés munka közönségesen használt neve. Az eljárás a következő: A követ feketére színezett gumialappal bevonják, majd pedig karcolótüvel belékarcolják a rajzot, de természetesen megfordított képpel. E munka következtében a kő felső, gumis rétege

a rajz vonalainak helyéről eltávolodik, s így a kő ezeken a helyeken a festéket fölveszi, míg a kőnek gumis fölszíne, a «plánium» megtartja vízszívó képességét, s a zsíros festéket mintegy visszalöki. Az ilyen vésett kövekről a nyomtatásnak puha meg nedves papirosra, nagy erő kifejtéssel kell történnie, akárcsak a mélynyomtatásnál. A festékezt is úgy végzik, mint a mélynyomtatásos munkánál: pamacsok segítségével, s aztán letörölgetve a plániumot, hogy a festék csak a rajz vonalainak a mélyedéseiben húzódjék meg. A nyomtatáshoz szükséges nagy erő kifejtés miatt a kővésetről magáról csak ritkán nyomtatnak ötvenet-hatvanat túlhaladó példányszámot; e helyett többnyire többszörös (esetleg ú. n. multiplikációs) átnyomatot készítenek a kővésetről, s ez átnyomatok alapján csinálják meg a tulajdonképpeni síknyomtatásos nyomtatóformát.

Gravúr: közönséges szóhasználatul oly mélynyomtatásos lemez, amelyet fotokémiai úton állítottak elő. Ilyen például a heliogravúr. Az ily lemezekről készült levonatot is gravúrnek nevezik.

Great Primer: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 18 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 16,885 méter pontjának. Az angolországi Great Primer csak 15,90 méterpontot tesz ki. A «primer» szó ábécés vagy imádságos könyvet jelent angolul.

Green-féle nyomtatás: ez az angol Green W. F.-től föltalált, de még nem eléggé tökéletes sokszorosítási eljárás. Az előzetesen kémiaileg preparált nyomtatópapirost az errevaló gépbe teszik, mire a forma és a papiros elektromosan érintkeznek. Ennek következtében aztán a papirosnak a formával érintkező fölületén megbomlik a preparált vékony rétegecske, s a forma képe tisztán tűnik rajta elő.

Gregoriis testvérek: olasz nyomdászok; a művészetek nagy barátjának, II. Gyula pápának segítségével alapították meg fanói szép nyomdájukat. Az első arabbetűs könyvet ők nyomtatták 1514-ben.

Grémium (latin): a. m. kollégium, társaság. Ausztriában grémiumnak nevezik a nyomdász-ipartestületeket is.

Grethokrómia: a Turati-féle színkrómiához hasonló eljárás. A forma festékpálcikákból állott itt is, a nyomtatás azonban nem közvetlenül erről történt, hanem egy a nyomtatóformánál jóval nagyobb felületű hengernek a közvetítésével.

Greus György: Nyirő János után, 1583 körül, a brassói Honter-féle nyomda tipográfusa. 1588 táján Szebenbe ment át könyvnyomtatónak.

Griesz Ede: szül. 1856-ban. 1868-ban állott be nyomdászinásnak Réthy Lipót aradi nyomdájába. Fölszabadulása után dolgozott az államnyomdában, Légrády Testvéreknél, Buschmann Ferenc nyomdájában, majd Bécsben, azután a Franklin-társulatnál és a Hungária-nyomdában, 1884-ben a Pallas nyomdába hívták másodüzletvezetőnek. Igen sok alapos – bár többnyire névtelenül írt – nyomdászatechnikai s egyéb cikke található a Pusztai Ferenc szerkesztette «Nyomdászok Közlönyé»-nek 1883. és 1884-iki, meg a «Magyar Nyomdászat» 1888-tól megjelent évfolyamaiban.

Griff: közhasználatú német szó a betűszedésben fogás, tempó (l. o.) fogalmára.

Griffon: 35:45 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Grill-féle könyvkereskedés: egyike a főváros legrégibb és legnagyobb könyvkereskedéseinek. Geibel Károly Frigyes alapította 1841-ben; 1862-ben lépett a cégbe Grill Károly. A könyvkiadással is foglalkozó vállalat 1905-ben ketté vált és a kiadócéget Strasser Lipót és

Bertalan «Grill Károly könyvkiadóvállalat» címmel folytatta, míg a könyvesbolt Benkő Gyula, majd Gergely Rezső birtokába ment át.

Grimm Vince: századközépi elsőrendű litográfus. Az 1848–49-i viszontagságos sorsú Banknyomda 30–40 könyvomót foglalkoztató litográfiai osztályának ő volt a vezetője.

Griswold William Rufus: betűszedőből lett északamerikai költő; szül. 1815-ben, megh. 1857-ben. Költeményei már 1856-ig is 17 kiadást értek meg.

Grobe Kanon: 40 pontos betűnagyság a régibb német tipográfiában.

Grobe Misszál: 64 pontos betűnagyság a régibb német tipográfiában.

Grócz Ernő: szül. 1859-ben. A szentesi Cherrier Jánosnál tanult 1871-től 1875-ig. 1876-tól Budapesten dolgozott. A Pesti könyvnyomda Rt. személyzetének 1884-től fogva volt tagja. Sokat írt a Typographia, Nyomdászok Közlönye, Nyomdászok Lapja és a Graphica című szaklapokba, valamint a Magyar Nyomdászok Évkönyvébe. Írta és kiadta a «Betűszedés kátéja» című szakmunka I. és II. füzetét.

Grolier Jean: francia könyvgyűjtő, szül. 1479-ben, megh. 1565-ben. Magas tisztségeket viselt. Könyvtára a korabeli legjobb kiadványok művészi kötésű példányait foglalta magában. Grolier nevével szokásos jelölni az olyan kötést, melynek tábláját arannyal nyomtatott szalagfonat díszíti.

Groote Gerhard: a Fratres Vitae Communis (I. o.) rendjének alapítója, szül. Deventerben 1340-ben. Rengeteg munkásságot fejtett ki a jó könyvek másolása körül.

Groote Kanon: 40 pontos betűnagyság a régibb hollandus tipográfiában.

Gropius Walter: a legújabb művészeti törekvések úttörője, így a nyomdászatbelieké is; szül. 1883-ban. A Weimarban 1919-ben megalapított (és 1933-ban föloszlatott) «Bauhaus» igazgatója volt.

Gros-Parangon: 22 pontos betűnagyság a régibb francia tipográfiában.

Gros-Romain: a 16 pontos betűnagyság neve a régibb francia tipográfiában.

Grosse (francia): a. m. nagy tucat, vagyis 12 tucat = 144 darab (például tollból).

Gross Hermann: szül. 1877-ben a szabolcsmegyei Petneházán. 1892–1896-ig szedőtanuló a kolozsvári Ajtai-nyomdában. Már fiatalon résztvett a szakszervezet életében, melynek több éven át elnöke volt. Ő volt a kezdeményezők egyike, ki sürgette, hogy az impériumváltozással elszakadt nyomdászegyesület helyett a románait alakítsák meg. Az alakuló kongresszus a titkári állást neki ajánlotta fel, de ő azt visszautasította. Jelenleg a Record Grafic c. betéti társaság egyik főnöke.

Grossl-sajtó: A bankönyomtatáshoz speciális gépeket is gyártottak. A szentpétervári államnyomdában, az úgynevezett «Expedició»-ban, már vagy harmincöt esztendővel ezelőtt fölállították az Orlov-sajtókat, melyek az offset-gépek őseinek, még pedig csodálatos tökéletes-ségű őseinek tekinthetők. Onnan kopírozta le ezt a találmányt Natherny Artur, az Osztrák-Magyar Bank bécsi nyomdájának későbbi igazgatója, s jórészt az ő útmutatásai nyomán rövidesen meg is szerkesztették az úgynevezett Grossl-sajtókat. A háborús milliárdok előteremtésekor ezek a sajtók hatalmas munkát végeztek.

Gros-Texte: a 14 pontos betűnagyság elnevezése a franciáknál.

Grosz Ernő: szül. Budapesten 1899-ben. A betűszedést a Korvin Testvérek nyomdájában tanulta, összesen 17 esztendőt töltve e már megszűnt jeles nyomdában. Dolgozott 2 évig a Világosságban is; 1931 óta a Hungária-nyomda gépszedője. Nyomdásztársadalmi és szakiro-

dalmi munkássága: 1923–1932-ig a Budapesti Helyi Bizottság tagja, néhány évig jegyzője; 1932-től az Országos Bizottságnak tagja; 1932-től a Nyomdaipari Paritásos Munkaközvetítő Bizottság elnöke; a Magyarországi Nyomdai Munkások Egyesülete választmányának 1926 óta tagja, 1929 óta jegyzője; a Békéltetőbizottság, a Lapbizottság, a Tárgyalóbizottság tagja; a Typographia munkatársa, időnként szerkesztőjének helyettesítője. Több szakirodalmi dolgozata jelent meg az Évkönyvben és egyéb szakmai folyóiratokban. E Lexikonnak is munkatársa.

Groszmann Miksa: szül. 1872-ben, megh. 1913-ban. A betűszedést tanulta. Fölszabadulása után sokat járt külföldön. Az 1895. évi nagy sztrájk alkalmával a Pester Lloyd személyzetének bizalmi férfia és a mozgalom egyik vezetője volt. Ezután a Boruth-, Neumayer- és Krakauer-nyomdákban dolgozott. 1896-tól 1907-ig a szociáldemokrata párt vezetőségi tagja, 1898-tól 1907-ig a Volkstimme szerkesztője, 1898–1903-ig a Nyomdász-Szakegyesület elnöke volt. 1907-ben az Országos Munkás-Betegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár aligazgatójává választották.

Groteszk: francia szó; furcsát jelent. A nyomdászatban – elég logikátlanul – a legegyszerűbb lapidáris betűnek a neve.

Grund-féle litográfia: a 19. század közepétől fogva virágzott Pesten, a Molnár ucca tájékán; főleg az angol kézírásos betű volt a specialitása.

Grundírozás: közkeletű német szó a sokszorosító technikában. Magyarul: alapozás (l. o.).

Grünberg-féle szedőgép: a hamburgi föltalálója 1882-ben szerkesztette meg; nyomdai típusok szedésére és osztására szolgált. Gyöngye kompilációja volt a Kastenbein és Sörensen gépeinek.

Gründer Gottfried: «typothaeta haereticus» vagyis evangélikus könyvnyomtató 1669-ben Pozsony városában. Sokat zaklatták vallásáért, mire katolikussá lett. Azonban így sem boldogulhatott; 1673-ban vége szakadt működésének.

Grünenberg Johannes: wittenbergi nyomdász a 16. században; egyike volt kora legjelesebb tipográfusainak.

Grüngras Simon: Nagyszebenben nyomdászkodott 1601-től fogva néhány éven át.

Grüninger: jeles strassburgi tipográfus a 16. század elején.

Grünn Orbán: 1801-ben Szeged városában alapított nyomdát, mely csakhamar jó hírre vergődött. Később betűöntődével is kibővítette üzemét. 1828-ban meghalt s özvegye Borbála vezette tovább egy-két évig a nyomdát, majd pedig fia János lett annak tulajdonosa.

Grüs Paul: a svédországi Upsala város legelső nyomdásza a 16. században. Károly Gusztáv svéd király a könyvnyomtatót annyira tisztelte benne, hogy egy egész lovagi uradalom minden jövedelmét rendelkezésére bocsátotta.

Grynaeus György: budai könyvkereskedő a mohácsi vész előtti időkben. Ugyanebben az időben volt egy Ruem György nevű könyvkereskedő is Budán. A két György közül valamelyiket protestáns volta miatt a könyveivel egyetemben megégették, mint az Burgio pápai követ és Luther Márton írásaiból is kitűnik.

Gryphius Sebastien: hírneves lyoni könyvnyomtató (1528–1566); roppant számú latin és görög klasszikus könyvet nyomtatott.

Guilloche-gép: főképpen értékpapirosok sokszorosításakor használt olyan gép, amely hullámos, íves avagy körös léniadíszot metsz az alája tett litográfiai kőbe avagy fémlemezbe.

Guirlande (francia): a. m. virágfüzér. A régibb könyvnyomtatói ornamentikában nagyban használták.

Gulyás Pál: bibliográfus és irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Nemzeti Múzeumnak igazgató-őre; szül. 1881-ben. Sokat írt a könyvnyomtatás történetéről (főleg a Magyar Könyvszemlében), meg a könyvkötői mesterség művészetéről és technikájáról.

Gumibélyegző: a gumi vulkanizálásának föltalálása óta tudják előállítani. Egy kis szedésráma kell hozzá, amelynek a feneke hajószerű és két oldalán csavaros szorítókkal van ellátva, hogy a behelyezett szedések zárva legyenek. A ráma négy sarkán két centiméter magasságú szögek állnak ki, amelyekre a gipszráma fölsejét a négy sarkán lévő lyukakba illeszthetjük. Hogy a felső ráma elálljon, rugókat helyezünk a szögekre, amelyek csak nyomásra engedik le a felső rámat. A gipszráma belseje fél centiméter mélységű, hogy a behelyezett gipszréteg egy síkban legyen a fölülettel. A szedés képét megolajozzuk és vékony japán papirossal fedjük. A gipszbe $\frac{1}{4}$ résznyi dextrint keverünk, átszítáljuk és vízzel péppé készítjük. Olyan kemény legyen, hogy a fölületén ne legyen vizes. Nyugodtan dolgozhatunk, mert a gipsz megkötését a dextrin hátráltatja. Most a gipszrámat a szedés fölé helyezzük és olyan nyomást adunk, hogy a szedés a papirossal dombokat képezzen a gipszben. Fölemeljük, a papirost levesszük, most a második nyomásnál a betűk süllyednek bele a gipszbe 2–3 mm mélyen. Mind a négy sarkán egyenlő nyomás mellett szép, tiszta, pozitív képet kapunk. A gipszet késsel körülkarítjuk a szedésnél és félretesszük száradni. Nagyon lassan melegítjük, mert a keletkezett gőz könnyen kirobbantja az egész gipszet a rámásból. A forrpon fölötti hőmérséklet után, ha már nem gőzölög, fokozatosan lehet hevíteni egész 180°C -ig. Ráhelyezzük a bekénporozott gumilapot és a présbe keményen becsavarjuk. Továbbmelegítve a gumi beolvad a betűk helyeibe és vulkanizálódik. Több példányt önthetünk, mert a gipsz csontkeménnyé válik és a betűk barnára sülve rugalmasak és élesek lesznek. Gyári előállításkor az aranyozóprést használják, amellyel alul és felül egyenlő hőfokon gyors eredményt lehet elérni és több lap egyszerre helyezhető el benne: egy öntéskor 15–20-féle is készül. *fá*

Guminyomtatás: 1. tisztán fotográfiai eljárás; a nyomtatáshoz semmi köze; – 2. a németek gyakran így nevezik az offset-nyomtatást is. – 3. Vulkanizált gumiformákról való primitív nyomtatás. Főleg papiros-zacskókat állítanak elő ily módon, amelyek földes-göbös papirosanyaga különben egykettőre tönkre tenné a szedést, klisé vagy stereotípiái lemezt. Külön rotációsrendszerű sajtókat is építenek erre a célra; a gumiformát ezeknél ráragasztják a hengerre.

Gumizó készülék: a papirosívek szélének gumizását végzi. A legegyszerűbb fajtája egy keményfa deszkalapra helyezett két darab vas-«winkel»-ből áll, amelyek egyrészt a gumizandó papiroscsomó támasztékaul szolgálnak, másrészt ezekre erősítik rá két csavarral a gumit magában foglaló keskeny kis rézvályút, amely a «winkel»-vasaktól tetszés szerinti távolságokban állítva be, rajta fekszik a papiroscsomón. A vályú alsó része akként van csatornákkal és lyukakkal megfúrva, hogy az alóla kihúzott papirosívnek a vályút érintő fölületét teljesen befödi a ragasztószerrel. A néhány percig tartó beigazítás után a papirosíveket tetszés szerinti gyorsan s hibátlanul gumizva kihúzogathatjuk a vályú alól.

Gummi arabicum: némely forróföldövi ákácféleség kérgének izzadmánya, vagyis gyantája. Általában ragasztószerül használják, de nélkülözhetetlen a litográfiában a kő nyomtatásra-előkészítésekor is.

Gummiarabicumos nyomtatás: a litográfiából vették át. Ha a betűt, avagy rajzot gummiarabicumba mártott tollal papirosra vetik és megszáradása után az egészet vagy egy részét festékréteggel vonják be: tiszta vízbe mártott szivaccsal való lemosás után a gumi fölületéről a festék leválik és a rajz fehéren jelenik meg. Az eljárást reklámtáblák és kevés példányszámú más nyomtatvány készítésekor használják.

Gustafson-féle szedésgyorsító: még 1889-ben szerkesztette meg Gustafson amerikai svéd mechanikus, még pedig Lagerman nyomán. Az ára csak hatvan forint volt, de csupán néhány amerikai nyomdában került használatba.

Gutenberg: nyomdászlapok. 1. 1865. október 15-től 1867 decemberéig Tóth István egri nyomdaigazgató szerkesztésében ilyen címmel egy szakkérdésekkel foglalkozó lap jelent meg. Ez volt az első szakkulturális lap Magyarországon, de amelynek semmiféle vonatkozása sem volt a később megjelent «Gutenberg»-gel. – 2. A Typographia német melléklete volt 1885. augusztus 14-től 1919. augusztus 1-ig. Az összeomlás után a békefeltételek következtében a német nyelvterületeket elvesztettük és ennek folytán a lap megszűnt. A lap szerkesztői a következők voltak: Hölzel József, Dobes Ignác, Stösser Adolf, Preusz Jakab, Lipp Károly és 1901–19-ig Rothenstein Mór. 1885 előtt a Typographiának német melléklete nem volt, hanem magyarul és németül jelent meg. 1874-ig a német rész szövegéről a Typographia szerkesztője gondoskodott. 1875. január 1-től Antensteiner Ferenc, 1876. január 1-től 1882. június 2-ig Bauer J. M. szerkesztette a Typographia német részét. *brul*

Gutenberg «Donatus»-a: 14-oldalas, oldalanként 27-soros latin nyelvgyakorló füzet; 1447 körül nyomtathatta a nagy föltaláló. Két pergamenlapját őrzik a párizsi nemzeti könyvtárban. Fordított betűk vannak benne, ami abszolút bizonyítéka a szedett voltának. Betűinek egyrésze teljesen megegyezik a 36-soros bibliáéval.

Gutenberg: Fischer és Langen századvégi szedő- és osztógépe. A szedőgép Kastenbeinéhoz hasonlított, az osztógép pedig a Thorne-féle gépnek az osztószerkezetéhez. A gépekből öt példány a berlini Büxenstein-nyomdában dolgozott egy ideig. Kellett hozzá 3 ember.

Gutenberg fabetűi: a nagy föltaláló kitűnő fémtechnikus léteire ilyesmivel aligha kísérletezhetett sokat, hiszen ugyanazzal a fáradtsággal fémbe is bele tudta vésni a betűtípust. A korábbi századokban szokás volt a mainzi tipográfusoknál, hogy ha valamelyik tanítványuk fölszabadult: fából faragott úgynevezett Gutenberg-típust adtak neki emlékül. Ezek a fabetűk semmiesetre sem származhattak Gutenbergtől.

Gutenberg János: a könyvnyomtatás föltalálója, szül. Mainzban 1395 és 1400 között, megh. 1467. nov. 23. és 1468. febr. 24-e közt. (Származását illetően l. Gensfleisch.) Élete körülményei sok tekintetben homályosak. 1421-ben családjával együtt elhagyta Mainzot és a harmincas évek elejéig valószínűleg a németalföldi iparosvárosokat járta, s ott szerezte széleskörű mechanikai ismereteit. 1434-ben Strassburgban élt az Arbogast-kolostorban. Ekkor már titokzatos dolgokkal foglalkozott. 1436 körül egy Dritzehn András nevű strassburgi lakos megkérte, hogy jó pénzért tanítsa meg őt valamelyik művészetére. Gutenberg tanítványául fogadta őt is, meg másokat is. Dritzehn András 1438 karácsonykor meghalt és öccse, György jogutódja akart lenni. Gutenberg erről hallani sem akart, s 1439 decemberében törvényszék elé került az ügy. A pör aktái szerint Gutenberg ez időben «termékek» előállításával foglalkozott, melyeket az 1439-iki aacheni búcsún akart elárusítani. Hogy mik voltak ezek a termékek, szorosabban nincs meghatározva, de lehet, hogy fametszetekről nyomtatott képecskék voltak. Úgy látszik, hogy Gutenberg 1444 körül otthagya Strassburgot s visszatért Mainzba, ahol nagybátyjának, Gensfleisch Hennének házában, a «Hof zum Jungen»-ben állította föl nyomtatóműhelyét. Itt készítette első nyomtatványait: az utolsó ítéletről szóló versezetet, a csillagászati naptárt és a Donatust (lásd Gutenberg «Donatus»-a), s talán még a «harminchatsoros bibliát» (l. o.) is. Tapogatódzásaira és találmányi sorozatának egymásutánjára nézve nagyon eltérők a vélemények (l. Betűöntés, Gutenberg fabetűi, Könyvnyomtatás története). 1450-ben szerződést kötött Fust János aranyművessel, amelynek értelmében Fust János adott pénzt a negyvenkétsoros biblia (l. o.) kinyomtatásához. A szerződés néhány esztendő múlva fölbomlott. Fust túlságos követelésekkel állott elő s a dolog pörre került, melynek az lett a vége, hogy Gutenberget 1455 novemberében kizárták a nyomda

tulajdonjogából. Gutenberg mindazonáltal Humery Konrád mainzi tanácsos segélyével ismét fölállított egy könyvnyomtató sajtót s ezen nyomtatta a bűnbocsátó leveleit, egy 1460-ra szóló kalendáriumot és a nevezetes «Catholicon»-t (l. o.). 1465-ben a már elöregedett Gutenberg Adolf nassaui érsek szolgálatába lépett s azt székhelyére, a közeli Eltvillebe követte. Emlékének szobrot állítottak Mainzban, Strassburgban, M. m. Frankfurtban, Bécsben, Lipcsében és egyebütt is sokfelé.

Gutenberg-képmások: egyik sem hiteles. Még az a strassburgi arckép sem, amelyet sokáig hitelesnek tartottak, s amely a város 1870-i bombázásakor elpusztult. Az újabb időkben azt is kétségbe vonják, hogy Gutenberg szakállt viselt volna. A tizenötödik században a Rajna mellékén ugyanis a patricius-emberek nemigen viseltek szakállt.

Gutenberg-Múzeum: 1900-ban alapították Mainzban; célja a Gutenbergre és találmányaira, valamint a könyvnyomtatás fejlődésére és elterjedésére vonatkozó adalékoknak a legszélesebb mederben való gyűjtése. A múzeummal szorosan kapcsolatos a nyomdászattörténelmi kiadványairól nevezetes Nemzetközi Gutenberg-Társaság.

Gutenberg-nyomda: lásd Bechtermünze és Hewmann.

Gutenberg-Otthon: a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete székháza (Budapest, VIII., Sándor-tér 4. sz.), amelyben az Egyesületen és egyéb nyomdászintézményen kívül 42 lakás és 17 üzlethelyiség van, azonkívül a három uccára szóló hatalmas épülettömb teljes szélességében fekvő gyönyörű díszterem, melyben jelenleg az Omnia-mozgó előadásait tartja. A telek nagysága 527 négyszögöl, vételára 346.000 korona volt. Az ötemeletes épületet Vágó József és László műépítészek tervezték. A telken álló régi egyemeletes épület lebontása után 1906 június elején kezdődött meg az építkezés, amely 1913 október elején fejeződött be. A ház építési költségei 939.000 koronára rugtak, a telekárón kívül. Az ünnepélyes avatás 1913. október 13-án folyt le a bel- és külföldi munkásegységek, a főnökök egyesülete, valamint az irodalmi és gazdasági élet reprezentánsainak részvételével. A Gutenberg-Otthon az első magyarországi munkásegységi székház. *ha*

Gutenberg-Otthon Erdélyben: Aradon, Kolozsvárt, Nagyváradon, Nagyszebenben, Temesvárt van. E székházak a romániai grafikai munkások szövetsége tulajdonai. Ez otthonokban van az illető kerületnek hivatalos helyisége is.

Gutenberg sajtói: nem maradt meg belőlük semmi sem. Azok a J. MCDXLI. G. fölírásos elkorhadrt présdarabok, amelyeket 1856-ban ástak ki a «Zum Jungen» elnevezésű régi mainzi épületben: hamisítványok.

Gutenberg-Társaság: Alakult 1892 körül. Igen élénk tevékenységet fejt ki kulturális téren műkedvelő gárdája révén. 1920-ban zenekart is alakított, mely ma mint a Gutenberg-Társaság Zenekara egyik legjobb és legismertebb munkászenekar működik. Elnöke: Proppper Jenő, karnagya: Elsner Béla.

Gutgesell Dávid: könyvnyomtató. 1578-ban állította föl kitűnő hírű sajtóját Bártfán, melyből 1599-ig számos latin, magyar és német nyelvű könyv került ki.

Gutkeled-biblia: a 11-ik századból való legrégebb kódexünk; betűi erősen uncialis karakterűek; bizánci stílusú ornamentumok és tarka, föltűnően jó rajzú miniaturák díszítik egyes oldalait. Így nevezik azért, mert a Gutkeled nemzetségbeli Márton comes adhatta az általa alapított csatári apátságnak. Mikor 1250 táján az apátság kegyura, Vid mester ezt a bibliát zálogba adta Farkas vasvári zsidónak: két faluval kárpótolta érte az apátságot.

Guttaperka: hátsóindiai fák megszilárdult tejnedve. A galvanoplasztikában – grafittal bevonva – formaképelésre használják.

Guttmann Jakab: szül. Nagyváradon 1876-ban. Ugyanott tanulta a betűszedést öt éven át, 1887–1892. Dolgozott Nagyváradon, Kolozsvárt; majd Budapestre jőve, itt a Globus, Pallas, Ujságüzem nyomdáiban volt az Egyetértés, majd meg a Világ tördelője; jelenleg a Pester Lloydot tördeli. Nyomdásztársadalmi munkássága: Nagyváradon 1905-ben már vezetőségi tag volt. Budapesten először ellenőrző bizottsági tag, azután az Országos Bizottság tagja; 17 évig volt a Békéltető Bizottság tagja, 25 év óta az árszabálytárgyaló bizottságban foglal helyet, az Országos Vidéki Bérszabályozó Bizottságnak tagja, 15 éve a Világosság-nyomda igazgatóságának elnöke; az Országos Bizottságnak 16 éve elnöke, a Hírlapszedő Körnek 12 éven át elnöke, a Typographiának pedig kiadója. Sok cikket írt a Typographiába, többet a Magyar Grafikába.

Guttmann János Pál: a váradi papnevelő intézet nyomdájának ügyvezetője 1799-től 1802-ig.

Gyalui Farkas: író. Egyebek közt írta: «Az első erdélyi magyar hírlap» (1890): «Tótfalusi Kis Miklós siralmas panasza» (1892).

Gyalulás (betűé): l. Magasságra gyalulás.

Gyantaolajkence: l. Kence.

Gyantaszappan: l. Enyvezés.

Gyapotpapiros: kínai találmány, ez Európába is átkerült, mégpedig egy időben a rongypapiros gyártásával.

Gyárfás Dezső: nyomdászból lett színész; szül. 1882-ben, megh. 1921-ben. A Pester Lloyd nyomdájában kitanulta a betűszedést, majd színésznek csapott föl. Egy ideig a Fővárosi Orfeum komikusa volt, majd a Magyar Színház tagja lett.

Gyémántbetű (Diamant): 4 pontos betűnagyság. A régi könyvnyomtató ezzel az elnevezéssel valószínűleg e betűnagyság értékes és technikai tekintetben igen bravúros voltára akart utalni.

Gyorsbetűöntőgépek: Lényegében azonos az egyszerű komplett öntőgéppel, azonban a gyorsöntőgépnél olyan szerkezeti módosításokat vittek keresztül, amelyek lényegesen fokozták a gép gyorsaságát. Legelőször a Böttger-Gursch-féle (Lipcse–Berlin) gépek szerkesztőinek sikerült a gyorsaság fokozását gátló löketszerű szerkezeti alakításokkal egyenletessé tenni. Továbbá sikerült a hasonlóan gátlólag ható závarzatszerűen működő fedőrész hosszú útját jelentékenyen csökkenteni. Ezekkel és még sok apró és lényeges átalakítással sikerült lehetővé tenni a gépeknek a fizikai lehetőségig való maximális kihasználását. A már említett típust követte a Küstermann-féle (Berlin), a Stempel-féle (Frankfurt) dupla öntőgép, a Foucher-féle (Párizs), «Rapid Universelle» és még mások. *ls és ta*

Gyorsírás: olyan írásmód, amely a közönséges ábécétől eltérő betűk és jelek alkalmazásával lehetővé teszi a folyó beszéd követését is. Gyorsírási rendszert az idők folyamán sokfélével állítottak össze. Két csoportba oszlanak: 1. geometrikus, 2. grafikus rendszerek. Az előbbieket főleg az angolok és amerikaiak használják (Taylor-, Pitman-féle); az utóbbiakat a kontinensünk népei (Gabelsberger-, Stolze- és a nyomdász Faulmann-féle). A Pitman-féle könyveket ólomtípusokról nyomtatják. Hivatalos gyorsírás nálunk a Gabelsberger-rendszeren fölépült Radnai-féle.

Gyorsrajzolás: a formák beidegzésén alapul, éppen úgy, mint a zenedarabok «kívülről» való megtanulása, vagy a bonyodalmasabb névalírások. Valamely figurát néhány százszor papírosra vetve, annyira megszokottá lesz az a kezünknek, hogy koromsötétségben is teljesen szabatosan, hiba nélkül tudjuk lerajzolni. Az ilyen gyorsrajzolás egymagában még nem

művészet; a művészetben a technikán túl is van tényező: az elképzelés, a gondolat, legfőlső fokon az ihlet.

Gyorssajtó: a motorikus erővel hajtott nyomtatógépek összefoglaló neve.

Gyors-stereotipáló gépek (automata és félautomata gépek); l. Stereotípia és Autoplate.

GyOSz: l. Munkaadói szervezetek.

Gyöngybetű (Perl): 5 pontos betűnagyság. Az elnevezésből kiérzik a régi tipográfusok elismerése e betűnagyság megöntésének technikai nehézsége iránt.

Gyöngyösi Sándor: színész-családból született 1854-ben, megh. 1913-ban. 1883 körül a Franklin-beli Egyetértésnél, majd 1890-ig a Pallasban dolgozott; később a Rózsa-nyomda művezetője volt. A nyomdásztársadalmi életben is jelentős szerepet vitt; az Anyaegyesületnek négy ízben volt első alelnöke, az Ébredés Dalkörnek pedig hosszú időközön át ügyvezető alelnöke, majd elnöke.

Gyöngyözés: l. Festékkeverés.

Győrffy István: a marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának ügyvezetője 1795-től 1808-ig.

Győző Andor: könyvkereskedő és könyvkiadó (szül. 1874-ben). Kiadványai közül különösen a szaklexikonok nevezetesei: Irodalmi Lexikon (1928), Technikai Lexikon (1928), Színházi Enciklopédia (1930), Művészeti Lexikon (II. kiadás 1935) és Zenei Lexikon (II. kiadás 1935).

Gyulafehérvári fejedelmi nyomda: 1619-ben alapította meg Bethlen Gábor. A nyomda első ügyvezetője Válaszúti András volt. 1658-ban a tatárok teljesen elpusztították.

Gyulafehérvári kódex: ritka szép kódexünk a tizennegyedik század végéről. Steft Henrik, csukárdi plébános másolta s illusztrálta Imrefi János pozsonyi kanonok megrendelésére. A kódex szövege már barátbetűs; kezdőbetűi hol az ír szerzetesek iniciáléira emlékeztetnek, hol meg unciális karakterűek; gyönyörű keret- és lapszéli dísz, nemkülönben művészi miniatúrák díszítik.

Gyulafehérvári román nyomda: I. Rákóczi György alapította 1640 táján. A nyomda célja volt: a protestáns hitigazságoknak megismertetése a «szuperstíciókkal eltelt oláhsággal». Simionu Stefán püspök közremunkálásával több vallásos román mű készült e tipográfiában 1658-ig, amikor a tatárok nagy pusztítást vittek véghez benne.

Gyurián József: 1833-tól 1847-ig volt társa Bagó Márton budai nyomdásznak. Ugyanakkor a Trattner-Károlyi-nyomdában mint faktor működött. Az ötvenes években önállóan nyitott nyomdát, de 1862-ig tönkre ment vele. Ezután jobbára abból élt, hogy a nevét csekély díjazás fejében odakölcsönözte oly nyomdatulajdonosoknak, kik nem lévén tanult nyomdászok, az akkor nálunk érvényes osztrák ipartörvény értelmében nem üzhették volna iparunkat. Így lett cégtársa Noséda Gyulának, majd Deutsch Mórnak.

Gyürey Rudolf: szül. 1874-ben Szegeden. Ugyanott szabadult fel 1890-ben mint nyomdai gépmester. Fiatalon kapcsolódott a nyomdai munkásság gazdasági mozgalmába és egyike volt azoknak, aki a kollektív szerződés elismertetése érdekében sokat fáradozott a vidéken. 1903-ban a szegedi csoport elnöke lett, 1904 június havában pedig a Szakegyesület ellenőrévé, majd később a szervezet levelezőjévé választották. Hosszú évek óta tagja a fővárosi és vidéki árszabálytárgyaló bizottságnak, a paritásos békéltető bizottságnak, amelynek 1932 októbertől az alelnöke, ugyancsak hosszú évek óta alelnöke, illetve elnöke a Jótékonyági Körnek. Alelnöke volt a Segélyező Egyesület helyi választmányának. Több mint 15 évig volt a Gépmester-Kör intézője. Több cikke jelent meg a Typographiában. A szociáldemokrata párt vezetőségének 1924 óta, Budapest törvényhatósági bizottságának pedig 1925 óta tagja.

Gyűrődés: az íveknek nyomtatás közben való ráncosodása vagy gyűrődése. A könyvnyomdászatban leginkább keretezett formáknál és a nyomás befejező részein lép fel, de előfordul kevertszedésű formáknál, autotípiáknál és tónusos formákon is. Megjelenésének oka legtöbbször a papiros helytelen kezelése, élére állított bálák, vagy a papiros egyenlőtlen száradása, amikor a papiros szélein száraz, belső területe pedig nyirkos. A baj elhárításának módja ebben az esetben az ívek belövése vagy papiros előzetes tárolása abban a helyiségben, ahol a nyomtatás eszközöltetik. A gyűrődés keletkezhetik még helytelen nyomóhengerburkolat, helytelen egyengetés és az ívfogók rendellenes beosztásából is. *bh*

H

Haase: prágai nyomdász-család. A nyomdaalapító Haase Gottlieb volt (1763–1824). Ő vetette meg az alapját a nyomda virágzásának. Fiai a nyomdát kibővítették s papiros- és gépgyárral kötötték össze; specialitásuk volt az ó-szláv (glagolita) betűs nyomtatványok előállítás. 1871-ben a nyomdát a Bohemia részvénytársaság vette meg, de ennek fölosztása után (1879) ismét visszakerült az a Haase-család kezére.

Haas V.: jeles baseli betűöntő a 17. században.

Habberton John: betűszedőből lett népszerű amerikai író, szül. 1842-ben, megh. 1921-ben. Főleg gyermekhistóriákkal hódította meg a közönséget.

Habent sua fata libelli: régi latin idézet. Annyit jelent, hogy a könyveknek is megvan a maguk sorsa.

Hadl Rikárd: a lipcsei Drugulin-nyomda magyar származású igazgatója, szül. 1877-ben. Mint grafikus főleg a bibliofil illusztrációt műveli.

Hagar-sajtó: l. Kézi sajtó.

Hagel Benjamin Lőrinc: trencsényi nyomdász 1647-től 1655-ig. Főleg latinul nyomtatgatott.

Hagemann-féle szedéspótló: a bécsi Hagemann Heinrich 1883. évi mechanosztereotípiái találmánya. Gépe háromféle nagyságú patricákkal volt felszerelve. A szedő a kissé terjedelmes és nehézkes gép előtt állva, akként dolgozott, hogy bal kezével a patricákat dirigálta, jobb kezével pedig a megfelelő helyre szorított patricán, illetőleg az azzal kapcsolatos fogantyúrúdon egyet nyomott; ilyenformán kéregpapirosból való matrica s vele egyidejűen korrektúralevonat készült. A korrigálás úgy történt, hogy a hibás betűket a matricából kivágták s másokat ragasztottak helyökbe.

Haggada: a zsidó imakönyv egy része. Így nevezik a bibliai anyagnak erkölcsi, valamint történelmi motívumok szerint való előadását is.

Hagiographia (görög): a. m. szent írások; az ó-szövetség egy része a bibliában.

Hahn Fr.: lipcsei nyomdafaktor és betűtervező; nevezetes betűalkotása a «Salamander» típus.

Hajduk August: német betűművész; 1912 körül készített antikváját sokfelé használják.

Hajó: a betűszedő amaz eszköze, amelyre a tömör szedést kiemeli, rajta a különféle szedés-fajtákat alakítja, tördeli. Régebben fából, ma erős cinklemezből készülnek, szögletvasból ráerősített kerettel. Normális alakjuk: oktáv 16:24 cm, kis kvart 21:29 cm, nagy kvart 24:32 cm, kis fólió 26:39 cm, nagy foliók 28:40, 32:48, 42:58. 48:64 cm; hasábhajók 8:42, 11:42, 13:42, 13:50 cm, de készülnek ezek bármilyen más méretben is. Vannak még különleges szedőhajók zárókészülékekkel és behelyezhető választóvasakkal, amelyekkel a hajó több részre osztható. *ls*

Hajszál-spácium: közönségesen így nevezik az 1 pontos sorzárót.

Hajtás: l. Szíjhajtás.

Hajtogató gép: a gyáriparszerű könyvkötésnél az ívek összehajtásának munkáját végzi. Ilyen hajtogató gépeknek első megjelenésüktől, 1851-től fogva igen sok, egyszerűnek, kettősnek stb. nevezett fajtájuk készült; az ívek hajtogatását föl- s alájáró penge végzi rajtok.

Hajtósíjak: l. Szíjak.

Halász Alfréd: a Könyvnyomdai Munkások Egyesülete ügyvezető titkára, szül. Bécsben 1889. ápr. 12-én. A középiskola négy osztályának elvégzése után 1904. okt. 30-tól 1907. dec. 28-ig tanulóskodott a Globus-nyomdában. Innen 1909 végén kilépve, 9 évig Hornyánszkyénál, másfél évig Lehner Rezső nyomdájában, 2 esztendeig a Metropolitain-nyomdában, 9 évig a Világosságnál dolgozott, jobbára korrektori minőségben. A világháború idején – hosszas frontszolgálat után – a hetedik hadsereg nyomdájának üzemvezetője volt Máramarosszigeten, majd Kolomeában és Odesszában. Az Országos Bizottság, az anyaegyesületi választmány stb. tagja már régebbi idő óta, valamint a Szakszervezeti Tanácsé is. 1925 óta székesfővárosi bizottsági tag. Az 1932. évi kongresszuson a Könyvnyomdai Munkások Egyesülete elnökévé választották. Lerner Dezső halála (1934) óta az Egyesület ügyvezető titkára. Irodalmi dolgozatai a Typographiában, Nyomdász-Évkönyvben, Grafikai Szemlében és a Társadalmi Lexikonban jelentek meg. Szerkeszti 1934 óta a Nyomdász-Évkönyv és Uti Kalauzt. A mi Lexikonunknak is munkatársa.

Halauska Antal: szül. 1853-ban. megh. 1899-ben. Apja az olmützi egyetem könyvnyomtatója volt, s fiát is annak nevelte, ki 1881-ben Halleinben akcidents-nyomdát nyitott. 1895-ben Salzburgba költözött, ő volt a modern mesterszedés egyik megteremtője, s remek munkáiért sokszorosan kitüntették. Ő találta föl a szelenotípiát is. Szerkesztője volt a «Technisches Jahrbuch für Buch- und Kunstdruck»-nak.

Halleini papiros: l. Plakátpapiros.

Háló: l. Autotípiá.

Halotti beszéd: l. Pray-kódex.

Halvány nyomat: l. Árnyalat változása.

Hamakrómia: a. m. egyidejű színezés; a nyomdászatban az az eljárás, midőn a nyomtatás egyidejűleg több színben történik.

Hammer Viktor: német betűművész. Főleg modern unciális betűiről nevezetes.

Hangírás: amelynél minden hangnak külön jegye van: úgy mint a magyarban is.

Hangjegyek: a zenei hang írásjegyei. Kezdetben, a görög időktől fogva, betűkkel, majd számokkal is jelölték a zenei hangot. A 10. század körül kezdődött meg az ú. n. neuma-jegyek írása, amelyet Arezzói Guidó tökéletesített a 11. század elején.

Hangjegymetszés: A hangjegyek nyomtatása általában a könyomdák munkakörébe tartozik. Senefelder is ezzel kezdte meg a munkálkodását. Évtizedek során át jobbára autografálgatva csinálta a litográfus a maga kottáit, amelyek azonban gyakran többé-kevésbé primitívek voltak, míg nem a hatvanas évek vége felé újabb technika ékelődött bele az eljárásba: a hangjegymetszés technikája. Az eljárás a következő: A finoman legyalult és simított cinklemezen körzővel kimérik s a kéziratnak megfelelően rárajzolják a hangjegyeket s azután patricákkal beléverik azokat, meg az itt-ott előforduló szövegrészt is. A sok kalapálástól egyenetlenné vált lemezt ekkor üllőn egyengetik meg, s ezután következik a szó szoros értelmében vett metszés. Kézi véséssel készülnek a hangjegyek ($\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ stb.) szárvonalai, valamint az ütem- és segítővonalak is. A szárvonalak végén levő zászlócskákat ismét kölyükkel verik a lemezbe. A lemezt ezután simító pengével megsimítják, a vonalakat még egyszer utána húzzák s az egészet csiszolóval (smirgel) kifényesítik. Az esetleges hiba javítása úgy történik, hogy a lemez hátulsó felének illető helyét visszakalapálják, miáltal a cink az első oldal felé dombo-rodik s a hibás hangjegy egészen eltűnik. Helyére aztán a helyeset verik a lemezbe. Az ilyen módon kipuncolt és kivéssett cinklemezeztől átnyomatot készítenek a kőre, s a tulajdonképpeni nyomtatás is csak erről történik.

Hangjegynyomtatás. A legrégebb ismeretes hangjegynyomat 1473-ból származik. Kezdetben sima falapokra metszették, majd – a könyvszedés módjára – mozgatható hangjegyekből állították össze azt. Az utóbbi eljárás föltalálójának az olasz Petruccit tartják Fossombronéból (1466–1539), de ilyen nyomtatványai csak 1502–03-ból ismeretesek. A litográfia föltalálása a hangjegynyomtatást is föllendítette. A tulajdonképpeni hangjegymetszés (l. o.) csak a 18. század közepén kezdett elterjedni.

Hangjegyszedés: Van egynéhány nyomdánk, ahol hangjegytypusok is vannak, amelyekkel egyszerűbb kótákat lehet összeszedni. E typusok sokasága (összesen közel négyszázféle kell a teljes berendezkedéshez) és ezzel kapcsolatos drágasága, meg a litográfiai munkának viszonylag sokkalta olcsóbb volta miatt azonban a valamikor igen népszerű hangjegyszedés újabb időkben mind ritkábbá válik még a külföldön is.

Hangjelölés: l. Pánortográfia.

Hansard Luke: szül. 1752-ben, megh. 1828-ban. Norwichban tanulta a nyomdászatot s fölszabadulása után Londonba ment Hugh parlamenti könyvnyomtatóhoz, aki 1799-ben társul fogadta, egy esztendővel később pedig a nyomdát reáruházta. Hansard halála előtt kevéssel nagyszabású menedékházat alapított szegény, elaggott nyomdászok számára.

Hántoló eljárás: rézmetszői technika, l. Mezzotinto.

Hántoló litográfia (Schablitographie): manap már meglehetősen ritkán alkalmazott eljárás. A követ szemcséssé téve, vékony aszfaltréteggel vonják be, amely, tudvalevőleg a zsíros festéket fölveszi, de a vizet nem. Ha már most a sötétből a világos felé haladóan különböző tónusokat hántolnak a szemcsézetbe: kikerekedik a kövön a tusrajzokra emlékeztető nyomtatóforma. Mennél többet vesznek el ilyenkor a szemcse-kúpocskákból: annál több fölület nyílik meg a savval kevert gumi későbbeni maró hatása számára.

Han Ulrich: római őstipográfus. Torquemada bíboros hívta meg a saját munkái nyomtatására berendezett külön kis nyomda mesteréül 1467-ben. A fametszésben is jeleskedett. Megh. 1478-ban.

Harangozó (Hubert) Antal: született 1900-ban. Számos szakcikke jelent meg a «Magyar Grafika» és a «Grafikai Szemle» hasábjain az üzemvezetés és nyomdásztörténet tárgyköréből. 1928-ban az újonnan életre keltett «Exkíze» című nyomdászélc lap szerkesztője volt. Utóbbi időben szépirodalommal foglalkozik. Versei és novellái a fővárosi napilapokban és folyóiratokban jelennek meg rendszeresen. «Szólok hozzád, Bánatasszony» címen 1933-ban verses kötete jelent meg.

Harántszedés: l. Táblázatszedés.

Haraszi József: szül. 1863-ban, megh. 1933-ban. Esztergomban, majd a 90-es évek elejétől Budapesten dolgozott. Sok kisebb-nagyobb, főleg nyomdásztörténeti tárgyú cikket írt a Magyar Nyomdászatba, Grafikai Szemlébe, Magyar Grafikába és a Typographiába.

Háring: nyomdásznyelven a. m. megrovás.

Harminchatsoros biblia: Gutenberg Jánosnak a negyvenkétsoros biblia mellett egyik legmonumentálisabb munkája. Évszám nincs a könyvön. 1762 kéthasábos oldalra terjed. A könyv első ívein még bizonyos határozatlanság tapasztalható: a nyomtatás igen erős. S a regiszter sem pontos. Ebből az következik, hogy Gutenberg ezt a művét 1450, a negyvenkétsoros biblia munkálatainak megkezdése előtt nyomtatta. Némely szaktörténészünk viszont azt hiszi, hogy a harminchatsoros bibliát a mainzi nagy pör elvesztése és a Fusttal való szakítás után nyomtatta 1458 körül.

Harmónia: a. m. összhang.

Háromszínű fotografálás: a háromszínű nyomtatás lemezeinek előállítási módja; 1. Autokrómia és Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Háromszínű nyomtatás: a három primér alapszín (vörös, sárga, kék) egymásra-nyomtatása útján végzett színes sokszorosítási eljárás, amelynek nyomtatóformái színkiszűrés és körülményes kézi beavatkozás (retus) útján készülnek.

Az ily fotomechanikai eljárással készült lemezekről, ha nyomtatunk: a formák előkészítése ugyanolyan, mint az illusztrációk nyomtatásakor. Háromszínű nyomtatásra csak azok a gépek alkalmasak, melyek fölépítésüknél fogva eléggé ellentállóak. Amíg ugyanis a szedéstről való nyomtatáshoz 15–18 atmoszférányi nyomásfeszültség is elég, a nehéz autotípiái formákról való nyomtatás 45–50-et is megkíván. Még fontosabb követelmény, hogy a gép soregyent biztosító illesztékei és ívfogó szerkezetei pontosan működjenek. Ha a klisék kellősítését befejeztük, a levonatról meg kell győződnünk, hogy kellő helyen állanak-e a klisék. Ugyanekkor olyanformán segítünk a nyomtatás egyenlőtlenségein, hogy minden képet kivágunk az ívből és ezeken a lapocskákon a finom levegőrészeket eltávolítjuk, a sötétebb részeket pedig megfelelő vastagságú papirosfoltocskák ráragasztásával emeljük. Ezt a lapocskát ragasszuk aztán közvetlenül a klisélemez hátlapjára. Csak ezután szögezzük le a klisé végérvényesen. Mivel a sárga festékkel készült levonaton az egyengetés igen bajos, ezért az egyengetés befejezéséig végezzük ezt fekete vagy más sötétszínű festékkel és csak amikor az egyengetést teljesen befejeztük, vegyük elő a sárga festéket. Majd előkészületeket tehetünk a továbbnyomtatáshoz. A végleges nyomtatás megindulása előtt állapítsuk meg a festékadagolás pontos határát: ennek alapjául szolgáljon elsősorban a kemigráfus által elkészített próbanyomat. Ha ez nem áll rendelkezésünkre: a festékadagolást addig kell fokozni, amíg a klisében levő raszter ezt megengedi és nem tömődik tele. Egyébként ez a legjobb fokmérő mind a három színnek a nyomtatásakor. A sárga forma kinyomtatása után készítsünk silányabb papirosra, a szükségelt mennyiségben regiszteríveket. A további színek beállítását aztán ezeken az íveken végezhetjük anélkül, hogy az eredeti papirosból kellene elvennünk. Majd sor kerül a vörös forma beigazítására. Mindaddig, míg a regiszter nem egyezik, a vörös klisé nem szabad végérvényesen leszögezni. A szögeket félig beütjük és a még kiálló felületet a kalapács fanyelével kifelé hajlítjuk. Így módunkban van a klisé, ha kell, bármely irányban igazítani mindaddig, míg pontosan nem födi az előbbi nyomatot. Egyidejűleg végezhető a klisélemez alatt szükséges egyengetés is, s csak aztán lehet a lemezt végleg leszögezni. Az egyengetés befejezése után a nyomtatás folytatható, most már a vörös festékkel. Ennek befejezése után kerül sor az utolsó, tehát a kék formára. Itt is mindenben követendő az a szabály és sorrend a munkamenetben, mint az előbbeni formák nyomtatásánál. A háromszínű nyomtatáskor nem mindenkor első szín a sárga forma, kezdetjük olykor a vörös színű forma nyomtatásával is. De ebben az esetben külön erre a célra gyártott, úgynevezett áttetsző, lazúros sárga festéket kell használni. Ennek kétségtelen előnye az, hogy a vörös szín adagolása könnyebben határozható meg. De különösen hálásnak mutatkozik ez a sorrend a második, tehát ebben az esetben sárga formának a nyomtatásánál. Az egyes színek nyomtatása között legalább 24 óra időközöt hagyunk, hogy a festékeknek idejük legyen a papirosra megszáradni. Nyomtatás közben ügyelni kell arra, hogy mennyi lehet az a mennyiség, amely egymásra rakható anélkül, hogy a belőtt papiros hozzáragadjon a frissen nyomtatott ívekhez. Mennél tömörebb képek vannak a nyomtatványon, annál inkább fenyeget ez a veszély. A bekövetkezett bajon segíteni már igen nehéz. Mindenképpen tanácsos az «auflág»-ot a második és harmadik nyomtatás előtt kissé fölrázni. Súlyosabb esetekben az egész «auflág»-ot óvatosan, részletekben, hengerformára fölgöngyölítjük és ismét símára engedjük. Így még lehet remény arra, hogy az összeragadt ívek széjjelváljanak. – A háromszínes nyomtatáshoz való festékeket külön erre a célra gyártják, tehát nem mindegy, hogy milyen sárga, vörös vagy kék festéket használunk. A nyomtatást lehetőleg nappali világítás mellett végezzük, mert a

mesterséges világítás nem alkalmas a színek – különösen a sárga szín – pontos meghatározására. Jó gépen, jó anyaggal az ebben gyakorlott gépmester csodát művelhet, ellenkező esetben nagyon kétséges az eredmény. *rs*

Háromszög: a síknak három egyenes által határolt része. Oldalaik szerint meg lehet különböztetni egyenlőoldalú, egyenlőszárú és általános, szögeik szerint pedig hegyes-, derék- és tompaszögű háromszögeket.

Hasábléniák: 1. Kolumna-cím.

Hasábmilliméter: az újsághirdetés mérték- és díjszabás-egysége: egy milliméternyi magasság, az illető lap hasábjának szélessége mellett. Pl: 3 hasáb széles, 10 mm magas hirdetés = 30 hasábmilliméter.

Hasábszedés: A betűk kézirat szerint való egymás mellé szedése szavakat alkot. Az egymás mellé szedett szavak képezik a sort és a sorok egymásra való emelésével nyerjük a hasábot. A hasáb egyéni élete a szerzői korrektúra elvégzése után megszűnik, mert akkor darabokra felosztva, oldallá formálva rendeltetési helyére kerül. A hasábszedés pontossága és rendessége egyik előfeltétele a mű kifogástalan készítésének. A hasábokat rendszerint egyforma sormennyiségből állítjuk össze és pedig úgy, hogy egy hasáb körülbelül két oldalra férő anyagot foglaljon magába. Ha ez túlságosan hosszú hasábot alkotna, akkor csak másfél oldalas hasábot állítunk össze. Ezzel elérjük azt, hogy állandóan könnyen ellenőrizhetjük a szedés mennyiségét. A hasábokat erős papírosra (porte-page) téve, egymásra helyezzük, úgy hogy az így egymásra helyezett hasábok kb. egy ív anyagát foglalják magukba. A hasábokat sorrendben megszámozzuk, ami által percek alatt a keresett hasábhöz juthatunk. Ha elégséges formadeszka áll rendelkezésünkre, akkor a hasábokat egymás mellé rakjuk és a deszkák sorrendjét is megszámozzuk. A hasábokban előforduló címeket rendes beosztással látjuk el, nehogy a beosztás hiánya miatt a terjedelemre nézve hamis képet nyerjünk. A hasábok utolsó sora lehetőleg elválasztott szó legyen, ami jó ellenőrzése a folytonosságnak és akadálya az eltördelésnek. A szóelválasztással végződő hasábszedést a hírlapszedésnél okvetlenül be kell tartani. A hasáb fő kelléke akár gép-, akár kézi szedésről van szó, hogy minden sor egyenletesen legyen kizárva. A hasáb rendetlenül kizárt sora a kézi szedésnél a nyomásban megdülve, rosszul olvashatóvá válik, a gépszedésnél a sorok egyenetlensége pedig azt idézi elő, hogy a hasáb egyik oldala egy-két ponttal erősebb lesz, mint a másik, ami az egész oldal megdőlését és a nyomtatás akadályozását vonja maga után. Ha a gépszedés hasábjánál ezt az egyenetlenséget tapasztaljuk, erre haladéktalanul hívjuk fel a gépszedő vagy szerelő figyelmét. A hasábok korrigálásánál a kézi szedésnél ügyelni kell arra, hogy a betűket meg ne sértsük, a gépszedésnél pedig a hibás sort félig kitolva, helyezzük be a javított sort, hogy ezáltal a sorok felcserélését elkerüljük. Egy gyors pillantással fussuk át az új sort, nehogy azzal másik hiba kerüljön a hasádba. Csakis rendes és pontosan előkészített hasábszedéssel lehet minden munkát előírászerűen betördelni és nyomtatásra alkalmassá kikészíteni. *fm*

Hasábszedő: a tördelő mellé beosztott szedő, ki csak a pusztá sorokat szedi, míg az összeállítást és beosztást a tördelő végzi.

Hasábvonalak: hasábozott oldalak (újság stb.) hasábjait elválasztó vonal. Vastagsága a betűk és a kolumna nagyságától, meg annak ritkított vagy ritkítatlan voltától függ. Nyolcadrétes szedésben rendszeren nonpareillenyi, negyedrétes meg nagyobb oldalakon cicerónyi szélességű.

Haske Ferenc: rézmetsző, szül. 1834-ben, megh. 1894-ben. Lipcsében Payne intézetében réz- és acélmetszővé képezte ki magát. 1860-ban elfogták, mert fölkelésre hívó nyomtatványokat akart Magyarországra csempészni. 1861-ben szabadon bocsátották, s ekkor földijével Werferrel társulva kő- és könyvnyomdát alapított Pesten. Vállalkozásukkal azonban kudarcot vallottak. Haske ettől fogva a «Vasárnapi Újság» meg egyéb lapok számára rajzolgotott,

mígnem a hetvenes években az államnyomda rézmetszője lett. Különösen nevezetes a Margit-szigetről való tíz metszete.

Használati grafika: szolgai fordítása a német «Gebrauchsgraphik»-nak; l. Kereskedelmi grafika.

Hátgyalu: l. Stereotípa.

Háti szignatúra: l. Szignatúra.

Hatórás munkaidő: l. Rövidített munkaidő.

Hattersley-féle szedőgép: a manchesteri jeles gépészmérnök még 1857-ben készült el ezzel a szedőgéppel, amely különben az Aldenével szemben eleinte nem igen állta meg a sarat. A buzgó föltaláló azonban addig javítgatta és egyszerűsítgette találmányát, mígnem az kora legnevezetesebb szedőgéptípusainak egyikévé nem lett. Egy ideig a bécsi «Neue Freie Presse» nyomdájában is használták. – A gépen a szedés billentyűzéssel történt. A gép sorzójabeli sorokat azonban a szedőnek magának kellett egyforma szélességűekké alakítania, mert a feltaláló Hattersley a mechanikus sorzárast még nem ösmerte. – Az osztógépen lassabban ment az osztás, mint azt bármely szedő is gép nélkül megcselekedte volna. Minden egyes sort külön bele kellett emelni egy osztó szerkezetbe, s egy fésűfélén ide-oda tologatni, amíg a különböző vastagságú betűk a maguk nyílására nem találtak.

Hauck András János: a nagyszombati nyomda művezetője 1869 körül.

Havas Charles: 1835-ben alapította a róla nevezett párizsi távirati ügynökséget, melyet fia, Auguste továbbfejlesztett, s amely 1879-ben részvénytársasággá lett.

Havas Mór: szül. 1870-ben. 1887-ben szabadult föl Deutsch M. bálványuccai nyomdájában. 1892-ben az akkori Kosmos- (most Globus-) nyomdába került, ahol idővel a napilapok hirdetéseinek tördelését bízták reá, majd pedig művezetővé, Krausz Soma vezérigazgató belépésekor üzemvezetővé lett. Később műszaki aligazgatói, majd üzemigazgatói kinevezéssel honorálták munkásságát. Évekig választmányi tagja volt a Nyomdász-Egyesületnek; elnöksége alatt alakult meg 1912-ben a Globus Sportklub.

Hazai Papírgyár Rt.: l. Papirosgyáraink.

Hazánk: irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1893-ban Budapesten alakult, hatszázezer koronányi alaptőkével. Főleg a gazdáközönség irodalmi szükségletének fődözésére lett volna hivatva. A helytelen irányítás miatt azonban a társaság már a következő évben bajba jutott, s a vezetőségét jó részben ki kellett cserélni. Ekkor «Pátria» lett a vállalat címe, s az alaptőkét is leszállították. Az erélyes szanálási akció sikerrel járt, s a «Pátria» azóta a főváros legjelesebb nyomdai intézetei közé számítható.

Házi korrektúra: valamely szedésnek a nyomdai korrektor által javított első korrektúrája.

Házi nyomdák: 1. a betűöntödék által mintafüzeteik előállítására berendezett kis nyomdák. – 2. Nagyobb kereskedelmi és ipari vállalatoknak a tulajdon nyomtatványaik saját rezsijükben való előállítására felszerelt, rendesen csekély kapacitású nyomdái. – 3. Így nevezik Budapest székesfővárosnak saját nyomtatványai elkészítésére állított nagyszabású nyomdavállalatát is; l. Székesfővárosi Házi Nyomda.

Házi ortográfiák: l. Helyesírás.

Házi öntöde: nagyobb nyomdáknak saját használatukra dolgozó betűöntödéje, amelyben a maguk számára szükséges betűket és egyéb ólomanyagot állítatják elő.

Heath Charles: angol rézmetsző. A 19. század elején föltalálta az acélmetszést (l. o.).

Heckenast Gusztáv: könyvkiadó és könyvkereskedő, szül. 1811-ben, megh. 1878-ban. Sógorának, Wigand Ottónak (l. o.) könyvkereskedését vette át 1832-ben. Több mint 900 magyar kiadványt hozott forgalomba, közte Berzsenyi, Bajza, a két Kisfaludy, Jósika, Jókai, Toldy Ferenc és más irodalomtörténelmi nevezetességű írók műveit. Ő alapította a Vasárnapi Ujságot is. 1840-ben a Landerer-nyomdával társas viszonyba lépett; a Landerer és Heckenast cég nyomdájából került ki a szabad sajtó első terméke: Petőfi «Nemzeti dal»-a. A vállalatot 1873-ban az akkor létesített Franklin-Társulat szerezte meg.

Hegedüs Sándor: született 1872-ben Sárközüjlakon. Könyv- és papírkereskedő volt. 1905-ben Sándor Imrével társulva, átvette a debreceni Telegdy-féle könyv- és papírkereskedést és az egy amerikai tégelysajtóval fölszerelt tipográfiát. 1918-ban cégét részvénytársasággá alakította át Hegedüs és Sándor Rt. elnevezéssel és egyidejűleg megvette Hoffmann és Kronovitz nyomdáját. Mint a debreceni egyházmegye főbizománya, a könyvkiadás terén igen élénk működést fejtett ki, de igen tevékeny részt vett a vidéki nyomdaipar közügyeinek intézésében is. 1929-ben a Grafikai Főnökegyesület alelnökévé és a vidéki szakosztály elnökévé választották meg. Megh. 1934-ben.

Hegyes szög: az olyan szög, amely a derékszögnél, vagyis 90 foknál kisebb.

Heilmann Andreas: strassburgi papírmalmos, Gutenberg társa a maga «titkos és csodálatos művészeteiben». Dritzehn Andrással közösen 250 forint tanulási és részvételi díjat fizetett Gutenbergnek, s ezenkívül kivette részét a fölmerülő fizikai munkából is.

Heimerl Mátyás József: Temesvár első nyomdása 1769-ben.

Heimler Kálmán: szül. 1890-ben. A nyomdászatot Győrött tanulta ki. Dolgozott Budapesten, Ausztriában és Németországban. Hosszú időn át tagja volt a Főnökegyesület békéltető bizottságának és választmányának, valamint a bérszabályzatot tárgyaló bizottságnak. A Sokszorosítók Ipartestületének megalakulása óta előjárója; hét év óta a Sokszorosító Ipar szerkesztője.

Heinemann-féle szedőgép: németországi föltalálója a hetvenes évek vége felé hozta ki a piacra. A különben elmés szerkezetű gépnél a kizárásnak külön kellett történnie. A gép ára mintegy kilencszáz forint volt.

Hektográf: zselatin és glicerín keverékéből álló massa-lapról való másolás. Az átnyomandó írásnak sűrűn folyós és sok anilint tartalmazó tintával kell készülnie.

Hektowatt-óra: 100 watt-óra, az elektromos munkamennyiségnek (volt X amper) mértékegysége 1 órára vonatkoztatva.

Heldenheim Wolf: zsidó nyomdász és kiadó; megh. 1832-ben. Tudós társával, Baschwitz Sámuellel, a Majnai Frankfurt melletti Rödelheimben nagyszerű héber nyomdát rendezett be, s onnan árasztotta el Európát vallásos könyvekkel és héber klasszikusok hibátlan kiadásaival.

Helias Helie: az első svájci tipográfus. 1470-ben alapította meg a beromünsteri apátságban műhelyét.

Heliográfia: 1. Mariot E.-től föltalált mélynyomtatásos eljárás; 1867 körül már nagyban gyakorolgták a bécsi földrajzi intézetben. A vonalas negatívról pigmentpapirosra másolva, az utóbbit ezüstözött vörösrézlapra vitték át, s meleg vízben előhíva, az ekkor kapott domborműfélét megszáritották, majd pedig begrafitozva, a galvanoplasztika rendes munkamódozata szerint leformázták. – 2. Heliográfia a neve egy vonalas képek sokszorosítására használt, ma már elavult fotomechanikai eljárásnak is. – 3. Heliográfiának is nevezik – főleg a francia irodalomban – a fotomechanikai sokszorosító eljárásokat.

Heliogravúr: kézi festékezésre és kézi sajtón való nyomtatásra szánt fotomechanikus úton készült mélynyomtató forma elkészítése. A róla való sokszorosítás, valamint a reprodukció maga is a heliogravúr nevet viseli. A heliogravúr az összes fotomechanikus sokszorosító eljárások közül a legnemesebb reprodukciót adja. A nyomtatóforma előállításához polírozott rézlemezre arra alkalmas szekrényben finom aszfaltport rétegeznek, amelyet azután ráolvasztanak. A gyantaszemcsékkel borított rézlemezre diapozitívról másolt pigmentpapirost visznek át. A másolt képet meleg vízzel zselatinképre hívják elő. A zselatinképrelied megszáradása után az aszfaltszemcsék között lévő rézfölület maratásakor az ezt eszközlő vasklorid-oldatok áthatolásával szemben a vasklorid koncentrációjától és a zselatinréteg vastagságától és szerzettségétől függően több-kevesebb ellenállást gyakorol. A szemcsék közötti rézfölületekhez a tónusértékektől függő mennyiségű vasklorid jut és ott ugyancsak a tónusértékeknek megfelelő térfogatú mélyedéseket hoz létre. Festékezéskor e mélyedéseket tamponok segítségével, melegítés által, megfelelően higított kencés festékekkel töltik ki. *ts*

Heliokrómia: összefoglaló neve a színes fotografálásnak, valamint az ezzel kapcsolatos nyomtatóeljárásoknak; beletartozik tehát az ú. n. háromszínű nyomtatás (trikrómia), négy színű nyomtatás és a citokrómia is.

Helioplasztika: 1. a fotogalvanográfiának a francia Poitevin által föltalált és gyakorolt módja. – 2. Acélból való domborító formáknak a fototípija eljárása segédelmével történő előállítása.

Helio-Sadag-eljárás: egy genfi műintézetben kidolgozott, részleteiben igen titkolt gyorsajtói mélynyomtató eljárás. «Helio-Sadag»-nak nevezik az ennek alapján készült páratlanul szép nyomtatásokat is.

Heliotint: a mélynyomtatásos gyorsajtói eljárásnak Münchenben és Berlinben Meisenbachék által gyakorolt módja.

Heliotípija: a bécsi Angerer így nevezte régebben az autotípiát; de gyakran így nevezik Franciaországban a fénynyomtatást is.

Heller János: a váradi papnevelő intézet nyomdájának ügyvezetője 1769 körül.

Helmasperger Ulrich: mainzi városi jegyző. Fust Jánosnak Gutenberg elleni pörét és az ítéletet 1455 novemberében ő foglalta írásba. Ez az irat legfontosabb okmánya a könyvnyomtatás föltalálása történetének.

Heltai Gáspár: író és könyvnyomtató, meghalt 1579 körül. Wittenbergben tanult, 1545-ben Kolozsvárt protestáns lelkésszé választották. 1550-ben pedig Hoffgref György könyvnyomtatóval szövetkezve, föllállította Kolozsvárt a legelső, fölszerelését tekintve méltán elsőrangúnak nevezhető nyomdát. Mint Agendájának előszavában mondja: Hoffgref György túrhetetlen természete miatt közös viszonyuk nem lehetett tartós, szakított vele s így 1553-ban már csupán a Heltai név alatt jelentek meg művei. 1554-ben ismét egyességre lépett Hoffgreffal és teljesen reá ruházta a nyomda vezetését, ki is 1558-ig önállóan és csakis saját cége alatt működött. Ekkor Heltai ismét szakított vele és 1574-ig maga vezette a nyomdát, e mellett nagy irodalmi tevékenységet fejtve ki. Viruló nyomdájának – Scherburg nevű faktorával – vezetésében özvegyét 1582-ben fia, ifjabb Heltai Gáspár váltotta föl, ki azt 1601-ig vezette. Holta után sógora, Láng Tamás (1621-ig), majd testvére, Heltai Anna lesz a nyomda tulajdonosa, aki azt a lányával hozományképpen Ravius (Szörös) Mátyásnak adja. Ennek a Raviusnak két fia volt: Mátyás és János. A nyomda faktorai voltak 1616-tól kezdve: Makai Nyirő János (megh. 1622-ben), Szilvási András (1630-ig), közben Válaszúti András is (1624 körül), majd pedig Abrugyi György (1630-tól 1660-ig).

Heltzdörfer Mihály: a brassói Seuler-nyomda (l. o.) vezetője 1703-tól 1739-ig.

Helybeli Sándor: szül. 1891-ben; fölszabadult 1909-ben Budapesten. Több mint két évtizede tagja a Betűöntők Köre vezetőségének. 1920 óta az Országos Ellenőrző Bizottság tagja, 1926 óta pedig elnöke; a Világosság-nyomda felügyelő bizottságának elnöke.

Helye (Helias): svájci könyvnyomtató, szül. 1400 körül, megh. 1475-ben. 1470 táján Beromünsterben (Aargau) nyomdászkodott. Őt tekintették Svájc első könyvnyomtatójának, addig, míg reá nem akadtak egy 1468-ban készült baseli nyomtatványra, amelyet hanai Ruppel Bertholdnak, Gutenberg egyik tanítványának tulajdonítanak. (Ez a Ruppel és bizonyos Kefer Henrik voltak Gutenberg tanúi a Fusttal való pörösködésben.) Helye valószínűleg Baselben tanulta a könyvnyomtatást.

Helyesírás: A könyvnyomtatás terjedése óta minden művelt nemzet arra törekszik, hogy nyelvének írásmódja lehetően egységes legyen. Nálunk az Akadémia 1830-ban történt megalakulása után nyomban egybeállította a helyesírás főbb szabályait. Egymásután jelentette meg újabb és javított helyesírási füzetait. A régebbi és újabb füzetek összehasonlításából láthatjuk, hogy a magyar nyelv állandóan fejlődik és helyesírásunk is közeledik az egységesség célja felé. Az Akadémia 1901-ben kiadott füzetében még cz-t, a kit, a mit ír elő és a kétjegyű mássalhangzók nyújtását (melylyel, vesszük, nagygyal stb.) látjuk, míg az 1922-ben kiadott füzetben már magáévá tette az 1903-ban Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter rendeletére kiadott úgynevezett «iskolai helyesírás» egyszerűsítéseit (c, aki, ami, mellyel, vesszük, naggyal stb.). Az Akadémiát a gyakorlati élet készítette erre, mert hiszen lépést kellett tartania az iskolai nyelvtanítással, ha nem akarta, hogy kétféle helyesírás növelje a zavart. Minthogy azonban még ezen felül is minden nyomdának más és más «házi» helyesírása volt, sőt egyes írók a maguk egyéni helyesírását kényszerítették rá a nyomdákra, a Korrektorok Köre (l. o.) az érdekeltek testületével folytatott tanácskozás után megbízta dr. Balassa József tanárt az egységes magyar helyesírás szabályai és szótára szerkesztésével. A szótárt a Kör 1929-ben adta ki. Ez a szótár néhány eltérés kivételével az akadémiai helyesírást fogadta el alapul. Az eltéréseket Balassa tanár művében feltünteti, úgyhogy e könyv forgatója akár az Akadémia, akár Balassa helyesírása szerint szed, tájékozódást nyer belőle. Megnehezíti az egységesség felé törekvést és ezzel a nyomdászok munkáját, hogy még ma is vannak nyomdák, amelyeknek külön «házi» ortográfiájuk van és vannak írók, akik semilyen helyesírási szabályt nem tartanak tiszteletben. Az egységes helyesírás terjedésének akadályai az is, hogy az úgynevezett hosszú ortográfiát (í, ú, ü) egyes nyomdák és egyes lapok szerkesztősegei idegenkedéssel fogadják, ami főként a szedőgépes üzemből leli magyarázatát. *hs*

Hengeranyag: zselatin, glicerin és cukorból készül oly módon, hogy a rövid ideig vízben áztatott és megpuhult zselatint bizonyos százalék cukorral 90 C°-ot meg nem haladó meleg, sav- és mérszentes glicerinben állandó keverés közben feloldják. Teljes oldás után az anyagot megszűrik és ha tiszta, áttetsző és léghólyagoktól mentes: táblákba öntik és így kerül forgalomba. A hengeranyag összetétele a kívánt keménységi foktól függ. Lehet 20–50% zselatin, 70–40% glicerin, 1–10% cukor. A hengeranyag jósága főképpen a hozzá felhasznált zselatinnak a minőségétől függ. A hengeranyag feloldását csak vízfürdőbe helyezett üstökben végezhetjük. *sr*

Hengermosás: A festékező hengereket nem maró, erősen oldó, gyorsan illanó mosószerrel kell mosni, mint aminő például a valódi jó terpentín. Erősen old a benzint, a benzolt, de ezek csakhamar megkeményítik a henger fölületét; a petróleum nem eléggé old, mert zsíros, több kell belőle; azonfölül tompává is teszi a henger fölületét.

Hengermű: könyvkötészetben használt segédgép. A könyvvé összerakott íveket azelőtt nehéz kalapáccsal verdesték, hogy összebb álljanak; e munkára most nagy üzemekben a hengermű nevű gépet használják.

Hengernyomtatás: szövetek és kárpitok nyomtatása homorú vésetű hengerekkel. (L. Szövetnyomtatás.)

Hengeröntés: A nyomdagépek festékező hengereinek túlnyomó része zselatinos hengeranyagból készül (l. Hengeranyag). Ezt a hengeranyagot meleg vízfürdőbe helyezett üstben feloldják, miközben a hengeröntő-hüvelyt és hengertengelyt az öntéshez előkészítik, mégpedig úgy, hogy azokat alaposan megtisztítják, előmelegítik és a hüvely belső falát gondosan bezsírozzák (birkakörömzsírral), hogy a hengerek öntés és kihülés után a hüvelyből kihúzhatók legyenek. Ha ezek az előkészületek megtörténtek, a már feloldott hengeranyagot megszűrjük és azután vagy alulról légnyomással, vagy felülről kézzel megöntik a hengert. Több órai hűlés után a kész hengert a hüvelyből kihúzzák. A már használt hengerek átöntése ugyancsak a fent leírt módon történik azzal a különbséggel, hogy a hengerek felső megkeményedett rétegét eltávolítják, azután a többit is lefejtik a tengelyről, a szükséges mennyiségű új anyag hozzáadásával feloldják és a már ismertetett módon előkészített hüvelyekbe beleöntik.

sr

Hengerpapiros: l. Rotációs papiros.

Henliff Konrád: a faktorok őse. Schöffner Péter alkalmazta helyetteséül 1460 körül.

Hentschel-lemez: alapnyomatok készítésére való, s fémes anyagokból készül betűmagasságra. Így aztán mind a két lapja használható. A szedő úgy dolgozza ki, akár a Mäser-lemezt. Jó oldala, hogy nem hámlik és nem zsugorodik össze a nedvesség hatására. Nyomásbíróóságát 25.000 példányra teszik.

Heptameron (görög): a. m. 7 nap eseményeinek elbeszélése. (L. még Dekameron is.)

Hercen Alexander Ivanovics: orosz nyomdász és forradalmár, szül. 1812-ben, megh. 1870-ben. Diák volt Moszkvában; 1834-ben Szibériába száműzték, ahol öt esztendeig nyomdászkodott. Londonban 1854-ben megalapította a «szabad orosz nyomdát», melyben a «Kolokol» (Harang) című radikális szocialista újságját is nyomtatta, melyet tömegesen csempészték át Oroszországba.

Herhan Louis Etienne: a stereotipálás egyik föltalálója, l. Stereotípia.

Herkotípia: Herkomer Hubert londoni festőtől föltalált eljárás réznyomtató-lemezek készítésére. Az eljárás – mint neve is (festő által való vésés) mutatja – arra való, hogy a festő a fotográfustól függetlenül maga is elkészíthesse képének a lemezét, vagy valamely régi festménynek másolatát. Első sorban finoman csiszolt ezüstözött vörösrézlemezre van szüksége; erre a lemezre aztán a könyvnyomtató festékéhez hasonló masszával rajzol, még pedig akár vonalas, akár tusrajzos modorban. Ha a rajz elkészült, ennek sötétebb részein jobban kidomborodik a festékréteg, mint a világosabb részein. A még meg nem száradt festékre azután valami porfélélt szór s a lemezt hátulról veregeti. E veregetésnek az az eredménye, hogy a nagyobb porszemek a jobban kidomborodó helyeken, a finomabbak pedig a mélyedésekben gyűlnek össze. A lemez ekkor a galvanfürdőbe kerül, ahol vékony vörösréz-réteggel vonódik be. Ezután ugyancsak galvanoplasztikai úton másolatot vesznek róla, amelyről aztán a réznyomó-sajton a rajznak tökéletesen megfelelő lenyomatok készíthetők.

Herkules: sorokat öntő szedőgép. L. Victorline.

Hermann-féle eljárás: Hermann Gáspárnak még a kísérletezés stádiumában levő amaz eljárása, amelynek célja a mélynyomtatásos formának az offset-sajton, nedvesítgetés nélkül való nyomtatása.

Hermann Mihály: igen tevékeny brassói tipográfus. A nagymultú Honter-nyomdát 1638-ban megvásárolva, azt följújította, s szépszámu java nyomtatványt készített 1666-ig.

Hermelius János: 1691 körül Nagyszombaton könyvnyomtató volt.

Hermes: a kereskedelem és közlekedés istene a görögöknél (a rómaiak Mercur néven tisztelték). Nyomda- és ujságcímekben gyakori.

Herrmann Sámuel: született Budapesten 1861-ben. A kereskedelmi iskola elvégzése után 1874-ben gyakornoki minőségben a Posner-cég szolgálatába lépett. Rövid idő múlva a főkönyvelői teendők elvégzésével bízták meg. 1891-ben az intézet igazgatójává és Posner Alfréd elhalálása után, az intézetnek részvénytársasággá átalakulása alkalmával, vezérigazgatójává lett. 1911-ben a Grafikai Főnökegyesület alelnökévé választotta. 1924 óta alelnöke a Posner-Nyomda Rt.-nak. 1934-ben ünnepelte a Posner Rt.-nál eltöltött szolgálata 60 éves jubileumát.

Herz János: Miskolcra származott Pestre; 1841-ben Kossuth Lajos «Pesti Hírlap»-jának tördelője volt a Landerer-nyomdában; 1854-ben megvette Lukács László jóhírű nyomdáját; sok lapot meg egyéb nyomtatványt állítva elő benne főleg a hatvanas években. Megh. 1893-ban.

Herzog Salamon: szül. Szereden (Pozsony m.) 1876-ban. A Hungária-nyomdában tanult 1890-től 1894-ig. Később Hornyánszkyéknál, majd az Athenaeumban, a Globusban, az Európában és a Világosság-nyomdában dolgozott; jelenleg a Hungária-nyomda korrektora. A Grafikai Szemle szerkesztőbizottságának tagja. Első cikkei a Typographiában álnéven 1902-ben jelentek meg, de neve az 1912-iki Nyomdász-Évkönyv és Útikalauzban megjelent pályanyertes tanulmánya (Munkaközvetítés) révén vált ismertté. Ekkor választották meg a Helyi Bizottságba, a Szakkör, az Egyesület, a Szakegyesület választmányába. Jegyző volt az Egyesületben, a közvetítő bizottságban, Korrektorkörben és munkatársa valamennyi szakfolyóiratnak, a Nyomdász-Évkönyv és Útikalauznak. Szaktanfolyami oktató volt. Hosszú idő óta a Jótékonyági Kör alelnöke.

Hess András: könyvnyomtató, akit Karai László (I. o.) budai prépost, Mátyás király tudós alkancellárja hívott meg Rómából Budára, ahol is aztán Karai áldozatkészségéből állította és szerelte föl nyomdáját. Ez volt hazánknak az első nyomdája és felállításával több nyugati, kedvezőbb kulturális viszonyok között fejlődő országot megelőztünk. A budai nyomda híres szép terméke, a «Chronica Hungarorum» megjelenése 1473 pünkösd napjára esik. Hatvanhét lapra terjed és szép fehér, erős papirosra nyomtatták. Ebből a felette értékes nyomdászati ritkaságból Ballagi szerint tizenhárom darab maradt reánk. Második és utolsó terméke volt a valószínűen nyomdájából származó «Magni Basilii de Legendis Poetis» c. munka. Több nyomtatványát nem ismerjük. A nyomda megszűnését sokan Hess halálának tulajdonítják, valószínűbb azonban Ballagi Aladár felfogása, amely szerint valami elemi csapás, talán tűzveszedelem pusztította el a nyomdát, mert ha a budai nyomda szerelvénye meglelt volna, úgy hihetőleg találkozott volna Hess távozása után is valami vándortipográfus a nyomda folytatására. A budai nyomda megszűnése után jó hatvan esztendőn át nem volt nyomdája Magyarországnak. *ká*

Heusler Márton: Wintzler Márton társaságában ő volt Nagyszeben első nyomdásza, 1575-től kezdve.

Hewmann Friedrich: 1508-ban az egykori Gutenberg-, majd Bechtermünze-nyomdát megvásárolva, s Mainz városába visszatelepítve, 1535-ig nyomtatott véle. A 36 soros biblia betűi végesvégig kimutathatók nyomtatványainak címsoraiban.

Hexameron: olyan novellagyűjtemény, amely 6 nap eseményeit mondja el. (L. Dekameron.)

Heyl Quirinus: német tipográfus. 1689-ben nyomdát akart állítani az összelődözött, félig-meddig romokban heverő Budán, de a kormány nem adott rá engedélyt.

Heynlin Jean: a párizsi Sorbonne professzora; nagy része volt a nyomdászatnak Franciaországban 1470-ben való meghonosítása körül.

Hialoglífotípia: az üvegből való nyomtatólemezek előállítása maratás útján. A melbournei Crocker külön tollat is talált föl az eljáráshoz. E toll bensejében viasz volt, s a tollat melegítve, a viasszal tinta módjára írhattak az üveglapra. A maratás fluórsavval történt.

Hialográfia: a. m. üvegnyomtatás. Az üveglapot a rézkarc módjára fődő réteggel vonják be, s a rajzot ebbe belekarcolják. Az üveglapot aztán fotografiai negatív módjára használják.

Hialokrómia: 1. a. m. színes fénynyomtatás; – 2. kromolitográfiai lehúzóképek átvitele üvegre és abba való beégetése.

Hialotípia: régi eljárás lemezeknek fény segedelmével, de fotográfuskészülék nélkül való előállítására. Üveglapot viasszal bevonva, tompa tűvel karcolták ebbe a rajzot, úgyhogy az üveget azután másolásra használhatták föl. Éppen úgy, miként a fotografiai negatívot; – 2. üvegből való könyvnyomdai lemezeknek a kemigráfia módjára való előállítása; a maratás fluórsavval történik.

Hiányjel (görögül: aposztróf; franciás helyesírással: apostrophe): írásjel; kihagyott betűk, avagy szótagok helyére teszik; például: gazd' uram, adj' Isten. A franciában és olaszban gyakoribb a használata; az angolban a szó elején is előfordul ('t was).

Hideg stereotípia: amikor a kefével lepacsolt matricát mingyárt amúgy nedvesen le is húzzák a szedésről, s úgynevezett szárítókeretbe téve, a száradás tartamára meleg helyre akasztják. Főleg akkor alkalmazzák ezt az eljárást, hogyha valamely a hevítést nem tűrő eredeti fametszet is van a szedésformában.

Hideg színek: 1. Meleg színek.

Hideg tű (franciául: pointe sèche): a rézmetszés egyik ismert fajtája; abban különbözik tőle, hogy a rajzot nem vésővel, hanem karcolótűvel (rubintű) karcolják bele a rézlemezbe; ezért rézkarchatású. Már a 15. században kísérleteztek vele, de csak Rembrandt fejlesztette ki. A vonalak nem elég mélyek és ezért kevés jó nyomatot ad egy-egy lemez.

Hidrotypia: ma már alig használt egyszerű fotografiai másoló eljárás.

Hieratikus írás (a. m. papi írás): Az óegyiptomi hieroglif írásnak egy gyorsabban végezhető kurzív fajtája. Míg az álló hieroglifákat rendszerint kőbe, fába, szóval keményebb anyagba vésték: a hieratikus írással papiruszra írtak, mégpedig ecsettel.

Hieroglifák (görög): a. m. szent vésetek; az óegyiptomiak képes írása.

Higiéné (nyomdai): 1. Szakszervezet.

Higrolfestékek: a síknyomtatás számára újabban forgalomba került festékek. Jellemzőjük a jelentős arányú glicerinhozzátétel, aminek következtében a forma nedvesítgetése mellőzhető vagy legalább is nagy mértékben csökkenthető.

Higroszkópikusság: a papiros ama tulajdonsága, hogy nagy mértékben vízszívó, s nedves levegőben megnyúlik, a száraz levegőn pedig összebb zsugorodik. Színes munkák nyomtatásakor vigyázni kell tehát, hogy a papiros néhány nappal a nyomtatás megkezdése előtt már a gépteremben legyen, s ennek a temperaturáját fölvegye. Ha ezt elmulasztjuk, s a papiros különben is lazább konstrukciójú, kellemetlen meglepetésekben lehet részünk. Előfordul például, hogy a próbanyomatok elég jól sikerülvén, megkezdjük a sárga színnel a nyomtatást. E nyomtatás alatt – de lehet, hogy csak később, a második, a vörös szín nyomtatásakor – a papiros apródonkint néhány pontszélességgel megnyúlik, tágul, s egyszeriben vége a pontos egymásra való nyomtatásnak («passzer»-nek). – A fotomechanikus eljárásoknál is számolni

kell a fotográfiai fölvétel zselatinpapirosának száradáskor való különböző arányú megnyúlásával és összehúzódnásával. Ennélfogva még nem igen merik megtenni, hogy a zselatinpapirosos másolatokat közvetlenül használják a hálózatos negatívok készítéséhez. Ezért rendszeren diapozítíveket szoktak közbeiktatni.

Hildebrand Kristóf: nagyszebeni könyvnyomtató 1657-től 1665-ig.

Himjarita ábécé: ókori arábiai néptörzs írásjegyei; belőle származott az etiópiai (abesszíniai) és líbiai írás.

Hirdetésbélyeg: 1900. június 30-ig bezárólag az összes magánügyleti hirdetmények (plakátok) és a hetenkint legalább egyszer megjelenő belföldi hírlapok és más iratok hirdetési bélyegilleték alá tartoztak. A plakátok után járó illeték, ha a papiros nagysága 1250 négyzetcentimétert meg nem haladt: 2 fillér, ha ezt meghaladta: 4 fillér volt laponként. A hírlapokba iktatott minden egyes hirdetés bélyegilletéke számonként 60 fillér volt.

Hirdetési táblák: 1. Plakátragasztás.

Hirdetés-szedés: 1. Mesterszedés.

Hirdetmény: 1. Falragasz.

Hírlapmunka: legjellemzőbb tulajdonsága a gyorsaság. A modern kor eszközeit: a telefónt, a drótnélküli távirót, rádiót és a gyorsjáratú repülőgépet követni kell gyorsaságban a hírlapmunkának is, ami eszköze a tömegek gyors hírszolgáltatásának. A hírlapmunka órák alatt végzi azt, amit más munkáknál napok alatt lehet elvégezni. Főkélléke minden perc kihasználása és minden munkahelynek a legmegfelelőbb munkással való betöltése. A hírlapmunka első embere a tördelő és ennek helyettese, a segédtördelő. A kettő összmunkája a kéziratok kezelése, beírása és felvágása, valamint az oldalaknak betördelése. Ügyelniük kell arra, hogy elsősorban az az anyag kerüljön kisédesre, amelyet először lehet oldallá formálni és pedig a színház, sport, regény, közgazdaság stb., szóval olyan anyagok, melyek legtöbbje nem az utolsó órában fut be. A későbbi kéziratokat úgy kell beosztani, hogy azokból egy-egy szedőre minél kevesebb jusson, hogy az egész cikk minél előbb legyen az oldalba elhelyezhető. Vigyázniuk kell a leadott kéziratok mennyiségére, hogy az ne lépje túlságosan túl a rovatokban és az oldalakban elhelyezhető mennyiséget. Ügyelniük kell arra, hogy a lap folyószáma és megjelenésének ideje pontosan szerepeljen a lapon. A megjelenő hirdetéseket előre el kell helyezni az előírt helyekre, hogy azok a munka lázában rossz helyre ne kerüljenek, vagy ki ne maradjanak. A hírlapoknál alkalmazott címszedőknek gyors áttekintéssel kell megállapítaniuk, milyen betűfajból szedjék a cikkek címeit, hogy azok az előírt hasábszélességre beférjenek és hogy a címsorok ízléses szedése már előre megragadja az olvasó figyelmét. A hírlapmunkánál foglalkoztatott gépszedőknek széleskörű ismeretekkel kell bírnia, hogy az egész világról szóló tudósításokban kiismerve magát, hibátlan szedéssel segítse elő a gyors előállítás. Az oldalak sorozatos leadása lehetővé teszi a matricák rendszeres kidolgozását és megkönnyíti az öntők nehéz munkáját. A kliséknek jó helyen és jó (szép) oldalakon való elhelyezése nemcsak díszére válik a hírlapmunkának, hanem meggyorsítja a gépmester munkáját is. A tördelők, gépszedők, korrektorok, kéziszedők, öntők és gépmesterek egymást megértő és támogató munkája tehát a hírlapmunka. Eredménye: az ízléses hírlap. *fm*

Hírlap-óvadék: 1. Lapóvadék.

Hirsch Lipót: 1841. március 13-án született Budapesten. Szobrásznak készült, de a művészi pályát a nyomdászival cserélte fel. Sok külföldi városban folytatott vándorutat, majd pedig itthon a Pester Lloydnál talált munkahelyet. 1868-ban a Pesti Könyvnyomdának művezetője, 1873-ban a Franklin-Társulat megalapításakor ennek nyomdavezetője, 1834 óta igazgatója és

mindhaláláig, 1920. február 2-ig igazgatósági tagja volt. Fiatal éveiben tevékenyen vett részt a szociális mozgalmakban, később helyet foglalt a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete elnökségében, hol a munkabérszabályzati megállapodások létesítésénél szorgos tevékenységet fejtett ki. A magyar nyomdászat fejlesztése körüli érdemeiért a király 1912-ben «örményesi» előnévvel a magyar nemességet adományozta neki. *mk*

Hivatalos szabvány: I. Szabvány.

Hochmeister Márton: 1773-ban alapított Nagyszeben jól fölszerelt könyvnyomdát. – Fia, ifj. Hochmeister Márton (szül. 1767-ben, megh. 1837-ben) 1789-ben átvette apja üzletét. Mint nagyszebeni és kolozsvári nyomdász nagy érdemeket szerzett. 1790-ben megindította az Erdélyben megjelenő első magyar nyelvű ujságot, az «Erdélyi Magyar Hírvivő»-t, mely később Kolozsvárt «Erdélyi Híradó» címen jelent meg. Kolozsvári könyvnyomdáját az ottani kat. líceumnak ajándékozta.

Hoffgref György: Heltai Gáspárnak kitűnő szakavatottságú társa az 1550-ben alapított kolozsvári nyomdában. Neve 1554-től 1558-ig egyedül szerepel a nyomda termékein. Ez időből nevezetes munkája a még ma is sokat emlegetett énekes könyv és Tinódi Sebestyén krónikája. Mind a kettőben bőven vannak fába metszett hangjegyek. 1559-től nem találkozunk többé a nevével.

Hoffhalter Ráfael (1555-ig családi nevét, a Skrzetuski-t használta): hányt-vetett életű vándor könyvnyomtató. Lengyel ember volt; protestáns volta miatt a szülőföldjéről menekülnie kellett, s Hollandiában elsőrangú tipográfus művésszé képezte ki magát. Majd Svájcban élt, ahonnan a kálvinizmus főemberei az 1555-ös évben Bécsbe küldték. Itt nagyszerűen felszerelt nyomdát rendezett be, s 31-féle könyvet nyomtatott, mígnem 1562-ben menekülnie kellett. Három esztendeig tartó lappangás után 1565-ben Debrecenben bukkan föl, ahol két szép könyvet nyomtatva, Váradra költözik. Innen János Zsigmond Gyulafehérvárra hívja «királyi könyvnyomtató»-nak. Ekkorára már nyílt hívévé szegődött az unitárizmusnak, s egy a szentháromságot Cerberus képében ábrázoló fametszetével nagyon magára zúdította a kálvinisták haragját. «Hirtelen» halállal halt meg 1568-ban.

Hoffhalter Rudolf: a Ráfael fia, apjához méltóan nagyszerű szakképzettségű nyomdász. 1570-ben Váradon dolgozik; 1573-ban a zalamegyei Alsólindván találjuk; később: 1574-ben Zrinyi György pártfogásával a muraközi Nedelicen dolgoztatott, ahonnan két-három esztendei kóborlás után Debrecen városába jutott el. 1587-ig tevékenykedett itt, csupa java munkával szolgálva a magyar kultúra ügyét.

Hoffmann F. József: a stereotipálás egyik föltalálója; I. Stereotípiá.

Hohenwang Ludwig: Ulm városának legelső nyomdásza 1469 körül. Író, rajzoló, fametsző és tipográfus volt egy személyben. Arról nevezetes, hogy hallatlanul sok rövidítést használt a folyó szövegben. (Például egy 32 soros kolumnán több mint 300-at.)

Hoke-féle eljárás: a klisék készítésének egy módszere. Sima acéllapot mintegy nonpareille-nyi vastagságban valami celluloid-forma anyaggal vonnak be, s a rajzoló erre veti ceruzájával az arcképet, vázlatot vagy akárminő vonalas rajzot is. Ezután ő maga vagy ha ő nem: valami vésnök a ceruzavonások nyomán egészen az acéllemezig kivési a réteget, úgy hogy olyan negatív klisé áll elő amelynek minden legcsekélyebb vonalkája egyforma mélységű. E klisé most átadják a stereotipőrnek, aki azt leöntve, kész a könyvnyomtató-sajton való nyomtatásra alkalmas klisé.

Holdke szedőgépe: hatvanas évekbeli érdekes kísérletezés. A «Pester Lloyd» egy akkori számában találunk róla adatokat. Ezekből megtudhatjuk többek között azt is, hogy a gép a szedést mechanostereotípiái úton állítja elő. A gép billentyűinek nyomogatására acélpatricák

verődnek az alattuk levő plasztikus anyagba, amiről aztán – megkeményedése után – a stereotípiá megszokott eljárásainak valamelyike szerint lemez önthető.

Holdvilágos nyomat (Mondscheindruck): a könyvkiadóktól használt új grafikai mesterszó. Egyszerűen fénynyomatot értenek rajta.

Hollandi foszlató: a papirosgyártás legfontosabb segédgépe, amelyet több száz évvel ezelőtt első ízben Hollandiában használtak és innen származik az elnevezés. E foszlatók munkája a sejtek felbontásában és azoknak szükség szerinti rövidítésében áll. Rendeltetésüknek megfelelően háromféle típust különböztetünk meg: 1. félanyag-, 2. fehérítő- s 3. készanyag-hollandikat. – 1. A félanyag-hollandi foszlató lényege egy eliptikus alakú, betónból vagy vasból készült válaszfallal ellátott kád, amelynek egyik ágában a késes dob, a másikban a mosódob van elhelyezve. A késes dob tengelyirányú acélkésekkel van felszerelve és e dob alatt az alapmű nyer elhelyezést, amely szintén acélkésekből tevődik össze. A dobkések és az alapműkések egymás közötti távolságának változtatásával, amit a dob emelésével vagy süllyesztésével érünk el, különféle módon tudjuk az anyagot rövidíteni és a sejteket felbontani. A dob és alapmű kései (egymáshoz viszonyítva hegyes szögben vannak elhelyezve, szemben a készanyag-hollandival, ahol a kések párhuzamosak) végzik a tulajdonképpeni munkát, vagyis az anyagot körforgásban tartják, a sejtsomókat feloszlatják, felbontják és megrövidítik. 2. A fehérítő hollandi nagyméretű, csempével kirakott, mosódobbal ellátott, de alapmű nélküli hollandi, amelynek munkája a sejtsomók szétszlatása és azoknak intenzív keverése, hogy a klórmész vizes oldata a fehérítés munkáját elvégezhesse. 3. A készanyag-hollandi szerkezetileg teljesen azonos a félanyag-hollandival, azonban mosódobja nincsen. Mindenféle papiros gyártásához használatos félanyagot kész anyaggá öröl. A dob és alapmű készanyaga lehet rozsdamentes acél, bronz vagy bazaltláva az őrlendő papiros sajátosságainak megfelelően. Attól függően, hogy a sejteket a kések keresztirányban nyírják, vagyis a sejtek hosszát rövidítik, avagy zúzással hosszirányban hasítják, a parázs- (rösch) s a zsíros (schmierig) anyagot nyerjük. A parázsanyag nagy dobnyomást, híg behordást, éles késeket és rövid őrlési időt igényel. A zsíros anyag fokozatosan emelkedő kisebb dobnyomást, sűrű behordást, tompa késeket és hosszabb őrlési időt igényel. Természetesen a különféle papirosfajtáknál a fenti elvek variációja és a sejtek rövidebb vagy hosszabb volta mértékadó a felhasználandó alapanyagok sajátosságai mellett. A készanyag-hollandiban megy végbe az anyag tömegben való enyvezése, a töltő anyagok adagolása és az anyag kifestése. *df*

Holl Leonhard: ulmi ősnymodász. Az 1460-as években kártyagyára volt e városban, s áruival Konstantinápolyig is elkereskedett. A következő időkben térképcsínálásra adta magát, megjelentetve Ptolemaiosz kozmográfiáját 32 oldalon. A városok stb. neveit szedett betűkről nyomtatta bele a fametszetes mappákba.

Hollós András (Andreas Corvus de Corona, Raab): magyar származású velencei könyvnyomtató. A jóhírű Rotweil (Rotuil) Ádám német nyomdással 1476-ban, később földijével, Feketealmi (Burciensis de Czeidino) Mártonnal dolgozott itt. «Breviarium Olomucense» című könyvét – mint kolofonja mutatja – 1484-ben fejezte be.

Holt kolumna-cím: l. Kolumna-cím.

Holtpont: l. Nyomóhenger.

Holzhausen Adolf: 1858-ban alapított bécsi nyomdájában sok magyar tipográfus is dolgozott.

Homeográfia: az anasztatikai átnyomó eljárásnak egy Boyer nevű nîmesi vegyésztől föltalált módja.

Homeokróm: így nevezzük a rokon színekkel (például párizsi kékkel és ibolyával) festett tárgyat.

Homlokléc: geometrikus és leveles ékítményeket, fejeket és más alakzatokat foglal magában s az oldalak felső részére, különösen pedig fejezetcímek elé teszik. A reneszánsz-korban kezdték ezeket használni Német- és Olaszországban. Újabban különösen a modern könyvornamentikában nagy a szerepe.

Homogén nyomtatás: a német Hermann Kaspar erőben levő találmánya. Spirituszban oldott emailból álló tusfélével festi a képet szemcsézett cinklemezre. A tus erősebb vagy gyöngébb fölhordása adja meg a nyomtatásbeli tónusok modulációit.

Homokstereotípiá: l. Stereotípiá.

Hónig Ferenc: szül. 1883-ban Tengődön (Tolna m.). Fölszabadult 1900-ban Tolnatamásiban. Tagja a budapesti Helyi Bizottságnak és a Segélyző Egyesület választmányának. Igen tevékeny tagja volt annak a bizottságnak, mely a szigeti nyomdászstrandot létrehozta, majd a Római-parton lévő «Nyomdászotthont» felépítette.

Honter János: brassói könyvnyomtató, az erdélyi szászok reformátora, szül. 1498-ban, megh. 1549-ben. A nyomdászatot Baselben tanulta Frobeniusnál; ugyancsak Baselben jó kartográfussá, valamint ügyes fametszővé képezte ki magát. Frobeniustól nyomdakészletet vásárolva, 1533-ban hazajött Brassóba és szépszámu német és latin munkát nyomtatott. Honter János korának egyik legkiválóbb egyénisége volt. Tudós, tanító, térképrajzoló, ügyes fametsző, nagyszerű nyomdász, kiváló nyelvész, valamint mélyértelmű bölcész, államférfi és pedagógus, kitűnő szónok és költő, iskola- és könyvtáralapító, vallásreformátor és egyházalapító. A brassói szászság hálája jeléül 1845 óta minden év júliusában ünnepet áldoz emlékének. 1857-ben emléktáblával jelölték meg szülőházát. 1898. augusztus 20-án, születésének 400 éves fordulója alkalmából szobrot is emeltek. A szobrot Harro Magnussen berlini szobrász mintázta meg. *ls*

Hooker: londoni betűszedő és föltaláló; szedőgépe a hetvenes években készült és egyike a legelmebbeknek, s a villamosságnak is tekintélyes szerepe van a működésekor. Klaviatúráján a billentyűk helyett vékony vörösrézlapocskák vannak, s ezeket villamos áram köti össze a betűtartókkal. Ha már most a szedő a negatív pólussal összekötött, fába foglalt s így kezében tartható dróttal megérinti a vörösrézlemezcskét: egy-egy betű ugrik ki a betűtartóból, hogy végtelen szalag segedelmével a gyűjtőhelyre kerüljön.

Hopkinson-sajtó: l. Kézi-sajtó.

Horák Egyed: 1846 körül Kozma Vazul pesti nyomdájának faktora; az ötvenes évek elején Beimel József esztergomi nyomdáját bérelte, de 1856-ban már saját nyomdája volt. 1867 körül a gondos tipográfus Buzárovits Gusztáv lett e nyomda.

Horgany: l. Cink.

Horganyedzés: annyi mint kemigráfia (l. o.)

Horizont: a perspektívikus látóhatár közönségesen használt elnevezése; l. Szempont.

Hornyánszky Viktor: író és nyomdászmester, szül. 1828-ban, megh. 1882-ben. Fiatalabb korában Hegyeshalmon volt tanító; Pestre kerülve, újságíróskodott, majd meg nyomdát nyitott. Főképpen protestáns vallásos iratokat nyomtatott mindenféle nyelven: magyarul, németül, tótul. Jó ideig az angol biblia-társulatnak is ő volt a magyarországi tipográfusa. A hetvenes évek nyomdásztársadalmában nagyon népszerű ember volt; sokáig a Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyző Egyesülete elnöki tisztét is viselte.

Hornyánszky Viktor, ifj.: szül. 1863-ban, megh. 1935-ben. Érettségi letétele után belépett atyja nyomdájába, s annak vezetését atyja halála után, 1882-ben át is vette. A nyomda, különösen a világháborút megelőző időben, Magyarország legjobb hírű üzemei közé tartozott; munkáit a tipográfia példaképeként szokták szakkörökben is emlegetni. A háború után már csak rövid pár évig működött az intézet mint magáncég és amikor beolvadt a Globus-Nyomda Rt. érdekeltségébe, részvénytársasággá alakult át.

Horográf: egyszerű irodai másoló eljárás.

Horváth Endre: betűszedő és korrektor; 1912-ben a «Magyar nyelv helyesírási szabályai és szótára» címen jól használható, terjedelmes könyvet szerkesztett és adott ki.

Horvát István: történetíró és nyelvész, a Széchenyi-könyvtár rendezője, szül. 1784-ben, megh. 1846-ban. Forrásmunka-számba menő dolgozatokat írt az eperjesi, abrudbányai és varasdi régi nyomdákról.

Hosszú betűk: a középkori okleveleink bevezető szavainál használt keskeny és igen hosszú betűk. Ilyen hosszúbetűs bevezetést találunk már Szent István 1001-i, I. András 1055-i és II. András 1222-i okiratain.

Hozzálék (Pusztai Ferenc faragta szó; németül: Zuschuss): nyomtatáskor a példányszámon felül való ívtöbblet, melyet avégből adnak, hogy a nyomtatás közben selejtessé váló ívek pótoltságának.

Hölzl Emil: frankfurti betűművész; a róla elnevezett medievális betűit könyvszedésre sokfelé használják.

Hörmann János András: a nagyszombati nyomda faktora 1694-től fogva. 1704-ben Bercsényi kurucok elől elmenekült, s csak 1715-ben tért vissza a nyomda élére, még két esztendeig intézgetve annak ügyeit. Működése idején jócskán föllendült a tipográfia.

Hörnyéky Kálmán: született 1892-ben Bácsalmáson. Fölzabadult 1912-ben Budapesten az Athenaeumban, ahol jelenleg is működik mint gépmester. Tagja volt a budapesti Helyi Bizottságnak, az Országos Bizottság ellenőrző bizottságának és a Gépmester szerkesztő bizottságának. Ezidőszere az Országos Bizottság tagja és a Segélyző Egyesület alelnöke.

Höschtipia: a fotokróm-eljáráshoz (l. o.) hasonló fotolitográfiai munkamódszer.

Hrusza János: Landerer és Heckenast pestvárosi nyomdájának jeles akcidentszedője 1842 körül. A későbbi időkben Bécsbe telepedett át.

Humanisták: a reneszánsz-kornak – tehát úgy körülbelül a könyvnyomtatás föltalálása idejének – a görög-latin klasszikusokon felépült írói, szónokai, tudósai, kik szoros szellemi kapcsolatban éltek, s származásra való tekintet nélkül mind testvéreknek tekintették egymást. Minálunk Zrednai Vitéz János prímás és Csezmicei János (Janus Pannonius) pécsi püspök voltak a legkiválóbb humanisták, de közülük számítható Karai László is, aki a budai nyomdát teremtette meg.

Humery Konrad: jómódú mainzi városi tanácsos; a nagy pör elvesztése után ő állott segítségére Gutenbergnek, hogy új nyomdát rendezhessen be.

Hummel-féle rotációs: l. Rotációs gépek.

Hungária Hírlapnyomda Rt.: alapította 1873-ban Bródy Zsigmond, a főrendiház tagja. Első üzemhelyisége a lipótvárosi Templom téren (a mai Szent István téren) volt. Három Sigi-féle gyorsajtból állott és főmunkája a Neues Pester Journal előállítása volt. A lap fejlődésével a nyomdának is növekednie kellett és 1878-ban átköltözött a Tükör ucca 5. alá és ott felállította még ugyanabban az évben az első, gőzgéppel hajtott nyolcoldalas körforgó gépet, a

Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg gyártmányát. 1887-ben a nyomda mai helyére, a Vilmos császár útra költözött. Ez volt az első ujságpalota. A nyomda hajtóerejét egy 50 lóerős Langen és Wolff gőzgép szolgáltatta. A tipográfia vezetője Bródy Sándor volt és sok kitűnő nyomdász nevelkedett a Hungáriában. A nyolcvanas és kilencvenes években főleg plakát-nyomtatványai voltak elismertek. A 90-es években már Wörner-gyártmányú magyar körforgógépek álltak a nyomdában. 1914-ben 12 Linotypeot állított fel a nyomda. A háború utáni években a Neues Pester Journal és testvérlapjának jelentősége erősen csökkent és a nyomda stagnált. 1922-ben dr Bródy László vette át a nyomda vezetését. Az utóbbi években a nyomda ismételen bővítette és modernizálta berendezését. Jelenleg 23 Linotype-szedőgéppel, 4 rotációs géppel, 13 gyorsajtóval és 4 téglyes ajtóval, automatikus öntődével van berendezve és 250 munkást foglalkoztat. A lapokon és folyóiratokon kívül a legnagyobb gondot a legmagasabb minőségű nyomtatványok készítésére fordítja. Könyvkiadással is foglalkozik. E Nyomdászati Lexikon is a Hungária-nyomdában készült.

Hungária Papírlemez- és Papírgyár Rt.: l. Papirosgyáraink.

Hungaricum: latinul minden olyan régi nyomtatvány s kézirat, melynek magyar vonatkozása van.

Hún-magyar írás: Már az 5–6. századbéli görög történetírók emlegetik, hogy a húnoknak külön, rovásírásos betűjegyeik voltak. Szólt ezekről Kézai Simon mester, majd meg Bonfini is. Telegdi János pedig 1598-ban külön munkácskát írt erről az ősi írásmódról. Őutána sokan foglalkoztak a hún-magyar, illetőleg hún-székely betűjegyekkel, s vagy tizenkét, részleteikben eltérő ábécét is állítottak össze.

Hunter és August szedőgépe: l. Monophoto.

Hunyadi Mátyás: irodalmi és könyvnyomdai intézet; 1871-ben kezdte meg működését a Zöldfa (most Váci) utcában. Tulajdonosa Lonkay Antal, igazgatója pedig a városatyja s jó nyomdász Kurfürst Miksa volt. A vállalat idővel beolvadt a Stephaneumba.

Hupp Ottó: német betűmetsző, a Morris megindította könyvrenaissance-i mozgalomnak Németországban egyik úttörője. Nevezetesen: a schwabachi betűtípus megreformálásával 1900-ban tervezett «újnemet» betűi, 1909 körül készült antikvája s unciális könyvbetűje.

Hurwitz-féle sokszorosító: l. Opalográf.

Husnik-féle papiros: zselatinréteggel bevont papiros, melyet bikromát-oldatban fűrésztve preparálunk meg s ez száradás után fényérzővé válik. A fényérző Husnik-papirost negatívra helyezve, a negatívon keresztül világítjuk meg. A megvilágított részekben a krómsóval érzékenyített zselatin fölület megcserződik, vízben nem duzzad és anyaga oldhatatlan. A kopírozott Husnik-papirost vékony, zsíros festékréteggel vonjuk be és ezt vízbe helyezzük. A víz a papirosra és a festékrétegen áthatolva a fényt nem ért helyeken beleszívódik s megduzzasztja a zselatint, míg az ábrát alkotó megcserzett részekben a zselatinréteg szilárd és kemény marad. Ha a vízben kiáztatott másolatot nedves gyapottal átmoszuk, a víztől duzzadt helyeken a zsíros festék nem tapad s letörülhető, míg a cserzett helyeken szilárdan megtapad. Az ilyen másolat jól használható litográfiai vagy kémigráfiai nyomtatáshoz. *ts*

Huszár Antal: a marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának ügyvezetője 1793 körül.

Huszár Gál: reformátor és könyvnyomtató. Bécsben 1557 körül tanulta meg Hoffhalter Ráfaltól a könyvnyomtatást, sőt nyomdát is vásárolt, hihetőleg magyar pártfogóinak anyagi támogatásával, s azt Óvárt berendezte. A győri káptalan 1558-ban Ferdinánd királynál bevádolta mint eretnek könyvek nyomtatóját. A fenyegetett helyzetbe jutott Gált a kassai városi tanács hívta meg magyar lelkésznek. Itt 1560 október közepén elfogták, de december

27-én a nép feltörte a börtön ajtaját, s Gált kiszabadította, aki másnap álruhában elmenekült Debrecenbe. Itt szívesen látták a menekült nyomdászpapot. Másfél évig tartózkodott itt köztiszteletben, nyomtató műhelyét felállította, s nagy szolgálatot tett az irodalomnak a magyar alföld központján. 1562 őszén Révkomáromban, majd ezt követően 1564-ben Nagyszombatban reformátorkodott; innen is, onnan is futnia kellett. Végre ghimesi Forgács Imre bárónál, Trencsén vármegye főispánjánál talált hatalmas védőkarra, ki Komjátiba (Nyitra vármegye) helyezte állandó hitszónokul, hol nyugalmasabb éveket tölthetett, s nyomdászként is működhetett. Nemcsak a maga munkáit adta ki, hanem Bornemisza Péter Postilláinak is megkezdte nyomtatását. Élete végén (1574) a virágzó pápai református egyház lelkészévé hívták meg. Egy év sem telt el, a pestis elragadta 1575-ben. Fia Dávid, aki odavaló pap volt, örökölte a nyomdáját.

Huszár Vilmos: szül. 1872-ben Munkácson, megh. 1931-ben. Betűszedést tanult. Fölszabadulta után érettségít tett, majd beiratkozott az egyetemre. 1898-ban középiskolai tanár lett, 1903-ban a műegyetemen a magyar irodalom előadója. Francia nyelvű hetilapot is szerkesztett itt Budapesten. Igen sokat fordított spanyolból, franciából és a provençal nyelvből.

Huszka Lajos: betűszedő és fametsző a hatvanas években. Autodidakta volt a metszés dolgában: a szedőszekrénytől hazaszabadulva, esténként szentképeket metszegetett ólomba. Az ötvenes években Riedl Károly Ágostonhoz kerülve, egészen szegre akasztotta a tipográfiát. Fölszabadulta után a saját kezére kezdett dolgozni; a «Vasárnapi Ujság» és «Üstökös» metszeteit, meg egy sereg nyomdának mindennemű könyvdíszét leginkább ő csinálta a segédeivel.

Huszonnégyes rendszer (margó-elosztáskor): I. Szedéstükör.

H. V.: a «húsvéti vásár» rövidítése; H. V.-kor (körülbelül április végén) ejtik meg a könyvkereskedelemben a bizományi elszámolásokat.

Hübschenberger József: szül. Báta községben, Tolna megyében. Gépkestertanuló 1899–1903-ig Budapesten. Dolgozott Fritz Árminnál, Hamburger és Birkholznál és a Hungária-nyomdában. 1910-ben Nagyváradra költözött. 15 éve a váradí kerület elnöke. Az árszabálytárgyaló bizottság állandó tagja.

I

Ibarra Joakim: spanyol származású könyvnyomtató, született 1726-ban, megh. 1785-ben. Az általa kiadott munkák valósággal remekei a spanyol könyvnyomtatásnak.

Ibolyántúli sugarak (ultravioletsugarak): a színek ama sugarai, amelyek szabad szemmel már nem láthatók, de a fotográfiai lemezre még igen erősen hatnak.

Ideális hengerek: Amerikában az újabban föltalált olyan festékező hengerek, melyeknek anyaga nem a zselatin és glicerín összetétele, mint a könyvnyomdai hengereké, sem bőr-avagy gumibevonatúak, mint a síknyomtatásban, hanem vulkanizált olaj. Az offset-munkában állítólag már jól be is váltak.

Ideal-szedőgép: a Linotype egyszerűsített formája. A Mergenthaler-féle társaságokat a konkurrencia kényszerítette arra, hogy kisebb s ennél fogva olcsóbb Linotypeket is gyártsanak. Így keletkeztek az egyszerűbb «Ideal» és a többmagazinos «Multi-Ideal» soröntő gépek. Ezek alacsonyabbak a Linotypénél, s a magazinjukban húsz-húsz helyett csak tizennégy-tizennégy a matrica. E kis gépeket az idők folyamán csakúgy ellátták oldalsó magazinokkal és egyéb újításokkal, akár csak a nagyokat. A 13-as «Multi-Ideal»-nak harmincnégytel több a billentyűje, mint amennyi a közönséges Linotypeé és szótárak, katalógusok háromszorosan-négyszeresen kevert szedéséhez is jól használható.

Ideográfia: a. m. jelképes vagy gondolatírás, olyan író-rendszer, melyben az ábécé egyes jegyei nem hangok jegyeiből, hanem a kifejezett személyek és tárgyak képéből állanak. Ilyen a kínai írás és több más ábécé, de különösen az egyiptomi hieroglifok.

Ido: mesterségesen készült világnyelv, az eszperantó versenytársa; főleg németországi tudományos körökben van keletje. Jelentése: leszármazott, utód.

Ihrlinger Antal: betűszedőből lett munkásvezér. 1873-ban kis nyomdája volt a Külső Dob uccában. (Tulajdonosa tulajdonképpen az általános munkáspárt volt.) Ihrlinger korai elhalálása után, 1890-től, a nyomda Ferenczy József nevében volt.

Ikerrotációs: két egységes egésszé összetett rotációs gép, amelynek fele kikapcsolható, esetleg felényi gyorsasággal járatható. Az ily gépek lényeges tértakarítással és a kézi meg a gépi munkának is jelentékeny megtakarításával járnak. Így példának okáért egyetlen hajtogató készülék hajtogathatja készre az egész ujságpéldányt. Vannak hármaskerek, sőt több egységből állók is, amely esetben «aggregátum» a gépcsoport neve.

Ikonográfia (ikonológia): a híres emberek képmásait, szimbólumokat gyűjtő tudomány.

Ikonotípiá: 1. a mannheimi Heuschel J. alapnyomati lemezeinek kidolgozását nevezik így; – 2. valamely lemeznek pasztózus anyaggal (pl. dextrines csirizzel) való telerajzolása, s aztán erről való stereotíplemez készítése.

Illesztékek: a gyorsajtó berakóasztalán oldalt elhelyezett szerkezet, amelynek berakáskor az ívet nekitolják. L. Alsó illesztékek.

Illuminátor: a középkori kódexművészet munkamegosztásában az a művészember, aki a könyv lapszéli díszeit és a nagyobb iniciálékát festette meg. Olykor miniaturnak avagy pikturnak is nevezték, különösen ha a könyvet fél- vagy egészoldalas művészi festményekkel, «miniatúrákkal» díszítette.

Illusztráció: rajz, festmény, fénykép, illetőleg ezek sokszorosítása szöveg díszítése, sok esetben értelmesebbé tétele céljából. A legrégebbi kéziratos könyvekben époly általános, mint a legmaibb nyomdatermékben. A 13. századig a könyvillusztráció volt, a freskóművészet

mellett, a festészet megnyilatkozási területe. Ebben a korban úgy a Keleten, mint a keresztény világban az egyszerű könyvdísztól kezdve, a gazdag kezdőbetű-kiképzésen át (iniciálé) egészen a sok-alakos, egész oldalt betöltő képkompozíciókig az illusztráció minden fajtáját megtaláljuk. A csodálatos finomságú perzsa miniatúrák, a bizánci képes kéziratok, az élő alakot nem ismerő mohamedán könyvek szegélyrajzai és fölületkitöltései, a fantasztikus állatelemek felhasználó író munkák, a 11., 12. és 13. század kincseket érő német és francia kódexeinek egész összefüggő sorozatokat tartalmazó illusztrációi (a világ teremtése, Krisztus élete stb.) a képzőművészetnek ezt az alkalmazott ágát a középkorban a tökéletesség legmagasabb fokán mutatják. Mikor a 15. században megcsikordultak Európaszerte a könyvnyomtató-sajtók, az illusztráció fejlődése két irányban haladt tovább: egy ideig a nyomtatott könyveket még kézzel díszítették és színezték, ugyanakkor azonban bevonult a könyv lapjaira a fametszet is. Később a kézzel való illusztrálás teljesen megszűnt és a fametszetet már a 16. századtól kezdve mindinkább kiszorította a rézmetszet. A 19. század elején az acélmetszet jött divatba, de csakhamar el is tűnt, ellentétben az ugyanakkor feltűnő kőrajzzal, mely ma is kedvelt fajtája a könyvillusztrálásnak. – A művészi illusztráción kívül mind nagyobb jelentőségre tesz szert napjainkban az ujságok, folyóiratok, kereskedelmi nyomtatványok, prospektusok, árjegyzékek illusztrálása. Ezen a téren (de a könyvillusztrációban is) nagy lépést jelentett a fénykép alkalmazása és rendkívüli elterjedése. A ma alkalmazott legáltalánosabb illusztrációs technikák: a könyvnyomdai klisé, litográfia, offset, mélynyomtatás. (L. az egyes címszók, valamint az «Illusztrációk nyomtatása» alatt.) *kj*

Illusztrációk elhelyezése: nagyobb gondot és gyakorlatot kívánó művelet, amely mindenkor a papiroson elhelyezett szedésoldalak arányaihoz igazodik. Az illusztrációk elhelyezésénél általános szabályként elfogadhatjuk a gyakorlott szem kiegyensúlyozódási elvét, azaz a jobb és a bal látóidegek egyenletes megterhelését. Természetesen különböző elbírálással kell lenni az egyes vagy a páros oldalakon elhelyezett illusztrációknál. Nagyban befolyásolja az illusztrációk elhelyezését egy nagyobb terjedelemmel bíró mű összhangjának a keresése, annak szövegmenyisége, valamint az alkalmazandó betűfajták nyugodtsága. Az illusztrációk méretei mellett azok félesége: fénykép után, ceruza, kréta, szén, olaj, akvarell stb. módon rajzoltak nagyban befolyásolják a klisék előállítását, vagyis azok lehetnek raszteresek, háttér nélküliek vagy csak vonalások, kis- vagy nagyfigurájúak. Minden esetben más térvizonyokhoz igazodóak. Az egyedül álló lapokon elhelyezett illusztrációk megoldásánál figyelemmel kell lenni a papiros lap összehajtására, valamint, hogy az a szöveggel együtt nyomtatódik-e vagy külön. Vannak leragasztott illusztrációk is. Általában helyes elv a szedésoldalakra való előzetes felragasztás útján való helykeresés. Gyakorlattal bíró illusztrátorok maguk jelölik meg a képek beosztásának helyét. *szi*

Illusztrációk nyomtatása: az autotípiáról vagy fametszetről történő nyomtatás. A fametszeteket ma már úgyszólván teljesen kiszorította a cinkbe vagy sárgarézbe maratott autotípia, mert lényegesen olcsóbb és sokkal gyorsabban állítható elő. A kemigráfiai ipar gyors előretörése óriási hatással volt a nyomtatási technika fejlődésére. Ez a fejlődés készítette a nyomdagép-, valamint a papír- és festékgépeket arra, hogy a fokozott követelményeknek megfelelő gépek, papír- és festékanyagok gyártásával az igényeket kielégítsék. Az illusztrációk nyomtatásának sikere megköveteli a jó és erős gépet, valamint a szerencsésen megválasztott minőségű papirost. Mert akármilyen ügyes és szakmáját jól értő gépmester legyen is az ember, ezek nélkül hiábavaló minden igyekezete és tudása. Az illusztrált forma gondos előkészítése a legtöbb esetben igen nagy időt vesz igénybe. Éppen ezért a forma zárását és kellősítését jóval a beemelést megelőzőleg kell munkába venni. Ha az illusztrált formáról sok példány készül, vagy a klisé képfelülete nagyterjedelmű, tanácsos a klisé a fadúcról levenni és külön erre a célra készült vasalátétre szerelni. Mert a legjobb minőségű fadúc sem ad olyan biztos alapot a klisének, mint a vasalátét. Ez természetesen csak a cink- és

sárgaréz-lemezekbe maratott autotípiákra vonatkozik. A fametszetekből álló illusztrált formánál a dúcokat csak kellősíteni kell. Úgy a formazárásnál, mint a kellősítésnél eltöltött idő, bármennyire is hosszadalmas, búsasan megtérül, mert az itt elkövetett hibáknak végzetes következményei lehetnek nyomtatáskor («spísz» és nyomtatást hátráltató egyéb bajok). Az egyengetés előtt készítünk egy levonatot, amelyen megnézzük a klisék állását, a kilövést stb. Ha valamely klisénél magassági különbségeket látunk, úgy azokat az előbb említett módon pótoljuk. A vasalátétre felszerelt kliséket most már végérvényesen leszögeljük és csak ezután kezdődhet az egyengetés. Az első egyengetés általános jellegű, amelyen a betűk és képek egyszintre hozását végezzük. Ezt megelőzően azonban ideiglenesen fölragasztjuk a kivágásokat. A második és esetleg a harmadik egyengetésen dolgozzuk ki a részleteket. Miután az ideiglenesen fölragasztott kivágásokat levettük, az egész egyengetést egy feszített ívvel borítjuk le. A feszített ívre ragasztjuk most már végérvényesen a kivágásokat. Készítünk egy levonatot és ugyancsak pótoljuk a még mutatkozó hiányokat, vagyis elvégezzük az utánsegítést. Most ismét leborítjuk az egészet egy erre alkalmas vászonnal, gumizott vászonnal vagy puhább papirosívvvel. Ez utóbbiakra azért van szükség, hogy az egyengetés és a kivágások által előidézett éles határvonalakat eltüntessék. Az olajos ív fölragasztása után előkészületet tehetünk a továbbnyomtatáshoz. Mondanunk sem kell, hogy elsőrendű követelmény a jó festék és a jól beállított hengerek. A festék összetétele alkalmazkodjék a papiros minőségéhez, mert ha a papiros rosszul enyvezett, vagy ha silány a minősége: akkor az erős összetételű festék például a papiros felületét megtépi. Mivel a képek nem egyenlő árnyalatúak: a festék adagolásakor arra kell törekednünk, hogy eltaláljuk azt a középutat, amelyen belül mozoghatunk. Illusztrációk nyomtatásakor az ívnek belövése elkerülhetetlen, mert csak ez biztosíthatja, hogy a nyomtatvány tiszta marad. *rs*

Illyésy István: szül. 1869-ben. Nagyszöllősen tanulta a gépmesterséget 1883-tól 1887-ig, majd az ország különböző városaiban dolgozott 1902-ig, amikor végleg Budapesten telepedett meg. Itt élénk része volt a nyomdászszervezet és a gépmesterek társadalmi mozgalmában. Szakirodalmi tevékenysége: szerkesztette a gépmesterek Szakbizottsági Értesítőjét, majd pedig a Gépmestert; főmunkatársa volt a «Gépterem» című monumentális műnek. A szaktanfolyamokon is tanított.

Imádságos könyvek: előállításuk a világháború előtti időkben szinte gyári ipar volt, amelynél különösen a könyvtáblák készítésén volt a súlypont. A magyar nyelvű imádságos könyvek nagyrésze is Csehországban készült.

Image (francia): a. m. kép, ábrázolás.

Imperiál: a 11-es papirosnagyság (54:76 cm) régi elnevezése.

Imperial: 55.9:76.2 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Imperiale: 61:81 cm-es papirosnagyság az olasz nyomdászatban.

Imperiale: 56 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Imperialino: 54:76 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Impressio (latin): a. m. nyomtatás.

Impression Typograph: Rogers John amerikai mérnök mechanosztereotípiái készüléke. Ez maga nem sokat ért, de annál fontosabb volt a benne alkalmazott sorzáró ékek szabadalma. Rogers e szabadalom átengedéseért horribilis összeget fizettetett a Linotype gyártását finanszírozó társasággal.

Impresszionizmus: hatalmas erejű művészeti irány, mely közvetve a grafikában is éreztette hatását. A könyvnyomtatásbeli «szabad irány» (l. o.) genézisében például határozottan kimutatható a kilencvenes évek impresszionizmusának termékenyítő ereje.

Impresszum: a nyomtatványt készítő sokszorosító vállalatnak a nyomdatermékeken használt cégjelzése. Ha az impresszum nem a nyomtatványt készítő sokszorosító vállalat nevét tünteti fel, akkor álimpresszum esetével állunk szemben. Az impresszum alkalmazása nemcsak ipari szokásjogon alapszik, hanem annak törvényes bázisa is van. Az 1914. évi XIV. tc., az úgynevezett sajtótörvény ugyanis sajtórendészeti szempontból 5. §-ában a következőképpen rendelkezik: «Az ország területén előállított minden sajtóterméken a nyomtatás vagy más többszörösítés helyét és a nyomda- vagy más többszörösítő vállalat tulajdonosának, valamint a sajtótermékek kiadójának nevét, időszaki lapokon pedig még a felelős szerkesztő nevét is ki kell tenni.» Az impresszum alkalmazásának elmulasztása kihágást képez és ehhez képest üldöztetik. Impresszumnak szokták nevezni nyomdaipari körökben az úgynevezett nyomda-jegyet (szignet) is, holott az nem tekinthető annak, különösen nem akkor, ha azt jogi személy vagy társas cég alkalmazza. A sajtótörvény életbeléptét követő idevágó rendeletek ugyanis így esetben olyképp intézkednek, hogy az impresszumnál feltüntetendő a sokszorosító vállalatért felelős egyén neve is. *mk*

Imprimatur: a. m. nyomtattassék ki. A szerző rendesen e szóval bocsátja a kijavított íveket sajtó alá.

Imprimerie (francia): a. m. könyvnyomtatás, nyomda.

Impurum (latin): a. m. tisztátalan; még le nem tisztázott fogalmazvány.

Imreh Sándor: szül. 1830-ban, megh. 1895-ben. A marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának igazgatója volt. 1879-ben írta: «Gyakorlati utasítások a nyomdászfiatalság számára»; 1886-ban: «Múlhatatlanul szükséges-e a kötőjel használata?»; 1895-ben: «A kötőjel kérdéséről még egyszer».

In albis (latin): a. m. fehér lapokban. Így nevezik a könyvnek nyomtatott íveit, amidőn azok még nincsenek sem kötve, sem fűzve, hanem csupán egyszer összehajtva.

Inasregulák: l. Tanítómester.

Inasskála: l. Tanoncskála.

Incipit liber (latin): a. m. itten kezdődik (a könyv): a kódexeknek meg a legelső nyomtatványoknak rendesen ez volt a kezdő két szavuk.

In continuo (latin): a. m. folytatólagosan (szedni valamit).

Index: mutató, jegyzék, tartalomjegyzék. «Indexre tenni» átvitt értelemben annyit jelent, mint tiltottnak nyilvánítani. Ugyanis az 1559 óta megjelenő Index librorum prohibitorum (tiltott könyvek jegyzéke) azoknak a könyveknek címét tartalmazza, amelyeknek olvasását a római katolikus egyház nem engedi meg híveinek.

Indexmegállapodás: A világháború idején, a megélhetési viszonyok folytonos drágulása következtében a grafikai iparok munkássága mind gyakrabban volt kénytelen megélhetése védelmében a munkabéremelés iránti követelésekkel fellépni. Az ismételt béremelések bekövetkezése után, melyeknek mértéke tekintetében heves viták folytak a szerződő felek közt: dr Légrády Ottó javaslatára a Főnökegyesület és a vele szerződéses viszonyban álló szakszervezetek 1918 február havában megállapodtak abban, hogy a fontosabb élelmi és ruházatkódási cikkek árának nyilvántartásával fogják megállapítani a megélhetési körülmények drágulását és ennek alapján fogják a béremelések mértékét meghatározni. A drágulást nyilvántartó e táblázat volt az index, az ahhoz fűzött megállapodás az indexmegállapodás. Később

a Pester Lloyd c. napilap közgazdasági rovatvezetője is szerkesztett ily indextáblázatot és a grafikai iparok ettől az időponttól kezdődően a mindenkori drágulás lemerését emez indexnek az alapján állapították meg. *mk*

Indirekt litográfiai eljárások: azok, amelyeknél a kövön való nehézkes munka helyett papíroson stb., csinálják meg a képet, s a roppant jelentőségű átnyomtató eljárások (l. o.) valamelyikének segédelmével viszik át a köre. Az átnyomtatásos munkának a fejlődés során mind nagyobb szerepe lett a litográfiában, sőt még azon túl is: a kemigráfiában, a fotomechanikában és a mélynyomtatásban. Nélküle például az újabban nagy jelentőségűre jutott offset-munkáról sem igen lehetne szó.

In duplo (latin): a. m. kétszeresen, két példányban.

In extenso: a. m. teljes szélességre. Többhasábos műveknél a szedőnek szóló utasítás szokott lenni.

Iniciálé (kezdőbetű): Amikor még kézzel írták a könyveket, már használták az iniciálékat egyszerűbb vagy díszesebb kivitelben, gazdagon ékesítve, miniatúrákkal kapcsolva, növényi és figurális díszekkel körülvéve. A régi könyvekben a legváltozatosabb kivitelben található, évszázadokon át változva ugyan, de minden korban megtartva uralmát, mint szép és jó díszítő-elem. A betűöntődék a legkülönbélebb stílusú és karakterű iniciálékat hozták piacra, de ezek nagyrésze, ha szép volt is, stílusban rendszerint nem egyezett a könyv betűivel, kivéve azokat, amelyeket már a betűművészek rajzoltak az általuk tervezett betűk stílusában. – Az iniciálék általában két csoportra oszthatók fel: zárt és nyitott képűekre. Az előbbiek valamilyen mintázat vagy dísz közé vannak foglalva és általában véve kocka- vagy téglányalakúak. A nyitott képűek vagy egyszerűen a könyv betűinek valamely nagyobb fokozatából vevődnek, ahogy ezt a legújabb korban stílszerűen és helyesen használják, vagy pedig szabadabban kezelt rajz veszi körül a betűt. Mint további osztályozás említhető meg, hogy pozitív vagy negatív képűek-e az iniciálék. Az előbbieknél a betűképe fekete, míg az utóbbiaknál a betűkép fehér és a környező dísz fekete. *ls és ta*

Inkunabulák: a. m. ősnymtatványok (l. o.).

In originali (latin): a. m. eredetiben (szedni valamit; pl.: kéziratot a maga eredeti helyesírásával).

Insistoris Gábor: nemesi származású könyvkötőmester, aki 1792-ben magyar nyelvű könyvekből kölcsönkönyvtárt és könyvkereskedést nyit Pesten. Fia, Károly 1814-ig tartotta fenn a céget.

Instruktor (latin): a. m. oktató, útbaigazító (például a szedőgépeknél).

Instrumentum: a betűöntők kézi öntőműszerének közönségesen használt neve.

Intaglio: így keresztelte el a bécsi Löwy-féle műintézet a maga mélynyomtató gyorsajton készült műlapjait.

Intaglio-nyomtatás: egyszerűsített heliogravűr-eljárás az angoloknál.

International Specimen Exchange: l. Mintacsere.

Interlineáris jegyzet: l. Jegyzet.

Interpunkció (latin): a. m. az írásjelek (pont, vessző stb.) alkalmazása.

Intertype: szedőgép. Mind az alakjára, mind pedig a működésére nézve szinte teljesen mása a Linotype-szedőgépnél. Egy Scudder Wilbur Stephen nevű amerikai mérnök, a Monoline-szedőgép feltalálója állította össze egyrészt a Linotype alkatrészeinek lejárt szabadalmaiból, másrészt pedig a saját konstrukcióiból. Az Intertype-nek több modellje van, úgymint egy-,

kettő- és hárommagazinos. De ezeken kívül gyártják e gépeket egy-, két-, sőt háromoldal-magazinos formában is. Az Intertype-on ma már 60 pont vastag és 40 ciceró hosszúságú sorok is előállíthatók. Bár matricái csak kétbetűsek, a gép működése az egyszerű magazinváltás és a több magazinba egyszerre való automatikus osztás által minden tekintetben megfelel a hárombetűs matricákkal való szedésnek. Az első példányok e szedőgépből 1913-ban jelentek meg. Magyarországon 1934 végén 57 Intertype volt üzemben. L. még: Mixer. *ge*

Introduktio (latin): a. m. bevezetés.

Introitus: eredetileg a. m. fölvételi díj. A 15–18. században az idegenből jött nyomdász-segédnek az új nyomdahelyen igazolnia kellett kollegiális tisztesség szempontjából a multját, s ha azután új kollégái nem találtak rajta kifogásolni valót, lefizették véle az introitust, s ettől fogva hűséges segítő társai lettek a jövővénynek. Az introitust a németek idővel «einstand»-ra fordították, s egyszerűen az új kollégák bőséges megvendégelése lett belőle.

Inventálás (latinosan) a. m. leltár (l. o.) készítése.

Ipartestület: I. Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete és Munkaadói szervezetek.

Ipartörvény: A magyar iparügyek törvényes szabályozását első ízben az 1884. évi XVII. tc. foglalta össze, amelynek kodifikátora dr Matlekovits Sándor volt, aki e törvényalkotással alapvető munkát végzett. E törvény alapján intéződött az iparügyek közigazgatása 1922-ig, mikor is életbelépett a jelenleg érvényben lévő 1922. évi XII. tc., az úgynevezett új ipartörvény, melynek megalkotása dr Jezsovits János nevéhez fűződik. Ez az új jogalkotás nem helyezte teljesen hatályon kívül az 1884. évi ipartörvényt, habár számos oly rendelkezése van, mely alapvetően megmászítja az addig fennállott helyzetet. Az 1922. évi XII. tc. azonfelül, hogy összefoglalta az 1884. évi ipartörvény óta kibocsátott, az ipar szabályozását érintő miniszteri rendeleteket, kiterjesztette a képesítéshez kötött iparok számát is. Ez alkalommal kerültek a képesített iparok közé a grafikai iparok is. – Az ipartörvény az iparüzést három csoportba osztja és pedig a képesített, az engedélyhez kötött és a szabad iparokra. Készenített iparnak jelzi a törvény azt, amely kézművesjellege következtében vagy pedig a munka természeténél fogva csak megfelelő szakképzés és hosszabb gyakorlat útján sajátítható el és amelynek gyakorlása csak abban az esetben engedélyezhető, ha e kellékek fennforgását igazolják. Engedélyhez kötött iparok azok, melyek gyakorlása közszempontból külön meghatározott feltételek igazolása alapján üzhető. A törvény felsorolja, melyek az ezen alapfogalmak szerint osztályozott képesítéshez és engedélyhez kötött iparágak és minden fel nem sorolt egyéb iparüzést olyannak jelez, mint amely szabadon gyakorolható, külön engedély kikérése nélkül. Ez alapelvre támaszkodottan szabályozza a törvény az iparüzés feltételeit a legkülönbözőbb szempontokból (külföldiek, jogi személyek iparüzése, több képesített ipar együttes gyakorlása, gyárszerű iparüzés stb.). szabályozza a törvény a tanonc-tartást, a tanoncképzést, a segéd- és mestervizsga föltételeit és az iparüzéssel összefüggő egyéb kérdéseket. Végül felöleli e törvény az iparüzés körül felmerülő hatósági feladatkör szabályozását és az ezek áthágásából származó büntető rendelkezéseket. Az 1922. évi ipartörvény végrehajtási utasítása a 78000/1923. számú K. M. rendelet, mely 1923. évi június hó 26-án adatott ki és ugyanaz évi november 1-én lépett életbe. *mk*

Írás (németül: Schrift): a könyvnyomdai öntött betűre alkalmazva (például: «garmond írás») csúnya germanizmus; helyes magyarsággal «betű»-t mondunk az ilyen esetben is (például: «garmond betű»).

Írásjelek: Használatukat az akadémiai helyesírás füzete így határozza meg: «Az írásjelek vagy szünetjelek arra valók, hogy a mondatok szerkezetét világosabban feltüntethessük, ré-szint pedig, hogy megjelölhessük a hanghordozást és a szüneteket, melyekre a helyes felol-vasásban ügyelnünk kell.» A mindennapi életben használatos írásjelek a következők: pont (.),

vessző (;), kérdőjel (?), felkiáltójel (!), pontosvessző (:), kettőspont (:), gondolatjel (–), félbeszakítójel (...), zárójel [], idézőjelek („”, » «), kötőjel (-), hiányjel (’), csillag (*), szakaszjel (§). Helyes használatukat minden helyesírási és nyelvtankönyv tárgyalja, bár általában nem elég tüzetesen. *hs*

Irisznyomtatás (Freckay János jó magyar, de a közhasználatba eddigelé még át nem ment mesterszavával: «szívárványos nyomtatás»): lényege az, hogy egyetlen hengerkészlettel többszínűre festékezzük a formát, s aztán természetesen többszínűre nyomtatunk róla, mégpedig a következő módon: A festékvályúba alul szélesebb, fölül keskenyebb festékválasztókat tesznek, még pedig egymástól olyan távolságra, mint aminő széleseknek kell lenni az illető festéksávoknak. A nagy festékhengernek oldalvást való mozgását ezután majdnem a minimálisra kell csökkenteni, mindössze egy-egy cicerónyira szabad annak nyomtatás közben eltolódnia. Ekkor a festékválasztók között megtöltik az illető festékekkel, s a festékező hengereket igen óvatosan befestékezik. A nagy festékhengernek egy-egy cicerónyira oldalt való mozgása lehetővé teszi a színek keveredését és egymásba átmenő gyönyörű tónusok előállítását. Különösen fametszetes és autotípiái tájképekhez készülnek így igen kedves alkonyati meg egyéb, egymásba fokozatosan átmenő tónusok.

Irodai félív: l. Papírszabványosítás.

Irón: l. Ceruza.

Írópapiros: így nevezték régebben azt a papirosfajtát, amelyen tintával lehetett írni, megkülönböztetésül attól a papirostól, amely kizárólag nyomtatási célra szolgált és amely gyöngén volt enyvezve, úgy hogy rajta a tinta elfolyt. Újabban ez az elnevezés kiment a használatból, mert ma már egész sorozata van az olyan papirosoknak, amelyeken tintával írni lehet és ezek a papirosok a saját külön nevükön szerepelnek a forgalomban. – Írópapirosok a mindennapi használatban: a fogalmi, félfamentes, famentes, a bankposta stb. papirosok. Az írógépek elterjedése egy új típusú papirost teremtett: az írógéppapirost, amely kevesebb enyvvet tartalmaz és simítatlan a felülete, hogy az írógép betűi élesebben rajzolódjanak reá. *ff*

Írószedőgépek: l. Szedőgépek VI. és Typar.

Íróvászon: olykor a rómaiaknál is használták írásra; Aurelianus római császár naplója például vászonra van írva. Az ó-egyiptomiak múmiáikat csavarták ilyen teleírott vászonba.

Irradiáció: Az ú. n. kiemelkedő színek nemcsak hogy kifelé emelkedőknek, vagyis mintegy felénk közeledőknek látszanak, de ezenfölül még az úgynevezett irradiációs tüneményt is széltében tapasztalhatjuk rajtuk. Ez abból áll, hogy nemcsak előre, hanem oldalsó, alsó meg felső irányban is terjeszkedni látszanak.

Isengrin Mihály: baseli nyomdászmeister a 16. század első felében; makulátlan Aristoteles-kiadásáról volt híres.

Iskolai füzetek: l. Papiros-szabványosítás.

Istvanovici Mihály: gyulafehérvári román könyvnyomtató 1699 körül.

Itinerarium (latin): a. m. úti napló, úti kalauz.

Ívberakó készülékek: A papiros mechanikai úton való gépbe illesztése (berakás) már régi álma volt géptervezőinknek. Newton A. 1870-ben, Fuller Benjamin 1872-ben kísérleteztek vele, de az első valamire használhatót Ashley készíttette 1875-ben. Igen sok típussal próbálkoztak azóta, kezdve a tűs készülékkel, melynél egy éles kés apró bevágást eszközölt az azon a ponton nyirkosított papirosra; e bevágásba tű nyomult és fölemelte a papirost. Majd ragasztószerszeggel bevont emelővel próbálkoztak, míg kialakultak a ma használatban lévő s kitűnően bevált, dörzsöléssel vagy szívással működő önberakók. A simítókerékkel működő

ívberakók közül az ismertebbek a Rotary, Dux, Augusta, Stapel-Dux, de vannak a legújabb találmányok között olyanok is, melyek óránként 6000 ívet raknak be minden akadály nélkül. A légszívással dolgozók közül az elterjedtebbek: a régi Kleim–Ungerer-féle Universal, a Spiess-fajták (melyek a papirosnak csak a két sarkát emelik) és a legmodernebb: Sauger, Universal-Rapid, Winkler, Favorita, Victoria stb., melyek a legkényesebb regiszteres munkát is tökéletes pontossággal rakják be és könnyen s gyorsan kezelhetők. *nli*

Íves mélynyomtatás (egyres ívet nyomtató mélynyomtatás): a legfinomabb «minőségi» munkáknak a nyomtatására is alkalmas. Azt a sokféle típusú gépet, amelyeket gépgyáraink e célra gyártottak, háromféle csoportba oszthatjuk a formahengerek szerint: hüvelyesekre, amikor a formát oly rézhüvelyre készítik, melyet a gépben maradó «mag»-ra húznak rá beemeléskor; tömör hengerűekre, melyeknél formacsereléskor a formahengert teljes egészében ki- és beemelik; lemezeseke, melyeknél a formát az offsethez hasonlóan vékony rézlemezre maratják. (L. lemezes mélynyomtatás.) A természeténél fogva folyton forgó nyomóhenger, a kéttúrás gépekhez hasonlóan – a modern gépeknél előívfogóval – veszi el az ívet a berakóasztalról és viszi nyomtatás alá. A nyomtatóhenger borítása megfelel a forma nagyságának és területének, mely felett gumikendő feszül, ami alá kerül az egyengetés (l. o.). A formahenger a festéket a földóhengerről veszi fel, mely festékben forog. A fölösleges festéket a «rákel» (l. o.) tisztítja le a formáról. A nyomtatott ívet szárító berendezés veszi át a nyomóhengertől és géptípusok szerint különböző módokon, hol fűvás, hol melegítés és fűvás segítségével megszáritva, rárakja a kirakóasztalra. Ma már vannak oly ívet nyomtató mélynyomtató gépek, melyek óránkénti legnagyobb nyomtatási teljesítménye – igen kedvező körülmények közt a 6000 ívet is eléri. *nli*

Ivestíptia: az autotíptia megelőzője volt; az amerikai Ives találta föl. A zselatin-relief képét Angerer- vagy egyébféle szemcsés papirosra nyomta át, innen pedig kőre vagy cinklemezre vitte át.

Ivoirít-nyomtatás: a bécsi Sieger eljárása elefántcsontintarziák hatását adó nyomtatványok előállítására. A fehér papirosra készült fekete litográfiai nyomatot kollódiumban feloldott gyantákkal többszörösen bevonja és közben csiszolja.

Ivorytíptia: áttetsző színekkel átfestett közönséges fotográfiai képek.

Izambard Georges: a Röntgen-sugaras nyomtatás föltalálója. L. Aktinográfia.

Izográfia: a párisi Magne-nak egy az anasztatikai átnyomtatáshoz hasonló eljárása.

Izokróóm: így nevezzük az olyan tárgyat, amely bár egyszínű, ebben az egyetlen színében fokozatok, árnyalatok vannak (ilyen pl. a fa lombja).

Izokromatikus eljárás: izokromatikus vagy ortokromatikus, vagyis olyan lemezekkel való fotografálás, amelyek a színek világossági fokozatait úgy fogják föl, mint az emberi szem.

Izomtan: a művészeti anatómiának az a része, amely az emberi izmok pihenés és mozgás közben való helyzetét és formáját adja. Más a testidomok alakulása nyugalomban, s más a mozgás alkalmával.

Izzólámpa: az elektromos áramnak világítási célokra szolgáló készüléke, amely az elektromos energiát fénné alakítja. Az izzólámpa ma használatos formája hosszú, évtizedes fejlődésnek az eredménye. A bambuszrost légüres térben és hasonló anyagokból készült szénszálaknak izzóvá hevítésétől a mai – különféle gázokkal töltött – fémszálas lámpákig: nagy és nehéz volt az út. A tökéletesítés útja azonban még mindig nincs lezárva és az ily irányú munkálkodás szinte szünet nélkül folyik.

J

Jacob-Krausse-Bund: a német kézi könyvkötők 1912-ben alapított művészi egyesülete. Nevét Ágoston szász választófejedelem (1526–1586) hírneves udvari könyvkötőművészeről kapta. Az egyesület tagjai csak önállóan komponálni tudó könyvkötőművészek lehetnek és azok is csak az elnökség meghívására.

Jacoby-Boy Martin: német betűművész; erősen szalagvonásos «Bravour» betűivel tette ismertté nevét.

Jacquard Joseph-Marie: a szövőszék föltalálója; szül. 1752-ben, megh. 1779-ben. Fiatalkorában könyvkötő volt.

Jäger Bertalan: lásd Sárospataki könyvnyomtatás.

Jakab Elek: történetíró, az erdélyi nyomdászat történetének kutatója, szül. 1820-ban, megh. 1897-ben. Királyhágóntúli nyomdászatunk históriájáról a nyolcvanas évekbeli Typographia hasábjain is jelentek meg dolgozatai.

János mester: 15. századbeli magyar könyvfestő; II . Ulászló királyunk 1492-ben a szép munkájáért nemességre emelte.

Janovics Ferenc: szül. Edelényben 1869-ben. A betűszedést Miskolcon tanulta 1882-től. Itt művezető volt, majd osztályvezető az Athenaeum szedőgépeinél, műszaki igazgató a Magyar Könyvnyomda Rt.-nál, s az ebből alakult Révai-nyomdában, később a Stádium Rt.-nál, majd ezt követően a Pesti Könyvnyomda Rt.-nál. A Főnökegyesület árszabályt tárgyaló bizottságának s a békéltető bizottságnak tagja volt. Szerkesztette a Magyar Nyomdászatot és a Grafikus Művezetőt, írogatott a Grafikai Szemlébe. Szakkiállításokat rendezett és előadásokat tartott a vidék nagyobb városaiban a Művezetők Egyesülete megbízásából.

Janson Anton: lipcsei betűművész, élt 1670 táján; a régente hollandus antikvának nevezett betűit újabban ismét fölkarolták.

Jansson János: amsterdami könyvnyomtató. 1618-tól 1664-ig Stockholmban is volt fióknyomdája. 1645-ben Hollandiában tanuló magyar deákok rábeszélésére utánnyomatokat készített Károli Gáspár bibliájából.

Japán fametszés: termékei Európában csak a 19. század közepe óta kezdtek ismeretessé válni, s a bennök megnyilvánuló finom színérzék, impresszionista fölfogás és a díszítő elemek aszimmetrikus volta mind több és több hívet és utánzót szerzett magának. A japanizmus termékenyítő ereje megérzett később az úgynevezett szecesszió, a Jugend-stíluson és a dekoratív művészet minden ágazatán, még a nyomdászaton is. Figyelemre méltóbb japáni fametszetek legelsei a tizenhetedik század közepe táján keletkeztek. Ezekbe a technika dolgában még mindenesetre kezdetleges fekete nyomatokba a színeket (többnyire csak sárgát és vöröset) utólagosan festették bele. E tónusoknak nyomtatás útján való előállításával csak a tizennyolcadik század elején próbálkoztak meg. A tizennyolcadik század első és a tizenkilencediknek második fele volt aztán a japán fametszés fénykora. E korban a japánok nem ismerték még a perspektíva törvényeit. Nem használták a keresztbe rakott vonásokkal való árnyékolási módot sem. A kalligrafikus lendületű körvonal egymagában volt hivatva arra, hogy kifejezővé tegye a képet; a többnyire csekély számú lazúros szín lehelt belé ezenfölül életet. A rajzot a japán fametsző rendszerint a körtefából hosszanti irányban vágott dúcra ragasztotta és ennek alapján késsel végezte a fa kimunkálását. A vízben oldható festéket nem labdákkal avagy hengerek segítségével, egyenletes rétegben vitte föl a formára, úgy mint nálunk, hanem sörteecset igénybevételel, gondos ecseteléssel. Az ecsetelés révén előálló

egyenetlen festékfölrakás bizonyos frissiséget vitt bele a képbe. A nyomtatás maga nagyon egyszerűen történt: a kemény és hajlós papirost nyirkosítva tették a dúcra, s azután kézzel szépen rányomogatták. Az újabb időkben Japánország is belesodródott a modernizmus áramlatába, de a sok tüneményes vívmány és haladás mellett veszendőbe mentek ott valódi értékek is. Köztük a japán fekete meg többszínű fametszés.

Japán írás: A régi japánok eredetileg a 3. századot és a kínai befolyást megelőzőleg képirással éltek. Ezt a kezdetleges írásmódot a kínai betűk váltották föl, s ebből alakították aztán minden valószínűség szerint a buddhista papok a 8. sz.-ban a «mandzseokannát» (a tízezer levél írása), így nevezve a «Mandzsefuszifu» (tízezer levél) címet viselő régi költeménygyűjteményről, mely ezekkel a betűkkel van írva. Jelenleg a leghasználtabb írások Japánban az egyszerű «katakanna» 48 szótagjellel és a nehéz «firkanna». Újabb időkben többen az európai latin írásnak akartak híveket szerezni; sokat tett e tekintetben az angolos ortográfiát követő «Romadzsikai» társaság, mely lapot is adott ki az új írás terjesztésére. Az újabb nemzeti fölbuzdulás sokat ártott ennek a törekvésnek.

Japán papiros: többféle anyagból készül kézi merítéssel. Igen szívós és szinte elpusztíthatatlan papiros. Némely már 1200 esztendő előtt készült ily papirosra alig látszik nyoma az idők múlásának.

Járat: A nyomó-alap mozgó mechanizmusa, vagyis az a szerkezet, mely a nyomó-alapot a rajta levő formával egyetemben majd a festékmű, majd pedig a nyomóhenger alá tolja: többféle lehet. Legkedveltebbek eddig a körjáratú meg a vasutas járatú gépek. Az elsőnek működése biztosabb, az utóbbié – egyszerűsége mellett – könnyebb. Vannak még ezenkívül szánkós, emeltyűs, forgattyús, gerebenes, csavaros és planétás járatú nyomó-alappal ellátott gépek.

Járdafestés: egy- vagy többszínű reklámszövegnek vagy képnek az aszfaltra való tartós festése. Kivágott bádogsablónok után, olajfestékkel mázolják az aszfaltra.

Jaschik Álmos: grafikus, illusztrátor és szakíró, szül. Bártfán 1885-ben. Írásai közül nevezetes a «Könyvkötő-mesterség» című alapos, jól illusztrált könyve, mely Budapesten 1922-ben jelent meg.

Jászai Samu: szül. 1859-ben, megh. 1927-ben. Betűszedést tanult, s főlzabadulása után sokat vándorolgatott a külföldön. Hazajöve, az Egyesületi Könyvnyomdában, később a Gutenberg-, majd pedig a Krakauer-, Neumayer- stb. nyomdákban dolgozott, élénken véve részt a nyomdászság egyesületi életében. 1894-től fogva tagja volt a Lapbizottságnak, az árszabályt tárgyaló bizottságnak; 1897-ben a Szakegyesület elnöke, 1899-ben Teszársz Károllyal megalapította a Szakszervezeti Tanácsot, melynek vezető titkára volt halála napjáig. 1922-ben nemzetgyűlési képviselővé választották. A Nemzetek Szövetsége mellett működő Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnál a magyar munkásságot képviselte. Munkásügyekkel foglalkozó több könyvet és számos cikket írt.

Játszókártya: valamennyi nyomtatványfajtánk közt a legrégebbi: a fametszés és a rézmetszés részben ennek a sokszorosításával töltötte el a csecsemőkorát. A litográfia kibontakozása óta ide vándorolt át a kártyakészítés is, s különösen a drágább és finomabb minőségűeknek litográfiai sajtón nyomtatódik mind a két oldaluk. A síknyomtatásos litográfia azért is alkalmas erre, mert a festékrétege nem tapintható ki; nem úgy, mint a könyvnyomdai nyomatoknál, melyeknek vonalai bemélyedők, vagy a mélynyomatoknál, amelyeknek festékrétege kidomborodik. A játszókártya tarka színeit rendesen előbb nyomtatta a litográfus, s csak azután tért át a körvonalas rajz nyomtatására.

Jaune brillant: l. Nápolyi sárga.

Javítnok: rosszképzésű magyar szó a «korrektor» helyébe.

Jean de Sedan: híres francia betűmetsző a 17. század elején. A körülbelül a gyémánt típusnak megfelelő «parisienne» betűjéért Európaszerte csodálták.

Jegynyomtató gépek: I. Menetjegyek nyomtatása.

Jegyzet: rendszerint tudományos és szakmunkákban előforduló kiegészítés, magyarázat, forrásidézés, az alapszövegtől elkülönítetten elhelyezve. A régi kéziratok műveiben vagy a sorok közt (interlineáris jegyzet) vagy a lap szélén (marginális vagy széljegyzet) található. Nyomtatott művekben a jegyzeteket vagy a lap alján (lábjegyzet) vagy a mű végén, esetleg az egyes fejezetek után helyezik el.

Jegyzetek szedése: Ezeket egy-két fokkal kisebb betűvel szedjük, mint amekkora a szöveg-betű. Így tehát ciceró- és garmondbetűs szöveg alatt petitből, petitbetűs alatt nonpareilleből szedődnek a jegyzet. Ha azonban a jegyzetben «aljegyzet» fordul elő: ennek betűje nem kisebbedik tovább. A jegyzetbeli bekezdés hézagának éppen akkorának kell lennie, mint amekkora a szövegbekezdés. Szokás a jegyzeteket egytől négyig terjedően csillagokkal (*), ezentúl keresztekkel (†), majd pedig a csillagok és keresztek kombinációival (*† stb.) jelölni, újabban azonban inkább felső törtszámokat (¹ stb.) veszünk ehhez. Akár csillag, akár kereszt avagy törtszám a jegyzetjel: zárójelet teljesen fölösleges melléje tenni. Ha valamely könyvben nagyon sok a kisebb-nagyobb jegyzet: legajánlatosabb ezeket folytatólagos törtszámozással a könyv végén elhelyezni. Ehhez természetesen a szerző beleegyezése is szükséges. Ha a csupán egy-két szóból álló jegyzeteknek s ennek következtében a kolumna egységét megbontó kimeneteknek a száma igen nagy: leghelyesebb az összes jegyzeteket folytatólagosan szedni, mínuszokkal választva el őket egymástól. Kéthasábos műnél az ilyen összevont jegyzetek átfutóan is alkalmazhatók. A hosszabb jegyzetek megtörhetők és átvihetők a következő kolumnákra. Ilyen esetben elég, ha három-négy szövegsor marad egy-egy kolumnán, s a többi fölületet jegyzet borítja. – A jegyzetet a szövegtől elválasztó rövidke lénia fölösleges. A modernebb könyvekben ha már használják is az elválasztó lénia: többnyire keresztülfuttatják az egész kolumnán.

Jelinek Vencel: a nagyszombati tipográfia nyomtató munkása; ezen nyomda nagyrészeinek Budára vitele után, 1777-ben, maga állított Nagyszombatban nyomdát.

Jenson Miklós: velencei ősnymodász, az antikva nyomdatípusnak a megteremtője. A franciaországi toursi pénzverőintézet bélyegmetszője volt, s 1463 körül királya Mainzba küldte a könyvnyomtatás tanulmányozására. Jenson ennek a megbízatásnak annyiban eleget is tett, hogy elsőrendű tipográfussá és betűmetszővé képezte ki magát; de aztán a helyett, hogy Franciaországba tért volna vissza, Velencébe ment, s itt nagyszerű nyomdát alapítva, nagy megbecsülésben és közszeretben élt 1481-ben elkövetkezett haláláig. A pápa is méltányolta nyomdászai érdemeit, s ezért az örgrófi rangra emelte.

Jerett Mór: szül. 1882-ben. Fölzabadult 1899-ben Budapesten. Hosszabb időt töltött Nyitrán és Miskolcon. Választmányi tagja volt a Szakegyesületnek, a Segélyző-Egyesületnek és a Hirlapszedők Körének. Könyvtárosa is volt a Szakegyesületnek. Tagja volt az 1905-ös árszabálytárgyaló bizottságnak, mely az első gépszedő-árszabályt megalkotta. 1908 óta a Segélyző Egyesület tisztségviselője, a Jótékonyági Kör és a Hirlapszedők Köre pénztárosa.

Jessen Péter: német iparművészeti író. 1894 óta könyvtári igazgatója volt a berlini iparművészeti múzeumnak. Számos munkája közül a «Grundzüge einer Formenlehre für Buchdrucker» ránk nézve a legnevezetesebb.

Jésus-musique: 54:70 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Jezsuita nyomdák: volt ilyen a 16. századtól kezdve mindenfelé: Keletázsiában Goában, Trankebarban, a délamerikai Limában (1585-ben). A bécsi jezsuita nyomda volt a magva (1577-ben) a nagyszombati akadémiái, majd budai Egyetemi Nyomdának. Voltak ezenfelül jezsuita nyomdáink Kassán és Kolozsvárt is.

Jiddis: zsidó-német romlott nyelv; alapja a német, de héber betűkkel írják és nyomtatják. Lengyelországban és Észak-Amerikában tekintélyes irodalma van. 1890 körül nálunk is volt jiddis napilap.

Jitzhák Salamon: az első héberbetűs könyv nyomtatója a calabriai Reggio városában, 1475-ben.

Johnson-féle szedőgép: a Monotype egyik őse 1875 körül; egyes betűket öntött és sorzott egymás mellé. A kéziratról írógépfélén egy másik kéziratot csináltak, még pedig lyukasztó patricákkal, amelyek minden betűnek megfelelően más-más formájú lyukat vágtak az alájuk vezetett papiros-szalagba. Ezt a szalagot bevezették aztán a gépbe, amely a betűk öntését és sorbarakását önműködőleg végezte.

Johnson J.: angol szakíró; 1824-ben jelent meg «Typographia, or the Printer's Instructor» című kétkötetes szakmunkája, amely Hansard hasonló tárgyú munkájával egyetemben nagyot lendített az angol nyomdászok szakkultúráján.

Johnston-Die-Press: l. Acélmetszetnyomtató sajtók.

Johnston-féle ívberakó: 1880 körül próbálkozott vele amerikai föltalálója. A papírost egy apró kés egy nyirkosított ponton bevágta, ebbe a bevágásba egy tű hatolt, fölemelve az ívet, melyet kaucsukból való tolók vittek tovább.

Johnston-nyomtatás: újabb időben nagyon fölkapott mélynyomtatás; acéllemezekről, különleges ú. n. «Johnston Die»-sajtón történik.

Joly: 6 pontos betűnagyság elnevezése a hollandusoknál.

Jónás Jakab János: Temesváron volt könyvnyomtató 1792–1806-ig.

Joó János: az egri érseki líceumi nyomda ügyvezetője a 19. század harmincas és negyvenes éveiben.

Jordáky Lajos: szül. 1886-ban. A Romániai Grafikai Munkások Szövetségének kezdetben ügyvezető alelnöke. A «Typograph»-ot is szerkesztette 1924-ig. 1920-tól a «Gutenberg» nyomda igazgatója, később bérelője.

Jost Bogoszláv: a jugoszláviai grafikai munkások szövetségének titkára hosszú éveken át, szül. 1881-ben, megh. 1934 októberében. A világháború után nehéz munkát végzett a szerb, horvát és krajnai nyomdászszervezetek egyesítésével, s – különösen szerb területen – árszabályos állapotok teremtésével.

Jótekonysági Kör: 1882. június hó 1-én kezdte meg működését. Az alapítók főképpen azt tűzték ki céljául, hogy a nyomdászárvékat karácsonykor felruhazza és a betegség vagy munkanélküliség által sújtottaknak időközönként segítséget nyújtson. A Kör szerény keretek között kezdte meg működését, ezek azonban idővel mindjobban kibővültek. Különösen a háború után beállott és évek óta tartó rendkívül súlyos gazdasági válsággal járó nagy munkanélküliség készítette a Kört fokozott tevékenységre. A nyomdai munkásság példás áldozatkészsége a Kört abba a helyzetbe juttatta, hogy a rendkívüli segélyezést az egész ország területére kiterjeszthette és segélyben részesíti nemcsak az árvékat, hanem azokat is, akik munka nélkül vannak és rendes segélyüket kimerítették. Ezeknek a segélyeknek az összege évenként több százezer pengőt tesz ki. A Kör elnöke 1936 tavaszán Gyürey Rudolf, pénztárosa Jerett Mór.

Journal (francia): a. m. napló, napilap, hirlap.

Jugoszláviai Grafikai Munkások és Munkásnők Szövetsége: székhelye Zágráb. A szövetség 1921. január 1-én kezdte meg működését, öt kerületre van felosztva; ezek székhelyei: Zágráb, Belgrád, Novisad, Sarajevo és Ljubljana. A szövetség segítyezi tagjait munkanélküliség, betegség és rokkantság esetén, de folyósít temetkezési, árva- és özvegysegélyt is. A szövetség tagjai a nyomdászokon kívül a litográfusok, cinkográfusok és a könyvkötőmunkások, valamint az ezekhez tartozó segédmunkások és munkásnők. Jelenlegi taglétszám 4665. A szövetség szakkulturális tevékenységet is fejt ki és ennek érdekében kiadja a «Graficka Revija» című szaklapot. A szövetség 10 naponként megjelenő hivatalos közlönyének a címe «Graficki Radnik». A jugoszláv nyomdai munkásoknak számos dalosköre és zenekara, valamint sportklubja van az egyes kerületekben. *sj*

Jugoszláviai Nyomdász-Szövetség: munkáltatói szövetség; székhelye Zágráb. Ez a szövetség azonban nem egyesíti magában az összes grafikai munkáltatókat. Tevékenysége saját tagjai érdekeinek védelmén kívül a kollektív szerződések megkötéséből áll. Fenti szövetségen kívül az 1931-es törvény értelmében megalakultak Jugoszláviában az úgynevezett kényszeregyesületek; ezek hasonlatosak az ipartestületekhez. Ilyen kényszeregyesület az ország több városában van, úgymint Zágrábban, Osijeken, Novisadon, Ljubljanában és Belgrádban. Ahol nincs ilyen külön egyesület, ott a nyomdai munkáltatók az általános iparosegyesületnek a tagjai. *sj*

Jumanca József: szül. 1893-ban. Fölzabadult Budapesten 1911-ben a Birautiu (Poporul Român) nyomdában. Később a Világosság-nyomdában a román-nyelvű munkáslapot szedte. 1918–1919-ben a romániai kormányzótanács tagja és munkaügyi miniszter, 1924–1926-ig a «Typograph» szerkesztője, ezután a Kolozsvár-kerületi Munkakamara elnöke és az összes erdélyi munkakamarák választott szenátora.

Jungfrauschrift: a németeknél a petit betűnagyság (8 pont) régebbi elnevezése.

Junior Autoplate: leegyszerűsített formája az Autoplate elnevezésű gyors-stereotipáló gépnek. Van közös olvasztóüstből dolgozó kettős formája is, amely «Autoshaver» nevű segédszerkezetével igen jelentékenyen fokozza a stereotíplemezek öntésének gyorsaságát.

Jusztórium: a betűöntőde egyik ellenőrző szerszáma. Alakra nézve olyan szedősorjázóra hasonlít ez, melyről levettük a változtatható sorzáró részt. Kis támasztója van, s így asztalra állítva a behelyezett betűvel megdőltén áll. Nagyságra nézve különböző aszerint, hogy milyen nagyságú betűk kerülnek vizsgálat alá. Alkalmazásakor a betűöntő balkeze ujjai közé veszi ezt a szerszámot, úgyhogy hüvelykujjával a behelyezett betűket a vizsgálat alatt lefoghassa, azokat a mintabetűkkel egyszinten tarthassa, hogy a vonal és távolság mérését, ellenőrzését a vonalozó lemezzel végezhesse. A jusztóriumban a magasság ellenőrzése egy végmércének a betűk mellé helyezésével történik, s e végmércére helyezett vonalozó lemez éle mutatja a méret azonosságát vagy különbözetét. *ls és ta*

Juxta-cédula: a. m. szelvénylap (részvényeken).

Jüngling István: Nagyszeben városában volt könyvnyomtató 1666-tól 1691-ig.

K

Kábel: Az elektromos áram elosztásához vezetékek, kábelek szükségesek. A kábeleknek két főcsoportot különböztetünk meg, ú. n. az erősáramok és a gyengeáramok vezetésére szolgáló kábeleket. A két rendszer között a főkülönbség az, hogy a nagyobb árammennyiség vezetéséhez jóval nagyobb vezető keresztmetszet és a nagyobb feszültséggel arányosan gondosabb szigetelés szükséges.

Kaczander Gyula: született 1844-ben, megh. 1917-ben. Neves munkásvezér a hetvenes években. Az 1871-i «hűtlenségi pör» egyik fővádlottja volt, de fölmentették. Később a Munkás-Hetikrónikát ő szerkesztette. A nyomdászegyesületnek hosszú időn át alelnöke is volt.

Kádár József: a máramarosszigeti «Kincstári Nyomda», majd a «Cs. kir. Státusnyomda» ügyvezetője a múlt század negyvenes és ötvenes éveiben.

Kádmiumsárga: fémfesték; jól főd és jól állja a fényt, de kissé drága. L. még Festékkeverés.

Kájoni János: csíksomlyói könyvnyomtató, szül. 1629-ben, megh. 1687-ben. Földhözragadt jobbágycsalád gyereke volt, kit egy ferencrendi kolduló barát hozott be a kolozsvári kolostorba. Írni, olvasni is itt tanították meg. Rendkívül gyors felfogását hamarosan felismerve, továbbtanulásra a nagyszombati Pázmány-egyetemre küldték, s itt módjában állott a nyomdászatot is megtanulnia. Férfikora delén került vissza Csíksomlyóba. A Ferenc-rendnek csakhamar erdélyi rendfőnöke (custos provincialis) lett. Ezenkívül irodalmilag is dolgozik. A régi egyházi énekeket összegyűjti és újakkal bővíti. 1675-ben hozzáfog a nyomda felállításához. A vasrészeket rajzai után megrendeli nagyobb kovácműhelyekben, a fasajtót pedig maga építi meg. Betűit valószínűleg Nagyszombatból rendelte. A szedésre, nyomtatásra is maga tanította be szerzetestársait. Első műve az 1676-ban megjelent «Cantionale Catholicum» (katolikus énekek) 786 oldalas negyedretű könyv. Impresszuma: «A csiki klastromban nyomtatott Cassai András által 1676-ban». Ez a Cassai csak felvett név lehet. Szerepel ugyan egy Kassai András a bártfai nyomda hitvitázó kiadványán, de ez a Kassai református érdekeket véd és évtizedekkel előbb szerepel. A nyomda anyagát először 1743-ban frissítik fel a Nagyszombatból hozatott «1100 drb nagyobbfajta betűvel». Később Nürnbergből hozattak garmond és ciceró könyvbetűket. A csíksomlyói nyomda kiadványait Glósz Miksa csíksomlyói főgimn. tanár állította össze és adta ki. A nyomda 1907-ig volt üzemben. A fasajtó utolsó mestere Lázár fráter volt, ki 1907-ben, 81 éves korában halt meg. Az imponáló külsejű fasajtót, könyvkötői felszerelést, másfél méter hosszú betűszekrényeket s a teljes nyomdai komplexumot, számtalan fa- és rézmetszet kíséretében 1910-ben Kolozsvárra hozták és a renovált kolostor egyik földszinti helyiségében helyezték el. 1924-ben négy mázsa betűt átöntöttek. 1926-ban a Szent Ferenc-rend Kájoni ünnepélyt rendezett, mely alkalommal kiállításra került az ősnymda is a termékeivel. *ls*

Kakográfia (görög): a. m. helytelen írás, vagyis a helyes írásmódnak, az ortográfiának ellentéte.

Kalander: l. Simító gép és Préselő kalander.

Kalapcsomagoló: l. Papiros formátuma.

Kalendárium: l. Naptár.

Káli József: a marosvásárhelyi ref. kollégium nyomdájának ügyvezetője 1828-tól 1835-ig.

Káli Simon: a marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának ügyvezetője 1835-től 1866-ig.

Kalkográfia: 1. a. m. rézmetszés (l. o.). – 2. Valamely rajz pontos másolatának készítése. Ez többféleképpen történhetik. A rajzra áttetsző papírost, vásznat vagy zselatint teszünk és arra rajzoljuk a másolatot. Vagy pedig a papírosra, melyen a másolatot előállítani akarjuk, másolópapírost teszünk azzal az oldalával lefelé fordítva, mely könnyen elváló festékanyaggal van bevonva, a másolópapírosra pedig a lemásolandó rajzot fektetjük és hegyes szerszámmal gyöngén megnyomjuk a rajz vonalait. E nyomástól a közben levő papírosról a festékanyag leválik és az alatta levő papírosra tapad, úgyhogy a rajzot tünteti föl. Ennek az eljárásnak az a hiánya, hogy a nyomás kárt ejt a lemásolandó rajzon.

Kalkokemigráfia: Toifel eljárása a magasnyomtatásos lemezek előállítására. Fémlemezt vízben oldható réteggel bevonva, s ebbe a képet belekarcolva, az egész fölületet fényérző aszfalttal vonják be. Vízbe téve már most a lemezt, a kettős réteg mindenünnen leázik, csak a karc vonalainak helyén marad meg, úgyhogy a környezetük elmaratható.

Kalkotípiá: a fametszetek helyettesítésére irányuló galvanoplasztikai lemezkészítő eljárás. Az angol származású Spencer nyomán Heims találta föl Berlinben. Különben az ektipográfiának és a galvanoglifikának kombinációja.

Kalkoxilográfia: a bécsi Siegländernek egy eljárása, amelyben a fametszést a rézmetszéssel kötötte össze.

Kalkuláció: az elvégzendő munka előrelátható költségeit iparkodik megállapítani. Ezeken az adatokon nyugszik a nyomda által a rendelőnek adott árajánlat. Az előrelátható költségeket a kalkulátor állapítja, illetve becsüli meg. A kalkulációnak tartalmaznia kell az illető munka előállításához szükséges papíros megjelölését és árát a hozzálékkal együtt, az egyes nyomdaosztályokban előreláthatólag felmerülő munkaórák számát részletezve, az önköltségi árral megszorozva, valamint az olyan munkák árát, melyek nem az üzemben készülnek (pl: klisé, kötés) egy bizonyos haszon hozzáütésével. Az így nyert végösszeghez a kívánt hasznot hozzáadva kapjuk meg az ajánlati árat. A kalkulátor a végzendő munkaórák számát megbecsüli, esetleg a művezető, előmunkás bevonásával. Az egyes munkateljesítmények árát vagy egy a közösség által kiadott tarifa tételeiből veszi a kalkulátor, vagy ami helyesebb, az üzem maga állapítja meg az egyes munkaórák, az 1000 n, az 1000 nyomtatás önköltségi árait és a kalkulátor ezeket veszi alapul. A kalkulátor tevékenysége igen fontos, mert alacsony kalkuláció veszteséget okoz, magas kalkuláció pedig lehetetlenné teszi a munka vállalását. *dr bl*

Kalkulációs könyv: A kalkuláció egy erre a célra fölfektetett, sorszámmal ellátott könyvben történik. A kalkulációs könyvben feltüntetendő a dátum, a megbízó neve, a kérdéses munka pontos leírása, a példányszám és kivitel, a szükséges papíros pontos mérete, súlya és ára. A kalkulációs könyvben a kérdéses munka elvégzéséhez szükséges részmunkákat egyenként sorolja fel a kalkulátor (l. Kalkuláció) és a részmunkák általa megbecsült önköltségi árának összege adja a teljes munka önköltségi előállítási árát. A megajánlott árnak ezenfelül a kívánt hasznot is tartalmaznia kell.

Kalkulációs tanfolyam: A Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete fölkérésére a Nyomda- és Rokonipar szerkesztősége 1925-ben nyomdaipari kalkulációs tanfolyamot rendezett a Főnökegyesület tagjai és azok művezetői részére. E tanfolyam megtartását szükségessé tette az, hogy azidőben a nyomdaipar árképződése arra mutatott, hogy sok esetben az árajánlatok egészen irreális alapon történtek az ipari közösség kárára és így nem látszott feleslegesnek oly szeminárium megtartása, amelyben az árképződés minden vonatkozása az ahhoz legjobban értő szakemberek által világíttatik meg. Az érdeklődés e tanfolyam iránt oly nagy volt, hogy az első előadássorozat befejeztével azt meg kellett ismételni. A tanfolyam előadói Braun Vilmos, dr. Engel Kornél, Löwy Salamon, Markovits Kálmán, ifj. Markovits Kálmán, dr. Nagy Béla, Radnai Mihály, Révész Zsigmond, továbbá Szász Győző, Székely Artúr és Tausz Sándor voltak, kiknek előadásait azután a Nyomda- és Rokonipar

könyvalakban külön is kiadta. Jórészt e könyvnek mint vezérfonálnak a használatával a Nyomdászegyesület továbbképző szaktanfolyamának 1933/34-i szemeszterén is folytak kalkulációs előadások. *mk*

Kál Lajos: szül. 1897-ben Budapesten. Fölszabadult 1915-ben Budapesten. Tagja volt az öntőkör választmányának és árszabálybizottságának, a budapesti Helyi Bizottságnak és az Országos Bizottságnak. Az Öntőkör árszabálybizottságának elnöke, a Segélyző Egyesület felügyelő bizottságának tagja.

Kállay Gergely: a váradi papnevelő intézetnek 1745-ben alapított nyomdájának volt első ügyvezetője. 1752-ben Debrecenbe került a városi nyomda provizorául.

Kalligráfia: a. m. szépírás.

Kallitípiá: fotográfiai másolóeljárás. A papirost vasoxidsókkal teszik fény érzővé; az előhívás ezüstnitrát, nátriumcitrát és ammóniák oldatával történik.

Kalmár Henrik: született 1870-ben, megh. 1933-ban. A pozsonyi Alkalay-nyomdában tanulta a betűszedést. Később Pozsonyban szociáldemokrata párttitkár volt s a Westungarische Volksstimme szerkesztője, Budapestre jöve, az itteni Volksstimme szerkesztőségében dolgozott.

Kalocsai érseki nyomda: Batthyány József gróf érsek alapította 1749-ben. Első technikai vezetője valószínűleg Royer Ferenc Antal volt. 1765-ben a kegyesrendiek kezébe került a nyomda; művezetői voltak: Wagner János József (1766), Neuner Frigyes szerzetes (1782-től 1797. június 2-ig) és Prandtner Lipót szerzetes, a matematika tanítója és képzett nyomdász (1799-től 1803-ig), 1803. január 1-től fogva Tomencsek János, a pesti Landerer-nyomda volt művezetője veszi bérbe 10 évre évi 200 forintért. Végre 1816-ban a nyomda megszűnik s vétel útján Trattner birtokába kerül, ki azt fővárosi üzletével egyesíti.

Kalotípiá: egyszerű fotografáló eljárás.

Kamera obszkura (camera obscura): 1. Fotográfia és Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Kammersberger Gyula: pesti betűöntő; l. Schmidl Károly.

Kanavász: négyszögletes recéjű vászonszövet, némely fajtáját könyvek bekötésére is használják.

Kancelláriák írásművészete: a 15. században érte el csúcspontját. Kancellária volt az ókortól kezdődően minden fejedelmi udvarban, s az adománylevelekben stb. igen érdekes és gyakran művészies emléket láthatjuk az illető korok betűstílusának.

Kancelláriás nyomdabetűk (németül: Kanzleischrift): a 18. században keletkezett elnevezés a fraktúr típusnak egy cifrázattal túlterhelt változatára.

Kanon: 36 pontos betűnagyság. Az elnevezés nyilván onnan származik, hogy ilyen tárgyú könyvet nyomtattak véle. A régiebb nemet «kleine Kanon» 32, a «grobe Kanon» pedig 40 pont volt.

Kaosztípiá: tipográfiai alapnyomati lemezeket adó stereotípiái eljárás. Vízzel megnedvesített itatóspapirost teszünk az öntőpalackba, s hosszú rúdra erősített öntőkanállal öntjük beléje a betűfémeket. Így olyanforma lemezeket nyerünk, mint a szelenotípiával.

Kapcsoló jel (accolade, { }): több sornak összefoglalására szolgálnak. Vannak egyetlen darabból öntöttek is, de tagadhatatlanul az összeszedhetők a praktikusabbak.

Kapi Gábor: tudós jezsuita, a nagyszombati nyomdának huzamosabb időn át volt prefektusa, vagyis igazgatója a 18. század elején. Megh. 1728-ban.

Kapitális betűk: a régi rómaiaknak főleg a kőbe vésett föliratokon használt verzálisai; körülbelül megegyezik azzal a mai betűtípussal, amelyet a tipográfus «román medievális verzális» néven ismer. A régi könyvekben és diplomákban jobbra csak cím- és fejezetkezdő sorokul alkalmazták; a könyv szövegbetűje általában az unciális volt.

Kapitälchen: a latin betűk egyik fajtája, amely a verzálisok (nagybetűk) formájára van öntve, de a betű képe nem nagyobb, mint a kurrensé (kis betű). Legtöbbször verzális kezdőbetűvel használják.

Kapronczai Nyerges Ádám: l. Nyerges Ádám.

Kapy Gábor: a kilencvenes években Eperjesen, Kassán, majd Budapesten dolgozott betűszedő. «Panaszom» című költeményes kötete, egy színdarabja és a fölvidéki lapokban elszórt sok jó verse látott még 1900 előtt napvilágot. 1908 körül Amerikába vándorolt.

Karacs Ferenc: rézmetsző és térképész, szül. 1771-ben, megh. Pesten 1838-ban. Mint debreceni tanuló megtanulta a rézmetszést s 1813-ban Teleki László gróf támogatásával kiadta Magyarország térképét négy lapon, majd 1830-ban Európa térképét 24 lapon.

Karádi Pál (székesfehérvári): unitárius pap, később alföldi püspök, jeles nyomdász. 1569-ben Abrudbányán nyomtatott, amint ezt egyetlen, híres nyomtatványa, a «Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról» című műve bizonyítja.

Karai László: budai prépost, az első magyarországi nyomda megalapítója, a somogy megyei Kara helységből való volt. 1455-ben a bécsi egyetem deákja lett, majd az egyházi pályára lépett. Ekkoriban került a királyi kancelláriába. Mátyás királyt több útján elkísérte, így 1467 augusztusában is és a király szeretetét és bizalmát teljes mértékben megnyerte. 1468 elején budai prépost lett, 1470 elején az alkancellári tisztségre nevezte ki a király, 1470 nyarán pedig követül Rómába küldte. Római tartózkodása idején ismerkedett meg a könyvnyomtatással Sweynheym (l. o.) és Pannartz (l. o.) nyomdájában, átlátta annak roppant jelentőségét és mert jó magyar ember is volt, ennek a művelődési lehetőségnek az áldásában a maga magyar népét is részesíteni kívánta. A római nyomdának egyik alkalmazottjával, a valószínűleg német származású Hess Andrással (l. o.) egyességet kötött és meghívta Budára, hogy alapítson ott nyomdát, magára vállalván a költségek teljes fedezését. A nyomda felszerelése kétezer ezüstforintjába került a tudós papnak. 1473 pünkösd ünnepére készült el Hess a Budai Krónikával, amelyet Karai Lászlónak ajánl szépen megírt dedikációs levelében. Karai László valóban megérdemli, hogy mélységes szeretettel gondoljon rá minden magyar ember, főleg pedig minden igaz magyar nyomdász. Fraknoi Vilmos mutatta ki, hogy Karai Lászlót illeti meg a könyvnyomdászat hazánkban való meghonosításának dicsősége és nem Geréb Lászlót, mint addig hitték. *ká*

Karancsi György: 1661-ben vette át Fodorik Menyhért örököseitől a debreceni nyomdát. Nyomtatványai annyira piszkosak, hogy az ócska, pecsétvető betűt sokáig Karancsi-betűnek hívták.

Karátsony Imre: szül. Székelyhidán 1889-ben. Felszabadult Nagyváradon 1908-ban. Több vidéki városban dolgozott mint betűszedő. 1911-ben gépmesterré minősíttette magát Debrecenben, ahonnan 1912-ben Budapestre költözött, 1914-ben belépett az Athenaeum testvérvállalatához, a Grafikai Intézet Rt.-hoz, majd mint rotációs gépmester átlépett az Athenaeum nyomdába, ahol 1918 óta mint művezető dolgozik. 1936-ig a Grafikus Művezető szerkesztője.

Karbantartás: l. Gépek karbantartása.

Karc (a mélynyomtatásban): lásd Rákelsávok.

Karcoló gép: a litográfiában karcolásra és vonalzásra használják. Négyoszlopos keretbe szerelt kettős gép. Alsó felében a litográfiai kő befektetésére való, itt minden irányban tologatható szánt látunk; e fölött pedig egy szintén bármely irányban eltolható karcoló-tű apparátusát.

Karcoló-tű: a rézkarcos művésznak és véső litográfusnak fő-fő szerszáma. Ceruza vastagságú, de a grafitpálcika helyett egy acél drót van beléeresztve, amelynek hegyét a szükséghez képest különböző formára köszörülik.

Karcsú Arzen: egyháztörténeti író. Többek közt írta: «A váci könyv nyomdászat története» (1875).

Karenc-idő: l. Carentia.

Karikatúra (olasz) a. mint torzkép.

Karletzky Lőrinc: a nagyszombati nyomda szedője; a nyomda Budára helyezése után Fiúméba ment, s ott megalapította a város első tipográfiáját 1785-ben.

Karolingi írás: a Nagy Károly frank császár udvarában divatozott írás; a római egyenesen álló minuszkulákból fejlődött ki. Nehézkes olvasású, különös ritmusú írás.

Károlyi István: királyi táblai ügyvéd, Trattner Mátyás veje. 1828-ban vette át apósa jelentékeny, több mint száz munkással dolgozó tipográfiáját és amelynek «Trattner-Károlyi nyomda» volt a neve 1867-ben való megszűntéig. Károlyi István 1840-ben országgyűlési követe volt Pest városának. Az első gyorsajót ő hozatta Pestre 1838 körül, s 1840-ben gőzerőre rendezte be a nyomdáját. 1863-ban halt meg.

Kárpitnyomtatás: l. Tapétanyomtatás.

Karrikatúra: l. Karikatúra.

Kartofília: a. m. képes levelezőlapok gyűjtése.

Kartográfia: térképkészítést jelent.

Kartón: több papirosív összeragasztásából áll elő. Eszerint van kétszeres, háromszoros, négyszeres stb. kartón. A minőséget az összeragasztott ívek minősége határozza meg. A kromó-kartónon a felső réteg fölülete krétázva van. A szokottabb kartonnagyságok nagyságát milliméterekben és cicerókban l. a 361. oldal táblázatán.

Kartotéka (gör.): följegyzések, címek stb. gyűjteménye egyes lapokon, betűrendben vagy szakok szerint csoportosítva.

Kartotípiá: a. m. magasnyomtatásos úton való térképkészítés.

Kártya: l. Játzókártya.

Kártyafestők: a nyomdászok ősei, akik rajzolt, majd kontúros fametszetekről készült játzókártákat színezték. Ulm városában 1410-ben már céhforma egyesülésük volt a kártyacsinálóknak és kártyafestőknek, akikhez 1441-ben a formametszők is csatlakoztak.

Kártyagyár: l. Piatnik Ferdinánd.

Kassai András: a csíki kolostor legelső könyvnyomtatója 1676-tól kezdve.

Kassai jezsuiták nyomdája: a 17. század hetvenes éveiben alapították; mintegy fióknyomdája volt a nagyszombatinak.

Kassai Pál: 1686-tól 1696-ig volt a debreceni városi nyomda vezetője.

Kassai városi nyomda: 1635 körül került a város tulajdonába a korábban Schultz Dániel birtokában volt tipográfia. A város tanácsa Gevers, másként Kompaktor Bálintot bízta meg a tipográfia kezelésével, aki később meg is vásárolta a műhelyt.

Kassza-skonto: a. m. készpénzfizetés esetére való árendedmény.

Kastenbein-féle szedőgép: tulajdonképpen egy tüdőbajos német betűszedőnek volt a találmánya, aki még halála előtt közölte terveit Kastenbein kasseli kereskedővel, s ennek aztán sikerült a közlés alapján a gépet megszerkeszteni. A gép kezeléséhez négy munkás kellett: egy aki billentyűz, egy aki kizárja a sorokat, egy aki oszt, s egy segédmunkás, aki a minduntalan kiürülő lapos betűtartó csöveket kicserélgeti. Ezen csövekből sorzódnak a betűk a négy soros klaviatúra gombjainak nyomogatása következtében egymás mellé. A géppel bárminő nyomdai betű szedhető; külön-szignatúras öntés nem kell hozzá. Az osztógép tulajdonképpen szintén szedőgép, amennyiben az osztás kézzel történik, s a gép csupán rendbe rakosgatja a betűket, hogy a lapos betűtartó csöveken át a szedőgépbe juttathatók legyenek. A Kastenbein-féle szedőgépet főleg Dániában és Angliában használták; magánál a londoni «Times»-nél 28 darab volt belőle működésben, egészen 1908-ig, mikor a Monotype, majd meg a sorokat öntő gépek kerültek helyükbe.

Katalikotípiá: fotográfiai másolóeljárás.

Katalógus (gör.): jegyzék; könyvjegyzék, gyakran árjegyzék is.

Katalógusok szedése: l. Oszlopos szedés.

Katatípiá: egy tisztán fotográfiai eljárás elnevezése.

Kategóriák: l. Spárták.

Katholikon: l. Catholicon.

Katits Antal: szül. 1848-ban, megh. 1918-ban. Tördelő volt a Franklin-Társulat nyomdájában. 1893-ban főleg az ő buzgólkodására alakult meg a «Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíj-Egyesülete», amelynek vezetésében mindig nagy számmal voltak nyomdászok is. Az Egyesület első elnöke Katits volt; 1904-ben igazgatóvá választották.

Katód: a galvanoplasztikában az áramot kivezető, negatív fémsarok.

Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány-Egyesülete: lásd Sajtóegyesületek.

Katolikus kötés: a 16. században így nevezték a könyvek olasz-francia ízlésű kötését. Az olaszok és franciák hagyományos könyvszeretete ugyanis a lehető legszebb köntösben kívánta látni kedves szellemi csemegéit. Azonban a németeknél és angoloknál ezzel szemben a komor puritánizmus a könyvek külsején is megnyilatkozott. Ezért az utóbbiakat «protestáns kötésűeknek» hívták.

Katonai térképek: ezek fő-fő lemezeit a heliográfia útján állítják elő, amely mélynyomtatásos formát ad. A tónusok most általában offset-sajtón készülnek.

Kauder Vilmos: zsolnai nyomdász 1713-ig.

Kaym Orbán: budai könyvtáros az 1503. és 1519. évek között; ő látta el külföldről behozott templomi szertartáskönyvekkel az itteni katolikus papokat.

Kefer Heinrich: l. Helye.

Kék hétfő: a korábbi századokban a német nyomdászoknál meglehetősen elterjedt szokás. A napi munkaidő szabályozása és az ivószokások tüneteinek következtében ma már alig fordul elő.

Kék László: jóhírű rosznyói nyomdász a 19. század negyvenes éveitől kezdve. 1855 körül átköltözött Balassagyarmatra.

Kék szín: a leghidegebb és egyszersmind legjobban bemélyedő szín; természetes feketeségtartalma a legnagyobb valamennyi tarka szín között. Mesterséges világításnál rendszeren sötétebbnek látszik, a fehérrel derített árnyalata pedig világosabbnak. Ez a tulajdonsága a festői művek kiállításain sok zavart okozhat. Hatása a szemre nyugodt és kellemes és ezért nagyon sűrűn használják a többi szín megtörésére.

Keller Gottfried: német föltaláló. 1845 körül fenyőfából előállította a cellulózt, amely most a papirosnak a legfontosabb alkotó része. Kellert a maga sikeres kísérleteire a rongyanyagnak már akkortájt is igen erősen érezhető hiánya készítette.

Kellősítés (betűmatricáé): A betűmatrica anyagául felhasznált négyzet alakú vörösréz- vagy vaspálcika a patricával történt besajtolása következtében deformálódik. Úgy az ilyen, mint pedig a nikkel- vagy a vörösréz-szemes, cinkkel körülöntött matrica-pálcikát mind a hat síkján gondosan és pontosan meg kell munkálni. Hosszirányban mind a négy síknak pontosan párhuzamosnak, oldalsó irányban pedig derékszögűnek is kell lennie, amellet az elmélyített képfölületet és annak fekvését a megmunkálásnál a matrica oldalsíkjával párhuzamos helyzetbe kell hozni. Mindezekon kívül a képfölületnek egyöntetűen pontos mélységűnek, magának a matricának pedig a képhez mért vastagságúnak, valamint méretre szabott hosszúságúnak kell lennie. A kellősítési munkálatoknál, melyek részben marógépek igénybevételeivel és – reszelők segélyével – kézzel végeztenek, ezeket a szabályokat a vele foglalkozónak mind figyelembe kell vennie, mert enélkül nem lehetne a betűképnek derékszögű nyomtató-fölületet adni, de meg a kép helyzete, fekvése is bizonytalan lenne. A munkálatok ellenőrzésére sík-, vastagság-, párhuzam-, derékszög, mélységmérő és egyéb műszerek is szolgálnak. *ls és ta*

Gépmesteri szempontból kellősítés annyi, mint a kliséknek a nyomtatáshoz való előkészítése. Mielőtt a formát beemeljük vagy arról levonatot készítünk, a beállított dúcok magasságáról kellőképp tájékozódunk kell. Szóval egyenkint megvizsgáljuk azokat. Szükséges, hogy a képnek alsó tere, vagyis alapzata egész terjedelmében vízszintesen álljon. Sok gépmesternek az a szokása, hogy ha a kép mozog, egyszerűen csak a sarkokat rakja alá, nem számolva azzal, hogy a nyomóhenger egész súlyával nehezedik a dúcra s így könnyen okozója lehet a dúc nyomtatás közben való mozgásának, valamint a körötte levő szedés spízselésének. Gyakran előáll az az eset is, hogy az egyengetés ezáltal más helyzetbe jut s használhatatlanná válik.

Kelmscott Press: Morris Vilmostól 1891-ben Londonban alapított kisdéd nyomdaintézet. A modern könyvnyomtatásra vonatkozó törekvések innen indultak ki. Kézi sajtóin nyomtatta Morris az ő világszerte híres könyveit.

Keményítő csiriz: l. Ragasztó-szerek.

Kemény ólom: az olyan ólom, mely már 14–20% antimonnal van ötvözve.

Kémiai nyomtatás: a. m. litográfia.

Kemiglífia: Palmer glifográfiaját a maga idejében kemiglífiának is nevezték.

Kemigráfia: összefoglaló neve a nyomtatólemezeket készítő eljárásoknak. L. Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Kemitípia: a dánországi Piil Károly találta föl még az 1843. esztendőben. Könyvnyomdai lemezeit eléggé körülményes módon állította elő: a maratóalappal bekent fémlmezbe bele-

karcolva a rajzot, ezt mélyre maratta; ezután – mint ő maga mondta – a rajz mélyedéseit valami saválló fémmel, úgy látszik bizmúttal, töltötte tele, majd pedig e körül mindent elmaratott.

Kempe-matricák: 1. Stereotípiá.

Kence: a nyomdafestékek kötőanyaga. A fekete festékeknél ez részben tiszta lenolajkence, részben pedig lenolaj- s gyantaolajkencének keveréke, avagy csupán gyantaolajkence. A jobb akcidenz-, ábra- meg dísznyomtató festékek tiszta lenolajkencével készülnek, minthogy az egyébfajta kencék ezeket a festékeket nehezebbekké, fénytelenebbekké tennék, míg az ujság és műfestékeket tisztán lenolajkencével nem lehet előállítani, mert az előállításuk egyrészt drága volna, másrészt meg nem is felelnének meg a céljuknak, mert hiszen e festékeknek lazább állapotúaknak kell lenniök, mint aminők az ábra- és dísznyomtató festékek. A német «kurze Farben»-nek nevezi őket, mert az ezekhez a festékekhez használt kencék «rövidek», vagyis meregetéskor nem eresztenek hosszú szálát. Az ilyen rövid- avagy hosszúszájú kencének nagy jelentősége van a különböző nyomtatási eljárásoknál. Minél könnyebb, finomabb a porfesték, annál vékonyabb, illetőleg rövidebb szálú lehet a kence; minél durvább struktúrájú, nagyobb súlyú a porfesték, annál erősebb, hosszabb szálú, tapadósabb lehet a kence. A fekete festékeknél ellenkezőleg: minél durvább és közönségesebb a korom, annál gyöngébb kencét kíván, míg a finomabb kormok erősebb kencében dörzsölendők.

Kenderpapiros: jórészt tisztán fehérítetlen cellulózból készült, vékony (35–40 gr súlyú) sárgás színű, simított, keményfogású papiros, melyet átírókönyvek, továbbá számla- és iratmásolatok céljára használnak. *df*

Kénes-festékek: 1. Festékkeverés.

Kenőolaj: Származásukhoz képest növényi, állati meg ásványi olajokat különböztetünk meg. A két előbbi olajfajta nem felel meg teljesen a nyomdai célnak: rövid időn belül meggyantásodnak, a fémet megtámadják, s ezenkívül még a hőmérsékleti változásoknak is nagy hatásuk van rájuk. Kenő-célokra tehát az ásványolajak a legalkalmasabbak. Ezeket kő- meg barnaszénből, valamint turfából desztillálás útján állítják elő. A desztilláció nyomán visszamaradt melléktermékek képezik a tulajdonképpeni kenőolajokat. Ezek egyrészt olcsók is, másrészt pedig a hőmérsékleti változásokat is kitűnően állják. Esetről esetre változó kémiai összetételüktől függ a speciális tulajdonságuk, illetőleg a sűrűn folyós vagy híg voltak. Ezért kenőolaj vételekor nemcsak az általános jó minőségre, hanem a használati célra is tekintettel kell lennünk. Sűrű olaj használata pl. könnyebb tengelyeknél nincs helyén, hígabb olaj viszont az erősebben terhelt csapágyakhoz való használatra alkalmatlan. A kenőolajok használhatósága tekintetében való megvizsgálása tulajdonképpen a kémikusok dolga volna, de annyira-mennyire a könyvnyomtató is megítélheti a jóságukat és kiadósságukat. Fekete pléhlapot kissé ferdén állítunk, s néhány csöpp olajat csurgatunk rajta végig a megvizsgálásra vett különböző fajtákból. A legértékesebb és legtovább folyékonyan maradó olajfajta adja a leghosszabb csurgási vonalat.

Kenyérírás: csúnya germanizmus, a német «Brotschrift» szolgai fordítása. A német azért nevezi már századok óta így a könyv- vagy szövegbetűket, mert ezeket használják leggyakrabban, s így ezek juttatnak bennünket kenyérhez.

Képek elhelyezése: 1. Illusztrációk

Képesítés: Az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott Ipartörvény módosításáról szóló 1922. évi XII. tc. I., az iparüzésről szóló részének I. fejezet 1. §-a szerint: «Az az ipar, amely kézművesjellegénél vagy a munka természeténél fogva csak megfelelő szakképzés, hosszabb gyakorlás útján sajátítható el, s amelynek gyakorlása az ebben a törvényben megállapított igazoláshoz van kötve, képesítéshez kötött ipar». Az 1922. évi XII. tc. ez alapon a grafikai iparokat is a képesítéshez kötött iparágak közé sorolja. Az említett igazolás a törvény 89. §-a

alapján az ott meghatározott tanidő kitöltésére, továbbá a törvény 19. § 2. pontja alapján arra terjed ki, hogy a tanidő eltelte után a képesített ipart önállóan üzni kívánó, valamely szakbavágó üzletben vagy üzemben legalább 2 évig szakbavágó munkát végzett. A grafikai iparokra nézve a tanidő tartamát az 1925. évi 62924/XII. sz. K. M. rendelet külön szabályozza, amennyiben azt a tanonc iskolai képzettségéhez mérten 2–4 évig terjedően állapítja meg. *mk*

Képirás: a gondolatközlés kezdetleges módja; az amerikai indián, a mexikói toltékeknek, aztékeknek könyvtáraik, állami levéltáraik voltak ilyen képiratokból. A Kr. e. harmadik évezredben a kínaiaknál is igen el volt terjedve. A képiratok különben meglehetősen hasonlítanak a kicsiny gyermek rajzaihoz.

Képletek: l. Matematikai szedés.

Kerámiai nyomtatás: annyi mint a beégetésre szánt lehúzó-képek előállítás; ezek most speciálisan berendezett üzemekben készülnek. Az efféle képekhez ugyanis festékekül többnyire olyan fémkompozíciókat használnak, amelyek tulajdonképpen csak a későbbben következő beégetés során kapják meg a színüket. Gyakran a nyomtatás többszörösen is történik, hogy a festék rétege vastagabb legyen, s ezenfölül közben-közben porozzák is a nyomtatokat. A kerámiai nyomtatás további munkafolyamata az, hogy a megszáradt lehúzó-képeket velencei terpentinnel s gyantaoldattal ragasztják, majd gumihengerrel rögzítik az illető porcellántárgyra, mely aztán egy arravaló kályhába kerül, ahol a festékréteget elválaszthatatlanul beleégetik a fölületébe.

Kérdőjel: a kérdést jellemző írásbeli jel. Rendesen a mondat után áll, ami – Simonyi szerint – logikailag semmikép sem igazolható, tekintettel arra, hogy a kérdő mondat hanglejtése egészen más és így fontos lenne már a mondat olvasásának kezdetekor tudni, vajjon kérdő-e vagy sem. E feltűnő anomália a spanyoloknál helyes megoldást nyert, mert azok a kérdőjelt a kérdő mondatnak elején is, végén is kiteszik (az elején felfordítva). Néha rekeszjelben megkérdőjelezünk valamit aminek kétes voltára akarjuk felhívni az olvasót.

Kéregpapiros: l. Papiroslemez.

Kerékhajtó: régebben azokban a nyomdákban, hol nem mechanikai erő, hanem emberek hajtották a gyorsajtót: ezeket kerékhajtóknak nevezték: a motorral hajtott gyorsajtók segéd munkásai már formahordó nevet kaptak. Újabban szélteben a «segéd munkás» elnevezés a szokásos.

Kerekotzki Ferenc: 1555 körül nyomtatott magyarnyelvű könyveket Krakkóban.

Keresdi nyomda: Bethlen Elek állította föl 1683-ban a család ősi várában, hogy elhalt bátyjának történelmi művét kinyomtassa. A nyomda tipográfusa Székési Mihály volt.

Kereskedelmi grafika (a német Gebrauchsgraphik rossz fordításaképp használati grafikának is mondják): a grafika mind nagyobb jelentőségre jutó modern ágazata, amelynek – elnevezéséhez képest – a reklám és kereskedelmi propaganda a fő-fő tárgya.

Keresztcsík (a mélynyomtatásban): l. Rákelsávok.

Keresztvágógép: a papirosgépről lekerülő tekercseknek ívekre való felvágására szolgál. Újabb típusai hengeres késekkel vannak ellátva és egyszerre több alaknak felvágását is lehetővé teszik.

Kertbeny Károly: családi nevén Benkert Károly, szül. 1824-ben, megh. 1882-ben. Hányatott életet élt, mint könyvkereskedő is működött, nagy irodalmi és műfordítói tevékenységet fejtett ki, magyar írókat (elsősorban Petőfit) megismertette a külfölddel és könyvészeti munkákat is írt («Magyarország legrégibb drámai irodalma»; «A magyar és nemzetközi irodalom könyvészete»; «Magyarországi német könyvészet 1801–1860»).

Kertész Ábrahám (szenci): 1640-ben állította föl nyomdáját Nagyváradon, Bethlen István gróf bőkezű támogatásával. Termékei a Hollandiából hozatott szépmetszésű betűk s a tiszta nyomtatás révén előnyösen váltak ki az abban az időben hanyatlófélben levő többi nyomda munkái közül. 1660-ban, mikor a török ostrom alá fogta Nagyváradot, Kolozsvárra, majd pedig (1663) Nagyszebenbe költözött, hol 1667-ben meghalt.

Kertész Árpád: könyvnyomtató, Budapesten született 1871. jún. 23-án. Nyomdászpályáját atyja, Kertész József nyomdájában kezdte meg 1888 nyarán tett érettségi vizsgái után; tanoncéveit is ott végezte és kitűnő nyomdász-atyja kívánságára résztvett a nyomda minden munkájában, méltó alapot nyervén így további nyomdászpályájára. Édesatyjának 1895-ben bekövetkezett halála után az alapító nemes nyomdászfelfogásának szellemében vezette tovább öccsével, Loránddal együtt az akkor már negyedszázad óta létező nyomdavállalatot, amely az első és éveken át az egyetlen volt, amely munkásainak (1903 óta) fizetési szabadságot adott. 1917 november havában Légrády Ottó dr. meghívására elvállalta a Légrády-nyomda vezetését. Sok jó nyomdász került ki keze alól. Megírta atyja életrajzát, tömértelen új adattal gazdagítván nyomdásztörténelmünket. A Főnökegyesületnek megalapítása óta tagja, jelenleg társelnöke, 1910-ben résztvett a munkaidő- és munkabérszabályzat alapvető nagy tárgyalásaiban és azóta is tagja a közös tárgyaló bizottságnak. A nyomdász- és öntő-békéltető, valamint a lapbizottság elnöki székében igazságszeretettel és pártatlanságával hosszú idő óta végez érdemes munkát, «Az írás megszületésétől a fényszedőgépig» című kultúr- és nyomdásztörténelmi hatalmas műve a «Sajtó» című folyóiratban jelent meg folytatásokban. Elnöke volt a Budapesti Sokszorosítók Ipartestületének is néhány évig és ez idő alatt megteremtette és megalapozta az azóta is derekasan működő szakirányú tanonciskolát. E könyvünk egyik szerkesztője.

Kertész József: könyvnyomtató, a modern magyar nyomdászat egyik megteremtője, szül. Győrött 1837. április 30-án, megh. 1895. december 27-én. Nyomdászpályáját 1848. június 1-én kezdte a Beimel J. és Kozma Vazul-féle nyomdában, ahol 1852. szeptember 6-án felszabadulván, 1854. december 81-ig működött mint segéd. Rövid időre az Emich-nyomdába lép át, majd pedig visszatér Beimel és Kozmáékhoz, ahonnan még 1855-ben elmegy Bécsbe és a Sommer Lipót-nyomdában 1½ évig, majd 1¾ évig a mechitharisták nyomdájában dolgozik, kezdetben mint szedő, később mint korrektor. A mechitharisták nyomdáját és Bécsot otthagya, Pesten ismét az Emich-nyomdába lép be, ahol kezdetben mint szedő, majd mint korrektor működik; később a kiadóhivatal a «Sürgöny» c. hivatalos lap kezelését bízta rá. Kertész József 1863 elején nyitotta meg szakértelemmel berendezett nyomdáját. A kiegyezés idejébe megindult lapoknak nagy része nyomdájában készült, így: Rákosi Jenő és Kaas Ivor Reformja, Kecskeméthy Aurél Magyar Politikája, Huszár Imre Középpártja, Áldor Imre Hunniája, báró Podmaniczky Frigyes Hazánkja, Tótvölgyi Titusz Magyar Hirlapja, Helfy Ignác és Mende Bódog Nép-Zászlója, Kecskeméthy Aurél és Kovács Lajos Függetlenje és Vas Gereben Népbarátja. Nyomdáját 1878-ban eladta, de 1881-ben már újra nyomdát alapít mintaszerű berendezéssel. Az ő nevéhez fűződik ezen időből a mesterszedés megteremtése hazánkban. Élén részt vett a nyomdásztársadalmi mozgalmakban is és Emich Gusztáv lemondása után a Pesti Nyomdásztársulat (főnökök egyesülete) elnökévé választotta. A nyomdász-önképzőegylet könyvtárának alapját ő vetette meg. Halála után fiai, majd később unokái vezették a vállalatot, amely 72 évi fennállás után 1935 május végével megszűnt.

Készanyag-hollandi: lásd Hollandi foszlató.

Kész formátum: a 126.014/1930. KM. számú kereskedelemügyi miniszteri rendelet 2. § második bekezdése értelmében «a szabványokban megadott méretek alatt a kész papíráru (papiros, nyomtatvány, könyv stb.) méreteit kell érteni.» Készformátum alatt tehát a szabványméretek értjük, amelyek a már elkészített, feldolgozott papirosra, papirosárura vonatkoznak. (Lásd: Papír szabványosítás és Nyersformátum.)

Kétszín-nyomtatásos gyorsajtó: a lapos formáról nyomtató cilindres sajtók közé tartozik. A hetvenes években élte virágkorát. Akkoriban ugyanis még nyirkos papírosra nyomtatták a kalendáriumokat s egyéb színes nyomtatványokat, s a két színt egy munkafolyamattal lenyomtató gépekre a regiszter biztosítása okából volt szükség. Különböző háromféle típusa lehetséges és pedig: a) egyetlen stop-cilinderrel, b) két kéttúrás cilinderrel és c) egy kéttúrás cilinderrel, egy lapos meg egy hengeres formahordozóval felszerelve.

Kettős anasztigmát: l. objektív.

Kettős festékezés: l. Stop-rendszerű tégelyes sajtók.

Kettős gyorsajtó: kétcilinderes gép. Harminc-negyven év előtt még meglehetősen nagy számban voltak mindenfelé. Gyöngye oldaluk volt, hogy a formát minden nyomtatás előtt csak egyszer érte rajtuk a festék. Terhes volt ezenfelül az egyengetésnek kétszeres, vagyis két cilinderen való munkája is. Azóta a kettős gyorsajtók kétcilinderes fajtái általában eltűntek a nyomdák közül. Ide-oda lengő cilinderrel ellátott «reakciós» fajtáikat még ma is gyártják Bernben, s ott most «Winkler-sajtó» a nevük. Lengő cilinderrel dolgozó gépeket különben a legújabbkori ú. n. nyomtató automaták (l. o.) között is találunk.

Kettős könyvvitel: l. Könyvelés.

Kettős tégelyes sajtók: ezek a nagy formátumokat nyomtató tégelyes sajtók amerikai eredetűek s ma már teljesen kiszorultak a használatból Adams és Napier alkottak ilyeneket a 19. század első felében, később pedig, a nyolcvanas évek elején az oberzelli König és Bauer cég is megpróbálkozott e gépek egy új alakjával, a kettős tégelyes gyorsajtóval. Nagyjából e gépek a mi közönséges gyorsajtóinkhoz hasonlítottak, azzal a különbséggel, hogy nem henger eszközölte a nyomtatást, hanem jókora tégely ereszkedett le mindannyiszor az alája tolodott nyomóalapra, csak úgy, mint a kézi sajtón való nyomtatáskor. Annál a roppant nyomásfeszültségnél fogva, amelyet nyomtatás közben e gépeknek ki kellett fejteniök: nem is lehettek praktikusak.

Kéttúrás gép: eredetileg még König Frigyes találta föl, s a kilencvenes években Miehle Róbert chicagói gépgyáros elevenítette föl újra. E gépek folytonosan egy irányban forgó cilinderének működése olyan, hogy a fundamentum befelé vonulásakor végzi az első fordulását meg a nyomtatást, a visszavonulás idején pedig a második nyomtatást, ami közben a formáról fölemelkedik. A cilindernek e második fordulata nagyon előnyös a kéttúrás gépeknél kizáróan alkalmazott elül való kirakás munkájára, amelynél a friss nyomat elmaszatolódása teljesen ki van zárva, amennyiben az ívnek nyomtatott fele kivezetéskor sem szalagokkal, sem pedig a kirakó pálcikákkal nem érintkezik. A folytonosan forgó cilinder ugyanis az ívet kifelé hajtja. A kéttúrás gépek gyors járása következtében szükségessé vált egy olyan különleges festékező műnek megszerkesztése, mely a tömörebb festékek alapos szétdörzsölését és a forma kellő befestékezését a rendelkezésre álló idő rövideje mellett is biztosíthatja. Az elül való kirakásra szolgáló mechanizmus azonban nagyobb átméretű hengerek alkalmazását lehetetlenné teszi, s ezért a hengeres festék-eldörzsölést asztalival kellett kombinálni.

Keufer Auguste (1851–1924): a francia nyomdászszövetség főtitkára. 1935-ben Párizsban uccát neveztek el az emlékezetére.

Keverés: l. Festékkeverés.

Kevert szedés: az olyan, amelyben a folyószöveg típusán kívül egyéb betűféleség is előfordul, így kurzív betű, félkövér stb. is. Kevert színek: általában szokás megkülönböztetni tiszta és kevert színeket. Az előbbiek csoportjába tartoznak a telített színek, valamint a fehérrel derítették is, az utóbbiakéba a más-színű tarka pigmenttel avagy feketével kevert színek. A

német e kevert színeket «trübe Farben»-nek mondja, amit sokan «zavaros színek»-nek próbáltak fordítani. Ez az elnevezés azonban legkevésbé sem találó, mert hiszen a színkeverékeknek eme csoportjában olyan gyönyörű árnyalatokat találunk, amelyekre a «zavaros» jelzőt éppenséggel nem lehet ráhúzni. Ilyenek a különféle barna árnyalatok is.

Kezdőbetűk: a legtermészetesebb és leghálásabb könyvnyomdai dísz. Eredete a kódexek világában keresendő. L. Iniciálé.

Kézi betűöntőgép (kézi hajtású öntőgép): A kézi öntés módszeréből nyert tapasztalatok felhasználásával készítette Newyorkban 1838-ban ifj. Bruce Dávid első kézi hajtású betűöntőgépét, melyet nem sokkal később Laurids Brandt (Svendborg) tökéletesített. Németországban még további javításokat végzett a kézigépen Kisch és Küstermann. A két részből álló öntőkészüléket úgy erősítik fel két karra, hogy az a vele összeköttetésben álló hajtókar forgatására nyílik és zárul. Hasonló mozgást végez a harmadik irányban elmozduló, a készülék elé helyezkedő, egy kisebb karba foglalt matrica is. Minden a kéziöntésnél az öntő által végzett munkát a gép végez el. A hajtókar forgatásával a készülék zárul és ezzel egyidejűleg a beállított matrica mindig egyenlő állásban zárja a készüléket, s ugyanekkor a teljesen zárt készülék az öntőszáj elé illeszkedik, majd pedig a forgattyúkar további forgatásával feloldódik a dugattyú-húzó rugója és a készülék betűformáját erős nyomással kitölti a megolvasztott fém. A további forgatással megnyílik a készülék és a készüléken elhelyezett kivetőkampó kiadja a betűt, az öntést. A gép a forgattyúkarnak minden fordulataival egy betűt önt. Az öntvény szószerinti értelemben véve még nyers. Az öntőcsapját kézzel kell letörni, továbbá minden betűt törzsi és vastagsági oldalain meg kell csiszolni és végül sorzóra rakva egy tömeget, magasságra gyalulni. Ilyen gépen már a kezdeti időben napi 10 órás munkaidő alatt 8000–10.000, később pedig a gép tökéletesítése után 18.000–20.000 darab garmond betűt öntöttek. A kézi öntőgépeket kereskedelmi öntődékben csak nagyon ritkán veszik igénybe, mert ma már a legkülönbözőbb betűtípusok és díszítőanyagok öntését is komplett öntőgépen végzik. *ls és ta*

Kézi betűöntő készülék: Hogy milyen volt az első öntőkészülék, az csak a régi képes ábrázolásokból és fogytékos leírásokból következtethető. Ezek szerint ez két darab vas vagy bronz derékszögből állott, melyek egy bizonyos pontos magasságra voltak szerelve. A betűvastagság a két egymással szembe állított derékszögnek egymásba tolása vagy széthúzása által jött létre. E részek a kellő beállításban való rögzítése csavarok által történt. A készülékről az öntőcsapot adó részek még hiányoztak (lásd az ábrán az első öntési módot). A matricával úgy került érintkezésbe, hogy a készüléket az ólom vagy sárgarézmatricákra ráerősítették. És tovább következtetve, feltételezhetjük, hogy Gutenbergnek az eszközeiben is sikerült biztosítania eljárásának zökkenéstől mentes folyamatát. A későbbi, 16. és 17. században használt készülékeken már megtaláljuk az öntőcsapot képző részt, tölcséres része teljes betűszélességben fekszik a készülék lábrészének peremén (lásd az ábrán a későbbi alakot). Később a készüléknek öntőcsapot képző részei beljebb kerülnek, úgyhogy a zárt forma csaknem teljesen ketté osztódik, a tölcséres rész kisebbik nyílása a betű talprészének egyharmadára zsugorodik össze. Ez a harmadik megoldás megmaradt mind a mai napig, de nem nélkülözhetik ezt a modern betűöntőgépek sem. A századok folyamán még több javításon és tökéletesítésen ment keresztül, míg a mai matrica-kellősítésnél, meg ellenőrző öntéseknél használt kézi öntőkészülékek mechanizmusát elnyerte. A kézi betűöntő készülék a kézi gép megjelenéséig, kb. 1839-ig volt alkalmazásban. A készülék két fél részből áll, a csavarokkal fölerősített oldalvezető részekkel (pofákkal), melyek a készülék pontos összeilleszthetését biztosítják. A törzset adó magok csavarokkal vannak jó erősen lerögzítve. A betű vastagsága a pofák oldalirányában történő állításával változtatható. A matrica a pofák oldalrészén fekszik fel, rögzítése egy rugós pecekkel történik. A készüléket fával burkolták, hogy az öntő bal kezével foghassa, miközben jobb kezével egy kis öntőkanállal a folyékony fém a készülékbe önti.

Tömör öntést és kellő éles képet az öntő csak úgy kaphatott, ha a készüléket a matricarögzítő rúgó körívével a bal combjához ütötte. A fém megdermedése után a nyomórúgó feloldása által a kis bőrcsíkon függő matrica szabadabbá lesz és a készülék szétnyitható. Az öntés kiemelése a készülék burkolatára rögzített kampó segítségével történt, majd pedig a következő öntéshez a készüléket már újólag össze is lehetett állítani. Ilyen módon kellő gyakorlattal és megerőltetéssel napi 12 órai munkaidő alatt 5000 darab betűt is öntöttek. *Is és ta*

Két színt mutató festékek: I. Könyvnyomdai festékek.

Kézi-merítésű papiros: I. Papirosgyártás.

Kézi matrica: azok a szedőgépmatricák, amelyek a rendes folyószedésnél ritkábban fordulnak elő és mivel a magazinban (Typograph-gépnél a kosárban) nincs hely a számukra, azon kívül tartatnak. Szükség esetén kézzel kell ezeket a kézi matricákat a gépbe helyezni, amiket azután a gép osztószerkezete kiválogat és nem a magazinban, hanem egy külön erre a célra készült helyen gyűjt össze. A kézi matricák rendszerint az idegen ékezetes betűk, a különféle matematikai, számtani és egyéb jelek. A magyarban még a hosszú ékezetes verzális betűk is ilyen kézimatricák. *ge*

Kézai-kódex: Kézai Simon mester, Kun László udvari káplánja krónikájának egy másolata a 15. századból; most Bécsben van. Vörösbetűs címsorok meg kékre pingált gyönyörű nagy iniciálék díszesítik.

Kézi matricák: a szedőgépek billentyűzetéből hiányzó, de olykor mégis szükséges matricák (például francia ékezetes betűk, törtszámok és némely matematikai jelek). A billentyűzettől jobbra, egy kis ládikában tartjuk őket.

Kézírási betűtípusok: főleg a múlt század vége felé a könyvnyomtatásban igen népszerű, többnyire alávágásos öntött betűk. Különböző minden betűfajtának kézírás az őse. Az első kurzívot Petrarca kézírása nyomán vésette Manuzio Aldo a 16. század elején; a bécsi Trattner 1787. évi betűskönyvében már fraktúr kézírási betűt is találunk.

Kézirat: így neveznek minden nyomtatás végett a nyomdába adott dolgot. A «Kézirat gyanánt nyomtatva» jelzés (pl. színműveken) azt jelenti, hogy a nyomtatvány nem a nagy közönség számára készült. E jelzés ez esetben egyszersmind azt is jelenti, hogy a kiadó tulajdonjogát fönntartja.

Kézirat kiszámítása: mindennapos föladat a nyomdákban. A faktor vagy tördelő megállapítja, hogy egy írott oldal a nyomtatásban mennyit ad, s ennek alapján könnyen kiszámítja, hogy mennyi lesz a – mondjuk – 200 oldal terjedelmű kézirat szedése. Ennek egyszerűbbé és biztosabbá tételére oly u. n. kézirat-kiszámítási táblázatot tartunk kéznél, aminő itt látható.

Ha az írott sor ad	Nyomtatott sort	Akkor								
		10	20	30	40	50	60	70	80	100
		írott sor ad nyomtatásban								
2 =	1	5	10	15	20	25	30	35	40	50
	3	15	30	45	60	75	90	105	120	150
	4	20	40	60	80	100	120	140	160	200
	5	25	50	75	100	125	150	175	200	250
	6	30	60	90	120	150	180	210	240	300
3 =	1	3,3	6,6	10	13,3	16,6	20	23,3	26,6	33
	2	6,6	13,3	20	26,6	33,3	40	46,6	53,3	66

	4	13,3	26,6	40	53,3	66,6	80	93,3	106,6	133
	5	16,6	33,3	50	66,6	83,3	100	116,6	133,3	166
	6	20	40	60	80	100	120	140	160	200
4 =	1	2,5	5	7,5	10	12,5	15	17,5	20	25
	2	5	10	15	20	25	30	35	40	50
	3	7,5	15	22,5	30	37,5	45	52,5	60	75
	5	12,5	25	37,5	50	62,5	75	87,5	100	125
	6	15	30	45	60	75	90	105	120	150
5 =	1	2	4	6	8	10	12	14	16	20
	2	4	8	12	16	20	24	28	32	40
	3	6	12	18	24	30	36	42	48	60
	4	8	16	24	32	40	48	56	64	80
	6	12	24	36	48	60	72	84	96	120
6 =	1	1,6	3,3	5	6,6	8,3	10	11,6	13,3	16
	2	3,3	6,6	10	13,3	16,6	20	23,3	26,6	33
	3	5	10	15	20	25	30	35	40	50
	4	6,6	13,3	20	26,6	33,3	40	46,6	53,3	66
	5	8,3	16,6	25	33,3	41,6	50	58,3	66,6	83

Kézi szedés: a gépszedéssel ellentétben, öntödei betűknek egymás mellé rakosgatása útján előálló szedés.

Kéziszedők Köre: alakult 1930-ban a kéziszedők különleges érdekeinek védelmére. 1935-ben bevezette a munkanélküliek segélyezését. Első elnöke Propper Jenő volt, mostani elnöke: Gisztl Pál, titkára: Kramer Dezső.

Kézi sajtó: fából vagy vasból való nyomó gépezet. Két fő rész különböztethető meg rajta: a taliga a fenéklappal (fundamentum), az a rész, melyre a szedést helyezik s a nyomótalp (tégely), mely a fordító rúd segítségével bizonyos határig leereszthető. A taliga forgattyúval való hajtás következtében előre és hátra mozog; a rajta levő szedést kézi hengerrel festékezve, ráhajtják a nyomtatópapirost magában foglaló sajtófödőt (fedőlap), mire a taligát a nyomótalp alá gördítik, s ennek leeresztésével megtörténik a nyomtatás. – Gutenberg az ő faszajtóját legalább öt-hat esztendei kísérletezés után alkotta meg; e sajtó annyira tökéletes volt, hogy egészen a 19. századig használatban maradt. Mindössze a németalföldi Blaeu és a párisi Didot javítottak rajta egyet-mást. A 19. század elején már terjedni kezdett Stanhope lord vasból való kézi sajtója, s nyomában egész sora keletkezett a jobbnál jobb, többnyire angol meg amerikai gyártmányú vassajtóknak. Amerikaiak voltak: a Ruthwen- és a sasos Columbia-sajtó; angolok: a Cooper-, Hopkinson-, Cogger- és Hagar-féle kézi sajtók. Uralmuk azonban nem soká tartott, mert a König Frigyes-től föltaalált gyorssajtók már a 19. század harmadik negyedében teljesen kiszorították őket. Azóta csak nagyobb nyomdákban használatosak, még pedig próbalenyomatok készítésére.

Kézi színezés: az az eljárás, amikor egyszínű klisényomatokat vízfestékkel – szabadkézi úton vagy bádóg- vagy papirossablónok segédelmével – kiszínezzünk. A színes nyomtatás elterjedése óta általánosan alkalmazták; a párizsi divatlapok képeinek jórésztét még ma is ilyen módon színezik.

Kézvédők: a téglyes sajtókon egyre-másra történő balesetek már régebben is szükségessé tették bizonyos védelmi szerkezetek alkalmazását. Ezek legegyszerűbbike egy a téglya felső részére szerelt vaskengyel, amely a téglyának lecsukódása előtt a berakó munkás kezét eltolja a veszedelemes helyről. A legbiztosabban működő kézvédő szerkezet olyan, amely rögtönösen elállíthatja a nyomtatást; az ily szerkezet azonban nem minden téglyes sajtóra alkalmazható. A Viktória-sajtókon egy a téglya meg a henger-szán között lógó rácsozat védi a munkás kezét balesettől. A téglya csukódásakor a rácsozat leereszkedik a téglya széléig, mindössze keskeny rést hagyva ott szabadon; ha a munkás keze oda közbekerül: a sajtó azonnal megáll. Ha a kézvédő rácsozatot leveszik a Viktóriáról: a gép el sem indítható. A Phönix sajtókon egy a fundamentum elé szerelt kengyel óvja meg a munkást az elszerencsétlenedéstől; ennek érintésére a kritikus pillanatban ugyanis a lendítő kerék kikapcsolódik és a gép működése egyszerűen megszűnik.

Khor Gyula: l. Wein János.

Kiadódás (Aussatz): a gyorsajtó nyomóhengerének vagy a téglyának az a tökéletessége, hogy a papírost még az egyengetés előtt is egyenletesen nyomtatja a formára (guter Aussatz). Ha pedig a forma közepe tája nem nyomódik le (schlechter Aussatz), a gyorsajtó nyomóhengerének megfelelő helyére papírosfoltokat kell ragasztanunk, kézi sajtónál pedig a formát takaró földbe papírosíveket rakunk.

Kicsinyítés: a betű fotográfiai vagy pantográfval való erős kicsinyítés következtében gyakran elveszíti az eredeti karakterét: néhol a vonalak torlódásától aránylag erősebbé válik a betűnek ez vagy amaz a része, másutt szinte elvesznek a vonalak. Épp ezért a fotografikus szedőgépeknél nincs értelme annak, hogy például textus nagyságú betűt mondjuk petite kicsinyítsenek.

Kiegészítő színek: l. Additív színkeverés.

Kiemelkedő sorok: l. Címek közti beosztás.

Kiemelő-betűk: minden olyan betűtípus a könyvnyomdában, mely a szövegbeli fontosabb részletek kihangsúlyozására szolgál, tehát a félkövér meg a kövér betű, tágabb értelemben a verzális, a kapitálchen, meg a kurzív is.

Kihajtani (németül: austreiben): germanisztikus ízű, de közhasználatos szó a betűszedő ama mesterkedésére, hogy a szóközök tágantartásával a szedés szövegét egy avagy több sorral terjedelmesebbé tegye. Freckay János a «kituszkolás» szót ajánlja a «kihajtás» helyett.

Kihúzó-toll: használatkor papirosszeletke segédelmével töltjük meg tussal. Kihúzáskor teljesen függőlegesen kell tartanunk e tollat, s az igazító-csavarjának kívülre kell esnie.

Kikötés: betűszedői mesterszó, a német «Ausbinden» fordítása; l. Körülkötés.

Kiközösítés: félelmetes fegyvere a 15–18. századbeli nyomdász-munkásságnak. Alkalmazták olyan a közösség ellen vétő segédekre, akiknek a fajtáját később, a 19. század folyamán, «suszter» szóval volt szokás megbélyegezni; de kiközösítették a csalókat, könnyelmű adósságcsinálókat is. A 17. sz. nyomdászrezolúciók egyes pontjai: «Amely segéd valamely posztulátumot nem tett kontárnál munkát vállal, ki kell csapni a nyomdász-közösségből.» «Tisztességes nyomdászsegédnek nem szabad 14 napon túl valamely kiközösített ember mellett dolgoznia.» «Előfordult, hogy valamely könyvnyomtató-segéd kondícióbaleptekor előleget vett föl, avagy egyéb módon – ruhát, kosztot stb. illetően – adósságot csinált, s aztán megszökött a városból; az ilyen hitvány embert a nyomdászok közösségének kötelessége kinyomozni, s lehetetlenné tenni, hogy bárhol is dolgozhasson; aki az ilyen becstelen fráterek elszöktetésében valami módon részes: maga is becstelennek tekintendő.» Az Európaszerte ide-oda csatangoló vándor könyvnyomtatók voltak a nyomdászegyesületek határozatainak pontos

és gyors hírvivői, ők értesítették a szélrózsa minden irányában dolgozó kollégákat, ha valamely nyomda avagy nyomdász bojkott alá került.

Kilométeres fotográfia (vagy rotációs fotográfia): 1. Rotofot-képek.

Kimenetes sor: a szövegszakaszok végére eső nem teljes szélességű sor. A kimenetsor szövegeknek legalább akkorának kell lennie, mint amekkora a bekezdésé. Különben nincs csúfabb valami a túlságosan rövid kimenetsornál. A kimenetes sorokban az apró sorzáró egységek, főleg a spáciumok mindig a szöveg mellé osztandók be.

Kínai kék: 1. Festékkeverés.

Kínai könyvnyomtatás: A könyvnyomtatást sokkal előbb találták föl a mennyei birodalomban, mint minálunk: Kr. u. 700 körül. Eleinte fatáblákba vésett betűkről nyomtattak, de már 1041-ben egy Pi-Sing nevű kovács mozgatható betűket talált föl. Ez az újítás azonban nem talált pártolásra s így a fatábla-nyomás mellett maradtak, amely 1205-ben Japánban is meghonosult. Kang-hi császár a hittérítők biztatására rézbetűket öntetett s egy ötezer kötetes enciklopédiát nyomtatott velők. Újabban 1771-ben készítettek mozgatható kínai betűket Pekingben s ezek mai napig használatban is maradtak.

Kínai papiros: főleg rézmetszetek nyomtatására használt puha és rendkívül tartós papiros. Igen különböző a nyersanyag: az északi tartományokban főleg a papiros-eperfának a hánca, Fo-Kim tartományban fiatal bambusznádból, Kiang-Nam területén pedig selyemgubó-hulladékból készítik a papirost. Ennek ezüstösen csillogó felülete onnan van, hogy a kínaiak a papirost faggyúnak és timsónak keverékével jól beecsetelik.

Kinematográf: a. m. mozgófénykép.

Kipontozott szedés: 1. Oszlopos szedés.

Kirakó szerkezet: minden nyomtatógépen, de igen sok más papirosipari gépen is van. A nyomtatógépek kirakó szerkezete azt a célt szolgálja, hogy a gépben levő papirosívet a szerkezet önmaga úgy rakja ki, hogy az ívek egymásra rendbe rakva, lehetőleg a lehúzóadás veszélye nélkül, gyűrődésmentesen kerüljenek ki a gépből. A normális gyorsajtóknál a kirakás – kevés kivétellel – a nyomóhenger ívfogó szerkezete, kirakó dob, pálcás kirakó szerkezet és természetesen megfelelően vezetett zsinórok útján történik. E kirakási módnak a hátránya, hogy a frissen nyomtatott ívek a szalagokon, kirakó pálcákon könnyen lehúzódnak. Ezt kiküszöbölendő, mindjobban terjed az ú. n. front- (elől-) kirakó szerkezetek alkalmazása, amelyek az íveket a nyomattal fölfelé hozzák ki a gépből, tehát a lehúzóadás teljes kizárásával. Alkalmazásuk főképp a kéttűrás gépeken bizonyult eredményesnek. //

Kiriák tipográfus: román ember volt. 1689-ben Apafi Mihály támogatásával és részben a gyulafehérvári román tipográfia romjainak fölhasználásával nyomdát állított, s román imádságos könyvet nyomtatott.

Kirsteier János: szül. 1873-ban. Már kora ifjúságában szerkesztője volt a pécsi «Munkás»-nak. Budapestre kerülve, élénk részt vett a nyomdásztársadalmi mozgalmakban. Tagja volt a kilencvenes évek lapbizottságainak, majd az Anyaegyesület választmányának, továbbá a Helyi és Országos Bizottságoknak, az árszabályt tárgyaló fórumoknak, békéltető bizottságoknak. A Nyomdász-Egyesületnek évek hosszú során át tisztségviselője, a Korrektorok Körének tíz esztendőn keresztül elnöke. Jelentős része volt a Balassa-féle «Egységes magyar helyesírás szótára» megjelentetésében is.

Kis bélyegpapiros: a nullás papirosnagyság (34:42 cm) régebbi elnevezése.

Kísérleti nyomda: a Könyvnyomdászok Szakköre tanfolyamainak kiegészítő része volt 1904-től 1908-ig. A tanfolyamok színhelye akkoriban a tavaszmezőucai órás- és mechanikai

iskolában volt. A szaktanfolyamok és nyomda vezetése e Lexikonunk egyik szerkesztője. Novák László kezébe volt letéve. A szakrajzi és vázlatkészítőgyakorlatokat, meg az elméleti előadásokat a tantermekben tartották, a szedési és nyomtatási gyakorló tevékenység a külön nyomdai helyiségekben történt. Volt négy regálisuk, néhány szekrényre való különböző folyóbetűjük, jókora választékú címbetűjük, valamint ornamentalsük, egy tégelyes sajtójuk, s egy Wörner-féle kis gyorsajtójuk. A hallgatóság száma 150 felé járt.

Kis lajstrom: a 4-es papirosnagyság (40:50 cm) régi elnevezése.

Kis medián: a régi 6-os papirosnagyság (45:55 cm) elnevezése.

Kispest-Szentlőrinc és Környéke Grafikai Munkások és Munkásnők Társasköre: 1936. márc. 29-én alakult meg. Célja a kollegiális élet fejlesztése.

Kis regál: a 8-as papirosnagyság (47:60 cm) régi elnevezése.

Kiss István: pesti könyvkötő és könyvárus a 19. század legelején, ő is, hasonló nevű fia is főleg magyarul könyvekkel foglalkozott.

Kisszántói Pethe Ferenc: I. Pethe Ferenc.

Kituszolás: Freckay János mesterszava a «kihajtás» fogalmára.

Kiszolgáltatás: a német Auslieferung szolgálja fordítása, könyvkereskedelmi üzletág. Sok könyvkiadó vállalat nem szolgálja ki egymaga a könyvkereskedőt, hanem kiadványainak a könyvkereskedőhöz való eljuttatását és mindazt, ami ezzel összefügg, közvetítő cégre bízta. Ilyenkor azt szokás mondani, hogy «X. Y. kiadványt kiadva N. N. cég szolgáltatja ki.» A kiszolgáltatás lehet részleges: ha a kiadó fenntartja magának a jogot, hogy közvetlenül is eladjon a könyvkereskedőnek – s lehet kizárólagos: ilyenkor az egész üzletet átengedi a kiszolgáltató cégnek és a beérkező megrendeléseket is annak adja át elintézés végett.

Kivonó színkeverés: a. m. szubsztraktív színkeverés (l. o.).

Kizárás: a szedésben a szavak között használt, a betűknél alacsonyabb fém pálcikák, amelyek a nyomtatásban nem látszanak és azt a célt szolgálják, hogy egyrészt a szavak között térközt adjanak, másrészt pedig, hogy ezek segítségével az egyes sorokat pontos méretre kizárhassa a szedő. A kizárások 4–28 pontig terjedő törzsön, 54 vagy 51 pont magasságban és kétféle rendszerű beosztásban készülnek. A régi, általánosan elterjedt beosztás az, hogy az egyes fokozatokhoz $\frac{1}{1}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ stb. négyzet-törtrész szélességű kizárás van alsó fokon 1 pont szélességgel. Ennél a beosztásnál előfordul tehát, hogy $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{3}$ vagy $\frac{3}{4}$ pontra megy ki valamelyik kizárásdarab. Ahol a négyzetdarab ilyen törtrészekre való osztása mellett nem adódik $1\frac{1}{2}$, 4, 6, vagy 8 pont széles kizárás, az öntödék ezt kívánságra külön szállítják. Az 1930. évben a német grafikai normalizáló bizottság a kizárások beosztását akként normalizálta, hogy a 4–7 pontos kizárásoknál az $\frac{1}{1}$ és $\frac{1}{2}$ négyzeten kívül csak 2, $1\frac{1}{2}$ és 1 pont széles kizárást ad, míg a 8 pontos és nagyobb kizárásoknál már $\frac{1}{1}$, $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{3}$ négyzet mellett 6, 4, 3, 2, $1\frac{1}{2}$ és 1 pont széles kizárások vannak. Tehát ezen új beosztásnál az $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{3}$ és $\frac{3}{4}$ pontra kimenő kizárások elhagyattak. – A kizárások egyébként a következők:

Diamant, 4 pont,

1 kg-ban van 34 sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	4 pont	1 kg	2400 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	2 pont	1 kg	4800 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	$1\frac{1}{3}$ pont	1 kg	7200 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	1 pont	1 kg	9600 drb
$1\frac{1}{2}$ pontosból		1 kg	6400 drb

Perl, 5 pont,

1 kg-ban van 27 sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	5 pont	1 kg	1700 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	$2\frac{1}{2}$ pont	1 kg	3400 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	$1\frac{2}{3}$ pont	1 kg	5100 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	$1\frac{1}{4}$ pont	1 kg	6800 drb
$\frac{1}{5}$ négyzet	1 pont	1 kg	8500 drb
2 pontosból		1 kg	4250 drb
$1\frac{1}{2}$ pontosból		1 kg	5660 drb

Nonpareille, 6 pont,

1 kg-ban van 23 sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	6 pont	1 kg	1100 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	3 pont	1 kg	2200 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	2 pont	1 kg	3300 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	$1\frac{1}{2}$ pont	1 kg	4400 drb
$\frac{1}{6}$ négyzet	1 pont	1 kg	6600 drb

Kolonel, 7 pont,

1 kg-ban van 21 sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	7 pont	1 kg	800 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	$3\frac{1}{2}$ pont	1 kg	1600 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	$2\frac{1}{3}$ pont	1 kg	2400 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	$1\frac{3}{4}$ pont	1 kg	3200 drb
2 pontosból		1 kg	2800 drb
$1\frac{1}{2}$ pontosból		1 kg	3725 drb
1 pontosból		1 kg	5600 drb

Petit, 8 pont,

1 kg-ban van 17 sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	8 pont	1 kg	600 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	4 pont	1 kg	1200 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	$2\frac{1}{3}$ pont	1 kg	1800 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	2 pont	1 kg	2400 drb
$\frac{1}{8}$ négyzet	1 pont	1 kg	4800 drb
$1\frac{1}{2}$ pontosból		1 kg	3200 drb

Garmond, 10 pont,

1 kg-ban van 14 sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	10 pont	1 kg	425 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	5 pont	1 kg	850 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	$3\frac{1}{3}$ pont	1 kg	1275 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	$2\frac{1}{2}$ pont	1 kg	1700 drb
$\frac{1}{5}$ négyzet	2 pont	1 kg	2125 drb
$\frac{1}{10}$ négyzet	1 pont	1 kg	4250 drb
$1\frac{1}{2}$ pontosból		1 kg	2430 drb

Ciceró, 12 pont,

1 kg-ban van $11\frac{1}{2}$ sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	12 pont	1 kg	275 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	6 pont	1 kg	550 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	4 pont	1 kg	825 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	3 pont	1 kg	1100 drb
$\frac{1}{5}$ négyzet	2 pont	1 kg	1650 drb
$\frac{1}{8}$ négyzet	$1\frac{1}{2}$ pont	1 kg	2200 drb
$\frac{1}{10}$ négyzet	1 pont	1 kg	3300 drb

Mittel, 14 pont,

1 kg-ban van $10\frac{1}{4}$ sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	14 pont	1 kg	200 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	7 pont	1 kg	400 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	$4\frac{2}{3}$ pont	1 kg	600 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	$3\frac{1}{2}$ pont	1 kg	800 drb
$\frac{1}{7}$ négyzet	2 pont	1 kg	1400 drb
$\frac{1}{14}$ négyzet	1 pont	1 kg	2800 drb

Tercia, 16 pont,

1 kg-ban van $9\frac{1}{2}$ sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	16 pont	1 kg	150 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	8 pont	1 kg	300 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	$5\frac{1}{3}$ pont	1 kg	450 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	4 pont	1 kg	600 drb
$\frac{1}{8}$ négyzet	2 pont	1 kg	1200 drb
$\frac{1}{16}$ négyzet	1 pont	1 kg	2400 drb
6 pontosból		1 kg	400 drb

Másfélciceró, 18 pont,

1 kg-ban van 8 sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	18 pont	1 kg	120 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	9 pont	1 kg	240 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	6 pont	1 kg	360 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	$4\frac{1}{2}$ pont	1 kg	480 drb
$\frac{1}{9}$ négyzet	2 pont	1 kg	1080 drb
$\frac{1}{18}$ négyzet	1 pont	1 kg	2160 drb
4 pontosból		1 kg	540 drb

Text, 20 pont,

1 kg-ban van $6\frac{3}{4}$ sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	20 pont	1 kg	105 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	10 pont	1 kg	210 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	$6\frac{2}{3}$ pont	1 kg	315 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	5 pont	1 kg	420 drb
$\frac{1}{5}$ négyzet	4 pont	1 kg	525 drb
$\frac{1}{10}$ négyzet	2 pont	1 kg	1050 drb
$\frac{1}{20}$ négyzet	1 pont	1 kg	2100 drb
6 pontosból		1 kg	350 drb

Kétciceró, 24 pont,

1 kg-ban van 6 sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	24 pont	1 kg	66 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	12 pont	1 kg	132 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	8 pont	1 kg	198 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	6 pont	1 kg	264 drb
$\frac{1}{6}$ négyzet	4 pont	1 kg	394 drb
$\frac{1}{8}$ négyzet	3 pont	1 kg	528 drb
$\frac{1}{12}$ négyzet	2 pont	1 kg	792 drb
$\frac{1}{24}$ négyzet	1 pont	1 kg	1584 drb

Kétmittel, 28 pont,

1 kg-ban van 5 sor 24 ciceróra:

$\frac{1}{1}$ négyzet	28 pont	1 kg	50 drb
$\frac{1}{2}$ négyzet	14 pont	1 kg	100 drb
$\frac{1}{3}$ négyzet	$9\frac{1}{3}$ pont	1 kg	150 drb
$\frac{1}{4}$ négyzet	7 pont	1 kg	200 drb
$\frac{1}{7}$ négyzet	4 pont	1 kg	350 drb
$\frac{1}{14}$ négyzet	2 pont	1 kg	700 drb
$\frac{1}{28}$ négyzet	1 pont	1 kg	1400 drb

Kizáró ékek: l. Gally Merrit és Schuckers W. J.

Kizáró karikák: l. Typograph.

Klapka Károly József: temesvári könyvnyomtató 1807-től 1830-ig, Klapka György honvédtábornok édesapja. 1826-tól kezdve Aradon is volt nyomdája. 14 éven át polgármestere, 1825-ben és 1832-ben országgyűlési követe is volt Temesvár városának.

Klasszicizmus: az antik formák megvalósítására törekvő művészeti irány. A mesterszedésben (l. o.) a lipcsei szabályokhoz való ragaszkodást értik alatta. A tipográfiai klasszicizmust általában a szimmetrikus sorhelyezés, valamint a szellősségre törekvés és egyszerűség jellemzi.

Klatsch-nyomat: a. m. átnyomat.

Klaviatúra: a. m. billentyűzet (l. o.).

Kleemann József: a Károlyi grófok nagykárolyi nyomdájának a provizora 1783-tól 1794-ig.

Kleine Kanon: 32 pontos betűnagyság a régiebb németországi tipográfiában.

Kleine Missal: 52 pontos betűnagyság a régiebb német tipográfiában.

Klein János: kassai nyomdász 1691-től kezdve.

Kleinmann Frigyes: fiatalon elhunyt nyomdászati szakíró, a Brózs-féle nyomda faktora; a kilencvenes évek elején elnöke volt a Könyvnyomdászok Szakkörének és szerkesztette a Magyar Nyomdászok Évkönyvét.

Klein Samu: a miskolci Klein, Ludvig és Szelényi nyomdának volt egyik társtulajdonosa, majd pedig a nyomdának részvénytársasággá alakulása után annak vezetőigazgatója. A vidék nyomdaiparának egyik vezetőegyesítése volt 1929. július 2-án bekövetkezett haláláig. A Vidéki Nyomdászok Országos Szövetségének alelnöke volt és amikor bekövetkezett a háborút követően az ország szétdarabolása, ő tartotta együtt a vidék nyomdatulajdonosait a magyarnak maradt területen, ő szorgalmazta legintenzívebben a vidéki nyomdaiparosok egyesületi szövetkezését a fővárosi nyomdaiparosokkal és az egyesülés megtörténtekor ő lett a Főnökegyesület vidéki nyomdász-szakosztályának valóban hivatott elnöke, egyben a Főnökegyesület egyik alelnöke. *mk*

Klerikus: a középkorban így nevezték a papi iskolát járó, de még föl nem szentelt ifjakat. Az őstipográfusok egyrésze ezek sorából került ki.

Kleukens F. W.: német betűművész; sikerült alkotása a «Ratio-Latein», kicsiny szemű átmeneti típus a francia és angol könyvbetűk között. A nevére elnevezett másik antikva betűsorozatát is szelvében használják.

Klicselés: az «Abklatsch»-csal rokon, közhasználatú német szó a dúcmásolás (l. o.) fogalmára.

Klics Károly: prágai származású föltaláló. 1870 körül a Borsszem Jankó népszerű rajzolója volt Pesten. 1879 táján föltalálta a heliogravűr és fotogravűr néven ismert gyönyörű sokszorosító eljárást. Ekkor Lancasterben lakott, ahol a Hembrandt Type Company főképp az ő találmányának a kiaknázására alakult. Megh. 1926-ban.

Klicsotípiá: 1. a pigmentkép átvitele és domborúra maratásának egy módja; 2. a heliogravűrhez hasonló igen szép mélynyomtatásos eljárás.

Kliegl József Péter: magyar szedőgépföltaláló, szül. Baján 1795-ben. megh. Pesten 1870-ben. 1833-ban szerkesztette első szedőgépét. Hogy miféle: nem igen tudjuk, mert szabadalmi leírás vagy ábra nem maradt fönn róla. Működését illetően annyi bizonyos róla, hogy a betűk

saját súlyuk következtében igazodtak benne a helyükre, ami meglehetősen sok zavarral s fönnakadással járhatott. Osztógépet is csinált Kliegl, s gépeit folytonosan tökéletesítve, az 1839–40-iki országgyűlés idején ki is állította azokat Pozsony városában. Az ősi városban összegyűlt karok és rendek 1400 forintot is gyűjtöttek a föltaláló támogatására, József nádorispán pedig hatezer forintot utalványoztatott ki Klieglnek a kincstárból, de csak havi kétszáz-forintos részletekben. 1842-ben Pulszky Ferenc és mások «Kliegl-könyv»-et is adtak ki, amelyet Garay János szerkesztett. Ennek a jövedelme is Klieglnek jutott. A szabadságharc után a föltaláló azonban nagy nyomorba jutott. Gépe 1860-ban a Nemzeti Múzeum lomtárába került. Halála előtt az öreg föltaláló új gépet hirdetett, ami azonban jórésztben csak a tervezgetés stádiumában maradt. A rendkívül komplikált gépnél már az elektromosságnak is akadt volna szerepe. Szerkezete klaviatúrás, különben is az egész gép zongoraformájú lett volna.

Klimsch & Co.: majna-frankfurti kiadócég: sok, a sokszorosító technikát tárgyaló könyvet adott ki. Nagyon elterjedt kiadványai: a «Klimschs Jahrbuch des Graphischen Gewerbes» és ezenkívül a «Klimschs Anzeiger».

Klinger Julius: sokoldalú német művész; 1914-ben rendkívül nagyszerű, sok tekintetben új könyvbetűt tervezett.

Klinkhardt Bruno: 1857-től 1861-ig nyomdászinas volt Lipcsében. Fölszabadulása után apja időközben alapított nyomdájának lett a vezetője s egyszersmind a modern mesterszedés egyik megteremtője. Apja halála után a nyomdát fokozatosan nagyobbította, s litográfiát, betűöntődét és galvanoplasztikai intézetet, rézléniagyárat, fametsző-intézetet és könyvkötészetet kapcsolt hozzá. Fia Viktor szintén könyvnyomtató.

Klisé (cliché, dúc): összefoglaló neve mindenféle nyomtatásra való lemezeknek. De szűkebb értelemben klisé-készítésnek (klisírozásnak) nevezik azt az öntési eljárást, mikor vignetták vagy egyébek anyamintájáról lapos öntvényt készítenek, s ezt ólomlapra forrasztják vagy fára szögezik. A szöglyukakat fúróval kell előzetesen megfúrni, s a szögeket a klisé fazettáján jól be kell verni, nehogy nyomtatás közben fölemelkedve, maszatolódást okozzanak.

Klisé megsérülése: Ha a fametszet nyomtatás közben akár a papirosban levő keményebb darab, akár más valami következtében megsérül, s nyomtatásban e hely fehéren marad: esetleg segíthetünk rajta, föltéve, hogy a sérülés nem mély. A sérült helyet megnedvesítjük és tüzes vasat tartunk föléje, amire az illető rész megdagad. Természetesen az egyengetésen is kell egyet-más igazgatnunk ilyenkor. Ha cinklemezekben esik ilyen sérülés, akkor alulról való trébeléssel segíthetünk rajta.

Klisé-raktár: l. Depó.

Klisétalp: Ennek szilárdsága és pontos egyenszögűsége rendkívül fontos a nyomtatásban. Gyakran fatalpat használnak, ennek azonban az a rossz oldala, hogy könnyen megvetül, különösen ha silányabb minőségű fából való. A legtömöttebb még a körtefa. A csuklók (l. o.) és a vastalpak a legjobbak s különösen a féltónusos klisék alá: szinte nélkülözhetetlenek. Újabban a vastalpak részekre osztva, formába szedhető darabokban is kaphatók. A külső, zárókészülékkel ellátott darabok 8 × 8 ciceró nagyságúak, a szintén vasból való töltelékdarabok 2, illetőleg 4 ciceró szélesek és különböző hosszúságúak. A talpdarabok 2½ mm-rel alacsonyabbak a betűmagasságnál.

Klopfer Béla: a Hungária-nyomda aligazgatója; szül. 1872-ben. A győri Surányi-nyomdában tanult 1885-től 1888-ig. 1890-ben Budapestre jöve, a Posner-nyomdában volt akcidens-szedő. 1895-ben került ugyanilyen minőségben a Hungária-nyomdába, ahol néhány éven belül művezető lett.

Klotz-féle nyomtatás: I. Malertípiá.

Klősz Jakab: 1598-ban vette át az addig Gutgesell Dávid által vezetett hírneves bártfai nyomdát s azt elsőrangú nyomdáink sorába emelte. 1614 körül, rövid ideig, Lőcsén is volt tipográfiája. Hosszú ideig élt, impresszumait még az 1657. esztendőből is megtalálhatjuk.

Klősz Pál: szül. Budapesten 1874-ben. Középiskolai tanulmányait befejezve elvégezte a bécsi grafikai főiskolát is. Majd édesapjának Klősz Györgynek cinkográfiai és litográfiai műintézetében működött; később pedig társa lett a Klősz György és Fia cégnek, még később egyedüli tulajdonosa és m. kir. kormányfőtanácsos. A Grafikai Főnökegyesületben a litográfiai osztály elnöke, a Budapesti Sokszorosítók Ipartestületében az elöljáróság tagja: itt is, ott is számos bizottság tagja.

Kner Albert: szül. Gyomán 1899-ben. Tanulmányait a bécsi és lipcsei grafikai főiskolákon, majd a Globus-nyomdában végezte. Működésének főbb állomásai: Globus (1924), Helikon nyomda (Temesvár 1925), Hungária-nyomda (1926-tól). A Magyar Grafikának főmunkatársa volt, a tanonciskola tanműhelyének 1935-től fogva tanára. Grafikai munkáival számos bel- és külföldi kiállításon jó sikerrel szerepelt. Sok könyvet és folyóiratot illusztrált és tipografizált. Főbb munkái: «Pancsa-tantra» és «A török hodzsza tréfái» (Kner-kiadás), fametszetekkel. E Lexikonnak is munkatársa.

Kner Erzsébet: könyvkötő-iparművésznő. Kner Izidor leánya, szül. Gyomán 1900-ban. Édesapja üzemében és a grafikai sokszorosító művészetek lipcsei akadémiáján tanult, majd könyvkötészeti műhelyt alapított Budapesten, amelyben iparának főleg a művészeti felét ápolja.

Kner Imre: született Gyomán 1890-ben. 1902–04-ben tanuló volt atyja nyomdájában, 1904–05-ben a lipcsei Mäser-féle Technikumot látogatta: 1905-ben hazatért atyja nyomdájába, aki 1906-ban a «Röpke Lapok» című meghívó-mintakönyv szerkesztését, 1907-ben üzeme technikai és művészi vezetését, 1911-től kezdve a közigazgatási nyomtatványraktár vezetését és a «Közigazgatás Mintatár» szerkesztését, 1912-ben a «Könyv a könyvről» című könyv szerkesztését, 1916-tól kezdve könyvkiadó vállalata vezetését bízta rá. A háború után kísérletet tesz Kozma Lajos építész támogatásával arra, hogy a magyar barokk könyvművészet és a magyar szedési hagyományok s a modern könyvtechnika összekapcsolásával olyan tipográfiai irányt fejlesszen ki, amely új egységes magyar tipográfiai hagyomány kiindulópontjává válhasson. E kísérletek eredményeit a Kner-nyomda 1919. évi Almanachja, s a Király György szerkesztésében megjelent «Három csepke könyvek», «Kner-Klasszikusok» és «Monumenta Literarum» című kiadványok tükrözik, világnézleti alapvetésük pedig az 1922-ben megjelent Kner-Almanachban Király György, Kozma Lajos és Kner Imre három cikkében van lefektetve, amelyek «Neue Bahnen ungarischer Buchkunst» címen az «Archiv für Buchgewerbe» 1922. évi karácsonyi számában német nyelven is megjelentek. Egyik alapítója a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társaságának, levelezőtagja volt a Verein Deutscher Buchkünstler című egyesületnek. Cikkei 1907 óta az összes magyar szaklapokban és a Könyvnyomdászok Szakköre évkönyveiben, a háború után a mainzi Gutenberg-Jahrbuchban, német szaklapokban, hazai és német évkönyvekben és alkalmi kiadványokban jelentek meg. Részt vesz a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete vidéki szakosztályának munkájában; 1927-ben, 1928-ban és 1930-ban rendezte három nemzetközi könyvművészeti kiállítás magyar csoportjait Lipcsében, Kölnben és Párizsban. E Lexikonnak is munkatársa.

Kner Izidor: született Gyomán 1860-ban. Szolnokon a könyvkötőmesterséget tanulta: felszabadulás után dolgozott többek között Aradon, Egerben, Budapesten, Komáromban, Tatán, majd a székesfehérvári Számmer-féle nyomdában. 1882 nyarán megalapította egyetlen kézi sajtóval és 75 forint tőkével nyomdáját, amelyet rendkívüli szorgalommal, páratlan üzleti érzékkel és Magyarországon új, korszerű modern propaganda-munkával a vidék egyik legna-

gyobb nyomdájává fejlesztett, amely a modern akcidencia és a könyvek nyomtatása terén hamarosan elérte a fővárosi nyomdák színvonalát is. Fő munkaköre volt a községi közigazgatási nyomtatványok készítése, amelyeket 1898-tól kezdve kiadott nagy «Közigazgatási Mintatára» útján propagált és újításait már az 1902. évi nagy közigazgatási reformnál a közigazgatási szakkörök is tekintetbe vették. 1900 körül kezdte kiadni «Röpke Lapok» című, báli meghívókat mutató mintakönyvét, mely a háború kitöréséig vagy tíz kiadást ért meg. Ezeket a meghívókat szöveg nélkül külföldre is szállította és velük a lipcsei Bugrán 1914-ben aranyérmet nyert. A háború előtti utolsó évben már cca 3500 bálra 1.350.000 példány báli meghívót adott el és ezzel a vidéki nyomtatványfogyasztó közönség ízlésének nevelésében úttörő munkát végzett. Kezdetől fogva foglalkozott könyvek nyomtatásával és kiadásával is, s ezt a munkáját a háború alatt és után intenzívebben folytatta. A nyomdásztársadalmi mozgalmakban is élénk részt vett és egyik úttörője volt a vidéki árszabályközösségnek. Már 1898-ban engedélyezett személyzete minden tagjának egyheti fizetett nyári szabadságot és rendezte korszerűen üzeme munkáltatási viszonyait. Éppen a vidék munkaviszonyainak rendezése érdekében vállalt vezető szerepet a Vidéki Nyomdászok Országos Szövetsége megszervezésében és vezetésében már a győri kongresszustól kezdve. Számos cikke jelent meg ebben az irányban és egyéb nyomdászati vonatkozású kérdésekben (a hirdetési bélyeg eltörlése stb.) a Szöllősy Mihály szerkesztette Graphicában, majd a Grafikai Szemlében és a vidéki Nyomdászok Országos Szövetségének hivatalos lapjában, a «Nyomdaipar Magyarországon»-ban. Fővárosi lapokban sokat foglalkozott közéleti kérdésekkel is és élénk részt vett községe és megyéje közéletében is. 1932-ben, vállalata ötvenéves jubileuma alkalmából vármegyéje törvényhatósági bizottságának örökös tagjává, a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete tiszteletbeli tagjává választotta. Összegyűjtött szakcikkeinek egy részét 1907-ben megjelent «Eszmék és viaskodások» című könyvében adta ki, 1931-ben pedig kiadta «Félévszázad mezsgyéjén» c. könyvében önéletrajzát és vállalata ötvenéves történetét, amely érdekes rajzát tartalmazza a múlt század vége és a jelen század eleje nyomdászati viszonyainak is. Nyomdászati szakirodalmi működése mellett nevet szerzett magának mint humorista és aforizmaíró is; számos könyve jelent meg és állandóan dolgozott több fővárosi lapban is. Elhunyt 1935. augusztus 19-én.

Kobaltkék festék: alumíniumhidrátból és foszforsavas kobaltból áll, mely keveréket órákon át fehérre izzítják, amikor is a tiszta kék szín előáll. A kobaltkéket magas ára miatt nemigen használják a nyomdászatban, bár különös kékje az égboltozat és a világos gyöngye árnyalatok nyomtatására nagyon alkalmas.

Kobell-féle eljárás: I. Galvanográfia.

Koberger Antonius: nürnbergi ősnymdász és könyvkiadó. 1473-ban alapította meg nagyszabású tipográfiáját. Nem kevesebb, mint 24 sajtót foglalkoztatott, s alkalmazottainak száma a 100-at is túlhaladta. Megh. 1513-ban.

Koblinger Stephanus: bécsi származású ősnymdász. 1479 és 1480 közt az olaszországi Vicenzában nyomtatott, majd hazatért Bécsbe, s 1486-ig dolgozott itt.

Koch Rudolf: német betűművész, megh. 1934-ben. Pompás antikva betűit sokfelé használják, nemkülönben «Neuland» elnevezésű vaskos «metszett» betűit is.

Kocsi Sándor: a debreceni városi nyomdában tanult. 1840 felé Bécsbe került, s huzamosabb időre ott is maradt. 1846 körül Pestre jöve, itt a Kozma Vazul nyomdájának lett a gépmestere, később üzletvezetője. Az 1848-iki árszabálymozgalomban vezére volt a nyomdászmunkás-ságnak. A kiegyezés ideje felé Érkövi és Galgóczi közigazdasági írók társaságában nyomdát alapított. 1866-tól 1868-ig elnöke volt a nyomdászegyesületnek, 1883-ban halt meg, 74 éves korában.

Kódex: a könyvnyomtatás népszerűsödése előtti könyvek elnevezése. Jellemzőjük, hogy írva voltak, s amennyiben többszörösítésükre került a sor, ez sem mechanikai munkával, hanem írásos másolással történt.

Kokusi-papiros: a japánok készítik a papiros-eperfa kétesztendős hajtásainak háncsából. Förlömláthatatlanul szívós és tartós.

Kolb Antal: budai nyomdász-segéd. 1766-ban nyomdát akart nyitni Temesvárt. De hogy eredményes volt-e a folyamódása: nem tudjuk.

Kolb Jenő: írói nevén Nyilas-Kolb Jenő, művészeti író és kritikus, szül. 1898-ban. «A könyv» című könyvkiadói és könyvkereskedői szemle első felelős szerkesztője. E lexikonnak is munkatársa.

Kollacionálás: összeolvasás, egyeztetés; a könyvkötészetben az ívek sorszám szerint való összehordása és a helyes sorrend ellenőrzése.

Kollektív reklám: érdekközösségek vagy szakmai csoportok együttes reklámozása. Nem egy céget és annak az áruját reklámozzak, hanem egy szakmának az áruját igyekeznek népszerűsíteni. Például: ékszer, tej, sör kollektív reklámja. Másik fajtája, amikor egy kerület vagy egy utca kereskedői reklámoznak együtt; pl: királyuccai vagy belvárosi kereskedők.

Kollektív szerződés: a nyomdatulajdonosok és a nyomdai munkások érdekképviselete – a Grafikai Főnökegyesület és a Szakszervezet – között létrejött ama szerződés, amely meghatározott időre megállapítja a két szerződő fél számára a munkaviszonyt: a munkabért, munkaidőt és egyéb jogokat és kötelezettségeket szabályozza. A nyomdaiparban kollektív szerződés 1901 óta áll fenn és a korábbi állapothoz képest a két fél viszonyában javulást jelent. Már korábban is létesültek ugyan megállapodások a nyomdaiparban, de azok mindaddig nem lehettek komoly értékűek és mindaddig nem szolgálhatták a kitűzött célt: egymás jogainak tiszteletbentartását, amíg a szerződő felek szervezetei megfelelően meg nem erősödtek és tagjaikra a szükséges fegyelmező hatást nem gyakorolhatták. Továbbá amíg nem létesítettett olyan paritásos fórum, amely a felmerülő differenciák, sérelmek vagy panaszok ügyében kizárólagos hatáskörrel bíraskodik és hozza meg döntéseit, amelyeket a felek respektálni tartoznak. Ez 1901-ben következett be. Ekkor létesült a paritásos békéltető bizottság, amely azóta a hozzáfűzött várokozásokat igazolta. Ma már (1935-ben) mindenki tisztában van azzal, hogy a paritásos békéltető bizottság intézménye nélkül hiányos volna a kollektív szerződés és ezért határozataiba mindenki belenyugszik és azokat tiszteletben tartja. Kezdetben a kollektív szerződésnek számos ellenzője volt, mégpedig mindkét oldalon. Ezek téves megítélésből kiindulva hátrányosnak tartották, hogy megkötöttségük miatt a jobb konjunktúrát nem tudják majd kihasználni. Az illetők azonban elfelejtették a multat, hogy nemcsak jó, hanem rossz konjunktúrák is vannak, amelyet a felek rendszerint igyekeztek a maguk javára kihasználni és így a munkabér állandó hullámlásnak volt kitéve. Elfelejtették, hogy a konjunktúra állandó hullámlása egyben állandó harcokat jelentett és konszolidált viszonyok helyett bizonytalanságot és nyugtalanságot idézett elő és hogy az állandó harcok az érdekeltek erejét felőrölték. Ezeknek a mindkét félre egyaránt káros hatásoknak a felismerése vezetett tulajdonképpen a kollektív szerződés megalkotásának a gondolatához. A kollektív szerződésnek a lényege és értéke a munkaadókra és munkásokra éppen abban van, hogy a szerződés tartama alatt bérhullámlások és harcok ki vannak küszöbölve. Ezt a célt szolgálja a paritásos békéltető bizottság, amely örökdió a kollektív szerződés betartása fölött, kiküszöbölte az önbíraskodást, biztosította a munka folytonosságát és a reális kalkuláció lehetőségét. A békéltető bizottság határozatainak tiszteletbentartását elfogulatlan bíraskodása és az a körülmény eredményezte, hogy azt a szerződő felek teljes erkölcsi súlyukkal alátámasztották. A nyomdaiparban kötött kollektív szerződések történetében külön megemlítést érdemel az 1910-ben kötött szerződés, amely alapvető munkát jelentett és hosszú időre alapozta meg a

további fejlődés lehetőségét. Az ekkor lefolytatott tárgyalások nagyarányú munkáját híven mutatja be az a jegyzőkönyv, amely gyorsírói följegyzések alapján készült, 832 oldalra terjed és még ma is forrásmunkául szolgál. Jelenleg (1935-ben) a nyomdaiparban két kollektív szerződés van érvényben. Az egyik a fővárosra és környékére, a másik a vidékre vonatkozik. A fővárosi szerződés 260, a vidéki 152 pontból áll. *vv*

Kollektor: a betűszedő régebben – főleg a nagyszombati nyomdában – használt elnevezése.

Kollmann József: bécsi nyomdász, a jezsuita rend föloszlatása (1773) után a rend kolozsvári nyomdájának bérlője.

Kollográfia: a fénynyomtatás egyik elnevezése.

Kollotípia: a fénynyomtatás egyik neve.

Kolofon: régi könyvekben a könyv végén elhelyezett hosszabb impresszumféle: a nyomdász nevét, a nyomtatás helyét és idejét mutatta, s esetleg a nyomdász egyéb megjegyzéseit. Többnyire tölcseralakban szedték. Belőle fejlődött ki a könyvcím.

Kolonel: 7 pontos betűnagyság.

Kolorit (franciául: *coloris*): a. m. szín, színezettség.

Kolor-offset: l. Offset.

Kolozsvári Gépszedők Köre: alakult 1933 végén. Célja: a szolidaritás, fegyelem és kollegialitás ápolása, a tagok anyagi helyzetének javítása és általános érdekeiknek előmozdítása, szakszerű kiképzés fejlesztése, továbbá a segélyre szorult tagok támogatása. A körnek tagja lehet a kolozsvári kerületben dolgozó bármely gépszedő, aki a romániai Grafikai Munkások Szövetségének tagja. Tagsági díj a mindenkori szövetségi díj 20%-a. Hasonló alakulatok vannak Aradon, Temesvárt, Nagyváradon és Szebenben. *ls*

Kolozsvári könyvnyomtatás: e város első nyomdása Heltai Gáspár (l. o.) volt, ki a szakképzett Hofgreff Györgyöt fogadta társképpen maga mellé. 1670 táján az unitáriusok is alapítottak nyomdát Kolozsvárt, amelynek működése azonban nem soká tartott. Az ev. ref. főiskolai nyomdát 1672-ben állíttatta föl Apafi Mihály fejedelem részben a Heltai-nyomda maradványaiból, részben a Szebenből 1667-ben idehozott Kertész-nyomda fölszereléséből. Később jelentékenyen megnagyobbodott a nyomda Tótfalusi Kis Miklós üzemének berendezéséből, amely a nagynevű könyvnyomtató halála után szintén a főiskola tulajdonába ment át. A jezsuiták nyomdáját 1737-ben alapította Antalfi János erdélyi püspök. – 1790-ben Hochmeister Márton szebeni tipográfus alapított Kolozsvárt fióknyomdát s 1809-ben ezt a katolikus líceumnak adta.

Kolozsvári könyvkötés: a 16. század közepe táján már egészen magyaros irányba terelődik; legalább is a préselt bőrborítékok dombornyomásos keretében foglalt emberi figura mind-megannyi magyaros karakterű: csupa bajszos, prémkalpagos vagy sisakos olyan harcosalak van ezekbe a keretekbe foglalva, aminő a külföldi kompaktorok könyvein semerre sem található.

Kolozsvári Nyomdai Munkások Temetkezési Alapja: 1935. márc. 31-én létesült. Célja: tagjainak elhalálozása esetén a hátramaradottak segélyezése és a temetési költséghez való hozzájárulás. Illeték hetenként 3 lej, amelynek ellenében halál esetén a hozzátartozók 5000 lej azonnali segélyt kapnak még az esetben is, ha az elhalt munkanélküli volt. Munkanélküliség esetén a tagdíjfizetés szünetel.

Kolozsvári tanonc-iskola: 1896-ban Ruzicska Gyula kezdeményezésére nyílt meg. A heti tanórák száma kilenc volt, amiből négy esett a tulajdonképpeni szakoktatásra. E tanórák

keretébe föl volt véve egyebek közt a francia, latin, görög és román nyelv elemeinek tanítása és a vázlatkészítés.

Kolumna (lat.): a.m. oszlop; nyomdászti nyelven a. m. szedésoldal.

Kolumna-cím: a régi nyomdászember megkülönböztetése szerint lehet «élő» és «holt». Ezen az utóbbin azt értik, amely pusztán az oldalszámból áll, esetleg jobbról és balról valamicske dísszel, vagy minusszal (– 84 –). Olykor léniácska is van alatta. Az «élő» kolumnacím az oldalszámon kívül az író nevét, a fejezet címét stb. is magában foglalja, szóval valami címszerű szöveg is foglaltatódik benne. – Akár oldalszámról, akár pedig kolumnacímről van szó: a páros számnak mindenkor a kinyitott könyv bal, a páratlannak pedig a jobb oldalára kell esnie. Leghelyesebb, ha az oldalszám nagysága olyan nagy, mint a szövegbetű. Az egyszerű oldalszámot lehet a kolumnának élére meg aljára is tenni; keretes oldalon azonban jobb, ha alul van. Az oldalszám meg kolumna-cím s a szöveg közötti hézagnak legalább is egy sorszélességűnek kell lennie. Valamicskével több is lehet ez a hézag, de kevesebb semmiesetre sem. Az oldalszámokból, kolumna-címekből legjobb, ha több ívre valót is előre leszed a tördelő. Így gyorsabban s biztosabban dolgozhat. Általános szabály, hogy a kolumna-cím középre zárt szövege ne tapadjon reá az oldalszámra, hanem legalább is kétcicerós hézag legyen közöttük; különben egy fokkal kisebb betűjű is lehet, mint amekkorából a könyv szövege szedve van (újságok oldalaira azonban egy fokkal inkább nagyobb legyen); ha alatta lénia van: az esetleg többhasábos szedésű szöveget elválasztó hasáb-léniának neki kell futnia.

Kolumna magassága: lásd Szedéstükör.

Kombinációs nyomtatás: több sokszorosító eljárás kombinálása egy nyomtatványon, például: könyvnyomdai autotípiáé kromolitográfiai alapnyomatokkal.

Kombinatív művészetek: azok, melyek megadott egységek, aprólékos elemek összerakosgatásából teremtik elő a művészi egészet. Ilyen például a szönyegszövés és ilyen lehet a betűszedés is.

Komlós András (Lupinus): könyvnyomtató, 1569-ben lett a debreceni városi nyomda provizora. 24 könyvet nyomtatott, de betűi már meglehetősen kopottasak voltak. 1576 körül halhatott meg.

Komma (coma): a. m. vessző (l. o.)

Kompakt (lat.) a. m. tömör; betűszedői nyelven vaskos, «kövér» betűt jelent.

Kompiláció: idegen művekből összefoldozott irodalmi vagy tudományos termék. A kompilátor semmit sem, vagy csak keveset ad hozzá a maga tudásából; munkája kizárólag a kompilálásra szorítkozik.

Komplementáris színek: l. Optikai fehér szín.

Komplett (franciául: complet): a. m. teljes.

Komplett betűöntő gép: Nevét onnan kapta, hogy a képével derékszögben álló betűk ilyen gépeken «kompletten», kellő magasságra, tehát már szedésre készen használható kivitelben önthetők. A legelterjedtebb betűgyártó gépek a praktikus párizsi Foucher-féle komplett betűöntő gépek. A történeti leírásokban találhatjuk, hogy az idők során milyen sok fajta öntőgépet szerkesztettek és készítettek. Miután azonban a lényegét, az öntőforma szerkezetét megváltoztatni nem lehetett, a már említett Foucher-rendszerű gép szerkezetét ismertetjük, melyből minden öntőgép mechanizmusára lehet következtetni. Az öntőgép két részre osztható. Az egyik az öntőforma és a szerelés mechanizmusa, a másik a megolvadt fémet fecskendező pumpa szerkezete. Az öntőgép öntőformáját könnyen elképzelhetjük, ha magunk elé fektetünk egy betűt, úgyhogy képe felénk legyen fordítva, a szignatúrája pedig oldalra, tőlünk

jobbra vagy balra essék. Ha az öntőgép elé állunk, ilyen helyzetben találjuk az öntőformát. Az így fekvő betű oldalsíkjai, a szignatúrával lefelé, függőleges irányban haladnak. A felső síkot egy ezt keresztező, sík pályán mozgó, úgynevezett felső zárórész adja meg. Az ezzel ellentétes sík a két oldalrész között függőleges irányban mozgó, a betű törzsét adó mag által jön létre. A mag az esés beállítható mélységével egyben a betű vastagságát adja. Az öntőforma elülső, a betű vállfelületét és képét adó része az anyamintával történő zárással jön létre. Az anyaminta egy prizmák közé ágyazott szánra szerelt, függőleges és mindkét oldalirányban állítható kis asztalkára van rögzítve, mely az öntőforma e részét zárja és nyitja. A mag a betűnek úgynevezett lábrésze az ékformájú, a vége felé szélesbedő öntőcsappal végződik, amely a betű szignatúra- és ennek ellenkező oldal részével a fém beömlő csatornáját képezi. Amikor a gép az öntőformát teljesen zárta, ezen át lövell be a vele szorosan összeköttetésben álló öntöttvasüstben járó dugattyúja a megolvadt fémet. A fém nyomban megdermed, mert a gépnek melegedő részeit a keresztül-kasul fűrt csatornákon át vízzel állandóan hűtik. Az öntés megtörténte után az anyamintát tartó rész visszahúzódik, a fedő pedig a megnyíló fogó részével a mag, illetőleg most már az öntés felett helyezkedik el, miközben a fölemelkedő mag az öntőformából a fogóba emeli a betűt. A fogó, mint két ujj között, egy hosszabb pályán végigvezeti a betűt, amely útközben szerelődik: letörik öntőcsapja, majd áthaladva a csiszolást végző részekén, csiszolódik és végül egy faszorzóra sorakozódik a gép járatának gyors egymásutáni megismétléséből létrejött társaival együtt. Kurzív és hasonló, a törzstől elálló betűket még külön kell megmunkálni, mert ezek szerelési munkálatait a gép nem végzi el. A törzs és a betűnek képe adta valóságos kis ereszt képező részét megfelelő szögelésű korongmarókkal úgy képezik ki, hogy ilyen betű ugyanezen betűfajta bármelyik más betűjével összeszedhető legyen, anélkül, hogy az «stoszolódna» vagyis hogy ne zárna. A gépek készüléke tetszőleges törzsek öntéséhez átalakítható, de a velük önthető betűk nagysága korlátolt. A betűk terjedelmük szerint kisebb, avagy nagyobb gépeken készülnek. Így megkülönböztethetünk kisebb típusú gépeket, melyeken 3–14 pontig, közép nagyságúakat 16–48 pontig és az ezeknél nagyobb méretű gépeket 48–96 pontig terjedő öntési lehetőséggel. Hasonló szerkezetű gépeken végezhető a kizáróanyagoknak, úgymint kizárásnak, négyzetnek és ürtöltőknek öntése is. *Is és ta*

Komplett gyorssajtó (Freckay János mesterszavával: «készlet nyomtató gyorssajtó»): olyan gép, mely a külső és belső nyomtatást egy munkamenetben végzi. Szép számmal vannak egymástól többé-kevésbé elütő típusai. Némelyiknek a formája valami kombinált kéttúrás gépéhez hasonlít, s a papiros ∞ -formán fut át rajta az egyik cilinderről a másikra; mások már a reakciós sajtóra emlékeztetnek, s a papirost itt a második nyomtatóföldre való átmenetele előtt egy fordító dob buktatja át; vannak továbbá a komplett gépnek olyan típusai is, amelyeknél a szedéssel terhelt fundamentum teljesen mozdulatlan, s a cilinderek minden nyomtatás alkalmával végiggördülnek a szedésen. A komplett gépek egy további, 1900 körül rövid időre forgalomba került fajtáján pedig olyan megoldást láthattunk, mely lényegében nem volt más, mint tipográfiai offset-nyomtatás. A forma nem közvetlenül a papirosra nyomtatódott le, hanem előbb egy gumival behúzott hengerre, innen aztán egy éppen olyan másodikra, s csak erről került át végül a lenyomat a papirosra.

Kompressz (lat.): a. m. tömör, sűrű. A nyomdászatban kompressz szedés a. m. sűrű szedés, tehát nem ritkított. Kompressznek mondják a kimenet nélküli szedést is.

Koncesszió (lat.): a. m. engedély. Némely államban – így például Ausztriában is – a nyomdaipar gyakorlása koncesszióhoz, kormányhatósági engedélyhez van kötve.

Koncz József: író. Egyebek közt ő írta: «A marosvásárhelyi református tanoda könyvtárának és nyomdájának ismertetése» (Marosvásárhely 1877) és «A marosvásárhelyi evangélikus-református kollégium könyvnyomdájának 100 éves története» (1887).

Kondíció (latin): a. m. föltétel, állapot; nyomdászi nyelven alkalmaztatást jelent.

Konstofler: ezt a megjelölést találjuk Gutenberg János neve mellett az 1439–1444-i strassburgi adólajstromokban. Az volt a jelentése, hogy Gutenberg valamely a céheken kívül álló egyesülésnek volt a tagja.

Konstruktivizmus: újabb művészeti fölfogás. Hívei a művészetet nem esztétikus, hanem gyakorlati kérdésnek tekintik, s ezért a művészeti motívumokat a gyakorlati alkotások alapformáiban, a gép- és épületkonstrukcióban keresik. A konstruktivista fölfogás – főleg a német Tschichold útján – hatással volt a mesterszedésre is.

Kontra-sajtó: Offset nyomtatáskor a cinklemezt a megszokott módon kell előkészíteni, de nem fordított képpel, mint közönségesen, hanem rendes, az eredetivel megegyező ábrázolattal. A gumilapra ugyanis fordított képpel kerül a nyomtatandó kép, hogy végül a papirosra megint rendes képű legyen. Ezért az átnyomtatópapirosra került átnyomatot még amúgy frissében egy másik átnyomtatópapirosra kell átvinni, hogy aztán a cinklemezen pozitív ábrázolással mutakozhassak a nyomtatandó kép. Ennek a munkának az egyszerűsítésére külön «kontra-sajtókat» és «wendum-sajtókat» gyártanak, melyeknél a most említett átnyomtató munka vászonnal átpreparált gumilap segédelmével történik.

Kontraszt (latin): a. m. ellentét. A színharmóniában igen fontos szerepe van, a színeknek mintegy hangsúlyozódási törekvését jelenti. Amikor például két szürke tónus kerül egymás mellé – egyik világosabb, a másik pedig sötétebb –, ahol ez a két árnyalat összeér: erősebben érvényesülni törekszik; vagyis a világosabbik szürke még világosabbnak, a sötétebbik még sötétebbnek tűnik föl. A kettő közti különbség eme hangsúlyozódása következtében a színek sokszor szinte a domborúság látszatát idézik elő. Legjobban szembe tűnik ez a kiegészítő színek használatakor. L. még Festékkeverés.

Kontúr: l. Körvonal.

Kontúrkliše: többszínű vonalas képnyomatoknál a kép körvonala. Ha a többi kliše, minden körvonal nélkül, csak fölületét fedi a nyomtatandó képnek, mindig készítenek egy körvonalakot feltüntető klišét is, melyet egyszerűen kontúrkliše-nek nevezünk.

Kontrasztos színek: l. Festékkeverés.

Konvokal: a sarajevói állami munkástársaság vezetője, Baltik Szergej által 1924-ben föltalált logotípiás szedési rendszer. Mindenik mássalhangzó össze van benne öntve öt-öt magánhangzóval. A hozzávaló betűszekrénynek 242 rekesze van.

Kopás: l. Betűkopás.

Kopír nyomtatás: a. m. másolófestékkel való nyomtatás.

Kopt ábécé: az egyiptomiak írása; a görög ábécéből fejlődött ki, de megérzik rajta az óegyiptomi hieroglífákból leegyszerűsödött ú. n. demotikus írás hatása is.

Kordován-bőr: oly kecskebőr, amelynek fölülete ripacsos; a franciák «maroquin»-nek (marokkóinak) nevezik. A spanyolországi Cordova várostól vette a nevét. A művészi könyvkötésben már a középkortól kezdve nagy volt a jelentősége.

Koreai papiros: különböző anyagokból készült igen szívós papiros. Olajozottan a lakosság ablaküveg helyett használja.

Korn-autotípia: a közönséges vonalas rászter helyett valamely szemcsés képet adó rászter alkalmazása.

Kornutusz: a tipográfia első három századában az a fiatal nyomdász, aki túl volt már az inaskoron, de nem volt még teljesjogú segéd. Teljesjogúvá csak a posztulátum letevése után lett.

Korom: a fekete nyomdafesték alapanyaga; legközönségesebb fajtája az ú. n. lángkorom; finomabb a lámpakorom, s legfinomabb, a képek nyomtatására való festékhez használt korom a gázkorom.

Korpusz: a 10 pontos betűnagyság megjelölése. Nyilván valami «Corpus juris»-tól vette eredetét. Minálunk «garmond»-nak mondják a 10 pontos betűt. A «korpusz» elnevezés főleg az északi országokban otthonos.

Korrektor: aki a könyvnyomdai szedésmunkákról készült korrektúralevonatok szövegét a kézirat szövegével összehasonlítja abból a célból, hogy az előforduló eltéréseket, tipográfiai, helyesírási vagy esetleges fogalmazási hibákat a korrektúra-levonaton kijavítja. A korrektornak tanult nyomdásznak (betűszedőnek) kell lennie, mert a tipográfiai természetű hibákat csak így ismerheti fel. Széleskörű olvasottsággal, jó nyelvérzéssel, nyelvismerettel és fogalmazóképességgel kell bírnia, hogy hivatásának kellőképpen megfelelhessen. Idegen nyelv ismerete nagy előnyére van. A korrektor munkájánál megfelelő segédkönyvek nélkülözhetetlenek. *hv*

Korrektúra: így nevezik a szedés első levonatát, amelyen a korrektor a szedésben észrevett hibákat és az esetleges szerzői elírásokat, tévedéseket kiigazítja. Régebben kefelevonatnak nevezték, mert kefével pacskolták le a megnedvesített papirosra a befestékezett szedést. Ma már csaknem mindenütt kéziprésen készítik a korrektúralevonatot; e prések közt vannak igen praktikus és modern gyártmányok is. A korrektúrát ólomban való kijavítása után egyideig meg is őrzik, hogy a nyomtatványon esetleg később fölfedezett hibáról megállapíthassák annak a felelősségét, akinek hibájából a hiba történt. Ebből a célból sok helyen megkívánják, hogy ne csak a korrektor, hanem a korrigáló szedő is írja alá a korrektúra-hasábokat. *hs*

Korrektúralevonó sajtó: 1. Lehúzógép.

Korrigálás: jelenti mind a korrektor, mind a szedő munkáját. Az előbbi a korrektúra-levonaton korrigálja (javítja ki) az előforduló hibákat, utóbbi pedig a szedésben helyesbíti azokat. A korrektúra-levonaton történő (írásbeli) korrigálás módjára vonatkozólag lásd korrektúramintás mellékletünket. A szedés korrigálása úgy történik, hogy a korrektúra-levonaton kijelölt hibákat a szedő sorjában helyesbíti: a hibás betűket a szedésből kiveszi és a megfelelőket teszi a helyükbe. A soröntő gépeken előállított szedés korrigálásakor azokat a sorokat, amelyekben hiba van, újra kell szedni (önteni) és a hibás sorok helyébe kell illeszteni. *hv*

Korszerű művészet: elve a modern iparművészetben a célszerűségekre való fokozott törekvés, mégpedig a legegyszerűbb szerkezetek útján. Díszítő motívumait majdnem kizáróan a mértani formák sorából veszi. Színeit általában a semlegesek közül válogatja.

Korvinák: Mátyás király budavári könyvtárának (Bibliotheca Corviniana) kötetei. Ösmertetésük tekintélyes irodalmat teremtett minálunk is, meg a külföldön is. A nagy király udvari történetírója, Bonfini és még inkább Heltai Gáspár a maga 1575-ben megjelent krónikájában áradozó szavakkal magasztalja a könyvtár szépségét. A kötetek egy részét az akkori idők legjelesebb illusztrátorai: Attavante, Chierico Francesco, a Favilla testvérek, Boccardino Vecchio stb. díszítették. Az egyszerűbb díszű könyveket Budán másolgatta egy csapat szkriptor. A könyvtár kötetszámáról túlzott fogalmak terjedtek el irodalmunkban. Negyvenötvenezer kötetről is beszélnek, ami az akkori időkhez viszonyítva képtelenség. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosa, Fögel József három-négyezerre teszi a könyvtár kötet-számát, Fraknói Vilmos pedig azt mondja, hogy ezer vagy több is lehetett a könyvek mennyisége, de semmiesetre sem haladhatta túl a 2500-at. A kötetek majd mind kézzel írottak, tipográfiai nyomtatásút csak hármat ismerünk az eddig fölfedezett 170 Korvina-kötet közül.

Korvin-kötések: a könyvkötői műipar egy önálló, igen magas fokú stílusát képviselik. A kötetek egy része vörös, kék, zöld bársonyba avagy selyembe, más részük pedig bőrbe volt kötve; mindmegannyin aranyozott ezüst csatok és boglárok voltak Mátyás címerével.

Kósch Árpád: 1894-ben megvette az «Eperjesi bankegylet» nyomdáját, s azt egészen újjászervezte, a vidéki nyomdák egyik legtekintélyesebbjévé tette.

Kosmos: budapesti nagy nyomdavállalat. 1891-ben kezdte meg üzemét a «Kosmos műintézet, kő- és könyvnyomdai részvénytársaság» egyelőre a Nádor uccában. 1892-ben az Aradi uccába költözött, s nagyarányú újságnyomdává lett. Litográfiája pedig főleg exportra dolgozott. Később Beer és Társa lett a cége, majd a mostani «Globus» vállalat lett belőle.

Kossuth Ferenc: Magyarország kereskedelemügyi minisztere, szül. 1841-ben, megh. 1914-ben. Fiatal korában fotomechanikai kísérletekkel is foglalkozott, öccsével, Lajos Tóddal 1865-ben már üvegrasztott használt autotípia-szerű képeihez, de nem a fölvételkor, hanem a másolás alkalmával.

Koszorúk szalagjának előnyomtatásakor – ha ugyanis aranyfüsttel való munkáról van szó – az előnyomat festékét preparálnunk kell oly módon, hogy a közönséges festékhez kevés kopállakkot meg néhány csöpp bronzolajat keverünk. A festéket jó vastagon kell a formára hengerelnünk, még pedig a legegyszerűbben kézi hengerrel. Nyomtatás után az aranyfüstöt gyorsan fölrakjuk a szalag illető helyeire, vattával kissé megnyomkodjuk s aztán a formát benzinnel lemosva, a szalagot újra keresztüleresztjük a gépen. Egy óra elteltével az aranyfüst fölöslegét óvatosan eltávolítva: kész a teljesen kifogástalanul elkészített aranynyomat.

Kóta (a mélynyomtatásban): lásd Rákelsávok.

Kótametszés: lásd Hangjegymetszés.

Kótaszedés: l. Hangjegyszedés.

Kovács Mihály: Gámán János kolozsvári nyomdájának 1863-ig faktora. Ez évben Rozsnyón alapított nyomdát.

Kozma Vazul: 1846-ban vette át a csődbe jutott Beimel József pesti nyomdáját és modernizálva, jeles szakemberekkel elsőrangúvá emelte. A szabadságharc idején ő nyomtatta a «Március Tizenötödike» című napilapot és 1850-től kezdve a hetenként hatszor megjelenő «Hölgyfutár»-t. «Szent Erzsébet legendája» címen 1857-ben páratlan tipográfiai remeket készített. 1863-ban tönkre ment. Meghalt 1876-ban.

Kózol J. Antal: budai nyomdászmester, majd a Pester Lloyd nyomdájának igazgatója; 1904-ben a Nyomdász-Egyesület elnöke is volt.

Kő: l. Solnhofeni kő.

Kő csiszolása: a könyvnyomtatási technikában igen fontos munkamenet; jól begyakorolt munkások kellenek hozzá. A kő csiszolására, valamint szemcséssé tételére a hatvanas évektől kezdve többféle gépet találtak ki; ezek a kézi munkához hasonlóan két követ súroltatnak egymáshoz, a kívánt szemcsézettséghez képest különböző finomságú homokot szórva közéjük. Egy német szabadalom alapján a kő szemcséssé tételét úgy is el lehet érni, hogy üveges papirost borítanak a kőre, s ezt – a papirost el-eltologatva rajta – a gyorsajtón többször áthajtják.

Kő-heliogravűr: a hágai hadseregi nyomda főigazgatójától föltalált litográfiai eljárás, amelynek révén féltónusos képek is készíthetők.

Kőkarc: ma már elhanyagolt litográfiai technika; rendkívül finom a rézkarcok hatását megközelítő képeket ad. A szemcsézetlen, tehát egészen sima követ aszfalttal vonják be, s

tompafehgyű tüvel rájaviszik a rajzot, aminek következtében az aszfalt a rajz vonalainak a helyéről eltávolodik. Savas folyadékot öntve már most rá, a vonalak mélyre maródnak – éppen úgy, mint a rézkarcnál – s a nyomtatóforma kész.

Kölcsönösség: a Nemzetközi Nyomdásztitkárság (l. o.) kötelékébe tartozó nyomdász-egyesületek egymáshoz való viszonya segélyezés stb. tekintetében.

Kölemezek: litográfiai átnyomtatás céljára készítette a német Wezel; egymilliméteres vastagságú olyan cinklapok voltak, amelyeknek a fölseje porrá tört litográfiai kőnek vékony rétegével volt bevonva. (Az öreg Senefeldernek is volt már egy ehhez hasonló franciaországi szabadalma.)

Kölni krónika: 1499-ben jelent meg, s fontos tanúságot szolgáltat Gutenberg föltalálói mivoltára nézvést: «A könyvnyomtatás nemes művészetét Gudenburch János találta föl Mainz városában.»

Költemények szedése: lásd Versek szedése.

König Frigyes: a könyvnyomtató gyorsajtó föltalálója, szül. 1774-ben, megh. 1833-ban. 1790–1794-ig Lipcsében a könyvnyomtatást tanulta, de emellett bölcseleti kurzust hallgatott és egyéb tanulmányokat is végzett. Már 1803-tól foglalkozott a könyvnyomtató gyorsajtó megalkotásának kérdésével; kísérletei eredményét följánlotta a bajor és osztrák kormányoknak, de mindkét helyről elutasították. 1806-ban Szentpétervárra ment, de itt is csalódván, Londonba utazott, ahol 1807-ben egy Bensley nevű könyvkereskedő módot nyújtott gépműhelyének föllállítására, melyet König társával, a stuttgarti Bauer András Frigyes mechanikussal nagy virágzásra emelt. Az 1810-ben szabadalmaztatott tégelyes nyomtatógép volt az első gyakorlatban beváló találmánya. A tégelyes nyomtatás elvét később fölcserélte a hengeres nyomással s 1811., 1813. és 1814-ben szabadalmaztatott gépei már hengeresek. Bensley folytonos zsarolása azonban Németországba való visszatérésre készítette őket s 1818-ban Würzburg mellett a premontreiek hajdani oberzelli kolostorában rendezték be gépgyárukat. A júliusi forradalom hatása alatt a gépeik ellen fölingerelt nyomdászok összetörték gyorsajtóikat s Könignek meg Bauernek sok nélkülözéssel kellett megküzdeniök, mígnem 1828-ban Cotta stuttgarti könyvkereskedővel összeköttetésbe lépve, Schwarzsachon, szintén Würzburg közelében, gép- és papirosgyárat állítottak. König fiai: Frigyes és Vilmos vezetése alatt gyáruk nagy hírnévre emelkedett.

Könyomdai festékek: Ezek majdnem kizárólag lenolajkencéből készülnek, összetételük kb. 1 harmadrész középerős, 2 harmadrész gyenge kence. A tollfestékeknél 40–50% korom, a színeseknél a festékanyag mennyisége a kencefelvevő képesség szerint változik. A festékanyag a feketéknél olaj- és gázkorom, a színeseknél pigment- és fonálfestékek. Takaróképességük és színtartóságuk ugyanaz, mint a könyvnyomdai festékeké. A könyomdában használatos átnyomófesték középerős kence, olvasztott faggyú, szappan, viasz és gázkorom összetételéből áll. Bádognyomtatáshoz a könyomdai festékekből a hőállóak mind alkalmasak, őrlésüknél a festékek szükség szerint 3–8-szor lesznek az őrlőgépeken átörölve. *sr*

Könyomdai gyorsajtók: l. Litográfiai sajtók.

Könyomtatás: a sokszorosító eljárások között a síknyomtatás fő-fő képviselője. Míg a magasnyomtatásos (l. Könyvnyomtatás) és a mélynyomtatásos (l. o.) eljárások mechanikai alapon nyugszanak, a könyomtatás kémiai úton történik. A hozzá használt kisebb-nagyobb méretű kőlapokat a München melletti Solnhofenben bányásszák, s túlnyomórészt (98%) szénsavas meszet tartalmaznak. A kő emiatt erősen vízszívóképes. A víz azonban a kő természetes állapotát érintetlenül hagyja. Ha azonban zsiradékos anyag kerül a kőre, akkor a szénsavas mészsírsavas mésszé változik át, miáltal a kő ezeken a helyeken már nem szívja magába a vizet, sőt azt magától ellöki. A kőrajzoláshoz (l. Litográfia) használt kréta vagy tus

főalkatrésze zsíros anyag (stearin, szappan stb.) lévén, a kőre rajzolt képek vagy szövegek az említett kémiai átváltozás következtében immunissá válnak a vízzel szemben. A kőről való nyomtatást azonban csak akkor kezdhethjük meg, ha a kőnek rajztól mentes részein megszüntetjük a kő festékfölvevő és zsír szívó képességét, nehogy a festékező henger ott is adjon le kencével telített festéket, ahol a kőnek tisztán kell maradnia. Ezt az átváltozást is vegyi úton hozzuk létre, amennyiben a kő még nyitott, szénsavmeszes pórusait egy főkép salétromsavból álló vegyülettel kenjük be, ami által a szénsav sistergés és habzás közben távozik a kőből és a pórusok becsukódnak. A kőnek ilykép megváltozott fölületrészei most már keményebbek lettek, a vizet nem szívják magukba, hanem az a fölületen marad. A követ tehát most már a rajztól mentes részeken viszont zsiradék ellen tettük immunissá. A könyomtatás lényege tehát a víz és a zsír ellenszenvén alapszik. Újabban a követ egy különleges ötvözetű cinklemezzel pótolják (l. Cinknyomtatás, Strecker dr, Offset). A könyomtatás leginkább nagyméretű és többszínű művészi nyomdatermékek előállítására alkalmas. Színes tömegnyomtatványok előállítása ma már nem könyomtatás, hanem cinkről való, vagyis offset-nyomtatás útján történik. *bv*

Könyomtatók Szakegyesülete: lásd Grafikai Munkások...

Könyv: irodalmi értelemben olyan nagyobb terjedelmű írásmű, amely önmagában lezárt, egységes, önálló és teljes egészét képez. Műszaki szempontból könyv alatt az ilyen írásművek külső megjelenési formáját értjük, amely egyik oldalukon összefűzött és a fűzés által alkotott gerinc mint tengely körül lapozható lapokból áll. A könyvnek ez a formája akkor jött létre, amikor az ember az addigi súlyos és merev íróanyagok, az égetett agyagtábla, a viasszal bevont fatábla, a törékeny és csak egyik oldalán írható papirusz helyett vékony, könnyű, hajlékony és mindkét oldalon használható íróanyagokat talált fel: a pergament és a papirozt. A papiruszból is lehetett tekercset képezni vagy lapjait harmonikaszerűen összeállítani, de az ilyen «könyvet» végigolvasás közben le kellett gombolyítani s azután visszaforgatni, ami annak rongálásával járt. Kezdetben a pergament is tekercsalakban használták, de mert mindkét oldalára lehetett írni, már időszámításunk első századaiban kialakult a könyv mai formája, amely lassan kiszorította a tekercset. A könyvnyomtatás rohamos elterjedését a papiros bevezetése és nagy tömegekben való gyártása tette lehetővé s újabb lendületet adott neki a fából készült papírnak a gyorsajtó jelentkezésével egy időbe eső felfedezése. A régi könyvet egyenként kézzel írták és másolták s egyenként, kézzel kötötték be. A könyvnyomtatás feltalálásával lehetségessé vált a könyvnek egyetlen nyomtatóformáról szinte korlátlan számú példányban való sokszorosítása, de a könyvkötés technikáján ez nagyon sokáig nem változtatott. Az első nyomtatott könyveket még oldalanként vagy oldalpáronként nyomtatták, de az új nyomtatótechnika hamarosan rávezette a nyomdászokat a fejlődés helyes útjára és az apróbb betűk, a könnyebben kezelhető kis formátum, a vékony és könnyen hajtogatható papiros hamarosan lehetővé tették a 4, 8, 16 oldalból álló nyomtatóformákban, így tehát «ívekben» való előállítását. A könyv ma is ilyen ívekből áll s ezt az ősi formát sem a szedőgép, sem a modern sokszorosító eljárások nem változtatták meg. Csak a népszerű, olcsó könyv megszületése, a nagy példányszámok elterjedése kényszerítette ki a 19. század folyamán a könyvkötési technika modernizálását, de maga könyv szerkezete ekkor is csak annyiban változott meg az új technika során, amennyiben az egyes munkarészletek gépesítése ezt megkövetelte. Az ívek egyenként, kézzel, tű és cérna segítségével való felvarrását ma különféle modern gépek végzik s a tábla nem részenként épül rá az előre megvarrt könyvtömbre, hanem külön munkamenetben, tömegesen, előre készül és utólag «akasztják bele» a könyvtömböt. Ezt a lehetőségét a kiadói vállalkozás szervezte meg s alapját a nagy tömegben, egyenletes minőségben, géppel előállított kötési anyagok képezik. De az ily «gépkönyv» előállításához akkora felkészültség, olyan előkészületi munkálatok és olyan befektetés szükséges, hogy a könyvtömegeket csak a megjelenés előtt, egyszerre, egyformán

lehet így, géppel bekötni. A kiadóktól, a könyvkereskedésekből már kikerült egyes könyveket, amelyeket maga a vevő köttet be utólag, még ma is egyenként, kézzel lehet csak bekötni s csupán kevés munkarészletet, például a körülvágást lehet ezeknél géppel végezni. Csak a legutolsó években lépett fel egy új könyvkötési technika, amely azonban a lapok sorrendjét és a lapozás módját szintén megtartotta és csupán a fűzés módját változtatta meg: az úgynevezett spirálfűzés. A könyv minden tradíció hordozója, az ember nagy tanítómestere, a modern kultúra igazi alapja s mivel formája is a nagy technikai és szellemi áramlatokkal együtt fejlődött (lásd: Könyvművészet alatt), története úgy művelődéstörténeti, mint művészettörténeti szempontból a legérdekesebb tanulmányok egyike. (Irodalom: Fitz József: A könyv története. Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. III. rész: A könyv. Továbbá Máthé Károly: A könyv morfológiája. Svend Dahl: Geschichte des Buches.) *kni*

Könyvbeli címek nagysága: I. Rubrikák.

Könyvbetűk (németül: Brotschrift): ezekkel a többnyire cicerós (tizenkét pontnyi) nagyságig terjedő betűkkel nyomtatják a könyveket, újságokat, egyszerűen a sokszövegű nyomtatványokat.

Könyvcím: a tartalom jelzésén kívül a szerző meg a kiadó, vagy nyomdász nevét, a kiadás helyét és idejét foglalja magában. Keletkezése főleg a 16. századbeli sajtótörvényeknek köszönhető. Ezek legtöbbje szerint ugyanis mingyárt a könyvnek letelején föl kellett említeni a szerző meg a kiadó nevét és lakóhelyét. Így aztán a kolofon, melyet eddig a könyv végére szedtek, előre került, s kialakult belőle a mai címlap.

Könyvelés: célja a vagyonnak, valamint az abban beálló változásoknak a nyilvántartása. Kétféle vagyont állapítunk meg, úgymint aktív és passzív vagyont. Aktív vagyon a pénz, értékpapíros, ingatlan, gépek, adósok, áru; a passzív vagyonok közé tartozik az üzletbe, vállalatba fektetett tőke, a hitelezők, elfogadványok és esetleges egyéb tartozások. A könyvelésnek két módja van: egyszerű és kettős könyvvitel. Az egyszerű könyvvitel a beállott változásokat egy számlán vezeti keresztül. Például eladunk X-nek 1000 levélpapíroszt, akkor annak értékével X-et egyszerűen így terheli: «X tartozik számlánkért (1000 levélpapírosért) P 15.–». A kettős könyvvitel a vagyonban beálló változásokat két számlán számolja el, a vagyonszámlán és az eredmény számlán. A vagyonszámlán kimutatja, az eredmény számlán elszámolja a beállott változásokat. Fenti példát a kettős könyvvitel a következőképpen vezeti keresztül: «Adósok számlája (X) tartozik Áruszámlának számlánkért (1000 levélpapírosért) P 15.– ». A kettős könyvvitelnek előnye, hogy a lekönyvelésnél esetleg ejtett hibát kimutatja, mert majdnem kizárt eset, hogy valaki ugyanazt a számhibát egyformán több helyen is csinálja. További előnye, hogy külön összeállítás nélkül kimutatja, hogy bizonyos időszak alatt mennyi árut adtunk el vagy vettünk, mennyit fordítottunk munkabérre, üzemanyagra, javításokra, költségekre stb., tehát egyforma időszakok alatt összehasonlításokra ad módot. A könyvelésre felülbélyegzett üzleti könyveket vagy kartotékokat használunk, melyek adott esetben bizonyító erővel bírnak. Nagyobb vállalatok az üzleti, kereskedelmi könyvelés mellett üzemi könyvelést is vezetnek (l. Üzemi könyvelés). *schm*

Könyvészet (bibliográfia): irodalmi termékek leíró felsorolásával foglalkozó tudomány, de átvitt értelemben jelenti magát a leírást, a könyvjegyzéket is. Gessner Konrád «Bibliotheca Universalis»-a, az első nagy bibliográfiai mű (Zürich 1545) még megkísérelhetette a világ valamennyi nyomtatott könyvének összefoglaló ismertetését, azonban később, a könyvnyomtatás rohamos fejlődésével már csak egyes területek földolgozását tűzhette ki célul a bibliográfus. A könyvészet kiterjedhet egy-egy kor, nemzet vagy író irodalmi termékeire, de van olyan bibliográfia is, mely az egy-egy korra, nemzetre, íróra vagy kérdésre vonatkozó műveket (könyveket és cikkeket egyaránt) sorolja föl. A könyvészeti leírás nem elégszik meg a mű szerzőjével és címével, hanem a kiadóra és a nyomtatóra, az alakra, terjedelemre, kiállításra és

kötési módra vonatkozó adatokat is megadja. Könyvészeti ismeretek nélkül nemcsak a tudós kutató, hanem a könyvkereskedő (antikvárius) és a könyvgyűjtő sem boldogulhat. A magyar könyvészet csíráit régi könyvkereskedők katalógusaiban kereshetjük (Kilián Testvérek, 1778-tól); Sándor István «Magyar Könyvesház» című munkája (Győr 1803) a 19. század elejéig igyekszik áttekintést adni. A tudományos értékű, magyar könyvészet Szabó Karoly (l. o.) működésével kezdődik. A magyar irodalom általános bibliográfiáját időrendben a következő munkák tartalmazzak: 1771-ig Szabó K. és Hellebrant Á.: «Régi magyar könyvtár»; 1711-től 1860-ig Petrik G.: «Magyarország bibliográfiája»; 1860–75-ig Petrik G.: «Magyar könyvészet»; 1876–1885-ig Kiszlingstein S.: «Magyar Könyvészet»; 1886–1910-ig Petrik G.: «Magyar Könyvészet»: 1910 óta a «Corvina» (l. o.) később a «Corvina» mellékleteként megjelenő «Magyar könyvészet». Ezenkívül természetesen számos egyéb bibliográfiai munka foglalkozik a különböző részletkérdésekkel. *kj*

Könyvfedél: l. Fedél.

Könyvgerinc: lehet lapos és gömbölyített. Az előbbi kevésbé tartós, s ezért újabban – arra való speciális géppel – többnyire gömbölyítik a gerincet. Hogy a rajta levő könyvcím alulról fölfelé vagy fölülről lefelé fusson-e: százesztendős vita tárgya. Könyvszekrényben tartott könyv címe mindenesetre könnyebben olvasható el, ha a sor alulról fölfelé fut.

Könyvkedvelés: l. Bibliofília.

Könyvkereskedelem: már a Kr. e. ötödik században virágzott Athénben, majd pedig Rómában. A középkorban olasz földön «stationarii»-nak nevezték a kéziratok és könyvek eladásával és kölcsönözgetésével foglalkozó kereskedőket, akik gyakran maguk is másolók voltak. Később «librarii» vagy «cartolaji» lett az elnevezésük. A könyvnyomtatás föltalálása után rendszerint a nyomdász is, meg a könyvkötő is foglalkozott könyvárusítással, de rajtuk kívül természetesen voltak nem-nyomdász könyvkereskedők is. Budán például Mátyás király idejében s utána egészen a mohácsi vészig számos könyvárus működött. A könyvkereskedelem központja a 16–17. században a majna-frankfurti vásár volt, azóta Lipszébe helyeződött át a központ. A könyvkereskedelem szervezete Németországban fejlődött ki legteljesebben. Ágazatai: 1. a könyvkiadói üzlet, amelynél az irodalmi művet a szerzőtől átvéve, a könyvet kinyomtatattják, s a kész példányokat a könyvkereskedőnek adják át; 2. a bizományi üzlet (l. Bizomány), mely közvetít a kiadó és a szortiment között; 3. a szortiment, amely a kiskereskedést jelenti a könyvek világában; 4. az antikvárium. A könyvkereskedés szokványait a «Börseverein der Deutschen Buchhändler» szabja meg.

Könyvkereskedők társasága (a 16. században): l. Stationers' Company.

Könyvkötés: a könyvlapok tartós összefűzése és táblába-kötése. A fűzés technikája kétféle: 1. cérna vagy fonalas fűzés (l. o.); 2. drótfűzés (l. o.). Az előbbi jobb, de költségesebb. Az egyenként megfűzött íveket erős vászonlapra egymás mellé fölvarrják, vagy – az olcsóbb és durvább kötéseknel – egyszerűen odaragasztják. Ez a vászonlap adja a kapcsolatot a könyv és majdani táblája között. Táblába-ragasztása előtt a könyvet vágógépen körülvágják, hogy a széle mindenütt egyformán sima legyen. E széleket olykor be szokás festeni; régebben márványos mintázattal látták el, ami meglehetősen körülményes munka volt. Szokás a könyv éleit aranyozni is, ami úgy történik, hogy kellő alapozás után aranyfüstöt borítanak az élekre. A könyv és a kötése közé bélépapirost (ú. n. előzékpapirost) is szoktak alkalmazni, ami régebben művészi gondoskodás tárgya volt. Itt-ott ma is az. A könyv táblájának alapanyaga kemény kartónpapiros, néha vékonyabb falemez. Ennek beborítása papirossal, vászonnal vagy bőrrel történik, de – például Mátyás király könyvtárában – akad selyemborításos könyv is. A művészi bőrkötés kifejlődése kapcsolatos a középkorbeli keresztes hadjáratokkal. A bőrnek művészi módon való kidolgozását ugyanis e hadjáratok idején, Keleten meg Spanyolországban sajátították el az elődeink. Az állatbőrök cserzését már az ókorban is nagy tökéletességre

vitték a kínai birodalomban, s az arabok útján ez a kézművesség meghonosodott az izlám minden területén, majd pedig átverődött hozzánk is. A régi könyvkötők a maguk egyszerű szerszámaival nagy mesterei voltak a bőr díszítésének. Kézi bélyegzőkkel, simító vasakkal, savazókkal stb. (l. Agát simító és Filet) remekeit alkották a kombinatív művészetnek. (L. Debreceni könyvkötés, Kolozsvári könyvkötés, Katolikus kötés.) Az újabb könyvkötőiparban természetesen mindez a gépek dolga, s csak a bibliofília foglalkoztat még itt-ott a régi technikával dolgozó könyvkötőművészeket. Kevés olyan iparág van, amely annyira mechanizálódott, mint a könyvkötő-mesterség. Egy-egy modern könyvkötészetben vagy ötvenféle gépet is látunk, amely mind egy-egy részletét végzi el a könyv formába-öntésének és díszítésének. (L. Aranyozó sajtó, Hajtogatógép, Fűzőgép, Könyv.)

Könyvkötő-csiriz: l. Ragasztó-szerek.

Könyvkötői dísz: a legrégibb időkben bevágásokkal állították elő, s a mélyedésekbe festéket dörzsöltek. A nagyobb fölleteket pontoszták, vagy apróképű poncok beleveregetésével tették mintázatosná. A nedves bőrt olykor mintázóvassal tették plasztikussá, igen gazdag figurális díszet állítva elő néha ilyen módon. Nagy szerepe volt a régi könyvkötői műiparban a stancák és gördítőkarikák alkalmazásának is. A sarkokat a középkorba rendszerint áttört ornamentációjú fémvasalással látták el, a könyv jobbfelőli szélén pedig bőrből vagy fémből való kapcsokat alkalmaztak.

Könyvkötői nyomtatólap: ha könyvtábla préseléséről van szó, a nyomtatáskor szükséges nagyfokú fölmelegítés miatt sárgarézből kell hogy legyen; galvanó s cinkklisé csak síma vászonra és papirosra való; színes nyomtatáskor is ajánlatos ezeket használnunk.

Könyvkötők Szakszervezete: a modern kornak megfelelő alapokra fektetése Buchinger Manó fáradhatatlan munkájának köszönhető. 1897-ben 188 tagja volt a szervezetnek, 1935-ben már 320 taggal rendelkezik. A szervezet kötelékébe tartoznak a vonalozó munkások, dobozkészítők, levélborítékkészítő munkások és munkásnők. 1935-ben 115 rokkantja van az egyesületnek, ezek állandó havisegélyben részesülnek. A segélyek a tagsági jog szerint havonta 25 pengőtől 85 pengőig terjednek. A szervezet tagjainak 60%-a nőmunkás. A szervezet tagjai részére a rokkantsegélyen kívül munkanélküli-, özvegy- és árvasegélyt és elhalálozási segélyt fizet. Szaklapjuk, a Könyvkötők Lapja 3500 példányban jelenik meg. Esztendőnk óta kollektív szerződés szabályozza a szakmában a dolgozók munka- és bérviszonyait. A Grafikai Főnökegyesület könyvkötő-szakosztályához tartozó munkaadóknál csakis szervezett munkás dolgozhat. A szervezet 1934-ben 151.862.47 pengő bevételből különféle segélyekre 126.431.78 pengőt fizetett ki.

Könyvmásolás: a könyvnyomtatás előtt az írott szellemi termékek sokszorosításának, terjesztésének egyetlen módja. Az ókorban rabszolgák másolták a könyveket, a középkorban szerzetesek foglalkoztak vele (szkriptorok). Másolóiskolákat és műhelyeket már Nagy Károly korában ismerünk; ezekben nemcsak másolták, hanem díszítették is a könyveket (piktorok, miniátorok). Az Árpádok korában a magyar bencés klastromokban sok másolt könyv készült; Mátyás király egész műhelyt tartott fenn. A könyvnyomtatás elterjedésével megszűnt a könyvmásolás szükségessége. *kj*

Könyvművészet: Az első nyomtatott könyvek még utánozni akarták koruk írott könyveit és így ugyanazon művészi törvények hatása alatt, ugyanabból a szellemből eredtek, mint írott mintaképeik. Amikor azonban a könyvnyomtatás megtalálta a maga fejlődésének igazi útját és a tömegkönyv saját stílusát keresve, a metszési és öntési technika szellemét követve, átalakítani kezdte a betűformákat, eltávolodott a kor írott könyveinek formáitól. Ez az átalakulás már a 15. század vége felé megkezdődött, de csak a 19. század küszöbére érve vált el teljesen a nyomtatott betű az írott betűtől, Bodoni, a Didot-k, valamint Walbaum klasszicista antikvája és klasszicista tipográfiájának képében. E hosszú folyamat alatt azonban a könyv formái

fejlődése szorosan lépést tartott a kor egységes stílusával, a mesterség addig még művesség volt s minden részletét a technikai és művészi hagyomány fejlődésének legszorosabb kapcsolata jellemezte. Csak a 19. század elején, amikor a gépek bevonultak a műhelyekbe és a munkamegosztás már erősebben érvényesült, vált el a művészi fejlődés iránya a technika belső törvényeinek az alakulásától. Ez időtől kezdve a nyomdász nem volt többé a könyv fejlődésének irányítója, már nem ő írta elő szigorú törvények szerint a rajzoló, a fametsző, a rézmetsző számára a feladatokat, hanem csak a betűöntődék által készített betűk alkalmazójává lett, aki csupán a szerény háttérrel szolgáltatta a könyv területére behatoló művészek alkotásai számára. A litográfia megszületése megnyitotta a könyv kapuját a festői szellem érvényesülése előtt és a tipográfia ezzel elveszítette a kapcsolatot a grafikai művészet fejlődésével. A technika új eredményei, a gépi betűöntés, a gyorsajtó, a gépi papírgyártás, az új képsokszorosító eljárások egymástól elágazó új művészi lehetőségeket hoztak magukkal, mert egyre nagyobb szabadságot nyújtottak az illusztrációnak, a nagyobb pontosságra irányuló gépteknikai követelmények viszont a szedés, a tulajdonképpeni tipográfia formáit igyekeztek egyre jobban megkötni. A század derekán a litográfia bevonult a reklám területére is és ezzel kikényszerítette azt, hogy a tipográfia versenyre keljen vele, ami végül a tipográfiai stílus teljes felbomlására vezetett. A 19. század vége felé aztán a kor vezető művészei felismerték, hogy a tipográfiának is új irányításra van szüksége s William Morris és társai, visszanyúlva a kézzel írott, vagy a fametszetekkel illusztrált nyomtatott könyv formai hagyományaira, megkísérelték a betű, az illusztráció és a tipográfiai formaalkotás újra egységes szempontok szerinti alakítását. Mint a többi iparokban az «iparművészet» fogalma, ekkor alakult ki a «könyvművészet» fogalma is, tudatos célkitűzéssel vállalva a hatalmas lendületű, de művészi irányát veszített gépi könyvtechnika megnevelését. Németországban, az írott betű hagyományaival való néhány évi romantikus kísérletezés után, a század elején találta meg ez az áramlat az utat az igazi tipográfiai felfogás felé. Ma a könyvművészet alatt a könyv összes formai tényezőinek egységes szempontok szerinti, tudatos összefoglalását és alakítását értjük. A könyvművész figyelme és célkitűzése kiterjed a betűre, a papirosra, az illusztrációkra, a térelosztásra, minden részlet arányainak és egymáshoz való viszonyának gondos összhangjára és egységes szellemű alakítására vagy megválogatására. Ennek a könyvművészetnek megvan a maga sajátos, a kor szellemi mozgalmával összhangban álló fejlődéstörténete és belső törvénye, tehát a könyv külső, formai fejlődése a tartalom fejlődésével is fenntartja a szoros kapcsolatot. A könyvművészet ma ismét sokkal nagyobb fontosságot tulajdonít a könyv technikai elemeinek és magának a betűnek, mint néhány évtized előtt, amikor még szinte kizárólag a rajzolt dísz és illusztráció iránt érdeklődött s így ez az új könyvművészeti irány az eddiginél sokkal nagyobb szerepet juttat a nyomdásznak, de sokkal nagyobb felelősséget is ruház rá, mint az előző évtizedekben. A modern gépteknika csak úgy termelhet gazdaságosan, ha formai, művészi célkitűzései összhangban állnak lehetőségeivel s ezért előbb-utóbb száműznie kell minden romantikus, a kézzel írott vagy kézzel illusztrált könyvre emlékeztető elemet. Így lassanként kialakul a modern gépkönyv stílusa és ebben a folyamatban a technikának, a nyomdásznak legalábbis a művésszel egyenrangú szerep jut. A könyvnek mint egységes szempontú, minden részletében jól megoldott ipari terméknek kialakítása a nyomdásznak legmagasabbrendű feladata, amelynek megoldására a technikai és művészi ismereteknek egyformán magas mértékére van szüksége. A «könyvművészet» ilyenformán immár elveszíti azt az értelmét, amellyel a 20. század elején bírt, mert az ipari szempontból tökéletes könyv és a művészi szempontból jó könyv ideálja egyre jobban közeledik egymáshoz. (Lásd még: Könyv.) (Irodalom: Kner Imre: A tipográfia és a könyvművészet határai. Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve I. 1921–1928. Kner Imre: A tipográfiai stílus elemei. Magyar Grafikai Almanach 1933. Paul Renner: Tipografie als Kunst. Friedrich Bauer: Das Buch als Werk des Buchdruckers. Monographien des Buchgewerbes, Band XI.) *kni*

Könyvnap: a könyvvásárlás propagandáját szolgáló modern intézmény. Nálunk néhány év óta szokásos; június első napjaiban rendezik. Eredeti célja az volt, hogy néhány példátlanul olcsó könyv kiadásával, mely könyvek csakis a könyvnapon kaphatók azon az áron, valamint a kollektív reklámnak (sajtó, rádió, körlevelek stb.) erre a napra való összpontosításával új olvasórétegeket nyerjen meg az irodalom számára. Külföldön sok helyen könyvheteket rendeznek. Nálunk az utóbbi években a könyvnap eltért eredeti rendeltetésétől, mivel a könyvkiadók túl sok könyvet dobtak piacra s az árak sem voltak csábítók, mert egyrésztüknek az ára a könyvnap után is megmaradt, sőt sok esetben még csökkent is. A céltudatosan rendezett könyvnap megbecsülhetetlen szolgálatokat tehet az irodalom fejlesztésének és terjesztésének és ezért nyomdászati szempontból is értékes. *kj*

Könyvnyomdai festékek: mindazon nyomdai festékek, amelyek szedés, stereotípa és klisé nyomtatásához készülnek. E festékek sokféle típusban készülnek, úgymint újság-, mű-, akcidens-, ábra-, díszműnyomtató-, két színt mutató, fényes, vajcsomagoló- stb. festékek és színes festékek egész sorozata. A festékek sokneműsége arra szolgál, hogy minden nyomtatványhoz és papírmínőséghez megtaláljuk a megfelelő festéket. A könyvnyomdai festékek alkotórészei: a kence, korom és száraz pigmentfestékek. Összetételük különösen a fekete festékekénél, minőség szerint van osztályozva. Pl. az újságfestékek gyantából, raffinált ásványolajokból és különféle olaj és gázkormokból készülnek. A mű és akcidensfestékek anyaga már részben mű- és lenolajos kence, jobb minőségű gázkorom s milorikék stb. lesz szépítésükre és minőségük fokozására felhasználva, míg az ábra- és díszműnyomtató festékek már a legfinomabb kormokból, lenolajos és különleges kencékből 10–30% milorikék, kék lakk, reflexkék és a szükséges szárítóanyagok hozzáadásával készülnek. A két színt mutató festékek a díszműnyomtató festékek alapján készülnek, a szükséges színes pigment és a második színt előidéző kátrányfestékek hozzáadásával. A színes festékek összetétele leginkább azok takaróképeségében és színtartó voltában különbözik. A kencéjük majdnem kizárólag lenolajos kence. A takaróképeséget illetőleg vannak nem takaró, ú. n. lakkfestékek, félig takaró és takaró festékek. A színtartóságuk pedig úgy oszlik meg, hogy vannak abszolút színtartó (I-gyel jelölve), kevésbé színtartó (II–III–IV-gyel jelölve) és nem színtartó festékek. A színes festékek anyaga a száraz pigmentfesték. A színes festékek minden nyomtatvány és papírmínőséghez megfelelően készülnek. *sr*

Könyvnyomdai munkaárszabás: A könyvnyomdai üzemek termékeinek előállításához szükséges munkamenetek központilag megállapított minimális ártételei. Pl. 1000 betű szedésének, vagy 1000 bizonyos alakú nyomtatvány nyomtatásának ára. A Főnökegyesület egyik leghasznosabb alkotása az ú. n. minimális nyomtatvány-árszabály, mely – a nyomdaüzemek nagy kárára – a háború utáni években ment veszendőbe. A minimális nyomtatvány-árszabály a munkásokkal kötött kollektív szerződés teremtette egyenlő termelési feltételeken alapult. A nyomdaüzemek teljesítményük minősége és munkáslétszámuk szerint osztályokba voltak sorozva, az egyes osztályok között a kiegyenlítés úgy történt, hogy a teljesítőképesebb üzem bizonyos előírt százalékot hozzászámított a minimális ártételekhez és ezzel védte a kevésbé teljesítőképes üzemet. *szal*

Könyvnyomdai sajtók: ezeket rendszerbe csoportosítva, háromféle fő-fő típust különböztethetünk meg köztük: I. a téglyes sajtókat; II. a lapos formáról nyomóhengerrel (közkeletű görög szóval: cilinderral) nyomtató gyorssajtókat; III. a rotációs gépeket. Ezek mindegyikének van egy sereg altípusa, úgy hogy a könyvnyomtató iparnak valamennyi ágazata nemcsak hogy bőségesen el van látva nyomtató sajtókkal, de még az azonos célra szolgáló sajtók között is igen nagy a választék. Egyiknek ez a szerkezetbeli különösség a jó oldala, a másiknak meg amaz.

Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete (Magyarországi): A Nyomdászegyesület régi önképző osztálya 1893-ban kénytelen volt működését beszüntetni. Ennek káros kihatása

rövidesen mutatkozott. De hátrányos volt az is, hogy a munkásnők és segéd munkások nem voltak tagjai az önképző osztálynak. Ezért a vezetőség elhatározta, hogy külön egyesületet alakít «Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete» címmel. Az alapszabályokat az 1895 június havában tartott általános nyomdászgyűlés letárgyalta, elfogadta és a szakegyesületet megalakítottak jelentette ki. Utasította egyben az új vezetőséget, hogy az alapszabályokat jóváhagyás céljából az illetékes hatóságnak felterjessze. A Szakegyesület működését megkezdte, de fejlődésére végzetes hatással volt az 1895 végén lezajlott és elbukott bérmozgalom. A tagok száma 1500-ról 300-ra csökkent és ezért az 1896. augusztus 23-án tartott általános értekezlet működését beszüntette. A minisztériumhoz benyújtott alapszabályok 1896. november 14-én jóváhagyó záradékkal ellátva visszaérkeztek, amelynek hatása alatt a nyomdai munkások december hó 20-án általános nyomdászgyűlést tartottak, ahol kimondták a Szakegyesület másodszori megalakulását. Ettől az időtől azután megszűnés nélkül folytatta működését. A Szakegyesület céljául tűzte ki a könyvnyomdákban dolgozó összes munkásoknak egy helyen való tömörítését, a vidék megszervezését, a szaktársi szeretet és összetartozás érzésének fejlesztését, a tagok szellemi és anyagi érdekeinek istápolását. Az alapszabályok feladatkörébe utalták a kollektív szerződések kötését is. Céljai elérésére tudományos előadásokat és nyelvtanfolyamokat rendezett, pályázatokat hirdetett szakmunkákra, dalárdát és zenekart létesített, megvette 1899-ben a régi önképző osztály könyvtárát, amelyet tudományos és szépirodalmi művek beszerzésével 10.000 kötetre fejlesztett. A tagok részére ingyenes jogvédelmet biztosított, valamint munkanélküli-segélyt is folyósított. 1898-ban elhatározta az Évkönyv kiadását, amely azóta is megjelenik. Bevezette 1899 augusztus havában az ingyenes munkaközvetítést. Az 1901-ben Bécsben tartott osztrák nyomdászkonferencián kimondta a kölcsönösségi szerződésben, hogy a kölcsönösség csak azokra terjed ki, akik egyben a Szakegyesületnek is tagjai. Ez újabb lendületet adott a Szakegyesület fejlődésének és most már sor kerülhetett az elhanyagolt vidék megszervezésére és a csoportok megalakítására. Eme munkájának legszebb eredménye volt az 1903-ban tartott első szakegyesületi konferencia, amelyen a budapesti nyomdász munkások 19 küldöttel, a vidék 57 csoportja 61 küldöttel képviseltette magát. Ez a konferencia tárgyalta le az első egységes vidéki árszabályt, amely ez év őszén az egész vidéken érvényre emeltetett és ezzel a zilált állapotok helyébe rendezett munkáltatási feltételek léptek. A Szakegyesület vezetősége 1907-ben olyan megállapodást kötött a Főnökegyesülettel, hogy árszabályhű üzemből csak az dolgozhat, aki a Szakegyesületnek is tagja. A Szakegyesület nagyszerű szervezési és kulturális tevékenységének tudható be, hogy 1913-ban az ország nyomdai munkásságának mintegy 98 százaléka tartozott tagjai sorába (12.861). Fejlődésének csúcspontján érte az 1914-es világháború, amely úgy mint a legtöbb intézményt, a Szakegyesületet sem hagyta érintetlenül. De mindinkább előtérbe lépett az a felfogás is, hogy a Szakegyesület legnagyobb feladatát, a nyomdai munkásság egy táborba tömörítését elvégezte, időszaki volna, ha a kétféle járulékfizetés megszűnne és az összes tagokkal a Segélyező Egyesületbe olvadna, amivel teljesülne az a régi óhaj, hogy a munkásnők és segéd munkások tagjai legyenek az Anyaegyesületnek. Ennek megfelelően 1919 április havában elhatározatott az egységes járulékfizetés és a Szakegyesület működését beszüntette. Hivatalosan az 1920-i küldöttgyűlés mondotta ki a két egyesület egybeolvadását. *gyr*

Könyvnyomdászok Szakköre: alakult 1882-ben «Könyvnyomdászok Társasköre» címmel. 1891-ben változtatta meg címét. Célja volt a magyar szakirodalom művelése és tagjainak szakfejlesztése és ezért minden évben pályadíjat tűzött ki felváltva szakcikkekre és mester-szedésekre. Kiadta a havonként megjelenő Grafikai Szemlét (I. o.) és – 1910-ig bezáróan – évenként egyszer a Magyar Nyomdászok Évkönyvét (I. o.). A tagsági illeték fejében kapták a tagok a kör eme kiadványait. 1901-től kezdve esztendőről esztendőre szaktanfolyamokat is rendezett a tagjai számára. A világháború kitörésekor működése megszűnt.

Könyvnyomtatás (technikája): Gutenberg János találmánya, vagyis az a művészet, amellyel ólombetűkből nyomtatóformát alakítanak, s e formákról papírosra lenyomatokat készítenek. Roppant területű foglalkozás, amelyen a modern munkamegosztás külön ágazatokra taglalta a régebben egységes munkaköröket is. Lásd mindezeket Betűszedés, Nyomtatás stb. címszók alatt.

Könyvnyomtatás (történeti összefoglalása): A nyomtatás legrégebbi nyomai Kínába vezetnek, ahol a belföldi történészek szerint már Kr. u. 620–907 közt (a Thang-dinasztia idején) megtörtént kéziratok és imakönyvek kinyomtatása. A kínaiak a kártyakészítés és kártyafestés tekintetében is jóval megelőzték Európát. Újabb bűvárkódások kétségtelenné teszik, hogy az arabok, a kínaiakkal való érintkezés alkalmával, ugyanakkor, amikor a kínai foglyoktól a papíroskészítés módját elsajátították (751-ben, a Taraz folyó mellett vívott csata után), a könyvnyomtatásnak is tudatára jutottak. Hogy az araboknak Európában és különösen a pirenei félszigeten való politikai szereplése nem járt együtt a könyvnyomtatás terjesztésével, különös és magyarázatát talán abban leli, hogy az izlámot felvett arabok elfordultak ettől a fontos találmánytól. – Biztos az, hogy a keresztes háborúk korában, sőt jóval utána, a középkor végéig Európában nyoma sem található a könyvnyomtatásnak. A keresztes háborúk lezajlása és magasabb iskolák megalapítása után frissebb szellemi élet keletkezett. A kolostorok papjai már nem győzték a sok megrendelt könyv másolási munkáját és külön másológépek keletkeztek. Ennek kebelében különváltak az ú. n. levélfestők és kártyakészítők, ezek körében ismét a bélyegmetszők és levélnyomtatók. Az utóbbiak munkája leginkább a képes ábrázolásokra szorítkozott, a szavakkal való ismertetés csak mellékes volt és nagyon kezdetleges. Később ez is gyakoribb lett és pedig leginkább úgy, hogy az ábrázolt alak szájából szavakat, sőt sorokat vezettek elő. Ezek után megjelentek már a képek nélküli könyvek, természetesen csak kis terjedelemben. Nyomólemezzel eleinte vékony fémábrákat használtak fel, amelyekbe vésés történt, de amikor a képes ábrázolatok és azok megszerzése iránt az érdeklődés mind erősebb lett, az olcsóbb és könnyebben megdolgozható falemezeket kezdték használni és a véső helyét a kés foglalja el. A fametszés e legegyszerűbb termékeit közönségesen fatáblanyomatoknak nevezik. Ezek közül a legismertebb a Donatusnak nevezett iskolai könyv, ábécé-formájú kivonata Aelius Donatus akkori római nyelvész nyelvtanának. Bebizonyított tény, hogy a mozgatható betűkkel való nyomtatás föltalálása után is még évtizedekig nyomtattak fatábláról. Kimutathatók ilyenek 1475-ből (az ulmi Dinkmuth Donatus), 1482-ből és 1504-ből is. A mozgatható betűkkel való nyomtatás föltalálása a tizenötödik század második harmadára esik és jóllehet sok vita folyt a föltalálókilétéről, ma már egészen bizonyos az, hogy a könyvnyomtatás föltalálásának érdeme egyesegyedül Gutenberg Jánosé, aki Mainzban született és akinek a teljes neve németül: Johannes Henne Gensfleisch vom Sorgenloch, genannt zum Gutenberg. Sokat küzdöttek a múltban, hogy Gutenberg neve tisztán álljon, mint a könyvnyomtatás föltalálójáé. A legendák elseje a schlettstadti Mentelin Jánost nevezi meg a könyvnyomtatás föltalálójának, aki egyideig Gutenberg segédje volt és akinek állítólag már 1460-ban nyomdája is volt Strassburgban. A bambergi Pfister Albrechtet is emlegetik könyvnyomtatás föltalálójaként, aki ugyancsak segédje volt Gutenbergnek. A 36-soros biblia nyomtatását a legújabb időkig neki tulajdonították, míg az első könyvnyomtatók betűinek szorgos összehasonlításával sikerült kideríteni, hogy ezt a bibliát is Gutenberg nyomtatta. Pfisternek nevével és évszámmal ellátott munkái 1461 és 1462-ből valók. Ettől kezdve nem találkozunk semmiféle nyomtatványával. Az olaszok Castaldi Pamfiliót mondják a könyvnyomtatás feltalálójának. Feltre városában szobrot is emeltek emlékének. Legcsökönyösebben a hollandusok ragaszkodnak ahhoz, hogy a könyvnyomtatás hazája Hollandia. A föltalálóként Laurens Jaanson Coster lenne és a feltalálás helye Haarlem. A könyvnyomtatás hollandiai föltalálásának meséje körül százesztendősi irodalmi vita folyt, amíg a szintén hollandi Van der Linde 1870-ben a mesét valódi értékére szállította le. Hogy Gutenberg mikor és miképpen kezdte meg kísérletezéseit, azt ezidáig

megállapítani nem lehetett. Bizonyos, hogy hosszabb időn át foglalkozott azokkal, ami természete is, mert nem szabad elfelejtkeznünk, hogy mi mindent kellett Gutenberg Jánosnak föltalálnia, mire első művének kinyomatásáig jutott. A találmányok egész láncolatának kellett egymást követnie, hogy a mű készen legyen. Ezek: a mozgatható betű, a nyomtatóprés, a célnak megfelelő nyomdafesték és minden valószínűség szerint a festékező labda is. Hogy Gutenberg betűit fából faragta volna, már régen megdöntött föltevés. Valószínű, hogy a mintabetűket kezdetben fából faragta pozitív képpel, azokat homokba nyomta és az így képződött mintából öntötte ki a betűt; később azonban gyaníthatólag kemény fémbe metszhette betűit és azokat puhább fémbe verve, állította elő matricáit. A 36-soros biblia betűinek egyformasága legalább erre mutat. A 36-soros bibliából keveset nyomtathatott Gutenberg, mert észrevéven, hogy helyesebb, ha kisebb betűket metsz és ilyenformán vagy negyed-résznyire csökkentheti a könyv terjedelmét, a 36-soros biblia betűit és matricáit félretéve, áttért a 42-soros biblia készítésére. Ezt a munkáját még be sem fejezte, amikor Fust János, aki pénzt kölcsönzött munkái elvégzéséhez, perrel támadta meg. Gutenberget 1455 novemberében megfosztották tipográfiájától és az a 42-soros biblia addigi nyomataival együtt így Fust és Schöffer (veje és társa) birtokába került. Gutenberg ezután újabb nyomdát alapított, amelyben kinyomtatta a 36-soros bibliát, amelynek patricái a birtokában maradtak és a 746 oldalra terjedő lexikonféle «Joannis de Janua: Summa quae vocatur Catholicon» című hatalmas művet. Fust és Schöffer 1457-ben elkészítették a Zsoltáros Könyvet (az első könyv, amelyben a megjelenés pontos ideje: 1457. augusztus 14. rajta van), amelynek betűit valószínűleg még Gutenberg metszette és más nagyobb munkán kívül 1462-ben a nagyszerű 48-soros bibliát. Ugyanez év tavaszán egy politikai tárgyú falragasz is készült náluk, aminek következménye az volt, hogy Nassaui Adolf zsoldosai felégették a nyomdát és Fustot és Schöffert kikergették a városból, csakúgy, mint Gutenberget is. Ennek a különben gyászos eseménynek döntő hatása volt a könyvnyomtató művészet európaszerte való gyors elterjedésére. A mainzi két nyomdásznak legalább harminc főnyi jól begyakorolt alkalmazottja volt, akiknek a többsége ijedelmében szétszaladt a világ minden tája felé. Németországban és a német birodalom ausztriai részében, időrend szerint, így következnek a nyomdavárosok: Mainz, Strassburg, Bamberg, Köln, Eltville, Augsburg, Nürnberg, Speyer, azután soron következnek Esslingen, Laugingen, Merseburg, Ulm, Breslau, Lübeck, Rostock, Eichstadt, Pilsen, Trient, Würzburg stb. Még a németnél is gyorsabban terjedt a könyvnyomtatás Olaszországban, ahol 1480-ban már 23 városnak volt nyomdája. Az elsőt Pannartz Arnold és Sweynheim Konrád alapította a subiacói kolostorban; a nyomdát később Rómába tették át. (Innen kerülhetett Hess András Budára.) A franciák már 1458-ban lettek figyelmessé Gutenberg találmányára, az első nyomdájuk azonban csak 1470-ből való Párizsban. 1510-ben Párizsban már 20 könyvnyomtató volt. Angliába Caxton Vilmos ültette át Kölnből a könyvnyomtatást. Állítólag 1471. évben nyomtatta első könyvét. Hollandia és Belgium első nyomtatványa Aalstadtban készült Maertens Dierick betűivel, aki 1473–1476-ig dolgozott ott. Antwerpenben a tizenhatodik században volt Plantin Kristófnak olyan nyomdája, hogy a világ nyolcadik csodájának hívták. A svájci első nyomdász Gering Ulrik volt (1468) Baselben; a spanyolországi első nyomdai termék 1474-ből való. Portugáliában az első nyomdász (1484) d'Ortas Ábrahám; Lengyelországban Swaybold Frank nyomdája volt az első, Oroszországban 1493-ban Csernoviec György az első könyvnyomtató, Dániában Snell János 1482-ben és Svédországban 1483-ban ugyanő. A Balkán-félszigeten II. Bajazid szultán halálbüntetés terhe alatt megtiltotta a könyvnyomtatást. Az első nyomdát 1727-ben engedték meg. Ázsiába a 16. század vége (1590) felé, Afrikába 1583-ban, Amerikába (Mexikó város) 1544-ben és végül Ausztráliába 1795-ben került el a könyvnyomtatás mestersége. Magyarország első könyvnyomtatója Hess András volt, akit Karai László hívott meg Rómából Budára. Itt jelent meg 1473-ban a «Chronica Hungarorum»; «Chronicon Budense»-nek is hívják. Második és utolsó munkája a «Magni Basilii de Legendis Poetis». Ezután a budai műhelynek teljesen nyoma veszett;

megszűnte után 60 esztendeig szünetel a nyomdászat Magyarországon. Állítólag Nagyszébenben nyomtattak egy latin könyvet 1529-ben, azonban a szebeni nyomdáról nincsen semmiféle adatunk és a könyv sincsen meg seholsem. A 16. század első magyar nyomdája tehát kétségtelenül a brassói Honter, latinosan Honterus János (1533–1549). Időrendben a harmadik nyomdája Magyarországnak a vasmegyei Ujszigeten, a Nádasdy Tamás és felesége, Kanizsai Orsolya költségén 1537-ben létesített nyomda, melyet Abádi Benedek kezelt 1540-től, ez a magyar nyomdástörténelemben első ízig-vérig magyar nyomdász, aki tudott szedni, patricát faragni, nyomtatni, matricát csinálni és betűt önteni. A nyomda 1545-ben szűnt meg. 1550-ben alapítottak nyomdát Heltai Gáspár és Hoffgref György Kolozsvárott; elsőrangú, virágzó tipográfiai műhely volt, 1575-től ezt Heltai özvegye, majd a nyolcvanas évek elejétől ifj. Heltai Gáspár kezelte. A 16. századbeli nyomdászok mint vándor könyvnyomtatók működtek. Ilyen nyomda volt Huszár Gálé, amely Magyar-Óvárt, Debrecenben és Pápán működött; Hoffhalter Rafaelé, amely Debrecenben, Nagyváradon, majd Gyulafehérvárt működött; később fia Hoffhalter Rudolf Nagyváradon, Alsólendván és Debrecenben működik. Bornemisza Péter Komjátiból Semptére, onnan Detrekőre, végre Rárbokra teszi át működésének színhelyét. Mancskovics Bálint nyomdája Galgócon, majd Vizsolyban dolgozik, Manlius Jánosé pedig Németújváron, Monyorókeréken, Lövön, ismét Németújváron, végül Németkeresztúron, közben azonban Sárváron is megfordul. A katolikusok ebben az időben hittani munkáikat Bécsben nyomatták és csak 1577-ben állított fel Telegdy Miklós nyomdát Nagyszombatban. A 16., 17. és 18. században a nyomdák száma csak nehezen és lassan emelkedett, mert a cenzúra és más hatósági túlkapás béklyója nehezedett a nyomdaiparra. A 19. század második fele óta – vagyis cenzúra eltörlése után – rohamosan terjedt és fejlődött a könyvnyomtatás hazánkban. *ká*

Könyvrenaissance: így is nevezték a 19. század utolsó negyedében Morristól és társaitól megindított, az olasz és német ösnyomtatók művészetét újjáélesztő mozgalmát.

Könyvszedés: nálunk rossz magyarsággal werk- vagy kompressz-szedésnek is nevezik. Mesterségünknek ez az ága – egynéhány kisnyomdától eltekintve – csaknem kizárólag gépi munkává lett. Kéziszedéssel csak könyvbarát (bibliofil) műveket szednek. A könyvszedésnek is megvannak a maga régi és szép szabályai, amelyek azonban, sajnos, a mindinkább racionalizálódó termelés következtében feledésbe merülnek. Ilyen elsősorban a könyvoldalnak a papiros alakjához való arányos megválasztása. Leggyakoribb az aranymetszetnek (l. o.) megfelelő méret az oldal szélességének és magasságának megállapítására. A formátumok megállapításánál természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy mennyi szöveget akarnak a rendelkezésre álló papirosra rászorítani. Régi szabály a szavak közötti arányos térelosztás, mert csak így nyerünk egységes szép képet az oldalról, továbbá a pontos soregyen vagy regiszter is emeli a könyv szépségét. A soregyen alatt azt értjük, hogy a sorok az ív mindkét oldalán pontosan fedjék egymást. *hs*

Kőrajzolók Köre: 1932-ben alakult a Grafikai Munkások Szakegyesülete kebelében. Tagjai csak az egyesületi tagok lehetnek. Célja: a) a kőrajzolók szakmai továbbképzésének elősegítése; b) a kőrajzolók kollegiális alapon való még szorosabb együttműködése. – A szakbeli fejlődés, az új irányok, technikák, így a fotó felhasználása a litográfiai szakban nagy technikai átalakulást idézván elő, ez átváltozást a tagok érdekében gyakorlatilag hasznosítani a Kör hivatása. Ezt a Kör elősegíti: a) gyakorlati irányú továbbképző rajziskola létesítésével; előadások rendezése által; b) összejövetelek által, egymás megismerésével, baráti alapon együttműködés elérésével. *lk*

Kőrforgó gépek: l. Rotációs gépek.

Kőrfűrész: l. Stereotípia.

Köríves lemezek: l. Stereotípia.

Körjáratú gyorssajtó: olyan, amelynél a taliga ki- és bejáratását fogaskerék eszközli. Azon a matematikai igazságon alapul, hogy ha valamely kör magánál kétakkora, szilárdan álló körben mozog: a mozgó kör minden pontja egyenes, a szilárdan álló kör középpontján keresztülfutó vonalat ír le. A körben forgó hajtószerkezet angolországi eredetű; ott alkalmazták először a gőzgépeken; nyomtatógépekre König és Bauer alkalmazták 1832-ben. A nagyobbik kör belső oldalán fogazott, amiért is fogas koszorúnak nevezik; átmérete a járat hosszának megfelelő. A benne forgó kisebb kör saját tengelye körül is forog, s e sajátságos, kétszeres forgása miatt táncos kerék a neve. Fogainak száma fele annyi, mint a fogas koszorúé; ha ezé például 96, amazé csak 48. A táncos kerék kerületének valamely pontjához a tolórúd egyik vége van erősítve, másik vége pedig az alapzat hátuljának alsó részéhez. A táncos kereket az alatta elhelyezett kúposan fogazott nagy kerék mozgatja; ez a kerék egy közvetlen a hajtótengelyen elhelyezett kisebb, szintén kúposan fogazott kerékkel van egybekapcsolva. A körben mozgó hajtószerkezetet általában jobbnak tartják a vasutas-járatúnál, mert a romlásnak nincs annyira kitéve és ha mégis megromlik: egy-két tengelyágnak a kicserélésével könnyen javítható. A kerekek vagy fogaiknak kopása, fogközeiknek kitágulása nincs hatással a formaalap mozgására s ezért ennek rázódása elő nem fordulhat.

Körlevél: magánlevél hatását utánzó üzleti levél, amely ajánlatot tartalmaz, javaslatot tesz vagy más üzleti célt szolgál. A szöveget nyomdai uton vagy más eljárással sokszorosítják.

Körlevelek szedése: A körlevél jobbára levélfejjel ellátott nyomtatvány. Némely nyomdában külön úgynevezett «cirkuláris-betűket» használnak hozzá. A levélfej jobbára 4–6 cicerónyival szélesebb a körlevél tulajdonképpeni szövegénél. Éppen ezért a körleveles szöveg kiszámítás, a margók elosztása stb. tekintetében mintegy külön szedésképpen is kezelhető. A margó természetesen alul a legnagyobb: oldalt jobbról és balról egyforma szélzetet kell hagynunk, ha a körlevél egyoldalas; több oldalra terjedő körleveleknél úgy szabjuk meg a margót, mint a könyveknél szokás: vagyis a kötőhézagban kevesebbre vesszük, mint az ív oldalsó szélein. A ritkítást a körlevél – betűinek gyakran különleges voltánál fogva – általában jobban megbírja, mint a többi nyomtatvány. A kelteztést kvart alaknál (a «din»-rendszerű körleveleket kivéve) a fej és szöveg közti tér közepére, a «T. C.» megszólítást (a szövegbetű nagyságának legfőbb duplája) a dátum és szöveg közötti tér közepére szokás helyezni. Nyolcadrétű körleveleknél a dátum fölött egyharmad, alatta kétharmad a megszokott beosztás. A körleveleknek aláírása egy-két foknyival nagyobb betűvel is szedhető, mint a szöveg többi része. A «teljes tisztelettel» stb.-féle udvariassági formula szintén az aláíráshoz tartozik, s ha rövidebb emennél: fölébe kell illeszteni; ha pedig hosszabb: a teljes sorszélesség közepére zárandó. Az a szokás, hogy az udvariassági formulát kisebb betűből szedik össze, mint a körlevél többi szövegét: ósdi és ízléstelen.

Körte: a kézi sajtó födőjének alsó részén kiálló csapra tűzött, mintegy öt kiló súlyú nehezék, mely a födő fölnyitását lendítő erejénél fogva megkönnyíti.

Körtefa: sűrű, meglehetősen egyenlő rostozatú, vöröses színű keményfa. Most főleg plakát-betűk előállítására használják, de régebben – a késsel való metszés idején – fametszetekhez majdnem kizáróan a körtefát használták. A könyomdai kézisajtók dörzsölőléce is általában körtefából készül.

Körtefába való metszés: Az ebből való dűcot kellőképpen legyalulva, először durvább, majd finomabb szemcséjű üveges papirossal ledörzsöljük. Ha a dűc látszólag már teljesen sima és egyenletes felületű: a legfinomabb csiszolóvászonnal fejezzük be a csiszolást. Ha különösen gondos munkát akarunk végezni: még esetleg tiszta hordódugasszal tükörsimára is csiszolhatjuk a dűcot. Finomabb munkáknál, hogy metszéskor a fa gyűrűzete ne zavarja szemünket, azt is megtehetjük, hogy kremsi fehér festéket hengerelünk föl nagyon vékony rétegben. Ha ez a bevonat már majdnem megszáradt – úgy egy jó óra múlva – finom porrá tört kremsi fehérrel

beporozzuk, s azután letöröljük. A kontúrt rövidpengéjű, igen éles késsel vágjuk körül. A fölösleges részek eltávolítására azonban már az árokvésőt használjuk, aszerint, hogy hová milyen szélességű felel meg, A sarkokból, ahová vésővel nem férközhetünk hozzá, vagdossuk ki késünkkel a nem nyomtatódó részeket. A nagy fölületek eltávolítására jó széles árokvésőt s kalapácsot használjunk. *dk*

Körülkötés (csúnya germanizmussal: kikötés): A betűszedő, mielőtt a szedés körülkötéséhez hozzáfogna, csomót köt a spárga végére és ezt odailleszti a szedés élére, hogy a spárga meg ne csuszamolhasson. A spárgát minden túlságos erőlködés nélkül kihúzza, az éleken rövidre fogva, nyugodt tempóban csavarja körül véle a szedést; mikor a kezdőcsomóhoz ér, ezt átkulcsolja s aztán folytatja a körülcsavarást, ügyelve arra, hogy a spárga mindig egymás mellé feküdjön, ne pedig a korábbi csavarulatokon keresztül-kasul. Kisebb kolumnáknál három-négyszeri körülcsavarás már elég; igen nagy formáknál azonban – például plakátoknál – nyolc-tízszer sem árt. Fontos a körülkötés munkájánál, hogy a spárgát állandóan kihúzza tartsuk s egy pillanatra se engedjük meglazulni. Ezt különben a balkezünk ujaival kell biztosítanunk. Ha készen vagyunk a körülcsavarással, a kolumna megfelelő élén hurkot kötünk. A spárgának a hurokból kiálló vége ne legyen olyan hosszú, hogy lelövéskor a szedés alá kerülhessen.

Körvonal (kontúr): A természetben nincs meg, azonban a rajzművészetben nem lehetünk el nélküle. Fő-főrendeltetése, hogy a síkokat határolja. Ha a síkoknak színe, helyzete stb. különbözö: önmaguktól adódnak ezek a határvonalak. A művészetben azonban két-két szomszédos síkot igen gyakran nem eresztenek rá egymásra, hanem a síkok határát külön vonallal – körvonalal – emelik ki.

Körző: e nélkül, meg a hozzátartozó rajzolószerszámok nélkül nem tud megenni a grafikai iparágak embere. Használatakor fontos az, hogy a két szára se lazán, se pedig nagyon szorosan ne legyen összerófolva. A körző hegyes szárát körök húzásakor mindig függőlegesen tartsuk, mert ferdén tartva azt: a szűrés helye aránytalanul nagy lyukká tágulhat.

Köteles példány: A sajtótörvény (1914. évi XIV. tc.) 7. §-a olyképp rendelkezik, hogy minden sajtóterméket az azt készítő nyomda- vagy könyomdavállalat köteles a nyomda vagy könyomda helye szerint illetékes királyi ügyészségnek a terjesztés megkezdésével egyidejűleg 1 példányban megküldeni. Kivételt képeznek a társadalmi és üzleti élet céljait szolgáló egyszerű jelentések és értesítések, mint pl. névjegyek, űrlapok, címlapok, minta- és árjegyzékek, ha kizárólag a jelzett célnak megfelelő közléseket tartalmaznak. A törvény végrehajtási utasítása (2500/1914. M. E. rend.) 4. §-a rendelkezik az irányban, hogy mily sajtótermékek küldendők be a Magyar Nemzeti Múzeumnak és a Magyar Tudományos Akadémiának, a 13. § pedig a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal példányairól intézkedik. Egy későbbi rendelet alapján bizonyos sajtótermékek egy példánya beküldendő a Magyar Országgyűlés Könyvtárának is. 1935. január 19-iki kelettel jelent meg a 9300/1935. III. számú rendelet, mely összefoglalja és kiegészíti a tudományos célokra szolgáló köteles példányokra vonatkozó rendelkezéseket. E rendelet megjelenését követően a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete «A köteles példányok beszolgáltatása» címen ismertetést adott ki, amely a köteles példányokkal kapcsolatos minden tudnivalót felöleli. *mk*

Kötőhézag: a zárt forma szemközt álló oldalai között levő hézag. A nyomtatott és összehajtott íveket a kötőhézagon keresztül fűzi össze a könyvkötő. A kötőhézagnak az oldal túlsó margójával arányban kell állania.

Kötőjel (divis): az írásban s nyomtatásban az a jel, mely egyrészt a sor végén (vagy néha más okból is) kettészakadó szórészek összetartozását jelenti, másrészt pedig olyan összetett kifejezésekben használatos, melyek nem forrtak annyira egybe, hogy egészen egy szónak írni

az ember, pl. Észak-Amerika, gyász-istentisztelet. Egy régi könyvnyomtató-szabály szerint három kötőjelnél többnek nem szabad egymást a sorok végén követnie.

Kövr betűk: l. Félkövr.

Kövesdy Dániel: magyar föltaláló. 1879-ben tünt föl a szedő- és osztógépével. Gépe levegőnyomásos úton vezette a betűket tartójukból a gyűjtőhelyre, még pedig – Kliegl gépéhez hasonlóan – csatornákon keresztül. Ezért a gépet gyakran össze is tévesztik Kliegl szedőgépével. A föltalálónak nem sikerült találmányát értékesítenie, s ezért azt mihamar el is feledték.

Középhézag: a zárt formában a keresztvas hézaga. Ez a keresztvas a formazáró keretet közepén vagy harmadrészen két részre osztja, s abba a szükséghez mérten beleilleszthető.

Krafft és Drotleff: grafikai ipari részvénytársaság Nagyszebenben. Az alapítók ősei közül Krafft Vilmos tanult nyomdász volt, aki nyomdáját 1825-ben, Drotleff József pedig 1850-ben alapította. Rohamosan fejlődött mindkét nyomda, majd 1927-ben fuzionált.

Kraft Hermagor: 1527-ben tünt fel Zágrábban mint vándor könyvnyomtató. Egyetlen nyomtatványa maradt reánk.

Kraft Kaspar (elwangen): híres betűmetsző. 1556-ban Hoffhalter Rafaellel (l. o.) Bécsben nyomdát alapított. 1560-ig dolgozott együtt Hoffhalterrel.

Krause Károly: német gépgyáros, szül. 1832-ben, megh. 1902-ben. Kifutó gyerek meg lakatosinas volt. 1855-ben mehanikus-műhelyt nyitott. Üzlete mind nagyobb virágzásra emelkedve, a legtekintélyesebb nyomdagép-gyárak egyikévé lett.

Krausz Dávid: 1670-ben nyomtatott Lorétom sopronvármegyei községben. Patrónusa Nádasdy Ferenc gróf országbíró volt.

Krausz Soma: szül. Pápán 1867-ben, meghalt Budapesten 1918-ban. Az 1895-i nagy nyomdászsztrájk idején az árszabálybizottság tagja. 1896-ban a Világosság egyik szerkesztője. Ugyanez évben nyomdát nyitott a Zoltán uccában. A nyomdászegyesületnek már azelőtt választmányi tagja, majd alelnöke volt, 1905-ben pedig elnökévé választották. 1907-ben a Pester Lloyd nyomdájának igazgatója, 1912-ben pedig a Globus nyomdavállalat vezérigazgatója lett. Buzgó munkásságot fejtett ki a nyomdaiparbeli rend és a kollektív szerződés meggyökeresítése körül.

Krecsányi Ignác: nyomdászból lett színigazgató, szül. 1844-ben, megh. 1923-ban. A hatvanas évek második felében élénk szerepet vitt a könyvnyomtatók társadalmi mozgalmában is. Még a hetvenedik nagy nyomdászsztrájk idején röpirata jelent meg «Műtársaimhoz» címmel. Hosszú időn át kóristáskodott Pesten, s beletanulva a színészetbe, 1873-ban vidéki színigazgató lett; 1883-ban elnyerve a Budai Színkör pályázatát, nagyszerű szintársulataival 1914-ig gyönyörködtette a budapesti közönséget. Ekkor nyugalomba vonult.

Kremsi fehér: szénsavas ólomból álló, nagyon jól fődő festék. Áttetsző színeket nem lehet vele előállítani, kénes festékekkel sem lehet keverni. L. még Festékkeverés.

Krepp-papiros: kínai eredetű, puha papirosfajta.

Kréta-nyomat: szemcsézett papirosra, vagy kőre krétával készült rajz sokszorosítása.

Krétás egyengetés: l. Egyengető eljárások 4.

Krétázott papiros (műnyomtató- és kromópapiros): Rendkívül nagy simaság, illetve tükröző fényesség, valamint egyenletes fölület elérése céljából, némely papirost enyvtartalmú krétaréteggel vonnak be és pedig vagy egyoldali, amikor kromó-, vagy kétoldalt, amikor műnyomtató-papiros a neve. Újabban matt fénnnyel ellátott kivitelben is készülnek. Könnyen

megkülönböztethetők a nem mázolt, tehát például az utánzott műnyomó-papirosoktól, mert ezek az utóbbi papirosok éles késpengével megkaparva bolyhosodnak, a mázolt papirosoknál azonban először a vékony krétaréteg fejthető le a papirosról és csak e réteg eltávolítása után jelentkeznek a papiroslap sejtszámai. *df*

Krisztallofánia: olyan litográfiai eljárás, amelynek segédelmével átlátszó és ablakra ragasztható színes képek készülnek. A nyomtatás litográfiai sajtón történik olyan papirosra, amelynek fölülete izlandi moha főzetének és kevés zselatinnak a keverékével van bevonva. A festékhez firniszt nem szabad használni, s a követ minden egyes festékezés után meg kell szárítani, mert a preparált papiros nem tűri a vizet. Nyomtatás után lakkozzák a papirost. Amint látható, ez az eljárás meglehetősen hosszadalmas. Ép azért helyette inkább egy másik, igen egyszerű eljárást használnak: a kész nyomatot a litográfiai gyorsajtó olajjal behengerelt követen erős nyomással áthajtják. Az ily transzparens nyomtatványokat a képes felükre kent spiritusszal ragasztják az ablaktáblákra.

Krizoglífia: régi kemigráfiai eljárás. Valamely fémlemezt gyantás maratóalappal vontak be, a rajzot ebbe belekarcolták, gyöngén maratták s a maratott mélyedéseket a savnak ellentálló festékkel tömve tele: a maratóalapot eltávolították s a rajz vonalainak környezetét lemaratták.

Krizsó Kálmán: szül. Túzon kolozsmegyei községben 1889-ben. 1902–1906-ig Petrozsényben tanulta a nyomdászatot. Innen Szegedre, Békéscsabára, Gyomára, Budapestre került, majd Kolozsváron telepedett le. Szakirodalmi munkásságát a kolozsvári Grafika-nál ismerjük meg először, később munkatársa lett a Magyar Grafikának. 1923-ban Fuchs Imrével «Grafikai Ipar» címen szaklapot adott ki (1–4. sz.). 1926-tól a háromnyelvű «Nyomdász Évkönyv»-nek szerkesztője és kiadója. 1936-tól a «Grafikai Évkönyv» nyelvenként külön-külön kötetben, album-alakban jelenik meg. Több cikket írt a «Typograph» nyomdász-szervezeti lapba. «Proletár-versei»-ből a Népszava és a kolozsvári lapok is közöltek. Több ízben volt elnöke a kolozsvári kerületnek.

Kromátfotográfia: a fotomechanikai sokszorosító eljárásokban nagyjelentőségű eljárások sorozata; azon alapszanak, hogy bizonyos vízben oldható szerves anyagok (tojásfehérje, enyv stb.) és krómvegyületek a fény hatására oldhatóság stb. tekintetében megváltoznak.

Kromatográfia: egyszerű tisztán fotográfiai eljárás.

Kromberger János: az első mexikói tipográfus 1544 körül.

Krómmérgezés: Krómvegyületekkel dolgozók testén hajlamosság esetében nyílt seben vagy a bőr pórusain keresztül a szervezetbe jutott krómvegyületek sötétbarna vagy piszkos lilaszínű kiütéseket okoznak. Elhanyagolás esetében a baj súlyosodik és gyógyulás csak akkor következik be, ha a beteg magát a krómvegyületektől teljesen távol tartja. *ts*

Krómnarancs: l. Festékkeverés.

Kromo: a. m. színes: pl. kromolitográfia: színes könyomás. – Kromónak nevezik az egyik oldalon krétázott vastagabb papirost is.

Kromoalgráfia: az alumíniumlapokról való színes nyomtatás.

Kromocinkográfia: a cinklapokról való nyomtatás.

Kromofot-eljárás: l. Offset.

Kromóképek: színezett fotográfiák. A fotográfiát üvegre ragasztják föl, s részben ezt magát (hátról), részben egy második üveglapot, mely a kép mögött fekszik, színezik olajfestékkel. Az áttetszővé tett fotográfián bizonyos fokig átlátszanak a festékek s csinos eredményt adnak. Az ilyen képek azonban nem tartósak.

Kromolitográfia: összefoglaló neve a litográfiai színnyomtató eljárásoknak. Szorosabb értelemben a kőről való színes nyomtatást nevezik így. Ez az eljárás már 1822 óta ismeretes, mikor a müncheni Weishaupt nem kevesebb, mint 60 kőről nyomtatott akvarellszerű állatképeket. A közönségesebb fali képek jobbra ily úton (olajnyomás) készülnek, sőt vannak olyan eljárások is (Bogaerts-é), amelyek révén a festék pasztózan rakódik le a nyomtatópapíros helyett használt vászonra és ez némi kis kézi retus után alig különböztethető meg az eredeti festménytől. A színek nyomtatásának sorrendje rendszeren a következő: Első az aranszín, s általában a különböző színű bronz, aztán következik a kontúr, a hússzín, a sárga, kék meg a vörös és legvégül a szürke tónus, amelynek az a szerepe, hogy a színek rikító ellentétét enyhítse. L. még Zselatinpauza.

Kromó-papíros: lásd Krétázott papíros.

Kromorekta-eljárás: l. Offset.

Kromotípiá: 1860 felé a lipcsei Kramertől föltalált kromolitográfiai eljárás porcellánedényekre átvihető leghúzóképek készítésére. Különben a nyomtatás keményítőpéppel bevont papírosra történik.

Kromotipográfia: annyi mint színes könyvnyomdai nyomtatás.

Kromotipo-nyomtatás: a lipcsei Arnold testvérek által föltalált színnyomó eljárás. A könyvnyomtatásnak és litográfiának egyesítésén alapszik. Az eredeti festményről finomhálózatos vörösréz-autotípiát készítenek, amely a képet féltónusokban tükrözi vissza, s ha utoljára nyomtató-lemezül véve, ibolyaszínnel tört fekete festékkel nyomtatunk róla: az összes színek gyöngéd fokozatait mutatja. A többi lemez (többnyire csak a három alapszíné) tollrajzos litográfia, róluk valamivel világosabban kell nyomtatnunk, mint a könyvnyomdai színnyomtatásos lemezekről, mert a litográfián jóval nagyobbak a képet tevő pontok, mint az autotípián, s e mellett még megszakítatlan színfölületek is vannak rajta. Az eljárással igen szép képek készíthetők.

Kromoxilográfia: színes fametszet.

Krómsárga: szép sárga festőanyag. Jól fődő, színtartó, olcsó festék; ólomtartalma miatt kénes festékekkel (cinóber, ultramarin) nem keverhető. Nagy fajsúlya következtében csak kevés kencét kíván.

Krúda (lat. cruda): a. m. nyers: a nyomtatott, de be nem kötött raktári nyomtatványok összefoglaló elnevezése. Krúda-raktár: ahol e nyomtatványokat tartják.

Krumpli-csiriz: l. Ragasztó-szerek.

Krüner Lipót: a szabadságharc idején az Egyetemi Nyomda faktora, később főművezetője. Meghalt 1883-ban, 85 éves korában.

Kubizmus: olyan képzőművészeti törekvés, amely a formákat a végsőkéig egyszerűsíti, a határoló fölületeket síkokra bontja és a természetből vett elemeket geometrikus összefüggésekben mutatja meg. Közvetve hatással volt a nyomdai díszítésre is.

Kulbe Karl: német mesterszedő és betűművész. 1892 körül a budapesti Hornyánszky nyomda akcidenz-osztályának volt a vezetője. Ugyanitt a «Graphische Skizzen» című szaklapot adta ki. Később Berlinbe került a Woellmer-féle öntödébe, ahol betűt és keretféléket tervezett. Betűi közül nevezetes a «Senats-Antiqua» néven ismert könyvbetű-sorozat.

Kultor: deákos elnevezése a betűszedőknek Erdélyországban.

Kultsár Katalin: lásd Siess János József.

Kundsen Hans: a «távolban szedés» (teletípiá) egyik kísérletezője. Állítása szerint olyan készüléket talált ki, amelynek a segítségével dróttalan táviratozás útján szedni tudott egy a messzeségben fölállított Linotypeon. Egy londoni bemutatójakor sikerült elektromos sugaraival több méternyiról is hatást gyakorolnia a Linotype billentyűzetére.

Kun Mihály: mesterszedő-grafikus, szül. 1881-ben Kecskeméten. 1900-ban szabadult föl Budapesten a Fővárosi Nyomda Rt.-nél. Mint fiatal szedő az Iparművészeti Iskola esti tanfolyamait, majd a Képzőművészeti Szabadiskolát látogatta. A továbbképző szakoktatásban már 1905-től kezdve résztvevett mint szakoktató, majd később évekig szakrajzot tanított a nyomdásztanoncok szakirányú iskolájában. 1924 óta a Továbbképző Szaktanfolyamok előadója. Több ízben művezető, majd a Globus Rt.-nél osztályvezető. Mint a Magyar Grafika főmunkatársa, annak mellékleteit tervezte és sok szócikket írt e szakfolyóiratba. Bel- és külföldi pályázatokon kb. 80 első díjat nyert (Milánó: Grand Prix, arany érem, díszoklevél; Torino: Speciál-díj; Lipcse: ezüstérem, stb.). A Grafikai Szemle művészi kollégiumának tagja.

Kunösy Vilmos: született Óbudán 1839-ben, meghalt 1900-ban. Párizsban tanulta a litográfiát. 1861-ben Bécsbe költözött, itt készítette az első olajszínnymatok litográfiáit. 1864-ben ugyancsak Bécsben könyomdát nyitott. Röviddel a magyar alkotmányosság helyreállítása után visszajött szülővárosába s cégtársa lett az akkori Leitner M. L.-féle nyomdának. A nyomda cége előbb Leitner, Kunösy és Réthy, utóbb hosszú ideig Kunösy Vilmos, majd pedig Kunösy Vilmos és Fia volt. – Fia Frigyes több évig a budapesti mintarajztanodát látogatta. 1886 óta a műintézet vezetője volt.

Kún Sámuel: nyomdász és filozófiai író; született 1849-ben, meghalt 1922-ben. A nyomdászatot a veszpremi Krausz Ármin nyomdában tanulta. Közben letette az érettségit, s a pesti egyetemen államjogi és filozófiai előadásokat hallgatott. Majd Párizsban korrektoroskodott huzamosabb ideig. Ott mélyedt bele Comte Auguste bölcsészetébe annyira, hogy hazajövelekor ő lett e színes filozófiai rendszer legalaposabb hirdetője. «Pozitivisták Könyvtár» címen könyvsorozatát is írt. Egyébként bőven kivette részét a magyar nyomdásztársadalom kulturális munkájából: mértani, francia nyelvi stb. tanfolyamokat vezetett, s igen magas színvonalú előadásokat tartott. «Világosság» címen havi folyóiratot szerkesztett és megalapította a Világosság Népművelőit tanulni vágyó munkások esténként való oktatása céljából.

Kurfürst István: a Székesfővárosi Házi Nyomda vezérigazgatója, Kurfürst Miksa fia. Tanult gépmester, mesterségét a Pátria-nyomdában tanulta. Majd több nagyobb intézetben dolgozva, a Székesfővárosi Házi Nyomdába került, ahol fokról fokra emelkedett mostani állásába. Több tanulmányutat tett a külföldön. Nyomdászati Lexikonunknak is munkatársa.

Kurfürst Miksa: született 1843-ban, megh. 1912-ben. 1854-ben szedőinasnak állott be Beimel és Kozma nyomdájába. Kocsi Sándor faktor keze alatt szabadult föl 1858. január 1-én. Dolgozott ezután Bécsben és Egerben, tördelője volt a Pesti Hirnök-nek, majd a Magyar Állam-nak. 1871-ben Lonkay Hunyady Mátyás nyomdájában lett faktor. Lonkay halála után (1888) pedig igazgató. 1901-ben ez állását önszántából elhagyta, s azóta a Carmine Hugó cégnek beltagja volt. A székesfőváros törvényhatósági bizottságának húsz éven át alkotó, szervező tagja is volt. Érdemei elismerésül a főváros adományozta dízsírhelyen, a Kerepesi temetőben pihen.

Kurír (francia): a. m. futár. Régente és újabban is használt lapcím (pl. Esti Kurír).

Kurrens betű: a. m. kis betű, folyó betű.

Kuttor Sámuel: debreceni könyvnyomtató; 1848 decemberében negyedmagával egy kis tábori nyomdához osztották be, Bem tábornok mellé, ahol, ha nem volt más dolguk: Petőfi

Sándor gyűjtő csatadalaikat sokszorosították kis sajtójukkal. A szabadságharc végeztével Kuttor Sámuel nem került többé vissza Debrecenbe: menekülése közben agyonverték.

Kutyabőr: a pergamenre írt nemesi oklevelek tréfás elnevezése máig is, még pedig azért, mert sokfelé a kecske és juh bőrén kívül a kutya bőrét is feldolgozták pergamenné.

Kutyanyelv: a hosszú kéziratlapok újságírói elnevezése.

Külföldi Viktor (családi neve Mayer Jakab): szül. 1844-ben, megh. 1894-ben. Fiatal korában soká dolgozott külföldön; hazajöve a Pester Lloyd-nyomdának volt a korrektora. 1877-ben megindította az Általános Munkás-Újságot, amelyből azonban csak 17 szám jelent meg. 1871-ben a «hűtlenségi pör» egyik fővádlottja volt, de fölmentették. Később nagy tevékenységet fejtett ki a munkáspárt megalakítása körül, majd a vezetőséggel ellentétbe jutva, új munkáspártot alapított, s 1877 májusában megindította a Népszavát, mint hetilapot.

Különlenyomat: olyan rendszerint kisebb terjedelmű nyomtatvány, melynek szövege már másutt is megjelent, főleg folyóiratokban mint cikk, vagy nagyobb művekben mint egyes rész. A különlenyomati jelleget a borítékon vagy a címlapon rendszerint fel szokták tüntetni, pl.: «Különlenyomat az Orvosi Hetilap X. évfolyamának 6. számából».

Künstler Jenő: szül. Munkácson 1876-ban. Fölzabadult ugyanott 1892-ben. Szedő és korrektor, majd az Első Magyar Betűöntőde Rt. utazója volt. Irogatott a Typographiába és a Grafikai Szemlébe. 1908-tól 1912-ig «Graphica» című lapot is szerkesztett, valamint 10 esztendeig egy «Őrszem» című katonai folyóiratot. 1902-ben Pásztor Árpád szövegére nyomdászindulót szerzett.

Kvadrát (helyesebben: kvadrátum): l. Ürtöltők.

Küstermann-gép: l. Betűöntés.

Kvart: a. m. negyedré.

Kvirtlizés: tipográfiai négyzetekkel való szerencsejáték; rendszeren 6 drb garmond vagy ciceró négyzettel játsszák; akinek három dobásra több szignatúra fordul fölül: a nyertes. A frankfurti nyomdász rendtartás a 17. században tilalmazta ezt, mondván: «A legények tartózkodjanak a nyomdákban való italozástól, kvirtlizéstől, meg az istenkáromlástól, nemkülönben az egyik nyomdából a másikba való átsavargástól.»

L

Láb: 1. Táblázatszedés.

Labdamester (Ballenmeister): a régi kézisajtós nyomtatás idején az a nyomtatómunkás, aki a forma befestékezését végezte. Társának, akinek az ív punktúrára való beillesztése, a taliga behajtása stb. volt a dolga: «sajtómester» (Pressmeister) volt a neve.

Lábmértékek: 1. Betűrendszer.

Lacroix-féle eljárás: lásd Vitraufánia.

Lactantius: az Olaszországban nyomtatott első könyv címe. Sweynheym és Pannartz subiacói nyomdászok nyomtatták – mégpedig szemigót, vagyis félig gótikus betűkkel – 1465-ben. Ez a betűtípus már átmenet a barátbetűből az antikvához.

Lagerman-féle szedésgyorsító: 1. Typotheter.

Laikus reklám: amely nem a hozzáértő szakkörök, hanem az árukat nem ismerő fogyasztó felé irányított, vásárlásra ösztönző reklám. A reklám hangsúlya rendszerint nem az áru minőségén, hanem az olcsó áron van.

Lajstrompapiros: a 4-es és 5-ös papirosnagyság régebbi elnevezése. A négyest (40:50 cm) kis lajstromnak, az ötöst pedig (42:52 cm) nagy lajstromnak nevezték.

Lakenbach Artúr: szül. 1885-ben; mint gépmester Kaposvárott szabadult föl; 1909 óta a Rigler-nyomda főgépmestere. Sokat dolgozott a Szakbizottsági Értesítőbe, Magyar Nyomdászatba, Gépmesterbe, Grafikai Szemlébe. A nyomdaipari továbbképző tanfolyamoknak több éven át előadója volt. Tanított a tanonciskolában is. Az Általános Fogyasztási Szövetkezet főügyelő bizottságának elnöke.

Lakkfestékek: legnagyobb részük kátrányból készül, de van közöttük sok olyan is, amelyet állati s növényi festőanyagból csinálnak. L. Anilinfestékek.

Lakkozás: címkék, plakátocskák fényessé tétele spirituszlakkal való bevonás által. Hogy valamely festék lakkozható-e, úgy vizsgáljuk meg, hogy a kész nyomatot, ha már megszáradt, olyan kémlelőcsőbe dugjuk, amelybe spirituszt öntöttünk; ezt a kémlelőcsövet Bunsen-avagy spirituszlámpán fölmelegítve, ha a kémlelőcsőben lévő spiritusz a levonattól megszínesedett: a festék nem lakkálló.

Lakkozás a mélynyomtatásban: levelezőlapok, védőborítékok s más, fényezést kívánó munkáknál olcsósága miatt mindjobban elterjedő eljárás. Nagyméretű hengerre, – hogy vastag borítást használhassunk – jó mélyre maratott tónust készítünk, amelynek formátuma oly nagy legyen, hogy többször és különböző nagyságú munkákhoz is használni tudjuk. Vastag, de formátumban a nyomtatandó ívnél valamivel kisebb borítást veszünk, hogy a lakk csak a nyomtatandó ívet érje és ne a gumit. Gyenge nyomással, spirituszlakkal nyomtatunk. Hígításhoz 100 százalékos spirituszt használjunk. A nyomtatott íveket legalább tízfelé egyenként szétrakjuk, vigyázva, hogy a kirakódob csak oly pontokon érje a nyomatot, ahol nem árt az elkenődés. Szívóképes papirost száradás után másodszor is át kell engednünk a gépen, mert az első lakkréteget a papiros beszívja és a fénye nem elég. *nli*

Lakodalom: így nevezi a szedő több szónak, s egyes mondatrészeknek szórazottságból való duplánszedését. Ellenkezője ennek – amikor ugyanis kimaradt néhány szó – a «temetés».

Láncos könyvek: a régi századok hatalmas foliánsait nagy súlyuk miatt és a könnyebb lapozgathatás okáért rendszeren ferde állványokra helyezték, s esetleg láncsal is odaerősítették.

Lánczi László: gépészmérnök, Löwy Salamon (I. o.) fia, sz. Budapesten 1899-ben. Műegyetemi tanulmányainak elvégzése után a frankenthali nyomdagépgyárban töltött három esztendő gyakorlati tanulmányokkal. Hazajöve, szaküzletet és gépjavító műhelyt alapított s egyben képviselője lett a jelentősebb nyomdagépgyáraknak. Szakdolgozatai a Magyar Grafikában, Nyomda- és Rokoniparban stb. jelentek meg. E Lexikonnak is munkatársa.

Landerer: közel 150 esztendeig virágzó nyomdász-család. Törzsapja, a bajor származású Landerer János, 1723-ban nyitott gyarló berendezésű nyomdát Budán. Holta után, 1728-ban, özvegye Veronika férjhez ment Nottenstein Györgyhez, kinek vezetése alatt a nyomda szép lendületnek indult. Itt jelent meg az első fővárosi lap is német nyelven, «Ofnerischer Mercurius» címen. Nottenstein 1739-ben meghalt, s özvegye bírta a nyomdát 1750-ig, amikor az Landerer János idősebbik fia Lipót Ferenc vezetése alá került, aki 1764-ig bírta. 1765-ben örökösei vezették az üzemet, mire ugyanoly nevű fia vette azt át és kezelte 1771-ig. Örökösei 1779-ig művezetővel igazgatták, amikor a nagykorúvá lett Landerer Katalin tulajdonába került, aki 1783-ban a pesti Royer-féle nyomdát is bérbe vette. 1802-ben meghalván, hajadon leánya Anna örökölte az üzemet, s azt 1833-ban történt haláláig Gyurián József művezetővel kezeltette. Az utóbbi s Annának rokona Bagó Márton közösen bírták ezután a nyomdát 1847-ig, amikor Gyurián kilépett a cégből. – Landerer János második fia, fűskúti János Mihály, 1750-ben megvette a pozsonyi Royer-nyomdát, 1775-ben a kassai jezsuita nyomdát, 1784-ben pedig a rokona Landerer Katalin által bérben bírt Royer-féle fióküzletet is, s 1764-ben megindította a «Pressburger Zeitung»-ot. 1795-ben, 70 éves korában, vetett fáradságtalan munkásságú életének véget a halál. Fia és utóda Mihály 1809-ben halt meg. Ennek a fia Lajos 1824-ben lett nagykorúvá, s nagy felkészültséggel vette át nyomdájának igazgatását. Ő kultiválta hazánkban először a Congreve- és iris-nyomást. 1840-ben Heckenast Gusztávot társává fogadta, s ez időtől fogva a nyomda rohamosan fejlődött. Landerer Lajos rendezte be a bankjegynyomdát is 1848-ban. 1854. február 1-én, 54 éves korában halt meg, s vele kihalt e híres nyomdász-család, melynek tagjai Budán 108, Pozsonyban 95, Pesten 78, Kassán pedig mintegy 30 esztendőn át terjesztették a fölvilágosodást. – Nevezetes tagja volt még a családnak Landerer Mihály, Landerer Katalin nyomdájának vezetője, aki tíz hosszú esztendeig raboskodott a szabadságért. Belekeveredett a Martinovicsék összeesküvésébe és előbb halálra, majd tíz évi súlyos börtönre ítélték. Testben és lélekben megnyomorodva került ki onnan.

Landsberg Martin: a 16. század elején tudós könyvnyomtató Lipcsében. Főképpen klasszikus művek kiadásával jeleskedett.

Láng András: I. Ravius Mátyás.

Langer Ede: jónevű pesti litográfus az akkori Zsibárus uccában.

Láng József Lipót: szül. 1862-ben. A könyvnyomtatást Aradon, Gyulai Istvánnál tanulta. A Pallas-nyomda alakulásakor (1884) ott korrektor lett és 1890-ig működött, amikor is megvette a nagyváradi Hügel-féle nyomdát. Szakcikkei a «Typographiá»-ban, a «Nyomdászok Közlönyé»-ben, a «Magyar Nyomdász»-ban, a «Grafikai Szemlé»-ben és a «Magyar Nyomdászok Évkönyvé»-ben jelentek meg. Szerkesztette a «Legyen Világosság» c. nyomdász-újságot 1888. okt. 5-től 1889. március végéig, s a «Nagyvárad» című politikai napilapot. A vidéki nyomdatulajdonosok szövetségének hosszú időn át vezető tagja, s egy ideig elnöke volt.

Láng Tamás: az öreg Heltai Gáspár (I. o.) veje, 1621-ig a kolozsvári nyomda vezetője.

Lankes és Schwärzler eljárása: I. Egyengető eljárások.

Lapóvadék: A sajtótörvény 18-ik §-ában foglalt rendelkezéshez képest «politikai tartalmú időszaki lap kiadásánál a kiadó köteles a legközelebb eső magyar kir. állampénztárnál, vagy királyi adóhivatalnál készpénzben vagy óvadékképes értékpapírokban biztosítékot letenni». A

biztosíték összege az esetben, ha a lap hetenként legalább ötször jelenik meg: Budapesten 50.000, vidéken 20.000 koronában volt megállapítva, míg ritkább megjelenés esetén a biztosíték összege Budapesten 20.000, vidéken 10.000 korona volt. E rendelkezés mai napig meg nem változott. A letett biztosíték után az államkincstár a letevőnek a törvényes kamatlábnak megfelelő kamatot fizeti és a biztosíték azt a célt szolgálja, hogy amennyiben a lapban megjelent valamely közlemény miatt esetleg pénzbüntetés állapíttatik meg, úgy az, valamint a bűnügyi költségek a biztosíték terhére levonásba hozassanak. Az ekként megcsökkent biztosítéki összeg 15 napon belül az eredeti összegre egészítendő ki. Egyébként a politikai lapok biztosítékára vonatkozó e szabályokat a belügyminiszter a pénzügyminiszterrel egyetértve külön rendelettel szabályozta. *mk*

Lapszedés: l. Hirlapmunka.

Lapszélek aránya: l. Szedéstükör.

László Dezső: szül. 1864-ben. Budapesten, Wilckens és Waidl nyomdájában tanulta a nyomdászatot. Főlszabadulása után a színi akadémiát járta, majd többfelé színészkedett, így Tiszai társulatánál is Kassán. 1892-ben a Pallas Lexikona szerkesztőségében végzett fordító munkát, majd a Lexikon korrektora lett. Ezt követően a Franklin-Társulatnál, majd pedig a Stádium-nyomdában korrektorkodott. Széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki évkönyveinkben és a Typographiában, valamint sokat fordított németből, franciából, angolból, olaszból is, tudományos folyóirataink (Természettud. Közlöny stb.) számára.

László Imre Üdülőtelep: a debreceni nyomdászok üdülőtelepe; 1934-ben létesült főképp László Imre városi nyomdabeli művezető alapítványából.

Látogató-jegy: a. m. névjegy (l. o.). L. még Névjegyek szedése.

Látókör: az a gömbölyű tér, amelyet mozdulatlan szemmel egyszerre magunk előtt látunk.

Látómester: Freckay János ajánlotta jó magyaros szó a «faktor» (l. o.) fogalmára.

Laudahn Heinrich: német iparművész; nyomdászkörökben nevét főleg az 1913 körül kiöntött kancelláriás betűi tették ismertté.

Lauffer Vilmos: könyvkiadó és könyvkereskedő, szül. 1823-ban, megh. 1895-ben. Lipcséből származott Magyarországra; a budapesti Edelman és Wigand-féle könyvesboltokat vette meg. Főleg ifjúsági könyveket adott ki. Nála jelent meg Szalay László nagy, hatkötetes «Magyarország története» c. műve is.

Lauf Rezső: szül. 1881-ben. A kolozsvári Ajtai-nyomdában tanult. Dolgozott Debrecenben a Csokonai-nyomdában. Az egyesületi életben több mint 30 évig vezetőségi tag, jelenleg a kolozsvári Minerva-nyomda üzletvezetője.

Lautenbach Eduard: német betűművész; nevét főképpen «Ohio» elnevezésű betűsorozata tette ismeretessé a nyomdászkörökben.

Lavagna Filippo: Milano városának legelső nyomdása. 1469-ben alapította tipográfiáját.

Lázár deák: Bakócz Tamás titkára a 16. század elején, a magyar térképírás apja. Magyarországról ő készítette az első rendszeres térképet. A brassói könyvnyomtató Honter János azonban 1532-ben Baselben nyomtatott erdélyországi térképén sokkal következetesebben alkalmazta a fokhálózatot is.

Lazúros: a. m. áttetsző. L. Festékkeverés.

Le Bé Guillaume: a 16. század közepén megalapította az első önálló francia betűöntödét. Ő maga is igen sok szép betűfajtát metszett; 1561-ben pedig patricakészletét az elhunyt

Garamond által metszett típusok megvásárlásával gazdagítva, betűöntődését európai hírnevére emelte. A Le Bé betűöntő család közel két évszázadon át virágzott.

Léc: l. Levélléc.

Leccsapás (németül: Vorschlag): Fejezetkezdő oldalakon, a fejezetcím előtt – a kolumna-cím elhagyásával – többnyire vaksorokból álló nagyobb letéttel, leccsapással dolgozunk; ez régi tipográfus-szabályok szerint az oldal magasságának egy ötödénél nem lehet kevesebb, de egy harmadánál se több. Ritkított szövegszedés esetében nagyobb mértékű ez a leccsapás, ritkítatlannál kisebb. Újabban az aranymetszés arányát (3:5:8) szintén gyakran alkalmazzák ebben a tekintetben. Mások ismét – főleg technikai kérdésekről szóló könyveknél – a szövegsorok magasságában helyezik el a fejezetcímet, a leccsapást ilyenformán csak a kolumna-cím meg az alatta levő rendes hézag mennyiségére korlátozva. Így is jó. A leccsapás azonban a könyv minden fejezeténél egyforma legyen.

Léger-féle szedőgép: 1919-ben a németországi Léger E. W. mérnök szerkesztett soröntő gépet. Nagyjából a Typographra hasonlított, de a matricái körforgásos elrendezésűek voltak, úgy mint a «Linotype junior»-nál.

Leggotípiá: könyvnyomdai féltónusos képeket előállító régi eljárás.

Légrády Imre: Légrády Károlynak, a Pesti Hirlap megalapítójának legidősebb fia, szül. Budapesten 1868. január 5-én, megh. 1932. március 4-én. Jogi tanulmányainak befejezése után az ügyvédi pályára lépett, megszerezte az ügyvédi oklevelet és ezután Eötvös Károly irodájában dolgozott. Eközben nem hanyagolta el az újságírást sem és külföldön is járt, hogy a lapkiadást és a modern újságcsinálást ott tanulmányozza. 1902 márciusában atyja kívánságára elvállalta a Pesti Hirlap felelős szerkesztői tisztét és kiváló szerkesztői egyénisége maradandó bélyeget nyom a lap minden oldalára. Atyja halála után a lap főszerkesztője lesz. A Pesti Hirlapon keresztül a nemzet közvéleményének bátor szószólója. 1919 novemberében a főszerkesztői tisztet öccsének, Ottónak adta át.

Légrády Károly: a Pesti Hirlap megalapítója és első főszerkesztője, szül. Pesten 1834-ben, megh. 1903. november 27-én. Középiskolái elvégzése után az egyetemen a filozófiai tanfolyamot hallgatta és később a kereskedelmi pályára lépett. 1854-ben fivérével, Tivadarral könyvnyomdát alapított Pesten, amihez rövid időn belül könyvnyomdát, stereotípiát, valamint könyvkötészetet is csatoltak és a hirlap- és könyvkiadást is bevonták vállalataik sorába. 1878-ban megalapítja a ma is virágzó Pesti Hirlapot. 1871 óta a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék ülnöke; ezért 1878-ban a kereskedelmi tanácsosi címet adományozta neki a király, 1880-ban pedig a magyar nemességgel tüntette ki őt. 1872 óta volt tagja a főváros törvényhatósági bizottságának, 1880 óta a budapesti kereskedelmi és iparkamara és 1888 óta az Országos Ipartanács tagja. 1895-ben országgyűlési képviselőnek választották meg és az ákosfalvai kerületet két cikluson keresztül képviselte. Az elnyomatás korszakában nem egy titkos röpirat és nyomtatvány került ki a nyomdájából, Deák Ferencnek az egyik zalamegyei gyűlésen elmondott beszédének kinyomatásáért azonban haditörvényszék elé állították, ahonnan csak nagynehezen sikerült menekülnie. A múlt század hatvanas éveinek vége felé tagja és jegyzője volt a könyvnyomdai főnöktestületnek.

Légrády Ottó dr.: a Pesti Hirlap főszerkesztője, szül. Budapesten 1878-ban. Fia Légrády Károlynak. Jogi tanulmányainak befejezése után tanulmányúton járt Németországban és Angliában, majd belépett a Pesti Hirlap kötelékébe. Egy ideig tagja volt a székesfőváros törvényhatóságának. Hosszabb időn keresztül elnöke volt a Magyar Lapkiadók Országos Testületének. Vállalatát ő szervezte meg technikailag és azt európai színvonalra emelte. Főmunkája a Pesti Hirlap fejlesztése. Megalapította az első mélynyomtatásos magyar lapot, az «Érdekes Ujság»-ot. A háború után az első volt, aki a külföld felvilágosítására irányuló mun-

kát megindította. A Pesti Hirlap szerény Naptárából valóságos díszművet teremt, megkísérli a lapnak repülőgépen való szállítását a vidékre, bevezeti a Birota-eljárást, amely lehetővé teszi újságpapíron körforgógépen aktuális képek nyomtatását s evvel úttörő munkát végez; olyan művészi kivitelű mélynyomásos napi képes mellékleteket ad lapjához mindennapi aktualitással, amelynek nincsen párja a világsajtóban, bevezeti az olcsó színházjegyakciót és utazási irodát nyit közönsége kényelmére és hasznára. Ezt a valóban amerikai lendületet még más hatalmas teljesítmények is kísérik; a 28 filléres Pesti Hirlap könyvek, a Díszkönyvtár- és Ragyogó Regénytár-sorozatok és végre a Pesti Hirlap Vasárnapja című, hetenként mélynyomásos, színes borítékkal megjelenő ismeretterjesztő és szépirodalmi hetilap a Pesti Hirlap közönsége szórakoztatására.

Legyen világhír! Gutenbergnek tulajdonított mondás; most az egész nyomdászság jelszava.

Lehmann Keresztély: 1755–59 körül nyomdászkodott Brassóban, majd pedig átvitte nyomdáját Besztercére. Utóda 1791-től Eckhardt Péter.

Lehúzóadás: Különösen a képes ábrázolatokat nyomtató gépmesternek nagyon kell ügyelnie arra, hogy a hátnyomat készítésekor a lehúzóadást elkerülje. Nyomtatott ívet nagyobb mennyiségben nem is szabad egymásra rakatnia, mert illusztrációs nyomtatáskor a lehúzóadás sokkal könnyebben megtörténhetik, mint újság stb. nyomtatásakor. Gyakran a vezető szalagokat zsineggel helyettesítjük, hogy a maszatolódást elkerülhessük.

Lehúzó-gép: két oldalt kiemelkedő sínekkel ellátott vaslap; a síneken posztóval bevont súlyos vashenger gurítható előre és hátra. A lenyomat úgy készül, hogy a szedést hajószalag a vaslapra teszik, kézi hengerrel befestékezik s papírost téve rá, a vashengert fölötte elgurítják. Nagy nyomdákban gyakran kézi sajtóval készítik a próbalenyomatokat.

Lehúzó-kép: az iparban olcsóbb műtárgyak előállításánál alkalmazzák. Gyártása a következő: A papírost keményítőpéppel bevonják és simítják; erre aztán valamely sokszorosító eljárás szerint egy- vagy többszínű képet nyomtatnak. Ha az ily lehúzó-papíros színes fölületét kencevel bekenik s azt a kencevel bekent fa-, üveg- vagy fémtárgyra borítják és a kence kiszáradása után a papírost benedvesítik: akkor a keményítőpép feloldódik s a papíros a tárgyra ragadt színes rétegről lehúzható.

Leiszek Miklós: a nagyszombati tipográfia egyik faktora. 1777-ben, a nyomda nagyrészeinek Budára költöztetésekor, Nagyszombatban maradt.

Leiterjakab: félreértésből vagy tudatlanságból származó nevetséges fordítás. A név onnan származik hogy valaki a német «Jakobs Leiter»-t (Jákob létrája) tulajdonnévnek vette és Leiter Jakabbal fordította. A pongyola fordításokba könnyen belecsúsznak a bosszantó leiterjakabok; egy német múzeum katalógusában Izsó Miklós egyik szobrának szerzőjeként Mintázta Izsó van feltüntetve, mert a katalógus összeállítója a szoborba vésett szöveget névnek fogta fel. *kj*

Leitner Pál: szül. 1855-ben, megh. 1927-ben. Újságszedő, majd korrektor volt, a nyolcvanas-kilencvenes évek nyomdásztársadalmának egyik vezére; 1891-ben a Nyomdász-Egyesület elnöke. Jóízű modorban írt visszaemlékezései és a könyvnyomtatás történetéből vett cikkei a Typographiában, Magyar Nyomdászatban, Magyar Grafikában és a Grafikai Szemlében jelentek meg.

Lektor (latin): a. m. olvasó; az, aki a kiadóvállalat megbízásából a benyújtott kéziratokat elolvassa és róluk véleményt mond (lektori jelentés). Vannak hivatásos lektorok is, azonban a legtöbb kiadó rajtuk kívül másokkal, gyakran laikusokkal is elolvastatja a kéziratokat.

Lemezes mélynyomtatás: a mélynyomtatás olcsóbbá tétele végett – hogy közép és kisebb nyomdák is berendezkedhessenek rája – próbálkoznak vele, mégpedig elég jó eredménnyel. T. i. a galvanoplasztikai, sőt esetleg a csiszoló berendezést feleslegessé teszi. Továbbmenően az is lehetséges a lemezes mélynyomtatásnál, hogy a kisebb nyomda csak a nyomtatásra rendezkedik be és a formát kemigráfusnál készítteti. 0,3–0,8 mm vékony rézlemezre maratják a formát, melyet a formahengerre feszítenek. Egy-egy lemez a vastagsága szerint 1–6-szori használatra alkalmas. Esetleges utánnyomtatáshoz igen egyszerű a megőrzése. A lemez folytonossági hiányát – a feszítő végeknél – különböző módokon: a rákel emelésével, a formahengeren a feszítési végek lejtőssé tételével, törlőhenger alkalmazásával, a lemezvégek összehúzásával (amikor a fennmaradó rést kitömik stb.) hidalják át. Hibái: a lemez esetleges nyúlása az erős nyomástól és az, hogy a hengerelt lemez nem oly finom szemcsészetű, mint a galvanizálás útján előállított henger. *nli*

Lemezhenger: a rotációs gépnek az a hengere, amelyre a nyomtatóformául szolgáló gömbölyű stereotíplemezek vannak erősítve.

Lemezolló: könyvkötői segédeszköz; a födelek és a gerinctábla vágására való. Javított alakja a lemez-köröllő.

Lemezöntő gépek: l. Stereotípia.

Lemezraktár: l. Depó.

Lencse: l. Objektív.

Lendítőkerék: minden gépen azt a célt szolgálja, hogy a menetközben benne fölhalmozódó eleven erő segítségével a gép munkavégzési periódusa alatt a meghajtó erő akkumulátoraként szerepeljen, vagyis túlerő leadását lehetővé tegye. Régebbi gépeken gyakran találunk túldimenzionált, nagyméretű lendítőkerekeket, melyek alkalmazását részben a kis áttételek, részben a meghajtási erő korábban még körülményes és drága beszerzése magyarázza. *ll*

Lengyel Albert: szül. Kolozsváron 1884-ben, felszabadult u. o. 1901-ben. Húsz esztendő korától fogva állandóan mint nyomdavezető működött. 1927 óta a kolozsvári Minerva-Nyomda Rt. igazgatója. – Fiatalabb éveiben a nyomdászszervezet vezetőségi tagja és több továbbképző tanfolyam előadója volt. Szakdolgozatait hozták: a Grafikai Szemle, Magyar Nyomdászat s az évkönyvek. Újabban a sokszorosító ipart szolgáló írásai a romániai Typograph, Grafic Union, Grafikai Ipar, Keleti Újság hasábjain jelennek meg. Kiadója és társszerkesztője volt a Grafika című szaklapnak is.

Lengyel Sándor: szül. Kolozsvárt 1887-ben. A nyomdászatot ugyanott tanulta Stief Jenő és Társa nyomdájában. Dolgozott ezután a budapesti Athenaeum-nyomdában is. A háború után Kolozsvárt festékgyára volt; 1920-ban az ottani Lapkiadó Rt. segédművezetője és 1922-től 1930-ig nyomdatulajdonos; 1932-től ismét a kolozsvári Lapkiadó Rt. alkalmazottja. – 1908-ban megalakította a Szakkör kolozsvári csoportját és ügyvezető titkára volt egész a háború kitöréséig; tanfolyamain előadó volt. 1912-től a nyomdásztanonciskolának szakrajzoktatója 1926-ig. Ő írta, illetőleg szerkesztette: «A Szakkör kolozsvári tanfolyamának értesítője» 1908–1909. (8° 32 oldal); «A szakirányú nyomdásziskola reformja» (1914, 8° 36 oldal); Grafika folyóirat 1921–22; «Nyomdászati kémia és áruisme» (1927). Írt cikkeket a Szakkör évkönyvébe, Grafikai Szemlébe, Magyar Grafikába, Magyar Nyomdászatba, a Magyar Grafikai Almanachba, a romániai nyomdászszervezet hivatalos lapjába, a Typograph-ba. Illusztrált sok verses és szépirodalmi könyvet.

Léniák: a könyvnyomtató amaz eszköze, amellyel a táblázatok és egyéb vonalakkal ellátott szedéseket állítja elő. A léniák legkorábban betűfém-ből készültek, azután cinklemezeket használtak e célra, hogy ellentállóbbá tegyék, amit el is értek, ellenben csakhamar ki kellett

ezeket a használatból vonni, mert gyorsan oxidálódtak és ezáltal a vonalképük lyukacsossá és egyenlőtlené vált, sőt az oxid a szedés betűit is megtámadta. Ma is használatban van a puhább betűfémből készült lénia, de rendszerint csak az olyan nyomdákban, amelyek ezt házi öntödéjükben maguk készítik el. A nyomdák túlnyomó nagy többsége rézléniákat használ. A rézléniákhoz használt rézsíneknek, illetve rézlemezeknek kiváló minőségűeknek és duplarúgó-keménységűeknek kell lenniük, amelyek abszolút pontos tipográfiai méretekre hengereltetnek. Megmunkálásuk a legmesszebbmenő pontosság figyelembevételével mellett többféle kézi eszköz és gép segítségével történik. A nyers rézsínek marógépen történő párhuzamosra egyengetése után előbb a kívánt lénia-képet (mint pl. fínom, félfekete, fekete, kettősfínom, fekete-fínom stb.) gyalulják be, majd a kellő magasságra gyalulják le a sít, és végül ellátják szignatúrával. A pontozott léniák egy rovátkolt keréknek a finom léniaképbe való besajtolása és egyidejűleg való végigvezetésével készülnek. A körzetek, többvonalas (raszter) és egyéb díszléniák pedig megfelelő kombinált képgyaluk, guilloche- és marógépek segítségével láttatnak el a kívánt képpel. A rézléniák az alább felsorolt törzsvastagságban készülnek és a normális magasságú rézléniákból 1 kg súly a következő körülbelőleges hosszúságot adja:

1 pont törzs kb. 3040 ciceró
 2 pont törzs kb. 1520 ciceró
 3 pont törzs kb. 1014 ciceró
 4 pont törzs kb. 760 ciceró
 6 pont törzs kb. 504 ciceró
 8 pont törzs kb. 380 ciceró
 10 pont törzs kb. 304 ciceró
 12 pont törzs kb. 253 ciceró
 16 pont törzs kb. 187 ciceró
 18 pont törzs kb. 171 ciceró
 20 pont törzs kb. 148 ciceró
 24 pont törzs kb. 127 ciceró
 36 pont törzs kb. 72 ciceró
 48 pont törzs kb. 63 ciceró

A gyalulás munkafolyamatát követi a léniák felszabdalása a különféle hosszúságokra. Az 1, 2, 3 és 4 pontnyi vastagságú léniáknál a 6–48 pontig terjedő hosszúságokat precíziós automata-gép vágja fel önműködően, míg az 5–40 ciceróig terjedő hosszúságokat, de a vastagabb léniáknál a 6 pontos hosszúságtól végig minden egyes hosszúságot külön-külön darabonként munkálnak meg kézigépek segélyével pontos hosszúságokra. Igen fontos, hogy az összerakott léniák a nyomtatásban hézagmentes vonalat adjanak, ezért a gyártásnál a léniákat hosszúságukban nem derékszögűre, hanem a láb felé menően kúposan képezik ki. Innen van az, hogy amikor a rézléniákat a könyvnyomtató lábbal fölfelé fekete lénia gyanánt akarja (helytelenül) felhasználni, a lénia-darabok között hézagok látszanak, mit eltüntetni nem lehet.

A rézléniák felvágása a gyakorlati tapasztalatoknak megfelelően kidolgozott vágásbeosztások alapján történik, amit az alábbi táblázat szemléltet:

Rovatjel	A)	B)	C)	D)	E)	F)	G)
Hosszúság	törzs pontokban						2 pontos törzs
	2	2	2	2	6	12	
Nonpareille	16	16	8	10	11	6	3040
Petit	16	16	8	10	–	–	2280
Garmond	16	16	8	10	–	–	1824

Ciceró	20	24	12	15	11	6	1520
Mittel	16	16	8	10	–	–	1363
Tercia	16	16	8	10	–	–	1140
1½ ciceró	16	16	8	10	6	4	1013
Text	16	16	8	10	–	–	912
2 ciceró	24	24	12	20	8	4	760
2½ ciceró	16	16	8	10	6	2	608
3 ciceró	24	24	12	20	6	4	507
4 ciceró	24	24	12	20	8	4	380
5 ciceró	16	12	6	10	6	4	304
6 ciceró	16	12	8	10	6	4	253
8 ciceró	16	16	8	15	6	4	190
12 ciceró	20	12	8	15	6	4	126
16 ciceró	16	12	8	14	6	2	95
20 ciceró	16	12	8	14	6	2	76
24 ciceró	–	12	8	14	–	–	63
28 ciceró	–	–	6	–	–	–	54
32 ciceró	–	–	4	–	–	–	50
36 ciceró	–	–	4	–	–	–	42
40 ciceró	–	–	4	–	–	–	38
Összesen drb	320	312	184	247	92	50	

Az A) rovatban nonpareilletől 20 ciceróig, a B) rovatban nonpareilletől 24 ciceróig, a C) rovatban pedig nonpareilletől 40 ciceróig fel vannak tüntetve a 2 pontos törzsű léniákból 1 kg-ra menő darabszámok. Ezek a nemzetközileg elfogadott úgynevezett normális beosztások. Az 1 pontosból kétszeres, a 4 pontosból felemennyiségű darabszám jut 1 kg-ra. A leggyakorlatiasabbak az A) és B) beosztások, míg a C) már csak a nagymennyiségű léniákkal, a tömegesebb táblázatos munkák készítésére való lénia-berendezéshez szolgál. De még ezekhez is jobb a B) beosztás, mert a kisebbekből lehet bármily hosszúságot összerakni, de a 28–40 cicerós léniákat nem lehet osztani. A félfekete, a fekete és kettősfínom léniákhoz igen gyakorlatias a D) rovatbeli beosztás, amely szemben az A) és B) rovattal lényegesen kevesebb apró lénia-darabot tartalmaz. A nonpareille és ciceró törzsű léniákból rendszerint csak a nonpareille, 1 cicerós és 1½ cicerós darabokat adja az öntőde és csak külön kívánságra szállítja a többi apró darabot. Az E) és F) rovat mutatja ezeknek 1 kg-ra eső darabszámát.

A táblázat G) rovatában fel van tüntetve, hogy 1–1 kg-ból hány nonpareille, petit stb. hosszúságú 2 pontos törzsű lénia darabot lehet kívágni. A számítás alapja az, hogy 1 kg 2 pontos törzsű lénia 1520 ciceró hosszúságot ad.

Az ólomléniák megmunkálása és vágása azonos a rézléniákéval. A léniák kiegészítő részei a sarkok. Ezek úgy készülnek, hogy a szükséges dupla hosszúságot véve egy 90°-ra kidolgozott szerszámkással marva vágják ketté. Ezzel az egyszerű művelettel készíthető 2 drb egymással szembe állítható 45°-os sarokrész (Gehrung). A rézléniákhoz tartoznak még a körök és oválisok. A körök általánosságban varrat nélküli sárgaré (Mannesmann-) csőből, az oválisok inkább öntésből és esztergapadon készülnek. *ls és ta*

Lenk Sámuel: soproni nyomdász; l. Romwalter és Siess címszóknál.

Lenolajkence: l. Kence.

Leona: 36:48 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Leöntés: betűöntődékben az a művelet, amikor az öntőgépek más törzsre, például non-pareilleről garmondra vagy más magasságra történő átalakításának befejeztével egy bizonyos mennyiségű betűt öntenek, hogy azok minden irányú kiterjedését méret, derékszög és párhuzam tekintetében ellenőrizhessék. – A stereotípiában az öntés előállítását is ugyanezzel a szóval jelölik.

Lerner Dezső: szül. Jászberényben 1871-ben, megh. Budapesten 1934. március 17-én. Szülővárosában tanulta a betűszedést és 1886-ban szabadult föl. Évekig járta a vidéket és a külföldet és az ország különböző városaiban dolgozott. Budapestre jöve, 1898-ban tagja lett az árszabálybizottságnak. 1899-ben megválasztották a Szakegyesület titkárává, amely tisztségét 1919-ig töltötte be. Több ízben ideiglenes szerkesztője volt a Typographiának és hosszú éveken át a Nyomdász-Évkönyv és Úti Kalauznak. 1919-ben Pozsonyba ment, ahol átvette a szlovenszkói nyomdászegyesület vezetését. Két év multával ismét haza jött és a Paritásos Munkásközvetítő Hivatal tisztviselői állását töltötte be, mígnem 1929-ben, Novitzky László halála után, a Nyomdász-Egyesület vezető-tisztviselői tisztségét foglalta el.

Leroux Pierre: betűszedőből lett francia politikus; szül. 1797-ben, megh. 1871-ben. Nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott fölszabadulása után, majd a saint-simonizmus egyik apostola lett. 1848-ban képviselővé választották; e szereplésében ellene szegült III. Napóleon államcsínyjeinek, s ezért 1851-ben menekülnie kellett. Jersey szigetén vonta meg magát az 1860-as évig, amikor visszatért Párizsba.

Lettner Gottfried József: 1785-ben vette át a pesti Eitzenberger-féle nyomdát. Impresszumával azonban csak rövid ideig, 1788-ig találkozunk.

Lettres cadeaux: Tory Geofroy híres betűi 1529 tájáról. Átmenet a barátbetűből a rondírás felé.

Lettres capitales (francia): a. m. nagybetűk.

Lettres supérieures: a. m. fönnálló betűk. Ilyen a felső törtszám (pl. m^2), valamint a főleg a francia szedésben bőven előforduló rövidítések. Az utóbbiak a folyószöveg törzsökének nagyságára vannak öntve, úgy hogy nem kell aláakni őket.

Lettura: a 12 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Lévai Sándor: szül. 1877-ben Jászberényben, fölszabadult ugyanott 1893-ban. Fölszabadulása után Budapestre jött s itt helyezkedett el. Rövidesen bekapcsolódott a szervezeti mozgalomba, s csakhamar vezetője lett a fiatalok ellenzékének, akik a 90-es évek modern munkásmozgalmának alappilléreit lerakták. A Szakegyesületnek éveken keresztül jegyzője és könyvtárosa, az anyaegyesületnek pedig sok éven át választmányi tagja volt. A Typographiának, valamint az 1896-os ellenzéki Világosságnak állandó munkatársa volt. Az első szakszervezeti kongresszusnak (1899) és a másodiknak (1902) jegyzője volt, ahol is a szakszervezeti tanács megalakításában fejtett ki buzgó munkálkodást. 1902-ben a MÁV szolgálatába lépett. 1920-ban mint főtisztet nyugdíjazták. 15 éven át szerkesztette és kiadta a Magyar Vasutasok Lapját. 1925-ben tért vissza a nyomdászathoz. Jelenleg az anyaegyesület I. alelnöke, az Országos Bizottság ellenőrző bizottságának tagja és jegyzője. Elnöke a Budapesti Korrektorok és Revizorok Körének és a Nyomdászok Tipográfia Sportegyesületének. 1925 óta Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja.

Levegő-perspektíva: A tájképeknél van különösen nagy szerepe. Atmoszférának azt a tulajdonságát értik ezen, hogy a rajta keresztültörő fénysugarak egy hányadát megtöri, s a hatásukat is gyöngíti. Mentől távolabbra húzódunk valamely tárgytól, annál szélesebb lesz köztünk és a tárgy közt lévő levegőréteg, s ezzel kapcsolatban annál tompább megvilágításúnak látjuk a tárgyat. A fény és árnyék különbsége ilyenkor mind csekélyebb lesz, s lassan-lassan egészen egymásba folynak.

Levélbélyegek nyomtatása: A filatelista szakkönyvekben általában acél- és rézmetszetűekre, vagyis mélynyomtatásosakra, litográfiaiakra (síknymtatás) és fametszetűekre vagyis tipográfiaiakra (magasnyomtatás) osztályozzák a bélyegeket. Mi nyomdászok is ezt a fölosztást alkalmazzuk a grafikai reprodukálás fő-fő csoportjainak megjelölésére. De köztudomású, hogy ezeken a kereteken belül a klisékészítő eljárások nagy tömege rejtőzködik, s hogy a modern értékpapirosok készítésekor nem érik be egyetlen nyomtatási típus alkalmazásával, hanem kombinálják olykor mind a hármat is, úgyhogy például egyetlen bélyegjegyen találunk mondjuk litográfiai alapot, mélynyomtatásos ornamentumot, továbbá tipográfiai nyomtatással készült szöveget, vagy legalább is számokat. A nyomtatóeljárások emez összekombinálásának a célja – csakúgy, mint a bankjegyek s egyéb értékpapirosok nyomtatásánál – az, hogy a hamisítók munkája lehetőleg megnehezíttessék.

Levélborték: használata az utolsó évszázadban nagy arányokban fejlődött. A múlt század elején a levélírás és annak szállítása és kézbesítése igen körülményes volt. A levelezéshez annak idején nagyalakú papirost használtak, de csak az egyik oldalára írtak, azután összehajtogatták, megcímezték és lepecsételték. Később a leveleket külön ív papirosba hajtogatták és megcímezték és a választ rendesen ugyanabban az ívben küldték vissza, a még tisztán levő oldalt címezve meg. Abban az időben már igen sokan foglalkoztak azzal, hogy megfelelő bortéket hozzanak forgalomba, míg végre a hosszas kísérletezések után sikerült Brewer brightoni papírkereskedőnek 1820-ban egy a mai bortékhoz hasonlót feltalálnia és forgalomba hoznia. Ezeket a bortékokat a könyvkötő-műhelyek kézzel készítették, de mivel a fogyasztás emelkedett és a kézzel készült borték nem volt kielégítő, az ára pedig magas volt: azzal foglalkoztak, hogy gépet konstruáljanak a bortékok készítésére. 1845-ben sikerült is Warren angol mérnöknek az első levélbortékgyártó gépet feltalálnia. Hosszabb ideig Anglia volt a világ levélborték szállítója; Franciaország 1850-ben kezdte készíteni. Anglia s Németország a bortékokat bélyeggel hozta forgalomba «Frei-marke»-val, s a posta volt az eladó. 1860-ban megjelent az első német bortékkészítő gép s ettől az időtől kezdve tökéletesnél tökéletesebb bortékgépeket hoztak forgalomba. A fejlődést a mai napig is megtartották és a németeknek világexportjuk van ilyen gépekből. Magyarországon 1875-ben állította fel a Rigler József Ede papírneműgyár az első bortékgépet. A géppel előállított borték fogyasztása hihetetlen mértékben emelkedett, ebből hasznot láttak a papírgyárak, a nyomdák és az államok. Ma már igen sokféle típusú bortékgép van üzemben és mindig több termelésű gépe gyártanak. A legújabb bortékgép tekercspapirosról készíti a bortékokat, csákoz, egy vagy két színben szöveget nyomtat, hajtogat, gumiz, 50 darabonként számol és jelez a szalagozásra. Napi 8 óra alatt 100.000 db bortéket készít, míg 1870-ben 8 óra alatt 3000–4000 darab készült. Magyarország levélborték- és papirosfogyasztása mögötte áll a nyugati államok fogyasztásának. Magyarországon 150 millió darabra tehető az évi levélborték-fogyasztás, vagyis minden lakosra esik 20 darab, ezzel szemben Svájcban 59, Németországban 55, Dániában 40, Franciaországban 40, Ausztriában 38, Olaszországban 25 darab a fejenkénti fogyasztás. A levélbortékok legnagyobb része normális nagyságokban készül s ezeket a kereskedelem és a különféle hivatalok használják. A bortékokhoz felhasznált papirosok gramm súlya a színeseknek 40–80, fehérnek 70–120, havannának 80–120. A nagyobb tömegben készülő 44, 46, 87, 91, 47, 48 és 98-as nagyságokhoz diagonális papirost használnak fel. A diagonális papirosból a szegletes papirossal szemben ugyanazon gramm súlyban,

1000 drb borítéknál 10–15%-kal több papiros kell. Minden papirosminőségből nem lehet diagonális vágást felhasználni; ez csak ott használható fel, amely borítékok nagyobb mennyiségben készülnek. A kereskedelmi és hivatalos borítékokon kívül vannak magánlevelezéshez használt borítékok, amelyek igen sokféle nagyságban, különféle minőségekben, belül nyomtatással, vagy selyempapirossal bélelve kerülnek forgalomba. Ezeknél a divat is diktálja a nagyságot, a préselést és a színt. A levélborítékgyártáshoz eléggé komplikált, sokféle papiros és gép szükséges. A borítékokhoz a papírost csákozógépen kicsákozzák. Kelendő levélborítékoknál fix késsel történik és könnyebb papirosból 500 ívet egyszerre csákoznak, kevésbé kelendőket állítható csákozókéssel csákoznak. A vágógépet is igénybe kell venni; a kicsákozott lapokat a borítékgép papírostartóra helyezi, innen a hátsó és zárólap lesz gumizva és összehajtva a szárító tartóba kerül; a megszáradt boríték egyenként kiesik a szárító tartóból; azután leszámolják és szalagozzák. Ezt az eljárást modern gépeken végzik el, amelyek körforgásúak és a formák bizonyos nagyságra fixek. Előállíthatók a borítékok zárólap-előmézgázva, kézzel hajtogatva és ragasztva; ez az eljárás csak az esetben történik, ha a mennyiség kevés, vagy ha a nagyság eltérő. Előállítható lábbal hajtott géppel, vagy külön nagyságú, nagyobb mennyiségű levélboríték, a zárólap előre gépen mézgázva, gépen hajtogatva és ragasztva; ez a gép azonban már lassúbb járatú. A bélelt borítékoknál a selyempapiros beragasztása kézzel vagy géppel történik. E borítékok készítése ugyanazon eljárás alá esik, mint a többi borítékoké. Vannak egészen modernül konstruált gépek, amelyek a teljesen kész, selyempapirossal bélelt borítékokat állítják elő; ezek azonban igen kényes és drága gépek. *tj*

Levélborítékalakok: a gyakorlatban használatos papíralakok. Ezek méreteinek táblázatát alább adjuk, mégpedig milliméterekben és cicerókban. (Ciceróknál a törtszámok a pontok számát jelentik.)

Számjelzés	mm	Ciceró	Számjelzés	mm	Ciceró
2	53,88	11 ₁₀ .19 ₈	85	118,146	26 ₂ .32 ₄
3	57,94	12 ₈ .21	86	134,169	29 ₈ .37 ₄
5	63,102	14.22 ₈	87	137,174	30 ₅ .38 ₆
6	66,110	14 ₆ .24 ₅	91	128,196	28 ₆ .43 ₆
7	70,112	15 ₆ .25	95	168,250	37 ₂ .55 ₆
8	79,120	17 ₆ .26 ₈	98	190,262	42 ₂ .58
10	85,132	18 ₁₀ .29 ₄	99	131,378	29.84
31	80,150	17 ₈ .33 ₄	100	152,393	33 ₁₀ .87
39	95,160	21 ₂ .35 ₆	102	180,235	39 ₁₀ .52 ₂
40	100,160	22 ₂ .35 ₆	103	190,265	42 ₂ .58 ₁₀
42	113,143	25 ₂ .31 ₈	104	218,360	48 ₆ .80
43	125,152	27 ₈ .33 ₁₀	105	264,402	58 ₆ .89
44	127,156	28 ₂ .34 ₈			
45	132,158	29 ₂ .35	05	64,103	14 ₂ .22 ₁₀
46	114,180	25 ₄ .30 ₁₀	015	73,112	16 ₂ .25
47	136,212	30 ₂ .47	024	94,142	20 ₁₀ .31 ₆
48	148,230	32 ₁₀ .51	056	80,115	17 ₁₀ .25 ₆
49	123,360	27 ₂ .80	080	94,118	20 ₁₀ .26 ₂
56	77,114	17.25 ₂	089	118,173	26.38

71	44,57	9 _{10.12} ₈			
72	56,73	12 _{4.16} ₂	102A	46,100	10 _{2.22} ₂
75	74,92	16 _{6.20} ₆	103A	52,110	11 _{6.24} ₅
76	82,103	18 _{2.22} ₁₀	104A	62,120	13 _{8.26} ₈
80	95,118	21.26 ₂	105A	71,138	15 _{8.30} ₆
83	104,133	23 _{2.29} ₈			
83½	108,136	24.30 ₂			

Levélborítékok nyomtatása: Átfutó szövegű levélborítékok nyomtatásakor a szöveg vagy az ez alatt levő lénia többnyire ráesik a ragasztékra, aminek következtében az illető betűk, illetőleg vonalak igen gyakran tönkremennek, annál is inkább, mert a gumi e helyeken igen keménnyé teszi a papirost. Nagy példányszámú levélborítékokat éppen ezért stereotípiáról ajánlatos nyomtatnunk. A kisebb példányszámúaknál ez nem lévén lehetséges, egyengetéskor a következőképpen enyhíthetjük a bajt: Az illesztéket pontosan beállítva, úgy intézzük a nyomtatást, hogy az a ragasztékos helyen éppen jól adódjék ki. Vékony egyengető-papirost eresztve most át a gépen: megláthatjuk, mi nyomtatódik nagyon erősen és mit kell még aláakni. A szedés nagyságához képest egy vagy két egyengetőlap elég, s azután az egészet vékony papirossal lefödjük. – A levélborítékok nyomtatásának előkészítése még másképpen is történhetik: az illető borítékra levonatot készítve, ebből ama részeket, amelyek nem esnek a ragasztékos helyre, kivágjuk s az egyengetőlap megfelelő helyére ragasztjuk.

Leveledzés: l. Galvanó tartóssága.

Levelezőlap: ennek kartónból valónak kell lennie; közönséges papirosból valót nem fogad el a posta. Rendes nagysága 105:148 mm (vagyis az A 6-tal jegyzett DIN-nagyság, ami a világpostaegyesület hivatalos formátuma); nagyobb nem lehet, kisebb egyelőre még igen, de a 70:100 mm-es nagyságnál nem szabad lejjebb szállani. Formájának négyszögletesnek kell lennie; gömbölyű, ovális és egyéb kivágásút nem szállít a posta. A bélyeg helyét vastagabb (például nonpareille) vonalakkal nem szabad körülkeríteni, mert ez olvashatatlaná teheti a postai fölülbélyegzés adatait. A magánipar által előállított levelezőlapokon más fölírást, mint «Levelezőlap», illetőleg a nemzetközi forgalomban «Levelezőlap (Carte Postale)» alkalmazni nem szabad. A címoldal a címre, kezelésre és kézbesítésre vonatkozó adatokon kívül más megjegyzést nem tartalmazhat, mint a föladó nevét, címét vagy üzletét. A magánipar által előállított levelezőlapokon a «Magyar királyi posta» felírás és a magyar címer használata nincs megengedve.

Levelezőlap-karton: l. Kartón.

Levélfaj: a levélíró címét mutatja, gyakran kiegészítve kitüntetések, üzleti különlegességek stb. felsorolásával. Kétféle levélfajet különböztetünk meg: sarkosat, ez a papirosnak csak felső bal sarkát foglalja el és szélelet, amelyet a papirosformátum egész szélességében nyomtatunk. Fontos az, hogy mennyire álljon a sarkos levélfaj a papiros szélétől. Véleményünk szerint legjobb, ha oktáv formánál a papiros felső szélétől 2½ cicerónyira, az oldalsótól 2 cicerónyira áll. Kvart formátumnál az első margó 3, illetőleg 2 ciceróra emelkedik. Egyszerű kereskedelmi levélfajeket többnyire gazdagabb ékesítés nélkül, tiszta, könnyű olvasású és világos betűfajtákból szednek. A gyárosok számára készülő levélfajeket már igen gyakran címerek, kitüntetések rajzai, vignetták, a gyárhelyiségek képei stb. ékesítik s gyakran színesen is – rendszeren két színben – nyomtatódnak. Ilyenkor – a későbbi színpróbálgatás megtakarítása okáért – a szedő jól teszi, ha színes vázlatot készít.

Levélléc: a levélpapiros baloldalán húzódó, 8–10 ciceró széles ékítményes szöveg. Gyakran vonalas ornamentumba foglalják. Hosszúsága az ív hosszának háromnegyed része lehet. A levélfej és a levélléc ügyes összekötése a mesterszedő nehéz, de hálás feladata.

Levélnyomtató: egyszerű fordítása a német «Briefdrucker»-nek. Itt a «Brief» szó a latin «breve» szóból eredt, ami a 15. században egyoldalasan nyomtatott egyes lapot jelentett.

Levélpapiros: jól enyvezett bankposta- és írógéppapiros. A levélportóra való tekintettel rendszeren vékonyabb, de mindamellett jó anyagból levőnek és tartósnak kell lennie. A levélpapirosok nagyságát milliméterekben és cicerókban l. a 363. oldal táblázatán.

Leverőfa: a szedésből kiálló betűk leverésére szolgál. Tölgy-, vagy bükkfából készül; alja teljesen sima, fölseje pedig bőrrel van bevonva, hogy a kalapáccsal való ráütés ne érje közvetlenül. Kényesebb betűkből és ékítményekből álló formák leverésekor papíroslapokat teszünk alája.

Levy M.: l. Autotípia.

Lexikon: általános avagy szakismeretek egyetemes összefoglalását és rendszeres áttekintését jelenti. Legelőször a görögök szerkesztettek ilyen összefoglaló műveket, majd a középkorban történtek ilyirányú kísérletek latin nyelven, ezek kivonatát adta a magyar Apácai Cseri János is. A tulajdonképpeni első nagyobb lexikon Diderot és d'Alembert szerkesztésében 1751-től kezdve jelent meg, amelynek munkatársait enciklopédistáknak nevezték, akik egész társadalmi átalakulást idéztek elő. Majd Németország és Anglia kezdték meg a lexikonok kiadását, amelyek többszáz kötettel gazdagították az idevágó irodalmat. Hazánkban csak a 19. században, többszörös kísérletezés után indult meg a lexikonok kiadása és így fejlődése is lassúbb ütemű. Lexikont ma már minden művelt nemzetnél találunk. zgy

Libellum (lat.): a. m. könyvecske. A rómaiak így is nevezték a papiruszra készült olyan írást, amelyet bőrszíjakkal leporello-album módjára fűztek egybe.

Liberty-sajtók: közönségesen «amerikai gép»-eknek nevezzük. Az ilyenfajta gépeket az jellemzi, hogy a tégely meg a szedésfundamentum egy közös tengely körül mozog rajtuk, olyanformán, mint az ollónak a két szára. Nyitott állapotban a tégely és a szedésfundamentum erősen megközelítik a vízszintes fekvést, aminek megvan az a jó oldala, hogy könnyen hozzá lehet férkőzni a szedésformához, számokat lehet benne «mutálni» a forma kiemelése nélkül stb. Sűrű képű, erős nyomást igénylő nyomtatványok – például autotípiák – sokszorosítására azonban kevésbé alkalmas a Liberty-típusú sajtó. Tányéros festékeztési rendszere sem kielégítő, még akkor sem, ha úgynevezett «nyargaló» hengerekkel szaporítják meg a festék eldörzsölésében s föladásában résztvevő hengerek számát.

Líbiai ábécé: ókori betűjegyek; az arábiai himjarita ábécé a szülőanyjuk.

Liesecke Sándor: 1851-ben a temesvári államnyomdában dolgozva, fölhívta nyomdásztársait beteg- és utassegítő pénztár alapítására. Ez megtörtént, s elnöknek Lieseckét választották. 1852-ben a hatóságok örökre kitiltották a monarchia területéről.

Ligatúra: egybeöntött betűk, mint pl. némely antikvánál az ff, fi, fl, mert külön az f és i egymás mellé szedve veszélyeztetné az f felső kanyarulatát és az i pontját, míg a betűk egybeöntve le nem törhetnek; továbbá ligatúrának öntik a francia és latin szedéshez az ae, oe, AE, OE, betűket.

Lignamine: római író, Gutenberg föltalálói mivoltának egyik tanusítója. 1474-ben lelkesedve ír Gutenberg János ügyességéről, aki fémbe metszett betűkről egyetlen napon háromszáz ívet tudott nyomtatni.

Lignicei Effmurdt Jakab: l. Effmurdt Jakab.

Lignin: l. Faanyag.

Lignográfia: Színnyomtató eljárás vékony falemezekre. Angliában találták fel.

Lindauer János: müncheni származású, előbb budai, majd később pesti könyvkereskedő, 1788–1795. működött, kezdetben Diepold Floridus (l. o.) társaságában.

Lingner-féle egyengetés: l. Egyengető eljárások.

Linograph: soröntő szedőgép. Amerikában, Davenportban született meg 1913-ban; nemcsak név dolgában, hanem szerkezeti tekintetben is nagyon hasonlított a Linotypere. Valósággal testvére a Linotype «Ideal» nevű kisebb kiadásának. Olcsó s jó gép lévén: gyorsan terjedt, s a világháború után a németországi Darmstadtban is gyártani kezdték, még pedig «darmstadti szedőgép» néven, mert a «Linograph» szót a Linotype-társaság közben árujegyképpen bejegyeztette és így szedőgéppel való vonatkozásban e szó Németországban azóta nem használható. Eleinte egy-, két- és hárommagazinos volt a Linograph, de 1925-ben Amerikában egyszerre csak előállottak egy tizenkétmagazinos új modelljével. A Linotype-társaság erre megvásárolta a Linograph összes szabadalmait.

Linoleográfia: a. m. linoleummetszés.

Linotípiá: egy tisztán fotográfiai eljárás neve.

Linotype: szedőgép. Egy német származású órás, Mergenthaler Otmár készítette el 1886-ban. A Linotype-nak a gyakorlatban az a nagy előnye, hogy a leszedett sor kiöntését és a matricák elosztását automatikusan végzi el maga a gép, ami által gyorsabb szedés válik lehetségessé. A gép működése nagy vonásokban a következő: A gépszedő, aki munkáját ülve végzi, a 90 nyomógombból összeállított billentyűzet megfelelő gombját könnyed érintés által lenyomva, a matrica-magazinból kiváltja a szükséges betűmatricákat. Ezek a betűmatricák a gépszedővel szemben, jól látható betűjelzéssel vannak ellátva s aki váltódás sorrendjében sorakoznak egymás mellé a szedőgép gyűjtőjében. A szavak közé, ugyancsak billentyűnyomásra, egy-egy kizáróék kerül. Amikor a meghatározott szélességű sorra való betűmatricák és kizáróékek megtöltötték a gyűjtőt, a gépszedő egy rövid karmozdulatával az így leszedett matricasort két keskeny, hosszúkás nyelv közé fogva «elküldi» a Linotype-gép öntő részébe. Innen kezdve Linotype minden további munkát önműködően végez. A leszedett matricasor két satupofa közé kerül. A satupofák egymástól való távolsága pontosan megfelel annak a szélességnek, mint amilyen sorokat a szedőgépen önteni akarnak. A gép működése következtében a kizáróékek felnyomódnak annyira, amennyire a sortól jobbra és balra lévő satupofák engedik, ezáltal a szavak között egyenlő beosztást alkotnak és a matricasort a szedés formátumának megfelelő szélességre zárják ki. A sor ezzel készen áll a kiöntésre. Ugyancsak a pontos szélességnek megfelelő öntőformán keresztül az ólomkatlanból a 290–300 Celsius fokra felhevített folyékony ólom pumpanyomásra kiönti a matricák negatívját s ezzel pozitív képet adva, el is készült az egybeöntött betűsor. A kiöntött matricasort a különböző emelők és karok az öntőrészből eljuttatják az osztószerkezethez. A gépnek ez a része azután fogazatos rendszere segítségével ugyancsak önműködően minden egyes betűmatricát visszajuttat a magazin megfelelő csatornájába. Ezalatt már a kiszedett és leöntött sor különböző gyalúkéseken áthaladva, nyomtatásra alkalmas formában a szedőgép hajójába került. A Linotype-szedőgépen ma már 40 ciceró széles, 36 pontos sorok is előállíthatók. E szedőgép nagy elterjedtségét elsősorban annak lehet tulajdonítani, hogy rajta a legkülönbözőbb kevert szedés is előállítható. A hárombetűs Linotype-szedőgépeken egy sorba félkövér, dűlt és rendes betű szedhető; ez azután különösen a napilapok előállításánál bír nagy fontossággal. A Linotypeot kezdetben egy magazinnal és csak egybetűs matricákkal gyártották. Később tértek át a két-, három-, sőt négymagazinos Linotypeok előállítására, valamint a két- és hárombetűs matricák készítésére. A gép számára a Linotype-gyárak állandóan gondoskodnak szerkezeti újításokról, amelyek

elsősorban a jobb szedés előállítását szolgálják. 1900-ban jelent meg Magyarországon az első Linotype-szedőgép a Budapesti Hírlap nyomdájában, 1934 végén pedig már 289 ilyen gép volt üzemben az országban.

A Linotype-gép pontos és kifogástalan működését csak úgy érhetjük el, ha azt a leg gondosabban kezeljük és jó karbantartására különös súlyt helyezünk. A rengeteg apró és nagyobb alkatrészből összeállított szedőgép szakszerű felügyeletet igényel, mert ellenkező esetben az akadályok és a komolyabb üzemzavarok sorozata teszi lehetetlenné a gép zavartalan működését, ami azután igen nagy mértékben érezteti hatását a termelés mennyiségének csökkenésében. A gép tisztántartása, a matricák és magazinok időnkénti rendszeres megtisztítása azonban nemcsak hogy a termelést tartja meg azon a színvonalon, amilyent mennyiségileg és minőségileg a szedőgéptől megkívánni lehet, de egyben a gép és főleg a matricák élettartamát is lényegesen meghosszabbítja. A szedőgép-ólom összetételére is nagyon kell ügyelni. Tapasztalat, hogy a hibás keverésű, vagy pedig a már kiegészített szedőgép-ólom nemcsak hogy állandó zavarokat okoz a szedés menetében, hanem rendszerint az öntött sorok is használhatatlanok. Ezek az ólomzavarok azonban nemcsak akkor jelentkeznek, amikor az összetételben van az előírttól valamilyen eltérés, de mutatkoznak akkor is, ha az ólom hevítése nincs pontosan beállítva. Több szedőgéppel rendelkező üzemek mindezekért külön szedőgépszerelőt alkalmaznak, akinek fő hivatása a gép kezelése és így az üzemzavarok lehető megelőzése.

A Linotype szépszámú modellje közt legújabb a «Kettő az egyben» (Zwei in Einer) elnevezésű két magazin soröntő szedőgép. A gép működése tökéletesen megegyezik a Linotype szedőgépével. A különbség a két szedőgép-típus között az, hogy a «Zwei in Einer»-nek harmincnégy billentyűvel nagyobb kopogtatója és ezzel együtt természetesen ennek a 34 billentyűnek megfelelően többféle matricát magában foglaló magazinja van. Ez a megnagyobbítás alkalmassá teszi ezt a gépet arra, hogy a legkülönbözőbb kevert szedéseket lehessen rajta előállítani. *ge*

Lintzer Márkus: 1629-ben állított fel nyomdát Nagyszebenben, s 1657-ig igen szép tevékenységet fejtett ki. Impresszumain többnyire latin nevét (Pistorius) látjuk.

Lipcsei könyviparcsarnok: 1900. május 12-én nyílt meg, s ugyanekkor leplezték le benne Gutenberg, König Frigyes és Senefelder szobrai. Az összes grafikai iparágazatokat egyesíti magában. Van állandó könyvipari kiállítása, szakkönyvtára, szakbeli régiségeknek gyűjteménye stb.

Lipcsei szabályok: 1. Mesterszedés és Címek közti beosztás.

Lipsiai Rheda Pál: 1. Rheda Pál.

Liszkai Mihály: a kolozsvári unitárius egyház 1697 körül alapított nyomdájának első tipográfusa.

Lithographia-Club: a könyomdai munkásság 1875-ben megalakult társadalmi köre, mely tagjainak továbbművelése céljából könyvtárt tartott fenn és szaklapokat bocsátott tagjainak rendelkezésére. A Lithographia-Club 1911-ig a Senefelder-Egyesülettel karöltve működött, mikor is a könyvtárt a Szakegyesület vette át és a Lithographia-Club ilykép a Szakegyesületbe olvadt be. *vgy*

Litofin: a jó minőségű rektifikált terpentinolajnak levendulaolajjal való keveréke; a könyomáznál használják. Az átnyomatot határozottabbá s az elmosódó körrajzokat nyomtatásra ismét alkalmassá teszi.

Litofotogravűr: a. m. litheliogravűr.

Litográfia (görög litho: kő, graphia: írás): A nyomtatás (l. o.) első stádiuma a litografálás. A kőre rajzolt vagy abba belevéssett képet, avagy írást nevezzük litográfiának. Leginkább a többszínű nyomdatermékek előállításánál veszik igénybe. A nagyobb alakú színes, gyakran művészi litográfiát kromolitográfiának, a kisméretű, többnyire vésés útján végzett munkát pedig merkantilis litográfiának nevezzük. Újabban kő helyett cinkre és alumíniumra is rajzolnak. – A tágabb értelemben vett litográfia három munkafolyamatra oszlik: egyik a tulajdonképpeni litográfia, vagyis a kőre való metszés, illetőleg rajzolás munkája, a másik az átnyomtatás művelete, harmadik pedig a nyomtatás, amely szón a kőről való folytatólagos nyomtatást értik. Ehhez mérten a litográfus meg a nyomtató szók külön-külön foglalkozási ágat jelentenek. E két tényező között – mint közbenső foglalatosság – az átnyomó munkája foglal helyet. Ennek az a fontos és gyakran igen nehéz feladata, hogy a litográfus által készített eredeti kőről vagy pedig rajzról a tulajdonképpeni nyomtatóformát elkészítse. *hv*

Litográfiai kő: l. Solnhofeni kő.

Litográfiai magasyomtatás: megegyezik az ektipográfia eljárásával, csak hogy fémlemez helyett litográfiai követ használnak. A kimaratót kőről gipszlenyomat készül, erről pedig stereotípiái lemez, amit végül alkalmas vésőszerszámokkal kiegyengetnek. Az eljárásnak ma már csak történeti jelentősége van.

Litográfiai sajtók: némiképpen különböznek a könyvnyomtató sajtóktól. A litográfiai kézi sajtón például nem a tégely egyszerű nyomása hozza létre a nyomtatványt, hanem a nyomtatórészek széléhez való erős dörzsölődés. A legkorábban használatos léces sajtónak fő része oly szerkezet volt, amelynek segítségével a kőn levő papirosra erősen rányomódott a lécs ez alatt húzódott el a kő. Később olyan gépet szerkesztettek, amelynek felső nyomórésze szilárdan állott s a követ az alatta levő csillagformájú rész vitte előre-hátra. A hengeres könyomó gép (gyorssajtó) e gépnek tökéletesítése, amennyiben a szilárdan álló felső nyomtatórészt fölcserélték a tengelye körül forgó hengerrel. A litográfiai gyorsajtók megszerkesztése különben König Frigyes nagyszerű találmányi sorozata után nem volt nehéz probléma. 1846-ban már kísérletezett vele a francia Nicolle, meg az angol Smart, 1851-ben pedig a német Sigl már elég jó ilyen gépeket gyártott. Fő-fő különbség a könyvnyomdai s litográfiai gyorsajtók között az utóbbinak a követ nedvesítő szerkezetében volt, valamint abban, hogy a litográfiai nyomtatáshoz a nyomóhenger adta, sávról sávra haladó nyomásfeszültségnek nagyobb kellett lennie, mint a könyvnyomdai munkánál. A litográfiai gyorsajtó festékező hengerei – ellentétben a könyvnyomdaiakkal – nem glicerinn és enyv összetételéből állanak, hanem bőrrel vannak bevonva. Az első litográfiai gyorsajtót Sigl készítette Berlinben. – A litográfiai rotációs gépet Guillot találta föl még 1876-ban. Persze csak cinklemezeiről nyomtathattak rajta; ez ugyanis könnyű szerrel ráhajlítható a rotációs gép lemezre. E gépnél egyes, kézzel berakott ívekre nyomtattak. Guillot után Schlotke javított e gépen 1882 körül, 1898-ban pedig a mainzi Scholz szerkesztett algráfiai rotációs gépet, vagyis olyat, amely cinklemezek helyett alumíniumlemezekről nyomtat. Mindezeket a rotációsokat háttérbe szorította aztán az offset gépek (l. o.) használata. *bv*

Litográfusok szakegyesülete: lásd Grafikai Munkások stb.

Litoheliogravúr: mint a neve is mutatja: olyan eljárás, amely a heliogravúr hatását igyekszik könyomdai úton elérni.

Litomio: a lipcsei Sebald litográfiai eljárása. Míg a szokásos litográfiai eljárások nem teljesen síknyomtatásosak, ha annak számítjuk is azokat, a litomiónál a rajz vonalai csöppet sem mélyednek a kőbe, sem nem domborodnak ki abból. Előnye, hogy korrektúra esetén nem kell a követ lecsiszolni. Az eljárás különben a következő: A követ, cink- vagy alumíniumlemez gumival és savval olyanformán preparálják, mint az a szokásos eljárásoknál közvetlenül a nyomtatás előtt történik. Ezután leöblítik, megszáritják s gyantás réteggel bevonják, amire, ha

megszáradt, átnyomják a rajzot. A karcolótűvel már most e réteget a rajz vonalainak helyéről eltávolítják, vigyázva azonban, hogy magát a követ meg ne sértsék. A kő ilyenformán föltárt fölületét ekkor olajos festék fölvételére alkalmassá teszik, majd pedig jóféle átnyomó-festékkel az egész követ behengerelve, gumival kevert savval maratják. A sav csak a vonalak helyein hat az átnyomó festékre s engedi azt a kőbe szívódni, egyebütt megakadályozza ezt a száraz gyantaréteg. A kőről a litográfiai eljárások valamennyiében szokásos gumizás és terpentinnel való lemosás után már nyomtathatnak.

Litostereotípia: azoknak a régi eljárásoknak az összefoglaló neve, amelyekkel a litográfiai kő rajzát domborúra maratták, hogy úgy nyomtathassanak róla, mint a könyvnyomtató.

Litotípia: l. Tipolitográfia.

Litotipográfia: 1. a litográfiai magasnyomtatásra irányuló eljárások összefoglaló neve; 2. a párizsi Dupont anasztatikai átnyomtató eljárása.

Litterae capitales (latin): a. m. kapitális betűk.

Litterae unciales (latin): a. m. unciális betűk.

Livcsák-féle szedőgép: a vilnai Livcsák tanárnak ez a gépe mechano-stereotípiái rendszerű volt. Fő-fő része egy kerék, amelynek a talpán acélból való patricák vannak. A billentyűk nyomogatására ezek a gép hátulsó felén levő viaszlapba nyomódnak, amiről a galvanoplasztikus másolat, illetőleg a stereotípiái úton leönthető matrica készíthető.

Lobinger Johann: híres nürnbergi betűmetsző a 17. században.

Lobinger Pancrati: bécsi betűöntő a 17. században. A magyarországi nyomdák jórészt is ő látta el betűtípusokkal.

Loebe Paul: betűszedőből lett német politikus, szül. 1875-ben. Fölszabadulása után összejárta fél Európát; 1895 körül minálunk is járt. 1899-ben már lapszerkesztő volt Boroszlóban. 1919-től 1933-ig ő volt a német birodalmi gyűlés elnöke.

Logotípia vagy logográfia: így nevezik a szedő munkájának könnyítése céljából egybeöntött szavakat vagy szótagokat. Alkalmazásuk nagyon gyér, csak az impresszumokat, számla-feliratokat s hasonló állandó cím gyanánt szolgáló szavakat öntik nálunk össze. Történtek már kísérletek a logotípiáknak a folyó szedésben való alkalmazására is, például a föl, le, meg s egyéb ily szócskáknak egybeöntésével. A szedés gyorsításának logotípiás alapon való megpróbálását már a 18. század második feléről följegyezhetjük. 1775 körül magának a francia kormánynak a megbízásából kísérleteztek többen a logotípiás szedéssel és Barletti de Saint-Paul húszezer franknyi jutalmat is kapott ilyen tárgyú találmányáért. 1785-ben a «Daily Universal Register» olyan logotípiákkal nyomtatódott, amelyeknek összeállítója a londoni szedő Johnson volt. 1800 körül a kézi sajtó vasból csinálója és a gipsz-stereotípia föltalálója: Stanhope Károly lord is foglalkozott a logotípiás szedői munkával. A 19. sz. közepén Benyovszky őrnagy logotípiás rendszere, a század vége felé a bécsi Weiss Leopoldé keltett szélesebbkörű föltűnést. Legújabbán – 1924-ben – a bosnyák Baltik Szergej dolgozott ki ilyen rendszert.

Logotyper: Carpenter R. szedőgépe; a gép szótagok s szavak matricáit szedegette össze, s aztán leöntötte. A sorzárás kézzel történt.

Lokáltónus: a középtónusnak (l. o.) megszokott elnevezése.

Lombardiai írás: a középkorban a mai Észak-Olaszországban dívott írás; a régi római kurzívából keletkezett.

Londoni nyomdászati főiskola: lásd Saint-Bride's Foundation Institute.

Longobárd írás: a. m. lombardiai írás (l. o.).

Long Primer: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 10 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 9,38 méterpontjának. A Long Primer Angliában csak 9,10 méterpontot tesz ki.

Lorck B. Károly: született 1814-ben, meghalt 1905-ben. Eredetileg a könyvkereskedelmet tanulta, majd 1836-ban a lipcsei J. J. Weber céghez társtagul lépett be. 1845-ben önállóan nyitott könyvkereskedést s ezt 1856-ban betűöntődével és könyvnyomdával bővítette meg. 1869-ben «Annalen der Typographie» című szaklapot indított, s közben-közben jeles szakmunkákat írt. Fő műve: «Handbuch der Geschichte der Buchdruckerkunst».

Lorilleux Pierre (1788–1865): nyomtató munkás volt a francia állami nyomdában. 1818-ban festékgyárat alapított Párizsban, amely azóta világhírűvé lett.

Lotter Melchior: nagytudású lipcsei könyvnyomtató. 1491 óta kezdetben bölcseleti és filológiai műveket nyomtatott, később azonban főleg Luther írásait sokszorosította, s e végből – fia vezetésével – Wittenbergben fióknyomdát is rendezett be.

Löbl Dávid: 1875-ben nyitott nyomdát a Sugár útnak (most Andrássy út) az elején. Később a Nagymező uccába költözött véle. Fia Marcell, majd unokái Ödön és Dezső vezetésével a nyomda erős fejlődésnek indult.

Lőcsei kalendárium: így nevezték azokat a nagy hírre vergődött naptárakat, melyek a 17. századtól kezdve a lőcsei Brewer-féle nyomdában készültek. Az elsőket Fröhlich Dávid híres késmárki matematikus állította össze, ezek a naptári részen kívül rövid krónikát, apróbb történeteket és jóvendöléseket is közöltek, amelyek közül egyik-másik közmondásossá lett.

Löwe Antal: 1784 körül pozsonyi nyomdász volt.

Löwy Salamon: szül. Komáromban 1874-ben. Ugyanott tanult Merkl Alajos nyomdájában 1888-tól 1890. május 4-ig. Rövid vidéki kondicionálás után Budapestre került, ahol első kondíciója az «Országgyűlési Értesítő» nyomdaüzemében volt, majd a Pallas és Rigler után a Wodianer, később a Légrády Testvérek nyomdájába került; e két utóbbi helyen már az akcicens-osztály vezetője volt. Később a Világosság-nyomdában mint lapszedő működött, ahonnan meghívták a Pénzügyi Nyomda műszaki vezetőjének, majd a Globus-nyomdához művezetőnek. 1910-ben megválasztották a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnök-Egyesülete titkárává, ahol 1922-ig működött. Rövid ideig grafikai szaküzletet tartott fenn, mely vállalatot 1923-ban megszüntette, mintán az Első Magyar Betűöntő Rt. ügyvezető igazgatójává hívták meg. – A Könyvnyomdászok Szakkörében hosszú időn át volt választmányi tag, majd alelnökké választották. Működött mint szakoktató a különféle nyomdászati szaktanfolyamokon. Budapesten, a vidéken, úgyszintén a külföldön is számos szakelőadást tartott. A Grafikai Főnökegyesületben és a Sokszorosítók Ipartestületében is tisztségeket tölt be. Szakirodalmi tevékenységét a Grafikai Szemlénél és a Magyar Nyomdászatnál kezdte meg, amely szaklapokban csakúgy, mint a későbbi Magyar Grafika, a főnökegyesületi Hivatalos Közlemények, a Nyomda- és Rokonipar és a Sokszorosító Ipar című szaklapokban, továbbá a Szakkör és a Grafikai Művezetők Egyesülete évkönyveiben számos szakcikke és nagyobb tanulmánya jelent meg. 1907-től, amikor Pusztai Ferencről a Magyar Nyomdászok Társasága vette át a Magyar Nyomdászat kiadását, két éven át Janovics Ferencsel együtt szerkesztője volt e szaklapnak. Munkatársa volt a berlini «Deutscher Buch- und Steindruck» és a hamburgi «Typographische Mitteilungen» c. szaklapoknak. Önálló műveiként jelentek meg: 1906-ban a «Nyomdai vázlatkészítés», 1922-ben «A könyvnyomdai munkaártételek elemei» és 1926-ban a «Betűművészet» c. kétkötetes mű, mely utóbbi munkát Novák Lászlóval együtt írta.

Lubowienski Ferenc: a kassai jezsuita nyomda ügyvezetője a 17. század hetvenes éveiben.

Luchtman: híres könyvnyomtató és könyvkiadó-család Leydenben. Leginkább görög és római klasszikusok kiadásával foglalkozott. A céget 1683-ban alapította Luchtman Jordán (született 1652-ben, meghalt 1708-ban).

Lucius: magyar származású könyvnyomtató. 1583 táján nyomtatott Helmstadt németországi városban. Mellékneve Siebenbürger (Erdélyi) volt.

Ludlow kézi szedő-öntőgép: újszerű konstrukció a kéziszedés egyes ágazatainak (akcidens-, hirdetés-, slágersorok és táblázatok) gépi úton való elvégzésére, matricasorok leszedése és leöntése által. A gép két részből áll: öntőgépből és 4–6 egészen keskeny regálisból; mindez 5×5 m-es helyiséget igényel. Minden regális 20 teljes matricaszekrényt és egy univerzális kizáró-szekrényt tartalmaz, amelyekben a megfelelő mennyiségű betű- és kizáróanyag van. Ez a felszerelés körülbelül 120 betűtípusnak, illetve nagyságnak felel meg. A matricák vékony rézlemezek, amelyek egyforma nagyságúak, függetlenül attól, hogy a betű 6 vagy 48 pontos. A matricák felállítva, egymás után sorban állanak a szekrényrekeszekben és úgy vannak kiképezve, hogy osztás után önmaguktól kerülnek ugyanabba az állásba. Felső részükön vonalas szignatúrával vannak ellátva a betűtípusok könnyebb megkülönböztetése céljából, afelett pedig a megfelelő betű olvasójele található. A minden egyes betűnagyságnak egyformán megfelelő öntőforma 21 ciceró hosszú, amelynél a betűtörzs vastagsága 6 és 12 pont. A nagyobb betűknek azon vonalait, amelyek nem férnek el a törzsön, a gépen öntött regletták, alátétek védik meg a letöréstől. Ezek egyúttal a Ludlow-sorok alátétéül is szolgálnak, hogy a szedés kifogástalan állóképességét, tapadását és nyomásbírását biztosítsák. A matricák szedésére a cicerós beosztású sorjázó szolgál, amely az öntőforma szélességével azonos, de 42, 63 és 105 cicerónyi szélességre is állítható. Vannak ezenkívül rövid sorok kizárására és különböző betűfokoknak egy vonalba állítására szolgáló sorjázók is. A szedés munkája úgy történik, hogy a leszedendő szó 5–10 matricáját a jobbkézzel, rekeszről rekeszre szedve – tehát nem egyenként a sorjázóba helyezve – gyűjtjük össze a szükséges betűket és azokat egyetlen ujjmozdulattal tesszük bele a balkézben tartott sorjázóba. A sorok kizárása egyszerű: a leszedett sor végén a sorjázó cicerós beosztása pontosan megmutatja, mennyi tér marad a sor kizárására. Ezt a teret egyszerű számtani művelettel elosztjuk annyival, ahány szóköz van a sorban, az így kapott számot az 1–12 pontig rendelkezésre álló kizárással idővesztés nélkül gyorsan kizárjuk. Most a sorjázó végén lévő csavar elfordításával a leszedett sort rögzítjük, mire egy emelő lenyomásával a sorjázó rögzítése, majd a második lenyomás után a sor kiöntése történik meg. Mindez 10 másodperc alatt megy végbe. A matricák elosztása ugyanúgy történik, mint a szedésük, csak fordított menetben; először a kizárások, utánuk pedig a betűk osztatnak el. Táblázatszedésre is alkalmas a Ludlow-gép: azok előállítására különböző függőleges és vízszintes irányú léniák kombinációi szolgálnak. A táblázatot soronként kell leszedni és leönteni és a hozzávaló matricákat úgy vették, hogy a léniák csatlakozása kifogástalan. Mindamellet, hogy a Ludlow-gép csak egy 21 ciceró hosszúságú öntőformával van felszerelve, mégis lehetővé válik azon 105 ciceró hosszúságú, egyenletes szóközű sor leöntése is. Abban az esetben, ha ilyen ikersorok szedésekor 21 cicerós sorban nem férne el az utolsó betű és annak törzse ezen kívül esne: a gép ugyanannyi helyet hagy a következő sorban, amennyire az előző sorról lelógó betűnek szüksége van. Tehát itt nem fontos, hogy a sor pontosan 21 ciceró széles legyen és hogy betűvel vagy pedig ürességgel végződik-e az ikersor. A Ludlow-gépen ezenkívül kisebb betűfokozatok is (például borgisz, garmond, ciceró stb.) szedhetők és önthetők. zgy

Lufft Hans: wittenbergi nyomdász a 16. század első felében; 100.000 példányban nyomtatta ki a Luther-bibliát olyan időben, amikor a könyvek rendes példányszáma csak néhány száz volt.

Lúgállóság: a nyomdafesték e tulajdonságáról úgy győződhetünk meg, hogy a már megszáradt nyomatot tömény nátronlúgba mártott üvegrudacskával érintjük, s rövid idő múlva tiszta vízzel lemossuk. Ha a lúggal megérintett részen elváltozást látunk, a festék szappan, borax és mosószer csomagolására használt nyomtatvány készítésére nem alkalmas.

Lukács László: a könyvnyomtatást Kecskeméten tanulta; már 1846-ban igazgatója volt Kozma Vazul pesti nyomdájának; 1848 tavaszán Somogyi Károly kanonokkal tekintélyes nyomdát alapított a mai Múzeum körúton, s a forradalmi lapok és egyéb nyomtatványok sokszorosításából bőségesen kivette a részét. 1854-ben eladta a nyomdát Herz Jánosnak, míg ő maga a felvidékre ment bányászni.

Lumen: l. Elektromos világítás.

Lumière testvérek: l. Autokrómia.

Luminotype (Uhertype): fotografikus szedőgép; a magyar Uher Ödön és Czakó Elemér szabadalma. A szakkörök nézete szerint meglehetősen sanszai vannak a fotografikus szedőgépek versenyében. A gép nagyszámú betűfajtaival dolgozhatik; a fotografáló lencse közelebbre vagy távolabbra állítása szerint ugyanegy betűmatricáról nonpareille, petit, borgisz vagy garmond betűnagyságot fotografál; a sorokat pontosan zárja, s vonalozni, ornamentálni is tud a gép.

Luther-biblia: l. Lufft Hans.

Lux: l. Elektromos világítás.

Lyoni ősnymdászat: E délfancia város első könyvnyomtatója volt Buyer Bartholomaeus. A 15. század alkonyán már 50 műhelyben. a szedők és nyomtató munkások százaival dolgoztak Lyon városában, amely a maga könyvkereskedelmével, valamint könyvvásáraival olyanforma szerepet töltött be abban az időben, mint a németországi Lipcse a későbbi századokban.

Lyukasztó léniák: A perforáló gépek költségét megtakarítandó, a betűöntők acélvonalakat gyártanak, amelyek kellő egyengetéssel nyomtatás közben perforálják a papirost. Az ilyen lyukasztó vonal vagy betűmagasságú, vagy pedig negyedpetittel alacsonyabb. Az utóbbi a jobbik, mert a festékező hengert nem rongálja. Van olyan fajtája, amely szaggatott vonalakat, és olyan, amely gömbölyű lyukakat üt a papirosba. Az egyengetés kartónszalagokkal történik, szükséges azonban, hogy legalább egy terciányi helye jusson a szedésben a vonalnak.

M

MABI (Magánalkalmazottak Biztosító Intézete, Budapest, Bethlen tér 18): feladata a magánalkalmazottak betegségi és öregségi biztosításának a lebonyolítása. Ehhez a különálló betegségbiztosító intézethez tartoznak: betegségbiztosításra mindazok a magánalkalmazottak, akik Budapest és környékén vannak foglalkoztatva, öregség esetére az ország egész területén élő havifizetéses alkalmazottak. Betegség esetére biztosítottak azok, akiknek a havi fizetése a 300 pengőt, öregség esetére pedig azok, akiknek fizetése a havi 500 pengőt nem haladja meg. Szolgáltatásait és járulékait ugyanazok a törvények szabályozzák, mint az OTI tagokét (l. még OTI). *gb*

Machold Fülöp: jónévű beszercebényai könyvnyomtató 1834-es évtől kezdve.

Mackie-féle szedőgép: igen komplikált őse szedőgépeinknek. A negyvenes években találták föl. Papirosszalagot perforáltak először bizonyos rendszer szerint és azt a gépbe téve, a perforált lyukacsok különböző formái szerint más és más betűk sorzódtak egymás mellé. A sor zárása kézzel történt. Mackie manchesteri tipográfiájának 14 gépén különben összesen 125 munkás dolgozott.

Mac-Millan-féle szedőgép: századvégi remek gépezet. Kettős állványzatú volt; kombinálva volt benne a szedést és a sorzást végző mechanizmus; egyetlen szedő billentyűzgetése következtében mind a két munkafolyamat automatikusan ment végbe. Külön, jól működő osztógépe is volt Mac-Millannak.

Madárnyomírás: A kínaiak képírására következő írásmód a Kr. e. 3-ik évezredben.

Mafusi-papiros: a japánok készítik kenderből. Szinte elpusztíthatatlanul szívós.

Magánalkalmazottak Biztosító Intézete: l. MABI.

Magánkiadó: az, aki művét nem kiadóvállalat útján, hanem ő maga adja ki.

Magasbodás: l. Betűk növése.

Magas formátum: az olyan nyomtatványalak, amelynél a papiros keskenyebb szélei alul és fölül, a szélesebbek oldalt esnek.

Magasnyomtatás: a grafikai sokszorosító művészetek sorában azok az eljárások, amelyeknél a sokszorosítás kidomborodó képű formáról történik. Prototípusa tehát a könyvnyomtatás és a fametszés.

Magasra-maratás (helyesebb kifejezéssel: domborúra-maratás): a tipográfiai sokszorosításra való, tehát olyan klisék (fototípus, autotípus) előállítás, melynél a nyomtatásra kerülő részletek (vonalak, pontok) kidomborodnak a lemez síkjából.

Magasságra gyalulás: Köztudomású, hogy a könyvnyomdák betűmagassága nem egységes. Néhol a szabványnak elfogadott $62\frac{2}{3}$ pont (23,566 mm), máshol pedig ennél alacsonyabb vagy magasabb. Így tehát a betűöntők kénytelenek a betűket magasabbra, ú. n. raktári magasságra önteni, hogy a különféle betűmagassággal rendelkező vevőiket kielégíthessék. A betűöntő a gyalulást azelőtt öntöttvas asztalon végezte, melynek egyik fele szilárdan állt, a másik fele pedig egy csavarorsó forgatásával nyílt vagy záródott. Ma már ezt a műveletet is gép végzi. A gépen a régi gyalut egy a sorzó felett végighaladó, tetszés szerinti magasságra beállítható korongmaró pótolja. A korongban fokozatos elrendezésben szerszámok vannak elhelyezve, melyek a korong gyors forgása közben egyszerre marják a betűkről a különbözetet. *ls és ta*

Magazin: a szedőgépek matricatartánya. Lásd például a Linotype címszónál is.

Magister artis impressoriae (a. m. a könyvnyomtatás művészetének mestere); ezt a címet viselte Zell Ulrich kölni ösnyomtató.

Magos Kálmán: a «Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete» igazgatója, szül. 1885-ben. A nyomdászatot Markovits és Garai budapesti tipográfiában tanulta 1907–08-ban. E cég vezetésének átvételével igen tevékeny működést kezdett a Grafikai Főnökegyesületben, hol a helyettes főtitkári teendők elvégzése mellett majd minden nyomdászügyeket képviselő bizottság tagja volt. E működése alapján hivatott meg 1925-ben az egyesület akkor kreált igazgatói tisztségére, mikor egyben átvette a Székely Artúr jegyzése mellett megjelenő Nyomda- és Rokonipar szerkesztését, mit 1933-ig végzett. Nyomdásztársadalmi és szakirodalmi tevékenysége: Az 1928. évi kölni Pressa magyar kiállítása anyagának részbeni összegyűjtése és a kiállítás rendezésében való aktív részvétel. Szakcikk a «Hivatalos Közlemények», «Nyomda és Rokonipar», «Magyar Grafika» c. lapokban. Önálló szakmunkák: «Értékpapírok számozása»; «A plakát»; «Öt esztendő». Kiadatlan munkája: «A Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete negyven éves története». Ennek a lexikonnak is belső munkatársa.

Magyar Bibliofil Társaság: 1920-ban létesült Végh Gyula elnökle alatt; célja a könyvművészet ápolása, a könyvkedvelés előmozdítása, bibliofil-könyvek kiadása, valamint könyvkiállítások rendezése. Évenként megbírálja a magyar kiadók beküldött termését és az öt legszebb kivitelű könyv kiadóját oklevéllel tünteti ki. A jelenlegi elnök Enyvvári Jenő, a Fővárosi Könyvtár igazgatója.

Magyar Elek: hírlapíró, a Magyarország felelős szerkesztője; szül. 1875-ben. Sokat foglalkozott a 19. század nyomdászatának történetével; ilyen tárgyú értekezést írt a Magyar Nyomdászatba (1923). Az Athenaeum-nyomda történetét is megírta.

Magyar Grafika: a grafikai iparokat szolgáló folyóirat. Megindult 1920-ban, megszűnt 1933-ban. A világháború kitörésekor megbénult a szakmai továbbképző tevékenység is. A Szakkör, amely szakfolyóiratot is tartott fenn, szintén áldozata lett a háborúnak. Ezt követték a forradalmak. Alighogy a hullámok elcsendesedtek és a helyzet alkalmassá lett a szakkultúra ápolására, 1920 januárjában Biró Miklós megindította a Magyar Grafikát és ezzel új életre támasztotta a soká romokban hevert szakkulturát. Eleinte tíz szám jelent meg belőle évenként, míg később, amikor a szakfolyóirat testesedett, a tartalma megduplázódott, sőt megháromszorozódott, csak hat szám. De ez a hat szám meghaladta az előbbi tíz szám terjedelmét is. Egy-egy karácsonyi szám valóságos szakmai esemény volt. A kiadó-szerkesztő Biró Miklós felelős szerkesztőnek maga mellé vette Wanko Vilmost. Az első főmunkatársak Gondos Ignác és Kun Mihály voltak. Amikor Gondos Amerikába szakadt tőlünk, Novák László foglalta el helyét. Az évek folyamán változtak a főmunkatársak: Tábor János, Kner Albert, Herzeg Salamon, Löwy (Lánczi) László és Rosner Károly egymást felváltva vagy együtt dolgozva vállalták a főmunkatársi tiszteket. A munkatársak pedig a grafikai szakmák és művészetek minden ágából kerültek ki. Gyakran írtak híres külföldi szakírók is a lapba, hiszen a Magyar Grafikát ismerték csaknem az egész világon. Németnyelvű mellékletének «Ungarische Graphik» volt a címe. *hs*

Magyar Grafikus: Ligeti Jenő havi közlönye a világháború kitörése előtti időszakban; hirdetési lapnak indult, de nyomdászattechnikai rovatok is voltak benne.

Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége: l. Munkaadói Szervezetek.

Magyar Hírlapírók Országos Nyugdíjintézete: l. Sajtóegyesületek.

Magyar Ipari Szabvány: l. MISZ.

Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete: a magyar könyvkiadók és könyvkereskedők egyetlen szakmai szervezete. 1878-ban alakult, első elnöke Pfeiffer Ferdinánd volt. Hivatalos közlönye a «Corvina». Elnöke 1919 óta dr. Keéri-Szántó Andor; ugyancsak ő áll a kiadói szakosztály élén, míg a könyvkereskedői szakosztály elnöke dr. Zádor E. Béla, a társelnöke pedig Ranschburg Gusztáv, ügyvezető elnöke Gergely Rezső, a vidéki szakosztály elnöke pedig Ferenczi Károly (Miskolc). A főtitkári tisztelet dr. Benedek Marcell tölti be. *kj*

Magyar Nyomdászat: a nyomdászati szaktechnika fejlesztésére alapított havi folyóirat; 1888-ban indult meg. Szerkesztője és kiadója Pusztai Ferenc volt. A szerkesztés 1907-ben Löwy Salamon kezébe ment át, aki mellett Janovics Ferenc is szerkesztősködött 1910-től fogva. 1911-ben a Grafikus Művezetők Egyesülete vette át a lapot, amely a világháború kitörésekor megszűnve, 1921. év őszén újra föltámadt, akkor szerkesztői voltak: Janovics Ferenc és Novák László, valamint – bár névtelenül – Wóznér Ignác. 1924 tavaszán ismét megszűnt.

Magyar Nyomdászok Évkönyve: Első kötete 1883-ban jelent meg Tanay József szerkesztésével, öt lelkes magyar nyomdász kiadásában. 1887-ig szünetelt. Ekkor a Társaskör, a későbbi Könyvnyomdászok Szakköre vállalkozott a kiadására. Az 1890-ig terjedő négy évfolyamot Ács Mihály, az 1891–1892-ét Kleinmann Frigyes, az 1893-át Szabó Dezső, az 1894–96-ikat Gelléri Mihály, az 1897–1901-eket Tichy Ákos, az 1902–1904-eket Pavlovsky Alajos, az 1905-től 1910-ig terjedő hat évfolyamot Novák László szerkesztette.

Magyar Nyomdászok Társasága: A 1906. esztendőben, amikor Pusztai Ferenc, a Pallas Rt. igazgatója, a «Magyar Nyomdászat» c. szaklap kiadója nyugalomba vonult és az a veszély állott be, hogy ez a szakfolyóirat megszűnik, egy baráti kör: Dapsy Károly, Fuchs Zsigmond, Géczy Kálmán, Glück Béla, Herbst Samu, Janovics Ferenc, Janovszky János, Löwy Salamon, Pollák Simon, Radnai Mihály, Walter Ernő és Wóznér Ignác megalakították a «Magyar Nyomdászat Kiadó-Társaság»-ot azzal a céllal, hogy Pusztaitól átveszik a lapot és gondoskodnak további megjelenéséről. A lap 20. és 21. évfolyama eme társaság szerkesztésében és kiadásában jelent meg, majd amikor megalakult a «Grafikus Művezetők Egyesülete», ennek az egyesületnek adta át a lapot. De a 12 szakfőúrból álló baráti kör továbbra is együtt maradt és mint a «Magyar Nyomdászok Társasága» működött és kivette a részét minden jó szakmai munkában, áldozatkészen melléállva a szakmafejlesztési törekvéseknek. Két évtizedes ilyen szűkebb körű együttműködés után a társaság lassanként kibővült olyan szakfőúrral, akik a grafikai mesterségek közérdekből való fejlesztésének munkájában, a szakképzés előmozdításában, továbbá a szakirodalom, a tudományos és gyakorlati szaktörekvések támogatásában kivenni akarták a részüket. A «Magyar Nyomdászok Társasága» Kertész Árpád (l. o.) elnöklete alatt, ma már megerősödve minden jó szakmai ügynek, törekvésnek úgy erkölcsi, mint anyagi támogatója. *ls*

Magyarországi Gépmesterek és Nyomók Egyesülete: lásd Gépmester-Egyesület.

Magyarországi Grafikai és Rokon Iparosok Főnökegyesülete: l. Grafikai Főnökegyesület.

Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete: l. Nyomdász-Egyesület.

Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Jótékonyági Köre: l. Jótékonyági Kör.

Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete: l. Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete.

Magyarországi Senefelder-Egyesület: l. Senefelder-Egyesület.

Magyarországi Vidéki Lapok Országos Egyesülete: l. Újságkiadók egyesületei.

Magyar Országos Szabvány: I. MOSz.

Magyar Péter (Petrus Ungarus): magyar származású őstipográfus; 1482 körül Lyonban nyomdászkodott.

Magyar stílus: Körülbelül negyven esztendeje az az irányzat merült föl iparművészetünkben, hogy a régi magyaros motívumok fölhasználásával magyar ékítményi stílust teremtsünk meg. Azóta tisztázódott a magyar ékesítő stílus ügye. Az őseredeti ékítményekről ugyan, amelyek csupán nálunk jelentkeztek és fejlődtek volna ki, nem szólhatunk. Ami esetleg volt is, azt a keleti (török, arab stb.) népekkel való érintkezésünk s a Nagy Lajos meg Mátyás király idején nyugatról beszármazott renaissance-formák kiszorították. A 16. század végétől azonban ezeket az elemeket olyan egyéni módon dolgozták föl hazánkban, hogy az önállóság s bizonyos egyöntetű művészség tőlük el nem vitatható. A magyar stílus jellemző vonása a virágok stilizálása. Virágai: a nefelejcs, rózsa, szegfű és tulipán, valamint a boglár, borostyán, csengetyű-, császár- és gyöngyvirág. A nyomdászatban is szerepeltek e motívumok.

Magyar Szaklapok Országos Egyesülete: lásd Újságkiadók egyesületei.

Magyar Távirati Iroda: a kormányzat félhivatalos hírszolgálati szerve. Alapították 1881-ben Szegedy-Maszácz Hugó és Egyeszy Géza; 1898-ban dr. Radó Sámuel tulajdonába kerül, majd 1918-ban az állam vette kezelésbe, vezetésével Német Alfrédot és dr. Fabró Henriket bízván meg. 1920-ban a kormányzat dr. Fabró kártalanította és megállapodott Kozma Miklóssal olyan részvénytársasági alapon álló vállalat létesítésében, amely a M.T.I. üzemét átveszi és folytatja. A vállalat célja: magyar politikai s közgazdasági hírszolgálat Magyarország és a külföld részére, alaptőkéje (1935) hatszázezer pengő. Érdekkörébe tartoznak: a Magyar Telefontársaság Rt., a Magyar Rádió Rt., a Magyar Hirdető Iroda Rt., a Magyar Filmiroda Rt., a Magyar Országos Tudósító Rt., a Magyar Nemzeti Gazdasági Bank Rt. és a Szatmár és Bereg Könyvnyomda- és Lapkiadó Rt. A M.T.I.-nak Budapesten saját nyomdája is van. *ká*

Magyar Újságírók Egyesülete: I. Sajtóegyesületek.

Mahnung der Christenheit: I. Türkenkalender.

Mainzi futás: gyászos, de az addig titokban tartott nyomdászati technika közismertté válása szempontjából üdvös hatású esemény az 1462. október 27. és 28. közötti éjjelen. Nassau Adolf zsoldosai betörték a városba, s az ellentállókát lemészárolva, a lakosság többi részét elűzték. A mainzi két nyomdában (a Fust-Schöffer-féleben és a Gutenberg-féleben) ekkor legalább 30 jól begyakorolt munkás dolgozott, akiknek többsége a pusztulás és vérengzés ijedelmében a világ minden tájéka felé szétszaladt. Ezek aztán, a titoktartás kötelezettsége alól felszabadultnak érezve magukat, ahol pártfogókra tettek szert, maguk is nyomdát állítottak. Csakis így magyarázható meg a könyvnyomtatás hallatlanul gyors elterjedése.

Major Márton (brassói): a gyulafehérvári fejedelmi nyomdának 1647 óta ügyvezetője 1658-ig, amikor a betörő tatárok teljesen elpusztították a nyomdát.

Május elseje: Mint a tavasz ünnepét, a tipográfusok már századokkal ezelőtt is európaszerte megülték. A londoni könyvnyomtatók például e napnak reggelén teljes díszben gyülekezve valahol: testületileg a templomba mentek és onnan négyes sorokban a Stationers' Hallba, vagyis egyesületük helyiségébe vonultak, ahol kitűnő lakoma várta őket.

Majuszkulák: régi elnevezése a kezdő- vagy nagybetűeknek (literae majusculae), ellentétben a kisbetűkkel (literae minusculae). A legrégebbi latin kéziratokon, valamint Augustus császár idejéből származó köfeliratokon csakis nagybetűk láthatók, amelyek rendesen egyenlő magasságúak. A majuszkulák kényelmetlen és esetlen volta vezette a középkort a minuszkulák, vagyis kis betűk használatára, ami által a majuszkulák használata főképp a szavak kezdőbetűjére szorítottatott és ami által a későbbi középkorban egyes szavakat, különösen pedig a

tulajdonneveket ily módon tüntették ki; ez a szokás azután megmaradt a nyomdászatban is. Jelenleg a könyvnyomdászatban a majuszkulák és minuszkulák közötti megkülönböztetést általában verzális vagy kurrens elnevezéssel jelölik.

Makulatúra: eredetileg valamely könyv nyomtatása alatt elrontott ív; továbbá valamely könyvnek újabb kiadása folytán régiebb példányok vagy egyéb nyomtatványok, valamint tisztátalan, csakis csomagolásra alkalmas nyomtatott papiros.

Malatin Antal: 1841-ben Kossuth Lajos «Pesti Hírlap»-jának szedője a Landerer Lajos nyomdájában; 1848. március 15-én Neumann Lajos és Potemkin Alfonz nevű szedőtársaival ő szedte ki a tizenkét pont magyar szövegét; később a viszontagságos sorsú Banknyomdának volt a szedője; 1857-től kezdődően pedig kalocsai nyomdász-mester.

Maldruck: Widmann R.-nek a malertípiához hasonló eljárása.

Malertípiá: nyomtatólemezek előállítására való eljárás, Klotz Ernest lipcsei festő találta föl. Az eljárás célja, hogy a művészi kéztől készített eredeti rajzot vagy festményt a fotomechanikus eljárások segédje nélkül nyomtatólemezzé változtathassuk. E lemezeknek az előállítása a könyvnyomó-sajton való nyomtathatásra egy a savaknak ellentálló festő-paszta használatával válik lehetségessé. A művész ugyanis ezzel a pasztával festi vagy rajzolja a képét valami fémlerezre, még pedig fordítva, s azután a teljesen világos helyeket kivési a lemezből, majd pedig gyantaporral teleszórja a lemezt, s megolvastja azt rajta. A befestett lemez ekkor szemcséssé lesz, s ha félórára savfürdőbe tesszük: nyomtathatunk róla.

Mammut-kézisajtó: főleg a kemigráfus használja klisé-levonat készítésére. Rendkívül tömör és sok bordával merevített téglük és egyszerű, de annál erősebb sarkos emeltyűjük van.

Mammut-sajtó: Hoe Róbert építette 1847-ben. A kétméteres átméretű henger fölületének egyrésze nyolc szedésoldalnak kúpos záróeszközzel való rögzítésére, a többi része festék-eldörzsölésre szolgált. Nyomóhenger tíz volt, berakóasztal ugyanannyi.

Manckovics Bálint (Farinola): Bornemisza Péter (I. o.) nyomdászaként dolgozott Semptén. 1579-ig Rárbokon, 1584–85-ben Galgócson találjuk. 1588-ban kerülhetett Vizsolyba ecsedi Bátori István pártfogásával, ahol kinyomtatta Károli Gáspár «Szent Bibliájá»-nak két kötetét 1590-ben, tíz évvel később pedig (1600-ban) «Az egész Szent Bibliára való Index avagy Lajstrom»-ot is.

Mandzsú ábécé: a feníciaiból fejlődött ki; további alakulása a mongol ábécé.

Manière noire: a rézmetszésben a hántó eljárás (mezzotinto) gyakorta használt francia neve.

Manlius János: tipikus vándornyomdász. Fiatalabb korában künn szedősködött Németországban az urachi szlovén nyomdában. 1562 körül hazatért Laibach városába, s ott 1575-ben nyomdát nyitott. 1581-ben Károly főherceg bezáratta a nyomdát, s Manliust kiutasította az osztrák örökös tartományokból. A földönfutóvá lett tipográfus ekkor Magyarországra jött s 1604-ben bekövetkezett haláláig vagy 60 könyvet nyomtatott; ezeknek több mint a fele magyarnyelvű. Impresszumain a következő helyneveket találjuk: Németújvár, Varasd, Monyorókerék, Németlövő, Sárvár, Németkeresztúr; azonban erre nem sokat lehet adni, mert Manlius a könyvvizitátoroktól és inkvizitoroktól való félelmében hamis helyneveket is használt. A nevét is el-elferdítette: Hans Mannel, Hansen Mannel, Manlyus János stb.-nek.

Manul-nyomtatás: I. Offset.

Manuzio (latinosan: Manutius): velencei olasz könyvkereskedő- és kiadó-család, amelynek nagyrabecsült kiadványait aldináknak (I. o.) hívják. Manuzio Aldo Pio (az idősebb) szül. 1448 táján, megh. 1515-ben. 1485-ben nyomdát alapított Velencében, amelyből számos egyéb köteten kívül az ókori klasszikusok (összesen több mint 130 kötet) első kritikai kiadványai

kerültek ki. Ő készítette az első kurzív betűket; korrektorai tudósok voltak. Fia Paolo alatt tovább virágzott, unokája Aldo, az ifjabb alatt lehanyatlott az officina, melynek kiadványai, az ú. n. aldinák (l. o.) a kor nyomdászművészetének magaslatán álltak és ma is igen becsesek a könyvgyűjtők előtt. *kj*

Marbletípiá: a kaosztípiá egy változata: stereotípiái csirizbe vagy gipszbe mártott nagylyukú szivacsot vaslapra nyomogatunk, s a megszáradása után lemezt öntünk erről.

Marc Pavel: szül. 1895-ben Borosjenőn, felszabadult 1913-ban Budapesten Birautiu «Poporul Român» nyomdájában. 1926-tól a román «Typograph» és «Gutenberg» lapok szerkesztője.

Marczevicz Lajos: betűszedőből lett író és hirlapíró; szül. 1877-ben. Wilckens és Waidl nyomdájában, majd az ebből alakult Pallas-nyomdában tanult (1883–86). Dolgozott az Állami Nyomdában, Brózsánál, Rudnyánszkynál és a Franklinban. Évek során át tagja volt a nyomdászok szervező bizottságának, s vezetőségi tagja a körök jórészenek is. A Typographiának hosszú időn át munkatársa. 1907-től 1933-ig a Népszava belső munkatársa, közben szerkesztette a Szocializmust meg egyéb munkáslapokat is. Vannak regényfordításai és Kasza István álneven írt röpiratai is.

Margináliák: könyvekben az oldalak szélére nyomtatott címek és jegyzetek. Rendesen nonpareille betűkből szedjük a kolumna formátumához képest 3–8 cicerónyi szélességre. Az oldalszámozáshoz hasonlóan, a páratlan számú oldalakon jobbra, a párosokon pedig balra szedendők. Közéje meg az oldal közé 2 pontos tágitót kell dugnunk.

Margitai István: valószínűleg a János fia. 1753 körül szocius- vagyis segédképpen dolgozott a debreceni városi nyomdában. 1754-ben ellenőre, majd 1759-ben provizora lett e tipográfiának. 1786-ban halt meg.

Margitai János: a debreceni városi nyomda provizora 1733-tól 1752-ig. Ügyes, jó nyomdász volt.

Margó-elosztás: l. Szedéstükör.

Marian diák: 1581-ben egy Sierban nevű társával nyomdát állított fel Szászvároson, s kinyomtatta az ószövetségi szentírást cirill betűkkel, román nyelven.

Marinoni-féle rotációs: l. Rotációs gépek.

Mariot-féle eljárás: l. Heliográfia.

Márk krónikája: lásd Bécsi Képes Krónika.

Mark Twain (Langhorne Samuel Clemens): nyomdászból lett nagy amerikai humorista; szül. 1835-ben, megh. 1910-ben. Tizenhárom éves korában szedőinas volt. Igen termékeny, pompás humorú író volt, aki még a tulajdon balsorsán is nagyszerűen el tudott mulatni, akkor ugyanis, amikor az évtizedes munkájával összekuporgatott vagyunkája egy félbemaradt szedőgépen úszott el.

Márkus Lajos: Miskolcon tanulta a betűszedést s ugyanott szabadult föl 1914-ben. Élénk részt vett a nyomdásztársadalmi és szakkulturális mozgalmakban. A miskolci nyomdaipari továbbképző szaktanfolyamnak évek során át vezetője volt.

Márkus Samu: megh. 1905-ben. 1876-ban alapított jelentékeny nyomdát Budapesten. A vállalat 1889-ben az Andrássy útról a Dorottya uccába, 1894-ben a Gyapjú (most Báthory) uccába került, ahol még a világháború előtt megszűnt.

Marokkói papiros (maroquin, szattyánpapiros): mintásan préselt papiros, a hasonló nevű bőrnemek utánzata. A mintás préselést hengerekkel, a papiros fényét pedig kencével állítják elő.

Marónátron: l. Oxidálódás.

Maroquin-bőr: l. Kordován-bőr.

Martens Dierik: Németalföld első nyomdásza. 1473-ban állította föl tipográfiáját Aalst városában.

Martin-féle szedőgép: érdekes angolországi kísérletezés 1849-ből. E gép a Monotypenek volt legrégebbi őse; perforált papíros-szalagot állítottak elő valami írógépfélén, s e szalag nyomán végződött a további munka.

Martius Miklós: 1687 körül a nagyszombati nyomda ügyvezetője.

Márton napja: hagyományos nyomdászünnep a régi világban. A tipográfusmesternek e napon meg kellett vendégelnie a személyzetét fehér cipóval és libasülttel, amihez a Rajna-vidéken jelentékeny mennyiségű borocska, északi Németországban, Skandináviában és Angliában pedig még hatalmasabb kvantum sör járult.

Márványozott papíros: a mázolt papírosok egyik faja. Gyártásához enyves ásványi festékeket használnak, amelyeket szarvasmarhaepével hígítanak. Legkevésbé az alapszín hígítják, a többieket pedig annál jobban, mentől csekélyebb mennyiségben alkalmaztatnak. Az ilykép elkészített festékeket hígításuk sorrendjében tragantgumi-oldatra öntik és ezt követően, mert az erősebben hígított festék a kevésbé hígítottan úszik, a márvány ereinek s foltjainak megfelelően rendezik el őket. E fürdő tükrére papírost borítanak, s minthogy erre a festék azonnal reátapad, gyorsan leemelik, s így tovább folytatják a műveletet. A leemelt papírosokat szárítják s fényesítik.

Marzio-féle egyengetés: újabbfajta mechanikus egyengető eljárás. A régebbi porzó eljárások nyomán találták föl; az eddigi tapasztalatok szerint kissé körülményes.

Mäser-lemezek: krétaszerű anyaggal bevont papíroslemez. Föltalálója Mäser Gyula Lipcsében. Alapnyomati lemezek s nagyvonásos ékítmények és betűk készítésére való. A lemezeket jófajta enyvvel fatönczre ragasztjuk és bepréselve, rövid ideig száradni hagyjuk. Ekkor rárajzoljuk vagy átnyomjuk az illető ékítményt s a fehéren maradó részeket a fametszés módjára óvatosan kivesszük, még pedig ferdén, hogy a festékező henger le ne szakíthassa. Rovátkolt és kockás alapot gördítő karikával, elmosódó tónust smirgellel állítunk rajta elő. Vésés után a véset széleit és fölületét sellak-oldattal kenjük be.

Mäser-maratás: a kilencvenes évek elején divatba jött, vastag krétaréteget hordozó Mäser-féle alapnyomtató lemezek maratása. Ez klórolddal történt és keményítés okáért azután sellakkal vonták be a kidomborodó képűre maratott lemez fölületét. Magától értődik azonban, hogy efféle maratással a kemigráfus sohasem foglalkozott. A mesterszedők próbálkozási területe maradt ez csupán.

Masisi-papíros: Japánországban, főleg kenderrostokból kézi merítéssel készülő szívós papírosfajta.

Másolás: l. Autotípia, Fénymásolás, Fotolitográfia, Offset, Pauzálás.

Másolófestékekkel való nyomtatás: főleg kereskedelmi nyomtatványoknál fordul elő. Célja, hogy ezekről a nyomtatványokról a használatban tiszta másolat legyen készíthető. A fejlett festékgyártási technika ezt a munkát nagyban megkönnyítette. A másoló festékek anilinfestékanyagok az alkotó elemei, s megkötésükhöz többek között glicerint is használnak. Ezért a másolófesték egyenesen használhatatlanná lesz, ha kencével, petróleummal vagy olajjal kerül érintkezésbe. Nyomtatáskor tehát vízzel és spiritusszal zsírmentesítendőek mindazok a géprészek, melyek érintkezésbe kerülhetnek a festékekkel. Gyakran előforduló nyomtatás esetén ajánlatos egy és ugyanazt a gépet használni. Az egyszer használt hengerek más színes festékekhez

többé nem használhatók. A formamosáshoz tartsunk külön kefét. Ha tömör a festék, kevés glicerinnel higítsuk. Silány minőségű papiros teljesen alkalmatlan, mert a festéket beszívja. *rs*

Másológépek: l. Addírozó másológépek, Bromográf.

Másolók: a középkori kódexek kézírásos többszörösítői; a 15. század első felében számuk sok ezerre rúgott Európában.

Másolópapirosok: különösen fotografiai és fotolitográfiai célra igen sokfélét gyártottak immár; újabbak: a gázfény mellett másolható klórbrómezüstös papiros, az ú. n. negatív- és a filmpapiros.

Maszatolódás (németül Schmitz): az a hiba, ha a betűk duplán nyomtatódnak, vagy a betűkép mellett ennek némi árnyéka is látszik. Oka rendszeren abban keresendő, hogy a nyomóalap járatának hosszúsága meg a nyomóhenger körülete nem egyeznek meg pontosan egymással. A nyomóhenger borításának (l. o.) vékonyabbra vagy vastagabbra vevésével segíthetünk rajta. – Van egy másik fajtája is a maszatolódásnak, ami különösen illusztrációk nyomtatásakor gyakori, t. i. hogy tágító- és ürtöltődarabok emelkednek föl betűmagasságnyira s a papiroson fekete maszat alakjában lenyomtatódnak («spisz»). Oka a rossz kizárás.

Matematikai szedés: Így nevezik a magasabbfokú számításhoz szükséges betűszám- és képleteinek a szedését, aminek külön szedéstechnikai szabályai vannak. Mivel a szedő matematikai képzettsége általában hiányos és különben is a kézírathoz szigorúan ragaszkodnia kell, szükséges, hogy legalább a következő fontosabb matematikai jeleket és ezek jelentését ismerje:

= (equales) egyenlőségi jel.

+ (plus) összeadó jel.

× és · szorzó jel.

: osztó jel, arányosító jel.

|| és // a párhuzamosság jele.

⊥ a merőlegesség jele.

∠ < szögjel.

└ derékszög.

□ négyzet.

△ háromszög.

– (minus) kivonó jel.

○ kör.

c félkör.

∞ a végtelenség jele.

± több vagy kevesebb.

> nagyobb mint.

< kisebb mint.

≡ kongruens.

√ köbgyökjel.

δ differenciáljel (görög d [delta].)

∫ integráljel.

° fok.

' perc, láb, méter.

" másodperc, hüvelyk, centiméter.

''' harmadperc, vonal, milliméter.

π Ludolff-féle szám (görög p [pí]).

Az egymás fölé tornyosuló és egymás alatt szerteágazó betűkből, számjegyekből és különféle matematikai jelekből, vonalakból álló matematikai képletek szedése gondos és figyelmes

munkát igényel. Az előforduló korrektúrát helyesebb, ha a sorjázóban végezzük el, mert a pongyola kizárásnak következményei sehol sem oly veszedelmesek, mint a matematikai szedésnél. Az egyes képletek csak végsősorban választhatók el, de akkor is csak a +, -, : , ×, = jeleknél, mely esetben a jelet kétszer szedjük: az elválasztandó sor végén és a következő sor elején. A képletben előforduló betűket kurzívból, a számokat antikvából szedjük. A betűk és jelek közé kétpontos kizárást kell tenni. Például: $2mtd + 8nop = 3\delta n$ Egymásután következő több összetartozó képlet esetében, ha egyazon jel végig megismétlődik, a jeleket egymás alá szedjük:

$$\begin{aligned} y^n - y^n + d^1 &= dk + \sin x \\ y^n &= dk \cdot \sin x + \cos a b \\ x^1 &= x + y \end{aligned}$$

Mint a fenti esetben, ha az oszlopszerűen egymás alá helyezett jeltől jobbra és balra az egyes sorok különböző hosszúságúak, úgy a leghosszabb bal-, illetve jobboldali rész összetétele alapján állapítjuk meg a szükséges középrezárás mértékét. A képletek zárójelei mindkét oldalon a törtek egész nagysága szerint alkalmazandók. Például:

$$\left(H_4 + \frac{d}{m} \right)$$

és nem így:

$$(H_4 + \frac{d}{m})$$

Fontos, hogy a szedő a szükséges különböző nagyságú gyökér- és integráljelek felett rendelkezék. Általában rendszeres matematikai szedéshez szükséges, hogy megfelelően berendezett matematikai szekrénnel és megfelelő kizáróanyaggal legyünk ellátva. *szá2*

Mater: annyi mint anyaminta (l. o.).

Materiális: közhasználatú latin szó a szedőterembeli anyag fogalmára; l. Anyag.

Matrica: l. Betűmatrica, Stereotípiá és Galvanoplasztika.

Matrica-képek: l. Dekalkománia.

Matrica-por: stereotípiái csiriz alkotórészeinek és iszapolt krétának száraz keveréke, melyet vízben föloldva, a papiros-stereotípiá matricáinak kenetetésekor használnak.

Matrica-raktár: l. Depó.

Matricázás: l. Formázás.

Matrix Compositor: Sweet és Daul szedőgépe; mechanosztereotípiái munkát végző szerkezet volt.

Matrix Melting Machine: ezen a brooklyni Brooks A. által 1904-ben föltalált «matricaöntő» gépen a sorzáráshoz való olyan kalkulációs készüléket láthatunk, mint aminő például a Monotype-nek a dobja.

Matrix Typograph: a század vége felé az amerikai Heath által föltalált mechanosztereotipikus gép, amelynél a sorok zárásához olyanforma kalkuláló eszközt használtak, aminőt a Monotypenél is láthatunk.

Mattfekete festékek: fénytelen, égetett lenolajkencéből, a rendszeren használt nyomtatófestékeknél nagyobb százaléktartalmú koromból és nagyobb mennyiségű anilines szépítőből készülnek.

Matthias Moravus: olmützi származású olaszországi őstipográfus. 1474-ben Genova városában akart nyomdát alapítani, de a genovai könyvmásolók a város tanácsánál tiltakoztak ez ellen, mire Mátyás mester Nápolynak vette az útját, s ott nyomdászkodott egy ideig.

Matt vászon: újabban igen kedvelt olyan könyvkötői vászon, amelynek csak alsó lapja van preparálva, s így a szövés módja a véle bekötött könyvön a maga eredetiségében látható.

Maus Gellért: az első hivatásos pesti könyvkereskedő, született 1715-ben, megh. 1780-ban. Kölnből jött, 1748-ban telepedett le Pesten. Akkoriban könyvkötők foglalkoztak a könyvárusítással. Tiltakoztak is Maus letelepedése ellen és legalább azt elérték, hogy csak azzal a kikötéssel kapott engedélyt a tanácstól, hogy áruját pesti könyvkötőknél kell köttetnie. Üzlete 1770-ben tönkrement; mikor meghalt, még temetkezési költség sem maradt utána.

Mayer Károly József: 1803–1817-ig nyomdászkodott Lőcse városában. Ekkor Rozsnyóra költözködött a tipográfiájával, amelyet 1826-ban Kék Józsefnek adott át.

Mayer Rezső: kiváló nagybecskereki könyvnyomtató, Pleitz Ferenc Pál utóda. 1890 körül vette át ezt a legjava fölszerelésű és szépen dolgozó nyomdát, és továbbra is a hagyományos szellemben vezette. Ő maga a világháború előtt hosszú időn át alelnöke volt a Vidéki Nyomdatulajdonosok Országos Szövetségének.

Mayr Fülöp Jakab: a nagyszombati nyomda ügykezelője 1646-tól 1653-ig.

Mazarin-biblia: Gutenberg János negyvenkétsoros bibliájának gyakorta használt elnevezése. A híres francia államférfiú könyvtárából került ki ugyanis e bibliának könyvészetileg leírt legelső példánya.

Mázolt papiros: enyves fedőfestékekkel egyoldalasan bevont papiros. L. még Márványozott papiros.

Mazzini-féle szedőgép: most kilencven esztendeje igen sokat beszéltek róla. Az akkor emigrációban élt híres olasz forradalmár Mazzini József ugyanis 1843-ban szedőgépet szabadalmaztatott Angolországban. A gép szerkezete olyanforma lehetett, mint a «Pianotype»-é.

Mechanostereotípiái szerkezetek: a szedőgépek ama csoportja, amelyeknél matricák préselődnek valamely anyagba, hogy aztán leöntésre kerüljenek.

Mederschitzky József: szül. Temesváron 1855-ben, megh. Nagyváradon 1894-ben. Apjának nyomdájában tanult előbb Szolnokon, majd Vukováron, végül Eszéken. Az idők folyamán sokfelé nyomdászkodott. Mint nyomdászati szakírónak igen jó neve volt. A «Magyar Nyomdászat»-ban megjelent cikksorozatai közül: a «Galvánképelés» és a «Papírtömöntés» különnyomatban is megjelent.

Medgyesi Pál: valószínűleg Debrecenből származott el a biharvármegyei Diószegre, ahol 1788 körül nyomdát alapított. Halála után özvegye vezette tovább a nyomdát Rábai István faktossal.

Media (mediális): Freckay János ajánlotta mesterszó a «mittel» (14 pontos betűnagyság) helyett.

Mediaan: a 12 pontos betűnagyság neve a hollandusoknál.

Mediánpapiros: a régi 6-os és 7-es papirosnagyság elnevezése. Így a 6-ost (45:55 cm) kis mediánnak, a 7-est (46:59 cm) nagy mediánnak mondták.

Medium: a 47,6:59,7 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Megdülés (szedésé): 1. Hasábszedés.

Meg-megálló nyomóhenger: 1. Stopcilinderes gépek.

Megvilágítás: 1. Objektív.

Méhes Sámuel: 1831-ben megvásárolta Kisszántói Pethe Ferenc kolozsvári nyomdáját és «Erdélyi Híradó» című újságát.

Meisenbach G. (1841–1912): eredetileg rézmetsző volt. 1882-ben föltalálta az autotípiát.

Melainotípiá: a fotografálás egyik módjának elnevezése.

Meleg stereotípiá: amikor lepacsolás után rajtahagyják a matricát a szedésen, s azon mód mindenestül szárítósajtóba téve: csak a teljes megszáradása után választják le a formáról. Könyvek, táblázatok stb. stereotipálása is rendszeren ilyen eljárással történik.

Meleg színek: Valamely szín annál melegebb, mennél közelebb áll a világos narancs-színhez; s annál hidegebb, mentől jobban távolodik tőle. A színek e meleg vagy hideg voltát arányszámokkal szokták jelölni. A halovány narancsszín arányszáma 8, a vöröse 5, a spektrális kék színé 3. Az «előlépő» meleg színek ornamentális festéskor a kiválóbb formákra, a «bemélyedő» hidegek a másodrendű alakzatokra, esetleg a háttérre, alapra alkalmazandók.

Melotípiá: hangjegyek tipográfiai úton való összeszedése.

Mélynyomtatás: általában minden olyan sokszorosító eljárás, amelynél a rajzot adó pontok és vonalak bemélyednek a nyomtatóforma fölületébe s nem emelkednek ki belőle, mint például a könyvnyomtató ólombetűinél. A mélynyomtatás körébe tartozik tehát az acélmetzés (1. o.), rézkarc (1. o.) és a rézmetszés (1. o.) nemes művészetének a népes családja is, de a «mélynyomtatás» szón újabban főképp azt a fotomechanikai alapon épült sokszorosító-módozatot értik, amelynek jellemzője a raszter (1. o.) meg a festékszedő rákel (1. o.), s amely kitűnő nyomtatású tömegcikkeivel az illusztrálás némely területein már eddigelé is úrrá lett. A képes folyóiratok jórésze ugyanis – és akárhány képes könyv is – ma már ezzel az eljárással készül. A modern mélynyomtatás a Klics Károlytól 1879 körül föltalált heliogravűrből (1. o.) fejlődött ki, aminek viszont a pigment-eljárás (1. o.) az alapja. Klics eredményei nyomán kifejlődött a műlapok sokszorosítására szorítókozó gyorsajtói mélynyomtatás sokféle elnevezésű variációja, később pedig – 1910-es születési dátummal, Mertens Eduárd apaságával – a rotációs mélynyomtatás (1. o.). Azóta a gépgyárak versenyt gyártják az újabb és mind tökéletesebb mélynyomtató sajtókat, amelyek használata az eljárást egyre gazdaságosabbá teszi. A géptechnika haladása ugyanis e ponton elválaszthatatlan az eredmények fokozódásától. Vannak egy- és több színt nyomtató mélynyomtatásos gépek, s vannak olyanok is, amelyek magas és mélynyomtatást végeznek egyazon munkamenettel (1. az ábrákat); vannak olyan gépek, amelyek egyes íveket nyomtatnak (1. Íves mélynyomtatás), s viszont vannak olyanok, amelyek ú. n. végnélküli papirossal végzik a munkájukat. Érdekes és nagyjelentőségű probléma e téren a lemezes mélynyomtatás (1. o.) kérdése is. A mélynyomtató forma előállítása úgy történik, hogy a pigmentpapirosra (1. Pigment-eljárás) előbb 70–75-ös raszter-hálózatot másolnak, majd a filmes képdiapozitívt s egyúttal a cellofánra való esetleges szedéslevonatot másolják át ugyanarra a papirosra. (A «tördelés» tehát kivagdosással és föltűzdeléssel történik.) Ha ennyire jutottak, az egészet gondosan átnyomják egy finoman csiszolt vörös-réz hengerre, s aztán vaskloriddal belémaratják.

Mélynyomtató festékek: A mélynyomtató festék fő alkotórészei: a szíriai aszfalt, damargumi, kopállakk, műgyanták stb. Ez anyagokat gyorsan párolgó folyadékokban, úgymint xilol, toluol, benzol, terpentín stb. részben hideg, részben meleg úton feloldják és ez képezi a

mélynyomtató festékek kencéjét. A színesítéshez a száraz pigmentfestékeken kívül, amit a kő- és könyvnyomdai festékek gyártásánál is használnak, az illanó olajokban igen könnyen oldható kátrányfestékeket használnak. A mélynyomtató festékek, ámbár igen híg állapotban kerülnek forgalomba, még mindig elbírnak bizonyos hígítást. Feldolgozásuknál a szükséges hígítás előtt ajánlatos a festéket jól felkeverni, mert előfordulhat, hogy az esetleg nehezebb fajsúlyú színesítő anyag leülepedik.

Menetjegyek nyomtatása: Az utóbbi fél évszázad közúti közlekedésének rohamos fejlődése tette nyomdatechnikai problémává a menetjegyek nagy tömegben való olcsó és gyors előállítását. Az elérendő cél az volt, hogy mindazokat a munkálatokat, amelyek a lassúbb járatú, laposfelületű gépen nyomtatott íveknek kész jegyekké való feldolgozásánál külön-külön voltak még elvégzendők és így kedvezőtlenül hatottak a menetjegyek nyomdai előállítási költségeire: technikailag egy gépre szintetizálják. Ennek a törekvésnek jegyében konstruálták meg azokat a kisebb és nagyobb jegynyomtató gépeket, amelyeknek sikerültebb típusai előtt bámulattal áll meg a laikus is, nyomdászember is egyaránt. A két használatosabb géptípus lényege: a) a Goebel-féle jegynyomtató gép lapos alapú 10:16 centiméter nyomtató felületű gép, amely egyszerre végez két elő- és egy hátnyomást, kereszt- és hosszirányban vágja el a jegyet, számoz, ha kell, tekercsel és perforál. A nyomtatás maga függőleges irányban, bélyegzésszerűen történik. Igen használható, nagytermelésű gép, újabban 20:36 cm méretű nyomófelülettel is gyártják. Dacára a gép komplikált mechanizmusának, kezelése igen egyszerű. – b) Valóságos technikai csoda a Vogtländische Maschinenfabrik A.-G. óriási jegynyomtató rotációs gépe; egyszerre lehet rajta nyomtatni háromszínű előnyomatot és kétszínű hátnyomatot, háromféle színű számozást; mindkét irányban perforál, ötpéldányonként rak ki és ha kell, a nyomtatás elvégzése után tekercsel is. Kezelése rendkívüli gondosságot, szakértelmet igényel, különösen számozó rendszere komplikált és sok kellemetlenség okozója lehet itt a figyelmetlenség és a körültekintés hiánya. Felhasználható a jegy jegynyomtatáson kívül más munkára is. Ez igen fontos körülmény, mert teljesítőképessége olyan bámulatos, hogy a világ bármely metropolisza menetjegy-szükségletének is képes eleget tenni, ha állandóan és csupán jegynyomtatásra használják. – A menetjegy egyben természetesen értékjegy is. Értékké pedig éppen az a tudat emeli, hogy technikai előállítása legteljesebb ellenőrzés alatt történik. Egyetlen selejtjegyet sem lehet megsemmisíteni jegyzőkönyvi fölvétel nélkül. A megrendelő eme jogos érdekei a jegyeket előállító nyomdára nem csekély terhet, gondot és felelősséget raknak. Ezt a felelősséget a nyomda csak a megrendelő megbízottjának együttes ellenőrzésével és teljesen megbízható személyezettel vállalhatja. *kui*

Menetrendszer: I. Táblázatszedés.

Menk Sámuel: pozsonyi szedőgép-főtaláló. 1840 körül a Delcambre-féle Pianotypehez hasonló gépet konstruált, de részletes adataink e gépről nincsenek, bár a maga idejében nagyon sokat beszéltek róla.

Mentelin Johannes: strassburgi ősnymtató. Szépíró és Gutenbergnek egy ideig segédje volt. 1460 körül nyomdát állított fel Strassburgban. Madden szerint azonban csak 1463 után kerülhetett oda, mert közben a kölni Fratres Vitae Communis társházában dolgozott mint illuminátor. Rokonai őt hirdették a nyomdászat főtalálójául; ez az állítás azonban alap nélkül való. Mentelinnek életében sok kitüntetésben volt része; III. Frigyes császár nemességre is emelte. 1478-ban halt meg.

Méray-Horváth Károly: író és szedőgép-főtaláló, szül. 1859-ben. Már a kilencvenes években villamos szedőgép konstruálásába fogott és ezt az igen sokat emlegetett találmányát Elektrotypographnak (I. o.) nevezte el.

Mercurius Veridicus ex Hungaria: az első rendszeren megjelenő újság Magyarországon. A Rákóczi-szabadságharc tüzeiben született meg 1705-ben. Megalapítója Eszterházi Antal

tábornok volt. 1710-ig hetenkint jelent meg Kassán, majd Lőcsén, azután – de már csak havonként – Bártfán 1710 november haváig.

Meredek írás: l. Álló írás.

Mergenthaler Ottmár: szedőgép-főtaláló, szül. Hachtelben (Württemberg) 1854-ben, megh. Baltimoreban 1899-ben. Órásinas volt, majd tanulási ideje kitöltése után kivándorolt Washingtonba, ahol unokabátyja elektrotechnikai intézet tulajdonosa volt. A hetvenes évek közepe táján írógépeket készített s e foglalkozása közben jutott a szedőgép eszméjére. 1884-ben alkotta meg első mintagépét, a Linotypeot, s némi javítások után 1886-ban kezdte meg annak nagyban való gyártását. Gépéből ma már 60.000 darab működik a világ minden részén.

Merített papiros: Megkülönböztetünk ú. n. valódi, vagyis kézzel merített s légen szárított, továbbá papirosgépen készült ú. n. utánzott merített papirost. Ma már kézi merítéssel csak elvétve és egészen speciális célokat szolgáló papirosok készülnek (pl. Miliani, Mongolfier, Zanders, Van Gelder), vagyis a merített papiros néven forgalomba hozott papirosok általában gépen készülnek; ezeket ha hengerszítás gépről ívenként kerülnek levételre és ívenként külön légen szárítják, légen szárított utánzott merített papirosnak hívják. A kereskedelemben használt utánzott merített papiros felhős átnézetű, nagy szilárdságú gépsíma papiros, sima vagy bordázott kivitelben. A papiros gyártási irányával párhuzamos két szélé a kézzel merített papirosnak jellegzetes széléhez hasonló, mely merített szél úgy készül, hogy a papirosgép nedves részén az anyagot egy erős, egészen vékony vízszaggárral vágják el. *df*

Merkantilis litográfia: jobbára vésetes munka, aminél nagy szerepe van a ceruzaformájú karcolót használatának. A litográfus ilyenkor korommal dörzsöli be a kő fölületét, s így vésetének vonalai fehéren emelkednek ki a fekete háttérből. Amikor elkészült ezzel a munkával: letörlés és némi fölszínes nedvesítés után a rajz mélyedéseit festékkel megtölti, egyebekben pedig úgy jár el, mint a litográfiai munkáknál általában szokás. *bv*

Merkur: a kereskedelem istene a rómaiaknál, az istenek futárja (a görögöknél Hermes néven tisztelték). Nyomda- és ujságcímekben gyakran találkozunk véle. Az első magyarországi ujságnak (1705) is «Mercurius» volt a címe. «Kurír» (a. m. futár) formájában is előfordul (nálunk például: Esti Kurír).

Merkurográfia (amalgamográfia): lemezkészítő eljárás; a higanynak azon a tulajdonságán alapszik, hogy a vas és platina kivételével minden fémeket megtámad, s foncsort képez véle; a lemez eme foncsoros részei nem veszik föl a nyomdafestéket.

Merovingi írás: a mai Németország területén élt középkori frankok nemzeties formájú, meglehetősen cikornyás írása. A régi római kurzívból keletkezett.

Mértani dísz: az olyan, amely egyenes és szabályos görbeségű vonalakból van összerakva. Birodalma sokkalta tágabb, mint amekkorára közönségesen becsülhető. Hiszen már az egyszerű egyenes vonal is ornamentumképpen hathat, ha «törvényszerűen», vagyis szabályosan van elhelyezve, például a szoba plafondján, a papiroslap síkján keretképpen stb. Gazdagabb ornamentumot kapunk, ha az egymást különböző szögekben metsző vonalak olyanféle mintázatot alkotnak, mint amiket például a parkettekről, mozaikokról meg szövegetekről gyermekkorunk óta megszokhattunk. Még gazdagabb lesz a díszítmény, ha az egyenes vonalak mellett közben-közben a szabályos görbék is belépnek a kombinációba, így a kör, ellipszis, hullámvonal és spirális, meg a hasonló léniáknak raja.

Mértani formába zárt dísz: a növényi vagy állati formák ezeken az ékítményeken valami mértani idomba (négyyszög, kör, csigavonal) vannak foglalva, amellyel gyakran szinte szervesen kapcsolódnak. Ha szigorúan vesszük a dolgot, a legtöbb ékítményt ebbe az osztályba sorozhatjuk.

Mértani közép: I. Optikai csalódások.

Mertens Eduard dr: fotokemigráfus; a breisgaui Freiburgban élt, ott találta fel 1910-ben a róla elnevezett és világszerte elterjedt mélynyomtató eljárást, amellyel ma készülnek mélynyomtatásos munkáink. Ugyanott halt meg 1919-ben.

Mesterségek Szótára: I. Frecskay János.

Mesterséges világítás: I. Színek fölismerése.

Mesterszedés: Frecskay János csinálta jó magyaros kifejezés a régi akcidens-szedés fogalmára. Szűkebb értelmezésben a magasabbrendű akcidenciát jelenti, vagyis azt, amely már az iparművészet és grafikus művészet mezsgyéit járja. Tágabb értelemben azonban beléje tartozik a könyv- és újságszedésen túleső minden olyanféle alkalmi nyomtatványnak a szedése, amelynek különböző síkokban elosztott cím- és díszbetűk, keretek, vonalak, vignetták és egyéb díszek az alkotóelemei, s amelyeknél esetleg tarka színek alkalmazása is számba jöhet. (L. Betűszedés 4.) S bár a mesterszedésben csakúgy érvényesülnek stílusirányzatok és divatszertűségek, mint az iparművészetek bármely más területén: az igazi mesterszedő jó és biztos, sőt stílszerű munkálkodását csak a múlt eredményeinek alapos ismerete és az évszázadokon át leszármazott, örökös értékű szépészeti meg tipográfiai elvek és szabályok respektálása teszi lehetővé. Ezek az általános jellegű és örök esztétikai szabályok megtalálhatók a szedői munka minden területén, az egyszerű sorszedésben, a könyv kiformálásának minden mozzanatában, az újságszedésben, egy-egy kis névjegy, valamint bármiféle merkantilis nyomtatvány megcsinálásában, valamint a hirdetések szedésében. A mesterszedő tudásának próbaköve a könyvcím szedése. A szövegfoltok egymáshoz való arányának, nyugodt, harmonikus hatású elhelyezésének titkait és fogásait már százötven esztendeje kutatgatják, s e kutatások eredményeit 1880-ban a lipcsei Typographische Gesellschaft – a sorok esésének szabályai címen – össze is foglalta. A könyvcím sorait szabadon lebegő ornamentumnak fogva föl: a jórészt az aranymetszet (I. o.) arányain alapuló példák sorozatát adta közzé.

A lipcsei szabályok mindenestre jól megokolt esztétikai elvek alapján épültek föl s ezért szinte örökérvényűek, de a nyomdászatnak a modern stílustörekvések áramlatába sodródása következtében csakhamar más megoldásokkal is megpróbálkoztak a mesterszedők. Az ú. n. «szabad irány» (I. o.) meghozta az eltolt sorok divatját, sajna, igen sok elrettentő példával, majd – az ú. n. «naturalisztikus irány»-nyal (I. o.) egyidőben elkövetkezett a tömbös szedésnek a divatja. Egy időben a hajlított sorok is nagyban divatoztak. A mostani címszedési módot eklektikusnak nevezhetjük: hol szimmetrikusan, hol meg aszimmetrikusan helyezik el a szedésfoltokat. Az arányok megállapítása tekintetében a tanultabb mesterszedő az «aranymetszet» (I. o.) szabályaihoz alkalmazkodik. (L. még Címek közti beosztás, Rubrikák, Szedéstükör, Vázlatkészítés.)

Amit a címek szedéséről meg az arányokról mondtunk: teljes mértékben áll a hirdetések szedésére is. (L. ezt illetően még: Reklám.) Az egyes nyomtatványféléket s a mesterszedői munkálkodásra vonatkozó főbb tudnivalókat I. Arányosítás, Cégekártya, Elementáris tipográfia, Levélfej, Oszlopos szedés, Celluloidmetszés, Ólom-metszés, Fotomontázs címszavaknál.

Mesterszó: latinul terminus technicus, szakkifejezés vagy szólásmondás egyes foglalkozási ágak szókincsében. A magyar mesterszók közt igen sok az idegen, főleg német eredetű, ezért magyarosításukért régi, jogos harc folyik. A «Mesterségek Szótára»-t Frecskay János állította össze. L. még: Nyomdászati mesterszók.

Mestervizsga: az 1922:XII. tc. ennek a kötelezővé tételét nem rendeli el. Mégis, az iparosság kívánságára a törvényben intézkedés van fakultatív mestervizsgára. Vizsgára való bocsátását kérheti az a segéd, aki a tanidő befejezése után az illető szakmában megállapított segédi

szakba vágó gyakorlatát igazolja. Ez a szakba vágó gyakorlat a sokszorosító iparban, mint nehezebben elsajátítható iparok közé sorolt iparban, két és fél esztendőben van megállapítva. A mestervizsga sikeres letétele után az illető a mester megjelölést használhatja, aminek a gyakorlatban az az átvitt értelme van, hogy az iparban annak önálló gyakorlásához szükséges szakképzettséget meghaladó szakismeretekkel rendelkezik. A jelen esetben azonban ennek kevés az értelme, mert viszont azok, akik a képesítéshez kötött iparban az 1922. évi XII. tc. életbelépte előtt nyerték iparüzési jogukat, a mester megjelölést mestervizsga letétele nélkül is jogosan használhatják. Ellenben azokat, akik az 1922:XII. tc. életbelépte után lettek önállókká: a törvény értelmében csak az iparos jelző illeti meg. A mestervizsgára való bocsátást az illetékes kereskedelmi és iparkamaránál kell kérni. A mestervizsgáló bizottságnak tagjait az ipartestület, a mestervizsgáló bizottság elnökét azonban a kamara delegálja. A mestervizsgának sikeres letételéről az iparkamara mesterlevelet állít ki. *hk*

Metakromatívia: a lehúzó-képek készítésének egy a mikagráfiához hasonló módja.

Metallográfia (Zach-féle eljárás): rézkarchoz hasonló eljárás könyvnyomdai klisék előállítására.

Metallokrómia: a színekben való bádognyomtatás egy módja.

Metallotípia: a fototípia régebbi elnevezése.

Metatongráfia: a metaton-, dittokróm- vagy kettőstónusú festékekkel való nyomtatás. E festékek pigmentje oly másszínű kencével van elkeverve, amely nyomtatás után szétfutó udvart képez a rajz egyes pontjai körül, ami alapnyomatképpen hat.

Méterrendszer és tipométria: átszámítási tételeit lásd 478–479. oldalainkon.

Metotípia: tisztán fotografiai processzus; a nyomtatáshoz semmi köze.

Metszés: l. Acélmetszés, Celluloidmetszés, Ólommetszés, Rézmetszés.

Mezleni Márton: 1624-től 1628-ig a gyulafehérvári fejedelmi nyomdának ügyvezetője.

Mezzana: 45:60 cm-es papirosnagyság Olaszországban.

Mezzanella: 23:36 cm-es papiros-, illetőleg könyvnagyság az olaszoknál.

Mezzotinto (hántolóeljárás: németül Schabkunst): 1640 körül találta fel Ludwig von Siegen, de csak a 18. században fejlődött ki; főleg festmények reprodukálására használták. Mélynyomtató eljárás; előállítási módja a következő: a rézlemez felületét apró, élesfogú szerszám (Wiegeisen) ringatásszerű ide oda mozgatásával felborzoljuk. Ha erről a felborzolt lemezről réznyomtatással levonatot készítünk, akkor bársonyos fekete tónust kapunk. Ebbe a fekete alapba dolgozzuk bele a képet, a sötét tónusból a világos felé. Hántolókéssel elsimítjuk a felborzolt lemezen a világos tónust kívánó részleteket fokozatosan a legvilágosabbakig, amelyeket teljesen lesimítunk. Az egész eljárásnak lényege abban rejlik, hogy minél simább a lemez, annál kevesebb festéket vesz fel a réznyomtatásban. Igen szép technika, csak az a baja, hogy pár szép jó nyomatnál többet egy-egy lemez nemigen ad, mivel a nyomtatásban a felborzolt érdesség elsimul és elvész a kontraszt. *nli*

Mezzotinto: így keresztelte el a müncheni Bruckmann-féle műintézet a saját mélynyomtató gyorssajtón készült műlapjait.

Michék Antal: Arad városának első könyvnyomtatója 1819 körül.

Michelet Jules (1798–1874): francia történetíró. Apja nyomdász volt, s ő maga is kitanulta a könyvnyomtatást.

Miehle Robert: chicagói gépgyáros; a kilencvenes évek elején föllevenítette és modernizálta König Frigyes 1817-iki találmányát: a kéttűrés gyorsaját. Az új géptípus annyira elterjedt az Egyesült Államokban, hogy a stopcilinderes gépek már csak a vidéki kisebb nyomdákban találhatók.

Miehle Vertikal: 1. Nyomtató automaták.

Mignon: a 7 pontos betűnagyság megjelölése a franciáknál.

Mignone: a 7 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Mihalovics fametsző: Riedl Károly Ágoston tanítványa; a hatvanas években főleg a népies irodalmat kultivált Bucsánszky-nyomda számára dolgozott.

Mikagráfia: egy olyan ágazata a kromolitográfiával készült nyomtatásnak, amelynek útján porcellánra, üvegre stb. lehúzzható képeket nyomtatnak. Az olcsóbb műtárgyak előállításában nagy a jelentősége.

Mika János: budapesti betűöntő (Fischer és Mika): lásd Schmidl Károly.

Milli-ügynökség: a török távirati ügynökség címe.

Milori-kék: fémfesték. Egész sereg alfajtája van: bronzkék, acélkék, fecskékék, párizsi, kínai, berlini és porosz kék. Jól nyomtatható, színtartó, erősen száradó, közepesen fűdő festék, mely azonban nem lűg- és saválló; ezeknek behatása piszkos-sárgára változtatja a kék színt, szappancsomagoló papiros nyomtatására tehát alkalmatlan. A különféle vörösbe vagy zöldesbe játszó árnyalatai acél-, bronz- avagy párizsi kék néven jönnek forgalomba. *nli*

Mimeográfia: az Edison írássokszorosító készülékével való munka.

Mindszenty Gedeon: pap-költő, szűl. 1829-ben, megh. 1877-ben. «Gutenberg» c. pompás költeménye az első magyar nyomdászújságnak, az egri Tóth István «Gutenberg»-jének 1866. január 1-ei számában jelent meg.

Mineralotípia: az autolasztikának egyik elnevezése.

Minerva: a római hitregében a tudományok és a bátorság istennője (a görögöknél Pallas Athene volt a neve); nyomdák és irodalmi intézmények címében gyakran fölhasználták.

Minerva Rt. Kolozsvárt: az erdélyi magyarság legnagyobb nyomdája. 1919-ben alapították. Vezérigazgatója: dr. Vékás Lajos, üzemigazgató: Lengyel Albert.

Miniatúra: szoros értelemben a skarlátpiros ólomoxidporból (latinul: minium) készűt festékekkel készűtett bárműlen írás, rajz és ábrázolás, tágabb értelemben a kézírásos könyveknek és iratoknak, későbbben pedig ősnymtatványoknak kezdőbetűkkel (iniciálé, l. o.), keret- és lapszéli ékűtményekkel, valamint a szűvegben elhelyezett vagy egész oldalt is kitűltő képekkel való díszűtése. A legrégűbű ilyen emlékeket a 3000 évnél is idűsebb egyiptomi sírokban találták, amelyek képeűt papiruszra nádtollal rajzolták, gyakran szűnezték is. A rómaiak kézírataikat cinűberrel díszűtették, aminek a neve kezdetben minium, későbbben rubrica; miniatűr és rubrikatűr volt a neve annak, aki ezt a munkát végezte. A képeket festű neve illuminatűr volt. A kűzepkor derekáűg a miniatűra-festés kűzárűlag kolostori művészett, a 12. században már világi tárgűy kűdexeket is díszűtenek miniatűrával. A magyar miniatűra-festés emlékeűnek javarésze királyaink és fűpapjaink könyvtáraűval egyűtt elpusztult, de ami kevés megmaradt, az elég szűpen tárja elénk a miniatűra egykori szerepét hazánkban. A 11. századbűl csak kűlfűldrűl hozott miniatűrás kűdexek maradtak reánk; a Szent István tűrvényeűt tartalmazű kis kűdex már hazánkban készűt, de miniatűráű még csak tollal rajzolt vűrűs kezdűbetűkbűl állnak. A 12. század végétűl olasz hatás mutatkozik kűdexeűnk miniatűraűn (űgű Hayno prűdikaciűs kűdex, a Pray-kűdex és a Nagy Lajos királyűnk részűre

készült Bécsi Képes Krónika). Önállóbb jellegűek István csukárdi plébános 1377-ben festett misszáléja, és a Miskolczy László 1394-ből való misekönyve. Mátyás király is foglalkoztatott magyar miniátorokat és voltak miniátorok II. Ulászló, II. Lajos és Zápolya János udvarában. A 15. század vége felé a könyvnyomtatás és a fametszetű dúcok a könyvek leírását és miniatúrákkal való díszítését feleslegessé tették ugyan. de egy ideig a könyvnyomtatás bölcsőkorában és a 16. század elején nyomtatott könyvekben még a kezdőbetűk és a szövegképek helyét üresen hagyták és azt utólag, miniatúrákkal, festők töltötték ki. *ká*

Minimális nyomtatvány-árszabály: 1. Könyvnyomdai munkaárszabás.

Minimum: 1. a bérszabályzatban megszabott legkisebb heti fizetés összege; – 2. a valamely betűfajtából, keretből stb. beszerezhető legkisebb mennyiség. A minimum vásárlása manapság még többnyire kilószámra történik. Nonpareille betűből átlagosan 4 kg a minimum, petitből és garmondból 5, ciceróból 6, mittelből 7, terciából 8, textből 9, kétmittelesből kb. 10 kilót számítanak egy minimumra.

Minion: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 7 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 6,565 méterpontjának. Az angliai «Minion» betűnagyság 6,65 méterpont.

Mintacsere: Az angol nyomdászok már régebben alkottak «International Specimen Exchange» címen bizottságot, amely a kölcsönösen beküldött kiváló nyomdatermékekből összeválogatva, egy-egy bekötött mintagyűjteményt küldött az egyes minták beszolgáltatóinak. A minták cserélgetése nagyban elősegítette a nyomdászat művészi irányban való fejlődését. Az angol nemzetközi mintacsere azonban 15 esztendei megjelenés után a németországi szakerők távolmaradása következtében megszűnt. A németek távolmaradását az okozta, hogy 1888-tól kezdve az ő nyomdász-egyesületük is foglalkozott minták cserélgetésével. 1900-ban a Lipcsében székelő Buchgewerbe-Verein vette át a közvetítést. A mintacserében való részvételnek fő feltétele a következő volt: Résztvevő lehet minden grafikai ipárral foglalkozó üzlettulajdonos és munkás, aki jónak találta mintáját kinyomtatva, 600 példányban az említett egyesületnek megküld. A szépen kötött, 600 különféle mintát magában foglaló mintaköteteket esztendőnkint október havában küldték széjjel. A világháború véget vetett a mintacserének is.

Mintakönyvek: Már a 16. században is használatosak voltak, amennyiben az illuminátorok örökébe lépett szépírástanítók egyrésze mintakönyvekbe foglalta össze a kalligrafikus tudását. E könyvek némelyikét fametszés vagy rézmetszés útján sokszorosították, ami nem mindig vált az ügy javára. – Mintakönyveket állítottak össze később a betűöntők a készítményeikről (például a bécsi Trattner, a budai Egyetemi Nyomda is), a nyomdák az anyagukról, a festékgyárak stb.

Minuszkulák: a. m. kisbetűk. Az uncialis betűkből az ú. n. fél-uncialison keresztül fejlődtek ki a 6. századtól kezdve. Világosabban azonban csak a 13. században kezd kialakulni a stílusa.

Mise-en-page (francia): a. m. tördelés (l. o.).

Miskolczy és Társa Papírgyár b. t.: l. Papirosgyáraink.

Miskolczy Ferenc: a debreceni városi nyomdában tanult. 1697-ben Kolozsvárt, azután Lőcsén dolgozik az ottani jó hírű műhelyekben. 1712-ben debreceni városi tipográfus. Debrecen városa 1716 elején a németalföldi Leydenbe küldte Komáromi Csipkés György bibliájának kinyomtatása végett. Két esztendőt töltött ott. Visszajöve, városi szenátor, s egyszersmind nyomdainspektor lett. 1740 körül halhatott meg.

Misszálé: 48 pontos betűnagyság. Az elnevezés nyilván onnan származik, hogy valamikor ilyestárgyú templomi könyvet nyomtattak véle. A 18. század német tipográfiáiban a «Kleine Missal» még 52 pont, a «grobe Missal» pedig 64 pont volt.

MISZ.: a Magyar Ipari Szabvány elnevezés rövidített formája, a hivatalos magyar szabványok régebbi jelzése. A jelenlegi elnevezés: Magyar Országos Szabvány, rövidítve: MOSZ. (L. még: Szabvány.)

Mittel: a 14 pontos betűnagyság németes elnevezése. Latinosan «media» vagy «mediális» volna a neve. Eredetileg középnapyságú betűt jelentett. Két-háromszáz esztendővel ezelőtt ugyanis mindössze hétféle betűnagysága volt a könyvnyomtatónak: a petit, garmond, ciceró, mittel, tercia, textus meg kánon; ezek között, mint látható, a mittel foglalta el a középső helyet.

Mitterszky-féle eljárás: a tachitipiai eljárások csoportjába tartozik. A budapesti Pallas-nyomda egykori mesterszedője, Mitterszky József találta föl. A negatív képű lemezeket olyanformán készítette, hogy kartonpapirosra tollba mártott tömöntő-csirizzel írta vagy pedig rajzolta a betűket, illetőleg a képet, erről azután sterotíp-lemezt öntetett. A pozitív kép előállítását úgy kontemplálta, hogy sima acéllemeze vékony réteg tömöntő-csirizt ken s ebbe a lemezig vésve a rajzot, azt leönteti. Mitterszky másik eljárása a pozitív kép előállítására az volt, hogy vékony réteg viasszal vonta be az acéllemezt, ebbe belerajzolta a képet, s aztán begrafitozva, galvánlemez készített róla. Az eljárás különösen vonalasrajzú nyomtatólemezek készítésére volt alkalmas. A viasznak munka közben kissé melegnek kellett lennie, mert különben a sűrűbben vonalazott részekben nagyon könnyen kitöredezett volna.

Mixer: az Intertype-szedőgép kombinált osztószerkezete, amelynek segítségével lehetővé válik a két magazinba egyszerre való automatikus osztás. – Bár más kivitelben, de hasonló célt szolgáló szerkezet van a «Zwei in Einer» és a négymagazinos Linotype-en is. Ez utóbbi négy magazinjába is egyszerre történik az osztás.

Moiré-képződés: olyan autotípiák gyakori hibája, amelyeket valamely más – például külföldi – autotípiát után fotográfáltak. Sokszor előfordul három- és négyszínű autotípiáknál is. A baj a raszternek fölvetelkor való 30 fokos elforgatása útján kerülhető el. – A mélynyomtatásban is előfordul a moiré-képződés; ezt itt úgy kerülik el, hogy vonalas raszter helyett kontrasztot vesznek. *nli*

Moiré-papiros: hullámos, úgy nevezett moiré-préseléssel készített papiros. Rendesen jobb minőségű elforgatása útján kerülhető el.

Moleszkin: átlós szövésű, kissé enyvezett gyapotszövet, egyik oldalán sima, a másikon pedig durvább. Hengerborításul és – főleg üzleti könyveknél – könyvek bekötésére használják.

Moletta: kárpitokat, szöveteket stb. nyomtató rézhengerek készítésére használt vésett acéllapok. A pozitív rajzolatú molettát hatalmas nyomással a rézhenger alatt átfuttatták, úgy hogy képe abba belenyomódott. A pantográf, majd pedig a maratás immár kiszorította.

Molitor: I. Müller Miklós.

Mollerus Miklós: a nagyszombati nyomda ügyvezetője a 17. század első évtizedében. 1621 vége felé Kassán tűnik föl, Bethlen Gábor tipográfusának címeztetve magát.

Molnár Mór: megalapítója a szekszárdi jóhírű Molnár Mór nyomdának, mely különösen mint naptárkészítő üzem örvend még ma is igen jó hírnévnek. Egyike azon keveseknek, akik idejekorán felismerték az egy táborba tartozók egyesülésének szükségességét és ennek érdekében önfeláldozó munkát végzett a vidék nyomdaiparosai körében. Egyik megalapítója a VNyOSz-nak és mint ilyen élénk részt vett a vidéki nyomdászat első kollektív szerződésének

megalkotásánál. 23 éven át nagy anyagi áldozathozattal «Nyomdaipar» címen lapot is adott ki a vidéki nyomdatulajdonosok érdekvédelmében és kiadója volt a pár éven keresztül megjelenő «Nyomdatulajdonosok Évkönyvének». Jelenleg a budapesti Molnár és Fia nyomda tulajdonosa. *mk*

Molton: cérnából szőtt, mindkét oldalán bolyhosas szövetfajta. A litográfiában és offset-nyomtatásban a nyirkosító hengerek bevonására használják.

Momoro Antoine (1756–1794): párizsi nyomdász és szakíró. Robespierre 1794 márciusában lefejeztette. Felesége szintén nyomdászcsaládból való volt, s 1793-ban az Ész Istennőjévé választották a Quartier Latinben.

Mondscheindruck: l. Holdvilágos nyomat.

Monobar: a Linotype-szedőgépre felszerelhető ólomadogató-készülék. Előnye az, hogy nem kell állandóan ellenőrizni az öntőkazánban lévő ólom mennyiségét és elég sűrűn kézzel utána rakosgatni a szükséges ólomdarabokat; ezt a munkát a Monobar önműködően helyettesíti. *ge*

Monogram elhelyezése: lásd Címek közti beosztás.

Monogram-nyomtatás: ezek nyomtathatók bőrből stb. készült matricákról a könyvnyomtató sajtón is, de finomabb és különösen többszínű monogramoknál tanácsos a rézmetszetek nyomásához hasonló módon eljárni, vagyis a nyolcadpetitnyi mélyre véselt bélyeget a mélyedést teljesen megtöltő módon bekenve, a bélyeg felszínéről a festéket gondosan letöröljük s a papírost hatalmas nyomással rápréseljük.

Monogravűr: a heliogravűrök bársonyos hatását utánzó eljárás. Közöséges autotípiai képet jó ragadós festékkel nyomtattak, a levonatot aszfaltporral telehintették és a fölös pormennyiséget újra eltávolítva: a kép tetejébe újabb nyomást eszközöltek az autotípiáról.

Monogutta-szemcsézet: a fotokémikus Faulstich Paul eljárása, mellyel az autotípiai tónusokat nem előtét-raszter segédelmével állítja elő, hanem szemcsés rasztert visz át a fényérző lemezre, mely szemcsézet előhíváskor aztán megjelenik.

Monokróm: valamely teljesen egyszínű, árnyalatok nélkül való tárgyat nevezünk így. Ha ebben az egyetlen színben fokozatok és árnyalatok vannak (pl. a falombon): izokróm a neve.

Monoline: soröntő gép. A baltimorei Linotype-gyárnak 1892-ig való üzemvezetőjének: Scudder Wilbur Stephennek találmánya. Sokkalta egyszerűbb a Linotype-nél. Nyolcféle csoportra oszló matricás rudacskáinak mindegyikén tizenkét-tizenkét egyforma szélességű betűnek a matricája van együtt. A billentyűző-szerkezet fölött balra van a matrica-tartó, melynek kilenc csatornája közül nyolc a matricás rudakat foglalja magában, egy pedig a szavak közé való kizárást. A kizáró-pálcikák két vékony, lapos acéllécből állanak; ez acéllécek közé szorul a kizárást eszközölő ékforma acéldarab. Ha ez föllebb nyomatik: tágítja a lapos kizáró-léceket, miáltal a sor kizárása egyszerre s egyenletesen történik. Az osztó szerkezet tapogatótűk segítségével viszi a már leöntött matricákat helyükre. Öntőkészülék és minden egyéb meglehetősen hasonlít a Linotype-éhez. A Monoline-t gyártó társaság 1899-ben elvesztette pörét a Linotype ellenében, s ezáltal kiszorult az Egyesült Államokból. A kanadai gyárat pedig megvette a Linotype-társaság. Hasonló sors érte 1911 után a berlini gyárat, aminek következtében a gép gyártása apródonként az ausztriai Steyrben is megszűnt.

Monoman: egyes betűket öntő szedőgép; a bostoni Brand szabadalmaztatta 1907 körül. Tizenegy matricás pálcikája volt a szerkezetnek egyenként tizenegy matricával; ami a Monoline-re emlékeztetett; a kizárási egységek megállapítását szolgáló önműködő számláló készülék pedig az Elektrotypograph ilyen rendeltetésű szerkezetéhez volt meglepően hasonló.

Monometer: szedőgép; az 1924 évi wembleyi brit birodalmi kiállításon mutatták be. Külsőleg a Linotype-hez hasonlít, de egyes betűket szed és önt, úgy, mint a Monotype. E gép nevét 1927-ben «Supertype»-re változtatták.

Monophoto: fotografikus szedőgép; az angol Hunter és August a szerkesztői. A gép a Monotype-re emlékeztet, s egyes betűket fotografál. 1926 őszén hatalmas reklámozó akcióval kezdték hirdetni a gép jóságát, de ekkor már «Thotmic» volt a neve. Egy-egy gép ára akkoriban 28.000 pengő volt.

Mono-színnyomtatás: most kísérleteznek véle a norvégiai Oslóban. Egyetlen nyomtatással sokszínű kép előállítása volna a célja. A nyomtatóforma igen vékony rézléniák közé ágyazott, raszteres finomságú festékrudacskákból áll. A színes képet erről a «festék formáról» gumi-lapra vonják le, majd onnan papirosra viszik át. Az eddig ismert nyomatok elmosódó akvarell hatását teszik.

Monotípiá: grafikai eljárás. A képet olajfestékkel vörösrézlemezre festik, s aztán még amúgy nedvesen papirosra átnyomják. Az ilyen nyomat ugyan szép, de pusztán csak egyet-egyet nyomtathatnak róla, aminek következtében aztán az eljárás sokszorosításnak alig nevezhető.

Monotype-aggregátum: l. Aggregátum.

Monotype szedő- és öntőgép: egyes betűket szed és önt; föltalálója Tolbert Lanston amerikai mérnök. 1894-ben mutatta be először az amerikai szakemberek előtt. 1896-ban Chicagóban már ujságot szedtek rajta. 1904-ben Európában – még pedig Budapesten, az Athenaeum-nyomdában – állították fel az első Monotype-szedőgépet. Jelenleg a D-modell van forgalomban. A Monotype szedő-, illetve öntőgép egyes betűket önt, miért is minden betűjének meghatározott vastagsága van. Ez azért fontos, mert a Monotype szedőgép egyes alkatrészei számológépszerűen működnek, összeadják a betűk egység szerinti vastagságát; mennyi teret foglalnak el a sorban fölszedett betűk és mennyi a kizárásra fönnmaradt tér, amit a gépnek kizárnia kell. A Monotype-szedőgép tulajdonképpen csak közvetítő, mert a szedőgépen semmiféle ólomanyagot nem hozhatunk létre. A Monotype-szedőgép közvetítésével, hogy úgy mondjuk, leírjuk az eredeti kéziratot, azaz egy körülbelül 11 cm széles papirosszalagot bizonyos rendszer szerint átluggatunk. A szedő gép által átluggatott papiros-szalag eme kombinált lyukasztásai megfelelnek az ábécé nagy és kisbetűinek, írás- és számjegyeinek. Ezek a lyukasztások szolgálnak zsinórmértékül az öntőgépben elhelyezett matricarámának ahhoz hogy a benne elhelyezett matricarámák öntőhelyzetbe kerüljenek és egyszersmind az öntőforma megadja nekik a szükséges betűszélességet. A papirosszalagok lyukasztásai nem vízszintesen, hanem hosszúságában futnak végig a papirosszalagon. A szedőgép működésére kizárólag sűrített levegő szolgál, melyet a Monotype-gépekhez való kompresszor állít elő; csöveken vezetik a szedőgéphez, amelynek minden működését egy-egy billentyűnek egyszerű lenyomása idézi elő. Ugyanis egy billentyűnyomásra lyukaszt és továbbítja a kilyukasztott papirost a gép, számolja és összeadja a betűket vastagságuk szerint. Egy billentyűnyomásra mutatja az úgynevezett «set»-dobon a szükséges sorzáró darabokat és ismét egy-egy billentyűnyomásra elvégzi a kizárást. Van ritkító készüléke is; ez egy emeltyű egyszerű lenyomása által jön működésbe. A billentyűtáblán 276 billentyű van, ebből 242, illetve 225 darab (mert 17 darab kettős betű és csak az egyikük használható) a három-féle betűfaj betűinek lebillentyűzésére, 30 (pirosra festett) pedig a sorok kizárására szolgál. A könnyebb szedéseknél mindhárom betűfajt használhatjuk (antikva, kurzív, félkövér), nehezebb szedéseknél az egyik betűfajt átalakíthatjuk a másik faj szükséges betűinek a pótlására. A papirosszalag hátulról hengerelődik le és csavarodik fel lyukasztás után egy a klaviatúra fölött elhelyezett, cserélhető csévére. Minden billentyűütéskor a papirostovábbító egy-egy vezető-lyukkal előretolja a kilyukasztott papirosszalagot, így megy a papiroslyuggatás, azaz a «szedés» mindaddig, míg egy-egy cikket megszedtünk avagy egy tekercs papirost felhen-

gereltünk. Ekkor levesszük a csévét és most már az öntőgép folytatja a munkát, azaz: önti sorokká az egyes betűket.

Az öntőgép a legkifogástalanabb kizárású, egyes betűkből álló szedést hozza létre. A sorok szélessége 5 cicerótól 40 ciceróig terjedhet. Az öntőgépet motoros erő hajtja, a betűk létrehozásához azonban még sűrített levegőre, tűzre és vízre van szüksége. Menetsebessége a különböző betűtörzsek szerint változik. Fontosabb alkatrészei: a matricaráma, az ollószerkezet, a szivattyú, öntőforma, a kitöltő-ékek, a betűkihozó, a papirostovábbító. Emez alkatrészek között a legfontosabb a matricaráma. Az egész öntőgép működése a matricaráma és az öntőforma körül forog. A matricaráma 225 matricát foglal magában és ennek a matricarámának egyes betűit kell az ollószerkezetnek úgy elhelyeznie az öntőforma fölött, hogy az ólom-szivattyú öntőhegye a megkívánható mennyiségű ólmot pontosan a betűmatricába lövellje bele. Az öntőformában van két úgynevezett törzspofa, ami a betűk törzsét és vastagságát hozza létre szintén az ollószerkezet, de egyszersmind a kitöltő-ékek közreműködésével. Ugyanis az ékek szabják meg a betűk és sorzáró darabok vastagságát. Amint egy matrica az öntőforma nyílása fölé kerül az úgynevezett «set»-ék beállítása által, egy szögecs benyomul a matrica hátsó, kimélyített felébe és hozzányomja azt az öntőforma nyílásához, a szivattyú pedig a szükséges mennyiségű ólmot belelövell az öntőformába. Ezután a betű teste egy jobbrabilenést végez, miáltal a csinga (anguss) letörik és egyszersmind belehull az öntőkatlanba. Most a betűkihozó veszi át a betűt és áttolja a betűkilökőnek, amely a sorcsatornába löki azt, ahol egyik betű a másik után sorakozik mindaddig, amíg a teljes sor a hajóra nem kerül. Munkáját az öntőgép a papirostekercsen hátulról kezdi, mert a szedő által a sorban az utolsónak megnyomott billentyű adja meg mindenkor a sor kizárásainak vastagságát. A szedő által elsőnek szedett sort az öntőgép utolsónak önti ki és ez a gépet mingyárt meg is állítja, mert az első sort a szedő mindenkor egy négyzettel szélesebbre szedi. Ez a négyzetnyi többlet idézi elő az öntőgép automatikus megállását. Míg a szedésnél a kizárás a sor végén történik, addig az öntésnél a kizáró-ék beállításának a sor öntésének megkezdésekor kell megtörténnie. Ennek következménye az, hogy az utolsónak szedett betűt elsőnek önti ki a gép. A kizáró-ék beállítása a sor kiöntésének befejeztéig változatlan marad. Mint a szedőgépnek, úgy az öntőgépnek is van papiros-továbbítója, amely a perforált papirost továbbítja. Ez a papirostovábbító egy rézhengerből áll, amelyen 31 lyuk van egymás mellett. A henger mindkét oldalán szegecsekkel ellátott kerek vannak, ezek továbbítják a papirost. Amint a papirosszalag egy lyuksorral tovább halad, egy bőrbetéttel ellátott rúd préselődik rá a lyukakra, amelyből a lyukasztott papirosszalag lyukain keresztül benyomulhat a sűrített levegő a rézhengerbe. A rézhenger 31 lyukán keresztül csövek vezetik a sűrített levegőt azok alá a dugattyúk alá, amelyek a légszegecseket fölnyomják. Az ily módon fölnyomott légszegecsek szabályozzák az öntőgép főntebb ismertett alkatrészeinek működését. *roa*

Moreau Hégésippe: nagy francia költő; szül. 1810-ben, megh. 1838-ban. A betűszedést tanulta. A szedőszekrény, majd pedig a korrektori asztal mellett írta gyönyörű verseit, melyeknek egyikét Petőfi Sándor is lefordította «Egy emlék a kórházban» címmel. Művei csak holta után jelentek meg, az igaz, hogy sok kiadásban.

Moreau Pierre: híres párizsi betűmetsző; ő metszette 1640 körül az első rond nyomdatípusokat.

Morel: szabatos és hibátlan munkáiról nevezetes nyomdászcsalád Párizsban a 16. század közepétől 1646-ig. A «typographus regius» (királyi könyvnyomtató) címet viselték.

Morelli Gusztáv: fametsző, született 1848-ban, meghalt 1909-ben. A fametszés tanulását Huszka Lajosnál, a később Debrecenbe költözött fametszőnél kezdte, majd Rusz Károly intézetében működött 1868-ig. 1869-ben állami ösztöndíjjal Párizsban, majd pedig Londonban folytatta tanulmányait. Nagy sikerei indították a kormányt arra, hogy 1873-ban az országos

rajztanárképzőben fametsző-szakosztályt állítson föl s annak vezetésével Morellit bízta meg. 1895. év tavaszán fejezte be Feszty Árpád «A magyarok bejövetele» című körképének ötödfél méter hosszú fametszetét, amely nagyságát tekintve, páratlannak mondható.

Moretus Jan: a világhírű antwerpeni könyvnyomtatónak, Plantin Kristófnak veje és utóda. Leszármazottainak kegyelete három évszázadon át megőrizte a nyomdát a maga eredetiségében, s egyszersmind nagyértékű műkincsekkel gazdagította. 1875-ben Antwerpen városa megvásárolta a nyomdát, s «Musée Plantin-Moretus» címen páratlan nyomdászati múzeumot csinált belőle.

Morócz Jenő: nyomdász-költő, szül. 1872-ben, megh. 1919-ben mint a Segélyző Egyesület tisztviselője. Két verskötete jelent meg a kilencvenes években és egy színdarabja 1913 körül. Szépirodalmi és egyéb lapokban elszórt és alkalmi költeményeinek száma azonban több száz, s tulajdonképpen ezek teszik költészetének magvát. Mélabús szelídség és az igazság keresése jellemzik líráját, a proletár sorsán való eltűnődéseiben pedig a filozófia mezsgyéjét járja.

Morris Vilmos: angol költő, könyvnyomtató és illusztrátor, született 1834-ben, meghalt Londonban 1896-ban. 1891-ben megalapította Londonban a híres Kelmescott Presst, s ezzel a könyvnyomtatást iparművészeti irányba terelte. Könyveihez új betűfajtát is alkotott, az ú. n. «aranybetűt» (golden type), a «troy-type»-et meg a «Chaucer-type»-et. A könyvdísz dolgában az első angolországi könyvnyomtató Caxton meg a velencei könyvnyomtatók stílusához tért vissza. Bennünket érdeklő nevezetesebb munkái: «Decorative art» (1878); «Hopes and fears for art» (1882); «The golden legend of Caxton» (3 kötet, 1892).

Morvay Zoltán: szül. Debrecenben 1875-ben. A Városi Nyomdában tanult. Már mint ifjú segéd tevékeny részt vett a társadalmi életben. Munkálkodott mint könyvtáros, jegyző, pénztáros és esztendőig járta Közép-Európát. 1909-ben írta: «Egy 6000 kilométeres séta története».

Mosókefe: l. Formamosás.

Mosztípiá: a newyorki Moss J.-nak az autotípiához hasonló klisékészítő eljárása.

MOSZ.: a Magyar Országos Szabvány elnevezés rövidítése, a hivatalos magyar szabványok jelzése. (Lásd: Szabvány.)

Mótor gondozása: különös figyelmet igényel. A biztosítékoknak megfelelő erősségűeknek kell lenniök, s beillesztésük csak az áram kikapcsolásakor van megengedve. A bekapcsolás lassan, a kikapcsolás gyorsan történjék. Ha a kollektor nem tiszta és sima: le kell smirgliznünk; különben benzinbe vagy petróleumba mártott ronggyal napjában le is kell törölnünk. A por eltávolításához fúvót használjunk.

Motteroz Jean-Claude: francia szakíró. Huszonöt esztendeig szerkesztette az «Imprimerie»-t. Önálló munkái közül legnevezetesebbek: «Essai sur la gravure par les procédés chimiques» (Párizs 1869): «Essai sur les illustrations par les procédés chimiques» (Párizs 1881): «Essai sur la mise-en-train».

Motti Henri-Lambert (1863–1931): a francia nyomdászmesterek szindikátusának elnöke.

Mozaiknyomtatás: Senefelder találmánya; a formát megfelelő színű és nagyságú festékrudakból állították össze, s nedvesítgetve közvetlenül nyomtattak róla.

Moszticlavet Petro (másként Timofejevics Piotr): orosz őstipográfus, Fedorov Ivánnak (l. o.) társa a moszkvai biblíanyomtatás idején. Menekülésük alkalmával különszakadt Fedorovtól; Lembergben, Vlnában, majd ismét Lembergben dolgozott egyideig.

Muller Arnold (1859–1925): cseh származású szedő volt, Budapesten is jóideig dolgozott. 1883-ban Párizsba került, s attól fogva nyomdászati szaklapok és könyvek egész sorát adta ki.

Multigráf: a hektográfhoz hasonló sokszorosító készülék.

Multi-Ideal: sorontó szedőgép; lásd Ideal-szedőgép.

Multiplikációs átnyomtatás: a litográfiai indirekt, vagyis átnyomtatással kapcsolatos munkamódozatok közt igen nagy jelentőségű ez az eljárás; már a hatvanas években is sűrűn alkalmazták kisebb terjedelmű tömegnyomtatványok, címkék stb. előállításakor. Ilyenkor kellő számú jól festékeztet, pontos levonatot készítenek a címke stb. egyetlen példányban kidolgozott eredeti (originális) kövéről, s e levonatokat egy másik, nagyformátumos kőre átnyomtatják egymás mellé. Sokszor harminckét, sőt hatvannégy is készül egy-egy nagyobb kőre, ami a tipográfiában megfelelné ugyanannyiszor való stereotipálásnak.

Munkaadói szervezetek: A munkások szervezkedése és ennek folytán szervezett fellépése érdekeik védelmében a munkaadók ellen, szükségkép előidézte a munkaadók szervezeteinek megalakulását is. Oly iparokban, amelyek az elmúlt század vége felé, amikor a munkások szervezkedési mozgalma erőteljessé vált, már a képesített iparok közé tartoztak, a munkaadói érdekek védelme az ipartestületekre hárult, oly iparokban pedig, amelyek nem bírtak ipartestülettel, egymásután alakultak meg a munkaadói szabad érdekképviselések. Azonban csakhamar kitűnt, hogy az ipartestületek, amelyek bizonyos vonatkozásokban hatósági feladatok elvégzésével is föl vannak ruházva (tanoncszerződések megkötése, segédfőlszabadítás, munkakönyvek kiadása, a munkások munkahelyváltozásainak nyilvántartása stb.) és így működési szabályzataikban többirányú megkötöttségnek vannak kitéve, nem tudtak a munkaadói érdekvédelem ügyében oly mozgékonyak lenni, mint a szabad érdekképviselések és ezért működésük ily szempontból nem járt a kívánatos eredménnyel. Ennek következménye volt, hogy csakhamar az ipartestületek legtöbbször mellett megalakult az illető ipar szabad érdekképviselője is, melynek főcélja ama ügykörök betöltése volt, amelyeknek elintézése az ipartestületen belül nehézkesnek bizonyult, így legelsősorban a munkáskérdések elintézése. Az 1922. évi ipartörvény kibővítette a képesítéshez kötött iparok számát és ehhez képest újabb ipartestületek alakultak, ezek azonban egyáltalán nem tették fölöslegessé az illető iparok szabad érdekképviselőjét és így azok működésüket továbbra is változatlanul folytatják, összefoglalva az illető ipar egyetemes érdekvédelmét szemben az ipartestülettel, mely elsősorban a kézműves jellegű iparúzők ügyeinek intézésére hivatott. Országunk legnagyobb munkaadói szervezete a «Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége» (GyOSz), mely működésében nemcsak gyáriparos tagjainak érdekvédelmében működik, hanem a nagyobb ipari szabad érdekképviselésekkel barátságos viszonyban, a nagyipar csúcsszerveként is értékes munkát végez. A sokszorosító iparok munkaadói szervezetei a «Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete», mely 1895-ben alakult és a «Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete», amely 1925 óta működik egyetértésben a Főnökegyesülettel. A könyvkötő munkaadók szabad szervezete ugyancsak a Grafikai Főnökegyesület, ipartestületi szempontból azonban a könyvkötőmesterek a «Budapesti Könyvkötők, Sziggyártók, Nyergesek, Gépszijgyártók, Bőrdőndősök, Bőrdíszművesek, Kesztyűsök, Kötszerészek, Ortopédgépkészítő Műszerészek, Dobozgyártók, Tokkészítők, Díszműkészítők és Tímárok Ipartestületéhez tartoznak. A könyvnyomdai munkaadóknak külföldön is megvannak a maguk szabad érdekképviselői, melyeknek összekötő kapcsa a Berlinben székelő «Nemzetközi Iroda». Ez intézményt az «Internationale Vereinigung der Buchdruckereibesitzer» tartja fenn, melynek élén egy nemzetközi intézőbizottság áll. Az iroda vezetője Kopley E. titkár. *mk*

Munkaárszabás: 1. Könyvnyomdai munkaárszabás.

Munkaidő: 1. Szakszervezet, Rövidített munkaidő.

Munkarend: Minden iparüzem tartozik munkarendet készíteni, azt az arra illetékes helyi hatósággal (Budapesten a kerületi előljárással) láttamoztatni és azt eredetiben vagy másolatban az ipartelepen olyképp elhelyezni, hogy az minden alkalmazott által mindenkor

látható legyen. A munkarend az illető iparüzem munkáltatási rendelkezéseit tünteti fel, melyek azonban nem lehetnek eltérőek az országos törvényektől és a közigazgatási rendelkezésektől. A grafikai iparüzemekre vonatkozóan egységes munkarendet szerkesztett és adott ki a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete. *mk*

Munkásközvetítés: a Grafikai Főnökegyesület és a munkásszervezet közös intézménye. Az ingyenes munkásközvetítést tulajdonképpen már a Szakegyesület vezette be 1899 augusztus havában, paritásossá 1920-ban lett.

Munkaügyi bíróságok: a 9180/1920. M. E. rendelettel létesítették és a reájuk vonatkozó jogszabályok a 25.900/1925. és a 62.999/1926. számú rendeletekkel módosítottak. Az ily bíróságok hatásköre kiterjed az ipari munkaadók és munkavállalók (tisztviselő és munkás) közti igények elbírálására. Az ipartestületek tagjai munkaügyi perekben a munkaügyi bíróságok mellőzésével ipartestületükhöz is fordulhatnak, ha azonban az ipartestületi határozat a szembenálló felek valamelyikét ki nem elégíti, úgy jogában áll annak az ipartestület határozatát a munkaügyi bírósághoz megfellebbezni. A munkaügyi bíróság összetétele: egy hivatásos bíró és két szakmabeli ülnök, kik együttesen tárgyalnak és határoznak. Az ülnököket az elnök szemeli ki, ha azonban a felek ülnökök közreműködését nem kívánják, az elnök egyesbíróként jár el. A munkaügyi bíróság első fokon mindenkor a kir. járásbíróság, másodfokon mint fellebbezési tanács a kir. törvényszék. Utóbbi nyilvános előadásban tárgyal, de elrendelheti a szóbeli tárgyalást is. A másodfokon hozott ítélet ellen felülvizsgálatnak van helye a polgári perrendtartás szabályai szerint. *mk*

Musée Plantin-Moretus: l. Moretus Jan.

Mutálás: l. Számozás.

Muteferrika Ibrahim: Törökország legelső könyvnyomtatója. Magyar könyvnyomtató volt, de magyar nevét nem tudjuk. Később renegált és tolmács lett a török hadseregben. 1727-ben a párizsi török követ fiának, Szaid bejnek támogatásával a török betűjegyeket tercia nagyságban kivéste és a betűöntés szokott módja szerint ólombetűket öntött róluk. E betűkkel nyomtatta aztán «Sáh» c. könyvét. A szultán kitüntetésben részesítette és 200 arany hónaponkénti járadékkal jutalmazta. 1742-ben a kenyerükvesztett másolóktól fölizgatott csőcselék a nyomdát földülta, szerelvényeit pedig a tengerbe hajigálta.

Műbőr (dermatoid): könyvtáblákhoz gyakorta használt anyag; általában preparált és színezett nyers csalánszövetből áll. Hogy lemosható legyen: cellulózmasszával vonják be. Főleg a lemoshatósága révén különbözik az ú. n. kalikótól.

Műkence: Az ujságrotációsok gyors forgása, a papiros gyöngé, laza volta, egyenlőtlen felülete nem tűri meg a tisztán lenolajkencével készült festéket, mert a rotációs festék részecskéinek a festékező hengerek gyors fordulása következtében könnyen kell egymástól elválniuk és a stereotipiai lemezekre került festéknek onnan könnyen kell a papiros fölületére jutnia, tehát a tapadóképségének mentől csekélyebbnek kell lennie. Ezt a lenolajkencének elhagyásával tudják csak elérni, mert – legyen az bár még olyan gyöngé is – mindig szálát adó. Gyöngé kencét pedig nem lehet alkalmazni, mert akkor sok kormot kellene a festékbe tenni, hogy megkapja a kellő tömörségét s halmazállapotát, nyomdásznyelven: konzisztenciáját. Az ily korommal túltelített festék használhatatlan, minthogy a fölös kormot a papiros fölületéről még napok múltán is le lehetne törölni. Hogy tehát a kellő konzisztencia kevés korommal, illetve csak a kence által lekötendő korommennyiséggel elérhető legyen: erősebb kencét kell használni; ez pedig lenolajból főzve még hosszabb szálú, még erősebben tapadó volna. Ez okból készül a rotációsfesték úgynevezett műkencéből, mely főleg gyanta és ásványolajnak az összetételéből áll.

Müller Adolf: Müller József pesti könyvkereskedő fia; 1848-ban jól felszerelt nyomdát alapított a belvárosban. Az esztendő vége felé – testvérére, Emilre bízva a nyomdát – beállott honvédek. Nem is jött vissza többé.

Müller Emil: 1848 végén átvéve hadba vonult testvérétől, Adolftól a nyomdát, másik testvérével, Gyulával dolgoztatott tovább, s az ötvenes-hatvanas évek folyamán szépszámú könyvet és ujságot nyomtatott. 1863-ban Khor és Wein vette át a nyomdát.

Müller-féle szedőgép: a hetvenes évek nevezetes találmánya. Nagyjából olyan volt, mint a többi klaviatúrás és csővezetékes szedőgép; billentyűinek száma azonban közel kétszáz volt, s lehetett rajta kurzívot, kapitálchent, számokat meg egybeöntött törtszámokat is billentyűzni. E mellett voltak logotípiás billentyűi is a gépnek, amelyek megnyomásakor több betű avagy egész szó is sorzódott egymás mellé.

Müller Sándor: mesterszedő. Több kisebb-nagyobb nyomdának volt a művezetője. A háború előtt egy könyvecskéje jelent meg a mesterszedésről, majd 1927-ben – Novák Lászlóval együttesen – sok színes példával illusztrált beszámoló albuma a nyomdai munkások továbbképző tanfolyamairól, melyeknek előadója is volt. 1927-től több éven át szerkesztette a Grafikus Művezetőt.

Müller Miklós (latinosan: Molitor): a brassói Hermann-nyomda faktora a 17. század ötvenes éveitől közel félszázadon át. Verscsináló, művelt nyomdász volt.

Műnyomtató-papiros: l. Krétázott papiros.

Művészeti anatómia: az emberi test benső szerkezetének fölépítéséről szóló tan. Ösmerete lehetővé teszi a finoman modellírozott testfölkület pontosabb fölfogását és rajzban való visszaadását. Két fő-fő része van: a csonttan meg az izomtan (l. o.).

Művészi fametszet: l. Fametszés.

N

Nádasdy Ferenc: országbíró; született 1625 körül, lefejezték 1671-ben. Buzgó pártfogója volt a könyvnyomtatásnak, s az alsóausztriai, pottendorfi birtokán nyomdászt is tartott. Valószínűleg az ő támogatásával telepedhetett meg egy másik birtokán, Loréom sopronvármegyei faluban Krausz Dávid tipográfus is 1670-ben.

Nádasdy Tamás: horvát bán, majd Magyarország nádorispánja. Dévai Bíró Mátyás és Erdősi Sylvester János rábeszelésére 1537 körül megalapította Magyarország időrendben harmadik nyomdáját a Sárvár melletti Ujszigeten, a nagy tudású Erdősit téve meg a nyomda felügyelőjévé.

Nádaskay András: 1. Sárospataki könyvnyomtatás.

Nagra: a németországi grafikai szabványosító bizottság nevének («Normenausschuss für das Graphische Gewerbe») rövidítése.

Nagy bélyegpapiros: a kettős papirosnagyság (36:45 cm) régebbi elnevezése.

Nagy frekvencia: (nagyfrekvenciájú áramok) alkalmazása az elektrotechnika egyik leghatalmasabb ágazatát, így a dróttalan távjelzés, az egész rádiótechnika alapját képezi.

Nagy Imre: miskolci könyvkötő, aki 1852-ben vette át a csődbe jutott Rácz Ádám nyomdáját.

Nagyítás: Klisék fotográfiai nagyítása csak igen mérsékelt arányokban ajánlatos. – A betűöntődei nagyításnak is elég szűkek a határai. Rendesen külön sablónról fúrják a nonpareille, kolonel és petit fokozatokat, aztán külön sablónról a garmondot és cicerót, s így tovább.

Nagykárolyi nyomda: 1754-ben alapította Károlyi Ferenc gróf, megvevén e célra a lőcsei volt Brewer-nyomdának egy részét. Halála után (1758) fia Antal lett a nyomda tulajdonosa. A nyomda vezetői és bérlői: szatmárnémeti Pap István (1754–1775) és társa Biró Mihály (1754–57), Eitzenberger Ferenc (1778–82), Kleemann József (1783–94). Ezután a Gönyei család kezére jutott a nyomda.

Nagy lajstrom: az 5-ös papirosnagyság (42:52 cm) régi elnevezése.

Nagy medián: a régi 7-es papirosnagyság (46:59 cm) elnevezése.

Nagy Mór: szül. 1865-ben Miskolcon, betűszedő-tanuló lett ugyanott 1877-ben, felszabadult 1880-ban, 1889-től 1893-ig a Könyvnyomdászok és Betűöntők Egyesületének jegyzője és a szakszervezet vezetőségi tagja volt. Önálló lett 1893-ban, majd 1897-ben megalapította a Szent László-könyvnyomdát. A székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja lett 1910-ben. Meghalt 1932-ben. A Főnökegyesület választmányi tagja is volt.

Nagy olifant: a 13-as papirosnagyság (63:95 cm) régi elnevezése.

Nagy regál: a régi 9-es papirosnagyság (47:63 cm) elnevezése.

Nagy Sámuel: a szépművészetek professzora. 1815-ben fametszőiskolát alapított Kolozsvárt a ref. kollégiumban. A tanszék 1828-ban részvétlenséggel megszűnt.

Nagyszebeni nyomda: Egy szebeni lelkész, Soterius György (megh. 1723-ban) tanúsága szerint már az 1529-ik évben nyomtattak volna Nagyszebenben. Erre azonban más bizonyíték nincs. Valószínű tehát, hogy a városnak Heusler Márton és Wintzler Márton voltak az első tipográfusai, 1575-től kezdve.

Nagyszebeni román nyomda: Saguna püspök alapította 1849 körül.

Nagyszombati nyomda: a mostani Kir. Magyar Egyetemi Nyomda őse. Telegdi Miklós alapította 1577-ben. Halála után felügyelője Pécsi Lukács, faktora Otmár Bálint volt. Az 1621–1640-ig terjedő mozgalmas években a tipográfia nagyjából a bátorságosabb Pozsony városában működött. A tipográfia vezetői a 17. századtól így következnek egymás után: Mollerus Miklós (1621), Mayr Fülöp Jakab (1646–53). Willmann Mátyás (1654), Schneckenhaus Menyhért (1655–63), Byller Márton (1664–1674), Thomas Márton (1676), Rietmüller Mátyás (1677–78), Syrnensky Mátyás (1679–83), Sonntag János Nándor (1686), Martius Miklós (1687), Beck Kristóf (1688), Hauck András János (1689), Friedl Ádám János (1690–93), Hörmann János András (1693–1695 és 1715–1717), Frey János György (1695), Hörmann György (1696–1704), Geuch János Henrik (1704–1712), Roden György András (1713–1715), Gall Frigyes (1717–1731), Berger Lipót (1739). 1748-tól 1715-ig Faludi Ferenc jezsuita páter és kiváló költőnk volt e nyomda igazgatója. A jezsuita-rend föloszlatása után Mária Terézia királynő átadta a nyomdát az egyetemnek, amellyel együtt 1777-ben Budára került s itt fokozatosan fejlesztve, fontos tényezője volt közművelődésünknek.

Nagyváradai könyvnyomtatás: első híres nyomdász itt 1565 körül Hoffhalter Ráfáel (l. o.). Fia, Rudolf 1570-ben és 1584-ben működött Váradon. 1640-ben állítja fel sajtóját Kertész Ábrahám (l. o.). Azután majdnem 100 évig nem volt Váradnak könyvnyomdája. 1745-ben Csáky püspök megvette a löcsei Brewer-nyomda egy részét s megalapította a váradi szemináriumi nyomdát. 1919-ben 11, 1935-ben 19 nyomdája volt Váradnak.

Nánási Gábor: született Budapesten 1889-ben. A Franklin-nyomdában tanult 1904–1908 ig. A gazdasági krízis 1923-ban Bukarestbe sodorta; itt a Cultura Nationala nyomdában kapott állást. Majd Németországba ment s másfél évet dolgozott Berlinben az Ullstein-cégnél és Karlsruhéban. 1927-ben visszatér Bukarestbe s az E. Marvan-nyomdának lesz a főgépkestere. 1932 tavaszán megnyitják a nyomdász-szakiskolát s azóta mint gépmester-szakoktató működik ott.

Nápolyi sárga (jaune brillant): fémfesték. Különböféle árnyalatait égetéssel állítják elő. Színtartó, fődő festék.

Naptár (kalendárium): az időt szakaszokba osztó följegyzés vagy könyv. Mai naptárunk a rómaiak időszámítása alapján épült föl. Ennek legrégebbi formája a Numa Pompilius-féle, amely szerint az esztendő 12, egyenként 28 napos hónapból áll. Ezt a kalendáriumot előbb Julius Caesar (juliáni naptár), majd pedig XIII. Gergely pápa (1572–85) javította meg. Ez a Gergely-féle kalendárium a református országokban csak nagyon lassan honosodott meg; az oroszok pedig 1923-ig a juliáni naptár szerint számították az időt, s ezért 13 nappal mögöttünk maradtak. A naptárak előállítása fontos munkája volt a régi könyvnyomtatónak. Nálunk híresek voltak a nagyszombati, löcsei és komáromi kalendáriumok. (L. még Almanach.)

Naptári jelek: Ezeknek főbbjei:

♈	kos
♉	bika
♊	ikrek
♋	rák
♌	oroszlán
♍	szűz
♎	mérleg
♏	skorpió
♐	nyilas

♈	bak
♊	vízöntő
♋	halak

A holdváltozások jelei:

●	újhold
○	holdtölte
☾	első negyed
☾	utolsó negyed

A hét napjainak jelei:

☉	vasárnap
☾	hétfő
♂	kedd
♀	szerda
♃	csütörtök
♀	péntek
♄	szombat

Az aszpekták, vagyis a csillagok kölcsönös főállásai az állatövben:

♂	szembenállás
♂	együtállás
△	harmadfény
□	negyedfény
✱	hatodfény
♂ ♀	ellenfény

A bolygók régebbi jelei:

☉	Nap
☿	Merkur
♀	Venus
♁	a Föld (a Holddal)
♂	Mars
♃	Jupiter
♄	Saturnus
♅	Uranus
♆	Neptun

Narancs-szín: a sárga és vörös összetétele, tehát másodlagos szín. Valamennyi szín között a legmelegebb hatású.

Nátroncellulóz: l. Cellulóz.

Naturalisztikus irány: így nevezték az akcidencia terén a szabad irány megúnása után, úgy 1895 körül fölkapott divatkülönösséget. A hozzávaló dísz motívumait jórészt a mocsárvilág növényzetéből vették; megtaláljuk köztük a tündérrózsát a maga vízen elterülő leveleivel s a

liliomot, nemkülönben a nádat meg a sást, a buzogányvirágzattal. Itt-ott még békalencse és az egyiptomi ornamentikából átvett, de stilizálatlan lótuszvirág is került. A szárazföldi növényzetből pedig különösen a szegfűt, napraforgót, margarétát, harangvirágot, babérlevelet, cikláment meg a mákvirágot vették át, még pedig olyan földolgozásban, amely természetes is, meg stilizált is. Némelyik virágnak, így a ciklámennek, szegfűnek, máknak a szára ide-oda kanyargózó s a hajlásainál erősen vastagított volt, ami a sokat szerepelt «Edel-léniák» sok-sok különféle rajzolatú sorozatban való megcsinálására adott alkalmat.

Naturselbstdruck: a. m. autoplasztika (l. o.).

Nedeczky László: szül. Korponán, Hont megyében, 1885-ben. 1899-ben került szedőtanulónak a Budapesti Hírlap akkoriban mindnagyobb arányúvá váló s már szedőgépes üzemre is áttérő nyomdájába. 1903-ban fölszabadulva, tevékenységének színhelye a Budapesti Hírlap nyomdája maradt továbbra is. Fokozatosan emelkedett a betűszekrény mellől az igazgatói pozícióig. A nyomdásztársadalmi életben főleg mint a Főnökegyesület békéltető és egyéb bizottságainak tagja vesz részt.

Nedvesbe-nyomtatás: Vannak még a francia nyomdákban lapos formákról cilinderekkel nyomtató három- és négyszínes gyorsajtók is, amelyeknél a színek nedvesen kerülnek egymás mellé s egymás tetejébe. A citokrómianál (l. o.) is ez az eset.

Nedves fotográfiai eljárás: 1860 körül a nagy Niépce egyik ugyanilyen nevű unokaöccse, továbbá Le Gray festő meg az angol Archer próbálkozásai nyomán megszületett az üveg-negatív s a «nedves» fotográfiai eljárás. Ez abból állott, hogy a fotográfus jódezüstös kollódiummal öntötte le az üveglemezt, s azon mód, még nedvesen használta föl fotografálásra, mielőtt ugyanis a beszáradó jódezüstös kollódium elveszítette volna a fényérző képességét. Ez a «nedves» eljárás igen nagy szerephez jutott a fotomechanika kialakulásában. A száraz lemezek használatával szemben gyorsabb munkát tesz lehetővé és élesebb negatívokat ad.

Nedvesítés: a litográfiai nyomtatásban igen fontos dolog. A minden festékfölhordás előtt történő nedvesítést kézi sajtónál flanell-gombolyaggal vagy spongyával, gyorsajtóknál flanell-áthuzatos nedvesítő hengerekkel végezzük. A nedvesítés igen nagy gondot kíván: elégtelen nedvesítés esetén a forma ama részei is képesekké válnak festék fölvételére, amelyeken rajz nincsen; túlságos nedvesítés esetén a rajz némely helye is ellöki magát a festéket, s foltos, hézagos nyomatok keletkeznek. A nedvesítéshez való víz ne tartalmazzon meszet, vasat s egyéb ilyes piszkító anyagot, mert ezek a rajzra romboló hatással vannak.

Nedves stereotípiái eljárás: az a munkamódozat, amikor a matricát selyem- és itatós papirosból, csiriz közbekenésével állítják elő, s amúgy nedvesen helyezik a formára.

Negatív: az a fotográfiai vagy más lemez, amelyen a fény és árnyék viszonya fordított, vagyis a legsötétebb árnyékok helye a legátlátszóbb.

Negatív karc: a litográfiai hántó eljárásnak («Asphalt-Schablithographie») olykor használt elnevezése.

Negrográfia: az Itterheim által föltalált, krómzselatinos papirossal való fénymásoló eljárások gyűjtőneve.

Negyedpetit: 8 pontos tipográfiai egység, a petit betűmagyság negyedrésze. A szedő sokhelyt még ma is nem pontokkal, hanem negyedpetitekből számít, főleg az öregebbje.

Négyszínű nyomtatás (gépmesteri szempontból) a háromszínű nyomtatás tökéletesített formája. Sárga, vörös és kék szín után, mint negyedik, legtöbbször a fekete vagy szürke szín nyer alkalmazást. Az esetben, ha a négyszínű nyomtatást citokrómiai eljárás alapján készült autotípiái klisékről végezzük, a színek fönti sorrendje megváltozik. Négyszínű nyomtatáskor a

színek sorrendje nem oly szigorúan törvényszerű; mindenkor az eredeti tárgy színezése az irányadó és az, hogy a nyomat mennyel hűebben megközelítse az eredetét. A négyszínű nyomtatás szabályai mindenben ugyanazok, mint a háromszínű nyomtatásnál. A gépmesternek is sokkal könnyebben esik a négyszínű nyomtatás a háromszínűnél, mert a regiszter az előbbinél nem olyan kényes. A negyedik szín rányomtatása következtében szinte elfödődnek és mintegy elpalástolódnak az előbbi színeknél mutatkozó regiszterbeli apró eltérések. *rs*

Négyszög: olyan sík idom, amelynek négy szöge van. – Szakirodalmunkban így is szokták nevezni a kvadrátumot, vagyis azokat a sorzárókat, amelyeknek két-, három- és négycicerós darabjai főleg arra szolgálnak, hogy a bekezdéses szövegrészeket végén fehéren maradó nagyobb közöket velük megtölthessük. Táblázatoknál is nagy a szerepük.

Negyvenkétsoros biblia: Gutenberg János legnagyobb szerű munkája. 1450 őszén foghatott hozzá, s 1456 elején jelent meg, valószínűleg 300 példányban. Terjedelme 1282 kéthasábos oldal. Vannak pergamenre és papírosra nyomtatott példányai; az előbbiek nagyszerűen vannak illuminálva kifestett iniciálékkal és tarka lapszéli díszítéssel. A papírosra nyomtatottakon az iniciálé fölváltva vörös és kék festésű.

Negyvennyolcsoros biblia: Schöffer Péter mainzi nyomdájának legnagyobb szerű munkája, mely 1462-ben jelent meg. Két folió-nagyságú kötetből áll; az első 484, a második pedig 478 kéthasábos oldalra terjed. A pergamenre nyomtatott példányokon szépen ki vannak festve az iniciálék, a papírosra nyomtatottakon a kezdőbetűk helye üres.

Négyszet: olyan négyszögű sík idom, amelynek függőleges és vízszintes vonalai egyforma hosszúak és párhuzamosak. – Így nevezzük a tipográfiában a «Geviert»-et, vagyis azt a sorzáró egységet, amely szélességi irányban is megfelel az illető betűnagyság törzsökének. A 6 pontos nonpareille betűnek a négyszete tehát 6 pontnyi szélességű (■).

Nem-aktinikus sugarak: l. Aktinikus sugarak.

Neményi Testvérek Papírgyár Rt.: l. Papírosgyáraink.

Németh János: Pest város házi könyomdájának első litográfusa 1864-től fogva. 1869-ben Rátkai Kálmán lépett a helyébe.

Németi Jakab: jezsuitarendi szerzetes, a pozsonyi érseki nyomda prefektusa, vagyis főigazgatója 1640 körül.

Németi Mihály: a kolozsvári református kollégium nyomdájának az ügyvezetője 1684-től 1690-ig. Utóda Veresegyházi István lett.

Német nyelvű szedés: A német betűk (fraktúr) egy részének kiejtése eltér az antikva betűkétől. Ilyenek: ä, ch, ck (kettős k), s (néha sz-nek, néha z-nek ejtik), ss, ß (sz), sch (s), v (f), w (v), tz (kettős c), z (c). Szabály, hogy st nem választható el. Pl. Klo-ster, Pfing-sten, trö-sten stb. Ellenben a kettőshangzású ck és tz elválaszthatók, de két k-ra, illetve két z-re bontandók. Pl. Zuk-ker, Spriz-zen stb. A sorvégi elválasztások szabályai egyébként egyeznek a magyar szavak elválasztásának szabályaival. De ügyelni kell itt is az igekötős és összetett szavak helyes elválasztására. Az idegennyelvű szedőnek a német szavak elválasztása okozza a legnagyobb nehézséget, ezért néhány példát megemlítenk: be-ob-achten, be-auf-tra-gen, dar-über, war-um, her-auf, hin-ein, voll-enden; Grün-au-er, Rein-ecke, Alex-ander, Mon-archie, Schwarz-ach. Az egyszerű idegen szavaknál az l vagy r nem választható szét, ha b, p, d, t, g, k van előttük. Pl. Pu-blikum, Hy-drant, Me-trum; továbbá: Ba-gno, Ma-gnet, Si-gnet, Si-gnal. A th-t a német helyesírás már csak a görög eredetű szavaknál engedi meg: Theater, Thron, Theologie, Martha, Theodor, katholisch stb. Ellenben: Emmental, Teil, Tür, Tor stb. a helyes. *hs*

Nemez: szövettípus; a papirosgyártásban a papirospálya fölös vízének fölfogására, a stereotípiában a papiros szárításához, a rotációs nyomóhengerek beborításához, a könyomtatásban a nedvesítő és törölő hengerekhez, a mélynyomtatásban a nyomóforma fölébe stb. használják.

Nem-produktív munkaórák: lásd Produktív munkaóra.

Nem-tarka színek: csoportja a fehér meg fekete közötti – a szürkén keresztül való – átmeneteket foglalja magában. Csakis a normális (fehér) napfény sugaraival megegyező fénysugarak vannak benne, s a szín különbözősége, vagyis sötétebb vagy világosabb volta csupán az elnyelt fényhányadnak a viszonylagos mennyiségétől függ.

Nemzetközi Gutenberg-Társaság: l. Gutenberg-Múzeum.

Nemzetközi Iroda: l. Munkaadói szervezetek.

Nemzetközi nyomdásztitkárság: l. Nyomdásztitkárság.

Nemzetközi pánortográfiai egyesület: l. Pánortográfia.

Neostyle: a cyclostyle stb. rendszerén alapuló sokszorosító készülék.

Neotípus: a prágai Unie-részvénytársulatnak egy újabban föltalált gyorsajtó mélynyomtató eljárása és az ennek alapján készített műnyomatok.

Nettó ár: a könyvkereskedelemben a könyv beszerzési ára, vagyis az, melyet a kereskedő a kiadónak a könyvért fizet. A nettó árat úgy lehet kiszámítani, hogy levonjuk a rabattot a bolti árból (l. o.).

Neudorfer Johannes: jeles német szépíró a 16. század elején. Része volt a fraktúr betűtípus megteremtésében.

Neufeld Dezső: Sümegen szül. 1888-ban; ugyanott tanulta a nyomdászatot 1901-től 1904-ig. Kondíciói: Révai és Salamon, Pátria, Hornyánszky, Világosság, Nap-nyomda. Jelenleg a Budapesti Nyomda főnöke. Segédkorában több ízben bizalmiférfiúi tisztséget töltött be s a Szakegyesület választmányának tagja volt. A Gutenberg-Társaság vezetőségének is tagja volt és több nyomdásztársadalmi színdarabot írt. Társ-szerkesztője volt az «Ekszkíze» nyomdász-éclapnak. Főnökkora óta tagja az árszabálytárgyaló és békéltető bizottságoknak. Az Ipartestület alelnöke.

Neugebauer József: Nyitra városának első tipográfusa 1835-től. A nyomda a család birtokában maradt a legújabb időkig.

Neumann Ede: szül. 1881-ben. Felszabadult 1898-ban a Pallas-nyomdában. Több ízben járta be Magyarországon kívül Svájcot, Németországot és Ausztriát, amely országokban dolgozott is. Visszatérve, az évek során különböző tisztségeket viselt a nyomdász-társadalomban. Többek között a Szállóegyesületben tevékenykedett nagy szeretettel. A Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre, valamint a nyomdászok alakította Természetbarátok Turista Egyesülete első vezetőségeinek tagja volt. Számos cikke jelent meg a Typographiában és egyebütt. Nagyértékűek nyomdásztörténelmi tanulmányai és a Linotype-szedőgéppel kapcsolatosan írt cikkei. A nyomdai munkások országos szervezőbizottsága megbízásából 1919–1923-ig szerkesztette a Typographiát. 1923-ban Ungvárra költözött és azóta sem szűnt meg szakkulturális tevékenysége. Önálló műve: «Linotype» magyar szakkönyv, amely a magyar szakirodalom legelső ilyen irányú munkája.

Neutrális fekete: tisztán koromból áll és semmi más-színű szépítőszerszerrel keverve nincsen; azért nem is olyan mély fekete, mint valamely ábra- vagy dísznyomtató festék. Nevét is ettől a tulajdonságától kapta: «neutrális» (semleges) fekete.

Névjegy: Kínában keresendő eredete, ahol 5000 esztendővel ezelőtt már szélteben használatos volt. Európában csak a 16. század elején találjuk nyomát, mégpedig Velencében és Padovában. Onnan származott át a divatja Német- és Franciaországba.

Névjegyek szedése: ha a névjegy egysoros, ennek a sornak a tér optikai közepébe kell esnie, tehát a mértani középnél valamivel följebb. A lakóhely kitétele esetében a fősor valamivel följebb kerül, mint a kartónnak az optikai közepe. Kézírásos betűt főleg csak az egysoros névjegyekhez használunk, mert az ily betűnek nagy a húsa, s így a tisztségek stb. sorait nem lehet eléggé közel vinnünk a fősorhoz. A sorok közti beosztás ugyanis két-három pontnál több nemigen lehet. Kézírásos betű (tercia vagy textus nagyságban) inkább csak a könnyebb hatású női névjegyekre való. Férfiak névjegyeihez legjobb az antikva vagy vékonyvonásos «groteszk» betűk verzálisa. A tisztség stb. megjelölése szintén verzális legyen; nonpareillenél nagyobb azonban nem lehet. Mondatzáró pontot nem használunk a névjegyeknél. Az oldalsó szövegek margóinak alul és oldalt egyformáknak kell lenniük.

Rendes névjegyalakok:

Számjelzés	mm	ciceró
0	36,64	8,14 ₂
1	41,72	9 ₂ ,16
2	47,79	10 ₆ ,17 ₆
3	55,89	12 ₂ ,19 ₈
4	61,96	13 ₃ ,21 ₄
5	68,106	15,23 ₆
6	76,115	16 ₁₀ ,25 ₆
7	84,126	18 ₆ ,28
8	92,184	20 ₆ ,29 ₈
9	100,145	22 ₂ ,32 ₂
10	105,153	23 ₄ ,34
11	112,164	25,36 ₂
46	112,178	25,39 ₂
80	92,119	20 ₆ ,26 ₆
100	31,77	7,17
101	37,86	8 ₂ ,19 ₂
102	43,96	9 ₆ ,21 ₂
103	48,106	10 ₈ ,23 ₆
104	55,116	12 ₂ ,25 ₈
105	67,126	14 ₁₀ ,28

Newton W.: logotípiás szedésgyorsító rendszer föltalálója a 19. század közepe táján Londonban.

Nézdélő: Frecskay János így nevezi a betűöntők jusztoriumát (l. o.).

Nicolas Georges (1839–1902): jeles francia költő. Nyomdászcsaládból származott s fiatal korában ő maga is nyomdász volt.

Niello: már az ókorban is ösmert olyan fémtárgyak, amelyek vésetét valamely színes masszával töltötték meg. A rézmetszés innen vette eredetét.

Niel Richard: bécsi szakíró, szül. 1870-ben. Különböző üzemekben való hosszabb szedősködés után a bécsi grafikai főiskola tanára lett, s a kitűnő szakemberek egész légiját nevelte. Már második kiadást is ért jeles munkája: «Satztechnisches Lexikon». Fiával, Niel Max-szal közösen írt másik jó könyve: «Drucktechnisches Lexikon».

Nielsen-féle eljárás: lásd Szkalkográfia.

Nièpce József Nikefor: francia fizikus, a fotográfia egyik föltalálója, szül. 1765-ben, megh. 1833-ban. Lovastiszt volt, később csak a tudományának élt. 1811 óta a litográfiával foglalkozott. Fotográfiai kísérleteit 1814-ben kezdte meg s tíz évvel utána (1824-ben) sikerült a camera obscura képeit ércclapon állandósítania. 1829-ben Daguerre-rel lépett összeköttetésbe, hogy a fotográfia tökéletesítésén együtt munkálkodhassanak. Nièpce azonban már nem élvezhette együttes munkájuk gyümölcsét; eljárási módszerét, melyen Daguerre később némi javítást eszközölt, csak erről nevezték el (daguerrotíпия).

Niepceotíпия: a fotografálás régebben használt elnevezése.

Nieuwe Tydinghen: régi ujság, szabálytalan időközökben jelent meg 1605 körül Brüsszelben. Sokan – bár tévesen – a nyomtatott hírlapok elsejének tartják.

Nigrini Jónás: régi magyar térképész. Egy térképe maradt: Teschen hercegség rajza 1724-ből, midőn a címlap szerint ő ott tanár volt. Emlékezetben maradt, hogy ezt a térképet eltiltották s a szerzőt 100 arany birsággal sujtották.

Nihil obstat (lat.): a. m. semmi sem áll útjában; a katolikus cenzúra engedélyező jegye az egyházi cenzor által kinyomtathatónak véleményezett sajtóterméken.

Nikkel: sárgásfehér színű, erősen fénylő, igen kemény, de jól nyújtható és csiszolható fém, mely levegőn sohasem oxidálódik. Fajsúlya 8,9, olvadási pontja 1500° C. Noha a kínaiak már a legrégibb idők óta ismerték más fémekkel ötvözve, Európában 1755-ben újból fel kellett találni. A mágneserőt fölveszi és jól tartja. Fémtárgyakat ritkán készítenek belőle, inkább öntvényeiből (újezüst, pakfong). Legáltalánosabban oly fémtárgyak bevonására használják, melyek könnyen rozsdásodnak. A klisék galvanizálásakor nagy a szerepe. zgy

Nobel-díj: Nobel Alfréd svéd vegyigyárosnak (szül. 1833-ban, megh. 1896-ban), a dinamit feltalálójának hatalmas alapítványa, melynek kamatait évente szétosztják a fizika, vegyészet és orvostudomány, valamint a béketörekvések és az «ideális irányú» irodalom egy-egy kiváló képviselője közt. Fejenként kb. 150.000 pengőt tesz ki a jutalom. Az irodalmi Nobel-díj a legelőkelőbb ajándék, melyben író részesülhet. 1901 óta osztja ki a svéd akadémia; eddig többek közt Szienkiewicz, Kipling, Lagerlöf Zelma, Gerhardt Hauptmann, Maeterlinck, Rabindranath Tagore, Anatole France, Undset, Reymont, Sinclair Lewis, Galsworthy, Th. Mann és Pirandello nyerte el.

Nompariglia: 6 pontos betűnagyság megjelölése az olaszoknál.

Nonpareil: a Caslon-féle amerikai pontrendszerben egy betűnagyság megjelölése. Megfelel 6 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 5,625 méterpontjának. Az angolországi tipométria «nonpareil»-je is ugyanennyi.

Nonpareille (francia): a. m. páratlan; a 6 pontos betűnagyság neve. Valószínűleg onnan ered ez az elnevezés, hogy a 15. század betűöntői páratlanul bravúros dolognak tekintették emez apró betűk megöntését. A nonpareille betűt először a baseli Frobenius nyomtatványain látjuk.

Nonparel: 5 (nem 6!) pontos betűnagyság régibb elnevezése a hollandusoknál.

Norma: a könyv apróbetűs címe az ívek első oldalának az alján. Főleg a könyvkötőnek szól útbaigazításul.

Normális betűmagasság: l. Betűmagasság.

Normalizálás: l. Szabvány.

Normalizált spáciumok: l. Kizárás.

Normalizált színek: l. Színek normalizálása.

Norse: betűmagasság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 2 és fél amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 2,348 méterpontjának.

Notarile: 26:38 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Nottenstein György: 1728-tól 1738-ig budavárosi könyvnyomtató. Ettől fogva özvegye vezette tovább a tipográfiát 1752-ig.

Nova (latin): a. m. új; könyvkereskedelmi szakkifejezés és a könyvujdonságot nevezik így.

Novák László (id.): szül. 1873-ban. A Pallas-nyomdában szabadult föl 1890-ben. Többször és sokat járta a külföldet. 1892-től a Pallas Nagy Lexikonának a korrektora volt, 1893-tól 1902-ig Pusztai Ferenc Magyar Nyomdászatanak, majd pedig a Nyomdászati Enciklopédiának segédszerkesztője. 1903–1910-ig a Grafikai Szemle főmunkatársa, majd szerkesztője. 1905-től 1910-ig a Magyar Nyomdászok Évkönyvének szerkesztője; a továbbképző szaktanfolyamoknak 1901–1908-ig, majd meg 1923-tól 1936-ig vezetője. Jeles szakférfiak közreműködésével írta és kiadta a Grafikai Művészetek Könyvtárát, melyből 1925 és 1930 közt 14 kötet jelent meg, benne a «Nyomdásztörténet» is kb. 1200 oldalon. Az 1936 januárjában újra föléledt Grafikai Szemle szerkesztője. E Lexikonnak is egyik szerkesztője. Szépirodalmi, valamint egyéb természetű írásai és fordításai (például: «Mózes» Alfred de Vigny-től) lapokban és külön füzetekben jelentek meg.

Novák László (ifj.): az előbbinek a fia. szül. 1903-ban. A Pallas nyomdában tanulta a gépmesterséget 1917 és 1921 között, Fuchs Zsigmond és Riczkó Sándor keze alatt. Dolgozott a Pápai-, Globus- és Stephaneum-nyomdáknak, majd huzamosabb ideig Németországban és Csehországban. A mélynyomtatást is megtanulva, a Tolnai-, Athenaeum-, majd pedig a Pallas-nyomdában mint mélynyomtató dolgozik. Sokat foglalkozik a rézmetszés csoportjába tartozó művészi technikákkal is. Szakdolgozatai a Gépmesterben, Nyomdász-Évkönyvben és Grafikai Szemlében jelentek meg. Lexikonunknak is munkatársa.

Novakovics István: A 19. század elején román-illír nyomdaintézete volt Budán és Bécsben. 1805-ben a nyomdák fölszerelését az egyetemi nyomda részére megvették.

Novitzky N. László: szül. Budapesten 1862-ben, megh. 1929-ben. Eredetileg tudományos pályára készült. 1879-ben Esztergomban lett nyomdásztanuló. Beutazta egész Magyarországot és sokat járt külföldön. 1892-ben a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Egyesületének tisztviselője lett. Irodalmi tevékenységét az Esztergom és Vidékénél és a Komáromi Lapok-nál kezdte. Sok névtelen dolgozata jelent meg a Typographiában, amelynek segédszerkesztője is volt. Munkatársa volt a Nyomdászok Közlönyének és a Magyar Nyomdászok Évkönyvének. Évek során át szerkesztette a Nyomdász-Évkönyv és Uti Kalauzt. Önálló munkái: Der Satz des Ungarischen (1894); A tulajdon fejlődése (Lafargue után, 1896); Gutenberg-Album (1900). Legjelentősebb az «Egyesült Erővel» című nyomdásztörténelmi munkája, mely a nyomdászat őstörténelmét és a nyomdai munkásság gazdasági harcainak és szervezkedésének a történelmét öleli fel. *bl*

Növényi ornamentum: olyan dísz, amelynek elemeit a növényvilágból merítették.

Növényi sejtanyag a. m. cellulóze (l. o.).

Növés: l. Betűk növése.

n-számítás: a nyomdaiparban szokásos számolási és kalkulációs alap. Tábláját l. a túlsó hasábon.

Numeister Johannes: vándor könyvnyomtató, Gutenberg tanítványa; ő magát Clericus Moguntinusnak, mainzi kispapnak nevezte. 1470-ben az olasz Foligno városában dolgozott. Neve gyakran föl-fölbukkanik a francia területeken is.

Numerus clausus: a nyomdák számát illetően gyakran előfordult a világtörténelemben. Először I. Ferenc francia király élt vele 1522-ben, a párizsi nyomdák számát – vagy ötvenről – huszonegyre szállítva le. Rendelkezésének megokolása az volt, hogy a numerus clausus következtében a tipográfusmesterek jól megélhetnek, s «nem kell majd olcsón és rosszul dolgozniok», esetleg még tilalmas könyvek nyomtatására is vetemedniök.

Nyerges Ádám (Kapronczai): kiváló erdélyi könyvnyomtató, született 1744-ben, megh. 1786-ban. Nagyenyeden volt deák, majd 1769-ben nyomdászinas lett Kolozsvárt. Az 1772. év tavaszán némi ösztöndíjjal Bécsbe ment, ahol Kurtzböck mellett segédeskedett. Majd 1777-től kezdve Kolozsvárt volt rézmetsző, míg végre 1780-ban meghívták a kollégiumi nyomda főfaktorának. 1785-ben Marosvásárhelyt alapított nyomdát. Vele kihalt ama kolozsvári könyvnyomtatók sora, akik jeles betűmetszők és öntők is voltak egyúttal.

Ha a sor szélessége ciceróban	akkor tartalmaz soronként n-et tértől nélkül						
	nonpareille	kolonel	petit	borgisz	garmond	ciceró	mittel
5	20	18	15	14	12	10	9
6	24	21	18	16	15	12	11
7	28	24	21	19	17	14	12
8	32	28	24	22	20	16	14
9	36	31	27	24	22	18	16
10	40	35	30	27	24	20	18
11	44	38	33	30	27	22	19
12	48	43	36	32	29	24	21
13	52	45	39	35	32	26	23
14	56	48	42	38	34	28	24
15	60	52	45	40	36	30	26
16	64	55	48	43	39	32	28
17	68	59	51	46	41	34	29
18	72	62	54	48	44	36	31
19	76	66	57	51	46	38	33
20	80	69	60	54	48	40	34
21	84	72	63	56	51	42	36
22	88	76	66	59	53	44	38
23	92	79	69	62	56	46	40
24	96	83	72	64	58	48	42

25	100	86	75	67	60	50	43
26	104	90	78	70	63	52	45
27	108	93	81	72	65	54	47
28	112	96	84	75	68	56	48
29	116	100	87	78	70	58	50
30	120	103	90	80	72	60	52
31	124	107	93	83	75	62	54
32	128	110	96	86	78	64	55
33	132	114	99	88	80	66	57
34	136	117	102	91	82	68	59
35	140	120	105	94	84	70	60
36	144	124	108	96	87	72	62
37	148	127	111	99	89	74	64
38	152	131	114	102	92	76	66
39	156	134	117	104	94	78	67
40	160	138	120	107	96	80	69

Alapszámítás: Petit, borgisz, garmond 134 fillérrel; kolonel és ciceró 142 fillérrel; nonpareille, mittlel 156 fillérrel. Német nyelv (antikva) 3%-kal, más idegennyelvű szedés 8½%-kal magasabban számíttatik. Térző 8 ciceróig 1, 20-ig 2, azon túl minden megkezdett 10 ciceró 1 *n*-et számít.

Nyersformátum: Mivel a 126.014/1930. KM. számú kereskedelemügyi miniszteri rendelet 2. § második bekezdése értelmében a megállapított szabványméretek a kész termékekre vonatkoznak, szükséges, hogy a feldolgozás szempontjából a gyári papírformátumok valamivel nagyobbak legyenek. Ezeket az eredeti gyári formátumokat ellentétben a készformátummal (l. o.) nyersformátumnak nevezzük. Ahol ezt különleges műszaki szempontok nem írják elő, elegendő kb. 5%-nyi többlet. Így például a pontosan egy fél négyzetméternyi területű A1 készformátum 594 × 841 mm méretének a 610 × 860 mm nyersformátum felel meg. Levelezőlapkartónnál azonban, amelynél a nyomásfelület nagyobb kihasználása miatt az ívfogóknak több hely kell és az eldarabolásnál is nagyobb kilengés fordulhat elő, 620 × 860 mm szokásos. A nyersformátum természetesen nincsen szabályozva. (Lásd még: Papíros-szabványosítás.)

Nyilas-Kolb Jenő: l. Kolb Jenő.

Nyilttér: gyűjtőneve az újság szövegrészében elhelyezett hirdetéseknek. A nyilttér elnevezés a hirdetés kezdeti idejéből maradt ránk, amikor még különböző törvények korlátozták a hirdetések közlését. Eredetileg magántermészetű közlemények közlését szolgálta, s ezért még ma is minden ilyen rovatban olvasható, hogy «e rovatban közöltekért a kiadóhivatal nem vállal felelősséget». Ma már nincs jelentősége. *ga*

Nyírfa-könyvek: e fának fehér kérgére írt följegyzések. Már a legrégibb időkben is megpróbálkoztak véle.

Nyirkosítás: (rotációs papirosé): l. Áztatás.

Nyirő János (makai): 1619–1621-ig volt a kolozsvári nagymultú Heltai-nyomdának az ügyvezetője.

Nyirő János (szebeni): Wagner Bálint halála, vagyis 1557 után a brassói Honter-nyomda tipográfusa. «Fons Vitae, az életnek kútfeje» címen magyar nyelvű munkát is nyomtatott. Ennek egyetlen csonka példányát most a londoni British Museum őrzi.

Nyirő Tibor: szül. 1901-ben Budapesten. Gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után kereskedelmi pályára lépett és csakhamar egy kereskedelmi vállalat ügyvezető igazgatója lett. A nyomdai szakmához csak 1927-ben került, amikor tulajdonába jutott a jelenlegi Székely Nyomda és Hirlapkiadó Vállalat, akkor Uránia-nyomda. A nyomda átvételét követően hozzáfogott a szakma elsajátításához és a tanonciskola elvégzése után továbbképezvén magát, megszerezte a nyomdavezetéshez szükséges technikai fölkészültséget. Szaktanulmányainak befejeztével érdeklődése a szakma közügyei felé fordult, ahol élénk munkálkodást fejt ki. Először a Paritásos Munkásközvetítő Bizottság, majd a Könyvnyomdai Árszabálytárgyaló Bizottságnak és Békéltető Bizottságnak lett a tagja. Szakmai közéleti tevékenységének újabb állomása a Nyomda- és Rokonipar szerkesztői tisztsége, melyet 1933 óta tölt be.

Nyolcadpetit: 1 pontos tipométeriai egység. Tágítókat (hibás szóképzéssel: tézöket) és léniákat készítenek ily vastagságra.

Nyolcadrét: a legszokásosabb könyvalak; olyan, amelynek egy íve 8 lapból, vagyis 16 oldalból áll. Másként oktávnak is nevezik. Az ívek nagysága szerint többféle nyolcadrétet különböztetünk meg; így van például: kis, közép, nagy és lexikon-oktáv.

Nyomás erőssége: 1. Stopcilinderes gépek.

Nyomda- és Rokonipar: A Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesületének kéthetenként megjelenő hivatalos lapja, mely a sokszorosító iparok gazdaságpolitikai kérdésein kívül az általa képviselt szakmák fejlesztésével is foglalkozik. A lapot 1920-ban a főnökegyesületi tagok anyagi és erkölcsi támogatásával Székely Artúr indította meg, aki 1933-ig felelős szerkesztője volt. Azóta Nyirő Tibor vette át a szerkesztést, aki a lap kiadását is magára vállalta.

Nyomdai Művészet Barátai: Alakult 1936. év elején. Tagjai a tisztult tipográfia és a nyomtatás fejlesztését tűzték ki célul.

Nyomdai bizalmiférfiak rendszere: az a közvetett képviseleti rendszer, melyben az érdekeltek ügyeik intézését bizalmiférfiakra bízzák. A nyomdai munkásság szakszervezetének alkotmányos élete ezen a rendszeren épül fel. A kollektív szerződéssel és a szakszervezettel kapcsolatos minden ügy a bizalmiférfiak közreműködésével nyer elintézés. A bizalmiférfiak ténykedése nemcsak az egyes munkás, hanem az összesség ügyére is kiterjed. A Főnökegyesülettel kötött kollektív szerződés is a bizalmiférfiak (főbizalmi testület) szankciója alá tartozik. A bizalmiférfi képviseli személyzetét a munkaadó, a paritásos békéltető bizottság és a szakszervezet előtt. A bizalmiférfi-intézmény, a bizalmiférfi hatáskörének a pontos megjelölésével, a kollektív szerződésbe is be van iktatva. A kollektív szerződés kötelezően írja elő a bizalmiférfi megválasztását. – A nyomdai üzemekben munkaadó és személyzete között felmerülő ellentétek kiegyenlítése ügyében a munkaadó vagy megbízottja nem közvetlenül a személyzettel tárgyal – lévén ez sokszor a személyzet nagy létszámánál fogva is lehetetlen, de sok esetben a termelő munkát is megakasztaná –, hanem a személyzet megbízottaival, a bizalmiférfiakkal, akiket a személyzet a maga köréből választ. A bizalmiférfi-rendszer majdnem olyan régi keletű, mint a nyomdai munkásság szervezkedése. De amíg nem jött létre a kollektív szerződés, addig ezt a rendszert – szükséges volta ellenére – a munkaadók túrt állapotnak és minden baj kútforrásának tekintették. Noha a bizalmiférfiú közreműködésével sok esetben megbecsülhetetlen szolgálatokat tett az üzemeknek azzal, hogy az ellentéteket áthidalta és ezzel a munka zavartalan menetét előmozdította, a legtöbb munkaadó szemében ellenszenves volt és a legelső kínálkozó alkalmat arra használta fel, hogy a bizalmiférfitől megszabaduljon. Csak a

kollektív szerződés létrejöttével nyert elismerést a bizalmiférfit, aki egyik tényezője és őre a kollektív szerződés rendjének, akinek kötelessége, hogy az üzemben felmerülő ellentéteket a munkaadóval való tárgyalás útján elintézzze. A bizalmiférfit önrendelkezési joggal nem bír és ha a fölmerült ügyet az üzemben a munkaadóval való tárgyalás útján nem sikerül elintéznie, kötelessége azt döntés céljából a paritásos békéltető bizottság elé vinni.

A bizalmiférfit, aki a Főnökegyesület és a szakszervezet között létrejött kollektív szerződés betartása fölött őrködik, szerepkörében nem lehet egyoldalú és elfogult és ennek folytán nemcsak az a kötelessége, hogy szükség esetén a munkaadót a kollektív szerződésből folyó kötelezettségének tiszteletben tartására figyelmeztesse, hanem adott esetben a munkásokat is ugyanúgy figyelmeztetnie kell a kollektív szerződésben vállalt kötelezettségeik teljesítésére. A kollektív szerződés egyik fontos tétele a termelés folytonosságának a biztosítása. Ezért a bizalmiférfitnek arra kell ügyelnie, hogy a termelésben zavar ne álljon elő. Ha a termelés zavartalan menete valamely üzemben veszélyeztetve van és a bizalmiférfit azt a saját hatáskörében nem tudja elintézni, tartozik erről haladéktalanul a szakszervezet vezetőségét értesíteni, hogy az a termelés zavartalan folytatásáról gondoskodhassék.

Az a bizalmiférfit áll hivatása magaslatán, aki eme tisztségéből folyó megbízatásának teljes komolysággal és lelkiismeretességgel felel meg. Az ilyen bizalmiférfit rendszerint mindkét érdekeltiség tiszteletét és megbecsülését vívja ki. Viszont az, aki bizalmi tisztségét hanyagul látja el és mulasztásokat követ el, az az illetékes fórum megrovásában részesül, súlyosabb esetekben, amikor ebből egyik vagy másik félre károk származnak, a békéltető bizottság az illető bizalmiférfit a tisztségétől záros határidőre megfoszthatja. Az elmúlt évtizedek folyamán erre csak elvétve került sor.

Viszont a bizalmiférfit védelméről is gondoskodik a kollektív szerződés. Ha a bizalmiférfitnek felmondanak és ő ebben megrendszabályozást lát fennforogni, úgy az ügy elbírálása a paritásos békéltető bizottságra tartozik. Ha bebizonyul, hogy a munkaadó a bizalmiférfitnek a kollektív szerződés védelme körül kifejtett szabályszerű ténykedése miatt mond fel, úgy a békéltető bizottság az illető munkaadót pénzbírsággal sújthatja, vagy a felmondást hatálytalaníthatja. vv

Nyomdai esztétikus: főleg a külföld nagyobb nyomdáiban találjuk meg egy-egy kitűnően képzett grafikus vagy mesterszedő személyében. A kényesebb vázlatokat készíti és a nyomda művészeti színvonalára ügyel; az ő művészi approbálása nélkül egy nyomtatvány sem hagyhatja el a sajtót.

Nyomdai Sportalakulatok Bizottsága: I. Sportalakulatok.

Nyomdajegy (szignet): I. Impresszum.

Nyomdász-akadémia: a tanonciskoláknál magasabb fokú tanintézet, ahol segédek, a nyomdafőnökök fiai stb. alaposabb szakismereteket szerezhhetnek. A lipcsei grafikai akadémia kivételével jobbra magánintézet és különösen a fotomechanikai eljárásokat tanítják. Bécsben akadémia-számba megy a «Graphische Lehr- und Versuchsanstalt».

Nyomdászati Archivum: a Könyvnyomdai Munkások Egyesülete által 1933 őszén tervbe vett olyan archivális és muzeális intézmény, amely összegyűjtené a nyomdászat közelmúltjára vonatkozó azokat az adatokat, amelyeknek közismertté tétele és a feledéstől való megóvása a nyomdászat külső és belső megbecsülése szempontjából kívánatos. Ez adatokból idővel – kellő anyag együttléte esetén – mintegy állandó kiállítást tartana fenn. A gyűjtőtevékenységnél számba jöhetnek: a nyomdászat szakmai és társadalmi mozgalmaira vonatkozó okmányok, levelezések és egyéb adatok; jubileumi emlékfüzetek; nyomdászörök történetét illető adatok; partecédulák, nyomdászok mulatságaira, fölolvadásokra stb. szóló meghívók gyűjteményei; mesterszedők munkáinak kollektói; a nyomdák képei, ábrái, monográfiái; nyom-

dászemberek díszes újévi gratulációi; szakkönyvbeli ritkaságok; nyomdai betűmintakönyvek; öntödei régi szerszámok stb., stb., szóval minden, ami a jövő generációk számára való megőrzésre méltó és alkalmas.

Nyomdászati Enciklopédia: Pusztai Ferenc ajándékozta meg ezzel a sokszorosító-technikusok világát 1900-ban. A mű segédszerkesztője Novák László volt. Hatszáz oldalra terjedt, vezérszavainak száma közel kétezer volt, s magyar-német-francia-angol mesterszótár is volt mellette függelékképpen, amely későbbben külön kötetként is megjelent. A mű ma már ritkaság.

Nyomdászati Tanműhely: 1909-ben Czákó Elemér vezetésével létesült az iparművészeti iskolában: szakoktatókat képezett a szakirányú inas-iskolák számára is. Két esztendő múlva «grafikai szakosztály» lett a tanműhelyből.

Nyomdászbetegség: gyakran így nevezték a tüdővést, még pedig azért, mert a hetvenes és nyolcvanas években az egészségtelen nyomdahelyiségek, az inaskizsákmányolás és a sok különórászás következtében a betűszedők 70–80 százaléka ebben pusztult el.

Nyomdászcímer: A nyilván megbízható okirati adatok alapján készült Birken-féle «Spiegel des Erzhauses Österreich» 1668-i kiadásában ez olvasható a könyvnyomtatókról: «III. Frigyes császár megengedte nekik köntösükön az arany viselését, a nemesekhez és tudósokhoz hasonlóan szabadoknak nyilvánította őket s címet adományozott nekik, mégpedig a szedőknek egy sast, a nyomtatóknak pedig griffmadarat festékező labdákkal a karmai között: mind a két címer nyíltsisakos». A két címet az idők folyamán egyesítették. A most is szélteben használatos nyomdászcímeren alul arany pajzsot látunk, rajta kiterjesztett szárnyú fekete sassal, jobb lába karmai között sorjázót, a bal lábával pedig tenákulumot tartva. A pajzs fölötti sisakdíszből féltetével kiemelkedik a griff madár, amely a mancsaival két festékező labdát nyomogat egymáshoz. A sas – mint említettük – fekete, a pajzs pedig arany színű, a sisakot meg a griffet ezüstözöttnek szokták venni, a köztük levő koronának a színe arany. A sisakból kiágazó dísz jobbfelől arannyal és feketével, balfelől pedig ezüstsinnel és élénk vörössel pettyezett. Hogy egy- vagy kétféjű-e a nyomdászcímer sasa: sokat vitatott kérdés. Az 1662. évi frankfurti vásár katalógusán egyfejtűt látunk. Épúgy a jenai nyomdászok 1657 körüli pecsétjein. A kétféjtűt később kezdték használni.

Nyomdászdalárdák Románia csatolt területein: 1. Aradi «Gutenberg» Dalkör. 2. Csernovici «Typographia» Dalkör. 3. Kolozsvári «Gutenberg» Dalkör és a Kolozsvári «Gutenberg» Zenekar. 4. Nagyszebeni «Typograph» Dalkör. 5. Nagyvárad «Gutenberg» Dalkör, melyet fennállásának 15. évében meg akartak szüntetni, mert tagja lett az Országos Magyar Dalosszövetségnek. 6. Temesvári «Typograph» Dalkör.

Nyomdász-Egyesület (Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete): A nyomdai munkásság korán felismerte a kölcsönös segítség nagy fontosságát s a mindennapi élet sorscsapásai ellen tömörülésben, egyesületek alakításával keresett védelmet. A budai nyomdászok már 1837-ben alakítottak betegsegélyező és temetkezési egyesületet, amelynek működése az Egyetemi Nyomdából indult ki, később a Trattner-Károlyi- s a Landerer és Heckenast-nyomdák is létesítettek segítőpénztárakat. Pesten 1848 júliusában alakult a «Pest-Ofner Viatikums-, Kranken- und Unterstützungs-Verein für Typographen» (Pest-budai nyomdász utas-, betegsegélyező és temetkezési egylet), melybe Buda és Pest összes nyomdásza – 236-an – beléptek tagul. Az átutazók 2 frtot, a betegek heti 4 frt 40 krajcár segélyt kaptak, temetési segély gyanánt 30 frtot kapott a család. Ezt az egyesületet 1853. március 1-én feloszlatta a hatóság. 1850 júliusában alakult a temesvári nyomdászegyesület, amely 1888-ban csatlakozott az országos egyesülethez s így Magyarország legrégebbi nyomdászegyesülete volt. Ez az egyesület már 1880-ban felvette alapszabályszerű célkitűzéseit közé a munkanélküliek, rokkantak, özvegyek és árvák segélyezését. A kolozsvári «Könyvnyomdászok Segélyező Egylete» 1861-ben alakult. Az 1861. évi kedvezőtlen kimenetelű pesti árszabálymozgalom

után vetődött föl a segélyző egyesület alapításának gondolata fővárosunkban is, amelyet különösen Kocsi Sándor művezető propagált lelkesen a főnökök körében. Az előkészítő tárgyalások eredményesen végződtek s 1862. május 29-én az egyesület megkezdte működését «Pest-budai vándor és beteg könyvnyomdászokat segélyző egyesület» címen; alapszabályai egyeznek az 1848-ban alakított egyesület alapszabályaival. A nyomdatulajdonosok személyzetük minden tagja után heti 10 krajcár járulékot, a tagok 2 forint beiratási díjat s heti 12 krajcár tagdíjat fizettek. Az egyesület alakulása idején Budapesten 14 nyomda volt 42 gyorsajtóval s e nyomdáknak 298 tipográfus dolgozott. Az egyesület első elnöke Emich Gusztáv volt, a «bizottmányoknak» fele-felelő részben főnökök és munkások voltak tagjai. Az illetékek beszédéről a művezetők voltak kötelesek gondoskodni. 1866-ban kezdte meg működését a «Pest-budai Könyvnyomdászok Önképző Egyesülete» is 94 taggal. Célkitűzései közé tartozott: népszerű tudományos és technikai felolvasások, valamint nyelvtani és egyéb tanfolyamok rendezése, könyvtár és olvasóköri létesítése. Az Önképző Egyesület működése, havi gyűlései és felolvasásai a haladás, a fejlődés, az együvértartozás és a kollegialitás érzetét nagy mértékben vitték előre. Egy 1865-i statisztika szerint ez időben Buda-Pesten 19 nyomdában 244 szedő, 21 nyomó, 32 gépmester, 9 nyomótanuló, 189 szedőtanuló volt alkalmazva. Az Önképző alapszabályaiból a helytartó kívánságára törölni kellett mindazon pontokat, amelyek a tagok anyagi érdekeinek védelmére vonatkoztak. Csak az 1. §-ban maradt – véletlenül – egy olyan mondat, amelyben a célok között «a tagok anyagi érdekeinek óvása» is szerepel. Az önképző 1869-ben indította meg a *Typographia* című szaklapot. 1876-ban az Önképzőt a Segélyző Egyesülethez csatolták s így működtek együttesen 1885-ig, amikor az országban fennállott összes nyomdász segélyzőegyesületek csatlakozására hívtak fel s a 19. század végéig valamennyien bele is olvadtak a budapesti «anyaegyesületbe», mely akkor már a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyző Egyesülete cím alatt működött. Joggal viseli az «anyaegyesület» elnevezést, hisz betegségben, munkanélküliség vagy rokkantság esetén szerető gondoskodással áll tagjai mellett, elhalálozás esetén pedig temetési segínyt nyújt, özvegyet, árvát gyámolít, sőt kulturális igényeiket is kielégíti. 1919-ig az Egyesületnek csupán szakmunkások lehettek tagjai, ekkor azonban a szakegyesülettel fuzionáltatván, azóta a munkásnők és segédmunkások is tagjai. Taglétszáma 1934 végén: 4559 szakmunkás, 1866 munkásnő, 497 segédmunkás, összesen 6922. Rokkantjainak száma: 549. Az Egyesületnek 1918-ig csak munkaadó elnökei voltak. Jelenleg (1936) elnöke: Schmidt Béla, alelnökei Lévai Sándor és Hörnyéky Kálmán, titkára pedig Halász Alfréd. *ha*

Nyomdász-Évkönyv és Uti Kalauz: 1899-ben adta ki először a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete. Négy első évfolyamát még Novitzky N. László, az 1913–1919-ig terjedő évfolyamokat Lerner Dezső szerkesztette. Ezután egy háromszetendős szünet következett. 1923-ban jelent meg az 1920–1923. évfolyammal jelzett kiadás ismét Novitzky N. László szerkesztésében, aki 1929-ben bekövetkezett haláláig kitűnően végezte a tevékenységet. Az 1930-as évfolyamot már újból Lerner Dezső szerkesztette, állandóan fejlesztve az Évkönyvet, amelynek még 1931–1934-ig terjedő évfolyamait ő jegyezte. Halála után – 1934-ben – Halász Alfréd kapott megbízatást, aki eddig az 1935. és 1936. évfolyamot szerkesztette. A Szakegyesületnek az 1919. évben történt megszüntetése óta a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyző Egyesülete – jelenleg a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete – adja ki az Évkönyvet. *ha*

Nyomdászai céhek: a szó szoros értelmében nem voltak, mert hiszen egy-egy város kicsinyszámú könyvnyomtatója nemigen lehetett elég ahhoz, hogy önálló – a 15–16. században mintegy harci formációjú – céhet létesítsen. Elegen voltak azonban ahhoz, hogy egyéb, szabaddabb formájú egyesülésekbe állhassanak össze. Nagyobb nyomdászai empóriumokban a főnökök és segédek közösen is alkottak kollegiális egyesületeket, egyrészt bizonyos szaktársias

jótevénytudásnak kifejtése okáért, másrészt pedig a közös érdekeiknek védelmére. De közösen szabályozták például az inastartást és a kontárok ellen való védelem kérdését.

Nyomdászai társaskörök: I. Társaskörök.

Nyomdászmesteri eskü: a 15–18. században Európaszerte kötelező volt mindenütt, ahol a könyvnyomtatóknak valami ipartársulatféle szervezetük volt. Az ily eskünek lényegében az volt a tartalma, hogy az újdonsült tipográfusmester a cenzúrát illető törvényes rendelkezéseknek eleget tesz, gyalázkodó iratokat nem nyomtat, s mindenkor a könyvnyomtatói tisztességnek megfelelően is fog élni.

Nyomdászok Közlönye: szak- és társadalmi lap, megjelent 1883. június 1-étől 1885. július 1-ig minden hó 1-én és 16-án. 1884. július 1-éig Pusztai Ferenc, azontúl pedig Ács Mihály szerkesztette. Kiadta Katits Antal. Nyomtatta a Franklin-Társulat nyomdája. Célja volt: magyar szakirodalommal magyar nyomdászati ipart teremteni. A lap megalapítására a nyomdász-egyesület lapjának, a «Typographia»-nak megmagyarosításáért folyt küzdelmek adtak okot.

Nyomdászok Testedző Egyesülete: I. Sportalakulatok.

Nyomdászrezolúciók: I. Kiközösítés.

Nyomdász-Szanatórium: I. Üdülő-Egyesület.

Nyomdásztanulók iskolája: I. Sokszorosítóipari tanonciskola.

Nyomdásztitkárság: Eszméjét az 1889. évi párizsi I. nemzetközi nyomdász-kongresszuson vetették föl először és az 1892-i berni II. kongresszus már ki is dolgozta az alapszabályokat. 1893-ban alakult meg. Célja a nemzetközi szolidaritás ápolása és ezzel kapcsolatban a nyomdai munkásság minél hathatósabb védelme. A titkárság a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség kötelékébe tartozik. A könyvnyomdászok és litográfusok nemzetközi titkárságával, valamint a könyvkötők nemzetközi titkárságával a legszorosabb kapcsolatban van. Első állandó titkára Siebenmann Friedrich (I. o.) volt, jelenlegi (1936) titkár: Grundbacher Hans, aki többször járt Budapesten is.

Nyomdászturisztika: I. Sportalakulatok.

Nyomdász-Üdülő: I. Budapesti Hírlapszedők Köre.

Nyomóalap: a nyomtatógép – rendszerint gyorsajtó – ama része, amelyen a nyomtatásra kerülő forma, szedés stb. nyer elhelyezést és kellő módon fix rögzítést. A nyomóalap, néhány kivételtől eltekintve, vízszintes síkban végez ide-oda való mozgást, amely mozgást a meghajtó rendszertől függően vagy forgattyú és vonórúd, bolygókerékmeghajtás, a kéttúrás gépek kulisszás meghajtása, illetve más kombinált meghajtás útján kapja. A nyomóalap abszolút masszív kiképzése és vezetése képezi a gyorsajtó pontos működésének alapját. A nyomóalap a normális megálló hengerű gyorsajtóknál fogasléc és fogaskerék útján közvetlenül hajtja a nyomóhengert; kéttúrás gépnél pedig a nyomóhenger meghajtása közvetett. A nyomóhenger mozgási sebessége forgattyús hajtásnál állandóan változó, kéttúrás gépnél megközelítően állandó és csak a holtpontokon változó. A forma rögzítése a nyomóalapon a zárókeretek és kizáró szerkezetek segítségével történik. //

Nyomóhenger: a nyomtatógépnek az a része, amelyen a papíros nyomtatása történik. Ívről nyomtató gépeknél ez a henger ívfogó, esetleg ívkidobó szerkezettel, valamint a borítást feszítő szerkezettel van felszerelve. Körforgó gépeknél az ívfogó szerkezetek nincsenek meg. A nyomóhenger működése a különböző típusú nyomtatógépeknél teljesen eltérő lehet. A megálló hengerű, normális gyorsajtónál egy nyomtatási tartam – vagyis a nyomóalaphoz egyszeri ide-oda való mozgása – alatt a nyomóhenger a következő munkát végzi el: A nyomóhenger álló helyzetében a nyitott ívfogóknál rakjuk be a nyomtatandó ívet. A nyomóalap

nyomtatásra való haladásával az ívfogó becsukódik, a nyomóhenger megindul, az ívet nyomásra viszi, majd továbbforogva az ívfogó kinyílik és a nyomtatott ív a szalagok segítségével a kivezető dobon át a kirakó szerkezetre jut, a nyomóhenger pedig – mihelyt az ívfogó kiindulási pontját, a berakódeszka alsó szélén túli helyzetét elérte – megáll. E ponton éri el a nyomóalap a másik holtpontját és menetirányt változtatva, visszafordul. E visszaút alatt a nyomóhenger áll és ekkor történik a következő ív berakása. Mindezen munkálatok azonban egy sereg mechanizmus pontos működésével függenek össze. Így a nyomóhenger indítását és megállítását a meghajtás főkörhagyói végzik a fölfogó villaszerkezet segítségével. Az ívfogó szerkezetet az ívfogókörhagyó szabályozza. A nyomóhenger meghajtása a nyomóalapról történik fogasrúd és koszorú útján. Ismerünk a fent leírt megálló hengerű gyorsajtókon kívül többek között lengőmozgású egy- és kéttúrás, valamint kombinált meghajtású gyorsajtókat is. //

Nyomozó tű: a betűöntőnek az az eszköze, amellyel a betűkép mélységét méri. A tűt a matrica mélyedéseibe ereszti, s ekkor a tűvel járó nyelvecske megmutatja, hogy megvan-e a betűkép kellő mélysége.

Nyomtatás: egyik fő-fő része a sokszorosításnak. A nyomtatást végző gépet elő kell készítenünk a forma befogadására. A nyomóhenger új borítást kap. Az illesztékeket és ívfogókat a papiros nagyságához mérten beállítjuk. A festéktartó vályúban lévő koloncok ugyancsak a forma terjedelméhez állítandók be. Csak amikor a gép így kellően elő van készítve, akkor emeljük be a zárt formát. A zárókeret kapitális részében lévő csapok beilleszkednek a nyomóalapon lévő hézagokba; ez biztosítja a forma állását, hogy az se jobbra, se balra ne mozdulhasson el. A negyedik, szabadon lévő oldalon, tehát a lábnál, szorítócsavarokkal ellátott erős csapok lesznek behelyezve, úgyhogy a forma most már mind a négy oldalról a gépbe van rögzítve. A formát a zárókereten belül kissé meglazítjuk és a leverőfával végigkopogtatjuk, aztán ismét bezárjuk. Most aztán levonat készül a soregyen beállításához és csak ennek elvégzése után kezdődhetik az egyengetés. Az egyengetést és nyomtatást megelőző munkálatok sem mindig egyformák. Annyiféleképpen változnak, ahány változata van a készülő munkáknak. Más az előkészítése a kompressz és más a stereotíplemezes formának, vagy az illusztrált formának. Nagy a különbség a formák térfogatában is. Ha mindezek a nagy körültekintést és szakértelmet, jó begyakorlottságot igénylő munkák befejeződtek, kezdődhetik a nyomtatás. A nyomtatás maga látszólag egyforma, de csak látszólag. Mert ha a dolgok mélyére tekintünk, úgy itt is sok változatot vehetünk észre a munkák menetében. Az úgynevezett kommerc-munkák az előkészületek fokozatain szintén átesnek, de természetesen gyorsabb iramot enged a kezelésük. Más a helyzet, ha minőségesebb munkákról van szó. Az ilyen munkák az előkészítés összes részletein is megkívánják a legmesszebbmenő gondosságot és körültekintést. Ugyanez áll a nyomtatás megindulása után is mindaddig, míg az illető nyomtatvány nyomtatása be nem fejeződött. Hiszen már a papiros minősége is megkívánja az óvatos kezelést. Ha festéklerakódás vagy maszatképződés mutatkozik: a formát és a festékező hengereket azonnal meg kell mosni. Ügyelni kell arra is, hogy az egymásra kerülő nyomtatott ívek tiszta oldala ne legyen maszatos az alattuk levő ívek friss festékrétegétől. Ha ez a baj előre látható: a nyomtatást már ú. n. belövással kezdjük meg. Belövésen értjük ugyanolyan nagyságú silányabb papirosívek behúzását. Bármilyen nyomtatvány legyen az, amely nyomtatás alatt van, a munkát végző egyéneknek folyton rajta kell hogy legyen a szemük, mert a munka csak így lehet tökéletes. Ügyelni kell a festékadagolásra is, mert a kevés festékkel, tehát haloványan nyomtatott nyomtatvány igen csúnya valami, sőt lehet annyira rossz, hogy el kell dobni. Viszont a sok festékkel nyomtatott nyomtatvány sem szép, mert a túlbőven adagolt festék valósággal eltorzítja a betűt, rajzot és képet. A nyomtatást végző gépmesternek általában jó és helyes színérzékeléssel kell rendelkeznie, de nemcsak a tarka színekkel készülő munkákat illetően, hanem már a legegyszerűbb fekete festékkel nyomtatott munkáknál is. rs

Nyomtató automaták: kisebb formátumú nyomtatványok előállítására valók. A háború utáni időkg a tégelyes sajtók voltak azok, amelyek e szükségletet kielégítették. A mindinkább növekvő igények és különösen a tömegesen rendelt nyomtatványok szükségessé tették oly gépek konstruálását, amelyek az ívek be- és kirakását is maguk végzik. Így születtek meg a tégelyes automaták, melyeket ma már meglehetősen tekintélyes számban gyártanak a legkülönbözőbb elvi elgondolások alapján. Hogy csak néhányat említsünk: épít ilyeneket a lipcse-drezdai gyár, a heidelbergi gyorssajtógyár stb. Ezekről lényeges eltérést mutatnak az úgynevezett vertikális gyorssajtók, amelyeket teljesen a gyorssajtó alapelve szerint szerkesztettek meg, oly módon, hogy a nyomtatóformát a gyorssajtóhoz hasonlóan a nyomtatóalapra helyezik, amely azonban nem vízszintes, hanem függőleges mozgású. A nyomóhengert itt éppen úgy megtaláljuk, mint a normális gyorssajtónál. A gép hengeres festékeztetésű és teljesítménye megközelíti a 3000 nyomást óránként. E teljesítménynek fölfelé határt szab a forma nagysága, miután túlnagy formátum esetében a nyomtatóalap meg nehézségekbe ütközik. Az e téren közismertté vált Miehle Vertikal és Elka Vertikal nyugodt járásuknál és masszív építésüknel fogva a legnehezebb formákat is jól elbírkák. //

Nyomtató-fölület: 1. nyomtatósajtóknál az a tér, amely a formának a papirosra való lenyomtatásakor kihasználható, vagyis amely az ívfogó és ívkivezető (szalagrendszerű) és formázó berendezésre szükséges terület levonása után a nyomtatóalaphól fönnmarad. – 2. Sík- és mélynyomtatásnál a lemez vagy kő fölülete.

Nyomtató gépek: ezek modernebb fajtáinak genézise a 19. század elejéig követhető. König Frigyes első próbálkozásai között ott láthatjuk az egyszerű gyorssajtónak, dupla gépnek, komplett és kétfordulatú gyorssajtóknak képeit. Ezeket követték az újságnyomtatás gyorsítására irányuló kísérletek: a Hoe-féle mammut-sajtó, Marinoni rengeteg reakciós gépe, Walter és Auer érdekes próbálkozásai, majd pedig az első valódi rotációs is: a Bullock- meg a Hoe-félék. A tégelyes gyorssajtók első megjelenési formáival a hatvanas években találkozunk. A tipográfiai sajtók dolgában ekkor már megvolt az az alap, amelyen a sajtóépítési technika – s vele együtt a tipográfiai nyomtató művészet is – biztos tempóban fejlődhetett tovább. A litográfiai gyorssajtót is föltalálták már akkor, s egyéb speciális sajtók megszerkesztése dolgában is igen élénk verseny keletkezett a mindjobban szaporodó nyomdagépgyárak között. A század vége felé ötvennél több nyomdagépgyár versengett egymással Európában. Amerikában is volt vagy harminc. Minálunk a századközépi Vankóék után Vidacs, majd Röck István, a 80-as évektől kezdve pedig Wörner J. és társa foglalkozott nyomdagépek gyártásával. Ennek a gyárnak szerepét később a Láng-féle gyár vette át. A gyárak sokasága a sajtók szerkezete dolgában való változtatások sokaságát is jelentette. Az új sokszorosító technikák pedig alig hogy megszülettek: már ott volt bölcsőjük mellett a praktikussá tételükhöz szükséges és ügyesen megszerkesztett gyorssajtó avagy rotációs gép is. Több esetben az eljárásnak szinte az embriójához, vagy csupán az ideájához csináltak a gépgyárak drága és komplikált gyorssajtókat meg rotációs gépeket. Így volt ez például a fénynyomtatásnál, a gyorssajtóval meg a rotációssal való mélynyomtatásnál, a cinklemezről való litográfiai sokszorosításnál, az offset-munkánál, bádognyomtatásnál meg az algráfiánál is. (L. mindezeket külön-külön.)

Nyomtató-papiros: amit közönségesen így nevezünk, az a nyomtatási célra szolgáló papirosok között minőségileg a legsilányabb. Facsiszolatból készül annyi cellulóz hozzáadásával, amennyi az anyag összetartásához szükséges. A minőség feljavítására még papiros-hulladékot is tesznek bele. Kétféle földolgozásban használják a közönséges nyomtatópapirost: simítatlanul, vagyis «gépsimaságú» állapotban és simítva. Gépsimaságú papirosnak nevezzük, ha a papirost nem simítják külön, hanem úgy kerül a forgalomba, ahogy a papirosgyártó gépből kikerül. Az ilyen nyomtatópapiros a papirosgyártás tömegáruja. Olcsóságánál fogva igen elterjedt. Vannak gyárak, amelyek majdnem kizárólag csak ilyen papirost gyártanak. A

nyomtató-papirosok színe és minősége gyárak szerint változó a gyártáskor használt fa, a víz, valamint a keverés aránya szerint. Ezek szerint a legkülönbézetesebb színárnyalatban kerülnek forgalomba. Így van piszkos szürke, sárgásfehér, zöldesfehér, kékesfehér színű nyomtató-papiros. Ha a simítatlan nyomtató-papirosban kevés a cellulóz és az enyv, akkor a papiros nyomtatás közben porzik, különösen ha a papiros nagyon kiszáradt. Ez esetben még egy másik kellemetlen tulajdonsága is szokott jelentkezni: a delejesség, amikor ugyanis a papiros-ívek egymáshoz tapadnak, ami viszont az ívek berakását a nyomtatógépekbe nehezíti meg. – A simított nyomtató-papiros anyaga teljesen azonos a simítatlanéval. Teljesen simított a felülete és azért már egy fokkal jobb minőségű munkát is lehet készíteni rajta. A nyomtató-papirosokhoz számíthatjuk a könyvek nyomtatására szolgáló regénynyomtató-papirost is. Ezt már a legkülönbézetesebb minőségben készítik. Elnevezése is eszerint változik, így van: glória-regénynyomtató, amely minőségileg a közönséges nyomtató-papirosokhoz áll közel; félfamentes és famentes regénynyomtató, amelyek minőségileg azonosak az ugyanolyan elnevezésű író-papirosokéval. A különbség csak annyi, hogy a regénynyomtató rendszeren gépsima állapotban kerül forgalomba és az enyvezése sem olyan jó, mint az írópapirosoké. A közönséges nyomtató-papiros nemcsak ívben, hanem hengerelve is kerül forgalomba. Ez az úgynevezett: rotációs vagy végnélküli papiros, amelyet főleg újságok készítésére használnak. *ff*

Nyomtatványok nyilvántartása: I. Sajtótörvény.

Nyomtatványok szaga: A papirosraktárak levegőjét a megfigyelő határozottan savanykás szagúnak találja, aminek talán a gyártásnál a papirosban visszamaradt fehérítő anyag (pl. klór) lehet az okozója. A papiros emez általános értelemben vett szagán kívül friss nyomatoknak is szokott lenni bizonyos kellemetlen szaguk, aminek oka még nincs kellően földerítve. A nyomtatvány körül számbavehető tényezők közül a papirosnak alig van szaga; a festéknek valamelyes, a kenőének szintén, de már erősebb, ámbár távolról sem kellemetlen; a közönségesen szikkatívnak nevezett szárító firnisz egymagában még nem bűzlik; az esetleges pótló anyagoknak, az úgynevezett festékpuhítóknak szintén van szaguk, de ez sem hasonlít a kész nyomtatványokéhoz. Nyilvánvaló tehát, hogy mindezeket az anyagokat egyenként aligha lehetne felelőssé tenni a kész nyomat bűzéért. S az is nyilvánvaló ezek után, hogy ennek a nyomtatás után bizonyos időre föllépő rossz szagnak csak valami rejtett kémiai processzus, amolyan oxidáció-féle lehet az okozója, amely azonban csak egyes esetekben, bizonyos fajta kencéknek bizonyos papirosfajtaival való találkozásakor jelentkezik. Bizonyítja ezt az is, hogy közvetlen a nyomtatás után még nincsen vagy legalább alig van szaga a nyomtatványnak. Fél óra, egy óra után lép föl, fokozatosan erősödik egynehány óráig, sőt egynehány napig is, s aztán lassankint veszíteni kezd az erejéből. Teljes eltűnése a festék legteljesebb beszáradásával függ össze.

Nyomtatványok szállítása: A kereskedelmi stb. nyomtatványnak elkészülte után okvetlenül szükséges néhány órán át száradnia, különösen ha vágni is kell azt. Semmiesetre se vágjuk megszáradása előtt, mert különben a vágókés nyomása következtében a nyomat legtöbbször átfestődik egymásra. Az e fajta nyomtatványokat rendszeren 250-enként, de legföljebb 500 darabonként csomagoljuk, s 50–50 darab közé színes papiros-szalagot teszünk. A szállítás ellenőrzése okáért szállító- és vétlevéllel küldjük meg a megrendelőnek a nyomtatványokat, azokon tüzetesen felsorolva: melyik nyomtatványból mennyit szállítunk. A szállítólevél a megrendelőnél marad, hogy tudja: mit kapott a nyomdásztól, míg a rendelő által aláírt vétlevelet a számlához mellékeljük, igazolandó a kifogástalan átvételt.

Nyugati gót írás: a középkorban a mai Spanyolország területén divatozott cikornyás írás; a régi római kurzívából keletkezett.

O

Objektív: a fotografálásban a kamara elején lévő egyszerű vagy összetett lencse, amelyen át a kép a fényérző fotografuslemezre vetődik. Ujabban az objektív rendszeren több igen finoman köszörült flint- és crown-üvegből álló lencsének az összetételéből áll. Daguerre annakidején egyetlen lencsével készítette a maga képeit, de a szimpla lencse használata csak a tájképek fölvételekor elégítheti ki az embert. Arckép fotografálásához okvetlenül több lencséből összeállított objektívet kell vennünk. A jó objektívnek minden részében egyformán éles képet kell adnia, vagy legalább is az élességnek a kép közepén meg a szélein nem szabad szembe-tűnően különböznie. Nem szabad az objektívnek elrajzolnia; vagyis az egyenes vonalat egyenes vonalnak kell visszaadnia, akár a közepén, akár a szélén legyen is az a képnek. Fontos követelménye még a jó objektívnek, hogy a képet mélyen rajzolja, vagyis hogy a készüléktől távolabb álló részletek époly élesen adódjanak vissza, mint a közelebb levők; különösen pedig az utóbb említett részletek ne nagyítódjanak túlságosan. Az objektív fényerőssége lehetőleg nagy legyen. Mindezeknek a követelményeknek nem könnyű dolog megfelelni, s ez a magyarázata annak, hogy a jobb fajta objektívek olyan drágák. Az objektívek tökéletesítése majdnem egyidős a tulajdonképpeni fotográfiával. Petzval az első arckép-lencsét 1840-ben készítette, s számításait Voigtländerrel közölve, mihamar napvilágot láttak ennek ortoszkópikus, azaz helyesen rajzoló objektívjei is. Petzval rendszere még ma is a legnagyobb fényerősségű; később Steinheil, Dallmayer több kombinációt számítottak ki, melyekhez aztán a Zeiss-féle anasztigmát és Goerz-féle kettős anasztigmát mint legtökéletesebb lencseösszetételek járulnak. Ezek egyszersmind a legdrágább objektívek. Az olcsóbbaknak tulajdonságaikhoz képest periszkóp, aplanát, eüriszkóp, antiplanet stb. a nevük. A nagy fényerősségű újabb objektívek, valamint a képet fölvevő lemezek érzékenységeének fokozása lehetővé tették az úgynevezett pillanatnyi fölvételeket, amelyeknél a megvilágítás ideje egy ezredmásodpercnyi időre is redukálható. Magától értődik, hogy az ily végtelenül rövid időtartamú megvilágítás csak úgy lehetséges, hogy a készülékeket rendkívül finom és pontos úgynevezett pillanatzárakkal látják el, amelyeknek immár több kitűnő fajtájuk van.

Oblongum: az egyenlőtlen oldalú derékszögű parallelogrammának (magyarul: téglalap) igen gyakran használt latin elnevezése.

Obreal-nyomtatás: olyan a manul- és bresma-nyomtatáshoz hasonló «átvivő» nyomtató eljárás, melynél a nyomtatólemezt valamely már meglévő nyomtatványnak vagy rajznak fotográfiai átvitele útján állítják elő.

Ockenfusz Antal: betűöntő; 1831-ben a belgrádi fejedelmi nyomda öntőosztályának művezetője; 1838-ban Bécsben öntőfaktor; majd hazajöve, 1848–49-ben a viszontagságos sorsú Banknyomda betűöntő és stereotipáló osztályának művezetője. Megh. 1877-ben, 74 éves korában.

Ocskay-féle menetjegysajtó: kisdéd, speciális rotációs gép; 25:36 cm-nyi a nyomtatófelülete s percenként száz lapot is nyomtathat 25:12 cm nagyságban, négy színben, perforálva s folytatólagosan számozva. Minden ilyen lap tíz menetjegyből áll.

Ocsvay Ferenc: 1848-ban vette át Méhes Sámuel kolozsvári nyomdáját s a szabadságharc idején nagy tevékenységet fejtett ki. Ezért az osztrákok 1849-ben elkobozták a nyomdát. Ocsvay mint kúriai bíró és publicista halt meg 1887-ben, 68 éves korában.

Oderlitzky Antal: 1790-ben vette át Löwe Antal 1784-ben alapított pozsonyi nyomdáját. Azonban csak két esztendeig bírta e nyomdát. Utóda Schauff János lett.

Oeser-lapok (Oeser-fóliák): főleg a könyvkötészetben használják mindenféle színben, olyanformán, mint az aranyfüstöt; ilyenkor nincs is szükség előnyomatra. A könyvnyomtató is nyomtathat véle, főképpen tégelyes sajtón, de ha hidegen cselekszi ezt: gyöngé kencével (10% szikkativot hozzáadva) előnyomatot kell készítenie.

Offset (gumi-, átültetett vagy indirekt nyomtatás): a síknyomtatásnak az a mind nagyobb jelentőségre jutó módja, amikor a nyomtatólapon (ez esetben cinklemezen) levő kép nem közvetlenül nyomtatódik rá a papirosra, hanem a nyomtatólapról előbb egy gumikendőre kerül, s csak erről vivődik át a papirosra. (L. Rubel William.) Az ilyen offsetnyomtatás előnyei: a) egyengetésre nincs szükség; b) a nyomtatás már a rotációs rendszerénél fogva is erősen gyorsítható; c) a színnyomtatás hasonlíthatatlanul egyszerűbb és gyorsabb; d) különleges és drága műnyomtatópapirosra nincs hozzá szükség. Plakátok és hasonló nagyobb nyomtatványok sokszorosítására valóban ideális eljárás az offset. – Bonyodalmassá teszi az offset-eljárást az átnyomtatások sora. Az átnyomtatópapirosra való litográfiai átnyomatról amúgy nedvesen még egy átnyomatot kell készíteni egy másik átnyomtatópapirosra és csak azután használható az az offset céljára. Az átnyomtatás az úgynevezett kontra- avagy wendumsajtókon (l. o.) történik.

Az offset-nyomtatásban rejtőző gazdasági előnyök kiaknázása a technikusok egész sorát foglalkoztatja. Offset-gépen való nyomtatás lebeg például a fényszedőgépek (l. o.) meg a Typar-fajta írószedőgépek (l. o.) föltalálóinak szeme előtt. Offset-sajtón való sokszorosíthatás a célja egy sereg újabb készüléknek meg fotomechanikus munkamódozatnak is. Ezek egyrésze egyoldalas nyomtatványok újramásolására való, másokon kétoldalasakat is le lehet másolni, s vannak olyanok is, amelyek kisebbítenek avagy nagyobbítanak. Ilyenféle eljárások: a «Vidal-nyomtatás», «Van-Dyck-eljárás», Albert dr-nak több munkamódja, a «gisal-nyomtatás», a «leukográfia», «argirografía», az addírozó másolás, a bresma-nyomtatás, manulnyomtatás, az obral és a Brockhaus-féle helioplan.

Nehéz problémája az offset-eljárásnak az autotípiái három- és négyszínű nyomtatás. A többszörös átnyomtatás következtében az autotípiái pontjai a legszakoszerűbb kezelés mellett is megvastagodnak, megsérülnek és deformálódnak. Ennek elkerülésére egész sereg új eljárást találtak ki. Ilyen volt Tausz Sándor (l. o.) eljárása, majd a Gerstenlauer-Reisacher-féle, amelynél rendes könyvnyomdai autotípiákat készítettek s kövön való retus után következett az offsetlemezre való átnyomtatás. (Ennek az átnyomtatásnak direkt átmásolással való helyettesítésén most nagyban dolgoznak.) Ilyenek a Klimsch-féle kromofot, a Schupp-féle kromorekta, a Kirten-féle repetexofot elnevezésű eljárások, valamint Hausleiter és Meisenbach munkamódozatai. Sokat ígérő és máris igen szép eredményeket adó eljárás az is, amelyet Bayer Pál és Freund László «kolor-offset» néven honosítottak meg Magyarországon, s amelynek jellemzője, hogy közvetlenül a raszteres pozitívról másolnak az offsetgéplemezre. *bv*

Offset-festékek: Az offset-eljárásnál, mint ismeretes, a nyomtatás nem közvetlenül a lemeztől a papirosra történik, hanem a lemeztől a gumira és a gumiról a papirosra, vagyis a lemeznek egyszeri festékfelhordással mindkét elemet kell kielégítenie festékkel. Ez a lehetőség a festék összetételében rejlik. Az offset-festékek a kő- és könyvnyomdai festékektől eltérően sokkal színdúsabbak és tömörebbek, összetételük a zsírtalanított és különleges offsetkencékből, míg festékanyaguk a feketéknél a legfinomabb amerikai peerless-koromból, a színeseknél pedig koncentrált száraz pigmentfestékekből áll. Hogy tömörségük dacára az offset-festékek mégis puhák legyenek, gyártásuknál nagyobb mennyiségű gyenge kencét használnak, mert ennek nagyobb festékanyagfelvevő képessége mellett a festék mégis puha marad. Örlésükre különös gondot fordítanak. *sr*

Offset-sajtók: ezeknek két fő-fő típusuk van: a) egyes ívet nyomtató s természetesen önberakóval felszerelt, b) tekercselt papirossal dolgozó, tehát rotációs offset-sajtók. E kereteken belül vannak: 1. egyszerű, 2. komplett, 3. kétszínés és 4. több színt nyomtató offset-sajtók.

Offset-tégelyes sajtó: a tipográfiai tégelyesnek olyan újabb formája, amelynél a festék gumihenger közvetítésével jut el a papirosra. Az ilyen könyvnyomdai offsetnyomtatás azonban csak mechanikai, s nem kémiai is egyúttal.

Óhéber ábécé: A feníciai hangírástól jegyek legközelebbi leszármazottja; belőle alakultak a szamaritánus, majd az ógörög írás betűjegyei.

Olaj: 1. Kenőolaj.

Olajos kapcsoló: oly kapcsolószerkezet, amelynél az árammegszakítási pontok állandóan olajban állanak, hogy a megszakításnál az ívképződést megakadályozza. Különös fontossággal bír nagyfeszültségű váltakozó áramú berendezéseknél.

Olajos papiros: a szépnyomat elkészülte után a gyorsajtó nyomóhengerére erősítjük, hogy a hátsó nyomtatás alkalmával a még friss nyomás át ne nyomtatódjék, vagyis szakkifejezéssel élve: le ne húzódjék. Az olajos papiros nem egykönnyen veszi föl a festéket, s csak nagyobb példányszám nyomtatásakor szükséges egyszer-kétszer újjal kicserélni. Az olajos papirosra már a szépnyomat előkészítésekor számítanunk kell, nehogy ennek későbbi felhúzásakor megváltozzék a nyomtatási fölület aránya. A papirost magát már a szépnyomás előtt felragasztani nem tanácsos, mert ekkor vékony, szabad szemmel alig látható olajrétegecske kerül az ívek tiszta felére, s megnehezíti a hátsó nyomást. Legokosabb tehát az olajos papirost a szépnyomat végeztekor valami közönséges, de hasonló vastagságú papirossal helyettesíteni. Pergamenpapiros nyomtatásakor nem használható; ilyenkor inkább síkporos papirost veszünk. Az olajos papirost úgy készítik, hogy növényi olajjal vagy glicerinnel bepamacsolják a papirost.

Olandina: a 25:39 cm-es papiros-, illetőleg könyvnyagyság az olaszoknál.

Oldalgyalu: 1. Stereotípiá.

Oldalsó magazinok: 1. Split-magazinok.

Oldalszám: 1. Kolumna-cím.

Oldaltag (németül: Anlegesteg): a forma zárásakor azok a fából, ólomból vagy vasból való ürkitöltők, amelyek a formát minden oldalról körülfogják. – Freckay János mesterszava.

Old Style: a medievális betű neve az angol és amerikai könyvnyomtatóknál.

Oleográfia: a. m. olajnyomatok készítése. A kromolitográfiai eljárások körébe tartozik; olykor 60 körül is készül.

Olifant: a 12-es papirosnagyság (58:84 cm) régi elnevezése.

Ólmos festékek: 1. Festékkeverés.

Ólom (plumbum): a nyomdai betűfém fő-fő alkotó eleme, nagyobb mennyiségben Észak-Amerikában, Mexikóban, Ausztráliában és Spanyolországban található. A fémét ércéből, a galenitből (ólomfény) pörkölés és redukálás útján nyerik. A tisztítás, idegen anyagoktól való mentesítés, ezeknek a levegőn történő elégetése, az ülepedék szétválasztása által, továbbá úgy történik, hogy a megolvadt fém marónátron oldatán nyomják keresztül. Ebben az oldatban az idegen anyagok: arzén, ón, antimon stb. salak formájában válnak ki. Azonban a legnehezebb az ezüstöt az ólomtól szétválasztani. Ez úgy történik, hogy bizonyos mennyiségű cinket kevernek az ólomba. A horgany az ólommal nehezen keveredik, viszont az ezüst a cinkkel annál könnyebben és az leköti az ezüstöt. Az ezüstös cink vízgőz befúvatásával könnyen szétválasztható az ólomtól. A kereskedelemben különböző minőségű hutaólom kerül forgalomba, a mi iparunkban azonban csak a 99,9 százalékos jöhet számításba, amennyiben ez már

csaknem ment más fémektől. Az ólom tulajdonságát, illetőleg minőségét többé-kevésbé befolyásolják a még benne maradt fémek, nevezetesen: réz, antimon, arzén, cink, ezüst, bizmut és nikkel. A fentebb számokban kifejezett minőségben, e fémeknek csak nyomát találjuk. Fizikai tulajdonságai: fajsúlya 11,94, olvadáspontja 327 C-fok. *ta*

Ólomadogató készülék: lásd Monobar.

Ólomkönyvek: a régi görögök korában voltak használatban. A vékony lapokká hengerelt és kalapált ólomba vastúvel írtak.

Ólomléniák: l. Léniák.

Ólommatricák: a könyvnyomtatás kezdeti idejében nyilván ilyeneket használtak a betűk öntésekor. A matrica a hőség következtében könnyen deformálódott, s ez az oka, hogy őstipográfusaink nyomtatványain az egy és ugyanazon matricából öntött betűk képe különbözik egymástól. A 15. század vége felé azonban már állandósult az acélpatricák és vörösrézmatricák használata.

Ólommérgezés: betűszedőknél, betűöntőknél és ólommal foglalkozó más munkásoknál gyakori betegség; okozója az, hogy munka közben ólom jut a gyomorba és onnan a test egyéb szerveibe. A betegség kólikában, vizelési nehézségekben, görcsös merevedésekben stb. szokott jelentkezni. Üzemi balesetnek számít. Legbiztosabb védekezési mód ellene a kezeknek étkezés előtt való megmosása.

Ólommetszés: a tipográfiai nyomtatásra szánt alapnyomatok és díszítő darabok metszésére kiválóan alkalmas a betű-, illetőleg stereotípiái fém. Bár egyszerűen ólommetszésnek nevezzük ezt az eljárást: a hozzá használt fém ne legyen pusztán ólom, mert ez nagyon puha volna és így hamar széjjelnyomódnék. Jó kemény stereotípiái fém kell erre a célra, olyan, amely százezernyi nyomást is meg bír. Az ólommetszés ma a mesterszedő-grafikusok körében igen népszerű. Főképpen azért, mert ma már a kisebb nyomdáknak is van stereotípiái készülék, s kellő vastagságú sima lemezt önteni nem nagy mesterség. Egyszerűen jó sima kartonlapot vesz elő a stereotípőr, beleteszi az öntőpalackba, úgy mint a matricát szokás, s lemezt önt róla. Legjobb erre a célra az elefántcsontkarton, amelyet azonban öntés előtt síkporral be kell hinteni, hogy a stereotípfém rá ne ragadjon. Ha a lemez kihűlt, akkor előbb finom csiszolóvászonnal kell fölületének az esetleges egyenetlenségein segíteni, azután sima palakővel csiszoljuk mindaddig, amíg tükörsima lesz. A rajzot rendesen indigópapiros segítségével másoljuk át a lemezre; a puha ceruzával való átmásolás nem ad kielégítő eredményt, mert a ceruza nyoma nem igen látszik meg a piszkos-szürke színű lemezen. Lehet különben a lemezt egy-két órával az átmásolás megkezdése előtt kremsi fehér festékkel vékonyan behengerelni. Klisés rajznak, szedésképnak stb. az ólomlemezre való átmásolása úgy történik, hogy arról először egy famentes papirosra tiszta, éles levonatot készítünk. Ezt a levonatot képével ráterítjük a lemezre, a szokottnál több papirost borítunk rája, hogy a nyomás erős legyen. A tégely alá hajtva, néhány másodpercnyi nyomás kell csak aztán ahhoz, hogy a lemezen a pontos átnyomat meglegyen. Ha munkánk kényes természetű, ajánlatos ezt a műveletet prés helyett nyomtatógépen végeztetni. Azonkívül ha munkánk sürgős s ennél fogva nincs kedvünk és időnk arra, hogy az átmásolt rajznak meg egyébként a megszáradását kívádjuk: spirituszban föloldott sellakkal vékonyan és gyorsan vonjuk át a lemezt, aminek következtében az néhány perc múlva már munkába is vehető. Az ólomlemez metszéséhez különleges szerszámok kellenek ugyan, de ezek beszerzési ára éppenséggel nem mondható nagy. Kell például egy háromélű karcolótű és néhány lapos véső: három, négy, esetleg öt mm élszélességűek, egy «szilvavéső» és a gömbölyű tolvésők közül egy és két milliméternyi élszélességben. A vésők kb. 45–50 fok alatt legyenek köszörülve. A köszörülés mindig a felső lapjáról történjék, hogy alul finom pereme maradjon a vésőnek, ami azonban alig észrevehető. Nagyon is fontos, hogy a vésők mindig élesek legyenek. *dk*

Ólom-oxid: l. Oxidálódás.

Omnigráfia: a londoni Becker kőbe karcoló gépecskéjével való munka.

Omnitípiá: l. Szemcsés autotípiái eljárások.

Ón (cinn; lat. stannum): a nyomdai fémek egyik legfontosabb alkotórésze; található: Európában a németországi Érchegeységben, Afrikában, Ázsiában, Japánban és Kínában, Sziámban, holland-indiai Billitonban, Banka és Maláji szigeteken, továbbá Közép- és Dél-Amerikában Mexikó, Bolívia és Chile államok területén. Ércei a kassziterit (ónkő), óndioxid 78,8% óntartalommal, ónszulfid 25–31% óntartalommal. Az ón tisztán kőzetekből csak 0,2–2%-ig nyerhető. Az ércek zúzás után iszapolási és pörkölési eljárásokon mennek keresztül. Ez eljárás alatt szabadul fel az arzén és a kén. A pörkölést a legnagyobb körültekintéssel végzik, mert a már megolvadt fém csak igen kis mértékben tisztítható. Folyadékkal való tisztítás sósav oldatával történik, utána pedig tűzön redukálható. 200 C°-nál őrölve, elektrolitikus úton vagy klór-kezeléssel nyerhető a legtisztább ón. Iparunk számára csakis az elektrolitikus úton tisztított 99,9%-os ón jöhet számításba. Márkák szerint a «Banka» a legtisztább; a Maláji szigetéről származó «Straits»-féle csaknem egyenértékű a «Banka»-val. Fizikai tulajdonságára nézve az ón fajsúlya 7,28, olvadáspontja pedig 232 C°. *ta*

Opalográf: sokszorosító készülék; a berlini Hurwitz találta föl 1910-ben. Vékony üveglapot szőlőcukor, timsó és magnéziumklorid keverékével vonnak be, vassóból, csersavból, ammóniából és gumiból álló tintával beírt ú. n. eredetit borítanak rá, s mikor ez lehúzóddott: borsavas glicerinnel oldatával bevonják, majd pedig festékes labdával festékeztetve, róla nyomtatnak.

Operator: a szedőgépeken dolgozó munkások angolos elnevezése. L. Gépszedő.

Oporinus Johannes: tudós baseli könyvnyomtató. 1539 körül alapította meg tipográfiáját. Több mint 50 szedővel és nyomtatómunkással dolgozott, s 750 legjava könyv hagyta el a sajtóját.

Optikai csalódások: a. m. látástani csalódások. A grafikában, mesterszedésben folytonosan számolni kell velük. Valamely magányos sort például ha pontosan a papiroslap közepére nyomtatunk (névjegy, könyvcím stb. esetében): jócskán lejjebblevőnek látjuk. Épp ezért megkülönböztetjük a nyomtatványsík optikai közepét a mértani közepétől, s margóikat eszerint osztjuk el. A betűtervezés százszoros főladatai között is legnehezebb az optikai csalódások lehetőségének elkerülése és ezzel kapcsolatban a megszokott ritmikához való alkalmazkodás. Mert hiszen az egymás mellé sorakozó betűkben csakúgy megvan, s meg is kell lennie a ritmikának, akár csak a zenében avagy a dekoratív művészeti termékekben, szönyegekben stb.-ben. A könyvszöveg ritmikájának megbomlását pedig apró, egyenkint ki sem mutatható optikai csalódások okozzák.

Optikai fehér szín: nem csupán az összes színek egyesülése útján állhat elő, hanem úgy is, hogy a spektrum bizonyos – igen nagyszámú – színpárai fehérre egészítik ki egymást. E színpárokat kiegészítő, latin szóval komplementáris színeknek mondjuk. Ily színpárok például: a kénsárga s ultramarinkék, a vörös meg a tengerzöld, a lombzöld meg az ibolyaszín, a narancs-szín s a zöldeskék. Ha például valamely anyag a sárga meg a kék kivételével a fény összes sugarait elnyeli, úgy a sárgának s kéknek fehérre kell kiegészítenie egymást.

Optikai színek: az olyan fénysugarak, amelyeknek hullámhosszúsága 750 milliommilliméter körül, rezgési számuk pedig másodpercenként 400 billió körül van: a vörös szín képzetét idézik elő; a hullámhosszúságnak fokozatos csökkenésével és a rezgési szám emelkedésével sorban következnek egymásra: a narancs-szín, a sárga, zöldes-sárga, zöld, kékes-zöld, ultramarinkék s végül az ibolyaszín, amelynek sugarai 400 milliommilliméter hullámhosszúságúak és másodpercenként 750 billió rezgésűek.

Opus (latin; rövidítve: Op.): a. m. mű, zenedarab.

Orell-Füssli eljárása: néven a zürichi híres sokszorosító intézetnek egy értékes kromolitográfiai eljárását értik.

Orienskék: 1. Festékkeverés.

Orient-Radio: félhivatalos román távirati ügynökség.

Originális: a. m. eredeti (például a kemigrafálás alapjául szolgáló eredeti rajz).

Orlov-nyomtatás: az orosz bankjegyek alapnyomatának készítésekor alkalmazott és a mozaiknyomtatás elvén alapuló eljárás. Külön óriási gépek kellettek hozzá.

Ornamentális vonal: A vonal fölismerhetőségének fiziológiai határa körülbelül ott van meg, ahol a vonal vastagsága tízezred részét teszi a szemünktől való távolságnak. Grafikai célokra az ilyen vonal még nem használható; az alkalmazhatóság minimuma az említett arány tízszerese, vagyis a vonalvastagság a távolság ezredrészénél kisebb nem lehet. Hogy példát is mondjunk: egyméteres kiterjedésű grafikai rajzon a vonalak vastagsága egy milliméteren alulra lehetőleg ne szálljon.

Ornamentum: mindaz, ami a tárgyakat vagy ezek bizonyos, a rendeltetésüket szolgáló részeit a maga szépségével kellemetesebb hatásúvá teszi.

Orosz nyelvű szedés: Moszkva és környékének beszédmódján alapul az orosz irodalmi nyelv. Az oroszok vallásukat és kezdeti kultúrájukat Bizáncból nyerték, görög hatás alatt készült az ábécéjük is. A forradalomig használatos ábécét a szovjet alatt némileg leegyszerűsítették és szó van a latinbetűs ábécé bevezetéséről is. Az új orosz ábécé a következő:

Betű	Kiejtés
А а	a
Б б	b
В в	v
Г г	g
Д д	d
Е е	e, je
Ж ж	zs
З з	z
И и	j, ji
Й й	j
К к	k
Л л	l
М м	m
Н н	n
О о	o
П п	p
Р р	r
С с	sz
Т т	t
У у	u
Ф ф	f
Х х	ch

Ц ц	c
Ч ч	cs
Ш ш	s
Щ щ	scs
Ы ы	ü
Ь ь	lágý jel
Э э	e (rövid)
Ю ю	ju
Я я	ja

Ékezet és betűösszetétel az orosz ábécé-rendszerben nincs, Ъ ѡ-t (lágýjelet) nem ejtik ki, csupán mássalhangzók után használva, azok lágýítására szolgál. Osztásnál ügyeljünk arra, hogy Ъ és Ь-t továbbá И és Н, П és Ц, Ш és Щ betűket hasonlóságuk folytán össze ne tévesszük. *sza2*

Orsó: a kézi sajtónál a tengely közepéből kiálló vasrúd, amelynek felső vége a keresztigába (felső vasgerenda) nyúlik s megóvja a tégelyt az ide-oda csuszamlástól. A keresztigában, az orsó felső vége fölött, srófon járó csappal hatnak az orsóra.

Országgyűlési Értesítő: 1887-ben létesült a Gránátos uccában. Tulajdonosa Egyessy Géza volt, a nyomdász-egyesületnek egyidőn át való elnöke. Későbbben a vállalat címe Werbőczy-nyomda lett, azután beolvadt a Franklin-Társulatba.

Országos Társadalombiztosító Intézet: l. OTI.

Országos Ügyvédi Nyomda Rt.: 1898-ban alakult Budapesten. Nagy arányokban indult, de alapítói csalódtak reményeikben, s a nyomda mihamar megszűnt.

Ortas Ábrahám: az első portugál könyvnyomtató; 1484-ben állított könyvsajtót Leira városában.

Ortokromatikus fölvétel: oly fényérző (brómezüst) anyagokkal (lemezen vagy filmen) történik, melyek színérzékenysége megfelelő szerves festékek hozzávegyítése által a spektrum vörösön fölüli részére is ki van terjesztve. Míg tehát a közönséges lemezzel készített egyszerű fotográfián a színes kép vagy tárgy sárga színei a kék színeknel sötétebben jelennek meg: addig az ortokromatikus lemezzel készült fotográfiánál ez éppen megfordítva történik, megfelelően annak, ahogyan egy normális színlátású szem e színeknek a viszonyát érzékeli. Megfelelő festékkoldatokban fürösztve és megszáritva (a művelet sötétben történik), a közönséges fotográfiai lemez ortokromatikusá tehető. *ts*

Ortokromázia: az izokromatikus v. ortokromatikus lemezekkel való munka.

Ortotípiá: a prágai Vilim-féle intézet metódusa a szemcsés féltónusú képek előállítására, mégpedig mind a könyvnyomtató, mind pedig a fotolitográfus számára. Az aszfalt fényérzőségén alapszik.

Ostermayer Mátyás: szül. 1898-ban. Az Anglo-nyomdában tanulta a gépmesterséget és 1917-ben szabadult föl. További kondíciói: Világosság-, Thália-, Ujságüzem-, Franklin- és Madách-nyomda. A Segélyző Egyesületnek választmányi, majd felügyelő bizottsági tagja volt, a budapesti Helyi Bizottságnak tagja. Sokat írt a Typographiába, valamint a Gépmes-terbe is, amelynek szerkesztőbizottsági tagja volt. 1934 decembere óta a Könyvnyomdai Munkások Egyesületének a tisztviselője.

Ostwald Wilhelm: német vegyész és filozófus, a modern színtan megalkotója, l. Színek normalizálása.

Oszlopos szedés: a szöveggel elegyes számoszlopokból álló szedést nevezik így, de tágabb értelemben ide tartozik mindennemű árjegyzéknek, katalógusnak, színlapnak, műsornak és táncrendnek, étlapnak, valamint tartalomjegyzéknek a szedése is. Fő-fő szabálya az ilyen munkának: a gyors áttekinthetőségre és egyszersmind tetszetős térelosztásra való törekvés. Az áttekinthetőséget első sorban azzal biztosíthatjuk, hogy minden fogalmat, minden tételt külön sorba avagy sorcsoportba foglalunk. Az oszlopos szedésben minden számértéknek megvan a maga helye: az egyeseknek az egyesek, a tízeseknek a tízesek alatt kell lenniök; hasonlóképpen kell bánnunk a tizedes meg a közönséges törtekkel. – Fő dolog a gyors és zavartalan áttekinthetőség. Számoszlopokban az ezres számok elé mindenkor pontot, a milliósak elé vesszőt kell tennünk. (Folyószövegben csak a tízezres számjegyeknél kezdjük meg ezeknek az írásjeleknek a használatát: 1848, 13.245.) Az oszlopos szedésnek szövegrészeit az olvasás megkönnyítése okáért, s hogy ne legyenek «lyuggatott» és zavaros hatásúak: ki szokták pontozni. A betűöntők külön félnégyzetes, háromnegyednégyzetes és négyzetes pontokat is csináltak erre a célra. A legutóbb említettek között vannak ú. n. «divatos» pontok is (– –), amiket akkép szoktunk használni, hogy fölváltva essenek egymás alá. A könyvekben előforduló, tehát a szöveggel teljesen egy értékű oszlopos szedésre nézve régebben az volt az általános szabály, hogy egy fokkal kisebb betűkkel kell szedni, mint amekkora a szövegbetű. Ujabban többnyire a rendes szövegbetűt veszik hozzája, s csak a fejet szedik kicsinyebből.

Osztás: az a művelet, mikor a szedést kinyomtatás után a szedő betűfajtaanként széjjelválogatja és az egyes betűket visszarakja eredeti helyükre.

Osztógép: l. Tacheotype.

OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet, központja: Budapest, Fiumei út 19): főadata az ipari népesség szociális biztosításának ellátása. – Ágazatai: 1. Betegségi biztosítás. Biztosításra kötelezett mindenki, aki biztosításra kötelezett foglalkozásban állandóan vagy átmenetileg alkalmazásban van. A biztosítás szolgáltatásai a munkába lépéssel kezdődnek és kiterjednek a családtagokra is. A biztosítási járulékot felerészben a munkaadó, felerészben a biztosított fizeti. – 2. Balesetbiztosítás. Biztosításra kötelezett mindenki, aki betegség esetére biztosított. Szolgáltatásai: üzemi baleset (foglalkozási betegség) esetén a keresőképeség-csökkenésnek megfelelő járadékot, halálos baleset esetén a hátramaradottnak járadékot fizet. A biztosítási járulékot egyedül a munkaadó fizeti. – 3. Öregségi biztosítás. Biztosított mindenki, aki betegség esetére biztosításra kötelezett. Ez ágazatnak szolgáltatásai: rokkantsági járadékot kap az, aki legalább 200 heti biztosításra kötelezett munkaviszonnyal rendelkezik és keresőképeségének 2/3-át elveszítette; öregségi járadékot kap, aki legalább 400 heti ilyen munkaviszonyt tud igazolni és 65-ik életévét betöltötte; özvegyi és árvajáradékot kap az elhalt biztosított vagy járadékos hátramaradottja. A járulékot felerészben a munkaadó, felerészben a biztosított fizeti. *gb*

Otmár Bálint: 1584 körül a nagyszombati nyomda faktora volt.

Ottavina: a 13,5:21 cm-es papiros-, illetőleg könyv nagyság Olaszországban.

Otthon Írók és Hírlapírók Köre (VII., Erzsébet körút 9/11). Elnök: Márkus Miksa m. kir. udvari tanácsos; alelnök: dr. Balassa József. A Kör célja: az írók, hírlapírók és művészek társaséletének előmozdítása; művészeti és irodalmi előadások, társas összejövetelek rendezése; a különböző alapítványokból származó pályadíjak kiírása, odaítélése; művészek és írók tevékenységének elősegítése, támogatása; klubélet.

Óvadék: l. Lapóvadék.

Owltype (a. m. bagolynyomtatás): A nyolcvanas-kilencvenes években nagyban divatoztak olyan stereotípiái eljárások, amelyek segédelmével az értékpapirosokat az utánozhatatlan márványos és holdképes alapnyomatokkal látták el. Ilyen volt például az amerikai Johnston által 1884-ben föltalált «owltipia», amikor fémlapra gipszet ecseteltek, s megszáradása után

nyomtatólemezt öntöttek róla. Egy másik, hasonló eredményt adó eljárás alkalmával enyves kartonlapra parafatörmeléket ráspolyoztak, s erről történt az öntés.

Oxidálódás: betűfémnél főleg külső behatásokból eredő okok idézik elő. Tudományos vizsgálatok és gyakorlati tapasztalatok igazolják, hogy az oxidálódásnak, vagyis a bomlásnak igen könnyen megállapítható okai lehetnek. Így pl. ha a betűfém-gyártmányok közvetlenül vagy közvetve vízzel kerülnek érintkezésbe. Közvetlenül lehet, ha a szállításnál a csomagokat eső vagy hólé éri, avagy még használatlan állapotban az összedobás ellen védő közvetlen vizezés. Közvetett behatás, ha a helyiség, melyben a betűk elhelyeztettek, fekvésénél fogva szellőzetlen, nedves levegőjű, ha a betűszekrény faanyaga nedves és különösen, ha ehhez hozzájárul még az is, hogy pormentesítés céljából úgy záródik, hogy a szabad párologás lehetősége nincs is meg, továbbá, ha a szekrény rekeszei nem szellőzhetnek kellőleg, vagy ha a regális nedves fal előtt vagy annak közelében áll. A bomlási processzust nagyban előidézik még az ammoniák- és savpárák. Az ammoniákos pára a padlóról és annak hézagaiból párologva kerül a levegőbe, vagy pedig az ablakon vagy ajtón át behatoló illemhelynek avagy istállónak levegője hordja szét. És ugyanúgy végzi bomlasztó hatását a fényképezési műterem vagy a savmarató munkahelyek dús savpárájú levegője. Belső bomlást csak a fémnek cinktartalma idézhetne elő, ez azonban szinte elképzelhetetlen, mert cinktartalmú betűfémeket betűöntőgépekkel feldolgoztatni úgyszólván lehetetlen. A bomlás elleni védekezés legelsősorban az azt előidéző behatásoknak meggátlása, megszüntetése, a mosást követő öblítés után a betűknek gondos szárítása. Mosáshoz marónátront tartalmazó lúgot nem szabad használni, mert a lúgot mosás után nem lehet eléggé és tökéletesen vízzel leöblíteni, nem lehet a lúgot maradék nélkül a betűkről eltávolítani. A visszamaradt részecskéi a marónátront tulajdonságánál fogva magukba szedik a vizet, ami által a betűk száradását megakadályozza. *Is és ta*

Ozotípiá: egyszerű fotográfiai eljárás; a nyomtatáshoz egyáltalában semmi köze.

Önköltség: így nevezzük tágabb értelemben egy meghatározott időben az üzemet terhelő összes kiadásoknak, az üzemi tőke kamatainak és a gépek amortizációja erre az időre eső részének összegét; szűkebb értelemben a fenti összegnek azt a részét, amely egy bizonyos munka vagy munkarész elvégzésére aránylagosan esik. A nyomdaiparban az önköltséget az üzemi könyvelés állapítja meg, mely azt a különböző osztályok számára a megfelelő egységre átszámítja. A kéziszedőosztályban az alapegység a munkaóra, a gépszedésnél az «1000 n», a nyomásnál a különböző formátumú gépeken az 1000 nyomás, a stereotípiánál és cinkográfianál a cm² stb. *dr bl*

Öntőjegyzék (vagy öntőcédula): a betűk mennyiségbeli arányos felosztására szolgál. Ez szolgál az öntőnek irányadóul az öntésnél, hogy pl. az a-ból, b-ből, c-ből stb.-ből, hang-, szám- vagy írásjelből mennyi darabot vagy sort kell öntenie. A betűk egymás közötti arányát különféle hírlapok, művek és egyéb más nyomtatványok szövegének betűnként történő kiszámolása által nyerik. A betűöntődék ezt a műveletet igen nagy gonddal végzik, hiszen üzleti érdekük, hogy könyvnyomtató rendelőjüknek különféle szövegű szedéséhez mentől kihasználhatóbb beosztást adhassanak. A magyar nyelvű szedéshez egy ilyen folyóbetűs arányosítást, öntőcédulát, 100 kg-nyi normális szélességű garmond nagyságú betűknek arányos felosztását az A) táblázatban mutatunk be. Egy ilyen tetszőleges súlyra menő összeállítás csoportosítva 80% kurrens, 10% verzális, 6% írásjel és 4%-nyi számokból áll. 100 kg folyóbetű («kenyérbetű») tartalmaz vegyesen kurrens és verzális betűt, számokat és pontozatokat:

6 pontosból kb. 180.000 darabot
7 pontosból kb. 140.000 darabot
8 pontosból kb. 120.000 darabot
9 pontosból kb. 100.000 darabot
10 pontosból kb. 79.000 darabot
12 pontosból kb. 60.000 darabot

Címbetűk, melyek címsorok szedésénél, valamint merkantil és hasonlóféle munkáknál kerülnek használatba, alapbeosztásukra vonatkozóan teljesen megegyeznek a folyóbetűk beosztásával, csupán csoportosításukban van lényeges, rendeltetésüknek megfelelő eltolódás. Így pl. figyelembe kell venni a nálunk általánosságban igen gyakori verzális szöveg használata folytán szükséges verzális többletet is. Ezek a betűk fokozatonként kb. 1500 ciceró hosszúságnak megfelelő adagokra, ú. n. minimumokra vannak felosztva, melyek teljes összeállításban kb. 65% kurrens, 20% verzális betűt, 8% írásjelet és 7%-nyi számot tartalmaznak. E minimális mennyiség nonpareille fokozatban kb. 3, petitnél 4, garmondnál 5, cicerónál 6, mittelnél 7, terciánál 8, textnél 9, 2 cicerónál 10, 2 mittelnél 12, 3 cicerónál 14, 4 cicerónál 16, szélesebb betűknél 18 kg súlyú. Egy normális szélességű garmond címbetű minimumának (kb. 5 kg) beosztását a B) táblázat mutatja.

A címbetűk között számos olyan van, amely kurrens nélkül készül, mint pl. a névjegy-, meghívó-, dísz- stb. betűk. De szállítják az öntödék különösen a «groteszk» jellegű betűket kurrens nélkül (ha ilyenek vannak is), úgynevezett «Versalsatz»-ban. Az ilyen verzális betűs beosztást a C) táblázat mutatja és pedig egy garmond fokozat minimumának (kb. 2,50 kg) megfelelően. Ez a beosztás nagyjában azonos a teljes címbetűk beosztásával, mert ez nemcsak egyes címsorok, hanem szöveg szedéséhez is alkalmas kell hogy legyen. Természetesen minden más idegen nyelvre is hasonlóképpen a leg gondosabban megállapított öntőjegyzékkel bírnak a betűöntödék. *Is és ta*

A) ÖNTŐJEGYZÉK

100 kg normális szélességű garmond folyóbetűhöz («kenyérbetű»-höz):

Kurrens	Kurrens ékezetek	Írásjelek, számok	Verzálisok	Verzális ékezetek
m 1900	á 1600	. 1500	H 200	Ä 40
a 4100	à 50	, 1960	A 340	Ö 100
b 1220	ä 110	- 1100	B 200	Ü 100
c 1100	é 1820	: 240	C 200	Á 150
d 1600	è 50	; 240	D 200	É 150
e 5000	í 360	! 240	E 340	Í 50
f 1550	ó 800	? 200	F 200	Ó 60
g 2620	ö 850	' 120	G 200	Ö 60
h 1300	ú 260	« 230	I 340	Ú 50
i 3340	ü 560) 320	J 200	Ü 50
j 1320	ő 690	110	K 200	810
k 2600	ű 310	§ 90	L 200	
l 3600	7460	* 70	M 200	
n 3700		† 60	N 200	
o 2300		— 200	O 200	
p 850		& 40	P 200	
q 160		1 370	Q 40	
r 2820		2 370	R 200	
s 3300		3 300	S 270	
t 4160		4 300	T 200	
u 1530		5 300	U 200	
v 1460		6 300	V 200	

w	160		7	300	W	40
x	210		8	300	X	40
y	1900		9	300	Y	110
z	2000		0	370	Z	200
	55.800			9940		5120

Kurrensek: 55.800

Kurrens ékezetek: 7.460

Írásjelek, számok: 9.940

Verzálisok: 5.120

Verzális ékezetek: 810

Összesen: 79.130

B) ÖNTŐJEGYZÉK

1 minimum (kb. 5 kg) normális szélességű garmond címbetűhöz:

Kurrensek	Kurrens ékezetek	Írásjelek, számok	Verzálisok	Verzális ékezetek
m 66	á 62	. 72	H 32	Ä 4
a 160	à 10	, 58	A 42	Ö 10
b 52	ä 10	- 24	B 30	Ü 10
c 60	é 62	: 14	C 30	Á 32
d 74	è 6	; 14	D 30	É 32
e 192	í 12	! 14	E 50	Í 8
f 42	ó 24	? 14	F 32	Ó 10
g 74	ö 22	' 14	G 32	Ő 10
h 46	ú 14	« 6	I 32	Ú 8
i 124	ü 22) 14	J 32	Ű 8
j 40	ő 32	8	K 32	132
k 84	ű 18	§ 6	L 32	
l 118	294	* 6	M 32	
n 142		† 6	N 32	
o 82		– 6	O 32	
p 36		& 10	P 32	
q 12		1 34	Q 6	
r 104		2 34	R 34	
s 140		3 32	S 34	
t 154		4 32	T 32	
u 66		5 32	U 32	
v 56		6 32	V 32	
w 10		7 32	W 4	
x 14		8 32	X 12	
y 64		9 32	Y 14	
z 86		0 34	Z 32	
2098		612	766	

Kurrenssek: 2098
 Kurrens ékezetek: 294
 Írásjelek, számok: 612
 Verzálisok: 766
 Verzális ékezetek: 132
 Összesen: 3902

C) ÖNTŐJEGYZÉK

1 minimum (kb. 2,50 kg) garmond verzális címbetűhöz («Versalsatz»).

Verzálisok	Írásjelek, számok	Verzális ékezetek
H 30	. 46	Ä 4
A 84	, 36	Ö 14
B 30	- 10	Ü 14
C 34	: 10	Á 36
D 42	; 10	É 36
E 104	! 10	Í 8
F 24	? 10	Ó 16
G 42	' 10	Ö 16
I 74) 10	Ú 10
J 20	& 8	Ű 10
K 48		164
L 62		
M 36		
N 78		
O 50		
P 22		
Q 6	1 22	
R 58	2 22	
S 82	3 18	
T 90	4 18	
U 34	5 18	
V 36	6 18	
W 6	7 18	
X 10	8 18	
Y 50	9 18	
Z 60	0 22	
1212	358	

Verzálisok 1212
 Írásjelek, számok 358
 Verzális ékezetek 164
 Összesen 1734

Öntő-automaták: 1. Stereotípa.

Öntőgépek: 1. Betűöntés, Kézi betűöntőgép, Komplet betűöntő gép és Stereotípa.

Öntő-kemence: 1. A régi betűöntőknél szénfűtéses falazott kemence, amelyben az öntőüst volt. – 2. A stereotípiában katlanformájú, vasból való készülék, melynek alsórészában van a tűzhely, e fölött az ólom olvasztására szolgáló vasüst; ezt a sarkokkal ellátott öntőpalack fedi be.

Öntőpalack: 1. Bádogból, öntött vasból vagy rézből készült, gyakran széjjelnyitható csőféle, amelynek segítségével a festékező hengereket öntik. – 2. Így nevezik a stereotípiában szereplő, a matrica szárítására és a stereotíplapok öntésére szolgáló eszközt is. Felső részén srófos, ami arra való, hogy a benne levő szedést a nedves anyamintára sajtolhassuk

Öreg Graduál: hangjegyekkel ellátott protestáns énekeskönyv, az erdélyországi tipográfia legérdekesebb termékeinek egyike. Első Rákóczi György utasítására nyomtatták ki a gyulafehérvári fejedelmi nyomdában 1636-ban. Hogy ki volt ez időben a nyomda tipográfusa: még nem sikerült kideríteni.

Öregségi biztosítás: 1. OTI.

Örmény ábécé: a görög alfabétából fejlődött ki; ma is használják.

Ősnyomtatványok (másként bölcsőnyomtatványok, inkunabulák, paleotípiák): a könyvnyomtatás első termékei, amelyek nem annyira tartalmi, mint nyomdászati szempontból nevezeteseek. Értékük régiségüktől és attól függ, hogy milyen állapotban maradtak reánk. Egyesek csak az 1500. év végéig készületeket becsülik valóban ősnyomtatványoknak. A legelső nyomtatványok alakja folió volt, betűjük a barátbetűkhöz hasonló gót jellegű; sokat közülük pergamenre nyomtattak. Később már tartós és szép fehér papirosra nyomták őket és a gömbölyded római betűfajta terjedt át. Címlapjuk kezdetben nem volt (az első 1485-ből való), de a könyv utolsó oldalán rendszerint található a könyvnyomtató nevét, a nyomtatás helyét és idejét tartalmazó szöveg (l. Kolofón). Legrégibb nagyobb ősnyomtatvány Gutenberg latin bibliája (1450–55), legrégebb magyar ősnyomtatvány a «Chronica Hungarorum (Chronicon Budense)», amely Hess András nyomdájából származik és a kolofónja így hangzik: «Finita Bude Anno dni M.CCCC. LXXIII in vigilia penthecostes: per Andream Hess». Ballagi Aladár szerint 13 darab maradt reánk. *ká*

Összeadó színkeverés: 1. Additív színkeverés.

Összedobás: németes elnevezése a szedés szétesésének. Az ilyen összedobott szedést, úgyszintén az egyes heverő, vagy a szekrény más rekeszébe jutott betűket német szóval «Fisch»-nek nevezik. Freckay János a «bolygó» szót csinálta rája; volt olyan nyelvtudósunk is, aki a «töremorát» ajánlotta. Eddig azonban egyik sem gyökeresedhetett meg.

Összeszedhető betűk: gyakran alkalmazott szedéstechnikai mód. A betűszedő léniaanyagból és a hozzávaló idomdarabokból kombinálhat betűket és sorokat. Alkalmazási tere a hirdetés, reklám és egyéb üzleti nyomtatványok. Legújabbán igen tökéletes segédeszközökkel támogatják a betűöntődék ezt az alkalmazási készséget az ú. n. elementáris stílus által felszínre vetett és ez által kifejlesztett fekete és szürke mértani idomok sokaságából álló kombinációs anyagokkal. Ilyen készlettel mondhatnók az összes verzális betűk a mai «groteszkek» stílusában kiszedhetők. *ls és ta*

Özvegyjogon történő iparvégzés: Az ipartörvény 7. §-a alapján az engedélyhez kötött iparokat az iparos elhalálása után az elhalt iparos életben maradt élettársa saját jogán és amennyiben az iparos után törvényes, törvényesített vagy pedig örökbe fogadott kiskorú gyermekek vagy unokák maradtak: egyszersmind ezeknek jogán és ezek javára is újabb iparigazolvány, illetőleg iparendély nélkül folytathatja. Köteles azonban ez esetben az özvegy az üzlet átvételét az iparos halálától számított három hónap alatt az iparhatóságnak bejelenteni és ez alkalommal a szakképzettség kivételével mindazokat a kellékeket saját személyében

igazolni, amelyeket a törvény az illető ipargyakorlásának előfeltételeként ír elő. Az özvegyi jogon folytatott ipargyakorlás esetében, ha az özvegy szakképzettséggel nem bír, tanoncot csak abban az esetben tarthat, ha üzletvezetőt alkalmaz. Ugyancsak köteles az özvegy üzletvezetőt alkalmazni, ha az ipar gyakorlására megállapított képesítésen kívül eső egyéb feltételekkel sem rendelkezik. Az elhalt iparos iparát életben maradt felesége a haláláig folytathatja és ezen joga az esetben sem szűnik meg, ha közben új házasságot köt. Gyermek vagy unokák javára folytatott ipart csak a gyermekek vagy unokák nagykorúvá válásáig lehet folytatni. *mk*

P

Paczkó: nyomdász-család. Alapítója Ferenc Ágost 1770-ben engedélyt nyert nyomda állítására Pozsonyban. Itt indult meg 1780-ban az első magyar nyelvű hírlap: Rát Mátyás «Magyar Hírmondó»-ja. 1788-ban Pesten is nyitott nyomdát. A pesti nyomdájában jelent meg az első fővárosi magyar ujság «Magyar Mercurius» címmel. Halála után szabad szellemű, jó irodalmi érzékű fia Ferenc József vette át nyomdáit, 1806-ig kezelve azokat. Ő utána özvegye Jozefa bírta a pesti nyomdát 1829-ig, amikor az Franciska nevű leányával Beimel József tulajdonába került; a pozsonyit öccse Károly vette át és bírta 1809-ig, mely évben Schnisek Károly Gáspár vette azt meg.

Paep János: budai könyvárus 1498 és 1515 között; 1498-ban kiadta a magyar szentek legendáját.

Paff Richard: híres hollandiai betűmetsző. Deventer városában élt és dolgozott a tizenötödik század vége felé. Igen szép hollandi gót betűket metszett.

Paganini Alessandro: nagyhírű velencei könyvnyomtató; egyebek közt 1518-ban kiadta a mohamedánok szent könyvét, a Koránt is arab nyelven.

Pagina: a. m. oldalszám. L. Kolumna-cím.

Paige-féle szedőgép: az amerikai Paige W. James hetvenes évekbeli híres szedőgépe. Automatikus osztó- meg kizárógéppel volt egybekapcsolva. A szedőgép nem kevesebb mint tizennyolcezer darab alkatrészből állott, s majdnem húsz millió dollárt költöttek rá. Kizáró készülékének leírása több mint ezer sűrűn írott s rajzolt ívet töltött meg. Paige szedőgépének két példánya most amerikai múzeumokban van, ahol úgy mutogatják azokat, mint minden idők legdrágább s legkomplikáltabb gépezeteit.

Painter-engraving: gyakran használt angolos megnevezése a herkotípiának.

Pajor Rudolf: szül. 1887-ben. Márkus Samunál, majd pedig a Globus-nyomdában tanult 1900–1904-ben. Dolgozott Brózsa Ottónál, az Athenaeumban, a Világosságnál, Pápai Ernőnél. Volt helyi, majd országos bizottsági tag, közben átmenetileg a Typographiát is szerkesztette; tagja volt az árszabályt tárgyaló meg a békéltető bizottságoknak. Munkatársa volt a régi Magyar Nyomdászatnak és a Grafikai Szemlének, szerkesztője az Ekszkize című élcslapnak. Önálló műve: «Egy bérharc története». 1917 óta kisebb megszakításokkal a szociáldemokrata párt titkára, 1927 óta ügyvezető párttitkár.

Pakétszedő (németül: Paketsetzer): aki a kéziratnak csupán szövegsorait szedi meg, míg az oldalak formálásának stb.-nek munkája a tördelőre marad.

Palatino: olasz szépíró; nagy hírnévre tett szert 1545-ben megjelent gyönyörű szépírási mintakönyvével.

Páldi Székely István: lásd Székely István.

Paleográfia: az ókor és középkor betűinek és írásainak ismerete. Lehetővé teszi a régi okmányok és föliratok megfejtését.

Paleotípiia: a. m. ősnymtatvány.

Palestina: 22 pontos betűnagyság a régibb olasz tipográfiában.

Palestine: a 24 pontos betűnagyság neve a franciáknál.

Palimpszesztosz: oly írópergamen, melyről a régi írást levakarták, hogy azután újból használni lehessen. Ezért latinul codex rescriptus-nak, újraírt kódexnek nevezik. A régi szöveget rendszerint nem lehetett nyomtalanul eltüntetni, valami megmaradt belőle és ezek a maradványok a tudomány számára sok régi emléket mentettek meg.

Palingráfia: az anasztatikai átnyomás egyik módja.

Palladis könyvkiadó vállalat, lásd Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.

Pallas Athene: az ógörög mitológiában a tudományok és bátorság istennője; a nyomdák és irodalmi vállalkozások címében gyakori e név használata; éppen úgy, mint az istennő római neve, a Minerva is.

Pallas Bertalan: a Vitezovics Pál alapította, s később a város tulajdonává lett zágrábi nyomdának volt művezetője 1727-ig.

Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.: az ország egyik legnagyobb nyomdája és könyvkiadó vállalata. A könyvnyomdai üzem 26 szedőgépet, 30 gyorssajtót és 6 rotációs gépet foglalkoztat éjjel-nappal állandóan. Ezenkívül saját modern felszerelésű betűöntődéje, könyvkötészete, könyvnyomdája, mélynyomtató-üzeme, offset-nyomdája és kemigráfiája van. Alakult 1884-ben a régi Wilckens és Waidl nyomdából. Eleinte a régi Koronaherceg és Gránátos ucca közt fekvő Trattner-Károlyi-házban volt, később saját épületében, a Kecskeméti uccában, majd 1895-től kezdve a Kálmán-, Honvéd- és Gorove uccákkal határolt nagy területen épült háromemeletes palotában, melynek 15 méter széles, 50 méter hosszú termeiben helyezték el a gyorssajtókat és a szedőket. Megalakulásakor a társulat ügyeit Kerkápoly Károly elnökletével 3 igazgatósági és 3 felügyelőbizottsági tag intézte. Vezérigazgató dr. Gerő Lajos volt, aki a kitűnő szakember Pusztai Ferencet alkalmazta maga mellé üzemvezetőnek. Akkoriban itt készült az ország legnagyobb napilapja, az «Egyetértés». Itt készült az első nyomdai szaklap is: a «Magyar Nyomdászati», valamint a Somogyi-féle Lexikon, majd a Pallas Nagy Lexikona 18 kötete, a Magyar Jogi Lexikon 5 kötete, a Közgazdasági Lexikon 3 kötete. Időközben a vállalattól Gerő Lajos vezérigazgató megvált s a vezetést Löwenstein Arnold vette át. A hatalmas iramban fejlődő vállalat 1917-ben újabb tranzakciót bonyolított le a «Hazai Hírlapkiadóvállalat» beolvasztásával. A kommunizmus és forradalmak után Löwenstein vezérigazgató távozott a vállalattól, s helyére Vári Dezsőt hívták meg, akinek gondolata volt az üzemben összpontosítani a sokszorosítóipar minden ágát. Erre az időre esik egy másik alapítás is: a «Palladis» könyvkiadó vállalat. 1936-ban a Pallas-nyomdába beleolvadt a Stádium-nyomda és Vári Dezső nyugalomba vonult. A vállalatigazgatását dr. Báthory-Hüttner János vezérigazgató vette át.

Pallas Torna-Klub: l. Sportalakulatok.

Pálmakönyvek: a legrégebb időkben némely pálmafélék nagy leveleire írt följegyzések.

Palmerius: pisai költő, Gutenberg föltalálói mivoltának egyik tanúsítója. 1474-i írásában elragadtatással emlegeti, hogy minő nagyszerű ajándékot kapott a tudósvilág a Gutenberg által föltalált könyvnyomtatásban.

Palmert Lambert: spanyolországi őstipográfus. Német származású volt. 1475-ben telepedett meg Valencia városában, 1494-ig nyomtatva ott.

Palmirai ábécé: a feníciaiból keletkezett fonetikus írásmód; legközelebb állnak hozzá a héber, a szamaritánus és a szíriai ábécék.

Pananagráf: Sabeltől Koblenzben föltalált vésőgép, amellyel tetszés szerinti mintát pontosan megállapítható kicsinyítésben valamely fémlemezbe bevésni lehet.

Panikonográfia: a párizsi Gillot által 1850 körül föltalált fotolitográfiai átnyomtató és klisékészítő eljárás.

Pankromatikus fotográfiai lemezek: színes sokszorosításnál (három- és négyszínű nyomtatás) használt olyan fényérző anyag, melynek színérzékenysége megfelelő organikus festékszármazékok (szenzibilizátorok) hozzákeverése által a spektrum vörös részére is ki van terjesztve (l. Ortokromatikus felvétel). Színérzékenysége legkisebb a spektrum zöld színei irányában és ennél fogva megfelelően tompított zöldszínű sötétkamerai világításnál kezelhető. *ts*

Pannartz Arnold: olaszországi őstipográfus. Sweynheim Konrád társaságában 1464-ben állította föl sajtóját a Róma közelében levő subiacói kolostorban. 1467-ben az üzemet Rómába költöztették át, s a két derék Gutenberg-tanítvány ott nyomtatta tovább a maga szép klasszikusait. Sweynheim a nyomdát 1473-ban otthagyta, s Pannartz egyedül nyomtatott tovább haláláig, 1476-ig.

Pannotípiá: a fotografálás egyik régebbi elnevezése.

Pánortográfia: a világháború előtt főleg Németországban jókora hullámokat vert mozgalom, amely azt tűzte ideáljául, hogy az egyes hangok jelölésére minden nemzet egy és ugyanazt a betűjegyet használja. Vagyis az angol ne írjon sh-et stb., a francia ch-t, a német sch-t az s hang jelölésére, hanem valamennyi mondjuk csak s-et. Összesen vagy 160 betűjegy kellett volna a kultúrnépek nyelvében előforduló hangoknak, azok időmértékének stb. jelölésére. Sajnos, a pánortográfiát előkészítő nemzetközi egyesület is a világháború halottai közé számít.

Pantatípiá: a cinkografálásnak egy régi módja. Legtöbbszörre akkor alkalmazták, mikor futólagos rajzokat, könnyed vázlatokat akartak sokszorosítani. Autografikus tintával közönséges simított papirosra rajzolták a képet, s innen fémlemezre átnyomták. Az üres helyek kimarátása után a lemeztől könyvnyomdai sajtón nyomtattak.

Pantográf: nem egyéb, mint a «gólyaorr» elnevezésű rajzoló segédeszköznek finomabb s fémből való kiadása. Arra való, hogy a körvonalas rajzokat átmásolják a litográfiai kőre. Nagyon szívesen alkalmazzák a jóval körülményesebb pauzálás helyett ma is. Mivel azonban a kőre az eredeti rajz fordított képének kell kerülnie: a nyolcvanas években még úgy pantografálták azt, hogy a követ is felső síkjával lefelé fordították, s a pantográf karcoló tűjét alulról fölfelé működtették; ennek a módszernek azonban megvolt az a rossz oldala, hogy nem lehetett a munka egész folyamatát kellő figyelemmel kísérni. A század vége felé azonban újabb komplikáltabb szerkezetekkel segítettek már ezen a bajon is: oly pantográfokat csináltak, amelyek jobb felé, sőt egy újabb szerkezet bekapcsolása révén fordítva is másoltak, még pedig tetszés szerint kisebbíthető alakban. Pontos szerkezetű pantográfokkal szinte mikroszkopikus kicsinységű másolatokat is lehetett készíteni, sőt egyszerre többet is, ha a pantográf többkarú volt. A pantográfnak különben – jelentős szerkezeti változtatásokkal – nagy szerepe van a betűöntödei előkészítő munkákban is.

Pantotype: 1913 körül meglehetősen érdeklődést keltett szedő-, sorzáró és osztógép. A sorzárás olyanformán történt ezen a gépen, hogy rugalmas cinkspáciumok a szükséghez mérten összenyomódtak a sor bensejében.

Paoli Stefano: a «Congregatio de propaganda fide» világhírű nyomdájának betűmetszője a 17. század húszas és harmincas éveiben.

Pápai Ernő: a Budapesti Sokszorosítók Ipartestületének elnöke és a Sokszorosító Ipar felelős szerkesztője, szül. Barcsón 1879-ben. A nyomdászatot Verőcén tanulta 1892–1895-ig. Föl-szabadulása után rövidesen vándorútra kelve, összejárta Nyugat-Európát, dolgozott Bécsben, Párizsban, Londonban, Lipcsében, Zürichben, faktor volt s közben a nyomdászművészeti iskolát látogatta Berlinben. Tizenkét esztendei távollét után 1908-ban hazakerülve, két évig faktoroskodott, majd 1910-ben megalapította nyomdáját, mindmáig híven ragaszkodva az

ifjúkorában magába szítt tipográfus-művészeti elvekhez. A nyomda megalapításának negyedszázados jubileumát 1935 őszén széles körökben ünnepelték. Pápai Ernő irodalmi munkásságának régibb időben főleg a Grafikai Szemle, újabban a Sokszorosító Ipar a letéteményese.

Pápai Páriz Ferenc: a 17. század utolsó harmadában Nagyenyeden tanár, híres szótáríró. Az 1708-ban megjelent magyar-latin szótára még ma is használható. Versbe foglalta nagy könyvnyomtatónk, Tótfalusi Kis Miklós dicsőségét és tragédiáját.

Pápai református főiskola nyomdája: 1830-ban alapították jelentős arányokban, s azóta is egyike a leggondosabban vezetett tipográfiáinknak.

Papale: 76 pontos betűnagyság az olaszoknál.

Pape Ágoston Henrik: eperjesi tipográfus 1780-tól 1793-ig.

Papier mâché: l. Papírmasé.

Papír- és Nyersfedélmezgyár Rt.: l. Papirosgyáraink.

Papírmasé (francia írással: papier mâché): ezen leggyakrabban enyves kaolint vagy krétát értenek; amelyhez kis mennyiségű papirosanyagot kevernek. A papírmasé fakeménységűvé is tehető, még pedig úgy, hogy cinkklorid-oldatot kevernek hozzá. Minél sűrűbb a cinkklorid-oldat, annál keményebb lesz a gyurma, mely gázcsöveknek, bútoroknak, házfödeleknek meg ládáknak is földolgozható.

Papirográfia: a papirográf elnevezésű másolókészülékkel való irodai munka. E készülék a cyclo-style rendszerén alapszik.

Papiroseperfa (Broussonetia papyrifera): háncsából keleten kitűnő, szívós papirost és szövetet készítenek.

Papíralakok: A gyakorlatban használatos papíralakok méretei milliméterekben és cicerókban. (Ciceróknál a törtszámok a pontok számát jelentik.)

Szokásos megnevezés	Egyszeres alakban		Kétszeres alakban	
	mm	ciceró	mm	ciceró
0-ás, ívekben	340,420	75 _{1.93} ₁	420,680	93 _{1.15} ₈
folió	210,340	46 _{7.75} ₁	340,420	75 _{1.93} ₁
negyedré	170,210	37 _{6.46} ₇	210,340	46 _{7.75} ₁
nyolcadré	105,170	23 _{3.37} ₆	170,210	37 _{6.46} ₇
tizenhatodré	85,105	18 _{9.23} ₃	105,170	23 _{3.37} ₆
harminckettedré	52,85	11 _{7.18} ₉	85,105	18 _{9.23} ₃
2-es, ívekben	360,450	79 _{10.99} ₁₀	450,720	99 _{10.15} ₈
folió	225,360	49 _{10.79} ₁₀	360,450	79 _{10.99} ₁₀
negyedré	180,225	39 _{10.49} ₁₀	225,360	49 _{10.79} ₁₀
nyolcadré	112,180	24 _{10.39} ₁₀	180,225	39 _{10.49} ₁₀
tizenhatodré	90,112	19 _{10.24} ₁₀	112,180	24 _{10.39} ₁₀
harminckettedré	56,90	12 _{5.19} ₁₀	90,112	19 _{10.24} ₁₀
4-es, ívekben	400,500	88 _{8.11} ₁₀ ₁₀	500,800	110 _{10.17} ₄
folió	250,400	55 _{5.88} ₈	400,500	88 _{8.11} ₁₀ ₁₀
negyedré	200,250	44 _{4.55} ₅	250,400	55 _{5.88} ₈
nyolcadré	125,200	27 _{8.44} ₄	200,250	44 _{4.55} ₅
tizenhatodré	100,125	22 _{2.27} ₈	125,200	27 _{8.44} ₄
harminckettedré	62,100	13 _{10.22} ₂	100,125	22 _{2.27} ₈

5-ös, ívekben	420,520	93 ₂ .115 ₄	520,840	115 ₄ ,186 ₂
folió	260,420	57 ₈ .93 ₂	420,520	93 ₂ ,115 ₄
negyedré	210,260	46 ₇ .57 ₈	260,420	57 ₈ ,93 ₂
nyolcadré	130,210	28 ₁₀ .46 ₇	210,260	46 ₇ ,57 ₈
tizenhatodré	105,130	23 ₃ .28 ₁₀	130,210	28 ₁₀ ,46 ₇
harminckettedré	65,105	14 ₅ .23 ₃	105,130	23 ₃ ,28 ₁₀
8-as, ívekben	470,600	104 ₂ .132 ₂	600,940	133 ₂ ,208 ₄
folió	300,470	66 ₇ .104 ₂	470,600	104 ₂ ,133 ₂
negyedré	235,300	52 ₁ .66 ₇	300,470	66 ₇ ,104 ₂
nyolcadré	150,235	33 ₃ .52 ₁	235,300	52 ₁ ,66 ₇
tizenhatodré	117,150	26 ₃ .33 ₃	150,235	33 ₃ ,52 ₁
harminckettedré	75,117	16 ₇ .26	117,150	26 ₃ ,33 ₃
9-es, ívekben	480,630	106 ₄ .139 ₈	630,960	139 ₈ ,212 ₈
folió	315,480	69 ₁₀ .106 ₄	480,630	106 ₄ ,139 ₈
negyedré	240,315	53 ₂ .69 ₁₀	315,480	69 ₁₀ ,106 ₄
nyolcadré	157,240	34 ₁₀ .53 ₂	240,315	53 ₂ ,69 ₁₀
tizenhatodré	120,157	26 ₇ .34 ₁₀	157,240	34 ₁₁ ,53 ₂
harminckettedré	78,120	17 ₅ .26 ₇	120,157	26 ₇ ,34 ₁₁
10-es, ívekben	500,700	110 ₁₀ .155 ₂	700,1000	155 ₂ ,221 ₈
folió	350,500	77 ₇ .110 ₁₀	500,700	110 ₁₀ ,155 ₂
negyedré	250,350	55 ₅ .77 ₇	350,500	77 ₇ ,110 ₁₀
nyolcadré	175,250	38 ₉ .55 ₅	250,350	55 ₅ ,77 ₇
tizenhatodré	125,175	27 ₈ .38 ₉	175,250	38 ₉ ,55 ₅
harminckettedré	87,125	19 ₄ .27 ₈	125,175	27 ₈ ,38 ₉
11-es, ívekben	540,760	119 ₈ .168 ₆	760,1080	168 ₆ ,239 ₄
folió	380,540	84 ₃ .119 ₈	540,760	119 ₈ ,168 ₆
negyedré	270,380	59 ₁₀ .84 ₃	380,540	84 ₃ ,119 ₈
nyolcadré	190,270	42 ₁ .59 ₁₀	270,380	59 ₁₀ ,84 ₃
tizenhatodré	135,190	29 ₁₀ .42 ₁	190,270	42 ₁ ,59 ₁₀
harminckettedré	95,135	21 ₂ .29 ₁₀	135,190	29 ₁₀ ,42 ₂
12-es, ívekben	600,870	133.193	870,1200	193,266
folió	435,600	96 ₆ .133	600,870	133,193
negyedré	300,435	66 ₆ .96 ₆	435,600	96 ₆ ,133
nyolcadré	217,300	48 ₃ .66 ₆	300,435	66 ₆ ,96 ₆
tizenhatodré	150,217	33 ₃ .48 ₃	217,300	48 ₃ ,66 ₆
harminckettedré	108,150	24 ₁ .33 ₃	150,217	33 ₃ ,49 ₃
13-as, ívekben	930,950	139 ₈ .210 ₈	950,1260	210 ₈ ,279 ₄
folió	475,630	105 ₄ .139 ₈	630,950	139 ₈ ,210 ₈
negyedré	315,475	69 ₁₀ .105 ₄	475,630	105 ₄ ,139 ₈
nyolcadré	237,315	52 ₈ .69 ₁₀	315,475	69 ₁₀ ,105 ₄
tizenhatodré	157,237	34 ₁₀ .52 ₈	237,315	52 ₈ ,69 ₁₀
harminckettedré	118,157	26 ₁₀ .34 ₁₀	157,237	34 ₁₀ ,52 ₈

12-es ujságpapír-ívekben	580,840	128 ₈ .186	840,1160	186,257
folió	420,580	93.128 ₈	580,840	128 ₆ .186
negyedré	290,420	64 ₄ .93	420,580	93,128 ₆
nyolcadré	210,290	46.64 ₄	290,420	64 ₃ .93
tizenhatodré	195,210	32 ₂ .46 ₅	210,290	46 ₆ .64 ₃
harminckettedré	105,195	23 ₃ .32 ₂	195,210	32 ₁ .46 ₆
13-as csomagolóívekben	630,900	139 ₈ .199 ₆	900,1260	199 ₆ .279 ₄
folió	459,630	99 ₉ .139 ₈	630,900	139 ₈ .199 ₆
negyedré	315,450	69 ₁₀ .99 ₉	450,630	99 ₉ .139 ₈
nyolcadré	225,315	49 ₁₀ .69 ₁₀	315,450	69 ₁₀ .99 ₉
tizenhatodré	157,225	34 ₁₁ .49 ₁₁	225,315	49 ₁₀ .69 ₁₀
harminckettedré	112,157	24 ₁₁ .34 ₁₁	157,225	34 ₁₁ .49 ₁₁
Kalapcsomagoló	620,870	137 ₆ .193	870,1240	193,284
Palackcsomagoló	340,470	75.104	470,740	104,164
Levélpapírok				
	470,600	104 ₂ .133		
egész ívré	460,590	102.130 ₁₀		
	450,560	99 ₁₀ .124 ₂		
	290,460	64 ₄ .102		
negyedré	275,450	61.99 ₁₀		
	270,440	59.97 ₆		
	225,290	50.64 ₄		
nyolcadré	220,275	48 ₁₀ .61		
	215,270	47 ₈ .59 ₁₀		
Kartónok	500,660	110 ₈ .146 ₂		
folió	330,500	73 ₁ .110 ₈		
negyedré	250,330	55 ₄ .73 ₁		
nyolcadré	165,250	36 ₆ .55 ₄		
tizenhatodré	125,165	27 ₈ .36 ₆		
harminckettedré	82,125	18 ₃ .27 ₈		
Levelezőlapkartón	580,740	128 ₈ .164		
folió	370,580	82.128 ₈		
negyedré	290,370	64 ₄ .82		
nyolcadré	185,290	41.64 ₄		
tizenhatodré	145,185	32 ₂ .41		
harminckettedré	92,145	20 ₆ .32 ₂		

Papiros formátuma: a papirosmalmok idejében voltak: «medián», «regál», «imperiál» stb. nevű papirosalakok, amelyek nagysága azonban a papirosmalmok szerint változott. A papiros-gép elterjedése és főleg a papiros óriásira növekedett fogyasztása egységes formátum kialakulását eredményezte. A középeurópai papirosgyárak kialakult normális méretű papirosalakjainak tábláját l. a 361–363. oldalakon.

A levelezőlap-kartón normális nagysága 58 × 74 cm. A magyar posta által bevezetett nagyobb alakú levelezőlaphoz 62 × 86 cm alakban készül a kartón. A fehér és a színes kartónok 50 × 66 cm, illetőleg kétszeres alakban 66 × 100 cm nagyságban készülnek. A csomagolópapiros

63 × 90 cm, a kalapcsomagoló pedig 62 × 87 cm nagyságban készül. A bankposta-levél-papirosok még 46 × 59 és 45 × 56 cm nagyságban is. Ez az úgynevezett francia alak. – Ujabban erős mozgalom indult meg egy új alapon kiszámított egységes papirosformátumnak a megteremtésére, amely – ha az egész világon bevezetnének – lenne a papirosnak egységes világformátuma. Kidolgoztak egy tervezetet, az úgynevezett Din-formátumot, amelynél az oldalak 5:7-es arányban állanak egymáshoz. Előnye, hogy az összehajtott ívekből kijövő hányadok (fo, 4°, 8°) arányszáma is ugyanaz. (L. Papirosszabványosítás.)

A papiros felosztása nyomtatástechnikai szempontból a következő: Az ív teljes nagyságát a nyomdász «plakát»-nak nevezi. Ha az ívet szélességben egyszer összehajtjuk, az így nyert alaknak a neve: folió = fo. Ha hosszában hajtjuk össze, akkor strazza-folió a neve. Az ív negyedrészenek a neve: kvart = 4°, nyolcadrésze: oktáv = 8°. Miután minden formátumú papirosnak megvan a saját foliója, kvartja és oktávja, az alakok szabatos meghatározásához szükséges a papirosformátum megjelölése is, hogy melyik alaknak a hányada. Így pl: 8-as fo, 10-es 4°, 0-ás 8° stb. Ez a megjelölés mindig az egyszeres formátum hányadát jelenti.

A borítékgyárak papirosszükséglete különleges alakú és vágású papirostípust teremtett meg, amelyet az tett szükségessé, hogy a különféle alakú borítékok az ívből hulladék (abfall) nélkül kivághatók legyenek. Az ilyen papirosalakot diagonális vágásúnak nevezik. A rendes alakú papirostól abban különböznek, hogy nem derékszögben (90°) vannak vágva, hanem az oldalak hegyes-, illetve tompaszöget alkotnak, mint a mellékelt ábra mutatja. Például: Egy 70 × 90 cm és 16 cm szögtávolságú diagonális vágású papirosból 12 darab 44-es vagy 9 darab 91-es, vagy pedig 9 darab 87-es alakú borítékot lehet kivágni. Ujabban a MISZ formátumú papiros-hoz annak megfelelő nagyságú borítékokat is gyártanak; a szükséges diagonális vágású papirosok alakja ehhez a formátumhoz módosul. *ff*

Papirosgép: a papirosgyárak ama gépe, amelyen a papiroslap nemezelődés, majd víztelenítés, préselés és szárítás után, folytonos folyamatként elkészül. 1800-ban találta fel Donkin nevű angol mechanikus, azóta tökéletesítették, de az alapelv változatlan maradt. A víztelenítés sík- vagy hengeralakú szitákon történhetik avagy kartonoknál kombinált gépeken. A papirosgépeknek teljesítménye a szélességüktől és sebességüktől függ. Finom papirosokat keskenyebb (1,5–2,5 méter) és lassúbb járású (20–80 méter/m²), közönségesebb, például rotációs papirosok széles (3–6 méter) és gyorsjáratú (150–400 méter) gépeken készülnek. Ezek szerint a gépek teljesítőképessége napi 20–120 tonna között váltakozik. *df*

Papirosgyáraink most a következők: «Budapesti Papírgyár R.-T.» A gyártelep Budapesten van: 1 drb 150 cm széles, hengerszítás papírgéppel. Gyárt: mindennemű egyoldalon simított, ill. gépsima csomagolópapirost, 50–250 grammig. Évi termelőképessége 120–150 vagón. – «Danubius Papírlemez- és Papírgyár R.-T.» (alakult 1905-ben, gyártelep: Nagymaroson). Termelőképessége kb. 200 vagón közönséges szürke lemez. – «Diósgyőri Papírgyár R.-T.» (létesült 1782-ben, gyártelep: Diósgyőrött). 1 drb síkszítás papírgép, 175 cm széles. Gyárt mindennemű finom és legfinomabb író- és nyomópapirost, műszaki rajzpapirost, értékciikk-papirost és bankjegypapirost. Évi termelőképessége 230–240 vagón. – «Első Magyar Kartonlemezgyár R.-T.» (alakult 1923-ban, gyártelep: Budafokon): két gép, egy hengerszítás kartongép, évi 400 vagón termelőképességgel, duplex-, triplex-, kromó-, patent-, menetjegy-kartón előállításához és egy kombinált papiros-, ill. kartongép, ugyancsak évi 400 vagón termelőképességgel, mindennemű középfinom és finom kartónfajták, levelezőlap-, dossier-, kartoték- és számológép-kartón, valamint 80 gr-nál vastagabb papírfajták, ú. m.: könyvpapiros, szopóka-, rajzpapiros, egy és két oldalon simított csomagolópapirosok előállításához. – «Hazai Papírgyár R.-T.» (alakult 1927-ben, gyártelep: Fűzfő, Veszprém m.): 2 drb papirosgép, egyenként 265 cm szélességgel; mindennemű közönséges, középfinom és finom író- és nyomtatópapiros, továbbá a finomabb csomagoló- és nátronpapiros gyártására. Évi termelőképesség 1500 vagón. – «Hungária Papírlemez- és Papírgyár R.-T.» (alakult 1929-

ben, gyártelep: Ujpesten): 8 darab lemezgép; évi termelőképessége 300 vagón közönséges könyvkötői szürke, barna, patentlemez, valamint mindennemű erőlemez. – «Miskolczi és Társa Papírgyár b.-t.» (alakult 1923. évben, gyártelep: Piskén, Esztergom m.): 1 drb papirosgéppel, évi 120 vagón vékony (20–60 gr.), egyoldalon simított csomagolópapirost, továbbá papirosvattát gyárt. – «Neményi Testvérek Papírgyár R.-T.» (alakult 1923-ban, gyártelep Csepelen): Berendezése: 4 darab papirosgép és pedig 2 darab 207 cm-es, 1 darab 230 cm és 1 darab 385 cm széles. Gyárt: kb. évi 1000 vagón mindennemű egyoldalon simított és gépsima csomagolópapirost 20–200 gr-ig, további évi kb. 1200 vagón rotációs ujságyomtatót, közönséges, ill. középfinom író- és nyomtatópapirost; ezenfelül zsírhatlan csomagolópapirost, közönséges tarkapapirost és krétázott papirosokat. – «Papír- és Nyersfedéllemezgyár R.-T.» (alap. 1930-ban, gyártelep: Pestszenterzsébeten): 2 gép és pedig egy csomagolópapírgép, évi kb. 450 vagón mindennemű gépsima, ill. egyoldalon simított csomagoló papirosok gyártására 50–250 grammig, továbbá egy nyersfedéllemezgép évi kb. 300 vagón teljesítőképességgel. – «Szolnoki Papírgyár R.-T.» (alakult 1935-ben, gyártelep: Szolnokon): 1 drb kb. 200 cm széles gép mindennemű vékony és finomabb írópapiros gyártására (1936 első felében került üzembe). Termelőképessége becslés szerint 160–180 vagón lesz. *df*

Papirosgyártás: kínai találmány, mely már Kr. e. néhány századdal is ismeretes volt. Az eljárás abból állt, hogy növényi rostokat (kínai szederfa, stb.) meleg vízben áztattak, majd összezúztak, s híg pépet készítettek belőle, mely szitára kiterítve – «merítve» –, majd szárítva, préselve és enyvréteggel bevonva, írásra alkalmas vékony papiroslapot adott. Csak évszázadokkal később vált a találmány Ázsia többi országaiban ismeretessé, ahol nyersanyag gyanánt már len- és kenderrongyot, valamint a pamutcsérje termését használták fel. Az arabok és mók hozták a papirosgyártás tudományát nyugatra és valószínű, hogy az első papiroskészítő-műhely Valenciában létesült 1150 körül. Középeurópában a 13. században vált az eljárás közzismertté. Magyarországon az első papirosmalmok a 15. század elején létesültek Felső-Magyarországon és Erdélyben. (Kis-Szeben 1529 és Brassó 1537.) – A múlt század közepéig a papirosgyártáshoz használt nyersanyag kizáróan a rongy volt és minthogy az nem állt korlátlan mennyiségben rendelkezésre, a papirosgyártás is szűk határok közé volt szorítva. 1846-ban találták fel a faköszörületet (facsiszolatot), 1866-ban pedig a kémiai úton előállított papirosanyagot (cellulózt). A ma használatban lévő papirosoknak legfeljebb 1–2%-a készül rongyból, vagy tartalmaz rongy-cellulózt (szivarkapapiros, műszaki rajzpapiros stb.). 1800-ig csak kézi merítés útján tudtak papirost előállítani; akkor találta föl Donkin angol mechanikus a papírgépet, amelyen a papirost folytonos munkafolyamatban lehetett végnélküli szalag alakjában előállítani. A gépi papirosgyártás gyors ütemben szorította ki a kézi merítést, úgy hogy ma már csak egyes gyárakban készülnek egészen speciális célokra szolgáló kézi merítésű papirosok, ill. kartónok. A papirosgyártás ma kizárólag gyári nagyüzem keretén belül folytatható és egy-egy papirosgép 24 óránként – a gép szélességének és sebességének arányában – 20–120 tonna kész papirost termel.

A papirosgyártás, síksztítás papirosgéppel, röviden a következő: a nyersanyagok (cellulóz, faköszörület) az ú. n. hollandi foszlatókádákba kerülnek, ahol ½–12 óráig történik az anyag előkészítése, a sejtanyag őrlése, foszlatása. Itt történik az anyag festése, enyvezése, valamint az áttetszőség csökkentése céljából a töltőanyagok (kaolin, china-clay stb.) adagolása is. A foszlatóból a keverőkádákba kerül az anyag, majd erősen felhígítva (kb. 99% víz és 1% sejtanyag) az ú. n. csomófogó, illetve homokfogó nevű tisztítókészüléken keresztül ráfut a tulajdonképpeni papirosgépre, illetve annak szitájára, mely végnélküli szalagként nagy sebességgel fut vízszintes irányban. E szitán, mely harántmozgást is végez, nemezeli a milliónyi sejtszál, képződik a vékony papiroslap azáltal, hogy a szitáról a víz részben természetes, részben pedig mesterséges úton, szívás révén eltávozik és visszamarad a vékony nemezelt papirosréteg, mely a szita végén már annyira összeálló, hogy rávezethető egy a szitával

majdnem érintkező végnélküli posztóra. A szítáról lekerülő papiros még mindig kb. 75% vizet tartalmaz, amit a gyártás további folyamán el kell távolítani. E célból a posztóra rávezetett papiroslapot rendszerint 3–4 hengerpréssén átvezetik, amelyek a papiroslapban lévő víz egy részét kipréselik. Végül a még mindig kb. 58–62%-os vizet tartalmazó papiroslap rákerül fűtött nagy vashengerekre, amelyek a papiroslapban lévő vizet elpárologtatják, úgyhogy a gépről lekerülő papiroslap már csak kb. 5% nedvességtartalommal bír. A hengerekről lejövő papiros érdes és durva felületű és ezenfelül mindig kétoldalas is. (Az egyik oldalon a szita, a másikon a nemezzövet préselődik le.) Ezért is a jó gépsimaság elérése céljából a papirost magán a papirosgépen simítják, amennyiben a papirosgéppel összeépített 6–10 darab kéregöntésű acélhengerből álló simítón bocsátják át és csak azután hengerlik fel. A gép végén felhengerelődő papiros, amennyiben azt a vevő simítatlanul és tekercsekben kívánná – ilyen pl. a rotációs ujságpapiros –, már kész piaci termék, amely egyszeri újabb áttekerés (rotációs tekercselés) után minden további nélkül már a nyomdába szállítható. A gépről lejövő papirost simítatlannak vagy gépsimának nevezzük, ellentétben a simított papirossal, mely simaságát, tehát a fényét külön gépeken – ú. n. kalandereken – nyeri. Megkülönböztetünk erősen és gyengén simított papirost, aszerint, amint a papiros fényessége, simasága erősebb vagy gyengébb. Ha a papiros a simítón (l. Kalander) is áthaladt, már csak az ívekre való felvágása (l. Keresztvágógép), majd a válogatása és bálákba való csomagolása következik és elkészült az áru. *df*

Papiroshulladék (németül: Abfall): az íveknek a nyomtatáskor levágásra kerülő, tehát nem használható szélei. Jelentékenyen megrághatja a munkát, tehát minden lehetséges módon a csökkentésére kell törekedni.

Papiroskárpit: enyves földfestékkel bemázolt papiros, amelyre más színű mintákat nyomtatnak. A mintázást teljesen azonos módon végzik, mint a szövetek kézzel való nyomtatását. Nyomtatás után kalanderen simítják, esetleg mintásan sajtolják a kárpitot.

Papiroslemez (kéregpapiros): tulajdonképpen nem más, mint vastag papiros. Anyagösszetétele szerint kétféle lemezt ismerünk, még pedig: falemezt, amely tiszta facsiszolatból áll és szürke vagy barnalemezt, amely ócska papiroshulladékokból készül. A falemez merev, nem hajlítható és ezért nagyon törekeny, míg a szürke és barna lemez már sokkal szívósabb, hajlékony és jól feldolgozható. A lemezek a kereskedelmi forgalomba számozással kerülnek, ami azt jelenti, hogy 25 kg-ban hány lemez van. Például: a 40-es jelzés azt jelenti, hogy ebből a vastagságú lemezből 40 db nyom 25 kg-ot. A lemezek kivétel nélkül mind 70:100 cm-es alakban készülnek. A falemezt 10-es számtól 100-asig, a szürke lemezt 6-os számtól 120-asig, a barna lemezt pedig 10-estől 130-as számig gyártják. A lemezt könyvek bekötési táblájához, dobozok készítéséhez stb. használják. *ff*

Papirosmennyiség-kiszámítási táblák: lehetővé teszik a gyors és biztos kiszámítást: l. a 368. oldalunkon.

Papírmennyiségkiszámítási táblázat

Ha a nyom- andó pél- dányszám	Nem kell hozzá (ív), ha egy ív kiad															
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
	példányt															
50	25	17	13	10	9	8	7	6	5	5	5	4	4	4	4	
100	50	34	25	20	17	15	13	12	10	10	9	8	8	7	7	
150	75	50	38	30	25	22	19	17	15	14	13	12	11	10	10	
200	100	67	50	40	34	29	25	23	20	19	17	16	15	14	13	
250	125	84	63	50	42	36	32	28	25	23	21	20	18	17	16	
300	150	100	75	60	50	43	38	34	30	28	25	24	22	20	19	
350	175	117	88	70	59	50	44	39	35	32	30	27	25	24	22	

400	200	134	100	80	65	58	50	45	40	37	34	31	29	27	25
450	225	150	113	90	75	65	57	50	45	42	38	35	33	30	29
500	250	167	125	100	84	72	63	56	50	46	42	39	36	34	32
550	275	184	138	110	92	79	69	62	55	50	46	43	40	37	35
600	300	200	150	120	100	86	75	67	60	55	50	47	43	40	38
650	325	217	163	130	109	93	82	73	65	60	55	50	47	44	41
700	350	234	175	140	117	100	88	78	70	64	59	54	50	47	44
750	375	250	188	150	125	108	94	84	75	69	63	58	54	50	47
800	400	267	200	160	134	115	100	89	80	73	67	62	58	54	50
850	425	284	213	170	142	122	106	95	85	78	71	66	61	57	54
900	450	300	225	180	150	129	113	100	90	82	75	70	65	60	57
950	475	316	238	190	159	136	119	106	95	87	80	74	68	64	60
1000	500	334	250	200	167	143	125	112	100	91	84	77	72	67	63
1100	550	367	275	220	184	158	138	123	110	100	92	80	79	74	69
1150	575	384	288	230	192	165	144	128	115	105	96	89	83	77	72
1200	600	400	300	240	200	172	150	134	120	110	100	93	86	80	75
1250	625	417	313	250	209	179	157	139	125	114	105	97	90	84	79
1300	650	434	325	260	217	186	163	145	130	119	109	100	93	87	82
1400	700	467	350	280	234	200	175	156	140	128	117	108	100	94	88
1500	750	500	375	300	250	215	188	167	150	137	125	116	108	100	94
1600	800	534	400	320	267	229	200	178	160	146	134	124	115	107	100
1700	850	567	425	340	284	243	213	189	170	155	142	131	122	114	107
1750	875	584	438	350	292	250	219	195	175	160	146	135	125	117	110
1800	900	600	450	360	300	258	225	200	180	164	150	139	129	120	113
1900	950	634	475	380	317	272	238	212	190	173	159	147	136	127	119
2000	1000	667	500	400	334	286	250	223	200	182	167	154	143	134	125
2500	1250	834	625	500	417	358	313	278	250	228	209	193	179	167	157
3000	1500	1000	750	600	500	429	375	334	300	273	250	231	215	200	188
4000	2000	1334	1000	800	667	572	500	445	400	364	334	308	286	267	250
5000	2500	1667	1250	1000	834	715	625	556	500	455	417	385	358	334	313

Jegyzet. Ahol $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{2}$ ívek fordulnak elő, azok mindenütt fölfelé egész ívre vannak kikerekítve. – Ha pl. a 750 nyolcadívhez szükséges papírmennyiséget akarjuk kiszámítani, akkor csak a 750-es példányszámot és a 8. rovatot kell megnéznünk.

Papirosor: a pótló anyagokkal telített papiros nyomtatásakor lerakódó papirosor sok kellemetlenséget okoz a gépmesternek. A tengelyágak kenőréseit eldugaszoló és a festék-szerkezetet piszkító papirosport rotációs gépeknél úgy igyekeztek ártalmatlanná tenni, hogy a végnélküli papirosnak a gépbe vezetésénél néhány nagy kefért alkalmaztak, melyek a laza rostok nagy részét lesöpörték. Az autotípiák nyomtatásakor is sok galibát okoz a papirosor, belévéve magát a klisé ponthálózatába. Még legkönnyebben úgy segíthetünk rajta, hogy kifogástalan festékező hengereket veszünk, amelyeknek az a tulajdonságuk, hogy a papirosportát fölszedik.

Papirosstereotípiá: I. Stereotípiá.

Papiros-szabványosítás: Már az új szabványosító mozgalom kezdetei előtt hosszú idővel felmerült a papíralakok egységesítésének szükségessége és nálunk állítólag II. József állapította meg egy rendeletében a most 0-ás foliónak nevezett 21×34 cm méretű irodai alakot, míg a kereskedelmi levelezésben egy általában kvartznak elnevezett szélesebb és rövidebb alak terjedt el. Ugyanez a helyzet egész Középeurópában, de az egyes országok hivatalos irodai és kereskedelmi alakjai nem felelnek meg egymásnak. A modern papírgyártás kialakulása siettetette az egységesítést és így Közép-Európa országaiban többé-kevésbé általánosan

elfogadott méretek ki is alakultak. Így pl. a Magyarországon használatos méretek a 0-tól a XVI-osig terjednek, s közöttük több régen kötelező állami szabvány volt, mint pl. a IV-es alak a katonai hatóságok nyilvántartásaira nézve, de sok más eltérő formátum is volt használatban s a gyártási és vágási differenciák miatt még ezek a méretek sem tartottak be pontosan. A háború után végre Magyarország is megkezdte a szabványosításnak munkáját (lásd: Szabványosítás) és a papirosalakokra nézve a német formátumrendszert fogadta el. Ezeknek a használatát az állami hivatalokra nézve a 2280/1930. ME. sz. miniszterelnöki rendelet tette kötelezővé, a részletes rendelkezéseket pedig a 126.014/1930. KM.sz. kereskedelemügyi miniszteri rendelet s az annak kapcsán kiadott MOSZ. 16., 17. és 18. számú táblázatok tartalmazzák. E szabványrendszer 3 alapelven épül fel, és pedig: 1. az alapméretnek a méterrendszerből kell kiindulnia. 2. az egyes alakoknak egyforma arányúaknak, vagyis egymáshoz hasonlóaknak, 3. azoknak kettőzés vagy felezés útján egymásból előállíthatóknak kell lenniök. Így tehát a rendszer alapját az A0 alak képezi, melynek területe egy négyzetméter és két oldala egymáshoz az aranymetszés (sectio aurea, l. o.) szerinti arányban van, vagyis abban az arányban, amelyben a négyzet egy oldala áll annak átlójához és amelyet az 1:2 arányszám fejez ki. Ennek az alapformátumnak pontos mérete 841×1189 mm s ebből állíthatók elő felezés útján a többi alakok, amelyek mérete pontosan betartandó (lásd: Készformátum és Nyersformátum). Az A0 alak fele az A1 alak, annak fele az A2 alak, amely a hivatalos használatban a régi V-ös és VIII-ast helyettesíti s ennek fele az A3 alak, amely a régi irodai, 0-ás ív helyébe lépett. Ennek fele az A4 alak, amelynek mérete 210×297 mm, az új irodai félív, amelynek szélessége pontosan a régi 0-ás félívé, magassága pedig az átlagos kvart lapénak felel meg. Ez a kedvező körülmény nagyon megkönnyítette a reform bevezetését, mert ilyenformán az A4 alakú levelek úgy a hivatalos, mint a magángazdaságban használatos irattartókba könnyen behelyezhetők. Mivel az A0 alak pontosan 1 négyzetméter, a szabványos papirosok rizmasúlya igen könnyen meghatározható, vagyis az A0 alakú papiros rizmasúlya mindig megegyezik a négyzetméter-grammsúllyal. Az A4 alakból további kétszeri felezés útján áll elő az A6 alak, amelynek mérete 105×148 mm, s ezt az alakot a Nemzetközi Postaegyesület mint új levelezőlapalakot fogadta el. Mivel a gyakorlatban az A sorozat nem fedezhet mindenféle szükségletet, az egyes alakok középarányosait képező alakokból álló B sorozatot is szabad használni, amelynek bevezetését megkönnyíti az, hogy a B1 alak 707×1000 mm mérete igen közel jár a régi X-es alak 700×1000 mm méretéhez. Lehetőleg azonban mindig az A alakokat kell használni, mert csak ezeket lehet olyan alakra összehajtani, amely az A4 alakra alapított irattárakba befér. Az A és B sorozat középarányosa a C sorozat, amely az A sorozat alakjaihoz alkalmas borítékok méreteit adja. A reform bevezetése olyan sok előnnyel jár, hogy azzal minden nyomdásznak foglalkoznia kell, hogy kellő tájékozottság alapján ajánlhassa annak bevezetését rendelőinek, mert az előnyök csak a reform teljes bevezetése, vagyis a kétféle raktártartás megszűnése után fognak mutatkozni. A Magyar Szabványügyi Intézet kidolgozta már a MOSZ. 400–421. számú szabványokat, amelyek az összes iskolai füzetek egységes típusait tartalmazzák és most van munkában a MOSZ. 19. számú szabvány, amely a papiros szállítására és átvételére vonatkozó feltételeket, valamint a MOSZ. 20. számú szabvány, amely a papiros egységes vizsgálati módszereit, végül a MOSZ. 21. számú szabvány, amely az írás és nyomtatás céljára szolgáló hivatalos papirosok minőségét szabályozza. (Irodalom: Dinbuch 1. Normformate, von Dr. Porstmann, Richard Kiencke und Otto Frank: DIN-Formate und Vordrucke, a különféle német szabványokra, pl. kartotékok és irodabútorok, stb. a Normenausschuss hivatalos kiadványai, amelyek a Beuth-Verlag, Berlin kiadásában jelennek meg. Magyarul: A 2280/1930. ME. és a 126.014/1930. KM. sz. rendeletek, a Magyar Szabványügyi Intézet kiadványai és végül Kner Imre: A papiralakok szabványosítása című vázlata a Nyomda- és Rokonipar Évkönyvének 1935. és 1936. kötetében.)

A ALAPSOROZAT B ÉS C KIEGÉSZÍTŐ SOROZATOKKAL			
Jelzés	A alapsorozat	B	C
		kiegészítő sorozatok	
	nagysága milliméterekben		
B 0		1000 × 1414	
C 0			917 × 1297
A 0	841 × 1189		
B 1		707 × 1000	
C 1			648 × 917
A 1	594 × 841		
B 2		500 × 707	
C 2			458 × 648
A 2	420 × 594		
B 3		353 × 500	
C 3			324 × 458
A 3	297 × 420		
B 4		250 × 353	
C 4			229 × 324
A 4	210 × 297		
B 5		176 × 250	
C 5			162 × 229
A 5	148 × 210		
B 6		125 × 176	
C 6			114 × 162
A 6	105 × 148		
B 7		88 × 125	
C 7			81 × 114
A 7	74 × 105		
B 8		62 × 88	
C 8			57 × 81
A 8	52 × 74		

Papirosvizsgálat: a papiros minőségét, vagyis szívósságát (jóságát), továbbá anyagösszetételét, valamint különféle egyéb tulajdonságait (enyvezés, zsírállóság, áttetszőség, szívóképeség, rádirozhatóság stb.) megállapító kémiai és fizikai vizsgálati eljárásoknak összefoglalása. A papiros minőségének, vagyis a különféle igénybevételek, mint húzás, hajtogatás, gyűrítés stb.-vel szemben való ellenállásának megállapítása különleges gépeken történik. Nálunk a MOSZ. (I. Szabvány) a Rejttö-féle eljárást írja elő, melynek az a lényege, hogy a szakítógép megállapítja, hogy a vizsgálandó papiros egy próbadarabjának elszakításához milyen rugalmassági, illetőleg szívóssági munka kell; e munkák összessége adja meg a papiros jóságát. Dr. Rejtő a papirosokat összesen X osztályba sorolta. (I–II. bankjegypapiros, IV. merített, V. famentes, VI. fatartalmú, VII. rotációs papiros.) Külföldön a papiros szívósságának megállapítására általában a Schopper-féle szakítógépet használják. A próbadarab elszakításához szükséges erőből kiszámítható az illető papiros szakítási hossza méretekben. (Az a hosszúság,

amely alatt a vizsgálandó papirosnak egy szalagja egy képzeleti ponton felfüggesztve saját súlya alatt elszakadna.) A merített papiros szakítási hossza 6000–6500 m, jó írópapirosoké 4000–4500 m, rotációs ujságpapirosé 2200–2500 m között váltakozik. Az anyagösszetétel a papirosnál mikroszkópiai úton állapítható meg, minthogy az egyes nyersanyagok rostjainak (rongyfélék, fenyők, lombfák, szalma, espartófű) mikroszkópiai képe igen lényegesen különbözik egymástól. De könnyen megkülönböztethetők egymástól a faköszörület, valamint a facellulóz sejtjei is. A famentes és fatartalmú papiros megállapítása a gyakorlatban reagens folyadékokkal történik. Legelterjedtebb a floroglucin, ami a fatartalmú papirost, aszerint amint az kevesebb, vagy több faköszörületet tartalmaz, halvány rózsaszínre, illetőleg vörösré festi. Az anilinszulfát a fatartalmú papirost halványsárgára, a Wurster-féle dimetiloldat pedig narancs-színűre festi. *df*

Papiros zsugorodása: rendszerint a még kellően ki nem száradt és nedvesen csomagolt, vagy nedves időben szállított papirosnál fordul elő. A papiros szélei ilyenkor hullámosak és nyomtatáskor ráncolódnak. A papiros ez esetben a nyomda helyiségeiben kifüggesztendő; ha ez nem használna, úgy erős makulatúra, úgynevezett «belövőpapiros» közé kell rakosgatnunk, s így «belöve» nyomtatnunk. A zsugorodás főleg a kromolitográfiai és egyéb színes munkának veszedelme. Az efféle munkához használt papirosnak olyannak kell lennie, hogy a nedvességnek hatására ne nyúlhasson meg, mert negyedmilliméteres differenciák is végzetesek lehetnek a színes nyomat sikerültére. A régi litográfus olyanformán tette a papirost nem-nyúlóvá és nem-zsugorodóvá, hogy földőfehér festékekkel mind a két oldalán többszörösen telenyomtatta. Újabban már a kereskedelembe is kapható nedvességre nem reagáló papiros.

Papírotípiá: egyik módja a fotolitográfiai átnyomtatásnak.

Papirusz: amelytől a papiros majdnem minden írástudó nép nyelvén a maga írásmódja szerint a nevét nyerte, a papiruszcserje rostjaiból készült Plinius szerint a következő módon: a még nedvével telített szákról eltávolították a külső héjat és lehúzták a kettéhasított szákról az egymásra rétegesen fekvő hártyszerű belső részt, amelyek közül a középen fekvők adták a legjobb papiruszt. Az így nyert hánccszalagokat szélüknél egymás mellé helyezték, majd keresztben egy második réteget tettek, meghintették vízzel, keményítő-csirizzel bekenték, préselték, szárították és simították. Ebből a készítési módból magyarázható meg, hogy a papiruszlapok, világosság felé tartva, szövetszerű anyagot mutatnak. A papirusznak törekenysége és átlátszósága miatt csak az egyik oldalára lehetett írni; reánk nézve ez szerencsés körülménnyé vált, mert sohasem lett volna módunk arra, hogy ősrégi papirusztekercseket elolvashassunk, mert ezek porrá omlottak volna legöngyölés közben, így azonban a legöngyölés pillanatában ragadóssá tett vásznon vagy más anyagon rögzíthetők voltak. A papirusz gyártása egyeduróság volt; a papiruszadó magassága miatt Tiberius császár alatt zendülés is tört ki. Meglepő jelenség, hogy a legrégibb időben, egy évezreden át, az egész világot el tudták látni papirusszal Egyiptomból, ma pedig ez a növény ott fel nem lelhető. *ká*

Pap István (szatmárnémeti): a Károlyi Ferenc gróf által 1754-ben alapított nagykárolyi tipográfiának első ügyvezetője 1754–1775-ig.

Pap Sámuel (telegdi): Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári tipográfiájának bérlője a nagy tipográfus halála után. 1730-ig működött és nagy tisztességben volt része. Könyvnyomtató létére a város – «mint minden keresztény országokban szokás» – az adófizetés és egyéb közterhek alól fölmentette, s e tanácsi határozathoz később a főkormánysház is hozzájárult.

Pappendeckel: I. Papiroslemez.

Pap Sándor (szatmári): Telegdi Pap Sámuel után a kolozsvári Tótfalusi Kis Miklós nyomdájának a bérlője; szül. 1697-ben, megh. 1745-ben. 26 esztendőskorában a ref. konzisztórium segélyével Lőcsére ment nyomdászinasnak, s azután Frankfurt felé vette útját, ahol a

betűmetszést és betűöntést tanulta álló két esztendeig. Majd 1726-ban Amsterdamban, aztán Utrechtben a biblia nyomtatására ügyelt föl. 1729 nyarán Halle városába ment tipográfusnak, ahonnan 1731-ben hazajöve, bérbe vette a Kis Miklós alapította – akkor már az egyetemes református egyház birtokában levő – nyomdát.

Paragrafus: l. Szakaszjel.

Paragráfia: az író neuraszténiájának ama tünete, hogy kéziratán egyes betűket kihagy, fölcserél avagy kettőz.

Paragramma (görög): a. m. hozzáírás; valamely írásnak betűváltoztatással való meghamisítása.

Parallelgép: mechanikai segédeszköze a litográfiai stb. rajzolónak, hogy olyan rovatolásokat, vagyis sraffirozásokat, melyek egymástól egyenlő távolságban párhuzamosan haladnak, gyorsabban végezessen, mint kézi rajzzal. Van egyszerű kézi készülék alakjában és gépezetformában. A litográfiai rajzolók e sraffírozó gépekkel végzik munkájukat és síneken dolgoznak a megmunkálandó kövön. Igen pontos, érzékeny gépezetek ezek, automatikus számláló készülékkel ellátva.

Parallelogramma: olyan négyszög, amelynek két-két oldala párhuzamos. A parallelogramma lehet tehát egyenlő oldalú, vagy egyenlőtlen oldalú, aszerint, hogy valamennyi oldala egyforma hosszú-e vagy sem; a szögekre való tekintettel derékszögű és ferdeszögű parallelogrammákat különböztetünk meg, aszerint, hogy a szögek derékszögek, vagy pedig hegyes-illetőleg tompaszögek-e.

Paraloid-szerkezet: a festék lehúzóadását van hivatva a rotációs és komplett-gépeknél megakadályozni. A szerkezet a gép ellennyomatos cilinderét állandóan valami olyan masszával keneti, amely a festékrészecskék rájapadását – amelyek az ív maszatolódását okozzák – megakadályozza. A szerkezet egy a masszát magában foglaló tartályból, egy «duktor»-hengerből és több bársonnyal bevont föladó hengerből áll.

Paragon: 1. betűnagyság megjelölése. Stenglin Jeremiás augsburgi betűöntő 1693-i árjegyzékében is szó van róla; kb. másfél-cicerós törzsököt jelent. Már a 18. században is megkülönböztettek «Paragon»-t (kb. 18 pont) és «grobe Kanon»-t (28 pont). – 2. Betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 20 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 18,76 méterpontjának. Az angolországi Paragon csak 18,2 méterpontot tesz ki. A hollandiai nemkülönb.

Parangone: 17 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Paravisino: milánói ősnymdász. Ő nyomtatott öntött görög betűkkel először, 1476-ban.

Parisienne: kb. 5 pontos betűnagyság a régi francia nyomdászoknál.

Paritásos munkásközvetítő: l. Munkásközvetítő

Paritásos Békéltető Bizottság: lásd Békéltető Bizottság és Kollektív szerződés.

Párizsi kék: l. Festékkeverés.

Párizsi ősnymdász: a francia fővárosban 1470-ben honosult meg a nyomdászat Gering, Friburger és Crantz német tipográfusok odakerültével. 1500-ban már 50 műhelyben, a szedők és nyomtató-munkások százaival dolgoztak a szajnaparti városban.

Parmigianina: 5 pontos betűnagyság az olaszoknál.

Parti: a könyvkereskedelemben az áruengedménynek az a formája, midőn a kereskedő több példányt kap, mint amennyit valóban fizet. A partit a számlán törtszámmal szokás jelölni, pl.

7/6, 11/10, 13/12, – ez azt jelenti, hogy a kereskedő 6, 10, illetve 12 példány vásárlásánál 7, 11 illetve 13 példányhoz jut. Emellett természetesen fennáll a rendes rabatt is. Ha tehát az eladási föltétel pl.: «30% és 11/10», akkor ez úgy értendő, hogy 10 példánynak 30% rabattal való fizetése ellenében a kiadó 11 példányt szállít. A valóságos rabatt ez esetben 30%-ról 36,67%-ra emelkedik, minthogy 10 könyv nettó árát 11-gyel kell elosztanunk. A partiknál jelentkező tényleges rabattot úgynevezett parti-táblázatokban szokás összeállítani. *kj*

Parys Kanon: 48 pontos betűnagyság a hollandus tipográfiában.

Passepartout (francia): a. m. mindenhová szóló belépőjegy; a papiroskonfekcionálásban papirosból való képkeret.

Passzív vagyon: l. Könyvelés.

Pasztellezés: úgy történik, hogy a rajz körvonalait előbb szénrudacskával, de igen halványan fölvezetjük a papirosra, s azután óvatosan fölrakosgatjuk a színeket. E színek mindegyikét – hogy már eleve össze ne keveredjenek – más-más ujjunkkal dörzsöljük a papirosra; ha az ujjunk kevés: megfelelő számú «wischer»-t (franc.: estompe) veszünk még alkalmazásba.

Pasztellkréta: többféle gyártmány kapható belőle és számtalan színárnyalatban. Főleg nagyformátumú csendéletképek, portrék stb. készítésekor használják. De csak a lágyabb féleségek alkalmasak, amennyiben a vastag és érdes pasztellpapirosra vagy papírlémezen jobban eldörzsölhetők, mint a keményebb fajták.

Pataki József: Szatmári Pap Sándor kolozsvári tipográfus segédje. Belgiumban tanulta a nyomdászatot és Pap Sándor halála után, 1745-ben, ennek örökébe lépett. Megh. 1770-ben.

Pataki Sámuel: Páldi Székely István utóda a kolozsvári ref. kollégium nyomdájának igazgatásában 1769-től fogva. 17 esztendeig állott e tipográfia élén.

Pátria Irodalmi és Nyomdai Résztársaság. 1893-ban «Hazánk» címmel s 600.000 korona alaptőkével alakult. 1894-ben címét Pátriára változtatta (l. Hazánk).

Pátria Magyar Írók, Hírlapírók és Művészek Klubja: l. Sajtóegyesületek.

Patrica (betűbélyegző: Freckay Jánosnál kölyü, német nyelven pedig Stempel): a nyomdabetű vállfelületétől a képfelületig terjedő részének megfelelő acélba véselt formája, melyet úgy tesznek sokszorosíthatóvá, hogy vas- vagy vörösréz pálcikába sajtolják s így matricának nevezett negatívot készítenek véle. A betűnegatív patrica útján történő előállítás már a betűgyártás kezdeti módszereihez tartozott. A patrica előállítása vésők és reszelők segítségével kézzel történt, de ma már csaknem kizárólag géppel (mint a matricák mechanikai marással) készül. *ls és ta*

Patron: olyanféle kivágott lemez, mint aminőkön át a szobafestő mázolgatja egymás mellé a fali figuráit. A középkor fejedelmei és notáriusai is ilyenféle patronokat használtak az aláírásukhoz; ezeken furfangos csoportosítású betűk voltak kivágva, s aláírás alkalmával ráterítve az okirat kellő helyére, valami ecsetfélével vitték rájuk a tintát avagy fölhogított festéket. – Gutenbergék idejében a «patrón» szó betűrudacskát is jelenthetett; erre következtünk a nagy fölhalálónak a «Catholicon»-hoz (1460) adott kolofonjából: «Nem náddal, íróvesszővel avagy tollal másoltatott ez a mű, hanem a patrónoknak és formáknak csudálatos összeillesztése, aránya és egyformasága következtében nyomtatott és befejezésre juttatott.»

Pauer János Mihály: pesti könyvkereskedő a 18-ik század végén. Trattner János Tamás (l. o.) neves könyvnyomtató és könyvkereskedő 1789-ben ráruházta könyv-kereskedését.

Paul Károly: bajai könyvnyomtató a 19. század ötvenes-hatvanas éveiben.

Pausál-rendszer: 1. Számolási rendszer.

Pauzálás: újabban föltalált egyszerű módja a következő: A közönséges rajzolópapírost tiszta benzinnel itatjuk, mire az tökéletesen átlátszóvá lesz. Már most ráhelyezzük a lemásolandó rajzra, s ennek átlátszó vonalait ceruzával vagy tollal követjük rajta. A tusrajzokat szakasztott így másolhatjuk le. Mire a másolással elkészülünk, a benzin rendszerint úgy elpárolog a papírosból, hogy nyoma sem marad.

Pauzia-nyomás: a fénymásolásnak egyik módja.

Pavlovsky J. Alajos: szül. 1870-ben. Wilckens és Waidlnél, majd a Pallas-nyomdában tanult. Katonáskodása után a Pallasban, a Hornyánszky-nál, Révai és Salamonnál, majd az Athenaeumban volt mesterszedő. 1912-től 1920-ig a Tolnai-nyomda faktora, majd később 1928-ig a Hangya házi nyomdájának vezetője volt, azóta pedig a Légrády Testvéreknél korrektor. 1901-től 1903-ig a Magyar Nyomdászok Évkönyve szerkesztője volt. Ugyancsak 1901-ben Mitterszky József és Novák László társaságában a Könyvnyomdászok Szakköre továbbképző szaktanfolyamait szervezte meg. Tagja volt a Nyomdászati Tanműhelynek, s évek során át tanított a szakirányú tanonciskolán.

Pazigráfia (görög): a. m. mindenki számára való írás, a világ minden népe által megérthető jelírás.

Peacock-féle betűöntő gép: a háború előtt reklámozták Amerikában. Állítólag nem kevesebb, mint százhuszezer betűt tudott volna önteni egy-egy óra alatt.

Pearl: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 5 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünkben 4,69 méterpontnak. Az angolországi «Pearl» betűnagyság csak 4,55 méterpont.

Pearson-gép: egyes betűket öntő szedőgép; a Monotype-hez hasonlít, de az egyes betűk megöntése közvetlenül a billentyűzgetés következtében történik.

Péce: Freckay János így nevezi a punktúrát (l. o.).

Péchy Imre: állami nyomdánk volt igazgatója, szül. 1832-ben, megh. 1898-ban. Katona, majd mérnök volt; 1872-ig a kataszteri térképészeti osztálynak volt a vezetője, azóta pedig az államnyomda igazgatója. Térképészeti dolgozatai a külföldön is elismerésben részesültek.

Pécsi könyvnyomtatás: E város első könyvnyomtatója Engel József volt, ki 1772-ben állította föl itt a sajtóját. Halála után (1796) özvegye, Krisztina folytatta 1808-ig a nyomdász-kodást, amikor veje, Knezevics István vette át a nyomdát. Azonban a püspöki líceumi nyomda alapítása következtében öreg napjaira tönkrement s kellei később Kaposvárra kerültek, hol 1849-ben az osztrákok golyót öntöttek betűiből. – A püspöki líceumi nyomdát 1838-ban alapította Szepessy Ignác báró pécsi püspök. Ügyvezetőképpen Szodói Nagy Benjámint működött itt 1856-ig, amely időtől fogva a nyomdát bérbe adták. Az első bérlő Perger Sándor szekszárdi nyomdatulajdonos volt.

Pécsi Lukács: a nagyszombati nyomdának Telegdi Miklós halála után, 1586-tól való kurátora. Jórészt a maga szépszámú iratainak sokszorosítására használta e sajtót.

Pehelykönnyű nyomtatópapíros (volumen-papíros): azokat a papírosfajtákat nevezzük így, amelyek anyagösszetételre való tekintet nélkül, gramm súlyukhoz viszonyítva aránylag nagy vastagsággal (volumennel) bírnak. A legtestesebb papírosok eszpartó-cellulózból készülnek, melyek sejtjei nagy duzzadóképesseggel bírnak, újabban már fenyőből készült szulfidcellulóz sejtjeit is lehet bizonyos eljárással az eszpartó-cellulózhoz hasonló minőségben gyártani, úgy hogy e nyersanyagból készült papírosok megközelítik az eszpartó-papírost. 100 grammos eszpartó-papíros vastagsága 0,28–0,3 mm, szulfid-cellulózból készülté 0,23–0,25 mm. A

volumenpapirosok töltőanyagától mentesek, ezért is transzparenszek és aránylag kemény fogásúak. Minthogy igen laza szerkezetűek és a papirosgépen erősebben tömörítve, illetve préselve nincsenek, kétoldalúak és az a kellemetlen tulajdonságuk, hogy a papiros fölületéről nyomtatás közben a le nem kötött laza sejtészecskék leválnak (a papiros porzik). *df*

Peidl Gyula: szül. Ravazdon. Győr megyében 1873 január havában. A betűszedést a Franklin-nyomdában tanulta 1886-tól 1890-ig. Vándorútra kelve, Székesfehérvárt, Besztercén, Kassán, Sankt-Pöltenben és Schwyzben dolgozott; hazajöve a Schlenker, Rudnyánszky, Budapesti Hírlap, Pallas és Pátria nyomdák voltak működésének fő-fő állomásai. Nyomdásztársadalmi tevékenységének főbb adatai: 1895-ben az első Szakegyesület választmányi tagja; 1898–1900-ig az árszabályt tárgyaló bizottság tagja; 1900. május 19-től kezdve 1918-ig (rövid megszakításokkal) a Typographia szerkesztője, egyszersmind a szabad szervezet vezetője. Jórészt az ő nevéhez fűződik a kollektív szerződés meggyökereztetése és a tanoncskála megállapítása. Természetesen jelentős része volt kora minden egyéb nyomdásztintézményének a létrehozásában is. Az Országos Szervező Bizottságnak az 1935 szeptemberi kongresszusig súlyos szavú, oszlopos tagja volt; szép levélben jelentette be a visszavonulását. – A magyar politikában való szereplése történelmi jelentőségű. 1909-től 1919-ig a szociáldemokrata párt vezetőségének tagja; 1918-ban a Berinkey kormányban munkaügyi és népjóléti miniszter; 1919-ben a szakszervezeti vezetők közül alakult kormány elnöke; 1920-ban és 1921 november haváig Bécsben élt; 1922-ben Szeged város II. kerülete nemzetgyűlési, 1926-ban országgyűlési képviselővé választotta. Ebben a minőségében a szociáldemokrata frakció elnöke volt. – Az Általános Fogyasztási Szövetkezetnek 1908-ban titkára lett, s hosszú időn át szerkesztette a Szövetkezeti Értesítőt. Jelenleg a Szövetkezet ügyvezető elnöke.

Peinture Bogaerts: az olajnyomat kiegészítése kézi festéssel.

Pelegrina: 31:42 centiméteres papirosnagyság az olaszoknál.

Pen-Club: nemzetközi írói egyesülés. Nevét az angol «Poets, Essayists, Novellists» kezdőbetűinek összevonásából nyerte, azonban jelképes értelme is van, mert «pen» angolul tollat jelent. Közvetlenül a háború után alapította Mrs. Dawson Scott angol író, a nemzetek szellemi közeledésének előmozdítására. Minden kultúrállamban működik egy-egy tagozata; a magyar Pen-Club 1926-ban jött létre, első elnöke Rákosi Jenő volt. Évente világkongresszust tart; az összejövetel 1933-ban Budapesten volt. *kj*

Pereiro-féle szedőgép: A madridi Pereiro Péter századvégi «gyorsszedőgépe», amely azonban túlságosan komplikált volta miatt nem vált be.

Perforáló gép: a könyvkötők által használt gép papirosíveknek vonalban való keresztlyuggatására. Olyan nyomtatványoknál teszik ezt, amelyek szelvénnel vannak ellátva s ez a használatkor leszakítandó. Legegyszerűbb formája a lyukasztó kerék, amely majd olyan, mint a sarkantyú. Fogóba ágyazott, szaggatott, de éles szélű kerék ez, s úgy perforálunk vele, hogy a sima kéregpapirosra helyezett ív megfelelő helyére vonalzót teszünk s e mellett gördítjük végig a kereket. A tulajdonképpeni perforáló gépek fajtája ma már tömördek: van olyan, amely a varrógéphez hasonló szerkezetű, van lábbal meg kézzel hajtásra való stb. A lyukacsák formája többnyire gömbölyű, úgy mint azt levélbélyegeink élén láthatjuk. – Van olyan lyukasztó gép is, amely arra való, hogy vele stereotíp és galván-lemezeket fára szögezés végett átlyuggassunk. A lyukasztás úgy történik, hogy a készüléken lévő fogantyút hirtelen lenyomjuk, miáltal egy acélszög verődik át a gép alsó lapjára fektetett lemezen.

Pergamen: állatoknak (borjú, szamár, kecske, juh, bárány, kutya) szőrétől megfosztott s cserzetlen, írásra meg rajzolásra használt bőre. A tökéletesen kidolgozott pergament előbb fehér enyvfestéssel festik vagy bekrétázzák s tajtékkövel kisimítják, hogy alkalmas legyen írásra. Ázsiából származik, a zsidók már Dávid király idejében használták. Nevét valószínűleg

Pergamon városától kapta, ahol a Kr. e. 2. században nagy mennyiségben gyártották. A 3–4. századtól kezdve mind inkább kiszorítja a papiruszt (l. o.). Innen kezdve azt már főleg csak okiratokhoz használják és a könyvnyomtatás elterjedéséig a pergamen lesz a középkor általános íróanyaga. A disznóbőrből készült pergamenbe könyveket kötöttek; ma a pergament inkább csak díszes okiratokhoz és bibliofil kötésekhez használják. *kj*

Pergamenre való nyomtatás: Ilyenkor mulhatatlanul szükséges a pergament kissé nyirkosítanunk, amit legcélszerűbben úgy érhetünk el, hogy sima fölületű nedves papírosívek közé tesszük az egyes pergamenlapokat. A túlságos áztatás azonban esetleg megsárgíthatja a lapokat. Mihelyt ezek kissé megpuhultak, megkezdhetjük a nyomtatást. Ennek megtörténte után száraz papírosívek közé kerülnek a lapok, mégpedig rögtön, hogy a külső levegő ne sokat érje őket.

Perger Ferenc: 1806-ban vette át az 1776-ban megnyitott szombathelyi Siess-féle nyomdát, s azt 1840-ig bírta, amikor tönkremenvén, Reichard Károly lett annak tulajdonosa.

Perger Sándor: 1844 táján nyitott nyomdát Szekszárdon. 1856-ig működött itt: ekkor bérlője lett a pécsi líceumi nyomdának, szekszárdi nyomdája pedig Ujfalussy Lajos birtokába került.

Pergossich János: vándorló könyvnyomtató, valószínűleg Manlius János tanítványa. 1587-ben tűnik föl Varasdon.

Periszkóp: l. Objektív.

Perl: az 5 pontos betűnagyság neve a németeknél.

Perl Béla: szül. 1884-ben, felszabadult 1901-ben. 1903-ban a Globus-nyomdába került, ahol ma is dolgozik. 1918-tól három cikluson keresztül az Országos Bizottságban az ellenőrző-bizottság tagja; most ismét ezt a tisztséget tölti be. A Segélyezőegyesület választmányának is tagja volt. A Budapesti Hírlapszedők Körének háromévi megszakítással 1914 óta jegyzője.

Permanent prints (szénnyomat): a könyvkiadóktól használt új grafikai mesterszó. A nyomtatásnak nincs benne egyáltalában semmi szerepe sem, s ezért a szó hibás. Különb pigment-eljárással (l. o.) készült egyszerű fotográfiát jelent.

Perrotina: l. Szövetnyomtatás.

Perspektíva: l. Levegő-perspektíva és Távlati rövidítés.

Pesti Könyvnyomda R. T.: 1868-ban alapította Falk Miksa és a népszerű honvédtábornok Klapka György. A vállalat igazgatójául hazahívták Bécsből Falk Miksa öccsét, az ottan a Sommer-féle nyomda faktoraként tevékenykedő Falk Zsigmondot, aki ügyes üzletpolitikájával nagyra növesztette csakhamar a friss vállalatot. A nyomda főfaktora kezdetben a jó emlékü Hirsch Lipót, majd Bonyhády Antal volt, kit a nyolcvanas években a «Grafikai Szemle» későbbeni szerkesztője, Tanay József váltott fel ebben az állásában. A nyomdát 1890 körül litográfiával és hangjegymetsző intézettel is megnagyították. Munkásainak száma 1913-ban a négyszázat is meghaladta. A háború után a vállalat hanyatlani kezdett s 1931-ben megszűnt.

Pestszenterzsébeti Könyvnyomdászok és Rokonszakmabeli Munkások és Munkásnők Társasköre: alakult 1927-ben. Székhelye: Pestszenterzsébet, Nagy György István ucca 2. Elnök: Köhalmi Vilmos. Alelnök: Gajdosik Nándor. Titkár: Schulek István. Pénztáros: Polednák Alajos. Jegyző: Goór József. L. még Társaskörök.

Péter Jenő: szül. Bécsben 1876-ban. A műszaki pályára készült és műegyetemi tanulmányainak elvégzése után 1897-ben mint gépészmérnök az Államvasutak szolgálatába lépett. 1910-ig hivatali teendői elvégzése mellett szerkesztette a «Kazán- és Gépujság»-ot. 1911-ben a Franklin-Társulat részéről nyert meghívást a vállalat ügyvezető-igazgatói teendőinek

átvételére. Ez időre esik Péter Jenőnek a Grafikai Főnökegyesületbe való bekapcsolódása is, ahol társulatának képviselőjeként a szakmai közélet terén értékes működést fejtett ki. Az 1912. évi közgyűlés a választmányi tagok sorába iktatta. Az 1915. évi egyesületi közgyűlés megteremtve a társelnöki tisztséget, ennek betöltésére Péter Jenőt kérte fel. Hosszú évekig mint a nyomdai békéltető bizottság elnöke vezette a könyvnyomdai árszabálybizottság értekezleteit. 1921-ben a Franklin-Társulat vezérigazgatójává neveztetett ki. 1930 elején, Schwarz Félixnek, a Grafikai Főnökegyesület elnökének e tisztségtől történt visszalépése után, az egyesület Péter Jenővel kívánta a megüresedett elnöki széket betölteni. E kívánság azonban Péter Jenő elzárkózása következtében csak 1933-ban teljesülhetett. Ez idő óta vezeti a magyar grafikai iparok munkaadói testületét.

Pethe Ferenc (Kisszántói): jónevű közgazdasági író. 1827-ben nyomdát alapított Kolozsvárt, amelyben főleg a maga ujságát, az «Erdélyi Híradó»-t és egyéb műveit állította elő.

Petit: a nyolc pontos betűnagyság újabbkori elnevezése minálunk meg a németeknél.

Petit-colombier: 60:80 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Petit-jésus: 55:70 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Petit-Parangon: a 20 pontos betűnagyság megjelölése a franciáknál.

Petit-raisin: 32:43 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Petit-romain: a 9 pontos betűnagyság régibb elnevezése a franciáknál.

Petrejus Johannes: jeles nürnbergi tipográfus 1526 és 1550 között. Azt mondja róla a legenda, hogy minden szerszámát, az öntőműszertől a betűkön át a sajtóig – akárcsak Gutenberg – önmaga állította elő.

Petrik Géza: szül. 1845-ben, megh. 1925-ben; neves könyvészeti szakíró, 1884–1905-ig a Corvina szerkesztője. Nagy tudását a magyar bibliográfiának szentelte. Művei («Magyar könyvészet 1860–1875 és 1886–1910», «Magyarország bibliográfiája 1712–1860») nélkülözhetetlen segédeszközei a magyar könyvkereskedőnek.

Petrucchi Ottaviano: a mozgatható hangjegyekkel való nyomtatás föltalálója. 1501-től 1511-ig Velencében, ettől fogva Fossombronében nyomdászkodott.

Petru Maior (1754–1821): 1809-től a budai Egyetemi Nyomda cirillbetűs tankönyveinek korrektora volt. Nevéről már a háború előtti időkben román nyelvművelő egyesületet neveztek el.

Petzval József: magyar származású bécsi tanár; a régi szimpla nagyítóüveg helyébe beállította a maga nagy haladást jelentő objektívjét.

Peypus Friedrich: jeles nürnbergi könyvnyomtató a 16. sz. elején.

Pfannenschmied Péter: brassói lut. lelkész és nyomdász 1666–1677-ig, amikor özvegye került a nyomda élére, aki faktorával, a kitűnő német versfaragó Müller Miklóssal kezeltette azt tovább.

Pfister Albrecht: az 1460-as évek elejéről való bambergi ősnymtató. A harminchatsoros bibliának Gutenbergtől vásárolt betűivel nyomtatott jóideig, s ezért sokan a könyvnyomtatás tulajdonképpeni föltalálójának tartották. Megh. 1470-ben.

Ph betűkkel kezdődő, itt nem talált szavakat l. az F betűnél.

Philosophie: a 10 pontos betűnagyság régibb elnevezése a franciáknál.

Phoenix-lapok: l. Fönix-lapok.

Photoline: Az amerikai Dutton által 1925 körül föltalált fotografikus szedőgép. A betűket soronként fotografálja.

Photolino: a Robertson, Brown és Orell angol cég 1922-ben szabadalmaztatott fotografikus szedőgépe. A betűket soronként fotografálja. – Nevét onnan kapta, mert külsőleg a Linotypehez hasonlít.

Piacvizsgálat: 1. reklám és kereskedelem szempontjából a vevőközönség ízlésének, kívánságainak, vásárlóképességének és vásárlási szokásainak a vizsgálata. – 2. Lokális piacvizsgálat, egy országnak, megyének, városnak, községnek a vizsgálata a fenti szempontok szerint. – 3. A konkurencia tevékenysége, reklámja, eladási szokásai, eladási eszközei és árujának vizsgálata.

Piaggia Carlo: a nyomdászból lett olasz Afrika-utazó; szül. 1822-ben, megh. 1882-ben. Világjáró nyomdászfűkorában Khartumba került, ahol kereskedéssel foglalkozott. Majd összejárta a nyamnyamok földjét, Abesszíniát és egyéb fehér ember által akkoriban még nem ismert területeket.

Pianotype: régi nevezetes szedőgép. A negyvenes években találta föl a lillei Delcambre szövészékes és a londoni Young. Miként a neve is mutatja, a gép teljesen zongoraformájú volt, s három fő részből állott: legfölül volt a betűtartó, középtűt a ferdére állított csatorna-rendszer s alul a szedéstartó és a klaviatúra. Minden billentyűnyomásra egy-egy betű löködött ki a tartójából. Ha a sor teleszedődött: forgattyús tolóka tolta félre, hogy innen a szedő kizárás végett elvihesse. Volt külön osztógép is. E gépek kezeléséhez nem kevesebb mint hét ember kellett: egy billentyűzőt, egy a sorokat zárta kellő szélességre, kettő a betűtartó csatornákat töltögette, kettő osztott és egy a gépnek a forgattyúját hajtogatta. Évtizedekig javítgatta gépét Delcambre, s még 1881-ben is szabadalmaztatott rajta némely részeket. Ekkor már csak három ember kellett a Pianotype-en való munkához.

Piatnik Ferdinánd: 1824-ben alapította meg kártyagyárát Bécsben, amely folyton bővülve és nagyobbodva, az osztrák főváros egyik legnagyobb speciális műintézetévé lett. A világháború után fiókinézetek létesültek Prágában és Krakkóban; Budapesten már jóval előbb volt ilyen fiókinézet. A bécsi telep még ma is jelentékeny részben exportra dolgozik.

Pica: betűmagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 12 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 11,25 méterpontjának. Ugyanennyi a Pica betűmagyság Angliában is.

Pierer Henrik Ágost: német könyvkiadó, szül. 1794-ben, megh. 1850-ben. Ő vezette tovább az atyjától, János Frigyesztől alapított könyvkiadó céget és nyomdát s megindította a Pierer-féle Universal-Lexikont.

Pigment: a m. festékanyag. Ennek tulajdonsága, hogy a fény jó részét elnyelve, annak csak bizonyos sugarait veri vissza. Az ilyes pigment részben gyárilag, mesterséges úton készül, de a természetben is roppant mennyiségben van elterjedve. A rózsza például azért piros, mert a szíromsejtjeiben ily festőanyag, pigment van igen finom rétegekben eloszolva, s ez a reája eső színsugarak közül csak a pirosakat veri vissza, a többi pedig elnyelve, hővé változtatja, s a saját növekedését mozdítja elő velők. A festékeink céljára való pigmentet valami «testet adó» alapra (kencére) rögzítik, minthogy a színesítőanyag a maga eredeti, vizenyősen szétfolyó alakjában nyomdafesték előállítására nem volna alkalmas.

Pigmenteljárás: a fotomechanikára roppant fontos ama tünemény fölhasználása, hogy a fény a krómsavas kálival áztatott zselatint módosítja, amennyiben a fény által érintett helyek oldhatóságukat elvesztik, míg a többi rész a hozzákevert festőanyaggal együtt meleg vízzel eltávolítható. Az eljárás föltalálója még az öreg Poitevin volt, aki a másolópapiros érzékeny

rétegét adó krómos zselatinhoz igen finoman eloszló festékport, vagyis pigmentet kevert. A másolatot elkészülte után meleg vízben áztatta, mikor is a fény nem érte helyeken a zselatin pigmentestül kioldódott: minél árnyékosabbak voltak e részletek: annál inkább. A közép-tónusok általában gyönyörűen kiadódnak ennél az eljárásnál, mert a meleg víz mindig csak annyi pigmentet mos ki a rétegből, amennyi a negatív világosság- és sötétségbeli viszonyainak valóban megfelel. A pigmentnyomtatás a hetvenes években nagy jelentőségre jutott, a legjava amatőrök is szívesen foglalkoztak vele, mert tartós, szép, középtónusokban dús képeket adott, s nagyításokra is kiválóan alkalmas volt. Döntő szerepe lett a «fotomechanikai eljárások királynője» s, a művészetnek mezsgyéjén mozgó «heliogravűr» föltalálásánál is.

Pigmentnyomtatás: a fénynyomat itt-ott használt reklámos neve.

Pigmentpapiros: olyan zselatinnal és hasonló anyagokkal egyik oldalán bevont papiros, melynek zselatinrétegében igen finom elosztásban festékszemesek (pigment) vannak beágyazva. A kereskedelembe található pigmentpapiros zselatin rétege bikromátoldattal érzékenyíthető. Negatívról vagy diapozitívról fényezés és az azt követő melegvízes kimosás útján pozitív, ill. negatív kép másolható rája. A melegvízes kimosás (előhívás) előtt a megvilágított pigmentpapirost a zselatinréteges oldalával – nedvesség segítségével – megfelelő (üveg vagy fém) alapra rögzítjük és azon megszáradni hagyjuk. Melegvízes kimosáskor a papirossal együtt leoldódnak mindazok a zselatinrészek, melyek a megvilágítás alatt kellő cserzettséget el nem értek. Az így nyert pigmentzselatin-reliefkép két különböző célra használható fel: üvegen előhíva mint negatívról nyert pozitív kép, mely az ezüstpapiros-másolatoknál olcsóbb és tartósabb; mélynyomtatású raszterről és diapozitívról másolva, henger vagy sík fémfelületre rögzítve s azon előhíva: mint a mélynyomtató formák maratásához szükséges rácsozott zselatinrelief. *ts*

Piktor (latin): a. m. festő. A középkorban gyakran így is nevezték a kódexek illuminátorait (l.o.).

Pilgram György: a kassai jezsuita nyomda ügyvezetője 1680 körül.

Pillanatnyi fölvételek: l. Objektív.

Pinakotéka (görög): a. m. képtár.

Pinakotípia: a fotográfiai másoló eljárások egyike.

Pinard A.: logotípiás szedésgyorsító rendszer föltalálója a 19. század közepe táján Párizsban.

Pinatípia: a. m. fotografálás; nyomtatásról szó sincs benne.

Pinterits Károly: írástudós, törvényszéki írás-szakértő; 1909-ben megalapította a Sokszorosító Ipar Rt.-ot, amely azonban halála után – 1933-ban – megszűnt. Érdekes könyvecskéje: «Az írás mestersége».

Pinxit (latin): a. m. festette. Festményeken s ezekről készült reprodukciókon találjuk a művészneve előtt avagy után. Olykor rövidítve is; így: «pinx.»

Pi-Sing: kínai kovács; a Kr.u. 8-ik században porcellánföldből betűket formált, s kiegészítve, könyveket szedett és nyomtatott velük.

Pistorius: l. Lintzer Márkus.

Plágium: szellemi, művészi terméknek, egyéni tipográfiai megoldásnak vagy ötletnek jogtalan elorzása, majd felhasználása. Ha valaki egy megjelent szöveget, rajzot, képet a szerző vagy művész előzetes hozzájárulása és honorálása nélkül felhasznál, sokszorosít és forgalomba hoz.

Plakát: l. Falragasz.

Plakátbetűk (falragaszbetűk): ez az elnevezés igen tág és nyújtható és rendszerint a 4 cicerós és nagyobb kövér betűkre alkalmazzák. A kisebb szövegű falragaszoknál, ahol a hely engedi: ezeket egészen 40–48 cicerós nagyságig használják. Itt van némi jogosultsága a plakátbetű elnevezésnek, ellenben ugyane betűk közül a 3–12 cicerósokat, sőt nagyobbakat is hirdetésekhez és reklámos nyomtatványokhoz is használják, ami a plakátbetű fogalmát már megdönti. A nagyszövegű hatósági plakátoknál igen gyakori a 20–28 pontos betűk használata és mégsem nevezték el ezeket plakátbetűknek. E betűk a legkülönbélebb anyagokból készülnek, így betűfémből, fából, bronzból, tisztán sárgarézből és betűfémmel kombinálva (lemez-alakban ólomdúcon), továbbá vasból, alumíniumból, utóbb már acél-alumíniumból (az ú. n. Bui-betűk), de készülnek még üvegből is. Nyomtatástechnikai szempontból a fémből készültek a jobbak, mert szilárdságuknál fogva jó nyomtatóalapot adnak, nem vetemednek, mint a fából készültek, de meg méretre és alakra is pontosabban munkálhatók meg. *ls és ta*

Plakátív: l. Papiros formátuma.

Plakátnyomtatás: Ha nagyobb méretű plakátoknál az összeállított szedés nem tömör, és a fabetűk nagyobb számmal vannak benne, könnyen beszoríthatók a hirdetmények nyomtatásához használt, középléc nélküli ráába. Ha az egyes sorok azonban ólombetűkből szedve, sűrűn állanak egymás alatt, nagyon ajánlatos azt több részre osztani, s részenként vinni a gépbe. Így elkerülhetjük azt a fáradságot, amit ily nagy súlynak kezelése okoz.

Plakátpapiros: ennek különös ismertetőjele, hogy az egyik oldala nincs simítva, amivel könnyen ragaszthatóvá válik. Általánosan elterjedt plakátpapiros az ú. n. «affiche-papiros», amely olcsóságánál és könnyen nyomtathatóságánál fogva különösen a gyorsan és nagy tömegben készülő plakátok készítésére nagyon alkalmas. Az affiche-papiros, melynek csak egyik oldala simított, míg a másik oldala simítatlan: rendszeren 30 gr-os súlyban készül, míg a mindkét oldalon simítatlan «affiche»-t 40 gr súlyban gyártják. Mindkét papiros különféle színekben készül. Az affiche-papirosra készült plakátok nagyon rövid élettartamúak, mert színüket a napon gyorsan elveszítik és az eső könnyen lemossa a falról. A finomabb kivitelű és hosszabb élettartamra szánt, különösen a több színben nyomott plakátokat az úgynevezett halleini famentes plakátpapirosra készítik. A halleini plakátpapiros egyik oldala szintén simítatlan, míg a másik oldala olyan jól van simítva, hogy a legkényesebb többszínű nyomtatás is kifogástalanul készíthető rajta. A halleini plakátpapiros a könyomdai úton készülő többszínű plakátoknál szinte nélkülözhetetlen. Kifejezetten plakátpapiros még a mázolt falragaszpapiros is, melynek élénk és erős tónusú színein nagyon hatásos plakátok állíthatók elő. Ezek a kimondottan plakátpapirosok, ami azonban nem jelenti azt, hogy más papirosokon is ne volnának készíthetők plakátok, mert a különféle ízlések és célok kielégítésére majdnem minden papirosfajtát föl szoktak használni a plakátok készítésekor. *ff*

Plakátragasztás: A plakátnak felragasztása a házak falaira vagy kerítésekre a tulajdonos hallgatólagos vagy nyílt beleegyezése nélkül nincs megengedve; azért ha ezt törvény vagy törvényerejű szokás meg nem állapítja: a tulajdonosok túrni nem kötelesek. A plakát jogosulatlan eltávolítására vonatkozó cselekmények a magánjogi károsítás elvei szerint bírálандók meg. A házak falainak oltalmazása céljából a plakátok számára ú. n. hirdetési táblákat szoktak alkalmazni. Helyenkint a község, város állít fel ú. n. hirdetési oszlopokat, vagy egyeseknek jogot ad olyanoknak nyilvános helyen való felállítására, hogy a falak a plakátoktól megkíméltesse, másrészt pedig a közönség kényelmére, amely így bizonyos mérvben koncentrálva találja a hirdetményeket.

Plakátszedés: itt általában ugyanazok az elvek követendők, mint a hirdetésszedésnél. Kétféle anyagból készült betűket szoktak a plakátszedéshez használni, ú. m. fa és ólombetűket. Általában csak a 8 cicerónál nagyobb testű betűket tekintik plakátbetűknek. A 16–20 cicerós és ennél nagyobb testű betűk rendszeren fából készülnek, ami, tekintve a fabetűknek a

könnyűségét, olcsóságát és tartósságát: nagyon praktikus dolog. Plakátok szedésekor még különös tekintettel kell lennünk arra, hogy ezek a falra ragasztva, bizonyos magasságból olvashatók legyenek. Ezért általános szabályként fogadandó el, hogy a plakát felső részén levő sorok aránylag nagyobb betűfajból szedendők, mint az alsó részre szedendő sorok. Előnyére van a plakátnak, ha az egy kissé tömör, nincsenek benne túlságosan nagy hézagok és a sorok ízléssel vannak elrendezve. Az a falragasz, melyen az egyes sorok szinte «kiáltanak» egymás után és csak elvétve van egy-egy tele sor, legyenek bár a betűk csinos metszetűek, sohasem keltheti azt a hatást, amit a kevésbé tömör, ízléssel szedett plakát. De azért vigyáznunk kell, nehogy az ellenkező hibába essünk.

Planétás járat (bolygókerékes meghajtás): oly gyorsajtó-meghajtás, amelynél a nyomóalap ide-oda történő mozgatása nem könyökemelő segítésével történik, hanem oly módon, hogy egy nagy, belül fogazott, a gépbe épített, tehát fix fogaskerékbe egy kisebb fogaskerék – ciklois-szerű mozgáshoz hasonlóan – lefejtődik. Ez a mozgás a kisebbik, a bolygó fogaskerék egyrészt saját tengelye körül forog, másrészt a fix, belül forgatott nagy kerék tengelye körül végez körmozgást. A bolygókerék csapja van a nyomóalappal összekötve és így áll elő a nyomóalap ide-oda való mozgása. E meghajtás ma már elavult, kétségtelen azonban, hogy a gép nyugodt járását jelentékeny mértékben elősegíti. //

Plánium: a litográfus így nevezi a kő gumis fölszínét.

Pianográfia: a síknyomtatásos lemezekről nyomtató eljárás összefoglaló neve.

Plantin Kristóf: 1555-ben Antwerpenben nyomdát állított, melyben a legkülönbébb nyelvű munkákat állította elő. Nyomtatványai közül említendő a «Biblia polyglotta» (1569–72, 8 köt.). 1583-ban az Antwerpenben kitört vallási zavargások menekülésre kényszerítették. Leydenbe vonult, új nyomdát alapítva. 1585-ben visszatért Antwerpenbe s a leydeni nyomdáját tudós korrektornak, Raphaelengnek, időközben Párizsban főállított fióknymdáját pedig vejének, Le Bé Guillaumenak adta át. Antwerpeni főüzletét másik veje, Johannes Moretus kapta. A nyomda a Moretus-család révén máig is egész eredetiségében fennmaradt. A későbbi Moretusok levél- és kézirat-, réz- és fametszet-gyűjteményt csatoltak hozzá, úgyhogy a nyomdából egy a maga nemében páratlan tipográfiai múzeum lett. Antwerpen városa 1875-ben 1.200.000 frankon megvásárolta s 1877-ben «Musée Plantin-Moretus» néven megnyitotta.

Plasztikus dísz: az olyan ornamentum, amely kidomborodik a lap síkjából, mint például az ú. n. domború nyomtatással előállított képek, vagy még inkább a szobrász és kisleplasztikus munkái.

Plasztikus egyengetés: amerikai eljárás; lényege, hogy porrá tört sellakkal vastagon bevont papirost használnak egyengetésre. Erre átnyomtatják a képet s azután a kisebb nyomást igénylő helyeket levakarják róla. A lapot azután enyhén melegítve keményítik s a borítás megfelelő helyére ragasztják. Az egyengető lemeznek olyan fajtája is van, amelyen a sellakréteg csak nagyon vékony és manilla-papirosra van ragasztva. Ebből egyetlen illusztráció nyomtatásához természetesen több lapot kell venni, azokról a sellakot itt-ott a szükséghez képest levakargatva. Ehhez az eljáráshoz hasonlít a lipcsei Mäser módszere. A sellakos papirost itt krétás papiros helyettesíti. *nli*

Platinotípiá: különleges fotografiai eljárás, de a nyomtatásnak semmi szerepe sincs benne.

Platrotype: e néven a berlini lapok 1896-ban oly szedőgépnek az eljövételét harangozták be, amely egy perforált kartónszalag nyomán óránként húszezer-betűs gyorsasággal szed, s mégcsak «betűszedő sem kell hozzája»... Azóta sem hallottunk róla.

Platter Tamás: tudós könyvnyomtató. A 16. század közepe táján Oporinus Jánossal együttesen Baselben nyomtatott.

Pleno Título: I. P. T.

Pliafán: a cellofánnal (I. o.) majdnem azonos összetételű, átlátszó papirosféle.

Plombotípiá: az amerikai Johnston találmánya utánozhatatlan márványos alapnyomatok lemezeinek készítésére. Beolajozott vaslapra ide-odajáróan ólmot csöpögtettek, s végül betűmagasságú lemezt öntöttek róla.

Plöszl Lipót: Gottlieb Antal váci nyomdájában dolgozott a 19. század elején. Midőn ez 1823-ban meghalt, ő vette át a nyomdát s azt jó és rossz viszonyok közt 1864-ig bírta, mikor az Robonyi Géza könyvkereskedő kezébe került.

Plumbotípiá: ólommetszetről való nyomtatás.

Pócs Gábor (gőnyei): nagyváradi könyvkötő; 1794-ben bérbevette a Károlyi grófok nagykárolyi tipográfiáját, s ennek betűkészletét fölfrissítette. 1827-ben fia, szintén Gábor, vétel útján a nyomdának tulajdonosa lett, amely 1845-ben fiára, Józsefre szállott.

Podhoránszky Mihály: 1778 körül állított bő fölszerelésű műhelyt Lőcsén. Ő és az utódai bírták a nyomdát 1803-ig.

Poe Edgar Allan: az amerikaiak betűszedőből lett nagy költője: szül. 1809-ben, megh. 1849-ben. Világszerte ismert költeményének a címe: «A holló».

Pointe sèche: I. Hideg tű.

Poldini Ede: szül. 1820-ban, megh. 1895-ben. A Trattner-nyomdában tanult, s a maga idejében jeles akcidens-szedő volt. 1860-ban Noséda Gyulával közösen volt nyomdája, majd egyedül nyomdászkodott tovább.

Poliamatipikus műszer: betűöntőszerszám; a föltalálója Marcellin-Legrand volt 1824-ben; kétszáz, sőt háromszáz betűt is lehetett véle önteni egyszerre. Ez olyanformán történt, mint ahogy a puszkagolyókat szokták valamikor önteni. A szerkezet jó szolgálatot tett a maga idejében, de főleg csak a francia öntők használták.

Poliautográfia: a síknyomtatásos litográfiának legrégebbi neve.

Poligráf: egy a hektográf rendszere alapján készült sokszorosító készülék.

Poligráfiai intézet: az olyan nyomda, amely a sokszorosítás minden fontosabb ágát gyakorolja.

Polikróm: a. m. sokszínű. Így nevezzük a több, de nem rokon színnel festett avagy nyomtatás stb. segédelmével színezett tárgyat.

Polikromográfia: annyi mint sokszínű nyomtatás.

Pollack-féle szedésgyorsító: 1877-ben csinálta meg a németországi Pollack. A kis készülék a Lagermann mérnök későbbeni Typotheterjéhez hasonlított.

Pollák Gusztáv: a hatvanas esztendőök pestvárosi akcidens-szedője; a szintén nagyszerű képzettségű Kocsi Sándor nyomdájában dolgozott.

Pollák Simon: a Világosság Könyvnyomda Rt. (I. o.) első igazgatója. Különböző kisebb-nagyobb nyomdákban volt lapszedő és tördelő, majd a Fővárosi Könyvnyomda Rt. (I. o.) faktora. Innen hívták meg 1905-ben a Világosság Nyomda Rt. élére, ahol – közben a papiros-szakmában való rövidebb ideig tartó tevékenykedés leszámításával – 1921-ig működött. Ekkor az «Az Ujság»-nak lett kiadóhivatali igazgatója. Megh. 1932-ben. A Nyomdász-Egyesületnek hosszabb ideig választmányi tagja, majd alelnöke, a Könyvnyomdászok Szakkörének 1911 óta elnöke volt.

Pollák Zsigmond: pozsonyi születésű, Bécsben tanult fametsző. A hatvanas évek közepe táján Pesten telepedett meg, s főleg Heckenastnak dolgozott.

Polumski Gáspár: 1695 körül felelős faktora Barth János szebeni tipográfiájának.

Pontozott léniák: 1. Léniák.

Pontozott szedés: 1. Oszlopos szedés.

Ponyva: eredetileg vásáron, búcsúkon árusított, így tehát ponyvára kirakott, kisterjedelmű nyomtatvány. A nép alacsonyabb rétegei számára készült, ezért kiállítása a legolcsóbb, legsilányabb volt. Azonban nemcsak a haramiák és szörnyű gyilkosságok történetét árulták ponyván, hanem egyházi énekeket és verseket is. Ponyvatermék volt Ilosvai Selymes Péter «Toldi»-ja is, Arany János remekművének őse. A régi ponyvairodalom a mai alacsony színvonalú kalandor- és detektívregényekben folytatódik. *kj*

Poppelbaum Bernát: szül. Rintelben 1840-ben, megh. 1899-ben. 1870-ben a frankfurti Krebs Benjamin utóda cég fiókjaként nyitott betűöntödét Bécsben.

Porosz kék: 1. Festékkeverés.

Porotípiá: egyszerű fotográfiai eljárás nyomtatás nélkül.

Porzó egyengetés: egyik csoportja a mechanikai egyengető-eljárásoknak; főleg vonalas illusztrációk egyengetésekor alkalmazták. Valamelyes ragasztószerrel meg középerős kencével kevert festékkel vékony papirosra négy-öt levonatot készítettek a kliséről, a még nedves levonatot sellakporral telehintették, s némi kézi javítgatás után a levonatot egymás fölébe ragasztották. A stuttgarti Dethleff is készített ilyenforma egyengető-lapokat 1900 körül.

Posch Gottlieb: Nagyszebenben 1776-ban állított rövid életű nyomdát a Kolozsvárról odaköltözött Kollmann József Ferencsel.

Posner Alfréd lovag: szül. 1856-ban. Tanulmányai elvégezte után apja műintézetébe lépett be, majd ennek halála után az ő szellemében vezette tovább a vállalatot. A vállalat szállító-képessége folyton növekedett és gyártmányai az elsők közt szerepeltek Magyarországon, sőt a külföldön is eredménnyel képviselték a magyar ipart. A gyártelep 1909-ben történt átalakítása nem bizonyult elégségesnek és 1912-ben a gyár újabb bővítést nyert, újabb gépek felállítása kapcsán. Vezetése alatt a vállalat a súlyos viszonyok dacára meg tudta őrizni régi pozícióját és hírnevét. Tevékeny életét Posner Alfréd 1924. január hó 13-án fejezte be, maradandó nyomokat hagyva munkásságával a magyar grafikai ipar terén. *mk*

Posner Károly Lajos: szül. 1822-ben, megh. 1887-ben. 1852-ben alapított műintézetének keretébe fokozatosan felvette a könyvnyomdászat, a litográfia és a műkönyvkötészet ágait 1884-ben. 1873-ban őt, valamint utódait lovagi rangra emelték. Műintézetét még életében egyetlen fiának, Posner Alfréd lovagnak adta át, ki elhunyt apja nevére ösztöndíjat is alapított az Országos Iparegyesületnél, melyből évenként tíz darab cs. kir. aranyat adnak két szakmabeli törekvő és haladó iparossegéd jutalmazására. Erre az ösztöndíjra csakis a kő- és könyvnyomdászattal, valamint könyvkötészettel foglalkozó, illetőleg vonalozó-intézetben alkalmazott segéd pályázhat.

Post: 40:49,6 cm-es papirosnagyság Nagybritanniában.

Postapapiros: ezen az elnevezésen azt a papirost értették, amely a levelezés célját szolgálta, tehát tintával írható papirost. Ez az elnevezés abból az időből származott, amikor még a levélboríték ismeretlen volt, vagy kevésbé volt elterjedve és a levelet oly módon küldték el, hogy a beírt papirost összehajtva és egymásba csúsztatva, pecséttel lezárták. E célra megfelelő alakú papirost hoztak annak idején forgalomba. A levélborítékok elterjedése a levélküldésnek

ezt a formáját teljesen megszüntette és a «postapapiros» elnevezés is a multnak egy emlékévé vált. *ff*

Posztulátum: ama föltételek összességét jelentette a 15–18. században, amelyeknek teljesítése mellett a teljesjogú nyomdászok sorába vették föl a kornutuszt. Tehát tulajdonképpen annyi, mint segéddé avatás. A posztulátum letételének, a depozíciónak a város meg a környék összes nyomdásza, de legalább is hat kolléga jelenlétében és a megszabott díjak letétele mellett kellett történnie.

Pot: 31:42 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Potemkin Alfonz: született 1821-ben, megh. 1891-ben. Mint bölcsészethallgató lépett a nyomdász pályára s Landerer és Heckenastnál dolgozott Pesten. Mint Jókai visszaemlékezéseiben olvasható, ő szedte 1848. március 15-én Petőfi «Talpra magyar»-ját. Az ötvenes években Riedl Károly Ágostontól megtanulta a fametszést, azután Bécsbe ment, hol az államnyomdában dolgozott. 1860-ban tért vissza Pestre, ahol fametszőintézetet nyitott.

Pott: 31,7:39,4 cm-es papirosnagyság Nagybritanniában.

Poulet: 25,5:28 cm-es papirosnagyság Franciaországban.

Powell Humphry: Az első könyvnyomtató Írországbán. Dublinban nyomtatott 1551 körül.

Pozsonyi könyvnyomtatás: E város első nyomdása Walo János vándor könyvnyomtató volt. Az első állandó nyomdát 1604-ben alapította Forgách Ferenc, Magyarország primása, még pedig a protestantizmus leküzdése céljából. E nyomdából került ki Pázmány Péter számos munkája. A műhely nagy részét már 1644-ben a nagyszombati nyomdához csatolták – 1666-ban pedig végkép megszüntette működését. 1715-ben Royer János Pál állított nyomdát. Ez később a Landerer-, majd az Angermayer-család kezére került. – Paczkó Ferenc Ágost 1770-ben alapított nyomdája idővel Belnay György Alajosé lett, majd 1842-ben a régi, jelentős Landerer nyomdába olvadt.

Pozsonyi városi nyomda: ilyen is volt a 17. század utolsó harmadában Pozsonyban. Művezetői gyanánt Faber Mihályt (1676) és Zerweg Jánost (1675–78) emlegetik.

Praefatio (latin): a. m. előszó (l. o.)

Praelum (latin): a. m. nyomtatósajtó. Rendesen régimódi fasajtót értettek rajta.

Prasch-féle szedőgép: a nyolcvanas évek elejének volt a szenzációja. E szedőgépnek körülbelül az volt az alapeszméje, ami a magyar Kliegl József Péter első gépéé (l. o.) meg a dán Sörensené (l. o.), de a Prasch-gép működése sokkalta biztosabb volt amazokénál. A gyakorlatban azonban mégsem vált be, mert nem kevesebb, mint öt ember kellett kezeléséhez. Az osztás kézzel történt közönséges szedőszekrényekbe.

Pray György: tudós jezsuita és kiváló magyar történetíró, született 1723-ban, megh. 1801-ben. A Nagyszombatból 1777-ben Budára helyezett Egyetemi Nyomdának ő volt itt az első igazgatója.

Pray-kódex: a 13. század elejéről való kódexünk, amelyet a pozsonyi káptalan könyvtárában Pray György történettudósunk fedezett föl, s amely magában foglalja legrégebb nyelvemlékünket, a «Halotti beszéd és könyörgés»-t (Latituc feleym...). A kódexművészetnek szép példája ez a könyv: betűi szabatosak, iniciáléi pedig föl váltva vörös- és kékszínűek.

Préselő gép: l. Sajtoló gép.

Préselő kalander: Vékony és alakítható áruk fölületének (papír, szövet, vékony bőr stb.) módosítását gauffrage-nak nevezzük. Tulajdonképpen nem egyéb, mint nyomással való alakítás. A simítókalandertől eltérően csak 2–3 hengerből áll a gép és az egyik henger a kívánt

mintával (pl. vászonutánzat) van ellátva, mely bepréslődik a papirosba és annak például vászonszerű külsőt kölcsönöz. *df*

Prestonian-gép: l. Rotációs gépek.

Preszburg Frigyes: 1883-ban nyitott nyomdát az Arany János uccában. Litográfiája is volt.

Pretsch-féle eljárás: l. Fotogalvanográfia.

Preusz Jakab: szül. 1857-ben, megh. 1917-ben. Sokfelé dolgozott mint szedő, majd korrektorrá lett. A nyolcvanas évek nyomdásztársadalmi mozgalmában élénk szerepet vitt. 1891 novemberétől 1892 márciusáig szerkesztette a *Typographiát*.

Preusz Mór: szül. Ungváron 1883-ban. Már egészen fiatal korában egyik neves vezetője volt a kassai szocialista munkásmozgalomnak. Az ott megjelent «Munkás» című hetilap szerkesztője volt. A magyarországi nyomdászok 1909. február 22-én a *Typographia* szerkesztőjévé választották. 1919-ben pedig a nyomdásszervezet országos megbízottja lett. E minőségében 1920-ig működött Budapesten, azután Bécsbe emigrált. Később visszatért szülővárosába, ahol a Lám Rt. dobozgyári, valamint kő és könyvnyomdai üzemét vette át, amelynek jelenleg is vezetője.

Privilegium: l. Szabadalom.

Processo: 26:38 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Produktív munkaóra: a tényleges termeléssel eltöltött óra. Ilyenek a nyomdában a szedéssel vagy a nyomással eltöltött munkaórák. Nem produktív munkaórák az üzemvezetőnek az irányítással és ellenőrzéssel, a korrektornak a korrektúraolvasással, a szedőnek az osztással és a felrámolással, a szerelőknak a gépek üzembiztonsága és kiszolgálása körül eltöltött munkaórái, továbbá a segédszemélyzet: szolgák, kifutók stb. munkaórái. Nem produktívak tehát mindazok a munkaórák, melyek bár szükségesek és hasznosak, de a munka előbbrevitelét csak elősegítik. A produktív és nem produktív munkaórák számaránya lényegesen befolyásolja az üzem termelőképességét, esetleg rentabilitását is és ennél fogva annak megállapítása az önköltségi ár kiszámításánál bír fontossággal. *dr bl*

Profil: olyan arckép, amely az arc oldalnézetét adja, ellentétben az «en face»-szal, amely szemközt mutatja az arcot.

Prohászka Ferenc: pozsonyi származású betűszedő; 1841-ben a Landerer-nyomdában Kossuth Lajos «Pesti Hírlap»-ját szedte. Később mint komáromvárosi faktor, megírta az ottani könyvnyomtatás történetét. A nyolcvanas évek felé halt meg.

Prolegomena (görög): a. m. előzetes tudnivalók, bevezetés.

Propaganda: eszmei, politikai, szociális törekvések – tehát nem üzleti természetű célok – terjesztése előszó, ujság, nyomtatvány vagy más eszközök útján.

Pro Patria: a németeknél korábban a 60:80 cm-es papirosnagyság elnevezése.

Propper Jenő: született Kisvárdán 1885-ben. A nyomdászatot Nyíregyházán tanulta 1898-tól 1902-ig. Fölszabadulása után sokat járt külföldön. Idehaza Debrecenben, Szombathelyen, Rózsahegyen és Turócszentmártonban, majd pedig a Pesti Könyvnyomda Rt.-nél (20 évig) és a Világosság-nyomdában (1930 óta) dolgozott. Tagja volt a budapesti Helyi Bizottságnak, az Országos Bizottságnak és az árszabályt tárgyaló bizottságnak. 1929 óta tagja a Segélyező-egyesület választmányának. Elnöki tisztelet tölt be Gutenberg-Társaságban. Első elnöke volt a Kéziszedők Körének.

Prospektus: árunak vagy más értéknek ismertetése, használatban vagy a vételből származó előnyöknek a felsorolása, végül vásárlásra ösztönző reklámnyomtatvány. Nincs kialakult

formája a szövegben, az illusztrációban, terjedelemben és nyomásban; a rendelő vagy megbízottjának ízlése, hozzáértése szabja meg azt, hogy milyen legyen.

Protestáns kötésű könyvek: l. Katolikus kötés.

Protocollo: a 31:42 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Protokollum (latinus görög): a. m. jegyzőkönyv.

Prototípia: elavult klisé-készítő eljárás.

Prototipografus: annyi mint az első könyvnyomtatók egyike.

Proudhon Pierre Joseph: tipográfusból lett szocialista író; született 1809-ben, meghalt 1865-ben. Néhány esztendei szedősködés után nyomdát nyitott, de tönkre ment vele, 8 úg 1840-től kezdve majdnem kizáróan irodalommal foglalkozott. Világhírévé tette axiómája: «a tulajdon lopás».

Provizor: régi nyomdásznyelven a. m. ügyvezető vagy nyomdaigazgató. Főleg a debreceni városi nyomda vezetőit nevezték így.

Prössl Blasius: nagyszebeni könyvnyomtató 1665 körül.

Psalterium (a. m. zsoltáros könyv): Fust és Schöffner mainzi nyomdájának 1437-ben megjelent gyönyörű műve. Betűit nyilván még Gutenberg János metszette.

Pszaligráfia: a. m. kivagdosó művészet (pl. fehér papirosra ragasztott fekete silhouette-arcképek készítése).

P. T.: (a latin «pleno titulo» rövidítése) a. m. teljes című. Főleg a nyomtatott körleveleken láthatjuk a magyar «T. C.» helyett.

Púderezés: nehezen száradó, friss nyomatoknál szokás és pedig azért, hogy a festékük le ne «húzódjék». A púderezéshez használt anyag finom porrá tört zsírkő, avagy magnézia. Gyöngye oldala, hogy tompítja a színek fényét.

Púderfestékek: poralakú, száraz festékek; a bronzolás módjára bánnak velük, vagyis friss alapnyomatra hintve, az azon való megtapadásuk, illetőleg az alapnyomat megszáradása után a fölöslegüket letörlik.

Pullmann Theodorus: az antwerpeni Plantin-nyomda tudós korrektora a 16. században. Főleg a latin nyelvű klasszikus kiadványoknak volt Európaszerte nagytekintélyű korrektora.

Pulsometer: a régi «Empire»-hez hasonlító szedőgép. 1904-ben mutatták be Londonban. Nevét 1907-ben «Pulsotype»-re változtatták. Bár folytonosan javították: a világháború után kiszorult a nyomdákban az a száz-száztíz darab is, amit korábban sikerült ott elhelyezni.

Punktúra: Gutenberg Jánosnak az oldalak pontos egymásra esését – az ú. n. regisztert – biztosító találmánya. Abból állott, hogy az ív beillesztése a nyomtatófölvület sarkain elhelyezett négy tű segédelmével történt.

A tű szépnymtatáskor lyukat bökött az ívbe; hátsó nyomtatáskor az ívet aztán e lyuknál fogva megint a tűre akasztották. Ívenként két, sőt színes nyomtatáskor még több punktúrát is alkalmaztak, amelyek az ív középvonalában, annak szélétől mintegy 4–6 cm-nyire foglaltak helyet. A leggyakoribb fajtája a punktúrának a berakó-deszkán vágott nyíláson kiemelkedő ú. n. mozgó punktúra volt, mely a gamók becsapódásakor hirtelen leereszkedett, hogy a beleakasztott ívet ki ne hasítsa. A különben sróffal jobbra vagy balra igazítható punktúrát ilyenkor az ú. n. punktúravilla emelte föl meg eresztette le.

Puszpángfa (németül Buchsbaum): a Földközi tenger vidékének igen kemény fája. Minálunk csak a cserje nagyságáig nő. A puszpáng használata 120–130 évvel ezelőtt szinte forradalmat idézett elő a fametszésben, mert sűrű, egyenletes rostozata lehetővé tette azt, hogy a belőle keresztben vágott dúcokat ú. n. ájóvésővel dolgozzák meg. Ez a technika tette lehetővé a tónusos fametszési modort is. A puszpángfát megelőzően hosszanti irányban vágott körtefa-dúcokkal dolgoztak a fametszők, s szerszámuk nem véső, hanem rövidpengéjű kés volt.

Pusztai Ferenc: született 1850-ben, meghalt 1924-ben. Aradon tanulta a nyomdászatot, s mint fiatal szedő 1869-ben került a fővárosba, ahonnan az 1870-iki árszabálymozgalom után Szegedre utazott. Két évi ott-tartózkodás után ismét a fővárosban vállalt kondíciót. 1873 őszén az Államnyomdába került, ahol szedő, később korrektor, majd segéd-művezető volt 1884-ig, amikor az újonnan alakult Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomdavezetőnek hívta meg. A nyomdászok egyesületi és társadalmi mozgalmaiban is élénk részt vett. Még az 1880-as évek elején feladatául tűzte az addig mindenben német nyomdászok és a Typographia megmagyarosítását. Kitűnő szakemberekből álló lelkes kis társaság élén 1883-ban megalapította a Nyomdászok Közlönyét, mely 1885. július 1-ig minden 1-én és 16-án jelent meg. 1888-ban új, havonként megjelenő és igen nívós szakfolyóiratot indított meg «Magyar Nyomdászat» címmel, amelynek kitűnő cikkei és mellékletei nagy nevelő hatással voltak a nyomdászokra. Az e lapokba írt cikkein kívül értékes dolgozatai jelentek meg a Magyar Nyomdászok Évkönyvében és a Typographiában is. Összeállította ezenfölül a «Könyvnyomdászati mesterszótár»-t és az «Akcidens-munkák gyűjteményét» is. Szerkesztette továbbá a «Nyomdászati Enciklopédiát». A Pallas nyomda élén való negyedszázados munkálkodása folyamán a kitűnő szakemberek egész sorát nevelte. *em*

Putorius Johannes: jeles betűöntő Baselban a 17. században.

Pynson Richard: Caxton tanítványa; angol könyvnyomtató a 16. század elején. Több mint kétszáz könyvet nyomtatott londoni tipográfiájában. VIII. Henrik udvari nyomdászává nevezte ki.

Q

Quadratum: l. Négyszög.

Quadrotta francesa: a 26,5:42 cm-es papiros-, illetőleg könyv nagyság az olaszoknál.

Quadrotta italiana: 27,5:44,5 cm-es papiros nagyság az olaszoknál.

Quadrotta tedesca: 29:48 cm-es papiros nagyság Olaszországban.

Quartina: 21:27 cm-es papiros-, illetőleg könyv nagyság az olaszoknál.

Quaterna: l. Duernák.

Quersatz: l. Táblázatszedés.

Quinterna: l. Duernák.

R

Rábai István: előbb a diószegi Medgyesi-nyomda faktora, majd a váradi papnevelő intézet nyomdájának ügyvezetője 1798 körül.

Rabocsij Korrespondent (rövidítve: Rabkorr.): oroszországi hírszolgáltató iroda.

Racionalizálás: az iparban az a folyamat, amely a gép, az anyag és a munkaerő teljes kihasználásával a termelés intenzivítására és a munkateljesítmény fokozására törekszik. Ennek a céljait szolgálják a munka mechanizálódását jelentő és a pontos kiszámítottsággal gyorsabb munkatempót követelő különféle munkamódszerek (Taylor, Bedaux stb.) és az emberi munkaerőnek gépi erővel való pótlása. A nyomdaiparban a szedőgépek, ívberakó készülékek, a rotációs és egyéb automatikus gépek, valamint a különféle munkafolyamatoknál lehetséges mechanikus eljárások nagy mértékben fokozzák a termelést. Ezzel a racionalizálás a nyomdászati területén máris majdnem elérte végső határait, mivel a teljes elgépiesítést és a munka további mechanizálódását teljesen kizárja az, hogy a nyomdai munka végzésénél a fizikai mellett a szellemi képességeknek és az egyéni tulajdonságoknak pótolhatatlan szerepe van. A gép és az anyag gazdaságos kihasználása, az energia-takarékosság, a munkaproduktivitás növelése csak abban az esetben szolgálja a termelés érdekeit, ha az az ember gazdaságkövetelményei szerint történik. A kényszernek érzett rohanó munkatempó, a munkás egyéniségét eltüntető és lelkiségét leértékelő hatások, a munkakedvet munkagyötrelemmé változtató rideg munkáltatási folyamat a racionalizálás egyoldalúságát és csődjét jelentik.

szaka

Racle: franciás írása a «rákel»-nek (l. o.).

Rácz Ádám: a hatvanas évek elején vette meg Nagy Imre miskolci nyomdáját. 1867-ben megalapította a maga jelentős hetilapját, a «Borsod»-ot is. A nyomda 1878-ban Forster Rezsőé lett.

Radiográfia: a. m. Röntgen-sugaras nyomtatás. (Drót nélkül való telegrafálást is jelent.)

Rádiógram: 1. Röntgen-sugarakkal előállított fénykép; – 2. drótnélküli telegráfia útján küldött távirat.

Radiotinto: a müncheni és düsseldorfi Brendamour-intézet gyorsajtói mélynyomtató eljárása és ennek produktumai.

Rádiotipo: ábrák továbbítása drótnélküli telegrafálás útján, s ez ábráról nyomtató-lemezek készítése.

Radírgumi (rossz képzéssel: dörzsgumi): van keményebb és puhább fajtája; ez utóbbinak használata ajánlatosabb, mert nem kaparja föl a papiros fölületét, ami – különösen ha kevésbé enyvezett, puha nyomtatópapirosra történt a rajzolás – helyrehozhatatlan hibát: elmaszatolódást vagy pedig átllyukadást okozhat.

Radnai Mihály: szül. Pécsen 1868-ban, megh. 1934. augusztus 12-én. A pécsi püspöki líceumi nyomdában tanult. 1890. év végén a budapesti Pallas-nyomdában kapott kondíciót, ahol Pusztai Ferenc Magyar Nyomdászátát tördelte. Később a Révai és Salamon nyomdájába került faktornak, de innét visszatért a Pallasba. Sok cikke jelent meg a Magyar Nyomdászati, Grafikai Szemle, Nyomdász Évkönyv, Magyar Grafika, Nyomda- és Rokoniipar-ban; Révai Nagy Lexikonának, továbbá a Schack-féle Kereskedelmi Lexikonnak is munkatársa volt. Az Anyaegyesület, a Szakegyesület és a Szakkör választmányi tagja, a Grafikus Művezetők Egyesületének alapító tagja és könyvtárosa volt. 1901-ben az Országos Iparegyesület a Posner-féle ösztöndíjjal tüntette ki. 1904-ben a Pallas műszaki tisztviselője; 1913-ban

nyomdavezetővé, végül 1920-ban igazgatóvá nevezték ki. Közel 16 éven át számottevő tényezője volt a közös tárgyalások és a békéltető bizottságok intézményeinek. *em*

Radnai Vilmos (R. Mihály öccse): szül. 1871-ben; a pécsi Ramazetter-nyomdában tanult 1887-ig, innen átkerült a Líceumi Nyomdába, 1894-ig dolgozva itt. Ekkor Budapestre jött, jobbára a Pallas-nyomdában korrektoroskodott 1905-ig, amikor a Világosság-nyomda korrektora lett. A közéleti tevékenységből már Pécsen is kivette a részét; majd Budapesten évek hosszú során át az Anyaegyesület és Szakegyesület választmányi tagja és szervező-bizottsági tag volt. Alelnöke volt a Szálló-egyesületnek, első alelnöke a Korrektorkörnek. Az Anyaegyesület választott bíróságának tagja, az országos ellenőrző bizottságnak esztendőnkön át elnöke.

Radványi-Román Károly: született Nagyváradon 1900-ban. 1914–18-ig szedőtanuló, 1918–1920-ig gépmestertanuló a Béres Károly-nyomdában. A nyomdászat e két fő ágán kívül tanulta a grafikai rajzolást és fametszést, rézkarcot és litográfiát. Dolgozott Sonnenfeldnél, Bukarestben a Cultura Nationala-nál, 1930-tól nyomdatulajdonos. Váradon szaktanfolyamot tartott fönn. Rajzaiból, metszeteiből Románia több városában kiállítást rendezett. Exlibris-művészetét 1932-ben kiadott albumában Lyka Károly ismerteti. 1933-ban a los-angelesi exlibris-társaság tb. alelnökévé választotta.

Radvány Miklós: a Globus Nyomdai Műintézet Rt. vezérigazgatója, a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete alelnöke, szül. Sátoraljaújhelyen 1882-ben. Pályája kezdetén a bankszakmában működött. 1914-ben az Angol-Magyar Bank megbízásából – a bank tulajdonába került Globus-nyomda igazgatója lett. Érdeme, hogy az akkor visszamaradt nyomdaüzem felszerelését modernizálta. 1919-ben vezérigazgatója lett az általa vezetett intézetnek.

Raffelsberger Ferenc: magyar származású bécsi térképész, született 1793-ban, meghalt 1861-ben. Megpróbálkozott a térképeknek tipográfiai úton való sokszorosításával, még pedig több eredménnyel, mint megelőzői: Didot Firmin és a frankfurti Bauerkeller György. Nagyrészt szedésből álló és színesen nyomtatott térképeiért arany érmet kapott.

Ragasztó-szerek: A könyvnyomtatónak igen gyakran szüksége van ezekre, így az egyengetéskor a klisék aláragasztásakor stb. Csirizt, gummi arabicumot meg enyvvet használ e célra. A csiriz készülhet keményítőből, rizslisztből, krumplipépből stb. Keményítőből úgy készül, hogy például 1 liter vizet fölforraltunk s e közben ¼ kiló porrá tört keményítőt kevernek beléje. Jó, ha a víz egy kissé enyves. A rizslisztből való az előnye, hogy átlátszó. Szintén átlátszó a krumpli-csiriz, s amellet finom, csomótlan. – A gumit olyanformán készíthetjük, hogy olcsóbb fajta nyers gumira mégegyszer annyi hideg vizet öntünk. Ez a ragasztó-szer sohasem romlik meg; mindössze néhanapján kell vízzel föleresztenünk, hogy be ne száradjon. – Enyvkészítéskor legjobb, ha 1 rész kölni enyvvet 4 rész gummi arabicummal keverünk. Az enyvvet a közönséges asztalos-enyv módjára előbb forró vízbe helyezett edényben kell fölmelegítenünk.

Ragusai Félix: 15. századbeli könyvdíszítő művész. Mint Oláh Miklós esztergomi érsek mondja: Mátyás király budai könyvmásolóinak a felügyelője volt.

Ráhúzni (németül: draufstechen): németes ízü régi mesterszó a szedésbeli fokozott iparkodás megjelölésére.

Rainmann Johannes: augsburgi híres betűöntő a 16. század elején; típusai szépségének és jóságának híre messze földre eljutott, úgy hogy még a velencei Manuzio Aldo is Rainmanntól vásárolta betűinek egyrészét.

Raisin: 50:65 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Rajz: egyidős az emberiség kultúrájának a kezdetével. A kőkorszak pireneusi barlangjaiban már meglepően éles megfigyelésre valló állatképeket találtak: a már több évezredes agyag csöbrökön is vonalas meg körömbenyomatos dísz mutatja az ősember ornamentális érzékének akkori fejlődöttségét. Maga az írás is a rajzból kerekedett ki.

Rajzkészség: Akinek ügyes, biztos keze és jó szeme van, egykettőre jó rajzolóvá lehet, ha szorgalmasan és bizonyos rendszer alapján foglalkozik a formák tanulmányozásával. Tulajdonképpen mindaz, ami a jó rajzoló teszi, nem más, mint igen-igen nagy formaismeret, tehát közönséges, bárki által is elsajátítható tudomány. Ha szárnyaló gondolat s kellő technikai tudás is járul hozzá: kész a művészi alap is.

Rajzpapiros: A fototípiái kivitelre szánt rajzok legtöbbszörre vonalakból állanak, s legjobb, ha fényezett fehér kartónra rajzolja őket a rajzoló. Az ilyen papirosnak ragyogó fehér felületéről a vonalak jobban leemelődnek fotografálás alkalmával, mint a közönséges rajzpapirosról. Különbözik a sima papirosok többé-kevésbé mind alkalmasak a fototípiákra szánt rajzok fölvételére; a durvább felületű rajzpapirosok ezzel szemben nem jók, mert a vonalak szaggatottak lesznek rajtuk és a szemcsézet árnyékot vet.

Rajz-sín: 1. Fejes vonalzó.

Rajz-szén: hársfából égetett szénrudacskák, amelyekkel nagyobb alakú rajzokat készítenk durvaszemcsézetű papirosra.

Rajztábla: többszörre hársfából, juharfából, jegenyefából vagy fenyőfából készül, mégpedig úgy másfél centiméternyi vastagságban, keményfa-széllel. A könyvnyomtató céljaira, aki rendszerint kisebb rajzformátumokkal dolgozik: az 50:60 cm-es nagyság általában elegendő: a litográfusnak olykor még a duplája is kicsiny. Fontos a rajztáblánál, hogy a szélei pontosan derékszögben legyenek gyalulva, a felülete pedig ne legyen – ha elenyészően kis mértékben is – görbe. Vásárláskor ügyeljünk arra, hogy a fája jól kiszáradt legyen.

Rákel: a Mertens-nyomtatásnak a Kolumbus-tojása. Ez tette lehetővé, hogy a mélynyomtatás tömegcikk gyártására alkalmassá lett. Vékony acélpenge szorítóléniák közé fogva, amelynek célja, hogy a fölös festéket levonja a mélynyomtató hengerről. A szövetnyomtatásból – ahol már 1891-ben használta Brandweiner Adolf kartónnyomtatáshoz – vette át dr. Mertens Eduárd 1910-ben. *nli*

Rákelsávok: a Mertens-nyomtatásban jelentkező csíkok és vonalak. Különbözők és különböző okaik vannak. 1. Világos vékony sáv: Papirospor összegyülemlött a rákel alatt és kitörli a festéket a raszter mélyedéseiből. – 2. Sötét széles sáv: nagyobb papiros a rákel alatt. – 3. Kóta: egymással párhuzamos és kótaszerű hajszálvékony vonalak, melyek a rákel ide-oda mozgása szerint imbolyognak a nyomaton. Oka: acélforgács, kiszakadt rézszemecske, homok vagy más kemény anyag került a formára és ott megakadva a raszter mélyedésében, kiálló hegyével az oldalmozgást végző rákel élét kiszaggatja. A megsérült rákel e pontokon nem vonja le a festéket, hanem csíkokat húz maga után. Előfordulhat rosszul galvanizált, laza szemcséjű rézhengertől, túlmaratott formától, rosszul köszörült merev rákeltől, valamint idegen anyagnak a festékbe, vagy formára kerülésétől. – 4. Üstökösformájú kopás: ennél a rákel egy laza szemcsét megindít és annak apró részecskéit a formán húzogatva, a szemcséből kiindulón üstökösformájú kopást hagy maga után. Ugyancsak rosszul galvanizált rézhenger vagy merev, erősen a formára szorított rákel idézi elő. – 5. Karc: acélforgács vagy más idegen anyag kerül a formára – nagyobb, semhogy a rákel mélyedésében megakadhasson – és a rákel végighúzza a formán, melyet megsért, végigkarcol. Ez a legsúlyosabb faja a rákelsávoknak, mert kényesebb munkánál a formát tönkre teheti. – 6. Keresztcsík: folyton világosodó sáv – ellentétben egyéb rákelsávokkal – a formán keresztben; oka, hogy a rákel nem a formahengerhez van konstruálva és annak nyomáskezdeti lökődését – ami erős nyomásnál, valamint

kopott csapágyak esetén meglehetősen nagy – nem veszi át és azon a vonalon, ahol a rákel áll, amikor a formahenger a nyomásra ér, kikoptatja a formát. Ez utóbbi fajta sávképződés csak ívnyomtató gépeknél fordul elő. *nli*

Rákosszentmihály-Sashalmi Könyvnyomdászok és Rokonszakmabeli Munkások és Munkásnők Társasköre: alakult 1934-ben. Székhelye: Rákosszentmihály, Akácfa u. 34.

Ráma: a kézi sajtónak alkotó része. Papirossal volt bevonva, s ezen csak az éppen nyomtatásra szánt szedésfölületek voltak kivagdosva, ami a nyomtatás tisztaságának volt egyik biztosítéka, mert a nyomtatópapíros ezeken az «ablakocskákon» át érintkezhetett csak a festékes szedéssel.

Ramazetter Károly: 1847-ben vette át jesztáni Tóth János veszprémi nyomdáját, majd ezzel Pécsre költözött, ahol a pécsi líceumi nyomdát bérbe vette és 1879-ig mint bérlő vezette azt. A 80-as években saját nyomdát rendezett be. 1897-ben ezt unokaöccsének, Koller Lipótnak adta bérbe.

Ramsch: ezzel a német szóval nevezik a könyvkereskedők azokat a könyveket, melyeket a kiadó, mert nem fogytak eléggé vagy mert nem akart velük többé foglalkozni, mélyen a nettó ár alatt egy tételben eladott, rendszerint valamely nagykereskedőnek. Az ilyen könyveknek nincsen védett bolti ára (l. o.), mindenki olyan áron adhatja, ahogyan akarja.

Raphelengius Frans: az antwerpeni Plantin-nyomda európai hírű korrektora. Később veje is lett a híres könyvnyomtatónak, s midőn Plantin 1582-ben az ostrom alatt álló Antwerpenből Leydenbe ment át tipográfusnak: az antwerpeni nyomdát Raphelengius vezette tovább. Plantin visszatértekor Raphelengius ment Leydenbe, s itt a könyvnyomtatóskodás mellett a héber nyelv tanára volt az egyetemen.

Rapport (francia): a. m. jelentés.

Rasofszky Andor: korrektor és szakíró, Rasovszky Árpád bátyja. Sok jó nyelvészeti cikket meg humoros nyomdásztárcát írt a Typographiába, Nyomdász-évkönyvbe, Magyar Grafikába és Grafikai Szemlébe. Alkalmi verseinek se szeri, se száma.

Rasovszky Árpád: szül. Szt.-Tamáson (Bács-Bodrogmegye) 1882-ben. Sarajevóban tanult a «Bosnische Post» nyomdában. Később mint segéd Linzben, Görzben, Bécsben és Budapesten is dolgozott. 1911-ben önállósította magát. 1912 óta bejegyzett cége: Phöbus-nyomda. Tagja a Grafikai Főnökegyesület békéltetőjének, választmányának, közös tárgyaló bizottságának és a forgalmazó-közösségnek; a paritásos munkaközvetítő elnöke; tagja ezeken kívül az Ipartestület előljáróságának, az iparigazolványokat véleményező bizottságának, tanoncvizsgáztató bizottságának, továbbá a «Sokszorosító Ipar» szerkesztő bizottságának; e lapba a «Fischfach» rovatot írja. A «Fischfach-társaság» egyik alapítója és gazdája.

Raszter (optikai rács): a fotomechanikus sokszorosító eljárásoknál használt optikai eszköz. Kétfélét különböztetünk meg: 1. autotípiai rasztert, 2. a mélynyomtatáshoz szükséges rasztert. Az elsőfajta raszter szerepe a kép tónusainak nyomtatható elemekre bontásában áll; míg a mélynyomtatási rasztert a lekaparókést vezető rácsozat készítésénél használjuk. Az autotípiai raszter átlátszó elemei két, rétegükkel egymásra fektetett vonalas raszterből adódnak (kereszt-rács). A mélynyomtatáshoz való raszter tükrüveg felületén átlátszó vonalak kereszteződéséből áll. *ts*

Raszteres kép: közönségesen a. m. autotípia (bár a mélynyomtatnak is megvan a maga rasztere). Raszteres színkeverés: alapja a görögös mesterszóval trikrómiának nevezett és a könyvnyomdai három-és négy színnyomtatást, valamint a fénynyomdai fakszimilés színnyomtatást és a kolor-offsetet felölelő eljárásoknak. Ennél a raszteres színkeverésnél igen apró sárga, vörös meg kék pontocskák kerülnek egymás mellé és egymás fölébe, olyan aprók, hogy

szabad szemmel alig is tudjuk megkülönböztetni őket, s ennél fogva csak nagy sokaságuk együttesen alkothat valamelyes színegységet. Ha sok-sok vörös pontocska van egymás mellett: úgy vörösnek érezzük az általuk alkotott fölületet; ha sok sárga pontocska is akad a vörös pontok között vagy akár lazúrosan fölébük is nyomtatva: narancs-színt látunk. A sárga és kék pontok raszteres keveredése zöldet ad, s így tovább. Ahol mind a három úgynevezett festői alapszín – tehát a sárga, vörös meg a kék – pontjai nagy tömegben vannak egymáson és egymás mellett: már egészen tompa fekete árnyalatot látunk. Ha a színtónusok a fényszűrővel való fölvételek után helyeseknek bizonyultak: az összes további munkafolyamatoknál a pedánságig menő gondossággal kell ügyelni arra, hogy ezek a tónusok véges-végig megmaradjanak a maguk eredetiségében. Mindez természetesen a napvilágosság mellett való folytonos összehasonlításokkal érhető el, amikor azonban mindenféle látszólag mellékes dologra is ki kell terjednie a figyelmünknek.

Rasztertípusok: I. Autotípus.

Rasztervonalak: a. m. biztosító léniák (I. o.)

Raszteral: a hangjegymetszés alkalmával használt az a szerszám, mellyel az ötös vonalrendszer vonalait húzzák meg.

Ratdoldt Erhard: vándorló őstipográfus. 1475-ben vándorútján Velencébe jutott, s 1482-ig ott nyomdászkodott. Újabb négyéves vándorlás után visszatért szülővárosába, Augsburgba, ahol európai hírnevet szerzett munkáinak szépségével. 1488-ban Turóczi János szépen illusztrált latin nyelvű magyar krónikáját is ő nyomtatta. Meghalt 1517 körül.

Ráth Mór: könyvkiadó és könyvkereskedő, szül. 1829-ben, megh. 1903-ban. Klasszikusaink népszerűsítése érdekében sokat tett. Eötvös József báró, Jókai, Jósika, Kemény, Vörösmarty, Arany, Tompa műveinek nagy részét ő adta ki. Arany János műveit egymagában 71 különböző kiadásban bocsátotta közzé, kezdve a négykrajcáros füzetből a 12 kötetes díszkiadásig.

Rátkai Kálmán: Pest városa házi litográfiája vezetője 1870 körül.

Rát Mátyás: evangélikus lelkész, lapszerkesztő és nyelvészeti író, szül. Győrött 1749-ben, megh. 1810-ben. Tanulmányai befejezte után Pozsonyban telepedett le s engedélyt kapott egy magyar hírlap kiadására, amelyet 1780-ban Magyar Hírmondó címen meg is indított. Ez volt az első magyar nyelvű hírlap. A lap nyolcórétű félívben hetenként kétszer jelent meg. Nyomtatta Paczkó Ferenc.

Ravius Mátyás: Heltai Anna veje, s a kolozsvári nagymultú Heltai nyomda tulajdonosa: megh. 1637-ben. Magyarosan Szörös Mátyásnak, szászosan Rawnak nevezték. Két fia volt: Mátyás és János, akiknek – az idők folyamán – szintén részük volt a könyvnyomtatóskodásból, bár a nyomda felelős faktora 1630-tól 1660-ig Abrugyi György volt. A Ravius-testvérek előregedvén, a nyomdát János fiára, ifj. Szörös Jánosra hagyták. Ifj. János halálával a nyomda visszaszállt Heltai Anna fiára, Lang Andrásra, ki maga is már öregedő sorba lépven, az idők folyamán megkopott nyomdával nem sokat törődött. A Heltai-tipográfia pusztulásának a folyamata különben már 1635-ben megkezdődött. I. Rákóczi György (1630–48) az unitáriusok kezéből a reformátusok részére akarta a nyomdát megszerezni, ezért 1635. jan. 15-én levelet intézett a kolozsvári tanácshoz, melyben megparancsolja: «A betűöntéshez való matrixok ott volnának, küldje hozzá Gyulaféhevárra, hogy akik arra valók lesznek, betűket önthessenek benne, s annak utána ismét megküldhesse nekik.» A matricákat el is küldték, de azok többé vissza nem kerültek. Matrica hiányában nem tudták a betűket újraönteni, azok elkoptak, elkallódtak, tönkrementek. A nagy közművelődési munkát teljesített Heltai-nyomda 110 éves fordulóján, 1660-ban véglegesen lomtárba került. *ls*

Raw Mátyás: I. Ravius Mátyás.

Reagens nyomtató-eljárások: Idetartoznak a litográfia vagy könyomtatás, a cink- és aluminiumnyomtatás, az offset-nyomtatás, fénynyomtatás és a higanyos festékekkel való nyomtatás. Jellemző, hogy a nyomtatóforma festékfölvevő elemei (vonalfolt, rászterpont, szemcse) a festéket föl nem vevő elemekkel elvileg egy szintben fekszenek, ellentétben a magas- és a mélynyomtatással. Az ismételt festékezés és lenyomtatás azáltal válik lehetővé, hogy a nyomtatóforma festéket eltaszító fölület-elemeit a festékezés előtt vagy alatt különböző reagensekkel (víz, glicerines víz, higany a festékben) tápláljuk. Víz a reagens a kő-, cink-, aluminium- és az offsetnyomtatásnál; glicerines víz a fénynyomtatásnál. A nyomtatás higanyos festékekkel csak elméleti jelentőségű, mert a higany párolgása révén az amalgamált nyomtatóformáról készült nyomatok az egészségre nagyon ártalmasak. *ts*

Reakciós gyorsajtók: főleg a franciaországi nyomdákban használják az ily kettős gyorsajtókat, amelyek egyetlen ide-odalgő cilinderrel vannak ellátva. E gépeknél a fogaskerekével folytonosan a fundamentum fogasrúdjába kapaszkodó nyomócilinder teljes forgást végez a forma bemenetelekor, s ugyancsak teljeset, de már ellentétes irányút annak visszavonulásakor. A cilinder előtt négy-főladóhengeres festékező szerkezet van, s így a forma duplán festékeződik. Az a körülmény, hogy a gépnek csupán 1 cilindere van: nemcsak az egyengetési s egyéb munka tekintetében jelent időmegtakarítást, hanem a gép gyorsabban is járatható.

Reakciós nyomtatás: a. m. litográfia.

Reale: 50:65 cm-es papirosnagyság Olaszországban.

Reale: 48 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Realino: 45:60 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Realone: 52:69 cm-es papirosnagyság az olasz nyomdászatanban.

Recenzió (latin): a. m. művészeti vagy irodalmi újdonságról (például színi előadásról, műtárlatról) szőló bírálóat.

Récsey Viktor: a pannonhalmi apátság könyvtáranak az igazgatója. Egyebek közt írta: «A kassai püspökségi könyvtár kódexeinek és inkunabulumainak jegyzéke» (Budapest 1891-ben); «Írás és könyv» (Győr 1899).

Recte (latin): a. m. helyesen. Szerzői korrektúrákon magyarázatképpen olykor használják.

Redakció (lat.): a. m. szerkesztőség.

Redlinger Adolf: szűl. 1875-ben. A betűszedést Pozsonyban tanulta az Alkalay-féle nyomdában. Később huzamos ideig dolgozott Budapesten a Boruth-, Neumayer-, Krakauer-féle nyomdákban; a Világosság nyomdának alapításának időpontjától fogva alkalmazottja. 1908-tól 1914-ig felelős szerkesztője a Volkstimmének; a háború okozta megszakítás után ismét tagja e lap szerkesztőségének egészen az 1923-as évig. 1907–08-ban egy évig szerkesztette a Gutenberget is. E munkán kívül szerkesztett még egy sereg német nyelvű más munkáslapot is. 1910-ben egyik alapítója a Természetbarátok Turista-Egyesületének; majd országos elnöke ez egyesületnek, amelynek egyszersmind a kiadványát, a «Természetbarát»-ot is ő szerkesztette 1935-ig.

Redlitz Ferdinánd János: eperjesi tipográfus 1775 körül. A nyomda – rövid megszakítással – családja birtokában maradt 1852-ig.

Redukciós átnyomtatás: a litográfiában az ú. n. redukciós készülék segítségével való átnyomás. E készülék jellemző része egy háromszoros nagyságra is egyenletesen kihúzóható és összeereszthető gumilap, amely nagyítva avagy kicsinyítve viszi át a rajzot az egyik kőről a másikra.

Re-féle egyengetés: a könyvnyomdai egyengetésnek az egyszerűsítését célzó eljárás. Jellemzője, hogy az orosz Re enyvvvel kevert angyalvörös festéket kent föl a ragasztgatás helyett. Utána egynémely amerikai nyomdász spirituszban oldott sellakot használt ilyenkor, s a kisebb nyomást igénylő helyeket levakargatta.

Reflexfény: az, ha valamely testet valahonnan visszasugárzott tarkaszínes fény ér, s ez gyöngye lehelletképpen meglátszik rajta. Ennek a reflexfénynek a festőművészetben igen nagy a jelentősége.

Refrain (francia): a. m. visszatérő sor: olyan verssor, amely a versben (leginkább a versszakok végén) többszörösen is ismétlődik.

Regális: l. Szedőállvány.

Regálpapiros: a 8-as, 9-es és 10-es papirosnagyságok régi elnevezése. A 8-ast (47:60 cm) kis regálnak, a régi 9-est (47:63 cm) nagy regálnak, a 10-est (50:70 cm) szuperregálnak nevezték.

Regénynyomtató-papiros: l. Nyomtató-papiros.

Regiomontanus (Müller Johannes, vagy még másképpen: Magister Johann von Kunsperk): nyomdász, csillagász, majd regensburgi püspök. 1471 előtt tanár volt a Vitéz János prímásunk alapította pozsonyi egyetemen, az Academia Istropolitanán; 1472 körül mint könyvnyomtató tűnik föl Nürnbergben, ahol latin és német nyelvű kalendáriumokat nyomtatgatott, mígnem IV. Sixtus pápa a naptárreform megcsinálása végett Rómába hívta. Onnan visszatérve, püspök lett Regensburgban.

Regiszter: 1. a. m. soregyen (l. o.). Színes nyomtatáskor az egyes színeknek pontosan a maguk helyére esése. Ez magától értetődően fő-fő fontosságú, mert ha bármelyik szín kliséje nem födi a másikat hajszálnyi pontossággal: az össznyomat természetesen elromlik. – 2. Üzleti könyveknél is regiszternek nevezik a lapszéli ábécés bevágásokat, amelyek a régebbi időben kézimunkával, újabban géppel készülnek.

Regletták: l. Ürtöltők.

Reichard Károly: kőszegi tipográfus 1836-tól fogva. 1846-tól kezdve fiai nevén állt a vállalat. 1840-ben megvásárolta Perger Ignác szombathelyi nyomdáját is.

Reichard Márton: 1694-től 1709-ig nyomdászkodott Nagyszebenben.

Reichenbach Frigyes: König Frigyesnek, a gyorssajtó feltalálójának unokája. Berlinben nyomdásznak művelte ki magát és az 1817. évben nagybátyjához került Oberzellbe, hol gépész lett. Később Augsburgban önállósította magát, amely üzletéből fejlődött ki aztán az ismert augsburgi gépgyár, mely főleg nyomdai gépek előállításával foglalkozik. 1883-ban halt meg.

Reinecke-féle eljárás: az anasztatikai átnyomásnak (l. o.) javított módja. A reprodukálendő nyomtatványt marókálival, eau de Javellel és kénsavas salétrommal megtisztítják, vízfürdőbe teszik, majd pedig egészen híg zselatinoldattal leöntik. Erre még benzinben oldott híg viaszoldattal is bevonják a nyomtatványlapot s vízzel pezsgés közben leöblítik. Az így preparált nyomtatvány azután közönséges litográfiai átnyomással sokszorosíthatóvá lesz.

Reisacher-féle eljárás: l. Offset.

Reismann Dezső: született 1894-ben. Nagyszöllösön tanulta a betűszedést 1907-től 1910-ig. Ungvárott, majd Budapestre jöve, a Világosság-nyomdában dolgozott. Nyomdásztársadalmi és szakirodalmi munkássága: 1924-től 1927-ig a budapesti Helyi Bizottság, 1929-től pedig az Országos Bizottságnak a tagja. 1926-tól rövid megszakítással tagja a közös tárgyaló-bizottságnak, békéltető bizottságnak és a lapbizottságnak. 1926 óta a Segélyező Egyesület

választmányi tagja. 1929 óta alelnöke a Budapesti Hírlapszedők Körének. Az 1934-ik évben Csillag Ferencsel együtt megírta a Budapesti Hírlapszedők Köre ötvenéves történetét. Sokat írogatott a Typographiába is.

Rekapituláció (latin): a. m. rövid összefoglalás. Tudományos könyvek végén szokott lenni.

Reklám: A modern reklám hivatása, hogy a tömegekre, vagy az emberek egy-egy csoportjára bizonyos árucikk vagy szolgáltatás érdekében buzdítóan s olyan meggyőző erővel hasson, melynek eredményeképpen a vásárlás ténye jöjjön létre. Átütő eredmény csak rendszeres és céltudatos reklámtevékenységgel érhető el. A reklámtan ma már tudományszámba megy, melynek a nyugateurópai államokban és főleg Amerikában egyetemi tanszékei vannak. Az üzleti propaganda egyik fejlettebb formája a kollektív reklám, mely a könyörtelen egyéni versenyt kikapcsolja és egy egész üzleti ágazat fellendítésére irányul. A reklám szolgálatába állított eszközök a technika vívmányai és a reklámleleményesség folytán állandóan növekszenek. Fölléphet a reklám ezerarcú változatban (kirakati, üzleti, közlekedési, fény-, színházi, vetített, rádió-, filmreklám stb., stb.), de használjanak akármilyen fantasztikus reklámeszközöket, a reklám végtelen területén a nyomdaipar termékei és a napisajtó játsszák a legfőbb szerepet. Az üzleti propagandának legnagyobb és leghatásosabb részét a nyomdaipar bonyolítja le. Barnum szerint a nyomdafesték az üzlet vére. A sajtó bámulatra méltó elterjedésével az újsághirdetés a világkereskedelem gépezetének kenőolaja és a kölcsönhatás alapján a hirdetés a világsajtó felvirágoztatásának egyik legfontosabb előmozdítója. Ezért a nyomdaipari reklámeszközök között a hirdetés a legjelentékenyebb. Az első fizetett hirdetés 1649-ben jelent meg egy londoni lapban. A nagy vállalatok a rendszeres hirdetési hadjárat vezetésére reklámszakembereket alkalmaznak, a kisebb hirdetők szakszerű irányítását a hirdető-irodák intézik. A reklámszakember munkája körébe gyakran bevonja az író, művészt, tudóst. A hirdetés mellett a plakát egyik legmarkánsabb reklámeszköz. A legelső könyvnyomdai plakátot a könyvterjesztés érdekében adták ki a 16. század közepén. Senefelder találmánya megteremtette az illusztrált plakátot, melyből megszületik a mai modern plakátművészet. A plakát kifejező eszközei a határozott vonalak, nagy síkok, élénk színek. Az illusztrált plakát mellett jó reklámhatás érhető el a kifogástalan kiállítású tipográfiai plakáttal is, mely a különféle eljárással készült képes plakátok közül gyakran szembeszökően tűnik fel. Fontos reklámnyomtatványok még a körlevél, prospektus, árjegyzék, brosúra. Tágabb értelemben tulajdonképpen egyéb üzleti nyomtatványok (cégkártya, levélpapíros, számla, boríték stb.) is reklámhatást kölcsönözhetnek, ha nyomdai kiállításuk a kifogástalan tipográfiai ízlésnek és az alapos szaktudásnak megfelel. Nagy reklámerőt képvisel és az üzleti életben előnyös benyomást tesz minden egyes jól elkészített nyomtatvány. Miután a nyomdaipar bocsátja az üzleti világ részére a legtöbb és legértékesebb reklámeszközöket: azért szükséges a reklám és a nyomdászat közötti kapcsolatok kimélyítése. Elsőrangú nyomdaipari érdek az üzleti világ reklámtevékenységének további felélénkítése. Az impresszum is mindig reklámot jelent a nyomdának, de ezentúl önmagával és az egész iparral szemben minden nyomdásznak kötelessége, hogy propagandát csináljon a szép és szakszerűen értékes nyomdatermékeknek.

sz2

Reklám az aszfalton: nagyvárosok megszokott látványossága. Különböző szerkezetekkel készül. Egy ilyen szerkezet hat különböző és egyenként egy-egy négyzetméter nagyságú hirdetés lenyomatására alkalmas. Egy éjjelen át ötszázszor hat, tehát 3000 hirdetést lehet vele lenyomtatni. A hirdetőkészülék áll: egy kétkerekű taligára forgathatóan erősített dobból, mely a földre leereszthető és fölemelhető. A dob homlok fölületére helyeztetnek el a nyomtatótáblák, amelyekre a hirdetés szövege szerint összeállított kaucsukbetűk vannak erősítve. A betűket a kocsi erősített kenőszerkezet festi meg. A nyomtatásra használt festőanyag olyan aszfaltglazur, mely nem rontja az úttest anyagát, azzal szervesen kötődik össze, vízben nem

oldódik s mivel néhány másodperc alatt szárad, az éjjeli járókelők ruházatában sem tehet kárt. A festőanyag tartóssága szabályozható és a legforgalmasabb utcákon is 4–5 napig látható.

Reklámkártya: 1. Cégekártya.

Reklámszédelgés: valóságnak meg nem felelő dolgok hirdetése; ha valaki tudatosan, megtévesztő szándékkal silány minőségű árut jó árunak hirdet, például műselymet tiszta selyemnek. Büntetendő cselekmény.

Rektifikálás (latin): a. m. helyreigazítás, kiigazítás, korrigálása valaminek.

Relais (francia): a. m. fölváltás. «Relais-rendszer»; német «schicht-rendszer»-nek a közgazdasági irodalomban használt elnevezése.

Relief-klisé: A müncheni Albert E. dr. a század végén a maga ú. n. «relief-klisé»-ivel igyekezett az egyengetéseket fölöslegessé tenni. Két klisé készített minden képről: egy rendeset és egy túlmaratottat. Az utóbbit az előbbibe alulról belesajtolta, úgy hogy a klisé erős tónusai fönt kissé kijebb nyomódtak.

Relief-nyomtatás: a mainzi Scholz eljárása dombormű-hatású litográfiai képek készítésére. A pozitív képű kőről átnyomással negatív formát készítenek s a kettőről csekély eltolással és két különböző színnel egymásra nyomtatnak.

Remarque-nyomat: rézkarcoló művésznek jegyzetekkel ellátott első lenyomatai.

Rembrandt-intaglio-nyomtatás: Angolországban a gyorssajtói mélynyomtatásnak gyakorolt egyik, rendszerint igen gondos kivitelű módja.

Remele Pál: az Egyetemi Nyomda volt főművezetője. 1824-ben született Budán; s ott is szabadult föl 1842-ben. Utána vagy öt évig a külföldet járta. Az 1848/49-i hivatalos «Közlöny» tördelője volt, s mint ilyen, követte a kormányt Debrecenbe, majd később Szegedre és Aradra is.

Remittenda (a latin «remittare» = visszaküldeni szóból): visszaadott áru. A könyvkereskedelemben az olyan cikkek, melyeket a kereskedő visszaszármaztat a kiadónak, vagy azért, mert visszaadhatási (remissziós) joggal vásárolta és nem tudta eladni, vagy mert a bizományi áruból eladatlanul megmaradt. Az ilyen küldeményt ú. n. remittenda-jegyzék kíséri; a rajta feltüntetett nettó-összeget jogos esetben a kiadó a kereskedő számlája javára írja.

Renaissance (francia): a. m. újjászületés; különösen az antik művészetek és tudományok újjászületése a 15. században, a középkori elposványosodás után. Az egyes nemzeteknél külön-külön jellegzetességei alakultak ki; így van francia, német és olasz renaissance.

Renaissance-nyomtatás: az offsetmunkának a mélynyomtatással való összekapcsolása, vagyis mikor a mélynyomtatásos lemezről indirekte, gumilap közvetítésével nyomtatnak.

Renaudot Teofrasztus: a francia hírlapirodalom megalapítója. Orvos volt, s betegek mulattatására eleinte írott lapot szerkesztett, amelynek tartalmát adomák és újdonságok tették. Később, 1631. május 30-án, XIII. Lajos engedélyt adott neki, hogy «mindazokat az újdonságokat, híreket, eseményeket, amelyek a királyság határain kívül és belül történnek, kinyomathassa és árulhassa». Még aznap megjelent a «Gazette de France» első száma. Ára egy sou volt. Renaudot emlékének újabban szobrot állítottak.

Renck-klisé: vonalasrajzú nyomtatólemezek előállítására szolgáló eljárás. Celluloid-alapon levő, kb. milliméternyi vastag krómozott zselatin rétegen állítják elő fotográfálás segédelmével.

Rendfa (szedőfa): a betüöntő szerszáma, arra való, hogy a betűket a csiszolás megtörténte után egymás mellé fölszedjék.

Renius György: lásd Sárospataki könyvnyomtatás.

Rennauer: a nagyszombati nyomda felelős faktora 1740 és 1747 körül.

Repertórium (latin): a. m. címjegyzék, tárgylajstrom; gyakorta könyvcíme a tudományos munkák jegyzékének.

Repetexofot-eljárás: l. Offset.

Reprodukciós fotográfia: a fotomechanikai munkánál használatos ú. n. reprodukciós fotografáló berendezkedés már az arányai dolgában is nagyon különbözik a műkedvelők kis apparátusaitól. A reprodukciós készülék sokkalta nagyobb, olykor félméteres lemeznagyságú és rugalmas, az uccai kocsiforgalom stb. okozta rázkódás lehetőségét kizáró állványzaton nyugszik, mely a szükséghez képest több méterre is kihúzható. A fölvételkor szükséges erős fényt villanyvilágítással biztosítja magának a reprodukciós fotografus; olykor – főleg sötét-tónusú olajfestmények fényképezésekor – erős reflektort is használ.

Rescius Rutger: XVI. századbeli jeles leydeni nyomdász. Az ottani egyetem tanára is volt.

Reservage: mélynyomtató lemezek előállítására szolgáló eljárás. Vörösrézlapra tussal rajzolunk, a lemez fölületét valamilyen maratóalappal bevonjuk, majd a lemezt vízbe tesszük. A tus ekkor kiázik s a vonalak szabadok lesznek a maratóalaptól. Azután a mélyremaratus következik.

Reszelés: l. Betűk reszelése.

Részlemezek: l. Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Retauxgrappe: a francia Retaux szedő- és osztógépe. A gép a Kastenbein-gép alapeszméjének a fölhasználásával készült.

Réthy Lipót: a pesti Beimel tanítványa; 1846-ban Szarvason állította föl tipográfiáját; 1855 körül Gyulára, majd 1858-ban Aradra költözött véle. 1861-ben «Alföld» címmel napilapot indított. Megérte nyomdaskodásának 70 éves jubileumát (1903).

Retiré: így nevezik a papirosgyárosok által kimustrált, de még használható íveket, amelyeket olcsóbb áron bocsátanak forgalomba.

Retouche: a fotográfiában meg a fotomechanikus eljárásoknál a. m. korrektura, amikor a nyert kép hiányosságait pótolják, a fölösleges dolgokat pedig eltüntetik. A rézmetszésben szintén korrekturát jelent, mégpedig azt, amikor a sokszorosan nyomtatás alatt volt s ezért kopottas részlemez vonalait vésővel meg karcolótűvel ismét határozottakká teszik.

Révai Miklós: a magyar helyesírás fő-fő megalapozója. született 1750-ben, meghalt 1807-ben. Piarista tanár volt, 1802-től kezdve a pesti egyetemen a magyar nyelvtudomány tanára. Verseggy Ferencsel szemben, aki a nyelvszokáson alapuló helyesírás híve volt, Révai a nyelvtörténetre alapított fölfogás mellett tört lándzsát.

Révai Mór János: a Révai-könyvkiadóvállalat alapítója, szül. 1860-ban, megh. 1926-ban. Apjának, Révai Sámuelnek könyvkereskedéséből fejlesztette ki nagyhírű kiadóvállalatát. Kiadta Jókai és Mikszáth műveinek jubilaris díszkiadását, megindította a Révai Nagy Lexikonát. Egyike volt a magyar könyves-szakma legkiválóbb szervezőinek. Mint politikus is szerepelt, országgyűlési képviselő volt. Emlékiratai «Írók, könyvek, kiadók» címmel jelentek meg (1926).

Révész Zsigmond: született 1886-ban Kemenesmihályfalván. Fölzabadult 1903-ban Budapesten. Választmányi tagja volt a Szakegyesületnek, majd a Segélyző Egyesületnek. A Grafikai Szemlének és a Typographiának állandó munkatársa volt. 1925-ben a főváros

törvényhatósági bizottságának tanává választották. Az Általános Fogyasztási Szövetkezetnek és társvállalatainak felügyelőbizottsági tagja.

Revisio: első magyar nyelvű nyomdászélc lap címe. 1869-ben indul meg, de csak félesztendeig élt. Szerkesztője Angyal Gyula, kiadója pedig az Almássy-összeesküvésben való részességéért hatusztendei várfogságot szenvedett Sógor György volt.

Revízió: kétféle is van: szerzői és géprevízió. A szerzői revíziót a készülő munka szerzője a megtördelt oldalakban nézi át és a hibák kijavítása után aláírásával jelzi, hogy a megjelölt hibák nyomdai kijavítása után a munka nyomható. Ezt imprimatúrának is nevezzük. A géprevízió viszont közvetlenül a nyomtatás előtt a revizor (l. o.) részére felülvizsgálás céljából gépen lehúzott ív, amelyen ez megnézi, vajjon a szerző, illetve a megrendelő javításait jól hajtották-e végre. Míg a kéziszedésnél csak a kijavított betűt vagy szót kell átnézni, a gépszedésnél javítás esetén a teljes sort kell a revizornak nemcsak átolvasnia, hanem az előtte levő és utána következő sorral is összehasonlítani, vajjon jó helyre dugták-e az újonnan leszedett sort. Sorhiány vagy sorfölösleg esetén sokszor az egész ívet át kell olvasnia, amíg a baj forrását megtalálja. Revízió alkalmával ellenőrzi a revizor a kilövés helyességét, a számozást stb. Több hiba esetén második revízió, úgynevezett szemleív (utánnéző) kérése tanácsos. *hs*

Revue (francia): a. m. szemle. – Angolul: review; olaszul: rivista.

Rey Hubert: lyoni születésű francia könyvnyomtató, ő találta föl a vasból való sorjázót 1796-ban.

Réz (cuprum): vörösszínű fém; száraz levegőn nem változik, nedves levegőn és hevítve oxidálódik. Fajsúly 8,9, olvadáspontja 1050° C. Igen szívós, a meleget és az elektromosságot jól vezeti. Pénzt, géprészeket és sok egyebet; a nyomdászatban rézmetszetek és betűmatricák előállítására használják. Savak hatására a rézből gyorsan oxidok keletkeznek, melyek erős mérgek. Vegyületeiből zöld festékeket készítenek, azonban használják üveg- és porcellánfestésre is. Lelőhelyei: Selmechánya, Úrvölgy, Oravica, Libetbánya stb.; az Ural, Szibéria és Észak-Amerika.

Rézbetűk: Az ólomöntvényeken kívül több más anyagból is próbáltak már betűket készíteni. Csináltak többek közt vas- meg acélbetűket is, de nyilvánvaló, hogy könnyen-rozsdásodásuk miatt nem váltak be. Később a rézbetűkkel tettek próbát; nagyobb fajta díszbetűket öntöttek belőle s némiképpen el is terjesztették azokat a könyvnyomtatók körében. Tartósságuk hasznát azonban alaposan ellensúlyozta drágaságuk, úgy hogy ma már csak elvétve látjuk őket. Újabban ismét foglalkoznak a rézbetűk eszméjével. Azt ajánlották, hogy legalább az ú. n. írásbetűket öntsék rézből, úgy mint a vonalakat, meg némely vonalas keretfajta. A dologból azonban aligha lesz valami, mert a rézöntéssel igen bajos egészen sima s kellően mélyített nyomófelületet elérni és ami a fő: az összekötő és kifutó finom vonásokat csak kezdetleges durva alakban lehet önteni, ami okvetetlenül szükségessé teszi, hogy a már megöntött betűket utólagosan vésnökkel javíttassák.

Rézkarc (németül: Radierung): Állítólag Hopfer Dániel találta fel 1510 körül Délnémetországban, hol előbb vásra s csak a későbbi fejlődése alatt kezdtek rézre dolgozni. Fénypontját a 17. században főleg Rembrandt munkáiban érte el. Könnyed, művészi lehetőségeket nyújtó technikájáért kedvelt eljárása lett azóta művészeinknek. Készítése a következő: Viasz, terpentín és gyanta vagy aszfalt keverékével bevonják a jól csiszolt rézlemezt; majd bekormozzák és ebbe a saválló rétegbe tüvel karcolják bele a rajzot. Vasklorid vagy salétromsav-oldattal többszörös fedezetés után maratják; végül a hiányzó részleteket éles tüvel belekarcolják. A nyomtatása réznyomtató eljárással történik. Szoktak reszelővel, üvegpapírossal

való dörzsölgetéssel, akvatinta-szemcsézet kombinálásával, esetleg a festéknek nem egészen való törlésével a kívánt részeken halovány, egészen gyenge tónust is hagyni. *nli*

Rézléniák: l. Léniák.

Rézléniák tisztogatása: A rézrozsa maga nem sok kárt szokott tenni a rézléniákban, ami főképpen a nagy simaságuknak is köszönhető. Mindamellett szorgosan kell tisztogatnunk, mert igen sok piszok tapad rájuk a gyakori használat következtében, ami pedig táblázatos szedésnél komoly zavart okoz. Ha a lénia még nem nagyon piszkos, úgy tisztíthatjuk meg legkönnyebben, hogy egy ideig vízben áztatva, valamilyen durva ronggyal erősen ledörzsöljük. A piszkosabb rézléniáknál azonban ez az eljárás már nem ér semmit, s ezért a különböző nyomdákban más és más léniatisztítási metódusokkal is próbálkoztak. Némely helyt terpentiben való egy-két napos áztatással igyekeznek megpuhítani a rézléniák oldalára száradt piszkot meg festéket, hogy azután durva ronggyal tisztára dörzsölhessék azokat. Másutt a léniákból egy csomót a törölröngy közé téve, addig dörzsölik azokat egymáshoz, amíg a piszok és festék egészen le nem kopik róluk.

Rézmetszés (kalkográfia, Kupferstich): a mélynyomtató technika első őse, ezért a «rézmetszés» szót összefoglaló elnevezésül is használják a régibb mélynyomtatásos eljárásoknál. 1430 körül találták fel, valószínűleg németországi ötvösök. Kézimunkával, különböző mélyítőeszközök, vésők segítségével belevésik a rajzot a rézlemezbe. Különböző mélységű, vastagságú, sűrűségű vonalakkal számtalan árnyalatot érnek el. Egy rézmetszet kb. 1000 jó és 1500 másodrangú levonatot ad. Igen kényes, valamint hosszadalmas munka. Nyomtatását l. Réznyomtatás. *nli*

Rézmetszetpapiros: kitűnő anyagból készült, jóformán teljesen enyvezetlen papiros. A nyomtatási eljárás kívánja meg az e fajta papiros lehető legnagyobb mértékű puhaságát.

Réznyomtatás: a mélynyomtatásnak az az ősi módja, mikor nem rákellel, hanem sűrű festékekkel és törölgetéssel készül a nyomat. A rézmetszetek, rézkarcok, acélmetszetek, akvatinták, mezzotintók, heliogravűrök stb. sokszorosítódnak ily módon. A nyomtatás külön e célra készített réznyomtató sajtón történik, mely két szabályozható öntöttvas hengerből áll. És pedig: a melegített lemezt bekenjük rövidszálú kencével készített sűrű festékekkel, beledörzsöljük a mélyedésekbe, a sima felületet letisztítjuk törölgetéssel, esetleg kréta porral, vagy lúggal, de úgy hogy a mélyedésekben a festék megmaradjon. A puha, szívóképes papirost megnedvesítjük és nemezt vagy gumilapot helyezünk rá, amely ha a lemezt a két henger között erős nyomással áthajtjuk: a papirost a mélyedésekbe beleszorítja és onnan kiemelteti véle a festéket. *nli*

Réznyomtató-festék: Ha a nyomtatólemezt alulról melegítjük, tömöttebb, erősebb konzisztenciájú festéket alkalmazunk, mert a festéknyomtatás közben a melegtől amúgy is hígabb állapotba kerül. A rézmetszetekhez való festék alapanyagát, a kormot régebben szőlőmagból égették. Hidegeljárásnál a festék lazább. A mélynyomtatásos gyorsajtókon az óránként való fordulatszámtól is függ a festék konzisztenciája: minél nagyobb ez a fordulatszám, annál gyöngébbnek kell lennie a festéknek.

Rezsi-tételek: l. Üzemkönyvelés.

Rhau György: 1520-tól 1548-ig Wittenbergben nyomtatott. Eleintén Luther kisebb iratait és nagy katekizmusát (1531) nyomtatta; később Melanchton műveinek lett a kiadója s nyomtatója.

Rheda Pál (lipsiai): könyvnyomtató. 1596-ban, Csáktornyai János után vette át a debreceni városi nyomdát, s azt 1619-ben bekövetkezett haláláig vezette. Halála után egy éven át

örökösei neve alatt működött a nyomda, 1620-tól azonban fia Péter önállóan vezette az üzemet 1630-ig, amikor Fodorik Menyhért lett a debreceni könyvnyomtató.

Rheinländer: 11 pontos betűnagyság neve a régiebb német tipométriában.

Rhenius György: a Lórántffy Zsuzsanna alapította sárospataki tipográfia első nyomdásza 1650-től 1657-ig.

Richardson Samuel: betűszedőből lett angol regényíró; szül. 1689-ben, megh. 1761-ben. Ifjúkorát a betűszekrény mellett töltötte; később saját nyomdája volt. «Pamela» című igen népszerű művével a maga idejében irányt adott az angol szépirodalomnak.

Richter Antal Fülöp: pesti litográfus 1835–40 körül; főképpen a krétarajznak volt kiváló mestere.

Richter József: a nagyszombati tipográfia betűmetszéshez is értő öntője 1773 körül.

Riczó Sándor: szül. 1880-ban. A gépmesterséget Ungváron tanulta (1892–1896). Hat évig dolgozott Düsseldorfban és Münchenben. Budapestre jöve, a Hornyánszky nyomdában kapott alkalmazást. Később a Pallas-nyomdába került, ahol most ő a főgépmeister. A nyomdász-szervezet Orsz. Bizottságának jóideig tagja volt, majd ugyancsak hosszabb ideig a Grafikus Művezetők Szakosztályának az alelnöke volt. Munkatársa volt a «Gépterem» című szak-könyvnek; szakcikkeket írt a Magyar Nyomdászatba, a Grafikus Művezetők Évkönyvébe, valamint a grafikus művezetők szaklapjába. E Lexikonnak is munkatársa.

Riedl Károly Ágoston: pestvárosi neves fametsző a 19. század közepe táján. Jól kiképzett fametszők egész sora került ki a keze alól.

Riessinger Sixtus: Nápoly városának strassburgi származású legelső könyvnyomtatója az 1471-es évben. Tudós nyomdász volt. Amikor 1479-ben Nápolyból távozni készült, Ferdinánd király vissza akarta tartani, s még püspökséget is ígért neki, csak hogy maradjon. Riessinger azonban nem hajlott erre sem; előbb Rómába ment, majd visszatért Strassburg városába.

Rietmiller Mátyás: a nagyszombati nyomda ügyvezetője 1677 körül.

Riffe Hans: a lichtenauai vár gondnoka, Gutenberg társa a könyvnyomtatás föltalálását megelőző különböző technikai kísérleteiben.

Rigler József Ede Papírneműgyár R.-T.: néhai Rigler József Ede alapította 1871-ben. A vállalatnak kicsiny papírkereskedés volt az alapja a Váci körúton; ezt rövidesen megnagyobbítva, a Kecskeméti ucca 13 sz. alá helyezte át. 1873-ban az Üllői úton állított fel kis nyomdát, amely egy kézzel hajtott gyorsajtóból, lábajtású téglanyomóból és egy kézprésből állt. Ugyanitt papiroszacskó-üzemet is rendezett be. Abban az időben újdonság volt a cégnyomtatással ellátott papírzacskó és meglehetősen nagy volt a fogyasztás, úgy hogy további téglanyomókat kellett felállítania. 1874-ben állította fel az első vonalzógépet, berendezett könyvkötőműhelyt és írófüzeteket hozott forgalomba. A szétszórta munkahelyeket 1877-ben a Mérleg uccában egyesítette, s ez már gyárnak volt nevezhető. 1881-ben a vállalat, nagy építkezések után, a Rózsa ucca 55. szám alá került. Hogy cikkeit külföldön is elhelyezhesse, 1887-ben Ruscsukban és 1889-ben Bécsben fiókraktárakat alapított a vállalat. 1894-ben részvénytársasággá alakult át. Az új gyárépületben az egyes üzemszerveket modernizálták, megnagyobbították és újabb cikkek gyártására rendezkedtek be. Közben az export is állandóan növekedett. 1905-ben a vállalat Özörényben állított fel fióktelepet. A gyártelep azóta évről-évre modernebb gépekkel szereli fel magát, az erőt egy 120 lóerős Diesel-motor szolgáltatja. 1909-ben a vállalat alapítója elhunyt és az általa betanított munkatársak vették át

a vezetést. A háború, sajnos, az exportot teljesen megszüntette; a fióktelepek is önállóak lettek ekkor. *tj*

Rikesz Mihály: a pozsonyi érseki nyomda vezetője 1621-től 1631-ig.

Rikkancs: Kozma Andor faragta jó magyar szó az uccai ujságáros fogalmára.

Riport: az angol «report» (a. m. híradás) fonetikus átírása.

Riskó Sámuel (huszti): a debreceni városi nyomda provizora 1786-tól 1792-ig.

Rispetto: 33:45 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Ritkítás: a sorok szellősebbé tétele. Nagyban fokozza a szöveg olvashatóságát. Hogy ritkítsunk-e vagy sem: első sorban a nyomtatvány és a betű nagyságától, valamint a margótól és egyéb fehéren maradó felületektől függ. Nagy kvart-alakhoz képtelenség volna nonpareille szövegbetűket venni, s azt is ritkítatlanul. A könyv avagy ujság szövegsorai ne kerüljenek távolabbra egymástól, mint amekkora a betű szeme. A tágitás arányának megállapításakor különben is a betű képének sötétebb avagy világosabb voltát is mindig tekintetbe kell venni; igen erős alapvonalú és keskenyebb betűkkel szedett szövegeknél a tágíthatásnak kisebb a mértéke, mint a vékonyvonalas, szélesbetűjű szövegnél. Ritkításkor, ha a tágitókat «darabolnunk» kell: föl váltva jobbra és balra rakjuk a kisebbeket. Ez különben általános szedői szabály: vonatkozik a léniák, kvadrátumok és ürtöltők (stégek) használatára is.

Ritmika: l. Optikai csalódások.

Rituale (latin): a. m. szertartásos könyv.

Rizs-csiriz: l. Ragasztó-szerek.

Rizspapiros: a kínai birodalomban még ma is nagy mértékben gyártják a rizsnövény szalmájából.

Robert Louis: a papirosgép feltalálója. A Didot-család essonnesi papirosmalmainak munkása volt. A francia forradalmi konvent megbízásából a papirosmalmok termelése fokozásának a lehetőségeit kutatva, rájött arra, hogy a papiroskészítés kézi fogásainak nagy része mechanikai műveletekkel is helyettesíthető. 1799-ben szabadalmat vett egy hengereken mozgó és végnélküli szita rendszerére, amely az ú. n. papirosgépnek legjellemzőbb része.

Robertson-féle fotografikus szedőgép: l. Photolino.

Rockner Vinzenz: a 16. század elején Miksa császár titkára, a töröttlábú német fraktúr betű első megtervezője.

Roden Gy. András: a nagyszombati nyomda felelős faktora 1713–1715.

Rodt Berthold: Basel város legelső nyomdásza; Gutenberg János tanítványa. A baseli nyomdát 1470 körül alapította, ezután azonban rövidesen elhalt.

Rogers John R.: amerikai mérnök, a Typograph soröntő-szedőgép föltalálója, szül. 1856-ban, meghalt 1934-ben. 1882 körül «Impression Typograph» elnevezésű matrica-sajtoló gépet szerkesztett, s megszerezte a Schuckers-féle kettős kizáróékek szabadalmát. E szabadalmat azonban csakhamar továbbadta 416.000 dollárért a Mergenthaler-társaságnak, s ezen fordult a Linotype gyárthatása. 1885 óta a Typograph (l. o.) soröntő gépen dolgozott, amelynek gyártására 1888 tavaszán tőkeerős társaság is alakult.

Rohn A.: pesti litográfus a 19. század közepe táján; kitűnő technikájáról és sokoldalúságáról volt nevezetes.

Rokon színek: l. Festékkeverés.

Római ábécé: a görögöktől vették át. A legrégebb római ábécé 20 betűjegyből állott, amelyek között még több eredetileg feníciai betűjegy is van (H, K, Q), s csak később bővítették a szükséghez képest más jegyekkel.

Római antikva: a Morris-féle könyv-reneszansz hatására a kontinensen keletkezett új betűsorozatoknak többszörösen is használt megjelölése. Az első ilyen típust 1899-ben Hamburgban csinálták meg.

Roman: betűnagyság régi megjelölése. Stenglin Jeremiás angsburgi betűöntő 1693-ban megjelent árjegyzékében van szó róla. A mai kettős mediálisnak, németesen a kétmitteles nagyságnak felelhetett meg. A 18. század végének német tipométriájában már csak 24 pont volt.

Romana: az 1900-as esztendő népszerű könyvbetűje. Némi nyújtással vagy alacsonyítással, vékonyítással vagy vastagítással s más változásokkal majd mindenik betűöntő megcsinálta, persze különböző nevet adva neki.

Romániai Grafikai Munkások Szövetsége: a világháború szülte. Székhelye kezdetben Nagyszeben volt, de ettől a központtól Erdélyország és a Bánság nyomdásztsága már elejétől fogva idegenkedett. Országos titkos szavazással tehát Kolozsvárt választották a nyomdászok végleges székhelyül. Az adminisztrációt itt Jordáky Lajos mint ügyvezető-alelnök, majd pedig mint ügyvezető-titkár Terhes Gyula látta el. Az újjáépítés nehéz munkáját még 1920 tavaszán megkezdik. Felkeresnek minden számottevő nyomdávárost s azokkal külön-külön kollektív szerződést kötnek. Még egy tisztviselő beállítását teszi szükségessé a felszaporodott munka; amit pályázat útján Gábor Demeter nyert el. Az 1920 októberi kongresszus új alapszabályt dolgoz ki, ekkor az egyesület «Erdélyi és Bánáti Grafikai Munkások Szövetsége» címet kapja. 1921 decemberében kötik meg az első országos árszabályt, melybe Kolozsvár azonban csak 1922-ben kapcsolódhatott bele. De mivel a régi királyság nyomdái szervezetlenségüknél fogva nagy károkat okoztak az erdélyi nyomdák számára, 1922 őszén tárgyalásokat folytattak a bukaresti «Gutenberg» és a «Sindicatus», majd a iasii és brailai «Tiparul» egyesületek vezetőivel a fúzió kérdésében. A tárgyalások eredményre nem vezettek, mert a régi nyomdásztságból a belátás, áldozatkészség és szolidaritás még hiányzik. Annál öröndetesebb esemény számba jött decemberben a bukovinai nyomdászok csatlakozása. 1923-ban a vezetőség 850.000 lejért házat vásárol. 1924–26-ban szabályozzák a tanonclétszámot, s fúziós megállapodást kötnek a bukaresti «Gutenberg» egyesülettel. 1928 a likvidációs nagy vita éve, mely a magyarországi és romániai nyomdászegyesületek között zajlott le. Az utóbbi a magyarországi nyomdászegyesületektől 845 dolgozó tagot és 26 tényleges rokkantat vett át. A vita döntőbírói határozattal zárult; e szerint a romániai szövetség végkielégítés címén tizenkétezer pengőt kapott. Az ezután következő évek főprogramja – mindmáig – az ókirályság nyomdászainak megszervezése és a munkanélküliség leküzdése. A szövetség emellett a szakmafejlesztésből is töle telhetőleg kiveszi a részét. 15 évi fennállása óta 17 ízben hirdetett pályázatot különböző nyomtatványokra. Nyomtatványkiállítást rendezett nyolcszor, szaktanfolyamot rendeztek a kerületek majdnem mindegyikében.

Romániai Nyomdatulajdonosok Szövetsége 1921. július 17-én alakult meg Kolozsvárott. A szövetség 1926-ban megalkotta az első egységes nyomtatványtarifát, amely azonban az ókirályság szervezetlensége miatt megszűnt. Jelenleg dr. Vékás Lajos az elnöke; titkára Mund József Temesvárt. Hivatalos lapja a «Graphic Union».

Román nyelvű szedés: A népies latin nyelvből származik a román nyelv. A román ábécé 27 betűből áll. Magánhangzók: a, e, i, o, u; torokhangok: ă, â, î; a mássalhangzók, mint a magyarban, de hiányzanak az összetett mássalhangzók, w és y, ellenben van ș és ț. Természetesen ugyanezek a betűk verzálisban is megvannak. Az ă, â, î nem magánhangzó, hanem csak egy mély, rövid torokhang, amely nyögésszerűen hangzik.

A román hivatalos betű 1860-ig a cirill volt. 1904-ben a román akadémia kidolgozta a helyesírási rendszert, mely napjainkig újabb fejlődésen ment keresztül.

A román nyelvű szedéshez c, a, e, p, i, u betűtípusokból kétszeres mennyiségnél több t, r-ből még egy félszeres mennyiség, az ă, s, t betűkből pedig egy-egy nagy szekrényrekesznyi szükséges, mivel ezek az uralkodó betűk. A román szavak rövidek, a félnégyzettel való szedés ripacsos képet ad, ezért sok spáciumra van szükség. *ls*

Romboid: az egyenlőtlen oldalú ferdeszögű parallelogrammának (l. o.) közönségesen használt neve.

Rombusz: az egyenlő oldalú ferdeszögű parallelogrammának közönségesen használt elnevezése.

Romwalter Károly: 1850-ben vette át Lenk Sámuel soproni nyomdáját, amelyet 1895-ben Alfréd fiának – ki különben 1880 óta tevékenyen részt vett a nyomdai munkában – adott át. 1933-ban a tipográfiát a Röttig-féle nyomdával egyesítve, bérbe adták.

Rondbetűk: gömbölyű vonásokból álló alfaja a latin írásnak. Hasonló írást Olaszországban már a 15. században használtak «scrittura ronda» és Franciaországban a 16. század óta «écriture financière» vagy «écriture ronde» és egy elkorcsosult fajtát «écriture italienne bâtarde» név alatt. Az első rond nyomdatípusokat a párizsi Moreau Pierre metszette 1640 körül.

Rongyanyag: növényi eredetű rostokból előállított textilanyagok, ú. m. pamut, len, kender, juta hulladékból készült cellulóz. A faköszörület, illetve cellulóz feltalálásáig a papirosgyártás egyetlen nyersanyagát képezte. Ez idő szerint már csak egészen finom, különleges papirosok (bankjegy-, értékcikk-, rajz-, kondenzátor-, cigarettapapiros) előállításához alkalmazták. A kellően válogatott rongyokat mossák és felaprítják, majd nagy gömbfőzőkben (3,5–4 atm. mellett) mészlúggal vagy pedig szódával 6–12 óráig főzik, e munkálat után kimossák, ezt követően hollanderekben durván őrlik és fehéritik. Az ily módon forgalomba kerülő anyagot rongy-félanyagnak nevezik, amelyet a továbbiakban azonosan dolgoznak fel, mint a normális fa-cellulózt.

Rosenborg-féle szedőgép: közel száz esztendő előtti érdekes kísérletezése a svéd Rosenborg Frigyes kapitánynak. A betűk már nem a saját súlyuknál fogva csúsztak le a tartóikból, hanem «végnélküli» forgó szíj segítette őket ebben.

Rosner Károly: grafikai szakíró, szül. Budapesten 1902-ben. Működésének főbb állomásai: Floris csokoládégyár, Globus Rt., Piatnik Rt. Sokat írt magyar és külföldi szaklapokba. 1930-ban megszerkesztette a lipcsei «Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchgraphik» magyar füzetét; 1928-ban a stuttgarti «Der Holzschnitt» külön magyar füzetét. Egyéb művei: «A plakát kézikönyve» (Budapest Székesfőváros Hirdető vállalatának kiadása, 1934); «Ungarske Kunstnertresnit i det tyvende arhundre» (Oslo).

Rotációs fotografilás: az ehhez való gépszerkezeteken készül a külföldi fotografikus levelezőlapok tömegmunka-számba menő része. Az egymás mögé kapcsolt gépek elsején történik a képnek másolási exponálása meg a szövegrészeket rája-nyomtatása, a másodikon az előhívás és rögzítés, a harmadikon pedig a kép kimosása; mindez tekercsről legombolyodó brómezüstös papirosra készül, egyik gépről a másikra átvonulón. Rendesen 8–16 kép van egy-egy «formában».

Rotációs gépek (hibásan magyarítva: körforgó gépek): Így nevezik azokat a gyorsajtókat, amelyeknél a forma nem lapos, hanem egy vagy több, a nyomócilinderrel szemközt levő úgynevezett formahengerre van rágömbölyítve. A mozgási iránynak változását tehát e gépeknél elkerülték, ami a gyorsaság nagymértékű fokozását teszi lehetővé, annyira, amennyire ezt az

úgynevezett végnélküli papiros szakadási ellenállása, meg maga a nyomtatási folyamat is megengedi. – König Frigyes kísérletezései után Cowper és Applegath alkották meg az első rotációs gépeket 1815 körül. Két nyomóhengert helyeztek egymás mellé s szélről két lemezhengert és festékező szerkezetet alkalmaztak. A nyomó- és lemezhengerek átmérete egyenkint 60 centiméter volt. A lemezhenger egy részét a gömbölyített nyomtatóforma foglalta el, többi része festék széjjeldörzsölő fölület gyanánt szolgált. A nyomóhenger és lemezhenger közé illesztett papirosívet az első oldal nyomása után végnélküli szalag vitte a másik nyomóhenger s lemezhenger közé, ahol a hátsó oldala nyomtatódott tele. Ezt követőleg alkottak még nagyobb gépeket is; ilyen volt a Hoe-féle emeletes háznyi magasságú «type revolving printing» gép, amelynek fő része volt az óriási lemezhenger a kúpalakú betűkből álló szedéssel. E körül sorakozott 10 nyomóhenger a maga berakó- és kirakó-asztalaival meg festékező szerkezeteivel. E gép kezelőszemélyzete 16–18 emberből állott. A mi mostani rotációsaink alapeszméjét ismerték, de nem volt még meg a végnélküli papiros, s így minden egyes ívet külön-külön kellett berakni. A végnélküli papirost csak a 19. század közepén alkalmazta rotációs gépre az amerikai Bullock Vilmos, miután már előbb is kísérleteztek a papiroscsináló gép meg a rotációs gép összekapcsolásával. A gépbe egyik oldalán betették a papirosanyagot és a másik oldalán már nyomtatott ujság került ki belőle.

A Marinoni-féle rotációs gép a dupla gépek módjára csinált hatszoros gyorsajtból keletkezett. A papirost nyomtatás előtt vágta, s négy kirakó-asztala volt. Hasonlított hozzá a Sigl-féle rotációs gép is. Valami nagyon praktikus azonban egyik sem volt. Ezért Marinoni a Walter-sajtóhoz hasonló új gépet alkotott, amely mindenestre különb volt a régieknél, de az augsburgi rotációsokkal mégsem ért föl. Ezek már hajtogató készülékekkel is el voltak látva, s építési módjuk sem volt olyan nehézkes, mint amazé. Festékező szerkezetüknel pedig a festék minél alaposabb eldörzsölésére törekedtek, s ezért az egyik vályúból 9 a másikkól 11 henger közvetítésével jutott a festék a lemezhengerekre. Rotációs gépeket szerkesztettek még a francia Derriey és a német Hummel. Az előbbi nyomtatás után vágta el a papirost s ezért bizonyos körülmények között különböző hosszúságú íveket lehetett vele nyomtatni. Az utóbbi a fekvő rendszerű rotációs gépek közé tartozik, mert a nyomó- és lemezhengerek vízszintesen sorakoznak egymás mellé; eltér tőle a Victory-rotációs, melynél azok páronként helyezkednek el. Valamennyitől elüt azonban a Foster csinálta Prestonian körforgó gép, amin esetleg szedésformáról is lehet nyomtatni. Itt a lemezhenger átmérete teljes egy méter, hogy a hajlása mentől nagyobb szögű legyen. A nyomóhenger fölülete azonban négyszerre kisebb a lemezhengerénél, s ezért négy-négy nyomóhenger van, amelyek részletekben nyomtatják le a formát.

Az eddig ismertetett rotációs gépek mindegyike csak egyszeresen működő, vagyis egyszerre csakis egyetlen papirosgombolyagról végezi a nyomtatást. Alkottak tehát kettősen működő, vagyis oly gépeket is, amelyek egyidejűleg két papirosgombolyagról nyomtatnak; az utóbbiaknak azonban két fajtájuk van: 1. az olyan gépek, melyeknél a munkamennyiség kétszeres, de a stereotíplemek csak egyszeresen vannak meg; 2. az olyanok, melyeknél a munkamennyiség kétszeres és a stereotíplemek szintén duplán vannak meg. Az utóbbiakat ikerrotációsoknak is nevezik. Vannak még illusztrációk nyomtatására való körforgó gépek. Ezeknél olajos papirosból való gombolyag is van, amelynek papirosa a már egyik oldalán nyomtatott papiros és a hátsó nyomtatást végző henger közt fut, hogy a festék az utóbbira le ne húzódjék. E gépeket azonban nem futtathatjuk maximális gyorsaságukkal, mert különben az illusztrációk nem nyomódnának tisztán. A kettősen működő rotációs gépeken való nyomtatáshoz a lehetőséghez képest gyorsan száradó festéket kell vennünk, amellet pedig rendkívül szívós festékező hengerekkel kell felszerelnünk gépeinket, nehogy a nagy gyorsaság következtében mihamar tönkre menjenek.

Rotációs gépek dolgában különben a felsorolt fő-fő típusok keretén belül rengeteg változat teremődik meg az utóbbi időkben, már csak azért is, mert jóformán minden egyes ily gép különleges célok szemmeltartásával, úgyszólván megrendelésre készül. Minden ujságyomtató rotációsnak megvan a maga megszabott formátuma; szélesebb lemezeket nem lehet ráilleszteni a forma-cilinderre. Általában a rotációsok mindig valamely speciális célra készülnek, s részleteikben e szerint különböznek is egymástól. A haladás elve azért folytonos a rotációsoknál: egyszerűbbé, biztosabbá igyekeznek tenni minden új gépet. Az alkotó részek kifinomodtak, tökéletesültek, a nyomtatás mind biztosabbá s gyorsabbá lett az új rotációsokon.

Rotációs gépen nyomtatott hírlapok oldalterjedelem-változatait a végnélküli papírhengerek különböző szélességei adják. Ha a gép 32 oldalas és a papiros szélessége 114 cm, akkor az oldalterjedelem szerint: egész (114 cm), háromnegyedes (85,5 cm) s feles (57 cm) papiroshengereket használunk. Pl.

2×16 oldalhoz = $\frac{1}{1} + \frac{1}{1}$ henger
 2×14 oldalhoz = $\frac{1}{1} + \frac{3}{4}$ henger
 2×12 oldalhoz = $\frac{1}{1} + \frac{1}{2}$ henger
 2×10 oldalhoz = $\frac{3}{4} + \frac{1}{2}$ henger
 4×8 oldalhoz = $\frac{1}{1} + \frac{1}{1}$ henger
 4×6 oldalhoz = $\frac{3}{4} + \frac{3}{4}$ henger
 4×4 oldalhoz = $\frac{1}{1} -$ henger
 16×2 oldalhoz = $\frac{1}{1} + \frac{1}{1}$ henger

(Minőség és súly: I. Ujságpapiros.)

A rotációs gép különböző oldalterjedelemre való átalakításának előfeltétele: a nyomtatandó papiros szélességével egyenlő festéknyaló hengerek cserélése és pontos beállítása, amely a nyalóhenger csapágyait szabályozó csavarok segítségével történik, azután következik a hosszvágó körkések és a papiros vezetésére szolgáló gumigörgők, továbbá 16-nál nagyobb oldalterjedelemnél az ívek összehordását végző gyűjtő-szerkezet pontos beállítása.

Nagy fontossággal bír a gép alkatrészeinek állandó tisztántartása és olajozása, különös gondot igényel a festéktartókban, valamint a dörzsölőhengereken lerakódott papirospor eltávolítása, háromnegyedes és feles hengerek beállításánál pedig a nyalóhengerrel nem érintkező hengerrészek olajjal hígított festékkel való bekenése. (A hengerekről: I. Festékezőhengerek.) – A nyomóhenger átméretének («radius») ellenőrzése és a borításnak, benyomódás által szükségessé vált kellősítése (I. Borítás) után a festék-bedörzsölés következik, ezt követően a papiros behúzása után, a vágó- és hajtogató szerkezet működésére nagy figyelemmel, próbajáratot végzünk.

A festékfelhordó hengerek pontos beállítása után történik az oldalak lemezeinek beemelése és egyengetése, különös tekintettel a fölérősített lemezek egyenletes fölfekvésére.

A körforgó gépnek indulása első percében el kell érnie a maximális sebességet, amely különböző géptípusok szerint és óránként 10–50.000 példány hírlap termelését eredményezi. *kui*

Rotációs mélynyomtatás: képes mellékletek, árjegyzékek, olcsóbb folyóiratok, valamint ezekhez hasonló nem kimondottan «minőségi» munkák nyomtatására nagy gyorsaságánál és a fölhasznált tekercspapiros olcsóbságánál fogva a lehető legmegfelelőbb. Minden nagyobb nyomdagépgyár gyárt valamely ily gépet, de az alapgondolatuk és kezelésük teljesen egyforma; csak a hengerek elhelyezésében, a papiros vezetésében, a szárítás és hajtogatás megoldásában különböznek egymástól. Valamennyi gépnél a tekercspapirost forgó hengerek – a regisztrált biztosítva – a formahengerek vezetik, hol a nyomóhenger igen erős és szabályozható nyomással egy tömör gumihengert szorít rája, hogy a papiros kiemelje a

festéket a formahenger mélyedéseiből. A formahenger festékben forog és a rákel tisztítja meg a fölös festéktől. Nyomtatás után meleg fűtőtestek és légfűvás megszáritja a nyomtatott oldalon a festéket, a hűtőhenger lehűti, hogy a hátsó oldal nyomtatható legyen, amihez szintén regisztrert állító forgóhengerek vezeték. A hátsó oldal nyomtatása után, megszáritva és lehűtve, a nyomat a vágó-hajtogató készülékbe kerül, mely fogaskerekék cserélgetésével beállítható tizedmilliméter pontossággal a forma hengerkerületi nagyságára. Valamint beállítható a hajtogatás hányrétűségére, esetleg egyes gépeken ívenkénti kirakásra. A három színt és hátsó oldalt nyomtató rotációs gépeken négy nyomtatómű van, ezekből három a három színt nyomtatja egymás után, míg a negyedik a hátsó oldalt. *nli*

Rotációs papiros: másként végnélküli papirosnak nevezzük. Egy-egy rotációs hengeren kb. 6000–7000 méter hosszú papiros van. Szélessége a rotációs nyomtatógépek szélessége szerint változó. Ezen belül is különféle szélességben készül és pedig egész gépszélességben, $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{4}$ szélességben. A rotációs papiros – különösen a napilapok számára – rendesen 50 gr súlyban a legolcsóbb anyagból készül. A rotációs papirossal szemben a nyomdásznak a fő követelménye: az egyenletes göngyölítés, meg az, hogy a szakadás ellenében való szilárdsága legalább akkora legyen, hogy a rotációs gép normális húzásakor el ne szakadjon; a papiros ne legyen delejes és végül a porzása a legminimálisabb legyen. Újabban nagyon elterjedt a napilapoknál a kliséről való nyomtatás is, ami a rotációs papirossal szemben azt a követelményt állította fel, hogy simítása a normálisnál jobb legyen. – A hengerpapiros ma már nagy mennyiségben készül jobb minőségben is, mert a mélynyomtató rotációs nyomtatás feltétlenül megkívánja a jobb minőségű és jól simított papirost. A rotációs papirossal a nyomtatás úgy történik, hogy a henger tengelye irányában kb. 75 mm széles ür van hagyva, amelyen egy vashengert tolnak keresztül, azt rögzítik és avval együtt helyezik a gépbe. Az így behelyezett papirost a gép nyomtatás közben gördíti le. Ezért a henger nyílásának épségére nagyon kell ügyelni, mert ha bármily okból összenyomódik és a vashengert rajta keresztüldugni nem lehet: a papiroshenger feldolgozása nem lehetséges.

A papirosgyártás legjelentősebb része a rotációs papiros. Magyarországon évenként kb. 1500–2000 vagon dolgoznak fel. *ff*

Rotációs stereotípiá: I. Stereotípiá.

Rotartype: a berlini Schiepe és Friedmann egyes betűket szedő és öntő gépe. 1910-ben szabadalmaztatták.

Rotary: az amerikai Wicks Frederick ujságíró rotációs betűöntőgépe, amely egyszer-másszor hatvanezer betűt is megöntött egy órában.

Rothenstein Mór: szül. 1864-ben Budapesten. A betűszedést Bécsben tanulta, ahol 1882-ben szabadult föl. Az 1885-i kiállítás idején Budapestre tért vissza és a Pesti Könyvnyomda Rt.-nál nyert elhelyezkedést. Majd ismét Bécsbe megy, ahol bekapcsolódik az osztrák nyomdai munkásság gazdasági mozgalmába és mint ilyen képviseli az osztrákokat a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete 25 éves fennállásának jubileumán 1887-ben. Majd végleg Budapesten marad, ahol a Neues Pester Journalnál, később pedig a Pester Lloydnál helyezkedik el. Ettől kezdve élénken vesz részt a nyomdai munkásság gazdasági mozgalmában és mint ilyen 1901-ben kap megbízást a Typographia német mellékletének, a «Gutenberg»-nek a szerkesztésére. Ezt a tisztségét 1919-ig tölti be, amikor a békefeltételek folytán a német nyelvterületeket elvették és a lap megszűnt. A Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének, illetve Szakegyesületének elnöke volt. Évtizedeken át tagja volt a nyomdász-szervezet vezetőségének, a Paritásos Békéltető-bizottságnak, amelynek alelnöki tisztét is hosszú időn keresztül töltötte be, valamint a fővárosi és vidéki árszabálytárgyaló bizottságnak. A Paritásos Munkásközvetítő Bizottságnak is hosszú időn át volt elnöke. 1919-ben a szociáldemokrata párt meghívása alapján vállalta a német pártlap, a Volksstimme szerkesztését. 1922

és 1926-ban két cikluson keresztül tagja a nemzetgyűlésnek. A Magyarországi Szakszervezeti Tanácsnak is évek hosszú sora óta elnöke.

Rotofot: újabb gyorssajtói mélynyomtató eljárás; a szöveg és a kép egyszerre állítható elő véle.

Rotofot-képek: «rotációs» módon, különleges berendezés mellett, tömegcikként készült fotográfiák.

Rotoplate: újabbfajta gyors-stereotipáló szerkezet; Plauenben készítik.

Rototype: soröntő gép; Schimmel Ferenc mérnök találta föl, a Monolinet gyártó steyeri fegyvergyárnak korábbi alkalmazottja. Csupa kerék s körbenjáró tárcsa volt ez a Rototype; innen is kapta a nevét. Ezt az érdekes gépet Schimmel úgy szerkesztette meg, hogyha kell: sorokat, ha meg úgy kell: egyes betűket öntsön a gép. Nem sikerült; végre is egyes betűket szedő-öntő gép lett a soröntőnek indult «Rototype»-ből. Gyártására 1924 körül a franciaországi Nancy városában rendezkedtek be.

Rotweil Adam: l. Hollós András.

Rouleau (francia): a. m. festékezőhenger.

Rovátkolás: a vonalas rajzok árnyékolásának módja. Van olyan művész-ember, aki csupa egyforma vastagságú vonalat használ árnyékoló munkájakor, ezek a vonalak azonban az árnyék fokozatához képest közelebb vagy távolabb esnek egymástól. Van aztán olyan, aki szívesebben alkalmaz különböző vastagságú vonáskákat, ezeket azonban általában egyforma térközök választják el. Így is, úgy is jó lehet a rajz, a túlságosan merev ragaszkodás azonban valamelyik rendszerhez: modorosságához vezethet.

Rovátkolt lénia: újabban igen kedvelt könyvnyomdai dísz. Rendesen hosszú ólomrudakban szállítják, amelyek a szükséghez képest széjjeldarabolhatók.

Róvó Aladár: született Rácalmásan 1878-ban. Székesfehérváron tanulta a nyomdászatot. 1900–1911-ig a Franklin-Társulatnál dolgozott, 1922-ig saját nyomdája volt, attól fogva a Fővárosi Nyomda Rt. igazgatója. Szakirodalmi munkássága a következő: «A katalógus készítése» (1913); «A betű» (1929); «A könyv» (1934); «A reklámművészet» (1935); «A könyvművészet» (1935). A «Dante-Pantheon-Lexikon» munkatársa.

Rowotype: a Typographhoz hasonló amerikai soröntő gép; matricái azonban nem dróton csüggenek, hanem talpon állanak. Billentyűzéskor elektromágneses hatásra a gép sorjázójába sorakoznak.

Royal: 50,8:62,5 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Roycroft Thomas: neves angol tipográfus. Többek közt 1654 és 1657 közt kilencnyelvű poliglott bibliát nyomtatott hat foliós alakú vaskos kötetben.

Royer: könyvnyomtató-család. Alapítója János Pál 1715-ben állított nyomdát Pozsonyban, de protestáns ember léte csak 1720-ban kaphatta meg a könyvnyomtatói szabadalmat. Szakképzettsége révén műhelye csakhamar keresetté lőn s azt az 1730. évben a puchói Chrastina-nyomda megvásárlásával nagyobbította. 1737-ben bekövetkezett halála után özvegyéé volt a nyomda 1740-ig, amikor ő is meghalt. Az örökösök nevében Bauer Károly József kezelte a nyomdát 1743-ig. Ekkor a vagyont fölosztva, a nyomda Royer Ferenc Antalé lett, aki azonban már 1750-ben eladta azt Landerer János Mihály budai könyvnyomtatónak. Ferenc Antal később (1756-tól 1758-ig) Egerben tűnik föl, mint az ottani püspöki nyomda első művezetője. Valószínűleg ő rendezte be a kalocsai érseki nyomdát is 1750 körül. 1776-ban pedig Pesten állított nyomdát, ezt azonban már 1783-ban bérbe adta Landerer Katalinnak.

Roys Ferenc: tudós jezsuita, a nagyszombati nyomda prefektusa, azaz igazgatója a 18. század negyvenes éveiben.

Rozsda: legjobb ellene a vasrészeket benzinnel bekenni. De minthogy ez igen gyorsan elillan, célszerű egy kevés paraffint föloldani benne. A paraffin a benzin elillanása után vékony hárttyát képez, amely nemcsak hogy megvédi a vasat a rozsdától, de a savaknak és alkáliáknak is ellenáll. Egy másik recept szerint a következő módon óvhatjuk meg gépeinket a rozsdától. Vesszünk fél kiló sózatlan szalonnát s azt apróra vágva, tűz fölé tesszük. Mikor olvadni kezd, 30 gr kámfort és 3 gr porrá tört grafitot keverünk hozzá. A habot folytonosan szedjük le a keverékről, addig, míg az kékes vas-színű nem lesz s azután egy napig hagyjuk állva. Ez idő elteltével ecsettel könnyen elmázolható anyag áll rendelkezésünkre, melyet gépeink bekenésére használunk. A vele bekent vasrészek olyan színűek lesznek, mint voltak új korukban s egy álló esztendeig is megtartják fénylő fekete színüket.

Rozsnyai János: 1658-tól a sárospataki tipográfia nyomdásza volt. Korának egyik legszakavatottabb munkása. Nyomtatványainak száma már Sárospatakon is igen jelentékeny. 1671-ben a labancság elől menekülnie kellett. Először Kolozsvárra ment, ott dolgozott 1677-ig, amikor Debrecenbe hívták meg a városi nyomda tipográfusául, öt esztendei itteni tevékenysége alatt újjáteremtette a nyomdát; betűket is hozatott Hollandiából. Megh. 1682-ben.

Röck István: pesti gépgyáros a múlt század közepe táján. 1859 óta jó gyorssajtókat készített, valamint csomagoló és papirossimító préseket is. Az osztrák és a német specialista gyárak konkurrenciáját azonban 10–15 esztendőnél tovább nem bírta.

Rögzítés (fixálás): a grafitporral, krétával, szénnel készült rajzok elmaszatolódás ellen való védelme. Spiritusban oldott fehér sellakot használunk hozzá, száz gr finom porrá zúzott sellakot számítva fél liter alkoholra. Használatkor a rajzot függőlegesen fölállítjuk, s az üledéktől mentes sellak-oldatot permetezővel ráfújtatjuk, mégpedig előbb messzebből, aztán mind közelebből.

Röntgen-sugaras nyomtatás: I. Aktinográfia.

Röpke Lapok: I. Kner Izidor.

Rötél: vörösbarna kréta, amelyet főleg arcképi vázlatokhoz használnak.

Rövidítések: Voltaképpen céljuk és rendeltetésük tér- és időmegtakarítás, egyszerűsítés és általában a célszerűségi szempontok érvényre juttatása. Eszerint csak akkor rövidítsünk, ha eme szempontok valamelyike azt szükségessé teszi. A rövidítésben következetesek legyünk, azok mindig egységes módon történjenek. Dr. Balassa J. helyesírási szabályzata szerint a rövidítés módjai a következők: 1. A szónak csak a kezdőbetűjét alkalmazzuk, pl: k. (kötet), f. é. (folyó évi), a. m. (annyi mint). 2. Alkalmazzuk az első szótagot és a második szótag első mássalhangzóját, pl: kir. (királyi), felv. (felvonás), dec. (december), febr. (február). 3. A szónak a magánhangzóit elhagyjuk, pl: br. (báró), db (darab), ngs (nagyságos), fhg (főherceg). Ennél a módnál a pontot el kell hagyni, ha a szó utolsó betűje a rövidítésben is benne van. 4. Az összetett szó minden tagjának leírjuk a kezdőbetűjét, pl: kb. (körülbelül), stb. (és a többi), skv. 1. (s a következő lapokon), nt. (nagytiszteletű). Egyesületek, társulatok, intézmények v. sportklubok címének rövidítése alkalmával rendszerint a teljes cím kezdőbetűit alkalmazzák: ÁFSZ, BESZKÁRT, EMKE, FAKSZ, GYOSZ, HÉV, IOKSZ, KMAC, MATEOSZ, MÁV, MLSZ, MTK, OTI, OMGE, URAK stb. Miután az ilyen címeket az élő beszédben is ebben az összevont, rövidített alakban használják, ragozásuk is ennek megfelelően történik (ÁFSZ-szal, BESZKÁRT-tal, HÉV-vel, KMAC-cal stb.). Tudományos munkákban az általánosan használtakon kívül más rövidítések is előfordulhatnak. Ez esetben közölni kell a rövidítések pontos jegyzékét. A keltezést számmal így rövidítjük: 1935. I. 1. = 1935. január 1-je (vagy 1-jén);

1935. XI. 7. = 1935. november 7-e (vagy 7-én). A pénz- és mértékrendszerek egységeinek rövidítésénél pontot nem használunk (P, f, kg, dkg, km, m, cm, km², m², km³, m³, hl, l, dl stb. *lv*

Rövidített munkaidő: A grafikai iparokban 1919 óta heti 48 órás munkaidő volt rendszeresítve és csupán a világháború kitörése utáni időben volt megengedve, hogy oly üzemek, amelyeknek a munkalehetőségei megcsappantak, heti 48 óránál rövidebb munkaidőben dolgoztassák munkásaikat. Ez intézkedés célja az volt, hogy a megcsappant munkalehetőségek következményeként ne kelljen a munkások egy seregét az üzemekből elbocsátani. Az 1931 júliusában bekövetkezett bankzárlat ismét oly viszonyokat teremtett a grafikai iparok munkaalkalmi tekintetében, hogy az akkor már tekintélyes létszámú munkanélküliek további erős felszaporodásának gátat vetendő, a Főnökegyesület megállapodott a vele szerződésben álló szakszervezetekkel abban, hogy átmenetileg a munkaidő megrövidítésének eszközéhez nyúl. A megállapodás alapján tehát a heti 48 órás munkaidőt annak 25 százalékával heti 36 órára lehetett megrövidíteni a munkabérek ugyanily leszállításával. E megállapodás csakhamar megváltozott annyiban, hogy az öt munkásnál többet foglalkoztató üzemek részére kötelezővé tétetett a munkaidő-rövidítésnek bevezetése, míg a kisebb üzemeknek szabad választás adatott a tekintetben, hogy teljes vagy rövidített munkaidőben kívánják-e munkásaikat foglalkoztatni. Ez az átmenetinek szánt állapot azóta változatlanul fennáll, tekintettel arra, hogy a grafikai iparok helyzete munkamennyiség szempontjából 1931 óta alig-alig javult valamennyire. *mk*

Rövid zárlat: az áramkörben oly áramerősség keletkezése, amely káros következményekkel járhat. Leggyakrabban a vezetékben lép fel és tűzveszélyt okozhat. Ennek megakadályozására szolgálnak a biztosítékok, amelyek túláram keletkezése esetén az áramszolgáltatást megszakítják.

Rubel William: amerikai könyvnyomtató-gép-mester, az offset-nyomtatás föltalálója. Ez véletlenül történt, úgy hogy egy napon cinklapról kellett volna meglehetősen durva papirosra nyomtatnia, s ez sehogyan sem akart eléggé tisztán és élesen sikerülni. A mérgeződés hevében történt, hogy a berakómunkás a gép járatásakor elfelejtett ívet tenni a gumi-borításos nyomóhengerre, s a nyomat a gumira húzódott le. A gép következő futamakor immár papiros is volt benne, de ez most természetesen mind a két oldalán telenyomtatódott: egyik oldalon a cink-lemezről, silányan, tompán és majdnem hasznavehetetlenül; a másikon pedig a gumiborításról, bár fordítva, de teljesen kifogástalan tisztasággal és élességgel. Rubel ezt észrevette, gondolkozott rajta és – megszületett az offset-nyomtatás találmánya.

Rubrikák: a szöveg közti címeknek és alcímeknek szinte nemzetközi elnevezése. A rubrikák fokozatainak megállapításakor a tekintetbe vehető ugyanegy fokozatú betűket normális vastagságúakra, félkövérekre és kövérekre osztjuk; közülük a normális vastagságúakat egy, a félkövéreket két és a kövéreket három egységűeknek számítva. Ez volna tehát három fokozat. Ha ehhez hozzászámítjuk a verzálisok adta, valamint a betűnagyságbeli fokozatok kurrenséinek és verzálisainak fölhasználásával lehetséges értékbeli különbségeket: olyan változatosság áll rendelkezésünkre, hogy soha zavarba nem jöhetünk. A szövegbeli magányos címsornak rendesen 2 egységnyivel kell nagyobb értékűnek lennie, mint amekkora a szövegbetű. A kisebb különbség megölné a ritmust, amivel pedig a jó betűszedőnek mindenkor számolnia kell. Ha két szöveg közti címsorunk van: ezek főbbike 2 egységgel nagyobb a szövegbetűnél: az alcímet illetően 1 egységnyi különbség is elég.

Rubrikátor: a középkori kódexművészetbeli munkamegosztásban az a szerzetes vagy világi egyén, aki a sorokat vörös vagy más színnel aláhúzogatta és a gyakran nagyszámú szövegek közti iniciálét megrajzolta.

Rubrum (latin): a. m. vörös; így nevezték a kódexek vonalzását, még ha esetleg más-színűek is voltak.

Ruby: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 3 és fél amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 3,285 méterpontjának.

Rudnyánszky és Aranyossy: Könyvnyomdájuk a Papnövelde uccában nyílt meg a kiegyezés idején. Később Nagy Sándor művezető, majd a Franklin-Társulat vette meg a nyomdát. A nyolcvanas-kilencvenes esztendőkből itt nyomtatták a kilencvenes évek elején mai hajlékába költözött Budapesti Hírlapot s egyideig a Pallasból odakerült Egyetértést is.

Ruem György: I. Grynaeus György.

Rúnák: az ősgermánok betűjegyei: a régi hún-magyar íráshoz hasonlóan függőleges meg ezeket keresztező vonásokból állottak.

Ruppel Berthold: I. Helye.

Rusch Adolphus: tizenötödik századbeli strassburgi nyomdász, az antikva betűtípus egyik megalkotója: I. Antikva.

Rupfen: közkeletű német szó a papirosnyomtatás közben való tépődésének, szakításának fogalmára. L. Festékeverés.

Rusz Károly: fametsző, Mihalovics tanítványa. 1864-ben jelentős színvonalú fametsző-műhelyt alapított Pesten: egyik vezető segéde a később nagy hírre jutott Morelli Gusztáv volt.

Russ György: szül. Kolozsvárt 1894-ben, 1907-től 1911-ig szedőtanuló a Carmen-nyomdában. Felszabadulása után összejárta Magyarország, Ausztria, Németország főbb helyeit. 1917-től 1920-ig a kolozsvári munkásbiztosító tisztviselője, majd a szociáldemokrata pártnak titkára, a Népszava kolozsvári tudósítója, az «Erdélyi Munkás», «Fáklya», «Erdélyi Munkás Naptár» alapítója és szerkesztője. A Romániai Grafikai Munkások Szövetségének egyik alapító tagja. Évekig fordítója volt a Typograph román részének. Ma országos vezetőségi tag, a kolozsvári kerület és a Gépszedők Körének elnöke.

Rust-féle sajtó: lásd Washington sajtó.

Ruthwen-sajtó: I. Kézi sajtó.

Ruzicska Gyula: született 1859-ben, meghalt 1931-ben; a nagyváradai Hügel-nyomdában tanult, s 1876-ban szabadult föl. 1880-ban részt vesz a nagyváradai nyomdász-egylet megalapításában, amelynek jegyzője, később elnöke lett. De 1883-ban már Budapesten találjuk, hol jegyzője az anyaegyesületnek. 1890-ben Szegeden a Várnai-nyomda művezetője, míg 1892-ben Kolozsvárra kerül és az Ajtai K. Albert-féle «Magyar Polgár»-nyomda vezetését veszi át. Kezdeményezésére megalapítják a kolozsvári nyomdásztanulók szakiskoláját, amelyben öt évig tanít. 1900 februárjában a debreceni Csokonai-nyomda ügyvezető igazgatójául hívják meg. 1906-tól kezdve fényképészeti műterem vezetésére szenteli az idejét. – Termékeny és alapos szakíró volt. Sok cikke jelent meg a Nyomdászok Közlönyében, Grafikai Szemlében, Typographiában és az Évkönyvekben. Önálló munkái: «Tótfalusi Kis Miklós, Erdély féniksze» (Kolozsvár 1894); «Hasznos tudnivalók, nyomdászati kézikönyv» (Kolozsvár 1894); «Nyomdászat, tankönyv szakiskolai és magánhasználatra» (Kolozsvár 1897, II-ik kiadás 1898); «A cinkmaratás» (Különlenyomat a Grafikai Szemléből 1899); «Amateur-Utmutató» (amateur fényképészeti havi folyóirat, szerkesztette és kiadta 1904-től 1906 decemberéig). *Is*

S

Saalburgogravűr: a newyorki Saalburg által 1909-ben föltalált és azóta is folytonosan javított gyorssajtói mélynyomtató eljárás és ennek produktumai.

Sabel Albrecht: szedőgépfeltaláló; a hetvenes évek közepe táján szerkesztett egyes betűket szedő gépet.

Sablónos sokszorosító készülékek: az olyanok, amelyeknél recés alapzaton fekvő viasz-papíroson, acélceruzával történik az írás, aminek következtében a vékony preparált papírosba finom kis lyukacsok perforálódnak. Ezt a «sablón»-t ráhába avagy hengerre feszítik, s hígan folyós festékekkel végighengerlik, ami által az említett lyukacsokon keresztül az írás képe átnyomtatódik az odatett papírosra. Ilyen forma újabb készülékek: a «cyclostyle», «neo-cyclostyle» és «rotary-cyclostyle», a «mimeográf», «glifokord», «horográf», «tripográf», «multigraf», «grafodró», «poligraf» stb.

Sábolás: közhasználatú német szó a hántolás fogalmára; l. Hántoló litográfia és Mezzotinto.

Sabon: betűnagyság megjelölése a régebbi német tipométriában. A «kleine Sabon» 76, a «grobe Sabon» pedig 84 pont volt.

Sághy Ferenc: a budavári Egyetemi Nyomda igazgatója 1804-től 1838-ig.

Sagren (a perzsa «sagre» szóból; franciáiban: chagrin): juh- vagy kecskebőr, melynek fölülete apró gömbölydeden szemcsézett. A művészi könyvkötésben a középkor óta nagyban használják.

Saint-Agustin: a 12 pontos betűnagyság régebbi elnevezése a franciáknál.

Saint-Bride's Foundation Institute: londoni nyomdászati főiskola. Tanítják benne az összes modern sokszorosító eljárásokat. Műhelyekkel, mindenféle szerkezetű gépekkel, így szedőgéppel is felszerelték. Van még több ezer kötetes szakkönyvtára, tornaterme s földönt úszócsarnoka.

Saint-John-féle szedőgép: l. Typobar.

Sajtóegyesületek: 1. «Magyar Újságírók Egyesülete» (VII, Erzsébet körút 9–11): elnök: Márkus Miksa, főtktár: Boros László.

2. «Otthon Írók és Hírlapírók Köre» (VII, Erzsébet körút 9–11).

3. «Magyar Hírlapírók Országos Nyugdíjintézete» (VII, Erzsébet körút 9–11): elnök: Lenkey Gusztáv.

4. «Újságírók Szanatórium-Egyesülete» (VII, Erzsébet körút 9–11).

5. «Katolikus Írók és Hírlapírók Orsz. Pázmány-Egyesülete» (VIII, Szentkirályi ucca 28).

6. «Pátria Magyar Írók, Hírlapírók és Művészek Klubja» (VII, Erzsébet körút 43).

7. «Újságkiadó Tisztviselők Egyesülete» (VII, Erzsébet körút 43. szám). *nyit*

Sajtóföldő: vasból készült négyszögű keret; srófos sarkokon nyugszik a kézi sajtó targoncáján. Vászonnal feszesen beborítva, vastag papírossal leragasztják. Hátán kapcsokkal lezörítható, szintén dob-feszességű keretecske van (Tympán, magyarul: «tempó»); ez mintegy szellentyűje lévén a nagy földőnek, kinyitjuk és az egyenletes nyomás szabályozásához szükséges papírosíveket (sokszor papíroslemezeket) beletesszük, míg azt ismét mint valami ajtócskát betéve, a kapcsokat a földőhöz erősítjük. A sajtóföldőt is vászonnal s papírossal vonják be.

Sajtófőnök: A kormányzat politikájának népszerűsítése, illetve a sajtónak a kormányzati politika szempontjából történő tájékoztatása céljából a miniszterelnökség mellett működik az úgynevezett sajtóiroda, amelynek élén a sajtófőnök áll. A sajtófőnök a mindenkor miniszterelnök által hivatik meg e tisztségre, rendszerint az újságírók köréből. Úgy a sajtófőnök, mint a sajtóiroda személyzete nem tartozik az állami tisztviselők vagy a miniszterelnökség személyzeti állományába, hanem szerződéses viszonyban áll az állammal. A sajtófőnök sok esetben a sajtó informálása alkalmával a kormányzat kitűzött céljainak szem előtt tartásával a sajtót irányítani is igyekszik, ami e tisztség egyik legnehezebb feladatkörét képezi, tekintettel arra, hogy ez csak a barátság jegyében történhetik. Az ország külügyi politikájának alátámasztása céljából a külügyminisztérium is sajtóirodát tart fenn, amelynek vezetője azonban egy az e minisztérium személyzeti állományába tartozó, magasabb rangú és diplomáciai pályán is működő tisztviselő. *mk*

Sajtóhibák jegyzéke: a könyv végére szokták tenni kisebb betűkkel szedve. Csupán értelemzavaró és adatmeghamisító, komoly sajtóhibák kiigazításának van helye, mégpedig majdnem kizáróan csak tudományos könyvekben.

Sajtoló gép: a nyomtatott papirosívek simítására, meg a még kötetlen könyvpéldányok összeszorítására való. A nyomdák szükségletének a közönséges csigas és emeltyűs prések teljesen megfelelnek. Vannak azonban még hidraulikus prések is, amelyek némelyike 300.000 kg-nyi nyomást képes kifejteni.

Sajtmester: kézi sajtós nyomtatáskor az a munkás, aki az ívet punktúrásan beillesztette, a taligát előhajtotta és a nyomótalpat megeresztve, ő végezte a tulajdonképpeni nyomtatás munkáját. Társa a «labdamester» volt, aki festékezte a formát.

Sajtórendészet: I. Sajtótörvény.

Sajtótörvény: Az 1914. évi XIV. tc. (végrehajtási utasítása 2500/1914. M. E. szám alatt jelent meg) rendelkezik a sajtót érintő minden vonatkozásban. Bevezető részében kimondja, hogy «sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti gondolatait», megállapítja, mi a sajtótermék és mi az időszaki lap. További részeiben a sajtórendészetre, a sajtójogi felelősségre, a sajtóeljárásra (bűnvádi eljárás stb.), az időszaki lap kiadója és szerkesztőségének tagjai közt fennálló jogviszonyra vonatkozó rendelkezéseket foglalja magába. E rendelkezések során igen sok vonatkozásban érintetnek a sokszorosító üzemek. Így a sokszorosító a sajtórendészeti rendelkezések alapján köteles minden sajtóterméken alkalmazni a vállalat tulajdonosának és a sajtótermék kiadójának nevét és időszaki lapokon a felelős szerkesztő nevét is. Kivételt képeznek eme rendelkezés alól a társadalmi és üzleti élet céljait szolgáló nyomtatványok (5. §). Köteles a nyomdatulajdonos vállalatát a törvényhatóság első tisztviselőjénél bejelenteni és a vállalat telephelye szerint illetékes törvényszék elnöke által hitelesített oly könyvet vezetni, melybe minden általa készített sajtótermék kiadójának nevét, a sajtótermék címét, alakját, úgyszintén annak példányszámát legkésőbb az elszállítás alkalmával bejegyzí (6. §). Tartozik a nyomdatulajdonos minden sajtótermék egy példányát az arra illetékes ügyészségnek és az e célból kijelölt intézményeknek beküldeni (7. §). A törvény 24. §-a alapján vétséget követ el az a nyomdai alkalmazott, aki a neki átadott közlemény vagy hirdetés kisédesét vagy ezzel összefüggő egyéb teendők elvégzését megtagadja, vagy más erőszakkal megakadályoz ily teendők elvégzésében. A sajtótörvény megállapítja a fokozatos felelősségnek elvét, amennyiben olykép rendelkezik, hogy a sajtó útján elkövetett bűntett, vétség vagy kihágás miatt, ha a szerző, azt követően a szerkesztő, majd kiadó felelősségre nem vonható – mivel az a sajtóterméken megjelölve nincs –: a közleményért a felelősség a nyomdai vállalat tulajdonosát terheli (36. §). Amennyiben valamely sajtóbeli közleményért vagyoni vagy erkölcsi kártérítés ítéltetett meg, ami az elítélt vagy elmarasztalt személyen be nem hajtható, akkor úgy a kártérítési összeget, valamint a bűnügyi költségeket a készítő nyomda

tulajdonosán kell behajtani (39. §). A sajtótörvénynek ez utóbbi, a sokszorosító iparokra nézve igen sérelmes rendelkezését megváltoztatandó, az ipar munkaadói érdekképviselői többször tett eredménytelen lépéseket az igazságügyminiszternél. *mk*

Salak (öntödei): l. Átolvasztás és Fémsalak.

Salamon József: a kolozsvári református kollégium nyomdájának igazgatója 1837-től 1842-ig.

Salzmann Max: német betűművész; antikva és fraktúr könyvbetűi a nevét igen népszerűvé tették.

Sambuch György: 1667-ben vette át Klösz Jakabnak 1665-től szünetelő bártfai nyomdáját, mely 1678-ban a város tulajdonába ment át.

Sanslecque Jacques: francia betűmetsző a 16. században; Le Bétől tanulta művészetét. Jóhírű betűöntődét alapítva Párizsban, ivadékai négy nemzedéken át öregbítették ennek hírét-nevét.

Sárgaréz: vörösréz (75–80%) és cink (20–25%) ötvözet. Nagy ellenálló képessége miatt a könyvnyomdai léniák és nagyobb betűk, valamint könyvkötői nyomtatóformák előállítására használják. Az utóbbiak vésés és maratás útján egyaránt előállíthatók.

Sárga szín: a trikrómiai alapszínek elseje rendszerint a sárga, amely a színek legvilágosabb, igen kényes színe. Mesterséges világításnál fehéresen haloványnak látszik, amire az esti munka alkalmával jó ha tekintettel vagyunk. A sárga «természetes», tehát a festékanyagtól elválaszthatatlan feketeségtartalma az Ostwald-féle mérések szerint 10 százalék körül jár, a normális vöröses lehet vagy 35–40, a normális kéké pedig úgy 65 százalék körül. E miatt a különböző feketeségi tartalmuk miatt csak megtörve harmóniálnak.

Sarkos levélfej: l. Levélfej.

Sárospataki könyvnyomtatás: E város első, ú. n. kollégiumi nyomdáját Lorántffy Zsuzsanna, I. Rákóczi György neje alapította 1650-ben. Renius György volt az első művezetője 1657-ig. Utódja pedig az ügyes szakember Rozsnyai János volt. 1671-ben a jezsuiták a kollégiumot nyomdástul együtt elűzték Sárospatakról. 1807-ig aztán nem volt nyomda Patakon. Ekkor Szentcsanak József főstrázsamester nyitott nyomdát, de már 1811-ben visszatért régi foglalkozásához. Utóda Nádaskay András irányítása alatt, ki 1853-ig volt az élén, szépen föllendült a nyomda. 1853-ban ev. ref. főtanodai nyomda címen bérbeadták. Első bérlője Forster Rezső volt, utána következett Jäger Bertalan, 1862-től kezdve pedig Steinfeld Béla.

Sárpataki Mihály: a kolozsvári református egyházközség 1690 körül alapított nyomdájának első ügyvezetője.

Sasbach Konrád: strassburgi esztorgályos; Gutenberg útmutatása alapján ő készítette el az első könyvnyomdai kézisajtót 1437–38 körül. 1450 körül valószínűleg ő volt a mainzi sajtók építője is.

Satinage (francia): a. m. a papiros simítása. L. Papirosgyártás.

Saur Kristóf: 1738-ban ugyanilyen nevű fiával az északamerikai Germantown-ban nyomdát alapított. Ők állították föl az első amerikai papirosalmot is.

Sauervein Géza (id): szül. 1807-ben, megh. 1868-ban. Valószínűleg az egyetemi nyomdában tanult. Később Győrbe került, ahol a Streibig-nyomdának lett művezetője. 1847-ben bérlője a nyomdának, 1851-től pedig tulajdonosa. Holta után özvegye kezelte a nyomdát 1887. szeptember 16-ig, amikor ő is meghalt.

Sauervein Géza (ifj.): 1841-ben született, s szintén a könyvnyomtatást tanulta. 1861-ben Pesten volt, majd a vidéken dolgozott. 1867 végével ismét visszakérült Pestre s itt előbb az

Emich-nyomdában volt mesterszedő, később pedig a Neuer Ignác nyomdájának lett a művezetője. Ő szerkesztette 1869 július havától 1871. április 1-ig a Typographiát; vezére volt az akkori nyomdászoknak. 1871. május 28. és 29-én még delegátus volt az osztrák és magyar nyomdászok prágai kongresszusán, de már betegen érkezett vissza s július 16-án meghalt. Sírját azóta a budapesti nyomdász-segédék évről-évre megkoszorúzzák.

Savállóság: a nyomdafesték ama tulajdonsága, hogy a levegőben levő savak hatására nem változtatja meg a színét. Sósavba mártott pálcikával szoktak a savállóságáról meggyőződni. Ugyanígy, de kénhidrogénnel vagy kénammoniókkal lehet a füstös, romlott levegővel szemben való ellenálló képességét megvizsgálni.

Sávok (a mélynyomtatásban): lásd Rákelsávok.

Saxa loquuntur (latin): a. m. a kövek beszélnek. (A litográfusok jelmondata.)

Saxon: betűnagyság megjelölése az amerikai Caslon-fele pontrendszerben. Megfelel 2 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 1,875 méterpontjának.

Schabkunst: az egyik rézmetszői technika német elnevezése, lásd Mezzotinto.

Schaefer Ludwig: német főtápláló; 1892-ben úgy állított elő szemcsés fotolitográfiai papirost, hogy a nedves és fényérzővé tett fotográfiai papirost szenzibilizált felével szemcsés celluloidlapra nyomta. Schaefer állítása szerint eljárását az autotípia főtáplálása előtt Amerikában elég széles körben alkalmazták.

Schäffer Mór: szül. Bácsstopolyán 1879-ben. Főlszabadult Szabadkán 1897-ben. 1906 óta dolgozik a Világosság nyomdában. 1916 óta a Jótékonyági Kör ellenőre. Három évtizede a Segélyező Egyesület könyvtárosa.

Schapirograph: sokszorosító készülék, hasonlít a hektográf nevű sokszorosító készülékhez; a másolás azonban nem zselatinmasszáról, hanem ládában hengerek közt kifeszített ú. n. negatív-papírosról történik. A papíros többször is használható.

Schatz Rezső: festékgyári igazgató; szül. Budapesten 1880-ban. A Kunossy Vilmos és Fia budapesti könyomdájában tanult 1893–1897-ig. Majd Lipcsében dolgozott két esztendeig. Hazajöve, tevékenységének állomásai: a Posner-nyomda, Rigler-gyár, Seidner-nyomda. 1908-tól kezdve három éven át Baer Ottó festékgyárában dolgozott. Azóta a Lorilleux-féle festékgyár alkalmazottja.

Schauff János: pozsonyi nyomdász 1797 körül.

Schédy Sándor: gyógyszerész és tipográfus. 1869 körül a Gyógyszerészi Hetilap szerkesztője. Később nyomdát alapított a Reáltanoda és Szép ucca sarkán. Ugyanakkor újfajta szedőgép konstruálásával is foglalkozott, aminek kivitelére azonban már nem került ideje.

Scheibler Károly Keresztély: a kassai jezsuita nyomda ügyvezetője 1694 körül.

Scheidemann Philipp: betűszedőből lett német államférfiú; szül. 1865-ben. Hosszabb nyomdászati tevékenység után lapszerkesztő, 1903-ban birodalmi gyűlési képviselő. A háború idején a jobboldali szociáldemokraták vezére; majd 1919-ben birodalmi miniszterelnök. Ez időtájt szülővárosa, Cassel főpolgármesterré választotta.

Schellhorn-biblia: Gutenberg harminchatsoros bibliájának gyakran használt megjelölése. Azért nevezik így, mert Schellhorn szuperintendens írta le legtűzetesebben, s egyszersmind ő volt az, aki legtöbbet kardoskodott a mellett is, hogy ezt a bibliát valóban Gutenberg nyomtatta.

Schicht-rendszer (relais-rendszer): az a munkabeosztás, amelyben a folytonos munkafolyamatban 6–8 óránként váltja föl egymást a személyzet.

Schimmel-féle szedőgép: 1. Rototype.

Schippert János: született 1878-ban Mohácson. 1891-ben ment betűszedőtanulónak a Franklin-Társulat nyomdájába: később korrektorrá lett. Külföldön Stockholmban, továbbá Stettinben és St.-Pöltenben dolgozott. Több ízben volt bizalmiférő és választmányi tag, valamint az Országos Ellenőrzőbizottság tagja. 1921 óta a nyomdászszervezet pénztárosa. 1921–22. években a Typographiának ideiglenes szerkesztője és állandó belső munkatársa. «Sírásó» néven rengeteg satirikus cikk írója.

Schlagwort (német): a. m. vezérszó.

Schleicher-féle szedőgép: 1900-ban készült el vele Schleicher Károly bécsi betűöntő. Egyes betűket szedő-öntő gép volt. Közvetlenül a billentyűzgetést követően egyes betűmatricák ugráltak elő, s leöntődve, a kész betűk hajóra kerültek, s ott sorokká lehetett őket zárni. Ehhez természetesen külön ember és esetleg külön sorzáró készülék is kellett.

Schlenker Samu: a nyolcvanas években nyomdája volt az Akadémia uccában. 1891-ben elnöke volt a nyomdászegyesületnek; később a «Globus» igazgatója lett.

Schlesinger Ignác: a hetvenes-nyolcvanas években a Károly-kaszárnya (mai központi városház) Gerlóczy-uccai oldalán volt a nyomdahelyisége. Jobbára német napi- meg hetilapok készültek nyomdájában és 1891-ben itt indult meg Horváth Gyula politikai irányításával a Magyar Hírlap is.

Schmid Antal: 1833-ban állította föl jól berendezett s litográfiával és betűöntődével egybekötött nyomdáját Pozsonyban. Itt indult meg 1834-ben Orosz József szerkesztésében a «Fillértár» című könyvművekkel illusztrált füzetes vállalat. 1848-ban a nyomda cége Schmid A. és Busch J. J. volt. Később Sieber Henrik lett a tipográfia tulajdonosa.

Schmidek Izor: szül. Budapesten 1863-ban. A Hungária-nyomdában tanulta a betűszedést 1875–79-ig. Később korrektor volt a Hungáriánál, majd pedig Schlesinger és Wohlaurnál, legutóbb az Európa Irodalmi és Nyomdai Rt.-nél. Ugyanitt 1894 óta művezető, majd igazgató s 1911 óta vezérigazgató. 1928-ban Amerikában járt, s a newyorki Kossuth-szobor leleplezésekor a magyar nyomdásztársadalom nevében megkoszorúzta a szobrot.

Schmidl Károly: 1850-ben vette át Zocher Antal 1810-ben alapított pesti betűöntődéjét s azt 1867-ig vezette. Ekkor azt Kammersberger Gyula vette meg, de folytonosan pénzbeli zavarokkal küszködve, bérbe adta. Később a betűöntőde elhanyagolva a Brünnből származott Mika János kezébe került, aki azt átalakítva rendbe hozta.

Schmidt Béla: született Sarajevóban, Boszniában 1891-ben. A Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének elnöke. Tizennégy-esztendőskorában a Légrády Testvérek könyvnyomdájába állott be szedőtanulónak. 1909-ben felszabadult. Működésének ezután következő főbb állomásai: Magyar Hírlap, Tőzsdei Hírlap, Esti Kurír, s jelenleg a Pesti Hírlap tördelője. Évek hosszú sora óta jelentős a szerepe a nyomdászmunkásság szervezeti életében. A Budapesti Hírlapszedők Körének elnöke már 1924-től fogva, a Segélyző Egyesületnek alelnöke volt 1926-tól, az 1935-i kongresszus pedig az Egyesület elnökévé választotta.

Schmidtingtípiá: klisékészítő eljárás, mely az autotípiá és a fotogalvanográfia egyesítésével történik.

Schmidt József: aradi tipográfus 1838-tól kezdve.

Schmidtmeier Vilma: szül. 1879-ben. Évtizedeken át vezére a könyvnyomdai munkásnőknek és mint ilyen, tagja a Segélyző Egyesület választmányának, valamint a budapesti Helyi Bizottságnak, az árszabályt tárgyaló bizottságnak stb. Cikkei a Typographiában jelentek meg.

Schmidt Miklós János: soproni tipográfus 1735 és 1749 között.

Schmidt Simon: bajor pap. Még Senefelder előtt, 1788-ban kísérletezett a solnhofeni litográfkövekkel, de minden különösebb eredmény nélkül.

Schmitz (német): közhasználatos neve a maszatolódásnak (l. o.).

Schneckenhaus Menyhért: a nagyszombati nyomdának ügyvezetője 1655-től 1663-ig.

Schneider Ernst: stuttgarti betűművész; «To»-tollal rajzolt antikváját sokfelé használják.

Schnisek Károly Gáspár: 1817-ben vette át Paczkó Ferenc pozsonyi nyomdáját s azt 1832-ig kezelte. Ekkor a nyomda a Belnay-féle tipográfiába olvadt.

Schobeln Frigyes: a brassói egykori Honter-nyomda tipográfusa 1832-ig.

Scholtz József: az alumíniumlemezekről való síknyomtatás föltalálója; l. Algráfia.

Scholtz Kristóf: a 16. század hetvenes éveiben alapított besztecebányai városi nyomdának ügyvezetője. Egyetlen munkája maradt korunkra, egy latin nyelvű hitvalló könyvecske.

Scholtz Tamás: Eperjes városának könyvnyomtatója 1656 körül.

Schopper-féle gép: l. Papirosvizsgálat.

Schopp János: szül. Felsőbányán 1876-ban. A Hungária-nyomdában tanult 1891-től. 1900–1901-ben a külföldet járta; Düsseldorfban, valamint Krefelden dolgozott is. Majd a bécsi grafikai főiskola két éven át tartó könyvnyomdai szakosztályát végezve, a Scholz-féle betűöntődében előbb mintaszedő, később a cég magyarországi képviselője. 1910-től az Egyetemi Nyomdában művezető. Könyvnyomdászati és betűöntődei vonatkozású dolgozatai megjelentek a Magyar Nyomdászban, Grafikai Szemlében, Nyomdász Évkönyv és Úti Kalauzban, Magyar Nyomdászok Évkönyvében; németül a Graphische Revue-ben. Mint nyomdásztanonc-iskolai szakoktatónak a Tanonciskolai Értesítőben is jelentek meg ismertetései. E Lexikon munkatársa.

Schott Johannes: Mentelin unokája, Strassburgban nyomdászkodott a 16. század elején. A három színnel való nyomtatással is megpróbálkozott.

Schöffner Péter: Gutenberg és Fust társa, szül. Gernsheimben 1425 körül. Eredetileg aranyműves-mesterséget tanult. Fustnak vejévé lett s Gutenberg kifosztása után vele közösen birlalta a mainzi nyomdát. Igen jó betűmetsző volt, s az öntőműszert is megjavította. 1502 végén vagy 1503 elején halt meg. Szülővárosában, Gernsheimben 1836-ban leplezték le emlékét.

Schöffner-nyomda: ez a mainzi tipográfia 1552-ig volt Péter fia János, majd unokái birtokában. A család egy másik ága a németalföldi Herzogenbuschban alapított nyomdát, s 1796-ig nyomdászkodott ottan, amely esztendőben a Fust–Schöffner-család végleg kihalt.

Schönsperger Hans: nagyszerű technikájú augsburgi tipográfus a 16. század első felében. Több mint negyven esztendőn át ontotta a maga tipográfiai remekeit. Ő a «Theuerdank»-nak is a nyomtatója, valamint Miksa császár világhíres imakönyvéé is, amelyet Dürer s más nagy művészek dekoráltak kézi rajzaikkal.

Schraffierung: szélteben használt német szó a rovátkolásnak, csíkozással való árnyékolásnak a fogalmára.

Schreiber Ede: szül. 1887-ben. Fölszabadult 1904-ben Budapesten. Az Országos Bizottságnak és a Segélyző Egyesület választmányának volt a tagja. Jelenleg tagja a budapesti Helyi Bizottságnak, a Betűöntőkör vezetőségének és az árszabálybizottságnak, valamint a «Grafikai Szemle» szerkesztőbizottságának.

Schreiber Alajos: Előbb Landerer Lajos pozsonyi nyomdájának volt művezetője. 1852-ben megvette a nyomdát, meg a Weber Simon Lajosét is és a kettőt egyesítette. 1871-ben Angermayer Károlynak adta el s nyugalomba vonult. 1890-ben halt meg.

Schuckers W. J.: amerikai föltaláló. 1882-ben mechanostereotípiái szerkezetet csinált. Ez magában jelentéktelen dolog lett volna, de Schuckers a sorok zárásához föltalálta a kettős ékek használatát, amit később Mergenthaler Otmár is átvett a maga «Linotype» gépéhez. Pörre került a dolog, s ebben Schuckers lett a nyertes. A Linotype-társaságnak nem maradt más hátra, mint hogy vagy megszünteti saját gépének a gyártását, vagy pedig megfizeti azt a hallatlanul magas összeget, 416.000 dollárt, amelyet a Schuckers-szabadalom új birtokosa: Rogers John mérnök az ékek használhatásának jogáért tőle követelt. A társaság inkább fizetett.

Schultz Dániel: 1617-ben vette át Klösz Jakab lőcsei nyomdáját, azt 1623-ig vezette, amikor a nyomda Brewer Lőrincé lett és Schultz Kassára költözött Mollerus Miklós utódjaképpen. 1627-ben ajánl magyar naptárt Bethlen Gábornak, németet pedig Traganer Ferenc kassai kereskedőnek. Utóbbi tettéért a tanács 100 forint bírságot rótt reá s a német dedikációt kimetéltette. Ez idő után – hihetőleg Schultz halála folytán – semmi nyoma e nyomdának többé, míg 1633-ban özvegye neve alatt ismét megkezdte működését, s fennáll 1636-ig, amikor aztán a város tulajdonába megy át.

Schultz János: a kassai jezsuita tipográfia ügyvezetője 1691 körül.

Schwartz Ármin: korrektor, a magyar helyesírás kérdéseinek szorgalmas kutatója. Évek hosszú során át volt a Korvin Testvérek nyomdájának korrektora, jelenleg az Athenaeumnál dolgozik hasonló minőségben. Nagyszámú alapos cikket írt a Typographiában, Grafikai Szemlében, Magyar Nyomdászban, Magyar Grafikában és a Nyomdász-Évkönyvben; jelentős része volt az Egységes Helyesírás Szótára összeállításában is. A továbbképző szaktanfolyamoknak több éven át tanítója volt.

Schwarz-féle szedésgyorsító: sokat beszéltek róla a nyolcvanas években. Kicsiny szerkezet volt ez, amit a szedőnek bal csuklójára erősítettek. A jobb kézzel belerakott betűket igazgatta helyre.

Schwarz Félix: szül. Budapesten 1858-ban. A kereskedelmi akadémia elvégzése után, 19 éves korában, 1877-ben a Magyar Általános Hitelbank szolgálatába lépett, ahol először titkári, majd cégvezetői minőségben fejtett ki oly működést, mely a közgazdasági életben résztvevők figyelmét feléje fordította. A közfigyelem e feléje fordulása eredményeként hívatott meg előbb a Franklin-Társulat, majd a gróf Tisza István alapította Kereskedelmi és Iparbank igazgatójának. 1898-ban végleg visszatért a nyomdaiparba. Ekkor került ugyanis az Athenaeum-nyomdához, ahol Emich Gusztáv haláláig az intézet gazdasági és pénzügyeinek intézése volt a főadata, hogy azután elfoglalja az ország legnagyobb nyomdájának vezérigazgatói tisztét. A Grafikai Főnökegyesület munkájába közvetlenül az Athenaeumba történt belépése után kapcsolódott be, mint a számvizsgáló bizottság tagja. Csakhamar azonban az egyesület főtitkára lett. Emich Gusztávnak az elnöki tisztségtől történt visszavonulása után, 1911-ben az egyesület elnökévé választotta. Az ő munkásságához és nevéhez fűződik az első munkavállalási ártarifa megteremtése, vezetése alatt oldattak meg a háborús idők legnehezebb kérdései. Két évtizedet meghaladó munkálkodásának elismerése volt az, amikor a Grafikai Főnökegyesület az elnöki tisztségről lemondott Schwarz Félixet örökös díszelnökévé választotta. Hosszas betegeskedés után 1933 májusában örökre eltávozott a közélet színpadáról és a magyar grafikai iparok életéből.

Schwärzler és Lankes-féle egyengetés: I. Egyengető eljárások 4.

Schweiger Mór: született 1851-ben. 1862 elején szedőinasnak állott be az akkori Egyesületi Nyomdába (Fanda és társa). 1875-ben került a Franklin-Társulat nyomdájába, ahol 1885-ig mesterszedő, azután a mesterszedők osztályának vezetője, majd művezető volt. Meghalt 1934-ben.

Schweinheim Konrad: l. Sweynheim Konrad.

Schweitzer József: budai nyomtató munkás, a Kossuth-bankók nyomtatására 1848-ban szervezett Banknyomda 200 főnyi személyzetének tagja. Mikor a Soborsinnál osztrák fogságba jutott nyomdászokat Pestre hozták, a hadbíróság Schweitzert, mert nemcsak hogy «hamis pénz előállításában és forgalomba helyezésében» volt bűnös, hanem a hatóság tilalma ellenére kardot is rejtegetett magánál: halálra ítélte, s az októberi tömeges kivégzések alkalmával az Újépületben agyon is lövette.

Schweizerdegen: a. m. szedőnyomó (l. o.).

Schweizerische Depeschen-Agentur: svájci félhivatalos távirati ügynökség.

Scriptor (lat.): a. m. könyvmásoló.

Scrittura ronda: l. Rondbetűk.

Scudder Wilbur Stephen: l. Intertype.

Sculteti Kristóf: l. Scholtz Kristóf.

Sebald-féle litografálás: l. Litomis.

Sebők József: szül. 1877-ben. Neumayer Ede nyomdájában szabadult föl 1895-ben. Majd a Kosmos- (később Globus-) nyomdába került, ahol a «Független Magyarország»-nak volt a tördelője, azután a «Világ» című napilap megindulásakor ennek tördelője, még később a «Pesti Napló» tördelője itt, az Ujságüzem-nyomdában, végül a Pallasban. Pozsonyban az ottani Typográfia szerkesztője, majd Bécsben működött a Vorwärts-nyomdában, mint napilaptördelő. Visszatérése után az Általános Fogyasztási Szövetkezet nyomdai művezetője lett, innen a «Népszava» tördelőjének hívták meg. Éveken át helyi-, majd országos bizottsági tag, ennek, valamint a Világosság-nyomda igazgatóságának elnöke. Az utóbbi három esztendőben alelnöke a Nyomdászegyesületnek. Irodalmi munkásságot fejtett ki saját neve alatt és «Plume» jelzéssel a Typographiában.

Sectio aurea: a. m. aranymetszet (l. o.).

Sectio divina (szó szerint a. m. isteni metszet): az aranymetszetnek régebben gyakran használt megnevezése; l. Aranymetszet.

Sedanoise: betűnagyság megjelölése a régi francia tipográfusoknál. E betűtípus csak egy gondolatnyival volt vastagabb a mai gyémánt törzsöknél. Jean de Sedan metszette meg 1625-ben.

Segédi vizsgát tartozik tenni a tanonc felszabadulása előtt. Az 1922. évi XII. tc. rendelkezése szerint a tanítómester a tanoncidő letelte előtt legalább egy hónappal jelenteni tartozik az elsőfokú iparhatóságnak, ez esetben a Budapesti Sokszorosítók Ipartestületének tanonca idejének lejártát. E jelentéshez mellékelnie kell a tanonc-szerződés két példányát, a tanonc középiskolai és iparostanonciskolai végbizonyítványát és a tanonc születési anyakönyvi kivonatát. E jelentés alapján az Ipartestület a kebelében szervezett tanoncvizsgáztató bizottsághoz teszi át az iratokat a vizsga megtartása céljából. Ha a vizsga eredményes volt, a tanonc felszabadul, s az Ipartestület segédlevéllel és munkakönyvvel látja el. Ha a tanonc a tanonciskolában, avagy segédi vizsgán nem tanúsított megfelelő előmenetelt, az Ipartestület a tanonc gyakorlati idejét maximálisan két évvel meghosszabbíthatja. A meghatározott idő után

újabb segédvizsgára jelentkezhet és annak sikeres letétele után újabb segédlevéllel látandó el, amelyből ez a büntető pont mellőzendő. Most van készülöben a törvényrevízió, amely szigorúbb rendelkezéseket tartalmaz. *hk*

Segélyző Egyesület: I. Nyomdász-Egyesület.

Seiderlich János: kassai nyomdász 1676 körül.

Sejtanyag: a. m. cellulóz (l. o.).

Sellakos egyengetés: Amerikában kedvelt eljárás. Egy rész fehér sellakot két rész jóféle spirituszban felolvasztanak és apródonként újabb két rész naftát öntenek hozzá. A sellak tökéletes feloldódásához két napi idő kell. Ekkor a sűrűn folyós anyagot ecsettel kevergetik az egyengetőív illető helyére. Ügyes ember meglehetősen eredménnyel dolgozhatik ilyen módon.

Séma (helyesebben: szkéma) (gör.): a. m. alak, ábra, mintául szolgál előkép.

Sematizmus: névlajstrom (egyházi, katonai, tisztviselői).

Semleges fekete: I. Neutrális fekete.

Semleges színek: a fehér, fekete, szürke és az arany. A fehér alap ugyan a világosságánál fogva nagyon előlép, s benne a színek sötétebbeknek látszanak a valónál. A feketéből is erősen kiválnak a formák. Az arany sárgasága mellett sem idéz elő kontrasztot. A színek melegségét, temperaturáját megváltoztathatja azonban a közönségesen semlegeseknek mondott fehér, fekete meg szürke is. A fekete szomszédság általában melegebbé teszi a színeket; a fehér pedig csökkenti a melegségüket, még pedig főképpen a maga irradiációs tulajdonsága következtében. Sötétebb tónusú nyomtatványoknál ez oknál fogva gyakran a legcsekélyebb fehér margót sem szabad megengednünk; kivétel talán csak a kék színek csoportja, amely eléggé jól tűri a fehéret. A szürkének nem lévén meg a feketének temperaturát emelő, sem pedig a fehérnek lehűtő hatása: abszolút semlegességénél fogva legjobb háttérre avagy kísérője mindenféle tarka színnek. Valahogyan kiegyengető, békítő, az ellentéteket elsimítató hatása van rájuk.

Senefelder Alajos: a könyomtatás feltalálója, szül. Prágában 1771-ben, megh. Münchenben 1834-ben. Eleinte a színészettel és tollforgatással próbálkozott. Pénzzavarai arra késztették, hogy valami olcsó hangjegynyomtatási módszeren törje a fejét: így találta fel a domború meg a homorú rajzolatú kőről való nyomtatást, a további kísérletezést azonban szegényes helyzete akkor még nem engedte meg. Később testvéreivel, Teobalddal és Györggyel meg Gleissner udvari muzsikussal társult. 1799-ben találmányát eladta az offenbachi zeneműkereskedőnek, Andrénak, s 1800-ban ő maga is Offenbachba költözött. A következő évben már Bécsben találjuk, ahol a hangjegynyomtatást gyakorolta. Csak 1806-ban sikerült neki, hogy Münchenben testvéreivel együtt könyomdát alapítson, ami azután csakhamar föl is virult. 1809-ben az időközben térkéynyomtatás céljából alapított királyi könyomdának lett a felügyelője. 1826-ban feltalálta a mozaiknyomtatást s 1833-ban a vászonra való olaj nyomtatást. – Szakirodalmi munkája: Lehrbuch der Lithographie (München 1818). Emlékének több helyen (Bécs, München, Lipcse stb.) szobrot állítottak.

Senefelder-Egyesület (Magyarországi): A magyar könyomdaipar, mely a tizenkilencedik század közepén még csak rövid múltra tekinthetett vissza, aránylag kisszámú, főleg németországi származású szakmunkást foglalkoztatott ezidőben. E munkások a kiegyezés évében, 1867-ben munkaadók részvételével, «Pest-Ofner Litographen- und Steindrucker-Krankenunterstützungsverein» címen jótékonsági egyesületet alapítottak, amelynek első elnöke Légrády Károly munkaadó volt. Ez a betegsegélyezés céljából alapított egyesülés, mely megalakulásakor a benne résztvevő munkaadókkal együtt 48 tagot számlált, volt a magva a könyomdai munkásság későbbi szakszervezetének. A magyar anyanyelvű könyomdai

munkások elszaporodásával az egyesület felvette a «Magyarországi Senefelder-Egyesület» nevet. Közben azonban 1892-ben, a betegsegélyző egyesület tagjai a könyomdai munkásnők és segédmunkások bevonásával megalapították a Grafikai Munkások és Munkásnők és Rokonszalmák Szakegyesületét, mely függetlenül a Senefelder-Egyesülettől, de azzal teljes összhangban kezdte meg működését a grafikai munkások szakszervezeteként. Ez időtől kezdődően a Senefelder-Egyesület hivatása tisztára tagjai jóléti ügyeinek istápolásában és kultúrszükségeinek kielégítésében merült ki, aminek során 1902-ben megalakult az egyesület kebelén belül a Senefelder-Dalkör. A Senefelder-Egyesület életében ezután már csak igen rövid időre terjedő változás az, amikor évek multán az egyesület ismét gazdaságpolitikai jelentőséghez jut azáltal, hogy a Szakegyesület és a Senefelder-Egyesület között fölmerült ellentétek következtében a szakmunkások kiléptek a szakegyesület kötelékéből és gazdasági ügyeik intézését újra a Senefelder-Egyesületre bízta. Ez az állapot azonban 1911-ben megszűnt, mivel a két egyesülés közti ellentét addigra elsimult. A szakmunkások visszaléptek a szakegyesületbe és a Senefelder-Egyesület ismét csak kizárólag a jótékonyossági s kulturális célok szolgálatára szorítkozott. Ez időpont óta a két egyesület közös hajlékban tölti be hivatását a kölcsönös megértés és támogatás jegyében. Az Egyesület ezidőszerinti elnöke Bauer Rezső. vgy

Senefelder-Sectio: címe a romániai litográfusok egyesületének, mely tulajdonképpen alosztálya a Romániai Grafikai Munkások Szövetségének. 1822. január 1-én léptek be testületileg a Szövetségbe, de ügykörüket azonban maguk intézik. Az egyesület oly agilisán dolgozik, hogy 1926 év májusában már megköthette az első országos litográfus-árszabályt. 1928. február 6-án alakult meg a Senefelder-Sectio első országos vezetősége a Szövetség kebelében, s azóta levelezését, munkaközvetítését önmaga intézi, egyéb funkciók pedig a Szövetség hatáskörébe tartoznak. A vezetőség jelenlegi székhelye Temesvár; elnöke Kirchner Hermann.

Senjanin Gergely: a horvát tipográfusok őse; 1507 körül bukkant föl Zengg városában, öt horvát nyelven szedett könyvet nyomtatva ott.

Sensenschmid Johannes: Nürnberg város tudós őstipográfusa. 1470-től 1478-ig nyomtatta szép és hibátlan könyveit ebben a városban. Majd Bambergbe költözött, 1490-ig dolgoztatva itt.

Seress Irén: szül. Budapesten, fölszabadult ugyanitt 1918-ban. A Székesfővárosi Házi Nyomdában mint berakónő működik. Tagja a budapesti Helyi Bizottságnak, a Segélyző Egyesület választmányának és a Nőbizottságnak.

Service (a. m. vevőszolgálat, németül: Kundendienst): a vevő kényelmét és érdekeit szolgáló intézmény. A service felvilágosításokat, tanácsokat ad, hazaszállítja az árut, jókarban tartja és javítja a vásárolt dolgokat.

Servitia domestica: a. m. házi munkák; ezek alól a korábbi századokban egyetlen nyomdász-tanulót sem lehetett fölmenteni: szegődtetéskor magától értődött az, hogy az inasnak söpörnie kell, fűtenie, vizet hordania, szóval a ház körüli mindenféle szolgálai munkát elvégeznie.

Sestina: 18 : 22,5 cm-es papiros-, illetőleg könyv nagyság Itáliában.

Seuler Lukács: 1688 körül vette át Hermann Mihály brassói nyomdáját, az egykori híres Honter-nyomdát s az családjá birtokában maradt 1772-ig. Nyomdavezetők voltak: Müller (Molitor) Miklós (1702-ig), Heltzdörfer Mihály (1703-tól 1739-ig), Klein György (1739-ben), Fernolend Márton (1740-től 1752-ig), Weinisch György (1753 körül), Keller János G. (1758-tól 1761-ig), Brenndörfer Márton. A nyomda közben Seuler Jánosé is volt, ennek halála után özvegye tulajdonában maradt 1773-ig, amikor Schobeln Jánosé lett.

Severinus Márk: könyvnyomtató Kassán Compactor Bálint halála után, 1664 körül.

Sexterna: l. Duernák.

Shadowgráfia: régibb angolos kifejezéssel: a. m. fotográfia.

Shakespeare-sajtó: eleinte így nevezték Stanhope lord kézi sajtóját.

Shakespeare William (1564–1616): mint alapos kutatások gyanítják, a nagy angol drámaíró ifjúkorában nyomdász és korrektor is volt, mégpedig a Párizsból Londonba került Vautrollier Thomas könyvnyomtatómesternél.

Sheldonian Theatre: kissé furcsa elnevezése egy 1669-ben Oxfordban alapított nagyszerű nyomdaintézetnek.

Siebenmann Friedrich: nemzetközi nyomdásztitkár; szül. 1852-ben, megh. 1901-ben. Svájci szövetségi tanácsos volt. 1896-ban őt választották meg első állandó nemzetközi nyomdásztitkárnak.

Sieber Henrik: pozsonyi könyvnyomtató; l. Schmid Antal.

Sieger-féle eljárás: l. Ivoirit-nyomtatás.

Siemens Walter: híres német fizikus, az első dinamóelektrikus gép megszerkesztője. 1863 körül valami olyan szedő- meg osztógépen dolgozott, amelynél lyuggatott papirossávok is szerephez jutottak.

Sierban diák: szászvárosi könyvnyomtató. 1581-ben egy Marián nevű társával nyomdát állított s kinyomtatta az ószövetségi szentírást román nyelven, cirill betűkkel.

Siess János József: 1749-ben alapította meg nyomdáját Sopronban, s az családja tulajdonában is maradt 1820-ig. Utóda Siess Antal soproni üzlete mellett Szombathelyen is állított 1776-ban nyomdát. A szombathelyi nyomdát 1806-ban Perger Ferenc vette át. A soproni «Siess Antal örökösei» céggel 1820-ig állott fenn; ettől fogva (1846-ig) Kultsár Katalin nevét találjuk az impresszumokon. Kultsár Katalin szintén Siess-leány volt. Utána Lenk Sámuel lett a nyomda tulajdonosa, aki 1850-ben átadta üzletét Romwalter Károlynak.

Sifft János: 1773 körül nyomtatott Meggyesen.

Sigla: a kódexekben valamely szónak a kezdőbetűjével való rövidítése (például: P. P. = Pater Patriae).

Sigl-féle rotációs: l. Rotációs gépek.

Signum (latin): a. m. jel, jegy, nyomdajegy; l. Sziget.

Síknymtatás: l. Sokszorosító eljárások.

Síknymtatás: főlészlik kidomborodó (relief) és lapos ornamentikára. A relief-ornamentikával vajmi kevés a dolgunk. Legfőljebb a domború nyomtatokat számíthatjuk ide, meg néhány plasztikusan ható ékítményszínt, de az utóbbiak hovatartozása örökké vitás marad. A lapos ornamentika azonban följeli majdnem az összes ékesítő anyagunkat.

Silberberg-féle szedőgép: a berlini Silberberg-testvérek eme szedőgépében a betűk léceken nyugodtak s a billentyűk megnyomására egy kis pecek egy-egy betűt taszított le a maga lécéről. A betűt azután forgó lemez vitte a rendeltetési helyére.

Silhouette: l. Árnykép.

Silvio: 13 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Simítógép (kalander): arra szolgál, hogy a papirosgepről lekerülő ú. n. gépsima papirosnak nagyobb simaságot, illetve fényt adjon. A simítógép felváltva egymás fölé épített kéregöntésű vashengerekből és nagy nyomás alatt összepréselt gyapjútartalmú papiroshengerekből áll. A

papirosszalag előzetes nedvesítés után e magas nyomás alatt álló hengerek között fut és pedig nagy sebességgel (50–150 m). A hengerekre alkalmazott nyomás (terhelés) nagyságától függően különféle erősségű fényt nyer a papír. *df*

Simplex: a Thorne-féle egyes betűket szedő és osztó gép későbbi elnevezése. A kilencvenes években kétezer is dolgozott belőle az Egyesült Államokban. A billentyűzet mögött emelkedő nagy henger felső része az alsó fölött forgott s az osztást végezte, még pedig a betűk vastagsága s szignatúrái szerint. Ebben is, abban is csatornácskák voltak, tele különleges öntésű – a hátukon szignatúrák – betűtípusokkal. A sok szignatúra következtében a betűk könnyen töredezték. A megszedett sor hajóra került, ahonnan kizárás végett elemelték.

Simplex Style B-Linotype: a kanadai Linotype-társaság új, leegyszerűsített gépe, amely azonban Európában kereskedelmi forgalomba nem került.

Singrinus Johannes: 1510-ben alapított nyomdát Bécsben a később Krakkóba távozott Vietoris Jeromossal. Kitűnő betűöntő volt; 33 évig állott nyomdája élén, s igen sok jó kiállítású könyvet nyomtatott, köztük a Verbóczi István hármastörvénykönyvét is.

Skála: 1. Színkör és Szürke skála.

Skarnitzl József Antal: 1762 körül Szokolcán alapított jobbra tót nyelven nyomtató tipográfiát. A jól berendezett nyomda az 1890-es évekig megvolt a család birtokában.

Skiccelés (a francia *esquisse*-ből): a. m. vázlatozás.

Skontó (olasz): a. m. leszámítolás, engedmény.

Skrzetuski Ráfael: Hoffhalter Ráfael (l. o.) családi neve. A Hoffhalter nevet csak üldöztetése idején vette föl.

Sláger (német): a. m. vezérszó.

Slang: az angol «tolvajnyelv»; a nagyvárosi ucca, a diákok, sportolók, ezenfelül az egyes foglalkozási ágak nem irodalmi szókinccse.

Slateograph: javított hektográf. A masszája kaucsukkeverék, amelyet farámás tartóban feszítenek meg. A sokszorosítás úgy történik, mint a hektográfval, de a kaucsukra átnyomott írásról többet sokszorosíthatunk. A kaucsukot különben henger köré is csavarhatjuk, s fára meg más kemény tárgyra is nyomtathatunk vele.

Slogan (ang.): a reklámszöveg vezérszavai. Rendszerint a kompressz szövegtől elütő típusú és nagyobb betűvel szedik, hogy kiemelkedjék és a figyelmet megragadja. A tisztán reklámcélt szolgáló slogan közül sok annyira tökéletes volt, hogy népszerű szállóige lett belőle.

Slovaczek József: temesvári könyvnyomtató 1787-től fogva.

Small Pica: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 11 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 10,32 méterpontjának. Az angolországi Small Pica csak 9,75 méterpontot tesz ki.

Smicc (német): közhasználatos elnevezése a maszatolódásnak (l. o.)

Smith-féle szedőgép: a londonvárosi Smith M. W. e század elején reklámozott, egyes betűket szedő-öntő gépe. Nagyjából a Monotypere hasonlított, de mégis mögötte maradt, mert még sorzáró-apparátusa sem volt.

Snell Johannes: német vándorló nyomdász. 1482-ben mint Dánia első tipográfusa Odenseben dolgozott. A következő évben már Svédországban találjuk őt, Stockholm városában, ahol szintén ő volt időrendben a legelső könyvnyomtató.

Sobetz Theodor: német szedőgép-feltaláló; a hetvenes évek közepe táján szerkesztett egyes betűket szedő gépeket.

Socius: deákos elnevezése a nyomdász-segédnek, főleg Debrecenben és Kolozsvárt.

Sógor György: 1855-ben vette haszonbérbe Beimel József esztergomi nyomdáját, de anyagi eszközök híján csakhamar vissza kellett térnie Pestre szedőnek. 1882-ben halt meg Vácon. – Ugyanilyen nevű fia Trattner-Károlyi pesti nyomdájában volt szedő és belekeveredett az 1864-ben fölfedezett Almásy-féle összeesküvésbe. Főadata volt a lázító kiáltványok ki-szedése és nyomtatása s ezt éjszakánként végezte. Azonban besúgták a dolgot a művezetőnek, aki 2–3 napi időt engedett Sógornak az elmenekülésre. A határon azonban mégis elfogták s visszaszállították Pestre, ahol az összeesküvés többi tagjával egyetemben súlyos várfogságra ítélték. 1867-ig senyved aradi börtönében, csak a koronázáskor kapva kegyelmet. 1869-ben megalapította a legelső magyar nyelvű nyomdászlelclapot «Revisio» címen; a lapot Angyal Gyula kitűnően szerkesztette. Majd később Keszthelyen nyomdát állított, de több esztendei küszködés után kénytelen volt visszatérni Pestre szedőnek. Szembaja miatt azonban nem igen boldogulhatott és a nyolcvanas évek közepe táján nyomorban halt meg Újpesten.

Sokszorosító eljárások: azok, amelyek segítségével egy bizonyos nyomtatóformáról festékezés útján papirosra nyomtathatunk, s ily módon valamely eredeti képnek, rajznak vagy tárgynak a mását (reprodukcióját) kapjuk. A sokszorosítás eme fajtáján kívül a reprodukálás-nak még számtalan más módja is van, például olyanok, amelyeknél fényképezés, másolás, vetítés, matrica lehúzása, bádognyomtatás, vászon- és szövetnyomtatás, patronálás, hangjegy-metszés stb. útján történik a többszörösítés. Itt kizárólag azokat a sokszorosító eljárásokat említjük, melyek a grafika mai fejlettsége mellett a nyomdászt gyakorlatilag érdeklik. A nyomtatási eljárásokat 3 csoportba oszthatjuk: 1. Magasnyomtatás: a) a kézimunkával elő-állított nyomtatóformák, ú. m.: szedés, fametszet, acél-, réz-, linoleum- és ólommetszet, és az ezekről készült öntvények; b) a fotomechanikai úton előállított nyomtatóformák, úgymint fototípiái, autotípiái és a többszínű klisék; c) elektromos árammal előállított galvanoplasztikai nyomtatóformák. – 2. Síknyomtatás: ide tartoznak a litográfia (ezzel kapcsolatban még az offset-nyomtatás) és a fénynyomtatás. – 3. Melynyomtatás: ez a rézkarcot, rézmetszet, helio-gravűr csoportjait és a Mertens-féle melynyomtató-formákat foglalja magába. Sok neves szakember kísérletezésének eredménye, hogy még nagyon sok fajta eljárásunk van, amelyek segítségével sokszorosítani lehet. Ezek azonban a gyakorlatban most kevésbé használatosak. A folytonos újítások és a régi eljárások tökéletesítése, a fejlődésre való törekvés: mind azt célozzák, hogy az eddig használt rendszerekkel szebben, jobban és hívebben lehessen képeket sokszorosítani. *fzs*

Sokszorosító Ipar: az 1925-iki XII. tc. értelmében megalakult Budapesti Sokszorosító Ipartestület félhavasoként megjelenő lapja (szerkeszti Heimler Kálmán és Pápai Ernő).

Sokszorosítóipari tanonciskola: Az iparostanoncoktatást az 1884. évi XVII. tc. megalko-tásával egyidejűleg iktatták törvénybe. A tanoncoktatás általános célja, az akkori időknek megfelelőleg, az elemi iskolai tantárgyak megismétlése, vagy – azon tanulók részére, akik még ennyi előképzettséggel sem rendelkeznek – az elemi iskolai tananyag nyújtása. Az 1922:XII. tc. 118. §-a alapján a kereskedelmi miniszter a vallás- és közoktatásügyi miniszter-rel egyetértően 1924-ben a 60.000-1924. számú rendeletével megalkotta az iparostanonc-iskolák szervezetét, tantervét és tantervi utasítását. A nyomdásziskola, a többi szakmától eltérőleg, szakirányú tanonciskolává minősített, amely iskolatípusnál a szakmai technológia oktatására különleges súlyt helyez a tantervi utasítás. A Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete 1927-ben a Budapesti Sokszorosítóipari Szakirányú Tanonciskola keretében saját költségére tanműhelyt rendezett be és a székesfővárosnál elérte azt, hogy ebben a szakirányú tanonciskolában a technológiát és műhelygyakorlatot kiválóan képzett mesterek, művezetők

látják el. A tanonciskola fejlődéséről az évenként megjelenő iskolai évkönyv számol be. Az iskola jelenleg a Nyár ucca 9. számú épületben van elhelyezve és igazgatója Rózsa Károly. *lr*

Sokszorosítók Ipartestülete: I. Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete.

Solace: az angol nyomdaszemélyzetek kebelében a «chapel» többsége által kiszabott büntetéspénz. Minálunk az ú. n. «suszterkassza» volt nagyjából hasonló intézmény.

Soleil: 60:80 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Solnhofeni kő: a litográfiai nyomtatáshoz használatos kő; kémiai szén-savas mészpala, mely főleg agyag- és kovafölddel van keverve. E vegyületek kevesebb vagy több volta eredményezi a kövek keménységét vagy lágyágát, és ezek szerint is osztályozzák a követ; tehát vannak kovaföldben gazdag, kékes-szürkés kemény minőségű kövek, melyeken főleg metszetek és finomabb merkantilis átnyomatok készülnek, és sárgás, nagy kövek az egyéb litográfiai munkákhoz. A litográfiai követ leginkább a németországi Solnhofenben bányásszák. Az itteni kő mészpala, mint ezt a geológusok megállapították, jura-korszaki képződésű. *lk*

Somogyi Károly: esztergomi kanonok, Lukács László pesti könyvnyomtatónak 1848-tól 1854-ig üzlettársa. A Szent István-Társulatnak is igazgatója volt. Meghalt 1888-ban, 77 éves korában. 42.000 kötetes könyvtárát Szeged városára hagyta.

Somos Árpád: szül. 1861-ben, Nyitrán, 1878-ban szabadult föl, s ekkor mindjárt Bécsbe is ment. Három év múlva megint Magyarországra került, ahol sokfelé volt korrektor és faktor. Szakcikket írt a Grafikai Szemlébe, a Magyar Nyomdászok Évkönyvébe és külföldi szaklapokba. Egy időben felelős szerkesztője volt a Debreceni Ellenőrnek.

Sonnenfeld Adolf Grafikai Műintézet Rt.: nagyváradi (Oradea) nagy nyomda. A céget Sonnenfeld Simon alapította 1856-ban. 1879-ben a nyomdát fia, Sonnenfeld Adolf vette át, ki nagy üzemmé fejlesztette. Fiai: Gusztáv és Andor pedig 1916-ban részvénytársasággá alakították át. Az üzem személyzete kb. 300 főnyi. Állandó kiadványa: az 1870-ben alapított «Szabadság» című politikai napilap.

Sonntag János Nándor: a nagyszombati tipográfia ügyvezetője 1686 körül.

Soós Gyula: szül. 1881-ben Sajókazincon. Budapesten tanulta a betűszedést, majd vándorútra indult. Nyolc esztendeig dolgozott Ausztriában, Svájcban és Németországban. Hazajöve, a Franklin-Társulat korrektora, majd az Általános Fogyasztási Szövetkezet tisztviselője. 1920-tól a Szövetkezeti Értesítő felelős szerkesztője. Az Anyaegyesület választmányi tagja és a Korrektorkör ellenőre, kiküldöttje volt a helyi bizottságban. Cikkeket írt a Typographiába, novellákat ugyanoda és más lapokba. Önálló munkája: «Húsz esztendő; az Általános Fogyasztási Szövetkezet 20-éves története».

Sopracanoncino: a 28 pontos betű nagyság neve az olaszoknál.

Soprasilvio: a 14 pontos betű nagyság neve az olaszoknál.

Sorcsoportok: I. Címek közti beosztás.

Soregyen: I. Könyvszedés.

Sorjázó: I. Szedővas.

Sorok esése: lásd Mesterszedés és Szabad irány.

Sorzáró darabok: I. Kizárás.

Sorzáró ékek: I. Gally Merrit és Schuckers W. J.

Sorzáró készülék: a szedőgép problémájának egyik legfogasabb része. Egyedül 1882-ben az amerikai Schuckersnek sikerült a mai Linotyperől ismert kettős ékeket föltalálnia. A korábbi idők legügyesebben megkonstruált szedőgépéhez is legalább három ember közremunkálása volt szükséges: az egyik billentyűzetés útján egymás mellé sorozta a betűket, a másik a gyűjtőről elemelt sorokat egyforma szélességűekké zárta, a harmadik pedig az osztó szerkezetet kellett, hogy kezelje.

Sorzó: l. Szedővas.

Soterius György: l. Nagyszebeni nyomda.

Sörensen-féle szedőgép: l. Tacheotype.

Söröspoharak alátétéül használt nemezeket jobbra tégelyes sajtón nyomtatják. A stancolás történhetik nyomtatás előtt és után is. A festéknek rövidszálúnak kell lennie, nehogy tépdesse a nemezt.

Spacionálás: a kiemelésnek az a módja, amikor a szavak egyes betűi közé vékony, lehetőleg csak egyponos spáciumokat rakunk; így: s p a c i o n á l á s.

Spácium (latin): általában a. m. térköz, hézag: a tipográfiában így nevezik a vékonyabb sorzáró darabokat.

Spáciumkarikák: l. Typograph.

Spáciumok: l. Kizárás.

Spán (Gespan): közhasználatú német szó a tanítómester (l. o.) fogalmára.

Spanraft Mihály: 1839-ben vette át Jelinek János nagyszombati nyomdáját, amelyet ennek apja, Vencel alapított 1820-ban. 1852-ben Winter Zsigmond vette át tőle a nyomdát.

Spárták: eredetileg görög mitológiai alakok (az elvetett sárkányfogakból kikerült tébai hősök); újabban a sport különböző ágazatai. A német nyomdászoknál a «Sparten» szó annyit jelent, mint kategóriák (például a hírlapszedők, gépmesterek, korrektorok stb. kategóriája).

Spartó-papiros: más néven espartópapiros (l. o.).

Speieri János: velencei ősnyomdász; másként Spira Johannes (l. o.).

Spektrális színek: a szivárvány színei, ellentétben a festékek (pigment) színeivel.

Spektroszkóp: színeképelemző készülék.

Spiess: l. Maszitolódás.

Spillenberger Samu: lőcsei orvos; 1613 körül igen jóhírű papirosmalmot állított Teplicen. Fia János pedig 1640 körül Kassán állított papirosmalmot.

Spira Johannes: velencei ősnyomdász. 1469-ben holtig tartó szabadalmat kapott itt könyvek nyomtatására. Már a rákövetkező évben meghalt. Egy darabig testvére Vendel volt ezután a nyomda tipográfusa. 1477-ben ő is meghalt.

Spirálfűzés: új könyvkötési technika, amely a drótfűzés és fonalas fűzés helyébe a dróttal való, csavarvonalasan futó öltögetést helyezi. Az egyes lapok különállóak és jól forgathatók. Természetesen arravaló speciális gép kell hozzá. L. még Könyv.

Spisz: l. Maszitolódás.

Spitz Adolf: szül. 1866-ban. A Weizmann testvérek nyomdájában tanult 1879-től 1883-ig. 1887-ben Brózsza Ottó nyomdájában, 1890-ben Buschmann Ferencnél, majd a Pallas-nyomdában volt akcidenssedő. 1892-ben Czettel és Deutschhoz, 1905-ben a Rigler-nyomdába

került ugyanilyen minőségben. A Thalia-nyomdának 1911-ben faktora lett, de csakhamar a Pester Lloyd nyomdájába ment át mesterszedőnek. Hosszú pályáján igen sok bel- és külföldi díjat nyert a nyomtatvány-tervezeteivel. Évek hosszú során át a továbbképző szaktanfolyamokon tanító volt.

Spitzenpfeil L. R.: német betűművész; érdekes, hogy a régi diplomatikus írásra támaszkodó betűi jelentek meg 1918 körül.

Spitzertípiá: a szemcsés féltónusú könyvnyomdai képeket adó újabb eljárás. Alapját a kromátfotográfia képezi.

Split-magazinok: a Linotype szedőgép tartalékmagazinjai. Amerikában ugyanis csinálnak olyan oldalmagazinokkal ellátott Linotypeokat is, amelyek külön vagy közös billentyűzettel vannak ellátva; az oldalsó, a tartalék- («split»-) tárakban a verzális betűk matricái vannak. E sokmagazinos gépek gyártását főleg az amerikai viszonyok tették szükségessé, ahol igen gyakori eset, hogy a nyomdáknál szedőgépeken kívül nincs is más szedői berendezkedés, s ennél fogva az ott készülő újságok minden címsora és hirdetésbeli keretdarabkája is ilyen Linotypeokon állítódik elő.

Sportalakulatok: Az első a Typographia Sport-Klub, amely 1902-ben alakult Budapesten. A tornát, de leginkább a labdarúgást kultiválta és a nemzeti bajnokságban több éven át jelentős eredményeket ért el. A Globus Torna-Egyesület és a Pallas Torna-Klub 1910–11-ben alakultak, mint üzemi intézmények, majd 1912-ben a Nyomdászok Testedző Egyesülete alakult, amelynek megalakulása után az üzemi sportalakulatok megszűntek. A háború alatt ez utóbbi is megszűnt, de a forradalmak lezajlása után ismét újra alakult, de jelentőségét a nyomdai munkásság körében elveszítette, úgyhogy nem is volt többé nyomdászalakulásnak tekinthető. – Az 1925. évben a nyomdai munkásság körében ismét felmerült az a kívánság, hogy egy sportintézmény létesíttessék, így jött létre a Nyomdai Sportalakulatok Bizottsága, amely az üzemi sportalakulatokat egyesítette magában. Ilyen üzemi sportintézmények alakultak az Athenaeum, Franklin, Globus, Hungária, Székesfővárosi Házi Nyomda és a Világosság nyomdáiban, amelyek atlétikával és labdarúgással foglalkoztak. Ennek keretében rendezték meg a nyomdászbajnokságot úgy a labdarúgásban, mint az egyéb sportágakban. – Azonban ez az üzemi alakulatok magában foglaló intézmény sem felelt meg a követelményeknek, mert nem volt megfelelő az irányítása és nélkülözte a sportoknak egységes gyakorlati művelését. Így jött létre 1934-ben egy egységes nyomdászsportintézmény a «Tipográfia Nyomdászok Testedző Egyesülete», amely az összes sportágak művelését felvette programjába, ú. m. az atlétikát, labdarúgást, úszást, evezést, tornát is. A Természetbarátok Turistaegyesülete Nyomdászszakosztálya 1931-ben alakult a vándorsportok kultiválása céljából. Célja a nyomdai munkásság egészségének a megóvása, a hegyvidékekkel való megismertetése, kulturális ismereteinek bővítése, ezenfelül a turisztikával kapcsolatos sportok üzése, ú. m. síelés, evezés.

brul

Sraffirozás (németes): a. m. rovátkolás.

Srófok: l. Csavar.

Stádium: Széchenyi István gróf híres könyvének címeről elnevezett, 1922-ben alakult irodalmi és nyomdai vállalkozás. Kezdetben főleg újságok nyomtatására szorítkozott, de csakhamar igen tekintélyessé fejlődött a könyvkiadói üzletágazata is. Vezérigazgatója: dr. Báthory-Hüttner János. L. még Pallas.

Stalla Márton: született 1872-ben. A Franklin-Társulatnál tanult (1884–1888). Működésének főbb állomásai: Markovits és Garai, Márkus Samu, Gelléri és Székely, Szent-László-nyomda. 1934 óta rokkant-állományban van. Titkára volt a Könyvnyomdászok Szakkörének, majd előadója a szaktanfolyamoknak és szakoktatója a Lónyai uccai nyomdásztanonc-iskolának.

Írogtatott a Magyar Nyomdászok Évkönyvébe, Grafikai Szemlébe és a Typographiába. Nyomtatványkiállítással kapcsolatos felolvasásokat tartott több vidéki városban. Az 1902-i Zaka-párti ellenzéki Szabad Typographia szerkesztő-kiadója volt.

Stamm-féle szedőgép: sorok és egyes betűk tetszés szerinti öntésére alkalmas szedőgép. Stamm J. stuttgarti könyvnyomtató szerkesztette meg. Többszörösen kevert szedést is elő lehetett rajta állítani. 1913 óta elhallgattak véle.

Stampf-papiros: szélteben használt német szó az olyan papiroshulladék megjelölésére, amelyet a zúzdába visznek s ott papiroslemezt csinálnak belőle.

Stanca (németül: Stanze): az az élén jól kiköszörült lyukasztóacél, amelyet a papiros kivágására használnak.

Standard Compositor: szedőgép, l. Electric Compositor.

Standard-Monograph: szedőgép; a Monotype-re s az Elektrotypographra emlékeztet a maga átluggatott papirostekercseivel. A gép «író»-szerkezete a billentyűzés nyomán hasítékokat vág egy kartonszalagba, s ennek alapján az öntőszerkezet egyes betűket önt.

Stanhope Károly gróf: szül. 1753-ban, megh. 1816-ban. Sokat foglalkozott a természettudományokkal. Feltalálója a nevét viselő sajtónak s javította a stereotípiát.

Stärk Adolf: szül. 1873-ban. A Pallas-nyomdában tanult. 27 esztendeig mint nyomdai művezető a Lengyel-Kultúra, később Thália-Kultúra nyomdában volt alkalmazásban. Most a 8 Órai Ujságnál korrektor. A Grafikus Művezetők Egyesületének egyik alapítója és megalakulása óta annak vezetőségi tagja. Évek során át a Magyar Nyomdászati kiadója. Szakmai és társadalmi cikkei a grafikus művezetők évkönyvében és szaklapjában jelentek meg.

Stark Jenő: a jugoszláv grafikai munkások szövetségének 1921 óta titkára, szül. Bologdon 1893-ban. Már a háború előtt élénk szervezeti tevékenységet fejtett ki Magyarországon. 1914-től 1918-ig Novisadon működött. A zágrábi munkáskamara elnöke.

Stationers' Company (a. m. könyvkereskedők társasága): az angol könyvkereskedők és nyomdászok 16. századbeli főnökegyesülete. Az 1556. esztendőben arra kapott fölhatalmazást, hogy törvényeket szabjon a nyomdaipari rend és jó munka érdekében. 1559-ben Erzsébet királynő megerősítette az egyesület szabályait, 1585-ben pedig numerus clausust teremtett a nyomdaiparban, s egyszersmind az inastartást is szabályozta. A nyomdásztanulók inaskodási ideje akkoriban 7 esztendő volt.

Stato: 36:48 cm-es papirosmagyság az olaszoknál.

Státusnyomda (Cs. kir. –): a máramarosszigeti «Kincstári Nyomda» új címe az ötvenes években.

Staudt Ferenc: szül. 1873-ban Budapesten. Fölzabadult 1890-ben Budapesten. Tagja volt a Segélyző-Egyesület felügyelő bizottságának és igen élénk részt vett a szervezeti életben. 1920-ban meghívták a paritásos munkásközvetítő hivatalnokául, ahol mintegy két és fél esztendeig működött. 1924. évben a Segélyző Egyesület tisztviselőjévé választották.

Staudy Antal: 1834 körül a kassai Werfer-nyomdában dolgozott és 1852-ben megvette Redlitz Ede eperjesi nyomdáját, s azt haláláig (1875) kezelte. A nyomda ekkor «Bank-nyomda» címen az eperjesi bankegyesület birtokába jutott. Később Kósch Árpád ottani kereskedő vette át.

Stég (német): l. Ürtöltők.

Steiner Adolf: a nyomdász-egyesület évtizedeken át szorgosan működött tisztviselője, 1876-ban alkalmazta őt az egyesület számvivőnek, majd pénztárosnak s ettől fogva 1904-ben való nyugalombavonultáig töltötte be ezt a hivatalát.

Steinfeld Béla: lásd Sárospataki könyvnyomtatás.

Steinhausen Tivadar: Nagyszebenben a Hochmeister-nyomda birtokosa 1842-től 1877-ig.

Stein János: kolozsvári könyvkereskedő és a református kollégium nyomdájának bérlője 1849-től 1886-ig.

Stenglin Jeremiás: augsburgi betűöntő. 1693-ban megjelent árjegyzéke jó áttekintést ad az akkori időkbeli betűelnevezésekről.

Stephani János: besztercebányai tipográfus 1796-tól 1819-ig. Ekkor történt halála után még tíz évig özvegye nevén állt a nyomda.

Stereotípia: az az eljárás, mellyel a mozgatható betűkből készült szedéstömb lemezzé alakítható át, hogy az – ugyanúgy, mint eredetije – nyomtatás céljaira felhasználható legyen. Nagy előnyei miatt a nyomdaipar bőségesen veszi igénybe. Így például, amikor – a nyomtatógép és idő gazdaságos kihasználása, vagy az eredeti szedés kímélése céljából – a szedett oldalak ez úton történő sokszorosítására van szükség. A könyvnyomdai körforgógépek nyomóalapja a csaknem kizárólag ez eljárással készíthető köríves lemez. Még más előnye, hogy visszatérő munkák esetében a későbbi utánnyomtatás idejéig nem kell az eredeti szedést megőrizni, elegendő az arról készíthető, lényegesen olcsóbb papíros-anyagú matrica elraktározása, melyről lemez kívánságra bármikor készíthető. A legrégebb reprodukáló eljárás a fémöntők még ma is használatos homokba-formázási és öntési módja. Alkalmazásának igazolható legkorábbi ideje a 15. század második fele. Ugyanis e korból származik az 1483-ban Ulmban nyomtatott legendás könyv, melynek fametszetei valószínűleg az előbb említett módon reprodukáltak. Szedett nyomtatóformáról lemezt első ízben 1700–1710 közötti esztendőben Van der Mey leydeni aranyműves készített, valószínűleg Müller János ref. lelkész ösztöklésére, s a formázáshoz állítólag már gipszet használt és nem sokkal később Franciaországban Valleyre párizsi könyvnyomdász készített lemezeket, mégpedig rézből; öntőformáját agyagos homokból készíti. Angliában William Ged edinburgi aranyműves 1739-ben a formázáshoz gipszet használ, a lemezeket pedig ólom, antimon és ón ötvöztetéséből nyert fémből önti. Glasgowban Geddel egyidőben Tilloch és André Foulis próbálkoztak hasonló eljárással. 1746–48 között Németországban Selzam nürnbergi fametsző leönthető formát fémből készített, úgy hogy a fametszetet sík lapra öntött megolvadt fémből nyomta («abklatschen» néven ismert eljárás), majd az így nyert fémmatricát szigetelő és választó réteggel ellátva fémmel leöntötte. Az új fém rétege adta a domború, nyomtatható lemezt. 1783 körül a Franciaországban letelepedett német származású Hoffmann F. I. József különféle földanyagok keverékével formázott. Firmin Didot, a jó hírű francia betűmetsző és könyvnyomtató is foglalkozott a stereotípiával. Először 1795-ben Van der Mey módszerét alkalmazta, majd Anfry által ajánlott bő ezüstartalmú fémből betűket készített s az ezekből szedett tömböt hidegen puha ólomba sajtolta. Az ezüst által nyert magas szilárdságú betűkkel ez lehetővé is vált. Az ólomformáról, a matricáról lemezt Selzam módjára készített. Tőle származik ez eljárás neve: stereotípia. A tökéletesítés munkálataiba ez időtájt kapcsolódik be a német származású fa- és betűmetsző Louis Etienne Herhan, aki vörösrézből készült acélmaticával mélyített, a mai Monotype-szedőgép matricáihoz hasonló betűkből már a leöntendő formát szedte. Tőle függetlenül ugyanez volt egyik magyar betűmetszőnknek, Falka Sámuelnek az elgondolása is. De a stereotípia legjelentősebb tökéletesítését lord Stanhopennek köszönhetjük. Az ő általa Angliában 1804-ben javított eljárás már a tökéletes «gipsz-stereotípia». Eljárása abból állt, hogy a magas kizárással szedett formát sárgaréz keretbe ürtöltőkkel jól beékeltek, majd a szedésre, annak beolajozása után ráöntötték a gyorsan száradó gipszpépet, melyet már

egy negyedóra eltelte után a szedésről le is fejthettek. Az így nyert matricát melegen, lassan szárították. Később pedig már erősebb melegnek tették ki. Amikor a matrica, csengéséről és színéről következtetve, már kiszáradt, vasvályúba történt befoglalása és zárása után megolvadt fémbe süllyesztve, kiöntötték a formát. A kiemelt készüléket lehűtötték és a fém megdermedése és kihűlése után szétbontották, majd az öntésről lefejtve a matricát, gondos letisztítás és megfelelő szerelés után nyomtathatóvá lett az öntvény. Később Daulé talált még javítanivalót ez eljárásnál. Elmés formázási és öntési eszközei lényegesen egyszerűbbé és könnyebbé tették a munkát. A papiros-stereotípiának a feltalálója Genoux francia betűszedő volt, aki találmányát 1829-ben szabadalmaztatta. A szabadalom még nem jelentett tökéletességet, az eljárás még meglehetősen fogyatékos volt, úgyhogy a szakkörök még igen sokáig idegenkedtek alkalmazásától és csak midőn a múlt század közepén a körforgó nyomtatógépek eszméje vetődött fel, fordult feléje az érdeklődés úgy Amerikában, mint Angliában. Ezekben az államokban a papiros-stereotípiák technikája az előzőleg több európai országban szerzett tapasztalatok alapján épült fel. Az ilyen papirosmatrica több más és másfajta papiros-rétegből tevődik össze. Összeállítása mindig attól függ, hogy milyen természetű a szedés: kompressz-e vagy akcidens, avagy táblázatos, továbbá, hogy előállítására kefe igénybevétele, kézzel vagy géppel, például kalanderen (hengeres sajtóval) történik-e. A ragasztáshoz sokféle összeállítású anyagokat használnak. Az összeállításnál tekintettel kell lenni arra, hogy a kész matrica ne legyen könnyen törő, rideg-keményességű, aminek meggátlására a ragasztóanyagoknak igen finoman őrölhető szervesetlen földanyagot, pl. krétaport vagy kaolint kell tartalmaznia. A sok házzal készíthető összeállításból kiragadva az egyik: iszapolt krétaport és rozsliszt vízben ecsettel kenhető péppé keverve. Általánosságban a kereskedelemben forgalomban lévő, gyárilag készült igen megbízható ú. n. matricaport használják, ez csak egyszerűen vízbe öntve, a szükséges sűrűségűre megkeverve azonnal használhatóvá tehető. A normális munkákhoz és kefével való leveréshez a következő összeállítás sorrendjében ragasztott, kent matricák kerülnek használatba; egy ív rézmetszetnyomtató vagy vörös itató, egy ív selyempapiros, egy ív rézmetszetnyomtató és négy ív selyempapiros. A stereotipálásra előkészített egyik oldalon fazettált betűmagas ürtöltőkkel körülzárt szedésre, annak gondos letisztítása után, a selyempapirossal fedett oldalával ráhelyezhető a matrica, amire egy gyengén nedves vászonruha kerül, majd pedig kefével verve a papirosanyag bele-mélyül a szedés legparányibb hézagaiba, üregeibe és formázódik. A jól sikerült matricázás után az egész forma nemezzel fedve a szárító présbe kerül, ahol 120 C°-ig terjedő hőmérséklet mellett állandó préselés alatt keménnyé szárad a matrica. A jól kiszáradt matrica kellő síkporozás után már önthetővé lesz. Kempe már 1882-ben készített és gyártott használatra alkalmas kész matricákat, melyek rövid ideig áztatva, pincei nedvességű állapotban használhatók. A későbbi idők folyamán pedig a száraz állapotban használható, lágyabb anyagból készült, különféle vastagságban gyártott kartonlemezek, száraz matricák kerültek használatba. Ilyeneket matricává a kalander vagy a nagy felületi nyomást adó mechanikai vagy hidraulikus sajtó alakít. A matrica fejlődésével párhuzamosan tökéletesedtek az öntéshez és a szereléshez szolgáló eszközök és szerszámok is. Így Daulé csuklópántos öntő-szekrényéből fejlődött ki a mai öntőpalack. Szerkezetileg 2 egymásra boruló, belső felén simára megmunkált téglányalakú öntött vaslap, melyeket a keskenyebb alsó részen egy a szükséges hézagnak megfelelően engedő csuklós pánt fog össze. A felső szélük kifelé bővülve képezik az öntőszáját. A két készülék az alapon vízszintes helyzetbe hozható. A felső fedőlap felnyitható. Az alapra kerül a matrica képpel fölfelé fektetve, az öntőszájig terjedő papiroshosszabbítással. A betűmagas ürtöltők adta nyomaira kerülnek az öntést határoló derékszögek vagy léniai. Öntés esetén a fedőlap rácsukása után a ráfordítható hídszerű összekötőbe foglalt menetorsóval a készülék két lapja összefogható. Az egész készülék függőleges helyzetbe állítva öntőszájával fölfelé öntésre készen áll. A két derékszög vagy lénia párhuzamosan haladó szára, az öntőszáját elhagyva, a készülékből kiáll s ezek közé öntik

kanállal a megolvadt fémét. Röviddel az öntés után a fém megdermed, az öntőpalack szétbontható és belőle kiemelhető a lemez. Jó anyagból jól elkészített matricával az öntés még számtalanszor megismételhető. A körforgó gépek lemezeit ugyanolyan alakú, köríves öntőpalackban öntik. A matricák a készülék köríves alapjához való szabályos simulását az arra fektetett hasonló ívben kidolgozott lécek biztosítják. A lemez szereléséhez szolgáló segédeszközök a kör- vagy szalagfűrész, az oldal- vagy fazettáló gyalu és hátgyalu. A kör- vagy szalagfűrész szerkezetileg a más szakmákban használt típusokkal azonos. Az oldalgyalu egy sínre járó vasgyalu, szerkezetileg olyan, mint egy helyesen kézben tartott s jobboldalra fektetett asztalosgyalu. Merőlegesen a sínre esik a gyalulandó lemez akadóléce, gyalulás esetén ehhez kell fektetnünk a lemezt, majd pedig azt a léccel irányába a gyalunak kell szorítani. A gyalu, miután sínben rögzített, kénytelen a nyomást felvenni és a gyalulás irányában való mozgatás közben a belőle kiálló kés éle a fogást leveszi. Hasonló művelettel és eszközökkel történik a fazettálás is. Ez eszköznek mechanizált típusa a mai oldalmarógép. A hátgyalulás lemezeknél egy mechanikai gyalugépen történik, amelyen a fogást a gépnek késtartó szupportjába fogott kés kézi vagy mechanikai előtolással a mozgó alapra fogott lemezzel fokozatosan leveszi. A köríves rotációs lemezen hátgyalulás feltétlenül szükséges pontos lemezvastagság elérése céljából, valamint a körívnek megfelelő szabályozása miatt szükséges. Ezt a műveletet a lemez háta fölött tengelyen forgó, lemez-szélességű, pontosan beállított kés egy fogással végzi el.

Az idők során a szereléshez hasonlóképpen az öntés is mechanizálódott, azonban jelentőséggel jelenleg csak a rotációs lemezek öntésénél bír. A lemezöntőgépek különféle alapelvek szerint épültek, így belőlük többféle típus van ma használatban. A gépek az olvasztó kazán szerkezete szerint volnának csoportosíthatók, mert lényegileg jobbra ebben különböznek egymástól. A sok közül vannak gépek, melyek olvasztó kazánja jóval a palack fölött áll, ami lehetővé teszi, hogy a készülék öntőszájának a kazán kiömlő nyílásához való tapadása után egy szelep megnyitásával a megolvadt fém közvetlenül az öntőpalackba jusson. Az így felszabadított fém több ezer kg súlyú nyomás alatt tölti ki a forma üregét. A nagy nyomás a nyomtatófelület tisztaságát és a lemez tömörségét biztosítja. Egy másik elv szerint a fém a kazánból dugattyú segítségével az öntőpalackot jóval meghaladó magasságra emeltetik, honnan zárt csatornán át az öntőpalackba jut. Vannak még olyanok, amelyek a kazánból a fém szelepes dugattyú segítségével, nyomással emelik és ömlesztik a palackba. De van még számos, hasonló elveken alapuló egész- és fél-automata öntőgép. A fél-automata gépeknél az összes kézi fogásokat kell gyakorolni, a fémbeömlesztés a gép elve szerint a dugattyúkarnak megnyomásával vagy egy szelep megnyitásával történik. A teljesen automata gépeknél a gépkezelőnek dolga csak az, hogy a matricát elhelyezi, az öntőpalackot zárja s egy gombnyomással üzembe helyezi a gépet, amely minden egyéb dolgot önműködően elvégez s csak a munkáját végezte gép megnyíló készülékéből kell kiemelnie a kész öntést. E gépek vízű berendezése lehetővé teszi a gép működési ütemének felfokozását a fizikai lehetőség legvégső határáig. A stereotípiái munkák öntéséhez általánosságban a 74% ólom, 16,5% antimon és 3,5% cinktartalmú fémeket használnak. Kivételt képeznek az automata gépekhez használatos ötvözetek, melyek legtöbbjénél az összetétel gyári utasítás szerint változó. *ta*

Stereotípiái csiriz: a matrica készítéséhez való. Olyanformán készítjük, hogy 125 gramm búzakeményítőt kevés vízben fölolvasztunk, s apródonként forró vizet öntve hozzá, folytonosan keverjük, míg péppé nem lesz. Mielőtt kihülne, 150 gramm meleg vízben fölolvasztott iszapolt hegyi krétát és egy-egy fél kanálra való gummi arabicumot, spirituszt, meg vastag terpentint keverünk hozzá. Ekkor a keverék kocsonya-tapintatúvá lesz. Ha tökéletesen kihült: drótszítán áttörjük, használatkor pedig föleresztjük vízzel, hogy tejfölsűrűségű legyen.

Stereotípiái lemezek nyomtatása: A lapos stereotípiái lemezek nyomtatásának két fontos munkakelléke van: a helyes, tömör zárás és a gondos, érzékeny egyengetés. A zárás kezdeti

formája korábban a lemezek fatalpra történő felszögelése és térszók, ürpótlók közé szorítása volt; ma már csaknem kizáróan vasalátét-ürlapokat («fazettákat») használunk. Ezekből is különböző rendszerűek vannak a használatban. Minthogy a szedésforma a különféle anyagú és vastagságú lemezpapirosba (matricába) egyenlőtlenül préselődik és ezért a stereotípiái lemez síkja is egyenlőtlené válik: elengedhetetlenül szükséges az alsó és felső egyengetés. Az alsó egyengetés a lemez aljára ragasztandó és mert csak nagyobb nyomásbeli ellentétek kiegyenlítésére szolgál, mellőznünk kell az aprólékos munkát, mert ez itt hatástalan volna. A felső egyengetés sok körültekintést és figyelmet kíván meg, s különös figyelem fordítandó arra, hogy az egyengetésre használt papiroslapok csak a felső részükkel ragasztandók az egyengető-ívre, mert ha minden sarkán ragasztjuk, nyomtatáskor a papiros összehúzódása következtében gyűrődés («falc») következik be. A stereotíplemez nyomtatásakor félkemény borítást adunk és szükség szerint nedves ívet feszítünk a nyomóhengerre. A nyomás erősségét minimumra vesszük, hogy a lemez időelőtti kopása be ne következzen. A festékező hengereket kevéssel mélyebben járattuk, hogy az alacsonyabb betűk, lénia is festéket kapjanak. Nagy gond fordítandó a táblázatok sztereotípiái lemezről való nyomtatására. A ritka lénia-szedés között meghúzódó levegő rosszul készített egyengetés esetén fő-fő okozója a gyűrődésnek. A soregyen, s a gyűrődés elkerülése végett simítólemezt, úgynevezett «falzdeklit» alkalmazunk, ami a nyomtatandó ív és a nyomóhenger közé szorult levegőt kiszorítja. Vigyázni kell az ívfogók pontos szorítására, mert esetleges elhúzódás a soregyen rovására megy.

A körforgógép stereotíplemezeiről, s az azokkal történő nyomtatásról l. Rotációs nyomtatás.
ei

Steyrermühl: osztrák papirosgyári és nyomdai vállalat. Papirosgyáraiban 1200, ujságnymodájában 900, az egyéb grafikai sokszorosítással foglalkozó üzemeiben 550 embert foglalkoztatott 1933-ban.

Stibium: az antimon latin neve; l. Antimon.

Stichwort (német): a. m. vezérszó, pl: az e lexikonbeli cikkek címei.

Stigmatípiá: az 1892-ben elhalt bécsi Fasol Karl pontokból összeállított ábraszedései.

Stílus: az egyéni kifejezési mód alkalmazása a célhoz és anyaghoz, mégpedig a helyi viszonyok és időbeli fölfogások hatása alatt. A művészi kifejezési mód négy tényezőtől függ leginkább: a művész egyéni fölfogásától, az illető nép természetes hajlamaitól és szokásaitól, a korszellemről és a művészeti tárgy céljától meg az anyagától.

Stop-cilinderes gépek: nyomdásznyelven a közönséges gyorsajtók elnevezése, vagyis mindazoké a nyomtató gépeké, amelyeknél a formát egy sík lap: a nyomóalap vagy másként fundamentum veszi föl, a papirost pedig egy vasból készült nehéz henger, az úgynevezett cylinder szorítja a formára. E gyorsajtóknak nyomtatósebesség dolgában – a rotációs rendszerű gépekhez képest – elég szűk határai vannak. A már magában is elég nehéz, s ezenfölül még szedésformával is megterhelt fundamentumnak rövid időközökben és hirtelen kell meg-megváltoztatnia a mozgási irányát. E mozgás tekintetében való, elkerülhetetlenül zökkenésekkel járó irányváltoztatások annál inkább megviselik a gépet, mennél gyorsabb egymásutánban következnek be. Mindamellet – a sokoldalú használhatóságuknál fogva – valamennyi nyomdagép közül a stopcilinderek terjedtek el a legjobban. E gépet illetően újabban főleg az alkotó részek javítására s a gépnek nagyobbá, tömörebbé, szilárdabbá tételére irányul a gyárosok törekvése. A papirosformátumok nagybodtak: dupla tízes, dupla tizenkettes és dupla tizenhármass alakok kerültek az idők folyamán forgalomba és sokhelyt elég gazdaságosnak mutatkozott a nagyformátumos gépek beállítása. Alkalmazkodni kellett az újmódi illusztrációhoz: az autotípiához is, aminek a nyomtatása pedig csak szilárd, igen erős gyorsajtókon történhetik teljesen kifogástalanul. Hogy ez mit jelent, elképzelhető két számadatból

is: A közönséges szedésforma nyomtatása hozzávetőlegesen 16–17 atmoszférás nyomással történik, míg a nehéz autotípiás formáról való kifogástalan nyomtatás 47–48 atmoszférányi nyomásfeszültségen alul nemigen megy. A különbség tehát jó háromszoros. Az újabb stop-cilinderes gépek kettős festékező szerkezete, tömör építése, az oldalt való eltolódás elleni biztosítása a fundamentumnak, valamint ennek számos görgőn járatása, az ívigazító, punktúrázó, kirakó stb. szerkezetek alkalmazása: mind olyan újítások, amelyek jórészt az illusztrációs nyomtatás szépségét vannak hivatva biztosítani

Stop-rendszerű tégelyes sajtók: A formáknak a tégelyes sajtókon való festékeződése általában kifogásolható lévén, némelyik gépgyáros «stop»-rendszerre csinálta a maga tégelyes sajtóit, vagyis olyanokká tette azokat, hogy a nyomtatás előtt a tégelyt meg lehet rajtuk állítani, s a festékező hengerek ekkor még egyszer végiggördülhetnek a formán, alaposabban befestékezve így azt. Ilyformán azután a nyomatok – bár a munka gyorsaságának rovására – különbekké tehetők.

Storno (olasz): annyi mint megrendelés visszavonása, ügylet megsemmisítése, valamely rosszul elkönyvelt tétel kijavítása.

Story (angol): a. m. mese. Az újsághirdetés, a körlevél, a plakát vagy az előszóval elmondott hosszabb reklámszöveg. A hirdetett áru ismertetése. Fő kelléke, hogy a figyelmet megragadja, könnyen érthető, meggyőző erejű és ötletes legyen.

Stöckel Wolfgang: lipcsei könyvnyomtató a 16. század első felében; előbb klasszikus könyvek, később Luther-ellenes iratok nyomtatója.

Straits-ón: l. ón.

Strauch Alajos: született 1834-ben. Schmidt József aradi nyomdájában szabadult föl 1849-ben. 1851-ben a szintén aradi Goldscheider-nyomdába ment át s ott csakhamar faktorrá lett. A nyomda föloszlása után (1871) Pestre jött és itt Bucsánszky Alajos nyomdájának lett a vezetője. A nyomdászegyesületi életben kiváló szerepet vitt, egyebek közt 1872-től 1886-ig pénztárosa is volt az egyesületnek.

Strauss Anton: logotípiás szedésgyorsító rendszer föltalálója a 19. század közepe táján Bécsben.

Strazza: olaszul így nevezik azt az üzleti könyvet, amelybe a napi bevételeket és kiadásokat sorjában bevezetik.

Strazza-folió: lásd Papiros formátuma.

Strecker dr. eljárása: a síknyomtatásos cinkográfia gyorsabbá meg biztosabbá tételére szolgál. Az eljárás a következő: A cinklemez 65 gramm nátronlúgnak egy liter vízben való oldatával zsírtalanítják, majd leöblítve, üveges vászonnal erősen durva fölületűvé teszik. Ezután horzsakőporral s nemezlappal dörzsölik, amíg rendszeres szemcsézetűvé nem lesz; ekkor leöblögetik s megszáritják. Átnyomtatás előtt még 60 gramm timsónak egy liter vízben való oldatával – amihez 5 köbcentiméter salétromsavat is hozzáelegyítettek – négy percre borogatják a cinket, s azután leöblítve, megszáritják.

Streibig: könyvnyomtató-család. Az alapítója Antal József 1725-ben Sopronban nyitott nyomdát. 1730-ban Győrbe tette át a nyomdát, amely aztán 1850-ig családja birtokában maradt. Utódai voltak: Gergely János (1740–49), György (1775 körül), József (1818-ig). Az utóbbi 1788-ban Pápán is állított nyomdát, de ezt már 1789-ben áthelyezte Veszprém városába, ahol több esztendőn át dolgozott. Utóda fia Lipót (1839-ig), majd ennek özvegye Klára volt (1850-ig). 1847-ben id. Sauervein Géza üzletvezető négy esztendőre bérbe vette a nyomdát, 1850-ben pedig vétel útján a tulajdona is lett. A Streibig-nyomda első szaba-

dalomlevelét III. Károlytól kapta; e többször megújított nyomdai szabadalmon kívül naptárai is szabadalmazva voltak. 1847-ig, az első gyorsajtó fölállításáig, hat kézi sajtó működött folytonosan e tipográfiában.

Strikoviabeli Lázár mester: 1550 körüli időkben nyomtatott magyar nyelvű könyveket Krakkó városában.

Stringertype: föltalálójáról, az angol Gilbert Stringerről elnevezett egyes betűket szedő s öntő gép. A matricák egy olyan henger fölületén voltak elhelyezve, mely a billentyűzés következtében mindig úgy fordult, hogy a megfelelő matrica tapadt az öntőszájhoz. Stringer e gépe nem sikerült úgy, ahogy a föltaláló elképzelte és ezért idővel más megoldáshoz folyamodott.

Strohmayr Ignác: pesti könyvkereskedő a 18. század végén. Köpff János György (l. o.) özvegyével társult; Pesten, Budán, Kassán volt üzlete. Vállalkozásai csőddel végződtek, 1793-ban állítólag megmérgezte magát.

Struktív dísz: a. m. alkotó dísz; az olyan ornamentum, amely a díszített tárgyat föladata teljesítésében mintegy játékosan segíti. Ily struktív dísz például a háztetőt hordó kihasasodó oszlopfő, de a grafika köréből annak tekintjük a könyvek kigömbölyített gerincét, sőt még a szöveget alátámasztó dekoratív illusztrációt is.

Subscriptio (latin): a. m. aláírás; előfizetés valamely könyvre vagy folyóírra.

Sultzer Ferenc János: selmecbányai nyomdász 1789-től 1824-ig.

Súlyvesztesség (salak okozta): lásd Beolvasztás.

Super Royal: 52 : 69,9 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Supertype: szedőgép; a «Monometer» elnevezése 1927-től fogva.

Suppan Ferenc: 1827-ben vette át Rossy József zágrábi nyomdáját, 1854-ig kezelve azt.

Supplementum (latin): a. m. melléklet (franciául: supplément).

Suszter: 1. Így nevezi a szedő a szedéséből kifelejtett egyes szókat. Ha több szó maradt ki: «temetés» a neve. – 2. Nyomdász-zsargonban gúnyneve azoknak a nyomdászoknak, akik az ipari rendet szabályozó kollektív szerződés keretein kívül folytatják nem ritkán kontárszerűen foglalkozásukat.

Suszterkassza: némely nyomdában – főleg napilapoknál – máig is meglévő szokás, hogy a durvább szedéshibáért, így a rövidebb és hosszabb kihagyásokért («suszter»-ért és «temetés»-ért), valamint a szavak duplánszedéséért («lakodalom») bizonyos pénzbüntetést kell fizetnie a szedőnek. E szokás a 17. században vette kezdetét. Mikor aztán az ily módon gyarapodó «suszterkassza» vagyona az előírányzott összeget elérte: valami kollegiális célra fordították vagy egyszerűen elmulatták.

Süketnéma betűszedők: minálunk jobbra az 1802-ben alapított váci süketnéma-intézetben nevelődtek. Egyidőben a hivatalos Budapesti Közlönynél alig is alkalmaztak más betűszedőt, mint süketnémat.

Sűrű szedés: annyi mint ritkítatlan, «kompressz» szedés.

Sütterlin Ludwig: német betűművész; bőven kivette részét az iparművészeti oktatásból is.

Swantípia: az autotípia föltalálása előtt kikísérletezett eljárás féltónusos képek előállítására.

Swaybold Frank: Lengyelország német származású őstipográfusa. Nyomdáját 1491-ben alapította Krakkóban.

Sweynheym Konrád: olaszországi ősbetűmetsző. 1464-ben Pannartz Arnolddal a Róma melletti subiacói kolostorban nyomdát alapított. Ő metszette az első szemigót betűket. 1473 után otthagya az üzemét és rézmetszéssel kezdett foglalkozni.

Syllabus (latinos görög szó): a. m. jegyzék, lajstrom, tartalommutató.

Sylvan Othmar: neves augsburgi nyomdász a 16. század első felében.

Syrnenski Mátyás: a nagyszombati nyomdának 1679-től 1683-ig ügyvezetője.

Sz

Szabadalmi eljárás: Az állam jogot engedélyez a találmányok kizárólagos iparszerű készítésére. E jog szabadalmi eljárás útján érhető el. A szabadalmi ügyvivő jogosult a feleket a Szabadalmi Hivatalnál s a bíróságnál képviselni. A szabadalom csak akkor válik jogerőssé, ha közzététele után a megszabott határidőn belül felszólamlás nem történik. A szabadalom tartama a legtöbb államban 15 év. A Magyar Szabadalmi Bíróság címe: V, Akadémia ucca 12. szám. *nyt*

Szabadalom (privilegium): a cenzúra mellett a szabad sajtónak nyüge az 1848-as idők előtt. 1711-ben léptette életbe III. Károly. Volt a nyomdanyitási szabadalmon kívül másra szóló is, így pl. Kurzböck József bécsi udvari tipográfusnak a 18. század második felében szabadalma volt az orosz és cirill betűs nyomtatványok előállítására s e szabadalma révén meg tudta akadályozni a szerb nyomdák létrejövetelét Magyarországon. Egyéb nyomdák (így a Streibig-félének Győrött) a naptárak kiadására volt szabadalmuk. Az egyetemi nyomda Budán 1779-ben Mária Teréziától a kormány által rendelt iskolakönyvek nyomtatására és terjesztésére nyert szabadalmat, 1811-ben I. Ferencről a «Breviarium»-ra és a «Missale Romanum»-ra, 1822-ben a «Corpus Juris Hungarici»-re, 1805-ben pedig megkapta a román és délszláv nyelvű könyvek kiadási jogát. A szabadalmak intézménye a 48-as időkkel megszűnt.

Szabad irány: az akcidens-szedésben és akcidenslitográfiában a nyolcvanas évek közepétől vagy 10 éven át uralkodott stílusféle. Szabadnak főleg azért mondták ezt az irányzatot, mert túltette magát a sorok középtengelyben való elhelyezésének törvényén, melyet már századok óta hallgatólagosan elősmert minden tipográfus, s amelyet a lipcsei Typographische Gesellschaft 1878-ban pragmatizált is a «sorok eséséről» szóló határozatával. A szabad irány hívei tehát tetszőlegesen jobbra és balra tolt sorokkal dolgoztak, s a szöveg elosztása után megmaradt üres helyet mindenféle oly díszítő anyaggal töltötték meg, amelynek fő-fő sajátossága a könnyedség volt, s amely önmagában véve talán önálló, gyakran semmitmondó lett volna. Rendeltetésük tulajdonképp az volt, hogy a nyomtatványnak mintegy lendületes bevezetését s lezárását képezzék. A kazettás befoglaláson kívül kedvelt szerkezeti eleme volt még a szabad iránynak a szalagos meg a háromoldalú befoglalás, így például az egyes soroknak az élükön meg alul-fölül vonalas ornamentumokkal való ékesítése is. E sorokat rendszerint olyképpen díszítették, hogy kezdetükön szilárdabb kiindulópontul mintegy törzset formáltak, ami állhatott összeszedett ékítményből is; legtöbbnyire azonban iniciálét alkalmaztak erre a célra. Ebből indult ki azután a sornak az ékítménye, fölötte meg alatta elhúzódva.

Szabeus ábécé: a feníciaiból keletkezett fonetikai írásmód; legközelebb áll hozzá az arám és héber írás.

Szabó Dezső: szül. 1858-ban Jánoshalmán; 1870-ben áll be az Athenaeum nyomdájába betűszedő-tanulónak, hol 1875 januárjában fölszabadul. Ez év decemberében a Weissmann testvérekhez megy és itt közel három évig mint szedő és segédkorrektor szorgoskodik. 1878 és 1887 közt katona, majd ismét szedő az Athenaeumban. 1887 közepétől 1891 végéig a Franklinban korrektor, ez időtől az Athenaeumban nyomdai revizor lesz. 1894 végén nyomdai főművezető, 1904-től kalkulátor, majd a nyomda üzletvezetői tisztségét tölti be – 1918-tól a nyomdai cégvezetői jogosultsággal – 1929 július végéig, nyugalomba lépéséig. Tevékeny munkásságot fejtett ki a különböző nyomdász-alakulatokban; irodalmi munkásságot főleg a Magyar Nyomdászok Évkönyvében fejtett ki, amelynek szerkesztője is volt.

Szabó Elek (1.): szül. Kiskunhalason 1844-ben, megh. Budapesten 1911-ben. Gimnáziumi osztályait Kunszentmiklóson végezte, a nyomdászatot Szegeden, Burger Zsigmond

nyomdájában tanulta. Egyideig Kiskunhalason tanító volt. Majd Budapesten dolgozott a Franklinnál, Athenaeumban és az Állami Nyomdában. 1891-ben az Egyetemi Nyomda főművezetője, ahonnan 1910-ben igazgatói címmel nyugalomba vonult. Ifjú korában sokat irogatott a Typographiába, amelynek egyik életrekeltője és megmagyarosításának fő-fő szószólója volt. Az Egyetemi Nyomdánál való működése idején érdemes munkája volt a magyar nép számára írt iskolakönyvek megtipografizálása.

Szabó Elek (2.): szül. Gyomán 1894-ben. 1907–1911-ig gépmestertanuló a gyomai Kner-nyomdában. Innen Budapestre ment, ahol a Hornyánszky, Weiss L. és F. cégeknél dolgozott. 1920-ban Kolozsvárra került a megvett Kner-nyomdával s az Ardealul-nyomda főgépmestere lett. Munkatársa volt a Grafikának, több cikket írt a «Typograph»-ba és Nyomdász Évkönyvbe. Munka utáni szabad idejét évek óta a több színt nyomó gép megvalósítására fordítja, melyet Newyorkban is bemutatott az R. Hoe & Co. gépgyárban.

Szabó József: 1846 körül Kozma Vazul pesti nyomdájában szedősködött. A pest-budai nyomdászok 1848-i árszabálymozgalmában vezetőszerőpe volt. Később szaktörténeti írásaival tette nevét ismeretessé; dolgozatai főleg a Vasárnapi Újságban és az egri Gutenbergben (1866–67) jelentek meg. Ifj. Emich Gusztávval közösen egy füzetet is írt a nyomdászatról. Aránylag fiatalon, 51 éves korában, 1874-ben halt meg.

Szabó Károly: történetíró és bibliográfus, szül. 1824-ben, megh. 1890-ben. A legnagyobb magyar könyvészeti műnek, a «Régi Magyar Könyvtár» szerzője. Művének első kötete az 1531 és 1711 közti Magyarországon megjelent magyar nyelvű, második kötete az ebben az időben Magyarországon megjelent nem magyar nyelvű, a harmadik kötet pedig az 1480 és 1711 közt magyar szerzők által írt, de külföldön megjelent nyomtatványok könyvészeti leírását tartalmazza. Bár Szabó élete műve azóta kiegészítésre és módosításra szorult, ma is alapvető jelentőségű, nélkülözhetetlen kútfő. A «Századok»-ban és «Kisebb történelmi munkái»-ban is alapos monográfiákat írt a 16. század kiválóbb magyar nyomdászairól, így Huszár Gálról, Heltai Gáspárról stb. *kj*

Szabó Róbert: szül. 1881-ben, Szabó Elek (1.) fia. A Pallas-nyomdában tanulta a betűszedést. 1901-ben a bécsi Vernay-nyomdában szedő és korrektor volt. 1902-től 1905-ig a bécsi «Graphische Lehr- und Versuchsanstalt» hat szemeszterét is járta. Közben 1904-ben a Brendler-féle öntödében volt betűöntő és galvanoplasztikus. Hazajöve, gépmester a Pallas-nyomdában, majd művezető Révai és Salamonnál, korrektor a Pesti Könyvnyomdában és Légrádyéknál. Az 1906. esztendőől kezdve művezetőhelyettes, majd osztályvezető a M. Kir. Államnyomdában, 1922 óta állandó nyomdászati szakértő a budapesti kir. törvényszéken, 1923 óta a büntetőtörvényszéken; 1926 óta nyomdásztanonciskolai technológiai szakoktató. Szakdolgozatai a Grafika, Magyar Nyomdászat, Grafikai Szemle és Magyar Iparművészet hasábjain jelentek meg. Önálló munkái: a «Grafikai sokszorosítás» (1906); «Értékjegyes nyomtatványok» (1908). Munkatársa e Lexikonnak is.

Szabó T. István: szül. Makón 1888-ban. Ugyanott tanulta a nyomdászatot 1902-től 1904-ig. Elkerülve hazulról, Budapesten a Légrády Testvérek nyomdájában, majd pedig Biró és Schwarcznál, közben Kner Izidornál Gyomán dolgozott. Huzamosabb ideig volt Olaszországban; rövidebb időt töltött el Németországban. Az Egyetemi Nyomda újjászervezésekor e vállalat igazgatója lett. 1936 óta a Pester Lloyd nyomdája alkalmazásában áll. Szakcikkei a régi Grafikai Szemlében és a Magyar Grafikában jelentek meg. Lexikonunknak is munkatársa.

Szabvány: A 19. század folyamán kifejlődött modern ipar és kereskedelem egyre nagyobb területek szükségleteinek egységes ellátására törekedett. Úgy a kereskedelemnek, mint pedig a termelésnek egyre érezhetőbb akadályát képezte azonban a századok folyamán kialakult sokféle mérték és árutípus. A piacon vezető szerepet játszó termelési tényezők, egyes

országok, nagyobb üzemek típusait mind több és több helyen fogadták el tehát irányadónak, de emellett egyre érezhetőbbé vált annak a szükségessége, hogy az egységesítés magasabb szempontok szerint, tudományos módszerek alapján történjék és hatalmi szóval vitessék keresztül. Ez a törekvés hozta létre a méterrendszert, így vezették be az egyes országok a régi kaotikus pénzrendszerek helyébe a tízzel osztható pénzegységeket, így született meg például a latin érmeunió. A szabvány alatt az olyan egységes mértéket vagy árutípust értjük, amelyet vagy egy nagyobb termelőterület fogadott el közmegegyezéssel kötelező normául, vagy pedig a kormányhatalom rendelt el annak egységes és kizárólagos használatát. Egyik legrégebbi ipari szabvány például a párizsi eredetű tipográfiai normálszisztéma (l. o.), ilyen szabvány az európai vasutak egységes nyomtáva is, amely az átrakás nélküli külföldi áruforgalmat tette lehetővé. A villamos szerelési anyagok és készülékek kezdettől fogva bizonyos szabványos rendszerben alakultak ki és ez tette lehetővé a villamosságnak olyan széles körben való elterjedését. A háború előtt «Die Brücke» (A Híd) néven egy nemzetközi egyesület Wilhelm Ostwald vezetése alatt kísérte meg a tudományos mérési módszerek, mértékegységek, elnevezések egységesítését, hogy ezzel a nemzetközi tudományos érintkezést megkönnyítse. A háború után, amikor a rendkívüli áruhiány idejében minden ország ipara rendkívüli terjedelmű feladatok megoldásával került szembe, a kormányok kötelességévé vált mindennemű erő- és anyagpazarlás megakadályozása és így vált aktuálissá a szabványok kérdése. Ekkor alakult meg Németországban a német ipari szabványosító bizottság, a Normenausschuss der Deutschen Industrie, amely kitartó és szervezett munkásságával, az ipar, a tudomány és a hatóságok együttműködése révén a szabványoknak százait teremtette meg. A német szabványok neve: Deutsche Industrie-Normen, rövidített jelzésük: DIN. Ez a bizottság a szabványosítás céljait így jelöli meg: «A szabványosítás célja munkának és anyagnak megtakarítása, a kiviteli minőség javítása, a raktári állomány csökkentése, az üzemi tőke csökkentése és forgalmának meggyorsítása s ezáltal új munkahelyek létrehozása». Egyesek a fejlődés szabadságát féltik a szabványosítástól, ezzel szemben a szabványosító mozgalom vezetői szerint ők nem törekszenek a termelés megmerevítésére, hanem csak arra, hogy az elemek, az alapformák egységesítése, a feleségek csökkentése révén azok előállítását olcsóbbá és egyszerűbbé, forgalmukat gyorsabbá és zökkenésmentessé, megszerzésüket zavartalanabbá és jutányosabbá tegyék, szerintük tehát a szabványosítás a felesleges feleségek kiküszöbölésével a fejlődésnek hatalmas rugója lesz. Szakmánkban szabványosítva van Németországban a papiros, a papirosalakok révén a nyomdai gépek, ahol ezáltal minden típusnál átlag felére lehetett a modellek számát csökkenteni és azok formátumát vonatkozásba hozni a papirosformátumokkal. Szabványosítva vannak a nyomdai szerszámok, eszközök, felszerelések és a berendezési tárgyak, sőt a festékek is. De a nyomdásznak tekintettel kell lennie egész sor egyéb szabványra is, mint pl. a szabványosított irodai eszközökre és bútorokra, a szabványosított hirdetési felületekre stb. A magyar szabványok megállapításával és bevezetésével a kormány megbízása alapján, az érdekelt tudományos és ipari tényezők, valamint hatóságok bevonásával a Magyar Szabványügyi Intézet foglalkozik. Ezen Intézet által megállapított szabványok elnevezése: Magyar Országos Szabvány, rövidített jelzésük: MOSZ. Az 1931. évi XXI. tc. 23. §-a értelmében olyan cikkek, amelyekre nézve hivatalos szabvány van már megállapítva, hivatalos szállításoknál csak szabványos alakban vagy kivitelben szállíthatók és a Közszállítási Szabályzat (50.000/1934. KM.) 33. §-a értelmében ezekre a versenytárgyalás is csak szabványok alapján írható ki. (Lásd: Papírszabványosítás.)

Szag (nyomtatványoké): l. Nyomtatványok szaga.

Szakasits Antal: szül. 1893-ban. A Thalia-nyomdában tanult. Később «Az Est»-nél hirdetés-szedő, vándorútjai után pedig a Világosság-nyomdában dolgozott; ezután pedig évekig az Athenaeum tisztviselője volt. A katonai évek után a szociáldemokrata párt titkára lett, majd Bécsben az Arbeiter-Zeitung és a Steyrermühl nyomdákban mint korrektor dolgozott. 1922-

ben a Szakszervezeti Tanács titkára lett. Szakkultúrtörténeti tanulmányai a budapesti és kolozsvári nyomdászévkönyvekben, a «Magyar Grafika» és «Grafikai Szemle» folyóiratokban jelennek meg.

Szakaszjel (paragrafusjel, §): melléje nem kell pontot tenni, főképp azért nem, mert jel s nem rövidítés. Többes számban gyakorta két ilyen jelet tesznek egymás mellé (3–7. §§), de ha birtokviszonyba kerül a szakasz: jobb azt annak rendje s módja szerint kiszedni (pl.: az 1929:XVL. tc. 22–24. §-ai).

Szakiskolák: A nyomdászati szakoktatási intézmények szervezetükhöz és feladatkörükhöz képest három csoportba oszthatók: A) az egésznapos oktatásra berendezett, főiskolaszerű, vagy legalább is az iparművészeti iskolák részeként működő iskolák; B) a csekélyebb óraszámú tanonciskolák; C) a segédek számára létesített továbbképző tanfolyamok. Az A) alatti iskolák némelyike – így a lipcsei, müncheni s bécsi főiskola – világhírű; technikai és tudományos felszerelésük is elsőrendű, a nyomdászat majd mindenik ágazatát tanítják, s hallgatóságuk jelentékeny részben a tehetősebb nyomdafőnökök fiaiból kerül ki. Már az iparművészeti iskolák keretében működő grafikai szakosztályok általában hiányosabb felszerelésűek és a gyakorlati képzés rendszerint hiányos bennük. (Ilyen típusú iskolánk Budapesten is van, főképpen a litográfia tanítására; három esztendő t járt tanítványait segédi munkakönyv vállalására jogosítja, holott a hasonlíthatatlanul nagyobb és sokoldalúbb üzemi gyakorlati kiképzésben részesülő litográfustanulók négyesztendei tanulás után szabadulhatnak csak föl.)

A B) csoportba foglalt nyomdásztanonc-iskolák száma a nyugati államokban igen nagy. Németországban, Ausztriában, Csehországban, Svájcban, Hollandiában stb. majd minden jelentékenyebb városnak megvan a maga tanonciskolája, sok helyütt tanműhellyel is egybekötve. A tanítás rendje és módja nagyon különbözik ezekben az iskolákban; egységesítésükön a «Reichsverein der Lehrer für die graphischen Gewerbe» fáradozik. Budapesten már évek sora óta «szakirányú» az inasoktatás; 1925 óta a Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete vette kezébe az ügyet, s máris jelentős eredményeket ért el; e célra berendezett tanműhelye is folyton gyarapodik.

A harmadikba, a C) csoportba tartoznak a nyomdászsegédek számára létesített szakbeli továbbképző intézmények, amelyeknek a tanonciskolákhoz hasonlóan roppant jelentőségük van a nyomdai munkások szakképzettségének fejlesztése szempontjából. Csakúgy, mint a tanonciskolákat: a szükségesség hívta életre ezeket is. Más azonban a struktúrájuk, s más a feladatkörük, mint a tanonciskoláké. A tanonciskolák feladata: a rajzkészség megadása és a műhelyi munkát kiegészítő általánosabb szakképzés, ideértve az évszázadokon át kikristályosodott tipográfiai szabályok megismertetését, a divatszertiségek kizárásával; – a továbbképzés: a szaktudás egyes pontokon való mélyítése, a specializálás és a friss találmányok, meg a föl-fölmerülő művészeti irányzatok által okozott új munkálkodási módzatokra való ránevelés. Ez a továbbképző oktatás tehát mindig az újat tanítja és a régit mélyíti, emellett speciális munkakörökre nevel, s esetleg a művészetek régiójáig is elviszi az ernyedetlen szorgalmú, jó nyomdász-tanítványait. A továbbképzés jelentősége ennél fogva világszerte mind nagyobb lesz. A tanonciskoláknak zöme 14–18 éves ifjakkból áll; a továbbképző intézmények padjain a frissebben fölszabadult ifjak mellett ott látjuk az őszbecsavarodott, 35–40 esztendő s praxissal rendelkező nyomdászembereket is, szóval mindenkit, akit a nyomdászati technika folytonos bővülése, differenciálódása újabb meg újabb szakismeretek elsajátítására készítet. Mert amíg ötven-hatvan esztendő előtt a négyévi tanulási idő alatt tőrhetően elsajátíthatta valaki a tipográfia mesterségét; most holtáig kell képeznie magát, még pedig különböző irányokban, hogy többféle feladatkörben is megállhassa helyét. A tanonciskola kötelező, három-négy esztendőn át való pontos látogatása szankciókkal van biztosítva; a továbbképző intézményekhez az alkalmi szükségesség hajtja az embereket;

beiratkozhatnak, el is maradhatnak, a látogatásra azonban a saját érdekükön és bizonyos kollegiális kötelességtudáson túl semmi sem kötelezi őket. A tanonciskoláknál ennél fogva a tanulók esztendőközi létszámában alig van fluktuáció; a továbbképző intézményeknél a fluktuáció általában igen nagy. A tanonciskolák 3–4 esztendőre módszeresen megállapított tanrenddel dolgozhatnak; a továbbképző tanfolyamok specializáló tanrendje legföljebb csak egy esztendőre szólhat. A praktikus nyomdászember szakbeli fejlődésére tehát nagyfontosságú mind a tanonciskolai, mind pedig a továbbképző szakoktatás. Az egyik pályája kezdetén látja el őt a legszükségesebb tudnivalókkal, a másik pedig elkíséri őt az egész életfolyásán át.

Szakítási hossz: I. Papirosvizsgálat.

Szakító henger: Az «ujságrotációs»-oknál a kellő nagyságú papirosnak a perforáló és szakító hengerek által való leválasztása csak a nyomtatás után történik meg, a Derriey Jules által Párizsban 1878-ban föltalált «variábilis» (változtatható formátumú) rotációsoknál pedig már annakelőtte.

Szakkulturális Nyomdászinternacionálé: 1925-ben alakult meg Lipcsében. Közös eszközökkel igyekszik a nyomdász munkásság szakbeli tudását és műveltségét fokozni, s ilyenformán döntő befolyást nyerni a termelés minőségének irányítására. Figyelemmel kíséri továbbá a technika területén fölmerülő újításokat, találmányokat, racionalizáló lehetőségeket stb., hogy így egyrészt a nyomdaipar általános érdekeit a leghathatósabban szolgálja, másrészt pedig az esetleges technikai átalakulásokhoz tagjainak tömegével idejekorán alkalmazkodhassék. Az 1931-iki harmadik nemzetközi szakkulturális kongresszuson már 11 középeurópai állam tartozott ehhez az internacionáléhoz. A magyar nyomdászvilágot az eddigi három kongresszuson Novák László képviselte.

Szakszervezet: a szervezett nyomdai munkásság gazdasági érdekképviselője. Feladata: gazdasági, szociális, kulturális és ezzel összefüggő ügyek intézése és az erre vonatkozó szerződések és megállapodások létesítése. A munkáltatók és munkások közötti munkaviszonyt és a munkabérek szabályozza évtizedek óta a Főnök-Egyesülettel folytatott tárgyalások alapján megkötött kollektív szerződésekkel és az ezeket kiegészítő megállapodásokkal. Szervei és hivatala rendszeresen foglalkoznak a hatáskörükbe tartozó kérdésekkel; a kötelékébe tartozóknak szervezeti, bérszabályozati és egyéb kérdésekben fölvilágosítással, útbaigazítással szolgál. Gondoskodik szaklap kiadásáról, amely hetenkint jelenik meg és a nyomdai munkásság gazdasági, szociális és kulturális érdekeinek a szócsöve.

A nyomdai munkásság a szakszervezetekbe való tömörülésének köszönheti életszintjének emelkedését. Ötven évvel ezelőtt, 1885-ben még igen alacsony szinten mozgott a nyomdai munkásság életszínvonala. Ebben az időben a munkaidő a géptermekekben napi 10–11 óra, a szedőknél 9 óra volt Budapesten – de csak papíron, mert valóságban még a legtöbb üzemben ennél hosszabb volt a munkaidő –, a vidék nagyrésztében pedig még a budapestinél is hosszabb. A szakmunkások heti bérminimuma pedig 10 forint (23 pengő) volt Budapesten, a vidéken természetesen ennél is alacsonyabb. A hosszú munkaidő és alacsony munkabér a szakszervezet tevékenysége révén, részben harcok, részben tárgyalások alapján létrejött megállapodások útján fokozatosan javítottak meg. 1918-ban a munkaidő az egész országban a nyomdai munkásság részére nyolc óra lett, a heti bérminimum pedig 1929. április 2-tól kezdve 62 pengőre emelkedett a fővárosban.

A nyomdai munkásság ezenkívül a szakszervezet segítségével kivívta a fizetett szabadságidőt, az első kétnapi betegség idejére a táppénzt, törvényes és polgári jogainak gyakorlásából eredő 3–5 órai igazolt mulasztás esetében munkabér levonásba nem hozható, továbbá a nyomdai üzemek higiénéjére vonatkozó rendelkezéseket. Felbecsülhetetlen érdeme a szakszervezeteknek az a tevékenysége, amelyet a tanonctartás rendezése körül kifejtett. A tanoncszabályzat létesítésével kiküszöbölte a tanonctenyésztést, amely a nyomdaipar egyik legsötétebb fejezete

volt. Bizonyosság erre az 1899-ben felvett statisztika, amely szerint 3679 dolgozó segéd mellett 2545 volt a tanoncok száma az országban. A tanoncok felvételénél sem az életkorra, sem a fizikai készségre, sem az iskolai képzettségre nem voltak tekintettel. Egyedül és kizárólag az volt fontos, hogy olcsó munkaerőhöz jussanak. Ezeket a fiúkat hosszú munkaidőben, sok helyen éjjel napilapoknál is foglalkoztatták és meghatározott magas sormennyiséget (deputátot) szedettek velük. Hogy ilyen munkálkodás mellett ezek a serdületlen fiúk milyen leromlott állapotban voltak, az könnyen elképzelhető. Nagyrésztük a felszabadulás után néhány év múlva tüdővészben pusztult el. A szakszervezet a kollektív szerződésben a tanoncok szociális védelmét biztosította. Nevezetesen megállapodott a szerződöttetű tanoncok életkorára, iskolai képzettségére és a nyomdászatra való alkalmasságának orvos által való megvizsgálására, a szakszerű kiképzésre, az alkalmazandó tanoncok arányos létszámára és a felszabadulás után egy évig való segédi alkalmazására. Szabályozást nyert munkaidejük is, amely ugyanolyan, mint a szakmunkásoké.

A rövidebb munkaidő, a magasabb munkabér, a szabadságidő és a nyomdai higiéniére, valamint a tanoncokra vonatkozó rendelkezések hatása, hogy a nyomdai munkásság életkora ma lényegesen magasabb, mint ötven évvel ezelőtt volt. Míg 1885-ben a nyomdai munkásság átlagos életkora harminc év volt, addig 1934-ben az átlagos életkor ötvenöt évre emelkedett.

Az elért eredményeket a nyomdai munkásság a szakszervezeti szervezkedésnek, áldozatkészségének és szolidaritásának köszönheti. A szakszervezet vezetői az elmúlt ötven év alatt a következők voltak: 1885–1900-ig Zaka Lajos, 1901–1919-ig Peidl Gyula és 1920-tól napjainkig Wiesenberger Vilmos. *wv*

Szaktanfolyamok: I. Továbbképzés.

Szakvizsga: Az 1922:XII. tc., tekintettel egyrészt arra, hogy a háború következtében sokaknak új pályát kellett választaniuk, más részt pedig arra, hogy az 1922:XII. tc. életbelépte előtt a képesítéshez nem kötött iparokban, de a többi iparokban is megtörténhetett az, hogy egyesek megtanulták az illető szakmát anélkül, hogy tanoncok lettek volna: intézkedést tartalmaz arra nézve, hogy az ilyen kivételes esetben az illetők a szakképzettségükről szakvizsga letétele alapján tegyenek bizonyosságot. A szakvizsga sikeres letétele önálló iparúzésre ad jogot. A szakvizsgára bocsátást az illetékes elsőfokú iparhatóság útján kell kérni és azt az ipartestület véleménye alapján a kamara fogyanatosítja. A szakvizsgáló bizottság elnöke az ipartestület által delegált elnök és tagja ugyancsak az ipartestület által delegált két tag és a kamara kiküldötte. Ha a vizsgára bocsátott a vizsgán nem tanúsít kellő eredményt, bizonyos idő elteltével újra jelentkezhet vizsgára. A törvény az ilyen szakvizsga letételének lehetőségét átmeneti intézkedésnek alkalmazta és így a törvény életbelépte után eltelt tíz esztendő után a szakvizsgára bocsátás megszigorított. *hk*

Szaladási irány: a papirosnak a papirosgyártó gépben eredetileg elfoglalt iránya. Ebben az irányban a rostok simábban fekszenek meg, s a papiros szívósabb is. Hogy az ívben levő papirosnak merre van a szaladási iránya: úgy tudhatjuk meg, hogy kört vágunk ki belőle s víz fölületére tesszük. Száradáskor aztán amerre fölkunkorodik: az a keresztirányzata. Könyvkötéskor a gerinc formálásához használt papirosnak a szaladási irányban kell lefelé futnia, mert különben hullámossá lesz.

Szalagfűrés: I. Stereotípiá.

Szalagnyomtatás: I. Koszorúk szalagjának előnyomtatása.

Szalagrendszer: az egyszerű gyorssajtón főképpen a már megnyomtatott ívnek a gépből való kivezetésére szolgál. A gyorssajtón alsó és felső szalagot alkalmaznak, mindkettő «végtelenített». A felső szalag a nyomtatás alól haladó ívet az ívkivezető dombra vezeti, majd a gép ismételt fordulatanál az ívet a kivezető zsinegeknek adja át. Az alsó szalag rendeltetése

pedig, hogy a nyomtatandó ívet bizonyos feszültséggel a gördülő nyomóhenger körületéhez szorítsa és megakadályozza az ív előrebukását, ami a nyomat eltorzulásához vezethet. De van az alsó szalagnak még egy fontos rendeltetése: ugyanis az egyszerű gyorsajtónál az ívfogók az ívet előbb engedik el, mintsem a nyomtatás teljesen befejeződött volna és így az ív a még hátralévő útjában a pontos vezetését elveszíti, ami – különösen színes munkáknál – könnyen makulatúrára vezethet. Ezt a bajt az alsó szalag ellensúlyozza. Színes munkáknál bizonyos esetekben két, olykor három alsó szalagot is alkalmaznak. *bh*

Szaldó (olasz): a. m. a számadás lezárása után kifizetendő összeg. – Szaldókonto: folyószámla.

Szálló-Egyesület: A Budapesten átutazó nyomdász valcolók elszállásolását tűzte ki céljául. A szállót 1908. május 24-én avatták föl ünnepélyesen, helyiségei az Üllői út 52/a szám alatt voltak, az akkori időkhöz mérten modernül – fürdőszobával és fertőtlenítő-kazánnal – felszerelve. A szállóban 20 ágy volt, teljes felszereléssel és azonkívül több vidéki városban voltak szerényebb utas-szállók. Miután az 1933. évi neuchateli nemzetközi nyomdászkongresszus – valutáris és egyéb utazási akadályok miatt – a valcolást felfüggesztette, így a magyarországi szállókat is meg kellett szüntetni. *ha*

Szalmapapiros: jellegzetesen sárga vagy sárgás-barna színű, legtöbbször egyoldalt simított, esetleg gépsima, igen csekély szilárdságú, durva csomagolópapiros, mely jórészt mészsoldatban főzött, ú. n. sárga szalmaanyagból készül. *df*

Szamaritánus ábécé: Az óhéber hangírás jegyeiből alakult; belőle fejlődtek ki az ógörög betűjegyek.

Számláló készülékek: a gépeken alkalmazott szerkezetek, amelyek valamelyik géprész bizonyos idő alatt végzett fordulásainak vagy másnemű mozgásainak számát (pl. a nyomóhenger fordulásait s ezzel a nyomtatás összegét) jegyzik föl. A rotációs gépeken nélkülözhetetlenek.

Számmer Mihály: 1790-ben alapított nyomdát Veszprémben. 1806-ban engedélyt nyert Székesfehérvárott fióknyomda nyitására, de még ebben az évben meghalván, mindkét műhelyt özvegye, Klára folytatta mint «cs. kir. priv. és akad. nyomtató» holtáig, 1822-ig. Ekkor a veszprémi nyomdát idősebbik fia, Mihály örökölte, míg a székesfehérvári műhely a fiatalabb Pálé lett. A veszprémi nyomda 1836-ig volt Számmer Mihály birtokában; ekkor Jesztányi Tóth Jánosé lett. A székesfehérvári nyomdát Számmer Pál 1843-ban történt haláláig kezelte s ez kezei között szép fejlődésnek indult. 1843-tól özvegyéé volt a nyomda 1869-ig, amikor átadta azt két fiának, Kálmánnak és Imrének. Az utóbbi 1871-ben különvált és új, modern berendezésű nyomdát nyitott.

Számok szedése: Könnyed stilusú s szépirodalmi munkákban a számokat mindenkor betűkkel szedjük (pl: ötvenkilenc ember, huszadik század). Tudományos, kereskedelmi és főleg statisztikai művekben már számjegyekkel kell dolgoznunk (például: egy-egy minimumnyi betű nonpareilleből kb. 3–5, petitből 4, garmondból 5–6, ciceróból 7–8 kilogrammot nyom). A hosszabb számtételeket pont és vessző közbeiktatásával tesszük áttekinthetőbbé. Például egy-egy kilencjegyű számot (476394176) ilyen ezres és milliós csoportokra bontó írásjelek nélkül csak mintegy sillabizálva tudnánk elolvasni, míg a pont és vessző közbetétele után (476,394.176) egyetlen pillantással megállapíthatjuk, hogy micsoda számtételről van szó. Német nyomdáknál a pont meg a vessző helyett vékonyka spáciumot dugnak az ezres és milliós számcsoporthoz: így is jól van, de mi az egyöntetűség kedvéért maradunk csak meg a pontnak és a vesszőnek itt megszokott használata mellett.

Számolási rendszer: a végzett munkamennyiség alapján történő bérelszámolás (akkordmunka). Budapesten a nyomdaiparban két bérelszámolási rendszer van érvényben: a heti

bérminimum és a számolási rendszer. Mindkét bérrendszernek a bértételeit a kollektív szerződés szabályozza. A számolási rendszer szerint ezer n szedésnek a munkabére a betűfajta nagysága, a szedés komplikáltabb és nehezebb volta arányában van megállapítva. A számolási rendszernek az elszámolási alapját nem mindenütt az n betű képezi. A külföld egy részében az abc, Amerikában az m betű alapján számolják el a munkabérekét. A számolási rendszer nem tévesztendő össze a pausál rendszerrel, ami a munkának átlagárban való vállalását jelenti. Ez a munkamódszer a kollektív szerződésbe ütközik, amely kimondja, hogy minden nyomdai munka csak bizonyospénzben, vagy számolásban végezhető, de átlagárban nem. A számolási rendszer az 1900-as esztendőkből még általános volt. A szedőgépek bevonulása következtében azonban folyton csökkent a számolásban dolgozó szedőknek a száma, míg végül a gépek nagymérvű térhódításával úgyszólván teljesen megszűnt. Ma már alig dolgoznak számolásban, mert a kompressz-munkák szedőgépeken készülnek. Régebben nemcsak a szedők, hanem a nyomók és a betűöntők is számolásban dolgoztak. Azonban a nyomdaipar eme területein sohasem volt olyan általánosan elterjedt, mint a szedőknél és sokkal hamarabb szűnt meg. Németországban a számolási rendszert a szedőgépekre is átvették, de nemigen vált be, mert a szedőknek alig néhány százaléka dolgozott számolásban. A számolási rendszer történetéhez tartozik még, hogy nagyobb munkanélküliség eseteiben a munkanélküli szedők haragja és elkeseredése e rendszer ellen nyilvánult meg, mert munkanélküliségüknek okát ebben látták. A számolási rendszer a szedőket túlzott munkateljesítmény végzésére ösztönözte, aminek következtében sokan váltak feleslegessé és kerültek ki a termelés folyamatából. Ezek érthető módon ennek a rendszernek az eltörlését követelték. Ez a követelés ismételt szerepelt a főnökökkel folytatott tárgyalások napirendjén, de ennél tovább nem jutott, mígnem végre a szedőgép volt az, amely kiküszöbölte a számolási rendszert. *ww*

Számoszlopok: 1. Oszlopos szedés.

Számozás: A könyvnyomtatónak nagyon gyakran akad olyan munkája, amelynek minden példányát más-más számmal kell ellátnia. Ez a számozás történhetik úgynevezett kézi mutálás útján egyszerű könyvnyomdai számjegyekkel, meg számozó készülékek (1. o.) segítségével. A kézi számozást a legegyszerűbben tégelyes sajtón végezzük. A számokat jó, ha akként zárjuk a formába, hogy annak fölnyitása nélkül is könnyen, szabad kézzel kihúzhassuk őket.

Számozó készülék: nyomtatványok számozására való. Van olyan fajtája, amely a közönséges bélyegzőhöz hasonló; vannak aztán olyanok is, amelyek külön gépek, s olyanok, amelyeket a nyomtató sajtóba helyezve, ez festékezi a számokat. A bélyegzőforma kézi számozó készülékek többnyire maguk festékezik a bennök foglalt és a bélyegző tolókájának lenyomásával ugratható számokat. Ha aljukra illesztékeket alkalmazunk, egészen pontosan nyomtathatunk minden számot a maga helyére. Külön gépeknek tekinthetők a kereskedelmi számlakönyvek lapszámainak nyomtatására használatos szerkezetek. Ezeknél a berakó-asztal a könyv vastagságához képest fölemelhető s leereszthető, s különben is számozás közben a szükséghez képest önműködően történik ez. A számjegyek acélból vannak és srófra járnak, úgy hogy különböző nagyságú számjegyekkel is nyomtathatunk, csak srófjuk egyforma legyen. A gép asztalfestésű, a hajtás pedállal történik. – A gyorsajtókra alkalmazható számozó készüléknél a számokat hordó kerekecske rendes magassága 27 milliméter. E kereket a szelvényekhez képest kell elrendezni. Takarékoság és egyszerűség okáért a kerekeket úgy szerkesztették, hogy csak ezertől ezerig önműködők, vagyis minden ezredik példány nyomása után egyetmást igazítanunk kell rajtok.

Számozott kiadás: 1. Amatőr-kiadás.

Számvald: Jókai Mór pestvárosi nyomdászának és kiadójának, Eisenfels (1. o.), majd Emich társának mondja, s úgy emlékezik meg róla, mint aki az amerikai polgárháborúban tábornok-

ságig vitte. Persze az északi hadseregben. (A rabszolgaartók seregében Jókai tudtával egyetlen magyar sem szolgált.)

Szánkós járat: az ilyenrel mozgatott gyorsajtókat nagyobb formátumok nyomtatására használják. A forgattyú mozgását a járatot kettőző kétkerekű taliga viszi át a vágányzatban ide-oda sikamló nyomó-alapra. Az ilyen rendszerű gépezetnél a nyomó-alap nem a keréken, hanem külön vágányzaton nyugszik.

Szanszkrit ábécé (devanagari): az arám-szíriai alfabéta egyik régebbi formájából keletkezett. A szanszkrit nyelv Kr. e. 3. századig Előindia északi felében köznyelv volt; azóta főleg tudományos jelentőségű, mint például a latin is.

Szántó írás: az ógörögök régebbi írásmódja, amikor az első sort jobbról balra, a másodikat balról jobbra, a harmadikat ismét jobbról balra írták, s így tovább. Herodotos ideje táján végkép áttértek a balról jobbfelé történő írásra.

Szappancsomagoló: l. Lúgállóság.

Száraz lemezek: 1871-ben találta föl Maddox angol orvos a brómezüstös száraz lemezeket és velük egyetemben a közönséges fotografálásban máig is használt «száraz» eljárást. Ez a találmány egyrészt hallatlan föllendülést hozott a fotográfiába, másrészt teljesen mesterségszerűvé tette azt.

Száraz stereotípiá: főleg a napilapok nyomdáiban dívik, ahol tudvalevően az ujság zártakor minden perc drága s nincs idő a matrica szárítgatására. Ezért különböző anyagokból készült oly matricát használnak, amely készen kapható a szaküzletekben s amelynél a szárítás művelete elmarad. Persze az ily matricát nem kefével pacskolják a szedésre, hanem erős kalanderrel vagy préssel sajtolják reá, ami 1–2 percnyi munka, és utána a lemez mingyárt meg is önthető.

Szárasztú (franc.: à la pointe sèche): l. Hideg tű.

Szász Győző: szül. Budapesten 1885-ben. Gimnáziumi érettségi után édesapja vállalatánál, a Schlesinger-nyomdában a betűszedést tanulta. Fölszabadulva egy ideig szedősködött, majd 1911-től 1921-ig a Globus szaktisztviselője, később aligazgatója volt. 1921-től 1926-ig a Grafikai Intézet helyettes-igazgatói, majd igazgatói állását töltötte be; 1926 óta a Globus igazgatója. A Grafikai Főnökegyesületnek h. főtitkára és az összes békéltető és bértárgyaló bizottságoknak, valamint az elnökségnek tagja.

Szászsebesi román nyomda: az öregebbik Apafi Mihály pátrónusságával létesült 1683 körül.

Szatinálás (francia): a. m. a papiros simítása.

Szatmári Pap Sándor: l. Pap Sándor.

Szattyánbőr: sima fölületű kecskebőr. A művészi könyvkötésben nagyban használják.

Szattyánpapiros: l. Marokkói papiros.

Szávay Gyula: költő és a budapesti kereskedelmi és iparkamara főtitkára. Győrtől az 1900-as évek körül nyomdája is volt. Az ő kezdeményezésére alakult meg a Vidéki Nyomdatulajdonosok Országos Szövetsége 1901-ben.

Szciográfia: a röntgen- és egyéb sugarakkal való fotografálásnak egyik módja.

Szebeni Tamás (Thomas Septem Castrensis de Civitate Hermanni): magyar származású olaszországi öskönyvnyomtató. 1472-től 1481-ig Mantovában, majd Modenában saját nyomtatóműhelye volt.

Szecesszió (latin): a. m. kiválás, elszakadás. Művészettörténetileg a modernebb német művészek 1893-i müncheni különválását jelenti a konzervatívabbaktól. Az ez időben megindult küzdelem csakhamar átcsapott a nyomdászat területére is. (l. Szabad irány.)

Szecessziós betűk: a könyvnyomtatás így nevezte a túlhajtott szecesszionak a század elején divatozott bukdácsoló, egymásra nehezedő és sánta nyomdatípusait, melyek meglehetősen széles körben voltak elterjedve.

Szedésgyorsítók: ilyen többek közt a Schwarz (l. o.) féle szerkezet, valamint a Typotheter (l. o.).

Szedéstükör: az a telenyomtatott fölület, amelyet a szöveg a papirosoldalból elfoglal. Régi elv az, hogy a szedéstükör a papiros síkjának legalább $\frac{3}{8}$ -át foglalja el; a papiros $\frac{5}{8}$ -ánál többet azonban semmiesetre se. A könyv szedéstükrének megállapításakor azzal is számolni kell, hogy az összehajtott ívekből mennyit vagdos el majdan a könyvkötő. A könyv fölsőjén 3, a szélén 5 és az alján 8 milliméter szokott ez lenni. A szedéstükör megállapításakor a kolumna szélein levő kis fölületű dolgok – kolumnaszám, norma és ívszám, az ábrák meg keretek elfutó részletei – nem jönnek tekintetbe. Díszes munkáknál a szedéstükör arányosan kisebb, mint a közönségesebb könyvekben. A ritkított szedés tükre is kisebb kell hogy legyen, mint a ritkítatlané. Általában leghelyesebb a régi könyvnyomtatóknak a margóelosztási szabályát követnünk. Ez abban áll, hogy a papiros megvágás után maradó szélességének huszonegyed-részt vesszük egységül, s e 24 egységből 2-öt a kötőhézagra, 4-et az oldal-margóra számítunk; az ezek után még megmaradó 18 egység a szedéstükör szélessége. A szedéstükör magasságát e régi rendszer alapján úgy állapítjuk meg, hogy szintén 24 egységgel és kétszeri megvágással számolva: 3 egységet fejhézagul, 5-öt pedig az oldal alsó margójául veszünk, s a fennmaradó 16 egység adja meg az oldal magasságát.

Szedőállvány: szekrények, formadeszkák, hajók stb. elhelyezésére való, minálunk rendszeren fából készült állványzat; a kéziszedő munkahelye. Arányai, beosztása különbözők a szedő munkaköréhez képest.

Szedőfa: l. Rendfa.

Szedőgép-aggregátum: l. Aggregátum.

Szedőgépek: összefoglaló elnevezése a szedés gyorsítására irányuló találmányoknak. Az alapeszméjük szerint hét csoportra osztályozhatók. Vannak olyan szerkezetek meg berendezések, amelyek: I. logotípiák útján igyekeznek könnyebbíteni s gyorsítani a betűszedőnek a munkáját. Tipikus példája ennek a Weiss-féle rendszer. – II. Kisebb betűszorzó, rendező, kizáró meg elosztó készülékek és munkagyorsító berendezések. Ilyen például a Lagerman-féle «Typotheter». – III. Matricákat és betűket sajtoló, ú. n. mechanostereotípiái szerkezetek. Ilyen a Hagemann gépe. – IV. Jobbára közönséges öntődei betűkkel dolgozó ú. n. tulajdonképpeni betűszedő gépek. Ezekből van a legtöbb. Érdekes típusaik: a Delcarabre-, Alden-, Hattersley-, Kastenbein- és Thorne-féle szedő- és osztógépek. – V. Matricákat egymás mellé sorzó és róluk sorokat öntő gépek, mint például a Linotype, Typograph s Intertype. – VI. Oly gépek, melyek valamely írógépen lyuggatott avagy más módon előzetesen preparált kézirat után jóformán automatikusan szednek vagy öntenek egyes betűket. Érdekes típusaik a Monotype és Elektrotypograph. – A VII. csoportba számíthatjuk a fotografálás segítségével dolgozó Luminotype-féle gépeket, a nyomtatással kapcsolatosakat, a rádióval, telefonnal és fonográffal együttműködőket stb., amelyekkel azonban általában még nem igen jutottak túl a megtervezés stádiumán. – Csaknem valamennyi szedőgép klaviatúrás szerkezetű, vagyis olyan, hogy a betűjegyek vagy matricák egymás mellé sorozása billentyűnyomásra történik. – Az egyes szedőgépeket l. a maguk címszavánál.

Szedőgépek gázfűtésének zavartalanságát elsősorban a kielégítő gáznyomás szabályozza. Az égő kékes lángja adja a helyes és szükséges hőfokot, amely csak akkor jön létre, ha az égő alatti nyíláson behatoló levegő vegyületi aránya megfelelő és a levegőnyílás teljesen szabaddá van téve. A gázlángok eltérést mutatnak, ha a fűka vagy a levegőnyílás csak részben eldugul, ekkor a lángok sárgás színben égnek és nem adják a szükséges hőfokot. Amikor a vezetékcső nyílásai eldugulnak, a láng magas, széles, erőtlen; alul lila-, fent sárgaszínű lesz. Ha viszont a csőbe kevés levegő hatol, a láng karcsú és rövid, hegye sárgaszínű. Amennyiben a cső levegőnyílása félig nyitva van, úgy a láng az előbbinél élénkebben, zöldes színben ég. A légszesszel fűtött szedőgépek gázregulátorokkal vannak felszerelve, amelyek higannyal avagy thermo-elemekkel működnek. A gázregulátor egyik vége a gázvezetékkel van összekötve, a másik pedig a kazánba süllyed. A légszész csakis a gázregulátoron keresztül juthat az égőkbe és az a része, amely a kazánba nyúlik, higannyal van megtöltve. Ha az ólom a megengedettnél melegebb, a higany felszökik és a regulatorba beáramló gáz útját részben vagy egészen elzárja mindaddig, amíg az ólom hőfoka lejjebb száll, ami egyben a higany összehúzódását is eredményezi. Ekkor a gáz útja újra szabaddá válik. Miután a higany bomlékony anyag és idővel oxidálódik, ezért időnként a regulátort új higannyal kell megtölteni. zgy

Szedőgépek villannyal való fűtésére a világháború gazdasági zavarai miatt gondoltak. Úttörője John Hadaway, aki 1915-ben nyert szabadalmat olyan készülékre, mely az öntő-kazánt egy belső, míg az öntőszáját egy külső fűtőtesttel hevítette. Ez a találmány nemcsak jól bevált, de alapot adott újabb villanyfűtési kapcsolóknak teremtésére. Legelterjedtebb ezideig Közép-Európában a svájci Winkler-Fallert-fűtés, amelyet 1916 óta Németországban az augsburg-göggingeni Asbern-gépgyár állít elő. A villanyfűtés lényegét a legjobb anyagból készült fűtőtestek képezik. Hőszabályozói automatikusan működnek; amikor a legmagasabb hőfokot eléri, önműködően kikapcsolnak, avagy alacsonyabb hőfoknál a hőforrást ismét bekapcsolják. Az önműködő kapcsoló-órák árammegszakításai higannyal vagy magnetikus úton történnek. Szabályozó csavarral a szükséges hőfokot be lehet állítani és beállítás után a készülék abszolút biztossággal működik. Az öntőszáj szabályozására két elem szolgál, amelyből az alsó a tulajdonképpeni fűtőelem, a felső szükség szerint szabályozható. A kazán és köpeny közötti rész a legjobb szigetelő anyaggal van kitöltve, ami lehetővé teszi, hogy minimális áramfogyasztás mellett az ólomot folyékony állapotban tartsa. A vezetékek összekötőhelyei a kapcsoló és csatlakozó szekrényben pontosan meg vannak jelölve, ehhez még külön mellékelt sematikus rajzot adnak a könnyebb áttekinthetőség céljából. Az önműködő kapcsolóórák úgy vannak megkonstruálva, hogy azok a régebbi szedőgéptípusokra is felszerelhetők. zgy

Szedőgépmatrica (a Linotypeé és az Intertypeé): anyaga réz és bronz ötvözet. Háromféle matrica ismeretes: az egybetűs (szimplex), a kétbetűs (duó) és a hárombetűs (trió), mely utóbbi matricába felül az antikva, középen a félkövér és alul a dőlt betű van belesajtolva. A matrica hátsó oldalán betű van, ami által a leszedett sor leolvasható. Felső része ékalakúvá van kiképezve, amely 7–7 fogazattal van ellátva. A fogazathiányos matricáknak 91, illetve 92-féle változata van, ezek a magazinban foglalnak helyet, míg a 7–7 fogazattal ellátottakat kézimatricáknak nevezik és ezek a kézimatrica gyűjtőcsatornájában sorakoznak. A matricák mindkét oldala középen mélyebbre van maratva, míg szélei kiemelkednek: ezek a tapadó-felületek, amelyek a középük préselt levegővel biztosítják a matricák szoros záródását. Jobboldalukon a fogazatok nyúlványaként kis vájolt rés van, amely csupán a negyötöd milliméternél nagyobb falvastagságú matricákon található; célja, hogy az osztószerkezetbe jutva, egy ék bezáródásával az osztó adogatója egyszerre csak egy matricát emelhessen fel. Talpán szintén mélyebb bevágás van, amely törzsenként más-más helyre kerül, ez az ellen-őrző gátrés és rendeltetése, hogy kizárólag egytörzsű matricákat bocsásson át az osztó-

szekrénybe. Felső és alsó részén két-két fül van, melyek a matrica vezetésére szolgálnak; míg a talp hátsó felén lévő bevágások a betűtípus szignatúrájának jelzői. zgy

Szedőgépolom: helyes összetétele fontos követelmény és eszerint a szedőgépekhez 84% lágyólom, 10% antimón és 6% angol cin tiszta, salakmentes keveréke felel meg. A meg nem felelő összetételű szedőgépolom kizárja a tiszta, éles betűképű sorok öntési lehetőségét és hátránya még, hogy az öntőszáj lyukait hamarosan eltömi. Az ólom túlhevítése kerülendő, mert ezáltal nemcsak az ólom, hanem a többi alkotórész is kárt szenved. A szabályszerű összetételű szedőgépolom normális hőfoka öntésnél 285. Fontos követelmény az ólom gondos lesalakoztatása, annak időnkénti felfrissítése és a lehetőséghez képest tömbólom használata.

Szedőkanál: a. m. szedővas (l. o.).

Szedőnyomó (Schweizerdegen): az a nyomdász, aki a szedést és nyomást maga végzi el. A 19. század elejéig sokfelé így dolgoztak a nyomdászok. Ma már csak az egészen kis üzemekben találkozunk szedőnyomókkal. Ezeket a nyomdászokat Németországban a régi svájci harcosok kétélű kardjáról Schweizerdegen-nek nevezték el. A magyar könyvnyomdai iparban is ismeretesek a szedőnyomók. Az ipar fejlődésével azonban számuk mindinkább kevesebb lesz. Budapesten ez az elavult munkáltatási rendszer, amely a modern nyomdaiparba sehogyan sem illeszthető be, teljesen megszűnt. A vidék kisebb városaiban itt-ott még vannak szedőnyomók, de ezek száma alig egy-két tucat.

Szedővas (sorjázó, sorzó, Winkelhaken): a betűszedő legfőbb szerszáma, melyben a betűszekrényből kiszedett egyes betűket egymás mellé rakva sorokká alakítja. Régebben vasból vagy rézből készítették, csavaros zárószerkezettel. Ezek rozsdásodtak, a csavar gyorsan kikopott és így nem lévén ezek gyakorlatiasak, áttértek a sorjázóknak új ezüstműből, nikkelből, ékszerkezetű zárókészülékkel való készítésére, ami a pontos méretek betartását biztosítja és nem rozsdásodik. 17–60 cm hosszúságig készülnek a sorjázók. Vannak különös sorjázók is, pl. amelyeknél a szedésszélesség rögzítve van olyan módon, hogy a két oldalfal vasból csavarokkal van a sorjázó alsó falához erősítve, tehát ékszerkezet nélkül; továbbá van olyan is, amelyben (pl. táblázatok szedéséhez) több szedésszélesség egyszerre állítható, és pedig több oldalfalnak az alkalmazásával, tetszés szerint eltolhatóan, felső csavaros zárószerkezettel. Fából készült hosszú sorjázók láthatók még régi nyomdáknál, amelyeket falragaszok széles sorainak szedésénél használtak. A szedősorjázók a kellő tipográfiai méretekre való beállításához legajánlatosabb rézléniákat (nem kopottat) használni és pedig úgy, hogy egy léniát az álló oldalfalhoz állítunk, egy másodikat pedig az alapfalra fektetünk. A vasból készült sorjázót a lyoni születésű Rey Hubert 1796-ban találta fel. Ezt megelőzően olyanféle rendfába szedtek, mint aminő a betűöntők hosszú faszorzója és soronként emelték ki a szedést a hajóra. ls

Szegedi könyvnyomtatás: e város első könyvnyomtatója Grün Orbán volt, ki 1801-ben alapította csakhamar jó hírre vergődött műhelyét. 1828-ban történt halála után özvegyéé: Borbáláé volt egykét évig a nyomda; azután Grün Orbán örökösei cége volt a műhelynek, végül pedig az alapító fia Grün János lett a nyomda tulajdonosa. Művezetője: Burger Zsigmond 1852-ben bérbe vette a nyomdát, 1855-ben pedig örök áron vette meg.

Székely Artúr (I.): az Athenaeum Rt. igazgatója, szül. Budapesten 1873-ban. A Pallas-nyomdában tanult 1887-től 1891-ig. Működésének további főbb állomásai: 1898-tól 1903-ig a Typograph-szedőgépgyár instruktora, szerelője, később műszaki tisztviselője; 1903–1904. a mai Globus-nyomda műszaki igazgatója; 1904–1925. az Urania-Nyomda tulajdonosa, 1925-től az Athenaeum Rt. igazgatója. Nyomdásztársadalmi és szakirodalmi munkássága: 1894-ben választmányi tagja a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Egyesületének. Megalakítója és első elnöke a Budapesti Sokszorosító Ipartestületnek. Mint gazda, főtítkárhelyettes, főtítkár, ügyvezető alelnök 1908 óta tagja a Grafikai Főnökegyesület elnökségének.

Állandó cikkírója az 1919-ben megszűnt «Hivatalos Közlemények»-nek. Megalapítója és tizenhárom éven át felelős szerkesztője a «Nyomda- és Rokon Ipar»-nak. Önálló műve: «A szedőtanonc gyakorlati oktatása.»

Székely Artúr (II.): szül. Budapesten 1896-ban. Breuer Mihály budapesti nyomdájában tanult 1910-től 1914-ig. Ugyanott volt nyomdavezető. Évekig külföldön is dolgozott. 1926 óta gépszedő a Pester Lloydnál. A Typographia munkatársa; írt a Nyomdász-Évkönyv és Uti Kalauzba, az 1936-ban megindult Grafikai Szemlébe; előadást tartott a Nyomdászegyesület oktatásügyi bizottságának előadásorozatai keretében; egyik előharcosa a nyomdászati szakkulturális élet újjáélesztésének. E Lexikonnak is munkatársa.

Székely István (páldi): kiváló erdélyi nyomdász; szül. 1717-ben, megh. 1769-ben. 1734-től 1741-ig tógátus deák volt. 1741 őszén a kolozsvári ref. főtanács segítségével Hollandiába, Leydenbe ment, hol «sok bajjal küszködve tanulta napi öt órán át a nyomdai rajzot, festést, metszést, szabad idejében pedig bölcséleti órákat fizikát és kémiát hallgatott». 1752-ben jött haza, s alkalmaztatást kért. Csak 1555-ben adtak át neki két kis ócska nyomdát 23 métermázsas betűvel, hogy öntse azokat újra. Egyebekben azonban be kellett érnie azzal, hogy ügyes tanítványok egész sorát nevelte az erdélyi tipográfia számára.

Székesfővárosi Házi Nyomda: Buda és Pest városok apró házi litográfiáiból fejlődött nagyszabású sokszorosító intézeté. Az 1874-ben egyesített két kis litográfia élére 1895-ben Jauernik Nándor képzett litográfus került, aki eleinte csődbe jutott nyomdák (Herkó Páter nyomdája, Burger-féle Magyar Nyomda) anyagának összevásárlásával, majd pedig hatalmas géprendelésekkel fejlesztette nagygyá a vállalatot. A fejlődés tempója a jelenlegi vezérigazgató, Kurfürst István alatt is igen élénk.

Székesi Mihály: a keresdi Bethlen-vár nyomdájának tipográfusa 1684-től 1690-ig.

Szekundér színek: a három alapszín kettejének egymásra-nyomtatása által keletkezett új színek, vagyis: narancs (sárga és vörösből), zöld (sárga és kékből), ibolya (kék és vörösből).

Szelenotípiá: tipográfiai alapnyomati lemezek elkészítése sztereotipálás útján. Abból áll, hogy olajjal becepegetett és vasrámmakkal körülzárt sima lapra hirtelen forró betűercet öntenek. Az öntvény fölületén így kisebb-nagyobb hólyagocskák képződnek a holdképekhez hasonló szagatott, likacsos rajzot adva. Több ilyen lemeznek különböző színekben való egymásra-nyomtatásával pompás dekoratív hatású léceket stb. kapunk.

Széljegyzetek: l. Margináliák.

Szemcsés autotípiái eljárások: a mélynyomtatás nagyszerű fejlődése és a Mertens-eljárás föltalálása előtt sokan foglalkoztak a hideg hatású raszteres autotípiának valami kevésbé merev és egyszersmind melegebb szemcsés autotípiái rendszerrel való helyettesítésével. Ide tartozó főbb szabadalmak: a Fleck-féle «prototípiá», az amerikai eredetű «mosstípiá», «swan-típiá» s «granulotípiá», a fénynyomtatásban is használt giliszta-formájú elemekkel dolgozó «monogravúr» (ez a név többféle sokszorosító technikát is jelent), a francia «gaillardotípiá» és «bissontípiá», a bécsi Porimutter «granotípiá» és a prágai Vilém «ortotípiá», a svájci Hauser «omnitípiá» nevű rendszerei, a Cronenberg-féle «expressztípiá», s a valamennyi között legtöbb eredményt ígért, de újabban már meglehetősen elfeledett «spitzertípiá».

Szemcsés papiros: l. Krétarajzos papiros.

Szemcsézés (litográfiai kőé): l. Kő csiszolása.

Szemünk alkalmazkodó képessége: A napfény is, meg a mesterséges fényforrások adta világosság intenzitása is folytonosan változik. Szemünknek azonban az ily változásokkal szemben megvan az alkalmazkodó képessége; olvasni tudunk például akár egy gyertyaláng-

nyi, akár ötven gyertyalángnyi fényerősség mellett is. Hogy azonban ez az olvasás megerősítés nélkül mehesse végbe: szükséges, hogy a papiros és a rajta levő betűk világossági fokozat tekintetében igen nagyon elüssenek egymástól. A különböző fölületek eme viszonylagos különbsége a világossági fokozatuk tekintetében: a gyakorlati életben igen fontos, de csak Ostwald Wilhelm, a legújabb színteória megalapítója foglalkozott vele behatóbban a maga új színelméletében.

Szenior: a régi nyomdászok ipartársulatforma egyesüléseiben amolyan atyamesterféle. A rendes könyvvásárok előtt 14 nappal választották meg; elnökölt az összejöveteleken, kezelte a befolyó pénzeket, számon tartotta a privilégiumokat, képviselte kollégáit a hatóságok előtt, s örködött a meggyökeresedett nyomdászszokások megtartásán.

Szempont: a látókörnek a szemünkkel átellenes középpontja. Ha ezen a szemponton át keresztben egy vonalat fektetünk: megkaptuk a perspektivikus látóhatárnak, közkeletű szóval a horizontnak a vonalát.

Szennycim (Schmutztitel): rossz magyarságú elnevezése a könyv címlapja előtt elhelyezett, a főcím védelmére való szedésoldalnak. Csak a könyv fő címsorát adja. L. még Címlap.

Szenyifogó berendezkedés: komplett gépeknél s rotációs sajtóknál vált ez szükségessé, hogy az egyik oldalán telenyomtatott ív a másik oldal nyomtatásakor el ne fenődjék. Egyszerűbb módja ennek az, hogy makulatúra-papirost is futtatnak a nyomtatópapirossal. A makulatúra-papiros a rotációsoknál külön tekercsről gömbölyödik le, megint fölcsavarodva aztán egy új tekercsre.

Szenyifogó papiros: autotípiák krétázott fölületű papirosra nyomtatásakor rakják a friss nyomatok közé a végből, hogy azok festékrétege ne «húzódjék» le. A szenyifogó papirosnak durva fölületűnek kell lennie, nem szabad porzania és homoktartalmának nem szabad lennie.

Szénnyomat: kizárólag fotografiai eljárás; a tulajdonképpeni nyomtatáshoz köze nincsen.

Szentes József: lásd Sárospataki könyvnyomtatás.

Szentiványi Márton: tudós jezsuita, a nagyszombati nyomda prefektusa, vagyis igazgatója, szül. 1633-ban, megh. 1705-ben. 1688-tól kezdve egyszersmind az egész ország területére kinevezett cenzor volt.

Szentképek: előállításuk a katolikus országokban jelentékeny speciális nyomdaüzemeket foglalkoztat, mégpedig a grafikai sokszorosítás minden jelentékenyebb módjának a fölhasználásával. Az áldozáskor osztogatni szokott képecskékben például a nyomtatásnak és papiros-konfekcionálásnak legváltozatosabb módjait is megtalálhatjuk. – A szentképek kultusza különben már a 15. században is döntő hatással volt a fa- és rézmetszés fölvirágzására.

Szent Kristóf: az évszámmal ellátott fametszetek legelseje. Készült 1423-ban. Szent Kristófot ábrázolja, vállán a gyermek Jézussal. A memmingeni kolostor egy régi könyvtáblájából fejtették ki.

Szentyel Mihály (veresegyházi): az Apafi Mihály által a Heltai- és Kertész-nyomda maradványaiból Kolozsvárt összeállított református kollégiumi nyomdának első ügyvezetője 1668-tól 1684-ig. Igen jó nyomdász volt. Kiadványai közül több helynév nélkül, vagy hamis helynévvel (Antwerpen, Velence) jelent meg, aminek magyarázata az, hogy a bécsi kamarilla kezei abban az időben kezdték már átnyúlni a Királyhágón túlra is.

Szenzibilizátorok: a fotografálás megnehezítését a színek megfelelő kombinálásával érik el. Köztudomású ugyanis, hogy a fotografáló lencse különbözőképpen reagál a színekre, s olyan színeket is «meglát», aminőknek érzékelésére az emberi szem képtelen. Ilyenek például az ibolyán túli sugarak adta színek is. A bankjegy-technikusnak tehát alapos fizikai és fotokémiai

ösmeretekkel is föl kell vértézve lennie, mert csak így képes megakadályozni a bankjegyeknek – bár szenzibilizátorok és fényszűrők segédelmével való, de mégis csak könnyű – fotografálását.

Szerelés: általában a gépeken végzett ama munkák, amelyek segítségével azok részben vagy egészben darabokra szedtetnek széjjel, illetve szétszedett állapotukból egy egésszé építtetnek össze. A nyomdaipari és rokon szakmáknál használatos sokfajta és sokféle rendeltetésű gép szinte át sem tekinthető sokaságát egyetlen ember szellemi átfogóképessége nem képes uralni, s így kialakult itt is a specializálódás. A szerelés munkáját a szerelő végzi, aki rendszerint lakatos vagy mechanikus és a gépek egy bizonyos kategóriájánál bír különleges ismeretekkel. Így van: gyorssajtó-, szedőgép-, körforgó-, offset-, könyvkötő- stb. szerelő. A szerelés jósága – úgy új, mint használt gépek esetében – a gép üzemképességének alapja, sőt ezen túlmenően igen gyakran a gép élettartamának is a meghatározója, miért is mindenkor fokozott gond fordíttassék erre. //

Szerelmey Mihály: 1847-ben nyitotta meg litográfiai műhelyét Pesten; főleg a színes nyomataival jeleskedett.

Szerves dísz: az olyan, amely a természeti tárgyak, növények s állatok köréből meríti motívumait. A művelődés kezdetei óta nagy volt a szerepe minden népek díszítő stílusában.

Sziderográfia: az acélmetszés görögös elnevezése.

Szigeti Mihály: a pozsonyi Weber-nyomdában tanult; 1787-ben szociusa, majd 1792-ben provizora a debreceni városi nyomdának. A diószegi Medgyesi-nyomdát 1803-ban megvette, s Váradra vonult el véle. 1810 körül Miskolcon telepedett meg a nyomdájával. Ő maga 1832-ig nyomtatgatott itt, örökösei pedig 1840-ig.

Szigler Antal és Mihály: 1848-ban vették át Weinmüller Bálint örököseinek komáromi tipográfiáját, végigszenvedve véle a hosszadalmas várostrom minden viszontagságát. Az egyik testvér, Mihály, 1860-ban Nyitrára ment át tipográfusnak.

Szignatúra (betűknél): a betűtörzs elülső részének alsó részén levő kerekded, 3- vagy 4-szögű hornyát, bemélyedését nevezzük így. Arra szolgál, hogy a szedő a betű helyzetét, mielőtt azt a sorjázóba tenné, tapintás útján megállapíthassa, anélkül, hogy a betűképre nézzen. A betűöntőde valamennyi betűjén egy alapszignatúrát alkalmaz, mely a legszélesebb és mindenkor egyenlő mélységben áll a betűtörzsen fölülről a betűképtől mérve. A második és harmadik alsó vagy felső segédszignatúrák arra valók, hogy egy és ugyanazon betűfajtának változó nagyságú képű betűit, ha egyenlő törzsrre öntik, ezek már a szignatúra útján is megkülönböztethetők legyenek. Szokásos például a «groteszk» betűknél a 4 és 5 pontosakat 6 pontos törzsrre önteni. Ilyenkor a 6 pontos egy, az 5 pontos két és a 4 pontos három szignatúrát kap. Ha 9 pontos betűt 10 pontra öntenek, vagy más hasonló esetekben, vagy amikor a nyomda egy korábban vásárolt és már kissé kopott betűjét, ha ugyanezt újból megrendeli, egy második vagy harmadik szignatúrával különbözteti meg, hogy az újat a régivel össze ne keverjék. Franciaországban a szignatúrát a betűk hátoldalán alkalmazzák. *Is és ta*

Szignet: apró rajzocskák; jobbára valamely gyárnak vagy kereskedői cégnek monogramjából kiindulva s szimbolizálva a gyár tevékenységét: a grafikus munkáját igen hatásosan emelik.

Színhajtás: a mechanikai munka átvitelének igen elterjedt módja. A nyomdai gépek hajtására is használatos. Leginkább ott használják, ahol a hajtó tengely a hajtott tengelytől kissé messzebb fekszik s a tengelyek forgásaiban esetleg beálló kisebb eltérések nagyobb zavart nem támasztanak. Színhajtással a munkát zajtalanul, simán vihetjük át egyik tengelyről a másikra s a tengelyforgás irányát és számát gyorsan megváltoztathatjuk. Alkalmas vezető kerekek segítségével bármily szög alatt fekvő tengelyek hajtására könnyen fölhasználható a

szíj, csak arra kell vigyázni, hogy a kerékre fölfutó szíj középvonala egész hosszában befeküdjön a kerék középsíkjába. A szíjak többnyire marhabőrből készülnek és maximális szélességüket a bőr szélessége szabja meg; ha 30 cm-nél szélesebb szíjat akarunk készíteni, akkor azt több darabból kell mesterségesen összeilleszteni.

Szíjkorong: mechanikai erővel hajtott gyorsajtóknál az a kerék, melyen a szíj elhelyezve, a sajtót hajtja. Leginkább öntött vasból készül, de csinálják hengerelt vasból, sőt újabban fából is. Van «üres szíjkorong» is, melyre csak akkor vezetjük a hajtószíjat, mikor a hajtás nem szükséges.

Szikkatív: szárító anyag, amelyet lenolajba vagy kencés festékbe gyors szárítás végett tesznek. A kereskedők por- vagy folyós alakban árulják. A poralakú szikkatív ólom-, mangán- és cinkkészítményből áll; ezt a készítményt lenolajban forralják s még terpentinolajat tesznek hozzá. Olyan festékeknek, melyeknek már a színesítőanyag is elég szárítóképességű, mint például a fémoxidoknál (kremsi fehér, milori, krómsárga, krómzöld, cinóber stb.), szárítóanyagot nem alkalmaznak, sőt némelykor a túlságosan gyors száradást késleltető anyagot is tesznek a festékhez. Viszont a nehezebben száradó pigmentek, aminők a földfestékek nagy része és a lakkfestékeknek a violák, sok sárga lakk, zöld meg piros pigmentek: megkívánják a szárítóanyagot. L. még Festékszárító anyagok.

Szilády Károly: Kecskemét városának 1840-től kezdve első tipográfusa. A nyomdászatot Bécsben tanulta; 1830-ban fölszerelte a pápai református főiskola nyomdáját, s ő volt annak első igazgatója Kecskemétre távoztáig.

Szilágyi József: született 1882-ben, megh. 1924-ben. A betűszedést tanulta és már kora ifjúságában feltűnt kiváló szaktudásával és írói készségével. Mint korrektor egyike volt a magyar nyelv kiváló művelőinek. Ezirányú képességét a «Magyar Nyelvőr» is elismerte. A Typographiának egyik legtermékenyebb munkatársa volt, valamint munkatársa volt a Népszavának is. Húszéves korában egy novellás kötete miatt felségsértésért perbefogták, de az esküdtszék felmentette. Egyik úttörője a szakmai továbbképzésnek s rengeteg szacikknek írója. 1924 év elején a Könyvnyomdai Munkások Egyesületének tisztviselőjévé választották.

Szillabusz (latinos görög szó): a. m. jegyzék, lajstrom, tartalommutató.

Sziluett: l. Árnykép.

Szilvási András: a kolozsvári nagymultú Heltai-nyomda ügyvezetője 1622-től 1630-ig.

Szilvavéső: ólommetzéshez használják, nevét onnan nyerte, hogy keresztmetszete a kettévágott szilvamaghoz hasonló.

Szimbólum (görög): a. m. jel, jelkép.

Szimiligravűr: volt eredetileg a neve annak a Meisenbach autotípiáját megelőző féltónusos lemezkészítő eljárásnak, melyet a francia Petit Charles talált föl. A similigravure elnevezést különben a franciák ma is szíltében használják az autotípia fogalmára.

Szimiliheliogravűr: a bécsi Schäfer és Pribultól újabban kidolgozott gyorsajtói mélynyomtató eljárás és ennek produktumai.

Szimmetria (görög): a. m. részarányosság.

Szimultánizmus (latin): a. m. egyidejűség; szélsőséges művészeti áramlat, mely az élet mozgalmasságát, mozgásának minden fázisában egyidejűleg törekszik ábrázolni.

Szindetikon: l. Enyv.

Szín-egyesületek: az Ostwald-féle propaganda hatására főleg Németországban alakult társaságok, melyek a színek új tudományának kultiválását és népszerűsítését tűzték ki célul.

Színek fölismerése: A mesterséges fénynél a sárga szín jobbra fehéresnek, a sárgás-zöld kékesnek, a narancs-szín vörösebbnek látszik; a szürke, olív és barna színek pedig gyakran teljességgel fölismerhetetlenek a lámpafény mellett. Éppen azért olyan színes munkáknál, amelyeknek szemlélése túlnyomóan esti világításkor történik, számolni kell az említett jelenségekkel. Ez a számítás abban áll, hogy ily esetben például a sárga színeket egy kissé vörösesekre, az ibolya-árnyalatokat kékebbekre, a zöldet sárgábbakra festik avagy nyomtatják. Különösen a színházi meg az orfeumi díszletek s plakátok festésekor járnak el így.

Színek mérése: A korábban érvényes Chevreul- stb. féle színtanoknak fő-fő hibája a fogalmi precizitás hiánya volt, vagyis az, hogy mindenki más-más árnyalatot értett például a «vörös», «kék» stb. szón. Ezt a hiányt megszüntetni s ezzel egyértelműen a színtant a tudományos diszciplínák sorába beilleszteni mindaddig nem lehetett, amíg a színek mérésének exakt módjait föl nem találták. E mérés módjainak megállapítása java részében Ostwaldnak köszönhető. A nem-tarka – vagyis a fehér, fekete meg szürke – színek mérése most az úgynevezett félárnyék-fotométerrel történik; elég egyszerű és könnyen kezelhető eszköz ez, a grafikusnak azonban nincsen szüksége rája, mert a tónusmegállapítás a gyakorlatban mindig a skálák segédelmével történik. Éppen úgy a tarka tónusok meghatározásánál, amelynél Ostwaldék különben egy «Tomi» elnevezésű polarizációs készüléket használnak.

Színek normalizálása: A színek normákhoz kötése igen nagy jelentőségűnek ígérkezik minden iparra nézvést. Eddig a gyáros nem tudta, hogy milyen színű festékeket készítsen, s a fogyasztó sem igen volt vele tisztában, hogy minőket vásároljon. Az Ostwald-féle normák elfogadása esetén mindenestre eltűnnek az olyanféle fantasztikus elnevezések, mint pl. Bismarck-barna, törökvörös stb., s ezek helyett a százas színek megfelelő számjával jelölik meg a kívánt színt, melléje írva a szürke skálának két betűjét, amelyek elseje a fehérségi, másodika pedig a feketeségi tartalmat adja meg, ilyenformán: 71 li. Ebből a számból és a két betűből a világ bármely pontján is a legprecízebben meg tudják állapítani a kívánt árnyalatot. Ez esetben a 71 li olyan sötét kékes-zöld színt jelent, amelyben kevés a fehérségtartalom (csak l-nyi), de bőven van benne fekete (i).

Színérzék: Sokat vitatkoztak már arról, hogy a színérzék fejlődöttebb volta szerzett avagy veleszületett tulajdonsága-e az embernek. Az újabb tudományos megállapítások az előbbi fölfogásnak kedveznek. E szerint a színek kellő érzékelését, szépségüknek átérzését, harmonikus összeválogatásukat stb. éppen úgy meg lehet tanulni, akár csak a zenét. Minden csak az időnek meg a metodikának a dolga.

Szín-érzékelés: A színes fényeknek additív keverésekor alapszínekül – Antonius de Dominis 1611-i megállapítása óta – a vöröset, zöldet meg ibolyaszínt vesznek, s a 19. századbeli, máig is érvényes Young-Helmholtz-féle színérzékelési teóriának is az említett három szín az alapja. E szerint az elmélet szerint az emberi szemnek háromféle idegrostozata volna: egy a vörös, egy a zöld és egy a ibolyaszín föl vételére. E színeken túl azonban a többi színt is érzékeljük velük, aszerint, hogy egymagukban avagy együttesen is, de különböző mértékben ingernek vannak kitéve. Ha mind a három idegrostozat egyforma erősen ingerlődik: fehér színt érzünk; ha teljes nyugalomban vannak: feketét. A vörös és zöld idegrostok összeműködése útján a narancs-színtől sárgáig terjedő színeknek, a zöld s ibolyaszín rostok útján pedig a kék színnek képzetét kapjuk.

Színes fényképezés: A fotografálás föltalálását nyomban követték a színes fényképezésre irányuló kísérletezések is. Már Poitevin és Becquerell is igyekeztek olyan anyagot találni, amely föl tudná venni azt a színt, amely reá hatott. A hetvenes esztendőkből a német Vogel, a nyolcvanasokban Lippmann és Veress Ferenc voltak ebben az irányban a legszorgalmasabb kutatók. Később is szaporán folyt a kísérletezés; Hübl, Miethe és a bécsi Eder derék munkát

végeztek, de azért még mindig a lyoni Lumière testvéreknek az «Autokrómia» címszavunknál tárgyalt eljárása biztat a legtöbb eredménnyel.

Színes fénynyomatás: a fénynyomatató gyorssajtónál – a litográfiai gyorssajtó nyirkosító szerkezete helyén – egy második, enyvmasszából való hengerekkel ellátott festékezőművet helyeztek el a festékezés alaposabbá tétele céljából. E második festékezőművet olykor különböző színű és minőségű festékkel járatják, mint az első, bőrhengerekből álló festékezőművet, melynek az eredménye igen szép mély-árnyékú, duplex-hatású nyomat. A heliokrómiai háromszín-nyomatással is sokat próbálkoztak, de eddig még nem jutottak el a praktikus alkalmazhatóságig. Amit mi színes fénynyomatásnak nevezünk, annak nyomtatólemezei a legritkább esetben készülnek fényszűrő segítségével, hanem az eredetiről több, különböző erősségű negatívot készítenek el, melyekben fődözgetés útján csak egy-egy színnek megfelelő részletet hagynak. E hat-nyolc színlemez össznyomata adja azt, mit a heliokrómiai háromszín-nyomatással kellene elérni. Szoktak a kinyomott egyszínű fénynyomatra könyomdai úton is színfoltokat nyomtatni, különösen színes levelezőlapoknál. Természetesen így művészebb hatást elérni lehetetlen. *nli*

Színes festékek: A régi módi színes nyomtatásnak a feketére, fehérre meg szürkére vonatkoztatható ellentéte a «színtelen nyomtatás» kifejezés volna, ami képtelenség. A piros, kék, zöld stb. pigmenteknek «színes festék» elnevezése is helytelen, mert hiszen a szürke is csak szín, amint hogy szín a szülőanyja meg az apja: a fehér meg a fekete is, amelyeknek Ostwald kutatásai óta nagy szerepök van a gyakorlati életben földolgozásra kerülő majd mindenik szín képzésénél. Ez az oka annak, hogy minden félreértést kizáró, pontos megjelölést kellene keresnünk a színek tömegének két fő-fő osztálya számára, s ezt a jó magyar «tarka» és «nem-tarka» jelzőkben találhatnók meg. A színeknek most említett «tarka» meg «nem-tarka» megjelölése talán szokatlanul csendül a magyar grafikusoknak a fülében. Néhai jó polihisztor nyelvtudósunk Párizzpápai Ferenc ugyan angyalbőrös nyomtatásnak nevezte a «színes» nyomtatást, de ezt a terminus technicust nem fogadta el a grafikai szakirodalom. Általában a grafikában mindenkor nagy volt a hajlandóság, hogy a fehéret és a feketét ne is igen tekintsék «szín»-nek a nyomtatásban; amikor színes munkáról volt szó: e két szín ki volt rekesztve a «színek» kategóriájából. Különös következetlenség, hogy a kettejük összetételéből keletkezett szürkének helyet adtak benne.

Színes heliogravűr: 1900 körül divatoztak ezek a drága és valóban kedves nyomatok. Az ilyen színes heliogravűrt egyetlen lemezről nyomtatták, miután a különböző színű festékeket sablónon át való, vagy kézi színezéssel a lemezre fölrakták. Csináltak például vékony vörösréz-sablónokat, s úgy vagdosták ki őket, hogy csak a sárga, vörös, kék stb. színű nyomtatásos helyek maradjanak szabadon. Ezeket a sablónokat rá-ráhelyezgetve a heliogravűrös lemezre, azt a megfelelő színű festékkel bepamacsolták, s a lemezt réznyomatató sajtón lenyomatva: egyetlen nyomással színes nyomatot nyertek. Később próbálkoztak a fotomechanikai háromszínnyomatás útján is színes heliogravűr előállításával, de ez – a réznyomatósajtónak primitív volta miatt – regiszterben differenciákra vezetett, miért is nem bírtak valami kiváló eredményt felmutatni. *nli*

Színes nyomtatás: minden olyan sokszorosító munka, amelynél kettőnél több szín jut szerephez. L. Festékkeverés, Háromszínű nyomtatás, Kolor-offset, Kromolitográfia, Mozaiknyomtatás, Négy színű nyomtatás, Színes fénynyomatás.

Színes papirosra nyomtatás: ilyenkor époly jelenségek állanak elő, mint a festékek egymásra-nyomtatásakor. Kék nyomtatás sárga papirosra zöldes színűnek, vörös papirosra pedig ibolyaszínűnek látszik. Vörös nyomtatás narancsszínű papirosra nem eszközölhető, mert olvashatatlanná lesz. Sokszor megesik, hogy a narancs-színnel rokon sötét chamois papirosra kíván a megrendelő vörös nyomtatást; ilyenkor a kékesbe játszó kárminfestéket kell

használnunk, mert a sárgába játszó cinóber erőteljen a sötét chamois papirosra. A fekete nyomat is fehér papirosra sokkalta feketébbnek és hidegebbnek tűnik föl, mint sárgásba játszó papirosra. Ha sárga papirosra nyomtatunk, azon már egészen fénytelen a legjobb fekete festék is.

Színes vázlatok: többnyire vízfestékekkel vagy temperával készülnek. A grafikus sok esetben közönséges nyomdai festéket is használhat vázlatainak a kifestésére, s nagyjából ez az eljárás a legpraktikusabb, mert hiszen ilyenkor ugyanazzal a festékkel dolgozik, amellyel később a nyomtatás fog történni. Az ilyenféle nyomdafestéket azonban nem kencével, hanem terpentinnel kell hígítanunk; még így is időbe kerül, amíg az egyes részletek megszáradnak. Ez a lassú száradás az egyetlen gyöngye oldala az eredeti nyomdafesték használatának.

Színezet: 1. Tónus.

Színező erő: a különböző nyomdafestékekkel való vonatkozásban beszélhetünk erről. Valamely festék színező erejét úgy vizsgáljuk meg, hogy bizonyos mennyiségű kremsi fehéret megfestünk bizonyos mennyiségű tarka festékkel, ezt mint állandó mintát eltesszük, s adott esetekben összehasonlítjuk vele más festékek színező erejét.

Színező fakszimile-metszet: 1. Fametszés.

Színfölkövek aránya: Olykor még a komplementáris, egymást kiegészítő színek összetétele is kellemetlen hatású lehet, ha a velük befödött fölkövek nagysági aránya nem jól viszonylik egymáshoz. Tiszta, telített sárgának és vörösnek nagyobb fölköven való alkalmazása szinte «fáj a szemnek»; a kiegészítő színeik: a kék meg a zöld pedig nagyobb fölköveken is elég jól hathatnak. Ezzel a jelenséggel Schopenhauer is foglalkozott már, s olyan arányszámokat állapított meg, amelyek követése ilyen esetben meglehetősen harmóniát biztosíthatna. E szerint például ha a sárga színű fölkövet mondjuk 3 négyzetcentiméterre terjed ki, a kéknek 8 centimétert kell befödnie; a narancs- meg az ibolyaszínek aránya 4:9 volna; a vörösnek és a zöldnek arányszámát 6:6-ra teszi, ami nyilvánvalóan tévedés. Egy angol tudós 5:11-re tette ezt az arányszámot.

Színharmonia: jelenti a színeknek olyan összetételét és egymáshoz való csoportosítását, amely nem bántó a szemre. A könyvnyomdásznak, akinek sok kereskedelmi és reklámos nyomtatvánnyal van dolga, egyenesen kötelessége arra ügyelni, hogy nyomtatványa az olvasót már a színezéssel is megragadja; a színek tehát úgy legyenek rajta összeválogatva, hogy az egyik szín valósággal maga mellé kívánja a másikat. A színek harmonikus összeállítása némelyek szerint a velük foglalkozó egyén veleszületett adottsága; mindamellett kétségtelen, hogy kellő figyelemmel és szorgalommal sokat lehet e téren tanulás útján is elsajátítani. Minél többet foglalkozunk a színek harmonikus összeállítgatásával: annál jobban finomodik ki színbeli ízlésünk. L. Festékkeverés. rs

Színkeverés: ennek két módja van: az egyik az úgynevezett additív (összeadó) keverés, amely kizáróan a fénysugarak keverésére szorítkozik; a másik pedig a szubsztraktív (kivonó) keverés, amely a festékféléknek, vagyis pigmenteknek a vegyítéséből áll. L. Festékkeverés.

Színkörök: ezeket a harmonizáló színek gépies összekeresgélhetése végett csinálták, olyanformán, hogy a spektrum szalagját karikába csavarították, s a vörös és ibolyaszín közt beletoldották egy ötöd körívnyi hosszúságban ama tónusokat, amelyek a vörös meg az ibolyaszín közt fekszenek, de a spektrum színeképében nem láthatók. Az ily színkörökön az átellenes színek egymásnak a kiegészítői volnának, és ezért bizonyos arányokban a legjobban harmonizálnának egymással, ha ugyan nem volnának téves összeállításúak, ami – sajna – a legtöbb régi színkőről többé-kevésbé megállapítható. A nagy Goethe 6, Brücke 12, Chevreul 72 színből állította össze már régebben is a maga színkörét. A színkörök jobbjai a grafikában meg egyéb technikákban is jó szolgálatot tettek az intern jellegű színösszekeresgélés

dolgaiban. A világháború idején a Nobel-díjas német professzor, Ostwald megcsinálta a maga tudományos mérésekre alapított 100-as színekörét, amely, úgy látszik, utolsó és döntő szó ebben a kérdésben.

Szinkrómia: az olasz Turati gróf színnyomtató eljárása. A Senefelder megpróbálta «mozaik nyomtatás» elvén alapult, amelyet a berlini Liepmann József fejlesztett tovább 1842 körül, s amelyet a hetvenes években «sztenokrómia» néven rövid időre fölújítottak. Turati gróf eljárásának az a lényege, hogy a nyomtatóformát a színes rajznak megfelelő színű s nagyságú festékpálcikákból mozaikszerűen rakja össze, s fölszínét vízzel avagy terpentinnel nedvesítgetve: egyetlen nyomással lenyomatot készít róla. A dolog természeténél fogva élesképű színnyomatok ilyenformán nem igen készülhetnek.

Szinkrómiai gyorsajtó: szintén az olasz Turati gróf találmánya. A mozaikszerűen összerakott festékformát hordó nyomó-alap fölött fűtött nyirkosító henger van, e közé és a nyomóhenger közé pedig átvivő-hengert iktattak. Az utóbbi fölött pedig a szennyfogó papiros vezetésére való másik fűtött henger is van, amely az átvivő-hengerrel időnként érintkezik s azt melegíti. A gép járásakor a fűtött nyirkosító henger a festékforma fölületét megnedvesíti, mire a közben szintén megmelegedett átvivő-henger vékony festékréteget vesz le róla s a nyomólapra viszi át, ahonnan az a papiroslapra nyomódik. Az átvivő hengeren tapadó festékfölszín a szennyfogó papirosra törlődik le még az újabb festék-fölvétel előtt.

Szinkrónikus színnyomtatás: a. m. több színnek egyszerre való nyomtatása. Ilyenek: az irisnyomtatás és egyes újabb, ma még általában gondosan titkolt színes mélynyomtató eljárások.

Színművek szedése: ilyenkor a színésznek szóló instrukciókhoz olykor egy fokkal kisebb betűt veszünk. Az ily eljárás az aláírás bonyodalmassága következtében erősen drágítja a szedést, s azonfölül olykor mégsem igen lehetséges a kisebb meg nagyobb betűjű szövegrészleteket pontosan egy vonalba állítani. Helyesebb és olcsóbb dolog tehát a színésznek szóló utasításokat az illető betűfaj kurzívájából szedni.

Színnyomtató rotációs gépek: régebben két fő fajtájuk volt: 1. hengeres formákról és 2. lapos formákról nyomtató gépek. A hengeres formákról nyomtató gépeknél egyetlen nyomóhenger, s annyi lemezhenger van, ahány színben való nyomtatásra alkalmas a gép. A berakás ívenként történik, tehát nem végnélküli papirosról történik a nyomtatás. A regiszter a lehető legpontosabb. A lapos formákról nyomtató rotációs gépeknél a formák a lemezhenger lapított pólusain vannak, a nyomóhengert körhagyó nyomja rájuk.

Szinonimák (görög): a. m. rokonértelmű, hasonló jelentésű szók.

Szinóp-eljárás: amateur-fénynyomatok készítése különleges fotografiai lemezek segítségével.

Szinopszis (görög): a. m. összefoglaló áttekintés.

Színszűrők: 1. Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Szintan: ebben a modern tudományos metodika szerint részének kell lennie a matematikának, a fizikának, a kémiának és az élettannak is. A szintan matematikai része magában foglalja egyebekben kívül a színek mérését és keverését. A fizikai rész a fény tulajdonságait, a fény-sugarak és színhullámoknak a mérését, összetételét tanítja, valamint a különböző megfigyelő- és mérőszervezetekről is szól. A kémiai rész a festékeket tárgyalja; de ide tartozik a festékek kötőanyagának, a pácoknak, a színes emailnak s efféléknek az ismertetése is. Az élettani rész azokat a fiziológiai folyamatokat tartja számon, amelyek szemünkben s agyunkban lejátszódnak, mielőtt a szín megérzése bekövetkeznék. Ide tartozik a színvaktság kérdése is; a teljesen színvak emberek számára ugyanis a világ olyan, mint egy fotográfia: tele a fekete és

fehér közti szürkéségek tömérdek foltjával, amelyből teljesen hiányzik a tarka színek végtelen skálája. Végül a pszichológiai rész adja a színtannak a tulajdonképpeni gerincét meg a tartalmát.

Színvaktság: Az emberek közt fölös számmal vannak színvakok is, kik szervi hibájuknál fogva nem tudnak bizonyos színeket fölismerni. Többnyire a vöröset meg a zöldet, ami helyett valami szürkészet látnak. A színvakásnak különben megvannak a maga fokozatai is; némely ember csak bizonyos árnyalatok fölismerésére képtelen.

Szíriai ábécé: A feníciaiból keletkezett fonetikus írásmód; legközelebb állnak hozzá a palmirai és arab ábécék.

Szisztéma: a. m. betűrendszer (l. o.).

Szivárványos nyomtatás: a. m. irisznyomtatás (l. o.).

Szivárvány színei: ezek száma hat: vörös, narancs, sárga, zöld, kék meg ibolya. Mások hetet látnak benne. A közbeeső lassú átmenetű árnyalatoknak sora megszámlálhatatlan. Wiener professzor negyvenezerre teszi a számukat. Ebből a tömérdek színárnyalatból azonban – kellő gyakorlat híján – a legtöbb ember csak nagyon keveset tud érzékelni.

Szkalkográfia (Nielsen eljárása): a cinklemezre kent rétegbe belekarcolják a rajzot, ennek mélyedéseit gyorsan megkeményedő és a savaknak ellenálló lakkal töltik ki; lemosva a réteget, a lemezt domborúképűre maratják.

Szkripsz: a. m. ideiglenes részvény.

Szkriptor: közkeletű latin szóval így nevezték a középkori könyvmásolókat.

Szlovák és Kárpátoroszországi Grafikai Grémiumok Országos Szövetsége. (A szlovenszkói és kárpátaljai grafikai grémiumok központja.): Székhelye: Pozsony. Elnök: Angermayer Károly pozsonyi nyomdatulajdonos. – Titkár: Werner Jenő. A grafikai grémiumoknak az árszabályközösséghez tartozó nyomdaüzemek a tagjai. A szövetséget 1936-ban az ottani törvények alapján az Országos Nyomdaipari Grémium váltja föl, amelynek a hatásköre azonos az ipartársulatokéval, ami különösen a szennyverseny kiküszöbölésének szempontjából nagyjelentőségű. E szövetségnek működési köre Szlovenszkó és Kárpátalja valamennyi nyomdaüzemére kiterjed.

Szociális biztosítás: l. OTI.

Szocius (latin): a. m. nyomdászsegéd. Különösen a debreceni városi nyomda tipográfus-munkásait nevezték így.

Szóírás: az a gondolatközlési mód, amikor minden szónak külön jegye van. A kínaiaknál folytonos egyszerűsítgetés útján keletkezett a képírásból.

Szóközök egyenletessége: a nyomtatvány szépségének egyik fontos föltétele. Mintaszerűek e tekintetben a középkor kézzel írott kódexei, valamint Gutenberg nyomtatványai is. Az utóbbiakon csak egyetlen szóközi egységet látunk a sorok valamennyiében: a negyed-negyzetet. Ezt az egyformaságot természetesen csak egy igen kiterjedt rövidítési rendszerrel érhetette el a nagy föltaláló.

Szolnoki Papírgyár Rt.: l. Papirosgyáraink.

Szorító karika: a formazáró eszközök egyike; vasból vagy rézből készül s a vasból való ékek közé srófolva, a szedést összeszorítja.

Szorító keret: négyszögű vasráma, különféle nagyságban, amely a formává alakított szedés összeszorítására szolgál, hogy az a sajtóban szilárdan álljon. Nagyobb nyomdákban az éppen akkor nem használt ráákat rekeszes szekrényben tartják.

Szorító vaslap: vízszintesre gyalult vaslap, amelyen a formát a szorító keretbe foglalják.

Szortiment: a kiadótól átvett könyveket elárúsító könyvkereskedés. Árúit fix rendelésre vagy bizományi elszámolásra kapja a kiadótól.

Szótagírás: amikor egyes jelek segítségével egész szótagokat jelölnek. A kínaiak írását így is nevezhetjük, mert minden szó egytagú, s csak egyetlen magánhangzóból, meg egy elébe tett mássalhangzóból áll.

Szög: akkor keletkezik, ha két egyenes vonal egymást metszi. A kör maga volna a teljes szög; ezt 360 fokra osztva, az egyenes szög 180 fokú, a derékszög pedig 90 fokú lesz. Hegyes szögnek az olyat mondjuk, amely a derékszögnél kisebb, tompának pedig olyat, amely ennél nagyobb.

Szóllósy Mihály: született 1844-ben. Müller Emil nyomdájában, majd pedig Emich Gusztávnál tanult. Fölszabadulása (1860) után igen hányatott életet élt; sokfelé volt szedő, faktor vagy korrektor. 1883 március havában Dessauer Miksa társaságában megindította a «Graphica» című szaklapot; a lap 1887 májusában megszűnt, de 1893-ban újra megjelent a Pusztafi és Perl cég kiadásában, mint a nyomdatulajdonosoknak érdekeit szolgáló havi közlöny. 1896 óta pedig saját kiadásában jelent meg. 1897 júniusától kezdve a lap a Budapesti Könyv- és Könyomda-Főnökök Egyesületének volt hivatalos közlönye. Szóllósy az egri «Gutenberg»-nek is munkatársa volt már (1866–67). Lefordította Halfer József könyvkötő német munkáját «A könyvkötői márványozás» címen.

Szörös Mátyás: l. Ravius Mátyás.

Szövegbeli címek: l. Rubrikák.

Szövegbetűk: (németül Brotschrift): ezekkel a többnyire cicerós (12 pontnyi) nagyságig terjedő betűkkel nyomtatják a könyveket, ujságokat és egyéb sokszövegű nyomtatványokat.

Szöveg ritmikája: legfontosabb, de egyszersmind legnehezebben eltalálható tényezője a szöveg jó olvashatóságának. Régibb betűinknél a jó ritmust főleg a betűhézagoknak egyforma arányaival érték el.

Szövetkezeti nyomda: 1891-ben alapították Budapesten a Kemnitzer, mai Hegedüs Sándor uccában. Mindössze néhány évet élt.

Szövetnyomtatás: többezer-éves kínai találmány, de az egyiptomi sírleletekből is ismeretes. Az ilyen ősi vászon- és egyéb nyomatok dúcai valószínűleg fából metszettek voltak. A Keleten sokhelyt még ma is ilyen fába metszett lapokkal – kézi nyomtatás útján – állítják elő a legpompázatosabb kendőket és szöveteket. Hogy Európában mikor kezdték meg a szövetnyomtatást: nem lehet egész határozottsággal megállapítani. – Előbb főképpen a délvidéken keletkeztek szövetnyomtató műhelyek, s csak nagysokára, a 16. század felé honosodott meg az új iparág Közép-Európában, elsősorban a franciáknál. A szövetnyomtatás egészen a 18. század végéig kézi munka volt itt is. A nyomtató-forma falapból állott, amelybe azonban már különböző rajzolatú sárgarézlemezek voltak beleverve. Az ilyenformán előállott kontúrok közét nemezzel töltötték ki, ha arról volt szó, hogy nagyobb fölületeket nyomtassanak a formával. – A szövetnyomtatás hosszadalmas és fáradságos volta arra ösztökélte a 18. század gépész-mechanikusait, hogy a kézi munkát helyettesítő gépszerkezetek megalkotásán törjék a fejüket. Az első ilyen gép 1780 körül került használatba. Majd 1834-ben föltalálták a «perrotina» nevű gépet, amely már többszínű nyomtatásra is alkalmas volt. Még 1785 körül

egy Bell nevű angol föltalálta a vésett rézhengerrel való nyomtatást. – Amíg a szövetnyomtatás addig eminensül magasnyomtatás volt, a mélyített képű rézhengerek használata óta a mélynyomtatásos jelleg lép előtérbe. A rézhengereket kezdetben vésték, majd pozitív rajzú acéllapokat, úgynevezett molettákat futtattak alattuk keresztül, amelyeknek képe a hatalmas nyomás következtében a rézbe belenyomódott. 1834-ben föltalálták a pantográfot, s újabb időkg ezzel vésték a kicsiny rajz után tetszés szerinti nagyításban a sárga- vagy vörösrézbe való hengerek rajzolatát. Legújabban már e munkát is pótolják a könnyebb maratással. – A szövetnyomtatást ma már többnyire 6–16 nyomóhengerrel ellátott hatalmas rotációsok végzik. A festéket a hengerek rendszerint közvetlenül szedik magukra a festéktartóból, s a fölületükről egy «rákel»-nek (franciául: racle) nevezett kés törli le, illetőleg nyomja bele a festéket a henger mélyedéseibe. A szövet aztán egy rugalmas alátét segélyével mintegy kiemeli a festéket a mélyedésekből. A szövetnyomtatás elvileg tehát sokban megegyezik a mai mélynyomtatással. L. még Tausz Sándor.

Sztanniól: vékony cinnlemez, cinnpapiros.

Sztannotípiá: az autoplasztikával (l. o.) lényegileg megegyező eljárás; az ólomlap helyett azonban fémfüstöt (sztanniólt) használnak.

Sztenográfia (gör.), a. m. gyorsírás.

Sztenokrómia: a blokknyomtatás egyik módja.

Szttereotípiá: l. Stereotípiá.

Sztigmatípiá: a. m. fasoltípiá (l. o.). Sztigmatípiának nevezhető Drechsler és Hartmann Monotype-gépszedők ama újabkori munkája is, hogy különböző vastagságú pontokból Gutenberg-ábrázolatot, táj- és épületképeket szedtek össze.

Sztilográfia: a kopenhágai Schöler eljárása mélynyomtatásos lemezek előállítására.

Szubsztraktív színkeverés: Amíg az additív, vagyis összeadó színkeverés csak a fénysugarakkal történik, s a grafikus-embernek nincs is vele semmi dolga: a szubsztraktív (kivonatos) színkeverésnél a pigmenteket, azaz festőanyagokat, festékeket keverjük össze, aminek következtében a színekkel való minden művészeti és ipari munkának ez a szubsztraktív színkeverés az alapja. Amikor pigmentet keverünk, nem a fénysugaraknak, hanem bizonyos ásványi, fémsb. anyagoknak a keveréséről van szó, s ezért egészen más eredményeket kapunk ilyen módon, mint a színeknek föntebb ösmertetett additív szintézise vagyis összetétele útján. Amíg az additív keverés alkalmával a kiegészítő színek együttesen szürkésfehéret adnak, a pigmentekkel való ilyes keverés alkalmával feketét kapunk. A komplementáris vörösnek és zöldnek, narancs-színnek meg kéknek, sárgának és ibolyának stb.-nek ilyes festőanyagokból való összekeverésekor azért áll elő az említett fekete szín, mert a második festőanyag elnyeli azokat a színsugarakat, amelyeket az első pigment reflektál vagy átereszt. A keverés következtében tehát az eredeti fénysugaraknak nagyobb része semmisül meg, mint amennyit egyetlen festőanyag egymagában megsemmisítene. Ép ezért nevezik a pigmentszínek keverését szubsztraktív szintézisnek, magyarrá fordítva: kivonatos összetevésnek.

Szulfitecellulóz: l. Cellulóz.

Szuperregal: a 10-es papirosnagyság (50:70 cm) régi elnevezése.

Szuperrevízió: a géprevízió után esetleg következő, az ebbeli javításokat ellenőrző legutolsó revízió.

Szuprematizmus: a konstruktivizmus (l. o.) elnevezésű művészeti iránynak egy újabb változata; képhatású ábrázolatokat komponál össze a négyszögből, vastag vonalakból, meg a körből. Rendes színei: a fekete, fehér és a vörös.

Szűcs Lajos: a szabadságharc idején a hivatalos «Közlöny» szedője, majd sokat emlegetett népénekes volt a kerepesiúti Beleznay-kertben. A nyolcvanas években visszatért a szedőszekrényhez és mint az «Egyetértés» szedője halt meg a 90-es évek elején.

Szürke lemez: 1. Papiroslemez.

Szürke skála: Ostwald Wilhelm állapította meg tudományos alapon. Ez a skála praktikussági okoknál fogva csak nyolc árnyalatot ragad ki a fekete meg a fehér közötti átmenetek végtelenségéből.

Szürke színek: Az összes szürke színek kikeverhetők a fehérből és a feketéből. Mennél több fehéret veszünk hozzá: annál világosabb lesz a szürke színünk; mennél több feketét; annál sötétebb. Ennélfogva bármely szürke árnyalat is a legpontosabban meghatározható a benne foglalt fehérség arányszáma által. Teljesen fehér és fekete fölületeket azonban színezés útján nem tudunk előállítani; a legfehérebb papirosunknak is van néhány százaléknyi ú. n. feketeségtartalma, s viszont a legfeketébbnek látszó tónusban is találunk valamicske fehérségtartalmat.

T

Tabella (latin): a. m. kis tábla, táblázat.

Táblázatok nyomtatása: A táblázatos (tabelláris) munkák főanyaga a vonal, lénia. A tökéletes táblázatnyomtatás első kelléke a nyomóhengerek célszerű borítása. Minthogy a táblázatokban szedett vékony léniák nagyon érzékenyen reagálnak a legparányibb nyomáserősségre is, a borításnak keménynek és erősen feszesnek kell lennie, különben a léniák képe a szükségesnél vastagabbnak mutatkozik. Az egyengetés is gondos munkát igényel, mert a vékony lénia fölülete könnyen átmetszi a papirost. A táblázatok pontos nyomtatása a regiszternél kezdődik. Záráskor mindig egyenletes és megfelelő szorítást adjunk. A forma újból való kinyitásakor arra kell ügyelni, hogy a visszazárás ugyanolyan erősségű legyen. A léniákat érintkezési pontjaikon kézzel vagy puha fával összetoljuk. A táblázat legtöbbször két részbe szedve (külön a függőleges, külön a vízszintes rész) kerül a gépbe, ezért a mértéket és illesztékeket, valamint az ívfogókat a legpontosabban állítjuk be. A táblázat nyomtatásának a következő módjai ismeretesek: 1. Átlövéses módszer («Umschlag»), amikor a függővonalas rész egyszeri nyomtatás után helyet cserél a vízszintes résszel; 2. beforgatás («Umdrehen»), vagyis a már egyszer nyomtatott íveket oly módon fordítjuk át, hogy a fej a lábhoz és viszont nyersen elhelyezést; itt a vízszintes vonalakkól álló forma már ellenkezőleg, tehát fejjel lefelé zárandó; 3. buktatás («Umstülpen»), vagyis az ívek oly módon való felállítás, hogy a már nyomtatott fölület alul legyen, de az ívfogókhoz a papiros másik, átellenes széle kerüljön. Tökéletes soregyent igénylő munkáknál mindig ajánlatosabb a forma átzárása, mint a beforgatás vagy buktatás, mert a legtökéletesebb vágógép sem képes például ezer ív papiros pontos megvágására, amennyiben a felső réteg finom fokozatokban kisebb, vagy pedig nagyobb lesz («Spitz»). A vízszintes («quer») vonalak rendszerint finomabb és kevesebb mennyiségű szedést jelentenek, ezért ezek festékezését lehelletszerűen állítjuk be. Ügyelni kell a festékező hengerek nagyon finom beállítására, mert a mélyenjáró hengerek nemcsak hogy lerakják a keresztben futó léniák oldalára a festéket, de az éles léniák a henger anyagát is keresztülvágják, miáltal a rendes festékezés elképzelhetetlen. A kinyomtatott íveket ajánlatos nem pontosan egymásra kirakni, hanem kisebb csomagokba elállítani, hogy a lehúzóadás biztosan elkerülhető legyen. *ei*

Táblázatszedés: A különböző rovatoknak egy bizonyos meghatározott célból való, világosan áttekinthető, zárt egységbe foglalása a táblázat. Ez – a fej és a láb összetételéből szerkesztve – tipográfiai visszaadása szerint általában vagy vonalas szerkezetű és ügyviteli célból a láb-rovatok utólagos kitöltésére szolgál, vagy pedig a láb-rovatok is szöveget, illetve számoszlopokat tartalmaznak. A táblázatszedés főelemei a pontos tipométeriai számítás és a célszerű, valamint rendszeres beosztás. A táblázatszedés egyik legnehezebb teljesítménye például a menetrendszer. Az ügyes helykihasználás érdekében itt a legkisebb és legkeskenyebb betűfajta felhasználására és a legötletesebb beosztásra van szüksége a sikeres munkára törekvő szedőnek. Ezzel szemben a főleg vonalas összetételű hatósági és magánjellegű ügyviteli táblázatok szedése már sokkal egyszerűbb. A szedés megkezdése előtt jól áttanulmányozzuk a kéziratot és az előírányzott szélességhez képest megállapítjuk az egyes rovatok tipográfiai méreteit. Igen racionális és megbízható módja ennek az, ha ezt a munkát a táblázat szélességére kizárt sorjázóban úgy végezzük el, hogy az egyes rovatnagyságokat a közbeeső vonalak beillesztésével cicerós kvadrátokkal és sorzáró darabokkal jelezzük. Ennek alapján főleg a sok rovatból álló táblázatok szedésmenete megbízhatóbban folyik, amennyiben minden következő rovatnagyság a fentebb említett cicerós beosztásról leolvasható. A táblázatfej szélessége külön formába szedett harántvonalzat esetében csak az egyik keretvonal hozzáadásával menjen ki ciceróra, miáltal a harántvonalzat a keretvonalat nem lépi át, hanem

a táblázatban pontosan bele fog illeni. A fej magassága a beszédendő szövegtől, továbbá attól a feltételtől függ, hogy a fej és a láb méreteiben harmonizáljon. A fej szövegét vízszintesen szedjük, kivéve, ha a rovat a szöveghez képest túlkeskeny. Ez esetben a szöveget a fejben függőlegesen, alulról fölfelé olvashatóan helyezzük el. Minden önálló rovatcímet nagybetűvel, az értelem szerint összefüggő rovatok szövegét kisbetűvel kezdjük, a szöveg végén írásjelet mellőzünk. A táblázatok szebb tipográfiai képet mutatnak, ha a harántvonalzatot külön formaként nyomtatjuk. Ha kötve vagyunk a beszédett harántvonalzathoz, akkor is a fej és láb közötti elválasztó vonal legyen végigszaladó. Általában ne törjünk meg vastag vonalat vékonyabbal. A figyelmes és értelmes táblázatszedő gyakran megkönnyítheti munkáját, ha a táblázatot átgondoltan szedi. Az alábbi példa mutatja, hogyan egyszerűsíthető – bizonyos változtatás szabadsága mellett – valamely táblázat, ami ezáltal egyúttal áttekinthetőbb lesz. *sza2*

Mikor	Kiviteli cikk	Mennyiség	Arány
1925/26. évben	vasérc	25.000 tonna	100%
1926/27. „	kőszén	20.000 „	80%
1927/28. „	aluminium	5000 „	20%
1928/29. „	ujságpapiros	5000 „	20%

(Helytelen.)

Mely évben	Kiviteli cikk	Mennyiség tonnákban	Százalékos arány
1925/26.	vasérc	25.000	100
1926/27.	kőszén	20.000	80
1927/28.	aluminium	5000	20
1928/29.	ujságpapiros	5000	20

(Helyes.)

Tableau (francia): a. m. csoportkép, csoportosítás.

Tábor János: grafikusművész; született Pécsen 1890-ben. Az Iparművészeti Iskolának a neveltje; végigjárta annak több szakosztályát. Volt textilművész, templomfestő, illusztrátor, tervezett minden elképzelhető holmit, s végül a grafikánál, szorosabb értelemben véve a tipográfiánál állapodott meg. A háború után művészeti munkatársa volt a Wóznér Ignác irányította Magyar Nyomdászatnak, majd a Magyar Grafikának is. Előadója volt több éven át a továbbképző szaktanfolyamnak. Önálló kiállításai is voltak.

Tabulátor: táblázatcsináláshoz való készülék.

Tacheotype: a maga idejében igen híres szedőgép. A dán Sørensen 1847-ben kezdett hozzá szerkesztéséhez. 1855-ben megjavította és kiállította a párizsi világkiállításon, ahol nagyobb kitüntetésben lett érette része. A gép két fő-fő részre oszlott: a klaviatúrás asztalra, amelynek közepén fölfordított tölcser volt, s az e fölött levő kettős hengerre. Az alsó volt a szedő-, a felső pedig az osztóhenger. Mind a kettőn az ábécé meg az írásjelek számának megfelelő mennyiségű sárgaréz rúd volt, amelyeken az egyes betűk sorakoztak. Minden billentyűnyomásra egy-egy betű csúszott le a rudak valamelyikéről. Sørensen legnagyobb érdeme az új önműködő osztó szerkezet föltalálása. A betűk mindegyikének más-más volt a szignatúrája, s ennek a révén osztódott a szedés széjjel, amennyiben minden egyes betű addig forgott az osztógép sablonján, míg a helyére nem talált.

Tachitípiá: a berlini Fischer Gusztávtól 1890-ben föltalált, s az emdeni Gerhard Antaltól 1900-ban megjavított eljárás könyvnyomósajton nyomtatható lemezek gyors elkészítésére. A

rajzot dextrinnel és krétaporral kevert tintával sima kartonpapirosra rajzoljuk. E tintának az a tulajdonsága, hogy megszáradása után is kidomborodik a papirosáról, s akkor a megszokott módon nyomtatólemez stereotipálható róla.

Tachitype: egyes betűket szedő és öntő gép volt Amerikában. Főltalálójától, Johnson Franktól a Linotype-társaság a gépet szabadalmastul-mindenestül megvette.

Tachométer: a. m. forgásmérő; a motor tengelyforgásának sebességét mérő készülék.

Tágítás aránya (szedésnél): 1. Ritkítás.

Tágítók: 1. Ürtöltők.

Tahy Gyula: Zala vármegye 1842-ben alapított egerszegi nyomdájának faktora. 1848-ban megvásárolta a nyomdát, amelynek impresszumain Tahy holta után özvegye, Rozália nevét olvashattuk évtizedekig.

Taille-douce: franciául a. m. rézmetszés.

Takaró festékek (födő festékek): 1. Könyvnyomdai festékek.

Talbot Vilmos: angol tudós, szül. 1800-ban. Ő találta föl a papiros-fotografálást, amit róla talbotípiának is neveznek. Állítólag már 1834-ben találta volna föl, de a Royal Societyt csak 1839-ben tudósította felőle. Számos, a fotográfiát meg a fotomechanikus sokszorosító eljárásokat tárgyaló értekezést írt.

Talbotípiá: 1. a heliogravűr (l. o.) Talbot-tól föltalált legrégibb előállítási módja; 2. így nevezik különben a papirosfotografálást is, amelyet szintén Talbot talált föl.

Taliga: a nyomtató sajtónak az a része, melyen a forma nyugszik, s mely nyomtatáskor a nyomólap (tégely) vagy a nyomóhenger alá tolódik.

Talon (francia): a. m. részvénytársaság.

Tanay Frigyes: nyomdászból lett színész, Tanay Ödönnek, a hetvenes évek «Ellenőr» című pesti napilap tördelőjének a fia, szül. 1875-ben, megh. 1924-ben. A betűszedést a Pesti Könyvnyomdában tanulta, de rövidesen színész lett. A Vígszínház kiváló jellemábrázolója volt.

Tanay József: szül. Békésgyulán 1857-ben, megh. 1929-ben. Dobay János aradi nyomdájában tanult 1871-től, majd Budapestre jött, ahol (1875) a Pesti Könyvnyomda Rt.-nél volt szedő. 1879-ben korrektor, 1886-ban helyettes művezető, 1892-ben tényleges művezetője, majd a vállalat igazgatója lett. Szerkesztője volt a Typographiának 1882 február havától 1883 április haváig, továbbá a Magyar Nyomdászok Évkönyve 1883-iki első évfolyamának is. Munkatársa volt a Nyomdászok Közlönye két évfolyamának is (1883–84), a Grafikai Szemlét pedig alapításától fogva (1891) ő szerkesztette 1910-ig, a Könyvnyomdászok Szakkörének elejétől fogva ő volt az elnöke. Épúgy a nyomdászdalkörök legjelentékenyebbjeinek, az Ébredés-nek is.

Táncos kerék: a körjáratú gyorsajtónál a szilárdan álló, nagy kerékben forgó és a nyomóalap mozgását végző kisebb kerék.

Táncsics Mihály (Stancsics): szül. 1799-ben, megh. 1884-ben. 1848. március 15-én a nép az akkor sajtóvétségért börtönben sínylődő Táncsicsot kiszabadította. Majd képviselővé lett. «Munkások Ujsága» című híres hetilapját 1848. május 25-ig az Egyetemi Nyomda állította elő, de akkor Táncsics nyomdát szerzett, s három segédjével maga állította elő a lapot. Később a példányszám erős emelkedése következtében a gyorsajtókkal is rendelkező Kozma Vazulnál, majd meg Lukács Lászlónál kellett nyomtatnia az ekkor már hetenként kétszer megjelenő lapot. Világosság után sokáig bujdosott. Ujra börtönbe került, ahol megvakult.

Tangierlapok: l. Carreaugráfia és Zselatinlemezek.

Tanítómester (ném. Gespan): a tanulót szegődtető nyomdász-mester, valamint a tanuló szakképzésével megbízott segéd. A könyvnyomtatás első századaiban nagyon komolyan vették az inastartással járó köteleket. A lipcsei 1606-i nyomdászrendtartás például kimondja, hogy ha a mester nem foglalkozhatik az inasának oktatásával állandóan: valamelyik segédet kell azzal megbízni. Ezért két tallér díj jár a segédnek. Ha nyomtatómunkásnak készült a fiú: a kioktatásával megbízott segéd köteles volt őt a formátumkészítésre, az egyengetésre és az ezekkel kapcsolatos összes munkafogásokra megtanítani; ha pedig szedő kellett hogy legyen belőle: addig kellett őt oktatni, amíg bármicsoda kézirat után is gyorsan és hibátlanul szedni nem tudott, s korrektúrát és revízió-csinálást is rája nem lehetett bízni.

Tanműhely: l. Nyomdászat Tanműhely és Sokszorosítóipari tanonciskola.

Tanonc-oktatás: l. Sokszorosítóipari tanonciskola és Szakiskolák.

Tanonc-skála: első nyomát már a 16. században találjuk. Erzsébet angol királynő egy 1585-i rendelete kimondja: «Hogy a nyomdászok túlságosan nagy száma lecsökkenthető legyen, a főnöki egyesülés előjáróinak három, a jobb tipográfusmestereknek («livery») két és a kevésbé jóknak («yeoman») egy inasnál többet tartaniuk nem szabad. Az egyetemi nyomdászok is csak egy-egy inast tarthatnak» – Numerus clausus-t teremtett az angol könyvnyomtatásban Erzsébet királynő 1585-i rendelete, amely egyszersmind kimondta, hogy minden nyomdász köteles a főnökegyesület tagjává lenni. A rendelet megszüntette a városok nyomdái számát, tilalmazva új sajtók fölállítását mindaddig, amíg «a nyomdák mostani nagy száma a kívánatos arányra le nem apad».

Tanonc-szerződés: a tanonc szülője és a tanonc kiképzésére vállalkozó tanítómester között a tanonc kiképzésére vonatkozó föltételeket magába foglaló okirat. A szerződést az Ipartestület előtt kell megkötni és annak tartalmaznia kell, hogy a tanítást vállaló mester vagy iparos milyen föltételek mellett vállalkozik a tanonc kiképzésére. A tanonc-szerződésben meg kell állapítani, hogy a tanonc élelmezéséről, ruházatáról és szállásadásáról ki gondoskodik. Fontos része a tanonc-szerződésnek a tanulási idő. A nyomdászszakmában ezt a kereskedelmi miniszter 1925. évi 62.924. számú rendelete különlegesen szabályozza és ezek szerint a sokszorosító iparban a tanulási idő tartama: azoknál a tanoncoknál, akik érettségi bizonyítvánnyal rendelkeznek, két év; azoknál, akik valamely középiskola vagy polgári iskola hat osztályát sikerrel elvégezték, három év; azoknál pedig, akik ennél kisebb iskolai képzettséggel rendelkeznek, négy év. A sokszorosító iparban ennél a megállapítottnál sem rövidebb, sem hosszabb tanulási időt kikötni nem szabad. Ha mégis megtörténne, az semmis. A tanonc-szerződés három példányban állítandó ki. Illetéke jelenleg: 4 pengő.

Tanoncvédelem: l. Szakszervezet.

Tanoncvizsga: célja a tanonc tanideje alatt tanúsított előmenetelének megállapítása. A tanoncvizsga kérdése Magyarországon még nincs törvényileg rendezve. A nyomdászszakmában az Ipartestület meghonosította a tanoncvizsgát és lehetőleg időszakonként vizsga alá vonja a tanoncokat és a vizsga eredményéhez mérten teszi meg intézkedéseit. Ha a tanonc előmenetele a tanmester hibájából nem megfelelő, erre a körülményre a tanmester figyelmét felhívja, figyelmeztetve őt az alkalmazható megtorló intézkedésekre. *hk*

Tanulási idő: régente helyenként és koronként változott; Németországban a 16–18. században négy, öt vagy hat esztendő volt, Angliában többnyire hét – valóban nehéz, sok «servitia domesticával» és gyakran nyers bánásmóddal is terhelt – esztendő. Tanulóéveit ha végre lemorzsolta az inas; bizonyítania kellett, hogy a kellő szakismereteket és ügyességeket elsajátította. Ha pedig erre képtelen volt: a tanulóidejét megtoldták még egy fél, avagy egész esztendővel is.

Tányéros festékezés: az asztali festékezés egyik formája. Tégelyes sajtókon, meg a kézi sajtó némely fajtáján használatos. A nagyobb gyorssajtók festékező asztalától a vasból való tányér kerek volta különbözteti meg.

Tapéta-nyomtatás: külön arravaló rotációsokon készül; a finomabbja kromolitográfiai úton is. A tapéta-rotációson egy dobnak nevezett és nemezzel meg vászonnal bevont nagy középső henger viszi magával a végnélküli papirost. Körötte vannak a mintázatos formahengerek, ezek mindenikére «végnélküli» elrendezésű nemez viszi rá a maga más-más színű festékét. A tapéta-nyomtatáshoz rendszerint enyvvel kevert földfestéket használnak, ami igen gyorsan szárad. Amennyiben alapozni is kell a tapétát: ez külön «kenő»-gépen történik, ugyancsak enyves földfestékkel. Fényezése vagy úgy megy végbe, hogy a felületét síkporral kefélgézik; vagy pedig úgynevezett «frikiós» kalanderen vezetik át a tapétát. E kalander különböző gyorsasággal futó acél- meg papiroshengerekből áll; a gyorsaság különbözősége a közbül futó papiros erős dörzsölődését idézi elő, aminek következtében a tapéta színei ragyogó fényt kapnak. A tapéta-nyomtatáshoz szükséges formahengereket régebben vésés, újabban főkép maratás útján állítják elő, s galvanosztégia útján keményítik.

Tara (olasz): a. m. göngysúly, a bruttó és nettó súly különbsége.

Tarifa (olasz): a. m. jegyzék, díjszabás, árszabály.

Tarifa-hivatal: l. Árszabályhivatal.

Társaskörök: céljuk Budapestről a perifériákra kiszorult nyomdászok körében a szolidaritás érzetét táplálni. Az első ilyen társaskör «Ujpest-Rákospalotai Könyvnyomdászok Társasköre» címmel 1926-ban alakult. Második volt a «Pestszenterzsébeti Könyvnyomdászok és Rokonszakmabeli Munkások és Munkásnők Társasköre»; a harmadik 1934-ben kezdte meg működését a «Rákosszentmihály-Sashalmi Könyvnyomdászok és Rokonszakmabeli Munkások és Munkásnők Társasköre» címen, 1936-ban alakult a «Kispest-Szentlőrinc és Környéke Grafikai Munkások és Munkásnők Társasköre».

Tartalékmagazinok: l. Split-magazinok.

Tasztatúra (latin): a. m. billentyűzet (a szedő gépeken).

Trauchnitz Károly: 1796-ban nyomdát alapított Lipcsében s amellelt antik klasszikusok stereotíp kiadásával is foglalkozott. Fia, Keresztély a nyomdát 1865-ben eladta s 4 és fél millió márkányi vagyonát a városnak adományozta. Egyik rokona, Bernát 1837-ben alapított nyomdát, szintén Lipcsében s egyebek közt ő indította meg a «Collection of British authors» című, még ma is megjelenő többezer kötetes gyűjteményt is.

Tausz Sándor: szül. 1879-ben. A Wessely-féle kemigráfiai intézetben tanult. A Franklin-Társulatnál színedző volt, majd üzemvezető König és Bayernál. Azután Párizsban és Strassburgban dolgozott. Visszatérte után előbb a Sokszorosító Ipar Rt. igazgatója, azután a Pallas-nyomda kemigráfiai, litográfiai, offset- és mélynyomtató osztályának igazgatója. Ő találta föl a maratott cinklemez köre való közvetlen átnyomtatásának a módját, amit később a német Reisacher szabadalmaztatott. Három- és négyszínű autotípiát is ő nyomtatott nálunk offseten először. «Kontratype» kliséivel nagy sikert ért el. A modern szövet- és selyemnyomtatásban most jó 80%-ig uralkodó «rolfot»-eljárás szintén az ő találmánya. Értékes dolgozatai főleg a Magyar Grafikában és Magyar Nyomdászatban jelentek meg. Önálló szakmunkája: «A cinkmaratás». Lexikonunknak is munkatársa, a tanonciskolában pedig szakoktató.

Távíró (telegráfia): Az elektromos áram mágneses hatásainak egyik legfontosabb alkalmazási terénuma a távíró. Minden távíróberendezés két főrészből áll, az adó- és a vevőkészülékből. A két különböző helyen felállított készüléket elektromos vezeték köti össze, amelybe

áramforrás van bekapcsolva. A Morse-rendszer a legelterjedtebb, amelynél, ha az adókészülék útján az áramot hosszabb vagy rövidebb ideig zárjuk: a vevőkészülékre erősített papiros-tekerccsen vonalak és pontok keletkeznek (a Morse-jelek, amelyekből tetszés szerint állíthatók össze az abc betűi). Ujabban a Hughes-rendszerű készülékek útján már nem jeleket, hanem kész betűket továbbítanak. A nagy távíróforgalom kívánatossá tette a távirászat gyorsítását. A legteljesítőképesebb készülék a magyar Pollák–Virág-féle gyorstelegráf, amellyel 1 óra alatt 120.000 szót lehet továbbítani, míg a Siemens–Halske-féle rendszerrel csak 20.000 szót. Heinrich Hertz volt az első, aki a híres angol fizikusok, Faraday és Maxwell által már sejtett elektromágneses hullámszerű és továbbterjedő rezgését a mindent betöltő éternek kísérleti úton bebizonyította. Az ő további kísérletei azt is igazolták, hogy ily, a fényhez hasonló gyorsasággal és hullámszerűen terjedő elektromos rezgéseket jeladásra is föl lehet használni. Hertz kísérletein lassankint így alakult ki a drótnélküli szikratávíró mai rendszere. Marconié az érdem, hogy a célnak legmegfelelőbb készülék-rendszert feltalálta, úgy hogy a drótnélküli szikratávírárszat az emberiség üdvére működhetik.

Távlati rövidülés (perspektíva): Ennek megvannak a maga törvényei, s minden tárgynak minden helyzetben úgyyszólván mértanilag ki lehet számítani a papirosra vetett pontos képét.

Tavotta-zsír: l. Gépzsír.

T. C.: nyomtatott körleveleken a. m. «teljes című».

Technika (görög): a. m. művészet, ügyesség.

Technikai fametszet: l. Fametszés.

Technikai stílusok: minden anyagnak megvan a maga technikája, s a stílusnak e technikához kell igazodnia.

Tégelyes sajtók: ezeknél a nyomtatást két sík lap: a tégely (jobb képzésű, de eddig be nem vett mesterszóval: nyomótalp) meg a nyomóalap végzi. Ebbe a csoportba tartozik a kézi sajtó meg a tégelyes gyorsajtó. Néhány félbemaradt próba-szerkezetet leszámítva: jobbára kisebb terjedelmű gépek, mert az a viszonylag óriási erőszükséglet, amelyet az egész formának egyetlen időpontban való lenyomtatása igényel: lehetetlenné, vagy legalább is nem kifizetődővé teszi a tégelyes sajtóknak nagy formátumúakká való átépítését. Ezért a jelenleg szerte használatban lévő ilyen gépek főleg kisebb nyomtatványok előállítására alkalmasak. Négyféle fajtájuk alakult ki. Legelterjedtebbé vált a Degener Frigyesztől föltalált kis «amerikai gyorsajtó», a Liberty, de lassankint közhasználatúak lettek a Gally Merrit John sajtói, meg a gyártásuk helyéről elkeresztelt «bostoni» rendszerű prések is, amelyek mellett a Gordon Geo rendszerű gépeket is igen használják, főleg Angliában és Amerikában. Ezeken a tégelyes sajtókon kívül később itt-ott még az ú. n. könyökemeltűs tégelyes prés is használatba került.

Téglalap (rossz képzéssel: téglány; latinosan: oblongum): az egyenlőtlen oldalú derékszögű paralelogrammának újabban használt neve.

Tekercspapiros: l. Rotációs papiros.

Telautográfia: írásnak és rajzoknak telegrafálás útján való továbbítása, illetőleg reprodukálása; Edison találmánya.

Telefón (távbeszélő): a hanghullámoknak elektromos áram útján való továbbítására szolgáló készülék. Lényegileg az indukción alapul a telefon is. A kiinduló ponton a hanghullámok elektromos hullámokká alakulnak, hogy a vevőállomáson újra hanghullámokká alakuljanak. A telefonkészülék azon a fölfedezésen alapszik, hogy egy elektromágnes-tekerccs vasmagja az áram megszakítása által hangzóvá tehető. A telefon tökéletesítése Bell és Siemens nevéhez fűződik.

Telefotográfia: a. m. messzeségbe való fotografálás.

Telegdi Lajos: 1857-ben újonnan berendezett tipográfiát állított Debrecen városában. A vállalat cége volt: «Okolicsányi és Társa».

Telegdy Miklós: a nagyszombati tipográfia alapítója. 1577-ben vásárolta meg a jezsuiták Bécsben levő, 1565-től szünetelő tipográfiáját – ezer forintot adott érte –, s azt Nagyszombatba szállíttatva, megkezdte vele a maga vallásos és polémikus iratainak a nyomtatását. 1586-ban halt meg.

Telegdi Pap Sámuel: I. Pap Sámuel.

Telegrafnoje Agensztvo Szovjetszkovo Szajusza (rövidítve: TASS): a szovjet-unió távirati ügynöksége.

Teletype Setter: az amerikai Ganett Frank s Morey Walter által föltalált «távolban szedő» gép. Elgondolása az, hogy e szedőgépen ha mondjuk Washingtonban egy szedő billentyűzik: a rádióhullámok közvetítésével – tehát szinte automatikusan – ugyanaz a szedés elkészül száz más város ezernyi ujságnyomdájának «Teletype Setter»-ein is.

Telített szín: az a szín, amely a legnagyobb fokban felel meg a nevének. «Telített kék» például az, amelyet kékebbnek el sem tudunk már képzelni. Megjegyezzük azonban, hogy a leg-ragyogóbb kékségnek is megvan a maga jelentős mennyiségű természetes «feketeségtartalma», amit semmiféle technikai mesterkedéssel sem tudunk már lejjebb csökkenteni. A sárga színnél ez a természetes feketeségtartalom a legkisebb, de itt is kitesz még vagy tíz-tizenkét százalékot.

Tellière: 33:44 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Temesvár nyomdászata: Az első engedélyt tipográfiára Heimerl Mátyás József kapta 1769-ben. 1787-ben a nyomdát Slovacsek Antal vette meg, akinek utóda 1792–1806 között Jónás Jakab János lett. 1807–1830 Klapka Károly Józsefnek (I. o.) volt nyomdája, melyet Beichel József vett meg. 1847-ben Hazay Ernő alapított nyomdát, kit 1849-ben köztársasági lapjáért halálra is ítélték, de külföldre menekült. A kiegyezés után kegyelmet kapván, hazajött, s három ízben országgyűlési képviselőnek is megválasztották. 1919-ben 11, 1935-ben 21 nyomdája van Temesvárnak. *Is*

Temetés: a betűszedők nyelvén az a szedésbeli hiba, amikor is több szót, esetleg sorokat kiflejt a szedésből. Ellenkezője a «lakodalom», amikor kétszer is megszedsz valamit.

Tempera-festékek: ezeknek a festőanyaga, vagyis pigmentje ugyanaz, ami a vízfestékeké, a kötőanyaguk azonban – tej és tojás sárgája vagy hasonló emulzió – olyan, hogy csupán friss állapotban oldható; fölkenve, megszáradása után részben vagy egészben oldhatatlan. Nagyon gyorsan szárad, úgyhogy az ecsetvonásokat nemigen lehet egymásba olvasztani; a tipográfiai színezés alkalmával különben ez – általánosságban – fölösleges is.

Temperatúra (latin): annyi mint hőmérséklet. Ennek egyenletessége a nyomdai munka szempontjából igen fontos. Hideg és nedves levegőben a festék nehezebben szárad.

Tempó: így nevezték a régi magyar nyomtató munkások a kézi sajtó dobját. A német Tympanból keletkezett.

Tempó (Griff): ama mozdulatok összessége, amellyel a kézi szedő az ólomtípust a betűszekrényből a sorjázóba viszi. Mennél egyszerűbbek és egyenesebb irányúak ezek a mozdulatok: rendszerint annál kevésbé fárasztó a munka. A gépszedésnél hasonló az eset; mentől simábban és lehetőleg valamennyi ujj igénybevételevel billentyűzünk: annál kevésbé fáradunk el. A sima, nyugodt tempó a szedés mennyisége szempontjából is előnyös.

Tenáakulum: fából keresztformára összerótt kézírattartó. A betűszedőknek hajdanában szinte nélkülözhetetlen szerszáma. Az alsó részén sróf vagy vasszög állott ki, aminél fogva a szekrényhez lehetett erősíteni. A rajta föl és alá tologatható villaforma részt divizórium-nak hívták; ez volt a sormutató.

Teperovits Lajos: szül. 1868-ban, fölszabadult 1895-ben Budapesten. Az Országos Bizottságnak, a Segélyző Egyesület választmányának, az árszabályt tárgyaló bizottságnak és a paritásos munkásközvetítő bizottságnak tagja. A betűöntők békéltető bizottságának alelnöke. A Betű- és Tömöntők Körének 1923 óta elnöke.

Tépődés (Rupfen): l. Festék melegítése.

Tercia: a 16 pontos betűnagyság megjelölése. A szó latinul harmadikat jelent. (V. ö. Mittel.)

Térelosztó gyakorlatok: a szabadkézi rajz oktatásának alapvető diszciplinája, amelynek a kézügyesítés és az arányérzék fejlesztése a célja. A függőleges és vízszintes lénik szabadkézzel való meghúzásának jó begyakorolása után a vonalaknak 2, 4, 8, majd meg 3, 5, 7 egyenlő részre való osztásával gyakorlatozunk, s ha e tekintetben a szemmértékünket kissé megerősítettük: apródonként rátérünk három- stb. szögeknek, köröknek, oválisoknak meg más egyéb geometriai formáknak a gyakorlására, majd ezeknek keretté, alapnyomatszerű háttérre stb. kombinálására.

Terhes Gyula: szül. Szamosujvárt 1882-ben. Ugyanott szedőtanuló az Aurora-nyomdában 1895–1899-ig. Huzamosabb ideig dolgozott Budapesten, Désen és Kolozsvárott. Rövidebb ideig Kassán és Szegeden. Ifjú segédkorától a szervezeti élet minden ágában vezetőségi tag. 1920. március 15-től a Romániai Grafikai Munkások Szövetségének titkára, a «Typograph» felelős szerkesztője.

Térképszedés: régi jó tipográfusok kedves ideája volt. A baseli Haas Wilhelm 1775-ben, a lipcsei Breitkopf 1777-ben lépett ilyes találmányával a nyilvánosság elé. A párizsi Didot 1820 és 1830 között 50.000 frankot költött ezirányú kísérletezésekre, 1839-ben pedig a bécsi Raffelsberger megszédte a magyar–osztrák monarchia postai térképét. A technika folytonos haladása csakhamar fölöslegessé tette az efféle próbálkozásokat.

Természetbarátok Turista-Egyesülete Nyomdász-Szakosztálya: lásd Sportalakulatok.

Terminológia: a. m. a mesterszók összessége.

Terminus technicus (latin): annyi mint mesterszó.

Terpentin: a tűlevelű fák kérgének megmetszése által nyerik, mint folyékony balzsamot, mely 15–30 százalék illó olajból (terpentinolaj) és körülbelül 70–85 százalék gyantából áll. – A könyvnyomtatásban, mint ismeretes, a formák mosására használják. Vázlatkészítésnél a könyvnyomdai színes festékekhez keverve, gyorsan megszáradó és a szokásos akvarell-festékeket kitűnően helyettesítő, igen jó festéket kapunk.

Területi arány (színeké): l. Színfölkületek aránya.

Térzők: l. Ürtöltők.

Tessarotípiá: a padovai Tessaro Angelótól feltalált eljárás neveknek, jegyeknek stb. térképekre való rányomtatására. Ez az ábécét különböző betűnagyságokban tartalmazó kis kerék segítségével történik. Ha átnyomófestéket használunk, a neveket köre vagy cink lemezre is átnyomtatjuk.

Tesseræ signatoriae: l. Bélyegző.

Testino: a 8 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Testo: 15 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Tésztanyomtatás: a meglehetősen mélyre vésett negatív ábrázolatú fémlapoknak tésztába való nyomtatása. A pozitív képet mutató tésztát megszáradása után imádságos stb. könyveknek borítékául használták. A tésztanyomtatás a 14. század elején divatozott. Idáig mintegy 20 tésztanyomat ismeretes.

Tevan Andor: szül. Békéscsabán 1889-ben. A nyomdászatot odahaza tanulta, majd pedig 1907-től 1910-ig a bécsi grafikai főiskolának, a Graphische Lehr- und Versuchs-Anstalt-nak volt a növendéke. Hazatérve Békéscsabára, saját üzemében igyekezett hasznosítani a tanulmányait. Mint kiadó is jelentékeny sikereket ért el.

Text: 16 pontos betűnagyság a hollandusoknál (a németeknél és nálunk: 20 pont).

Textus (németesen: text): a 20 pontos betűnagyság megjelölése. Az elnevezés valószínűen még Gutenberg negyvenkétsoros bibliájáról származik.

Thalwieser Antal: szül. Budapesten 1895-ben. Tanulási helye és ideje: Budapest, Első Magyar Betűöntőde rt., 1909–1913. Rövid megszakítással mind a mai napig az Első Magyar Betűöntődében kondicionál, mégpedig 1918-tól 1927-ig mint raktárnok, azóta mint üzemvezető. Szakirodalmi munkásságot a Magyar Grafikába írt szócikkeivel fejtett ki. 1929–30. években a nyomdai munkások továbbképző tanfolyamának előadója volt és ugyancsak 1929-től kezdve technológus szakoktató a sokszorosítóipari tanonciskolában.

The Dow: amerikai szedőgép. A Kastenbein-féléhez hasonlított.

Theuerdank: az első fraktúr-betűs könyv címe. 1549-ben jelent meg. Mesterei: Andreae Hieronymus és Schönsperger Hans.

Thilo Jakab: a 17. század második évtizedében Nagyszebenben nyomdászkozott.

Thomas Márton: a nagyszombati nyomda ügyvezetője 1676 körül.

Thompson: chicagói szedőgépfőltaláló; 1915 körül olyan szedő-öntő gépet konstruált, mely nagyjából a Monotype módjára, de Linotype-matricákról önt egyes betűket.

Thorne-féle szedőgép: l. Simplex.

Thotmic: Hunter és August fotografikus szedőgépe. Előbb «Monophoto» volt a neve. A billentyűzésre az egyes betűk lefotografálódnak; a film előhívása után cinklapra viszik át a szöveget, s offset-gépen nyomtatnak róla.

Tichy: könyvnyomtató-család. Őse János Ferenc 1806-ban lett mármarosai Gottlieb Antal után a nagyváradi szemináriumi nyomda vezetője. 1809-ben vétel útján tulajdonosa is lett a nyomdának. Utóda volt János 1838-ig, ezé pedig Alajos. Az utóbbira Ákos következett, ki 1872-ig egyedüli tulajdonosa volt a nyomdának. Ez évben Hollósy Lajos könyvkereskedőt fogadta társául, aki 1874-ben a nyomdát egészen magához váltotta. – Ákos ugyanilyen nevű fia kiváló szakíró. Nagyváradon született 1864-ben, megh. 1901-ben. A kilencvenes években a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság korrektora volt. Sokat írt a Grafikai Szemlébe; szerkesztette 1897-től 1901-ig a Magyar Nyomdászok Évkönyvét.

Ticket: (angol): a. m. cédula, jegy.

Tiemann Walter: német betűművész; 1907 óta készített medievális és fraktúr betűit európaszerte használják.

Tiflotipográfia: a vakok könyveinek nyomtatása; l. Brailletípus.

Tilsch János: 1842-től 1849-ig a kolozsvári ref. kollégiumi nyomda bérlője. Nyomdászai és kiadói tevékenységéért a szabadságharc leverése után nehéz várfogságra ítélték.

Timofejevics Piotr: l. Mszticlavec Petro.

Tipizálás: l. Normalizálás.

Tipográfia: a. m. könyvnyomtatás. Valamennyi sokszorosító művészetnek és iparágazatnak az élén jár, valamennyi között a legáldásosabb hatású és legizmosabb a tipográfia, amelyet – mint közismeretes – a 15. század közepe táján talált fel Gutenberg (Gensfleisch) János. Maga a «tipográfia» szó későbbi keletű; a nagy föltaláló még nem használta, ő csak formákról meg patronokról szólt a «Katholikon» kolofonjában. A «tipográfia» szót Veronai Bernát használta először 1493-ban. Ujabban a «tipográfus» szó értelme mindinkább a betűszedőre redukálódik; a közkeletű francia «tipo» rövidítés pl. kizárólag szedőt jelent.

Tipográfiai fénynyomtatás: a bécsi Unger találmánya; a zselatinréteget hordó alap nem üveg, hanem ólom; a nyomtatás arra alkalmassá tett tégelyes sajtón történik.

Tipográfia, Nyomdászok Testedző Egyesülete: l. Sportalakulatok.

Tipográfus: a. m. könyvnyomtató.

Tipokrómia: színes képek nyomtatása könyvnyomdai sajtón.

Tipolitográfia: oly könyvnyomtatás, melynél a szövegrész csirizes papírosra lehúzott könyvnyomdai szedés átnyomtatása útján készült.

Tipolitográfiai gyorssajtók: a hatvanas évek vége felé készültek, s némi ki-bekapcsoló meg átigazító munkával hol litográfiai, hol meg könyvnyomdai nyomtatáshoz lehetett őket használni. Valami különös hasznuk azonban e szerkezeteknek nem volt, s így csakhamar kivesztek abból a néhány nyomdából is, amely megvásárolt belőlük egy-egy példányt.

Tipométer: egy vagy több betű méretbeli ellenőrzésére szolgál. A 20, 24 vagy 40 cicerós hosszúságú alaprész egy pontos végmérce után készül. Az alaplapot hossz méretében U alakban oldallapok, pofák határolják. Pontos méretet úgy állapíthatunk meg vele, hogy belehelyezzük a betűket és mozgatusuk közben érzékelní igyekezünk, mint érinti a sornak két szélső betűje a pofákat, miközben hasonló szorosságot kell éreznünk, mint a végmérccével, mely után a tipométer készült. *ls és ta*

Tipométria: 1. a. m. betűrendszer; 2. térképcsínálás könyvnyomdai úton.

Tipométria és méterrendszer: átszámítási tétéleít l. a 478–479. oldalakon.

Tipométria és méterrendszer átszámítása: nonpareille, petit, borgisz, garmond és ciceró sorok átszámítása méterrendszerre:					
Sorok száma	Nonpareille mm.	Petit mm.	Borgisz mm.	Garmond mm.	Ciceró mm.
1	2¼	3	3¾	3¾	4½
2	4½	6	6¾	7½	9
3	6¾	9	10½	11¼	13½
4	9	12	13½	15	18
5	11¼	15	16¾	18¾	22½
6	13½	18	20¼	22½	27
7	15¾	21	23½	26¼	31½
8	18	24	27	30	36
9	20¼	27	30¾	33¾	40½

10	22½	30	33¾	37½	45
11	24¾	33	37⅞	41¼	49½
12	27	36	40½	45	54
13	29¼	39	43⅞	48¾	58½
14	31½	42	47¼	52½	63
15	33¾	45	50⅝	56¼	67½
16	36	48	54	60	72
17	38¼	51	57⅞	63¾	76½
18	40½	54	60¾	67½	81
19	42¾	57	64⅞	71¼	85½
20	45	60	67½	75	90
21	47¼	63	70⅞	78¾	94½
22	49½	66	74¼	82½	99
23	51¾	69	77⅝	86¼	103½
24	54	72	81	90	108
25	56¼	75	84⅜	93¾	112½
26	58½	78	87¾	97½	117
27	60¾	81	91⅞	101¼	121½
28	63	84	94½	105	126
29	65¼	87	97⅞	108¾	130½
30	67½	90	101¼	112½	135
31	69¾	93	104⅝	116¼	139½
32	72	96	108	120	144
33	74¼	99	111⅜	123¾	148½
34	76½	102	114¾	127½	153
35	78¾	105	118⅞	131¼	157½
36	81	108	121½	135	162
37	83¼	111	124⅞	138¾	166½
38	85½	114	128¼	142½	171
39	87¾	117	131⅝	146¼	175½
40	90	120	135	150	180
41	92¼	123	138⅜	153¾	184½
42	94½	126	141¾	157½	189
43	96¾	129	145⅞	161¼	193½
44	99	132	148½	165	198
45	101¼	135	151⅞	168¾	202½
46	103½	138	155¼	172½	207
47	105¾	141	158⅝	176¼	211½
48	108	144	162	180	216
49	110¼	147	165⅜	183¾	220½
50	112½	150	168¾	187½	225
51	114¾	153	172⅞	191¼	229½
52	117	156	175½	195	234
53	119¼	159	178⅞	198¾	238½

54	121½	162	182¼	202½	243
55	123¾	165	185⅝	206¼	247½
56	126	168	189	210	252
57	128¼	171	192¾	213¾	256½
58	130½	174	195¾	217½	261
59	132¾	177	199⅞	221¼	265½
60	135	180	202½	225	270

Tiporadiográfia: a. m. röntgen-sugaras nyomtatás. Preparált papírost százíves rétegekbe rakva: az eredeti rajzot, kéziratot stb. röntgenes módon keresztülfotografálják rajta.

Típus: a nyomdászati szakirodalomban a. m. ólombetű.

Tissierográfia: a párizsi Tissiertől először alkalmazott nyomdászati eljárás rézmetszetes ábrázolatoknak könyvnyomó sajtón való sokszorosítására. A rézmetszetet litográfiai köre átnyomatják s az így támadt kép környezetét mélyre maratják, úgyhogy csak a rajz vonalai domborodjanak ki. A követ ekkor betűmagasságra emelik, hogy a könyvnyomtató betűivel együtt lehessen róla nyomtatni. A marató szer rektifikált faolaj, sósav és alkohol keveréke; vigyázni kell, hogy a rajz széleit a marató szer meg ne támadja. Ezért védelmül kencével vonják be a széleket.

Tissnowa Márton: tudós cseh őstipográfus, 1489-ben Kutttemberg városban fametszetes szép cseh bibliát nyomtatott. Később Prágába ment az egyetem filozófiai fakultásának dékánjául.

Tiszta színek: Két szín összekeverésekor kétféle tüneményt tapasztalunk; az egyik az, hogy a két színnek keveredéséből egy harmadik színtónus áll elő, a másik pedig: hogy az új szín tisztaság dolgában az eredeti színek mögött marad. Tiszta színnek a tarka tónusok közül azt nevezzük, amely telített, avagy fehérrel van világosítva, s feketeségi tartalma ennél fogva nem nagyobb a természetes aránynál. Mentől messzebbre esik a két összekevert szín a színekörön egymástól: rendszeren annál kisebb az új színek tisztasági foka. L. még Kevert színek.

Titre (francia): a. m. cím, könyvcím.

Titulgeld: mókás elferdítéssel így nevezték a 16–17. században azt az áldomási összeget, amely a nyomtató munkásoknak pirosbetűs nyomtatásért járt.

Titulus (latin): a. m. cím, könyvcím.

Toifel-féle eljárás: l. Kalkokemigráfia.

Toldy Ferenc: a magyar irodalomtörténetírás apja; szül. 1805-ben, megh. 1875-ben. Irodalmunk történetének boncolgatása és ismertetése útján sok könyvészeti és nyomdászat-történeti adatot is tárt föl. A M. Tud. Akadémia Évkönyveinek XIV. kötetében jó kis összefoglalását adta a magyarországi nyomdászat négyszázéves történetének.

Tollagi Adolf: a régi Népszínház nyomdászból lett kedvelt komikusa. A hetvenes évek vége felé tanulta ki a nyomdászatot Debrecenben, Kutasinál.

Tollfesték: a nyomdai fekete festékek általánosan használt elnevezése. E festék semmiféle anilines szépítő szert nem tartalmaz, mélyítése csak korom meg kék tömör festék hozzáadása által történik, nehogy «vízbe menjen» a festék.

Tollrajz: ennek számít a síknyomtatásban minden olyan vonalas, pontozásos avagy színfoltos kövi ábrázolás, aminél az íróanyag litográfiai tus. A kő fölületének simának avagy csak nagyon finoman szemcsézettnek kell lennie. Toll helyett finomabbszörű ecset is használható. A pontozásos fölületek gyorsabb előállítására mintázott kaucsukbéllyegzőt, majd pedig kis gépezetet találtak ki. Kefével való permetezés útján is hatásos tónusok állíthatók elő.

Tolnai Simon: szül. 1867-ben Nagyváradon. Aránylag fiatalon, 1898-ban megalapította az immár világszerte ismert szépirodalmi és társadalmi hetilapot, a «Tolnai Világlapját»-t. Azóta is kiadója és felelős szerkesztője ennek a lapnak, amely évről évre emelkedik színvonalban és elterjedtségben. Nagyobb kiadványai ezenkívül a «Párisi Divat» és a «Délibáb» című időszaki képes lapok, továbbá egész sor tudományos mű, mint «Tolnai Világlexikona», «Tolnai Világtörténelme», «A Műveltség Útja» és a számtalan szépirodalmi munka. Összes kiadványai az 1910-ben a Dohány utcában általa alapított szép nyomdapatotában készülnek, mely nyomda a legmodernebb rotációs nyomógépekkel és mélynyomtatási berendezésekkel van felszerelve. A Tolnai-nyomda rohamos fejlődése részvénytársasággá való alakulását tette szükségessé. Tolnai Simon vállalkozószellemének nagy része van abban, hogy a magyar nép széles rétegeit ránevelte az olvasásra.

Toló-mérő (Kernmass): állítható tipométernek is mondhatnók (l. Tipométer), amitől annyiban különbözik, hogy az egyik pofarész helyéből elmozdítható és a beállítás helyén csavarral rögzíthető. A mérés ugyanúgy történik, mint a már említett tipométerrel. Több hosszúságban készül. Főképpen léniák gyártásakor a léniák hosszúságának, továbbá egyeztető és ellenőrző mérésekhez használják. *ta*

Toluol (metilbenzol): 110 Celsius fokon forr, színtelen, könnyen párolgó, gyúlékony, éteres szagú folyadék. A gyantákat, olajokat, zsírokat nagyon jól oldja. Kőszénkátrány lepárlásával állítják elő. A nyomdafestékiparban a mélynyomtatófestékek készítésénél igen fontos, mint a mélynyomtatófestékek kiváló oldószere. *dr fj*

Toluolmérgezés: a mélynyomtató üzemekben igen gyakori. Különböző bőrbetegségek, bőrszárazság, ekcéma a külső jelei. A belső jelenségek pedig szédülésben, fejfájásban, sápadtságban és gyomorhajban jelentkeznek. A toluolgázok ugyanis bomlasztják a vért, megtámadják és megölik a vörös vérsejteket. Védekezni a baj ellen legbiztosabban a toluol-lecsapó készülékkel lehet, ami igen jól kifizetődő berendezkedés a nyomda számára, amennyiben a fölhasznált toluol és xilol 80–90 százalékát is lecsapja és újra használhatóvá teszi. *nli*

Tolvajnyelv: majdnem minden nép nyelvében nemcsak a bűnözők különleges nyelve, hanem átvitt értelemben egyes nagyvárosok és egyes foglalkozási ágak jellegzetes kifejezéseinek összessége. A párizsi tolvajnyelvnek argot, a londoninak slang, a budapestinek jassz a neve.

Tolvay Imre: tudós jezsuita, aki a nagyszombati nyomda időrendben utolsó prefektusa volt 1758-tól 1773-ig.

Tomencsek János: a pesti Landerer-nyomda faktora. Az 1803. esztendőben bérbe vette a kalocsai érseki nyomdát évi 200 frt bérösszegért.

Tompa szög: a mértanban olyan szög, mely a derékszögnél (tehát 90 foknál) nagyobb, az egyenes szögnél (180 fok) pedig kisebb.

Tompított szín: az, amelyet valamely sötétebbel kevertünk. Ha a kobaltkékhez például fehérrel vegyítünk: derített szín, feketének hozzákeverésével pedig tompított szín áll elő.

Tónus (magyarul elvélve színezet is): tágabb értelemben a képnek alapszíne, tekintet nélkül fényre vagy árnyékra. Szűkebb értelemben közönségesen így nevezik az egyszínes kép nagyobb világos helyeit és többszínes képeknél az egymásba átfolyó, illetőleg erejükben fokozódó színeket is. A tónusok megvannak ilyenformán az egyszínes képeknél is, de a többszínűeknél is. A tónusok világosabb vagy sötétebb voltának egymáshoz való viszonyíthatása végett megkülönböztetünk középtónusokat is. Féltónusos az olyan kép, amelynek alaptónusa nem teljesen födött felületű, hanem kockákból, sűrű vonalzásból áll. Ilyen például az autotípia.

Tónus-eltolódások: A festék fölhogítása következtében való hirtelen tónuseltolódások legjobban a sárgánál meg az ultramarinnál, legkevésbé a kékes-zöldnél és a kárminnál tűnnek szembe. A narancs-szín sárgássá lesz, ha fölhogítjuk, az ultramarin meg zöldessé, úgy hogy vörös hozzáadásával kell e színeket az eredetiségük felé visszatéríteni.

Tónusmegállapítás: 1. Színek mérése.

Tónusos metszet: 1. Fametszet.

Topográfia: Cronenberg-től föltalált eljárás térképek, kataszteri tervek s egyéb oly rajzokról való nyomtató-lemezek elkészítésére, amelyeknél az eredetitől való legcsekélyebb eltérésnek sem szabad előfordulnia. A fotográfiai fölvételhez előzetesen preparált tiszta tükörfüveglemezt használnak; a fölvétel maga nedves úton történik. A kapott negatívot jól megmossák és fény irányában érzékeny krómzselatinréteggel bevonják, majd pedig mérsékelt melegen megszáritva, 1–3 óra hosszát napfényre teszik, még pedig úgy, hogy a negatív képes oldalát fekete szövetdarabbal eltakarják s a világosságot hátulról eresztik rája. A lemeztől ezután a krómot lemossák, majd timsós oldatban öblögetik. Újra megmosva, megszáritják, s glicerinnel átnyomásra alkalmassá teszik. A kőre való átnyomás után a rajzot mélyre maratják, mire aztán az eredetivel tökéletesen megegyező produkciók nyomtatása megkezdődhetik.

Topogravúr: keveset használt érdekes eljárás. Mint a szóösszetétel fele, a gravúr szó is mutatja – a rajzot ezen eljárásnál (úgy mint a litheliogravúrnál is) belemaratják a kőbe vagy cinkbe, bár vajmi sekélyen, úgy hogy azért a síknyomtatásos eljárások közé tartozik.

Tótfalusi Kis Miklós: könyvnyomtató, betűmetsző és író, szül. Alsómisztótfaluban 1650-ben, meghalt Kolozsváron 1702-ben. Tanulmányait Nagybányán és Nagyenyeden végezte. 1677-ben rektornak ment Fogarasra, ahol három esztendő alatt háromszázötven tallért gyűjtött, ami alapját képezte volna az akkoriban szokásos külföldi akadémiázás költségeinek. Külföldi útján azonban munkája egész más irányba terelődött. A később nagyhírű enyedi tanár, Pápai Páriz Ferenc biztatta, hogy nézzen majd körül a nyomdákban is; Horti István is bátorította, hogy keressen odakünn a biblia kinyomtatására nyomdászt, sőt Tofeusz Mihály erdélyi ref. püspök is biztatta, hogy csak vállalja a biblia nyomtatására való felügyeletet és korrektúrát; így történt azután, hogy el is indult Tótfalusi Kis Miklós Hollandiába, ahová akkortájt teológiára jártak a magyar diákok, volt is Utrechtben és Leydenben, de amikor elkerült Amsterdamba, teológiatanulás helyett beállt az akkor világhírű Blaeu nyomdájába. Fáradsággal és munkával ihletett három esztendő alatt megtanulta a betűmetszést, a betűöntést, a szedés-és nyomtatóműveletek minden fogását. Ekkor azonban rossz hírek jártak már otthonról, a biblia ügyét is mintha egészen elejtették volna és ezért arra határozta el magát, hogy saját költségén nyomtatja ki a bibliát. Késő éjszakáig öntötte a betűket magának is, jó árért másoknak is és ami pénz befolyt, azt mind a munkájába fektette. Nem lett volna semmi baja, ha csak a nyomdászmunkánál marad, de észrevéven a bibliában a sok sajtóhibát és a jócskán előforduló fordítási hibákat, megszólalt benne a nyelvtudós, elkezdte javítgatni a biblia korábbi magyar szövegét és itt kezdődik életének később drámaira forduló szerencsétlensége. Mialatt ő Hollandiában emberfeletti munkát végez, itthon hírért keltik, hogy meghamisítja a bibliát, amiért az amsterdami egyháztanács elé is idézik, az azonban inkább dicséretre-, mint tilalmazásraméltónak tartotta a munkáját. 1685 májusában végre elkészül bibliájával, ami egy időre lefegyverezte még az ellenségeit is. 1687-ben zsebbe férő alakban kinyomtatta az új testamentumot, majd Szenei Molnár Albert zsoltárfordítását is 4200–4200 példányban, a bibliát pedig 3500 példányban. Majdnem mindet bőrkötésbe köttette, dús aranyozással. Hogy az ehhez szükséges hatalmas összeget előteremthesse, betűmetszést, betűöntést és matricakészítést vállalt mások részére is (legjobb idejében egy tallért kapott egy-egy matricáért). Csináltatott betűket nála, a református embernél még XI. Ince pápa is a vatikáni nyomda számára. 1689 őszén indult el hazafelé roppant poggyászával és sokszor

életveszélyes kalandos utazás után hazakerült Erdélyországba, ahol nyomdát akart magának berendezni. Erről azonban lebeszéltek avval, hogy vegye kezelésbe a ref. egyház nyomdáit. Így is történt. Kolozsvári, 9 esztendőre terjedő könyvnyomtatói működése alatt közel száz mű készült nála. Tekintélyes szám ez, ha tudjuk, hogy a kiadványok között terjedelmes munkák is vannak. Kiállításuk mintaszerű, betűik ritka szépek és a nyomtatásuk is jó. Ekkor úgy látszott, hogy a sokat küzdött ember majd nyugalmasabb időknek néz elébe. Ő maga is hitte ezt, mert elérkezettnek látta a családalapítás idejét, de megint csak az volt a baj, hogy nem bírt megmaradni csakis a nyomdász mesterség mellett. Minden nyomdászt ő a helyesírás szabályai letéteményesének tekintett, aki felel a kifejezések szabatoságáért. Megírta a magyar helyesírásról szóló nézeteit is, s evvel megint magára uszította régi ellenségeit. Voltak hiú, kicsinyes tanárok, akik nem bírták elviselni, hogy a nyomdászember beleszóljon az ő dolgukba. 1697 körül különösen megnehezedett a sorsa a kolozsvári papok és tanárok féktelen gyűlölködése miatt. Erre megírta az «Apologia Bibliorum»-ot, amelynek előszavában ellenségei irigységéről és rosszakaratáról emlékezik meg, amivel újabb olajat öntött a tűzre. Most még jobban igyekeztek neki ártani, az egyházi tanácsot is ellene tüzelték, amely a nyomdát kivenni akarta a kezéből. Újra a toll fegyveréhez nyúl, megírja azt a különös munkát, a «Mentség»-et, amely életének és cselekedeteinek magyarázata kívánt lenni. A megsértett férfiúi önértzet feljajdulása volt ez az írás, amelyet a szenvedély adott tollára s amelyben szerencsétlenségére felemlítette Bánfi György erdélyi kormányzó nevét is. Most már nem volt menekülése, a kormányzónak elégtétel kellett, követelte a nyilvános bűnbocsánatot, az ú. n. eklézsiakövetést, a «Mentség» összes példányainak megsemmisítését és azt, hogy írásban vonja vissza állításait és ezt az írást nyomtassa is ki. Megtörtént. Kisnek engedelmeskednie kellett, de az eklézsiakövetés az életébe került. A lelki vihar letörte. Megszégyenítése után szélütés éri és három éven keresztül vonszolta még magát munkára képtelenül, amíg végre 1702. március 20-án a halál megváltja szenvedéseitől. Tótfalusi Kis Miklós, minden idők legnagyobb magyar nyomdásza, nagy volt mint ember, világhírű mint betűmetsző, örökemlékezetű mint nyelvtudós. Porai a kolozsvári temetőben nyugszanak. *ká*

Tóth Endre: 1844-től 1853-ig a debreceni városi nyomda ügyvezetője. Korábban (1834 körül) a kassai Werfer-nyomdában dolgozott, majd a pápai főiskola nyomdájának volt a faktora (1840–42). Debreceni provizorsága idejére esnek a szabadságharc izgalmai. Kitűnő szakértelmével hallatlan munkamennyiséget bonyolított le akkor Tóth is, meg a személyzete is.

Tóth Ferenc: pesti nyomdász; fiatalon Debrecenbe kerülve, 12 esztendő szociusi munka után 1817-ben a városi nyomda ügyvezetője lett. Megh. 1832-ben.

Tóth István: szül. 1832-ben, megh. a kilencvenes években. Trattner-Károlynál tanult, 1848–49-ben honvéd volt. A szabadságharc leveretése után hosszabb ideig dolgozott Olmützben. Majd Egerbe került, hol 1860-ban az érseki líceumi nyomda technikai igazgatásával bízták meg. 1865. okt. 15-én megindította az első magyar nyelvű nyomdászlapot, a havonként kétszer megjelenő «Gutenberg»-et, amely 1867 decemberében szűnt meg. 1897-ben 10.000 koronás alapítványt tett az érseki líceumi nyomdában dolgozó szedők és nyomók javára.

Tóth János (jesztányi): az 1837. évben vette meg Számmer Mihály veszprémi nyomdáját és 1847-ig bírta azt, amikor is Ramazetter Károly lett a tulajdonosa.

Tóth Lajos: 1832-től 1843-ig a debreceni városi nyomda provizora. Tanulóéveit Debrecenben lemorzsolva, 1823-ban Budára ment az Egyetemi Nyomdába szedőnek és később Bécsben és Lipcsében dolgozott. 1827-ben hazajöve, szociusnak állott be a debreceni nyomdába. Provizorsága idején nyomdát alapított Miskolcon, ami később összeférhetetlennek bizonyult a debreceni ügyvezetőkódéssal. Tóth tevékenysége ettől fogva – 1852-ig – a miskolci tipográfiára szorult.

Tournes Jean: 16. századbeli lyoni könyvnyomtató, a francia könyvdíszítés ihletett mestere. Ugyanilyen nevű fia még őt is fölülmúlta művészet és tudományosság dolgában, de a kálvinizmusához való hajladozása miatt el kellett menekülnie Genfbe.

Továbbképzés: a nyomdászmunkásság szakbeli továbbképzésére a Könyvnyomdászok Szakköre által 1901-ben létesített, majd a Könyvnyomdai Munkások Egyesülete által átvett intézmény. A tanfolyamok első esztendei a székesfőváros, majd a kereskedelemügyi minisztérium támogatásával a tapogatódzás jegyében folytak le; az első év szaktanítói Pavlovsky Alajos, Mitterszky József és Novák László voltak, akikhez később Fuchs Zsigmond is csatlakozott. 1904-től 1908-ig tanműhelye, úgynevezett kísérleti nyomdája is volt ennek az intézménynek. 1914-ben a világháború vihara a Szakkörrel egyetemben a szaktanfolyamokat is elsöpörte. 1923-ban – a Grafikus Művezetők Egyesülete élén – Wózner Ignác igyekezett a még mindig ájultságban heverő továbbképzésbe lelket verni, 1924-ben meg a Könyvnyomdai Munkások Egyesülete vette kezébe a szaktanfolyamok ügyét. Az intézmény eleinte paritásos alapra volt helyezve, később azonban egészen az Egyesület rezsijébe ment át a dolog anyagi feléről való gondoskodás is. Azóta – e Lexikon egyik szerkesztőjének, Novák Lászlónak a vezetésével – a munkaminőség kultuszának fő-fő letéteményesei e továbbképző munkacsoportok voltak és évről évre folyvást fejlődve és izmosodva: lehetővé tették minden egyesületi tag számára, hogy szakbeli képzettségének a szerte uralkodó munkamegosztásos rendszer okozta hiányosságain segíthessen. A tancsoportok száma az idők folyamán a körülmények és a lehetőség szerint változott. Állandó tantárgyak mindmáig: magyar nyelv és helyesírás, tipográfiai vázlatkészítés, ólom- és linoleummetszés. Voltak már művészettörténeti, kalkulációs, szakhistóriai stb. kurzusok is az intézmény keretében, s volt olyan esztendő, amikor négy gépmesteri és egy betűöntői tancsoport is működött a szedői csoportok mellett. Jelenleg (1936 tavaszán) csak négy a tancsoportok száma, de százon fölüli beiratkozott résztvevővel. Szakoktatók most az intézmény vezetőjén kívül: Dukai Károly, Kun Mihály és Wanko Vilmos.

Töltési István: könyvnyomtató, akit 1681-ben Debrecen városa a betűöntés megtanulása végett Belgiumba küldött. Hazajövele után Rozsnyai János utódaiképpen ő lett a debreceni városi nyomda vezetője, de már 1686-ban eltávozva Debrecenből, Komáromba ment s 1718-ig működött itten. 1705. nov. 5-én szabadalmat kapott az országszerte ismert «Komáromi Kalendárium» kiadására.

Tömbfűzés: a könyvkötői fűzőmunkának az a módja, amikor az íveket nem egyenként fűzik, hanem oldalról erős dróttal átütik. Igen olcsó eljárás, de viszont a könyv vagy füzet olvasásakor folyton viaskodunk a becsukódni akaró lapokkal.

Tömbszedés: l. Mesterszedés.

Tömöntés: rosszképzésű magyar szó a stereotípia (l. o.) fogalmára.

Tömör szedés: a. m. ritkítatlan, «kompressz» szedés.

Tördelés: minden munkát, mely hasábokban kiszedve, a házi és szerzői javításon átment, nyomtatás előtt az előírt nagyságú oldalakká tördelnek. Tördeléskor összhangba kell hozni a papiros alakját és a rendelő kívánságát és az így megállapított nagyságra tördeljük az oldalakat olyképpen, hogy az oldalt ellátjuk oldalszámmal, s az oldalszám és a szöveg között egy üres sort hagyva, elhelyezzük a megállapított sormennyiséget. Az oldal végére szintén teszünk egy üres sort, hogy az oldalnak biztosabb tartása legyen. Ezt az üres sort felhasználjuk minden ív első és harmadik oldalán az ívjelzések (a mű címe és az ív folyószáma) céljára. Tördelésnél ügyelünk a címek és fejezetek ízléses beosztására. Ha a fejezetek külön oldalon kezdődnek, akkor az oldalt oldalszám nélkül hat-nyolc sornak megfelelő ürességgel kezdjük. Az oldalak számozása történhetik az oldal alján is a jobb- és baloldalon, vagy pedig az oldal alján

középen. Ha képek fordulnak elő a szövegben, a sorokat úgy osztjuk el, hogy a kép alá mindig több szöveg kerüljön, mint fölébe. Az előforduló jegyzetet mindig az oldal aljára helyezzük. A szöveg és a jegyzet közé egy üres sort teszünk. Ha a jegyzet a megkezdett oldalon nem fér ki, a következő oldal alján folytatjuk. *fm*

Török ábécé: az arabból fejlődött ki.

Török István: a kolozsvári református kollégium nyomdájának a bérlője 1793-tól kezdve 1830-ig, ezután pedig a liceumi nyomdához ment át ügyvezetőnek «provisor et corrector typographiae, typographus» címmel.

Török Mihály: Huszár Gál után 1562 végétől 1567-ig nyomdászkodott Debrecen városában. Betűanyaga kopott, de jó papirost használ és a nyomtatás tiszta. Utóda Komlós András volt.

Törtszámok szedése: A tizedes törtet minálunk általában egy elébe tett fordított ponttal jelölik (1,51). (Gépszedésben többnyire alul van a pont; mert ha kettőspontot használnak: az alsó pont leszúrása sok babramunkát jelent.) Némely statisztikai műben alsó törtszámot szoktak venni hozzá (1,₂₄), de ennek nem sok az értelme: drágítja a munkát és oszlopos szedésben erősen zavarja az áttekinthetőséget. A ferde-vonalas törtszámot (van vízszintes vonalú is) egypontos spáciummal kell elválasztani az előtte levő egész számtól; így: 3 $\frac{1}{4}$ (rátapasztva csúnya volna: 3 $\frac{1}{4}$). Ez a szabály természetesen a hőfok jelzésére is vonatkozik: 24° C, (de jobb: 24 Celsius-fok).

Tört szín: főleg nyomdász körökben igen gyakori ez az elnevezés, amely a német «gebrochene Farbe» egyszerű fordítása. Pontos körülhatárolt értelme azonban nincsen a «tört» színnek. Általában valamely tarka színnek egy más színnel való keverését mondják törésnek (például a sárgát kézzel megtörik, hogy zöld legyen belőle), anélkül azonban, hogy a szóból magából a keletkezett új színnek világosabb v. sötétebb voltára következtethetnének. Ezt csak a «derített» és a «tompított» szókkal fejezhetjük ki egészen világosan. A német könyvnyomtató és litográfus különben még a tompítást is törésnek mondja.

Tractatum (latin): a. m. értekezés.

Träger Endre: könyvnyomtató, született 1819-ben. 1846-ban Landerer és Heckenast nyomdája faktora lett, 1867-ig töltve be ezt az állását. Ezután két évig volt Hornyánszky Viktor társa. 1869-ben kinevezték az Egyetemi Nyomda igazgatójának. 1887 végén nyugalmába vonult. Fiatalabb korában jelentékeny szerepe volt a nyomdász-egyesületi életben.

Trane: egy századvégi amerikai szedőgép elnevezése; állítólag semmiféle mőtoros hajtóerő sem kellett hozzá.

Tranger József: a Rigler József Ede Rt. vezérigazgatója, született Zomborban 1870-ben. A gimnázium V. osztályának elvégzése után, 15 éves korában a papírkereskedői pályára lépett Újvidéken, hol 1886-tól 1902-ig működött. Ekkor lépett be a Rigler József Ede Rt.-hoz. Alelnöke a Grafikai Főnökegyesületnek, hosszú éveken keresztül elnöke volt a Magyar Papír- és Írószerkereskedők Országos Szövetségének. – 1927-ben mint a Statisztikai Értékmegállapító Bizottság papiros-szakosztályának elnöke, m. kir. kereskedelmi főtanácsossá nevezetett ki. A Grafikai Főnökegyesületben mint annak elnökségi tagja és mint a könyvkötő- és vonalozóintézetek árszabálytárgyaló és békéltető bizottságának elnöke, évtizedek óta értékes tevékenységet fejt ki.

Translatio (latin): a. m. fordítás.

Transzformátor: rendeltetése nagyfeszültségű és kiserősségű áramnak kisfeszültségű és nagyerősségű árammá átalakítása – és megfordítva. A transzformátorok működése az indukción alapszik.

Transzmisszió: erőátviteli berendezés.

Transzparens fehér: alumíniumhidroxidból áll. A lazúros tarka festékek világosabbá tételére s nehezen nyomtatható festékeknek – így krómsárgának, kremsi fehérnek, cinóbernek – javítására alkalmas.

Transzparens lakk: a 19. század elején kereskedelembe került maratóalap; az a jósága az aszfalttal szemben, hogy a véle bevont kövön levő rajzot munka közben jól láthatjuk.

Transzparens nyomtatás: l. Áttetsző nyomtatás.

Transzparit: a cellofánnal (l. o.) majdnem azonos összetételű, átlátszó papirosféle.

Trapéz: olyan négyszög, amelynek négy oldala közül csak kettő párhuzamos egymással.

Trattner: könyvnyomtató-család. A nyomda alapítója: János Tamás Gyimótfalván született 1717-ben, meghalt Bécsben 1798-ban. Müller bécsújhelyi könyvnyomtatónál tanult. Fölzabadulása után 1739-ben Bécsbe ment s ott Ghelen városbíró nyomdájában dolgozott kilenc esztendeig. 1748-ban megvette a kis Jahn-féle nyomdát s 1750-ben már 16 sajtóval dolgozott. Van Swieten báró udvari orvos, valamint Márki prépost figyelmeztették Mária Teréziát a törekvő fiatal könyvnyomtatóra s ettől fogva a királynő mindenben pártfogolta őt. Így 1752-ben is, amikor a tanügyeket szabályozta, az összes iskolakönyvek nyomtatását ő reá bízta. Ekkor már 32 sajtója és két papirosmalma is volt. 1773-ban építtette Bécsben a Trattnerhofot, hatalmas, nagy nyomdaépületet, amelyben a nyomdászat összes ágazatai egyesítve voltak. Mária Terézia rendeletére József, a későbbi király számára kis tipográfiát szerelt föl s megtanította őt a könyvnyomtatásra. A bécsi Trattnerhofon kívül nyomdái voltak Pesten, Varasdon, Zágrábban, Triesztben, Innsbruckban, Linzben, könyvkereskedései pedig Pest (1783–89), Pozsony, Sopron, Temesvár, Beszterce, Szeben, Zágráb, Varasd, Pancsova városokban, az osztrák tartományok minden nevezetesebb helyén, azonkívül Lipcse és Majna melletti Frankfurt városokban. – A pesti nyomdát 1789-től fogva rokona Trattner Mátyás (1745–1828) kezelte. János Tamásnál tanult Bécsben. Fölzabadulása után Párizsba ment, ahol 13 esztendeig nyomdászkodott és a közfigyelmet annyira megnyerte, hogy «párisi polgár» címmel tisztelték meg. 1779-ben hazajöve, az egyetemi nyomda ügyvezetője lett. 1789-ben fia születvén, keresztapául a bécsi Trattnert hívta meg, ki keresztfiának adta pesti nyomdáját, melyet azonban 1813-ig Mátyás maga, attól fogva 1824-ig fiával együtt, majd 1827 végéig ismét maga vezetett. Ekkor vejének, Károlyi István királyi táblai ügyvédnek adta azt át, aki 1863-ban történt haláláig nyomdászkodott. Mátyás említett fia, az ifjabb János Tamás, baráti viszonyban volt Kazinczyval, Fáyval, Kölcseyvel, Vitkovitscsal, Döbrenteyvel és Kulcsár Istvánnal, kiknek munkáit ő nyomtatta. Tetemes áldozatokat hozott a magyar irodalomért, különösen eleintén. Az irodalom terén is működött: «Magyarországi könyvnyomtató műhelyek az 1817-ik évben» címmel munkát írt, amelyben statisztikai összeállításban közli az abban az időben Magyarországon dolgozott betűszedők, nyomtatók megkorrektorok számát.

Treadwill tanár: a legrégebbi szedőgépkonstruktorok egyike, Cambridgeben élt, Massachusetts államban. 1821-ben már sokat beszéltek a találmányáról.

Trecento: az olaszországi művészet történetében a 14. század (az 1300-as évek).

Tréma: kétpontos ékezet valamely magánhangzó fölött (ë); azt jelenti, hogy az illető hangot külön kell kiejteni (pl. Saint-Saëns kiejtése: szen-szaen).

Tressinszky Ferenc: az Egyetemi Nyomda igazgatója Sághy Ferenc után.

Trikrómia: a. m. tipográfiai háromszínyomat.

Tripográfia: egy a papirográfhoz hasonló irodai sokszorosító készüléken való munka.

Triterna: 1. Duernák.

Triumph: az erfurti Koske Ottó szedőgépe. A Typographra emlékeztet. Matricái dróton lógnak, s négyféle (mondjuk antikva, kurzív, félkövér és kövér) betűkép van rajtuk. Öntés után a matricák – drótjukról lekapcsolódva – a sorjázó által vitetnek vissza a helyükre, s hátulról zárkóznak a dróton lógó többi matricához. A gép kereskedelmi forgalomba még nem került.

Trócsányi Zoltán: író és volt könyvtáros, szül. 1886-ban. Igen sokat foglalkozott a régi magyar irodalom és könyvnyomtatás termékeivel. Szerinte Hess András budai könyvnyomtatónk nyomtatta volna Galeotti Marzio «De Homine» című munkáját is. Ez a mű a nyomtatás helyének és évének kitétele nélkül jelent meg, s Zrednai Vitéz Jánosnak van ajánlva.

Troitzschográfia: fénynyomás kombinálása a kromolitográfiával; az előbbi adja az alapot, az utóbbi a színlemezeket.

Troy-Type: Morris Williamnek, a modern könyvművészet megalapítójának hírneves gót betűi.

Truber: laibachi kanonok; a krajnai protestánsüldözések elől Tübingen városába menekült, s e városban nyomtatta ki az első szlovén nyelvű katekizmust. Sajtóját később Reutlingenbe vitte át.

Tschichold Jan: az «új tipográfiának» nevezett mesterszedői irányzat rendszerbe foglalója. Az erről szóló könyve 1928-ban jelent meg a «Bildungsverband der Deutschen Buchdrucker» kiadásában. Jelenleg Svájcban él.

Tszai-Lun: kínai földművelésügyi miniszter a Krisztus születése körüli időkben. Emlékiratot dolgozott ki, amelyben a papirosnak rongyokból, kenderhulladékból és fakéregből készítését ismerteti és javasolja. A kínaiak szentnek tisztelik.

Tummler János József: besztecebányai tipográfus a 18. század második felében.

Túra (francia): a. m. fordulat.

Turati-féle színes nyomtatás: lásd Szinkrómia.

Turóczi Mihály: komáromi könyvnyomtató Töltési István után, az 1721-es évtől fogva.

Tusrajz: középhelyen áll a festés és rajzolás között és lényege az, hogy a rajz tollal vagy ceruzával nagyjában megrajzolt körvonalai közé hígított tusba mártott ecsettel rakják föl a formák domború látszatát előidéző árnyékok különböző fokozatait. Az ilyen képek fotomechanikai sokszorosítása az autotípia föltalálásával vált lehetővé. A tusnak különben legjobb fajtája a kínai tus, amely a legfinomabb minőségű koromból készül, állati enyvnek és illatszereknek (kámfor, mosuspor) hozzáadásával. A kínaiak nyomtatnak is vele.

Tükörnyomtatás: a könyvkiadóktól használt új grafikai mesterszó. Fénynyomatot értenek rajta.

Tükörperspektíva: ama szabályok összefoglalása, amelyek valamely vízben tükröződő tárgy – például tó partján épült ház – tükörképének a megrajzolása tekintetében irányadók. A fő-fő szabály ilyenkor az, hogy a tükröződő tárgy tükörképének egy-egy pontja ugyanolyan távolságra essék bele a tükröfölkületbe, mint amekkora távolságban van az illető tárgy a tükröfölkület – tehát a víz stb. – előtt vagy fölött.

Türkenkalender: közönségesen ezen a néven emlegetik Gutenberg János egy 1454-ben készült német nyelvű nyomtatványát, amelynek címe – mostani ortográfiával – tulajdonképpen ez volna: «Eine Mahnung der Christenheit wider die Türken».

Türsch Dávid János: kassai tipográfus Severinus Márk után, 1664 körül.

Tűzálló papiros: úgy készül, hogy a papirosanyaghoz egy aszbesztfajta rostos ásványt, krizosztilt kevernek. Egy másik recept szerint fölületileg kezelik a papirost ammóniumfoszfát, bórsav és nátriummanganát oldatával. Hogy az ily papiroson végzett írás is tűzálló legyen, platinatintát használunk, vagy ami még biztosabb: vas-, króm- és kobaltoxid nitrátjainak és kloridjainak oldatából készítjük a tintát.

Twoline: a francia Benoit soröntő gépe; a Monotypehez hasonlóan: perforált papiros nyomán végzi az öntést, egyes betűk helyett azonban sorokat önt, még pedig – ha szüksége kerül – párosával is.

Two-line-Pica: l. Double Pica.

Tycho Brahe: világhírű csillagász, szül. 1546-ban, megh. 1601-ben. Szabad idejét nyomdász-kodással töltötte a maga jól berendezett kis tipográfiájában.

Tyndale William: lutherista mártír. Baselben kinyomtatva bibliafordítását, hazatért véle Angliába, ahol VIII. Henrik 1536-ban máglyára vettette őt is, a bibliát is, meg mindazokat, akiknek birtokában ezt a bibliát megtalálták.

Typar, írószedőgép. 1927 óta reklámozott, de a gyakorlatban eddig még kellően ki nem próbált szedőgéptípus. A «szedés» arravaló írógépen történik, amelynek terméke aztán fotográfiai átvivőeljárással offset-lemezre kerül át. A korrektúrát ollóval és kivagdosással végzik.

Typautotheta: a frankfurti Schmidt Ottó 1910 körül szabadalmaztatott szedőgépe. A Monotypeéhez hasonló írógépszerkezettel dolgozott, mely ugyancsak lyukacsákat vagdosott egy ú. n. végnélküli kartontekercsbe. Az így kilyuggatott kézirat aztán a másik szerkezetbe került, amely azonban nem betűöntő-, hanem betűszedőgép volt, s közönséges nyomdai betűtípusokat sorozott egymás mellé.

Type revolving printing: l. Rotációs gépek.

Typesetter: Chadwick J. W. szedésgyorsító apparátusának elnevezése 1886-ból. A bal csuklóra erősített, a beledobált betűket talpra állítgató és egymás mellé rakosgató «önműködő» sorjázóból állott.

Typobar: szedőgép; Saint-John R. H. a föltalálója. A gép matricákat sorozott egymás mellé, azokat kizárta s e kemény matricasort betűmagasságú és szisztematikus szélességű (petit, garmond stb.) ólomreglettába nyomta.

Typografia: a Csehszlovákiai Könyvnyomdászok Szövetségének (l. o.) magyar nyelvű hivatalos közlönye. Megjelenik minden pénteken Pozsonyban 1050 példányban. Szerkesztője Orován Sándor.

Typograph: sorszedő- és öntőgép. Feltalálója: Rogers John R., született Roosevelt-ben (Illinois) 1856-ban, meghalt 1934-ben. Szabadalmi súrlódások miatt kellett átjönnie Amerikából; Berlinben a Loewe-féle gyár vállalta a gép gyártását, míg a Typograph G. m. b. H. megalakult. Először 1896-ban a berlini ipari kiállításon keltett érdeklődést. Eleinte csak egybetűs matricákkal, 1908-ban kétbetűsekkel került piacra. Állandó szerkezeti tökéletesítések a kezelését mindjobban egyszerűsítették és a teljesítőképességét fokozták. Működése: A kopogtatón elhelyezett 84 billentyű valamelyikének érintésére lecsúszik a kívánt matrica a csúsztató-drótyján a gyűjtőcsatornába. A szóközt a spácium-karika képezi, mely egyben a matricasor kizárására szolgál. A karika legvékonyabb részével csúszik a tengelyén a matricák közé. A megfelelő matricák lekopogtatása után gombnyomásra bezárul a gyűjtőcsatorna, s a gép működésbe jön. A karikák addig forognak vastagodó részük felé, míg a matricákat légmentesen az előírt szélességre kizárják. Közben egy fogó vonalba állítja a matricákat. Az

öntőforma a matricákat a támpontokhoz szorítja, míg az öntőpalack az öntőszájjal rátapad az öntőformára. Az ólmot a dugattyú belöveli az öntőformába, ahol az vízűtés következtében azonnal meg is keményszik. Miközben az öntőforma visszatér helyére, a csinga elválk az öntött sorról, a kések legyalulják a sor felső két szélén képződött tarajt, végül a sor lecsúszik a hajóra. A sor kiöntése után a kosár önmagától fölemelkedik és a matricák, mindegyik a maga drótján, visszacsúsznak helyükre. Megemlítésre méltó az öntőszáj, mely egy nyílásból áll és az öntőforma, mely tökéletes sorok öntésére igen célszerű. A mai «Universal» szerkezete igen előnyösen eltér az 1914-ben először gyártott modelltől: 30 ciceró szélességig és 36 pont vastagságig tud sorokat önteni, ürtöltőket pedig 48 pontig. *szal*

Typograph: a romániai grafikai munkások szövetségének hivatalos lapja. Első száma 1919 júliusban jelent meg. Ez év novemberétől Jordáky Lajos szerkesztette. 1924-től fogva a lap szerkesztését Jumanca Józsefre bízták, amikor a lap a «Gutenberg-Typograph» nevet viselte. Lévéen a főcél a Regát megszervezése, 1929-től Marc Pavel szerkeszti, mikortól a magyar szöveg hátra került és a német szöveggel «Typograph» cím alatt, a román szöveg külön kiadásban «Gutenberg» cím alatt jelenik meg. A lap főszerkesztője: Terhes Gyula.

Typographia: Hivatalos közlönye a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének. Első száma 1869. május 1-én jelent meg, 1873. január 1-ig havonta háromszor, majd hetilappá alakult át. Megjelenésének helye Budapest. A Typographia a nyomdai munkásság társadalmi, kulturális, gazdasági, valamint szakmai kérdéseivel foglalkozik. Nagy szerepe van a nyomdai munkásság gazdasági helyzetének és általában társadalmi életének kialakításában. Szerkesztői voltak: 1869. május 1-től július 10-ig: Buschmann Ferenc; utána 1871. április 1-ig: Sauerwein Géza; 1872. május 1-ig Ács Mihály; 1881. január 28-ig Firtinger Károly; 1883. április 27-ig Tanay József; 1884. május 9-ig Záhonyi Alajos; 1887. október 21-ig Zaka Lajos; ugyanez év december 9-ig Csathó Zsigmond; utána 1891. november 20-ig ismét Zaka Lajos; 1892. március 18-ig Preusz Jakab, ezután rövid megszakítással 1900. május 20-ig ismét Zaka Lajos; 1900. október 21-től 1904. augusztus 5-ig Peidl Gyula; 1904. augusztus 6-tól 1905. március 19-ig egy szerkesztőbizottság; 1905. március 18-tól 1906. április 18-ig Domanek István; 1906. április 14-től 1908. október 30-ig ismét Peidl Gyula; 1908. november 1-től 1909. február 22-ig ismét szerkesztőbizottság és ideiglenes megbízással többen szerkesztik a lapot; 1909. február 22-től 1920. szeptember 3-ig Preusz Mór jegyzi, azonban ténylegesen csak 1919. január 23-ig szerkeszti a lapot, amikor is Neumann Ede kap megbízást a lap szerkesztésére, aki 1922. december 7-ig viseli tisztségét. Utóda Schippert János (aki egyébként 1920. szeptember 20-tól 1923. december 31-ig jegyzi a lapot mint felelős szerkesztő); 1923. július 16-tól 1923. december 31-ig ideiglenesen Pajor Rudolf; 1924. január 1-től ugyanez év végéig Göncz Mihály (akit betegsége alatt Lerner Dezső helyettesít 1925. augusztus 28-ig); 1925. augusztus 31-ike óta pedig Brumiller László a lap felelős szerkesztője. *brul*

Typographia Medicea: a Mediciek híres nyomtatóműhelye Rómában a 16. században. Még arabul is nyomtattak benne.

Typographia Pazmaniana: régebbi históriaíróink így nevezték a nagyszombati nyomdát 1621-től 1640-ig való pozsonyi vendégszereplése idején, Pázmány Péterről, Magyarország érsekprímásáról, ki műveinek jórészét itt nyomatta.

Typographia Savariana: Franciaország legnagyobb szerű nyomdája a 17. században. A nyomda alapjául egy kiváló orientalista, Savary de Brèves konstantinápolyi követsége idején metszetett arab, perzsa meg szír ábécéi szolgáltak. Belőle lett később a királyi – most nemzeti – nyomda.

Typographia Sport-Klub: 1. Sportalakulatok.

Typon-papiros: egyoldalas lapok offset-nyomtatáshoz való átmásolására való. A könyvnyomdai stereotipálás munkáját akarják ezzel is helyettesíteni, áttérve a könyvek második, harmadik stb. kiadásának nyomtatási munkáját a tipográfiai sajtóról az offset-gépre. Ezt a klórezüstréteggel fényérzővé tett «Typon-papiros»-t a nyitott könyvoldalra ráborítják, megvilágítják, s aztán az oldalnak a képét metolhidrochinonnal előhíva, rögzítik.

Typotheta (gör.): a. m. nyomdász. «Typothetae» például a newyorki nyomdafőnökök De Vinne által alapított egyesületének a címe.

Typotheter: Lagerman svéd mérnök szedésgyorsító szerkezete. Az az előnye, hogy a szedő két kézzel is szedheti a szedőszekrényből a betűket, s nem kell a sorjázóba illesztgetnie azokat, hanem egyszerűen beledobja őket a szekrény szélére erősített készülék tölcsérébe. Amint a betű ezen a tölcséren áthaladt, két kis acélsín megragadja s álló helyzetben előre viszi, míglen két fogóhoz ér, melyek, ha netán megfordított helyzetbe jutott volna: helyre igazítják; további fogók addig forgatják, amíg a szignatúra is helyes irányba jutott. A feltaláló Lagerman kizáró gépet is szerkesztett, mely bár már nagyrészt automatikusan működött: mégis csak egy második szedő is kellett hozzá. – A Typotheter meg a kizáró készülék a kilencvenes évek elején egyideig a Pallas-nyomdában is használatban volt.

Tyro: a szedőtanuló elnevezése a 18. században, főleg a nagyszombati és debreceni nyomdákban.

Tyroler J.: magyar rézmetsző; életrajzi körülményei ismeretlenek. Néhány Pesten metszett lapja határozottan művész-kézre vall.

U

Ucca: szedőtermekben a két-két regálissor között levő, munkahelyül szolgáló tér.

Udvarhelyi Mihály: erdélyi tipográfus. Mikoriban Szenczi Kertész Ábrahám Szebenben 1667-ben elhalt, a nyomda kezelésével őt bízta meg a fejedelmi kincstár.

Ugoletti Tádé: a Bibliotheca Corviniana könyvtárosa. Mátyás királyunk órá bízta fiának, Korvin Jánosnak a nevelését is.

Uhertype: a Luminotype (l. o.) újabb neve. L. még Fényszedőgép.

Újpest-Rákospalotai Könyvnyomdászok Társasköre: alakult 1926-ban. Székhelye: Újpest, Horthy Miklós út 99. Elnök: Fürth Mór. Alelnök: Szilágyi Imre. Titkár: Bélián István. Pénztáros: Spiegl Jakab. Jegyző: Darvasi Gábor. L. még Társaskörök.

Ujságfestékek: lásd Könyvnyomdai festékek.

Ujságírók Szanatórium-Egyesülete: l. Sajtóegyesületek.

Ujságkiadók egyesületei: 1. «Budapesti Napilapok Testülete» (szindikátus; V., Gróf Vigyázó Ferenc ucca 8). Elnök: Praznovszky Iván ny. m. kir. követ; főtktár: Berkes Róbert m. kir. kormányfőtanácsos. – 2. «Magyar Szaklapok Országos Egyesülete» (IV., Jókai ucca 26). Elnök: Dr. Gaál Endre V. országgyűlési képviselő; ügyvezető elnök: Jutassy Ödön m. királyi kormányfőtanácsos. – 3. «Magyarországi Vidéki Lapok Országos Egyesülete (VIII., Üllői út 2–4). Ügyvezető igazgató: Gallovits Jenő. *nyt*

Ujságkiadó Tisztviselők Egyesülete: l. Sajtóegyesületek.

Ujság-óvadék: l. Lapóvadék.

Ujságpapíros: l. Rotációs papíros.

Ujságszedés: l. Hírlapmunka.

Ujszigeti nyomda: Ujsziget (Neanesos) Vas vármegyében, Sárvár mellett fekvő birtoka volt a Nádasdy grófi családnak és ennek egyik kiváló tagja, Nádasdy Tamás horvátországi bán 1537-ben (mások szerint 1536-ban) nyomdát állított e helyen, még pedig Erdősi János buzdítására. Három esztendeig maga Erdősi meg egy Strutius nevű kontár bajlódott a nyomtatással, s csak azután sikerült Abádi Benedek személyében szakértő és tudós könyvnyomdátóra szert tennie. A tipográfia állítólag 1542 körül szűnt meg.

Új tipográfia: az elementáris tipográfiának (l. o.) konstruktívabb irányú fölfogása. Fő-fő képviselője az irányzatnak Tschichold Jan (l. o.).

Ulfilas: a gótok apostola és 348-tól a nyugati gótok ariánus püspöke; nevezetes műve a bibliának gót nyelvre fordítása, az «ezüst kódex», a legrégebb germán nyelvemlék. A kódexet most az upsalai egyetemi könyvtárban őrzik.

Ullmann József: 1875-ben alapított Budapesten, a Régiposta uccában litográfiával is kapcsolatos tipográfiát.

Ultramarin: igen szép kék vagy zöld festék, a napfényt jól állja, csak hogy nehéz a vele való nyomtatás. Glicerines festékező hengereket nem szabad nyomtatásakor használnunk, épúgy kerülendő a hengerek szivacsolása is, mert különben a festék csak szálasan tapadnék arra, s a jó nyomtatás lehetetlenné válnék. A hengerek nagyon alapos bedörzsölése is igen fontos. A festéket legjobb kész állapotban venni, mert kézi széjjeldörzsölése vajmi nehéz.

Ultraviolet sugarak: 1. Ibolyántúli sugarak.

Unciális betű: a régi rómaiaknak és görögöknek a kapitálisból fejlődött írása; a kapitálissal ellentétben sokkalta könnyedebb, szabadabb és hajlékonyabb. Amíg a kapitális a vésőre emlékeztet, az unciális határozottan tollvonásos jellegű.

Unger-féle fénynyomtatás: célja a fénynyomtató munkának a tipográfiai sajtóra való áttelése. Unger, a bécsi grafikai főiskolának nyomtatástechnikai szaktanára a fénynyomatait, esetleg betűs szöveggel keverten is, könyvnyomdai téglés sajtón állította elő. Üveg helyett csiszolt alumíniumlapra öntötte a kromátszelatint, s azután átmásolva rája a fotográfiát, kissé megszáritotta azt. A lemezt fára szegezve vagy csuklózva, nyomtatott róla, de körülbelül 50 példányonként be kellett a fölületét glicerinnel nedvesítenie.

Unger Johann Friedrich: régi német könyvnyomtató és betűművész; 1794 körül metszett fraktúr könyvbetűi még ma is mintaszerűek.

Unger W. Arthur: a bécsi grafikai főiskola tanára, kitűnő szakíró. Monumentális műve: «Die Herstellung von Büchern, Illustrationen, Akzidenzen» (Halle a. d. S., 1910, második kiadás). Voltak kisebb szakművei is.

Ungnad Hans báró: a horvát nyelven való nyomtatás úttörője a 16. században. Varazsd vármegye főispánja volt, s lutheránus hitre térve, 1547-ben az üldözések elől Württembergbe menekült. 1561 körül glagolita-betűs horvát könyveket nyomtatott Urach városkájában, 1584-ben pedig a horvát rendek adakozásából kinyomtatatta a horvát nyelvű bibliát, amelyet Laibachba akart küldeni, de útközben az osztrák inkvizítorok minden példányát lefoglalták.

Unikum (latin): az olyan könyv, mely csak egyetlen példányban ismeretes. Természetesen az ilyen könyvek értéke rendkívül nagy.

United Press Association: newyorki magántávírási ügynökség.

Unitype: amerikai szedőgéptípus, a Thorne- és Cox-féle gépek annyira való leegyszerűsítése, hogy egy ember is meggyőzte rajta a szedés és sorzárás munkáját; az osztást meg amúgy is automatikusan végezte a gép. 1905 körül több mint ötszáz kelt el belőle az Egyesült Államokban. Később a Linotype-társaság becserélte valamennyit.

Uni-Type-Bar: egyes betűket szedő és öntő londoni gép, mely a Monotype-re emlékeztet. Háromféle betűt lehet rajta szedni, de ezeknek csak a fejét önti meg a gép; alul hornyosak, aminél fogva – ha azt akarják, hogy normális betűmagasságúak legyenek, s így gyorsajton is nyomtathassanak róluk – acéltalpakra kell erősíteni a sorokat.

Universal: a Thorne-géppel rokon amerikai szedő- és osztógép. 1925 körül még részvénytársaság alakult a gyártására.

Universal soröntő gép: lásd Tipograph.

Urschitz Jakab: 1846 körül Kozma Vázul nyomdájának gépmestere; 1848–49-ben főgépmestere a három gyorsajtóval, 20 tipográfiai présszel és 50–60 nyomtató-munkással dolgozó Bank-nyomdának. A szabadságharc lezajlása után az Emich Gusztáv-féle tipográfiában dolgozott. Mint az Athenaeum-nyomda főművezetője hunyt el 1884-ben, 65 éves korában.

Utánnymtatás: valamely nyomtatott vagy rajzolt műnek, képnek stb. újból való sokszorosítása. A jogosulatlan utánnymtatás ellen a szerzői jogról szóló törvény ad oltalmat.

Utánzott műnyomtató-papiros: igen nagy tükröző fénnel bír, amit igen erős simítással és speciális, erősen zsíros töltőanyag felhasználása révén érnek el, vagyis a papiros nincs úgy, mint a valódi műnyomtató krétaréteggel bevonva. Könnyen megkülönböztethető tehát a

valódi műnyomtató-papírostól, mert vékony késsel megvakarva, az anyag szálai a vakarás helyén bolyhosodnak. (Krétázott papírosnál a kréta vékony por alakjában jelentkezik.) *df*

Utókalkuláció: a már elvégzett munkára fordított tényleges munkaidő és anyagok önköltségi árainak összeállítása. Az utókalkuláció a kalkuláció és az üzem menetének ellenőrzésére szolgál. Az elért árakra befolyása nincsen, de értékes útmutatásul szolgál minden irányban. Állandó utókalkuláció gazdaságosabb munkabeosztást von maga után. *dr bl*

Utolsó ítélet: a legrégibbnek ismert ösnyomtatvány. 1446 előtt készíthette Gutenberg. Kétoldalas, 24 sornyi verstöredék. Betűtípusainak magassága úgylátszik még nem volt egészen egyforma; némelyik magasabb öntésű lévén; feje a nyomtatás következtében széjjellapult; az alacsonyabbak viszont alig látszanak.

Uvakróm-eljárás: főleg mélynyomtatásos háromszín-eljárásoknál alkalmazzák. A megfelelően retusált háromszínű negatívról három diapozitívet készítenek. E három diapozitívet a három szekundér alapszínre (sárga, piros, kék) festik. Az egymásra fektetett diapozitíveken keresztül nézve, a fotográfiai színekiszűrés és az ezt korrigáló színretust ellenőrizhetjük, még mielőtt a nyomtatóforma (henger maratása) elkészülhetne. *ts*

Uvakrómia: 1. Traube dr. színes fotografáló eljárása; 2. így nevezik a műkereskedelemben az ezek hatását utánzó kombinációs színnyomatokat is.

Üdülő-Egyesület (szanatórium): A kassai kerület indítványa vetette föl egy nyomdász-üdülő létesítésének gondolatát 1898-ban. A Segélyző Egyesület központi választmánya 1901 júliusában szűkebb bizottságot küldött ki a terv megvalósítására. Ugyanezen év októberében megindult a gyűjtés az anyagiak előteremtésére s heti 6 filléres különilletéssel megkezdődött az adakozás a nyomdai munkásság részéről. 1911-ben már kb. 115.000 korona állott rendelkezésre. A szűkebb bizottság hosszú kutatás után Abbaziát ajánlotta az üdülő létesítése helyül. Miután azonban ez az összeg kevésnek bizonyult, a Segélyző Egyesület vállalta – a gyűjtött összeg mellett – az üdülő fölépítésének, berendezésének és fenntartásának költségeit. A Gutenberg-Villa létesítése 300.000 koronába került s Abbazia egyik legszebb helyén fekvő s legszebb épülete lőn. A háború előtt sok nyomdai munkás keresett ott gyógyulást és üdülést, de a háború utáni határváltoztatások, valamint a devizális nehézségek lehetetlenné teszik, hogy az üdülő eredeti hivatását betölthesse. A villa ma is az Egyesület tulajdona, de hotel céljaira bérbe van adva. *ha*

Ügyelő (collator): annak a személynek elnevezése, aki a korrektúrák hangos olvasásakor a kéziratra ügyel, hogy egyezik-e ezzel a korrektúra minden szava.

Ügyészségi példány: 1. Sajtótörvény.

Üres szíjkorong: 1. Szíjkorong.

Ürtöltők: ide tartoznak az apró térzők (Durchschuss), a hosszú térzők (Regletten) és ürpótlók (Hohlstege). Ezek 54 és 51 pont magasságra készülnek. Rendeltetésük a sorok megritkítása és a szedés nagyobb térközeinek a kitöltése. Súlyegységeik a következők:

A) Az apró térzőkből (Durchschuss) 54 pont magas, 1 kg-ban van darab:

Törzs	2 cic.	3 cic.	4 cic.
1 pont	1480	1000	740 drb
2 pont	790	525	394 drb
3 pont	520	347	260 drb
4 pont	390	259	194 drb

B) Hosszú térszökből (Regletten) 54 pont magas, 1 kg-ban van darab:

Törzs	5 cic.	6 cic.	8 cic.	12 cic.	16 cic.	20 cic.
1 pont	592	493	370 drb	246	185	148 drb
2 pont	296	246	185 drb	123	93	74 drb
3 pont	197	164	123 drb	82	62	49 drb
4 pont	148	123	93 drb	62	46	37 drb
6 pont	98	82	62 drb	41	31	25 drb
8 pont	74	62	47 drb	31	23	19 drb
10 pont	59	49	37 drb	25	19	15 drb
12 pont	49	41	31 drb	20	15	13 drb

C) Négyzetekből (Quadraten) 54 pont magas, 1 kg-ban van darab:

Törzs	2 cic.	3 cic.	4 cic.
5 pont	310	207	155 drb
6 pont	274	182	137 drb
7 pont	244	163	122 drb
8 pont	204	136	102 drb
9 pont	186	125	94 drb
10 pont	158	106	79 drb
12 pont	140	93	70 drb
14 pont	138	92	69 drb
16 pont	128	85	64 drb
18 pont	118	79	59 drb
20 pont	108	72	54 drb
24 pont	98	65	49 drb
28 pont	72	48	36 drb

D) Ürstégekben 10 kg-ban van darab:

Törzs	54 pont magas	51 pont magas
2 × 8 cic.	210 drb	224 drb
2 × 12 cic.	140 drb	144 drb
2 × 16 cic.	104 drb	110 drb
2 × 20 cic.	84 drb	90 drb
2 × 24 cic.	70 drb	74 drb
3 × 8 cic.	144 drb	150 drb
3 × 12 cic.	100 drb	104 drb
3 × 16 cic.	76 drb	82 drb

3 × 20 cic.	62 drb	66 drb
3 × 24 cic.	50 drb	54 drb
4 × 8 cic.	116 drb	128 drb
4 × 12 cic.	78 drb	84 drb
4 × 16 cic.	58 drb	62 drb
4 × 20 cic.	48 drb	52 drb
4 × 24 cic.	40 drb	44 drb

ls és ta.

Üstökös (a mélynyomtatásban): 1. Rákelsávok

Üvegbetűk: Ezek forgalomba hozatalával is megpróbálkoztak már. A német Pilz Vilmos például tercia nagyságtól misszáléig öntött betűket üvegből és azokat keménységük révén szinte örökkétartóknak mondta. A betűk talpa különben fa volt, s az üvegből való betűkép pecsétviasszal volt rája erősítve.

Üveglábú betűk: teóriában voltak csak meg. Az angol Cunningham ugyanis még 1858-ban olyan szedőgépre kért szabadalmat, amely üveglábú betűket sorozott volna egymáshoz.

Üvegmaratás: színes képeket üveglapokra oly módon készítenek, hogy a képet zománcfestékekkel az üveglapra kézzel festik és azután duglya-kemencében égetik (üvegfestés). Ez eljárás azonban csak kis üveglapok előállításánál alkalmazható, miután a nagyobb üveglapok az égetéskor megrepednek. Nagyobb képek előállításakor e kisebb üveglapokat ólombeszegés segítségével egy nagy üveglappá, ill. nagy képpé egyesítik. Másik ismert eljárás abban áll, hogy lehúzó képeket (matrica) üveglapokra átvisznek, azután lakkal bevonják. Az így előállított képek egyáltalában nem tartósak és nem állnak ellen az időjárás befolyásának. Legutóbb egy újabb eljárást szabadalmaztattak, amely maratással igyekezik a célt elérni. Az üveglapnak azt a részét, amelyre a kép alkalmazandó, fénytelenítik és részben fluórsavval kimaradják. Az üveglap e fénytelenített és mart részére a kép minden egyes színárnyalatát zománcfestékekkel rakják föl, és pedig oly módon, hogy a megfelelő rajzot az illető színezésben papirosra nyomjuk vagy kézzel festjük és ezután ismert módon az üveglapra átvisszük.

Üvegraszter: 1. Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Üzemi baleset: 1. Balesetbiztosítás.

Üzemi rend: 1. Munkarend.

Üzemkönyvelés: az üzem termelését mutatja ki és az arra fordított költségeket számolja el. Például egy nyomdának a termelése a nyomtatvány, az annak előállítására fordított kiadások (papiros, üzemanyag, munkabér és a rezsi) a termelési költségek. Eredménye a kereskedelmi könyvvitel eredményszámlájának az eredményével azonos. Az üzem termelése az egyes üzemágazatok szerint külön-külön mutatandó ki és a termelési költségek a megfelelő üzemágazatok terhére külön-külön számolandók el. Ha például egy nyomda a termelését két üzemágazatra osztja, mondjuk akcicens- és lapüzemre, akkor az akcicens-üzem termelésének terhére az ezt az üzemágazatot terhelő termelési költségek kerülnek, a lapüzem termelésének terhére pedig a lapüzemet terhelő termelési költségek. Az olyan termelési költségek, amelyek mindkét üzemágazatot terhelik (ilyenek rendszerint a rezsitételek: házbér, biztosítási díjak, tisztviselői fizetések stb.), a két üzemágazat között felosztandók, lehetőleg úgy, hogy egyik előnyére a másikat ne terheljük meg. Például a házbért az elfoglalt hely, a biztosítási díjakat az üzemágazatok felszerelésének értéke, a tisztviselői fizetéseket a tisztviselőknek az egyes üzemágazatokkal való elfoglaltsága arányában. Az üzemkönyvelés tehát kimutatja, hogy

bizonyos időszak alatt mennyi volt a termelésünk és az mennyibe került nekünk. Ebből folyólag az üzemenkönyvelés alapját képezi az önköltségi ár kiszámításának, amelyhez ha a hasznót hozzáütjük, az eladási árat kapjuk meg. *schj*

Üzleti kártya: l. Cégekártya.

Üzleti könyvek: általában a kereskedelmi könyvvitelben használatos könyvek. Előállításuk többnyire az arra berendezett különleges üzemekben történik, s kiválóan erős és tartós írópapirost vesznek hozzájuk. A léniákat rendesen vonalzógépekkel, a fejbeli szövegrészeket speciális nyomtatósajtókkal állítják elő: a lapszélek ábécés regisztratúráját is arravaló különleges géppel vágják ki.

Üzleti propaganda: a márkáárugyarak árujuk ismertetésére és a forgalom fokozására, külön erre a célra betanított tisztviselőkkel, főleg nőkkel ajándékmintákat osztogatnak az üzletbe bejövő vevőknek.

Üzletvezető: l. Felelős üzletvezető.

V

Vacat (latin): l. Vákát.

Váci siketnéma-intézet nyomdája: 1802-ben alapították, s – különösen a hatvanas-hetvenes években – szép számmal nevelt meglehetősen szakképzettségű betűszedőket iparunk számára.

Vademecum (latin): a. m. gyere velem; kalauzos könyvek címe.

Vadium (latin): a. m. kötbér, bánatpénz.

Vágógép: a feldolgozandó anyag, jelen esetben papiros, lemez stb. földarabolására szolgál. Lényegében 3 részből áll: 1. vasasztalból, melyre a papirost helyezzük, hátul és esetleg oldalt állítható illesztékekkel; 2. prés-szerkezetből, amellyel a papiros leszorítását eszközöljük, hogy a vágás alatt az el ne mozduljon; 3. vágószerkezetből, amely a vágókésből és az azt tartó késgerendából áll. A vágógépek közötti eltérést a felsorolt részek különböző kivitele adja és ez természetesen maga után vonja azok külső képeinek valamint minőségi és mennyiségi teljesítményének különbözőségét. Legegyszerűbb az emeltyűs vágógép, amelynél a papirosasztal nyeregállítása, a lepréselés és a vágás is kézi erővel történik. Kisebb méretek és mennyiségek feldolgozásánál használatos. A kerek vágógép már nagyobb erő kifejtésére képes. Ennél a vágókés fogaskerék-áttétellel működik s nagyobb méretnél motoros meghajtása van, mely esetben a meghajtó szerkezet tengelykapcsolással van ellátva. A munka gyorsítását célozza a kézi préselést elimináló mechanikus préselés, ennél a gép maga préseli le a papirost, megközelítően egyforma papirosmagasságoknál. A teljesen önműködő préselés a legmodernebbek közé tartozik, amely a hátsó nyereg mechanikus vagy automatikus előretolásával kombinálható. Ez utóbbi gépek már egészen nagy teljesítményűek és precíziós kivitelben készülnek. *li*

Vákát (latin): a. m. hiányzik; üres oldal a könyvben.

Vaknyomás: a. m. domború nyomtatás; a vakok könyveit illetően l. Brailletípiás is.

Vaknyomtató sajtó: a könyvkötő fontos segédgépe; l. Aranyozósajtó.

Vakok ábécéje: 6 nagy pontnak s egy 7-ik aprónak a kombinációjából áll. A sokszorosítást a vakok rendszeresen maguk végzik arravaló domborító gépen, bár egy berlini öntőde a könyvnyomtató számára is megöntötte a maga 20-pontos, préselésre is alkalmas betűit.

Vákuumnyomtatás: a magasnyomtatásnál alkalmazott legújabb eljárás, melynek lényege, hogy a nyomtatás nem magáról az eredeti nyomtatóformáról, hanem közvetve, egy a formára feszített gumilapról történik. Az eljárást Schneider Karl találta föl és az 1936-os lipcsei vásáron mutatta be. Az eljárás alapeszköze egy nyomtatólap nagyságának megfelelő, cellákra osztott olyan fémlemez, amely villanyerővel működő légszivattyúval van összekötve. Ezt a lemezt erősítik a gép nyomtatólapjára és arra teszik a nyomtatóformát, melynek magassági mérete annyiban tér el a normális betűmagasságtól, amennyi helyet maga a lemez és a fölötte alkalmazandó gumi igényel. Az említett lemezen megrögzítik a nyomtatóformát, melyet ezt követően leborítanak egy 3–4 milliméter vastagságú gumilappal. A gumilemezt köröskörül légmentesen leragasztják egy erre a célra készült oldattal és a gumilemez és alátétlemez között lévő levegőt kiszívattyúzzák. A levegőelvonás következtében a gumilemez egyrészt behúzódik a légüressé vált térközökbe, másrészt szorosan rátapad a kiemelkedő nyomtatóformára, olyannyira, hogy az így képződő fölület adja a nyomtatóformát, mely a festékező hengerekkel és a nyomóhengerrel érintkezik a nyomtatás végzésekor. Azáltal, hogy a vákuumnyomtatásnál az eléggé magas alátétlemez és a nyomtatóformát borító gumilemez kell alkalmazni, nem lehet hozzá a nyomdai betűt stb. fölhasználni, hanem a nyomtatóforma

alapját valami kartón- vagy papiroslemez, vékony fém- vagy falemez, szövet, bőr stb. adja. A vákuum-nyomtatással főleg a guminyomtatást próbálják helyettesíteni.

Választott bíróságok: az 1911. évi I. t.-c. (polgári perrendtartás) 17. címe tartalmazza 767–788. §-aiban az ezekről szóló törvényes rendelkezéseket. A választottbíróági eljárás előfeltétele az írásbafoglalás és a rendelkezési jogosultság. Írásnak számít e szempontból az alapszabály vagy végrendelet is. A választott bíróság sem feleket, sem tanukat nem eskethet; végrehajtást el nem rendelhet és ily szükségesség felmerülése esetén a rendes bírósághoz kell fordulnia. A tőzsdebíróság vagy kamarai választottbíróági eljárások már külön törvényes rendelkezések tárgyai. A választott bíróság összetételében páros vagy páratlan számú tagból állhat, de lehet egy tagból álló is. *mk*

Választóti András: a Bethlen Gábor által 1619-ben Gyulafehérvárt alapított fejedelmi tipográfiának első faktora volt. 1624 után Kolozsvárra ment a Heltai-nyomda ügyvezetőjének.

Valcolás: nyomdász németiséggel a. m. vándorolgtatás. Régebben szerte dívott Európában, s a kölcsönösségben álló nyomdászegyesületek rendes napi utassegítségét – viatikumot – fizettek utazó tagjaiknak. L. Szálló-Egyesület.

Valeur (francia): a. m. a színek érvényesülése.

Vállfömlület: így nevezzük a betűnek azt a síkját, amelyből a betű képe kúpszerűen emelkedik ki.

Vállmagasság: a betű talpától magassága irányában a felső síkjáig terjed, melyből képe (csonka) kúpszerűen emelkedik ki.

Vályúhenger: a festékvályúval összekötötésben álló, mindig forgó vashenger, mely a vályúhoz a vályúsrófkal hozzászorítható vagy tágabba ereszthető, aszerint amint a nyomtatvány természetéhez képest több vagy kevesebb festék kell.

Vályúsrófok: a festékes vályún levő nagyfejű srófok, amelyekkel a festékmennyiség leadódását szabályozhatjuk.

Van der Aa: híres holland könyvnyomtatócsalád. Leydenben virágzott a 17. és 18. században.

Van der Linde Antonius: született 1833-ban, halála esztendeje 1897. A könyvnyomtatás történetének kutatója. Amsterdamban volt református lelkész s itt írta «Coster-legende» című művét, amellyel bebizonyította, hogy a könyvnyomtatást nem a németalföldi Coster, hanem a német Gutenberg találta föl. Ezen annyira fölháborodtak a nemzeti büszkeségükben megbántott németalföldiek, hogy Lindének 1871-ben el kellett hagynia a hazáját. A berlini állami könyvtárban kapott állást, majd 1876-ban Weimarba ment az országos könyvtár főkönyvtárosának. Ettől fogva egyre-másra írta a könyvnyomtatás föltalálására vonatkozó könyveit és értekezéseit.

Van der Mey: a gipsszel való stereotipálás egyik föltalálója; lásd Stereotípia.

Vándor nyomdászok: a 15. és 16. század egyetemes tipográfusi képzettségű, érdekes kultúr-harcosai, akik gyakran messze földet bejártak a maguk legszűkebbre fogott szerelvényével. Útra kelvén, a sajtóból csak a legkényesebb részeket vitték magukkal; az állványzatot össze lehetett ácsolni bárhol is. Néhány ezer betűtípus, két festékező labda, meg holmi egyéb apróság egészítette ki a vándorló tipográfus poggyászát. Néha betűt sem vitt magával, csak matricát és öntőműszert; az öntéshez szükséges fémet akármelyik városban megvásárolhatta. Épúgy a papirost is. Ha azután valahol munkája akadt: akkor összeeszkábálta a sajtót, megöntötte a betűket és megcsinálta a festéket; ha kifogyott a munkája: csinált még valami vásári elárusításra szánt kalendáriumot vagy effélét, s azután összezsomagolva a legfontosabb

szereplését, odébb állt néhány várossal. Hazánkban is szépszámmal akadtak ilyen vándorló nyomdászok. Nevezetesebbek voltak ezek között: Huszár Gál, a két Hoffhalter, Manlius János, Mancskovics Bálint és Walo János.

Van-Dyck-gravúr: így nevezik a gyorsajtói mélynyomtatás egy New-Yorkban 1909 körül föltalált módját és az ennek útján készült műlapokat.

Van Dyck mester: minden idők egyik legjobb betűmetszője. Az amsterdami Elzevireknek dolgozott a 17. század elején.

Van Kiel Cornelius: az antwerpeni Plantin-nyomda nagytudományú korrektora, aki 1607-ig – 50 esztendeig – működve e pályán, jelentős mértékben hozzájárult a nyomda világhírűvé emeléséhez.

Vankó Dániel: a pesti hengermalom ezermester gépésze; 1846-tól kezdve igen jó kézisajtókat készített vasból; 1848-ban kézisajtókat készített a Banknyomda számára is, s Kossuth e nyomda személyzetébe osztotta be. 1849 tavaszán Debrecenben hirtelen elhunyt.

Vankó János: a Dániel fia. 1854-ben megcsinálta a debreceniek részére az első magyar gyártmányú gyorsajtót.

Variábilis rotációs gép (más elnevezéssel változtatható formátumú rotációs): ezeknél a nyomtatást megelőzően leválasztott papírost komplikált, többnyire légszivattyús szerkezetek szállítják a nyomóhengerhez. A régebbi ilyen gépek punktúrával vagy ívfogó gamókkal dolgoztak, de igen sok bajlódás volt velük, több mint a mostani pneumatikus szerkezetekkel.

Vári Dezső: szül. Budapesten 1874-ben. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után nagybátyjának, Bródy Zsigmondnak Hungária-nyomdájában tanulta ki a tipográfiai mesterséget. Többévi eredményes munka után a Pesti Napló kiadóhivatalának vezetésére hívták meg s ebből az állásából került 1920-ban a Pallas irodalmi és nyomdai rt. élére mint vezérigazgató. Kiadói tevékenysége is kiváló sikert eredményezett. 1925-ben megalapította a «Palladis» könyvkiadó vállalatot. 1936-ban elhagyta a Pallas-nyomdát és most már teljes munkásságát a Palladis könyvkiadó vezetésére fordítja. *em*

Várnai Dániel: betűszedőből lett író és politikus, szül. 1881-ben. Fölzabadulása után sokat vándorolt a külföldön is. 1907 óta a Népszava szerkesztőségének tagja. Közben több évet töltött orosz hadi fogságban. Az 1922-i nemzetgyűlési és az 1926-i országgyűlési választásokon a budapestkörnyéki kerület képviselőjévé választották. Hírlapírói munkásságán fölül több kötet novellát írt. Lefordította a nagy orosz írók több munkáját is.

Várnai Fülöp: 1883-ban nyílt meg tipográfiája az Újvilág (most Semmelweis) uccában.

Várnay Dezső: a Főnökegyesület vidéki szakosztályának az elnöke, szül. Szegeden 1877-ben. Szülővárosában, édesapja nyomdájában tanulta a nyomdászatot 1899–1900-ban; később pedig átvette a vállalat irányítását. Nagy tevékenységet fejtett ki a vidéki nyomdafőnökök szakosztályában, melynek 1933-ban elnökévé is választották.

Váró: így nevezzük azt a napilapmunkást, akit a rendes munkaidő lejárta után még ottartanak azért, hogy a lap befejező munkálatainak elvégzésénél segédkezzék. Ha a napilap a rendes munkaidő befejezéséig nem készül el teljesen, vagy további kézirat érkezése van jelezve, úgy a lap tördelője a munka elvégzésére szükséges várók számát bemondja. A várók különóradíjazásban részesülnek. Nagyobb események alkalmával megtörténik, hogy az egész lapszemélyzetnek kell ottmaradni váróban. Ezt általános várónak nevezik. *wv*

Vasaló-festékek: a divatlapok szabásmintáinak nyomtatására használt festékfélék. Az ilyen lapok ugyanis olyan szabásmintákat adnak mellékként, amelyeket ha a szövegre fektetve, rajtuk meleg vasalót áthúznak: a mintának rajza a szövegen marad. Ezek a minták ú. n. vasaló-

festékekkel vannak nyomtatva, amelyeknek kötőanyaga nem lenolajkence, hanem egy dextrinből, sok viaszból és sztearinból álló kompozíció, ami a festékező pigmenttel keverve éppen olyan konzisztenciájú festéket ad, mint a többi nyomdafesték és így bárminő gépen használható. Tömött festékföladással kell nyomtatni; a festék eléggé gyorsan megszilárdul a nyomtatott fölületen.

Vascosan Michel: 16. századbeli párizsi könyvnyomdász; jeles munkásságáért 1566-ban a «typographus regius» címet kapta.

Vaskolléga: a kézi szedő gyakran így nevezi – tréfásan – a szedőgépet.

Vastalpak: a könyvnyomtató az illusztrációs meg sztereotíplemezeket igazgatja velök betűmagasságnyra.

Vasutas járat: a gyorssajtók legközismertebb meghajtási módja és lényegileg a nyomóalappal fogasrúd, valamint fogaskerek segítségével összeköttetésben álló kocsikerekekből áll, amelyek a gépalapon vezettetnek megfelelő síneken. A nyomóalap meghajtása mindig hajtókönyök segítségével történik, amely vonórúd segítségével van a kocsikerékkel összekötve. A vasútikocsis járatot bizonyos formájában még a legmodernebb görgőpályás, megálló hengerű gyorssajtóknál is megtaláljuk. Az eredeti vasútikocsis meghajtás a gép masszív kinyomása szempontjából még sok kívánni valót hagy maga után s azért főképpen kommerciális, nem nagy igénybevételt feltételező munkáknál alkalmas. //

Vászonkötés: olyan könyv, amelynek födele is, meg a gerince is vászonnal van bevonva. Ha csak a gerinc meg a födélcsarkok vásznas bevonatúak: félvászonkötésnek mondjuk.

Vászonra való nyomtatás: ilyenkor rendesen azon akad fenn a könyvnyomtató, hogy a festék nemigen akarja födni a vásznat. Ezen pedig könnyű segíteni. Mindenek előtt a festéknek jobbfajtájúnak kell lennie, mert a rotációs ujságnymtatáshoz használt olcsóbb festékek például amúgy sincsen meg a kellő födőképessége. A nyomóhenger borítását vegyük jó puhára; gumi- vagy nemezborítást is használhatunk, amely fölé még négy vagy öt ív könyvpapírost feszítünk ki. A jó födés elérése különben függ a vászon szövésének sűrűségétől is. Finomabb minőségű vásznakra való nyomtatáskor jóféle illusztrációs festéket használunk, s ezt csak annyira hígítjuk a kencével, amennyire a nyomtatás azt okvetlenül megkívánja. – A vászonra való nyomtatásnak gyakran kimoshatatlannak kell lennie. Erre a célra a festégyárosok speciális festékeket tartanak raktáron, de sürgősség esetében a vidéki nyomdász maga is előállíthatja, úgy hogy valamicske pokolkövet kever a közönséges festékhez. Sósavas anilinnel a festékhez való hozzákeverésével is jó eredményt lehet elérni. Az anilin-hozzáétel csak csekély mennyiségű legyen.

Vazelin: 1. Gépszír.

Vázlatkészítés: a nyomdaiparban az a munka, amikor a szedő a megrendelt nyomtatványról előzetesen a kivitelnek megfelelő beosztású rajzot készít. Előnye az, hogy a megrendelő a vázlatból megállapíthatja, hogy a készítendő munka megfelel-e majd annak a célnak, amelyre szánták. A vázlat készülhet úgy is, hogy a betűk helyett csak vízszintes vonalakat húzunk, amelyek így szürke foltot adnak és csak a címsort rajzoljuk ki szépen, olvashatóan abból a betűtípusból, melyből a munkát szedni óhajtjuk. A budapesti nyomdaipari továbbképző tanfolyamokon az ilyen vázlatkészítést már előre nonpareille-kockás beosztású papíron gyakoroltatják. Másik módja a vázlatkészítésnek az, amikor a föladatot – mely mondjuk többszínű nyomtatvány – úgy készítjük el, hogy a címsort leszedjük, kézisajton az eredeti papírosra lehúzzuk és a mellékes szöveget tussal hozzárajzoljuk. Vázlat készítésekor ügyelni kell arra, hogy a rajzolt betűtípus olyan szélességű legyen, mint az a szedésünkben lenne, s hogy ezáltal a vázlat ugyanazt a folthatást adja, mint az eredeti betű adna. vj

Vázlatpapiros: Többnyire nyomós okok szólnak a mellett, hogy a részletesebben kidolgozott vázlat mindig az eredeti nyomtatópapirosra készüljön, és lehetőleg az eredeti formátumban. Már csak egy kissé keskenyebb vagy szélesebb margó is sokat ronthat a rajzunk hatásán.

Védőboríték: l. Burkoló.

Veduta (olasz): a. m. látókép, képes levelezőlap.

Végnélküli papiros: lásd Papirosgyártás és Rotációs papiros.

Veleslavin: a cseh nyomdászok szakszervezeti irányú közlönyének a címe. 16. századbeli tudós tipográfusuk tiszteletére nevezték el így megindultakor, 1863-ban.

Veleslavin Dániel Ádám: a cseh irodalom és nyomdászat legkimagaslóbb alakja; született 1546-ban, megh. 1599-ben. A prágai egyetemen a történelem tanára volt. 30 éves korában megtanulta a nyomdászatot, s egész sorát nyomtatta a stilisztikai és tipográfiai remekeknek.

Velin: a legfinomabb borjúbőrből készült pergamen régi elnevezése; e megjelölést később a jobb fajta papirosfélékre is átvitték.

Vellaj István: gépszedő, szül. 1882-ben; a jugoszláv grafikai munkások szövetségének elnöke.

Velogravűr: egy újabb gyorsajtoi mélynyomtató eljárás és az ezzel az eljárással készült nyomatok neve.

Venkovits Károly: született Nagysurányban 1875-ben. Érsekújvárt szabadult föl 1892-ben. Évek hosszú során át járta a vidéket meg a külföldet, közben dolgozott itt is, ott is. Budapesten főbb kondíciói: Kosmos, Részvénynyomda, Pallas, Pátria. Miskolcon a Szelényi és Társa, majd a Klein és Ludvig nyomdájának volt (14 esztendeig) a művezetője, a Magyar Jövő nyomdájának pedig 4 évig igazgatója. Budapesten a 900-as évek elején tagja volt az Országos Szervező Bizottságnak. Sokat írt a Typographiába, Magyar Nyomdászatba, Grafikai Szemlébe, Grafikus Művezetőbe stb. Szerkesztette 1902-ben a Darázs c. nyomdászélcslapot. 1936 januárjától a Grafikus Művezető szerkesztője.

Ventiláció (francia): a. m. szellőztetés.

Verard Antoine: a 16. század elején élt francia könyvnyomtató, egyszersmind a kései miniátorok legkiválóbbika. Főképpen történelmi munkákat és lovagregényeket nyomtatott.

Veregyházi István: a kolozsvári református kollégium nyomdájának ügyvezetője 1689 körül.

Veregyházi Szentgyel Mihály: lásd Szentgyel Mihály.

Veress Ferenc: a háromszínű nyomtatás egyik föltalálója. Kolozsvárt született 1832-ben, s itt 1854-ben fotográfiai műtermet nyitott, mely az első volt Erdélyben. 1867-ben kezdett foglalkozni a heliokrómiával s kísérletei csakhamar világhírűvé tették a nevét. 1881-ben a kolozsvári egyetemen a fotografálás magántanára lett. 1882-ben megindította a «Fényképészeti Lapok»-at, ez azonban pártolás híján hat év múlva megszűnt. Egyéb munkája: «Fényképészeti álmokképek» (Kolozsvár 1887).

Verizmus (a latin «verum» = igaz szóból): a művészettörténetben a. m. fokozott naturalizmus.

Vernis mou: a rézkarc csoportjába tartozó eljárás, melynél puha maratóalappal vonjuk be a rézlemezt, s erre finomszövésű selymet vagy papiroslapot fektetünk, amire a ceruza hol erősebb, hol gyöngébb rányomásával felrajzoljuk az ábrát. Ha a selymet vagy papirost leemeljük

a lemezről, úgy – a reágyakorolt nyomás erősségének megfelelően – a vonalak mentén rátapad a lágy alap és a rézlemez e helyeken utat ad a maratósav hatásának. *nli*

Verseghy Ferenc: kiváló magyar nyelvtudós, költő és író, született 1757-ben, megh. 1822-ben. Mint a Martinovits-féle összeesküvés részese, 9 évet töltött nehéz rabságban. Kiszabadulása után Sággy Ferenc igazgató korrektorul alkalmazta az Egyetemi Nyomdában. Amikor meghalt: az Egyetemi Nyomda temettette el.

Versek szedése: A folyó szövegben elszórt verseket rendes szövegbetűvel kell szednünk, hacsak nem idézetek, amikor – mint a bécsi grafikai főiskolán tanítják – egy fokkal kisebb betűvel szedendők. Versek szedésekor minden sor kimenet. Mielőtt elkezdenők bármilyen versnek is a szedését: leszedjük annak valamelyik hosszabb sorát, s középre zárva, ennek és a vers-szöveg átlagos tengelyének alapján határozzuk meg, hogy mennyi legyen az összes sorok behúzása. Ha a verssorok némelyike nem fér bele az adott szélességbe: megtörhető, de ilyen esetben az összes átvitt soroknak egyforma bekezdésűeknek kell lenniük. Ez a bekezdés fele, sőt kétharmada is lehet a formátumnak. A strófák köze rendszeren egy-egy kvadrátumsor, már csak a sorregiszter okáért is.

Verte (latin): a. m. fordíts!

Vertikális (latin): a. m. függőleges (vonallal).

Vértes Jenő (Weintraub): született Budapesten 1896-ban. A Globus-nyomdában tanulta a betűszedést 1910-től 1914-ig. Azóta Pápai Ernő műintézetében, Faragó Sándornál Szolnokon és a Biró Miklós Rt.-nél dolgozott, jobbára művezetői minőségben. Vezetőségi tagja volt a Gutenberg Társaságnak s 1928-tól a Grafikus Művezetők Szakosztályának. A Grafikus Művezetők Évkönyvében, a Nyomdász-Évkönyvben és a Magyar Grafikában jelentek meg szakdolgozatai. E Lexikonnak is munkatársa. A Bildungsverband 1928-i magyarországi pályadíját ő nyerte el.

Vertikális gyorssajtó: l. Nyomtató automaták.

Verzális (latin): a. m. nagybetű (ellentétben a kisbetűvel: kurrenssel).

Vésnök (graveur): a könyvtáblák sárgarézlemezeinek stb. vésésével foglalkozó mesterember. Olykor egyéb segédgépeket (guilloche-gépet, pantográfot stb.) is használ a munkájához.

Vésőgépek: ilyen a rovátkoló gép, a domborúan másoló gép, a Guillot-féle gép, meg a pantográf. A vésést végző tűt a gépeknél írónnal vagy litográfkrétával is fölcserélhetjük, s ekkor a gép nem vés, hanem rajzol.

Vésőszerszámok: l. Ólommetszés.

Vessző (komma): írásjel. Egyenrangú mondatrészek (pl: betű, kézirat és sorjázó), továbbá egyenrangú fő- és mellékmondatok, valamint a főmondat és mellékmondat közt írjuk. Az és, meg, vagy kötőszók előtt csak akkor szedünk vesszőt, ha egészen új tartalmú mondat következik.

Vészi Gyula (Weisz): a Grafikai Munkások, Munkásnők és Rokonszaktársak Országos Szakegyesületének titkára, a Magyarországi Senefelder-Egylet vezetője, szül. Budapesten 1887-ben. Kőrajzoló-tanulónaként 1903-ban került a budapesti Czettel és Deutsch céghez, hol 1907-ben szabadult föl. Mint merkantil litográfus több magyarországi üzemben dolgozott, de tanulmányai bővítése céljából Németországban is hosszabb időt töltött. 1913-ban került a Magyar Földrajzi Intézetbe, hol térképrajzolóvá képezte ki magát. 1922 óta művezetője, 1927 óta üzemvezetője a Földrajzi Intézetnek.

Vetődés: l. Fa vetődése.

Vetterl János: besztercebányai tipográfus 1829-től 1834-ig.

Vezérkari térképek: jobbra nagyléptékű, legtökéletesebb technikával bíró és nagyon pontos térképek. Általában az egyes államok különleges berendezésű katonai földrajzi intézeteiben készülnek.

Viaszos tábla: a régi rómaiak rendes íróeszköze. Főképpen leveleket és apró följegyzéseket írtak rája. A fontosabb írások papiruszra készültek.

Viaszosvászonra való nyomtatás: a tapétanyomtatáshoz nagyon hasonló. A viaszosvászonra ugyanis domborúan vésett alakzatú famintákkal erősen sűrített, vastag olajfestéket nyomtatnak. A nagyobb egyszínű mintákat vagy számos apró mintával nyomtatják vagy ecsettel festik. Nagyobb ügyesség kell a vászon márványozásához meg a különböző fák erezeinek utánzásához, amit ecset, sponge, gyapjú-pamacsok stb. segítségével szabadkézzel vagy olyan kis kézi géppel végeznek, mely domborúan mintázott fahengerből áll. Ezt, miután a durva szövettel begöngyölt festékhengerről festéket felvett, végigvezetik a viaszosvászonon, melyet kiterítettek a hosszú nyomtatóasztalon. Az alakzat finom részleteit fésűvel, teregető ecsetekkel s effélékkel dolgozzák ki, miáltal megadják a természetes lágyságát. A nyomtatott vászon kencével bekenve fényt kap.

Viaticum (latin): a. m. úti pénz, úti segély.

Victoria Johannes: a bécsi jezsuiták spanyol származású rektora. 1559-ben kegyes gyűjtésekből alapított nyomdát. 1577-ben a nyomda Nagyszombatba került, s itt magva lett a ma is virágzó Egyetemi Nyomdának.

Vide (latin): a. m. lásd!

Victorline: sorokat öntő szedőgép. A Linotype első modelljének volt az utánzata a General Composing Company által Berlinben gyártott «Herkules» soröntő gép, amelyet 1908-ban «Victorline»-re kereszteltek át, s a londoni nemzetközi könyvpiari kiállításon be is mutattak. Voltak újítások is rajta: billentyűinek a száma százketten volt a régi Linotype kilencvenével szemben, s szivattyú-szerkezete is jobb volt emezénél. A «Victorline» gyártását csakhamar meg is kezdték, s mert az ára jóval kisebb (kb. tízezer pengő) volt a Linotypeével (tizenhét-tizennyolcezer pengő) szemben: hamarosan el is fogyott belőle vagy száz példány. Szabadalmi per keletkezett; de mert ez nem biztatott eredménnyel: a Mergenthaler-társaság megvette gyárustul-mindenestül a «Victorline»-t. Azóta «7-es mintájú Linotype» a «Victorline»-nek a neve.

Vidéki Nyomdatulajdonosok Országos Szövetsége (VNYOSZ): A fővárosi nyomdai munkásság megszervezése után a nyomdai munkások mozgalmá az ország többi részében is mind erősebbé vált és a mind szaporábban kitörő sztrájkok a vidéki nyomdatulajdonosokat arra késztették, hogy a már meglévő fővárosi munkaadói egyesülethez hasonló szövetséget létesítsenek. 1901. június hó 29. és 30-ára Szávay Gyula, a győri kereskedelmi és iparkamara főtitkára, ki Győrött, mint egy helyi lap szerkesztője nyomdával is bírt, kongresszusra hívta a vidéki nyomdák tulajdonosait, mikor is megalakították a kongresszus résztvevői a fenti szövetséget. A VNYOSZ elnöke Forster Rezső miskolci, alelnöke Láng József nagyvárad és Engel József szegedi nyomdatulajdonosok lettek. A szövetség első kollektív szerződését 1904 elején kötötte meg, amikor már 633 tagja volt. Pár év múlva a szövetség elnöki székét Láng József töltötte be, míg alelnöke Mayer Rezső nagybecskereki és Klein Samu miskolci nyomdatulajdonos lett. A szövetség fennállása alatt több ízben történt kísérletezés a fővárosi munkaadói egyesülettel történő fuzionálásra, azonban erre csak 1920-ban került sor, amikor a VNYOSZ a háborús következmények folytán tagjai legnagyobb részét elvesztette az ország területvesztése következtében és így csaknem teljesen akcióképtelenné vált. *mk*

Vietoris Jeromos: 1510-ben Bécsben dolgozott Singrinus-szal. 1518 körül Krakkóba került, ahol egész sorát nyomtatta a magyar nyelvű könyveknek. 1531-ben napvilágot látott nála Heyden Sebald négy-nyelvű, majd Murmelius három-nyelvű kis szótára, benne a magyar szavakkal is. 1550-ig 16 magyar könyv nyomtatódott a krakkói nyomdában köztük a Komjáti Benedek fordította «Szent Pál levelei» 1533-ban. Dévai Biró Mátyás «Orthographia Ungarica»-ján 1549-ben már Vietoris özvegye szerepel nyomdászkeppen, majd Strikoviabeli Lázár mester, ezután pedig Kerekotzki Ferenc.

Vignette (címke): árukra ragasztott s ezek minőségét, eredetét, előállítóját stb. föltüntető jegy papirosból vagy ércből. Francia nevét onnan kapta, hogy az első ilyenforma (Veldener János utrechti könyvnyomtató által a 15. században készített) keretes nyomtatványok szőlőlevelet (vigne) ábrázoltak.

Világítási egység: 1. Elektromos világítás.

Világító festékek: rendeltetésük volna reklámas kártyáknak, kisebb-nagyobb plakátoknak stb. sötétben is elolvasható betűkkel való nyomtathatása. Régebben úgy állították elő a világító festéket, hogy kalcium-, bárium- vagy pedig stronciumszulfidot keverték a festőanyagokhoz. E szulfidoknak az a sajátságuk, hogy ha előzetesen napfény hatott rájuk, sötétben világítanak. Majd jobb anyagot is állítottak elő kénszulfidból, olyképp, hogy vegyileg tisztított cinkvitriolt tiszta ammóniákkal kezeltek, a cinkoxidhidrát csapadékát pedig a folyadékkal együtt a megmaradt ammóniákban ismét föloldották. Ekkor a kénvizes oldat kivált s a nyert kéncink-üledéket porcelláncsészében izzásig hevítették. E világító festékkel azonban nem tanácsos a mi gyorsajtóinkon nyomtatnunk, mert a vas- meg ólom-alkotórészek rozsdája megszünteti világító képességüket. Legjobb, ha úgy járunk el, ahogy bronzoláskor szoktunk: ólomtól mentes kencével vagy valami alkalmas fehér festékkel előnyomatot készítünk s még nedves állapotában finom porrá tört száraz világító festéket hintünk rája. Ha sikerült a világító nyomat: ajánlatos belakkoztatni, hogy a külső hatások ne ronthassák meg.

Világosság Könyvnyomda Rt.: a szociáldemokrata párt és a munkás-szervezetek alapították 1905-ben. Kezdetben egy nyárucai bérelt helyiségben volt elhelyezve; 1909-ben saját házába költözött. Alaptőkéje 1905-ben 50.000 korona volt, ami időközben 400.000 pengőre emelkedett. A nyomdában a Népszaván kívül vagy 40 időszakos lap és nagymennyiségű kereskedelmi nyomtatvány készül. A rotációs gépek száma (1936-ban) 3, a gyorsajtóké 6, a szedőgépeké 13.

Vilim-féle nyomatok: 1. Ortotípiá.

Villa: 1. Felfogó villa.

Villamos olvasztókemence: A fával, szénnel vagy gázzal fűtött olvasztókemencéknek az a hátrányuk, hogy a hő nem egyenletesen éri az olvasztásra szánt fémet. A villamosárammal fűtött modern olvasztókemencékben a fémet mindenütt egyforma hő éri, ami a tökéletesebb salakmentesítést és jobb összevegyülést eredményezi. Mindezekon felül a villanyfűtés költségei alacsonyabbak az egyéb fűtésekénél.

Villamosság: 1. Elektromosság.

Villamvilágítás: 1. Elektromos világítás.

Villamfűtés: 1. Szedőgépek villannyal fűtése.

Villás görgő: a gyorsajtó hengerkerekére erősített hengeres csapon ülő mintegy három centiméter átmérőjű, simára esztergályozott acélgörgő. Az a föladata, hogy a villának a hengert fölfogó és ismét megindító mozgása következtében beálló csúszó súrlódást gördülővé

változtassa. Ennek révén aztán az illető alkotó részek kopását csökkenti, s így a gép zajtalan és rázkódtatástól mentes járását biztosítja.

Villás rúd: a gyorsajtón az a hosszú és nehéz vasrúd, amely a villának alsó felét az azt irányító és a főtengelyre ágyazott nyomóhenger-excenterekkel úgy köti össze, hogy a villa helyesen és biztosan működhessék.

Vincze György: 1697-ben vette át a debreceni városi nyomda igazgatását, 1704-ig töltve be a tisztét. Ebben az esztendőben (okt. 21.) labanc-csapatok pusztították el Debrecen városát, s a nyomdát is megsemmisítették. (Ugyanekkor a tanácsházban elrejtett sárospataki nyomda-berendezés is elpusztult.) Vincze György ebben a nagy fölfordulásban eltűnt.

Virágh Sándor: szül. 1867-ben. Karcagon szabadult föl 1886-ban. Budapestre jöve, többfelé dolgozott, mígnem 1894-ben a Hazánk- (most Pátria-) nyomdába került revizornak. Jó vénájú nyomdász-költő; sok verse jelent meg mindenfelé. Egyik szerkesztője volt a «Kulacs»-nak, «Tenákulum»-nak, valamint hosszú időn át a «Nyomdászok Élclapja» című vidám tipográfus-ujságnak.

Viridarium: I. Albert király kódexe.

Viski István: 1770 körül volt a kolozsvári ev. ref. nyomda művezetője. Utóda 1775-ben Kapronczai Nyerges Ádám lett.

Viski Pál: a debreceni városi tipográfia provizora 1723-tól 1733-ig.

Visszahajtás: Némely gépnek rendes mozgási irányával ellenkező visszahajtása esetleg galibát okozhat. A régebbi szerkezetű akcidens-gyorsajtókat például azért nem szabad visszahajtanunk, mert ugyanekkor a vályúhenger is visszafelé fordul s róla a festék a festék-szabályozó pengén levevődik, azután pedig lecsurog. Ugyanez az oka annak, hogy a rotációs gépek visszahajtását is lehetőleg kerülnünk kell. Az újabb gyorsajtókat már olyan alkotó résszel látták el, amely a gép visszahajtását megengedi.

Visszás kép (renversé): a festmény vagy rajz után rézre vagy fára metszett képek egy neme, melynél könnyebbség okáért a sokszorosító-lemezre direkt az eredetit visszük át, s nem ennek tükörképét; így a lenyomatok nem az eredetit, hanem ennek tükörképét tüntetik föl.

Vitezovics Pál: 1690-ben megalapította az első állandó nyomdát Zágrábban. Távozása után a város kezére került a nyomda. Művezetőül Pallas Bertalant említik, ki 1727-ig működött.

Vitraufánia: a belgiumi Lacroixtól föltalált áttetsző-nyomtatásos eljárás. A nyomatot közvetlenül az ablakra ragasztják és ezen olyanforma hatása van, mint az üvegfestménynek. Hideg és nedvesség nem árt neki. Ma már nagyban gyártják, és 8 méter hosszú, meg 50 centiméter széles darabokban kerül forgalomba.

Vitriarius Mátyás: Késmárk városának volt könyvnyomtatója 1705-től kezdve néhány esztendőn át.

Vízfestékek: sok fajtájuk van, olcsóbb és drágább; aszerint, hogy milyen a minőségük. Művészeti célokra a tubusokban kapható hígabb vízfestékek (a Schoenfeld-, Windsor-, Newton- és egyébféleké) ajánlhatók, a kezdő rajzoló igényeinek azonban a Horadam-, az Anreiter- vagy a hazai gyártmányú gombfesték is megfelel. Aki azonban a modern szín-elmélettel gyakorlatilag is foglalkozni akar: legjobban teszi, ha az Ostwald-féle normális vízfestékeket vásárolja.

Vizi István: a nagyenyedi református kollégium nyomdájának ügyvezetője 1831-től fogva. A város 1849-i földúlásakor a nyomda is elpusztult.

Vízírozás: a szabadkézi rajzolásnak igen nagyjelentőségű fogása. Magyarul «mérícskélés»-nek mondhatnók, de ez a szó nem meríti ki egészen a fogalmát. A vízírozás abból áll, hogy a rajzoló munkája közben a ceruzáját kinyújtott karral minduntalan vízszintes, illetőleg függőleges irányban tartja a rajzolt tárgy felé, ilyenformán mérícskélve egyrészt az illető alaknak, tárgynak, épületnek és ezek valamely részletének a perspektivikus hosszát, másrészt pedig megállapítva azt, hogy az illető vonal milyen szögben tér el a vízszintestől vagy a függőlegetől.

Vizitkártya: l. Névjegy és Névjegyek szedése.

Vízivárosi nyomda: l. Adomásky-féle könyomda.

Vizsga: l. Mestervizsga, Szakvizsga és Tanoncvizsga.

Vizsolyi biblia: az első nyomtatásban megjelent, teljes magyar ó- és újszövetségi bibliafordítás. Károli Gáspár gönci református lelkész és munkatársai fordították. Első kiadása az abaúj-tornamegyei Vizsoly községben jelent meg, 1590-ben.

Vocabularium (latin): a. m. szótár (franciául: vocabulaire; angolul: dictionary).

Vogel Jakab: svájci nyomdász és költő, szül. 1816-ban, megh. 1894-ben. 1843-ban Glarusban, szülővárosában állított nyomdát, s maga szedte ott remek költeményeit, amelyek népszerűvé tették őt a svájci határokon túl is.

Vogel Károly: Gámán János kolozsvári nyomdájának faktora 1863-tól kezdve az 1910-es évekig. Nyomdászkodásának 60 éves jubileumát is megülhette még.

Vogtlandi jegynyomtató rotációs: l. Menetjegyek nyomtatása.

Volapük: a nemzetközi nyelvek egyik fajtája. Schleyer prelátus találta föl 1880-ban. (L. még Eszperantó és Ido.)

Volkmer Ottomár: a bécsi államnyomda igazgatója. Katona volt és 1875-ben a katonai földrajzi intézethez osztották be, s ettől az időtől fogva különösen a sokszorosító eljárások tanulmányozására adta magát. 1885-ben alezredesi ranggal lett a bécsi udvari és államnyomda segédigazgatója, 1893-ban pedig – Beck Antal lovag halála után – igazgatója. Igen sok szakba vágó értekezést írt.

Volume (francia és angol): a. m. kötet.

Volumen: az ókor tekercs-alakú könyveinek elnevezése (a latin volvere: legombolyítani igétől). Az ilyen ókori könyvtekercsek eleje egy kiálló pálcikára volt ragasztva, s e köré csavargatták a papiruszt, illetőleg pergament.

Volumen-papiros: l. Pehelykönnyű nyomtatópapiros.

Vonalas metszet: l. Fametszés.

Vonalzás a gyorssajtón: A géppel való vonalzás egyszerűsége már igen sok szakembert csábított arra, hogy a könyv- és könyomdai gyorssajtókra szerelhető vonalzó készülék alkotásával megpróbálkozzék. A dolog még eddig senkinek sem sikerült annyira, hogy abszolút sikert érjen el. Nálunk Droppa K., Kovács Gy. és Cziráky Sándor alkottak régebben ilyen készüléket s azt állították, hogy annak használatával 50 százalék munkamegtakarítás érhető el. A vonalzást itt is karikák végezték. A különböző rovatszélességekhez való elrendezés szerintük 10–15 percbe, nyomtatás után a készülék levétele 5 percbe került.

Vonalzó gép: iskolai füzetek, üzleti könyvek vonalzására való. Sok fajtája van. Azelőtt majdnem kizáróan anilinfestékes tollal vonaloztak e gépek, ma már többnyire kicsiny karikák végzik azt, mégpedig gyakran több színben egyszerre, aszerint, hogy hány festékező

szerkezete van a gépnek. A nagyobb vonalzógépek tipikus alakja a Brisard-féle, amelynél a hajtás kézzel is történhetik meg mechanikai erővel is. A gép kezelője egyik kezével forgattyút forgat, a másikkal pedig a papirosíveket tologatja a berakóasztal egyik sarkába. Az ív továbbvezetése két gumikarikának meg egy gumihengernek a dolga, ezektől kerül arra a nagy hengerre, amelyen körülfutva, a nekiálló sárgaréz-karikáktól megvonalozódik. E sárgaréz-karikák ide-oda tologathatók, aszerint, amily távolságban kell lenniök az egyes vonalaknak egymástól. Közibök kisebb karikák kerülnek kizáró darabok gyanánt. A festékezést olyanforma hengerek végzik, mint a könyvnyomtatásban, s a gépnek három festékező szerkezete van, aminek következtében három színben történhetik a vonalzás.

Vonalzólemez (Freckaynál: nézdelő; Beseblech): kb. 1–2 mm vastagságú és 5–6 cm széles, különféle hosszúságokban készülő acél lemez, aminek a hosszúságára eső egyik oldalának szélét ferde síkban kés-élűre, élét pedig gondosan egyenesre csiszolják és melegen sötétre színezik. A betűkép egyengetési munkálatainak ellenőrzésére, vastagságok és magasságok összeegyeztetésénél, továbbá sík fölületek vizsgálatánál a betűöntőnek úgyszólván állandóan kezében forgó, nélkülözhetetlen szerszáma. *ta*

Vorreiter és Müllendorff szedőgépe: l. Autotype.

Voskens Dirk: németalföldi betűöntő. A 17. század közepe táján 14 grádus fraktúr betűvel meg a hozzávaló schwabachi kiemelő típusokkal aratott elismerést.

Vögelin Ernst: nyomtatványainak szépségéről nevezetes német tipográfus, szül. 1528-ban, megh. 1590-ben. Katolikus teológus volt Lipcsében, de 1557-ben reformátussá lett. Megtanulva a könyvnyomtatást, gyönyörű könyveket nyomtatott. 1578-ban menekülnie kellett Lipcséből, s Heidelbergben telepedett meg.

Vörös kréta (Rötél): a rajztechnikában fontos szerepe van; főleg arcképi vázlatokhoz használják.

Vörös szín: igen meleg szín, valamennyi között a legjobban kiemelkedő. Nagy fölületeken izgató hatású, a közhiedelem szerint a bika is megvadul tőle. Különben a szeretetet meg a szabadságot szimbolizálja. A sárgával és kézzel egyetemben már az óegyiptomiaknak is kedves ornamentáló színe volt; a gyermekek meg a primitív népek valamennyi szín között a legjobban kedvelik a vöröset; annál föltűnőbb tehát, hogy az asszírok ornamentikájában egészen háttérbe szorult a sárga mellett. A kínaiaknál is a sárga volt évezredek át a színek színe, a császári szín. Már a keletindiai művészetben az első helyek egyikét foglalja el a vörös. Nagy volt a szerepe a középkori ornamentikában is, és a könyvdíszítésben uralkodó színné lett a fekete mellett. (A rubrikátor és miniátor szavak is vörös színnel dolgozó könyvdíszítőket jelentenek.) A legújabb időkig a könyvnyomtatásban a vörös volt jóformán az egyetlen kiemelő szín. («Kalendáriumi vörös.») Vezető szerepét a mai napig is megtartotta a tarka színek között, bár telítetten nagy fölületen nem igen tanácsos használni. Kicsiny foltokban, szedésfölületet körítő vonalképpen már annál kedvesebb hatású lehet.

W

Wachtler Fülöp: a viszontagságos sorsú 1848–49-i Banknyomda vésnöke, a Kossuth-bankók remek ornamentikájának a mestere.

Wagner Bálint: Honter János barátja és segéde, 1549-től 1557-ig a brassói Honter-nyomda kezelője. Magiszteri címet, plébánosi és dékáni hivatalt is viselt. Fametszetes kótákat is nyomtatott.

Wagner János József: 1766. évtől fogva, Royer Ferenc Antal után volt a kalocsai kegyesrendiek nyomdájának művezetője.

Wagner Josef: betűszedőből lett híres német színész, szül. 1818-ban, megh. 1870-ben. A pesti német színházban is játszott; 1850-ben a bécsi Burgszínház örökös tagja lett.

Waite-sajtó: l. Acélmetszetnyomtató sajtók.

Wajdits József: a hatvanas évek elején alapított nyomdát Nagykanizsán.

Waldarfer Christoph: német vándornyomdász; valószínűleg Regensburgból került 1470-ben Velencébe, ahol több szép könyvet nyomtatott. 1474-ben Milanóban találjuk; azután nyoma vész.

Waldheim-Eberle A.-G.: több mint hatszáz munkással dolgozó bécsi nyomda; a Waldheim Rudolf által 1855-ben alapított fametszőiskolából keletkezett.

Waldow Alexander: német szakíró, szül. 1834-ben, megh. 1898-ban. 1860-ban Lipcsében nyomdát alapított. A nyomda mellett mihamar könyvkiadóvállalatot is létesített, mely tisztán a nyomdászati szakirodalom terjesztésével foglalkozott. Ő maga is nagyon termékeny szakíró volt. 1863-ban megalapította az «Archiv für Buchdruckerkunst»-ot, aminek a német nyomdászat fejlődésére nagy hatása volt. Ezenkívül számos önálló szakmunkát írt; köztük legnevezetesebbek a «Lehrbuch der Buchdruckerkunst» (2 nagy kötet) és az «Encyklopädie der graphischen Künste».

Waldvogel Prokop: prágai születésű aranyműves, állítólag már 1444-ben nyomdászkodott Avignonban. Annyi bizonyos, hogy 1444-től 1446-ig e városban tartózkodott, s ott tanulókat fogadott föl, kiket a könyvnyomtatásban akart kiképezni, de arra már éppenséggel nincs semilyen adat, hogy nyomdája lett volna tényleg. Valószínű, hogy Waldvogel a patricák vésésének titkát Gutenbergtől leste el Strassburgban, Dünne aranyművesnél dolgozta idején. Hogy Avignonból hová került: nem tudjuk.

Walo János: vándorló tipográfus, 1594-ben ő nyomtatott először Pozsony városában, mégpedig egy négy levélből álló «Zeytung»-ot.

Walter Ernő (Melisser): szül. 1862-ben, megh. 1936-ban. A Wodianer-nyomdában tanult 1874–1878. Dolgozott a Poldini- és Hungária-nyomdáknál, a Pallasban, az Egyetértésnél és azután a Pátria-nyomda faktora volt. Később önállóvá lett. Újabb tizenegy esztendő múltán öntődei képviselőt vállalt, majd 1909-ben a Berger és Wirth-féle budapesti festékgyár igazgatója lett. Sokat fáradozott és áldozott a szakoktatás érdekében, s a technológiai főiskolán is esztendőről esztendőre megvolt a maga tanfolyama a színekről és festékekről. Novák Lászlóval közösen írt könyve: «Színek világa» (Grafikai Művészetek Könyvtára V. kötet).

Walter-féle rotációs gép: a hetvenes években igen kedvelt és széltében használt gép volt. Óránként 10.000-et nyomtatott. Hátránya volt azonban, hogy festékező szerkezetéhez s lemezhangereihez nehezen lehetett hozzáférni, kivezető szalagjainak elrendezése pedig nagyon komplikált és sok fönnakadást okozó volt.

Walzel A. F.: pesti litográfus a 19. század közepe táján. Főleg a kromolitográfiában jeleskedett, de Barabás Miklós rajzai után krétanyomatokat is készített.

Wancsora István: született 1876-ban, meghalt 1911-ben. 1905-ben egyideig másodmagával szerkesztette a Typographiát. Szerkesztője volt a Tenákulum és Ekszkíze című nyomdász-éclapoknak.

Wanko Vilmos: született Besztercebányán 1886-ban. Ott is tanulta a nyomdászatot. Dolgozott Győrött, majd Budapesten. 1905 körül kezdte meg munkásságát a Könyvnyomdászok Szakkörében, amelynek csakhamar titkára lett. Tagja volt a Czákó Elemér alapította Nyomdászati Tanműhelynek. 1911-től 1914-ig szerkesztette a Grafikai Szemlét, s egyben szervezője volt a budapesti és vidéki szaktanfolyamoknak is. A háború idején a Grafikai Főnökegyesületben tisztségviselősködött. 1920 elején a Biró Miklós alapította Magyar Grafikának lett a felelős szerkesztője. 1928-ban megpróbálkozott a Grafikai Szemle kiadásával, de egy esztendei hősi küzdelem után belebukott. 1934-től fogva az Anyaegyesület tisztségviselője. Igen sok alapos dolgozata jelent meg a Grafikai Szemlében, a Magyar Grafikában, az Évkönyvekben, a Grafikai Almanachban és a Typographiában; a tanonciskolában évek során át szakoktató volt, s szakoktató az 1924-ben újjászervezett továbbképző tanfolyamokon is. Szépszámú fölolvasást tartott és szakkiállítást rendezett Budapesten és a vidéken. Lexikonunknak is munkatársa.

Washington-sajtó: Rust J. által föltalált nyomdai kézi könyökös sajtó, egykönyökű emeltyűvel, mely könyök a sajtórúd húzásakor kiegyenesedik s a papirost a szedésformára sajtolja. A jelen korban már csak korrektúra-lehúzó gépnek használják.

Watts John: a homok- vagy gipsz-stereotipálásnak egyik föltalálója. William nevű testvérével 1820-ban Budán telepedett meg, s itt műhelyt nyitva, az Egyetemi Nyomda részére ábécés meg egyéb iskolai könyvekről kitűnő lemezeket készített.

Watzulik Albin Mária: szül. Nagyszombatban 1849-ben, megh. 1930-ban. Négyéves korában elvesztette hallását s ezért tízéves koráig nem is járt iskolába. 1859-ben a süketnémák bécsi intézetébe került, ahol 5 esztendőt töltött. 1864-ben Winter Zsigmond nagyszombati nyomdájába állott szedőinasnak. Fölszabadulta után Grácba került, s itt elsőrangú mester-szedővé képezte ki magát. 1873-ban a németországi Sachsen-Altenburg városába hívták a Pierer-féle nyomda mesterszedői osztályának vezetőjévé. Azóta itt élt s a könyvnyomtatás művészeti irányban való fejlesztése érdekében nagy agitációt fejtett ki a német szaklapokban.

Weber Simon Péter: pozsonyi tipográfus 1783-tól kezdve. 1789-ben Komárom városában állított fel nyomdát.

Webster-féle szedőgép: egyes betűket szedő gép a század végéről; a chicagói Webster találta föl. Remek mechanizmusa volt, de a soröntő gépekkel már nem versenyezhetett.

Wechelius András: a tejfalusi Zsigmond utóda. 1650 körül a közeli Somorjába ment át a nyomdájával. Még később (1652-ben) Kőszegre költözött.

Wechelius Christian: francia tipográfus, aki 1572. évben a párizsi Bertalan-éj borzalmaiból megmenekedve, Majna-Frankfurtban telepedett le, s megalapítója lett egy hosszú időn át virágzott, egyik ágával a 17. században hozzánk is elszármazott nyomdászcsaládnak.

Wechelius Zsigmond: a csallóközi Tejfalun volt nyomdász, ócskabetűs magyar kalendáriumot az 1638-ik esztendőre nyomtatva.

Weichenberg Simon Tádé: a kolozsvári jezsuita nyomda ügyvezető tipográfusa 1731-től 1737-ig.

Weilhammer Bernát: a kolozsvári jezsuita nyomda ügyvezető tipográfusa 1727-től 1730-ig, s huszonnégy esztendő után ismét rövid ideig.

Weingand János Mihály: egykori pesti könyvkereskedő, Maus Gellért (I. o.) engedélyét vette át 1770-ben.

Weinisch György: Fernolend Márton után, 1753 körül volt a brassói Seuler-nyomda művezetője. Utóda 1758-ban Keller János G. lett, ki 1761-ig töltötte be ezt az állást.

Wein János: szül. 1826-ban, megh. 1906-ban. Gépészmérnök volt. A hatvanas években Khor Gyula tüzérkapitánnyal közösen megvásárolta Müller Emil jelentős pesti tipográfiáját, s 1886. május 1-éig volt annak gazdája, amikor a Pesti Lloyd Társaságnak adta azt át. 1872-ben a fővárosi vízvezeték igazgatója lett.

Weinmüller Bálint: 1795-ben vette át a Weber-féle komáromi nyomdát. Holta után Weinmüller Franciska és Klára kezén volt 1848-ig a nyomda.

Weise Paul: 17. századbeli danzigi könyvnyomtató. Neki köszönhetjük a korabeli nyomdász-avató ünnepségeknek – a posztulátumnak és depozíciónak – hív leírását.

Weiss E. R.: német betűművész. Roppant munkásságot fejtett ki antikva és fraktúr betű-sorozatok, valamint öntödei ornamentumok tervezése dolgában.

Weiss Leopold: logotípiái rendszer föltalálója. Egy 1883-i bécsi szedésversenyen óránként való 3500-betűs eredményt ért el a maga logotípiás rendszerével. Két-három betűből összetett logotípiáinak a száma harminckilenc volt. Szedés dolgában, kellő gyakorlat esetén, jócskán mutatkozott többlet a logotípiás rendszernél, az osztás azonban annál hosszadalmasabb volt.

Weilisch Géza: szül. 1875-ben Zomborban. Fölszabadult 1892-ben Budapesten. Tagja volt az Országos Bizottságnak és a Segélyző Egyesület választmányának. 1919 óta a Gépmeister-Egyesület elnöke. Az ő munkálkodásához fűződik az első kétszínű körforgó-nyomtatás az egyszínű körforgógépen. Hosszú időn át tagja volt a békéltető, a tárgyaló és a lapbizottságnak.

Wendum: olyan készülék, amelynek segítségével átnyomatok készíthetők az offset-nyomtatás részére köröl, cinklemezről vagy szedésről. Ilyen nagyobb, gépszerű fordító-átnyomtató készülékek már az első offsetgépekkel egyidejűleg piacra kerültek és igen jól beváltak. A «Wendum» fordító-átnyomtató készülék két egymásra illő rámásból áll. Az alsó rámásba jön a kő vagy szedés, a felső rámásra egy gumikendő van erősítve, amely a kézziprésen vagy átnyomtatósajton való áthajtás révén átveszi a köröl vagy szedésről a nyomatot. Az ekként nyert nyomatot gumikendőről átviszik az átnyomtatópapírosra, amit aztán a szokott módon használnak fel.

Wentscher-féle szedőgép: ez az «egyemberes » gép meglehetősen hírnévre vergődött. A föltaláló a régiek szerkezetek összes előnyeit igyekezett egyesíteni a gépében, s különösen a sorzáró készüléke igen érdekes volt. Betűnek és sorzárónak nyolcféle vastagsága volt (ezt a rendszert a Monoline is átvette), s összeadó szerkezetről olvasta le mindig a szedő, hogy minő spáciumokat kell beosztania az ideiglenes szóközi pálcikák helyébe.

Werfer: könyvnyomtató-család. Alapítója Károly 1822-ben megvette a kassai Landerer-nyomdát s azt hamarosan magas színvonalra is emelte. 1847-ben fiáé, Károly Józsefé lett a nyomda, aki 1848–49-ben két tábori nyomdát is rendezett be; az egyiket kényszerűségből Schlick osztrák tábornoknak, a másikat a magyar nemzeti kormánynak. Az ő fia, ifj. Károly 1859-ben lett a nyomda tulajdonosa.

Werk-szedés: I. Könyvszedés.

Werthmüller János: 1815-ben alapított nyomdát Lőcse városában, amely aztán hosszú időn át megmaradt leszármazottjai birtokában.

Wesselényi Miklós báró: kolozsvári könyomdája rövidéletű volt. Egy terméke ismeretes mindössze: az 1834. május 26-iki erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve, amelyet a cenzúra láttatása nélkül adott ki. Ezért őt in contumaciam elítélték. A könyomda Wesselényi lakásának pincéjében volt. Stuller könyomdász ellen is eljárást indítottak.

Westcott-féle szedőgép: a Monotype őse. 1876-ban kiállították a filadelfiai kiállításon, s ott nagy csodálkozást keltett. Két ember kellett hozzá. Percenként mintegy harminc betűt bírt önteni s egymás mellé sorozni.

Wetstein Henrik: baseli filológuscsaládból származó amsterdami könyvnyomtató mester a 17. század második felében. Előbb – hét esztendőn át – Elzevir Dániel nyomdájának volt a faktora.

Wetter-féle számozó készülék: tipikus példája a számozó készülékeknek. A számok álló helyzetükben betűmagasságnyira emelkednek ki a készülékből s előttük valamivel magasabb № jel van, s ez okozza a számokkal ellátott karikák forgását. Ha már most erre a № jelre a nyomóhenger ránehezedik, az egyes számokat hordó karika akkorát fordul, hogy a következő szám kerül képével fölfelé. Minden tizedik fordulata után az előtte levő – tízeseket hordó – karika is fordul egyet és így tovább.

Wezel-lemezek: l. Kőlemezek.

Wharf-lito-eljárás: a cinklemezről való litografálás könyvnyomó sajtón.

Wicks-féle szedőgép: a «Bhisotype»-hez (l. o.) hasonló koncepciójú gép; Wicks Frederick találmánya, aki tudvalevően óránként hatvanezer típust öntő gyorsbetűöntő gépet is talált föl. Ezt a betűöntő szerkezetet kapcsolta össze a szedőgépével, amely azonban a hatvanezer – különben elég rossz öntésű – betűből csak néhány ezret tudott fölhasználni óránként. Wicks úgy igyekezett segíteni ezen a bajon, hogy több szedőgépet osztott be egy-egy öntőgéphez.

Wiener Telegraphen-Compagnie: bécsi távirati ügynökség.

Wiener Telegraphen-Korrespondenz-Bureau: ausztriai állami távirati ügynökség.

Wiesenberger Vilmos: szül. 1876-ban Budapesten. Mint nyomdai gépmester szabadult fel 1893-ban. A nyomdai munkásság gazdasági és kulturális mozgalmába egészen fiatalon kapcsolódott be. A Gépmesterkörnek alelnöke és később elnöke lett, majd a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesületének megalakulása után a budapesti helyi csoport elnöke volt a szakegyesület megszűnéséig. 1907 május havában a nyomdászszervezet pénztárosává választották. Tevékenyen vett részt a kollektív szerződés megalkotásának és továbbfejlesztésének a munkájában mint a fővárosi és vidéki árszabálytárgyaló bizottság tagja, ugyanígy tagja három évtizede a paritásos békéltető bizottságnak. Peidl Gyulának külföldre távozása után 1920-ban a nyomdászszervezet vezetésével bízott meg ideiglenesen, míg 1922-ben tisztségében véglegesített. Több cikluson keresztül volt alelnöke a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének. Mint a nyomdászszervezet vezetője, a külföldi testvérszervezetek kongresszusain a magyarországi nyomdai munkásságot képviseli. 1925-től 1930-ig Budapest törvényhatósági bizottságának a tagja volt. Élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki a Typographiában. Nyomdászati Lexikonunknak is munkatársa.

Wigand Károly Frigyes: könyvárus volt előbb Sopronban, majd Pozsonyban s 1837-ben ugyanitt nyomdát is rendezett be. 1890. dec. 8-án halt meg 74 éves korában. A nyomda elejétől fogva a fejlettség magas fokán állott s termékei mindenkor kitűntek szabatos szedésükkel és tiszta nyomásukkal.

Willheim Lipót: szül. Pásztón 1876-ban. Fölzabadult 1893-ban Salgótarjánban. Hosszabb időt töltött több fővárosi nyomdában. A munkásközvetítő bizottság első elnöke volt. A

Segélyző Egyesületbe beolvadt Szakegyesületnek választmányi tagja, jegyzője, majd alelnöke volt. 1905-ben belépett a Világosság nyomdába, ahol jelenleg mint művezető működik.

Willmann Mátyás: a nagyszombati nyomda ügyvezetője 1654 körül.

Winkelmann-féle szedőgép: 1886-tól kezdve sokat beszéltek róla. Ujdonság volt rajta, hogy a gyakrabban előforduló betűk számára szétszórta több vezető csatornát csináltak, amivel állítólag lehetővé tették, hogy a szedő egyszerre egy szótagra vagy pedig szavacskára való billentyűt üssön meg.

Winkler-féle gyorsstereotipáló készülék: Budapesten is több példányban meglévő modern ujságstereotipáló szerkezet. A szerkezet alapeszméje megegyezik a Citoplateével.

Winkler-sajtó: lásd Kettős gyorsajtó.

Winterburger Johannes: Bécs városának első állandó tipográfusa. 1492-től 1519-ig dolgozott itteni jól felszerelt műhelyében.

Wintzler Márton: Heusler Márton társaságában Nagyszeben legelső nyomdásza, 1575-től kezdve.

Wischer: német neve az estompe-nak; pasztellezéskor a színek eldörzsölésére használják. Papirosból vagy bőrből készül.

Wittich Ivo: mainzi egyetemi professzor; 1504-ben emléktáblát helyezett a Gutenberg-ház falába, de ez a tábla házastul együtt eltűnt az idők viharában. A tábla fölirata különben ez volt: «Gutenberg Jánosnak, aki a fémbetűkkel való nyomtatás művészetét föltalálta, s ezzel az egész világ háláját kiérdemelte».

Wlassics-ortográfia: 1. Helyesírás.

Wodianer Fülöp: könyvnyomtató és könyvkiadó, szül. Hódmezővásárhelyt 1822-ben, megh. Budapesten 1899-ben. 1842-ben lépett a nyomdászpályára s a szabadságharc kitörésével honvédnek jelentkezve, Kossuth Lajos a «Pesti Hírlap» nyomdai igazgatójául alkalmazta. 1856-ban önállóan saját nyomdát nyitott és a napi- és hetilapok egész sorát adta ki. 1874-ben átvette a Lampel Róbert-féle könyvkiadó céget is. – Fia, Artúr társtulajdonosa volt a Lampel-Wodianer könyvkiadó cégnek, másik fia, Hugó pedig 1890-ben a könyvnyomda vezetését vette át.

Wokál János Ferenc: 1637 körül állított nyomdát Trencsén városában. Sok latin, német és tót munkát nyomtatott, magyart alig. 1640-ben történt halála után özvegye nyomdászkodott 1647-ig.

Wolf Antal: a Nyomdászegyesület több mint félszázadon át tevékenykedett tisztviselője, született Csabdi fehérmegyei községben 1852-ben. A pesti Herz-, majd a Deutsch-féle nyomdában tanult, ahol 1870-ben föl is szabadult. 1873-ban, Buschmann Gusztáv lemondása után az egyesület pénzbeszedőjévé alkalmazta, s mint ilyen, évtizedeken át nagy felelősséggel járó és fáradtságos munkát végzett, hétről hétre végigjárva az összes budapesti nyomdákat, s azonfölül – a hetvenes években – a segélyösszegeket is házhoz hordva a beteg tagoknak. Később a Szakegyesület és a nyomdász körök inkasszóját is ő végezte. 1918-ban nyugalomba vonult, de csakhamar reaktiválását kérte, s még éveken át ellátta a hivatalát. Többször jubilálták a budapesti könyvnyomtató-világ részvétele mellett.

Wolff József: a váradi papnevelő intézet nyomdájának ügyvezetője 1762 körül.

Wolfgang Márton: brassói tipográfus 1632 körül.

Wolf János: századközépi betűöntő. 1846-ban a leromlott pesti Beimel-nyomdát szervezte újra Kozma Vazul számára; 1854-ben Dobrovsky Mátyás társaságában Vácott alapította meg rövidéletű nyomdáját. Megh. 1884-ben, 65 éves korában.

Wolfner József: könyvkiadó, a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. alapítója, szül. 1856-ban, megh. 1932-ben. A múlt század egyik legjelentősebb és legeredményesebb kiadója. Az olcsó Egyetemes Regénytárban Herczeg Ferenc, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Bródy Sándor és a kor legjobb külföldi íróinak regényeit tette népszerűvé. 1885-ben megindította a még ma is virágzó «Uj Idők»-et. Nagy szerepe volt a tankönyvkiadás és az ifjúsági irodalom fejlesztése körül; e téren maradandó alkotása a Pósa Lajos szerkesztésében megindított «Az Én Ujságom» és a Tutsek Anna által szerkesztett «Magyar Lányok».

Wolters és Drewell gyors-szedőgépe: 1914-ben egy magdeburgi nyomdában mutatták be. Három részből állott: írógépből, tekercselő apparátusból és öntőgépből. Az írógép kartóntekercset lyuggatott, meghatározva rajta a sor zárásához szükséges kizáró egységeknek milyenségét; a tekercselő apparátus átgombolyította a tekercset, hogy az azután következő öntésmunka elülről kezdődhessen; az öntőgép végül sorokat öntött a kartóntekercs nyomán.

Woodburytípia: érdekes mélynyomtatásos eljárás, az angol Woodbury találta föl még 1854-ben. Krómozott zselatinnal dolgozott ő is, mint a korabeli kutatók legtöbbször. A megvilágítás után jól kimosott zselatin-reliefet megszáritva, ólomba préselte, s erről – esetleg ennek galvanoplasztikus másáról – mélynyomtató sajtón levonatokat készített, mégpedig enyves festékkel, ami gyorsan száradt, s az előzően sellakoldattal bevont papirosról hatásosan, gyakran igen szép féltónusos átmenetekkel domborodott le.

Wózner Ignác: szül. Nagymaroson 1872-ben. Az Athenaeum-nyomdában tanulta a betűszedést és 1891-ben szabadult föl. Egy ideig dolgozott a Pesti Könyvnyomdában, majd pedig a Hazánk (a későbbi Pátria) tipográfiájában is. 1897-ben visszakérülve az Athenaeumba, tördelője, korrektora, majd – már 1898-tól – tisztviselője lett a vállalatnak. 1900-ban kalkulátor, 1902-ben művezető, 1918-ban üzemi igazgató, 1920-ban pedig nyomdaigazgató. 1936-ban nyugalomba vonult. Évtizedeken át egyik fő-fő, lelkes irányítója volt a magyar nyomdászvilág szakkulturális törekvéseinek, s a magasnívójú szakkiállítások hosszú sorát rendezte Magyarország vidéki városaiban, sőt még Berlinben és Bécsben is. Az 1908-ban alakult Grafikus Művezetők Egyesületének sokáig elnöke volt.

Wörner J. és Társa: l. Nyomtatógépek.

Wright-féle szedőgép: tulajdonképpen mechanostereotípiái készülék, amelynél a sorok zárása rugós spáciumokkal történt.

Wynkyn de Worde: az angol könyvnyomtatás megteremtőjének, Caxtonnak segédje és utódja. A 16. század elején Saint-Bridebe költözött, ahol négyszáznál több szép könyvet nyomtatott. Megh. 1534-ben.

X

Xilográfia: a. m. fametszés.

Xilol (dimetilbenzol): 140 Celsius fokon színtelen, a toluolnál nehezebben párologó, de egyéb sajátságaiban hozzá nagyon hasonló folyadék. Alkalmazási tere a nyomdafestékiparban ugyanaz, mint a toluolé, csak kisebb mértékben és főleg a nyári időszakban. Előállítása szintén a kőszénkátrányból történik lepárlás útján. *dr ff*

Xilotipográfia: a grafikai sokszorosító művészetek magasnyomtatásos csoportjának összefoglaló elnevezése.

X-sugaras nyomtatás: a. m. aktinográfia (l. o.).

Y

Young-féle szedőgép: l. Pianotype.

Z

Zach-féle eljárás: l. Metallográfia.

Zágrábi könyvnyomtatás: E városban obenburgi Craft Hermagor vándor könyvnyomtató állította az első nyomdát 1527-ben. Utána 1690-ben Vitezovics Pál következett, kinek nyomdája holta után a város kezére került. Művezetője egy darabig Pallas Bertalan volt. 1769-ben a nyomda leégett.

Záhonyi Alajos: szül. 1846-ban, megh. 1919-ben. 1867-ben ő szerkesztette és adta ki a könyvnyomatóknak való első magyar nyelvű évkönyvet «Zsebleltár» címen, Barázda Alajos álnévvel. A lassalleánus munkáspártnak ő volt ez időben a vezére. Az 1871-i nagy nyomdászsztrájkban is vezetőszerpe volt. 1883–84-ben 13 hónapon át ő szerkesztette a Typographiát.

Zainer Günther: augsburgi őstipográfus. Mainzban tanulta meg a könyvnyomtatást, s 1468 körül telepedett meg Augsburgban.

Zainer Johannes: Ulm városának leghíresebb ősnymotatója; az 1470-es évek elejétől az 1525 körüli évekig igen hosszú sorozatát készítette a szép könyveknek.

Zaka Lajos: szül. 1851-ben Székesfehérvárott, megh. 1919. március 18-án. A nyomdász-mesterséget a Számmer-nyomdában tanulta. Felszabadulása után Budapestre került, ahol korrektori minőségben a Franklin-Társulat nyomdájába lépett. Mint fiatalember az akkori rendezetlen szakmai viszonyokat és a nyomdai munkásság gazdasági helyzetét látva, minden erejével arra törekszik, hogy a nyomdai munkásságot egy táborba tömörítse és hogy ezen keresztül segítse emberibb bér- és munkafeltételekhez. 1884-ben megbízást kapott a Typographia szerkesztésére, mely tisztségét rövid megszakítással 1900 májusáig töltötte be. Több ízben szerkeszti a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Évkönyv-ét. Önálló művei: «A budapesti könyvnyomdászok és betűöntők egylete negyedszázados fönnállásának története» (1887); «Egyesületünk föloszlatása és a kibontakozás» (1901). Mint a nyomdai munkásság szervezetének vezetője indította el az 1890-es éveknek nagy nyomdászsztrájkjait, amely megmozdulások nagy mértékben járultak a nyomdai munkásság gazdasági érdekeinek, munka- és bérfeltételeinek az előbbreviteléhez. *brul*

Zárás: l. Formazárás.

Zárólap (záróasztal): az a többnyire öntött vasból való asztal, amelyen a formazárás történik. Néhol márvány- vagy gránitlap, litográfiai kő vagy keményfaalapra srófolt cinklemez helyettesíti. Jó, ha alul a formák vagy zárókeretek bedugására való rekeszei vannak. Közel kell lennie a gyorsajtóhoz, hogy a gyakran igen nehéz formákat ne kelljen messzire cipeltetnünk.

Zaroto Antonio: német származású milanói ősnymotász. 1472-ben kötött szerződést négy vagyonos milanói polgárral a nyomdanyitást illetően. 1497-ig dolgozott a városban.

Zavaros színek: l. Kevert színek.

Zell Ulrich: kölni ősnymotató. A Fust-Schöffner-féle nyomdának volt elmenekült alkalmazottja. 1463-ban telepedett le Kölnben, ahol 1494-ig nyomtatott, s «Magister artis impressoriae» (a könyvnyomtatás művészetének mestere) címet viselte.

Zerográfia: fotográfiák és rajzok domborúra duzzasztása; a kromátszelatin ama tulajdonságán alapszik, hogy megvilágított helyein változatlan marad, a meg nem világítottakon azonban hideg vízben megduzzad.

Ziegler Gyula: született Budafokon 1896-ban; a betűszedést az Athenaeum nyomdájában tanulta 1910-től 1914-ig. Dolgozott a Kassai Ujságnál, az állami nyomdában Bécsben. Kopenhágában Allernél. Most a Hungária-nyomda gépszedője. Sokat írt és fordított a Typographiába, a Magyar Grafikába, Gépmeisterbe, Grafikai Szemlébe, a Grafikai Almanachba s a Nyomdász-Évkönyvbe. E Lexikonnak is munkatársa. A nyomdásztanulók szakirányú iskoláján szakoktató.

Zink Christian: híres wittenbergi betűmetsző a 17. században.

Zocher Antal: betűöntő. A 18. század vége felé Pozsonyban öntösködött. 1810-ben Pesten alapított betűöntödét, az elsőt e városban. 1850-ig volt a tulajdonosa, amikor az Schmidl Károly kezére került.

Zorba rabbi: ketten is voltak; 1489-ben Lisszabonban héber nyelvű kommentárt nyomtattak. Keresztény könyvet nem volt szabad nyomtatniuk, s végül is kiűzték őket Portugáliából.

Zöld szín: a sárgának meg a kéknek keverődése útján keletkezik. Egyike a legkényesebb színeknek, s a kékes felé hajló némely árnyalata (mint például az úgynevezett schweinfurti zöld is) az egymásra-nyomtatás útján ritkán hozható ki kellő tisztaságban. E bajon a színskála némi eltolásával segítenek.

Zugnyomdák: Már a sajtótörvény kötelezte minden nyomda- és nyomdavállalat tulajdonosát, hogy vállalatát a törvényhatóság első tisztviselőjénél bejelentse (St. 6. §). Az 1922. évi ipartörvény kibocsátásával azonban a sokszorosító üzemek a képesített iparok közé soroltatván, azok tulajdonosai képesítésüket is tartoznak igazolni. E bejelentés, illetve igazolás az iparigazolvány kiváltása alkalmával eszközölendő. Akadnak azonban mindenkor egyes kisebb, munkaképességüket illetően jelentéktelen iparüzők, akik primitív felszerelésüket lakásukon működtetik minden bejelentés és iparigazolvány kiváltása nélkül és ekként illegális ipari működést fejtenek ki. Ezek az úgynevezett zugnyomdák, melyek ilykép kivonják magukat az iparrendészeti és sajtórendészeti ellenőrzés alól és amelyeket ezért közigazgatási hatóságaink üldöznek. *mk*

Zuschuss: 1. Hozzálék.

Zwei-in-Einer Linotype: 1. Linotype.

Zsebleltár: az első magyar nyomdászévkönyv címe. Záhonyi Alajos adta ki 1867-ben.

Zselatin: a legfinomabb, színtelen, szagtalan és íz nélkül való csontenyv. Főleg krómozva nagy a jelentősége a fotomechanikai sokszorosító eljárások egész területén. Fontos alkotórésze a könyvnyomdai festékező hengereknek is.

Zselatinográfia: 1. Husnik prágai tanár találmánya; a krómzselatinlapokról való nyomtatást jelenti. – 2. Sand eljárása: cinklemezre kent gipszpépbe a rajzot belekarcolják, s ezt azután hengeranyaggal kiöntik; a hengeranyagot aztán krómsavas káli gyöngye oldatával annyira megkeményítik, hogy könyvnyomósajton lehet nyomtatni róla.

Zselatinogravűr: a kromolitográfus eljárása a színlemezek kontúrjainak rögzítéséhez. Zselatinlapot és igen hegyes tűt használ; a zselatinba belekarcolja a kontúrt, s aztán befestékezve átnyomásra használja a lapot.

Zselatinpauza: a kromolitográfiai munka egyik legfontosabb része. A kontúros követ ugyanis a «zselatinpauza» segítségével készítik el, amikor átlátszó zselatinlapot terítenek a rajzra, s a körvonalak és színfoltok határainak mentén hegyes tűvel át-átkarcolják, vagyis litográfusmesterszóval: gravírozzák. Ha már most a zselatinlapot a mélynyomtatásos lemezek módjára festékekkel bepamacsolják, s aztán fölületéről a festéket letörlik: a köre való átnyomtatáskor csak a gravírozás helyéről kerül festék a köre, pontos lenyomatát adva így a körvonalaknak.

Zsoltáros könyv: 1. Psalterium.

Zsugorodás: 1. Hirdetések stb. stereotipálásakor az arányok körülbelül három százalékkal zsugorodnak. A 66 milliméterre «föladott» hirdetést a szedő tehát 68 milliméter magasra szedi, hogy nyomtatásban meglegyen a 66 milliméter. – 2. A papirosnak a nedvesség és száradás okozta területi változásait illetően l. Papiros zsugorodása.